BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
35 M H
10

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu
18. e

5 D 36

5 D 38

5.1.38

BREVISSIMA ET FACILLIMA IN OMNES D. PAVLI EPISTOLAS SCHOLIA,

vltra priores editiones, ex antiquiſſimis Græcorum authoribus, abundè locupletata.

Itidem in ſeptem Canonicas epiſtolas & D. Ioannis Apocalypſin, breuiſſima ſcholia recens edita.

Authore Ioãne Gagnæio Pariſino Theologo, Chriſtianiſſimi Francorum Regis Eccleſiaſtæ, ac primo Eleemoſynario.

BIBL. SEC. COL. ROM. SOC. IESV

Ex Legato Illustriss. Forcini

PARISIIS,

Apud Ioannem Foucherium, ſub inſigni ſcuti Florentiæ, uia ad D. Iacobum.

1547.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI ET REVERENDISSIMO DOMINO D. IOANNI A LOthoringia *Sacroſanctæ Romanæ eccleſiæ T T. Sancti Onofrij Cardinali digniſſ.*

Io. Gagnæius Theologus Salutem in Chriſto.

QVi dedicari inſcribiq́ue oportere lucubrationes ſuas putāt, Princeps illuſtriſſime, magni aliquē nominis virum deligere ſolent, cuius prodeant auſpicio in publicum: neque vt mihi quidem videtur, iniuria: quòd bonis literis ac diſciplinis non leui præſidio ſint vindices illarum principes ac nobiles homines, qui plærunque à mediocriter doctis ingeniis extorquent, quod plærunque, vel ſummæ eruditionis homines præſtare non poſſint. Id enim nouiſſimè mihi contigit in horum ſcholiorum lucubratione: quæ (ita me deus amet) niſi tu exegiſſes, & ego facturum me tibi recepiſſem, nunquam arbitror præſtari mihi potuiſſe: adeo indefeſſi laboris opus eſt. Quapropter ſi turbulentam & ſalebroſam Pauli le-

ctionem, aliquanto luculentiorē magiſque peruiam redditura hæc ſunt, vni tibi acceptum ferre debent ſacrarum literarum ſtudioſi, diuique Pauli amātes homines. quippe qui horum comminiſcēdi mihi author extitiſti, ſimul & edendi. Nam quum ante menſes aliquot Paulum tibi prælegere cœpiſſem, cæterum egregiæ occeptam prælectionem interciperent auocaréntque innumeri propè ex hac aulicorum turba homines importuni, ſuǽque rei potius quàm tuæ dignitatis ſtudioſi: tu verò quo candore morúmque facilitate es, explicare te huiuſmodi turba non poſſes, etiam omnibus ad te ingreſſu ante finitam prælectionem interdicto: vidés eiuſmodi me hominibus, atque inter eos non pœnitendæ authoritatis quibuſdam haudquaquàm gratum facere, quod in rem modo ſuam eſt ſpectantibus illis, exiſtimaui aliam mihi ineundam viā, qua ſatiſfacere animo tuo poſſem Paulinæ lectionis ſitientiſſimo. Itaque dum identidem occaſiones, quà tibi, mihiq́ue faciam

ciã ſatis quærito, rei vnius in mentẽ venit: ex cõmentariorũ ſcilicet inexhauſtis farraginibus plus tenebrarum quàm lucis accedere authorum explicationi difficilium: cõtrà, nulla re adiuuari magis eorum intellectionem, quàm ſcholiis breuibus & dilucidis: ea qui præſtare in Paulum poſſet, viam facturum intelligendo Paulo facillimam. Verùm ſcripturarum ſanctarum ingenium ac naturã conſideranti mihi multiplicis atque inexhauſtæ interpretationis: omniumque illarũ ex numero, ſalebroſas illas Pauli epiſtolas plerumque lectitanti, tam longis hyperbatis hiulcas, tot anapodotis inabſolutas, tãta ſenſuũ profunditate inacceſſas, & inuias: viſum eſt non hic diuinatore Apollinis Pythone, ſed diuino Pauli ſpiritu opus eſſe. Vnde non poſſum illorum non admirari impudentiam, qui quum non Pauli, id eſt pacis ac quietis, ſed ſchiſmatum ac diſſenſionis ſpiritum habeant, confeſtim nullo interprete, abſque ſanctorum & doctorum hominum commentariis(quæ cauilla

ri ſolent) vnos ſeſe Pauli mentem tenere im pudenter arrogant, quaſi ſublimè ipſi cum Paulo rapti, & inſcrutabilia diuinæ ſapientiæ arcana ſpectatum admiſſi, ſoli Paulinæ lectionis notionem habeant, quam relictis aliorum interpretamẽtis omnium, ſuo ipſi arbitratu explicant, imò nulla opus eſſe explicatione fingunt, quaſi in re multo omnium facillima & clariſſima: quum tamen diuino ille ſpiritu afflatus Petrus ſalebras agnoſcat in Paulo, & locos admodum diffi ciles ab hæreticis conqueratur deprauatos, dum inquit, Sicut chariſſimus frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiã ſcripſit vobis, ſicut & in omnibus epiſtolis loquens in eis de his: in quibus ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles deprauant, ſicut & cæteras ſcripturas, ad ſuam ipſorum perditionem. Certèquàm ſe entheis illis & pneumaticis familiarem Pau lus exhibeat, ipſi viderint: ego prælectis in Academia Pariſienſi quanta maxima fieri potuit diligentia Pauli epiſtolis, poſt euolu

tos

ꝓtos Latinorum omnium & Græcorum aliquot cõmentarios, quos latinis hominibus nondũ viſos mihi mutuauit N. Boerius Macloviẽſis epiſcopus, homo doctrina pariter & fide ſpectatiſſimus, non parũ gloriabor, ſi quid lucis Pauli tenebris adieciſſe inueniar, vt multi putant de induſtria affectatis. Nam præterquã quòd ſcripturas ſacras hominibus deus eſſe noluit vſquequaq; peruias, cùm vt inde ꝓphani arcerentur, tùm etiã vt ſubacta improbo labore hominum ingenia, illarum à deo ſuppliciter intellectũ peterent: propria quędam eſt ipſi Paulo & peculiaris obſcuritas: nimirum quòd qui arcana ſe vidiſſe teſtatur homini ineffabilia, ſic inſtituere ſuos volebat, vt ſubobſcurè tractatis locis impios arceret, fideles autem multo labore deíque implorato auxilio, ad earum cognitionẽ adſpirare doceret. Quapropter ſi quid nos in Pauli explicatione fugerit, vt fugiſſe multa neceſſe eſt homines, non diffidimus aliquando quum deus dederit, id nos intellecturos. Quanquã nullũ

non moui lapidem, vt quatenus aſſequi potui, ſpinoſa difficiliáque loca interpretatione aliqua, dum meliorem expecto, explicarem. Quantum autem ea in re promoui, iis iudicandũ relinquo, qui poſt relectos aliorum integros commẽtarios, ad hæc noſtra ſcholia accedere non dedignabuntur: quæ in enchiridij formã emittenda curauimus, primùm vt voluntati tuæ morem gererem ſic optanti: deinde omnium in aula doctorum hominum commoditati ſtuderẽ, quibus grauem eſſe ſcio magnorum librorũ ſarcinam. Quòd ſi dignitati tuæ qualiacunque hæc noſtra ſcholia non diſplicuiſſe intellexero, pergã in reliquos noui teſtamẽti libros, atq; ſi ita iuſſeris, in vetus omne inſtrumentũ adornare ſimilia. Nihil eſt enim quod impulſore te, patrono ac mecœnate meo, non auſim: dicam amplius, quod etiã non poſſim. Perge igitur Princeps illuſtriſſime, qua cœpiſti humanitate bonas literas adiuuare, & literatos proſequi: ita & nominis tibi immortalitatem paries, & nunquã

inter-

intermorituram apud deum & homines inibis gratiam.

Ioanes Gagnæius Chriſtiano Lectori Sal.

Scholia in Diuum Paulum noſtra ſuperioribus annis in lucem emiſſa, rurſum tibi Chriſtiane Lector, auctiora multo reddimus & locupletiora: quibus & in Canonicas ſeptem Epiſtolas,& Diui Ioannis Apocalypſin ὑπομνήματα noſtra adiecimus, breuia quidem illa, ſi paginas ſpectes, cæterum prolixis aliorum commentariis non minus ſucculenta: quæ ſi tibi placere intellexerimus, commodabimus quoq; breui tua gratia in reliquam noui inſtrumenti ſupellectilem, hoc eſt, in Euangelia quatuor,& Apoſtolorum Acta, noſtram operam. Deinde verò Odas edemus in Pſalmos Dauidicos noſtras. Interim noſtro iſto labore vtere, fruere, ac nobis bene in Chriſto precare. Vale.

ARGVMENTVM IN EPIſtolam ad Romanos.

QVi præfantur in epiſtolam ad Romanos, *à* Pauli *nomine ordiri ſolent, quibuſdam à* Sergio Paulo Proconſule *conuerſo, nomen eum accepiſſe, aliis binominem,* Paulum *ſcilicet & Saulum dictum fuiſſe aſſerētibus.* Nominis *ἔθυμον, tum quòd ex omnibus penè commentariis facilè inuenias, tum etiam quia non multum ad rem faciat, omittimus.* Primum *illud declarandū eſt, quinam hoc loco* Romanorum *nomine cenſeantur, quódq; argumentum & occaſio* Paulo *extiterit ad illos nondum uiſos ſcribendi.* Igitur Romanos *hac epiſtola non* Romæ *tantum natos, aut ciuitate donatos intelligere oportet, ſed quotquot* Romæ *habitabant, ſeu* Romanorū *ciues eſſent, aut municipes, ſeu* Itali *aut* Græci *aduenæ: quos omnes diui* Petri *prædicatione probabile eſt fuiſſe conuerſos.* Erant *enim id ætatis* Romæ *complures* Iudæi, *ſiue quòd multum illò numerum ſpoliata* Hieruſalem Pompeius *deduxiſſet, ſiue quòd* Romanorum *prouincia eſſet* Iudæa, *ipſique iādudum in* Romanorū *amicitiam recepti* Iudæi *eſſent, eorúmque fratres appellati: prout manifeſtum eſt ex mutuis* Romanorum *ad* Iudæos *literis, lib.* Machabæo. I. *cap.* 8. *Quotquot ergo* Romæ *credētes habitabant ſeu* Iudæi, *ſeu alterius omnino nationis, quos generali uocabulo modò* Gentes, *modò ἕλληνας &* Græcos *uocat* Apoſtolus, *hac epiſtola* Romanorum *nomine cēſentur.* Iudæorum *autem natio inſtitutorum ſuorum patriarūmque legum ſemper fuit tenaciſſima, adeò ut recepto euangelio, circuncisione adhuc carnali baptizatis opus eſſe mordicus aſſeuerarēt. Quinimò incircunciſum hominem uelut anathema & impurum execrabantur.* Sua *uerò ſtatuta, ac ceremonias quum iniquius ferrent* Gentibus *negligi,* Romanas *etiam leges aſpernabantur, ut docet* Iuuenalis *Satyra decimaquarta, dicens:*

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem,
Nil præter nubes, & cæli numen adorant.
Nec diſtare putant humana carne ſuillam,

Qua

Qua pater abſtinuit: mox & præputia ponunt.
Romanas autem ſoliti contemnere leges,
Iudaicum ediſcunt, & ſeruant ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcunque uolumine Moſes.

His apertè uerbis aliquantò poſt Chriſti mortem, Iudæorum ſuperbiam & ſuperſtitionem Iuuenalis arguit, quæ intoleranda ſuperbia effecit ut imperante Claudio Romæ exularent, ſicut Actorum 18. cap. legimus. Cæterùm reuocato per Claudij mortem edicto, exiſtimandum eſt Iudæos qui familiaritatem cum Romanis inierant, eſſe reuerſos: quod de Priſca & Aquila indubiè uerum eſt. Iudæi ergo (ſicut ſemper natio ceruicoſa fuit, aliorúmque deſpectrix) negabant ad euangelij fidem recipiẽdas eſſe Gentes, niſi Iudaicis omnino ceremoniis atque inſtitutis adhæreſcerent. Gentiles autem à Petro (ut credere par eſt) aut ab alio inſtituti, aſſeuerabant antiquatas eſſe ceremonias ac legem euanidam: pro qua quum tantopere gloriarentur Iudæi, ipſi contrà ſuam oſtentabãt philoſophiam: quæ id ætatis per Ciceronis aliorúmque Romanorum hominum uigilias, à Græcis ad Romanos defecerat. Itaque dum ſuum utraque natio uiuendi inſtitutum mordicus tutatur, grauiſſimæ non ſine fidei & Chriſtianæ religionis incommodo ſectæ naſcebantur & factiones. Circunciſionem enim quum negligerent Gentes, qui etiam in Chriſtum crediderãt Iudæi, neceſſariam putabant: illinc & ceremoniis aliquot, externíſque ac ſine gratia aut fide operibus iuſtitiam aſſequi poſſe credẽtes, quemadmodum Phariſæus ille in euangelio elato ſtans animo orabat, dicens, Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut cæteri hominum, raptores, iniuſti, adulteri, uelut etiam hic Publicanus. Ieiuno bis in ſabbato, decimas do omnium quæ poſſideo. Ad huius inſtar Phariſæi, qui Romæ erant Iudæi, ſatis putabant factum, ſi carnalem iactarent circunciſionem, interim animo incircunciſi, ſi ab externis operibus ſabbato feriarentur, & reliquas in ſpeciem ceremonias curioſius obſeruarent: quum tamen ira, inuidia, adulterio, rapina, ac ſimilibus non uacaret animus, ipſíque uel Chriſti fidem negligerẽt, uel illi quamminimum tribuerent. Igitur Paulus apoſto-

lus νεοφύτους ac νεοπίστους ad quos ſcriberet nactus, omni ſtudio contendit, & illorum gloriationem eleuare, & recens credentium animus altius fidem inſerere. Vnde poſteaquā nihil ſuā profuiſſe gētibus philoſophiam, nihil ſuas ualuiſſe ratiocinationes & argutias oſtendit, quo minus in abominanda flagitia ob ingratitudinis uitium inciderent: Iudæos quoque iiſdem, ac Gētes, & fortaſſe grauioribus criminibus conſtringi docet, inanémque philoſophiā, & irritā legem nihil obſtitiſſe, quin grauiter omnes peccarent, deíque gratia & gloria indigerent. Quòd uerò ex infidelitate ad fidem ſunt uocati, non philoſophiæ, non carnalibus legis operibus, ſed Chriſti gratiæ tribuendum. Atque hic eſt totius epiſtolæ ſtatus, & firmamentum, Nihil iam mortuo Chriſto legem profore, ſed fide Chriſti gratiam eſſe ac iuſtificationem. Neque admodum mirum eſt, hoc loco tantopere fidem ab apoſtolo commendari, de charitatis operibus pauca dici. Habenda eſt enim eorum ad quos ſcribis ratio. Philoſophorum, uel Ethnicorum libri, nihil quàm iuſtitiæ, fortitudinis, prudentiæ ac temperantiæ commendant actiones: ad huiuſmodi qui Romæ habitabant ſcribebat Paulus. Porrò, teſte Auguſtino Romani quondam citra Chriſti fidem omni uirtutum genere abundabant. Nihil iam igitur ſupererat, niſi qui ſuaptè natura laudabiles ac ſtudioſas ſectarētur actiones, non ſuorum meritorū dignitati, ſed dei gratiæ ut tribuerent quicquid agerent boni: & in Chriſtum crederent. Perinde & Iudæi præclaram uitam in lege docti, fidei prædicatione opus habebant, per quam à Moſe deficerent ad Chriſtum. Itaque toties hac epiſtola fidem Paulus inculcat: nec diſſimiliter in epiſtola ad Gal. Neque uerò ob id quòd toties Abrahæ fidem cōmēdat Apoſtolus, nullam propterea putes operum ipſius ab illo rationem haberi: neque contrà quum tantopere Abrahæ opera extollit Iacobus, proptereà fidem illius negligi: ſed uterque pro eorum natura & ingenio ad quos ſcribebat, quod commodum ſuis uidebat, commendauit: iſte opera, ille fidem. Romanis enim & Galatis recens in unius dei & Chriſti cultu inſtitutis, & bonarū in ſpeciem actionum ſtudioſis, quum nondum ſatis eſſent in fide confirmati, toties

eā illis Paulus inculcat, ut ſibi diffidētes, uni diſcant Chriſto confidere, cuius præcepta fide, pij facti ſunt ex impiis. Iacobus contrà credentibus Iudæis, cæterùm cōgruentia fidei opera negligētibus, fidémque ſuā labaſcere & intermori ſinētibus, bonorum operum ſæpius meminit, ſic tamen ut neque iſte fidē, neque opera ille à iuſtificatione excludat. Ita Chriſtus Ieſus quū apoſtolis ac diſcipulis uerba faceret, fideles ſe diſcipulos nactū eſſe intelligens, ac fide inſtructiſsimos, uno tātum atque altero loco fidei uerba facit, & idē morti proximus, ſub cœnæ tēpus quū extrema illis uerba faceret, ac ſalutiferā illam haberet cōcionem: nimirum cùm iam fidei ſciret eſſe plenos, Mādatum inquit, nouum do uobis, ut diligatis inuicem. In hoc cognoſcent omnes ꝙ diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis adinuicem. Et alibi, Hoc eſt præceptum meū, ut diligatis adinuicem. Rurſum, Hæc mādo uobis, ut diligatis inuicem. Ecce nuſquā nō dilectionis & charitatis meminit. Quòd ſi indiuulſa eſt à fide charitas, ut perperam ſomniant hæretici: quorſum toties iam credētibus dilectionis & charitatis uerba? Quum autem rudes adhuc aut infideles uel Neophytos Chriſtus alloquitur, fidei meminit. Hinc illa, fides tua te ſaluum fecit. Secundū fidē ueſtram fiat uobis, & ſimilia multa. Quum uerò fideles alloquitur diſcipulos, dilectionis magis meminiſſe ſolet: quāquam & fidei nonnunquam. Noſtra uerò tēpeſtate qui nihil minus ſunt quàm fideles, illis ſemper fides & Chriſtus, ac ſpiritus in ore, de operibus ne uerbum quidem faciunt. Rem indubiè bonam eſſe intelligimus fidei prædicationem, cæterū (niſi præter paucos huiuſmodi, ipſorū opinione infideles omnes ſumus) nō uſquequaque neceſſariā, ut interim de ſtudioſis operibus ſileatur, aut frigidè admodū dicatur. Arbitror nullos eſſe inter nos qui chriſtiani dicimur, qui nō in Chriſtum credāt, ſeſéque ab illo ſaluari & iuſtificari putent, atque in unū illum collocandā noſtram fiduciam, & certò credāt peccatorū fieri remiſſionē per illū: uerum qui huic fidei reſpōdentia faciat opera, perpaucos: adeò mutuis alter in alterū odiis inhiamus, adeò noſtra quærimus, uentri indulgemus ac carni, falſo libertatis euangelicæ titulo uoluptuaria ſectamur & placentia. Huiuſmodi

ergo

ergo inſectari uitia & ad cõtraria iis opera adhortari, doceréq; ne ea nobis tribuamus ſed uni deo fèramus accepta, ueri ſũt euãgeliſtæ partes. Verum ut unde digreſſa eſt ſeſe referat oratio, pertinaciam Iudæorum Paulus intelligens, qui nihil non carnalibus legis operibus tribuebant, & iiſdem Chriſtianos onerare ſatagebant, hac tota penè epiſtola contendit, ut doceat nõ legis operibus, ſed dei fide ac gratia iuſtificatos eſſe Iudæos, exẽplo Abrahæ, quẽ ſine legis operibus fide iuſtificatum oſtendit. Quòd ſi quis contendit quum aliquoties & in hac epistola & aliis per fidem ſine operibus nos iuſtificari Paulus dicit, nõ modò legis opera excludi, ſed & alia quæcunque: nõ admodũ refragabor, ſi quidem patienter audire ſuſtinet iuſtificationem in ſcripturis duobus modis ſumi. Primum iuſtificari, eſt ex impio fieri iuſtum, quod fit in momento abſque ullis operũ meritis, imò abſque ullo noſtro præcedente opere. Attende autẽ quod dico præcedente: nã unà cum huiuſmodi iuſtificatione motus neceſſe eſt accedat liberi arbitrij in Ieſum credẽtis & ueteris uitæ pœnitentis, in eũ quidẽ motũ diuinitus attracti atque pulſati. de hac iuſtificatione intelligẽdus est Paulus, quoties hominem ſine operibus & iuſtificari aſſerit & ſaluari, quã nulla nostra opera mereri nemo neque ueterum neque recentium theologorum negauit, & de hac loquitur ad Romanos apoſtolus, oſtẽdens nulla opera ſiue naturæ ſiue legis iuſtificationẽ impij meruiſſe, adeóque & Iudæos & Gẽtiles quantũ ad eam rem attinet, pares eſſe: illóſque de lege, iſtos de naturalibus frustra gloriari. Est ergo iustificatio quædã & ſalus inchoata, quũ ab infidelitate & peccato ad gratiam reſurgit homo, quam nullis ſuis operibus meretur, ſed nõ ſine tamen bono opere, ac motu uolũtatis, qui illi gratis à deo infunditur. Est & alia iuſtificatio, qua iam accepta fide in iuſtitia proficimus, & iam per fidem gratis iuſtificati rurſum iustificamur, id eſt, amplius iusti efficimur: de qua Apocalypſis uigeſimoſecundo, Qui iuſtus est iuſtificetur adhuc, ſanctus ſanctificetur adhuc, ad hanc iuſtificationem exigũtur opera: & per hæc ſecundò modo iustificamur, non ex dignitate operum nostrorum in ſe, ſed ex illis cum fide & dei gratia coniunctis, per quæ ex dei

benignitate

benignitate ita nobiſcum paciſcentis, etiã & ſalutem mereri dicimur: unde plenæ ſunt apoſtolicæ literæ, bene operãtibus pro mercede ſalutem reddi ac uitam æternam: quinimò & meriti uocabulum, quod tãtopere auerſantur hæretici, præterquã quòd ſummis uiris græcis & latinis Hieronymo, Auguſtino, et Ambroſio, quos hic breuitatis gratia tacemus, placuit: etiam in ſacris literis inuenimus, nimirum Eccleſiaſtici decimoſexto, quòd ob id annotãdum duxi, ſic enim ſcriptum eſt eo loco, Miſericordia faciet locum unicuique ſecũdum meritum operum ſuorum. Ex operibus ergo iuncta fide & gratia ſalutem meremur, & iuſtificationem ſecundo modo acceptam. Quoniã uerò de iuſtificatione operũ ac fidei plerique ſumma eruditione ac uigilantia ſcripſerunt, quorum libri paſsim uæncunt: non eſt uiſum operæprecium multas hic opplere paginas. qui uolet amplam non modò huius argumenti tractationem, ſed & cæterorum qui hodie controuertuntur de fide articulorum, cõparet ſibi librum Alberti Pighij Campenſis de controuerſiis in Ratiſponenſibus comitiis habitis. Quẽ ego librum omnibus legendum relegendúmque arbitror, qui de doctrinis hodie controuerſis iuxta ueterum orthodoxorúmque patrum & uniuerſæ eccleſiæ traditionem ſacrarúmque literarum uſum animo ſuo ſatiſfactum cupiunt. ſed ut eò unde digreſſa eſt oratio, redeat, Quum legalium operum merito ad fidem ſeſe uocatos & iuſtificatos Iudæi gloriarẽtur, neque ferrent ad euangelium Gẽtes admitti, niſi eadem lege, eiſdémque ceremoniis utentes, quæ ſtare ipſi cum euangelio putabant: oſtendit hac epiſtola Paulus omnes ex æquo, peccato conſtrictos eſſe Iudæos & Græcos: & fide indigere deíque miſericordia. Itaque conciliato per Chriſti fidem utroque populo, obitérque nõnullis de Gentium uocatione & Iudæorum abiectione interpoſitis, nonnihil de moribus & mutua infirmitatum tolerantia diſſerit. Demum uariis ſalutationibus epiſtolam claudit: quam è Corintho per Phœben eccleſiæ Cenchreenſis miniſtrã miſſam eſſe docet Origenes.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Prępoſita epigraphe conſueta, ac ſalutatione, illorum fidei cõgratulatur, ſuã in illos beneuolentiam commemorans. Deinde Euangelij virtute declarata, philoſophorũ ingratitudinẽ arguit omnis idololatrię fontẽ & caput, in quam prolapſi per oĩa flagitiorũ genera volutati ſunt.*

CAPVT I.

A PAVLVS *ſeruus* IESV CHRISTI [1] *uocatus Apoſtolus, ſegregatus in* [2] *Euangelium* Dei *(quod ante promiſerat per prophetas ſuos in ſcripturis ſanctis) de filio ſuo, qui* [3] *factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecundum carnem, qui* [4] *prędeſtinatus eſt filius* Dei *in uirtute ſecundum ſpiritum ſanctificationis ex reſurrectione mortuorũ Ieſu Chriſti domini noſtri, per quem accepimus gratiam & apoſtolatũ,* [5] *ad obediendũ fidei in omnibus gẽ*

1. *Vocatus Apoſtolus.* Ad apoſtolici muneris functionem vocatus. eſt autem Gręcè, κλητὸς nomen.

2. *Euangelium dei.* In euangeliũ dei de filio ſuo: quod enim intercedit, legendum eſt per parentheſim.

3. *Factus eſt.* Temporaria natiuitate ſecundum carnẽ de matre patri factus eſt homo, ex quo erat ab ęterno ſine matre genitus deus.

4. *Prędeſtinatus.* Prędeſtinatum eſt fore aliquando, vt homo per humanitatẽ à verbo aſſumptam dei filius eſſet in virtute dei operantis, ſecundum ſpiritum ſanctificationis .i. per ſpiritum ſanctũ virgini inumbrantem. Gręcorũ ſenſus eſt germanior, qui legunt, ὁρισθέντος, id eſt, qui definitus ac declaratus eſt dei filius. *In virtute.* id eſt, per miraculorum virtutes quas operabatur, dicente ipſo, opera quę ego facio, ipſa teſtimonium perhibent de me. *Et ſecundum ſpiritũ ſanctificationis.* i. per ſpiritum ſanctum, quem (quod ad vnũ deum pertinet) in ſe credentibus largiebatur. *Ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti*, id eſt, ex eo quòd ſua virtute ſuſcitat mortuos, aut magis ex eo quòd ſuapte virtute ſurrexit à mortuis ipſe Ieſus Chriſtus dominus noſter.

5. *Ad obediendum fidei.* i. vt ab omnibus inter gentes fidei obediatur, ſcilicet, per quem cum gratia legationẽ accepimus. *Pro nomine eius.* i.

vt vice ipſius Chriſti(pro quo alibi,legatione ſe fungi ait) ad fidei obeditionem gentes omnes adduceremus.

6. *In quibus*.i.inter quos ac de quorũ numero & vos eſtis:vos inquam,vocati Ieſu Chriſti. Dicit autem vocatos Chriſti, pro vocatos à Chriſto,vt vulgo,dilectum dei,pro dilectum à deo:quod verò ait,vocatis ſanctis, intellige vocatis ad ſanctitatem, ac vt ſancti eſſent.In dictione autẽ, *Sanctis*, finit epigraphe,& ſubaudiendum eſt, ſalutem dicit: atq; ita in omni penè reliquarum epiſtolarũ epigraphe:neq; enim verbũ plurale,ſunt, iungi poteſt cũ pronomine vobis.

7. *Quia fides*,quia pro quòd, dictum eſt, idque frequens eſt interpreti.

8. *Spiritu meo* .i.quem mente atque animo colo, non Iudaicis ceremoniis.

9. *Euangelio*,in prædicatione euangelii de filio eius.

10. *Si quomodo*, obſecrans ſi quo modo tandem fieri poteſt,vt deo volente proſperũ iter mihi ad vos cõtigat.

11. *Simul conſolari*. Græcum verbũ συμπαρακληθῆναι.i. ſimul conſolari. refertur ad illud,deſidero vos videre.i. ſimul conſolari in vobis.

12. *Et prohibitus*.i.ſed hactenus inhibitus ſum,ſicut infrà cap.15. propter quod impediebar plurimum venire ad vos,& prohibitus ſum vſque adhuc.

13. *In me promptum eſt*,id eſt, paratus ſum quantum ad me attinet.

tibus, pro nomine eius [6] *in quibus*
eſtis & uos uocati IESV CHRI
STI,*omnibus qui ſunt* Romæ *di-*
lectis dei uocatis ſanctis, gratia uo
bis & pax à deo patre & domino
noſtro Ieſu Chriſto . *Primum qui-*
dem gratias ago deo meo per Ieſum
Chriſtum pro omnibus uobis,[7] *quia*
fides ueſtra annũtiatur in uniuerſo
mũdo.Teſtis enĩ mihi eſt deus, cui B
ſeruio in[8] *ſpiritu meo in* [9] *euãgelio*
filij eius, ꝙ ſine intermiſsione memo
riã ueſtri facio ſemp in orationibus
meis,obſecrans [10] *ſi quo modo tan-*
dẽ aliquãdo proſperũ iter habeam
in uoluntate dei , ueniendi ad uos.
Deſidero enim uidere uos, ut aliqd
impertiar uobis gratiæ ſpiritualis,
ad confirmandos uos,id eſt,[11] *ſimul*
conſolari uobis per eam quæ inuicẽ
eſt,fidẽ ueſtrã atq; meã . Nolo autẽ
uos ignorare fratres, quia ſæpe ꝓ-
poſui uenire ad uos([12] *& prohibitꝰ*
ſum uſq; adhuc)ut aliquẽ fructũ ha
beã in uobis,ſicut et in cæteris gẽti-
bus. Græcis ac barbaris,ſapiẽtibus
& inſipiẽtibus debitor ſũ,itaq;[13] *in*

14. Non enim

14. *Non enim erubeſco euangelium*,ſcilicet prędicare,id eſt,non me pudet euangelij. Non enim res vſque adeo imbecilla eſt euãgelium, quinimo admirandæ eſt illud potentiæ,quod in ſe credentes ſanare poteſt.

15. *Primũ*,non dignitate,ſed tẽpore.

me prõptũ eſt, & nobis qui Romæ eſtis,euãgelizare.[14] *Nõ enim erubeſco euãgeliũ. Virtus enim dei eſt, in ſalutẽ oĩ credẽti,Iudæo* [15]*primũ &*
C *Græco.* [16]*Iuſtitia enim dei in eo reuelatur ex fide in fidem, ſicut ſcriptum eſt,Iuſtus autem ex fide uiuit. Reuelatur enim ira dei de cælo ſup omnem impietatem & iniuſtitiam hominum eorũ qui ueritatẽ dei* [17]*in iniuſtitia detinent,quia* [18]*quod notũ eſt dei,* [19]*manifeſtum eſt in illis. deus enim illis manifeſtauit.* [20]*Inuiſibi-*

Aba. 2. Heb. 10. d. Gal. 3

16. *Iuſtitia enim dei*.i.iuſtitia dei qua nos iuſtificat, quæ eſt & cõſtat ex fide in fidẽ. hoc eſt,fide promouente ac ſubinde augeſcente (qualis eſt ille Hebraiſmus Pſal. 83. Ibũt de virtute in virtutẽ .i. in augmentũ virtutis)reuelatur in euangelio, quo gratis per Chriſtũ credentes iuſtificari intelligimus. Vel,iuſtitia dei reuelatur in euangelio ex fide in fidẽ.i. ex fide veteris teſtamẽti in fidẽ noui. Quæ enim latebat in veteri teſtamẽto ſub vmbris & figuris Chriſti fides, plane reuelata eſt in nouo. Vel, iuſtitia dei, id eſt, Chriſtus in euangelio reuelatur ex fide veteris inſtrumẽti in fidem,& per fidem noui. qui enim in lege adũbrabatur,manifeſtatus eſt in euangelio. Nã qui in lege non intelligebat illud Eſa. Ecce virgo concipiet,dum in euangelio legit, Ecce concipies & paries filium:qui non capiebat illud Mich. Egreſſus eius à diebus æternitatis,dum audit Ioannẽ tonantem ac dicentẽ, In principio erat verbũ:illi reuelatur iuſtitia dei Chriſtus,qui ęnigmaticè tantũ præferebatur in lege. Græci explicãt,iuſtitia quę eſt ex fide in fidẽ.i.quæ auſpicatur à fide & in fidẽ deſinere debet:non enĩ ſaluabitur qui in finẽ non crediderit,aliter etiã ex fide pręteritorũ in fidẽ futurorũ:ꝙ non ſat ſit credere Chriſtũ ꝓ nobis natũ, paſſum,reſurrexiſſe, niſi & nos in illo credamus reſurrecturos, & æternam vitam conſecuturos.

17. *In iniuſtitia*.veritatẽ dei in iniuſtitia detinẽt, q agnitã celãt. Vel vt Græci exponũt,qui ad cõditoris iniuriã,dei cultũ ac latriã idolis iniuſtè tribuũt. 18. *Quod notum eſt dei*.i.quod naturaliter de deo noſci poteſt. 19. *Manifeſtũ eſt in illis*.i.manifeſtatũ eſt illis.
20. *Inuiſibilia enim ipſius*, qualia ſunt bonitas, ſapientia, & ſimilia.

Per ea quæ facta ſunt.i.ex ipſius effectis intellecta conſpiciuntur. *à creatura mundi*, Græcè ἀπὸ τῆς κτίσεως.i. à conditione mũdi,ſcilicet ex quo mundus eſt cõditus,vel *à creatura mundi*.i. homine qui pręcipuus eſt creaturarũ omnium intellecta conſpiciũtur. Quomodo aũt ex vi ſibiliũ cõſideratione inuiſibilia dei cognoſcantur,vide egregium libellũ 7. Hugonis à ſancto Victore in ſuo Didaſcalico.

21.*Cogitationibus*. διαλογισμοῖς.i.ratiocinationibus:dũ dei notionẽ nõ vni deo tribuerunt,ſed ſuis argutiis & ſyllogiſmis ad eum ſe perue niſſe gloriati ſunt.

22.*Dicentes*.Gręcè,φάσκοντες,exiſtimantes.

23.*Volucrum*.ſicutanſerẽ Romani, apim bouem, & crocodilum ſerpentem Aegyptij coluerunt.

24.T*radidit*.i. abire permiſit.iuxta illud p̃s.80. dimiſit eos ſecundũ deſideria cordis eorum,ibunt in adinuẽtionibus ſuis.

25.V*t contumeliis*.τὸ vt,euentum rei,non cauſam hic dicit.i. propter quã dei deſertionẽ cõtigit,vt derelicti ab illo corpora ſua cõtumeliis afficerent ac dedecorarent.

lia enim ipſius,à creatura mũdi,per ea quæ facta ſũt intellecta,cõſpiciũtur,ſempiterna quoq; eius uirtus et diuinitas,ita ut ſint inexcuſabiles. Quia cùm cognouiſſet deũ,non ſicut deũ glorificauerũt,aut gratias egerũt,ſed euanuerũt[21]*in cogitationib⁹ ſuis,& obſcuratum eſt inſipiẽs cor eorũ,*[22] *dicẽtes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt. Et mutauerũt gloriã incorruptibilis dei,in ſimilitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, &*[23]*uolucrũ, & quadrupedũ, & ſerpentiũ.Propter quod*[24] *tradidit illos deus in deſideria cordis eorũ, in immunditiã,*[25]*ut cõtumeliis afficiãt corpora ſua in ſemetipſis qui cõ mutauerũt ueritatẽ dei in mendaciũ,& coluerũt & ſeruierũt creaturæ potius q̃ creatori,qui eſt benedictus in ſecula. Amen. Propterea* D
[26]*tradidit illos deus in paſſiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem uſum in eũ uſum qui eſt cõtra naturã.Similiter aũt & maſculi,relicto naturali uſu fœminæ, exarſerunt in deſideriis ſuis in inuicem, maſculi in maſculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris ſui in ſemetipſis recipientes.Et ſicut*

26. T*radidit*.i. abire permiſit ſubſtrahẽdo id quod demeriti erant auxilium,tradidit,inquam,illos in *Paſſiones ignominiæ*,id eſt,libidines

[27] *non probauerunt deum habere in notitia,* [28] *tradidit illos deus in reprobũ ſenſum,* [29] *ut faciãt ea quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate, ſuſurrones, detractores,* [30] *deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, elatos, inuentores malorũ, parentibus non obedientes, inſipientes,* [31] *incompoſitos,* [32] *ſine affectione,* [33] *abſq; fœdere, ſine miſericordia.* [34] *Qui cùm iuſtitiã dei cognouiſſent, non intellexerũt, quoniã qui talia agũt, digni ſunt morte, non ſolũ qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiũt faciẽtibus.*

ARGVMENTVM Cap. II.

¶ *Non temerè de próximo iudicandum. neq; irritandam dei longanimitatem, ſed bonis operibus inſudandum, quæ ſine perſonarum acceptione præmiáturus eſt de⁹. deinde nec gentiles impunes futuros oſtendit, quibus vice legis eſt conſcientia: nec Iudæos hypocritas, quibus neque carnalis Abrahæ proſapia, nec externa circuncíſio eſt profutura.*

CAPVT II.

A *Ropter quod inexcuſabilis es ô homo omnis qui*
Matt. *iudicas. In quo enim iu-*
7.a. *dicas alterum, te ipſum cõdemnas, eadem enim agis*[1] *quæ iudicas. Scimus enim quoniã iudicium dei eſt ſecundum ueritatem, in eos qui talia agunt. Exiſtimas autem hoc ô ho*

nes ignominioſas.

27. N*on probauerunt*. i. deum deiq; beneficia noluerũt agnoſcere.

28. T*radidit*, deſerendo. ſicut indurare dicitur, dum ſuæ malitiæ, ac libertati prauæ peccatorem derelinquit.

29. V*t faciãt*. hic quoq; τὸ vt, euentum dicit, id eſt, ꝓpter quod derelicti fecerunt quę minimè oportebat.

30. *Deo odibiles*, Gręcè θεοστυγεῖς, id eſt, deo odibiles, vel dei oſores.

31. *Incompoſitos*, ἀσυνθέτους, id eſt, moribus inurbanis, vel pactorũ infractores, & conuentis non ſtantes.

32. *Sine affectione*, Græcè, ἀστόργους .i. humanitatis expertes & charitatis. Eſt enĩ στοργὴ affectio amicitiæ, & maximè parentum erga filios ac contrá.

33. *Abſque fœdere*, Græcè ἀσπόνδους, id eſt, fœdifragos.

34. *Qui cum, &c.* non intellexerunt, id eſt, intelligere noluerũt. Gręci legunt, Qui quum iuſtitiam dei cognouiſſent, nempe quòd qui talia agunt, digni ſunt morte, non ſolum ea faciunt, ſed facientibus conſentiunt.

1. *Quæ iudicas*, lègere potes, vel quæ iudicas, prout eſt Græcè, ἃ κρίνεις, vel qui iudicas, prout eſt Græcè, ὁ κρίνων.

2. *Diuitias*, hoc eſt, exuberantem illam bonitatem, patientiam, longanimitatem.

3. *Iis quidem ſecundum*. Græci legunt, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν: ζητοῦσιν ζωὴν αἰώνιον. Et certè Græca ſcholia iungunt τὸ ζητοῦσιν, τῷ ζωὴν αἰώνιον, non τῷ ἀφθαρσίαν, dicuntq; hic eſſe hyperbaton: & hoc modo germanus ſenſus eſt, Qui reddet vnicuiq; ſecundum opera ſua: & iis quidem qui in bono opere perſeuerauerint, vitam æternam quærẽtibus, gloriam & honorem, ſub. reddet, & immortalitatem. nam id verè ſignificat ἡ ἀφθαρσία. Romanis enim ſcribebat Apoſtolus, præter cęteras nationes honoris & gloriæ cupidis, ac nominis immortalitatem immodicè affectantibus: quę omnia illis pollicetur, ſed longè alterius generis, ac multo præſtantiora: nimirum gloriam ęternam, honorem filiorum dei, & corporis animæq; immortalitatẽ: modò iuxta illud euangelicum, Primum quærite regnum dei & iuſtitiam eius, deinde omnia adiicientur vobis, ante omnia vitam æternam quæſierint. quòd autẽ non legendũ ſit, quærentibus gloriam & honorem, ſed gloriam & honorem reddet, explicat locus ſequens, vbi viro iniquè agenti, tribulatio & anguſtia, rectè autem agenti, honor, pax & gloria redditur. In hoc verò loco, his autem qui ſunt ex contentione, id eſt, qui contẽtioſi ſunt, ira, indignatio. Photius Græcus ſupplendum putat τὸ ἀποδοθήσεται, id eſt, reddetur: annotatque non temere dictum, quòd deus bona illa, gloriam, honorem & immortalitatem reddet: de malis autem & vltionibus non ait, reddet, ſed reddentur: quòd bene hominibus facere vni⁹ ſit dei propriũ: animaduerſiones aũt ex noſtris malis oriuntur, noſq; noſtra nobis mala vltro accerſimus: hoc

mo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudiciũ dei? An² diuitias bonitatis eius & patientiæ & lõganimitatis contẽnis? ignoras quoniã benignitas dei ad pœnitentiã te adducit? Secũdum aũt duritiã tuã, & impœnitẽs cor, theſaurizas tibi irã in die iræ et reuelationis iuſti iudicij dei, qui reddit unicuiq; ſecundũ opera eius.³ iis B Matt. 16. d.
quidẽ ſecundũ patientiã boni opis, gloriã & honorẽ & incorruptionẽ quærentibus uitã æternã. iis aũt qui ſunt ex cõtentione, & qui non acquieſcunt ueritati, credunt autẽ iniquitati, ira & indignatio. Tribulatio & anguſtia in omnẽ animam hominis operantis malũ, Iudæi pri-

quoque

mũ & Græci. gloria aũt & honor
Deut. *et pax, oĩ operanti bonũ,[4] Iudæo pri-*
10. *mũ & Græco. nõ enim eſt [5] acceptio*
Iob. *perſonarũ apud deũ.[6] Quicunq; enĩ*
37. *ſine lege peccauerunt, ſine lege &*
Acto. *peribunt. & quicunq; in lege pecca*
10. *uerunt, per legẽ iudicabuntur. Non*
C *enim auditores legis iuſti ſunt apud*
Matt. *deum, ſed factores legis iuſtificabũ-*
7.d. *tur. Cùm enim gẽtes quæ legẽ nõ ha*
Iaco. *bent, naturaliter ea quæ legis ſunt,*
1.d. *faciũt, eiuſmodi legẽ non habẽtes,*
[7] ipſi ſibi ſunt lex, qui oſtẽdunt opus

quoque annotatione dignum, quod Oecomenius eo loco ſecundũ patientiam boni operis ait, ὐ γὰρ μόνον ἡ πίστις ἀρκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἔργων χρεία. i. non enim ſufficit fides ſola, ſed opus eſt operibus.

4. *Iudæo primum*: primum tempore & vocatione, non merito & dignitate. Vobis enim oportebat primũ loqui verbum dei, ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternę vitæ, ecce conuertimur ad gentes, inquit Paul. acto. 13.

5. *Acceptio perſon.* Grecè προσωποληψία. dicitur aũt, quũ quis non merita perſonarũ reſpicit, ſed externa tãtum: cuiuſmodi ſunt generis nobilitas, diuitiæ, robur, ac ſimilia multa, ad quæ mund' attẽdere ſolet, non itẽ deus. πρόσωπον enim facies externa dicitur, ad quam non reſpicit deus, ſed cor intuetur hominis. Vult ergo Paulus quòd ſine electione rectè viuentem honor ſequatur & gloria, ſiue is ſit gentilis, ſiue Iudæus, neque attendere deum ad generis Iudaici ex Abrahamo nobilitatem, quominus & rectè viuẽtes gentiles ſuis p̃miis muneretur.

6. *Quicunq; ſine lege.* Omnes his verbis ſub peccatum concludit: & Iudæos qui legem ſcriptã acceperunt, & gentiles qui legẽ non habuerunt: ſed mitius actum iri ſubindicat cum gentilibus, quia legẽ non habuerunt: ſic enim explicant Græca ſcholia de Iudæo & Gręco loquentia, ac primum de gentili qui ſine lege peccarit, aiunt: ἀνόμως ἀπολεῖται, τουτέστι οὐ μετὰ ἀκριβείας νόμου· ὃ δηλοῖ τὴν σύμμετρον ἀπώλειαν, ἐνόμως δὲ ἁμαρτόντα λέγει τὸν ἰουδαῖον, ὅς φησὶ διὰ τοῦ νόμου ὃν παραβέβηκε, κριθήσεται. τουτέστι κατακριθήσεται. δηλοῖ δὲ τὴν χείρονα ἀπώλειαν. i. ſine lege peribit, hoc eſt, non iuxta legis ſeueritatem: ex quo perſpicuum eſt, moderatiorem eũ pœnam laturum: Iudæum autem in lege conſtitutum peccauiſſe aſſerit, ideoq; per acceptæ legis tranſgreſſionem iudicandum, hoc eſt, condẽnandũ: ex quo p̃ſpicuũ eſt, grauiores eũ pœnas daturũ.

7. *Ipſi ſibi.* Gentibus lege ſcripta carentibus conſcientia eſt vice legis, quæ legis inſtar quid faciendũ fugiendũmve indicat. Lex enim

Moſaica indicandi tantũ,non item auferẽdi peccati vim habebat.
8.*Cogitationum.* Græcus eſt Genitiuus,qui verti poterat in Ablatiuum cogitationibus,accuſantibus aut etiam defendẽtibus: ſed interpres qui legit συνειδήσεως αὐτῶν,id eſt,conſcientia ipſorum, ſequentes genitiuos cum iſto iunxit,teſtimonium reddente conſcientia ipſorum, & cõſcientia cogitationum accuſantium.

legis ſcriptũ in cordibus ſuis, teſtimonium reddente illis conſcientia ipſorũ, & inter ſe inuicẽ[8] *cogitationum accuſantiũ, aut etiã defendẽtium,in die cùm iudicabit deus occulta hominũ*[9] *ſecundũ euangelium meũ per Ieſum Chriſtum.*[10] *Si autẽ tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in lege, & gloriaris in deo, & noſti uoluntatẽ eius, & probas utiliora inſtructus per legẽ, cõfidis teipſum eſſe ducẽ cæcorum, lumẽ eorum qui in tenebris ſunt, eruditorẽ inſipientiũ, magiſtrum infantiũ, habentẽ formã ſciẽtiæ & ueritatis in lege.*[11] *Qui ergo aliũ doces, teipſum* D
non doces? qui prædicas non furandũ, furaris? qui dicis non mœchandũ, mœcharis? qui abominaris idôla, ſacrilegium facis? qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis, deum inhonoras?[12] *Nomẽ enim dei* Eſai,
per uos blaſphematur inter gentes, 52.b,
ſicut ſcriptum eſt.[13] *Circũciſio qui-* Exec
36,c.

9. *Secundum euangelium.* ſic ordinanda lectio, iudicabit occulta hominum,id eſt,internas & abſconditas mũdo hominum cogitationes per Ieſum Chriſtum (cui omne iudicium dedit pater) *Secundum euangelium meum*, prout prædicare & euangelizare ſoleo.

10. *Si autem.* quidam Græci codices habent ἴδε,id eſt ecce,noſter legit,εἰ δὲ,id eſt, ſi autem, & tunc ſenſus eſt, ſi, id eſt,quia tu Iudęus cognominaris, & requieſcis in lege, &c. idcirco confidis te ducem eſſe cæcorum, *& habentem, &c.* id eſt, iactas te doctorem legis eſſe, qui ſolus alios veritatem legíſque cognitionem docere poſſis, atque illis iuxta legem viuendi normam pręſcribere.

11. *Qui ergo.* quidam indefinitè legunt, quidam interrogatiuè.

12. *Nomen enim.* non eſt hic citatio loci à Paulo,ſed alluſio ad illud Eſaiæ 52. Iugiter tota die nomen meum blaſphematur.

13. *Circuncíſio quidem.* Sunt qui propter id quod ſcriptum eſt Gal. Si circuncidimini, Chriſtus nihil vobis proderit, hunc locum referũt ad tempus legis ſcriptæ,quaſi Paulus hoc loco refellat Iudæorum

faſtum

dem prodeſt,ſi legem obſerues,ſi aũt præuaricator legis ſis, circuncifio tua præputium facta eſt. Si[14] *igitur præputium iuſtitias legis cuſtodiat, nónne præputiũ illius in circunciſione reputabitur, & iudicabit id qđ ex natura eſt præputium,legem cõſummans,te qui per literam & circunciſionem præuaricator legis es?* [15]*Non enim qui in manifeſto,Iudæus eſt,neq; quæ in manifeſto in carne,eſt circunciſio, ſed qui in abſcõdito,Iudæus eſt, & circũciſio,cordis in ſpiritu,non litera. cuius laus non ex hominibus,ſed ex deo eſt.*

faſtum qui de accepta circũciſione gloriabantur:quam non ſtatim elidere volẽs, prodeſt,inquit,ſuo tempore, ſed ſi legem cuſtodias, alioqui non plus valebat quàm præputium. Quidam interpretantur circunciſionem.i.genus & proſapiã circunciſi Abrahæ, de qua Iudæi tantopere gloriabantur:quam eneruat Paulus dicens, Circunciſio quidem prodeſt.i. pródeſt quòd filius Abrahæ ſis,ſi legẽ ſeruaueris: ſin aũt præuaricator legis es, facta eſt præputiũ.i. nihil tibi ꝓdeſt,ſed perinde tibi erit circunciſio,ac ſi gentilis eſſes. quinimo gentilis ſi legẽ ſeruat, præputiũ eius imputabitur ad circunciſionẽ,& ad Abrahæ proſapiam. Cenſebitur enim inter veros Abrahæ filios. Mihi videtur hic poſſe eſſe ſenſus: *Circunciſio quidem prodeſt*, nõ carnaliter ſed ſpiritualiter ad legis intellectũ obſeruata: ꝑ quam nimirum legẽ intelligimus ingreſſa per Chriſti fidẽ vera cordis circunciſione,ceſſare carnalem,quam qui mordicus ſpirituali neglecta retinet,præuaricator eſt legis,nec illi plùs quàm præputium valet.

14.*Igitur præputium*.i.ſi gentilis natura incircunciſus legem cuſtodiat,præputium illius imputabitur ad circunciſionem, & tam illi valebit, quàm tibi legem cuſtodienti olim circunciſio. Quinimo ipſe naturaliter præputiatus, *Legem conſummans*, id eſt, eam ſpiritualiter obſeruans in Chriſti fide, & cordis circunciſione, iudicabit te *qui per literam & circunciſionem*, id eſt, carnalis legis obſtinationem præuaricator legis es.

15.*Non enim*.&c.id eſt,non qui palàm ac manifeſtò ſe carne Iudæum eſſe iactat,*Sed qui in abſcondito*,id eſt,corde ac ſpiritu per fidem Chriſtum confitetur, is verè Iudæus eſt, *neque quæ in manifeſto in carne, eſt circunciſio*, id eſt, non externa carnis,ſed ſpiritalis vitiorum circunciſio,vera circunciſio eſt, quæ *non litera* conſtat, id eſt, carnali intelligentia ſecundum rationem ſectæ pelliculæ,*ſed in ſpiritu*,

ritu,id eſt,ſpiritali intelligentia,vt eſt circũcidendi animi ſignum, quæ quidem ſpiritalis circuncisio,etſi laudem non habet apud homines mentium ignaros , non tamen apud deum cordium ſcrutatorem ſua laude caret.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶Dei promiſſiones peccatis noſtris non irritari,neque fruſtratum iri docet,omneſque peccato eſſe conſtrictos,à quibus non lex,ſed dei gratia per Chriſti propitiatoris ſanguinem iuſtificat.

CAP. III.

A

Quid ergo amplius Iudæo eſt? aut quæ utilitas circũciſionis?[2] *Multum per omnem modum. Primum quidem: quia*[3] *credita ſunt illis eloquia dei. Quid enim, ſi quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum*[4] *fidẽ dei euacuauit? Abſit.*

1. *Quid ergo amplius*. Græcè, τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ ἰουδαίου; id eſt,ſi verbum verbo reddas, quid ergo eſt illud plus Iudæi? Nos vertere poſſumꝰ, Quid præterea habet Iudæus ſupra gentilem? neque hoc loco τὸ περισσὸν excellentiam ſignificat, ob id quod poſtea Paulus ait: Quid ergo præcellimus eos? nequaquã. Senſus ergo eſt, Si præputiũ credenti gentili imputandũ eſt ad circunciſionem , qua in re commodatum eſt gentili pluſquã Iudæo? aut quæ vtilitas circunciſionis?

2. *Multum per omnem modum*. Græci variè legunt,quidam πολὺ,id eſt,multũ , & tunc referendum eſt ad τὸ περισσὸν: ac tum ſenſus eſt, Quid eſt quod amplius habeat Iudæus quàm gentilis ? ad quod reſpondet,multum per omnem modum.alij Græci,vt Veronenſis codex, legunt πολλή,id eſt,multa,& tunc refertur ad τὸ vtilitas. Quæ vtilitas circunciſionis? multa per omnem modum.

3. *Credita ſunt*, ἐπιστεύθησαν,id eſt,dei oracula & reſponſa illis credita ſunt & commiſſa : Photius autem τὰ λόγια exponit magnifica dei dona & beneficentias : nos , diuinas promiſſiones Abrahæ & ſemini eius factas:& domeſtica dei reſponſa populo ſuo reddita intelligere poſſumus. Et hæc eſt vtilitas circunciſionis, quòd electum ſuum populum hácque circunciſionis nota deſignatum, & reſponſis ſuis,& promiſſionibus , infinitíſque beneficiis dignatus eſt deus.

4. *Fidem dei euacuauit*.i.dei promiſſiones irritas fecit,aut eum mẽdacem conſtituit.Græci legunt καταργήσει, id eſt, euacuabit ſiue irritas faciet & abolebit : noſter legit κατήργησε,id eſt, aboleuit

&

& antiquauit.

5. *Eſt autem deus verax.* Græci legunt conſtanter γινέσθω.i.fit, vnde puto interpretem vertiſſe eſto,ſed errore librarij ô ſublatum. Photius explicat γινέσθω per, λογιζέσθω,& νοείσθω,id eſt, cenſeatur & intelligatur à vobis deus eſſe verax.i.intelligite & exiſtimate deũ

Ioan. 3.d. [5] *Eſt autem deus uerax, omnis autē*
homo mendax, ſicut ſcriptum eſt,
Pſal. 50.a. [6] *Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis,*
& uincas cùm iudicaris. [7] *Si autem*
iniquitas noſtra, iuſtitiam dei com-
mendat, quid dicemus? Nũquid ini-
B *quus eſt deus, qui infert iram? Secũ-*
dum hominem dico. Abſit. alioquin
quomodo iudicabit deus hũc mũdũ?
[8] *Si enim ueritas dei in meo menda-*
cio abundauit in gloriã ipſius, quid
adhuc & ego tanq̃ peccator iudi-

eſſe veracem, omnem verò hominem mendacem. Idem quoque Photius ὃ fidē dei, & Græcè τὴν πίστιν interpretatur τὸ πιστὸν τὸ ἀληθὲς τὸ ἀμετάθετον τῆς ὑποσχέσεως τοῦ θεοῦ.i.certam & immutabilem diuinarum promiſsionum veritatem.

6. *Vt iuſtificeris.* Tibi ſoli peccaui, inquit Dauid, & malũ coram te feci, vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris. Vbi, τὸ vt, euẽtum rei dicit, non cauſam, id eſt, ac propterea factum eſt, vt dum vel mihi peccanti promiſſa ſeruas, veracior appareres ac iuſtior, vinceréſque eorum impietatem, qui te ob mea peccata promiſſis non ſtaturum mentiebantur. Probat autem Paulus Dauidis exẽplo, nequaquam ob peccatum & incredulitatem populi dei fidem & promiſſionẽ irritã fieri, ſed veracẽ illũ ſemp remanere, ſicut de ſe teſtatur Danid dicens deo, Tibi ſoli peccaui vt iuſtificeris.

7. *Si autem.* dupliciter id intelligi poteſt: Primum, ſi iniquitas noſtra iuſtitiam dei commendat.i.ſtabilem reddit atque illuſtrat, id enim ſignificat Græcum verbum συνίστησι, an ideo iniquus eſt deus, qui ob peccata infert irã? abſit .i.non ꝓpterea iniquus eſt. Non enim noſtræ malitiæ, ſed ſuæ clementiæ eſt, quòd noſtra iniquitate in gloriam ſuam abutitur. alioqui ſi iniquus eſſet, quomodo iudicaret mundum, cùm iudicis ſit æquum ſe præbere? Quia autem impium aliquid concluſiſſe videbatur, correctione vtitur, dicens, *ſecundum hominem dico.* i. more carnalium & imprudentium loquor. Secundo modo ſenſus eſt, Si iniquitas noſtra iuſtitiam dei cõmendat, iniqu⁹ eſt de⁹, qui in eã iuſtitiæ ſuę cõmendatricẽ vindicat, ſed nõ eſt iniquus, nõ ergo eius iuſtitiã noſtra commendat iniquitas.

8. *Si enim veritas.* Et hoc dupliciter.i.ſi veritas dei promiſſa ſeruãtis

in meo

in meo mendacio & peccato abundauit, non debeo tāquam peccator damnari, qui eam promoueo & illuſtro : imò potius quid non.i.quid ni faciamus mala, vt inde bona eueniant? quam blaſphemiam quidam prædicare nos dicunt. Sed ego verè, vt peccator iudicari debeo, nec facienda ſunt mala, vt inde bona eueniant: nō ergo dei veritas in meo mē dacio abundauit. Secundo modo ſenſus eſt, ſed ita vt in perſona carnalium hominum loquatur Paulus, Si verum eſt, vt Dauidis verba ſonant, quòd veritas dei per noſtrum mendacium creuit & illuſtrior facta eſt, nō debemus nos qui dei gloriam noſtro mendacio illuſtramus tanquam peccatores damnari, quin potius facienda ſunt nobis mala , vt maiora inde bona eueniant, vtpote diuinæ gloriæ illuſtratio. Huiuſmodi argumentationem faciebant iniqui, & huiuſmodi doctrinam prædicare Paulum mētiebantur, fortaſſe quia eum dicentem audierant, Vbi abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia, & iſtud eſt quod ait Paulus, Cur non faciamus mala, vt bona inde eueniant, *ſicut blaſphemamur*.i.à nonnullis malè audimus, qui in contumeliam noſtrā ſic nos prædicare aſſeuerāt. Horum opinionem nequaquam vltra refellit Paulus tanquam nimis abſurdam, contentus in eodem argumento paulò antè dixiſſe, abſit: quod etiam hoc loco ſupplendum eſt: vel eiuſmodi opinio eluitur ex iis verbis, quorū dānatio iuſta eſt, ſcilicet & eorum qui dicunt ob eā cauſam facienda eſſe mala, vt bona eueniant, & eorum qui nos ita prædicare aſſeuerant.

cor, & nō (ſicut blaſphemamur, &
ſicut aiunt quidam nos dicere) fa-
ciamus mala, ut eueniāt bona? quo-
rum damnatio iuſta eſt. 9 *Quid er-*
go? præcellimus eos? Nequaquam.
10 *Cauſati enim ſumus* Iudæos & Gala.
Græcos, omēs ſub peccato eſſe, ſicut 3.d.

9. *Quid ergo? præcellimus eos? nequaquam.* Videtur prima fronte is locus pugnare cum initio capitis, Quid ergo amplius eſt Iudæo, aut quæ vtilitas eſt circuncifionis? multum per omnem modum : ſed ſi ſenſus conſiderabitur, nulla prorſus eſt pugnantia. Initio capitis agebat Paulus non de excellentia Iudeorum ſupra gentiles, ſed de beneficiis illis à deo collatis, quòd ſcilicet credita ſint illis eloquia. Hic autem de vtriuſq; populi meritis agitur : qua in re pares ſunt Iudæus & gentilis: neque nos, inquit, Iudæi vllis illos meritis præcellimus.

10. *Cauſati enim ſumus* Iudæos *& Græcos omnes ſub peccato eſſe.* cauſati, Græcè προητιασάμεθα, ad verbum, præcauſati ſumus, ſiue cauſam

antea

antea reddidimus, nulla nos in re illis eſſe meliores aut præſtantiores: nimirum quòd omnes peccato ſint conſtricti.

Pſal. 13.a. *ſcriptū eſt, Quia non eſt iuſtus quiſquam, non eſt intelligēs, aut requirens deū. Oēs declinauerunt, ſimul*
Pſal. 5. & 13. & 139. C *inutiles facti ſunt, non eſt qui faciat bonū, nō eſt uſq; ad unū. Sepulchrū patens eſt guttur eorū, linguis ſuis doloſe agebāt, uenenū aſpidum ſub labiis eorum. Quorū os maledictio-*
Pſal. 9. Eſai. 59. *ne & amaritudine plenū eſt, ueloces pedes eorum ad effundendū ſanguinē. Cōtritio & infelicitas in uiis eorum, & uiā pacis non cognouerunt, non eſt timor dei ante oculos eorū.* [11] *Scimus autem quoniā quæ-*
Gala. 2.d. *cunque lex loquitur, iis qui in lege ſunt, loquitur, ut omne os obſtruatur, &* [12] *ſubditus fiat omnis mundus deo, quia ex operibus legis non iuſtificabitur* [13] *omnis caro corā illo.* [14] *Per legem enim, cognitio peccati.* [15] *Nunc autē ſine lege iuſtitia dei manifeſtata eſt, teſtificata à lege & p-*

11. *Scimus autem*. Locus præcedens ex pſal. 13. in hoc tantum adductus eſt à Paulo, vt oſtenderet omnes tum Iudæos tum Græcos eſſe ſub peccato: & ne de ſe dici Iudæi negarent, ad illos magis ſpectare oſtendit, quoniam lex iis qui in lege & ſub lege ſūt loquitur: quo loco docemur legis nomine non Pentateuchum modò, ſed & alios veteris inſtrumenti libros intelligi. iis ergo qui in lege ſunt lex loquitur, *Vt omne os obſtruatur*, id eſt, vt repugnātibus & ſine peccato ſe eſſe aſſerentibus os claudatur: nam ſi de Iudæis qui dei cultores erant, propheta dicit non eſſe qui bonum faciat, non vſque ad vnum: maiori argumento de idololatris verum erit.

12. *Subditus fiat*, id eſt, agnoſcat ſe obnoxium deo.

13. *Omnis caro*, id eſt, omnis homo. Nam tum carnis tū animæ nomine totum hominem ſcriptura ſæpe intelligit: quale eſt illud, Videbit omnis caro ſalutare dei, & Gen. 14. Da mihi animas .i. redde mihi homines meos.

14. *Per legem*. Bene per legē cognitio peccati, non item remiſſio: quippe quæ dum peccatū vlciſcitur, indicandi illius vim habet, non remittendi.

15. *Nunc autem, &c.* Iuſtitia, inquit, dei .i. iuſtificatio. nam hic Græci τὴν δικαιοσύνην ἀντὶ τῆς δικαιώσεως, id eſt, iuſtitiam pro iuſtificatione ſumunt. Iuſtitia ergo dei, id eſt, iuſtificatio qua nos iuſtificat, & gratis per Chriſtum peccata remittit, olim teſtificata à lege & prophetis, id eſt, quam nobis Moyſes & prophetæ per illum futuram

ram

ram promiſerunt, cùm ſub inuolucris lateret, nunc ſine lege, id eſt, nullo legis auxilio per Chriſti aduentum in euangelio manifeſtata eſt: quæ quidem dei iuſtitia & iuſtificatio per fidem Ieſu Chriſti omnibus in eum credentibus adfertur. Similem ſententiam dicit Paulus ad Romanos 1. Iuſtitia enim dei in eo ſcilicet euangelio reuelatur ex fide in fidem.

16. *Quem propoſuit*, id eſt, in quo deus offenſum ſibi mũdum reconciliare ſtatuit, ſi quidem poſt hæc fiduciam haberet in paſſione & ſanguine ipſius, cuius quidem opus erat effuſione, *ad oſtenſionem & manifeſtationem iuſtitiæ ſuæ*, vt ſe iuſtum oſtenderet, dum ad eluẽdam veteris Adæ noxam, etiã proprio filio ſuo non pepercit, & ad remiſſionem veterum delictorum, quæ diu longanimis ſuſtinuerat vltionem diſſimulans, vt in hoc tempore omnibus videlicet in infirmitate conſtitutis iuſtitiam ſuam oſtenderet, ſéque iuſtum eſſe in vlciſcendo & iuſtificantem in condonando ei qui in Chriſtum credidit.

17. *Circunciſionem*. Circunciſionem Iudæos, præputiũ gentiles appellat.

18. *Legem ſtatuimus*, id eſt, cõfirmamus, ſtabilimus ac pficimus, dum per fidem Chriſtum veniſſe docemus, finẽ legis ac perfectionem: quia vt Græci aiunt, dum lex ſaluos nos volens facere non poteſt, fide autem ſuperueniente ſaluamur, nutantem hac in parte legẽ ſtatuit ac confirmat.

phetis. Iuſtitia autem dei, per fidem Ieſu Chriſti, in omnes & ſuper omnes qui credunt in eum. non enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria dei iuſtificati D *gratis per gratiã ipſius, per redemptionẽ, quæ eſt in Chriſto Ieſu,* [16] *quẽ ꝓpoſuit deus ꝓpitiatorẽ per fidẽ in ſanguine ipſius, ad oſtenſionẽ iuſtitiæ ſuæ, propter remiſſionẽ præcedẽtium delictorum, in ſuſtentatione dei, ad oſtenſionẽ iuſtitiæ eius in hoc tẽpore, ut ſit ipſe iuſtus, & iuſtificans eũ qui eſt ex fide Ieſu Chriſti. Vbi eſt ergo gloriatio tua? Excluſa eſt. Per quam legẽ? Factorũ? Non, ſed per legem fidei. Arbitramur enĩ iuſtificari hominẽ per fidẽ ſine operibus legis. An Iudæorũ deus tantùm? Nónne & gentium? Imò & gentium. quoniam quidem unus eſt deus qui iuſtificat* [17] *circunciſionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo deſtruimus per fidem? Abſit, ſed* [18] *legem ſtatuimus.*

i. Secundum

1.*Secundum carnem*,id eſt,quid dicemus inueniſſe Abraham patrem noſtrum ſecundum carnalem circuncifionem, vel patrem ſecundũ carnem?Erant enim carnales non ſpiritales filij Abrahæ. Nos aũt qui fidem Abrahæ imitamur,fide ac promiſſione filij ſumus ipſius.
2. *Si enim Abraham*.Ex præcedenti capite vbi dixit, *Arbitramur iuſtificari hominem per fidem ſine operibus legis*, & ex contextu præſentis capitis,vbi oſtendit Abrahæ imputatam eſſe fidem ad iuſtificationẽ, non in circuncifione ſed in præputio.i.antequam circunciſus eſſet, perſpicuum eſt intelligi hoc loco Abrahã nõ eſſe iuſtificatum ex opibus legis. Is enim eſt Paulo hoc capite ſcopus,gloriationem Iudæorum de Abrahamo & ſua circũciſione tollere, quã do eum oſtendit non ex legis obſeruatione iuſtificatũ ſed fide:alioqui Iacobus ex operibus iuſtificatum dicit, ſed ſequẽtibꝰ, ac iã credẽtẽ.
3.*Ex operibꝰ*.nimirũ operibꝰ legis,de quibus paulò antè, & ita exponũt Origenes, Auguſtinus, Primaſius & Ambroſius,qui in contextu & explicatione addit legis,& de opibus legis intelligi docet litera ſequẽs,dicens,reputatã illi eſſe fidẽ,factáq; ꝓmiſſionem non in circunciſione,ſed in præputio:& vetera cuiuſdã Græci ſcholia ſic habẽt,Conſiliũ Apoſtoli eſt demõſtrare,ꝙ Abraham etiam non ex operibus legis,ſed per fidem iuſtificatus eſt.
4.*Habet gloriã*.Opera enim legis oĩa penè externa erant, eáq; ſolũ ad literã obſeruabãt Iudęi:& ꝓpterea apud homines mẽtis ignaros gloriã habebant,ſed non apud deũ. *Quid enim dicit ſcriptura*,id eſt, iuſtificationis mentionẽ faciens,nõ meminit operũ legis,aut circũciſionis, quæ nondũ erat,ſed fidei tantũ:alioqui & Chriſtus operũ Abrahæ meminit dicẽs,Si filii Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.
5.*Ei autem*.i.ſi noſtra tãtum exigerentur ad iuſtificationem opera, vt virtutes morales & ſimilia quæ vel ethnici operãtur, non fides à deo

ARGVMENTVM *Cap. 4.*

¶*Non per legem ac circuncifionem, ſed per Chriſti fidem nos iuſtificari Abrahæ exemplo manifeſtat,quem ante circunciſionem acceptum & iuſtificatum fuiſſe conſtat,& promiſſionem accepiſſe.*

CAP. IIII.

A *QVid ergo dicemus inueniſſe Abraham patrẽ noſtrum*[1] *ſecundum carnẽ?* [2] *Si enim Abraham*[3]*ex operibus iuſtificatus eſt,*[4] *habet gloriã,ſed non apud deum. Quid enim dicit ſcriptura?Credidit Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*[5] *Ei autem qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed*

deo gratuita, deb eretur ex merito merces. Deus autem nulli debitor eſt. Non ergo ex puris noſtris operibus, ſed fide Chriſti iuſtificamur.

6. *Ei vero, &c.* i. etſi impius nihil antea boni egerit, ex quo in Chriſtum credit, imputatur illi fides ad iuſtitiam. hoc eſt, quod toties aſſerit Auguſtinus, fidem ſine operibus præcedentibus iuſtificare.

7. *Dicit beatitudinē hominis.* i. aſſerit beatum eſſe hominē cui accepto fert deꝰ iuſtitiā.

8. *Et ſignum accepit.* quum nō dicat Paulus circūciſionem accepit, ſed ſignū circūciſionis, mihi videtur innuere ac velle dicere quòd carnalis illa Abrahæ circunciſio, nō vera circūciſio fuerit, ſed ſignū veræ circunciſionis, quæ nō in ſectione pelliculæ, ſed vitiorū amputatione conſiſtit: quæ eſt vera circūciſio cordis in ſpiritu non litera. Hāc ergo circunciſionem carnalem accepit Abraham, non tanquam verām, ſed ſignum veræ illius: nec tanquam iuſtificantē, erat enim ante iuſtificatꝰ: quam igitur ob cauſam accepit? Hic Græca ſcholia aiunt, Primum, vt eſſet ſignum veræ illius circunciſionis ac fidei Abrahæ: Deinde vt Abrahamidas deiq; populum ab aliis nationibus diſcerneret: Demum vt Iudæis ſignū & figura eſſet purę & caſtæ cōuerſationis, non ꝙ iuſtitię efficiēs eſſet, ſed quòd eius quę per fidē eſt iuſtitiæ ſignū & ſignaculū eſſet ſiue ſigillū, Gręcè enim eſt σφραγὶς, quod ſignificat ſigillū alicui rei ad tēpꝰ occultādę & in tēpore manifeſtādę appoſitū: ita circunciſio ſigillū erat iuſtitiæ fidei quā habuerat Abrahā in præputio, quæ in lege quidē occultabatur, ſed in euāgelio reuelaȓ.

9. *Vt ſit pater.* Senſus eſt, Abrahæ fides imputata eſt non in circunciſione

ſecundum debitum. [6] *Ei uerò qui*
non operatur, credenti autem in
eum qui iuſtificat impium, reputa-
tur fides eius ad iuſtitiā ſecundum
propoſitum gratiæ dei. Sicut & Da-
uid [7] *dicit beatitudinē hominis, cui*
deus accepto fert iuſtitiā ſine operi
bus, Beati quorum remiſſæ ſunt ini Pſal.
quitates, & quorū tecta ſunt pecca 31.a.
ta. Beatus uir cui nō imputauit do- B
minus peccatū. Beatitudo ergo hæc
in circunciſione tantum manet, an
etiā ī præputio? dicimus enim quia
reputata eſt Abrahæ fides ad iuſti-
tiam. quomodo ergo reputata eſt? in
circūciſione, an in præputio? Non in
circūciſione, ſed in præputio. [8] *Et ſi*
gnū accepit circunciſionis, ſignacu-
lum iuſtitiæ fidei quæ eſt in præpu-
tio, [9] *ut ſit pater omnium credentiū*

ciſione,ſed in præputio,id eſt,quũ nondũ eſſet circuncisus: & poſtea circuncisionem accepit,veræ circũcisionis ſignum,& ſignaculum iuſtitiæ fidei: vt per hoc quod ante circuncisionẽ in præputio iuſtificatus eſt, *Sit*, id eſt, declaretur eſſe pater omnium gẽtium credentium per præputium, id eſt, per fidem in præputio habitam, & per hoc ꝙ poſtea circuncisus eſt. *Vt ſit pater circunciſionis*, id eſt, declaretur eſſe pater non Iudęis modò circũcisis, ſed quotquot veſtigia fidei quã in præputio Abraham habuit, imitarentur.

ꝑ præputiũ, ut reputetur et illis ad iuſtitiã, & ſit pater circunciſionis, non iis tantũ qui ſunt ex circunciſione, ſed iis qui ſectantur ueſtigia fidei quæ eſt ĩ præputio patris noſtri

C *Abrahæ.*[10] *Non enim per legẽ, promiſsio Abrahæ aut ſemini eius, ut hæres eſſet mũdi, ſed per iuſtitiã fidei.*[11] *Si enim qui ex lege, hæredes ſunt, exinanita eſt fides, abolita eſt promiſsio.*[12] *Lex enim irã operatur. Vbi enim non eſt lex, nec præuaricatio.*[13] *Ideo ex fide, ut ſecundũ gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini. non ei qui ex lege eſt ſolũ, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater*

Gen. 17.a. *eſt omnium noſtrum, ſicut ſcriptum eſt, Quia patrẽ multarum gentium poſui te*[14] *ante deum, cui credidiſti, qui uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non ſunt, tãquam ea quæ ſunt.*

10. *Non enim*, id eſt, nequaquam legis merito nondum acceptę, ſed per iuſtitiam fidei, promiſſum eſt ei, ſemen eius, id eſt, Chriſtum hæredem fore mũdi. iuxta illud, Poſtula à me, & dabo tibi gẽtes hæreditatẽ tuam. Pſal. 2.

11. *Si enim*, id eſt, ſi tantũ per legẽ adiretur hæreditas, nihili eſſet fides Abrahæ, & promiſſio nulla, quia dictũ eſt, in ſemine ipſius benedicendas gentes: tum quia nihil commune gentibus cum lege, tum quia nec Iudæis ipſis lex hæreditatem præſtare poterat, quæ iram tantum ac vindictam afferre nouit.

12. *Lex enim iram operatur*: quando ſine vlla miſeratione in peccantem adnimaduertebat. quòd ſi lex non eſſet, neque præuaricatores eſſent, in quos animaduerteret.

13. *Ideo ex fide*, ſubaudi, eſt hæreditas.

14. *Ante deum cui*, Græcè, κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, id eſt, ad inſtar dei cui credidit, & refertur ad illud, qui eſt pater omniũ noſtrũ, ad inſtar dei cui credidit, id eſt, ſicut deus omnium pater eſt creatione, ita Abraham ſpiritalis omnium pater eſt fide: ſicut ſcriptũ eſt,

Quia patrem multarum gẽ-
tium poſuite,& debent per
parentheſim hæc nouiſſima
legi, vel qui eſt pater &c.
ante deum cui tu ô gentilis
credidiſti : atque ita inter-
pres legiſſe videtur ἐπί-
στευσας,id eſt,credidiſti.

15. *Qui contra ſpem* , id eſt,
contra ſpem naturæ in ſpem
promiſſionis diuinæ cre-
didit.

16. *Vt fieret pater multarum
gentium*,id eſt,& per hoc me
ruit effici pater multarum
gentium: vel credidit ſe fo-
re patrem multarum gen-
tium . neque enim Græcè
eſt,τὸ ἵνα,id eſt,vt , ſed εἰς τὸ
γενέσθαι αὐτὸν.

17. *Et non eſt infirmatus fide*,
id eſt,nõ fuit infirma & im-
becillis in eo fides.

18. *Nec cõſiderauit*,id eſt,nec
rationem habuit aut vllo pa
cto attendit ad emortuum
corpus ſuum,vuluámque Sa
ræ emortuam : E*mortuam*
autem dicit,defectis viribus
generandi & concipiendi
corpus impos.

19. *Non hæſitauit diffidentia.*
Hæſitauit,inquam, ſed non
diffidens , at de modo quo
id fieret ambigens.

20. *Sed confortatus eſt fide*,
id eſt , robuſtus effectus eſt
in fide.

[15] *qui contra ſpem in ſpem credidit,*
[16] *ut fieret pater multarum gẽtium,*
ſecundum quod dictum eſt ei , Sic Gen.
erit ſemen tuum , ſicut ſtellæ cœli 15.b.
& arena maris.[17] *Et non infirma-* Gen. 13.&
tus eſt in fide ,[18] *nec conſiderauit* 15.
corpus ſuum emortuum , cùm iam D
ferè centum eſſet annorũ , & emor
tuam uuluam Saræ. in repromiſſio-
ne etiam dei,[19] *non hæſitauit diffi-*
dẽtia,[20] *ſed cõfortatus eſt fide,dãs*
gloriam deo , pleniſſimè ſciens quia
quæcunque promiſit deus , potens
eſt & facere . Ideo & reputatum
eſt illi ad iuſtitiam . Non eſt autem
ſcriptum tantum propter ipſum,
Quia reputatum eſt illi ad iuſti-
tiam , ſed & propter nos , quibus
reputabitur credentibus in eum,
qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum do-
minum noſtrum à mortuis, qui tra
ditus eſt propter delicta noſtra,&
reſurrexit propter iuſtificationem
noſtram.

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶ *Iuſtificatos fide gloriari in afflictionibus,nec omnino quidpiam vereri ob immenſam in ſe dei & Chriſti charitatem: qui etiam nos inimicos ſpiritu reconciliauit, & mortem per Adæ peccatum inuectam commutauit in vitam:obiter autem de tyrannide peccati attingit ,quam dei & Chriſti gratia extinxit.*

1. *Pacem habeamus.* quidã Græci codices habẽt ἔχομεν.i. habemus: vetus Dionyſiani cœnobij habet ἔχωμεν.i.habeamus.
2. *Non ſolum autem*, ſubaudi, gloriamur in hac ſpe gloriæ filiorum dei, ſed etiam gloriamur in tribulationibus.

CAP. V.

A *Iuſtificati ex fide [1] pacem habeamus ad deũ ꝑ dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, per quem habemus acceſſũ per fidem in gratiam iſtam, in qua ſtamus, & gloriamur in ſpe gloriæ*
Iaco. 1.a. *filiorum dei. [2] Nõ ſolum autem ſed & gloriamur in tribulationibus, ſcientes q [3] tribulatio patiẽtia operatur, patientia aũt probationẽ, ꝓbatio uerò ſpem, [4] ſpes aũt non cõfundit, quia charitas dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per ſpiritũ ſanctũ, qui datus eſt nobis. [5] Vt quid enim Chriſtus cùm adhuc infirmi eſſemus ſecundũ tẽpus pro impiis mortuus eſt? [6] Vix enim pro iuſto quis moritur. nã pro bono forſitã quis audeat.*

3. *Tribulatio patientiam operatur.* quia ad patientiam nos afflictiones exercent, *patiẽtia autem probationem.* quia probatiores nos efficit, vt fornax aurũ, *probatio verò ſpem.* quia ex probatione in afflictionibus conſtantior ſpes noſtra redditur & ſecurior.
4. *Spes autẽ nõ cõfundit.* Græcè οὐ καταισχύνει, id eſt, non pudefacit. pudore enim afficitur qui quod diu patiẽterque expectauit, tandem non adſequtur: quod iis accidere ſolet, q vanã in hominibus ſpem collocant: At non itẽ qui in deo, quia arrabonem habent huius ſpei firmiſſimam, ſpiritum ſanctum, deíque charitatem per illũ in ſuis cordibus diffuſam.
5. *Vt quid enim.* Græci codices habent ἔτι γὰρ, id eſt, iã enim, & tunc ſenſus eſt, Spes non pudefacit, iam enim etiam *cùm adhuc infirmi eſſemus*, id eſt, peccatores, pro impiis mortuus eſt *ſecundum tempus*, id eſt, præfinito à patre tempore, vel ad tempus, ſcilicet triduum, vel in tẽpore & oportunè (Id enim ſignificat τὸ κατὰ καιρὸν) cùm ſcilicet omnia eſſent in infidelitate concluſa, pro impiis mortuus eſt. Noſter interpres videtur legiſſe εἰς τί, id eſt, ad qd cùm adhuc infirmi eſſemus, Chriſtus ſecũdum tempus pro impiis mortuus eſt, niſi vt in ſpem nos erigeret firmiſſimam?
6. *Vix enim pro iuſto quis moritur.* Græci legunt ἀποθανεῖται.i. morietur, quãq nõ refert ad ſenſum, vtro modo legas. *Pro iuſto*, Græcè ὑπὲρ δικαίου, quod interꝑtari poſſumus & neutro genere, ꝓ iuſto

 ſiue iuſti-

ſiue iuſtitia, & maſculino, pro viro iuſto: mihi videtur ſenſus aptior, ſi intelligamus pro viro iuſto, vt opponatur ei quod dixit Chriſtum pro impiis mortuum, cùm interim vix inuenias qui pro iuſti & innocentis vita tuenda mori velit. nam pro bono forſitan quis audeat mori. *Pro bono*, Græcè ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, id eſt, pro magno aliquo bono & magnæ vtilitatis gratia. Nam articulus τὸ indicat magnū aliquod bonum: ſic legimus quoſdam etiam ethnicos rei publicæ gratia vltro mortem oppetiiſſe, quales Quintus Curtius, & Decij & Codrus.

mori.[7] *Cōmendat aūt charitatē ſuā* B
deus in nobis: quoniam cùm adhuc
peccatores eſſemus ſecundum tēpus
Chriſtus pro nobis mortuus eſt.
Multo igitur magis, nunc iuſtificati
in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab
ira per ipſum. Si enim cùm inimici
eſſemus, recōciliati ſumus deo per
mortem filij eius, multo magis recō
ciliati, ſalui erimus in uita ipſius.
[8]*Non ſolum autē, ſed & gloriamur*
in deo per dominum noſtrum Ieſum
Chriſtum, per quem nunc reconci-
liationem accepimus.[9] *Propterea,*
ſicut per unum hominem peccatum
in hunc mundum intrauit, & per
peccatum mors, & ita in omnes ho
mines mors pertranſiit,[10]*ī quo oēs*

7. *Commendat autem.* Grecè, συνίστησι. i. nobilem atque illuſtrem reddit, & confirmat charitatem ſuam, ex eo ꝙ pro impiis mortuus eſt.

8. *Non ſolum autem*, ſubaudi, gloriamur in tribulationibus, ſed etiam in deo.

9. *Propterea ſicut.* Origenes hic putat eſſe eclipſim, vt ſit ſenſus, ſicut per vnum hominem peccatum in hunc mūdum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſiit: ita per vnum hominem iuſtificatio. alio modo ſenſus eſt, ſicut per vnum hominem peccatum intrauit in mundum, ita & per peccatum mors intrauit, atque ita in omnes homines mors pertranſiit, eóque modo primum τὸ &, idem valet quod & ita, vt in oratione dominica legimus, Fiat voluntas tua ſicut in cœlo & in terra, pro, ita & in terra.

10. *In quo omnes peccauerunt.* quidam Græci codices habent ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, vel vt codex Dionyſianus habet, ἡμάρτωσαν, id eſt, in quo, vel quatenus omnes peccauerunt. quanquā longius petita mihi videtur collectio, ſi in quo legamus, & referam⁹ ad Adā, etſi non diſplicet hæc lectio Latinis, & aliquot Græcis. certè Photius Græcorum interpretum doctiſſimus interpretatur ἐφ' ᾧ, per quatenus

quatenus,vt ſit ſenſus,& ita in omnes homines mors pertranſiit, quatenus omnes peccauerunt.eius Græca verba ſubſcribam: ἐπὶ τούτο(φησὶ)συναποθνήσκομεν τῷ ἀδάμ,ἐφ᾽ ᾧ καὶ συναμαρτάνομεν,καὶ τὴν μὲν ἀρχὴν ἐκεῖνος παρέσχεν,ἡμεῖς δὲ ἐκεῖθεν τὴν ἀφορμὴν λαβόντες οὐκ ἐκωλύσαμεν τὸ κακὸν,ἀλλὰ καὶ συνηργήσαμεν.

C *peccauerunt.*[11] *Vſque ad legē enim peccatum erat in mundo.peccatum autem non imputabatur, cùm lex non eſſet.*[12] *Sed regnauit mors ab Adam uſque ad Moiſen, etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinem præuaricationis Adæ,*

In hoc(inquit)ipſi Adá cōmorimur, ꝙ ipſi cōpeccamus:& ille quidem initium dedit,nos verò inde ſumpta occaſione, non modò malū non ſumus auerſati,ſed adiutores etiam illi fuimus.

11. *Vſque ad legem.* Græci exponunt vſque ad legem excluſiuè,id eſt, ante legem ac lege nondum lata,peccatum erat in mundo, ſed non imputabatur ad tantam videlicet pœnam.Mihi videtur τὸ vſque,ſumendum incluſiuè,ſicut & loco paulò pòſt ſequēte,vſq; ad Moiſē.vſq; ad legē,ergo incluſiuè,id eſt,vſq; ad Chriſtū finē legis peccatū erat in mundo,ſed non erat tam graue, nec adeo imputabatur ante legē. Et in hac ſententia ſunt Origenes & Auguſtinus. Aduerte autem, quòd pro imputabatur Græci legunt ἐλλογεῖται,id eſt,imputatur, fortè interpres legit ἐνελογεῖτο.i.imputabatur,neque multum refert ad ſenſum.Hic autem locus,*peccatum non imputabatur,* de peccato interno intelligitur:quod cùmnemini externè noceret,à multis non imputabat̃ neſcientibus illud eſſe peccatū.Photius exponit ꝙ non imputabatur, id eſt, non paſſim ab omnibus intelligebatur eſſe peccatum:vel quòd vltio & pœna peccati non paſſim ab omnibus intelligeretur,donec lex ſuperuenit,quæ & peccatum indicauit,& peccantibus pœnam indixit.

12. *Sed regnauit mors.* quotquot ſunt qui hunc locum interpretantur exponunt,*Regnauit*,id eſt,vim tyrannidémque ſuam exercuit.Sed τὸ vſque ad Moiſem,Photius exponit excluſiuè,quòd ab Adam vſque ad Moiſem,ideſt,vſque ad initium legis mors regnauit etiā in eos qui nō peccauerant. *In ſimilitudinem præuaricationis Adæ*, quia certū definitumq; dei mandatū trāſgreſſus eſt Adā. Ante Moiſem aūt naturalem tantum rationē prætergreſſi ſunt. A Moiſe verò vſque ad Chriſtum quia certa legis mādata tranſgreſſi,in ſimilitudinem præuaricationis Adæ peccauerunt. Mihi germanior ſenſus videtur,ſi τὸ vſque,ſumamus incluſiuè: vt vſque ad Moiſem .i. vſque

ad finem legis, & initium euágelij mortem regnaſſe intelligamus. Cæterum per Chriſtum extinctam vim eius, repreſſamq́; tyrannidem, & in hac ſententia ſunt Græca ſcholia, quæ ſic habent, τὸν οὖν ἄχρι τῆς ἐπιδημίας τοῦ χριστοῦ χρόνον Μωσέα λέγει. φησὶν οὖν ὅτι ἄχρι τῆς παλαιᾶς διαθήκης ἐπεκράτει ὁ θάνατος, νῦν γὰρ ἐν τῇ νέᾳ χάριτι χριστοῦ λέλυται τῷ αἵματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν .i. Moiſem itaque vocat, tempus vſque ad Chriſti aduentum, quocirca aſſerit mortem vſq; ad vetus teſtamentum regnaſſe. Nunc autem in nouo per Chriſti gratiam dei noſtri ſanguine ſolutam. Regnauit ergo mors ab Adam vſque ad Moiſem etiam in eos qui non peccauerant in ſimilitudinem præuaricationis Adæ, id eſt, in paruulos, qui nullo actionis peccato tenentur obnoxij, ſed Adæ tantum parentis delicto: quod in illis peccatum originis vocamus. Peccatum verò actionis in Adam, *Qui eſt forma futuri*, ſcilicet futuri Adæ, hoc eſt, Chriſti, qui tempore Adæ futurus erat Adam nouiſſimus. Eſt autẽ Adam forma Chriſti per diſſimilitudinẽ, quia ſicut Adam eſt fons mortis, ita Chriſtus fons vitæ: & ſicut per proprium Adæ peccatum vel ſine vllo ꝓprio demerito obnoxij morti reddimur, ita per Chriſti gratiam ſine vllo noſtro merito iuſtificamur. Per ſimilitudinem quoque, quia ſicut Adam eſt caput & vir Euæ, ita Chriſtus caput & ſponſus eccleſiæ. Sicut in Adam omnes generati, ſic in Chriſto omnes regenerati. Sicut Adam de terra virgine & non maledicta, ſic Chriſtus natus eſt de virgine benedicta.

qui eſt forma futuri. 13 *Sed non ſicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto multi mortui ſunt, multo magis gratia dei & donum in gratia unius hominis Ieſu Chriſti*

13. *Sed non ſicut delictum.* Cùm dixiſſet Adam fuiſſe formam Chriſti, ne putares omnia ſimilia, addidit, ſed non ſicut delictum ita & donum. quia, vt inquit Oecumenius, mors quidem ſumpto ab Adam initio, vt aduerſus omnes præualeret, noſtro etiam adiuta eſt peccato. Chriſti autẽ gratia ſine vllo noſtro merito in omnes peruenit. Quod autẽ ait, ꝙ *Multo magis gratia dei, & donũ in gratia*, id eſt, per gratiam vnius hominis Ieſu Chriſti in plures abũdauit: noli intelligere, quòd plures iuſtificentur quàm condemnentur. Neq; enim Græcè eſt πλείονας .i. plures, ſed πολλοὺς .i. multos. Intellige ergo, quòd gratia dei multo magis abũdauit in plures ſine multos, id eſt, quòd Chriſti gratia plus valuit in iuſtificando, quàm pec catum Adæ in occidendo: qui a peccatum Adæ vitam tantũ abſtulit,

lit, Chriſti gratia præter vitam redditam, pluribus bonis tum corporis tum animæ nos cumulauit.

14. *Et non ſicut, &c.* Græci legũt, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, id eſt, & non ſicut per vnum peccatorem donũ. qui locus eſt vnus ex eclipticis Pauli, quem ſic Græca ſcholia explicant:

in plures abũdauit. [14] *Et non ſicut per unũ, peccatũ: ita & donũ.* [15] *Nã iudicium ex uno, in cõdẽnationem: gratia aũt ex multis delictis, in iu-*
D *ſtificationem. Si enim unius delicto mors regnauit per unũ: multo magis abundantiã gratiæ & donationis & iuſtitiæ accipientes, in uita regnabunt per unum Ieſum Chriſtũ. Igitur ſicut per unius delictũ in omnes homines in* [16] *condẽnationẽ: ſic & per unius iuſtitiam, in omnes homines in iuſtificationẽ uitæ. Sicut enim per inobedientiã unius hominis, peccatores cõſtituti ſunt multi, ita & per unius obeditionem, iuſti conſtituentur multi. Lex autem ſubintrauit,* [17] *ut abũdaret delictũ.*

καὶ οὐχ οὕτως, φησὶ, τὸ δώρημα, ὡς ἡ διὰ τοῦ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος παράβασις καὶ ἁμαρτία .i. non tale donũ eſt, inquit, quale per vnum peccatorem preuaricatio & peccatum. Noſter interpres legit pro ἁμαρτήσαντος .i. peccatorem, ἁμάρτημα .i. peccatũ: & tunc ſenſus eſt, non quale peccatũ ab vno peccatore, tale eſt donum ab vno iuſtificatore.

15. *Nam iudiciũ ex vno.* Τὸ ex vno, referri poteſt ad delictum quod paulò antè pręceſſit, vel ad τὸ δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, id eſt, per vnum peccatorem, vt Græci legunt. ſecundum quam lectionem ſenſus eſt, Sicut ex vno Adam iudicium fluxit in condemnationem, ita ex multis delictis gratia in iuſtificationem. Primo autem modo ſenſus eſt, Nam iudicium ex vno ſub. delicto fluxit in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem .i. ex vno tãtum delicto Adę iudiciũ ad condemnationẽ incurrimus, quippe quos damnationis reos vnũ originis peccatũ faciat: ex multis aũt delictis, actionis ſcilicet atq; originis gratiã ad iuſtificationẽ ꝑcepimꝰ: nec illud mõ Adæ delictũ qđ infantes cõtraximꝰ, ſed & cętera quę vltro ipſi ꝑpetrauimꝰ, Chriſti gratia cõdonauit. Maioris ergo eſt virtutis Chriſti donũ in ſeruãdo, q̃ Adę delictũ in ꝑdendo.

16. *In condemnationem*, ſub. mors peruenit. ſic loco paulò pòſt ſequẽte, *in iuſtificationem*, ſub. gratia & vita peruenit.

17. *Vt abundaret delictum.* i. propterea factum eſt, vt delictum abũ-

 darct,

daret,neque enim hoc loco , vt Græca ſcholia dicunt , τὸ ἵνα cauſam ſignificat,ſed rei euentum.& Gennadius,σημαίνει γὰρ ἵνα, τὸ ἀκόλουθον.i.ſignificat enim ἵνα,id eſt,vt,conſequentiam.

1\. *Mortui ſumus peccato.* Græcè τῇ ἁμαρτίᾳ,quem Datiuum Græcũ per Ablatiuum reddere poſſumus,vt ſit ſenſus, *Qui peccato mortui ſumus*,id eſt,qui per peccatum mortem incurrimus : ſi per Datiuum,ſenſus eſt, qui ipſi peccato mortui ſumus , id eſt,qui per baptiſmum peccato tãquam illi mortui renũciauimus, quomodo adhuc in illo viuemus ?

2\. *An ignoratis fratres,quia qui cũq; baptiſati ſumus in Chriſto Ieſu.* Græci legũt εἰς χριστὸν, & pauló pòſt εἰς θάνατον.i.in Chriſtum & in mortẽ , hoc eſt,in vim mortis eius , vel in Chriſti nomine : quẽadmodum in primitiua eccleſia baptiſabantur:aut melius,inſtar Chriſti,& ad ſimilitudinẽ mortis illius . & ſic exponũt Græca ſcholia,καλῶς οὖν φησὶ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν , οἷον εἰς τὸ ἀποθανεῖν αὐτὸν θάνατον, τὰς ἁμαρτίας τῷ βαπτίσματι συνθάπτοντας,id eſt,bene igitur inquit in mortem ipſius baptiſati ſumus:videlicet vt ſimili cũ illo morte moriamur,in baptiſmo peccata ſepelientes . vt ſcilicet quomodo Chriſtus moriẽs peccatũ occidit in corpore ſuo, affigẽs illud cruci,ita baptizati peccata noſtra crucifigamus in corpore ipſius , & in illo conſepeliamus.Nam baptiſmus etſi non eſt mors corporalis,peccati tamen ſpiritualis mors eſt.

Vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia ,ut ſicut regnauit peccatum in mortem , & ita gratia regnet per iuſtitiã in uitam æternam,per Ieſum Chriſtũ dominum noſtrum.

ARGVMENTVM *Cap. 6.*

¶ *Semel per baptiſmum(qui eſt imitatio mortis Chriſti)peccato mortui, debemus noſtro vetere homine in illum conſepulto, peccati tyrannidem excutere,& in nouitate vitæ ambulantes deo ſeruire & fructificare.*

CAP. VI.

Quid ergo dicemus ? Manebim⁹ in peccato,ut gratia abũdet? Abſit. Qui enĩ A
[1] mortui ſumus peccato , quo modo adhuc uiuemus in illo? [2] An ignoratis fratres,quia quicunq; baptizati ſumus in Chriſto Ieſu,in morte ipſi⁹ baptizati ſumus? [3] Cõſepulti enĩ ſumus cũ illo per baptiſmũ in mortẽ, Gala. 3.d.

3\. *Conſepulti enim ſumus.* Non modò,inquit, in mortẽ Chriſti baptizati,ſed & per baptiſmũ conſepulti in mortẽ ſumus ipſius , ad hoc videlicet,

videlicet, vt mortem & ſepulturam ipſius in nobis exprimamus, veterem noſtrum hominem perimentes, & cum ipſo in baptiſmo ſepelientes, vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Additurus erat Paulus, ſic & nos reſurgamus, ſed vt Græci aiunt, aliam reſurrectionem per melioris vitę cōuerſationem afferens ſubdidit, ita & nos in nouitate vitæ ambulem⁹, vt ſcilicet qui fornicabatur, iam non fornicetur: qui furabatur, iam non furetur, & ſimilia.

Heb. 12.a. *ut quomodo Chriſtus ſurrexit à*
mortuis per gloriam patris, ita &
1.Pe. 2.a. *nos in nouitate uitæ ambulemus.*
4 *Si enim cōplātati facti ſumus ſimi-*
Ephe. 4.e. *litudini mortis eius, ſimul & reſur-*
rectionis erimus. hoc ſcientes, quia
Colo. 3.b. 5 *uetus homo noſter ſimul crucifi-*
xus eſt, ut deſtruatur corpus pecca-
ti, ut ultra uon ſeruiamus peccato.
6 *Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus*
B *eſt à peccato. Si autem mortui ſu-*
mus cum Chriſto, credimus quia ſi-

4. *Si enim complantati*, Grçcè eſt, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. i. ſi coinſiti & complātati illi fuerimus ad ſimilitudinem mortis eius, ad ſimilitudinem quoq; reſurrectionis erimus, hoc eſt, Si ſpiritualiter ad imitationem mortis eius peccato morimur, ſpriritualiter quoque ad imitationem reſurrectionis eius, & nunc in nouitatem mentis atq; animi, & olim in nouitatem & gloriam corporis reſurgemus. Conueniente autem metaphora vſus eſt, ſumpta à cognatis arboribus quę inuicem inter ſe inſeruntur ſimilitudine: nam vt ramus in arborem inſitus moriente quodammodo per hyemem arbore illi commoritur, & illa tempore veris reſurgente, vna reſurgit: ſic qui Chriſto coinſitus peccato commoritur, ipſi quoq; verè illo vniuerſali, cùm nouum cœlū & noua terra repullulaſcent, cōreſurget ad gloriā. Cyrillus ait τὸ *in ſimilitudinem mortis Chriſti*, non amplius ſignificare, q̃ in mortē Chriſti, ꝙ ob ipſius mortis breuitatē, vmbra quaſi tantū & ſimilitudo mortis fuerit. eius verba Græca ſunt, ὁμοίωμα θανάτου, ὁ χριστοῦ θάνατος, διὰ τὸ μὴ ἀπομεμνηκέναι αὐτὸν τῷ θανάτῳ, καὶ ἀναβιῶναι τριήμερον. i. ſimilitudo mortis, Chriſti mors eſt, ꝙ diutius teneri morte non potuit, ſed tertia die reſurrexerit.

5. *Vetus homo*. i. fomes peccati & veteris Adæ reliquiæ, *Corpus autē peccati*, vel congeries peccatorum dicitur, vel corpus pcccato obnoxium, quod deſtrui oportere dicit, non ſubſtantia ſed qualitate.

6. *Qui enim mortuus eſt*. i. qui mortuus & concrucifixus eſt Chriſto

per

per baptiſmum,iuſtificatus eſt à peccato,& ab illo liberatus.
7. *Mortuus eſt peccato*.i.vel propter peccatum noſtrum , vel ad illud deſtruendum *Mortuus eſt ſemel*,non vltrà pro illo moriturus:itaque ſicut non relinquitur denuo pro expiando peccato Chriſti crux & hoſtia,ita neq; denuo baptiſmus ſupereſt,qui Chriſti morté in nobis imitetur,Mortuus quoq; eſt ſemel, id eſt, ſicut ſemel mortuus nunquam ad mortalitaté rediit,ſic ſemel peccato mortui nunquam ad illud redire debemus . Chriſtus quoq; dici poteſt mortuus τῇ ἁμαρτίᾳ.i.peccato, Datiuo,quia peccatum in illum mortuũ eſt , non quidé ſuum ſed noſtrũ,& ita mortuus peccato ſemel tantum mortuus eſt,quia nequaquá denuo in iterata morte ipſius peccatũ noſtrũ morieẽ. *Quod autem viuit,viuit deo*,id eſt,de⁹ in eo viuit. ſicut peccatum in eo moriebatur,ita & nos debemus exiſtimare nos mortuos quidem eſſe peccato.i.peccatũ in nobis mortuũ eſſe.*Deo aũt viuẽtes*, .i.deum in vobis viuere.
8. *Non enim eſtis ſub lege*,qua ſi dicat , In lege dominabatur veſtri peccatum. (ſicut paulò antè dixit , Regnaſſe mortem ab Adam vſque ad Moiſem,id eſt,vſque ad legem incluſiuè) non auté iá ſub gratia dominabiẽ extincta & refrenata p Chriſtũ ei⁹ tyránide.
9. *An neſcitis*. Græca ſubobſcura ſunt, οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν,δοῦλοί ἐστε,ᾧ ὑπακούετε,ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον,ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;id eſt , num ſcitis quòd cui vos obedientes ſeruos exhibetis , eius eſtis ſerui cui & obeditis ? ſiue

mui etiam uiuemus cum Chriſto: ſcientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultrà non dominabitur. Quòd enim ⁷mortuus eſt peccato , mortuus eſt ſemel: quòd autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos exiſtimate,uos mortuos quidem eſſe peccato,uiuẽtes autem deo in Chriſto Ieſu. Non ergo regnet peccatum in ueſtro mortali corpore, ut obediatis concupiſcẽtiis eius. Sed neque exhibeatis mẽbra ueſtra arma iniquitatis peccato,ſed exhibete uos deo , tanquam ex mortuis uiuentes, & membra ueſtra,arma iuſtitiæ deo . Peccatum enim uobis C
non dominabitur.⁸non enim ſub lege eſtis,ſed ſub gratia . Quid ergo? Peccabimus quoniã non ſumus ſub lege,ſed ſub gratia ? Abſit.⁹ An ne- Ioan.
ſcitis , quoniam cui exhibetis uos 8 d.
ſeruos ad obediendum , ſerui eſtis 2. Pe.
eius cui obeditis,ſiue peccati ad mor- 2.d.
tem,ſiue obeditionis ad iuſtitiam ?

Gratias autẽ deo, quòd fuiſtis ſerui
peccati,obediſtis aũt ex corde,in eã-
formã doctrinæ, [10] *in quam traditi*
D *eſtis.Liberati aũt àpeccato,ſerui fa*
cti eſtis iuſtitiæ. [11] *Humanũ dico ꝓ-*
pter infirmitatẽ carnis ueſtræ. ſicut
enim exhibuiſtis mẽbra ueſtra ſer-
uire immũditiæ et iniquitati,ad ini
quitatẽ:ita nunc exhibete membra
ueſtra ſeruire iuſtitiæ, in ſanctifica-
tionẽ.Cùm enim ſerui eſſetis pecca-
ti, [12] *liberi fuiſtis iuſtitiæ.Quem er-*
go fructum habuiſtis tunc in illis,
in quibus nunc erubeſcitis? Nam fi
nis illorum,mors eſt. Nunc uerò li-
berati à peccato ,ſerui autem facti
deo,habetis fructum ueſtrum in ſan
ctificationem,finem uerò uitã æter-
nam.Stipendia enim peccati,mors.
gratia autẽ dei,uita æterna in Chri
ſto Ieſu domino noſtro.

ARGVMENTVM CAP. 7.

¶ *Parabola viri & vxoris Iudæos à lege liberos docet,quæ licet in ſe bona & ſpiritualis eſſet, occaſione tamẽ ſumpta peccatum auxit.demum vim energiãq; habitãtis in vnoquoq; peccati manifeſtat.*

CAPVT VII.

A [1] *AN ignoratis fratres(ſci-*
entibus enim legem lo-
quor)quia lex in homine
dominatur,quanto tempore uiuit?
1.Co. *Nam quæ ſub uiro eſt mulier,uiuẽ-*
7.g. *te uiro,alligata eſt legi. ſi autẽ mor*
tuus fuerit uir eius,ſoluta eſt à lege

ſiue peccati ſerui eſtis ad mortem , ſiue obeditionis ad iuſtitiam.

10. *In quam*,id eſt, in qua eſtis inſtituti.

11. *Humanum*,id eſt,rem exigo facilem qui maiora poſſem,vt ſcilicet tantum iuſtitiæ præſtetis, quantum immunditiæ præſtitiſtis.vel,ꝙ voco vos ſeruos iuſtitiæ,humano more dico , quo eius ille ſeruus dicitur, cui obedit:etſi ſeruire deo, regnare eſt: craſſius ergo hominum more & rudius loquor.

12. *Liberi iuſtitiæ*,id eſt,liberi ab illa nihil ei ſeruiebatis.

1. *An ignoratis* , quia lex in homine dominatur,quanto tempore viuit, ſubaudi , lex ipſa. Hic autem metaphora viri & vxoris probat illos iam non eſſe legi obnoxios, quandiu enim viuit vir,obnoxia eſt legi illius mulier: mortuo autem viro, impune alteri nubit. Ita ãte Chriſtum viuente lege populus Iudęorum,quem veluti vxorẽ legis facit, ad illius præſcriptum obnoxius erat viuere:mortua verò,per Chriſti mortẽ lege,alteri viro,id eſt, Chriſto nubere debet. Ait ergo Paulus, mortuo viro iam nõ eſt illius legi mulier obnoxia,ſed lex quæ vobis erat vice mariti,mortua eſt per Chriſtum:nihil ergo

iam

iam illi eſtis obnoxij. At Paulus ne Iudæos offenderet, Non planè, inquit, lex mortua eſt, ſed aliud ſimile, *Vos mortificati & mortui eſtis legi:* quod perinde eſt ac ſi diceret, Lex in vobis mortua eſt, quippe defecta ſuis viribus & omni actione in mortuũ priuata. Mortificati, inquit, eſtis per corpus Chriſti. i. per mortẽ eius. *Vt ſitis*, ſubaudi, vxor, *alterius*, ſcilicet Chriſti.

uiri. Igitur uiuente uiro, uocabitur adultera ſi fuerit cũ alio uiro. ſi autem mortuus fuerit uir eius, liberata eſt à lege uiri, ut non ſit adultera, ſi fuerit cum alio uiro. Itaq; fratres mei, et uos mortificati eſtis legi per corpus Chriſti, ut ſitis alterius qui ex mortuis reſurrexit, ut fructificetis deo. Cùm enim [2] *eſſemus in carne,* [3] *paßiones peccatorum quæ per* B
legem erant, operabantur in membris noſtris, ut fructificarẽt morti. nũc aũt ſoluti ſumus[4] *à lege mortis*

Quod verò dictũ eſt, *Si fuerit cum alio viro*, Græcè eſt, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ. i. ſi fuerit alteri viro, eſt autẽ hebraiſmus, pro, ſi nupſerit alteri viro: vt Leuitici 22. Filia ſacerdotis ſi fuerit viro alienigenę, ideſt, ſi nupſerit. Quod autem ait, *Viuente viro alligata eſt legi*, Græcè eſt, τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ. Cuius duplex poteſt eſſe ſenſus, ſcilicet, viuenti viro alligata eſt lege, id eſt, per legem: aut, viuente viro alligata eſt legi ipſius: pro quo facit quod ſequitur, liberata eſt à lege viri. Ita inquit Paulus, Vobis liberum eſt lege mortua, quæ ius mariti in vos habebat, Chriſto nubere. *Vt fructificetis deo.* quanquam Græca habent καρποφορήσωμεν, id eſt, fructificemus, ſed non multum refert ad ſenſum.

2. *Eßemus in carne*, id eſt, legem carnaliter ſeruaremus, non affectu dei: vel cùm carni ſeruiremus, non ſpiritui.

3. *Paßiones peccatorum*, id eſt, affectus peccandi ex illa primigenia veteris Adæ noxa relicti. *Quæ*, inquit, *per legem erant*, id eſt, per legis inhibitionem irritabantur, & acrius inſurgebant. τὸ quę autem refertur non ad τὸ peccatorum, ſed ad τὸ paſsiones, quia Græcè eſt, τὰ, quod refertur ad παθήματα, quod verbum ſignificat hoc loco idem quod τὰ πάθη, id eſt, non rectos animi motus ſiue libidinem peccandi, quæ per legem inhibentem creſcit.

4. A *lege mortis*, id eſt, Moiſi lege, quæ cùm viuificare non poſſet, mortem tranſgreſſoribus inferebat. Quidam Græci codices pro mortis legunt ἀποθανόντες, id eſt, mortui: nos ſcilicet legi mortui, (ſicut antè dicit, & vos mortificati eſtis legi) ſoluti ſumus ab illa. Certè Chryſoſtomus legit ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος. i. à lege mortua,

tua, ꝙ ſcilicet à lege mortua ſoluti ſumus.

5. *In qua detinebamur*, κατεχόμεθα: κατέχεσθαι autem dicuntur, qui alieno prorſum ferũtur arbitrio: vt qui in dei alicuius redacti ſunt poteſtatem, qui illos non ſinit ſuo iure agere, ſed pro ſua illos poteſtate moderatur agitq; quò lubet: talis lex Moiſi & mortis, quę vinctos illos infinitis ceremoniis tenebat.

[5]in qua detinebamur, ita ut ſeruia-
mus in nouitate ſpiritus, & non in
[6]uetuſtate literæ. Quid ergo dice-
mus? Lex peccatum eſt? Abſit. [7] Sed
peccatum non cognoui, niſi per le-
gem. nã [8] concupiſcentiam neſciebã
Exo. 20. c Deut. 5. b. *niſi lex diceret, Non cõcupiſces. Oc-*
caſione autem accepta, peccatũ per
mandatum operatum eſt in me om
nem concupiſcentiã. Sine lege enim
peccatum mortuum erat. [9] Ego autẽ
uiuebã ſine lege aliquando. Sed cum
ueniſſet mandatum, peccatum reui-
xit. Ego autẽ mortuus ſum, & inuẽ
tum eſt mihi mandatum, quod erat
C *ad uitã, hoc eſſe ad mortẽ. Nam pec*
catum, occaſione accepta per man-
datum, ſeduxit me, & per illud oc-

6. *Vetuſtate.* vetuſtas literæ opa hypocritarũ, q̀cquid ſine ſpũ fit, neq; ob dei grãm.

7. *Sed peccatum non cognoui.* i. vim efficaciamq; peccati nõ nouerã, niſi per legem: ſed quãdo lex ſuperuenit inhibẽs concupiſcentiã, tunc occaſione ſumpta per peccatũ vitiatę naturę inhęrẽs, operatũ eſt in me mandatũ, *Omnem* .i. conſummatã concupiſcentiã, quando ardentius cœpi vetita concupiſcere. *Nam ſine lege mortuum erat*, id eſt, modicæ efficaciæ, nec vim ſuam planè exerebat.

8. *Concupiſcentiam neſciebam*, nã ante legẽ internum cõcupiſcentiæ peccatum, quia alteri nõ noceret, multi ignorabant eſſe peccatum. Hoc enim loco non tam in ſua quàm omnium perſona loquitur Paulus: ſicuti neq; hoc toto capite.

9. *Ego autem viuebam ſine lege aliquando.* In perſona hic omnium loquitur, Græci explicant hoc modo, viuebam ſine lege vtpote neq; moleſtia affectus, neque ſtimulatus, neque occiſioni obnoxius, hoc eſt, nullo legis timore cohibitus, omnia iure meo agebam. Hoc enĩ videtur ſignificare τὸ viuebam. Nam qui in timore degit, non tam viuus cenſetur quàm ſemimortuus. *Sed cum veniſſet mandatum*, hoc eſt, ſtatim atque mandati notionem habere cœpi, *Peccatum reuixit*, hoc eſt, peccatum quod me latebat, vim ac pœnam ipſius ignorãtem, quódq; antè penè mortuum erat ac nullius propè energię, reuixit quodammodo, quando occaſione inhibitionis irritatum eſt

magis

magis ad inuadendum hominem, *Ego autem mortuus ſum*, vel vt Gręci habent, ἀπέθανον, id eſt, mortuus fui: id eſt, me mortuum ſenſi, intellecto peccati comite ſupplicio.

cidit. Itaq; [10] *lex quidē ſancta, & mandatum ſanctum & iuſtum & bonum. Quod ergo bonum eſt, mihi factum eſt mors? Abſit.* [11] *Sed peccatum, ut appareat peccatum: per bonum operatum eſt mihi mortem, ut fiat ſupra modum peccās peccatum per mandatum. Scimus enim quia lex ſpiritualis eſt, ego autem carnalis ſum,* [12] *uenundatus ſub peccato.* [13] *Quod enim operor, non intelligo: non enim quod uolo bonū, hoc ago:* 1. Ti. 1. b.

10. *Lex quidem ſancta, & mandatum ſanctum & iuſtū*, Græca ſcholia legem & mandatum pro eodem ſumunt, quanquam Theodorus Gręcus per legem intelligit Moſaicam, per mandatū id quod Adæ à domino factū eſt. Lex ergo & mandatum ſancta, tum quia per ſpiritū ſanctum lata, tum quia ſancta præcipiunt: eadē quoq; iuſta, quia ex eorum pręſcripto viuentes præmio ſed tēporali, præuaricatores autē afficiebat ſupplicio.

11. *Sed peccatum.* Photius & Græca ſcholia elegāter hūc locū explicāt: ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία ἵνα φανῇ ἁμαρτία, τουτέστι ἵνα ἐκκαλύφθῃ αὐτοῦ ὁ πᾶς τῆς κακίας πλοῦτος καὶ ἡ ἰσχύς, hoc eſt, ſed peccatū vt appareat peccatū. i. vt vniuerſæ iniquitatis illius robur ac diuitię manifeſtēt p *bonum*, id eſt, occaſione ſumpta per bonū mandatum, *operatum eſt mihi mortem. vt fiat ſupra modum peccans peccatum*, Gręcè, ἵνα γένηται καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, id eſt, vt fiat ſupra modum ſceleſtum ſcelus. nam Græcè eſt ἁμαρτωλὸς nomen. Græci ſic explicant, ἵνα δειχθῇ αὐτοῦ ὁ ἅπας ἰὸς καὶ ἡ πᾶσα κακία, id eſt, vt totum ipſius venenum & vniuerſa manifeſtetur malitia: & pauló pòſt, τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ γένηται, ἵνα ἀποκαλυφθῇ. i. id enim ſignificat τὸ fiat, vt ſcilicet manifeſtetur.

12. *Venundatus*. i. ſub tyrannide peccati degens factus ſum tanquā ſeruus emptitius peccati. Qui enī facit peccatū, ſeruus eſt peccati.

13. *Quod enim operor.* Duos hic facit homines ac duas leges: hominem carnalem ac ſpiritualem, legem carnis & membrorum, legē mentis & dei. Lex carnis quæ & peccatum dicitur, eſt inſitus oblæſæ naturæ peccandi affectus, ſecundum quem vel inuitis nobis paſſiones inſurgunt, cuius effectus eſt ſpiritui reſiſtere, carnem ſequi, & placentia. Spiritualis autem hominis effectus, deo ſe totum committere, ab vno illo pendêre. Secundum carnalem hominem non intel-

ſed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio, conſentio legi quoniam bona eſt. Nunc autem iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc eſt, in carne mea, bonum. Nam uelle adiacet mihi, perficere autem bonũ, non inuenio. Non enim quod uolo bonum, hoc facio: ſed quod uolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio, iã non ego operor illud, ſed quod habitat in me, peccatum.

D

14 *Inuenio igitur legem, uolenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet. Condelector enim legi dei ſecundum interiorem hominẽ: uideo autem aliam legem in mẽbris meis repugnantem legi mẽtis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ eſt in mẽbris meis. Infelix ego homo quis me liberabit* 15 *de corpore mortis huius? Gratia dei per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Igitur ego ipſe mẽte ſeruio legi dei, carne autem legi peccati.*

ARGVMENTVM Cap. 8.

¶ *Solutos nos per Chriſtum à lege mortis oſtendit, deinde prudentiam carnis à prudentia ſpiritus diſtinguens, ad ferendas cum Chriſto afflictiones ob ſpem reſurrectionis, quam omnium creaturarum expectatione aſſeuerat, hortatur. Demum gratiã dei erga prædeſtinatos enumerat, quibus nihil ſit adiutore Chriſto verẽdũ.*

non intelligit homo quid agat: obducitur enim quibuſdam peccati tenebris, vt quid agat ignoret: & quod non vult iuxta ſpiritualem hominem, id agat iuxta carnalem.

14. *Inuenio.* Inuenio legem mihi bonum facere volenti ad id exhortantem, ſed aliâs auxiliari non valentem. *Nam malum,* id eſt, peccandi affectus, *mihi adiacet*, quem tollere lex non poteſt, *ſed dei gratia*: atque ita de lege Moiſi intelligitur. Vel inuenio legem mihi volenti bonum facere auxiliatricem, id eſt, ſentio illã quod in ſe eſt mihi in bonum auxiliantem, quoniam mihi malũ adiacet: niſi enim cõtrapugnantem ſibi carnem ſentiret, non perciperet legis auxiliũ. Videtur quoq; poſſe accipi de lege mẽbrorum: & tunc ſupplendum ad eclipſim ꝓ repugnantem, ſcilicet: Inuenio legem repugnantem mihi volenti bonum facere, ob malum mihi adiacens, id eſt, ob procliuitatem in peccatum quę mihi inhæret.

15. *De corpore*, id eſt, de hoc corpore morti & peccandi affectibus obnoxio.

1. Lex

1. *Lex ſpiritus vitæ*, id eſt, lex ſpiritus viuificantis, ſicut lex peccati & mortis, lex peccati occidẽtis, quę ꝓpriè eſt lex mẽbrorũ & carnis.
2. *Nam quod.* Nam deus miſſo in ſimilitudinẽ carnis peccati filio, qui carnẽ quidem peccati non habuit, ſed omnia præter delictũ illi ſimilem. *De pecato damnauit peccatum* .i. de Chriſto qui pro nobis peccatũ.i. expiatrix peccati victima factus eſt, peccatũ veteris Adæ dãnauit *in carne* .i. per carnem & corpus filij ſui, quod impoſſibile erat legi facere. *In quo*, Græcè, ἐν ᾧ .i. quatenus ipſa ſcilicet lex *Infirmabatur per carnem*.i. per carnalẽ ſui intellectum, ſiue carnis infirmitatem, aut vt Græci aiũt, διὰ φρόνημα τῆς σαρκός.i. per prudentiam carnis. Deus ergo, id quod impoſſibile erat legi, &, id eſt, etiam de peccato damnàuit peccatum, miſſo *in ſimilitudinem carnis peccati* filio, Græci quidã habent σαρκὸς ἁμαρτωλῆς .i. carnis peccatricis. Bene autem ait, in ſimilitudinẽ carnis peccatricis, vt verè carnẽ intelligas, non verè peccatricem, ſed cætera peccatrici ſimilem, in qua Chriſti carne peccatum noſtrum condemnauit, *vt iuſtificatio legis*, quæ nihil ad pfectũ poterat adducere, impleretur & cõſummaret per Chriſtũ in nobis, qui iam carnalia reiicimus, & ſpiritualia ſectamur.

CAP. VIII.

Nihil ergo nunc damnationis eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu, qui non ſecundum carnẽ ambulãt. [1] *Lex enim ſpiritus uitæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à lege peccati & mortis.* A
[2] *Nã quod impoßibile erat legi, in quo infirmabatur p carnẽ, deus filiũ ſuũ mittẽs in ſimilitudinẽ carnis peccati, & de peccato dãnauit peccatũ in carne, ut iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui nõ ſecundũ carnẽ ambulamus, ſed ſecũdũ ſpiritũ.* [3] *Qui enĩ ſecũdũ carnẽ ſunt, quæ carnis ſunt, ſapiunt: qui uerò ſecundũ ſpiritũ ſunt, quæ ſunt ſpiritus, ſẽtiunt.* Nam [4] *prudẽtia carnis mors eſt: prudentia aũt ſpiritus, uita & pax: quoniã ſapiẽtia carnis* [5] *inimica*

3. *Qui enim ſecundum*, id eſt, carnales carnalia ſectantur, & amant, ſpirituales ſpiritualia.
4. *Prudentia carnis*, id eſt, ſapere ac viuere ſecundum carnem, ſicut poſtea prudentia ſpiritus, viuere ſecundum ſpiritum.
5. *Inimica eſt deo.* Græcè eſt, ἔχθρα εἰς θεόν, quòd ſi ἔχθρα habet accẽtum in prima, ſignificat inimicitiam, & tunc ſenſus eſt, ſapientia carnis inimicitia eſt in deum, quo modo legunt Hieronymus & Auguſti-

eſt deo, legi enim dei nõ eſt ſubiecta,
B *nec enim poteſt. Qui autem in carne ſunt, deo placere non poſſũt. Vos autẽ in carne nõ eſtis, ſed in ſpiritu, ſi tamen ſpiritus dei habitat in uobis. Si quis autẽ ſpiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius. Si autem Chriſtus in uobis eſt, corpus quidẽ*[6] *mortuum eſt propter peccatum, ſpiritus uerò uiuit propter iuſtificationem. Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in uobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora ueſtra, propter inhabitantem ſpiritum eius in uobis. Ergo fra-*
C *tres,*[7] *debitores ſumus, nõ carni, ut ſecũdum carnem uiuamus. Si enim ſecundum carnem uixeritis, moriemini. ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis. Quicunq; enim ſpiritu dei agũtur, ij ſunt filij dei. Non enim accepiſtis*[8] *ſpiritum*

Auguſtinus. Interpres autem legiſſe videtur φρόνημα ἐχθρὸν. i. ſapientia inimica eſt deo, legi enim dei non eſt ſubiecta. *Nec enim poteſt.* quem locum ſic explicat Photius, cuius habes Græca impreſſa: nos ita vertimus, Ne turberis audiens dicentem Paulum, Nec enim poteſt. non enim hoc dicit, quòd qui prudentiã carnis habet, deo placere nunquam poſsit, ſed ꝗ quandiu in illa carnali prudentia manebit, deo ſubeſſe non valeat. Similiter intellige, *qui in carne ſunt, deo placere non poſſunt*, quandiu ſcilicet in carne permanent. in carne autem eſſe hoc loco, eſt carnaliter viuere.

6. *Mortuum eſt propter peccatũ.* Græci explicant, corpus mortuum eſt quantum ad energiam peccati attinet, quia in cuius corpore Chriſtus habitat, peccatum nullius eſt efficaciç. Mihi videtur eſſe ſenſus, quòd corpus mortuum eſt, id eſt, propter Adæ peccatum morti & afflictionibus obnoxium, ſed interim nihili faciẽdæ corporis moleſtiæ, quia ſpiritus ob iuſtificationẽ viuit, iuſtificatio enim vita eſt animæ. Quidã legunt ζωή. i. vita eſt, vt intelligam[9] de ſpiritu ſãcto, qui iuſtificãdo nos viuificat, & corpus morti obnoxium olim viuificabit. ſin legis ζωεῖ, id eſt, viuit, de ſpiritu noſtro intelligendum eſt.

7. *Debitores*, ſpiritui, non carni: ſed quia carnem ſuam nemo vnquã odio habuit, ne videretur omnem inhibere corporis curam, ſubdidit, *vt ſecundum carnem viuamus*, id eſt, quod alibi dicit, carnis curam ne feceritis in deſiderijs.

8. *Spiritum ſeruitutis.* Græca ſcholia interpretantur ſpiritũ ſeruitutis

legem Moſaicam, quæ Iudæos minis ac ſuppliciis tanquam venalia mancipia coerceret, quo pacto poſſumus & *Spiritum adoptionis*, ac gratiæ legem euangelicam accipere, per quam credentes adoptantur in filios dei, & ſic *ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij dei*, quia ipſa lex ſpiritualis gratiæ & euãgelica teſtatur nos eſſe filios dei, qua duce & doctrice, *Clamamus abba pater*, id eſt, apertè ꝓfitemur & vocamus deũ patrẽ, quod nos in euãgelio filius docuit, hunc orãdi modum præſcribens, Pater noſter, &c. Ab aũt ſiue abbi Hebræis & Syris, Græcis πατὴρ, Latinis pater dicit. 9. *Nam expectatio.* Græcè ἀποκαραδοκία, id eſt, anxia & vehemens expectatio, ipſa ſcilicet creatura vehemẽter anxia: volunt multi ex Græcis hunc locum vſq; ad id quod ſequitur, nõ ſolum autem illa, &c. de creatura quacunque præter rationalem intelligi, eſſeq; hic proſopopœiam. Vt ſit ſenſus, ꝙ creatura rationis expers naturamq; habens corruptioni obnoxiam & interituram *reuelationem filiorum dei expectat*, id eſt, tempus iudicij & conſummatæ beatitudinis: quia interim vanitati ſubiacet & corruptioni vel inuita, *Propter eum qui ſubiecit eam*, id eſt, vel propter Adæ peccatum, ob quod & terra & creatura omnis maledictioni & corruptioni facta eſt obnoxia: vel propter Chriſtum, qui ſua potentia vel inuitam illam corruptioni tenet obnoxiam. *In ſpe tamen*, id eſt, non ſine ſpe interituram illam naturam exuendi: quippe quæ liberabitur à ſeruitute & vanitate corruptionis *In libertatem gloriæ filiorum dei*, id eſt, cùm libertatem gloriæ filij dei aſſequentur. *Scimus enim*, inquit, *quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit*, id eſt, quòd omnes creaturæ quodammodo libertatem noſtram ſuſpirant, & inſtar parturientis differri dolẽt. quippe quæ non

ſeruitutis iterum in timore, ſed acce 2.Ti.
piſtis ſpiritũ adoptionis filiorum, in 1.b.
quo clamamus, abba, pater. Ipſe enĩ Gala.
ſpiritus, teſtimoniũ reddit ſpiritui 4.a.
noſtro, quòd ſumus filij dei. Si aũt filij, & hæredes. hæredes quidẽ dei, cohæredes aũt Chriſti. ſi tamẽ cõpatimur, ut & cõglorificemur. Exiſtimo enim, quòd nõ ſunt condignæ paßiones huius tẽporis, ad futuram gloriã quæ reuelabitur ĩ nobis. D
9 *Nã expectatio creaturæ, reuelationẽ filiorum dei expectat. Vanitati enim creatura ſubiecta eſt non uolẽs, ſed ꝓpter eũ qui ſubiecit eã in ſpe, quia & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorum dei. Scimus enim quòd*

omnis creatura ingemiſcit, & parturit uſq; adhuc. Non ſolũ autẽ illa, ſed & noſipſi primitias ſpiritus habentes, & ipſi intra nos gemimus adoptionẽ filiorum dei expectãtes,
E *redemptionẽ corporis noſtri.* 10 *Spe enim ſalui facti ſumus. Spes autem quæ uidetur, nõ eſt ſpes. nam quod uidet quis, quid ſperat? Si autẽ quod non uidemus ſperamus, per patientiam expectamus. Similiter aũt & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram: nam quid oremus, ſicut oportet, neſcimus,* 11 *ſed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus. Qui aũt ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret ſpiritus, quia ſecundum deum poſtulat pro ſanctis. Scimus autẽ quoniam diligentibus deum, omnia cooperantur in bonũ, iis qui ſecũdũ propoſitũ uocati ſunt*

non antè perfectionis gradum ſortientur, quàm poſt iudicium reuelatione filiorum dei facta noui cœli nouáque terra creentur.

10. *Spe enim*, id eſt, non pertædeat quòd huiuſmodi redemptionẽ corporis & conſummatam adoptionem tandiu expectes; ſpe enim ſalui facti ſumus, iam ſpe illam tenemus, cuius ſpes & certa expectatio nobis vergit ad ſalutem. neq; mirum ſi quod tã diu ſperas, nondum re vera aut vides; aut obtines. *Spes enim quæ videtur non eſt ſpes*; id eſt, eorum quæ videntur, ſpes nõ eſt, ſpes, inquã, vera & theologica, de qua intelligit. *Quod enim videt quis, quid ſperat?* deum enim in quem tantum vera ſpes eſt qui videt, non ſperat, quia vidẽdo iã adipiſcitur quod ſperarat. quandoquidem, vt ait Auguſtinus, viſio tota merces.

11. *Sed ipſe ſpiritus poſtulat.* Chryſoſtomus per ſpiritum intelligit animam hominis, quæ donum & gratiam orationis à ſpiritu ſancto accepit. Oecumenius accipit ꝓ dono orationis à ſpiritu dei infuſo, aſſeritq; omnia ſpiritus dona ſpiritum aliquãdo vocari. ſecundũ Chryſoſtomũ, ipſe ſpiritus. i. ſpiritualis anima poſtulat gemitibus ineffabilibus: ſcrutator autem cordium deus *Scit quid deſideret ſpiritus*, id eſt, ſpiritualis illa anima quæ non iuxta cupiditates noxias *poſtulat pro ſanctis*, id eſt, ſanctis hominibus vel ſalutaribus rebus & puris. Mihi certè eo loco, Spiritus adiuuat infirmitatem noſtram, non videtur ſpiritus ſumi poſſe, niſi pro ſpiritu ſancto. *Qui poſtulat pro nobis*. i. poſtulare nos docet. quomodo Matth. 10. dicit Chriſtus apoſtolis, Non eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis: non quòd verè loquatur.

tur,ſed quòd verè loquendi gratiam largiatur:ſic poſtulat,quando poſtulandi gratiam & orationis donum tribuit.

12. *Nam quos præſciuit, &*,id eſt, etiam *prædeſtinauit conformes fieri*.quodammodo enim cõformes nos filio ſuo faciet, quando reformabit corpus humilitatis noſtræ configuratum corpori claritatis ipſius in reſurrectione. *Vt ſit ipſe primogenitus in multis fratribus*. primogenitus,ſcilicet mortuorum & reſurgentium. vel prædeſtinauit cõformes fieri, &c.vt ſicut Chriſtus primogenitus eſt dei patris filius,ita & nos eiuſdem per illum filij ſimus:ſed ille natura,nos adoptione.

13. *Quid ergo*,id eſt,quid præterea volumus tantis ab eo beneficiis affecti, nimirum prædeſtinati,vocati, iuſtificati,glorificati?

14. *Deus qui iuſtificat*. Quidã interrogatiue legũt,An deus qui iuſtificat?quaſi dicat, non. Quidam enunciatiue, quis accuſabit, &c.quaſi dicat,nullus: de⁹ enim eſt qui iuſtificat.

15. *Neque inſtantia*,id eſt, neque præſentia neque futura bona.

16. *Altitudo,neque profundum*, id eſt,cœli & inferi.

ſancti. [12] *Nam quos præſciuit, & prædeſtinauit conformes fieri imaginis filij ſui, ut ſit ipſe primogenit⁹ in multis fratribus. Quos autẽ prædeſtinauit,hos & uocauit.& quos uocauit,hos & iuſtificauit.quos autẽ iuſtificauit, illos & glorificauit.* F
[13] *Quid ergo dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio ſuo nõ pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illũ, quomodo non etiã cũ illo omnia nobis donauit? Quis accuſabit aduerſus electos dei?* [14] *De⁹ qui iuſtificat. Quis eſt qui condẽnet? Chriſtus Ieſus qui mortuus eſt, imo qui & ſurrexit,qui & eſt ad dexterã dei,qui etiam interpellat pro nobis. Quis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti? Tribulatio? an anguſtia? an fames? an nuditas? an periculum? an perſecutio? an gladius? ſicut ſcriptum eſt, Quia propter te mortificamur tota die, æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis. Sed in his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos. Certus ſum enĩ, quia neq; mors, neq; uita, neq; angeli, neque principatus, neq; uirtutes,* [15] *neque inſtantia, neque futura, neque fortitudo, neque* [16] *altitudo, neque profundũ, neque creatura alia poterit nos ſeparare à charitate dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu domino noſtro.* G Pſal. 43.d.

1. *Optabam.* Græcè ἠυχόμλω, id eſt, optabam atque orabam, dicitq; Photius ſumi pro ἠυχόμλω ἄν, id eſt, optarem. quòd ſi de abalienatione à Chriſti gloria Paulus intelligit, hyperbolica eſt locutio, ad ſuum in Iudæos affectum deſignandum. Neque enim qui paulò antè dixit, Scio ꝙ nulla creatura poterit me ſeparare à charitate dei quę eſt in Chriſto, ſtatim reuera ab eo diuelli optaret, ſed hyperbolicus ſermo eſt, qualis ille Moyſi, Exod. 32. Aut dimitte eis hanc noxã, aut ſi non facis, dele me de libro tuo. Videtur aũt mihi ſine hyperbole poſſe legi. Nam anathemata Grecis dicuntur ſacri ſceleſtiq; homines, qui ad vrbis luſtrationẽ diis manibus & inferis mactabantur, ſi qua lues aut calamitas ingrueret: quam huiuſmodi hominum internecione placatis diis ſedatum iri putabant: ad cuiuſmodi ſacrificia alludens Paulus, vſque adeo mihi dolet, inquit, Iudæorum abiectio, ꝙ ſi dei aduerſus illos iram vel quouis meo malo placare poſſim, optarem anathema eſſe, id eſt, quod Græci dicunt ἀναθεματίζεσθαι, hoc eſt, peſſundari & exterminari à Chriſto, modo ſic illis proſim. Certè Hieronymus anathema ſumit pro corporali occidione.

ARGVMENTVM *Cap. 9.*

¶ *Suum erga Iudæos affectũ aperit, oſtẽdens nequaquã ob plurium infidelitatem dei promiſſiones irritas fieri, quippe quæ non ſolis Iſraelitis, neq; omni Abrahæ ſemini, ſed iis qui per fidem veri filii Abrahæ ſunt, factæ ſint: deĩde nullis meritis gẽtes Iudæis abiectis vocatas, Iacob & Eſau, Iſmaeliſq; & Iſaac exemplo oſtẽdit, poſtmodum de prædeſtinatione & reprobatione diſſerens, deo vult omnino nos parere, neque quicquam contradicere.*

CAPVT IX.

A *VEritatem dico in Chriſto Ieſu, non mentior, teſtimonium mihi perhibẽte conſcientia mea in ſpiritu ſancto, quoniã triſtitia mihi magna eſt & continuus dolor cordi meo.* [1] *Optabam enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis qui ſunt* [2] *cognati mei ſecũdum carnem, qui ſunt Iſraelitæ, quorum* [3] *adoptio eſt filiorum, & gloria, &* [4] *teſtamentum, & legiſlatio, & obſequium,*

2. *Cognati.* Gręcè συγγενεῖς. i. cõgeneres, ſiue eiuſdẽ gñis, aut affines
3. *Adoptio*, id eſt, quos deus adoptauit in filios, ſicut dicitur Exodi 4. Filius meus primogenitus Iſrael. *Gloria*, ſcilicet magnificentiæ diuinæ in miraculis & reuelationibus.
4. *Teſtamentum.* Græcè διαθῆκαι, id eſt, teſtamenta. διαθήκη autẽ

ſignificat

ſignificat teſtamentum & hæreditatem,quomodo hic ſumi poteſt. Nam Iſrael dicebatur hæreditas domini. *Obſequium*, græcè λατρεία,id eſt,cultus dei & ſacrorum ritus. *Promiſſa*,id eſt,ad quos facta ſunt promiſſiones.

5. *Quorum patres*, id eſt, de quorum gente ſancti patres ac patriarchæ fuerunt.

& promiſſa,[5] *quorum patres, ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem,qui eſt ſuper omnia deus benedictus in ſecula.Amen.* [6] *Nõ autem quòd exciderit uerbũ dei. Nõ enim* B *omnes qui ex Iſrael ſunt,ij ſunt Iſraelitæ,neque qui ſemẽ ſunt Abrahæ, omnes filij.*[7] *Sed in Iſaac uocabitur tibi ſemen,id eſt,non qui filij carnis, hi filij dei: ſed qui filij ſunt promiſſionis,æſtimantur in ſemine.Promiſſionis enim uerbum hoc eſt, Secundum hoc tempus ueniam, & erit Sarræ filius.*[8] *Non ſolum autem illa, ſed & Rebecca ex uno concubitu*

Gen. 21. b. Gala. 4.d. Gen. 18.b. Gen. 25.c.

6. *Non quod exciderit*, id eſt,nõ exprobro genti meæ tot dei beneficia,neq; tãtopere ob eã doleo,quaſi exciderit verbũ dei, id eſt,quaſi exiſtimem verbum illius & ꝓmiſſiones irritas eſſe.Neque enim ſi non ad omnes de Iſrael, neq; ad omne ſemẽ Abrahæ promiſſio peruenit,fallacẽ deũ eſſe oportet: ſolis enim veris Iſraelitis,& filiis Abrahæ facta eſt promiſſio,at nõ omnes qui ſunt ex Iſrael, ſcilicet ſecundum carnem,hi ſunt Iſraelitæ: neque qui de ſemine ſunt Abrahæ ab eo ſecundũ carnẽ deſcendentes, hi ſunt Abrahæ veri filij: ſed ſolis Abrahæ veris filiis veriſque Iſraelitis facta eſt promiſſio: nequaquam igitur verbum dei excidit.

7. *Sed in Iſaac.*Conciſus eſt hic locus,& ita nonnihil ſubaudiendo ad præcedentia coniungendus:non omnes qui ſemen ſunt Abrahæ,hi filij:ſed qui ad inſtar Iſaac illi per fidẽ geniti ſunt,ſicut ſcriptum eſt,in Iſaac vocabitur tibi ſemẽ,id eſt, Iſaac quem effœta iam Sarræ natura non poterat, non tam ſemen Abrahæ quàm ipſius fides genuit.Itaque qui per imitationẽ fidei Abrahæ Chriſto ac deo geniti ſunt,inter veros cẽſentur Abrahæ filios,& illis facta eſt promiſſio.Et illud eſt quod explicat Paulus.i.nõ qui filij carnis,hi filij dei,ſed qui filij ſunt promiſſionis ęſtimantur in ſemine,id eſt reputantur,cenſentur inter ſemen & veros Abrahæ filios. *Promiſſionis enim verbum hoc eſt*,id eſt,de hac enim promiſsione ſic ſcriptum eſt: *ſecundum tempus*,id eſt,hoc tempore veniam.

8. *Non ſolum autem.* Et hic conciſa ſententia eſt. Non ſolum autem

tem illa Sarra filium habuit promiſſionis, ſed & Rebecca habens, ſubaudi in vtero ex vno cócubitu Iſaac patris noſtri, id eſt, ab Iſaac patre noſtro imprægnata. Græci legunt pro cócubitu κοίτην, id eſt, concubitum. Interpres legit ἐξ ἑνὸς κοίτου, id eſt ex vno cócubitu ſiue cubili, quo verbo verecúdius carnàlem actum expreſſit Paulus, niſi malumus excuſare ſermonis neglectum Paulo frequẽtem. Vult autem Paulus exemplo Iſmaelis & Iſaac, Iacob & Eſau, oſtẽdere præfiguratam Iudæorum, qui maiores natu erãt abiectionem: & gentium qui maiores, aſſumptioné. Et ne cauſarẽtur Iudæi gẽtes idololatras, ſe dei cultores: & ideo illos abiiciendos, ſe retinendos: oſtẽdit eſſe præfiguratam gratuitam gẽtium vocationẽ, cum ſine vllis nondum natorũ meritis Iacob minor electus, Eſau maior eſt abiectus.

C *habens, Iſaac patris noſtri. Cum enim nondum nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent aut mali, ut ſecundum electionem propoſitum dei maneret, non ex operibus, ſed ex uocante dictum eſt ei, Quia maior ſeruiet minori, ſicut ſcriptũ eſt, Iacob dilexi, Eſau autẽ odio habui. Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Abſit. Moyſi enim dicit,[9] Miſerebor cuius miſereor, & miſericordiam præſtabo, cuius miſerebor. Igitur non[10] uolentis, neq; currentis, ſed miſerentis eſt dei.* D *Dicit enim[11] ſcriptura Pharaoni, Quia in hoc ipſum[12] excitaui te, ut oſtendam in te uirtutẽ meam: & ut annuncietur nomen meum in uniuer-*

Gen. 25.c. Mal. 1.a. Exo. 33.d. Exo. 6.d.

9. *Miſerebor.* Græca pauló ſecus habent, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω, id eſt, miſerebor, cuius miſereor, & miſericordiam præſtabo ei, cuius miſereor.

10. *Volentis, neque currentis.* Græca ſcholia & Photius ita explicant, tum maximè Photius: οὐ τοῦ θέλοντος μόνον, οὐδὲ τρέχοντος μόνον, ἀλλὰ δεῖ καὶ τοῦ θεόθεν ἐλέους, καὶ τῆς ἐκεῖθεν συμμαχίας, id eſt, non eſt volentis ſolum, neque currentis ſolum, ſed miſericordia à deo opus eſt, & miſſo cœlitus auxilio: aliter quoque Photius exponit, vt ea verba non Pauli ſint aſſerentis, ſed alicuius potius dubitantis, atque ita pro ſua ſententia concludentis. Græca Photij videre potes.

11. *Scriptura dicit Pharaoni*, pro de Pharaone.

12. *Excitaui te, vt oſtendam in te Virtutem*, id eſt, potẽtiam meam. Nam Græcè eſt δύναμιν. Oecumenius ſic interpretatur, in hoc te

regnare permiſi, vt demonſtretur quàm ſim longanimis: potentiam enim interpretatur dei longanimitatem.

13. *Quem vult, indurat.* deſerendo & auxilium alioquin non debitum ſubſtrahendo, ſicut & tradere dicitur in paſſiones ignominiæ, ſic enim Græci explicant τὸ γὰρ σκληρύνει, ἀντὶ τοῦ ἐᾷ αὐτὸν σκληρὸν εἶναι, id eſt, nam τὸ indurat, poſitum eſt pro indurare permittit.

14. *Quid adhuc queritur.* Græcè μέμφεται, id eſt, quid adhuc homo conqueritur? *tu quis es qui deo reſpondeas?* Græcè ἀνταποκρινόμενος, id eſt, qui contra reſpondeas deo: Græci explicant qui repugnes. Viſum eſt lector quid in hunc locum, poſtquam multa de prædeſtinatione philoſophatus eſt Photius, tandem concludat, adferre: tu Græca ſi voles require: vides, inquit, quomodo dubietatis huius ſolutio alterius eſt occaſio dubij: idcirco pręſtat huiuſmodi cauſas non inquirere: aut ſi inquiras, maiorum dubiorũ cauſas pro ſolutione adferre. Eſt enim ingenui ac nõ ingrati ſerui, ab ipſo opifice & dño rerũ cauſas nõ exigere, ſed de omnib⁹ quę agit gratias illi reddere.

ſa terra. Ergo, cui uult miſeretur:
& 13 quem uult, indurat. Dicis ita-
que mihi, 14 Quid adhuc queritur?
uoluntati enim eius quis reſiſtit? O Eſa.
homo, tu quis es qui reſpõdeas deo? 44.b
Nunquid dicit figmentum ei qui ſe Hier.
finxit, Quid me feciſti ſic? An non 18.a.
habet poteſtatem figulus luti ex ea- Sapi.
dem maſſa facere aliud quidem uas 15.b.
in honorem, aliud uerò in contume-
liam? 15 Quòd ſi deus uolens oſten- E
dere iram, & notam facere poten-
tiam ſuam, ſuſtinuit in multa patien
tia uaſa iræ apta in interitum, ut o-
ſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in ua-
ſa miſericordiæ quæ præparauit in
gloriam. 16 Quos & uocauit, nos
non ſolum ex Iudæis, ſed etiam ex

15. *Quòd ſi deus volens oſtendere iram ſuam & notã facere potentiam ſuã,* τιμωρητικήν: ſcilicet vt Græci aiunt, qua in delicta animaduertit. *Suſtinuit in multa patientia vaſa iræ apta,* Græcè καθηρτισμένα, id eſt, aptata in interitum, vt oſtenderet, &c. Ad finẽ huius ſententiæ ſupplendum eſt, quid ad te? vel tu quis es qui contra reſpondeas deo? Eſt enim hic locus vnus ex eclipticis Pauli: aduerte autẽ quòd deus quidem vaſa miſericordiæ præparauit in gloriam, at vaſa iræ ſic aptata longanimis ſuſtinuit: nos enim nobis ipſi perniciem inueximus, deus miſericordiam eſt largitus.

16. *Quos & vocauit,* cùm præceſſerit Græcè neutro genere σκεύη, id eſt,

eſt, vaſa: & maſculino ſequatur οὓς, id eſt, quos, non ad verbum, ſed ſignificatum referre oportet: ſenſus eſt autem, inter quæ vaſa nunc & nos vocauit: vt ſe Paulus Iudæis vnà & Græcis immiſceat.

17. *Et erit*, id eſt, fiet ſiue continget, quòd in loco vbi dictum eſt Iſraëlitis, non plebs mea vos, ibi vocabuntur, ſcilicet gentes, filij dei viui. Hunc locum autem ſicut & præcedentem *vocabo, &c.* nonnihil ſuo more immutans Paulus ex prophetia Oſee ſumpſit: qui etſi de Iudæis illic intelligatur, per ſimilitudinem tamen tranſtulit ad gentes.

Oſee. *gentibus, ſicut in Oſee dicit, Vocabo*
2.d. *non plebem meam, plebem meam:*
1. Pe. *& non dilectam, dilectam: & non*
2.b. *miſericordiam conſecutam, miſeri-*
cordiam conſecutam. [17] *Et erit: in*
loco ubi dictū eſt eis, Nō plebs mea
Oſee. 1.d. *uos: ibi uocabuntur filij dei uiui.*
F *Eſaias autem clamat pro Iſrael, Si*
Eſa. *fuerit numerus filiorum Iſrael tan-*
10.c. *quā arena maris,* [18] *reliquiæ ſaluæ*
fient. [19] *Verbum autē conſummans,*
& abbreuiās in æquitate: quia uer
bum breuiatum faciet dominus ſu-
per terrā. Et ſicut prædixit Eſaias,
Eſa. *Niſi dominus ſabaoth reliquiſſet no*
1.c. *bis* [20] *ſemē: ſicut Sodoma facti eſſe-*
m⁹, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſ-
G *ſemus. Quid ergo dicemus?* [21] *Quòd*
gentes quæ nō ſectabantur iuſtitiā,
apprehēderūt iuſtitiā, iuſtitiā autē
quæ ex fide eſt: Iſrael uerò ſectando

18. *Reliquiæ ſaluæ.* Si ex tanto numero reliquias tantū ſaluandas propheta prædixit, ſatis indicat non omni Iſraël factam eſſe promiſſionem: in cuius locum ſucceſſuræ eſſent gentes.

19. *Verbum enim.* Verbum accuſandi caſus eſt, cùm Græcè ſit λόγον, & ſenſus eſt, verbum enim & ſermonem conſummans eſt, id eſt, conſummat & abbreuiat dominus: quod de verbo incarnato intelligi poteſt, qui decurtatus & ad hominis vſque naturam abbreuiatus, atque exinanitus, reliquias Iſrael ſaluas fecit: vel verbum pro lege Moſaica ſumitur, quod abbreuiauit dominus, dum pro cunctis laciniosæ legis ceremoniis breuiſſimum dedit dilectionis & fidei præceptum.

20. *Semen.* Vel ſemen Abrahæ Chriſtum: vel ſemen verbi dei ſcilicet euangelium, vel apoſtolos qui ſemen Abrahæ ſunt, vtpote ex Iudæis orti.

21. *Quòd gentes.* Mirum videatur fortaſſe quomodo gētes quæ non ſectabantur iuſtitiam apprehenderunt eam, Iudæi autem ſectando

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Legem iuſtitiæ, ſcilicet legalis, non peruenerunt ad eam. Hoc autem factum eſt, quia finem iuſtitię legalis Chriſtum non apprehenderunt. quare autem? *Quia non ex fide*, ſubaudi, ſectabantur illam iuſtitiam. *Sed quaſi ex operibus*, id eſt, quia non in Chriſto & Meſſia, qui finis erat legis, confidebant: ſed in externis operibus & ceremonijs legis: de ijs enim intelligi, indicat Græca lectio quę habet, ἐξ ἔργων νόμου, id eſt, ex operibus legis, & de huiuſmodi, Græca ſcholia explicant.

22. *Lapidem offenſionis*, ſcilicet Chriſtum, in quem offenderunt & impegerunt Iudæi.

legem iuſtitiæ, in legem iuſtitiæ non
peruēnit. Quare? Quia non ex fide:
ſed quaſi ex operibus. Offenderunt
enim in lapidē offenſionis, ſicut ſcri
ptum eſt, Ecce pono in Sion [22] lapi- Eſa.
dem offenſionis, & petram ſcanda 28.d.
li: & omnis qui credit in eum: non et 8.c
confundetur. 1.Pe. 2.b.

ARGVMENTVM Cap. 10.

¶ *Omnes ſine diſcrimine ad ſalutem vocari, vt nemo quaſi non vocatus excuſari queat. obiter vero nonnihil de iuſtitia legis ac fidei diſſerit.*

CAPVT X.

F*Ratres, [1] uoluntas quidem cordis mei & obſecratio ad deum fit pro illis in ſalutem. Teſtimonium enim perhibeo illis quod [2] æmulationem quidem dei habent, ſed non ſecundum ſcientiam. ignorantes enim iuſtitiam dei, & [3] ſuam quærentes ſtatuere: iuſtitiæ dei non ſunt ſubiecti.* A

1. *Voluntas*, εὐδοκία, id eſt, propenſus animi affectus. Oſtendit autem ſe non inuidia aut odio, ſed commiſeratione præcedentia de Iudæis dixiſſe.

2. *Aemulationem.* Græcè ζῆλον, id eſt, zelo afficiuntur ac ſtudio erga legem ſuam, at vero nō quemadmodum oportet ac ſecundum ſcientiam, ſed ſine iudicio.

3. *Suam quærentes ſtatuere.* Græcè στῆσαι, id eſt ſtabilire ac confirmare: atque in eam ſolam confidentes, *iuſtitiæ Dei*, id eſt, fidei quæ iuſtificat, aut Chriſto, qui dicitur Dei iuſtitia, *Non ſunt ſubditi*, Gręcè οὐχ ὑπετάγησαν, id eſt, ſe non ſubdiderunt neque illi obedierunt.

4. Finis

4. *Finis enim legis*, id eſt, conſummatio ac perfectio: quia lex & prophetæ vſque ad Ioannem. bene autem Chriſtus omni credenti finis eſt & completio legis ad iuſtitiam, qui pro omnibus credituris legem impleuit, vt iã nulli deinceps ad iuſtificationẽ lege ſit opus.
5. *Iuſtitiam quæ ex.* Videtur interpres legiſſe, ὅτι δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὁ ποιήσας ἄνθρωπος ἐν αὐτῇ ζήσεται. alij Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ, ζήσεται ἐν αὐτοῖς, id eſt, Moyſes enim definiuit iuſtitiã quæ eſt ex lege, nimirũ ꝙ qui fecerit ea (quę ſcilicet lege iubentur) viuet in illis.i.per illa, ad hunc ſenſum quòd legẽ faciẽtibus vita æterna non promittitur, ſed tẽporalis, ac bona tẽporalia. Sumptus eſt autem locus ex Leuit.18. vbi dicitur, cuſtodite leges meas atq; iudicia, quæ faciens homo viuet in eis.

4 *Finis enim legis, Chriſtus: ad iuſtitiam omni credenti. Moyſes enim*
B *ſcripſit, quoniã iuſtitiã quæ ex lege*
Leui. *eſt, Qui fecerit homo, uiuet in ea.*
18.a. 6 *Quæ autẽ ex fide eſt iuſtitia, ſic di-*
Exec. 20.b. *cit: ne dixeris in corde tuo, Quis a-*
Deu. *ſcendet in cælum? id eſt, Chriſtum*
30.c. *deducere. Aut, Quis deſcendet in abyſſum? hoc eſt, Chriſtum à mortuis reuocare. Sed quid dicit ſcriptu-*
Deu. *ra? Prope eſt uerbũ in ore tuo, & in*
30.c. *corde tuo. hoc eſt, uerbũ fidei, quod*

6. *Quæ autem ex.* antea oſtẽdit iuſtitiam legis ceremoniis & præceptis infinitis cõſtare, quæ qui fecerit, viuet: ad quæ labor magnus exigitur. Nunc autem illi iuſtitiam fidei comparans, oſtẽdit nõ multo opus eſſe labore ad illã apprehẽdendã: quippe quæ proximè nos eſt. Ad hoc autẽ aſſumit verba Moyſi ex Deuteron.30.cap. quibus hortabatur Moyſes Iudæos ad legem ſeruandam: & illa de lege dicta, ad fidẽ transfert Paulus. Verba autẽ Moyſi ſic habent: mãdatũ hoc quod ego tibi præcipio hodie, nõ ſupra te eſt, nec procul poſitũ, nec in cælo ſitũ, vt poſſis dicere: Quis noſtrũ valet in cælũ aſcẽdere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus atq; opere compleamus? neq; trans mare poſitum, vt cauſeris & dicas, Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos deferre, vt poſsimus audire & facere quod pręceptum eſt? Sed iuxta te eſt verbum valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illud. Quæ verba ad iuſtitiã dei transfert Paulus, quaſi ipſe Chriſtus iuſtitią fidei qui nos fide iuſtificat, dicat vnicuiq; noſtrũ: *Ne dixeris in corde tuo, quis aſcẽdet in cælum?* id eſt, noli putare impoſſibilẽ eſſe factu, fidei iuſtitiã, aut tã difficilẽ, vt ad eã apprehẽdendã tibi ſit opus in cęlũ aſcẽdere, *Hoc eſt Chriſtũ deducere,* id eſt

id eſt, à cęlo auocare ad eam afferendam , quaſi non eam attulerit iuſtificans nos ſanguine ſuo & ne dixeris, *Quis deſcendet in abyſſum*, vel transfretabit mare (nam abyſſus immenſa congregatio aquarum eſt) vt ſcilicet iuſtitiam adferat ad nos ? id eſt , omnino noli exiſtimare impoſſibile eſſe fidei iuſtitiam ad nos afferri: quia hoc eſſet Chriſtum à mortuis reuocare, hoc eſt, è numero mortuorum eximere , & negare illum aliquando pro iuſtificandis nobis fuiſſe mortuum. Neque enim vſqueadeo difficilis eſt ac tam longe petenda iuſtificatio. *Quid enim dicit ſcriptura ? prope eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo*, id eſt, ſicut Moyſes Iudæis dicit proximam eſſe illis legem vt complere eam poſſint : ita , inquit, prope eſt verbum in ore tuo, verbum ſcilicet fidei quod prædicamus.

7. *Corde enim creditur* . primum enim quo iuſtificamur ex impiis, interna fides eſt: deinde ſi externè confitendi ſeſe offert occaſio , etiam ea quæ corde premitur, ore promenda fides eſt, ac paſſim annuncianda : vnde & Chriſtus in euangelio ait, qui confeſſus fuerit me coram hominibus , confitebor & ego eum corã patre meo . Matthæi 10. & rurſum. Lucæ 9. Qui me erubuerit & ſermones meos , hunc filius hominis erubeſcet.

8. *Sicut ſcriptũ eſt.* Videtur hic eſſe eclipſis, & ſubaudiẽdũ cõiungendo præcedentibus, ſed miſſi ſunt & prædicauerunt, ſicut ſcriptum eſt, *Quàm ſpecioſi pedes, &c.*

prædicamus . Quia ſi confitearis in
ore tuo dominum Ieſum, & in cor-
de tuo credideris , quòd deus illum
ſuſcitauit à mortuis : ſaluus eris.
7 *Corde enim creditur ad iuſtitiam:* C
ore autem confeſſio fit ad ſalutem.
Dicit enim ſcriptura , Omnis qui Eſa.
credit in illum , non confundetur. 28.d.
Non enim eſt diſtinctio Iudæi &
Græci . Nam idem dominus omni-
um, diues in omnes qui inuocant il-
lum. Omnis enim quicunque inuo- Ioel.
cauerit nomen domini : ſaluus erit. 2.g.
Quomodo ergo inuocabunt eum in Acto.
quem non crediderunt? Aut quomo 2.c.
do credent ei, quem non audierunt?
Quomodo autem audient ſine præ-
dicãte? Quomodo uerò prædicabũt,
niſi mittantur? 8 *ſicut ſcriptum eſt,*
Quàm ſpecioſi pedes euangelizan- Eſa.
tium pacem, euangelizantium bo- 52.b.
na. Sed non omnes obediunt euange Nau.
lio. Eſaias enim dicit, Domine: quis 1.d. Eſa.
53.a. Ioan. 12.f

9. Auditui

9. *Auditui noſtro*.i.his quæ abs te audiuimus,& verbis noſtris.
10. *Et quidem*,ſubaudiendum eſt,audierunt,ſicut ſcriptum eſt,in omnem terram.
11. *Moyſes dicit, ego ad æmulationem*.Oſtendit prædictum à Moyſe vt etſi Iudęi Chriſtũ cognoſcerẽt,non tamẽ in eũ crederent,quinimò

D *credidit⁹ auditui noſtro? Ergo fides,*
ex auditu: auditus autẽ, per uerbũ
Chriſti. Sed dicò, Nũquid non audie
runt? [10] *Et quidẽ in omnẽ terrã exi*
Pſal 18.a. *uit ſonus eorũ: & in fines orbis ter*
ræ uerba eorũ. Sed dico, Nunquid
Iſrael nõ cognouit? Primus [11] *Moyſes*
dicit: Ego ad æmulationem uos ad-
Deut. 32.c. *ducã in nõ gẽtẽ: in gentẽ inſipientẽ,*
in irã uos mittã. Eſaias autẽ audet
Eſa. *& dicit, Inuẽtus ſum à nõ quærẽti-*
65.a. *bus me: palã apparui iis qui me nõ*
Eſa. *ĩterrogabãt. Ad Iſrael aũt dicit, To*
65.a. *ta die expãdi man⁹ meas ad populũ*
non credentẽ & contradicentem.

ARGVMENTVM Cap. 11.

¶ *Nequaquã Iudæos oẽs abiectos ex Helia oſtendit: quinimò cæterorũ abiectionẽ non ſine dei diſpenſatione in ſalutem gentium permiſſam ad tempus, donec completo credẽtiũ gentiliũ numero omnis Iſrael ſaluus fiat. Neque tamen interim inſoleſcendum gẽtibus, ſed timendũ ne in incredulitatẽ lapſi rurſum in oleaſtrũ redeãt.*

CAPVT XI.

Ico ergo, [1] *Nũquid deus re-*
d *pulit populum ſuum? Ab-*
ſit. Nam & ego Iſraelita
ſum, ex ſemine Abraham, de tribu

credentibus gẽtibus inuiderent. Ego, inquit, *ad æmulationem vos adducam*.i.prouocabo ad æmulationem & inuidiam, *in non gentem*.i.aduerſus gentiles, qui vix digni ſunt appellatione gentis. vnde ſubdit, *in gentem inſipientem: in iram vos mittam*.i.excitabo in vobis iram & indignationem aduerſus illos: quæ tamẽ omnia intelligenda ſunt non poſitiuè, ſed priuatiuè, deſerendo ſcilicet illos malignæ menti ſuæ, ꝙ ſcilicet futurum ſit vt vocatione gẽtium irritati Iudæi, zelo & inuidia aduerſum gẽtes incitentur.

1. *Nunquid deus*. Quia paulò antè viſus erat aſſerere receptis gentibus Iudæos abiectos, oſtendit primum ſuo exemplo nequaquam abiectum eſſe populum, quòd ipſe de gente Iudæa deo ſit acceptus. Et quia quibuſdã nequaquam ſufficiens argumentum videretur ob vnicam ipſius perſonam: exemplum adfert Heliæ, dicens: *Non repulit deus plebem ſuam quam præſciuit*; Græce προέγνω, id eſt, præcognouit: vt agnoſcẽdi verbo vtamur, ꝓ eo quod eſt, acceptũ habere, ſicut in euange-

euangelio de ſuis ouib⁹ Chriſt⁹ ait: Ego agnoſco meas. Sicut enim Helias dum viros dei Iezabel perſequeretur ſe ſolum putabat relictum, ſed audiuit tamē diuinū reſponſum, ſupereſſe multos qui crederent, & relicta eſſe ſeptē virorū milia, qui idolum Baal nō coluiſſent: ſic, inquit, in hoc tēpore *Reliquiæ ſecundum electionem gratiæ dei ſaluæ factæ ſunt.* Græca habēt tātum, λεῖμμα κατ᾽ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν, id eſt, ſic & nunc ſunt reliquiæ ſecundū electionem, id eſt, ita & nūc ſuperant multi Iudæi electi per gratiam dei. Ambroſius tamen, Auguſtinus, & Origenes legūt cum noſtro interprete.

2. *Si autem gratia, iam non ex operibus*. Græce εἰ δὲ χάριτι, id eſt, ſi per gratiam electæ & ſaluæ factæ ſunt Iudæorum reliquiæ, iam non ex operibus. Origenes hoc loco intelligit de operibus legis, dicens: Sciendum eſt, quia opera quæ Paulus repudiat & frequēter vituperat, non ſunt opera iuſtitiæ: quæ mandantur in lege; ſed ea in quibus gloriantur ij qui ſecundū carnem legē cuſtodiunt, id eſt, vel circunciſio carnis, vel ſacrificiorū ritus, vel obſeruatio ſabbatorū, & Neomeniarum: hæc & huiuſmodi ſunt opera ex quibus dicit neminē poſſe ſaluari, & de quibus hoc loco dicit, quia nō ex operibus, alioqui gratia non eſt gratia. Certe ea videtur eſſe mens Pauli: qui tota epiſtola nihil aliud agat, niſi vt confidentiam in lege literæ & externis operibus tollat à Iudæis. Quòd ſi viſum eſt & de aliis operibus intelligi, prout multi antiqui intelligunt: hunc tibi ſenſum ex Photio afferimus: cuius græca ſi voles lege, ait autem, Si per dei gratiā eligimur, facile eſt ad Chriſtū accedere, & in illum credere: neque enim operibus indigemus vt in illū credatur, & ad illū accurratur: ſed ſola ſufficit voluntas & electio: per gratiā enim ſuam, nō ex operibus nos aſſumit: quod ſi gratia ſua nos vocat & aſſumit, nequaquā eam in rem opus habem⁹ operibus: hæc Photius. Ex quibus perſpicua

Beniamin. Nō repulit deus plebem ſuam quā præſciuit. An neſcitis in Elia quid dicit ſcriptura: quemadmodum interpellat deū aduerſum Iſrael? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua ſuffoderūt: 3. Re. 19. b.
& ego relictus ſum ſolus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi diuinū reſponſum? Reliqui mihi 3. Re. 19. d.
ſeptem millia uirorū: qui nō curuauerūt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore, reliquiæ ſecundum electionem gratiæ dei ſaluæ factæ ſunt. [2] *Si autem gratia: iam non ex operibus. Alioquin gratia iam non*

cua eſt mens Pauli, ꝙ videlicet ad illā dei vocationē, vtq; in Chriſtum credatur, nullis opus eſt operibus præter vnam voluntatē: ſic latro euangelicus nullis operibus fidē præcedentibus eſt aſſumptus. Hoc eſt quod aliis verbis Auguſtinus, Proſper, Primaſius, & cæteri antiqui toties aſſerunt, nos ſola dei gratia ſine operibus fidē præcedentibus iuſtificari: de quo vide peramplius argumentum noſtrum in epiſtolā ad Romanos.

eſt gratia. Quid ergo?[3] *Quod quærebat Iſrael, hoc nō eſt conſecutus: electio autem conſecuta eſt, cæteri*
B *uero excæcati ſunt: ſicut ſcriptum*
Eſa. *eſt:*[4] *Dedit illis deus ſpiritum com-*
6.c. *punctionis: oculos, ut non uideant:*
Matt. *& aures, ut non audiant uſque in*
13.b. *hodiernum diem. Et Dauid dicit,*
Ioan. *Fiat mēſa eorū corā ipſis in laqueū,*
12.f. *& in captionem & in ſcandalum*
Acto. *& in retributionem illis. Obſcuren*
28.f. *tur oculi eorum ne uideant, & dor*
Pſal. *ſum eorum ſemper incurua. Dico er*
68.c. *go, Nunquid ſic offenderunt,*[5] *ut caderent? Abſit.*[6] *Sed illorum dilecto,*

3. *Quod quærebat Iſrael non eſt conſecutus, electio autem conſecuta eſt*: hoc eſt, non totus Iſrael ſalutem & gratiam conſecutus eſt, ſed *electio*, hoc eſt, ij qui ex Iudæis electi fuerant.

4. *Dedit illis deus ſpiritum compunctionis*: hoc Græci ſic explicant, τὸ ἔδωκεν, μὴ ἐνέργειαν, ἀλλὰ συγχώρησιν νοεῖ, id eſt τὸ dedit, non actionem effectionemq; dei ſignificat, ſed permiſſionē. Vbi autem habemus, *Spiritum compunctionis*, pro compunctionis, Hebræi legunt tardema, id eſt, ſoporis, pro quo Septuaginta verterūt κατάνυξιν, id eſt, cōpunctionē quos ſecutus eſt Paulus vt ferè ſolet. Theodotio ecſtaſim vertit, id eſt, mentis exceſſum. Aquila καταφορὰν, id eſt, grauem ſomnum.

5. *Vt caderent*, id eſt, vt præcipites ruerent nulla cum ſpe reſurgendi. Aliquādo enim caſus pro totali lapſu ſumitur, vt Amos. 5. Quomodo cecidit lucifer qui mane oriebatur?

6. *Sed illorum delicto*, id eſt, delictum Iudæorum occaſio fuit ſalutis gentilibus, quando illis euangeliū reiicientibus aſſumpti ſunt gentiles, *Vt illos æmulentur*, Græce, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτοὺς, Noſter interpres retulit, τὸ αὐτοὺς, maſculinum ad τὸ ἔθνεσιν, neutrū: quod aliquoties etiam facit Paulus: & tunc ſenſus eſt, vt illos æmulentur, ſcilicet Iudæi gentiles: cū conuerſionem gentiū videntes, & ab ſeſe ad illos tranſlatas promiſſiones, zelo quodam æmulationis ac bonæ inuidiæ ad fidem cōuertantur. Mihi quoq; videtur τὸ αὐτοὺς referri

ferri poſſe ad Iudæos, & ἐ͂ς παραζηλῶσαι, ſumi ꝑ prouocare & extimulare, referriq; ad gentes: vt ſit ſenſus, vt gentes, illos Iudæos prouocent & extimulent ad ſe ſuamq; fidem imitandum.

7. *Quòd ſi delictum*.i.quòd ſi ex diminutione & abiectione Iudæorum ob ſua ſcelera, tantū diuitiarum mundo, & tantum gentilibus commodū adlatū eſt: quātò magis *Plenitudo eorum* diuitiæ ſunt mūdi & gentiū, quātò vberiorē fructū mūdus & gētes ꝑcipiēt, quādo vniuerſus Iſrael credet? hoc eſt enī, quod plenitudinem vocat.

8. *Quandiu quidē*. Græcè ἐφ᾽ ὅσον.i. vel quandiu, vel quatenus ego ſum gentiū apoſtolus, miniſteriū meū *honorificabo*, Græci habēt, δοξάζω .i. honorifico vel glorifico. interpres legit in futuro δοξάσω.i. honorificabo vel illuſtrabo. *Miniſteriū meū*.i. mun⁹ ꝑdicādi euāgelij inter gētes: vt carnē meā prouocē *Ad æmulandum*. Græcè eſt, εἴ πως παραζηλώσω.i. ſi quo modo carnē meā, Iudęos ſcilicet, ꝓuocare poſſim ad æmulandū vos. Græci explicāt miniſteriū meū honorifico.i. gētes mihi creditas laudo & cōmendo ex fide ꝑcepta: vt eorū laudibus aliquot ex Iudæis ad credendum excitatos & prouocatos ſaluos faciam. ꝑotes videre Græca Veronæ impreſſa: poteſt quoque eſſe ſenſus, miniſterium meum honorificabo .i. creditum mihi munus honorificè peragam & tractabo.

ſalus gentibus: ut illos æmulentur.[7] *Quòd ſi delictum illorum diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium: quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus,*[8] *Quandiu quidem ego ſum gentium apoſtolus, miniſterium meum honorificabo, ſi quo modo ad æmulandum prouocē carnem meam, & ſaluos faciam aliquos ex illis.*[9] *Si enim amiſſio eorum, recōciliatio eſt mūdi: quæ aſſumptio,*

9. *Si enim amiſſio eorum*. Græce ἀποβολὴ.i. abiectio eorū & reiectio, id eſt, ſi eorum abiectio per occaſionē reconciliatio fuit mūdi, *quæ eſt aſſumptio niſi vita ex mortuis?* hoc eſt, ſi Iudæorum iactura reconciliationis fructum mundo attulit, Quæ.i. qualis & quanta futura eſt illorum aſſumptio, *niſi vita ex mortuis*, id eſt, res ſummè bona: ſic enim interpretatur Photius, ζωὴ γὰρ ἐκ νεκρῶν τότε ἔσαι: τουτέστι ἄπειρα ἀγαθὰ, id eſt, tunc erit vita ex mortuis, hoc eſt, infinita bona. & paulopòſt, Quidnā erit, inquit, illorū aſſumptio niſi diuitiæ multæ, niſi perfectum cōſummatumq́, gaudiū quale futurū eſt in communi illa vita & reſurrectione? Oecumenius interꝑtatur, *niſi vita ex mortuis*.i. niſi ꝙ eos per peccatum mortuos deus aſſumens viuificabit?

bit! alij ad gentiles referunt hunc locum, vt ſit ſenſus, quantum fructus allatura eſt ipſis gentibus Iudæorum aſſumptio, quibus tantũ profuit abiectio, niſi quòd illis futurum eſt perinde, ac ſi quis mortuum ad vitam ſuſcitet? nimirum res ſummè bona.

C *niſi uita ex mortuis.*[10] *Quòd ſi delibatio ſancta eſt: & maſſa. & ſi radix ſancta: et rami.*[11] *Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu aũt cùm oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis et pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduerſus ramos. Quòd ſi gloriaris: nõ tu radicẽ portas, ſed radix te. Dicis ergo: Fracti ſunt rami, ut ego inſerar. Bene. Propter incredulitatẽ fracti ſunt: tu aũt fide ſtas. noli altũ ſapere: ſed ti-*

10. *Quòd ſi delibatio.* Græcè ἀπαρχή. quod ſignificat primitias fructuum & decimas deo offerri ſolitas: delibationem autem hoc loco ſiue ἀπαρχὴν. i. primitias vocat Apoſtolus ſanctos patres & patriarchas, probans illorum exemplo non eſſe Iudæos, modò velint, prorſus abiectos, idque metaphora ſumpta à frugibus. Si enim primitiæ ac decimæ ſiue delibatio, id eſt, fruges deo delibatæ ac conſecratæ, ſanctæ ſunt, *eſt & maſſa ſancta*, id eſt reliquum corpus ſanctum. Cùm enim eiuſdem ſit naturæ corpus integrũ cum ſuis partibus, ſi partes inde deſumptæ ſanctæ ſunt, nihil vetat, & totũ corpus ſanctũ eſſe, modò ne aliũde inqnet. Sic & nihil vetat reliquos Iudæos ab illis ortos ſanctos eſſe.

11. *Quòd ſi aliqui, &c.* Analogia oleæ & oliuæ gentiũ faſtũ retundit Paulus, germanã oleã ſiue oliuã faciens Iudæos ſicut Hieremias ait: Oliuã vberẽ, pulchrã, fructiferã: ſponſam, vocauit dominus nomen tuũ. oleaſtrũ aũt gentilẽ popu'ũ, qui nihil dulcoris ex germana oliua habebat, priusq̃ inſitus eſſet in radicẽ oliuæ bonæ. i. fidem patrũ ac patriarcharũ. Ipſos ergo gentiles vetat gloriari ex eo ꝙ in bonã oleã inſiti ſunt. i. in locum Iudæorũ aſſumpti, neq; ſupra ſe efferri, ſed in timore cõſiſtere. quoniã futurum ſit, vt ſi in fide non permãſerint, à bona olea reſecẽtur: Iudæi aũt qui inde reſecti ſunt, fidẽ apprehendentes inſerãtur. quia ſi is qui natura erat ramus oleaſtri, præter naturã ſuã in germanã oliuã inſitꝰ eſt, quãto magis Iudęi, qui natura ſua de vera olea participãt, rurſus in eã inſerẽt? Igit, *Noli gloriari aduerſus ramos.* i. noli inſoleſcere aduerſus Iudæos, qui exciderũt à vera olea. i. fide patrũ, cui tu es inſitus. ꝙ ſi gloriaris te aſſumptum à deo, *non tu radicem portas, ſed radix te.* i. non tu fide tua ſtas, q nullã habebas, ſed fide patrũ, quę te portat ac facit ſubſiſtere.

12. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit.* aut hic per eclipſim deeſt δὲ vide, ſcilicet vide ne fortè nec tibi parcat, aut Græcè γὰρ, id eſt, enim, abundat, quomodo ſæpe Græcis παρέλκει, & tunc ſenſus eſt: noli altum ſapere, Græcè μὴ ὑψηλοφρόνει, id eſt, ne inſoleſcas, néve elato ſis animo, ſed time, ſi deus naturalibus ramis .i. Iudæis non pepercit, ne fortè, vel ne quando (vt eſt Græcè μή πως) nec tibi parcat.

13. *Ii qui ſecundum naturam.* Græcè, οἱ κατὰ φύσιν .i. naturales ſcilicet rami inſerētur ſuæ oliuæ?

14. *Donec plenitudo.* i. non in omnem Iſrael, ſed in partē tantum cæcitas contigit, & induratio: neq; ea in perpetuum, ſed quouſq; *plenitudo gentium intrauerit.* i. gentiles omnes crediderint, & omnis Iſrael ſaluus fiat, ſitq; vnum ouile & vnus paſtor.

15. *Et hoc illis à me teſtamentum.* hoc loco pro teſtamēto Septuaginta verterunt διαθήκη, quod nō modò ſignificat teſtamentū, ſed fœdus & pactum, quæ magis hoc loco quadrant. Nam Hebræi habent berit, id eſt, fœdus meum: & hoc modo ſenſus eſt, & hoc ego cum illis paciſcor.

16. *Secundum euangelium.* hic locus vn⁹ eſt ex anapodotis Pauli, neq; enim eſt verbum quo referatur τὸ inimici, niſi ſubintelligamus ſunt. vult autem hoc loco Paulus, ꝙ licet quantum attinet ad neglectum Iudæis euangeliū, inimici facti ſunt deo propter gentiles, vt ſcilicet illis neglectis gentiles aſſumerētur, tamē *propter patres.* i. ratione promiſsionis factæ patribus, chariſsimi ſunt deo Iudæi, quib⁹ & ꝓmiſſa ſeruabit: qa

me.[12] *Si enim deus naturalibus ra-*
mis non pepercit: ne fortè nec tibi
parcat. Vide ergo bonitatē & ſeue
ritatem dei. in eos quidem qui ceci-
derunt, ſeueritatem: in te autem bo
nitatem dei, ſi permanſeris in boni-
tate, alioquī & tu excidēris. Sed et
illi, ſi non permanſerint in incredu-
litate, inſerētur. potēs eſt enim deus
iterum inſerere illos. Nam ſi & tu
ex naturali exciſus es oleaſtro, et cō
tra naturam inſertus es in bonam
oliuam, quanto magis ÿ[13] *qui ſecun*
dum naturam, inſerētur ſuæ oliuæ?
Nolo enim uos ignorare fratres my
ſterium hoc, ut non ſitis uobiſipſis ſa
pientes, quia cæcitas ex parte conti
git in Iſrael,[14] *donec plenitudo gen*
tium intraret: et ſic omnis Iſrael ſal
uus fieret, ſicut ſcriptum eſt, Veniet D
ex Sion qui eripiat & auertat im- Eſai.
pietatem à Iacob.[15] *Et hoc illis à me* 59.d.
teſtamentū, cùm abſtulero peccata
corū.[16] *Secundum euāgelium qui*

ſine

dem, inimici propter uos: ſecundum electionem autem, chariſſimi propter patres. Sine pœnitentia enim ſunt dona & uocatio dei. 17 *Sicut enim aliquãdo & uos nõ credidiſtis deo, nunc autẽ miſericordiã conſecuti eſtis propter incredulitatem illorum: ita & iſti nunc non crediderunt in ueſtram miſericordiã, ut & ipſi miſericordiã conſequantur.*

ſine pœnitẽtia, Grȩcè ἀμεταμέλητα. i. ad verbũ impœnitibilia *ſunt dona dei & vocatio*. i. huiuſmodi, ꝙ nõ eſt ſup his ſentẽtiã mutatur⁹ de⁹. 17. *Sicut enim aliquando.* Libet hoc loco elegantem Photij explicationem vertere, cuius Græca ex codice Veronenſi require: ſic autem ait, Exhortatur iis verbis ad fidem Iudæos, ſimúlque ſpem illis apponit egregiam, omnéq; erubeſcendi tollit occaſionem. Ne erubeſcas, inquit, propterea quòd incredulus fueris, accedere: neque deſperes, ſi quidem tardius accedas: quia vel ſerò accedẽs miſericordiam cõſequẽris. Nam & gentes aliquando ad fidem vocatæ primum incredulæ perſtiterũt, nunc verò crediderunt tandem, neque ob priorem infidelitatem pudefactȩ, neque ob ſerum ad ſalutem acceſſum præpeditæ quo minus accederẽt. Nec tu ſimiliter habes Iudæe quòd erubeſcas aut diffidas quidquam: tantum prompto animo ad fidem accede, & miſericordiam obtinebis. Quòd verò ait, miſericordiam conſecuti eſtis propter illorum infidelitatẽ, & paulò pòſt, non crediderunt in veſtram miſericordiam, non eſt intelligendum, quòd Iudæorũ infidelitas cauſa fuerit miſericordiæ gẽtibus factæ: neq; rurſum ꝙ gẽtibus facta miſericordia, Iudȩis cauſa infidelitatis extiterit: ſed vt oſtẽdat deũ nunq̃ à ſuis opibus ceſſare, at miſericordiã vbertim omnibus præſtare, nam & olim incredulæ fuerũt gẽtes, & nunc infideles Iudæi: neque tamen interim benefacere & miſericordẽ ſe ceſſat exhibere deus. hæc Photius: iis aũt verbis tũ Iudæorũ cõſolandorũ gratia vtiẽ Paul⁹, tũ etiã ob gẽtes, ne inſolẽtius ſe gerãt, ꝙ abiectis Iudȩis ipſi crediderũt: miſericordię ſcilicet dei eſſe ꝙ crediderint: futurũ aũt aliqñ, vt increduli nũc Iudȩi miſericordiã conſequãtur, & credãt: qui, vt inqt Paulus, *nunc nõ crediderũt in veſtrã miſericordiã*, Græci habẽt, οὗτοι καὶ νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, quod verti poteſt, increduli fuerũt ob veſtrã miſericordiã: vt reſpõdeat ei qđ prȩceſsit, vos miſericordiã cõſecuti eſtis, ꝑpter illorũ incredulitatẽ, ita nũc & Iudȩi increduli fuerũt ꝑpter veſtrã miſericordiã: nõ ꝙ miſericordia gẽtib⁹ facta cauſa extiterit Iudȩorũ incredulitatis, ſicut neq; infidelitas Iudȩorũ miſericordię gẽtib⁹ prȩ-

 ſtitæ,

ſtitę, niſi ex occaſione, ꝙ ſemp habere voluit deus à quibus coleret, &in quos beneficia ſua conferret. Sicut enim aliquãdo vocatis ad fidem gentibus, ſed illis vocationis ſuæ negligentibus aſſumpti ſunt in populum dei Hebræi, & miſericordiam conſecuti: rurſus in incredulitatem prolapſis Iudæis, per illius infidelitatis occaſionē ex ſola tamē bonitate dei, miſericordiam gētes conſecutæ ſunt: ita, inquit Paulus, & nunc increduli fuerunt Iudæi propter *veſtrā miſericordiam*.i. vobis miſericordiam conſecutis ipſi permanſerūt increduli, non credentes miſericordiam vos potuiſſe cōſequi: neq; tamē propterea deſperata ſalus illorum eſt, ſiquidem diſpenſante deo, per illorum tamen malitiā, increduli ipſi permanſerunt vobis miſericordiam conſecutis, *vt & ipſi miſericordiam conſequantur*. vt ſcilicet tandem planè vobis credentibus & ingreſſa gentium plenitudine, cùm apertè vos miſericordiam conſecutos eſſe intelligent, & ipſi tandem conſequentur.

18. *Concluſit*. permiſſiuè, ſcilicet ſinendo eos in incredulitatem abire.

19. *Inueſtigabiles*.i. inſcrutabiles ſiue impueſtigabiles, eſt enim Græcè ἀνεξιχνίαστοι.i. ininueſtigabiles, atque ita puto vertiſſe interpretē, ſed librariorum errore prius in, ſublatū.

1. *Rationabile obſequiū*. Gręcè λατρείαν λογικὴν.i. nō carnale ſacrificium, quemadmodū olim Iudæi victimas carnales offerebant, ſed rationabile ac ſpirituale nouæ in Chriſto vitæ ſacrificium. Photius enim τὴν λογικὴν interpretatur πνευματικήν.

18 *Concluſit enim deus omnia in incredulitate, ut omnium miſereatur.*
O altitudo diuitiarum ſapiētiæ & ſcientiæ dei: quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & 19 *inueſti-*
gabiles uiæ eius? Quis enim cogno- Sapi.
uit ſenſum domini? Aut quis conſili- 9.c.
arius eius fuit? Aut quis prior dedit Eſai.
illi: & retribuetur ei? Quoniam ex 40.d
ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt 1.Co.
omnia: ipſi gloria in ſecula ſeculo- 2.d.
rum. Amen.

ARGVMENTVM Cap. 12.

¶ *Totum hoc caput paraneſes occupant & exhortationes, ad modeſtiam autē maximè & animi manſuetudinem inuitat, vetans de diuerſis gratiis, quæ corpori myſtico conceſſa ſunt, quempiam efferri.*

CAP. XII.

OBſecro itaq; uos fratres A
per miſericordiā dei, ut exhibeatis corpora ueſtra hoſtiā uiuentē, ſanctā, deo placentē, 1 *rationabile obſequiū ueſtrū.* Phil.
Et nolite cōformari huic ſeculo: ſed 4.d.

2. Dic

2. *Dico enim*, id eſt, adhortor aut iubeo, vtroque enim modo interpretatur Photius τὸ λέγω, nõ plus ſapere q̃ oportet, ſed ſapere ad ſobrietatẽ. Gręcè, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ᾽ ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. i. non altius de ſe exiſtimare q̃ par eſt, ſed exiſtimare cum modeſtia. vetat enim hoc loco Paulus, ne quis infletur ſupra

Ephe. 1.d. *reformamini in nouitate ſenſus ueſtri, ut ꝓbetis quæ ſit uolũtas dei bo-*
1.the. 4.a. *na & beneplacens, & ꝑfecta.*[2] *Dico enim per gratiã quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt inter uos, Non plus ſapere quàm oportet ſapere,*
1.Co. 2.b. *ſed ſapere ad ſobrietatẽ, & unicuique ſicut deus diuiſit menſuram fi-*
Ephe. 4.b. *dei.*[3] *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habẽt: ita multi unum corpus ſumus*
B *in Chriſto, ſinguli autem alter alterius membra: habentes donationes, ſecũdum gratiam quæ data eſt nobis, differentes: ſiue prophetiam ſecundum rationem fidei, ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet*

alium de donis à deo perceptis, ſed ſi quam à deo gratiam perceperit, in ea modeſtè ſe gerat. *& vnicuique ſicut deus diuiſit menſurã fidei.* Græci non habent &, ac ſic commodior erit cõnexio. præcipio omnibus ſapere ad ſobrietatem, *ſicut vnicuique, &c.* vel præcipio ſapere ad ſobrietatem, & id quidẽ ſicut vnicuique deus diuiſit menſuram fidei. quo loco Græci & Photius ſumunt fidem pro donis gratuitis ac viſibilibus, quæ in primitiua eccleſia ſpiritus ſanctus largiebatur fidelibus.

3. *Sicut enim. &c.* exemplo magni corporis, in quo multa *membra non eundem actum*, id eſt, eandem actionem ſiue operationem habent.

Docet in corpore myſtico, quod eſt eccleſia, ſingulos homines eſſe vice membrorum, habentes iuxta gratiam nobis conceſſam diuerſas donationes: *ſiue prophetiam ſecundum rationem fidei.* Græcè, κατὰ τὴν ἀναλογίαν, id eſt, iuxta proportionem vel rationem fidei: ſequentibus aũt locis docẽt Græca ſcholia eſſe eclipſes multas, & neglectum ſermonis Paulo frequentem, quippe qui non venerit prædicaturus in ſublimitate humanæ eloquentiæ: itaque ſequentes locos ſic explicant: *Siue quis prophetiam* habet *iuxta rationem fidei*, in ea, ſubaudiunt, maneat, *ſiue miniſterium* habet, *in miniſtrando*. Græcè eſt, ἐν τῇ διακονίᾳ. i. in miniſtratione, ſubaudi, maneat. quid ſint aũt miniſtrationes, vide 1. ad Corint. 12. *Siue qui docet in doctrina*, ſubaudi, maneat. *Siue qui exhortatur in exhor*

tando,

tando, Græcè ἐν τῇ παρακλήσει.i.in exhortatione, ſubaudi maneat. Eſt autem in his omnibus ſenſus, quòd vnuſquiſque dono accepto contentus manere in eo debet, & gratias agere, neque aduerſus alium non habentem inſoleſcere.

4. *Qui tribuit*, & in his quoq; locis eclipſis eſt. q tribuit ergo in ſimplicitate, ſubaudi, tribuat.

in doctrina, qui exhortatur in ex-
hortando, [4]*qui tribuit in ſimplici-*
tate, qui præeſt in ſolicitudine, qui
miſeretur in hilaritate. [5] *Dilectio* C
ſine ſimulatione: odientes malum, Amos
adhærentes bono, charitatem fra- 5.d. Eph.
ternitatis inuicem diligentes, hono- 4.a.
re inuicem præuenientes, ſolicitu- 1.Pet.
dine non pigri, ſpiritu feruentes, do 2.c.
mino ſeruientes, ſpe gaudentes, in 1.Pet.
tribulatione patientes, orationi in- 5.b.
ſtantes, neceſſitatibus ſanctorũ com
municantes, hoſpitalitatem ſectan-
tes. Benedicite perſequentibus uos, Heb.
benedicite: & nolite maledicere. 13.a.
[6]*Gaudere cum gaudentibus, flere* 1.Pe.
cum flentibus; [7] *Idipſum inuicem* 4.c.
ſentientes. Non alta ſapientes, ſed D
humilibus conſentientes. Nolite eſſe Prou.
prudentes apud uoſmetipſos. Nulli 3.a.

Græcè ἐν ἁπλότητι, id eſt, in ſimplicitate, vel ingenuitate, hoc eſt, ingenuè & libere tribuat, nõ quaſi coactus. *Qui miſeretur*, id eſt, eleemoſynam largitur: nam hic miſereri non compati ſignificat, ſed miſericordiam & eleemoſynam præſtare. qui ergo miſericordiã præſtat, in hilaritate, ſubaudi, eam preſtet. hilarem enim datorem diligit deus.

5 *Dilectio ſine ſimulatione*, ſubaudiendum eſt hoc loco verbum, ſit, ſimiliter in verbo odientes, & cæteris participijs ſequentibus, aut ſupplendum eſt verbum, ſitis, aut iungenda ſunt illa cum verbo proximè ſequenti, benedicite.

6. *Gaudere*, vel ſupplendum eſt dico, id eſt, iubeo gaudere, vel infinitiuus Græcus vertendus in imperatiuum gaudete, ſimiliter & flere in flete.

7. *Idipſum inuicem ſentientes*, id eſt, idem inuicem ſentientes, atque inuicem concordes & vnanimes. *Humilibus conſentientes*, Græci habent συναπαγόμενοι, id eſt, accommodantes & adiungentes voſmetipſos humilibus & abiectis: quidam Græci legũt συνπαγόμενοι à συνπάγομαι, quod ſignificat ſimul mecum duco, & tunc ſenſus eſſet, conuerſationem cum humilibus habentes: quæ ſignificata penè eadem ſunt. *Prudentes apud voſmetipſos*, id eſt, nolite veſtro iudicio vos exiſtimare prudentes, iuxta illud, væ qui prudentes eſtis in ocu-

in oculis veſtris.

8. *Prouidentes bona, non ſolum coram deo, ſed etiam.* Græci non habent hæc verba, non ſolum coram deo ſed etiam, at iſtud tantùm, προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον ἀνθρώπων: & ſic exponũt Græca ſcholia, cùm dixiſſet nulli malũ pro malo reddẽtes, addidit & illud προνοούμενοι τὰ καλὰ, tãq̃ dicat: nõ ſufficit malũ malo nõ retaliare, ſed illi qui nos malè habet, oportet etiã ꝓſpicere, ac rebus illius bene cõſulere, id enim ſignificat τὸ προνοούμαι. ſecundũ noſtrã verſionẽ ſenſus eſt, vt τὰ καλὰ ſumatur Attico more ꝓ καλῶς. i. bene: bene ꝓuidi, ac bene ſibi ꝓſpiciẽtes, nõ ſolũ corã deo. i. non ſolũ deo teſte, ſic vt conſcientia tua nõ te reprehẽdat, ſed etiã corã hominibus, vt nullã illis occaſionẽ ſcãdali præbeamus.

1. Pe. 3. d. *malum pro malo reddẽtes.*[8] *Proui-*
2. Co. 8. d. *dentes bona, nõ tantum coram deo,*
Heb. 12. d. *ſed etiã corã omnibus hominibus.*
Eccleſiaſtici 28. a. [9] *Si fieri poteſt, quod in uobis eſt, cũ*
Deu. 32. e. *omnibus hominibus pacẽ habẽtes.*
Heb. 10. e. *Nõ uoſmetipſos*[10] *defendentes cha-*
Prou. 25. c. *riſsimi, ſed date locum iræ. ſcriptum*
eſt enim, Mihi uindictã: & ego re-
tribuã dicit domin⁹. Sed ſi eſurierit
inimicus tuus, ciba illũ: ſi ſitit, potũ
da illi. hoc enim faciens,[11] *carbones*
ignis cõgeres ſup caput ei⁹. Noli uin
ci à malo: ſed uince in bono[12] *malũ.*

9. *Si fieri poteſt.* Græcè εἰ δυνατὸν, referri poteſt ad id quod præceſſit, prouidentes bona coram omnibus hominibus, ſi fieri poteſt: quia quod ſequitur, *Quod in vobis eſt,* Græcè τὸ ἐν ὑμῖν tantundẽ valet, & iungitur cũ ſequẽtibus, quod in vobis eſt, id eſt, quantum in vobis erit pacem cum omnibus habentes: poteſt etiam vtrunque referri ad ſequentia.

10. *Defendentes,* ἐκδικοῦντες, id eſt vlciſcentes, quadrat enim quod ſequitur, mihi vindictã. fortè interpres legit, δικαιοῦντες, quod etiã ſignificat defendentes. cæterum defendere in ſcriptura pro vlciſci aliquoties vſurpat interpres veteris ac noui teſtamenti.

11. *Carbones ignis.* carbones ignis aliqñ irã dei ſignificãt, iuxta illud pſal. 17. carbones ſuccẽſi ſunt ab eo: & hoc modo vult Paulus non eſſe appetẽdã vindictã, quinimò benefaciendũ inimico, ꝙ ſi noſtra benignitate nõ vincitur, maiorẽ aduerſus illũ dei irã excitamus. Aliquando carbones ignis, opera charitatis ſignificãt, iuxta quod ſenſus eſſe poteſt: Inimico tuo ſtude quantum potes benefacere, ſic enim benignitate tua malignitatem eius extingues, & ſuper caput eius carbones ignis congeres, id eſt, charitatem accendes.

12. *Vince in bono malum.* Græcè τὸ κακὸν, vt non hominem malum,

ſed ipſam hominum malitiam in bono.id eſt,bonitate noſtra vincamus.

1. *Omnis anima*, id eſt,omnis homo Hebræorũ more,*ſubdita ſit poteſtatibus ſublimioribus*, Græcè ὑπερεχούσαις,id eſt,præcellentibus: intelligit autem magiſtratus publicos.*quæ autem ſunt*, Græci addũt ἐξουσίαι,id eſt poteſtates, à deo ordinatæ ſunt.

2. *Timori boni operis*, Græcè φόβος ἔργων ἀγαθῶν. ad verbum non ſunt terror bonorum operum,id eſt, non ſunt in terrorem bene operantium,ſed male.

3. *Neceßitati ſubditi*. Græcè eſt: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι: & ſenſus eſt,ideo neceſſitas eſt vos illis ſubiici. Noſter legit ἀνάγκη ὑποτάσσεσθε, & tunc τὸ ἀνάγκῃ in ablatiuum neceſſitate verti poteſt, & ſenſus eſt; Subditi eſtote illis propter neceſſitatem parẽdi, & obligationem diuinam. Si vertitur in datiuum, neceſſitati, ſenſus eſt, ſubditi eſtote neceſſitati,id eſt, autoritati principum, & ſic interpretatur Auguſtinus. Vult autem nos ſubeſſe principibus,& poteſtatibus, *non ſolum propter iram*, id eſt,propter diuinam vltionem,*ſed etiam propter conſcientiam* ad id nos exhortantem, vt conſcientia arguat ex ipſa tributorum pẽſione parendum illis eſſe: vnde ſubdit: *Ideo enim & tributa præſtatis*.

ARGVMENTVM Cap. 13.

¶ *Magiſtratibus parendum, debitáque iura perſoluenda.dilectionem autem erga omnes retinendam: & iam vbi Chriſto nato dies illuxit gratiæ, abiicienda tenebrarum opera docet.*

CAPVT XIII.

O[1] *Mnis anima poteſtati-* A
bus ſublimioribus ſubdi 1.Pe.
ta ſit.Nõ eſt enĩ poteſtas 2.c.
niſi à deo.quæ autem ſunt:à deo or- Sapi.
dinatæ ſunt. Itaque qui reſiſtit pote- 6.a.
ſtati:dei ordinationi reſiſtit.Qui au
tem reſiſtunt:ipſi ſibi damnationem
acquirunt.nam principes non ſunt
[2] *timori boni operis,ſed mali. Vis*
*autem non timere poteſtatẽ?*Bonum
*fac:& habebis laudem ex illa.*Dei B
enim miniſter eſt tibi in bonũ. Si au
tem malum feceris: time.non enim
ſine cauſa gladiũ portat. dei enĩ mi
niſter eſt:uindex in iram, ei qui ma
*lum agit.*Ideoq́;[3] *neceßitati ſubditi*
eſtote : non ſolum propter iram,ſed
*etiã propter cõſcientiam.*Ideo enim
& tributa præſtatis .miniſtri enim
dei ſunt:in hoc ipſum ſeruientes,
Reddite *ergo omnibus debita. cui* Mat.
tribu- 22.c.

tributũ, tributũ: cui uectigal, uectigal: cui timorẽ, timorẽ: cui honorẽ,
C honorẽ. Nemini quicq̃ debeatis: ni-
Exo. 20.c ſi, vt inuicẽ diligatis. qui enim diligit proximũ, legẽ impleuit. Nã, Non
Deut. 5.b. adulterabis, Nõ occides, Nõ furabe
ris, Nõ falſum teſtimoniũ dices, Nõ
cõcupiſces, & ſi quod eſt aliud man
Leui. datũ,[4] ĩ hoc uerbo inſtauratur, Dili
19.d. ges proximũ tuũ ſicut teipſum. Dile
Mat. 22.d. ctio ꝓximi, malũ nõ operatur. Pleni
Mar. 12.c. tudo ergo legis: eſt dilectio.[5] Et hoc
ſciẽtes tẽpus, quia hora eſt iã nos de
Gala. 5.c. ſomno ſurgere. Nũc enim ꝓpior eſt
noſtra ſalus[6] q̃ cũ credidimus.[7] Nox
Iaco. 2.b. præceſſit: dies autẽ appropinquauit.
Abiiciamus ergo opera tenebrarũ,
D & induamur arma lucis. Sicut in
Luc. 21.f die, honeſtè ambulemus: nõ ĩ comeſ-
ſationibus & ebrietatibus, non in
cubilibus & impudicitijs, nõ in cõ-
Gala. 5.c. tentione & æmulatione: ſed indui-
mini dominũ Ieſum Chriſtũ, & car
1.Pet. 2.c. nis curã ne feceritis in deſiderijs.

ARGVMENTVM Cap. 14.

¶Non temere de fratre iudicandũ in ciborũ dierúmq; diſcretione, aut contra, ſed infirmũ in fide ferẽdũ: neq; cõmittendũ, vt leniculi cibi gratia fratrẽ offendam⁹.

CAPVT XIIII.

A [1] Nfirmum autem in fi-
1 de, aſſumite: nõ in diſce-
ptationibus cogitationũ.

4. *In hoc verbo inſtauratur*, Græcè ἀνακεφαλαιοῦται. Origenes legit reſtauratur, Ambroſius conſummatur, Auguſtinus recapitulatur, certe ἀνακεφαλαιοῦσθαι, eſt ſummatim colligere, & in ſummam ſiue ad caput vel capita redigere: ſenſus ergo eſt, quòd omnia alia præcepta redigũtur ad præceptũ dilectionis, & in eo comprehenduntur.

5. *Et hoc ſcientes.* Eclipſis eſt, & referendum ad id quod longè ante præceſſit: Nemini quicquam debeatis, niſi vt inuicem diligatis, & hoc ſubaudi facite, ſcientes tempus τὸν καιρὸν, id eſt, opportunitatem adeſſe id faciendi. ita Photi⁹ interpretatur.

6. *Quàm cum credidimus*, id eſt, credere incepimus.

7. *Nox præceſſit*, vel infidelitatis, peccati, & ignorantiæ: vel vmbrarum Moſaicarum, dies autem gratię appropinquauit.

1. *Infirmum autem in fide aſſumite.* Græcè pro aſſumite eſt προσλαμβάνεσθε, id eſt, nolite abiicere quia infirm⁹ eſt fide, id eſt, cuius nondum planè confirmata eſt fides, idem enim valent infirmum in fide, & infirmum fide, quomodo Gręci legunt, vos ergo huiuſmodi infirmũ nolite abiicere, ſed infir

mitatem

mitatem eius boni conſulite, & eum ſuſcipite, nõ in diſceptationibus cogitationũ,pro quo Grçci legũt,ἐς διακρίσεις λογισμῶν: quidam διαλογισμῶν legunt,ſed idem eſt ſenſus, ſcilicet non in altercationes diſputationum,hoc eſt,ſupportate qui ſic in fide infirmus eſt,& nolite tempus terere in altercationibus diſputationum,an ſcilicet rectè abſtinet à certis cibis, an rectè dies aliquos feſtos obſeruat. Ad huius enim loci & capitis explicationẽ notandum, in primitiua eccleſia fuiſſe inter Iudæos ad fidẽ conuerſos,qui diuerſa ſentirent de lege, quidã planè aſſeuerabãt nullum faciendũ eſſe ciborum delectũ,nullamque dierum feſtorum obſeruationẽ:erãt contrà, qui nondum planè cõfirmata fide contendebãt certis cibis abſtinendũ,& certos dies feſtos celebrãdos. De huiuſmodi ergo, altercationes & cõtentioſas diſputationes fieri vetat apoſtolus,aſſerens ſupportandam eſſe magis fratris infirmitatem.

alius enim[2] *credit ſe mãducare omnia. qui autem infirmus eſt,*[3] *olus mãducet. Is qui mãducat, non manducantem non ſpernat. & qui non manducat: manducantẽ nõ iudicet. deus enim illũ*[4] *aſſumpſit. Tu quis es, qui iudicas alienũ ſeruum?*[5] *Domino ſuo ſtat aut cadit: ſtabit autẽ. potens eſt enim deus ſtatuere illum.*[6] *Nam alius iudicat diẽ inter diem,*

Iaco. 4.d.

2. *Credit ſe manducare*. perinde habent Græca: nouus loquendi modus,pro eo quod eſt,credit licere ſibi,vt veſcatur omnibus.

3. *Olus manducet.* Græci habent ἐσθίει, id eſt, manducat, & ſenſus eſt,qui firmiores ſunt fide,paſſim ac temerè veſcũtur cibis quibuſlibet,exiſtimantes id ſibi perquam licere. Contrà,qui infirmus fide ac debilis eſt,quia incertus eſt animi quid mãducet propter tot ciborũ genera in lege inhibita, ne cõſcientiam,quam ſibi parit, polluat,*olus manducat*,ſciẽs nihil illorum eſſe vetitum in lege. interpres legit,ἐσθιέτω,id eſt,manducet,id eſt,ſi exiſtimat periculum eſſe in carnibus edendis,veſcatur oleribus.

4. *Aſſumpſit*,id eſt,non abiecit,ſed ad fidem etiam vocauit.

5. *Domino ſuo ſtat aut cadit*, id eſt,non debes tibi de eo iudiciũ vſurpare. Nam ſi in eo quòd edit aut abſtinet, peccat, an non domino ſuo ſtat aut cadit? id eſt,domino curę eſt,ſiue ſtat,ſiue cadit,qui etſi per infirmitatem fidei nũc cadit, *ſtabit tamen*, Græcè σαθήσεται.i. ſtabilietur à domino & confirmabitur. *potens eſt enim deus illum ſtatuere.* Græcè ϛῆσαι,id eſt,erigere & ſtabilire.

6. *Nam alius*,ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν

σαν ἡμέραν, Hieronymus vertit ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν diem pluſquam diem, vt ſit ſenſus, quòd nonnulli exiſtimabant diſcrimē eſſe in diebus, alius autem iudicat omnem diem. i. perinde de diebus omnibus iudicat. Auguſtinus iuterpretatur ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, alternos dies: κρίνειν autem, quod interpres vertit iudicat, ſignificat etiā diſ-

alius autem iudicat omnem diem.
B *Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.*
7 Qui ſapit diem, domino ſapit. Et qui manducat, domino manducat. gratias enim agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo. 8 Nemo enim noſtrum ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: ſiue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, ſiue morimur, domini ſumus. In hoc

cernere: quo ſignificato ſenſus eſſe poteſt: Alius quidē diſcernit & iudicat, & approbat ac cenſet eſſe dierū alternationem, vt quod vno die licet, alio nō liceat. quomodo Iudæi, qui multa feſta multáſq; ferias habebāt: ali⁹ autē iudicat oēm diē. i. cēſet q̄libet diē cuilibet rei nō male gerēdæ aptā: ſicut veriſimile eſt ī primitiua eccleſia multos ex Iudæis in fide debiles, & adhuc literæ hærentes, feſta & calendas ſuperſtitioſe obſeruaſſe: alios autem perfectiores, qui ceremonias ceſſaſſe intelligerent, nullam inter huiuſmodi legis veteris dies diſtinctionem poſuiſſe. Nō vult autem Paulus ea de re quempiam iudicari, ſed domini relinqui iudicio. tātùm in his rebus vnuſquiſque, inquit, ſuo ſenſu abundet, Græce ἕκαστος ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. i. vnuſquiſque certus ſit ſuæ mētis, & cōpertum habeat quod mēte concipit, ſéque ipſe conſulat, & agat quod ſibi cōſcientia iudicat. Chryſoſtomus interpretatur hæc loca de Iudæis, quorū nonnulli carne ſuilla etſi nō perpetuò, ſtatis dieb⁹ abſtinerēt, alij ſine diſcrimīe quouis die comederēt. de iis autē neutros iudicādos, ſed ſuo ſēſui ac cōſciētię iudicio relīquēdos. Mihi videtur Paul⁹ quū paulò ſupra de ciborū diſtinctione locut⁹ eſſet, nūc de dierū obſeruatiōe loqui, & ī ſequētib⁹ de duob⁹.

7. *Qui ſapit.* nouū genus loquēdi, pro eo quod eſt, qui rationem aliquā dierū habet: id vocat diē ſapere, *domino ſapit.* i. ad honorē domini id facit. Græci hoc loco addūt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ad verbū, *& qui non ſapit diem, domino non ſapit.* i. qui dierum diſtinctionē non facit, ad honorem domini id facit. Similiter & qui indifferēter quibuſlibet cibis veſcitur, & qui certis abſtinet.

8. *Nemo enim noſtrū.* p̄bat his verbis ab vno domino nos pēdēre, vitáq; & mortē noſtrā, quæ penes illū ſint: atq; adeò ſiue q̄s edit, ſiue

ferri poſſe ad Iudæos, & ἐς παραζηλῶσαι, ſumi ꝓ prouocare & extimulare, referriq; ad gentes: vt ſit ſenſus, vt gentes, illos Iudæos prouocent & extimulent ad ſe ſuamq; fidem imitandum.

7. *Quòd ſi delictum*.i.quòd ſi ex diminutione & abiectione Iudæorum ob ſua ſcelera, tantū diuitiarum mundo, & tantum gentilibus commodū adlatū eſt: quātò magis *Plenitudo eorum* diuitię ſunt mūdi & gentiū, quāto vberiorē fructū mūdus, & gētes ꝑcipiēt, quādo vniuerſus Iſrael credet? hoc eſt enī, quod plenitudinem vocat.

8. *Quandiu quidē*. Græcè ἐφ' ὅσον.i.vel quandiu, vel quatenus ego ſum gentiū apoſtolus, miniſteriū meū *honorificabo*, Græci habēt, δοξάζω .i. honorifico vel glorifico. interpres legit in futuro δοξάσω.i.honorificabo vel illuſtrabo *Miniſteriū meū*.i.mun⁹ ꝑdicādi euāgelij inter gētes: vt carnē meā prouocē *Ad æmulandum*. Gręcę eſt, εἴ πως παραζηλώσω.i.ſi quo modo carnē meā, Iudęos ſcilicet ꝓuocare poſſim ad æmulandū vos. Græci explicāt miniſteriū meū honorifico.i.gētes mihi creditas laudo & cōmendo ex fide ꝑcepta: vt eorū laudibus aliquot ex Iudæis ad credendum excitatos & prouocatos ſaluos faciam. potes videre Græca Veronæ impreſſa: poteſt quoque eſſe ſenſus, miniſterium meum honorificabo .i. creditum mihi munus honorificè peragam & tractabo.

ſalus gentibus: ut illos æmulentur.[7] *Quòd ſi delictum illorum diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium: quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus,*[8] *Quandiu quidem ego ſum gentium apoſtolus, miniſterium meum honorificabo, ſi quo modo ad æmulandum prouocē carnem meam, & ſaluos faciam aliquos ex illis.*[9] *Si enim amiſſio eorum, recōciliatio eſt mūdi: quæ aſſumptio,*

9. *Si enim amiſſio eorum*. Græce ἀποβολὴ.i.abiectio eorū & reiectio, id eſt, ſi eorum abiectio per occaſionē reconciliatio fuit mūdi, *quæ eſt aſſumptio niſi vita ex mortuis?* hoc eſt, ſi Iudæorum iactura reconciliationis fructum mundo attulit, Quæ.i. qualis & quanta futura eſt illorum aſſumptio, *niſi vita ex mortuis*, id eſt, res ſummè bona: ſic enim interpretatur Photius, ζωὴ γὰρ ἐκ νεκρῶν τότε ἔσαι: τουτέστι ἄπειρα ἀγαθά, id eſt, tunc erit vita ex mortuis, hoc eſt, infinita bona. & paulopòſt, Quidnā erit, inquit, illorū aſſumptio niſi diuitiæ multæ, niſi perfectum cōſummatumq, gaudiū quale futurū eſt in communi illa vita & reſurrectione? Oecumenius interpretatur, *niſi vita ex mortuis*.i.niſi ꝙ eos per peccatum mortuos deus aſſumens viuificabit?

bit! alij ad gentiles referunt hunc locum, vt ſit ſenſus, quantum fructus allatura eſt ipſis gentibus Iudæorum aſſumptio, quibus tantũ profuit abiectio, niſi quòd illis futurum eſt perinde, ac ſi quis mortuum ad vitam ſuſcitet? nimirum res ſummè bona.

10. *Quòd ſi delibatio.* Græcè ἀπαρχή. quod ſignificat primitias fructuum & decimas deo offerri ſolitas: delibationem autem hoc loco ſiue ἀπαρχὴν. i. primitias vocat Apoſtolus ſanctos patres & patriarchas, probans illorum exemplo non eſſe Iudæos, modò velint, prorſus abiectos, idque metaphora ſumpta à frugibus. Si enim primitiæ ac decimæ ſiue delibatio, id eſt, fruges deo delibatæ ac conſecratæ, ſanctæ ſunt, *eſt & maſſa ſancta*, id eſt reliquum corpus ſanctum. Cùm enim eiuſdem ſit naturæ corpus integrũ cum ſuis partibus, ſi partes inde deſumptæ ſanctæ ſunt, nihil vetat, & totũ corpus ſanctũ eſſe, modò ne aliũde inqnẽt. Sic & nihil vetat reliquos Iudæos ab illis ortos ſanctos eſſe.

c *niſi uita ex mortuis.* [10] *Quòd ſi deli-*
batio ſancta eſt: & maſſa. & ſi ra-
dix ſancta: et rami. [11] *Quòd ſi aliqui*
ex ramis fracti ſunt, tu aũt cùm ole
aſter eſſes, inſertus es in illis, & ſo-
cius radicis et pinguedinis oliuæ fa
ctus es, noli gloriari aduerſus ra-
mos. Quòd ſi gloriaris: nõ tu radicẽ
portas, ſed radix te. Dicis ergo: Fra
cti ſunt rami, ut ego inſerar. Bene.
Propter incredulitatẽ fracti ſunt: tu
aũt fide ſtas. noli altũ ſapere: ſed ti-

11. *Quòd ſi aliqui, &c.* Analogia oleæ & oliuæ gentiũ faſtũ retundit Paulus, germanã oleã ſiue oliuã faciens Iudæos ſicut Hieremias ait: Oliuã vberẽ, pulchrã, fructiferã: ſponſam, vocauit dominus nomen tuũ. oleaſtrũ aũt gentilẽ populũ, qui nihil dulcoris ex germana oliua habebat, priusq̃ inſitus eſſet in radicẽ oliuæ bonæ. i. fidem patrũ ac patriarcharũ. Ipſos ergo gentiles vetat gloriari ex eo ꝙ in bonã oleã inſiti ſunt. i. in locum Iudæorũ aſſumpti, neq; ſupra ſe efferri, ſed in timore cõſiſtere. quoniã futurum ſit, vt ſi in fide non permãſerint, à bona olea reſecẽtur: Iudæi aũt qui inde reſecti ſunt, fidẽ apprehendentes inſerãtur. quia ſi is qui natura erat ramus oleaſtri, præter naturã ſuã in germanã oliuã inſit⁹ eſt, quãto magis Iudęi, qui natura ſua de vera olea participãt, rurſus in eã inſerẽtur? Igit, *Noli gloriari aduerſus ramos.* i. noli inſoleſcere aduerſus Iudæos, qui exciderũt à vera olea. i. fide patrũ, cui tu es inſitus. ꝙ ſi gloriaris te aſſumptum à deo, *non tu radicem portas, ſed radix te.* i. non tu fide tua ſtas, q nullã habebas, ſed fide patrũ, quę te portat ac facit ſubſiſtere.

12. *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit.* aut hic per eclipſim deeſt δὲ vide, ſcilicet vide ne fortè nec tibi parcat, aut Græcè γὰρ, id eſt, enim, abundat, quomodo ſæpe Græcis παρέλκει, & tunc ſenſus eſt: noli altum ſapere, Græcè μὴ ὑψηλοφρόνει, id eſt, ne inſoleſcas, néve elato ſis animo, ſed time, ſi deus naturalibus ramis .i. Iudæis non pepercit, ne fortè, vel ne quando (vt eſt Græcè μή πως) nec tibi parcat.

13. *Ii qui ſecundum naturam.* Græcè, οἱ κατὰ φύσιν .i. naturales ſcilicet rami inſerẽtur ſuæ oliuæ?

14. *Donec plenitudo* .i. non in omnem Iſrael, ſed in partẽ tantum cæcitas contigit, & induratio: neq; ea in perpetuum, ſed quouſq; *plenitudo gentium intrauerit* .i. gentiles omnes crediderint, & omnis Iſrael ſaluus fiat, ſitq; vnum ouile & vnus paſtor.

15. *Et hoc illis à me teſtamentum.* hoc loco pro teſtamẽto Septuaginta verterunt διαθήκη, quod nõ modò ſignificat teſtamentũ, ſed fœdus & pactum, quæ magis hoc loco quadrant. Nam Hebræi habent berit, id eſt, fœdus meum: & hoc modo ſenſus eſt, & hoc ego cum illis paciſcor.

16. *Secundum euangelium.* hic locus vnꝰ eſt ex anapodotis Pauli, neq; enim eſt verbum quo referatur ꝓ inimici, niſi ſubintelligamus ſunt. vult autem hoc loco Paulus, ꝙ licet quantum attinet ad neglectum Iudæis euangeliũ, inimici facti ſunt deo propter gentiles, vt ſcilicet illis neglectis gentiles aſſumerẽtur, tamẽ *propter patres* .i. ratione promiſſionis factæ patribus, chariſsimi ſunt deo Iudęi, quibꝰ & ꝓmiſſa ſeruabit: qa

me. [12] *Si enim deus naturalibus ramis non pepercit: ne fortè nec tibi parcat. Vide ergo bonitatẽ & ſeueritatem dei. in eos quidem qui ceciderunt, ſeueritatem: in te autem bonitatem dei, ſi permanſeris in bonitate, alioquĩ & tu excidêris. Sed et illi, ſi non permanſerint in incredulitate, inſerẽtur. potẽs eſt enim deus iterum inſerere illos. Nam ſi & tu ex naturali exciſus es oleaſtro, et cõtra naturam inſertus es in bonam oliuam, quanto magis iĩ* [13] *qui ſecundum naturam, inſerẽtur ſuæ oliuæ? Nolo enim uos ignorare fratres myſterium hoc, ut non ſitis uobiſipſis ſapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Iſrael,*
[14] *donec plenitudo gentium intraret: et ſic omnis Iſrael ſaluus fieret, ſicut ſcriptum eſt, Veniet* D
ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Eſai. 59.d.
[15] *Et hoc illis à me teſtamentũ, cùm abſtulero peccata eorũ.*
[16] *Secundum euãgelium qui_*

ſine

ſine pœnitẽtia, Gręcè ἀμεταμέλητα. i. ad verbũ impœnitibilia *ſunt dona dei & vocatio*. i. huiuſmodi, ꝙ nõ eſt ſup his ſentẽtiá mutatur⁹ de⁹. 17. *Sicut enim aliquando*. Libet hoc loco elegantem Photij explicationem vertere, cuius Græca ex codice Veronenſi require: ſic autem ait, Exhortatur iis verbis ad fidem Iudæos; ſimúlque ſpem illis

dem, inimici propter uos: ſecundum electionem autem, chariſſimi propter patres. Sine pœnitentia enim ſunt dona & uocatio dei. 17 *Sicut enim aliquãdo & uos nõ credidiſtis deo, nunc autẽ miſericordiã conſecuti eſtis propter incredulitatem illorum: ita & iſti nunc non crediderunt in ueſtram miſericordiã, ut & ipſi miſericordiã conſequantur.*

ꝓponit egregiam, omnéq; erubeſcendi tollit occaſionem. Ne erubeſcas, inquit, propterea quòd incredulus fueris, accedere: neque deſperes, ſi quidem tardius accedas: quia vel ſerò accedẽs miſericordiam cõſequêris. Nam & gentes aliquando ad fidem vocatæ primum incredulæ perſtiterũt, nunc verò crediderunt tandem, neque ob priorem infidelitatem pudefactę, neque ob ſerum ad ſalutem acceſſum præpeditæ quo minus accederẽt. Nec tu ſimiliter habes Iudæe quòd erubeſcas aut diffidas quidquam: tantum prompto animo ad fidem accede, & miſericordiam obtinebis. Quòd verò ait, miſericordiam conſecuti eſtis propter illorum infidelitatẽ, & paulò pòſt, non crediderunt in veſtram miſericordiam, non eſt intelligendum, quòd Iudæorũ infidelitas cauſa fuerit miſericordiæ gẽtibus factæ: neq; rurſum ꝙ gẽtibus facta miſericordia, Iudęis cauſa infidelitatis extiterit: ſed vt oſtẽdat deũ nunq̃ à ſuis opibus ceſſare, at miſericordiã vbertim omnibus præſtare, nam & olim incredulæ fuerũt gẽtes, & nunc infideles Iudæi: neque tamen interim benefacere & miſericordẽ ſe ceſſat exhibere deus. hæc Photius: iis aũt verbis tũ Iudæorũ cõſolandorũ gratia vtĩt Paul⁹, tũ etiã ob gẽtes, ne inſolẽtius ſe gerãt, ꝙ abiectis Iudęis ipſi crediderũt: miſericordię ſcilicet dei eſſe ꝙ crediderint: futurũ aũt aliqñ, vt increduli nũc Iudęi miſericordiã conſequãtur, & credãt: qui, vt inqt Paulus, *nunc nõ crediderũt in veſtrã miſericordiã*, Græci habẽt, οὗτοι καὶ νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, quod verti poteſt, increduli fuerũt ob veſtrã miſericordiã: vt reſpõdeat ei qđ pręceſsit, vos miſericordiã cõſecuti eſtis, ꝓpter illorũ incredulitatẽ, ita nũc & Iudęi increduli fuerũt ꝓpter veſtrã miſericordiã: nõ ꝙ miſericordia gẽtib⁹ facta cauſa extiterit Iudęorũ incredulitatis, ſicut neq; infidelitas Iudęorũ miſericordię gẽtib⁹ pręſtitæ,

ſtite,niſi ex occaſione,quod ſemper habere voluit deus à quibus coleretur, &in quos beneficia ſua conferret.Sicut enim aliquãdo vocatis ad fidem gentibus,ſed illis vocationis ſuæ negligentibus aſſumpti ſunt in populum dei Hebræi,& miſericordiam conſecuti : rurſus in incredulitatem prolapſis Iudæis,per illius infidelitatis occaſionē ex ſola tamē bonitate dei,miſericordiam gẽtes conſecutæ ſunt : ita , inquit Paulus , & nunc increduli fuerunt Iudæi propter *veſtrã miſericordiam*.i.vobis miſericordiam conſecutis ipſi permanſerũt increduli,non credentes miſericordiam vos potuiſſe cõſequi : neq; tamē propterea deſperata ſalus illorum eſt, ſiquidem diſpenſante deo, per illorum tamen malitiã, increduli ipſi permanſerunt vobis miſericordiam conſecutis, *vt & ipſi miſericordiam conſequantur*. vt ſcilicet tandem planè vobis credentibus & ingreſſa gentium plenitudine, cùm apertè vos miſericordiam conſecutos eſſe intelligent, & ipſi tandem conſequentur.

18. *Concluſit*.permiſſiuè,ſcilicet ſinendo eos in incredulitatem abire.

19. *Inueſtigabiles*.i. inſcrutabiles ſiue impueſtigabiles , eſt enim Græcè ἀνεξιχνίαϛοι.i.ininueſtigabiles,atque ita puto vertiſſe interpretē,ſed librariorum errore prius in,ſublatũ.

1. *Rationabile obſequiũ*.Grçcè λατρείαν λογικὴν.i.nõ carnale ſacrificium,quemadmodũ olim Iudæi victimas carnales offerebant,ſed rationabile ac ſpirituale nouæ in Chriſto vitæ ſacrificium . Photius enim τὴν λογικὴν interpretatur πνευματικήν.

18 Concluſit enim deus omnia in incredulitate,ut omnium miſereatur. O altitudo diuitiarum ſapiẽtiæ & ſcientiæ dei : quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius,& 19 inueſtigabiles uiæ eius? Quis enim cognouit ſenſum domini?Aut quis conſiliarius eius fuit? Aut quis prior dedit illi:& retribuetur ei? Quoniam ex ipſo, & per ipſum , & in ipſo ſunt omnia:ipſi gloria in ſecula ſeculorum.Amen. Sapi. 9.c. Eſai. 40.d 1.Co. 2.d.

ARGVMENTVM Cap. 12.

¶*Totum hoc caput paraneſes occupant & exhortationes,ad modeſtiam autẽ maximè & animi manſuetudinem inuitat, vetans de diuerſis gratiis,quæ corpori myſtico conceſſa ſunt, quempiam efferri.*

CAP. XII.

OBſecro itaq; uos fratres per miſericordiã dei , ut exhibeatis corpora ueſtra hoſtiã uiuentẽ,ſanctã, deo placentẽ,[1]rationabile obſequiũ ueſtrũ. Et nolite cõformari huic ſeculo: ſed A Phili. 4.d.

2.Dico

2. *Dico enim*, id eſt, adhortor aut iubeo, vtroque enim modo interpretatur Photius τὸ λέγω, nõ plus ſapere q̃ oportet, ſed ſapere ad ſobrietatẽ. Græcè, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ᾽ ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. i. non altius de ſe exiſtimare q̃ par eſt, ſed exiſtimare cum modeſtia. vetat enim hoc loco Paulus, ne quis infletur ſupra alium de donis à deo perceptis, ſed ſi quam à deo gratiam perceperit, in ea modeſtè ſe gerat. *& vnicuique ſicut deus diuiſit menſurã fidei.* Græci non habent &, ac ſic commodior erit cõnexio. præcipio omnibus ſapere ad ſobrietatem, *ſicut vnicuique, &c.* vel præcipio ſapere ad ſobrietatem, & id quidẽ ſicut vnicuique deus diuiſit menſuram fidei. quo loco Græci & Photius ſumunt ſidem pro donis gratuitis ac viſibilibus, quæ in primitiua eccleſia ſpiritus ſanctus largiebatur fidelibus.
3. *Sicut enim. &c.* exemplo magni corporis, in quo multa *membra non eundem actum*, id eſt, eandem actionem ſiue operationem habent.

Ephe. *reformamini in nouitate ſenſus ue-*
5.d. *ſtri, ut ꝓbetis quæ ſit uolũtas dei bo*
1.the. *na & beneplacens, & ꝑfecta.*[2]*Di-*
4.a. *co enim per gratiã quæ data eſt mi-*
hi, omnibus qui ſunt inter uos, Non
plus ſapere quàm oportet ſapere,
1. Co. *ſed ſapere ad ſobrietatẽ, & unicui-*
12.b. *que ſicut deus diuiſit menſuram fi-*
Ephe. *dei.*[3]*Sicut enim in uno corpore mul*
4.b. *ta membra habemus, omnia autem*
membra non eundem actum ha-
bẽt: ita multi unum corpus ſumus
B *in Chriſto, ſinguli autem alter alte-*
rius membra: habentes donationes,
ſecũdum gratiam quæ data eſt no-
bis, differentes: ſiue prophetiam ſe-
cundum rationem fidei, ſiue miniſte
rium in miniſtrando, ſiue qui docet

Docet in corpore myſtico, quod eſt eccleſia, ſingulos homines eſſe vice membrorum, habentes iuxta gratiam nobis conceſſam diuerſas donationes: *ſiue prophetiam ſecundum rationem fidei.* Græcè, κατὰ τὴν ἀναλογίαν, id eſt, iuxta proportionem vel rationem fidei: ſequentibus aũt locis docẽt Græca ſcholia eſſe eclipſes multas, & neglectum ſermonis Paulo frequentem, quippe qui non venerit prædicaturus in ſublimitate humanæ eloquentiæ: itaque ſequentes locos ſic explicant: *Siue quis prophetiam* habet *iuxta rationem fidei*, in ea, ſubaudiunt, maneat, *ſiue miniſterium* habet, *in miniſtrando.* Græcè eſt, ἐν τῇ διακονίᾳ. i. in miniſtratione, ſubaudi, maneat. quid ſint aũt miniſtrationes, vide 1. ad Corint. 12. *Siue qui docet in doctrina*, ſubaudi, maneat. *Siue qui exhortatur in exhor*

tando, Græcè ἐν τῇ παρακλήσει.i.in exhortatione,ſubaudi maneat. Eſt autem in his omnibus ſenſus,quòd vnuſquiſque dono accepto contentus manere in eo debet, & gratias agere, neque aduerſus alium non habentem inſoleſcere.

4. *Qui tribuit*, & in his quoq; locis eclipſis eſt.q tribuit ergo in ſimplicitate, ſubaudi, tribuat. Græcè ἐν ἁπλότητι, id eſt, in ſimplicitate,vel ingenuitate,hoc eſt,ingenuè & libere tribuat,nõ quaſi coactus. *Qui miſeretur*,id eſt, eleemoſynam largitur: nam hic miſereri non compati ſignificat, ſed miſericordiam & eleemoſynam præſtare. qui ergo miſericordiã præſtat, in hilaritate, ſubaudi, eam præſtet.hilarem enim datorem diligit deus.

5 *Dilectio ſine ſimulatione*, ſubaudiendum eſt hoc loco verbum,ſit, ſimiliter in verbo odientes,& cæteris participijs ſequentibus, aut ſupplendum eſt verbum, ſitis, aut iungenda ſunt illa cum verbo proximè ſequenti,benedicite.

6. *Gaudere*, vel ſupplendum eſt dico,id eſt,iubeo gaudere, vel infinitiuus Græcus vertendus in imperatiuum gaudete,ſimiliter & flere in flete.

in doctrina, qui exhortatur in ex-
hortando, [4] qui tribuit in ſimplici-
tate,qui præeſt in ſolicitudine, qui
miſeretur in hilaritate. [5] *Dilectio* C
ſine ſimulatione : odientes malum, Amos 5.d.
adhærentes bono, charitatem fra- Eph.
ternitatis inuicem diligentes,hono- 4.a.
re inuicem præuenientes, ſolicitu- 1.Pet.
dine non pigri,ſpiritu feruentes,do 2.c.
mino ſeruientes, ſpe gaudentes, in 1.Pet.
tribulatione patientes, orationi in- 5.b.
ſtantes,neceßitatibus ſanctorũ com
municantes,hoſpitalitatem ſectan-
tes.Benedicite perſequentibus uos, Heb.
benedicite: & nolite maledicere. 13.a.
[6] *Gaudere cum gaudentibus, flere* 1.Pe.
cum flentibus; [7] *Idipſum inuicem* 4.c.
ſentientes. Non alta ſapientes, ſed D
humilibus conſentientes.Nolite eſſe Prou.
prudentes apud uoſmetipſos. Nulli 3.a.

7. *Idipſum inuicem ſentientes*,id eſt, idem inuicem ſentientes,atque inuicem concordes & vnanimes.*Humilibus conſentientes*, Græci habent συναπαγόμενοι,id eſt, accommodantes & adiungentes voſmetipſos humilibus & abiectis:quidam Græci legũt συνεπαγόμενοι à συνεπάγομαι,quod ſignificat ſimul mecum duco,& tunc ſenſus eſſet,conuerſationem cum humilibus habentes: quæ ſignificata penè eadem ſunt. *Prudentes apud voſmetipſos*,id eſt, nolite veſtro iudicio vos exiſtimare prudentes, iuxta illud, væ qui prudentes eſtis

in ocu-

in oculis veſtris.

8. *Prouidentes bona, non ſolum coram deo, ſed etiam.* Græci non habent hæc verba, non ſolum coram deo ſed etiam, at iſtud tantùm, προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον ἀνθρώπων: & ſic exponũt Græca ſcholia, cùm dixiſſet nulli malũ pro malo reddẽtes, addidit & illud προνοούμενοι τὰ καλὰ, tãq̃ dicat: nõ ſufficit malũ malo nõ retaliare, ſed illi qui nos malè habet, oportet etiã ꝓſpicere, ac rebus illius bene cõſulere, id enim ſignificat τὸ προνοοῦμαι. ſecundũ noſtrã verſionẽ ſenſus eſt, vt τὰ καλὰ ſumatur Attico more ꝓ καλῶς. i. bene: bene ꝓuidi, ac bene ſibi ꝓſpiciẽtes, nõ ſolũ corã deo. i. non ſolũ deo teſte, ſic vt conſcientia tua nõ te reprehẽdat, ſed etiã corã hominibus, vt nullã illis occaſionẽ ſcãdali præbeamus.

1.Pe. *malum pro malo reddẽtes.*[8] *Proui-*
3.d. *dentes bona, nõ tantum coram deo,*
2.Co. *ſed etiã corã omnibus hominibus.*
8.d. [9] *Si fieri poteſt, quod in uobis eſt, cũ*
Heb. *omnibus hominibus pacẽ habẽtes.*
12.d. *Nõ uoſmetipſos*[10] *defendentes cha-*
Eccle- *riſsimi, ſed date locum iræ. ſcriptum*
ſiaſti- *eſt enim, Mihi uindictã: & ego re-*
ci.28. *tribuã dicit domin⁹. Sed ſi eſurierit*
a. *inimicus tuus, ciba illũ: ſi ſitit, potũ*
Deu. *da illi. hoc enim faciens,*[11] *carbones*
32.e. *ignis cõgeres ſup caput ei⁹. Noli uin*
Heb. *ci à malo: ſed uince in bono*[12] *malũ.*
10.e.
Prou.
25.c.

9. *Si fieri poteſt.* Græcè εἰ δυνατὸν, referri poteſt ad id quod præceſſit, prouidentes bona coram omnibus hominibus, ſi fieri poteſt: quia quod ſequitur, *Quod in vobis eſt,* Græcè τὸ ἐν ὑμῖν tantundẽ valet, & iungitur cũ ſequẽtibus, quod in vobis eſt, id eſt, quantum in vobis erit pacem cum omnibus habentes: poteſt etiam vtrunque referri ad ſequentia.

10. *Defendentes,* ἐκδικοῦντες, id eſt vlciſcentes, quadrat enim quod ſequitur, mihi vindictã. fortè interpres legit, δικαιοῦντες, quod etiã ſignificat defendentes. cæterum defendere in ſcriptura pro vlciſci aliquoties vſurpat interpres veteris ac noui teſtamenti.

11. *Carbones ignis.* carbones ignis aliqñ irã dei ſignificãt, iuxta illud pſal.17. carbones ſuccẽſi ſunt ab eo: & hoc modo vult Paulus non eſſe appetẽdã vindictã, quinimò benefaciendũ inimico, ꝗ ſi noſtra benignitate nõ vincitur, maiorẽ aduerſus illũ dei irã excitamus. Aliquando carbones ignis, opera charitatis ſignificãt, iuxta quod ſenſus eſſe poteſt: Inimico tuo ſtude quantum potes benefacere, ſic enim benignitate tua malignitatem eius extingues, & ſuper caput eius carbones ignis congeres, id eſt, charitatem accendes.

12. *Vince in bono malum.* Græcè τὸ κακὸν, vt non hominem malum,

ſed ipſam hominum malitiam in bono. id eſt, bonitate noſtra vincamus.

1. *Omnis anima,* id eſt, omnis homo Hebræorũ more, *ſubdita ſit poteſtatibus ſublimioribus,* Græcè ὑπερεχούσαις, id eſt, præcellentibus: intelligit autem magiſtratus publicos. *quæ autem ſunt,* Græci addũt ἐξουσίαι, id eſt poteſtates, à deo ordinatæ ſunt.

2. *Timori boni operis,* Græcè φόβος ἔργων ἀγαθῶν. ad verbum non ſunt terror bonorum operum, id eſt, non ſunt in terrorem bene operantium, ſed male.

3. *Neceſſitati ſubditi.* Græcè eſt: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι: & ſenſus eſt, ideo neceſſitas eſt vos illis ſubiici. Noſter legit ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε, & tunc τὸ ἀνάγκη in ablatiuum neceſſitate verti poteſt, & ſenſus eſt: Subditi eſtote illis propter neceſſitatem parẽdi, & obligationem diuinam. Si vertitur in datiuum, neceſſitati, ſenſus eſt, ſubditi eſtote neceſſitati, id eſt, autoritati principum, & ſic interpretatur Auguſtinus. Vult autem nos ſubeſſe principibus, & poteſtatibus, *non ſolum propter iram,* id eſt, propter diuinam vltionem, *ſed etiam propter conſcientiam* ad id nos exhortantem, vt conſcientia arguat ex ipſa tributorum pẽſione parendum illis eſſe: vnde ſubdit: *Ideo enim & tributa præſtatis.*

ARGVMENTVM Cap. 13.

¶ *Magiſtratibus parendum, debitáque iura perſoluenda. dilectionem autem erga omnes retinendam: & iam vbi Chriſto nato dies illuxit gratiæ, abiiciendâ tenebrarum opera docet.*

CAPVT XIII.

O [1] *Mnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. Nõ eſt enĩ poteſtas niſi à deo. quæ autem ſunt: à deo ordinatæ ſunt. Itaque qui reſiſtit poteſtati: dei ordinationi reſiſtit. Qui autem reſiſtunt: ipſi ſibi damnationem acquirunt. nam principes non ſunt* [2] *timori boni operis, ſed mali. Vis autem non timere poteſtatẽ? Bonum fac: & habebis laudem ex illa. Dei enim miniſter eſt tibi in bonũ. Si autem malum feceris: time. non enim ſine cauſa gladiũ portat. dei enĩ miniſter eſt: uindex in iram, ei qui malum agit. Ideoq́;* [3] *neceſſitati ſubditi eſtote: non ſolum propter iram, ſed etiã propter cõſcientiam. Ideo enim & tributa præſtatis. miniſtri enim dei ſunt: in hoc ipſum ſeruientes. Reddite ergo omnibus debita. cui* tribu-

A 1.Pe. 2.c. Sapi. 6.a.

B

Mat. 22.c.

tributũ,tributũ:cui uectigal,uecti-
gal:cui timorẽ,timorẽ: cui honorẽ,
C *honorẽ.* Nemini *quicq̃ debeatis:ni-*
Exo. 20.c *ſi,*Vt *inuicẽ diligatis. qui enim dili-*
Deut. 5.b. *git proximũ,legẽ impleuit.* Nã,Non
*adulterabis,*Nõ *occides,* Nõ *furabe*
*ris,*Nõ *falſum teſtimoniũ dices,* Nõ
cõcupiſces,& ſi quod eſt aliud man
Leui. 19.d. *datũ,*4 *ĩ hoc uerbo inſtauratur,* Dili
ges proximũ tuũ ſicut teipſum. Dile
Mat. 22.d. *ctio ꝓximi,malũ nõ operatur.* Pleni
Mar. 12.c. *tudo ergo legis:eſt dilectio.*5 Et hoc
ſciẽtes tẽpus,quia hora eſt iã nos de
Gala. 5.c. *ſomno ſurgere.* Nũc *enim ꝓpior eſt*
*noſtra ſalus*6 *q̃ cũ credidimus.*7 Nox
Iaco. 2.b. *præceßit: dies autẽ appropinquauit.*
D *Abiiciamus ergo opera tenebrarũ,*
Luc. 21.f *& induamur arma lucis.* Sicut *in*
die,honeſtè ambulemus:nõ ĩ comeſ-
ſationibus & ebrietatibus, non in
cubilibus & impudicitijs,nõ in cõ-
Gala. 5.c. *tentione & æmulatione:ſed indui-*
1.Pet. 2.c. *mini dominũ* Ieſum Chriſtũ, *& car*
nis curã ne feceritis in deſiderijs.

ARGVMENTVM *Cap.* 14.

¶*Non temere de fratre iudicandũ in ciborũ dierũmq; diſcretione,aut contra,ſed infirmũ in fide ferẽdũ:neq; cõmittendũ, vt leuiculi cibi gratia fratrẽ offendamꝰ.*

CAPVT XIIII.

A 1 I *Nfirmum autem in fide,aſſumite: nõ in diſceptationibus cogitationũ.*

4. *In hoc verbo inſtauratur,* Græcè ἀνακεφαλαιοῦται. Origenes legit reſtauratur, Ambroſius conſummatur, Auguſtinus recapitulatur. certe ἀνακεφαλαιοῦσθαι,eſt ſummatim colligere, & in ſummam ſiue ad caput vel capita redigere; ſenſus ergo eſt,quòd omnia alia præcepta rediguntur ad præceptũ dilectionis,& in eo comprehenduntur.

5. *Et hoc ſcientes.* Eclipſis eſt, & referendum ad id quod longè ante præceſſit: Nemini quicquam debeatis, niſi vt inuicem diligatis, & hoc ſubaudi facite, ſcientes tempus τὸν καιρὸν, id eſt, oportunitatem adeſſe id faciendi. ita Photiꝰ interpretatur.

6. *Quàm cum credidimus,* id eſt, credere incepimus.

7. *Nox præceßit,* vel infidelitatis, peccati, & ignorantiæ: vel vmbrarum Moſaicarum, dies autem gratię appropinquauit.

1. *Infirmum autem in fide aſſumite.* Græcè pro aſſumite eſt προσλαμβάνεσθε, id eſt, nolite abiicere quia infirmꝰ eſt fide, id eſt, cuius nondum planè confirmata eſt fides, idem enim valent infirmum in fide,& infirmum fide, quomodo Greci legunt, vos ergo huiuſmodi infirmũ nolite abiicere,ſed infirmitatem

mitatem eius boni conſulite, & eum ſuſcipite, nõ in diſceptationibus cogitationũ,pro quo Græci legũt,ἐις διακρίσεις λογισμῶν: quidam διαλογισμῶν legunt,ſed idem eſt ſenſus, ſcilicet non in altercationes diſputationum,hoc eſt,ſupportate qui ſic in fide infirmus eſt,& nolite tempus terere in altercationibus diſputationum,an ſcilicet rectè abſtinet à certis cibis, an rectè dies aliquos feſtos obſeruat. Ad huius enim loci & capitis explicationẽ notandum, in primitiua eccleſia fuiſſe inter Iudæos ad fidẽ conuerſos,qui diuerſa ſentirent de lege, quidã planè aſſeuerabãt nullum faciendũ eſſe ciborum delectũ,nullamque dierum feſtorum obſeruationẽ: erãt contrà, qui nondum planè cõfirmata fide contendebãt certis cibis abſtinendũ,& certos dies feſtos celebrãdos. De huiuſmodi ergo, altercationes & cõtentioſas diſputationes fieri vetat apoſtolus,aſſerens ſupportandam eſſe magis fratris infirmitatem.

alius enim[2] *credit ſe mãducare omnia. qui autem infirmus eſt,*[3] *olus mãducet. Is qui mãducat, non manducantem non ſpernat. & qui non manducat: manducantẽ nõ iudicet. deus enim illũ*[4] *aſſumpſit. Tu quis es, qui iudicas alienũ ſeruum?*[5] *Domino ſuo ſtat aut cadit: ſtabit autẽ. potens eſt enim deus ſtatuere illum.*[6] *Nam alius iudicat diẽ inter diem,* Iaco. 4.d.

2. *Credit ſe manducare.* perinde habent Græca: nouus loquendi modus,pro eo quod eſt,credit licere ſibi, vt veſcatur omnibus.

3. *Olus manducet.* Græci habent ἐσθίει, id eſt, manducat, & ſenſus eſt,qui firmiores ſunt fide,paſſim ac temerè veſcũtur cibis quibuſlibet,exiſtimantes id ſibi perquam licere. Contrà, qui infirmus fide ac debilis eſt,quia incertus eſt animi quid mãducet propter tot ciborũ genera in lege inhibita, ne cõſcientiam,quam ſibi parit, polluat,*olus manducat*,ſciẽs nihil illorum eſſe vetitum in lege. interpres legit,ἐσθιέτω,id eſt,manducet,id eſt,ſi exiſtimat periculum eſſe in carnibus edendis,veſcatur oleribus.

4. *Aſſumpſit*,id eſt,non abiecit,ſed ad fidem etiam vocauit.

5. *Domino ſuo ſtat aut cadit*, id eſt,non debes tibi de eo iudiciũ vſurpare. Nam ſi in eo quòd edit aut abſtinet, peccat, an non domino ſuo ſtat aut cadit? id eſt,domino curę eſt,ſiue ſtat,ſiue cadit,qui etſi per infirmitatem fidei nũc cadit, *ſtabit tamen*, Græcè σαθήσεται.i. ſtabilietur à domino & confirmabitur. *potens eſt enim deus illum ſtatuere.* Græcè ςῆσαι,id eſt,erigere & ſtabilire.

6. *Nam alius*, ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν

ϭαν ἡμέραν, Hieronymus vertit ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν diem pluſquam diem, vt ſit ſenſus, quòd nonnulli exiſtimabant diſcrimẽ eſſe in diebus, alius autem iudicat omnem diem. i. perinde de diebus omnibus iudicat. Auguſtinus iuterpretatur ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, alternos dies: κρίνειν autem, quod interpres vertit iudicat, ſignificat etiã diſ-

alius autem iudicat omnem diem.
B *Vnuſquiſque in ſuo ſenſu abundet.*
7 *Qui ſapit diem, domino ſapit. Et qui manducat, domino manducat. gratias enim agit deo. Et qui non manducat, domino non manducat, & gratias agit deo.* 8 *Nemo enim noſtrum ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: ſiue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, ſiue morimur, domini ſumus. In hoc*

cernere: quo ſignificato ſenſus eſſe poteſt: Alius quidẽ diſcernit & iudicat, & approbat ac cenſet eſſe dierũ alternationem, vt quod vno die licet, alio nõ liceat. quomodo Iudæi, qui multa feſta multáſq; ferias habebãt: ali⁹ autẽ iudicat oẽm diẽ. i. cẽſet q̃libet diẽ cuilibet rei nõ male gerẽdæ aptã: ſicut veriſimile eſt ĩ primitiua eccleſia multos ex Iudæis in fide debiles, & adhuc literæ hærentes, feſta & calendas ſuperſtitioſe obſeruaſſe: alios autem perfectiores, qui ceremonias ceſſaſſe intelligerent, nullam inter huiuſmodi legis veteris dies diſtinctionem poſuiſſe. Nõ vult autem Paulus ea de re quempiam iudicari, ſed domini relinqui iudicio. tãtùm in his rebus vnuſquiſque, inquit, ſuo ſenſu abundet, Græce ἕκαστος ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. i. vnuſquiſque certus ſit ſuæ mẽtis, & cõpertum habeat quod mẽte concipit, ſéque ipſe conſulat, & agat quod ſibi cõſcientia iudicat. Chryſoſtomus interpretatur hæc loca de Iudæis, quorũ nonnulli carne ſuilla etſi nõ perpetuò, ſtatis dieb⁹ abſtinerẽt, alij ſine diſcrimĩe quouis die comederẽt. de iis autẽ neutros iudicãdos, ſed ſuo ſẽſui ac cõſciẽtię iudicio relĩquẽdos. Mihi videtur Paul⁹ quũ paulò ſupra de ciborũ diſtinctione locut⁹ eſſet, nũc de dierũ obſeruatiõe loqui, & ĩ ſequẽtib⁹ de duob⁹.

7. *Qui ſapit.* nouũ genus loquẽdi, pro eo quod eſt, qui rationem aliquã dierũ habet: id vocat diẽ ſapere, *domino ſapit.* i. ad honorẽ domini id facit. Græci hoc loco addũt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ad verbũ, *& qui non ſapit diem, domino non ſapit.* i. qui dierum diſtinctionẽ non facit, ad honorem domini id facit. Similiter & qui indifferẽter quibuſlibet cibis veſcitur, & qui certis abſtinet.

8. *Nemo enim noſtrũ.* ꝓbat his verbis ab vno domino nos pẽdẽre, vitáq; & mortẽ noſtrã, quæ penes illũ ſint: atq; adeò ſiue q̃s edit, ſiue

abſtinet, ſiue dierum diſtinctionem aliquam facit, ſiue nullum, non vult à fidelibus iudicari, ſed domini iudicio relinqui.

9. *Sed hoc iudicate*. Græcè κρίνετε, id eſt, ſed hoc potius decernite & ſtatuite, ne fratri ſitis offendiculo.

10. *Commune per ipſum*, id eſt immundum. ſic enim vocabant Iudæi quicquid aut edere aut attrectare illis non licebat. Nihil verò iam, inquit Paulus, cõmune .i. immundũ *per ipſum*, ſcilicet dominum qui purificauit: ſicut dicitur Petro in Actis, quod deus purificauit, tu ne cõmune dixeris. Interpres legit, δι' ἀυτοῦ, ſpiritu leni, ꝙ ſi legimus aſpirato, ſenſus eſt, ꝙ nihil per ſe ac ſua natura immundum eſt. Cæterũ ſi quis exiſtimat cibũ aliquem immundum eſſe & veſcitur, fit illi ob conſcientiam immundus. Græci vtroque modo exponunt.

11. *Bonum noſtrum*, ſcilicet fides noſtra, ne propter huiuſmodi diſſenſiones infidelibus ſit opprobrium. quidam legunt bonum veſtrũ, neque refert ad ſenſum. *Non eſt enim regnum dei eſca & potus*, id eſt, non in cibi aut potus abſtinentia vel vſu, quæ externa ſunt, conſiſtit regnum d. i.

12. Tu

enim Chriſtus mortuus eſt, et reſur-
rexit: ut & uiuorũ, & mortuorũ
dominetur. Tu autẽ qd iudicas fra-
trẽ tuũ? aut tu quare ſpernis fratrẽ
tuũ? Omnes enim ſtabimus ante tri- 2. Co.
bunal Chriſti. ſcriptũ eſt enim, Vi- 5. b.
uo ego dicit dominus, quoniã mihi Eſa.
flectetur omne genu: & omnis lin- 45. d.
gua cõfitebitur deo. Itaq; unuſquiſ- Phil.
que noſtrũ ꝓ ſe rationẽ reddet deo. 2. b.
Nõ ergo amplius inuicẽ iudicemus, C
9 *ſed hoc iudicate magis, ne ponatis*
offendiculũ fratri uel ſcandalũ: Scio
& cõfido in domino Ieſu, quia 10 *ni*
hil cõmune per ipſum: niſi ei qui ex-
iſtimat quid cõmune eſſe, illi cõmu-
ne eſt. Si enim propter cibum frater
tuus cõtriſtatur: iam nõ ſecũdũ cha
ritatẽ ambulas. Noli cibo tuo illum 1. Co.
perdere, pro quo Chriſtus mortuus 8. d.
eſt. Non ergo blaſphemetur 11 *bonũ*
noſtrum. Non eſt enim regnum dei
eſca & potus: ſed iuſtitia & pax,
et gaudiũ in ſpirituſancto qui enim
in hoc ſeruit Chriſto, placet deo: &
probatus eſt hominibus. Itaq; quæ D
pacis ſunt ſectemur: & quæ ædifica
tionis ſunt, inuicẽ cuſtodiamus. noli
propter eſcã deſtruere opus dei. Oĩa Tit.
quidem ſunt mũda, ſed malũ eſt hoĩ 1. d
qui ꝑ offẽdiculũ mãducat. Bonũ eſt 1. Co.
nõ mãducare carnẽ & nõ bibere ui- 8. d
nũ, neq; in quo frater tuus offendi-
tur, aut ſcãdalizatur, aut ĩfirmatur.

12. *Tu fidem habes.* Hunc locũ ſic exponũt Græca ſcholia. fidem hoc loco innuit circa dierũ & ciborum delectũ verſantem, nõ illam dogmata ſpectantẽ, quã palàm cõfiteri & prædicare oportet: ſed perfectorum hoc loco inanẽ taxat gloriationẽ: Perfectus, inquit, es & cõſummatus in fide? quid de hac virtute gloriaris? Quãdo verò ait:

12. Tu fidẽ habes? penes temetipſum habe corã deo. Beatus qui nõ iudicat ſemetipſum in eo quod probat. 13 Qui autẽ diſcernit, ſi mãducauerit, dãnatus eſt: quia non ex fide. Oẽ autẽ quod nõ eſt ex fide: peccatũ eſt.

Apud temetipſum fidem habe, id ſibi vult: Quòd ſi te omnes culpant cũ prouidentia quidpiã, aut fraternæ ſalutis gratia facientem, conſciẽtia autẽ non te reprehendit, beatus es. Arguit ergo perfectiores nõnullos Paulus, qui etiam cũ offendiculo fratrum idolothytis aut cibis veſcerẽtur per legẽ impuris, aſſerẽtes pro fidei perfectione id ſe facere, ex qua intelligerẽt iã per Chriſtũ nullũ cibũ eſſe impurũ: inquit ergo Paulus, *Tu fidem habes*. i. perfectè credis nihil eſſe impurũ: bene eſt quòd ita credis, eamq; fidẽ habes, ſed *penes temetipſum habe coram deo*. i. ſufficiat tibi mentis tuæ ſynceritas. quódq; ita credis, & quòd fidei tuæ integritatem nouit deus: cæterùm noli illam iactare, eáq; cũ fratris vti offendiculo. *Beatus enim qui non iudicat ſeipſum in eo quod probat*. i. vt interpretatur Photius, cuius Græca ſi voles require ex codice Veronenſi, beatus qui habet teſtificantem ſibi conſcjentiam, non in eo ſolum quòd ob fratris ſalutem cibis abſtinet in lege vetitis, ſed ab omni re etiam quã poſt diligentem explorationem, bonam eſſe nouerit.

13. *Qui autem diſcernit*. Græcè διακρινόμενος, quod magis hoc loco ſignificat hæſitantem animíque dubium, vt ſit ſenſus, Qui autẽ hæſitat, num cibo aliquo ſibi veſci liceat, ſi comederit, damnatus eſt. *Quia non ex fide*, id eſt, quia contra propriam cõſcientiam, ſic enim græca ſcholia explicant, οὐ γὰρ γοῦν ἐπίστευσεν αὐτὸ καθαρὸν εἶναι, καὶ οὕτως ἔφαγεν, id eſt, credidit enim impurum eſſe huiuſmodi cibũ, & cum ea perſuaſione comẽdit, quia *Omne quod non eſt ex fide, peccatum eſt*, id eſt, quod contra conſcientiam propriam fit: πίστις enim, perſuaſionem ſignificat. atque ita ſenſus eſt, *quod non eſt ex fide*, id eſt quod contra propriam perſuaſionem animíque ſententiam, ac repugnante conſcientia fit, peccatum eſt. Neque enim putandum eſt omnes infidelium actiones in ſpeciem ſtudioſas, quas moraliter bonas vocant, ſtatim eſſe peccata, neque infidelem in eo quòd naturali affectione eleemoſynam indigenti largitur, peccare.

ARGVMENTVM Cap.15.

¶ *Ferendos infirmos, neq; tam noſtris, quã (Chriſti exemplo) fratrum cõmodis ſtudendum: quem non Iudæorum tantũ gratia, ſed gentium etiã, veniſſe, ſcripturis cõfirmat: excuſans ſe interim quòd liberius ad eos ſcribat, ob confidentiam Chriſti in ſe loquentis, quo ab Hieruſalem vſque ad Illyricum, vbi non erat agnitus prædicato, pollicetur ſe ad eos venturum: obiter in hoc capite & pro eis orans, & pro ſe orari poſtulans.*

CAP. XV.

Ebemus autẽ nos firmio- A
d res imbecillitates infir
morum ſuſtinere, & nõ
nobis placere. Vnuſquiſque ueſtrum
proximo ſuo placeat in bonum, ad
ædificationem. Etenim Chriſtus nõ
ſibi placuit: [1] *ſed ſicut ſcriptum eſt,*
Improperia improperantium tibi, Pſal.
ceciderunt ſuper me. [2] *Quæcunque* 68.b.
enim ſcripta ſunt, ad noſtrã doctri-
nã ſcripta ſunt: ut per patientiã &
conſolationem ſcripturarum, ſpem
habeamus. Deus autem patientiæ B
& ſolatii, det uobis [3] *idipſum ſapere*
in alterutrum ſecundũ Ieſum Chri
ſtum: ut unanimes, uno ore honorifi 1.Co.
cetis deum & patrem domini no- 1.b.
ſtri Ieſu Chriſti. Propter quod [4] *ſuſci*
pite inuicẽ: ſicut & Chriſtus ſuſce-
pit uos in honorem dei. Dico enim
Chriſtum Ieſum, miniſtrum fuiſſe
circũciſionis propter ueritatẽ dei,
ad confirmandas promiſſiones pa-
trum:

1. *Sed ſicut ſcriptũ eſt*, eclipſis eſt. Chriſtus non placuit ſibi ſed patri, ſicut ſcriptum eſt, Improperia improperantiũ tibi ceciderunt ſuper me, id eſt impiorum contumelias, in te meas ducebam, iis vrebar non ſecus ac meis. ſunt autem verba filii ad patrem, ex quibus probat Paul⁹ Chriſtum non ſua ſpectaſſe commoda, qui paternas iniurias ſuas duxerit. placere autem ſibi, hoc loco ſumit Paulus pro eo quod eſt, vni ſuo cõmodo ſtudere, ſicut paulò autẽ duobus locis. nam & Græc. ſcholia ἀρέσκειν ἑαυτῷ interpretãtur τὰ ἑαυτοῦ σκοπεῖν. i. ſibi proſpicere, & cõmodis ſuis ſeruire.

2. *Quæcunque enim ſcripta*. i. etſi locus allegatus de Chriſto ſonare videtur, nolite tamen arbitrari propterea nihil ad nos pertinere. quæcũque enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam & inſtructionem ſcripta ſunt.

3. *Idipſum ſapere*. i. idem mutuo inter vos & vnanimiter ſentire, neque de ciborum dierúmque obſeruatione digladiari.

4. *Suſcipite inuicem*. græce προσλαμβάνεσθε. id eſt, ſupportate (vt vulgò loquũtur) inuicẽ & adiuuate, ſicut & Chriſtus ſuſcepit & ſupportauit vos in honorẽ dei. hęc

autē nouiſſima verba referri poſſunt ad τὸ ſuſcipite, vt ſit ſenſus, ſuſcipite inuicē ad honorē & gloriā dei, vel referuntur ad ſuſcepit, ſicut & Chriſtus ſuſcepit vos ad honorē dei patris, & ſic cōmodior erit cōnexio ſequētis ſentētiæ: Dico enim, &c. hoc eſt, hinc perſpicuū eſt Chriſtum vos ſuſcepiſſe, quia vtriq; populo miniſtrauit & proſpexit: Dico enim eū miniſtrū fuiſſe circūciſionis. i. Iudæorū, quibus euāgelium miniſtrauit. Propter veritatē dei ad cōfirmādas ꝓmiſſiones patrū. i. vt veracē deū oſtēderet in confirmatione ꝓmiſſionū, quas deus patribus Iudęorū fecerat, ſcilicet de dāda in cordibus eorū lege noua. quomodo autē ſuſceperit gentes, probat Paulus, dicēs: Gētes autē, ſubaudi, dico ſuper miſericordia honorare deū: quòd ſi gētes deum honorāt & glorificāt deū ſup miſericordia ſibi facta, manifeſtū eſt quòd deus eas aſſumpſit & ſuſcepit. Itaque hoc loco ſublatur[a] Paulus diſſēſiones quæ inter Iudæos & gentes oriri poterant, ne quid alteri aduerſus alteros inſoleſcant, oſtendit vtrunque populū à deo priuilegiis affectū, & à Chriſto ſuſceptū: qui Iudæis promiſſiones factas impleuerit, & gentes miſericordia affecerit.

Pſal. *trum: Gentes autem ſuper miſeri-*
17.d. *cordia, honorare deum, ſicut ſcri-*
2.re. *ptum eſt, Propterea confitebor tibi*
22.d. *in gētibus domine, & nomini tuo*
C *cantabo. Et iterum dicit, Lætamini*
Pſal. *gentes cum plebe eius. Et iterū, Lau*
116.d *date omnes gentes dominum: &*
magnificate eum omnes populi. Et
rurſus Eſaias ait, Erit radix Ieſſe:
Eſa. 11. *& qui exurget regere gentes, in eo*
gentes ſperabunt. Deus autem ſpei,
repleat uos omni gaudio & pace
in credendo: ut abundetis in ſpe, in
uirtute ſpiritus ſancti. Certus ſum
autē fratres mei & ego ipſe de uo
bis, quoniā & ipſi pleni eſtis dilecti
one, repleti omni ſcientia, ita ut poſ
ſitis alterutrū monere.[5] *Audacius*

5. *Audacius.* Græcè τολμηρότερον. i. audacius vel cōfidētius. audacius ergo ſcripſi vobis ex parte. i. paulò audacius ac liberius, tāquā in memoriā vos reducēs. gręce ἐπαναμιμνήσκων. i. recordās ac memor priſtinę vitę veſtrę, & hoc eſt qđ interpres vertit, vos reducēs in memoriā. ſignificat etiā ἐπαναμιμνήσκω cōmonefacere, & hoc modo ſenſus eſt, ſcripſi vobis ex parte. i. paulò audacius, nō increpādi vos gratia, ſed commonefaciendi: propter. i. iuxta gratiam quæ mihi data eſt à deo, vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in gentibus, id eſt, vt illi miniſtrem inter gentes ipſum prædicans & ſanctificans.

.i. ſanctum

id eſt,ſanctum prædicans eſſe euangelium.

6.*Habeo gloriam.* Gręcè ἔχω οὖν καύχησιν ἐν χριστῷ τὰ πρὸς τὸν θεόν, interpres verò non legit τὰ,inſolénſque eſt Græcis lectio,niſi dicamus εἰς τὰ.ſenſus ergo eſt,vt interpres legit,habeo quod glorier in Chriſto apud deum:vel ſenſus eſt legendo τὰ,habeo quod in Chriſto glorier in his quę ad deum pertinent.

7. *Non enim audeo.* præmiſit Paulus habeo quod glorier in Chriſto de his quę ad deũ pertinẽt: *non enim audeo aliquid loqui,* &c. i. non audeo gloriari, neq; iactare me niſi de factis meis, aut potius non meis,ſed eis quę per me Chriſtus effecit *in obedientiam gentium.*i.vt per me gẽtes euangelio obediẽtes redderet:quę quidẽ Chriſtus effecit & operatus eſt in me verbo prædicationis in virtute ſignorum & prodigiorum,ita vt euangeliũ *repleuerim* ſiue cõſummauerim,hoc eſt nihil eorũ quę ad veritatem ſpectãt euangelicã obmiſerim,prædicãdo ab Hieruſalem vſque ad Illyricum. Eſt autem Illyricum,vt Gręca ſcholia aiũt,in finib⁹ eius quę nunc Bulgaria vocatur.

8.*Sic autem prædicaui.* Gręcè paulò amplius ſignificatur, φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι,id eſt anniſus ſum prædicare.Significat enim φιλοτιμοῦμαι magno ſtudio aliquid conari. Laboraui, inquit,ergo vt euangeliũ prędicarem non iis in locis vbi

iam

autẽ ſcripſi uobis fratres ex parte,
tanquã in memoriã uos reducens:
propter gratiã quæ data eſt mihi à D
deo,ut ſim miniſter Chriſti Ieſu in
gentibus ſanctificãs euangeliũ dei,
ut fiat oblatio gentiũ accepta et ſan
ctificata in ſpiritu ſancto. 6 *Habeo*
igitur gloriã in Chriſto Ieſu ad de-
um. 7 *Non enim audeo aliquid lo-*
qui eorũ quæ per me nõ effecit Chri
ſtus in obedientiam gentiũ uerbo et
factis,in uirtute ſignorũ & prodi-
giorũ,in uirtute ſpiritus ſancti: ita
ut ab Hieruſalẽ per circũitũ uſque
ad Illyricũ repleuerim euangelium
Chriſti. 8 *Sic autem prædicaui euan*
gelium hoc,non ubi nominatus eſt
Chriſtus,ne ſuper alienũ fundamẽ
tũ ædificarem: ſed ſicut ſcriptũ eſt,
Quibus non eſt annũciatũ de eo,ui- Eſa.
debunt:et qui non audierunt de eo, 52.d
intelligent.propter quod & impe-
diebar plurimũ uenire ad uos: &
prohibitus ſum uſq; adhuc.Nũc ue-
rò ulterius locũ non habẽs in his re
gionibus:cupiditatẽ autẽ habẽs ue-
niẽdi ad uos ex multis iã præcedẽ-
tibus annis:cũ in Hiſpaniã profici-
ſci cœpero,ſpero ꝙ præteriẽs uideã

uos,et à uobis deducar illuc,ſi uobis
*primũ ex parte fruitus fuero.*Nunc
F *igitur proficiſcor in* Hieruſalẽ *mini*
ſtrare ſanctis. [9]*Probauerunt enim*
Macedonia & Achaia collationem
aliquam facere in pauperes ſanctos
qui ſunt in Hieruſalẽ. *Placuit enim*
eis: & debitores ſunt eorum . *Nam*
1.Co. 9.b. *ſi ſpiritualiũ eorum participes facti*
ſunt gentiles, debent & in carna-
libus miniſtrare illis . *Hoc igitur cũ*
conſummauero & aſsignauero eis
fructũ hunc, per uos proficiſcar in
G *Hiſpaniã.Scio autẽ quoniam ueniẽs*
ad uos [10]*in abundantia benedictio-*
nis euangelij Chriſti *ueniam.Obſe-*
cro ergo uos fratres per dominum
noſtrum Ieſum Chriſtũ,*& per cha*
ritatem ſancti ſpiritus,ut adiuuetis
me in orationibus pro me ad deum,
ut liberer ab infidelibus qui ſunt in
Iudæa,*& obſequij mei oblatio ac-*
cepta fiat in Hieruſalem *ſanctis, ut*
ueniã ad uos in gaudio per uolũta-
tẽ dei: ut refrigerer uobiſcũ.Deus
aũt pacis ſit cũ oĩbus uobis. Amen.

ARGVMENTVM Cap. 16.

¶*Totũ hoc caput ſalutationes & cõmen-dationes occupant,niſi quòd circa finẽ ab hæreticis & ſchiſmaticis cauere eos admonet,gratiarũ actiõe epiſtolã cõcludẽs.*

iam nominatus & annunciatus erat Chriſtus,*ne ſuper alienum fundamentum ædificarem*,id eſt, ne aliorum Apoſtolorum laboribus ac prędicationibus mei ſermonis additamentum miſcens, viderer eorum gloriam ſurripere,*ſed ſicut ſcriptum eſt,&c.* &hic eclipſis eſt,ſupplendũque,ſed iis in locis prædicaui,vbi non erat Chriſtus annunciatus,ſicut olim id ſcriptum eſt futurum, iis verbis: Quibus non eſt,&c.

9.*Probauerunt*.i.approbauerunt,vel viſum eſt eis facere collationem,κοινωνίαν.i.cõmunicationem, hoc eſt, de bonis ſuis impartiri.

10. *In abundantia benedictionis.* Græcè, εὐλογίας, εὐλογία autem non benedictionem modò ꝓut ea vtimur, ſed munificentiam & largitatẽ ſignificat. Et Chriſtianis εὐλογίαι dicebãtur munera amicis charitatis affectu miſſa,vnde & ἀπὸ τοῦ λέγειν.i. colligendo λογίας,vocat Paulus collectiones & eleemoſynas. Senſus ergo Pauli poteſt eſſe,prout εὐλογία diuerſa ſignificat, varius:vno modo,ſpero ꝙ veniens ad vos,in abũdantia benedictionis veniã.i. abundè vobis benedicã,vel ſpero ꝙ veniẽs inueniã vos in eleemoſynis erogãdis, ac præſtita in oẽs humanitate ad ꝑfectionis apicẽ euaſiſſe.inueniã ſcilicet vos erga fratres fuiſſe beneficẽtiſsimos,& bñdictione ac beneficẽtia erga ſctõs vſos eſſe.

1. *Cēchree.* huius nominis oppidum eſt in Troade, ſimiliter & in Italia, tamen hoc loco eſt portus & ſtatio naualis Corinthiorum.

2. *Dignè ſanctis.* i. pro dignitate ſanctorum, & quemadmodum ſanctos ſuſcipere par eſt.

CAPVT XVI.

A
C
Commendo autem uobis Phœben ſororem noſtrā, quæ eſt in miniſterio eccleſiæ quæ eſt [1]Cenchreis: ut eam ſuſcipiatis in domino [2]dignè ſanctis: et aſſiſtatis ei, in quocunque negocio ueſtri indiguerit. etenim ipſa quoq; aſtitit multis, & mihi ipſi. Salutate
Priſcam & Aquilam adiutores meos in Chriſto Ieſu (qui pro ani- Acto.
ma mea, ſuas ceruices ſuppoſuerunt. quibus non ſolus ego gratias 18.a.
ago, ſed & cunctæ eccleſiæ gentium) & domeſticam eccleſiam eo g.
rum. Salutate Epænetum dilectū mihi: qui eſt primitiuus Achaiæ
in Chriſto Ieſu. Salutate Mariam, quæ multum laborauit in uobis.
Salutate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos:
qui ſunt nobiles in Apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chriſto.
Salutate Ampliatum dilectiſſimum mihi in domino. Salutate Vr- B
banum adiutorem noſtrum in Chriſto Ieſu, & Stachyn dilectum
meum. Salutate Apellem probum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt
ex Ariſtoboli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salu-
tate eos qui ſunt ex Narciſſi domo, qui ſunt in domino. Salutate
Tryphenam & Tryphoſam quæ laborant in domino. Salutate
Perſidem chariſſimam, quæ multū laborauit in domino. Salutate
Rufum electum in domino, & matrem eius & meam. Salutate
Aſyncritum, Phlegontem, Hermen, Patrobam, Herman: & qui
cum eis ſunt, fratres. Salutate Philologon & Iuliam, Nereum &
ſororem eius & Olympiadē: & omnes qui cum eis ſunt, ſanctos.
Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutāt uos omnes eccleſiæ Chri Phili.
ſti. Rogo autem uos fratres, ut obſeruetis eos qui diſſentiones & 3.d.
offendicula præter doctrinam quam uos didiciſtis, faciūt: & de- C
clinate ab illis. Huiuſmodi enim Chriſto domino noſtro non ſerui-
unt, ſed ſuo uētri: & per dulces ſermones & [3]benedictiones, ſeducunt corda innocentiū. Veſtra enim obe-
dientia

3. *Benedictiones*, id eſt, adulationes, id enī ſignificat Græcum εὐλογία.

4. *Satanam*, non dæmonem tantum, ſed omnem aduerſarium, id enim ſignificat vox Hebręa Sathan, vnde Chriſtus Petro, vade retro me Sathanas.

5. *Tertius*. non ordinis nomen, ſed viri.

6. *Vniuerſa eccleſia*. Græci nunc habent καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης, id eſt, & vniuerſæ eccleſiæ: refertúrque ad τὸ hoſpes, ſcilicet meꝰ & vniuerſę eccleſię hoſpes. 7. *Arcarius*. Græce diſpẽſator & quęſtor dicit̃, q vniuerſam domꝰ curã habet. 8. *Ei autẽ*. hic locus propter longũ hyperbaton & eclipſin aut παρέλκον aliquod ad finem ſubobſcurus eſt: mihi ſic videtur reddi poſſe, Ei autem qui poteſt vos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti, id eſt, de Chriſto Ieſu, per reuelationem myſterij ab æterno taciti, nunc autem patefacti, & per ſcripturas propheticas iuxta ęterni dei diſpoſitionem à cunctis gẽtibus, vt fidei obediatur, cogniti: ei, inquam, ſoli ſapienti deo per Chriſtum Ieſum, ſit honor & gloria: & hoc modo ἐστὶ cui, & Græcè ᾧ, iuxta Photij ſententiã παρέλκει & ſuperfluit: quod ſi nõ vis tollere, ſic ordina: Ei qui potẽs eſt, &c. ſoli ſapiẽti deo, ſub. gratias agite p Ieſum Chriſtũ, cui honor & gloria, &c. Modus aũt quo cõfirmare ac ſtabiles in fide deꝰ poteſt reddere eſt per *reuelationẽ myſterii taciti*, myſterij, inquã, de vocatione gẽtiũ ad fidẽ. qd enĩ cõfirmare magis poterat gẽtes, q̃ qd hactenꝰ tacitũ & occultũ fuerat myſteriũ, nũc intelligere patefa-

dientia, in oĩ loco diuulgata eſt. Gaudeo igitur in uobis. Sed uolo uos ſapientes eſſe in bono: & ſimplices in malo. Deus aũt pacis cõterat[4] Satanam ſub pedibus ueſtris uelociter.

D *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti uobiſcũ. Salutat uos Timotheus adiutor meus; et Lucius, et Iaſon, & Soſipater cognati mei. Saluto uos ego [5]Tertius qui ſcripſi epiſtolam in domino. Salutat uos Caius hoſpes meꝰ, &[6] uniuerſæ eccleſiæ. Salutat uos Eraſtus[7] arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cũ oĩbus uobis. Amẽ.[8] Ei aũt qui potẽs eſt uos cõfirmare iuxta euangeliũ meũ & prædicationẽ Ieſu Chriſti, ſecundũ reuelationẽ myſterij, temporibus æternis taciti (quod nũc patefactũ eſt per ſcripturas prophetarũ ſecundũ præceptum æterni dei ad obeditionem fidei) in cunctis gẽtibus cogniti, ſoli ſapienti deo per Ieſum Chriſtum, cui honor & gloria in ſecula ſeculorũ. Amen.*

Act. 16.a.

ctũ & ex ſcripturis,ꝓphetarũ à cunctis gẽtibus cognitũ?prout fieri æternus deus ordinauerat ad obeditionẽ fidei,vt ſcilicet fidei ab oĩbus obedireť.

¶ Scripta fuit è Corintho Epiſtola per Phœben Cenchreenſis eccleſiæ miniſtram.

Argumentum Epiſtolæ 1. ad Corinthios.

Corinthii Achaici ſunt,quorum metropolis Corinthus. Hos *Paulus apoſtolus ab humanæ Philoſophiæ faſtu,atque inani magiſtrorum ſuorũ venditatione ad humilem crucis doctrinam & de Chriſto gloriationem abducit: & excommunicato fornicario ab omni eos libidine & auaritia dehortatur,quantum cuique datur ad continentiam inuitans,ſic tamen vt matrimonium prælata virginitate non damnet: obiter verò ſuam authoritatẽ aduerſus Pſeudoapoſtolos & libertatẽ aſſerens,damnat quòd promiſcuè idololatrarum menſa cum aliorum offendiculo vtantur.* Hinc *nõnullis de publica honeſtate præfatis , damnatisq; eorum in Chriſtianis cõuiuiis,ſchiſmatibus, ad digne ſumendam Eucharistiam hortatur: poſtmodum enumeratis variis eccleſiaſtici corporis donis,ad charitatem maxime & prophetiã inuitat. demum in reſurrectionem vitæ confirmatis,atque ad faciendam eleemoſynam cohortatis,ſalutationibus epiſtolam claudit.*

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS I.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Præpoſita epigraphe,& nonnihil illis collaudatis,ſchiſmata illorum damnat,ſimiliter & humanam ſapientiam: quã neglecta,& cum ſuis profeſſoribus reprobata,ſtultos mundo ignobileſq;,& abiectos , in euangelii prædicationem Chriſtum delegiſſe oſtendit.*

CAPVT I.

1. *Sanctificatis.* prædixit, eccleſiæ dei,ſubdit autem quę eſt illa eccleſia, ipſis ſcilicet in Chriſto Ieſu per baptiſmum ſanctificatis.

PAVLVS *uocatus* A
Apoſtolus Ieſu Chriſti, per uoluntatem dei, & Soſthenes frater eccleſiæ dei que eſt Corinthi[1] *, ſanctificatis in*

2. Ipſorum

Chriſto Ieſu, uocatis ſanctis cũ om-
nibus qui inuocant nomen domini
noſtri Ieſu Chriſti in omni loco[2] *ip-*
ſorũ & noſtro, gratia uobis & pax
à deo patre noſtro & domino Ieſu
Chriſto. Gratias ago deo meo ſemꝑ
ꝓ uobis,[3]*in gratia dei quæ data eſt*
uobis in Chriſto Ieſu. quòd in oĩbus
diuites facti eſtis in illo,[4] *in omni*
uerbo, & in omni ſciẽtia,[5] *ſicut te-*
ſtimoniũ Chriſti confirmatum eſt in
uobis, ita ut nihil uobis deſit in ulla
gratia, expectantibus reuelationem
domini noſtri Ieſu Chriſti, qui & cõ
firmabit uos uſq; in finẽ ſine crimi-
B *ne, in die aduẽtus domini noſtri Ie-*
1.*th.* *ſu Chriſti.*[6]*Fidelis deus: ꝑ quẽ uoca*
5.*d.* *ti eſtis ĩ ſocietatẽ filij eius Ieſu Chri*

2.*Ipſorum & noſtro.* qui inuocant nomen domini in omni loco, ſiue *ipſorum*, id eſt, vbilibet apud gentes, *ſiue noſtro*, id eſt, Hieroſolymis, quòd olim Iudæi putarent nephas eſſe, ſi alibi adoraretur. Salutat autem, inquit Chryſoſtomus, non Corinthios modò, ſed quotquot vbique ſunt fideles. Photius refert τὸ ipſorum & noſtro, ad Græca κυρίȣ ἡμῶν, vt ſit ſenſus, qui inuocant nomẽ domini noſtri Ieſu Chriſti, domini, inquam, ipſórum & noſtri: ſic enim legendum eſt ſecundũ illum, non noſtro.

3.*In gratia.* i. ob gratiam *quæ data eſt vobis in Chriſto.* i. per Chriſtum.

4.*In omni verbo.* i. inquit Theophy. ꝗ ſermonem dei habetis & ſcientiam, vt & intelligẽdi vobis facultas adſit, & eloquendi.

5. *Sicut teſtimonium.* gratias, inquit, ago deo, quòd *in omnibus*, Græcè ἐν παντὶ, .i. omnino, *diuites facti eſtis in illo.* i. per Chriſtum in oĩ verbo & ſcientia, ſicut teſtimoniũ Chriſti cõfirmatũ eſt in vobis, pro, ſicut Græci habẽt, καθὼς, quod Græca ſcholia exponunt ꝑ δι' ὧν. i. per quæ. ſic enĩ explicãt, per ſermonẽ enĩ & donatã à deo ſcientiã teſtimoniũ Chriſti à vobis creditũ in vobis confirmatũ eſt. Photius interp̃tatur τὸ μαρτύριον χριςȣ, voluntariã & ſalutarẽ Chriſti paſsionẽ. interp̃tatur etiã teſtimoniũ Chriſti: teſtimoniũ illorũ de Chriſto, ipſa ſcilicet gratuita ſignorũ dona, & viſibiles gratias q̃ in primitiua eccleſia credẽtibꝰ cõferebãt, & ita ordinat lectionẽ: diuites facti eſtis in oĩ verbo & ſciẽtia, ſicut ꝑſpicuũ eſt ex teſtimonio Chriſti ĩ vobis cõfirmato. i. ex ipſiꝰ donis & gratiis ĩ vos ab illo collatis, ĩter quas ſunt gratia ſermõis & gratia ſciẽtiç.

6.*Fidelis deus.* i. verax. πιςὸς enĩ aliqñ ſignificat veracẽ & fidedignũ, aliquãdo certũ & indubitatũ, vnde frequẽs eſt Paulo, πιςὸς ὁ λόγος: quod interpres ſemper vertit, fidelis ſermo, nos vertere poſ-

ſumus certa, & indubitata res eſt: ſicut verbũ & ſermo Hebręis nõ tã pro locutione ipſa, q̃ ꝓ re ipſa facta ſumitur, & pro rebus geſtis.

7. *Id ipſum*, id eſt, perinde inuicem ſentiatis.

8. *Sitis autem perfecti*, Græcè eſt, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ: quanq̃ interpres pro γνώμῃ legit γνώσει. i. ſciẽtia. Eſt aũt horũ verborũ ſenſus, vt ſitis integri & ꝑfecti in eadẽ mente & ſententia, non habentes ſciſſa inuicẽ per diſcordiã mẽbra. vel, vt ſitis concordes & vnanimes in eadem mente & ſententia. καταρτίζω enim ſignificat ex multis vnũ conficere, vnde ꝓ recõciliare, atq; ad concordiam & vnitatem reducere ponitur.

9. *Chloes*. Si loci aut mulieris nomen ſit chloe, ignorãt interpretes omnes.

10. *Ego quidẽ*. Ambroſius putat non dãnari hoc loco Corinthios, ꝙ Paulo, aut Apollo, aut Cepha præceptore gauderent, qui boni & fideles: ſed ſuppoſitis nominibꝰ taxari putat hęreticos, quorũ nomina ſibi venditabant seducti Corinthij, ſicut cap. 4. ait: Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo propter vos, vt in nobis diſcatis ne ſuprà quàm ſcriptum eſt, vnus aduerſus alterum inſletur pro alio: & ita Græca ſcholia. Quòd ſi de quouis indifferẽter vis intelligi, dãnat Paulꝰ eos qui ſalutẽ vnī deo acceptã baptiſtis ſuis & magiſtris neglecto Chriſto tribuebant: vnde poſtea ait, gratias ſe agere deo, ꝙ neminem illorum baptizauerit niſi Criſpum & Caium, ne quis dicat, inquit, quòd in nomine meo *baptizati eſtis*, ſiue baptizaui, vt Græca habent, ſcilicet ἐβάπτισα.

ſti domini noſtri. Obſecro autem
uos fratres per nomen domini no-
ſtri Ieſu Chriſti, ut [7] idipſum dica-
tis omnes, & non ſint in uobis ſchiſ
mata: [8] ſitis autem perfecti in eodẽ
ſenſu, & in eadem ſententia. Signi-
ficatum eſt enim mihi de uobis fra-
tres mei, ab iis qui ſunt [9] Chloes,
quia contentiones ſunt inter uos.
Hoc autem dico, quòd unuſquiſque
ueſtrum dicit, [10] Ego quidẽ ſum Pau Acto.
li, ego autem Apollo, ego uerò Ce- 18.f.
phæ, ego autem Chriſti. Diuiſus eſt
Chriſtus? Nunquid Paulus crucifi-
xus eſt ꝓ uobis, aut in nomine Pau-
li baptizati eſtis? gratias ago deo
meo, quòd neminem ueſtrum bap-
tizaui. niſi Criſpum & Caium: ne
quis dicat, ꝙ in nomine meo bapti-
zati eſtis. Baptizaui aũt & Stepha-
næ domũ. Cæterũ neſcio ſi quẽ aliũ
ueſtrum baptizauerim. Nõ enĩ miſit C
me Chriſtꝰ baptizare, ſed euãgeliza

11. *Sapientia*

11. *Sapientia verbi.* Græcè σοφία, id eſt, eloquentia ſermonis vel in humana ſapientia, quæ verbis tantum conſtat, *vt non euacuetur crux Chriſti*.i.ne inutilis reddatur & inanis fiat, dũ homines, vi humanę eloquentiæ ſalutem ſe aſſecutos credent, non vi paſſionis.

12. *Pereuntibus*.i.incredulis, qui cũ humana ſua ſapientia pereunt, ridicula res videtur & ſtultitia: ijs autem qui ſalui fiunt fidelibus, dei virtus ac potẽtia: virtus enim dei eſt ad ſalutem omni credenti, Roma. I.

re,[11] non in ſapientia uerbi, ut non
euacuetur crux Chriſti. Verbum e-
nim crucis,[12] pereũtibus quidẽ ſtul
titia eſt: iis autẽ qui ſalui fiũt, id eſt
Eſa. *nobis, dei uirtus eſt. Scriptum eſt e-*
29.c *nim, Perdã ſapientiã ſapiẽtium: &*
Abd. *prudentiã prudentium reprobabo.*
1.c. *[13] Vbi ſapiẽs? ubi ſcriba? ubi inquiſi-*
Eſa. *tor huius ſeculi? Nónne ſtultã fecit*
33.c. *deus ſapientiã huius mundi? [14] Nã*
quia in dei ſapientia non cognouit
mũdus per ſapientiã deum: placuit
deo ꝑ ſtultitiã prædicationis, ſaluos
D *facere credẽtes. Quoniã & [15] Iudæi*
ſigna petũt, & Græci ſapiẽtiã quæ-
rũt: nos autẽ prædicamus Chriſtũ
crucifixũ, [16] Iudæis quidẽ ſcandalũ,
gẽtibꝰ autẽ ſtultitiã: ipſis autẽ uoca
tis Iudæis atq; Græcis, Chriſtũ dei
uirtutẽ et dei ſapiẽtiã. quia [17] quod
ſtultũ eſt dei, ſapiẽtius eſt hominibꝰ:

13. *Vbi ſapiens*, ſcilicet philoſophus gentilium, *vbi ſcriba*, doctor Iudæorum, *vbi inquiſitor ſeculi*. Græcè συζητητής, quod ſignificat altercãtem diſputatorem, qui ſuis ratiocinationibus & argutijs omnia vult aſſequi. Cirillus τὸν γραμματέα, quod interpres vertit ſcribã, interpretatur grammatiſtam, grãmatices profeſſorem poetarumque prælectorem & interpretem.

14. *Nam quia, &c.*i.quia mũdani & carnales, dei ſapientiam Chriſtum neglexerũt, neq; eo prædicante patrem voluerũt agnoſcere, placuit deo per ſtultitiam prædicationis, quæ eis habebatur ꝑ ſtultitia, ſaluos facere credentes.

15. *Iudæi ſigna petũt*. vt ĩ euãgelio, magiſter volumꝰ à te ſignũ videre, & multis alijs locis. *Græci ſapientiã*.i.philoſophicas rationes quęrũt.

16. *Iudæis quidem ſcandalum*, in quem negligentes, & crucifigentes offenderunt. *gentibus autem ſtultitiam*, quia ridiculum putabant Chriſtum deum paſſum, & mortuum.

17. *Quod ſtultum eſt dei*.i.ſtultitia dei, & infirmum dei, id eſt, infirmitas, id ſcilicet quod in deo & Chriſto ridiculum putãt & imbecille.

18. *Videte enim vocationem*, id eſt, conſiderate qualis eſt multitudo ad fidem vocatorum, quia inter eos non multi ſapientes *ſecundum carnem*, id eſt, ſecundum apparentiam & externam doctrinam, quia ſecundum deum ſapientes erant.

19. *Ea quæ non ſunt*, id eſt, nihili habentur. *Vt ea quæ ſunt*, id eſt, quæ mundo habentur in pretio deſtrueret.

20. *Vt non glorietur omnis caro*, id eſt, omnis homo ſe vocatum vel ob ſcientiam, vel ob natalium claritatem, vel fortitudinem, vel exiſtimationem & authoritatem.

21. *Qui factus eſt nobis ſanctificatio*, id eſt, per quem ſanctificati & redempti ſumus. *Vt qui gloriatur*, id eſt, gloriari volet, in domino, per quem redemptus eſt, glorietur.

1. *In ſublimitate*, id eſt, eminentia eloquentiæ, aut ſapientiæ, id eſt, humanę philoſophiæ.

2. *Non in perſuaſibilibus*, id eſt, exquiſitis ad perſuadendum verbis, *ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis*, id eſt, non humanæ philoſophiæ & eloquẽtiæ præſidio armatus, ſed ſpiritum deiq; virtutem præ me ferens. *Vt fides veſtra*, id eſt, ne fidem veſtram non tam dei virtuti per nos

& quod infirmũ eſt dei, fortius eſt
hominibus. [18] *Videte enĩ uocationẽ*
ueſtrã fratres, quia nõ multi ſapien
tes ſecundũ carnẽ, nõ multi potẽtes,
nõ multi nobiles, ſed quæ ſtulta ſunt
mũdi elegit deus, ut cõfundat ſapiẽ
tes: & infirma mũdi elegit deus, ut
cõfundat fortia, & ignobilia mũdi
& cõtẽptibilia elegit deus, & [19] *ea*
quæ nõ ſunt, ut ea quæ ſunt deſtrue-
ret, [20] *ut nõ glorietur oĩs caro in cõ*
ſpectu eius. Ex *ipſo autẽ uos eſtis in*
Chriſto Ieſu, [21] *qui factus eſt nobis*
ſapientia & iuſtitia & ſanctifica-
tio & redemptio: ut (quemad- Hier.
modum ſcriptum eſt) Qui gloria- 9.g.
tur, in domino glorietur. 2. Co. 10.d.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶*Sapientiam dei philoſophis, Phariſæis, & dæmonibus incognitam, non humana eloquentia, ſed dei virtute, & ſpirituſancto fretũ ſe prædicare aſſerit, animalis et ſpiritualis hominis diſtinctionẽ faciẽs.*

CAPVT II.

E*T ego cùm ueniſſem ad* A
uos fratres: ueni non [1] *in*
ſublimitate ſermonis aut
ſapiẽtiæ, annũciãs uobis teſtimoniũ
Chriſti. *Nõ enĩ iudicaui me ſcire ali*
qd ĩter uos, niſi Ieſũ Chriſtũ, *et hũc*
crucifixũ. Et *ego ĩ infirmitate & ti*
more et tremore multo fui apđ uos,
et ſermo meꝰ et prædicatio mea [2] *nõ*

ope-

operanti, quàm humanæ ſapientiæ tribueretis.

3. *Non huius ſeculi.* Græca ſcholia interpretantur ſapientiam huius ſeculi, ſapientiam humanam & temporariam, quæ in præſenti tantùm tempore manet, *neq; principum huius ſeculi qui deſtruũtur.* Grçcè τῶν καταργουμένων, id eſt, qui abolentur & euaneſcũt: de qua ſcientia poſtea ait, *quã nemo principum huius ſeculi cognouit:* ꝑ quos intellige oratores & philoſophos, aut iuxta Chryſoſtomũ, Herodem, Pilatũ, & Iudæos: qui etſi nonnullã Chriſti cognitionem habuerint, nunq̃ tamen cognouerunt eſſe deũ: quia ſi cognouiſſent, nunq̃ dominum glorię crucifixiſſent: ſicut in Actis ait Petrus, Scio ꝙ per ignorátiã feciſtis, ſicut principes veſtri. Ambroſius interpretatur de dæmonibus: qui ſi verè deum & redemptorem noſſent, nunq̃ eius mortem procuraſſent.

in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ uerbis, ſed in oſtenſione ſpiritus & uirtutis: ut fides ueſtra non ſit
B *in ſapientia hominum, ſed in uirtute dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: ſapientiã uerò,* [3] *nõ huius ſeculi, neq; principũ huius ſeculi, qui deſtruuntur: ſed loquimur dei ſapientiã in myſterio, quæ abſcõdita eſt, quã prædeſtinauit deus ante ſecula in gloriam noſtrã, quã nemo principũ huius ſeculi cognouit. ſi enim cognouiſſent: nunquam dominum gloriæ crucifixiſſent.* [4] *Sed*
Eſa. 64.b. *ſicut ſcriptum eſt, Quod oculus non*

4. *Sed ſicut ſcriptũ eſt.* Quidam Latini codices, ac bona pars non habebant ſed: atque ita commodior ſenſus, Loquimur dei ſapientiã in myſterio quæ abſcondita eſt: ſicut ſcriptũ eſt, quod oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderũt, quæ præparauit deus ijs qui diligunt illum. quæ verò intercedunt, quam prædeſtinauit, vſque ad τὸ, *ſicut ſcriptum eſt*, per parẽtheſim legenda ſunt, atque ita eſt ſenſus, quę quidem ſapientia abſcõdita eſt, ſicut ſcriptũ eſt: Quod oculus, &c. ex ijs enim Eſaiæ verbis manifeſtum eſt fuiſſe abſconditã illam ſapientiã. Græca autẽ lectio habet *ſed*, nec lectione Latina clarior eſt, propter duos articulos ſubiunctiuos ſine vllo antecedẽte: ſic enim habet, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, ἃ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. i. ad verbum: ſed ſicut ſcriptũ eſt, quæ oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit deus diligentibus illum: qui locus eſt vnus ex eclipticis Pauli: cui vt nonnihil ſuppleamus, altero

iſtorum

iſtorum modo medebimur: Si enim cognouiſſent, nunq̃ dominum gloriæ crucifixiſſent: ſed ſub. nõ cognouerũt, ſicut ſcriptũ eſt: Quæ oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderũt: ſubaudi, ea ſunt quæ præparauit deus ijs qui diligunt illum: ipſe ſcilicet Chriſtus, vt exponũt Græca ſcholia: τί δὲ ἡτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν; ἢν Χριστὸν δηλαδή, καὶ τὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως σωτηρίαν, id eſt, quid verò prę̨parauit diligẽtibus illũ? Chriſtum videlicet, & noſtram per eius incarnationẽ ſalutem. Si ergo manifeſtum eſt ex Eſaia, ea quæ deus præparauit diligẽtibus ſe, neque oculo percepta, neq; auribus audita, neque mente à quoquam hominum concepta ante fuiſſe, ipſum videlicet Chriſtũ, perſpicuũ quoq; principes mundi huius dominum gloriæ nõ cognouiſſe. Alio modo ſic medebimur eclipſi, referendo τὸ *ſed ſicut ſcriptum eſt*, ad id quod præceſſit: Loquimur ſapientiam non huius ſeculi, ſed ſicut ſcriptum eſt, loquimur ea quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt: ea videlicet quæ nec viſu cerni, nec mente percipi poſſunt: quæ quidem præparauit deus diligentibus illũ. Neceſſe propter incommodũ tã Grę̨cę̨ quàm Latinę̨ lectionis paulò coactiorem eſſe connexionem, ſi quis meliorem nouerit, afferat: & libenter accipiemus.

uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderũt, quæ præparauit deus ijs qui diligunt illum: nobis autem reuelauit deus per ſpiritum ſuũ. ſpiritus enim omnia ſcrutatur: etiam profunda dei. Quis enim ho- C
minum ſcit quæ ſunt hominis: niſi ſpiritus hominis, qui in ipſo eſt? Ita, & quæ dei ſunt nemo cognouit: niſi ſpiritus dei. Nos autem non ſpiritũ huius mundi accepimus: ſed ſpiritũ qui ex deo eſt, ut ſciamus quæ à deo donata ſunt nobis: quæ & loquimur, non in doctis humanæ ſapientiæ uerbis, ſed in doctrina ſpiritus,[5] *ſpiritualibus ſpiritualia com* 2.Pe. 1.c.

5. *Spiritualibus ſpiritualia comparantes.* Grę̨cè πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες: hunc locum ita Theodorus Græcus interpretatur, cuius Græca ob breuitatem chartæ relinquimus. Nos ita vertimus: Quapropter quum doctrina nobis ſpiritus ſufficiat, humana ſapientia opus non habemus, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες, id eſt, per ſpiritus ſancti miracula doctrinã illius confirmantes. Quod enim dixit συγκρίνοντες, non pro eo poſuit quod dicunt παρεξετάζοντες, id eſt, certis ſignis aut argumẽtis, ſi quod dubiũ oritur

tur demonſtrãtes & cõfirmantes. Et ad hũc ſenſum accedit Chryſoſto. Quum enim dixiſſet Paulus, non in doctis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in doctrina ſpiritus, ſubdidit πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. Et quidnam hoc ſignificet, ait Chryſoſt. hoc eſt, quum ſpirituale dubium eſt, à ſpiritualibus teſtimonia adducimus. Significat & συγκρίνειν, qđ Cicero dixit contendere, id eſt, vnum cũ alio cõferre, & hoc modo intelligi poteſt, ſi qua in fide ambiguitas oritur, non humana ratione, aut ſapiẽtia opus habemus, ſed ſpiritualia ſpiritualibus contendimus, vnumq́; ſcripturæ locum cum alio contendentes & comparantes dubia ſoluimus.

D *parantes. Animalis autem homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus dei. ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere:*[6] *quia ſpiritualiter examinatur.*[7] *Spiritualis autem*
Eſa. *iudicat oĩa: & ipſe à nemine iudi-*
40.d *catur. Sicut ſcriptũ eſt,*[8] *Quis enim*
Sap.
9.c.
Rom. 6. *Quia ſpiritualiter examinatur.* Græcè ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται
11.d τὰ τοῦ πνεύματος θεοῦ, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.
hoc autẽ loco ſi ὅτι ſit relatiuũ qđ, ſenſus eſt, *animalis homo*, qui ſcilicet animi ſui ſenſum ac libidinẽ tantũmodo ſequitur, nõ ꝑcipit ea quæ ſunt ſpirit⁹ dei, nec poteſt intelligere id qđ ſpiritualiter diiudicatur: id enim ſignificat ἀνακρίνω. Sin ὅτι ſit cõiunctio, referẽdũ eſt τὸ ἀνακρίνεται ſingulare more Attico, ad τὰ τοῦ πνεύματος θεοῦ, vt ſit ſenſus, ꝙ aĩalis homo nõ ꝑcipit ea quę ſunt ſpirit⁹ dei, qa illa ſpiritualiter diſcutiũtur & diiudicãtur. Diu⁹ Ambr. legit qa ſpiritualiter iudicatur, vt ſit ſenſus, aĩalis homo nõ poteſt capere quæ ſunt dei, quia iã ſpiritualiter iudicatus eſt & dãnatus in reprobũ ſenſum. certè Græca lectio aliter intelligi nõ poteſt q̃ vno ex his tribus modis.
7. *Spiritualis autẽ*, &c. iudicat, Græcè ἀνακρίνει. i. diiudicat, diſcernit & diſcutit oĩa, *& ipſe à nemine iudicatur.* Chryſo. interpretatur hoc loco ἀνακρίνεται arguitur, vel à nemine diſcutitur. i. nemo de eius doctrina & ſciẽtia inquirit. Sic enim Photi⁹ interꝑtatur διὸ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. i. ideo à nemine (de ſua videlicet doctrina) ĩterrogatur: nõ à fidelib⁹, ꝙ ab eis nõ diſſideat neq; diſſonet: nõ ab incredulis, ꝙ illorũ interrogatiõe & examine ſuperior ſit: poteſt quoq; ſenſus eſſe, ꝙ ſpũalis q ſenſum & ſpiritũ dñi habet ἀνακρίνει. i. oĩa diiudicat, de oĩb⁹ diſcernit: nouit enĩ qd bonũ, quid malũ, ipſe autẽ à nemine, ἀνακρίνεται. i. diiudicatur. Nemo enĩ nõ ſpiritalis, facta hoĩs ſpiritalis diiudicare põt: q̃ nõ niſi ꝑ ſpiritũ dei diiudicãt & diſcutiũt.
8. *Quis enim.* Photius hunc locũ iunctũ cũ pręcedentibus hyperbaticè

ticè legit, vt ſit ſenſus, animalis homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus dei, quis enim (ſicut ſcriptum eſt) cognouit ſenſum domini? aut quis inſtruxit eum, aut inſtruet, vt græcè eſt συμβιβάσει; nos autem ſenſum domini habemus.i.mentẽ ipſius tenemus ac nouimus, cætera autẽ quę intercedunt per parẽtheſim legit, atque ita à *ſicut ſcriptum eſt*, referetur ad id quod pręceſſit non percipit animalis homo, &c. *Quis enĩ nouit*, &c. ſicut ſcriptum eſt.

1. *Tanquam paruulis.* Græcè ὡς νηπίοις.i. tãquam puſillis & infantibus: neq; legendũ eſt tãquã paruulis lac vobis potũ dedi: vt penè habẽt omnes codices: quia Græcè pro vobis eſt accuſatiuus caſus ὑμᾶς, potaui ſcilicet vos lacte, *& paruulis*, vel Græcè νηπίοις eſt datiuus, ideo ad præcedẽs refertur, ſed quaſi carnalibus, tanquam paruulis in Chriſto, nõ potui, ſcilicet loqui vobis tanquã in Chriſto paruulis.

2. *Lac vobis potum dedi.*i. ſimplicẽ & facilẽ doctrinã, non eſcam.i. ſolidum cibũ.i. perfectiorem, & de altioribus myſteriis doctrinã. ſic Heb. 5. facti eſtis quibus lacte opus ſit non ſolido cibo: & paulopòſt: perfectorum autem eſt ſolidus cibus, ex quibus & hoc loco conſtat, non eſſe paſſim quoſlibet ad ſacrarũ literarũ lectionẽ admittẽdos, ſicut Eſa. 28. c. ait: Quẽ docebit domin⁹ ſcientiã, & quẽ faciet intelligere auditum? ablactatos à lacte, auulſos ab vberibus.

3. *zelus & contentio.* Græci διχοστασίαι, id eſt, ſeditiones.

4. *Secũdum hominẽ.*i. ſecũdũ carnẽ: ferè enĩ hõ in ſcriptura, p̃ſertim Paulo, ꝑ aĩali & carnali hoĩe ſumit, vnde paulopòſt, Nõne hoĩes eſtis.i. carnales? etſi quidã Græci habẽt σαρκικοὶ eo loco.i. carnales.

cognouit ſenſum domini, aut quis inſtruxit eum? Nos autem ſenſum Chriſti habemus.

ARGVMENTVM Cap. 3.

Schiſmatibus illorũ rurſum damnatis, docet nequaquam in præceptoribus, ſed in deo gloriandum & Chriſto, quod eſt firmiſſimum fundamentum: cui prout quiſque ſuperædificauerit, mercedẽ accipiet.

CAP. III.

E*T ego fratres non potui* A
uobis loqui quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus,[1]*tanquam paruulis in Chriſto,*[2]*lac uobis potum dedi, non eſcã: nondũ enim poteratis, ſed nec nunc quidem poteſtis, adhuc enim carnales eſtis. Cum enim ſit inter uos*[3]*zelus & contentio, nónne carnales eſtis, &*[4]*ſecundum hominem ambulatis? Cum enim quis dicat, Ego quidem ſum Pauli: alius autẽ, Ego* B
Apollo: nónne homines eſtis? Quid

5. *Miniſtri eius cui*. interpres legit, δι' οὗ .i. per quem: eius ſcilicet, per quem crediditis. Alii legunt δι' ὧν.i.per quos credidiſtis, & vnicuique ſicut domin⁹ dedit: vbi &, latinum cum Græco ἐστι, παρέλκει, & ſuperfluum eſt.

6. *Fundamentum enim*: ideo, inquit Ambro. nemo poteſt ponere aliud fundamentum, quia q̃quis hæretici ſint aliqui, non tamen docent niſi ſub Chriſti nomine. Aliter enim cõmenta erroris commendare non poſſunt, niſi interpoſito ſaluatoris nomine prædicẽt: vt res cõtrarias & abſurdas nominis dignitas faciat acceptabiles. Non ergo ſtatim credamus quibuſlibet præclara nomina Chriſti, fidei, & euangelii ſonantibus, & interim à fide & eccleſiæ obedientia fideles ſeducentibus. Nõ enim, inquit Chriſt⁹, omnis qui dicit mihi domine domine, intrabit in regnum cælorum.

7. *Aurum argentum, &c.* aurum, argentũ, & lapides pretioſos, conſtanter omnes bonam doctrinã bonáque operã fidei ſuperædificata interpretantur. Ligna autem, fœnum, & ſtipulam, quidã peruerſam doctrinam & indifferenter mala omnia opera exponunt: quidam venialia tantum peccata. *Dies autem domini*, quibuſdam pro die iudicii ſumitur, quibuſdam pro die afflictionis, quo viſum eſt deo nos affligere: Ignem autẽ de quo hoc loco, quidam ignem tribulationum & afflictionum. quidam ignem conflagrationis in vniuerſali iudicio, quidam (& melius cum cõmuni eccleſiæ iudicio) ignem purgatorium poſt mortem explicant. Quòd autem Chryſo. eum locum, *Ipſe autem ſaluus erit, ſed ſic quaſi per ignem*,

igitur eſt Apollo? Quid uerò Paulus?[5] *Miniſtri eius cui crediditis,*
& unicuique ſicut dominus dedit.
Ego plantaui, Apollo rigauit, ſed
deus incrementũ dedit. Itaque ne-
que qui plantat eſt aliquid, neque
qui rigat, ſed qui incrementũ dat,
Pſal. 61.d. *deus. Qui autem plantat & qui rigat, unum ſunt. Vnuſquiſque autem*
Gal. 6.b. *propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborẽ. Dei enim ſumus*
adiutores. Dei agricultura eſtis.
Dei ædificatio eſtis. Secundum gra-
tiam dei quæ data eſt mihi, ut ſapiẽs
architectus fundamentum poſui:
C *alius autẽ ſuperædificat. Vnuſquiſ-*
que autem uideat quo modo ſuper-
ædificet.[6] *Fundamẽtum enim aliud*
nemo poteſt ponere, præter id quod
poſitum eſt: quod eſt Chriſtus Ieſus.
Si quis autem ſuperædificat ſuper
fundamentum hoc,[7] *aurum, argen-*

gnem, interpretatur de peccatore qui ſaluabitur,non quòd in gloriam ſit aſſumendus,ſed quòd ſaluus erit.i.non annihilabitur,at ſal uus erit,hoc eſt ſanus & integer aſſeruabitur,vt igne ardeat perpe tuò:ſic probè intelligi non poteſt,nuſquā enim ſalutis aut ſaluandi verbum ſcripturæ damnatis tribuunt. Idcirco de igne afflictionis quo etiam iuſtos deus affligit multi intelligunt, quòd nimirum iuſtorum vitam & doctrinam ignis afflictionū probabit. Qui ſi mãſerint in igne.i. ſi per quaſcunque tribulationes dimoueri à recto non poſſunt,mercedem ſuæ cõſtantię accipiet. quòd ſi quædam eorum opera arſerint.i.nonnihil per venialia peccata à recto deflexerint, ſaluabuntur quidem, ſed ſic quaſi per ignē: quia venialia peccata purgabit ignis afflictionum,quas patienter tulerunt. & certè ſi ſaluari hoc loco capimus ꝓ eo quod eſt, aſſumi ad gloriam(vt meo & eccleſię iudicio ſumendum eſt)neceſſe eſt eūdem intelligere,qui aurum, argentum, & fœnū ac ſtipulam ſuperædificauit: & per lignum,fœnum & ſtipulam,leuiuſcula peccata accipere. Alij meli⁹ cum eccleſia de igne purgatorio accipiunt, per quē ſi quis lignū, fœnum,& ſtipulā,id eſt,venialia peccata fidei ſuperædificauerit,purgatis illis ſaluabitur. Sic enī Auguſt.ſermone de ſanctis,de peccatis venialib⁹ loquēs: Quicquid,ait,de iſtis peccatis à nobis redēptū nō fuerit,illo igne purgādū eſt,de quo inquit Apoſtol⁹quia,in igne purgabitur,Similiter & Theodorit⁹ Grec⁹ in hūc locū ait,τοῦτο πῦρ πιϛεύομεν καθαρτήριον, ἐν ᾧ κα-

tum,lapides pretioſos,ligna,fœnū, ſtipulam: uniuſcuiuſque opus manifeſtū erit. Dies enim domini declarabit: quia in igne reuelabitur. & uniuſcuiuſque opus quale ſit, ignis probabit. Si cuius opus manſerit, quod ſuperædificauit: mercedem accipiet. Si cuius opus arſerit: detrimentum patietur. Ipſe autem ſaluus erit: ſic tamen quaſi per ignem. Neſcitis quia templum dei eſtis: & ſpiritus dei habitat in uobis? Si quis autem templum dei uiolauerit: diſperdet illum deus. Templum enim dei ſanctum eſt: quod eſtis uos. Nemo ſe ſeducat. Si quis uidetur inter uos ſapiēs eſſe in hoc ſeculo: ſtultus fiat ut ſit ſapiens. Sapiētia enim huius mundi, ſtultitia eſt apud deum. Scriptum eſt enim, Cōprehendam ſapientes in aſtutia eorum. Et iterum, Dominus nouit cogitationes ſapientium quoniam uanæ ſunt. Nemo itaque glorietur in

Infr. 6.d. 2.Co. 6.c.

Iob. 5.c.

Pſal. 93.b.

ἐν ᾧ καθαρίζονται αἱ ψυχαὶ ὡς χρυσίον ἐν τῷ χωνευτηρίῳ.i. hũc ignẽ credimus eſſe purgatoriũ,in quo aĩæ tãq̃ aurũ in cõflatorio purgã tur. Oecumenius quoq; de igne purgatorio ĩtelligit,& refert hunc locũ,ipſe autẽ ſaluus erit,ſic tamẽ quaſi per ignẽ,ad eũ de quo antè dixit Paulus,ſi cuius opus mãſerit,quæ verò intercedũt, ſi cui⁹ op⁹

hominibus, 8 *Omnia enim ueſtra ſunt:ſiue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas,ſiue mundus, ſiue uita,ſiue mors,ſiue præſentia,ſiue futura. Omnia enim ueſtra ſunt:uos autem Chriſti:Chriſtus autem,dei.*

ARGVMENTVM *Cap.4.*

¶*Nihil ſe illorũ laudes & gloriã morari aſſerit,qui oĩa pro Chriſto perpeti deſti-*

arſerit,p parẽtheſim legit. ſic enĩ ait: αὐτὸς δὲ σωθήσεται· τίς; ὁ ἐποικοδομήσας τὸν χρυσὸν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τοὺς τιμίους λίθους. εἰπὼν γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι μισθὸν λήψεται, νῦν λέγει ποῖον μισθὸν, τουτέστι τὴν σωτηρίαν. σωθήσεται δέ γε ἐπωδύνως καὶ αὐτὸς, ὡς εἰκὸς τὸν διὰ πυρὸς παριόντα, καὶ ἐκκαθαιρόμενον τὸν ἐνόντα αὐτῷ βραχὺν ῥύπον.i.ipſe autem ſaluabitur:quis?qui aurũ,argẽtũ, lapides pretioſos ſuperædificauerit.cũ enĩ dixiſſet de eo ꝙ mercedem accipiet,nunc qualẽ mercedẽ,aperit,ſalutẽ ſcilicet: ſaluabitur aũt nõ ſine dolore,vt par eſt ſaluari,per ignem tranſeuntẽ & adhærẽtes ſibi leues maculas purgantem:quo loco indubie Oecumenius per lignũ,fœnũ, & ſtipulam, leuia peccata intelligit: inquit enim, θεοῦ γὰρ μόνου τὸ τελέως ἀναμάρτητον εἶναι· οἱ δὲ ἄνθρωποι κἂν ὅτι μάλιστα ὦσι δίκαιοι, οὐ τέλεον εἰσὶ καθαροί. ſiquidẽ vni⁹ dei eſt pfecte peccati expertem eſſe:homines autẽ,etiã ſi maximè iuſti fuerint,nunquã tamẽ perfectè ſunt mũdi.is ergo eſt iuxta Oecumenium Pauli ſenſus,ſi cuius opus manſerit:mercedẽ accipiet,is nimirũ qui aurũ, argentũ & lapides precioſos ſuperædificauit:bona videlicet opera ꝙ ſi etiam lignum,fœnum,& ſtipulam (quæ venialia delicta ſunt, & ſordes hominis in hac vita ineuitabiles)ſuperædificauerit,detrimentum quidem patietur,quia cum nihil inquinatum intret in domum dei,huiuſmodi ſordes nonnihil à gloria dei retardant:ipſe autem ſaluabitur, ſed quaſi per ignem,id eſt non ſine dolore, quem per ignem hinc tranſiens ſentiet:præſtat itaque cum eccleſia & doctiſſimis Græcorum ac latinorum de igne purgatorio intelligere.

8.*Omnia veſtra ſunt,* id eſt nos miniſtri,omniáque noſtra, & quicquid vſquam eſt, veſtra ſunt, quatenus ad ſalutem veſtram illis opus eſt: & ideo fruſtra gloriamini vnuſquiſque de veſtro præceptore, quum omnes ex æquo veſtri ſint.

1. Sic

1. *Sic nos exiſtimet.i.* nolite nos exiſtimare tanquam ſalutis veſtræ authores,ſed Chriſti tantum ſaluantis miniſtros.

2. *Aut ab humano die.* mihi, inquit pro minimo eſt vt à vobis iudicer,Græce ἀνακριθῶ quod mihi hoc loco ſumi videtur pro δοκιμάζεσθαι.i.commendari & approbari,ἀπὸ τοῦ δοκίμου quod probum ſignificat.Certe eo modo ſumere videtur quidam Georgius Græcus, ἀνακρινόντων γὰρ ἦν τὸ λέγειν, ὅτι κρείττων ἐστὶν ὁ παῦλος, κηφᾶ, καὶ ἀπολλῶ, καὶ ἄλλου: τὸ λέγειν, πολλῷ διαφέρει τοῦ παύλου ὁ κηφᾶς. Erant enim Corinthi, qui de vno quoque iudicium ferrent, alterum alteri præferētes.eorum ergo,inquit, qui diiudicabant, alius quidem Paulum Cepha & Appollo, alius autem Paulo longè excellentiorem Petrum dicebat: Quorū omnium teſtimonia & commendationes nihili faciens Paulus,inquit,mihi pro minimo eſt,vt à vobis iudicer,aut ab humano die.i. hominum fauore. Quum enim dies pro proſperitate,ſicut nox pro aduerſitate ſumatur:dies humanus dicitur approbatio,fauor,& cōmendatio hominum. Sic Hierem. 17.cap. proteſtatur domino ſe, quum prædicando argueretur à multis,non expectaſſe vt illis placeret,neque fauorem illorum & commendationem quæſiſſe: Tu es,inquit,laus mea,& diem hominis nō deſideraui,tu ſcis.Sunt qui hoc loco ἀνακρίνεσθαι ſumant pro iudicari & condemnari: & humanum diem,pro iudicio humano:ſicut diem domini,pro domini iudicio vt ſit ſenſus: Quoniam erant pſeudoapoſtoli qui Pauli nomen eleuabant vt ſuum magnifacerent:Mihi,inquit,pro minimo eſt,vt à vobis iudicer,aut ab humano die.i.nihil moror veſtrū, aut cuiuſuis hominis de me iudicium: neque enim me ipſum iudico: neque enim cor meum arguit aut cōdemnat me.certè Photius interpretatur nihil mea refert,ſiue à vobis iudicer,quod quidem mihi in commodum cedet: ſiue ab humano die.i.ſiue à quouis alio: inquit enim,ἀλλ' οὐ δὲ παρ' ἄλλου, τοῦτο δηλοῖ τὸ ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας,id eſt,ſed neque ab alio:id enim ſignificat quum ait,ſed neque ab humano die.

nauerit: interim verò nonnihil eorū ſuperbiæ interminatur.

CAP. IIII.

S[1]*Ic nos exiſtimet homo,* A
ut miniſtros Chriſti, & dispenſatores myſterio- 2.Co. 6.a.
rum dei.Hic iam quæritur iter diſpenſatores: ut fidelis quis inueniatur.Mihi autem pro minimo eſt, ut à uobis iudicer, [2]*aut ab humano*

3. *Nihil*

3. *Nihil enim mihi,&c.*i.nullius mihi culpę conſcius,ſed non in hoc iuſtificatus ſum,fieri enim poteſt,inquit quidam Græcus,cuius hic verba vertimus,vt nullius mihi culpæ ſim cõſcius,aliqua tamē peccata lateant:ergo cum iuſtificatũ eſſe,& eſſe in gratia idē ſint,miror quorundam errorem alioqui non imperitorum,qui dicant peccatũ eſſe, ſi quis ambigat ſe iuſtificatũ eſſe & in gratia, cum Paulus nullius ſibi criminis conſcius id ſibi polliceri non audeat.

4. *Iudicare*.i.vel condemnare quẽquã, vel ſententiam de eo ferre, ſiue in malum ſiue impenſius in bonum.

5. *Transfiguraui*.i.cum viderem inter vos contentiones eſſe de doctorum veſtrorum prælatiõe,ſub meo & Apollo nomine,illorum pſeudoapoſtolorum veſtrorum, ac veſtram gloriationem extinguere volui. meo autem & Apollo nomine vſus ſum ꝑpter vos,ne ſi veſtros nominatim doctores,vnde gloriamini,nominarem,maiorem vobis præberem diſſenſionũ cauſam.

6. *Quis te diſcernit*, τίς σε διακρίνει.i. quis te præſtantiorē fecit?Sic enim interpretantur Græca ſcholia,τίς σε μέρους ἐχειροτόνησε.i.quis te vel in parte elegit,nimirum præ aliis.

7. *Iam ſaturati eſtis*.i.iam oppleti eſtis,& in omni diuino munere opulenti facti. Eſt autē legendus loc[9] vel ironicè vel interrogatiuè: vt ſequēs loc[9],ſine nobis regnatis,Græci legũt ἐβασιλεύσατε.i.regnaſtis:regnare aũt ſumit ꝑ eo q̄d eſt,ĩ oĩ diuino bono excellere.

8. *Puto*.i.exiſtimo enĩ,tãta eſt veſtra gloriatio & ſupbia , nos nullo numero haberi à vobis,quinimò nouiſſimos aut abiectiſſimos ſontiũq; & dãnatorũ eſſe loco.Hoc enĩ ſigni. ὡς ἐπιθανατίους :vel,puto

die,ſed neq; meipſum iudico [3]*Nihil enĩ mihi cõſcius ſũ, ſed nõ ĩ hoc iuſtificatus ſum. Qui aũt iudicat me, dominus eſt. Itaq; nolite ãte tēpus*[4]*iudicare,quoadusq; ueniat dominus, qui & illuminabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit cõſilia cordium: & tunc laus erit unicuique à deo.*
B *Hæc autem fratres*[5]*transfiguraui in me & Apollo propter uos,ut ĩ nobis diſcatis,ne ſuprà quã ſcriptum eſt, unus aduerſus alterũ infletur pro alio.* [6] *Quis enim te diſcernit?Quid autem habes,quod nõ accepiſti?Si autē accepiſti. quid gloriaris, quaſi non acceperis?*[7]*Iam ſaturati eſtis,iam diuites facti eſtis:ſine nobis regnatis. & utinã regnetis:ut & nos uobiſcum regnemus.* [8]*Puto enĩ quòd deus nos apoſtolos nouiſſimos oſtendit, tanquam mor*

ꝙ exiſtimatis nos àdeo abiectos, quia nos tãq̃ morti deſtinatos oſtẽdit .i. fecit. *quia ſpectaculum facti ſumus mũdo, ãgelis & hoĩbus*. i. ideo ꝙ quotidie veluti ad beſtias theachro dãnati circũagimur ad mortẽ, atq; ita mũdi ſpectaculum & fabula efficimur.

9. *Nos ſtulti*. quia. ſ. Chriſtũ ꝑdicamꝰ gẽtilibus ſtultitiã. Sunt autem hæc verba indignãtis & εἰρωνικῶς loquẽtis.

10. *Inſtabiles*. Grę. ἀςατῶμϵν certá ſedẽ nõ habemꝰ, vndiq; à maleuolis profligati.

11. *Tãquã purgamẽta*, Græcè καθάρματα, Ambr. rectè vertit luſtramenta: nos piaculũ dicere poſſumus. Significat aũt καθάρματα, idẽ ꝙ ἀναθέματα, ſceleſtos. ſ. & exitiales hoĩes, q publicę calamitatis ſedãdę gratia nõnullis gẽtilibꝰ mactabãtur: ad qđ alludẽs Paulꝰ tãq̃ catharmata, ĩq̃t, & purgamẽta ſiue luſtramẽta facti ſumus mũdo, dũ offenſum deũ mũdo noſtra ĩterneciõe placari exiſtimãt ĩfideles: q̃nimo *Oĩm peripſema facti ſumus vſque adhuc*. i. vſque ĩ ꝓſẽtẽ diẽ. περίψημα aũt ἀπὸ τοῦ περιψᾶν, qđ ſignificat radere, abſtergere, & limare, ſignificat ſcobẽ, ramẽtũ, puluerẽ q̃ è veſtigiis pedũ maculatis relĩquitur, & quicq̃d limãdo deteritur, ac deniq; rẽ vilẽ, & quicq̃d oĩm penè pedibus cõculcatur. Paulus μεταφορικῶς vſus eſt pro homine abiectiſſimo.

12. *Cognoſcam*, id eſt, approbabo.

ti deſtinatos, quia ſpectaculũ facti
ſumus mũdo, & ãgelis & hoĩbus:
[9] nos ſtulti ꝓpter Chriſtũ: uos autẽ
prudentes in Chriſto. nos infirmi, C
uos aũt fortes. uos nobiles, nos aũt
ignobiles. Vſq; in hãc horã & eſuri Acto.
mus, & ſitimus, & nudi ſumus, 20.g.
& colaphis cædimur, & [10] inſta- 1.th.
biles ſumus, & laboramus operan 2.b.
tes manibus noſtris. maledicimur: 2. th. 3.b.
& benedicimus. perſecutionẽ pati
mur: & ſuſtinemꝰ, blaſphemamur:
& obſecramꝰ. [11] tãquã purgamẽta
huiꝰ mũdi facti ſumꝰ, omniũ perip- D
ſema uſq; adhuc. Nõ ut cõfundam
uos, hæc ſcribo: ſed ut filios meos
chariſſimos moneo. Nã ſi decẽ mil-
lia pædagogorũ habeatis in Chri-
ſto: ſed nõ multos patres. Nã in Chri
ſto Ieſu, per euãgeliũ ego uos genui.
Rogo ergo uos imitatores mei eſto-
te, ſicut & ego Chriſti. Ideo miſi ad
uos Timótheum, qui eſt filius meus
chariſſimus & fidelis in domino:
qui uos cõmonefaciet uias meas quæ
ſunt ĩ Chriſto Ieſu, ſicut ubiq; in o-
mni eccleſia doceo. Tãquã nõ uẽtu-
rus ſim ad uos, ſic inflati ſunt qui-
dã. Veniã autẽ ad uos citò, ſi domi
nus uoluerit: & [12] cognoſcã non ſer
monẽ eorũ, qui inflati ſunt, ſed uir
tutẽ. Nõ enim in ſermone eſt regnũ

1. Om

1. *Omnino*, Græcè ὅλως. Photi⁹ dicit hic eſſe emphaſim, quaſi dicat, omnino auditur, nihil eſt vulgatius ea fornicatione qualis nec inter gentes: Græci addunt ὀνομάζεται, id eſt, ne nominatur quidē. 2. *Iam iudicaui*. i. decreui hmōi inc ſtuoſum tradere ſatanæ, vel cod ēnaui eū tradendū ſatanæ. Quidā aūt dicūt ꝙ in primitiua ecclesia poteſtas erat ſactis hōminibus ad peccatorū aīaduerſionē dęmonia ī rebelles īmittēdi, ſicut & expellēdi: quę corporaliter eos ī pœnā cōtumacię afficerēt. Theodorus Grec⁹ ſic interꝑtatur; cuius ita verba vertimus: Quodverò ait tradere ſatanæ, nō hoc dixit tāq̄ id facere ipſe ꝑ ſe decreuiſſet, ſed ꝙ per abiectionē ab eccleſia, & abalienationē à deo, ī poteſtatem ſatanæ veniret. Tradere ergo ſatanæ hoc modo, eſt eccleſiæ cōſortio expellere, & quod nos dicimus excōmunicare, rē vt videre eſt, non nouam.

3. *Vetus fermentum*. fermentū in ſcriptura ſæpe ꝓ peruerſa vita & doctrina ſumitur; ſicut in euangelio; caue à fermēto Phariſæorū, ita & hoc loco: licet nōnunq̄ è cōtrario ī bonū ſumatur; vt apud Matt. Simile eſt regnū cælorū fermento, &c. Expurgate ergo (inquit) vetus fermētū i. peruerſam vitam & doctrinam abiicite; vt ſitis noua conſperſio; Græcè φύραμα, quam paſtam vocant, noua inquam, nouitate vitæ, ſicut eſtis azymi, id eſt, puri, & baptiſmo ſanctificati.

dei: ſed in uirtute. Quid uultis? in uirga ueniam ad uos: an in charitate, & ſpiritu manſuetudinis?

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶ *Fornicariū excōmunicat, à quo, atque omni alio pctōre publico fugiendū docet.*

CAP. V.

A *[1] Omnino auditur inter uos fornicatio: & talis fornicatio, qualis nec inter gētes: ita ut uxorē patris ſui aliquis habeat. Et uos inflati eſtis: & non magis luctū habuiſtis, ut tollatur de medio ueſtrū qui hoc opus fecit, ego quidē abſens corpore, præſens aūt*

B *ſpiritu, [2] iā iudicaui ut præſens, eū*

Colo. 2. a. *qui ſic operat⁹ eſt, in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, cōgregatis uobis & meo ſpiritu, cū uirtute domini noſtri Ieſu tradere hmōi hominē ſatanæ in interitū carnis, ut ſpiritus ſaluus ſit in die domini noſtri*

C *Ieſu Chriſti. Non eſt bona gloriatio*

Gal. 5. b. *ueſtra. Neſcitis quia modicū fermētū, totā maſſam corrūpit? Expurgate [3] uetus fermētū, ut ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azymi, Etenim*

4. *Paſcha noſtrum*.i.paſchalis agnus noſtri gratia ĩmolatus. Sicut ergo Iudæi in paſcha fermento abſtinebant,ita Chriſtianos quos ſpirituale paſcha ſemper facere oportet,abſtinere par eſt à veterũ delictorum fermento.

5. *Scripſi vobis in epiſtola*.num aliã ſcripſerit epiſtolam quę perierit, ex hoc loco dubitari põt,ſed nihil ad ſenſũ.ſcripſi,ĩqt,vobis in epiſtola,ne cõmiſceamini fornicariis. Nõ vtique fornicariis hui⁹ mũdi.i.non inhibui vobis conuerſari cũ fornicariis gẽtilib⁹,ſed ſi qs fratrũ.i.Chriſtianorũ huiuſmodi eſt,volo vos ab illo fugere: alioqui ſi fugiẽdi vobis eſſent gẽtiles fornicarii, ab hoc mũdo exeũdũ vobis eſſet,qui totus plenus eſt huiuſmodi hominum.

6. *De his qui foris ſunt*.i.gẽtilib⁹ qui ſũt extra eccleſiã, & de his qui intus ſunt.i.Chriſtianis.Nõ ergo quiſquis in pctõ mortali eſt,quod Lutherus finxit,is ſtatim excõmunicat⁹ eſt,donec ab eccleſia ſit talis noĩat⁹. Nã fornicatores & auaros Chriſtianos ĩt⁹ĩ eccleſia dicit eſſe Paul⁹.

7. *Auferte malũ*.Græcè ἐξαρεῖτε τὸν πονηρόν .i. tollite ſceleroſum illũ,vt de homine,nõ de peccato ĩtelligam⁹

1. *Iudicari apud iniquos*.Græcè, ἀνακρίνεσθαι. i. cauſam dicere & litigare:quod magis hoc loco quadrat. Iniquos autem gentiles vocat, & ſanctos Chriſtianos.

[4]paſcha noſtrum ĩmolatus eſt Chriſtus.Itaque epulemur non in fermẽto ueteri,neque in fermento malitiæ & nequitiæ,ſed in azymis ſynceritatis & ueritatis.[5]Scripſi uobis in epiſtola, Ne commiſceamini fornicariis.non utique fornicariis huius mũdi,aut auaris,aut rapacibus,aut idolis ſeruientibus:alioquin debueratis de hoc mundo exiſſe.Nunc autem ſcripſi uobis,non cõmiſceri:ſi is D
qui frater nominatur inter uos,eſt fornicator,aut auar⁹,aut idólis ſeruiens,aut maledicus, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi, nec cibũ ſumere. Quid enim mihi[6]de iis qui foris ſũt iudicare?Nónne de iis qui intus ſunt uos iudicatis? nã eos qui foris ſunt,deus iudicabit.[7]Auferte malum ex uobiſipſis.

ARGVMENTVM Cap.6

¶*Illorũ dãnat auaritiã,qui de re leuicula,vtpote repetũdis pecuniis apud infideles litigarẽt,admonẽs eos aut iacturã potius leuẽ rerũ ſuarũ facere,aut de illis ĩter ſe iudicare.Deĩde excluſis à regno dei pctõribus,ab oĩllos fornicatiõe deterret.*

CAPVT VI.

Vdet aliquis ueſtrũ habẽs A
a *negotiũ aduerſus alterũ,*
[1]iudicari apud iniquos,

2.In vobis

2. *In vobis*.i.per vos iudicabitur mūdus: ſiue nūc ex īnocēti vita veſtra, ſiue olim in extremo iudicio.

3. *Qui de minimis iudicetis*. Græcè ἀνάξιοί ἐστὲ κριτηρίων ἐλαχίστων. ad verbū, īdigni eſt. ſ minimis iudiciis.i.īdigni eſtis q de minimis litigetis: & ſic mihi ꝑcōtādi mō legi debere videtur.i.nolite ob leuiuſculas cauſas ſicut de pecuniis repetūdis & hmōi apud gētiles litigare. Nam ſi per vos iudicandus eſt mundus, indignine eſtis qui de huiuſmodi īter vos iudicetis? minima autē iudicia, inquit Theodorus, τὰ περὶ τῶν χρημάτων ἐκάλεσεν.i.ea quæ pecunias cōcernūt, appellauit: quū aūt κριτήριον forū iudiciale ſignificet, Photius Grȩcus īterꝑtatur, indigni eſtis abiecto illo foro gentilium. Verborū aūt Græcorum hic ſenſus eſt: Si hunc mūdum & angelos iudicabimus, quomodo nō indignū eſt cauſam vos apud īfideles dicere, & ab illis iudicari? Hoc enī manifeſtat cū īquit: Si ī vobis iudicabitur mūdꝰ, ἀνάξιοί ἐστὲ κριτηρίων ἐλαχίστων. id eſt, īdigni eſtis iudiciis minimis?

& non apud ſanctos? An neſcitis
quoniam ſancti de hoc mundo iudi
cabunt? Et ſi[2] in uobis iudicabitur
mundus: indigni eſtis[3] qui de mini-
mis iudicetis? Neſcitis quoniam[4] an
gelos iudicabimus? [5]quanto magis
ſecularia? Secularia igitur iudicia ſi
habueritis: contēptibiles qui ſunt
in eccleſia, illos conſtituite ad iudi-
B *candum. [6] Ad uerecundiam ueſtrā*
dico Sic nō eſt inter uos ſapiēs quiſ-

4. *Angelos iudicabimus*.i.dæmones per contrariam vitam.

5. *Quanto magis ſecularia*. Græcè βιωτικά.i.de his quæ ad victū pertinēt: ſic enim Photius interpretatur: Si angelos iudicaturi ſumus q̄to magis idonei ſumus cōtētiones & rixas de vitæ neceſſariis ortas diſſoluere? idē tamē poſtea īterpretatur βιωτικά, ſeculares & cōmunis nobiſcū naturæ hoīes: Nā ſi angelos, īquit, ipſos ſcilicet incorporeos dæmones iudicare poſſumus, πόσῳ μᾶλλον ὁμοφυεῖς καὶ ὁμοδιαίτους.i.q̄to magis affines & cōtubernales? ꝑ̄ſtat tamē primo mō ītelligere & ſimiliter id qđ ſeq̄tur: ſecularia igitur iudicia ſi habueritis.i.ſi neceſſe fuerit de eiuſmōi iudicare q̄ ad cōmunē hominū vſū ꝑtinēt (id enī ſignificat τὰ βιωτικά) cōtēptibiles & abiectos de eccleſia præficite huiuſmodi iudiciis.

6. *Ad verecūdiā veſtrā dico*. i.vt vos pudefaciā, quaſi nō ſit apud vos qui cōponere īter vos hmōi litigia norit. Hoc aūt de īduſtria Paulus addidit, vt à litigatione illos auertat, tum etiā malēs apud īfimū chriſtianū cauſā dicere fideles, q̄ apud potētiſſimū & doctiſſimū īfidelē: q̄q̄ etiā delicto nō caret, fratrē Chriſtianū cū fratre litigare

7. *Iniuriam accipitis*.i. quare non potius ſinitis vos iniuria affici,& bonorum veſtrorum facere diſpendium, quàm vt inferatis? nã fraus hoc loco non pro dolo ſumitur,ſed pro damno.

8. *Sub nullius*.ſenſus eſt,quòd cùm omnia mihi licerent,& poſſem ego victum à vobis & veſtitum exigere, nõ ſum tamẽ vſus hac poteſtate, ne ſub alicuius poteſtatem redigerer.i.ne cui ſubeſſem & illi fierem obnoxius. videtur enim quodãmodo quis ei ſubeſſe,à quo munus accepit, vult autem his verbis Paulus,quòd ſi quando multa nobis debeantur,non tamen ſtatim de his contendere oportet iudicio.

9. *Eſca enim ventri, & venter eſcis*,id eſt,eſcæ(nam Græcè eſt in plurali τὰ βρώματα) ad ſedandum ventrem,& vẽter ad eas excipiendas fact⁹ eſt;ſed vtraque deus deſtruet,quando eorum vſum in reſurrectione abolebit. Nã pro deſtruet Græcè eſt καταργήσει,id eſt,abolebit,inanémque reddet vſum illorum, *Corpus autem non fornicationi*,id eſt,non factum eſt vt fornicationi ſubiaceat, ſed vt domino pareat, qui autem,inquit,fornicatur, *in corpus ſuum peccat*, quia ſuum ipſe corpus maculat. quibus verbis

*quam:qui poſſit iudicare inter fratrem ſuum? Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infi deles. Iam quidem omnino delictũ eſt in uobis, ꝙ iudicia habetis inter uos,Quare non magis*⁷ *iniuriam accipitis? quare non magis fraudẽ patimini? Sed uos iniuriam facitis, & fraudatis: & hoc fratribus. An neſcitis,quia iniqui regnum dei non poſſidebunt?Nolite errare.Neque fornicarij,neque idólis ſeruientes,neque adulteri,neque molles,neque maſculorum concubitores, neque fures,neque auari,neque ebrioſi,neque maledici, neque rapaces* C *regnum dei poſſidebũt. Et hæc quidem fuiſtis:ſed abluti eſtis,ſed ſanctificati eſtis,ſed iuſtificati eſtis in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu dei noſtri. Omnia mihi licent:ſed non omnia expediunt.* Infr. 10.e. *Omnia mihi licent,ſed ego*⁸ *ſub nullius redigar poteſtate.*⁹ *Eſca uentri,* Eccl, 37.d. *& uenter eſcis: deus autem, & hunc & has deſtruet. corpus autẽ non fornicationi, ſed domino: & dominus corpori.deus uerò & dominum ſuſcitauit: & nos ſuſcitabit per uirtutem ſuam. Neſcitis quoniã* D *corpora ueſtra,membra ſunt Chriſti? Tollens ergo membra Chriſti, faciam membra meretricis? Abſit. An neſcitis, quoniam qui adhæret*

verbis fornicationis crimen Paulus exaggerat, quòd cætera peccata animam quidem lædunt, fornicatio autem prętercuàm quòd animam lædit, corpus quoque eneruat.

10. *Portate deum.* Simile eſt ei quod ait, ad Romanos 6. Exhibete membra veſtra arma iuſtitiæ deo. Græci hoc loco addunt, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ, id eſt, in corpore veſtro, & ſpiritu veſtro, quæ ſunt dei.

Gen. 2.d. *meretrici, unũ corp⁹ efficitur? Erũt enim (inquit) duo in carne una. Qui*
Matt. 19.a. *autẽ adhæret domino: unus ſpiritus*
Mar. 10.a. *eſt. Fugite fornicationem. Omne enĩ peccatum quodcunque fecerit ho-*
Ephe. 5.g. *mo, extra corpus eſt. qui autem for nicatur, in corpus ſuum peccat. An*
Supr. 3.d. *neſcitis, quoniam membra ueſtra,*
2.Co. 6.c. *teplũ eſt ſpiritus ſancti qui in uobis eſt, quem habetis à deo, & nõ eſtis*
Infr. 7.d. *ueſtri? Empti enim eſtis pretio magno. Glorificate &*[10] *portate deum*
1.Pe. 1.d. *in corpore ueſtro.*

ARGVMENTVM *Cap.* 7.

¶ *Ad continentiã oẽs quatenus fieri poteſt hortatur, interim tamen vxoris vſum ad fornicationem vitandã permittens. vxorẽ Chriſtianam à viro infideli non diſcedere iubet, neq; Chriſtianum ab infideli parte, ſi quidem præter dei contumeliã cohabitare poßint. deinde virginitatem ita commendat, vt nuptias non damnet: obiter quoque ſic rebus huius mundi vtendũ docet. vt earum nõ perpetuos poſſeſſores, ſed probos fructuarios nos eſſe intelligamus.*

CAPVT VII.

A D *E quibus autẽ ſcripſiſtis mihi,* [1] *Bonum eſt homini mulierem non tangere. propter fornicationem autem,*

1. *Bonum eſt homini.* Quia erant Corinthi pſeudoapoſtoli, qui Chriſtianis factis & vxoratis rei vxoriæ interdicerent, quaſi damnabiles eſſent nuptiæ: ea de re turbati Corinthij Paulo ſcripſerant: quibus ille reſpondet, bonum eſt homini mulierẽ non tangere, Græcè, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι, id eſt, mulieri non adhærere & adglutinari: quaſi diceret Paulus, præſtaret ſi per vtriuſque cõſenſum ac citra incontinentiæ periculum fieri poſſet, vxore ſua abſtinere. Quòd enim de iam coniugatis loquatur, hinc manifeſtũ eſt, quòd ait, bonum eſt non adglutinari mulieri, id eſt, vxori. Nam idem eſt verbum quod poſtea vertit vxorem. Quòd ſi de ſolutis intelligeret, dixiſſet, malũ eſſe homini mulierem tangere. neque hoc quærebant Corinthij, an bonum eſſet nubere, ſed nuptis bonum ne eſſet, quum ad fidem conuerſi eſſent, rei vxoriæ operam dare. ſic

re,ſic enim Greca ſcholia,ἐγεγράφεισαν τῷ Παύλῳ, εἰ δεῖ ἀπέχεσθαι γυναικὸς, ἢ οὔ.i.ſcripſerāt Paulo,ſi oporteret ab vxore abſtinere,an nō,

2. V*nuſquiſque ſuam vxorem*.de multis per epiſtolam Paulum rogauerant Corinthij.primum,num poſt fidem acceptam continere deberent,& vxores relinquere,quod pſeudoapoſtoli ſuadebant. Deinde,num virgines ſuas matrimonio collocare poſſent. Demum, ſi duorum ethnicorum altero conuerſo alter infidelis remaneret,num conuerſus diſcedere ab infideli poſſet. Ad primum ergo reſpondet Paulus, quòd bonum,Græcè, τὸ καλὸν, id eſt,egregia res (inquit Theophylactus) eſſet,ſi prorſus ab vxoris contubernio abſtinere vir poſſet citra omne periculum:propter fornicationem tamen vitādam, inquit,V*nuſquiſq; ſuam vxorem habeat*.Græcè,ἐχέτω, id eſt, non relinquat,ſed illi adhęreat,eam ſequatur, illa vtatur.id enim ſignificat verbum ἔχομαι. vnde Hieronymus aduerſus Iouinianum lib.1,explicās hunc locum ait,Non dixit vnuſquiſque propter fornicationes ducat vxorē, ſed vnuſquiſq; ſuam vxorem habeat:ſuam,inquit,habeat,ſua vtatur quam habebat antequā crederet,Omnis hæc quęſtio de iis eſt qui in matrimonio ſunt deprehenſi, an ne liceat vxores dimittere,Sic explicat & Chryſoſto. habeat,id eſt,vtatur ſua.

[2]unuſquiſq; ſuam uxorem habeat, & unaquæque ſuum uirū habeat. Vxori uir[3]debitum reddat : ſimiliter autem & uxor uiro. Mulier ſui corporis poteſtatem non habet, ſed uir. Similiter autē & uir ſui corporis poteſtatē non habet: ſed mulier. [4]Nolite fraudare inuicē, niſi fortè ex conſenſu ad tempus, ut uacetis [5]orationi. & iterum reuertimini in idipſum: ne tentet uos ſatanas propter incontinentiam ueſtram. Hoc autem dico[6]ſecundum indulgentiā: non ſecundum imperium. Volo au- 1.Pe, 3.b. B

3. *Debitum reddat*.vt ſcilicet quando exigitur,liberis operam det.id enim vocat debitum,& Græci hoc loco verecundius τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν,id eſt,debitam beneuolentiam.

4. *Nolite fraudare inuicem*.i.nolite debitum negare: vel hinc coniicitur,vxoratis loqui:alioqui quam fraudaret,qui vxorem nō duxit?

5. *Orationi*. Græci addūt hoc loco,καὶ τῇ νηστείᾳ.i.& ieiunio.

6. *Secundum indulgentiam*. Græcè, κατὰ τὴν συγγνώμην, & non ſecundum imperium. Quum enim dixiſſet Paulus, vxori vir debitū reddat,& vnuſquiſq; vxori ſuæ adhęreat,ne videretur frena laxare

concu-

concupiſcentiæ,hoc,inquit,non præcipio,ſed indulgeo,prout quiſque commodum viderit. Et certè Oecumenius Græcus hanc indulgentiam refert ad id quod præceſsit, Nolite fraudare inuicem, cuius verba ita vertimus: non enim quemadmodum τὸ non occides,non mœchaberis:ſic etiã iſtud, nolite fraudare,præceptum aliquod eſt.neque qui id perficit,laude dignus eſt, tanquam ſi legem ſeruauerit. Ideo ſecundum indulgentiam,inquit Paulus, hoc dixi, infirmitati veſtræ condeſcendens.

7. *Sicut meipſum*,id eſt, quantum ad me attinet, vellem omnes meo exemplo continentes eſſe.ſic enim Grẹcus Theodoritus,εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν, eſſe ſicut meipſum, ſcilicet(inquit)ἐν ἐγκρατείᾳ id eſt,in continentia.& Oecumenius Græcus παρθένος ἦν ὁ παῦλος,καὶ ἐπειδὴ εἶπε θέλω πάντας εἶναι ὡς ἐγὼ,φησὶ τὸ μεῖναι παρθένον,id eſt,virgo erat Paulus,& quum dicat volo vnumquenque eſſe ſicut ego ſum,intelligit manere virginem.

tem omnes uos eſſe [7] *ſicut meipſum. ſed unuſquiſq; proprium donum habet ex deo:alius quidẽ ſic,alius uerò ſic.Dico autem non nuptis & uiduis:bonum eſt illis,* [8] *ſi ſic permanſerint ſicut & ego.* [9] *Quòd ſi non ſe continent:nubant. Melius eſt enim nubere,quàm uri.* [10] *Iis autẽ qui matrimonio iuncti ſunt,præcipio, non ego,ſed dominus, Vxorẽ à uiro non diſcedere: quod ſi diſceſſerit, manere innuptã:aut uiro ſuo recõciliari.&*

Matt. 5.c. & 19. b.

8. *Si ſic permanſerint,&c.*& hinc quoque coniicitur vel vxorem non duxiſſe Paulum,aut certè continentem vixiſſe.Ambroſius hinc cõiicit virginem fuiſſe.& quod Paulus ait,dico non nuptis & viduis,arguit eum præcedentia de coniugatis intellexiſſe.

9. *Quòd ſi ſe.&c.*neque hoc loco præceptum eſt,ſed indulgẽtia,neque ſtatim ſequitur,quòd cuiuis liceat nubere,non magis quàm ex loco ſequenti,ſi nupſerit virgo,non peccat,vbi virgines ſacras non intelligit Paulus,vt illic dicemus:ſic neq; hoc loco ſacerdotio mãcipatos,aut qui aliàs continentiam vouerint.

10. *Iis autem qui matrimonio.*initio capitis de cõiugatis ſoluerat quęſtionem à Corinthiis propoſitam, reſpondẽs præſtare ab vſu vxoris vt abſtinerent, ſi poſſent:ſin minus, illi propter vitandam fornicationem adhærerent. Quoniam verò ſermonem interpoſuerat de innuptis & viduis, rurſum ad eos redit,alterum ſcrupulum ſoluens, quòd eſſent qui inter Chriſtianos matrimonia non admitterent,& contracta diſſoluerent, quaſi ea fidei nocerent; quibus ait

ait Paulus,rurſum iis qui matrimonio iuncti ſunt præcipio,non ego,ſed dominus,vt neque vir ab vxore diſcedat,nec contrà. Nam Matth.5.& 19.de non dimittenda vxore cauetur hoc modo: Dictum eſt autem,quicunque dimiſerit vxorem ſuam, det ei libellum repudij:ego aũt dico vobis,q̃a omnis qui dimiſerit vxorẽ ſuã excepta fornicationis cauſa ,facit eam mœchari: & qui dimiſſam duxerit, adulterat. quibus verbis duo Chriſtus innuit.prius,ne quo ad carnalem cohabitationẽ diuortium fiat,niſi ob fornicationem.ꝙ tunc ſe vxor iure exigendi debiti priuat: deinde, ne quis ob fornicationem dimiſſam,alterius vxorem ſibi adſciſcat: quòd ſic adulter eſſet: vnde conſtat non eſſe verum diuortium.

uir uxorẽ non dimittat. 11 *Nam cæteris ego dico,non dominus, ſi quis* Mar. 10.b.
frater uxorem habet infidelem,& hæc cõſentit habitare cum illo:non Luc. 16.d.
dimittat illam.Et ſi qua mulier habet uirum infidelem,& hic conſentit habitare cum illa:non dimittat uirũ.ſanctificat⁹ eſt enĩ uir infidelis,p mulierẽ fidelẽ.& ſanctificata eſt mulier infidelis,per uirum fidelem: G

quapropter & hunc locum explicans Paulus:præcipio,ait, non ego,ſed dominus,vxorem à viro non diſcedere:quòd ſi ob cauſam à Chriſto permiſſam diſceſſerit, manere innuptam. Certè Auguſtinus putat hoc loco intelligere Paulum de coniugatis tantum Chriſtianis,in qua etiam ſententia eſt Oecumenius Græcus.

11. *Nam cæteris.* vult his & ſequentibus verbis Paulus, quòd ſi quis infidelium ad fidem conuertitur altero manente in infidelitate,nõ dirimatur propterea matrimonium,modo qui remanet infidelis cõſentiat,ſcilicet citra iniuriam creatoris & fidei fideli cohabitare. quia vt Græci hic dicũt:Si fideli ſtatim infidelẽ abiicere liceret,oĩa plena turbatione ac tumultibus eſſent.porrò etiã plerũq; cõtingit infidelẽ à fideli cõuerti. Ideo non vult Paulus huiuſmodi matrimonia dirimi.quanq̃ Auguſtinus ꝓpter hæc verba,dico ego, non dominus,dicat eſſe conſilium Chriſtiano,vt infidelẽ etiã conſentientẽ retineat,aut ſi velit,abiiciat.Theodoritus Græcus ait eſſe præceptum,ſoluens diui Auguſtini rationem, cuius verba ità vertimus: Dico ego,pro eo quod eſt,non inuenio huiuſmodi legẽ in diuinis euãgeliis ſcriptã,nũc verò illã addo.Quòd enim ipſius Apoſtoli leges,domini Chriſti leges ſint,manifeſtũ eſt iis,qui diuinas ſcripturas callẽt.Ipſi⁹ eñ vox illa eſt,An exꝑimentũ quæritis loquentis in me Chriſti? & illud, Non ego, ſed gratia dei mecum. ſic & hoc loco,

loco, Sanctiſſimo ſpiritu per eum loquente legem tulit apoſtolus. hoc Theodoritus.

12. *Alioqui*,id eſt,non derelinquat fidelis infidelem ſibi conſentientem,*alioqui filii veſtri immundi eſſent*,id eſt, cenſerẽtur pro adulterinis,vtpote de vero matrimonio,quod diſſolutũ eſt nati.nunc ſancti ſunt.i. legitimi, vel, alioqui filij veſtri qui per communẽ vtriuſque conſenſum in fide educati ſunt & ſancti , immũdi,id eſt,infideles fierẽt, potiſſimum ij qui parentem ſequerentur infidelem.Periculũ enim eſſet ne in odiũ diuortij ſeducerẽtur ab infideli parente relicto.

12 alioquin filij ueſtri immundi eſ-
ſent:nũc autem ſancti ſunt.13 Quòd
ſi infidelis diſcedit,diſcedat : non e
nim ſeruituti ſubiectus eſt frater,
aut ſoror in huiuſmodi : 14 in pace
autem uocauit nos deus.

13. *Quòd ſi infidelis diſcedit*,χωρίζεται.i.ſeparatur,ac diſſolutionẽ quęrit,& cohabitare nõ vult cũ fideli,aut nõ vult ſine creatoris contumelia,quod idẽ eſt,diſcedat etiã & fidelis,& alteri (ſi velit) nubat. *Non enim ſubiectus eſt frater*.i.Chriſtianus,*in huiuſmodi*.quem locũ ſic Græcus Photius explicat:Nõ oportet(inquit) matrimoniũ diſſoluere,ſi quidẽ pars infidelis cũ fideli habitare conſentit,ſin autẽ ſeditioſus eſt infidelis,& diſſolutionẽ facit,non ſic eſt illi fidelis obnoxius,vt diſcedere quoq; illi nõ liceat:quinimò matrimoniũ infideli diſſoluẽte,liberũ quoq; eſt fideli diſcedere,verũtamẽ(inq̃t Photi⁹) liber eſt per infidelis defectionem matrimonium ſoluere.

14. *In pace autem*.i.ſi ſeditioſus eſt,nec tecũ habitare cõſentit, noli illũ retinere nolentẽ, quinimò & tu diſcede.alioq futurę ſunt inter vos rixę & diſſenſiones.In pace autẽ vos vocauit de⁹.i.ad pacẽ: nã frequẽs eſt Paulo ſumere ἐν ꝓ εἰς.i.ĩ ꝓ ad.qđ autẽ noſter ĩterpres legit,vos,Gręci quidã habẽt nos:ſed facilis eſt tranſitus ab ὑμᾶς, ad ἡμᾶς. Quomodo autẽ in pace vocauit nos de⁹?quũ Matt.10. dicat Chriſt⁹:Nolite arbitrari q̃ pacẽ venerĩ mittere in terrã,nõ veni pacẽ mittere,ſed gladiũ.veni enĩ ſepare hoĩem aduerſus patrẽ ſuũ, & filiã aduerſus matrẽ ſuã,& nurũ aduerſus ſocrũ ſuã.verũ ille gladi⁹ ſpiritualis q̃ bellũ habet & inimicitias cũ mũdo,carne & diabolo, pacẽ habet cum deo:pro qua belligerare oportet aduerſus omnes, etiam & patrẽ & matrem,ſi quid mãdatis dei cõtrarium iuſſerint: imò & aduerſus animam propriam, iuxta quam ſentẽtiam dicit in euangelio ſaluator,Luc.14.cap.Si quis venit ad me & non odit patrem ſuũ,& matrẽ ſuã,& vxorẽ,& filios,adhuc autẽ & animã ſuam,

non

nō poteſt meus eſſe diſcipulus.huiuſmodi autē pugna cū vitijs carnis & affectib⁹,ſecū admittit pacē ī deo & Chriſto Ieſu domeſticā.

15. *Vnde enim ſcis.* tractim legendo cum præcedentibus ſenſus eſt,ſi ſolutionem quærit aut à fide promiſſa diſcedens ad impietatē te cogit,tecumq́; cōtendit ac rixatur, (ſic enim Chryſoſtomus) præſtat diſcedere.non enim ad ſeditiones,ſed pacē vocauit vos deus : & quia cauſari poterant:forte virum infidelem lucrabor,ſubdit,vnde enim ſcis mulier ſi virum ſaluum facies aut non?idcirco cum te ad defectionē fidei ſollicitet,prętat diſcedere.Quidam hunc locum (vt Ambroſius)referūt ad id quod antè præceſſit : fidelis mulier non dimittat infidelem ſecum habitare conſentientē.Vnde enī ſcis mulier,&c. præcedētia autem(ꝙ ſi infidelis) ꝑ parēthesim legunt.

15 *Vnde enim ſcis mulier,ſi uirū ſal-*
uum facies?aut unde ſcis uir, ſi mu-
lierem ſaluam facies? 16 *niſi unicui-*
q; ſicut diuiſit dominus.Vnumquē-
que ſicut uocauit deus,ita ambulet,
17 *& ſicut in omnibus eccleſiis do-*
ceo.Circūciſus aliquis uocatus eſt?
18 *non adducat præputium.In præ-*
putio aliquis uocatus eſt?nō circun-
cidatur.Circūciſio nihil eſt,& præ D
putium nihil eſt:ſed obſeruatio mā-
datorum dei. Vnuſquiſque in qua Eph.
uocatione uocatus eſt:in ea perma- 4.a.

16. *Niſi vnicuique.* Græci,vt Seuerianus,legunt ἢ μὴ,id eſt,an non,& referunt ad id quod præceſſit;Si vxorem ſaluam facies an nō?dein ſequitur,vnicuique ſicut diuiſit dominus,id eſt,gratiā dedit,ita ſubfaciat.noſter legit εἰ μὴ,id eſt,niſi,& ſenſus eſt,vnde ſcire potes ꝙ virum ſaluabis,aut contrà, niſi vnicuique ſicut diuiſit deus.i. niſi ꝙ ſcire potes ſicut vnicuique diuiſit deus gratias ſuas & dona. *Vnumquenque,*inquit,ſicut vocauit deus,ita ambulet, id eſt, conditionem hominis baptiſmus aut fides non mutat:ſi ſeruum reperit, ſeruitutem non excutit:ſi vxoratum,vxorem non reiicit,modò in pace & ſine Chriſti contumelia viuat.

17. *Et ſicut in omnibus,*id eſt,ambulet in ſua vocatione,& quēadmodum in eccleſijs doceo ambulare. Noſter legit ὥσπερ,id eſt, ſicut, Græci οὕτως,id eſt ſic.

18. *Non adducat præputium.* Erant enim Iudæi quos ob gentes præſectæ pelliculæ puderet,atque adeò medicamentis eam ſibi ſarciendam curarent,id quod Theophilus & Photius Græcus ex Epiphanio docent.Vult autem his verbis Paulus nullū diſcrimē eſſe inter fideles,ſiue ex circūciſione,ſiue ex gentilitate vocati ſint ad fidem.

19.Ser-

19. *Seruus vocatus es?* Non vult propter fidem,ad quam vocatus eſt, ſeruum ſeruitutem excutere:quinimò,inquit,non ſit tibi curæ huiuſmodi ſeruitus,id eſt,ne ſis de illa excutienda anxius, quinetiam vel ſi eximi ab ea potes,magis ea vtere,id eſt,in vſum aliquem eam confer.Hieronymus hos locos de ſeruo & libero,circunciſo & incircunciſo,interpretatur de nuptis & innuptis : vt ſerui & circūciſi ſint nupti,incircunciſi autem & liberi,innupti, & hoc modo ante eum Origenes , cuius apud nos Græca habemus.

20. *Libertus domini*, ideſt, à domino manumiſſus & in libertatem Chriſtianam aſſertus.libertus enim dicitur qui ex ſeruo factus eſt liber, quales Chriſtiani,qui ex ſeruitute peccati & diaboli in libertatē dei & gratiæ ſunt aſſerti.

21. *Miſericordiam cōſequutus*, id eſt,gratiā apoſtolici muneris in gentes cōſequutus ſum à domino,vt fideliter illis conſulam.

22. *Propter inſtātem.* νομίζω, inquit Græcè, id eſt, exiſtimo ſiue decerno hoc bonū eſſe,id eſt,virginitatem rem eſſe bonā & egregiā, *propter inſtantem neceßitatem*,id eſt,propter vrgentes rei vxoriæ difficultates & moleſtias. Sic enim Oecumenius Græcus: Exiſtimo, inquit, hoc bonum eſſe.quodnam verò hoc bonum eſt?abſtinere à nuptijs propter eas,quas ſecum afferunt moleſtias & difficultates.

23. *Si nupſerit virgo.* hīc Hieronymus aduerſus Iouinianum lib.1.Et ſi nupſerit virgo non peccauit,non illa virgo,inquit,quæ ſemet dei cultui dedicauit. Virgines enim quæ poſt conſecrationem nupſerunt,non tam adulteræ quàm inceſtæ ſunt.Et Theophilus ex Chryſoſtomo,virginem hoc loco dicit,non eam quæ Chriſto dicata ſit:

neat.[19] *Seruus uocatus es? non ſit ti*
bi curæ.Sed & ſi potes fieri liber:
magis utere. Qui enī in domino uo
catus eſt ſeruus,[20] *libertus eſt do-*
mini. Similiter qui liber uocatꝰ eſt,
Sup. *ſeruꝰ eſt Chriſti. Pretio empti eſtis:*
6.d. *nolite fieri ſerui hominū. Vnuſqſq;*
1.Pe. *ergo ī quo uocatꝰ eſt,fratres: in hoc*
1.d. *maneat apud deū.De uirginibꝰ au-*
E *tem præceptum domini nō habeo.*
conſilium autem do,tanquam[21] *mi*
ſericordiam conſecutus à domino,
ut ſim fidelis. Exiſtimo enim hoc bo
num eſſe[22] *propter inſtantem neceſ*
ſitatem: quoniam bonum eſt homini
ſic eſſe. Alligatus es uxori? noli quæ-
rere ſolutionem. Solutus es ab uxo-
re? noli quærere uxorem. Si autem
acceperis uxorem: nō peccaſti.[23] *Et*
ſi nupſerit uirgo : non peccauit.

hæc

hæc nanque ſi nupſerit, delinquit haud dubiè plurimum. Videant igitur q̃ rectè faciunt, qui moniales virgines ad inceſtas nuptias ſolicitāt. Photius de hoc ſic ait, καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε, παρθένον ἐνταῦθα φησὶν οὐ τὴν ἀφιερωμένην θεῷ, ἀλλὰ τὴν ἄγαμον κόρην. ὡς ἥγε ἀφιερωθεῖσα θεῷ ἂν γήμῃ, μοιχὸν ἐπιφέρει Χριστῷ ὧ νενύμφευται id eſt, & ſi nupſerit virgo, nō peccat, Virginem hic dicit non deo dicatam, ſed innuptam puellam: quòd ſi deo dicata nupſerit, adulterū Chriſto, cui deſpōſata erat ſupinducit.

24. *Tribulationem carnis*, ſcilicet parturiētium dolores, liberorum educādorum ſolicitudinem, & mille matrimonij incommoda.

25. *Ego autem vobis parco.* Græcè φείδομαι, id eſt, veſtri miſereor, nolens, ſi fieri poſſit, in has vos moleſtias incidere.

26. *Reliquum eſt.* Vult Paulus, ſi qua etiam eſſet in huius mundi rebus voluptas, non admodū illis affici propter temporis breuitatem: quod ſi quæ eſſent huiuſmodi voluptates, fluxæ ſint & breues. Qui ergo, inquit, vxorem duxerunt, non magnopere rei vxoriæ afficiātur. *Qui flent, &c. qui emunt, tanquam non poßidentes.* Græcè μὴ κατέχοντες, quaſi dicas, nō ꝑpetuò poſſidētes. Eſt enim κατέχειν magnopere aliquid detinere, & vehementer ad illud affici, vnde κατοχὴ ardēs animi affectio. Inquit ergo, q̧ emūt ſint, ſubaudi, tanquam non poſſidentes, id eſt, non ita diſtineantur rebus emptis, quaſi illas perpetuò poſſeſſuri: *& qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.* Græcè ὡς μὴ καταχρώμενοι, id eſt, ſic vtantur vt non abutantur, vt abuti ſit hoc loco ſupra modum & immodicè vti. Immodico igitur rerum ſecularium vſu interdicit Paulus, ſcilicet vt vtamur ijs tāquam probi fructuarij, non tanquā perpetui poſſeſſores: qui res ſuas, ſi viſum eſt, iure ſuo abſumunt.

27. *Præterit enim figura.* Græcè σχῆμα. i. habitus, ſpecies, ac ſtatus mundi

24 *tribulationem tamen carnis habebunt huiuſmodi.* 25 Ego *autem uobis parco.* Hoc itaque dico fratres, *tempus breue eſt.* 26 *reliquum eſt: ut & qui habent uxores, tanquā non habentes ſint. & qui flent, tāquam nō flentes. & qui gaudent: tanquā non gaudentes. & qui emunt: tanquam non poßidentes. & qui utuntur hoc mundo: tanquam non utantur.* 27 *præterit enim figura huius mundi.* Volo *autē uos ſine ſolicitudi* F
ne eſſe. Qui ſine uxore eſt: ſolicit⁹ eſt quæ domini ſunt, quo modo placeat deo. Qui autem cum uxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo

mundi huius: nulſt enim nos affici huic mundo, quòd quicquid in eo eſt, fugax ſit ac labile. παράγει quoq; quod interpres vertit prę terit, ſignificat etiã decipit: quo modo ſumi poteſt, vt ſit ſenſus: Nolite huic mundo immodicè affici. Nam etſi figuram ac ſpeciem boni nonnullam habet, fallax tamen eſt, ſuique ſtudioſos decipit.

placeat uxori: 28 *& diuiſus eſt.*
Et mulier innupta & uirgo cogi-
tat quæ domini ſunt: ut ſit ſancta
& corpore & ſpiritu. Quæ autem
nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi:
quomodo placeat uiro. Porrò hoc ad
utilitatẽ ueſtrã dico, nõ ut laqueum
uobis iniiciã, 29 *ſed ad id quod hone*
ſtũ eſt, & quod facultatẽ præbeat
ſine impedimẽto dominũ obſecrãdi.
G 30 *Si quis autẽ turpẽ ſe uideri exiſti*
mat ſup uirgine ſua, ꝙ ſit ſupadul
ta, et ita oportet fieri: quod uult fa-
ciat. nõ peccat, ſi nubat. 31 *Nã qui ſta*
tuit in corde ſuo firmꝰ, nõ habẽs ne-
ceſſitatẽ, poteſtatẽ autem habẽs ſuæ
uolũtatis, et hoc iudicauit in corde
ſuo, ſeruare uirginẽ ſuã: bene facit.
Igitur et q matrimonio iũgit uirgi-
nẽ ſuã, bene facit: & q nõ iũgit, me
Rom. 7.a. *liꝰ facit. Mulier alligata ẽ legi quãto*

28. *Diuiſus eſt*.i.ĩ multas ſolicitudinũ ptes, miſeriarũq; diſtractus. Græca habẽt μεμέριϛαι ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος.i. diuiſa eſt mulier ſiue vxor & virgo. hoc eſt, iuxta Oecumeniũ, nõ eandẽ ſolicitudinẽ habẽt, ſed diuerſa ſunt illis ſtudia, quia virgo cogitat quę ſunt dei, mulier quæ ſunt viri.

29. *Sed ad id quod honeſtum.* Græcè ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον, καὶ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Eſt aũt ſenſus, ꝙ tãtopere virginitatẽ vobis cõmendo, ad vtilitatem veſtrã facio, *non vt laqueum vobis iniiciam*.i. non ꝙ neceſſitatẽ vobis imponere velim cõtinendi: βρόχον enim.i. laqueũ, inquit Oecumenius, neceſſitatem appellat. Sed ſup. vt vos adhorter ad id qđ honeſtum eſt, &c. Gręcis quoque aliquid ſimile ſupplendũ eſt, quorũ ad verbũ ſenſus eſſe poteſt: Sed vt vos inuitem, ſub. ad honeſtatẽ & indiuulſam immobilemq; domino aſſidentiam.i. vt vos adhorter honeſtè viuere & domini obſequio aſſiduos eſſe.

30. *Si quis autem turpem ſe videri exiſtimat*, id eſt, ſi quis indecorum exiſtimat virginem ſuam eſſe plus æquo nubilem, tradat eam viro; neque enim ſic peccat.

31. *Nam qui ſtatuit in corde ſuo*.i. qui certo apud ſe ſtatuit, nõ collocare nuptum filiã, quum pro arbitrio id poſſit, nulla neceſſitate ad

eam ſecum retinendam adactus, bene ac laudabiliter facit.

32. *Liberata eſt à lege*, id eſt, non amplius tenetur lege, quę illã vetabat viuẽte viro ſecũdas adire nuptias. Gręci paulò ſecus habẽt ἐλεύθερα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι. i. libertatẽ habet nubendi cui volet. *Tantum in domino*. i. ſecundum dominum, hoc eſt, caſtis & honeſtis nuptijs cũ ſpe liberorũ procreandorum.

1. *De his autem*. Erant Corinthij nonnulli perſuaſi à pſeudoapoſtolis, qui exiſtimarent nefas eſſe veſci carne idolis ĩmolata, quã ideo idolothytũ vocãt. Erãt contrà pfectiores, qui nihil exiſtimabant vlli cibo propter idolum accedere vel decedere, & ideo templa idolorum ingredientes cum illorum ſacrificis edebãt: quod quum à præſtantioribus fieri viderent infirmiores, illorum cœnis aderant, veſcentes quoque de idolothyto, ſed nonnihil numinis in eo eſſe credentes. Carpit ergo pfectiores Paulus, qui quũ gloriarentur ſe ſcire nullam in cibis fore diſcretionem, interim puſillis ſcandalo erant. oſtendens parum prodeſſe illis huiuſmodi ſcientiam (de ea enim loquitur) niſi charitas eos à proximorum ſcandalo auertat.

2. *Sed non in omnibus eſt*, id eſt, quanquam noſtis nihil religionis, aut maculæ cuiquã cibo accedere propter idolum, non tamen paſſim idolothyto veſci oportet:

tẽpore uir eiꝰ uiuit. quòd ſi dormierit uir eiꝰ: 32 *liberata eſt. cui autem uult, nubat: tantum in domino. Beatior autem erit, ſi ſic permanſerit ſecundum meum conſilium. Puto autẽ quòd & ego ſpiritũ dei habeã.*

ARGVMENTVM Cap. 8.

¶ *Damnat promiſcuè cum fratrum offendiculo in idolorum menſa veſcentes.*

CAPVT VIII.

1 *E ijs autem quæ idolis* A
D *immolantur, ſcimus quòd omnes ſcientiã habemus. Scientia inflat: charitas uerò ædificat.* 2 *Si quis autem ſe exiſtimat ſcire aliquid: nondum cognouit quemadmodum oporteat eum ſcire. Si quis autem diligit deum: hic cognitus eſt ab eo. De eſcis autem quæ idolis im* B
molantur, ſcimus quia nihil eſt idôlum in mundo, & quòd nullus eſt deus niſi unus. Nam etſi ſunt qui dicantur dij, ſiue in cælo, ſiue in terra (ſiquidẽ ſunt dij multi et domini multi) nobis tamẽ unꝰ deꝰ pater ex quo oĩa, et nos in illũ: & unus dominus Ieſus Chriſtus, p quẽ oĩa, & nos p ipſum: 2 *ſed nõ in omnibus eſt ſcien*

tia

nõ enim in omnibus eſt hęc ſcientia, id eſt, nõ enim hęc omnes norunt, quinimò multi veſtro exemplo idolothytum manducantes, exiſtimant aliquid in idolo eſſe numinis, atque ita polluuntur: non quia veſcuntur, ſed quia cum huiuſmodi conſciẽtia veſcuntur. Gręci explicant non in omnibus eſt ſcientia, id eſt, non omnes ſciunt quòd nihil eſt idolum in mundo: ſed quum vos ad menſas idolorum vident accedere, putant in ijs eſſe aliquid numinis.

tia. Quidã autẽ[3] cũ conſcientia uſq;
nunc idóli, quaſi idolothytũ mandu
cãt: & cõſcientia ipſorũ cùm ſit in-
firma, polluitur. Eſca autẽ nos nõ cõ
C *mendat deo.* [4] *Neq; enim ſi mãdu-*
cauerimus, abũdabimus: neq; ſi non
mãducauerimus, deficiemus. uidete
autẽ ne fortè hæc licẽtia ueſtra of-
fendiculũ fiat infirmis. Si enim quis
uiderit cũ qui habet ſcientiã[5] *in ido*
lio recũbentem: nõne conſciẽtia eius
cùm ſit infirma, ædificabitur ad mã
D *ducandũ idolothyta? Et peribit in-*
firmus in tua[6] *cõſciẽtia frater, pro-*
Rom. *pter quem Chriſtus mortuus eſt? Sic*
14.c. *autẽ peccãtes in fratres: & percu-*
tientes conſcientiã corũ infirmã: in
Rom. *Chriſtũ peccatis. Quapropter ſi eſca*
14.d. *ſcandalizat fratrem meũ: non man*
ducabo carnem in æternum, ne fra
trem meum ſcandalizem.

3. *Cum conſcientia vſque nũc idoli*, id eſt, cum eadem ſcientia & conſciẽtia, qua & gentes exiſtimantes aliquid eſſe idolum.

4. *Neque ſi manducauerimus abundabimus*, id eſt, neque laudabiliter agemus manducantes, neque deficiemus, id eſt, peccabimus, abſtinentes.

5. *In idolio* id eſt, menſa idolis conſecrata. Græcè ἐν εἰδωλείῳ.

6. *In tua ſcientia*, id eſt, ob huiuſmodi ſcientiam, quam tibi cum periculo fratris vendicas.

ARGVMENTVM Cap. 9.

¶*Etſi pro libertate ſumptus exigere poſſet, ſe tamen abſtinuiſſe oſtendit, ne quod euangelio offendiculum daret.*

CAPVT IX.

A [1]*NOn ſunt liber? Nõ ſum apoſtolus? Nónne Chriſtum Ieſum dominũ no*

1. *Non ſum liber*, id eſt, nunquid mei iuris ſum, vt nemo inhibere poſſit, quin ſumptus à vobis exigam?

2. *Nam ſignaculum*.i.vos argumento eſtis mihi creditæ apoſtolicæ functionis,apud quos apoſtolatus opera geſſi:quinimò & mea defenſio eſtis.Si quis enim me negat apoſtolum eſſe,ego vos oſtento. mea defenſio eſt hæc,Vos,inquã,ſignaculum apoſtolatus mei: nec mihi videtur iungendus hic locus cum ſequenti, *nunquid non habemus,&c.* neque enim indigebat defenſione,ad oſtendendum quòd iure ſumptus in euangelio prædicando feciſſet:ſed probat ſe fuiſſe illis apoſtolũ,quaſi dicat,poteram exigere à vobis ſumptus,quia veſter apoſtolus: quod ſi quis negauerit, mea vos eſtis defenſio,vtpote ſignaculum apoſtolatus mei, in quibus ego apoſtolatus mei ſigilla impreſſi,firmiſſimã ſcilicet Chriſti fidẽ. ꝙ ſi quis(inquiunt Græca ſcholia) me negat eſſe apoſtolũ, ego vos proferò : in quibus quæcunque apoſtolum decent,peregi,tum in ędendis ſignis ac fide docenda,tum etiam in ferendis periculis: quæ omnia ſunt σφραγὶς & ſigillum apoſtolatus.

3. *Sororem*.peruerſè hunc locum quidam explicant de vxoribus apoſtolorũ, quum nulli (vt inquit Hieronymus) vxores habuiſſe legãtur præter vnũ Petrum,idque ante conuerſionem. Certè Chryſoſtomus,Theodoritus,& Theodorus Græci, interpretantur de mulieribus apoſtolis miniſtrantibus,quales Chriſtum ſequutas eſſe legimus,& illi miniſtraſſe.

4. *Fratres domini*. Ioannem,Iacobum,Iudam,& Simonẽ dicit, qui quum cognati eſſent domini,Hebræorũ more fratres dicebantur.

5. *Secundum hominem*, id eſt,nunquid humana tantum ſimilitudine aut autoritate poteſtatem noſtram probare contendo?nunquid & in lege

ſtrum uidi? Nónne opus meum uos eſtis in domino? Et ſi alijs non ſum apoſtolus,ſed tamen uobis ſum.[2] nã ſignaculũ apoſtolatus mei uos eſtis in domino. Mea defenſio apud eos qui me interrogãt,hæc eſt, Nũquid non habemus poteſtatem mãducandi & bibendi?Nunquid non habemus poteſtatem mulierem[3] ſororem circunducẽdi:ſicut et cæteri apoſtoli,[4] & fratres domini,& Cephas? Aut ego ſolus & Barnabas,non habemus poteſtatẽ hoc operandi?Quis militat ſuis ſtipendijs unquã? Quis plantat uineam: & de fructu eius non edit?Quis paſcit gregem: & de lacte gregis nõ mãducat? Nunquid [5] ſecundum hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi,Non alligabis os Deu. 25.a.

in lege parabola bouis ea confirmatur?

6. *Nunquid de bobus cura eſt deo*, id eſt, boum ne, an non noſtra magis cauſa hæc dixit?

7. *Poteſtatis veſtræ*, id eſt, ſi ij qui nõ ſunt vobis doctores neq; apoſto li vtũtur poteſtate à vobis cõceſſa, vt à vobis ſumptus exigãt, quare nõ potius nos exigamꝰ? for taſſis autẽ τὸ ἐξουσίας, id eſt, poteſtatis pro οὐσίας, quod opes & facultates alicuius ſi gnificat, poſuit Paulus, vt plerunq; ſermonis proprie- tatem negligit, id eſt, ſi fa- cultatum veſtrarum partici- pes illi facti ſunt, cur non & nos?

8. *Qui in ſacrario operantur*. Leuitas dicit, quibus pars ſa crificij contingebat in edu- lium. Vide Deuterono. 18. cap.

9. *Vt ita fiant*, id eſt, ꝙ mihi ſumptus à vobis exhiberi velim.

10. *Non eſt mihi gloria*, id eſt, non accedet mihi ad cu- mulum gloriæ: neque eſt quòd inde gloriari poſſim, qui ad hanc functionem nõ meo merito, ſed dei gratia ſum vocatus, cuique iniun- ctum eſt: quòd ſi *volens*, id eſt, vltro & iniuſſus, id mu- neris exequerer, hinc mihi merces accreſceret. *Si autem inuitus*, id eſt, iuſſus & ex mandato, id perago, nihil eſt ꝙ inde glorier. diſpenſa- tio enim, & euangelij admi- niſtratio mihi credita, & commiſſa eſt: quaſi diceret,

1.Ti. 5.c. *boui triturãti.[6] Nũquid de bobus cu ra eſt deo? An propter nos utiq; hoc dicit? Nã propter nos ſcripta ſunt. quoniã debet in ſpe qui arat, arare: et qui triturat, in ſpe fructus pcipiẽ*

B *di. Si nos uobis ſpiritualia ſeminaui*

Rom. 15.f *mꝰ: magnũ eſt ſi nos carnalia ueſtra metamꝰ? Si alij[7] poteſtatis ueſtræ par ticipes ſunt: quare nõ potiꝰ nos? Sed nõ uſi ſumus hac poteſtate: ſed oĩa ſu ſtinemus, ne quod offendiculũ de-*

Deu. 18.a. *mus euãgelio Chriſti. Neſcitis quo- niã[8] qui in ſacrario operantur, quæ de ſacrario ſunt, edunt? & qui al- tario deſeruiunt: cum altario par- ticipant? Ita & dominus ordinauit ijs qui euangelium annuntiant: de euangelio uiuere. Ego autem nullo horum uſus ſum. Non autem ſcripſi hæc,[9] ut ita fiant in me. Bonum eſt enim mihi magis mori, quàm ut glo riam meam quis euacuet. Nam etſi euãgelizauero:[10] nõ eſt mihi gloria. neceſſitas enĩ mihi incũbit. uæ enim*

C *mihi eſt: ſi nõ euangelizauero. Si e- nim uolens hoc ago: mercedem ha- beo. ſi autem inuitus: diſpenſatio mi hi credita eſt. Quæ eſt ergo merces mea? Vt euangelium prædicans:*

ſeruus inutilis ſum, quod iu beor,& debeo facere,facio.
11. *Sine ſumptu*.i.gratis.
12. *Poteſtate mea*,id eſt,libertate ſumptus exigendi.
13. *Neſcitis,&c*.hortatur eos ad ſupnę vocationis brauiũ & prẽmiũ cõtẽdere,exẽplo pugilum, & antagoniſtarũ, q marceſcibilis coronę gratia ſe cõtinent ab oĩbus,quę ab ea cõſequẽda auertũt, vt expeditius currãt:quãtò magis nos, qui ad immarceſcibilẽ coronã cõtendimus,ꝑperare oportet, & ab omni prępediẽte peccato abſtinere? *Stadium* autẽ curriculum eſt,& locus in quo equi hominéſve ad curſum exercentur,& athletæ certant.
14. *Brauium*.i. ſtatutũ præmiũ.eſt aũt Gręcè βραβεῖον, quod Latini vſurpãt pro brauium ſiue brabæum, ſtatutũ victoribus in quocunq; certamine præmium.
15. *Aerem verberãs*,id eſt,fruſtra & inaniter laborans.
16. *In ſeruitutẽ redigo*.i. mihi ſubigo.& ſi quando in ſerui morẽ cõtumacis laſciuire incipit,caſtigo illud:ne quũ alijs predicauerim, reprobus efficiar. Græcè ἀδόκιμος,qđ improbũ quoq; ſignificat: & tũc ſenſus eſt,ne quum alijs vitã prædicem & commendem ſtudioſam,ipſe vitioſus inueniar.

[11]ſine ſumptu ponã euangeliũ,ut nõ abutar [12]poteſtate mea in euãgelio. Nã cùm liber eſſem ex oĩbus, omniũ me ſeruum feci:ut plures lucrifacerem.Et factus ſum Iudæis tanq̃ Iudæus:ut Iudæos lucrarer,ĩs qui ſub lege ſunt:quaſi ſub lege eſſem (cùm ipſe nõ eſſem ſub lege)ut eos q ſub lege erãt,lucrifacerẽ.iis qui ſine lege D *erant,tanq̃ ſine lege eſſem(cùm ſine lege dei non eſſem : ſed in lege eſſem Chriſti) ut lucrifacerẽ eos qui ſine lege erãt.Factus ſum infirmis infirmus:ut infirmos lucrifacerẽ. Omnibus oĩa factus ſum:ut oẽs facerẽ ſaluos.Oĩa autẽ facio ꝑpter euãgeliũ: ut particeps eius efficiar.[13]Neſcitis ꝙ ii q in ſtadio currũt:oẽs qdẽ currũt : ſed unus accipit [14] brauiũ? Sic currite:ut cõprehẽdatis.Oĩs autem qui in agone cõtẽdit:ab oĩbus ſe abſtinet,& illi quidẽ ut corruptibilem coronã accipiãt: nos autẽ incorruptã.Ego igitur ſic curro,nõ quaſi in incertũ:ſic pugno,nõ quaſi [15] aerem uerberãs:ſed caſtigo corpus meũ et [16]ĩ ſeruitutẽ redigo,ne cũ aliis prædicauerim,ipſe reprobus efficiar.*

ARGVMENTVM *Cap.* 10.

¶*Ab idololatria & fornicatione & murmuratione veterum Iudæorum exemplo eos deterret, quibus ad Chriſtianorũ inſtructionẽ oĩa in figura cõtigerũt. Deinde ab idolorũ mẽſa,vt ſe ſubducãt,& omnia in dei gloriam faciant,admonet.*

1. Nolo

1. *Nolo enim vos ignorare.* Admonet hoc capite Corinthios Paulus, ne de donis à deo perceptis efferantur. Futurum enim vt per elationem hâc,atque alia peccata,his donis excidant,& à Chriſto eiiciantur,idque exemplo Iudæorum,quos licet in figura,ſimilibus tamen ab eo donis affectos probat,ſed hinc tamen ob ſua delicta excidiſſe.

CAPVT X.

A [1] *N olo enim uos ignorare fratres, quoniam patres noſtri oẽs ſub nube fuerunt, & omnes mare tranſierunt,*
Nu. 9.d. *& omnes in Moyſe baptizati ſunt in nube, & in mari, & omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt,*
Exo. 13.d. Exo. 14.e *& omnes eundem potum ſpiritualem biberunt (bibebant autem de ſpirituali,* [2] *conſequente eos*
Exo. 16.d. *petra. petra autem erat Chriſtus)*
Exo. 17.b. *ſed non in pluribus eorum beneplacitum eſt deo. nam proſtrati ſunt in*
Nu. 20.b *deſerto. Hæc autem in figura facta*
B *ſunt noſtri, ut nõ ſimus concupiſcentes malorum, ſicut & illi concupierunt. neque idololatræ efficiamini,*
Exo. 32.b. *ſicut quidã ex ipſis: quemadmodum ſcriptum eſt, Sedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt lu-*

Sicut enim in ſpiritu ſancto,& aqua baptizati veri Pharaonis ſeruitutem excuſſerunt, Chriſti carne paſti, & eius ſanguine potati ſunt:ita patres Iudæi excuſſa Pharaõis ſeruitute,& trãſgreſſo mari rubro,quodam modo in mari, & nube baptizati ſunt, ſimilitudinariè ſcilicet.quod autem illis nubes protegens, conducens, ac refrigerans:id nobis ſpiritus ſanctus actionum noſtrarum dux, & protector, libidinumque moderator & extinctor: quod illis mare, hoc Corinthijs & Chriſtianis omnibus,aqua baptiſmatis. Corinthij Chriſti carnẽ manducabant , illi figuram eius manna: quam ſpiritualem vocat eſcam, quòd miraculoſè cælitus deſcenderit.Corinthij ſanguinem domini bibebant,Iudæi ſpiritualem potum, quem miraculoſè petra fudit, biberũt: neque tamen,tot affecti beneficijs,præter duos tantum, in terram promiſſionis peruenerunt:ſed in deſerto proſtrati ſunt ac mortui. qua in re figura noſtri fuere,vt ſcilicet à vitijs illorũ abſtineamus, alioqui in deſerto perpetuæ vaſtitudinis perituri, neque verá promiſſionis terram ingreſſuri.

2. *Conſequente eos petra.* pro conſequente Græcè eſt ἀκολουθούσης.i. ꝑ totũ iter comitãte:nõ ꝙ re vera petra vnde aqua manauit, ꝑpetuò

eos comitaretur, ſed Chriſtus in petra figuratus: vnde ait, *Petra autem erat Chriſtus*.i. Chriſtum ſignificabat, de cui⁹ percuſſo latere in paſſione ſanguis & aqua defluxit. vnde refecti ac potati ſumus.

3. *Neque tentemus*.i. neque de miſericordia eius diffidamus ſicut illi. Nam in deſerto diffidentes, & dicẽtes, cur eduxit nos de Aegypto vt moreremur ĩ ſolitudine?

dere. neque fornicemur: ſicut qui-
dam ex ipſis fornicati ſunt: & ceci Nũe.
derunt una die uigintitria millia. 25.b.
[3]*neque tẽtemus Chriſtũ: ſicut qui-* Nũe. 21. b.
dam eorum tentauerunt, & à ſer-
pentibus perierunt. neque murmu C
raueritis: ſicut quidam eorum mur Nũe.
murauerunt, & perierunt[4]*ab ex-* 14. f.
terminatore. Hæc autem omnia, in Iudit.
figura contingebant illis: ſcripta 8.c.
ſunt autem ad correptionẽ noſtrã,
[5]*in quos, fines ſeculorum deuene-*
runt. Itaque qui ſe exiſtimat ſtare:
uideat ne cadat.[6]*Tentatio uos non*
apprehẽdat, niſi humana. fidelis au
tem deus eſt, qui non patietur uos tẽ
tari ſupra id quod poteſtis, ſed fa-
ciet etiam cum tentatione[7]*prouen-*
tum, ut poſſitis ſuſtinere. Propter
quod chariſſimi mihi, fugite ab ido
lorum cultura. Vt prudentibus lo
quor, uos ipſi iudicate quod dico.
[8]*Calix benedictionis cui benedici-* D
mus, nónne cõmunicatio ſanguinis
Chriſti eſt? & panis quẽ frãgimus,
nónne participatio corporis domini
eſt? Quoniam unus panis, & unum

Chriſtum deum eorum ducem tẽtabãt. Qui enim experiri virtutem, aut bonitatem alicuius cupit, de illo ſe diffidere oſtendit.

4. *Ab exterminatore*, ſcilicet angelo, quia per angelũ vindictas ſuas deus exercebat: vel exterminatorem intellige exitialem quãdam dei poteſtatem, & vltricem virtutẽ, quoquo modo illa fieret.

5. *In quos, fines*, non in quos fines, quia τέλη Græcè neutrum eſt, ὅυς, id eſt, quos maſculinum, ſed in quos ſcilicet nos, fines ſeculorum deuenerunt: quaſi diceret, finis ſeculi, aut vitæ cuiuſque noſtrũ properat, & modicum tempus ſupereſt ad bene agendum. Ideo ſtudeat quiſque bonis operibus, & qui ſe exiſtimat ſtare, id eſt, firmũ eſſe in fide & perfectum, videat & caueat ne inde excidat.

6. *Tentatio vos non apprehendat*. noſter legit ἐιληφέτω, & hoc modo ſenſus eſt, ne ſinite vos apprehendi, & vinci ab vlla tentatione, niſi humana, id eſt facili, quæ velit nolit homini ſe ingerit, λαμβάνομαι nanque conuinci ſignificat. Græci legunt ἔιληφε, id eſt, apprehendit, & tunc ſenſus eſt, Qui ſe

exiſtimat

exiſtimat perfectum, videat & caueat ne præceps ruat. neque enim vos vlla dum tentatio apprehendit, niſi humana, & facilis: quaſi diceret, nondum inſurrexere aduerſum vos fortes, & vehementes tētationes, nondum quod Hebræis ait, vſque ad ſanguinem reſtitiſtis, vt ob huiuſmodi ſuperatas tētationes pfectos vos gloriari poſ-

corpus multi ſumus. Omnes quidē de uno pane, & de uno calice participamus. Videte Iſrael ſecundum carnem. Nónne qui edunt hoſtias:
E *participes ſūt altaris? quid ergo? dico quòd idólis īmolatū, ſit aliquid? aut quòd idôlum ſit aliquid? Sed quòd quæ īmolant gētes: dæmoniis immolant, & non deo.* Nolo au*tem uos ſocios fieri dæmoniorum.* Non *poteſtis calicem domini bibere, & calicem dæmoniorum. non poteſtis menſæ domini participes eſſe, & menſæ dæmoniorum.*

ſitis. veruntamen confidite ī deo. Fidelis enīeſt de⁹, &c.

7. *Prouentum*, Græcè ἔκβα-σιν, quidam exitum interpretantur, id eſt, ſi tentatio ingruerit, faciet vt ſtatim ea euolet. Quum autem ἐκβαί-νειν ſignificet vltra progredi, & promouere, rectè mihi vertiſſe videtur interpres prouentum. Certè Photius prouētum interpretatur, cuius ita Græca vertimus, faciet cum tentatione prouentum, id eſt faciet vos ſtatim fortes & ferre valentes, adeo vt nullum ex tentatione detrimentum, quin potius lucrum multum referatis.

8. *Calix benedictionis.* hoc, & ſequenti de ſacrificio Iudæorum exemplo vult abducere Paulus Corinthios à menſa idolorum, quam frequentabant Corinthij, ibi ſe ingurgitantes, & excuſationem è doctrina ſumentes, in qua nullus cibus eſt immundus. Iis ergo dicit Paulus, calix benedictionis cui benedicimus, id eſt, quem cum gratiarum actione ſumimus, nónne communicatio ſanguinis Chriſti eſt, id eſt, nónne calicem Chriſti ſumentes, ac ſanguinem illius bibentes, cū illo communicamus, & cum illo commercium nobis eſſe declaramus? & *Panis quem frangimus*, id eſt, corpus Chriſti quod ſub ſpeciebus panis ſumimus, nónne participatio corporis domini eſt? id eſt, nónne declarat nos partem habere cum corpore domini, & in illud conſentire? Quinimò, inquit, quotquot menſam domini adeuntes de vno pane edimus & de vno calice bibimus, vnus panis & vnum corpus myſticum in eo ſumus, quando per ipſi⁹ ſumptionem illius corpori incorporamur. rurſum, inquit, *Videte Iſrael ſecundum carnem*, id eſt, conſiderate illum carnale ſacrificium immolantem. Nónne leuitæ & ſacerdotes qui edunt hoſtias

Participes ſunt altaris.i. conſentiu~t in ſacrificia? Nónne verum eſt (vos enim,antea dixit,ipſi iudicate.i.iudices eſtote)vnúquéque in illud ſacrificium conſe~tire,de quo edit: ſiue illud ſit de corpore Chriſti Chriſtianum ſacrificium, ſiue carnale Iudæorum? Indubiè ſubiuncturus erat Paulus,Et vos quoque,qui idolothytis veſcimini, idolorũ participes eſtis; ſed ne illos offenderet, ſermonem temperauit,oſtẽdẽs ſe nõn hæc dicere,quaſi aut idolo.aut idolothyto aliqua virtus inſit: ſed quia nolo, inquit, vos ſocios fieri dæmoniorum.quibus verbis latenter innuit,eos dum idolothytis veſcuntur,in idola conſentire: aut certè hanc de ſe opinionem infirmis in fide generare, à quibus vt eos auertat, concludit eos non poſſe menſæ domini in Euchariſtia,ſimúlque dæmoniorum in idolothyto participes eſſe.

9 *An æmulamur dominum? Nunquid fortiores illo ſumus?* 10 *Omnia mihi licent,ſed non omnia expediunt.omnia mihi licent,ſed non omnia ædificant.Nemo quod ſuum eſt quærat: ſed quod alterius. Omne quod in macello uænit: mãduca te,nihil interrogantes propter conſcientiam.domini eſt terra & plenitudo eius. Si quis uocat uos infidelium ad cœnã,& uultis ire:omne quod uobis apponitur manduca te,* 11 *nihil interrogantes propter cõſciẽtiam.Si quis autẽ dixerit,* 12 *Hoc immolatum eſt idólis: nolite mandu*

Sup. 6.c. Eccl. 37.d.

F

Pſal. 23.a.

9. *An æmulamur* Græcè. παραζηλοῦμεν, id eſt extimulamus, & irritamus?oſtẽdens irritari dominum à Corinthiis dum paſſim idolothytis veſcerẽtur.Deinde ſubdit,nũquid fortiores illo ſum⁹?quaſi diceret, fruſtra illũ irritam⁹ qui fortior eſt,& vlciſcẽdi vim habet.

10. *Omnia mihi licent.* nõ omnia expediunt.quæ licent: quando ſcilicet nõ ædificãt:quaſi diceret,etſi in ſe idolothytum mãducare nõ eſt illicitũ,paſſim tamen id,vt facitis,agere cum offendiculo proximi,malum eſt:nos autem non tam ius noſtrum tueri oportet,q̃ infirmitati alterius cõſulere.hoc enĩ ait,dicẽs,nemo qđ ſuũ eſt q̃rat.

11. *Nihil interrogantes propter conſcientiam*,nõ quòd conſcientia iudicet non eſſe interrogandũ:ſed id vult Paulus,ꝙ de iis quę in macello væneunt,nullam facere oporteat conſcientiã: verùm(vt inquit Photius)puram illam ea in re & nihil hæſitantẽ habere oportet.

12. *Hoc immolatum eſt*.ex hoc loco & præcedente oſtendit ſe idolothytũ non inhibere:niſi quaten~s ſuſpicionẽ affert venerati idol: quando ſi extra ſacrificia idolorũ ac ſine cõſciẽtia idoli apponatur, non interdicit.

13. *Libertas*

13. *Libertas mea iudicatur.* Græcè κρίνεται, id eſt, condemnatur ob alienam conſcientiam, id eſt, etſi per Chriſtum libertatẽ habeo veſcendi idolothyto, non tamẽ ſinendum eſt: ne ob conſcientiam alterius læſá, hęc mea libertas vitio mihi vertatur, & dãnabilis fiat.
14. *Si ego cum gratia*, id eſt, inquit Chryſoſto. ſi per dei gratiá indifferenter quolibet cibo veſci poſſum, próq; hac libertate gratias ago, qd blaſphemor. .i. quid me ſino blaſphemari, & male audire à gẽtibus? Ná gẽtes, inquit Chryſoſt. vidẽtes Chriſtianos idôla auerſari, & tamẽ ad eorũ mẽſas accurrere, ibique ingurgitari, accuſabant eos ſimulationis & gulæ.

care propter illum qui indicauit,
G *& propter conſcientiam. conſcientiam autem dico non tuam, ſed alterius. Vt quid enim* [13]*libertas mea iudicatur ab alia conſcientia?* [14]*Si ego cũ gratia participo: quid blaſ*
Colo. *phemor pro eo quòd gratias ago?*
3.c. *Siue ergo manducatis, ſiue bibitis, uel aliud quid facitis: omnia in glo riam dei facite. Sine offẽſione eſtote Iudæis & gentibus, & eccleſiæ dei: ſicut & ego per omnia omnib⁹ placeo: nõ quærẽs quod mihi utile eſt, ſed quod multis: ut ſalui fiãt.*

ARGVMENTVM Cap. 11.

¶ *Virum aperto capite, mulierem autem operto orare iubet, particulares in dominica cœna conuentus damnat, & ad digne ſumendam Euchariſtiam hortatur.*

CAP. XI.

A *IMitatores mei eſtote: ſicut & ego Chriſti.* [1]*Laudo autem uos fratres: quòd per omnia mei memores eſtis: & ſicut tradidi uobis, præcepta mea tenetis. Volo autem uos ſcire*
Eph. *quòd omnis uiri caput, Chriſtus eſt.*
5.c. [2] *caput autem mulier[illegible] uir. caput*

1. *Laudo autẽ.* Quidã aſſerũt eos à Paulo laudari ꝙ præcepta ab illo tradita tenerent. cæterũ quòd in multis aliis ridiculá & inhoneſtam cõſuetudinẽ haberẽt, dãnari. Theodor⁹ Græc⁹, & Ambroſius exiſtimant iſtud, laudo vos, ironicè dictum.
2. *Caput mulieris vir.* quoniá virilia ſibi officia vendicabãt mulieres, ita vt in eccleſia docẽdi minus vſurparẽt, & aperto capite prophetarẽt atq; orarent, oſtẽdit Paulus id nõ decere. quoniam quũ vir caput ſit mulieris. i. dominus: & ipſius, Chriſtus: Chriſti autẽ, deus: nõ decet ergo mulierẽ aperto capite orare, aut ꝓphetare. Prophetabãt enim ea ætate mulieres, ſicut in Actis de filiis Philippi legimus. Sic contrà, virum non decet velato capite, quia

hoc agens *Deturpat caput ſuum*, id eſt, ignominia afficit. Caput autem, vel Chriſtum intellige, dum qui immediate ſubiacet Chriſto, profitetur per velamen vxori ſe ſubeſſe. nam velamen, vt omnes hic exponunt, Græci ac latini, ſubiectionem indicat. vel caput ſuum, id eſt, ſemet ignominia afficit muliebre vſurpans officium, atque vxori ſeſe demittens.

uerò Chriſti: deus. omnis uir orans aut prophetans uelato capite: deturpat caput ſuum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato capite: deturpat caput ſuũ. unum enim eſt, ac ſi decaluetur. Nam ſi non uelatur mulier, tondeatur. Si uerò turpe eſt mulieri tonderi aut decaluari: uelet caput ſuum. B *Vir quidem non debet uelare caput ſuum, [3] quoniã imago & gloria dei eſt: mulier autẽ, gloria uiri eſt. Non enĩ uir ex muliere eſt: ſed mulier ex uiro. Etenim non eſt creatus uir propter mulierẽ: ſed mulier propter uirũ, ideo debet mulier [4] uelamẽ ha*

Gen. 2.d.

Contrà mulier aperto capite orans, caput quoque ſuũ ignominia afficit, virum ſcilicet, dum reiecto velamine (quod eam viro ſignificat ſubditam) ſubiectionem viri excutit: vel ſemetipſam, vel caput quoq, ſuum. quia vnum eſt. i. perinde ac ſi decaluetur aut tondeatur. i. tã indecorum eſt aperto capite mulieres orare, quàm tonſam aut decaluatam incedere, id eſt. n. mulieri peplũ, qđ naturale velamẽ capillorũ.

3. *Quoniam imago eſt.* Theodoritus & Seuerianus Græci hoc loco aſſerunt virum non dici imaginem dei corpore & anima tantum, eſt enim hoc modo mulier gloria dei, & imago: ſed ratione principatus, qui homini creditus eſt in omnia animantia. eſt ergo imago dei vir, & ſimilitudo eius, principatũ habens in omnia animantia & viuentia, ſicut in hominem & omnes alias creaturas deus habet. non debet ergo velare caput, quia velamẽ ſubiectionis eſt argumentum.

4. *Velamen.* Græci omnes habent ἐξουσίαν, id eſt, poteſtatem, licet id interpretentur velamen, quo ſe mulier ſub poteſtate viri eſſe agnoſcit. mulier ergo velamen debet habere & propter virum, cui ſe ſubditam agnoſcat oportet, & propter angelos. Chryſoſto. interpretatur, habeat velamen, etſi non propter virum, tamen propter angelos, quos teſtes habet obedientiæ ſuæ aut inobediẽtiæ. alij ob angelos. i. ſacerdotes & epos, qui angeli dicũtur, quos etiã offendere poteſt aperto capite incedẽs. Clemẽs lib. 2. ὑποτυπώσεων, angelos vocat ſanctos & probos viros, ob quos mulieres vult velatas incedere ne ad fornicationem eos incitẽt.

5. Nos

5.*Nos talem,&c.* Quid hic dicturi ſunt,qui tot annos obſeruatas ecclesiæ catholicæ conſuetudines eneruare contendunt, quum rem indifferentem,& de qua nihil in ſcripturis caueatur, obſeruari ab omnibus velit, argumentum aliud aduerſus contentioſos non afferens,niſi eccleſiæ conſuetudinem ?

bere ſupra caput ſuum, & propter angelos. Veruntamen neque uir ſine muliere : neque mulier ſine uiro
C *in domino. Nam ſicut mulier de uiro: ita & uir per mulierem. Omnia autẽ ex deo. Voſipſi iudicate : decet mulierem nõ uelatam orare deum? Nec ipſa natura docet uos,quòd uir quidem ſi comam nutriat, ignominia eſt illi: mulier uerò ſi comam nutriat,gloria eſt illi: quoniam capilli pro uelamine ei dati ſunt. Si quis autem uidetur contentioſus eſſe:* 5 *nos talem conſuetudinẽ non habemus,*
D *neque eccleſia dei.* 6 *Hoc autem præcipio: non laudãs, quòd non in melius,ſed in deterius conuenitis. Primum quidem* 7 *conuenientibus uo-*

Græci dupliciter exponunt: vel,non habemus talem cõſuetudinem contradicendi: vel,quòd mulier aperto capite oret,vir velato.

6.*Hoc autem præcipio.* τὸ hoc, mihi referẽdum videtur ad præcedentia,ſcilicet mulierem velato capite orare, virum aperto : nec tamen interim laudo, ꝙ non in melius,ſed deterius conuenitis. Græci hic habent, hoc autẽ præcipiens non laudo, ſed ad ſenſum nihil refert.

7.*Conuenientibus.* neceſſe eſt hoc loco cõſuetudinem Corinthiorũ repetere ex Chryſoſt.& aliis Græcis. Statutis diebus conueniebant in eccleſiam(inquit)fideles, atq; ibi poſt myſteriorum, ſcilicet corporis & ſanguinis domini,communicationem,cõmunia omnibus ex æquo fiebant cõuiuia pauperibus & diuitibus, quæ à communi inuicem charitate ἀγάπας, id eſt, charitates vocabant.ibi communiter omnes diſcumbebant in hymnis gratiarúmque actionibus conuiuia illa tranſigentes. Auguſtinus tamen ait,quòd more Chriſti qui agnum paſcalem primum diſcipulis dedit,deinde ſuum corpus & ſanguinem,primum in eccleſia Chriſtiani conuiuia communia faciebant,deinde ad menſam domini accedebant. Verùm ſiue antè ſiue pòſt, iam ab illo more honeſtorum conuiuiorum deſciuerant,ſed particularia conuiuia faciebant, vbi ſe ingurgitabant.quinetiam vt Græcis quibuſdam viſum eſt, non in communi menſa Chriſti corpus & ſanguinem,ſed priuatim ꝓut variæ erant illorum ſectæ ſumebant,atque à menſa domini,& à ſuis illis

is illis conuiuiis pauperes arcebant: quos ob id arguens Paulus, audio (ait) ſic vobis conuenientibus ſciſſuras, & ſectas eſſe inter vos. 8. *Oportet hæreſes.* Græcè hoc loco non falſas opinionum ſectas, ſed ſchiſmata diſſentionum interpretantur, quia iam non communiter poſt vel ante cœnam dominicam veſcerentur, ſed neglectis pauperibus diuiſim per ſectas. Oportet ergo (inquit) hęreſes id eſt, diſſenſiones eſſe, *Vt qui probati ſunt.* id eſt, viri ꝓbi, manifeſti fiant, vbi ꝺ vt, euentũ rei dicit, nõ cauſam. 9. *Conuenientibus ergo.* Sic ergo vobis in vnum, id eſt, in vnam eccleſiam conuenientibus, non eſt dominicã cœnam manducare, id eſt, dum ſic particularia conuiuia facientes in eccleſia conuenitis, non poteſtis vt par eſt, & qua dignitate decet, cœnã domini manducare, ſiue antecedẽter ſic ingurgitamini, vt putat Auguſt. ſiue conſequenter, vt Chryſoſto. ſpirituale conuiuium & corporale paſchalis agni commune fuit diſcipulis omnibus. Vos autem cõmuni charitate neglecta ſeorſum veſcimini.

bis in eccleſiam, audio ſciſſuras eſſe
inter uos, & ex parte credo. Nam
[8]*oportet & hæreſes eſſe: ut & qui*
probati ſunt, manifeſti fiant in uo-
bis.[9] *Conuenientibus ergo uobis in*
unũ, iam nõ eſt dominicã cœnã mã-
ducare.[10] *Vnuſquiſq; enim ſuã cœ-*
nam præſumit ad manducandũ. Et
alius quidẽ eſurit: alius autẽ ebrius
eſt.[11] *Nũquid domos non habetis ad* E
mãducandũ & bibendũ? Aut eccle
ſiã dei contẽnitis: & cõfunditis eos
qui non habẽt? Quid dicã uobis? Lau
do uos? In hoc nõ laudo.[12] *Ego enim*
accepi à domino, quod & tradidi

10. *Vnuſquiſque enim*, inqt, *præſumit.* Græcè προλαμβάνει. i. prǫoccupat & anticipat cœnã ſuã, ad manducandũ, Græcè, ἐν τῷ φαγεῖν. i. in comedendo. Diuites enim non vocatis, aut expectatis pauperibus contra eccleſiæ conſuetudinem, & dominicæ cœnæ imitationem reiiciebant à ſuis conuiuiis pauperes: in quo eos arguit, atque etiã præterea, quia ibi ſe ingurgitarent. Et cõformiter ad hoc dicit in fine capitis, cũ cõuenitis ad manducandum, inuicem expectate. 11. *Nunquid domos.* i. ſi ſe ingurgitare viſum fuerat, nónne priuatim domi id faciendum erat, & non neglectui habenda ac hiſce cõmeſſationibus polluenda eccleſia? an, inquit, confunditis eos qui non habent, ſcilicet pauperes, id eſt, an ad eorum ignominiam illos non admittitis & reiicitis?

12. Ego *enim accepi.* i. didici à domino quod & tradidi vobis. i. quod

vos

vos docui,modum ſcilicet conſecrandi, & manducandi corporis dominici. Facit autem hoc loco mentionem inſtituti ſacramenti, vt quemadmodum neminem ſuorũ à ſacroſancta menſa Christus abiecit:ita nec à ſuis conuiuiis,quæ dominicam cœnam repræſentabant,arcere eos pauperes doceret.

Matt. 26.c. Mar. 14.c. Luc. 22.b. *uobis:quoniã dominus Ieſus in qua nocte tradebatur,accepit panẽ, & gratias agens fregit & dixit,Accipite,& manducate:* [13] *hoc eſt corp⁹ meum quod pro uobis tradetur.hoc facite in meam cõmemorationem. Similiter & calicem, poſtquam cœnauit,dicens,Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine.* F *Hoc facite,quotieſcunq; bibetis, in meã commemorationem. Quotieſcũque enim manducabitis panem hunc,et calicem bibetis, mortẽ domini an-* Ioan. 6.f. *nunciabitis,*[14]*donec ueniat.Itaque quicunque manducauerit panem, & biberit calicem domini indignè,* [15] *reus erit corporis & ſanguinis*

13. *Hoc eſt corpus*. Viſum eſt hoc loco ob renaſcentẽ hæreſim aduerſus Euchariſtiã, doctorum Græcorum ſententiam huc adſcribere, vt intelligãt omnes in hac cœna non ſymbolum tantum, ſed verum domini corpus eſſe.licet aliquando myſterium dicatur,quia ſignificat ꝙ debeamus per concordiã communem vnus panis eſſe in Chriſto.Chryſoſto. cuius Græca non addam,quia extant impreſſa,reprehendens ꝙ ſtatim per communionẽ menſæ domini,à ſua carnali menſa pauperes abiicerent, Sanguinem (inquit) dominicum guſtaſti,neque ſic fratrem agnoſcis. De carne verò,& hoc(inquit)facis, quũ ad Chriſti menſam diſcubueris in die illa, qua carnem eius lingua attingere dignatus eſt.ecce carnem, non carnis ſymbolum panem dicit.Ipſa autem communia conuiuia,ſymbolũ erat cœnę domini.

14. *Donec veniat*.i. vſque ad aduentum illius.Hoc enim eſt iuge Euchariſtiæ ſacrificium vſque ad aduentum domini duraturum, poſt quem in gloria non iam ſub ſpeciebus,ſed palàm excellentiore, licet nunc nobis incognito,modò corpore illius fruemur: nec corpore modò,ſed & diuinitate.

15. *Reus erit*. Hic Theodoritus Græcus, τὸ δὲ ἔνοχος ἔσαι τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι καθάπερ παρέδωκεν μὲν αὐτὸν ὁ ἰούδας, παρῴνησαν δὲ εἰς αὐτὸν ἰουδαῖοι, οὕτως ἀτιμάζουσι αὐτὸν οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα χερσὶν ἀκαθάρτοις δεχόμενοι, καὶ ἐναγεῖ προσφέροντες τῷ στόματι: quorum verborum ſenſus eſt: Quòd verò ait,

reus

reus erit corpori s & ſanguinis,hoc innuit, quòd quemadmodum prodidit quidem illum Iudas,at Iudæi conuiciis eum & iniuriis af fecerunt,ſic illum ignominia afficiunt,qui ſacratiſsimum eius corpus manibus impuris attrectant, oríque admouent execrabili. En ſimile crimen proditoris,crucifigẽtiumque Iudæorum, & indignè ſacroſanctum illud corpus habentium:non patitur breuis pagina plura adferre teſtimonia, quare ſuperſedebimus.

domini.[16]*Probet aũt ſeipſum homo, et ſic de pane illo edat,& de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè: iudicium ſibi manducat et bibit,*[17] *non diiudicans corpus domini.*[18]*Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles: & dormiunt multi. Quòd ſi noſmetipſos*[19] *diiudicaremus,non utique iudicaremur.*[20]*Dũ iudicamur autem: à domino corripimur,ut non cum hoc mundo damnemur. Itaque fratres mei,cùm cõuenitis ad manducandum: inuicem expectate. Si quis eſurit,domi manducet: ut non in iudicium conueniatis. Cætera autem,cùm uenero, diſponam.*

1.Co. 13.b.

G

16. *Probet autem*.i.conſcientiã ſuam examinet,nec ſiniſtrè de hoc myſterio ſentiat.Ita enim Theodorus & Theodoretus: Vnuſquiſque, inquiunt,mẽtem ſuam ſcrutetur, qualem nimirum de hiſce myſteriis opinionem habeat, atque ita participet & cõmunicet. Quod enim ait, *ſeipſum*,poſitum eſt, pro mentem ac ſententiam ſuã: vult enim nos rectè ſentire de huiuſmodi myſteriis, ne carnale aliquid tãtum ſuſpicemur ineſſe. Theodoritus *probet ſeipſum*, Tu, inquit, tui ipſius arbiter eſto,& eorũ quæ in vita geſsiſti iudex non indiligẽs, cõſciẽtiã tuã ſcrutare,& tũc dei dona ſuſcipe:neq; enĩ ſufficit rectè de ſacramento iſto ſentire,niſi puram à peccato mentem afferas.

17. *Non diiudicans*.Photius,μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου. ἀλλὰ ὡς ἀδιαφόρῳ τῶν λοιπῶν μετέχων αὐτοῦ,καὶ προσερχόμενος αὐτῷ .i. non diiudicans corpus domini,ſed eo tanquam promiſcuo & indifferente cibo vtens, atque ita ad ipſum accedens.

18. *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles*. Oſtendit ex indignè ſumpto corpore domini & ſanguine,immaturas mortes euenire, cùm ait,dormiunt multi,ſimiliter & lõgos morbos aliaq; mala multa.

19. *Diiudicaremus*.i.examinaremus, & noſtra ipſi peccata condemnaremus: vtrunque enim ſignificat διακρίνειν.

20. *Dum autem*.dum à domino in hac vita plectimur, per morborũ

afflictiones

afflictiones tantum corripimur: huiuſmodi enim animaduerſio pręnoſtris delictis quædam eſt benigna caſtigatio.

1. *Euntes*, pro ibatis, Græcè, ἀπαγόμενοι, id eſt, abducti, pro abducebamini. frequens eſt enim Græcis & Hebręis maximè participium pro verbo.

ARGVMENTVM *Cap.* 12.

¶ Diuerſa corporis eccleſiaſtici membra diuerſis gratiis donata eſſe, nec tamen ob eas inuicem inſoleſcere oportere oſtendit.

CAPVT XII.

A *E ſpiritualibus autẽ no-*
D *lo uos ignorare fratres.*
Scitis autem quoniã cùm
gentes eſſetis, ad ſimulachra muta
prout ducebamini[1] *euntes. Ideo no-*
tum uobis facio, quòd nemo in ſpi-
ritu dei loquens, dicit, [2] *anathema*
Mar. *Ieſu. Et nemo poteſt*[3] *dicere do-*
9.f. *minus Ieſus, niſi in ſpiritu ſancto.*
Diuiſiones uerò gratiarum ſunt, idẽ
autem ſpiritus. Et diuiſiones[4] *mini-*
ſtrationum ſunt: idem autem domi-
nus. Et diuiſiones[5] *operationũ ſunt:*
idem uerò deus, qui operatur omnia
in omnibus. Vnicuiq; autem datur
[6]*manifeſtatio ſpiritus, ad utilitatẽ.*
B *Alij quidem, per ſpiritũ datur*[7] *ſer-*
mo ſapientiæ: alij autem, ſermo ſci-
entiæ, ſecundum eundem ſpiritum:
alteri [8] *fides, in eodem ſpiritu: alij*
gratia[9] *ſanitatum, in uno ſpiritu:*

2. *Anathema* Ieſu. i. nemo ſpiritum dei habens Ieſu maledicit.

3. *Dicere*. i. bene de domino Ieſu ſentire.

4 *Miniſtrationum*. inter quas eſt apoſtolatus, iniunctio baptizãdi, & eleemoſynas colligendi, cæteráque officia eccleſiaſtica.

5. *Operationum*, bonarum ſcilicet actionum.

6. *Manifeſtatio*. collatio doni alicuius ſpiritualis ſed viſibilis, quòd eſſet argumentũ inuiſibilis ſpiritus accepti.

7. *Sermo ſapientiæ*. Sapientiã dicit eſſe Auguſtinus, per quam in ſe diuina cognoſcimus & contemplamur: ſcientiam qua per bonas actiones ad deum tendimus: ſermo autem ſapientiæ & ſcientiæ virtus eſt expeditè effandi & promptè explicãdi quod noueris tum in ſapientia tum in ſcientia. Græci interpretãtur ſermonem ſapientiæ de rebus arduis, ſcientiam de inferioribus.

8. *Alteri fides*. Fides hic non pro dono credendi, ſed pro cõſtãti in deũ fiducia: qͥppe quę mõtes trãſferre poſsit.

9. *Sanitatum*. i. morbos ſanandi & curandi.

10. *Operatio virtutum*, id eſt, ſignorum & miraculorum. Chryſoſt. interpretatur vim etiam ſolo verbo animaduertendi in peccatores.
11. *Prophetia*, id eſt, præuiſio & præcognitio futurorũ: poteſt & ſumi pro ſcripturarum cognitione infuſa.
12. *Diſcretio ſpirituum*, qua dignoſci poterat quo quis ſpiritu loqueretur, inuidentiæ an charitatis, vel ad diſcernendum quis verus propheta, & quis falſus.
13. *Genera linguarũ*, id eſt, variarum linguarũ cognitio, & interpretatio ſermonum, id eſt, facultas peregrinas linguas interpretandi.
14. *Ita Chriſtus*, ſub. in eccleſia vnum corpus eſt multis membris conſtans, vel vnũ corpus habet, ſcilicet eccleſiam.
15. *In vnum corpus*, corpus ſcilicet Chriſti, cui per baptiſmum incorporamur, vel in vnum corpus, id eſt, vnitatẽ eccleſiæ.
16. *Vno ſpiritu potati*, id eſt, eundem ſpiritum accepimus.
17. *Nam corpus*. Metaphora corporis naturalis, docet vitanda eſſe in corpore myſtico eccleſiæ ſchiſmata, neque perfectiores oportere ob accepta dona aduerſus infirmiores inſoleſcere: ſicut membra corporis non inuicem tumultuantur, ſed conſentiunt, ſuo quodq; fungens officio: inter quæ debiliora plerũque magis neceſſaria: vt oculus, & viliora honeſtiori tegumento velan-

alij [10] operatio uirtutum: alij [11] prophetia: alij, [12] diſcretio ſpirituum: alij, genera [13] linguarũ: alij, interpretatio ſermonum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem ſpiritus, diuidens ſingulis prout uult. Sicut enim corpus unum eſt, & membra habet multa: omnia autem membra corporis cum ſint multa, unum tamen corpus ſunt: [14] ita & Chriſtus. Etenim in uno ſpiritu omnes nos in [15] unum corpus, baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue gentiles: ſiue ſerui, ſiue liberi: & omnes in [16] uno ſpiritu potati ſumus. [17] Nã & corpus nõ eſt unum membrum, ſed multa. Si dixerit pes, Quoniam non ſum manus, non ſum de corpore: non ideo, non eſt de corpore? Et ſi dixerit auris, Quoniam non ſum oculus, non ſum de corpore: nõ ideo, non eſt de corpore? Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totũ auditus, ubi odoratus? Nunc autem poſuit deus membra, unumquodque eorũ in corpore ſicut uoluit. Quòd ſi eſſent omnia unum membrũ, ubi corpus? Nunc autem multa quidem membra: unũ autem corpus. Non poteſt autem di

Rom. 12. a. Ephe. 4. b.

C

cere,

tur,quum facies pateat:ſic plerunq; in eccleſia qui debiles ſunt & viles,magno ſunt viui:vnde ſupportare inuicem oportet.

18. *Quæ videntur.* Ad eorum conſolationem qui imperfectiores erant,minoraque dona acceperant,ait,quòd membra corporis naturalis quæ videntur infirmiora eſſe,magis ſunt neceſſaria, qualis oculus, quo nihil imbecillius vtpote quinihil ſine læſione admittat:& nihil magis neceſſarium.ita quæ ignobiliora putamus,vt pedes & cætera,iis honorem abundantiorem tribuimus ſolicitè tegendo.Sicut ergo in corpore membra quæ abiectiora & infirmiora videntur,ea natura aliis dotibus & abundantiori honore inſtruxit: ſic in corpore Chriſti myſtico, qui minora dona ſpiritus ſancti acceperunt viſibilia, eis plerunque deus maiorem largitus eſt, ſed inuiſibilem gratiam.Aduerte autem,quia non dixit membra infirmiora &inhoneſta,quę ſimul cum aliis condidit dominus, ſed quòd talia videntur & exiſtimantur à nobis.

19. *Membra de membro*,id eſt, membra inuicem connexa & dependentia. Quidam Græci legunt ἐκ μέλους, id eſt,de membro: alij ἐκ μέρους,id eſt,ex parte, ꝙ nondum omnes eſſent membra Chriſti, vel vt Græci aiunt, quòd non ſoli eſſent membra.

20. *Virtutes.* i.quod antè vocauit operationes virtutum.

21. *Opitulationes.* Græci interpretantur gratiam qua infirmorum curam habebant,non qua eos ſanarent,ſed curam illorum ſuſciperēt,

cere oculus manui, Opera tua nō indigeo:aut iterū caput pedibus, Nō eſtis mihi neceſſarij:ſed multo magis[18] *quæ uidentur membra corporis īfirmiora eſſe,neceſſariora ſunt. et quæ putamus ignobiliora mēbra eſſe corporis,his honorem abūdantiorem circundamus, & quæ inhoneſta ſunt noſtra,abundantiorē hone-*

D *ſtatem habent.Honeſta autem noſtra,nullius egent.ſed deus temperauit corpus,ei cui deerat,abundantiorem tribuendo honorem: ut non ſit ſchiſma in corpore, ſed in idipsū pro inuicem ſolicita ſint membra. Et ſi quid patitur unum membrum, cōpatiuntur omnia mēbra. ſiue gloriatur unum membrū, congaudent omnia mēbra. Vos autē eſtis corpus Chriſti, &*[19] *membra de membro.*

Ephe. 4.c. *Et quoſdam quidem poſuit deus in eccleſia:primum apoſtolos,ſecundo prophetas,tertio doctores, deinde*[20] *uirtutes:exinde gratias curationū,*[21] *opitulationes, gubernationes,*

& ſimiliter interpretantur gubernationes.

22. *Aemulamini chariſmata*, id eſt, ſectemini dona potiora.

1. *Si linguis hominum.* Quoniam varia erant ſpiritus ſancti dona gratis conceſſa, ob quæ ſupra modum Corinthij efferrentur, omnem illis inde gloriationem excludit, oſtendens nullũ illis profore poſſe, ſi charitatis negligentes fuerint: & quoniam de dono linguarum maximè gloriabantur, ab illis incipit dicẽs: Si hominum linguis loquar & angelorum: non ꝙ linguas angeli habeant, in quibus eſt tantum potentia intelligendi, qua diuina inter ſe ſenſa communicant, niſi fortè ſuo modo linguã hãc placet appellare: ſed hyperbolicè dicta eſt angelorũ lingua pro eloquẽtiſsima. ſicut vulgò elegantiſsima facie hominem angelo comparamus. Si ergo linguis iis loquar ſine charitate, factus ſum velut æs ſonans & cymbalum tinniens, quę inanem & inutilem ſonum reddunt: ita ſine charitate inutile eſt donum linguarum.

2. *Prophetiam.* vel gratiam futura prædicendi, vel ſcripturas intelligendi.

3. *Etſi habuero omnem fidem.* Non de vulgari fide hic locus intelligendus, ſed vt inquit Theophylactus, ſyncera & integra. Hæc eſt fides euangelica ſinapis grano cõparata non ob ſui exilitatẽ, ſed vim & acrimoniam, qualis eſt in modico ſinapis grano: & hanc interpretatur Origenes in hunc

genera linguarum, interpretationes ſermonũ. Nunquid omnes apoſtoli? nunquid omnes prophetæ? Nũquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes gratiã habent curationum? nũquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur? [22] *Aemulamini autem chariſmata meliora. Et adhuc excellentiorem uiã uobis dcmõſtro.*

ARGVMENTVM *Cap.* 13.

¶ *Charitatem reliquis ſpiritus ſancti donis præſtantiorem eſſe docet.*

CAP. XIII.

SI linguis hominum loquar & angelorũ: charitatem autem non habeam, factus ſum uelut æs ſonans, aut cymbalum tinniens. Et ſi habuero[2] *prophetiam: & nouerim myſteria omnia, & omnem ſcientiam,* [3] *& ſi habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil ſum. Et ſi diſtribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & ſi tradidero corpus meum ita ut arde-* A B

hunc locum,ſolidam atque integram fidem. Qui,inquit,habet fidem vt granum ſinapis,ὅλην ἔχῃ τὴν πίστιν,id eſt,ſolidam integrãque fidem habet. Et Gennadius Græcus hunc locum de perfecta fide intelligi,& tamen à charitate diſtingui docet,dicens,ὃ δὲ εἶπεν ὁ κύριος ἐν εὐαγγελίοις μέγιστον,τὸ διὰ πίστεως ὄρη μεθιστᾶν,τοῦτό φησι,μηδὲν εἶναι ἀγάπης χωρίς.

am,charitatem autem non habuero,nihil mihi prodeſt. Charitas patiens eſt,benigna eſt. Charitas non [4]*æmulatur,non agit perperam,nõ* Phili. 2.c. *inflatur,non eſt ambitioſa,non quærit quæ ſua ſunt,non*[5]*irritatur,non cogitat malũ,non gaudet ſuper iniquitate,congaudet autem ueritati: omnia ſuffert,omnia credit,omnia* C *ſperat,omnia ſuſtinet. Charitas* [6]*nunquam excidit: ſiue propheticæ euacuabuntur,ſiue linguæ ceſſabũt,ſiue ſcientia deſtruetur.*[7] *Ex parte enim cognoſcimus,& ex parte prophetamus. Cùm autẽ uenerit quod perfectum eſt,euacuabitur quod ex parte eſt.*[8]*Cùm eſſem paruulus,lo-* D *quebar ut paruulus,ſapiebam ut paruulus,cogitabam ut paruulus. Quando autem factus ſum uir,euacuaui quæ erant paruuli. Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate: tunc autem,facie ad faciem. Nunc cognoſco ex parte:tunc autem cognoſcam,ſicut & cognitus ſum. Nunc autem manẽt,fides,ſpes,cha-*

id eſt,quod verò in euangeliis maximum eſſe dominus aſſerit,ſcilicet montes per fidem transferre,id ſine charitate nihil eſſe dicit Paulus. Videant ergo qui fidem abſq; opib⁹ ſatis eſſe putãt, quiq; eam à charitate nõ diſtinguunt, q̃ rectè ſentiant.

4. *Non æmulatur*.i.inuidet.

5. *Irritatur*.i.exacerbatur.

6. *Nunquam excidit*.i.nunquam intermoritur nec ceſſat,ſemper enim in aliquib⁹ erit charitas,cętera dona in gloria ceſſabunt.

7. *Ex parte*.i.imperfectè.

8. *Quum eſſem paruulus.* Similitudine virilis ætatis oſtendit omnia ſpiritus dona,quę nonnihil habent imperfecti per noſtram infirmitatem, præter charitatem aliquando ceſſatura. Sicut enim vir factus puerilem linguam, puerileſque exuit cogitationes:ita & quum euaſerimus in virum perfectum in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti, ceſſabit quicquid imperfectum habemus:& qui nunc ſubobſcurè de deo cognoſcimus,lucidè eum intuebimur, hoc enim indicat facie ad faciem, ac plenè illo dãte cognoſcemus,ſicut ille planè nos nouit.

9. *Maior autem.* Hoc tacent, qui tantum fidei tribuunt, charitatis operibus nihil.

ritas,tria hæc.[9] *maior autem horum eſt charitas.*

ARGVMENTVM Cap. 14.

¶ *Non inſoleſcendum ob donum linguarum,cui(etſi laudabile eſt)prophetiæ,interpretationiſq; dona anteponit,obiter mulieribus in eccleſia ſilentium indicens.*

CAPVT XIIII.

S Ectamini charitatē,[1] *æmulamini ſpiritualia: magis autem ut prophetetis. Qui enim loquitur lingua,*[2] *nō hominibus loquitur,ſed deo: nemo enim audit,*[3] *ſpiritus autem loquitur myſteria.*[4] *nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationē,& conſolationem. Qui loquitur lingua,*[5]*ſemet ipſum ædificat: qui autem prophetat,eccleſiam dei ædificat. Volo autem omnes uos loqui linguis: magis autem prophetare. Nam maior eſt qui prophetat, quàm qui loquitur linguis:*[6] *niſi interpretetur ut eccleſia ædificationem accipiat. Nunc autem fratres,ſi uenero ad uos linguis loquens, quid uobis prodero,* A B

1. *Aemulamini ſpiritualia*, id eſt,ſtudio incumbite ad ſpiritus ſancti dona,& inter ea prophetiam maximē.

2. *Nō hominibus*.i. non ad hominum ædificationem. Nemo enim peregrinam linguam intelligit.

3. *Spiritus autem,* id eſt, non eſt inutile donum linguarū habentibus, quum ſpiritus dei per illos,& illi per ſpiritū myſteria loquātur. Græci pro ſpiritus,legunt πνεύματι,id eſt,ſpiritui,& tunc ſenſus eſt,quòd non hominibus ſed deo & ſpiritui ſancto,id eſt,ad eorum laudem myſteria loquitur: vel πνεύματι, id eſt,ſpiritu,& per ſpiritum loquitur myſteria.

4. *Nam qui prophetat.* referēdus eſt locus ad id quod pręceſsit, magis autem vt *prophetetis*. Græci verò qui legunt ὁ δὲ,id eſt, qui autem, iungunt immediatè præcedentibus. prophetare autem hoc loco ſumitur vel ꝓ futura prędicere, vel ſcripturas interpretari.

5. *Semetipſum ædificat,* id eſt, vni ſibi prodeſt: qui autem prophetat,toti eccleſiæ.

6. *Niſi interpretetur.* neque enim omnes,qui donum linguarum habebant,variáſque intelligebant, interpretandi facultatem habebant. Has enim gratias ſuperiori capite diſtinxit. quod verò ſubdit,vt

dit,vt eccleſia dei,&c.referendum puto ad τὸ prophetare, vt quod intercedit ſit parentheſis.vel continuè legendum niſi interpretetur,vt ex eius interṗtatione eccleſia ædificationem accipiat.
7. *Niſi vobis loquar*,id eſt,niſi quod peregrinis & ignotis linguis loquor,vobis explicuero, *aut in reuelatione*,id eſt,interpretatione linguæ, ſic enim Græca ſcholia.

[7] *niſi uobis loquar: aut in reuelatione, aut in ſcientia, aut in prophetia, aut in doctrina?* [8] *Tamen quæ ſine anima ſunt uocem dãtia, ſiue tibia, ſiue cithara, niſi diſtinctionem ſonituum dederint, quomodo ſcietur, id quod canitur, aut quod citharizatur? Etenim ſi incertam uocem det tuba: quis parabit ſe ad bellum? Ita & uos per linguam niſi manifeſtum ſermonem dederitis, quomodo ſcietur id quod dicitur? Eritis enim in aera loquentes. Tam multa utputa genera linguarum ſunt in hoc mundo: & nihil ſine uoce eſt.*
C *Si ergo neſciero uirtutem uocis, ero ei cui loquar barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. Sic & uos, quoniam* [9] *æmulatores eſtis ſpirituum: ad ædificationem eccleſiæ quærite, ut abundetis. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nam ſi orem lingua,*

aut in ſcientia, &c. i. niſi ſcientiam, prophetiam vel doctrinam attulero.
8. T*amẽ quæ ſine anima*.quãquam Græci conſtanter legunt ὅμως,id eſt,tamen,cõmodior tamen eſt ſenſus, ſi legamus ὁμῶς accentu circunflexo in vltima,pro ὁμοίως,id eſt,ſimiliter,quod fortaſſe germana lectio habebat,ſed ἰῶτα vetuſtate eraſo quidam ſcripſerunt ὅμως. legendo autem ὁμῶς ſiue ὁμοίως,id eſt,ſimiliter,manifeſtus eſt ſenſus, vtcunque linguis loquar, niſi loquar in reuelatione,&c.nihil prodero.ſimiliter inanimata inſtrumenta muſices vtcunq; ea pulſaueris, niſi ſonorum diſtinctionẽ dederint, nũquam intelligas quid canitur:ſic niſi cum lingua *manifeſtum ſermonẽ dederitis*.i.manifeſtam linguæ interpretationem attuleritis, nunquã intelligetur quod dicitis,eritis enim *in aera loquentes*.i.fruſtra, tam multa vtputa ſunt *genera linguarum*.quidã Græci legũt φωνῶν.i.vocũ:ſed in idẽ redit. cõcludit aũt Paul⁹,ꝙ qui ſimplex donũ linguarũ habet,de quo tãtopꝑe gloriabãt Corinthij,nulli vſui eſt,niſi vim energiãq; vocis,ac linguę quã callet,teneat. 9. *Aemulatores eſtis*.i.quoniam ad ſpiritus dona anhelatis,potiora quærite & magis ædificantia.

10. *Spiritus meus.* Oecumenius interpretatur ſpiritum, donum linguæ ſpirituale, mentem autem claram intelligentiam & interpretationem eorum, quæ dicuntur. itaque, inquit, oportet eum qui aliena lingua loquitur ſiue pſallat, ſiue oret, ſiue doceat, intelligere & interpretari ad auditorum vtilitatem. quod ergo ait, *Orabo ſpiritu, orabo & mente*, ſenſus eſt, curabo vt donũ linguæ & intelligentiæ ſiue interpretationis habeã. vnde Oecumenius ait, ψαλῶ καὶ νοΐ: ἀντὶ τοῦ, νοήσω καὶ ἑρμηνεύσω ἀκούουσιν, id eſt, pſallam ſpiritu, pro eo quod eſt, intelligã & interpretabor audientibus. Mihi autem hic videtur ſumi poſſe ſpiritus pro ſermone externo, & voce quæ aëre ac ſpiritu cõſtat. Sic enim ſermonem definit Lactantius. Sermo, ſpiritus eſt cũ voce aliquid ſignificante prolatus, mens autẽ ſicut Græcũ νόος τὸν σκόπον, id eſt intentionem noſtram ſignificare poteſt. inquit ergo Paulus: Si orem lingua, id eſt, ſimplex linguarum donum habens, & non interpretationis, *ſpiritus meus orat*, id eſt, vocalem quidem orationem ſono & enuntio, *mens autem mea*, Græcè νοῦς, id eſt, ſcòpus & intentio ſine fructu eſt, non quidem loquentis, ſed audientis. Quòd enim de eo intelligat, docet locus ſequens. *Si benedixeris ſpiritu*, id eſt, voce tantum non intellecta, quomodo idiota reſpõdebit, Amen? niſi enim ſpiritus externam vocem ſignificaret hoc loco, ſed ſpiritus gratiam, aut aliquid purè ſpirituale, non ſubiungeret τὸ, quomodo diceret Amen, ſuper tuam benedictionẽ? & quid dicas neſcit, quomodo enim intelligeret ſpiritualiter tantum loquentem? Aemulabor ergo, inquit, prophetiam & interpretationem, & ſic ſpiritu ac mente orabo, id eſt, cum fructu & meo & audientium.

[10] ſpiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt. Quid ergo eſt? Orabo ſpiritu, orabo & mẽte. Pſallam ſpiritu, pſallam & mente. Cæterũ ſi benedixeris ſpiritu: qui ſupplet locum idiotæ, quomodo dicet AMEN *ſuper tuã benedictionem? quoniam quid dicas, neſcit. nam tu quidem bene gratias agis: ſed alter non ædificatur. Gratias ago deo,* D
quòd omniũ ueſtrũ lingua loquor. Sed in eccleſia [11] uolo quinq; uerba ſenſu meo loqui, ut & alios inſtruam, quàm decem millia uerborum

11. *Volo.* Hebraiſmus, pro malo.

Senſu meo. Græcè νοΐ, id eſt, mẽte, vt mens ſicut & loco præcedente ſumatur pro intentione proficiendi aliis. Sic enim Photius Græcus inter-

interpretatur, διὰ τοῦ νοός μου τουτ᾽ ἐστὶ διὰ τῆς τοῦ νοός μου καρποφορίας, ἥτις ἐστὶν ὠφέλεια τῶν πολλῶν, id eſt, mente mea, hoc eſt, cũ fructu mentis & intentionis meæ, quæ eſt multorum vtilitas.

12. *In lingua*, id eſt, dono linguæ non intellectæ.

13. *Itaque linguæ*. Totus eſt in hoc capite Paulus, vt Corinthiorum gloriationẽ ob donum linguarum excludat, aſſerens eas nõ in ędificationẽ fidelibus, ſed in ſignum & miraculum fidelibus datas. Prophetias autem non infidelibus tantum datas. ſic enim Theophylactus interpretatur, Prophetiæ enim ſiue futurorum prænotionem, ſiue ſcripturarum cognitionem dicimus, & fidelibus proſunt & infidelibus.

14. *Idiotæ*. Idiotas vocat, inquit Seuerianꝰ, ſimplices experteſque malitiæ homines nondum baptizatos, quos poſtea vocauere κατηχουμένους, quòd adhuc elementis religionis imbuerẽtur, nondum ad myſteria admitterentur fidei & eccleſiæ: Latina eccleſia verbum Græcum vſurpauit, catechumenos vocans.

15. *Pſalmum habet*, id eſt, vim vel ædendi, vel æditum in dei laudem canendi pſalmi, *doctrinam*, id eſt, docendi exhortandique gratiam, *Apocalypſin*, id eſt, donũ reuelationis, quo vel ſomnia, vel hominum cogitationes poſſit diſcutere.

16. *Siue lingua*, quo pacto dono linguarũ vti debeãt oſtendit. Secundum

[12]*in lingua. Fratres, nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote, ſenſibus autem perfecti eſtote.*
Eſa. *In lege enim ſcriptũ eſt. Quoniã in*
28.c. *alijs linguis & labijs alijs loquar populo huic: & nec ſic exaudient me, dicit dominus.*[13] *Itaq; linguæ in ſignũ ſunt nõ fidelibus, ſed infidelibus: prophetiæ autẽ nõ infidelibus, ſed fidelibus. Si ergo cõueniat uni-*
E *uerſa eccleſia in unũ, & omnes linguis loquantur, intrent autẽ*[14] *idiotæ aut infideles: nonne dicent quòd inſanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis uel idiota: conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus. occulta enim cordis eius manifeſta fiũt: & ita cadẽs in faciẽ adorabit deũ, pronuntians quòd uerè deus in uobis ſit. Quid ergo eſt fratres? Cùm cõuenitis, unuſquiſque ueſtrum*[15] *pſalmum habet, doctrinam habet, apocalypſim habet, linguam habet, interpretationẽ habet: omnia ad ædificationem fiãt.*
F [16]*Siue lingua quis lo-*

quitur: ſecundum duos, aut ut mul-
tum tres & per partes, & unus
interpretetur. Si autem non fuerit
interpres: taceat in eccleſia, ſibi
autem loquatur & deo. Prophetæ
autem duo aut tres dicant, & cæ-
teri diiudicent. Quòd ſi alij [16] *re-*
uelatum fuerit ſedenti: prior ta-
ceat. Poteſtis enim omnes [17] *per ſin-*
gulos prophetare: ut omnes diſcãt,
& omnes [18] *exhortentur: &* [19] *ſpi*
ritus prophetarum prophetis ſub-
iecti ſunt. Non enim eſt diſſenſionis 1.Ti.
deus, ſed pacis: ſicut & in omnibus 2.d.
eccleſiis ſanctorum doceo. Mulieres G
in eccleſiis taceant, non enim per-
mittitur eis loqui, ſed ſubditas eſſe,
ſicut et lex dicit. Si quid autẽ uolũt Gen.
diſcere: domi uiros ſuos interro- 3.c.
gent. Turpe eſt enim mulieri loqui
in eccleſia. [20] *An à uobis uerbum*
dei proceſſit? aut in uos ſolos
peruenit? Si quis uidetur propheta
eſſe, aut ſpiritualis: cognoſcat quæ
ſcribo uobis, quòd domini ſunt man
data. Si quis autem ignorat: igno-
rabitur. Itaque fratres æmulamini
prophetare: & loqui linguis, no-
lite prohibere. Omnia autem hone-
ſtè, & ſecũdũ ordinẽ fiãt in uobis.

dum duos, inquit, *aut vt multum tres*, id eſt, per duos aut ad ſummum tres, id fiat, *& per partes*. Græcè ἀνὰ μέρος id eſt, viciſſim. Ambroſius vertit particulatim. Vult ergo Paulus quòd quibus eſt conceſſum donum linguarũ, nec omnes, nec ſimul, nec ſine interprete loquantur, adhibitoque interprete, ne non intelligentibus ridiculi ſint.

16. *Reuelatum fuerit*, id eſt, ſi quo prophetante ſpiritus ſanctus quidpiam alteri reuelauerit melius, prior taceat.

17. *Per ſingulos*, id eſt, ſingulatim, ſinguli, quiſque.

18. *Exhortẽtur*. paſſiuè, id eſt, exhortationẽ à prophetante accipiant.

19. *Spiritus prophetarum*, id eſt, ſpiritualis gratia prophetandi in poteſtate eſt prophetarum, vt quum velint, vtantur, aut abſtineant, prout eccleſiæ conducere viderint: hoc autẽ ait, ne prophetandi alijs locum nõ relinquerent, fingentes ſe tacere non poſſe.

20. *An à vobis*. contentioſos his verbis reprimit, & ſi qui cõtradicere velint: quaſi diceret, vóſne doctores aliorum eſtis, à quibus euangelica prædicatio exierit, an non magis diſcipuli, qui obedire, non contendere debeatis? *aut in vos ſolos peruenit*, id eſt, ſolis vobis prædicatum eſt, & ſoli ſapitis?

¶ARGV-

ARGVMENTVM *Cap.* 15.

¶ *Reſurrectionis fidem confirmat, & varias reſurgentium dotes inſinuat.*

CAPVT XV.

A [1] *Otum autem uobis fa-*
Gala. N *cio fratres, euangelium,*
1.b. *quod prædicaui uobis,*
qđ et accepiſtis, in quo et ſtatis, per
qđ & ſaluamini: qua ratione præ-
dicauerim uobis, ſi tenetis, niſi fru-
Eſa. *ſtra credidiſtis.* [2] *Tradidi enim uo-*
53.b. *bis in primis quod & accepi: quòd*
Chriſtus mortuus eſt pro peccatis
noſtris ſecundũ ſcripturas, & quia
Ionæ. *ſepultus eſt, & quia reſurrexit ter-*
2.a. *tia die, ſecundum ſcripturas: &*
B *quia uiſus eſt Cephæ: & poſt hoc,*
Oſee. [3] *undecim. Deinde uiſus eſt pluſꝗ̃*
9.a. *quingentis fratribus ſimul: ex qui-*
Ioan. *bus multi manẽt uſque adhuc, qui-*
20.c. *dam autem dormierunt. Deinde ui*
Acto. *ſus eſt Iacóbo. deinde apoſtolis o-*
9.a. *mnibus. Nouiſſimè autem omnium,*
tanquam abortiuo, uiſus eſt & mi-
Eph. *hi. Ego enim ſum minimus apoſto-*
3.b. *lorũ, qui nõ ſum dignus uocari apo-*
ſtolus, quoniam perſecutus ſum ec-
cleſiam dei. Gratia autem dei ſum
id quod ſum: & gratia eius in me
uacua non fuit, ſed abundantius il-
lis omnibus laboraui: non ego au-
tem, ſed gratia dei mecum. Siue e-
nim ego, ſiue illi: ſic prædicauimus,

1. *Notum vobis facio.* Græcè γνωρίζω, quod Græci interpretantur ἀπομιμνήσκω, id eſt, reminiſci vos facio, & ſic ordinant contextum: reminiſci vos facio euangelij, de reſurrectione ſcilicet, qđ prædicaui vobis, in quo vos ſtatis, per quod & ſaluamini, ſi modò tenetis qua ratione prædicauerim vobis. vel alio modo ordinari poteſt, reminiſci vos facio, qua ratione prędicauerim vobis euangelium, ſi modò illud tenetis, niſi etiã fruſtrà credidiſtis.

2. *Tradidi enim.* hoc capite aduerſus gentilium errorem & Sadduceorum, qui reſurrectionem negabant, diſputat Paulus.

3. *Poſt hoc vndecim.* pro vndecim Græci legunt δώδεκα, id eſt, duodecim. quod ſi legitur, dicendum numerum illum duodenariũ etiã Iuda mortuo nomen ſuum retinuiſſe. Deinde, inquit, viſus eſt pluſquam quingentis fratribus. pro pluſquam, Græcè eſt ἐπάνω, quod ſignificare poteſt ſupra, id eſt, pluſquam, vel ſupernè viſus eſt quingentis fratribus, ſic enim Græca ſcholia.

4. *Adhuc*

4. *Adhuc enim eſtis.* quia ſicut ad Romanos 4.ait, traditus eſt propter delicta noſtra,& reſurrexit propter iuſtificationẽ noſtram. ſi Chriſtus non reſurrexit, adhuc eſtis in peccatis veſtris.

5. *Si in hac vita tantum,* id eſt,ſi tantũ pro hac vita ſperamus in Chriſto non ſperantes aliam,miſerabiles ſumus,qui pro Chriſto vſqueadeo affligi & mori ſuſtinemus,nihil ab eo pręmij poſt mortem, nullam poſt hanc beatiorem vitam expectantes.

6. *Primitiæ dormientium.* primitiæ Chriſtus dicitur,quia primus ad immortalitatem reſurrexit. *Deinde reſurgent qui ſunt Chriſti,*id eſt,qui ad eum ſpectant, qui crediderunt in aduentum eius.Græci ſecus habent, nimirum reſurgent in aduentu eius, qui ad eum ſpectant.

7. *Deinde finis.*Græcè τέλος quod etiam conſummationẽ ſignificare poteſt. Nam Theodoretus Græcus hoc loco τέλος, pro conſummata omnium reſurrectione ſumit. Deinde, inquit, finis, hoc eſt, generalis omnium reſurrectio, tũc enim finem acceptura ſunt omnia. Non eſt autem hoc loco ordo pro temporis ordine,vt prius tempore iuſti reſurgant,deinde impij,quum in momento & nictu oculi futura ſit reſurrectio,ſed pro ordine dignitatis ac meriti.

& ſic credidiſtis.Si autem Chriſtus prædicatur quòd reſurrexit à mortuis:quomodo quidam dicunt in uobis,quoniã reſurrectio mortuorum non eſt? Si autẽ reſurrectio mortuorũ non eſt,neq; Chriſtus reſurrexit. Si autẽ Chriſtus nõ reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra, inanis eſt & fides ueſtra.inuenimur autẽ & falſi teſtes dei: quoniã teſtimoniũ diximus aduerſus deum,quòd ſuſcitauerit Chriſtum, quem nõ ſuſcitauit ſi mortui nõ reſurgũt. Nam ſi mortui non reſurgũt, neq; Chriſtus reſurrexit.Quòd ſi Chriſtus nõ reſurrexit, uana eſt fides ueſtra,[4] adhuc enim eſtis in peccatis ueſtris. Ergo et qui dormierunt in Chriſto:perierũt.[5]Si in hac uita tantũ in Chriſto,ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus oĩbus hominibus Nunc autẽ Chriſtus reſurrexit à mortuis,[6]primitiæ dormientiũ. quoniã quidẽ per hominẽ mors, & per hominem reſurrectio mortuorũ. Et ſicut in Adã oẽs moriũtur:ita & in Chriſto omnes uiuificabũtur, unuſquiſq; autẽ in ſuo ordine.Primitiæ,Chriſtus.deinde ij qui ſunt Chriſti, qui in aduentum eius crediderunt. [7] Deinde finis,

E

Colo. 1.c.
Apo. 1.b.
D
1.Th. 4.d.

8. Tradi–

8. *Tradiderit regnum.* id eſt, eccleſiam fidelium & congregationem electorum, non quòd in ea non regnet deus, dicente Chriſto: regnum dei intra vos eſt. ſed quòd nonnihil adhuc in eam dominetur peccatum & diabolus. Cyrillus enim & Photius Greci interpretantur, *Tradere regnum patri*, pro eo quod eſt, electorum eccleſiam ab omni perturbatione & afflictione liberam, & à dæmonũ inſidiis & inſultibus tutam, patri reddere: quòd indicât ſequentia, *cum euacuauerit*, id eſt aboleuerit & eneruauerit *omnem prĩcipatum & poteſtatẽ*, ſcilicet dæmonum poteſtatem & tyrannidem, quam exercent aduerſus fideles. Mihi videtur hic ſenſus eſſe poſſe. Deus pater miſſo in mundum filio ſuam illi regendam eccleſiam tradidit, à qua etiam aſſumptus in cælum non abeſt, dicente ipſo, Ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſeculi: quinimò inſtar boni regis ab omni eam aduerſariorum impugnatione defendit. quo defenſore ipſi eccleſiæ opus eſt quãdiu hic aduerſus tot hoſtes dimicat. Quum autem generalis reſurrectio fuerit, nullum iam ab hoſtibus eccleſiæ periculum erit, neque iam defenſore opus: & tũc Chriſtus demandatum ſuæ cuſtodiæ eccleſię regnum patri reddet, non iam regnans ſuper eam: quæ (vt ĩquit Baſilius) perpurgata ab omni macula, tota in deum rapietur, nec iam illi mandato opus erit, vt iam imperium in illam exercere deſinat. neque quũ patri regnum tradit eccleſiæ, ab ſeſe abdicat: ſicut quum à patre accepit, non illi abſtulit.

cum[8] tradiderit regnum deo & pa
tri, cum euacuauerit omnem prin-
cipatum & poteſtatem & uir-
Pſal. *tutem.* [9] *Oportet autem illum re-*
109.a *gnare: donec ponat omnes inimi-*
Heb. *cos ſub pedibus eius. Nouiſſime*
1.d. *autem inimica deſtruetur mors.*
& 10
c.

9. *Oportet autem.* neceſſe eſt enim ob vndique inſtantes hoſtes, eccleſiæ ſuæ regimẽ & curam Chriſtum ſuſcipere. nam electos propter fragilitatem carnis labi & vinci contingit: vnde imperatore illis opus eſt Chriſto, donec omnes ĩimicos eccleſiæ ſuæ ſibi ſubiecerit. *Regnare oportet*, dicunt Græci, hoc eſt, quæ imperatoris & regis ſunt præſtare, vigilare, hoſtes debellare, *Donec ponat omnes inimicos ſub pedibus ſuis*, vbi τὸ donec, vt Græci exponũt, nõ indicat finem imperij Chriſti futurum ſubiectis inimicis, ſed tunc magis imperaturum. τὸ γὰρ ἄχρις καὶ ἕως, id eſt, vſque & donec, vt aiunt, nequaquam hic ponuntur vt terminus temporis, ſed pro ſemper: vt eo loco, vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſeculi, non quòd

poſtea

poſtea nobiſcum eſſe deſinat,qui meliori modo tūc adfuturus eſt, & illud,Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellū pedum tuorum, non quòd poſtea non ſit ſeſſurus is qui ſedebit & regnabit in domo Iacob inæternum.

10.*Omnia ſubiecit*,id eſt,omnium illi poteſtatem dedit deus,vt ſubiicere ſibi poſſit omnia: non quòd patrem aut ſpiritū quibus eſt conſubſtantialis ſubiicere poſſe credatur.Nōdū autem plenè diabolicas poteſtates ſibi ſubiecit, ſinens eas ad exercitationem electorū ſibi reluctari: & ideo inquit,Quum autem ſubiecta fuerint illi omnia.

11. *Tunc & ipſe filius*, id eſt, Chriſtus ſecundum humanitatē ſubiectus erit patri,non quòd antea non eſſet. Et ideo interpretatur Photius Græcus.hoc eſt,manifeſtabitur re vera patri ſubiectus & obediens, cuius voluntatem impleuerit,quum eccleſiæ regnum ab omni tyrannide liberum & ſeditione reddiderit. Quidā interpretatur ſubiectus in ſuis membris ſcilicet electis,quibus tunc planè dominabitur.

[10]Omnia enim ſubiecit ſub pedibus eius.cum autem dicat,Omnia ſubiecta ſunt ei:ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia. Cum autem ſubiecta fuerint illi omnia: [11] tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei, qui ſubiecit ſibi omnia, [12]ut ſit deus omnia in omnibus. Alioquin quid facient qui [13] baptizantur pro mor- Pſal. 8,d. Heb. 2.d.

12.*Vt ſit deus*,id eſt,ſic,& vt,euētum dicit,atque ita erit deus omnia in omnibus,hoc eſt,omnem ac plenam in omnia ſubiectionem habens,vel vt ſit in omnibus,ſcilicet electis,omnia.id eſt,pro reb⁹ omnibus.

13.*Baptizantur*. varii varia huc afferunt.mihi hic videtur duplex eſſe poſſe ſenſus,prior ad quem accedit Chryſoſto.ſi mortui non reſurgunt, quid facient qui baptizantur pro mortuis,id eſt, pro ſpe mortuorum?quia(inquit Chryſoſt.)in primitiua eccleſia recitabāt baptizandi ſymbolum integrum,in quo eſt hic locus,Credo reſurrectionem mortuorum:cum qua ſpe reſurgendi à mortuis baptizabantur,haudquaquam baptizandi ac veterem vitā immutaturi,niſi ad immortalem ſe reſurrecturos ſperarent,& hoc eſt quod Paulus vocat baptizari pro mortuis, vel quia Paulus docebat fideles baptizari,nihil aliud eſſe quàm in ſpiritu & aqua Chriſto cōmori & conſepeliri,vt conſepulti ſimul cū eo reſurgerent,ſi quidē per imitationem mortis illius coinſiti in illū ſint, ſicut ad Romanos ſexto docet: ideo, inquit,quid facient qui baptizantur. i.veteri homini priſti-

priſtiniſque deliciis moriuntur in Chriſto, illique conſepeliuntur pro mortuis,id eſt,pro ſpe quam habent reſurgendi à mortuis? Mihi quoque videtur alius eſſe ſenſus,vt baptiſmus pro afflictione & ſupplicio ſumatur, ſicut Chriſtus filiis Zebedæi dicit Marci. 10. Poteſtis baptiſmo quo ego baptizor baptizari,id eſt,ſuppliciū pati quod ego ſum paſſurus?hoc modo ergo ſēſus eſſet, quid facient qui baptizantur, id eſt,affliguntur pro mortuis, id eſt, vel pro ſpe mortuorū atque ad vitam non interiturā reſurgēdi,vel pro mortuis,id eſt, pro aſſerta mortuorū reſurrectione, ꝓ qua morti ſe exponere non dubitarūt martyres. Quòd autem baptizari pro affligi hic ſumatur,coniicio ex ſequentibus locis, vt quid periclitamur?quotidie morior,ad beſtias pugnaui,&c.

tuis, ſi omnino mortui non reſurgunt? Vt quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos periclitamur omni hora? Quotidie morior[14] *propter ueſtram gloriam fratres, quā habeo in Chriſto Ieſu domino noſtro.*[15] *Si(ſecundum hominem)ad beſtias pugnaui Epheſi:quid mihi prodeſt,ſi mortui non reſurgunt?manducemus & bibamus, cras enim moriemur.Nolite ſeduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*

Eſa. 22.d. *Sap. 2.b.* *Menāder.*

14.*Propter veſtrā gloriā.*Græci ſec⁹ habēt.νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν i.per noſtrá gloriationem.Eſt autē νὴ particula obteſtantis,ſicque hoc loco obteſtatur Paulus ſe quotidie pro ſpe mortuorum mori.i. variis periculis & mortibus ſubiacere. Photius tamen legit nobiſcum ὑμετέραν,id eſt veſtram, & duobus modis exponit, per veſtrá gloriam:vno modo,vt ſit iurantis:ſecundo modo,morior propter veſtram gloriationem, id eſt,vt gloriari poſſim de vobis Chriſto per me acquiſitis.

15.*Si ſecundum hominem.*Oecumenius Græcus ita exponit,ſi ſecundum hominem,id eſt,propter hominum gloriam, & non ob ſpem futuræ reſurrectionis & retributionis ad beſtias pugnaui Epheſi, quid mihi prodeſt?deinde quod ſequitur,ſi mortui non reſurgunt, connectendum cum ſequentibus,manducemus & bibam⁹.Beſtias autem vocat Demetrium argentarium & Iudæos Epheſi habitantes,nihil propè à beſtiis differentes:alij dicunt Paulum Epheſi obiectum eſſe beſtiis,quanquam nihil de hoc in Actis.Photius exponit,κατ᾽ ἄνθρωπον ꝑ ὡς ἄνθρωπον ,id eſt quantū homini fuit poſſibile ad beſtias pugnaui,pro quo Græci habent ἐθηριομάχησα.mihi autem videtur θηριομαχεῖν non modo eſſe ad beſtias pugnare,

ſed vſque ad extremū ſpiritū more beſtiarū pugnare. ſenſus ergo eſſet, ſi ſecūdū hominem, vt Photius explicat, q̄tū hoī eſt poſſibile vſq; ad extremū ſpiritū pugnaui ꝓ defenſione euangelii, quid mihi prodeſt?

16. *Euigilate*.i.ſic expergiſcimini à peccato, vt iuſti ſitis. Gręci legūt δικαίως.i.iuſtè.

17. *Ad reuerētiā*.i.verecūdiā, Gręcè ἐντροπὴν, id eſt, verecundiam.

18. *Niſi prius moriatur*. quia erant qui de corporum reſurrectione deſperarent, videntes ea in terra putrefieri, exemplo grani docet nō prius reſurrecturum corpus ad immortalitatis fructum, niſi pri⁹ mortuū ī terra fuerit: ſicut ad frugē granū euadere neq̄t nō antē mortuū.

19. *Alia claritas ſolis*. exemplo corporum cęleſtiū quorum alia clariora ſunt aliis, docet in reſurrectione iuſtorum futura illorum pro diuerſis meritis diuerſa præmia: ſicut Chriſtus in euangelio dicit, in domo patris mei multæ manſiones ſunt.

20. *Corpus animale*. animale corpus dicitur à ſenſitiua & vegetatiua facultate animę, quarū facultatū actionibus hic, dū viuimus, corpus indiget, poſt mortē aūt iā illi nō erit opus: quia ſpirituale erit.i.incorruptibile, non iam alimento indigens, & ideo corpus noſtrum quod hic eſt animale & corruptibile, ſemina-

[16] Euigilate iuſti, & nolite peccare. ignorantiam enim dei quidam habent.[17] Ad reuerentiā uobis loquor. ſed dicit aliquis, Quomodo reſurgunt mortui? quali autem corpore uenient? Inſipiens tu, quod ſeminas non uiuificatur, [18] niſi prius moriatur. Et quod ſeminas: nō corpus quod futurum eſt ſeminas, ſed nudum granum, utputa tritici, aut alicuius cæterorū. Deus autē dat illi corpus ſicut uult, & unicuiq; ſeminum proprium corpus. Non omnis caro, eadē caro: ſed alia hominū, alia pecorū, alia autē uolucriū, alia piſciū. Et corpora cæleſtia, & corpora terreſtria. ſed alia quidē cæleſtiū gloria: alia aūt terreſtrium. F
[19] Alia claritas ſolis, alia claritas lunæ, & alia claritas ſtellarum. Stella enim à ſtella differt in claritate: ſic & reſurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione: ſurget ī incorruptione. Seminatur in ignobilitate: ſurget in gloria. Seminatur in infirmitate: ſurget in uirtute. ſeminatur [20] corpus animale: ſurget corpus ſpirituale. Si eſt corp⁹ animale: eſt & corp⁹ ſpirituale, ſicut ſcriptū Gen.
eſt, Factus eſt primus homo Adam 2.b.

[21]*in animam uiuentem: nouiſſimus Adam in ſpiritum uiuificantem. ſed non prius quod ſpirituale eſt, ſed quod animale: deinde quod ſpirituale. Primus homo de terra, terrenus: ſecundus homo de cælo, cæleſtis. Qualis terrenus: tales & terreni. & qualis cæleſtis: tales & cæleſtes. Igitur ſicut portauimus imaginem terreni: portemus & imaginem cæleſtis. Hoc autem dico fratres: quia caro & ſanguis regnum dei poſſidere non poſſunt: neque corruptio incorruptelam poßidebit.* G *Ecce myſterium uobis dico,* [22]Omnes

natur in terram, vt ſurgat ſpirituale. Sicut enim primus Adam terrenus, ſecundus autem Adam Chriſtus cæleſtis, ita nunc terrenum corpus habentes in reſurrectione cæleſte habituri ſumus, ſi quidē cæleſtis Adæ imaginem, id eſt Chriſti gratiam nobiſcum portauerimus. Photius corpus animale idē eſſe putat quod mortale. i. iræ, triſtitiæ, eſuriei, ſiti, & cæteris animæ corporiſque affectionibus obnoxium. ſpirituale autem, immortale & nullis iam huiuſmodi ſubditum terrenis affectionib⁹. ſimiliter animam viuentē interpretatur corpus aīale, ſpiritū viuificātē corp⁹ ſpūale.

21. *In animam viuentem*, viuebat enim ſibi Adam, & ſibi vnuſquiſque noſtrū viuit: nō ſibi aut alteri vitā largiri poteſt, quā ſolus ille dat qui ſpiritum viuificātem habet, nouiſſimus Adā, omniū noſtrum via, veritas & vita.

22. *Omnes quidem reſurgemus.* docet variam fuiſſe Græcis ſuo tempore lectionem Hierony. ad Alexādrum & Mineriū. prior eſt, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα,, id eſt nō omnes quidem dormiemus ſiue moriemur (nam dormire pro mori ſcriptura vſurpat) ſed omnes immutabimur: vt non omnes morituri, adeóque nec reſurrecturi ſint, ſed omnes à mortali corpore ſint immutandi ad immortale. Verùm cum nec ipſi Chriſto mors pepercerit, præſtat dicere omnes morituros & reſurrecturos, cúmque eccleſia & noſtra lectione, quam etiam præfert Hieronymus, ſentire: præſertim quū quidam Græci codices Hieron. tēpore ſic haberēt, & mihi nup ī man⁹ venit Grꝛca Cyrilli in hūc locū expoſitio noſtræ verſioni per oīa cōſentiens, quā hic addere viſū eſt, ne noſtrā lectionē nullis græc. placuiſſe lectores credāt. Sic aūt habet Cyrill⁹, ἀναβιώσονται μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὰ πάντων σώματα τῇ τῆς ἀφθαρσίας χάριτι κατημφιεσμένα, ἀλλαχθήσονται δὲ οὐ πάντες: ἀλλὰ οἱ μὲν φαῦλοι ἀπομένουσιν ἐν τῷ τῆς ἀτιμίας σχήματι, οἱ δὲ δίκαιοι ἀλλαχθήσονται μόνοι πρὸς τῷ τῆς ἀφθαρσίας ἀγαθῷ καὶ τῆς θείας δόξης.

ξης καὶ βαλλευτήσαντες τὴν περιστολήν.i.reſurgẽt qdẽ ĩdubiè omniũ corpora ĩmortalitatis induta gratiã, at nõ omnes immutabuntur: ſed inhonori permanebũt impii,ſoli verò immutabuntur iuſti,nimirum ad immortalitatis commodũ immutati,& diuinæ gloriæ indumento ditati.Senſus ergo eſt cum noſtra lectione,quòd oẽs quidẽ moriẽtur, ſed nõ omnes immutabuntur,in peccato ſuo ac miſeria permanentibus impiis. Quinetiam Græca in Paulum ſcholia Veronæ impreſſa, vtranque lectionẽ habent,quinimò &,non omnes dormiemus,ita interpretantur ad mentem Auguſtini hoc modo: ꝙ verò ait,nõ omnes dormiemus,ſic accipiendum eſt, quòd nequaquam longum ſomnum dormiemus, adeò vt ſepultura ſit opus,& in corruptionem oẽs reſoluemur,ſed ꝙ breuẽ mortem qui tunc viui inuenientur, ſuſtinebũt, propter eam quæ in momẽto futura eſt,reſurrectionem.potes Græca videre ſcholia Veronæ impreſſa, quæ vtranque lectionem approbant.

quidem reſurgemus:ſed non omnes
ĩmutabimur In momẽto,in ictu o-
culi,ĩ[23] nouiſſima tuba(canet enĩ tu-
ba) & mortui reſurgent incorru-
pti: & nos immutabimur. Oportet
enim corruptibile hoc induere in-
corruptionem: & mortale hoc in-
duere immortalitatem. Cum *autem*
mortale hoc induerit immortalita-
tem, tunc fiet ſermo qui ſcriptus
eſt, Abſorpta eſt mors in uictoria.
Vbi eſt mors uictoria tua? Vbi eſt Oſee.
mors ſtimulus tuus?[24] *Stimulus au-* 13.d.
tem mortis peccatum eſt:uirtus ue- Heb. 2.d.
rò peccati lex. Deo *autem gratias,* 1.Io.
5.a.

23.*Nouiſſima tuba.* Tuba angeli vocem ſignificare videtur ad iudicium omnes ſiſtẽtis: ad quã alludere videtur Ioãnes in Apocalypſi, dicẽs,In dieb⁹ vocis ſeptimi ãgeli,cũ cœperit tuba canere,cõſummabitur myſterium dei: & tunc,inquit,mortui reſurgent incorrupti, quia cum boni tum mali ad immortalitatem corporis reſurgent.Nos verò,id eſt iuſti,immutabimur, quia de miſeria ad gloriam tranſibimus.quod autem hic dicit nos immutabimur,& non omnes,facit pro interprete qui antea vertit, non omnes immutabimur.

24. *Stimulus mortis peccatum*, quia per peccatum mors inualuit & aucta eſt viribus eo vtens tanquam ſtimulo ad nos pungendos. *Virtus verò peccati lex.* Græcè δύναμις,id eſt potentia,quia ſine lege peccatum mortuum erat & infirmum.

qui dedit nobis uictoriã per dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ. Itaq; fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote, & immobiles: abundantes in opere domini ſemper, ſciẽtes quòd labor ueſter non eſt inanis in domino.

ARGVMENTVM Cap. 16.

¶ *Ad eleemoſynas in ſanctos cõferẽdas inuitat. Deinde Timotheo ac nõnullis aliis cõmẽdatis, ſalutatiõibus epiſtolã claudit.*

CAP. XVI.

d E *collectis autem quæ fiunt in ſanctos: ſicut ordinaui eccleſiis Galatiæ,*
A *ita & uos facite. Per*[1]*unã ſabbati unuſquiſq; ueſtrũ apud ſe ſepo*
nat, recõdens quod ei bene placuerit: ut nõ cũ uenero, tũc collectæ
fiãt. Cũ aũt præſẽs fuero: quos probaueritis per epiſtolas, hos mit
tã perferre gratiã ueſtrã ĩ Hieruſalẽ. Quòd ſi dignũ fuerit ut ego
eã: mecũ ibunt. Veniã autẽ ad uos, cũ Macedoniã pertrãſiero. nã
Macedoniam pertranſibo. Apud uos autem forſitan manebo, uel
etiam hyemabo, ut uos me deducatis quocunque iero. Nolo enim
uos modo in tranſitu uidere. ſpero enim me aliquantulum tempo
B *ris manere apud uos: ſi dominus permiſerit. Permanebo autem*
Epheſi uſque ad pentecoſten. [2]*Oſtium enim mihi apertum eſt ma*
gnum & euidens, & aduerſarii multi. Si autem uenerit Timõ
theus: uidete ut ſine timore ſit apud uos. opus enim domini opera-
tur, ſicut & ego. Ne quis ergo illum ſpernat. deducite autem illũ
in pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus. De
Apollo autem fratre uobis notum facio, quoniam multum rogaui
C *eum ut ueniret ad uos cum fratribus. & utique non fuit uolun-*
tas eius ut nunc ueniret: ueniet autem cum ei[3]*uacuum fuerit: Vi-*
gilate, ſtate in fide, uiriliter agite & confortamini: omnia ueſtra
in charitate fiant. Obſecro autem uos fratres, Noſtis domum Sté-
phanæ & Fortunati, & Achaici, quoniam ſunt[4]*primitiæ Acha-*
iæ, & in miniſterium ſanctorum ordinauerunt ſeipſos:[5]*ut & uos*

1. *Vnam ſabbati*, id eſt, primã hebdomadæ. i. diẽ dominicam, ĩquit Theophylactus, & Græca ſcholia.
2. *Oſtium*, id eſt occaſio.
3. *Vacuum*. i. quum opportunitatem nactus erit.
4. *Primitiæ*. vel primi ex credentibus, vel præcipui inter credentes.
5. *Vt & uos*. obſecro, ſcilicet vt ſubditi ſitis illis, noſtis enim illos.

6. *Maranatha* Ambroſius dicit eſſe verbum partim Hebræum, partim Syrum, & ſignificare dominus noſter venit, & tunc ſenſus eſt, Si quis non amat dominum Ieſum, ſi anathema : venit enĩ dominus vindex illius.

ſubditi ſitis eiuſmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem ĩ præſentia Stéphanæ & Fortunati & Achaici : quoniam id quod uobis deerat, ipſi ſuppleuerũt. D *Refecerunt enim & meum ſpiritum & ueſtrum. Cognoſcite ergo qui eiuſmodi ſunt. Salutant uos omnes eccleſiæ Aſiæ. Salutant uos in domino multum, Aquila & Priſcilla cum domeſtica ſua eccleſia apud quos & hoſpitor. Salutant uos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto. Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anáthema.* [6] *maranatha. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti uobiſcum. Charitas mea cum omnibus uobis in Chriſto Ieſu. Amen.*

¶ *Argumentum ſecundæ epiſtolæ ad Corinthios.*

SEcundam epiſtolam ad Corinthios ſcribit, excuſans ſe quòd eos, vt erat pollicitus, nondum inuiſerit, ſimiliter & fornicatorem in eccleſiæ conſortium recipi iubens. Interim verò aduerſus inſoleſcentes Iudæos euangelii præ lege excellentiam oſtendit, ſuo exemplo ad perſecutiones ferendas cohortans, & infidelium matrimonia inhibens. Demum ad eleemoſynam inuitatos, à pſeudapoſtolis cauere admonet: aduerſus quos dignitatem ſuam tutandi gratia in afflictionibus & reuelationibus gloriari cogitur. Demũ Corinthiis ni reſipuerint, interminatur.

EPISTOLA
DIVI PAVLI APOSTO li ad Corinthios II.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶*Epigraphe propoſita quicquid agit ac ſuffert, in illorum gratiam fieri oſtendit, excuſans quòd nondum eos reuiſere ſibi licuerit.*

CAPVT I.

A *PAulus apoſtolus Ieſu Chriſti, per uoluntatem dei & Timótheus frater: ecclesiæ dei quæ eſt Corinthi, cum omnibus ſanctis qui ſunt in uniuerſa Achaia, gratia nobis & pax à deo patre noſtro,*
Eph. *& domino Ieſu Chriſto. Benedi-*
1.a. *ctus deus & pater domini noſtri*
1. Pe. *Ieſu Chriſti, pater miſericordiarum*
1.c. *& deus totius conſolationis, qui conſolatur nos in omni tribulatione noſtra: ut poſſimus & ipſi conſolari eos qui in omni preſſura ſunt, per [1]exhortationem qua exhortamur & ipſi à deo. quoniam ſicut abundant [2]paſſiones Chriſti in no-*
B *bis: ita & per Chriſtum abundat & conſolatio noſtra. ſiue autem tribulamur, pro ueſtra exhortatione[3] & ſalute: ſiue conſolamur, pro ueſtra conſolatione & ſalute, quæ*

1. *Exhortationem.* Græcè παρακλήσεως, id eſt, conſolationem, & exhortamur: Græcè παρακαλούμεθα, id eſt, cõſolamur paſſiue. nam Græcum anceps eſt ad exhortationem, & conſolationẽ.
2. *Paſſiões Chriſti*, id eſt, quas pro Chriſto ferimus: quas, vt ſuas reputat Chriſtus, dicens, quæcunque feceritis vni ex minimis iſtis, mihi feciſtis: & ita Græca ſcholia.
3. *Et ſalute.* ſub. tam Græcè quàm latinè, tribulamur. vt ſit ſenſus, ſiue tribulamur, ſiue affligimur, ſiue à deo cõſolamur, cedũt omnia ad veſtram cõſolationem & ſalutem: quæ quidem cõſolatio veſtra & ſpes ſalutis operatur tolerãtiã &c. id eſt, quæ vos animat ad afflictiones nobiſcum ferendas.

4. *Vt ſpes noſtra*, id eſt, adeò vt ſpem firmam de vobis conceperim, Græci legunt & ſpes noſtra firma eſt, deinde ſubdunt id quod in noſtra verſione præceſſit. Siue conſolamur &c.

5. *Reſponſum mortis*. Græcè ἀπόκριμα τοῦ θανάτου, vſque adeò īquit, ac ſupra vires afflicti ſumus, vt tæderet viuere, ac de vita deſperaremus: (vtrunque enim hoc loco ſignificat Grecum, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν,) quinimò reſponſum mortis habuimus, id eſt eramus perīde atq; īfirmi, q̄ deſperātur à medicis & morti adiudicantur. Neque tantū, inquit Photius, aliorum opinione, ſed noſtro etiam iudicio deſperati fuimus ac pro mortuis habiti: ſed hoc in nobiſipſis mortis reſponſum ἀπόκριμα & ſicut ipſe interpretatur κρίσιν, habuimus. Interpretatur enim Photius ἀπόκριμα, κρίσιν medicorū, quaſi diceret, vſque ad hanc afflictionum extremitatem deuenimus, vt quum planè & noſtra & aliorum opinione morti adiudicati eſſemus ac tandem deo nos eripiente exuſcitati, doceremur cōfidere non in nobis, ſed in deo. vel reſponſum mortis habuimus, intellige quòd tam graues erant afflictiones & moleſtiæ, vt nihil aliud portendere ac loqui viderentur, quàm inſtantem mortem. ſic enim inquit Chryſoſtomus. τοῦτο ἡμῖν τὰ πράγματα ἀπεκρίνατο. id eſt, hoc nobis moleſtiæ illæ reſpondebant.

6. *Vt ex multarum*, locus eſt ſubobſcurus, nec m ltomi us Græcis, hoc modo, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Græci exponunt ἐκ πολλῶν προσώπων,

operatur tolerantiam earundem
paſſionum quas & nos patimur:
4*ut ſpes noſtra firma ſit pro uobis,*
ſcientes quòd ſicut ſocii paſſionum
eſtis: ſic eritis & conſolationis.
Non enim uolumus ignorare uos
fratres de tribulatione noſtra quæ
facta eſt in Aſia, quoniam ſupra mo
dum grauati ſumus ſupra uirtu-
tem, ita ut tæderet nos etiam uiue-
re. Sed ipſi, in nobiſipſis 5*reſponſum*
mortis habuimus, ut non ſimus fi-
dentes in nobis, ſed in deo qui ſuſci
tat mortuos, qui de tantis periculis
nos eripuit & eruit: in quem ſpe-
ramus quoniam & adhuc eripiet,
adiuuantibus & uobis in oratione
pro nobis: 6*ut ex multarum perſo-*
nis facierum, eius quæ in nobis eſt
donationis, per multos gratiæ agan
tur pro nobis Nā *gloria noſtra hæc*
eſt, teſtimonium cōſcientiæ noſtræ, C

πων, à multis perſonis: & τὸ διὰ πολλῶν, multis modis, atque hoc modo ſenſus eſt, ſperamus quòd nos deus eripiet, ſi nos veſtris adiuueritis orationibus, vt per multos de dono ĩ nos collato multimodæ noſtra cauſa deo gratiæ agantur.

quòd in ſimplicitate cordis, & ſynceritate dei, & non in ſapientia carnali, ſed in[7] gratia dei conuerſati ſumus in hoc mundo, abundantius autem ad uos. [8]*Non enim alia ſcribimus uobis, quàm quæ legiſtis & cognouiſtis.* [9]*Spero autem quòd uſque in finem cognoſcetis: ſicut & cognouiſtis nos ex parte, quòd gloria ueſtra ſumus, ſicut & uos noſtra in die domini noſtri Ieſu Chriſti. Et hac confidentia uolui prius uenire ad uos, ut* [10]*ſecundam gratiam haberetis: & per uos tranſire in Macedoniam, & iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam.* D *Cum ergo hoc uoluiſſem, nũquid leuitate uſus ſum? Aut*[11] *quæ cogito, ſecundum carnem cogito, ut ſit apud me* EST *&* Nõ?

7. *Gratia dei.* non in ſapiẽtia, inquit, carnali, ſed in gratia dei, id eſt, vel in ſapientia, vel in virtute ſignorum & miraculorũ: qua etſi vbique vſi ſumus, abundãtius tamẽ apud vos.

8. *Non enim alia.* dixerat ſe ĩ ſimplicitate cordis & non ſubdolè ambulaſſe, ad quæ ſubdit, non enim alia ſcribimus vobis, quàm quæ audiſtis & legiſtis.

9. *Spero autem,* id eſt, vt Photius inquit, quanquam nunc ex parte, id eſt, in parte noueritis quòd gloria veſtra ſumus, & vos noſtra, id eſt ego de vobis, vos de me gloriari poſſitis, ſpero tamen quòd illud cognoſcetis vſque in finẽ, Græcè, ἕως τέλους, id eſt τελείως, hoc eſt perfectè cognoſcetis in die domini noſtri.

10. *Secundam gratiam*, id eſt duplex & iteratum beneficium inquit Photius, alterum ex priore epiſtola, alterum ex mea præſentia, pro χάριν autem, id eſt gratiam, χαρὰν, id eſt, gaudium, quidam legunt.

11. *Quæ cogito.* Græcè ἃ βȣλεύομαι, id eſt, quæ delibero ac ſtatuo. nunquid ſecundum carnem, id eſt, ſecundum homines qui leues & ĩſtabiles ſũt, in leuitate & ĩſtabilitate hęc decerno, vt ſit apud me, eſt & nõ, id eſt, inconſtantia ꝓmiſſionis. Nam ſequẽtibus locis ἒ eſt, ꝓ aſſeueratione ſumitur, ὃ nõ eſt, ꝓ negatione. Nã Gręci ꝓ eſt, habẽt

ναὶ, particulam affirmantis: & pro *non eſt*, οὒ negantis. verùm τὸ eſt & non, incertitudinem ſignificat modò affirmãtis, modò negãtis.
11. *Fidelis deus*, particula obteſtantis. i. deum veracem teſtor.
13. *Eſt in illo fuit*, id eſt, conſtans aſſeueratio, & vt inquit Photius, ἀσάλευτος ὁ περὶ χριστοῦ λόγος, id eſt, fixa & inconcuſſa fuit de Chriſto prædicatio.

14. *In illo eſt*. ſub. ſunt, id eſt, promiſſiones dei conſtantes ſunt & veraces.
15. *Dicimus amen deo*. Interpres explicandi gratia addidit, dicimus. Eſt autem ſenſus, Et ideo per ipſum Chriſtum omnes dei promiſſiones confirmamus ac veras declaramus. Nam Amen Hebræis confirmandi particula eſt, à verbo Aman quod ſignificat firmum eſſe.
16. *Deus*. ſub. eſt qui confirmat & qui dedit, &c.
17. *Parcens vobis*. ne ſcilicet cum animaduerſione ad vos venirem & vos contriſtarẽ, .i. ideo hoc verens. *Non vltrà*: Grecè, οὐκ ἔτι, id eſt, nondum veni Corinthum. quia verò vſus erat verbo parcendi, ne videretur imperioſus eſſe, ſubdidit, *Non quia dominamur fidei veſtræ*, id eſt, non quòd fidei veſtræ imperitare velim, quæ volũtaria eſſe debet: ſed quia magis cooperari gaudio veſtro volumus, quippe qui ſtatis in fide ac firmi eſtis. Photius interpretatur, οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, non quòd dominemur vobis fide, id eſt, propter fidem veſtram, quod enim (inquit Photius) dixit parcens vobis, non ita dictum eſt quaſi veſtræ fidei cauſa quam accepiſtis à nobis poteſtatẽ, autori-

[12] Fidelis autem deus, quia ſermo noſter qui fuit apud uos, non eſt in illo EST *&* NON, *ſed eſt in illo* EST. *Dei enĩ filius Ieſus Chriſtus, qui in uobis per nos prædicatus eſt per me & Syluanum & Timótheum, non fuit in illo* EST *&* NON, *ſed [13]* EST *in illo fuit*. *Quotquot enim promiſſiones dei ſunt, [14] in illo* EST. *Ideo & per ipſum [15] dicimus amen deo ad gloriam noſtram. Qui autem confirmat nos, uobiſcum in Chriſtum, & qui unxit nos, [16] deus: qui & ſignauit nos, & dedit pignus ſpiritus in cordibus noſtris. Ego autem teſtem deum inuoco in animam meam, quòd [17] parcens uobis non ueni ultrà Corinthum. non quia dominamur fidei ueſtræ: ſed adiutores ſumus gaudij ueſtri. Nã fide ſtatis.*

ARGVMENTVM *Cap. 2.*

¶ *Pœnitentem fornicarium in eccleſiæ cõſortium recipi mãdat, ſynceritatem ſuam in prædicando verbo commendans.*

CAPVT II.

A S [1]Tatui autem hoc ipſum
apud me, ne iterum
in triſtitia uenirem ad
uos. Si enim ego contriſto uos: &
quis eſt qui me lætificet: niſi qui con
triſtatur ex me? Et hoc ipſum ſcripſi
uobis, ut non cùm uenero, triſtitiã
ſuper triſtitiam habeam, de quibus
oportuerat me gaudere: confidens
in omnibus uobis quia meum gau-
dium omnium ueſtrum eſt. Nam ex
B multa tribulatione, & anguſtia cor
dis ſcripſi uobis per multas lachry
mas: non ut contriſtemini, ſed ut ſci
atis quam charitatem habeam abũ
dantius in uobis. Si quis aũt contri
ſtauit me, [2]nõ me cõtriſtauit, ſed ex
parte, ut non onerẽ omnes uos. [3]Suf
ficit illi qui eiuſmodi eſt, obiurgatio
hæc quæ fit à pluribus: ita ut econ-
trario magis donetis, & conſole-
mini, ne fortè abũdantiori triſtitia
abſorbeatur qui eiuſmodi eſt. Pro-
pter quod obſecro uos, ut confirme-
C tis in illum charitatem. Ideo enim
& ſcripſi uobis, ut cognoſcam ex-
perimẽtum ueſtrum an in omnibus
obediẽtes ſitis. [4]Cui autem aliquid
donaſtis, & ego. Nam & ego quod
donaui, ſi quid donaui: propter uos
in perſona Chriſti, ut non circumue

autoritatémque mihi velim tribuere in vos animaduertendi, ac rurſum vobis parcendi.

1. *Statui autem.* cauſam dicit retardati itineris, quia decreuerat non venire ad eos in triſtitia: quod neceſſum erat contriſtatis ſuo aduentu his ipſis, ac nondum emendatis per quos lætificandus veniebat. Hoc autẽ loco, *Et quis eſt. &c.* ſuperfluit τὸ &, ſimiliter Græcum καὶ.

2. *Non me contriſtauit.* ſub. ſolum, *ſed ex parte,* ſub. vos contriſtauit. ſic enim Theodorus Græcus, οὐ ἐμὲ λελύπηκε μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς ἐν μέρει, τοῦτο γὰρ τὸ ἀπὸ μέρους, id eſt, non me contriſtauit tantum, ſed & vos in parte. hoc enim indicat ἀπὸ μέρους id eſt, ex parte. Sed vos ergo, inquit, nõ omnes, ſed ex parte. *Vt non onerem vos omnes,* quaſi fornicarij illius delicto conſentiẽtes. Nam priore epiſtola videbatur omnes taxaſſe indifferenter dicens, & vos inflati eſtis, ac nõ magis luctum habuiſtis.

3. *Sufficit illi.* Recipi vult fornicarium pœnitentem.

4. *Cui autem aliquid donaſtis,* id eſt, ſi eam pœnitenti culpam condonaueris, & ego cõdonabo. Dãnauerat enim illum fornicarium non ſolus Paulus, ſed Corinthiorum eccleſia, ſicut dixit priore epiſtola, Cõgregatis vobis & meo ſpiritu iudica-

ui huiuſmodi hominem tradere ſatanæ. & ideo vult illum pariter ab illis abſolui, vnde & prædixit, vt è contrario magis donetis: & nunc, cui aliquid donaſtis, *& ego in perſona Chriſti*, id eſt, ob gloriã Chriſti, vel Chriſti nomine, cuius autoritate id facimus. vbi non otioſum eſt donandi verbum, quod annotãs Theophylactus, inquit, donetis præterea dixit, ne fornicarius ille, & quia fatebatur peccatum, & ſatis iam pœnituerat, ſolutum ſe iam & liberũ eſſe à ſcelere exiſtimaret. Videãt igitur qui excommunicationem negligunt, antiquiſsimam eccleſiæ diſciplinam, non ſatis eſſe excõmunicato, ſi ad meliorem frugem redierit, niſi in eccleſiæ conſortium receptus, & ab illa abſolutus declaretur.

niamur à ſathana. non enim ignoramus cogitationes eius. Cùm ueniſſem autem Troadem propter euangelium Chriſti, & [5] oſtium mihi apertum eſſet in domino: non habui requiem ſpiritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum: ſed ualefaciens eis, profectus ſum in Macedoniam. Deo autem gratias D *qui ſemper[6] triumphat nos in Chriſto Ieſu, & [7] odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco, quia Chriſti[8] bonus odor ſumus deo, in iis qui ſalui fiunt, & in iis qui pereunt: aliis quidẽ odor mortis in mortem, aliis autẽ odor uitæ in uitam. Et ad hæc[9] quis tam idoneus? Non enim ſumus (ſicut plurimi)[10] adulterantes uerbum dei, ſed ex ſynceritate, ſicut ex deo coram deo, in Chriſto loquimur.*

5. *Oſtium*. i. occaſio ſeſe offerret Chriſtum prædicandi.

6. *Triumphat*. i. triumphare nos facit per Chriſtum.

7. *Odorem notitiæ ſuæ*, id eſt, bene fragrantem ſui cognitionem.

8. *Bonus odor*, id eſt, prædicatio noſtra illi placet & accepta eſt, ſiue credulis ſiue infidelibus prædicamus: quia quod ad nos attinet, ſaluari omnes cupimus: licet aliquibus eſt odor mortis in mortem, id eſt, graue illis olet & diſplicet: vnde & mortem æternam incurrent: aliis autem odor vitæ.

9. *Quis tam idoneus*, id eſt, quis tam capax eſt horum intelligendorum vt nos? Græci non legunt, tam, & tunc ſenſus eſſet, quis idoneus, id eſt, nullus.

10. *Adulterantes*, id eſt, falſificantes. Græcũ καπηλεύοντες, id eſt, cauponantes, & ad quæſtum verbo dei abutentes. Græci interpretantur, Non adulteramus verbum dei. i. neque gratiam eius extinguimus,

mus,aſſerentes nos ad illam prædicandam idoneos eſſe.
1. *Incipimus,&c.* quia ad finem præcedentis capitis viſus erat ſe laudare,atque ideo ſuſpicari poterant commendãdi ſui gratia, ſeq; in illorum beneuolentiam inſinuandi ea dixiſſe,tollit hanc ſuſpicionem,*Incipimus iterum,*inquit,noſipſos commendare,aut beneuolẽtiæ veſtræ inſinuari quærimus? Nũquid egemꝰ aliorũ commendatitiis epiſtolis ad vos,aut ex vobis ad alios?
2. *Epiſtola noſtra*.i. eſtis mihi vice epiſtolæ commendatitię, quorum virtutes in noſtri commendationem omnibus proferimus. *Epiſtola,* inquit, *ſcripta in cordibus noſtris,* id eſt,vos eſtis indelebiliter animo meo inſcripti & infixi,*quæ ſcitur & legitur ab omnibus*. Dum enim veſtrarum virtutum mentionem vbique facio,hinc legitur & intelligitur quòd eſtis nobis vice commendatitiæ epiſtolę,*manifeſtati,*inquit,*quòd eſtis epiſtola Chriſti,*id eſt, dũ manifeſtum eſt,quòd menti veſtrę Chriſtus inſcriptꝰ eſt, cuius leges & mandata in corde ſcripta habetis, & hoc modo epiſtola eſtis,*miniſtrata à nobis,*qui per prædicationem noſtram Chriſto vos præparauimus & miniſtrauimus,ſcripta inquam, epiſtola à nobis ſpiritu dei viui,quẽ in vobis illo largiẽte inſcripſimꝰ,nõ in lapideis,quomodo olim lex,ſed in carneis mẽtis veſtræ tabulis.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Non indigere ſe epiſtolis cõmendatitiis aſſerit,cõmendationũ ſatis habẽs ex illorum fide. Dein excellentiorẽ euãgelii quã legis gloriã, Iudæorũq; cæcitatem aperit.*

CAP. III.

A [1] *Incipimus iterũ nosmet*
ipſos cõmẽdare? Aut nũquid egemꝰ (ſicut quidã)
cõmendatitiis epiſtolis ad uos, aut ex uobis? [2] *Epiſtola noſtra uos eſtis, ſcripta in cordibus noſtris, quæ ſcitur & legitur ab oĩbus hominibus, manifeſtati ꝙ epiſtola eſtis Chriſti, miniſtrata à nobis, & ſcripta non atramẽto, ſed ſpiritu dei uiui, nõ in tabulis lapideis, ſed in tabulis cor-*
B *dis carnalibus.* [3] *Fiduciam autem*

Heb. 4.d.

3. *Fiduciam autem habemus,*ſcilicet quòd epiſtola noſtra eſtis miniſtrata à nobis deique ſpiritu inſcripta,non noſtro merito, qui nos inidoneos miniſtros agnoſcimus,ſed dei gratia,qui nos idoneos fecit miniſtros noui teſtamenti,*non litera, ſed ſpiritu,*id eſt,non ſecundum literam,ſed ſpiritum. Græci habent literæ & ſpiritus,vt intelligas apoſtolos miniſtros ſpiritꝰ nõ literę. Literã aũt hoc loco legẽ intelligit Moſaicã,quæ occidit,dũ ſui tranſgreſſores capitaliter punit. *Spiritũ* aũt legẽ Euangelicã,quæ viuificat vitã ęternã largiẽdo.

4. *Quòd*

4. *Quòd ſi miniſtratio.* Contendit hoc loco legem euangelicam cum lege Moſaica, adminiſtrationémque vnius cum adminiſtratione alterius, *quòd ſi.* inquit, *miniſtratio mortis*, id eſt, lex ſuis tranſgreſſoribus mortem afferens, *deformata*, id eſt, inſculpta & deſcripta in lapidibus adeo glorioſa fuit. vt in faciem Moyſi intueri non poſſent è monte deſcendentis, legẽque adferentis, ob inumbrãtem eum domini gloriam: quæ tamen, inquit, *euacuatur*, id eſt, euaneſcit ac perit, (neque enim perpetuò reſplenduit facies Moyſi) quãtò magis *miniſtratio ſpiritus*, id eſt, lex euangelica, glorioſa, quę ſpiritum largitur, erit? ſi enim *miniſtratio damnationis*, id eſt, lex damnationis adminiſtra, quia ſuos prę uaricatores morte damnabat glorioſa fuit, glorioſiorem oportet eſſe legem euãgelicam: *iuſtitiæ*, id eſt, iuſtificationis adminiſtratricẽ: quanquam, inquit, *quod claruit*, id eſt, lex quæ glorificata eſt in legiſlatore Moyſe. non verè glorificata eſt *in hac parte*, id eſt, ad comparationem legis euangelicæ, propter excellentẽ eius gloriam. ſic enim Græci interpretantur ἐν τῷ μέρει, & referunt ad glorificatum eſt, non ad claruit.

talem habemus per Chriſtũ ad de-
um, non quòd ſufficientes ſimus co-
gitare aliquid à nobis quaſi ex no-
bis: ſed ſufficiẽtia noſtra ex deo eſt.
qui & idoneos nos fecit miniſtros
noui teſtamenti, non literæ, ſed ſpiri
tus. litera enim occîdit, ſpiritus aũt
uiuificat. 4 *Quòd ſi miniſtratio mor-*
tis literis deformata in lapidibus,
fuit in gloria, ita ut non poſſent in-
tendere filij Iſrael in faciem Moyſi
propter gloriam uultus eius quæ e-
uacuatur: quomodo non magis mi-
niſtratio ſpiritus erit in gloria? nã ſi
miniſtratio damnationis in gloria
eſt, multo magis abũdat miniſteriũ
iuſtitiæ in gloria. Nam nec glorifica C
tum eſt quod claruit in hac parte,
propter excellentẽ gloriam. Si enim
5 *quod euacuatur, per gloriã eſt: mul*
tò magis quod manet, in gloria eſt.
6 *Habentes igitur talem ſpem, mul-*
ta fiducia utimur: & nõ ſicut Moy Exod.
ſes ponebat uelamen ſuper faciem 34.d.

5. *Quod euacuatur* .i. lex quæ antiquatur, euangelium enim manet, & in finem vſque perdurat.

6. *Habentes igitur ſpem* de permanente gloria euangelij, *multa fiducia vtimur.* Græcè, παῤῥησία, aperta ſcilicet loquendi libertate, id eſt, planè & apertè euangelium prædicamus, *& non ſicut Moyſes.* hic eclipſis eſt, & ideo ſupplendũ, facimus, aut quid ſimile, vt ſit ſenſus,

apertos

apertos nos euãgelij præcones oſtẽdimus,neq; facimus ſicut Moy-
ſes,qui legem adferẽs Iudæis velabat faciem ſuã,ne intenderent ac
proſpicerent in faciẽ eius.deſcendentis enim de monte Moyſi cùm
ſplendentem faciẽ ferre nõ poſſent Iudæi,faciem ſuã velabat.hanc
verò Moyſi hiſtoriã myſticè Paulus accipit. *Velamẽ* enim quo ſplẽ-

ſuam,ut non intenderent filij Iſrael [7] in faciem eius quod euacuatur:ſed D *obtuſi ſunt ſenſus eorũ. Vſq; in hodiernũ enim diem idipſum uelamen in lectione ueteris teſtamẽti manet non reuelatum (quoniã in Chriſto euacuatur) ſed uſque in hodiernũ diem,cùm legitur [8] Moyſes,uelamen poſitum eſt ſuper cor eorũ.Cùm autem conuerſi fuerint ad dominum: auferetur uelamẽ. Dominus autem* Ioan. 4.c. *ſpiritus eſt. Vbi autem ſpiritus domini:ibi libertas.* [9] Nos uerò omnes

dentem faciẽ velabat Moyſes, carnalium ceremoniarũ obſeruantiam,aut rerũ temporaliũ promiſſiones ſignificabat quæ nõ ſinebant Iudæos carni inhærentes *in faciem Moyſi* proſpicere.i. claram ac lucidã & ſpiritualem legis intelligẽtiam habere, obtuſam mentem habẽtes: quòd carnalium ceremoniarum & intelligentiarum velamen, adhuc Pauli tempore faciem illos Moyſi.i.clarã legis ac veteris teſtamenti cognitionem intueri, ac noſſe nõ ſinebat:quod tamẽ
velamen *euacuatur*, inquit,& tollitur à Chriſto docẽte nos legis in
ſe completæ cognitionem ſpiritualẽ:quippe quod auferetur ab eis
quoties *conuerſi ad dominum fuerint*, id eſt, ad ſpiritũ. quoties ſcilicet
relicta litera,ſpiritui ſancto ſpiritualem ſenſum docenti adhęſerint.

7. *In faciem,&c.*id eſt in claram legis euacuandæ & abolendę cognitionem. Quidam Gręci legunt pro in faciem εἰς τέλος, id eſt,in finem eius,quod euacuatur,ſcilicet legis,quæ abrogatur, & ita ſenſus eſt,ꝙ velamẽ carnaliũ ceremoniarũ & terrenarũ promiſſionũ, quas tantum Iudæi ſpectabant,in finẽ legis,id eſt, in Chriſtum intendere non ſinebãt.Finis enim legis Chriſtus eſt ad ſalutem omni credenti,vel *in faciem*,id eſt,ſpiritualem legis cognitionem.

8. *Moyſes*,id eſt,lex,vt ſcriptum eſt,habent Moſen & prophetas.

9. *Nos verò*.Chriſtianos cũ Iudæis comparat. Moyſi gloriã nõ poterant videre Iudæi,ꝙ eius velata eſſet facies,nos verò,nõ ſic:quia *reuelata Moyſi facie*,id eſt,ſpirituali legis cognitione intellecta,quæ nos Chriſtũ veniſſe docuit,*gloriam domini ſpeculantes*.i. nunc per fidem velut in ſpeculo cognoſcentes *in eandem cum illo imaginem transformamur*, dum illi quotidie per fidei & virtutum incrementa
incor-

incorporamur, transformamur autem à claritate in claritatem, ſiue à gloria in gloriam, id eſt, dum glorioſiores ab eo efficimur, clarioremq́; ſubinde patris cognitionem nanciſcimur. pro eo autē quod eſt ſpeculantes. Græcè eſt κατοπτριζόμενοι, quod magis officiū apoſtolorum exprimit. Eſt enim κατοπτρίζεσθαι, ſuſceptam in ſe imaginē tanq̄ ſpeculum repręſentare: & hoc modo ſenſus eſt, Nos verò gloriam domini tanq̄ ſpeculum recipientes, receptamq́; aliis videndam exhibentes, nō inſtar Moyſi faciem velantes *à claritate in claritatem*, ſiue à gloria in gloriam, (vtrunque enim ſignificat Græcum δόξα) id eſt, per abundantem dei gloriā in nos transfuſam transformamur in eandem cum illo imaginē, id eſt, ad eius imaginē & ſimilitudinē accedimus: quia ſicut Ioānes ait, quū apparuerit, tunc ſimiles ei erimus. trāsformamur autem *tanquam à domini ſpiritu*, id eſt, domini ſpiritu ſic nos transformante.

1. *Non deficimus*. Græcè ἐκκακοῦμεν, id eſt, nullis malis & afflictionibus ſuccumbimus in hac noſtra adminiſtratione: *iuxta quod*. Græcè καθὼς ἠλεήθημεν, id eſt, prout miſericordiam conſecuti ſumus.

2. *Abdicamus occulta dedecoris*. .i. occultà & ſimulata facinora: quæ manifeſta quum fiunt, ignominiam adferunt perpetranti. Arguit enim pſeudoapoſtolos, qui quū pietatis ac ſanctitatis vmbrā quandam præ ſe ferrent & externā ſpeciem, intus tamen eſſent impuri.

3. *Adulterantes*. Græcè eſt δολοῦντες, id eſt, doloſè tractantes, ſiue adulterantes, hoc eſt, falſificantes, *ſed in manifeſtatione veritatis, &c.* id eſt, in aperta euangelij prædicatione *commendantes*. Græcè συνιστῶντες, id eſt, non per hypocriſim religionem ſimulātes, ſed quales ſumus

reuelata facie gloriam domini ſpeculantes: in eādem imaginē transformamur à claritate in claritatem, tanquam à domini ſpiritu.

ARGVMENTVM *Cap. 4.*

¶ *Non ſuam gloriam in prædicando, ſed Chriſti ſe quærere aſſerit: à quo, miniſterio euangelico dignatus, modis omnibus affligi ſeſe ait, ſed non deiici tamen, neque deficere ob ſpem repoſitæ ſibi æternæ gloriæ.*

CAPVT IIII.

IDeo habentes hanc miniſtrationē, iuxta quod A
miſericordiam cōſecuti ſumus, [1] *non deficimus, ſed* [2] *abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in aſtutia, neque* [3] *adulterantes uerbū dei, ſed in manifeſtatione*

ſumus & coram deo & coram hominibus noſmetipſos prodentes & manifeſtátes. Eſt enim συνίστημι notum facio ac manifeſto. Vult enim Paulus his verbis quòd non religionem palam ſimulet, clàm autem mundo & carni ſeruiat more pſeudoapoſtolorum: ſed qualis eſt, talis deo & hominibus apparere velit.

ueritatis commendantes noſmetipſos ad omnem conſcientiã hominum coram deo. [4] *Quòd ſi etiã opertum eſt euangelium noſtrũ, in ijs qui pereunt eſt opertum: in quibus deus huius ſæculi excæcauit mentes infidelium, ut nõ fulgeat illis illuminatio euangelij gloriæ Chriſti, qui eſt*
B *imago dei.* [5] *Non enim noſmetipſos prædicamus, ſed Ieſum Chriſtum, dominum noſtrum: nos autem, ſeruos ueſtros per Ieſum. quoniã deus qui* [6] *dixit de tenebris lucem ſplendeſcere, ipſe illuxit in cordibus noſtris* [7] *ad illuminationẽ ſcientiæ cla*

4. *Quòd ſi etiam.* quia prædixerat omnes reuelata facie domini gloriam cõtemplari, præoccupat id quod ſibi opponi poſſet, dicens, ſi aliquibus incognitũ eſt euãgelium, per eorum infidelitatẽ ſtare: ob quam, ne agnoſcerent, illorum mentes excæcauit *deus huius ſeculi,* quem hoc loco Cyrillus diabolũ vocat, & Chriſtus principẽ mundi appellat. Chryſoſtomus refert τὸ huius ſeculi ad τὸ infidelium, vt ſit ſenſus, quòd deus infideliũ huius ſeculi mẽtes excæcauit, deferendo, ſcilicet: vt nõ fulgeat illis, &c. vbi τὸ vt, euẽtum rei dicit, nõ cauſam.

5. *Non enim.* refertur ad id quod præceſſit, commendantes noſmetipſos: non enim, inquit, *prædicamus noſmetipſos,* id eſt, ad gloriam & quæſtum noſtrum, ſed Chriſtum, id eſt, ad Chriſti gloriam.

6. *Dixit.* id eſt, iuſſit.

7. *Ad illuminationem, &c.* id eſt, illuxit deus nobis, vt luceremus aliis, claramq; & glorioſam ipſius cognitionem (hoc eſt enim quod vocat ſcientiã claritatis dei) illuceſcere aliis faceremus *in facie Chriſti,* id eſt, cognitione Chriſti, quia ipſe teſtatur, Qui videt me, videt & patrem. pro eo autem quod eſt, *in facie Chriſti.* Græci habent ἐν προσώπῳ, id eſt, in perſona: & hoc modo ſenſus eſſe poteſt, illuxit deus nobis, vt aliis cognitionẽ eius prædicaremus in perſona Chriſti. i. vice Chriſti: ſicut alibi ait, legatione pro Chriſto fungimur. Græci explicant, illuxit nobis in perſona Chriſti. i. per Chriſtum, per quem nobis cognitus eſt pater: ſicut ipſe ait, Ego te pater clarificaui ſuper terram: & manifeſtaui nomen tuum hominibus.

8. Habe-

8. *Habemus theſaurum iſtum*, id eſt, auguſtum illud euangelicæ prædicationis munus, in vaſis fictilibus, id eſt, fragili hoc corpore, *vt ſublimitas ſit virtutis dei, & non ex nobis*, id eſt, ne noſtris meritis tantam dignitatem tribueremus, ſed ſublimi dei potentiæ ac virtuti, qui fictilibus vaſis tantum diuinæ ſapientiæ theſaurum credere dignatus eſt.

ritatis dei, in facie Chriſti Ieſu. 8 *Habemus autem theſaurũ iſtum in uaſis fictilibus, ut ſublimitas ſit uirtutis dei, & nõ ex nobis.* In omnibus *tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur.* 9 *aporiamur: ſed nõ deſtituimur. perſecutionem patimur: ſed non derelinquimur. humiliamur: ſed non confundimur. deiicimur, ſed nõ perimus: ſemper* 10 *mortificationem* Ieſu *Chriſti in corpore noſtro circunferentes, ut & uita* Ieſu *manifeſtetur in corporibus noſtris. Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter* Ie*ſum: ut & uita* Ieſu *manifeſtetur in carne noſtra mortali.* Ergo 11 *mors in nobis operatur, uita autem in uo* C

9. *Aporiamur.* Græcè iucunda alluſio ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. ἀπορεῖσθαι autem ſignificat multa, vt puta, dubius ſum animi, conſilij inops, ac perplexus ſum, indigeo: ἐξαπορεῖσθαι autem, ingenti rerum neceſſariarum inopia, vſque ad langorem & extremam debilitatem opprimi. Eſt ergo, vt alluſio reddatur, Græcorum hic ſenſus, Rerum omnium penuria premimur, ſed non opprimimur: vel laboramus egentes, non autem egeſtate afflicti, aut egeſtati ſuccumbentes.

10. *Mortificationem*. Græcè νέκρωσιν, quod Ambroſius interpretatur mortem. Circunferre autem mortem Ieſu, eſt ſimilitudine quadam mortem Chriſti exprimere: quod faciebat Paulus, tot afflictionibus, & vt ita dicam mortibus propter euangelium quotidiè obnoxius. Circunferimus autem, inquit, *vt vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris*, id eſt, vt dum corpora noſtra ad extremam redacta internecionem & afflictionem, ſtatim propter ſpem & fidem, quam in Chriſtum habemus, vegetiora fiunt, manifeſtetur Chriſtus reſurrexiſſe & viuere, qui nos quotidie ab his periculis & mortibus eripiet. Locus ſequens, *Semper enim*, hunc explicat: & ad eundem modum exponendus eſt.

11. *Mors in nobis operatur*, id eſt, vim ſuam exercet. & vita in vobis, &c. Photius interpretatur vitam, fidem, & religionem, quæ in illis per apoſtolorum afflictiones augebatur. alij Græci interpretantur

nos

nos morimur ob euangelium, vt vos per illud meliorem & æternam vitam viuatis.

12. *Eundem ſpiritum*. Photius interpretatur habentes eundem ſpiritum fidei cum Dauid, de quo ſcriptum eſt, Credidi, &c. & nos credimus cum illo: in Chriſtum ſcilicet & reſurrectionẽ. propter quod & loquimur & confidenter prædicamus, ſcientes nos fore reſurrectionis illius participes.

bis. *Habentes autem* [12] *eundem ſpi-*
Pſal. *ritum fidei, ſicut ſcriptum eſt, Cre-*
115.a. *didi, propter quod locutus ſum. & nos credimus, propter quod & loquimur: ſcientes quoniam qui ſuſcitauit Ieſum, & nos cum Ieſu ſuſci-*
D *tabit & conſtituet uobiſcum.* [13] *Omnia enim propter uos, ut gratia abundans per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam dei. Propter quod non deficimus: ſed licet is* [14] *qui foris eſt noſter homo corrumpatur: tamen is qui intus eſt, renouatur de die in diem. Id enim quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ: ſupra modum in ſublimitate æternũ gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ uidentur, ſed quæ non uidentur. Quæ enim uidentur, temporalia ſunt: quæ autẽ non uidẽtur, æterna ſunt.*

13. *Omnia enim*, ſcilicet tolleram⁹. vel omnia bona, quin & ipſa reſurrectio propter vos. i. veſtri ob gratiã & vtilitatem fiet, *vt gratia abundans*. i. vt exuberans dei in vos gratia, exuberet etiã in gloriam dei, *Per multos in gratiarum actione*. i. multis gratias agẽtibus, id eſt, vt dum intelligetis tot vobis à deo collata dona, pro tot exuberãtibus donis in commune gratias agentes abundè deũ glorificetis.

14. *Qui foris eſt*. i. etſi externus homo noſter quotidie affligitur & intermoritur in dies, tamen internus homo noſter, qui ſpiritu conſtat, renouatur & refloreſcit in dies: quinimò temporariæ & momẽtaneæ afflictiones, quæ noxiæ nobis à pleriſq; exiſtimantur, excellentiſſimam æternamq; ac ſolidam gloriam nobis pariunt, qui non ad hæc viſibilia & tranſitoria, ſed ęterna & inuiſibilia mentis oculos dirigimus. *Pondus autem gloriæ*, ſoliditatem gloriæ indicat, vt à vana gloria diſtinguat, pro eo quoque quod eſt *ſupra modum & in ſublimitate*, Græcis eſt καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολήν. Epitaſis eſt Hebræorum, quibus conduplicatio vehementiam indicat.

1. *Terreſtris domus*.i.ſi terrenũ hoc opus diſſoluatur.i.intereat,habemus in ſpe ædificationem aliam, *& domum in cœlis non manufactam*, quã domũ quidam glorificatũ corpus,quidã vitã æternã intelligũt.
2. *Nã in hoc*. Grecè ἐν τούτῳ.i.vel in hoc corpore,vel propter hoc,qa ſperamus æternã domum,ingemiſcimus cupientes habitationẽ noſtrã, quæ de cælo eſt.i. animam noſtrã,quæ ad imaginẽ dei creata eſt & tota cæleſtis,gloria ęterna ſuperindui : ſi tamen veſtiti fide ac bonis operibus & non nudi inueniamur: vel intellige habitationẽ noſtram cæleſtẽ, corpus glorioſum quod tale de cælo futurum eſt.
3. *In hoc tabernaculo*.i.in hoc corpore caduco & fragili.
4. *Eo quòd nolumus*, hoc eſt, non quòd velimus ſpoliari, & hoc corpore in perpetuũ priuari: ſed illud magis immortali gloria ſuperueſtiri: vt per apprehenſionem vitæ æternę abſorbeatur ipſi⁹ corruptio & mortalitas.
5. *Efficit*,vel vt Græci legũt effecit in hoc ipſum,id eſt, in hunc finem creauit,vt immortales & incorruptibiles eſſemus,& gloriæ ipſius participes:*deus*, ſub. eſt qui nos in hoc ipſum effecit.
6. *Pignus*.i.gratiã ſuam, qui eſt pignus & arrabo futuræ immortalitatis& glorię,modo eã ſolicitè cuſtodierim⁹.

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶*Terreni huius corporis diſſolutionẽ, vt glorioſo tandẽ induatur exoptat, ſe quoq; Chriſto,quem iudicẽ expectat,nõ hominibus placere oſtendit: cuius ſe legatũ aſſerit, vt per eum nos patri reconciliatos annuntiet.*

CAPVT. V.

Scimus enim quoniam ſi A
[1] terreſtris domus noſtra
huius habitationis diſſol
uatur, quòd ædificationẽ ex deo ha
bemus,domũ non manufactã, æter
nam in cælis.[2] Nam *& in hoc in*
gemiſcimus: habitationem noſtram
quæ de cælo eſt, ſuperindui cupien-
tes: ſi tamẽ ueſtiti, & non nudi in-
ueniamur. Nam *& qui ſumus*[3] *in* Apo.
hoc tabernaculo,ingemiſcimus gra 16.c.
uati:[4] *eo quòd nolumus expoliari,*
ſed ſupueſtiri, ut abſorbeatur quod
mortale eſt,à uita. Qui *autem*[5] *effi-*
cit nos in hoc ipſum,deus: qui dedit
nobis[6]*pignus ſpirit⁹.*[7]*Audẽtes igi-* B
tur ſemper, & ſcientes quoniã dum

7. *Audentes igitur*.i.quapropter de hac immortali gloria confidentes,nec ignari quòd quandiu in hoc corpore ſumus *peregrinamur*.i. lõgè abſumus à domino, qppe qui Per *fidẽ ambulamus & nõ per ſpeciem*.i.ænigmaticam tantum in fide,& non claram in ſua ſpecie & eſſentia

eſſentia dei cognitionem habemus, confidenter optamus peregrinari à corpore,& præſentes eſſe ad dominũ.hoc eſt,quod alibi dicit,Cupio diſſolui & eſſe cũ Chriſto.hoc verò loco: Audemus autẽ, τὸ autẽ,ſimiliter & Græcũ δὲ, παρέλκει ac ſupfluit vt plerũq; ſolet.
8. *Propria corporis*,id eſt,ea quæ in corpore viuens egit.

ſumus in hoc corpore, peregrinamur à domino (Per fidem enim ambulamus, & nõ per ſpeciem) audemus autem, & bonã uoluntatẽ habemus magis peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad dominum. Et ideo contendimus, ſiue abſentes,
Ro. *ſiue præſentes placere illi. Omnes e-*
14.b. *nim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti: ut referat unuſquiſq; [8]propria corporis, prout geſſit, ſiue bonũ, ſiue malum. Scientes ergo timorẽ domini,[9] hominibus ſuademus:[10]deo autem manifeſti ſumus. Spero autẽ, & in cõſcientiis ueſtris*
C *manifeſtos nos eſſe. [11]Nõ iterũ commendamus nos uobis: ſed occaſionẽ damus uobis gloriãdi pro nobis, ut habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & nõ in corde. Siue enim[12] mente excedimus, deo: ſiue ſobrij ſumus, uobis. Charitas enim Chriſti urget nos: æſtimantes hoc, quoniam ſi unus pro omnibus mortuus eſt, ergo*

9. *Hominibus ſuademus*, ſub. hunc timorem. Theophylactus interpretatur ſuadem⁹, id eſt, ſeruimus, atq; illis nos accõmodamus, ne quem offendamus.
10. *Deo autem*.i. quales ſumus deus nouit: ſpero autẽ ꝙ in conſcientiis veſtris manifeſti ſumus, id eſt, ꝙ planè nos ipſi noſtis.
11. *Non iterum* i. nõ gloriam à vobis quærimus, ſed occaſionem damus vobis noſtro nomine gloriãdi: aduerſus pſeudoapoſtolos: vt habeatis, ſub. occaſionem gloriandi aduerſus eos, *qui in facie gloriantur, & non in corde*, id eſt, qui externam tantum & fallacem non veram cordis gloriam quærunt: in facie enim idem ſonat, quod in ſpeciem.
12. *Mente excedimus*. Græcè ἐξέστημεν, id eſt, ſi rationis limites egreſſi magnificẽtius aliquid, ac diuinius loquimur: vel etiam de nobis magnificè ſentiamus, *Deo*.i. ad dei honorẽ, ſub. id facimus, id eſt, ne de doctrina ipſius nobiſq́ue miniſtris abiectius ſentiatis: *ſiue ſobrii ſumus*. Græcè σωφρονοῦμεν, id eſt, modeſti ſumus, ac modum ſeruantes ad mediocria nos & humilia demittimus. *Vobis*, id eſt, propter vos id facimus, vt vos modeſtos eſſe doceamus.

k 13. Nemi-

13. *Neminem nouimus ſecundum carnē*.i. nullius affinitatē ſpectamus, nullius carnalē præſentiā veremur, aut reueremur: qui omnibus ex æquo prodeſſe cupimus, & ſi nouimus aliquādo Chriſtū *ſecundū carnem*.i. carnalē ipſius viuētis præſentiā reueriti ſimus, ſed iā nūc non nouímus.i. nō ea ratione cū veneramur, q̄ viſibili corp̄e præſens eſſe deſierit. in perſona autē apoſtolorū magis q̄ ſua loquitur. Græca ſcholia explicāt nō nouimus ipſum ſecūdū carnē.i. naturalibus carnis affectionibus obnoxiū, vt fatigationi, eſuriei, ſiti, nō qualis ante reſurrectionē erat. Vult ergo Paulus quòd queādmodū Chriſtus reſurgens nō iā ſecundū carnē viuit.i. carnis naturalib⁹ affectionib⁹ obnoxius, ita neq; nos poſtq̄ cū eo ad vitę nouitatē p̄ baptiſmū reſurreximꝰ, volūtariis & peruerſis carnis affectionib⁹ viuere oportet, neq; in eiuſmodi ambulantes noſſe & approbare.

oēs mortui ſunt. & p̄ omnib⁹ mor
tuus eſt Chriſtus: ut qui uiuūt, iam
nō ſibi uiuāt, ſed ei qui pro ipſis mor
tuus eſt, & reſurrexit. Itaq; nos, ex
hoc [13] neminē nouimus ſecundū car
nē. Et ſi cognouimus ſecundū carnē
Chriſtū: ſed nunc iam nō nouimus.
[14] Si qua ergo in Chriſto noua crea D
tura: uetera tranſierunt. Ecce facta Eſa.
ſunt omnia noua. Omnia autem ex 43.c
deo, qui nos reconciliauit ſibi per Apo.
Chriſtum: & dedit nobis miniſte- 21.b.
rium recōciliationis Quoniam qui-
dem deus erat in Chriſto mundum
reconcilians ſibi: non [15] reputās illis
delicta ipſorum, & [16] poſuit in no-
bis uerbū recōciliationis. Pro Chri-
ſto ergo legatione fungimur, tanq̄
deo exhortāte per nos. Obſecramus
pro Chriſto, reconciliamini deo. Eū
qui non nouerat peccatum, pro no-
bis [17] peccatum fecit: ut nos effice-
remur iuſtitia dei in ipſo.

14. *Si qua ergo*. Græcè εἴ τις ἐν χριστῷ καινὴ κτίσις, & poteſt duplex eſſe ſenſus: primus, ſi qua eſt in Chriſto noua creatura.i. ſi quis in Chriſto per baptiſmū renouatus eſt, quantū ad illū attinet vetera tranſierūt, vt neq; iā vetera delicta ſequi, neq; vetuſtę legi parēre debeat: vel ſi quis in Chriſto eſt.i. qui in Chriſtum credit, noua creatura eſt: illi vetera tranſierunt.

15. *Reputans illis*, id eſt, imputans.

16. *Poſuit in nobis*, id eſt, euangelium remiſſionis peccatorum & reconciliationis nobis prædicandum commiſit.

17. *Peccatum fecit*, id eſt, peccati noſtri expiatricem victimam & piacu-

ARGVMENTVM Cap. 6.

¶Vt in aduerſis et proſperis veros dei miniſtros ſeſe exhibeãt, ſeq; viciſsim ab ſedilecti diligãt, hortatur: interim illis quòd templum dei ſint, matrimonia infidelium inhibens.

CAPVT VI.

A *Diuuantes autem exhorta-*
A *mur, Ne in uacuũ gratiam*
Eſa. *dei recipiatis. (Ait enim, Tẽ*
49.c. *pore accepto exaudiui te: & in die*
ſalutis adiuui te. Ecce nũc tẽpus ac-
ceptabile: ecce nũc dies ſalutis.) Ne-
mini [1] dantes ullã offenſionẽ, ut non
uituperetur miniſteriũ noſtrũ: ſed
in oĩbus exhibeamus noſmetipſos ſi
cut dei miniſtros, in multa patiẽtia,
in tribulationib⁹, in neceſsitatibus,
in anguſtiis, in plagis, in carceribus,
in ſeditionib⁹, in laboribus, in uigi-
B *liis, in ieiuniis, in caſtitate, in ſcien-*
tia, in lõganimitate, in ſuauitate, in
ſpiritu ſancto, in charitate nõ ficta,
in uerbo ueritatis, ĩ uirtute dei, per
arma iuſtitiæ [2] à dextris & à ſini-
ſtris, ꝑ gloriã et ignobilitatẽ, ꝑ infa
miã & bonã famã: [3] ut ſeductores
& ueraces: ſicut ignoti, & cogni
ti: [4] quaſi moriẽtes, et ecce uiuim⁹ ut
caſtigati, et nõ mortificati: quaſi tri
ſtes, ſemꝑ aũt gaudẽtes: ſicut egẽtes,
multos autẽ locupletãtes: tanq̃ ni-
C *hil habẽtes, et oĩa poſsidẽtes. [5] Os no*
ſtrum patet ad uos ô Corinthij: cor

piacularem hoſtiam fecit, vt nos eſſemus iuſtitia dei & iuſtificatio, hoc eſt, iuſtificati à deo in ipſo, id eſt, per ipſum.

1. *Dantes*. iſtud referendum eſt ad τὸ recipiatis, & quæ intercedunt, per parentheſim legenda.

2. *A dextris*, id eſt, ſiue in proſperitate, ſiue in aduerſitate.

3. *Vt ſeductores*, id eſt, ſiue fallaces exiſtimamur, ſiue veraces: exhibeamus nos ſicut dei miniſtros.

4. *Quaſi morientes*, id eſt, etſi quotidie ob innumeras afflictiones pro mortuis habemur, caſtigamur tamen à domino, & non occidimur.

5. *Os noſtrum patet ad vos*, id eſt, non poſſum ſilere & vos de neceſſariis non commonefacere, Photius obſurgandi modo interpretatur, quaſi diceret, vos ego conuenio ô Corinthij, *Cor noſtrum dilatatum eſt*, id eſt, amor noſter planè in vos omnes diffuſus eſt, *Non anguſtiamini in vobis*, id eſt, cùm in corde noſtro ꝑ meã amicitiã ſitis, nõ anguſto ibi loco ſedetis, ſed plenè in toto corde noſtro habitatis.

Vos autem anguſtiamini in viſceribus veſtris, id eſt, charitatis veſtræ viſcera vſq; adeò anguſta ſunt, vt me in mutuam beneuolentiam recipere non poſſitis.

6. *Eandem autem*. Græcè deeſt habentes, & pro eo ſupplendum eſt, vel habentes, vel (quod magis hoc loco quadraret) afferentes: ſic enim Photius ſupplet, id eſt, vos mihi parem gratiam referentes, meamque erga vos beneuolentiam remunerantes, *dilatemini in vobis, vt me totum in amicitiam recipiatis*, hoc eſt, effuſè me diligite, ſicut ego vos.

7. *Nolite iugum ducere cum infidelibus*. Græci putant nō modo de matrimoniis contrahendis loqui Paulum, ſed inhibere ne qua nobis cum infidelibus neceſſitudo ſit & familiaritas.

8. *Quoniam inhabitabo*. probat ex hoc loco fideles eſſe templum dei.

9. *Propter quod*. & hoc loco conſuetudinem fidelium cū infidelibus inhibet, multóque magis mutua inter illos connubia.

noſtrum dilatatum eſt. Non *anguſtiamini in nobis: anguſtiamini autem in uiſceribus ueſtris.* [6] Eandem *autem habentes remunerationem (tanquam filiis dico) dilatamini & uos.* [7] Nolite *iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate?* Aut *quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ autem* 1.Co.
conuentio Chriſto *ad* Belial? Aut 3.d.
quæ pars fideli cum infideli? Quis & 6. d.
autem conſenſus templo dei cum D
idólis? uos enim eſtis templum dei uiui, ſicut dicit deus. [8] Quoniam *in-* Leui.
habitabo in illis, & inambulabo 26.b.
inter eos. & ero illorum deus: & Eſa.
ipſi erunt mihi populus. [9] Propter 52.c.
quod exite de medio eorum: & ſeparamini dicit dominus. & immūdum ne tetigeritis: & ego recipiam uos. & ero uobis in patrem, Hier.
& uos eritis mihi in filios & fi- 31.a.
lias, dicit dominus omnipotens.

ARGVMENTVM Cap. 7.

¶ Ad puritatem eos adhortatur, tum animi tum corporis, mutuámque ſui erga illos, & illorum erga ſe beneuolentiam proteſtatus, de obiurgatione ob fornicariū contriſtatos conſolatur, cōgratulatúrque eam illis in bonum profeciſſe triſtitiam, ac Titum benignè ab illis acceptum, per quem de eorum profectu intellexerit.

CAP.

1. H*as ergo habentes promiſsiones*, ſcilicet quòd templum dei ſumus, & ꝙ habitauit deus in nobis.

2. *Capite nos.* Græcè χωρήσατε, id eſt, amplexamini nos, capaces eſtote noſtri: alludit enim ad id quod ante dixit: dilatemini & vos, quaſi diceret, facite ne anguſta ſint charitatis veſtræ viſcera, ſed adeò capacia, vt totos nos in amicitia continere poſſint.

CAPVT VII.

A H[1]*As ergo habẽtes promiſsiones chariſsimi, mũdem⁹ nos ab omni inquinamẽto carnis & ſpiritus, perficiẽtes ſanctificationẽ in timore dei.* [2] *Capite nos. Neminẽ læſimus, neminẽ corrupimus,* [3] *neminẽ circũuênimus.* [4] *Nõ ad cõdemnationẽ ueſtrã dico. Prædiximus enim ꝙ in cordib⁹ noſtris eſtis ad cõmoriendũ, & ad cõuiuendũ.* [5] *Multa mihi fiducia eſt apud uos: multa mihi gloriatio pro uobis. Repletus ſum cõſolatione, ſuperabũdo gaudio in omni tribulatione noſtra. Nã & cùm uenissemus in Macedoniã, nullã requiem habuit caro noſtra. ſed omnẽ tribulationẽ paſsi ſu-*
B *mus: foris, pugnæ: int⁹, timores. Sed qui cõſolatur humiles, cõſolatus eſt nos, deus, in aduẽtu Titi. Nõ ſolum autẽ in aduẽtu eius: ſed etiã in cõſolatione,* [6] *qua cõſolatus eſt in uobis, referens nobis ueſtrũ deſideriũ, ueſtrũ fletũ, ueſtrã æmulationẽ ꝓ me, ita ut magis gauderẽ. Quoniã & ſi cõtriſtaui uos in epiſtola, nõ me pœnitet: & ſi pœniteret, uidens quòd epiſtola illa (etſi* [7] *ad horã) uos con-*

3. *Neminem circumuenimus.* Græcè ἐπλεονεκτήσαμεν, quod etiam ſignificat cupidè aliquid ab alio extorquere, quod hoc loco magis quadrat, quaſi diceret nemině fraudauim⁹, nihil à quoquam auaritiæ ſtudio exegimus.

4. *Non ad condemnationem*, id eſt, non hæc dico quòd vos arguam, *eſtis enim in cordibus noſtris*, id eſt, mihi chari & dilecti *ad commoriendum, & conuiuendum*, id eſt, ſiue in aduerſis, ſiue in proſperis: vt neque in his vobis inuideam, nec in illis vos deſeram.

5. *Multa mihi fiducia*, id eſt, multum de veſtra fide & amicitia erga me cõfido gloriorque de vobis.

6. *Qua conſolatus eſt*, id eſt, per quam conſolatus eſt de vobis, ob veſtri emendationem, & feruentem veſtrum erga me amorem, hoc enim ſignificat τὸ æmulationem.

7. *Ad horam*, id eſt, ad tempus, non in perpetuum.

8. *Salutem ſtabilem.* ἀμετάκίνητον. i. fixam & immobilē. quidam legunt ἀμεταμέλητον impœnitibilem, hoc eſt non pœnitendam.

9. *Secundum deum.* i. quòd ſecundum deum cōtriſtati eſtis ob fornicatorem, quantam in vobis peperit ſolicitudinem. i. quàm diligentes ac ſolicitos vos fecit?

10. *Sed defenſionem &c.* hoc toto loco docet Photius τὸ ἀλλὰ. i. ſed, ſumi pro &.

11. *Indignationē.* aduerſus peccatorem. *æmulationem*, dei & mei. *vindictam*, in ſcelera tum.

12. *Incontaminatos eſſe negotio.* id eſt, per omnia oſtendiſtis vos à fornicarij delicto puros & immunes, de quo tantopere doluiſtis. eſſe autem hoc loco, ſicut εἶναι, Græcis παρέλκει & ſuperfluit.

13. *Nec propter eū qui paſſus eſt.* i. non propter eum qui patri iniuriā fecerat nouerca vtendo, neque propter patrem qui paſſus eſt & accepit hanc iniuriam ſcripſi vobis, ſed vt oſtenderem ſolicitudinem quam de vobis habeo.

14. *Non ſum confuſus.* i. nō pudet me huius gloriationis, qua de vobis gloriatus ſum apud Titū, ſed ſicut omnia ī veritate illi locuti ſum⁹, ita gloriatio noſtra quæ fuit ad

triſtauit. Nunc gaudeo, non quia cōtriſtati eſtis: ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam. Contriſtati enim eſtis ſecundum deum: ut in nullo detrimētum patiamini ex nobis. Quæ enim ſecundum deum triſtitia eſt: pœnitentiam in [8] *ſalutem ſtabilē operatur. ſeculi autē triſtitia: mortem operatur. Ecce enim hoc ipſum,* [9] *ſecundum deū contriſtari uos: quātam in uobis operatur ſolicitudinē,* [10] *ſed defenſionem, ſed* [11] *indignationem, ſed timorem, ſed deſideriū, ſed æmulationem, ſed uindictam. in omnibus exhibuiſtis uos* [12] *incontaminatos eſſe negotio. Igitur etſi ſcripſi uobis: non propter eū qui fecit iniuriā,* [13] *nec propter eū qui paſſus eſt, ſed ad manifeſtandā ſolicitudinem noſtram quam habemus pro uobis coram deo. ideo conſolati ſumus. In conſolatione autem noſtra abundātius magis gauiſi ſumus ſuper gaudio Titi, quia refectus eſt ſpiritus eius ab omnibus uobis. Et ſi quid apud illum de uobis gloriatus ſum:* [14] *non ſum confuſus. ſed ſicut omnia uobis in ueritate locuti ſumus: ita & gloriatio noſtra quæ fuit ad Titum, ueritas facta eſt. & uiſcera eius abundantius in uobis ſunt, reminiſcētis omnium ueſtrū obediētiā, quomodo cum timore & tremore excepiſtis illū. Gaudeo, quòd in*

C

D

Titum, id eſt, gloriatio noſtra de vobis qua gloriati ſumus apud Titum: *Veritas facta eſt*, id eſt, vera inuenta eſt, *Viſcera enim eius*, id eſt, charitas eius in vos multa eſt.

1. *Gratiam dei quæ data eſt*, id eſt, gratiam quam habuerunt Macedones tum in conferendis eleemoſynis, tum in afflictionibus ferẽdis.

omnibus confido in uobis.

ARGVMENTVM Cap. 8.

¶ *Macedonũ & Chriſti exemplo ad largiendas in vſum eccleſiæ eleemoſynas Corinthios hortatur.*

CAP. VIII.

A *Otam autem facimus uobis fratres* [1] *gratiam dei quæ data eſt in eccleſiis Macedoniæ: quòd in* [2] *multo experimento tribulationis, abundantia gaudii ipſorum fuit, & altiſſima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum. quia* [3] *ſecundum uirtutem (teſtimonium illis reddo) & ſupra uirtutem uolũtarii fuerunt, cum multa exhortatione* [4] *obſecrantes nos gratiam & communicationem miniſterii quod fit in ſanctos.* [5] *Et non ſicut ſperauimus, ſed ſemetipſos dederunt, primum domino, deinde nobis per uoluntatẽ dei:* [6] *ita ut rogaremus* Ti-

2. *Multo experimento*, id eſt, quo magis affligebantur, eo gaudebant magis: & quo pauperiores erant, eo largiebantur amplius & candidiꝰ. Id enim ſignificat *diuitias ſimplicitatis*. id eſt, à ſimplici & candido aı̃o profectas.

3. *Secundum virtutem*, id eſt, pro viribus ac ſupra vires voluntarij fuerunt. Græcè αὐθαίρετοι, id eſt, ſpontanei, & vltronei in largiendo.

4. *Obſecrantes nos*. ſub. vt acciperemus. Nam Theophylactꝰ hic indicat aliquid deeſſe: gratiã, ſcilicet eleemoſynas colligendi & communicationem miniſterij quod fit in ſanctos, id eſt, vt participaremus in miniſterio qđ erga ſanctos impenditur in colligenda & accipienda ꝓ illis eleemoſyna.

5. *Et non ſicut ſperauimus*, id eſt, contra quàm ſperabamus Quis enı̃ ſperaſſet ab egenis & afflictis munificentiã? ſed, inquit, præter ſpem noſtrã non ſua modo, verum ſe quoque ipſos deo & nobis obtulerunt.

6. *Ita vt rogaremus &c.* Macedonum, inquit, beneficẽtia adducti Tĩtũ rogauimus ad vos proficiſci: vt queadmodũ cœpit. i. iam in anımum induxit facere, *perficiat in vobis gratiam iſtam*. i. ad imitandam gratuitam Macedonum beneuolentiam vos hortetur.

7. *Vt in hac.* Eclipſis eſt hoc loco, & ideo ante hæc verba ſupplendum, obſecramus vel facite, aut quid ſimile: vt ſit ſenſus, ſicut in illis abūdatis, ita obſecram⁹, vel vos facite vt in hoc quoq; abūdetis.
8. *Per aliorum ſolicitudinem.* i. nequaquam Macedonum vobis beneficentiam repeto, quaſi ex imperio ad eos imitandos vos velim cogere: ſed vt per aliorum ſolicitudinem, Græcè, διὰ τῆς ἀρετῆς, id eſt, per ſtudium affectúmque aliorum, hoc eſt, intellecto vehemēti Macedonum in erogādis eleemoſynis ſtudio, veſtræ charitatis ingenuū bonū. i. īgenuā ac bonā charitatem veſtram cōprobem, & vt Græci explicant, vt propoſita vobis Macedonū imitatione charitatem veſtram incendam ac commendabiliorem reddam.
9. *Qui non ſolum.* i. non ſolum eleemoſynas facere cœpiſtis, Sed velle, vbi Græci interpretantur τὸ θέλειν, id eſt, velle volūtariè facere ac nullo exhortante, vt quēadmodum promptus eſt animus voluntatis. i. vt quemadmodum iā ab anno priore prōptam ſanctis benefaciendi voluntatē habuiſtis, ita ſit & perficiendi. i. ſic vos prōptos ad cōferendas eleemoſynas oſtendatis ex eo qđ habetis.

tum, ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uobis etiam gratiā iſtam. Sed ſicut in omnibus abundatis fide & ſermone, & ſcientia, & omni ſolicitudine, inſuper & charitate ueſtra in nos, [7]ut & in hac gratia abundetis. Non quaſi imperans dico: *ſed[8] per aliorum ſolicitudinem etiam ueſtræ charitatis ingenuum bonum comprobans.* Scitis enim gratiā domini noſtri Ieſu Chriſti, quoniam propter uos egenus factus eſt: cum eſſet diues: ut illius inopia uos diuites eſſetis. Et conſilium in hoc do. Hoc enim uobis utile eſt: [9]qui non ſolum facere, ſed & uelle cœpiſtis ab anno priore. nunc uerò & facto perficite: ut quemadmodū promptus eſt animus uoluntatis, ita ſit & perficiendi ex eo quod habetis. [10]Si enim uoluntas prompta eſt: ſecūdum id quod habet, accepta eſt, non ſecundum id quod non habet. [11]Non enim ut aliis ſit remiſſio, uo-

B

C

10. *Si enim voluntas.* i. prout cuiuſque ſunt facultates, ſic dātis voluntas deo eſt accepta: vt non minus accepta ſit voluntas pauperis modicum dantis, quàm diuitis multum.
11. *Non enim vt aliis.* & hic eſt eclipſis, ſupplēdumq;, nō enī exigo, vt præterq̄ facultates veſtræ ferūt dilargiamini: *ita vt aliis remiſſio ſit* nihil cōferētib⁹, vobis aūt ſuprà q̄ poteſtis dātib⁹, tribulatio ſit & an

guſtia

guſtia rei familiaris: vel vt aliis ſit remiſſio.i.vt alij veſtra beneficẽtia ditati remiſſius viuant & delicatius in otio, vobis autem ſit rei familiaris anguſtia.

12.*Sed ex æqualitate*.i.ſed volo,vt ĩ pſenti tpe ex ęqualitate.i.p quãdã æqualitatẽ veſtra abũdãtia.i.opulẽtia, illorũ inopiã ſuppleat.il-

bis aũt tribulatio:[12] *ſed ex æqualita*
te.In præſenti tẽpore ueſtra abũdã
tia illorũ inopiã ſuppleat:ut & illo
rũ abũdãtia ueſtræ inopiæ ſit ſupple
mẽtũ,ut fiat æqualitas,ſicut ſcriptũ
Exo. *eſt,Qui multũ,nõ abũdauit: & qui*
16.d. *modicũ,nõ minorauit. Gratias aũt*
ago deo,qui dedit eãdẽ ſolicitudinẽ
pro uobis ĩ corde Titi,quoniã[13] *ex-*
hortationẽ quidẽ ſuſcepit: ſed cũ ſo
licitior eſſet,ſua uolũtate profectus
D *eſt ad uos. Miſimus etiã cũ illo*[14] *fra*
trẽ noſtrũ,cuius laus eſt in euange-
lio per oẽs eccleſias.nõ ſolũ aũt,ſed
& ordinatus eſt ab eccleſiis comes

lis enim indigẽtib⁹ ac vobis abũdãtib⁹ multa eſt inæqualitas. Quòd ſi veſtris facultatib⁹ illorũ ĩdigẽtiã ſuſtuleritis,iã fiet q̃dã æqualitas: dũ ipſi ex eo qđ ſatis eſt cõtẽti, tãtũdẽ habebũt q̃tũ & ditiſſimi:nimirũ q̃tũ volẽt. volo ergo vos illis ſubuenire, *vt fiat æqualitas*.i. vt ęqualiter oĩbus neceſſaria ſufficiãt:ſicut ſcriptũ eſt, q multũ.ſ.collegit,nõ abũdauit:& q modicũ collegit,nõ minorauit..i.nihil minus habuit. Adaptat aũt hoc loco Paul⁹ hiſtoriã ſũptã Exo.16.vbi dicitur ꝙ iuſſis filiis Iſrael mãna colligere quantum cuique ſatis eſſet ad veſcendum,quũ alius plus, alius min⁹ collegiſſet:q plus q̃ par erat ſibi collegerat,nõ pl⁹ reperit q̃ illi opus erat:neq; q min⁹ eo collegerat,minus q̃ ſibi op⁹ erat reperit. Quia ergo licet alij pl⁹, alij minus collegerãt,ex quo q̃tũ cuiq; ſatis erat tãtũdẽ reperit,in hoc ĩuẽta eſt æqualitas. Similiter ſi diuites de ſupfluo ſãctis neceſſaria ſuppeditẽt,tũc fiet æqualitas:qa vtriſq; ſorte ſua cõtẽtis ſatis erit.ſic mihi videt intelligẽdus locus. Quod verò ĩtercedit,vt & illorũ abũdãtia veſtrę inopię ſit ſupplemẽtũ.i.vt ipſi de ſpũalibus bonis qbus abũdant,veſtrã penuriã ſuppleãt:p parẽtheſim eſt legẽdũ. Quòd verò qdã ĩterp̃tãtur æqualitatẽ, cõpẽſationẽ bonorũ ſpũaliũ q̃ à ſãctis accipiũt,nõ videtur mihi quadrare cũ loco allegato,qui multũ,nõ abũdauit: præſertim quũ verbũ Græcum ἰσότης.i.æqualitas,nõ ſumatur ꝓ remuneratione.

13.*Exhortationẽ ſuſcepit*.i.etſi ad hoc exhortati illum ſum⁹,ſua tamẽ volũtate.i.alioqui volens & lubens eſt profectus, *quum de vobis ſolicitior* eſſet.i.magno veſtri ſtudio ac zelo teneretur.

13.*Fratrẽ noſtrũ*.quidã Lucã hũc putãt,qdã Barnabã,ꝓpter id qđ ſequitur,ordinat⁹ eſt comes peregrinationis noſtræ in hãc gratiã q̃

miniſtratĩ à nobis.i.ad colligēdã fideliũ eleemoſynã, q̃ cõfertur in ſctõs q̃ illis à nobis adminiſtratur ad dei gloriã,& deſtinatã volũta tẽ noſtrã.Græc.πϱοθυμίαν.i.iuxta prõptam animi noſtri volũtatẽ.

15.*Deuitantes*.i.imprimis cauentes:& refertur ad miſimus.

16.*Plenitudine*.i.eleemoſynarum abundantia.

peregrinationis noſtræ,ĩ hãc gratiã quæ miniſtratur à nobis ad domini gloriã & deſtinatã uolũtatem noſtrã.[15]*deuitãtes hoc,ne quis nos uituperet ĩ hac*[16]*plenitudine, quæ miniſtratur à nobis in domini gloriã.*
[17]*Prouidemus enim bona:nõ ſolũ co rã deo,ſed etiã corã hominibus.Mi* Ro. 12.d.
ſimus aũt cũ illis & fratrẽ noſtrũ, quẽ ꝓbauimus ĩ multis ſæpe[18]*ſolicitũ eſſe:nũc aũt multo ſolicitiorẽ,cõfidentia multa in uos,*[19]*ſiue pro Tito qui eſt ſocius meus & in uobis adiutor,ſiue fratres noſtri,apoſtoli eccleſiarum,gloria Chriſti.*[20]*Oſtenſionẽ ergo quæ eſt charitatis ueſtræ & noſtræ gloriæ pro uobis,in illos*

17.*Prouidemus*.i.enitimur,vt bene audiam⁹ deo,& hoĩb⁹, & rectè ac ꝓbè nõ corã deo tantũ verſemur,ſed etiã corã hoĩbus,ne quẽ offẽdam⁹.ſic græca ſcholia.

18.*Solicitũ*.id eſt,ſtudioſum. miſimus, ĩquit,& aliũ fratrẽ quẽ ſæpe expti ſum⁹ ſolicitũ eſſe:nũc aũt multo ſolicitiorẽ.i.ſtudioſiorẽ veſtri,multa cõfidẽtia ĩvos.i.ob multã cõfidẽtiã quã de vobis habet.

19. *Siue pro Tito*.Græcè.εἴτε ὑπὲρ τίτου κοινωνὸς ἐμὸς, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν.vel hic vn⁹locus arguit Paulũ,qđ ipſe fatetur,ĩperitũ fuiſſe ſermõe: eſt enĩ hoc loco ſolœciſmus ὑπὲρ τίτου κοινωνὸς ἐμὸς.i.ꝓ Tito ſocius me⁹.ſimiliter εἴτε ἀδελφοὶ ꝓ ἀδελφῶν. vnde ſermonis incommodum vitans Ambroſius ita legit , ſiue per Titum qui eſt ſocius meus,ſiue ꝑ fratres noſtros apoſtolos. Eſt aũt ſenſus,miſimus aliũ fratrẽ ſtudioſum veſtri,& cõfidẽtẽ de vobis.Alij τὸ cõfidẽtiã referũt ad τὸ miſimus,ĩtelligẽtes de Paulo,vt ſit ſẽſus,miſim⁹ & aliũ fratrẽ multũ cõfidẽtes de vobis ſiue ꝓ Tito,ſiue ob Titũ q hãc mihi aut illi confidentiam peperit:ſiue,ſub.hanc mihi confidentiã pepererunt fratres noſtri apoſtoli eccleſiarum.

20.*Oſtẽſionẽ*.Grçc.ἔνδειξιν ἐνδείξασθε.i.ſpecimẽ exhibete veſtrę charitatis,& noſtræ gloriæ,καυχήσεως.i.gloriatiõis ꝓ vobis.i.oſtẽdite ꝙ & me amatis,& ego iure de vobis glorior.oſtẽdite aũt in facie eccleſiarũ.i ita vt eccleſiæ,vnde ad vos miſſi ſunt, cognoſcãt ex veſtra ĩ illos noſtro noĩe beneuolẽtia,ꝙ nos amatis,neq; ĩiuria de vobis glorior.ꝓ eo aũt qđ eſt in facie , Grçci habẽt εἰς πρόσωπον.i. in pſonã eccleſiarũ:quaſi diceret,charitatẽ quã in illos impẽditis, ĩ eccleſias impenderitis.

1.*Nam*

1. *Nam de miniſterio*.i.de faciendis eleemoſynis,*ex abundanti eſt mihi*, hoc eſt,ſuperuacaneum eſt vobis iam ad hoc paratis ſcribere.

2. *Achaia*.i. non modò Corinthus,ſed vniuerſa Achaia parata eſt ſanctis largiri eleemoſynas.

3. *Ne quod gloriamur*.i.ne gloriatio noſtra de vobis inanis repiatur.

oſtendite in facie eccleſiarum.

ARGVMENTVM *Cap. 9.*

¶ *Declarat ſe ad eos mittere qui eleemoſynas colligant, quas ex hilaritate dari vult. deinde oſtendit multum eos & abũdantem fructum ex illis recepturos eleemoſynis.*

CAP. IX.

A [1]*Am de miniſterio quod* N *fit in ſanctos,ex abundanti eſt mihi ſcribere uobis.Scio enim promptum animũ ueſtrum:pro quo de uobis glorior apud Macedones.Quoniam &* [2]*Achaia parata eſt ab anno præterito, & ueſtra æmulatio prouocauit plurimos.Miſimus autem fratres, ut*[3] *ne quod gloriamur de uobis,euacuetur in hac parte. ut (quemadmodũ dixi)parati ſitis:ne cùm uenerint Ma*

B *cedones mecum,& inuenerint uos imparatos, erubeſcamus nos , ut nõ dicamus uos* [4]*in hac ſubſtãtia . Neceſſarium ergo exiſtimaui rogare fratres,*[5]*ut præueniant ad uos , & præparent repromiſſam benedictionem hanc paratam eſſe, ſic, quaſi be*

4. *In hac ſubſtantia*. Græcè, ἐν τῇ ὑποςάσει ταύτης καυχήσεως.i.in hac ſubſtantia gloriationis huius .i. ne erubeſcamus nos de hoc genere gloriationis,quo gloriati ſumus de veſtra in ſanctos beneficẽtia: *vt non dicamus vos*, & hoc per parentheſim , id eſt,vt interim de vobis taceamus, ὑπόςασις autem naturam cuiuſque rei ſignificat, & ideo mihi videtur nõ ineptè reddi poſſe, in hoc genere gloriãdi. Significat etiam ὑπόςασις audaciam animíque confidentiam , quo ſignificato forſan hic non malè quadrat : vt ſit ſenſus , ne erubeſcamus quòd tam cõfidenter de vobis hac in parte gloriati ſumus.

5. *Vt præueniant ad vos*,id eſt, vt antè ad vos veniãt & prę parent repromiſſam benedictionem *hanc paratam eſſe*, Græcè , ἑτοίμην εἶναι . Vbi deeſt τὸ ὡς,vel τὸ εἶναι ſuperfluit, vt plerunque accidit, ſicut in illo, ἑκὼν εἶναι,pro ἑκών,id eſt,volens : atque ita ſenſus eſt,qui pręparent ante promiſſam benedictionem vt parata ſit. Præparent autẽ, *ſic, quaſi benedictionem,non tanquam auaritiam*.i.tanquam à liberali & non auaro ingenio profectam . *benedictionem* autem & Græcè εὐλογίαν vocat

vocat eleemoſynas, quæ in ſanctos conferebantur, ſic dictas ἀπὸ τοῦ λέγειν, id eſt, à colligendo.

6. *Deſtinauit in corde*.i. prout illi viſum fuerit, modò non coactus, aut triſtis det, ſed hilaris.

7. *Abũdare facere*.i. vt hęc veſtra beneficentia vbertim in vos per ſpiritualium bonorum acceptionem redũdet, ita vt quod attinet ad hæc temporalia, non indigeatis. Cæterum in omni bono opere exuberetis.

8. *Semen veſtrum*.i. bona tēporalia & incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ.i. prouētum bonorum ſpiritualium, per quæ iuſtificemini.

9. *In omnem ſimplicitatē*. Vocat autem ſimplicitatem, cādidam ac liberalem elargiendi voluntatem, quæ operatur per nos gratiarũ actionem deo.i. per quā & ꝓpter quam deo gratias agimus.

10. *Quoniā miniſteriũ*.i. quia harum eleemoſynarum adminiſtratio non ſolum neceſſaria ſanctis ſubminiſtrat, *ſed & abundat per multas gratiarum actiones in domino*.i. facit vt plurimæ deo atque à multis gratiæ agantur.

11. *Glorificantes, &c.* neq; Gręcè, neque Latinè eſt quo referatur hoc participium, & ideo ſupplendũ eſt, quia ſu-

nedictionem, non tanquā auaritiā. Hoc autem dico: Qui parcè ſeminat, parcè & metet. & qui ſeminat in benedictionibus, de benedictionib⁹ & metet. Vnuſquiſq; prout [6] deſti Eccl.
nauit in corde ſuo: non ex triſtitia 35.b.
aut ex neceſſitate. Hilarem enim da C
torē diligit deus. Potēs eſt aũt deus omnē gratiā [7] abundare facere in uobis, ut in oĩbus ſemper omnē ſufficientiā habētes, abundetis in omne opus bonũ, ſicut ſcriptũ eſt: Diſper- Pſal.
ſit, dedit paupibus, iuſtitia eius ma- 111.b.
net in ſeculum ſeculi. Qui aũt adminiſtrat ſemen ſeminanti: & panem ad manducandũ præſtabit, & multiplicabit [8] ſemen ueſtrum, & augebit incrementa frugum iuſtitiæ ueſtræ: ut in omnibus locupletati abũdetis [9] in oēm ſimplicitatē quæ operatur per nos gratiarũ actionē deo. [10] Quoniam miniſterium huius offi- D
cij non ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis, ſed etiam abundat per multas gratiarum actiones in domino: per probationem miniſterij huius [11] glorificantes deum in obedientia cōfeſſionis ueſtræ in euangelio Chriſti, & ſimplicitate cōmunicationis ueſtræ in illos, & in omnes, & in ipſorum obſecratione pro uobis, deſiderantium uos propter eminentē gratiam dei in uobis. Gratias ago deo ſuper inenarrabili dono eius.

mus.ſ.glorificātes: alioqui ſolœciſmum oportet hic agnoſcere. Eſt autem ſenſus, ꝙ multi ex his eleemoſynis animātur ad gratias deo agendas glorificantes deum per probationem huius miniſterij .i. ꝙ hoc miniſterium probatum acceptumq́ue fuerit vobis: glorificantes quoque in obediētia veſtra & ſimplicitate communicationis veſtrę.i.in ſynçeritate & candore veſtræ beneficentiæ, & in eo quòd deum pro vobis obſecrant, qui vos deſiderant.i. vobis afficiuntur propter eminentem dei gratiam in vobis.

ARGVMENTVM Cap. 10.

¶ Aduerſus pſeudoapoſtolos qui ſe vilipendebant, dignitatem ſuam tutatur, & authoritatem magnificat, grauem obiter cenſorem agens.

CAPVT X.

A 1 *Ipſe autē ego Paulus obſecro uos per manſuetudinē & modeſtiā Chriſti,[1] qui in facie quidē humilis ſum inter uos: abſens autem confido in uobis.[2] Rogo autem uos, ne præſens audeam per eam confidentiam qua exiſtimor audere in quoſdam, qui arbitrantur nos tanquam ſecundū carnem ambulemus. In carne enim ambulantes, non ſecundum carnem militamus. (Nam arma militiæ noſtræ non carnalia, ſed[3] potentia deo ad deſtructionem munitionum)*

1. *Qui in facie.* vel ſecundum faciem, Græcè πρόσωπον, quod ſignificare poteſt vel in præſentia vel in ſpeciem, .i. ſecundum quod externè apparet. Ironicè autem hoc dicit in pſeudoapoſtolorum perſona, qui contemptibilem Paulum facere volentes dicebāt nihil illo eſſe abiectius ac timidius. Cęterum in abſentia minacem & audacem. Hoc enim ſignificat confido, Græcè θαῤῥῶ, quod ſignificat audaciam ſumere ac præſumere.

2. *Rogo autē vos,* id eſt, ſic vos in bonum componite, vt *ne præſens*.i. cùm venero ad vos *audeam*.i. audacia ac poteſtate mea vtar, *per eam confidentiam*.i. poteſtatem qua exiſtimor audere in quoſdam.i. qua in ſuſpicionem aliquorum venio tanquam inſolentior, qui nos arbitrantur *ſecundum carnem ambulare*.i. more carnalium vindictæ gratia poteſtate noſtra vti. in carne enim ambulantes non ſecundum carnem militamus.i. non carnaliter viuimus.

3. *Potentia deo*.i. vſqueadeo per dei gratiam valida, vt principis huius

ius mundi munitiones omnes & machinamenta deſtruere poſsint, & euertere.

4. *Conſilia deſtruentes.* Græcè, καθαιροῦντες, in quibus verbis ſolœciſmus eſt, niſi ita legamus: Non ſecundum carnem militamus, conſilia deſtruentes, vt quæ intercedunt, per parentheſim legantur: vel dicamus quòd participio pro verbo vſus eſt, & ab hoc incipiat ſententia, conſilia enim deſtruimus, &c. vbi pro τὰ cōſilia Græcè eſt λογισμοὺς, quod Theophylactus interpretatur ſyllogiſmos & humanas philoſophorum rationes, quibus ſe ad euertēdam Chriſti fidē muniebāt. 5. *In obſequium Chriſti.* i. ita vt Chriſto pareat & obediat. 6. *In promptu habentes,* id eſt, ad manum habentes poteſtatē animaduertēdi in inobedientes, denique illorū inobedientiam vlciſcendi: *quum impleta fuerit veſtra obedientia,* id eſt, modo vos planè obediatis. aduerſus enim pſeudoapoſtolos fideiq; apoſtatas hæc dicit: quibus tamen ad tempus parcere ſe ait, ne aduerſus ſimplices Corinthios illorum ſeductione inobedientes vnà animaduertere cogatur.

4 *cōſilia deſtruētes, & omnē altitudinem extollentem ſe aduerſus ſcientiam dei & in captiuitatem redigentes omnem intellectum* 5 *in obſequium Chriſti, &* 6 *in promptu habentes ulciſci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit ueſtra obedientia.* 7 *Quæ ſecundū faciem ſunt, uidete. Si quis confidit ſibi Chriſti ſe eſſe:* 8 *hoc cogitet iterum apud ſe, quòd ſicut ipſe Chriſti eſt, ita & nos. Nā & ſi amplius aliquid gloriatus fuero de poteſtate noſtra quàm dedit nobis dominus in ædificationem & non in deſtructionem ueſtram: non erubeſcam. Vt autem non exiſtimer tanquam terrere uos per epiſtolas, (Quoniam quidem epiſtolæ, inqui-* C

7. *Quæ ſecundum faciem ſunt, videte.* Græcè βλέπετε, quod indifferēs eſt ad videtis vel videte. ſi legimus videtis, interrogatiuè legendū erit. an tantum, *quæ ſecundum faciem ſunt,* id eſt, externam hominis perſonam videtis & conſideratis? Si videte, ironicè legendū, quaſi iam recitata poteſtate ſua dicat, videte tantum nunc quę in faciē ſunt, id eſt, conſiderate nunc tantum me ſecundum externam perſonam abiectū, non internā virtutē & poteſtatem. neq; eſt quòd veſtri pſeudapoſtoli Chriſti ſe diſcipulos iactēt, nam & ipſi etiam ſumus.

8. *Hoc cogitet.* Erant pſeudapoſtoli qui dicerent epiſtolas minaces Pauli terriculamenta tantum anilia eſſe, qui præſens id non auderet, quod

ret, quod ſcriberet abſens. Exiſtimate, inquit, quòd quales ſumus verbo, tales ſumus & facto.

9. *Inſerere*.i. non audemus nos in illorum familiam cooptare, aut illis comparare, qui ſeipſos commendant ſibique magni videntur, & hoc modo ironicè legendum, quum alibi dicat, nihil minus feci à magnis illis apoſtolis. Alij interpretantur, non audemus illis nos ſimiles facere qui ſibi placent, ſeque commendant, atque aliis præferũt: ſed ipſi in nobis noſmet ipſos metientes, participiũ pro verbo .i. metimur nos noſtro pede, & cõparamus noſmetipſos nobis non aliis: Græci pro, *ſed ipſi in nobis*, legunt ipſi ſemetipſos in ſe metientes, & ſibimetipſis ſe cõparãtes non intelligũt .i. ipſi dum ſe ad nullius regulam metiuntur, & componunt, & comparant ſibi ſemetipſos, dum dedignantur ſe cum quouis alio componere, exiſtimantes nullum ſibi ſuperiorem, aut æqualem eſſe, οὐ συνιοῦσι, hanc enim particulam addunt Græci, id eſt, non intelligũt, ſcilicet vt Photius ſupplet, quòd ridiculi ſunt hominibus. Theophylactus vtroque modo explicat, & τὸ metientes, ac τὸ comparãtes ad pſeudapoſtolos refert & ad Paulum.

unt, graues ſunt & fortes, præſentia autem corporis infirma, & ſermo contemptibilis) hoc cogitet qui eiuſmodi eſt, quia quales ſumus uerbo per epiſtolas abſentes, tales & præſentes in facto. Non enim *audemus inſerere aut cõparare nos quibuſdam, qui ſeipſos cõmendant: ſed ipſi in nobis noſmetipſos metientes, & comparãtes noſmetipſos nobis.*

Ephe. 4.d. 10 *Nos autem non in immenſum glo*

10. *Nos autem in.* Iactabant ſe pſeudapoſtoli, vt Græci aiunt, omnes terrarum partes prædicando obiuiſſe, ideóque maiorem ſibi quàm Paulo habendam fidem, quibus opponit Paulus: Non vltra modũ gloriabimur nos omnes regiones prædicando eſſe peruagatos, ſed ſecundum menſuram regulæ qua menſus eſt nobis deus menſuram pertingendi ad vos, id eſt, ſecundũ terminos quos nobis deus præſtituit obeundos, qui quidẽ vſque ad vos pertingunt: mittens enim in orbem terrarum prædicatum Apoſtolos, ſuos cuique deus partitus erat terminos. mihi videtur commodior eſſe connexio Græci ſermonis, ſi τὸ pertingendi, referamus non ad τὸ menſuram, ſed ad gloriabimur: neque enim Græcum ἀφικέσθαι aptè iungitur cum τοῦ μέτρου: ſenſus ergo is mihi videtur eſſe: Non ſupra modum & menſuram gloriabimur laboraſſe in prædicando, ſed iuxta menſuram quam partitus eſt nobis deus, gloriabimur, ſub. ἀφικέσθαι, id

eſt,

eſt,perueniſſe & pertigiſſe vſque ad vos·quaſi diceret, glorientur illi vt volent, hoc tantum gloriabimur prædicationem noſtram ad vos perueniſſe: *Non enim quaſi non pertingentes ad vos ſuperextendimus nos*,id eſt,neque enim hac in re vltra quàm par eſt iactamus nos, tanquam non peruenerimus ad vos.ſi enim ad vos non perueniſſemus,nos ipſos ſuperextenderemus vltrà quàm deceret ob vos gloriantes. non autẽ vltrà quàm par eſt extendimus gloriam noſtram: quippe qui ad vos pertigimus & peruenimus, *in euangelio Chriſti*.i. prædicantes euangelium,non in immenſum gloriantes, *in alienis laboribus*.i. de iis qui aliorũ apoſtolorum labore & opera ſunt conuerſi, quẽadmodum pſeudapoſtoli faciebãt, *Spem autem habentes creſcentis fidei veſtræ*,magnificari in vobis ſecundum regulam noſtram in abundantia: id eſt, ſperantes creſcente fide veſtra (Genitiuus enim

riabimur:ſed ſecũdũ menſurã regulæ qua menſus eſt nobis deus menſurã pertingendi uſque ad uos. Non *enim quaſi non pertingẽtes ad uos, ſuperextendimus nos.* V*ſque ad uos enim peruenimus in euãgelio* Chri*ſti:non in immenſum gloriantes in alienis laboribus: ſpem autem habentes creſcentis fidei ueſtræ,in nobis magnificari ſecundum regulam noſtram in abũdantia:etiam in illa quæ ultra uos ſunt euangelizare:nõ in aliena regula,in iis quæ præparata ſunt gloriari.* Qui *autem gloriatur,in domino glorietur.* Nõ *enim* D

1.Co. 2.d. Hier. 9.g.

Græcus abſolutus eſt)abundè magnificari in vobis, nam τὸ abundantia refertur ad magnificari,& ſpem habentes euangelizandi *in illa quæ vltra vos ſunt*,εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν,id eſt,in illis regionib⁹ quæ vltra vos ſunt,& ſpem habentes gloriari,id eſt, gloriandi non in aliena regula,id eſt,non in nationibus per alios apoſtolos viſitatis & conuerſis,in his ſcilicet locis *quæ præparata ſunt*,id eſt, quibus iam ſeminatum eſt ab aliis euangelij verbum. Obſcurus eſt omnino loci huius contextus,qui mihi ita videtur reddi poſſe familiarius:Non enim audemus nos in eorum numerum cooptare,neque illis cõparare, qui cùm ſibi videãtur eſſe aliqui,vltrò ſe vulgo cõmendabiles faciunt,non intelligentes quòd interim ſunt mundo ridiculi:ſed noſtro nos ipſi pede metimur,non aliis æquari quærentes aut præferri,ſed noſmet inter nos conferentes.Neque verò vltra modũ gloriabimur nos omnes orbis regiones prædicando eſſe peruagatos,ſed iuxta terminos quos nobis deus ad euangelij prædicationem

dicationem præſtituit obeundos gloriabimur quidem ad vos vſq; perueniſſe:neq; enim hac in re gloriam noſtram ſuprà quàm par eſt extẽdimus : tanquã ad vos ipſi non peruenerimus: peruenimus ſiquidem euangelium Chriſti prædicantes,& nequaquam ex alienis laboribus immenſam captantes gloriam,ſed ſpe multa freti creſcente & augeſcente fide veſtra nõ parum nos ex vobis magnificatum iri , atque in illis etiã quæ vltra vos ſunt regionibus euangeliũ prædicare , ac multam inde reportare gloriam, non ex iis qui ad aliorum iam apoſtolorum normam ac regulam ſunt inſtituti,neque iis in locis quæ ſuſcepto verbi ſemine,ad ferendã euãgelicã frugem iam ſunt præparata.

qui ſeipſum commendat,ille probatus eſt:ſed quem deus commendat.

ARGVMENTVM CAP. II.

¶ *Suum erga Corinthios ſtudiũ aperit,vt pote à quorum ſeductione timeat,quibus gratis euangelium prædicarit,vt oẽm am putaret pſeudapoſtolis anſam obloquẽdi. Deinde ſuam aduerſus illos authoritatem tutatur,coactus in laudes ſuas erumpere, ac ſe vel magnis apoſtolis conferre,tũ in prædicãdo verbo,tũ ĩ ferẽdis afflictioib⁹.*

CAP. XI.

A [1] *VTinã ſuſtineretis modicũ quid inſipientiæ meæ: ſed & ſupportate me.* [2] *Aemulor enĩ uos dei æmulatione.* [3] *Deſpõdi enim uos uni uiro uirginẽ caſtam exhibere Chriſto. Timeo autem ne ſicut ſerpens Euam ſeduxit*

Gen. 3.a. *aſtutia ſua,ita corrumpantur ſenſus ueſtri,& excidãt à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.* [4] *Nam ſi is qui*

1. *Vtinam.* Coactus laudũ ſuarum mẽtionem facere,veniam præfatur,eam enumerationem modeſtè inſipientiam appellans.

2. *Aemulor*.i.ardenter vos in deo depereo.

3. *Deſpondi enim* .i. ego enim tanq̃ ſpiritualium nuptiarũ paranymphus & pronubus deſpondi vos vni viro, ſcilicet *Chriſto virginem caſtã exhibere vos*.i.vt vos illi exhibeatis tanq̃ virginẽ caſtã: Corinthiorũ enim eccleſiam alloquitur.

4. *Nam ſi is.* Notat hic pſeudapoſtolos nõ miſſos,ſed ſemet intrudẽtes : vnde ait,qui venit & non miſſus. *Si autem*,inquit,*illi aliũ Ieſum prædicant,&c.* id eſt,vt inquit Theophylactus, ſi eadẽ illi prædicãt quę & nos antè prædicauimus,cur eos cum tanta attentione excipitis , nos autem reiicitis ? mihi videtur etiam poſſe intelligi,vt hoc loco ſumamus alius pro excellentior , & hoc modo ſenſus eſt: Si præſtantiorem alium Chriſtum , ſi perfectius euangelium quàm nos,prędicarent: ſi alium ſpiritum,id eſt,potiora ſpiri-

tus ſancti dona ab illis acceperitis quàm à nobis, *rectè pateremini*, Græcè, ἀνέχεσθε, id eſt, illorum iure exactionem ferretis, vel rectè illis obediretis. Nam obedire quoque ſignificat τὸ ἀνέχεσθαι.

5. A *magnis apoſtolis*, id eſt, præ magnis apoſtolis, hoc eſt, nihilo me, inquit, illis inferiorem exiſtimo. quidam autem hic veros apoſtolos intelligũt, quibus ad tutandam ſuam aduerſus pſeudapoſtolos dignitatem comparare ſe cogitur. Alij pſeudapoſtolos intelligunt per ironiam magnos appellatos, ob id quod ſequitur: Nã etſi imperitus ſum ſermone, ſed non ſcientia. hæc enim ratio nihil ad veros apoſtolos faceret, qui Paulo nihilo elegantiores erant. Taxat autem pſeudapoſtolos Paulus, qui quum nihil præter ſermonis nitorem & eloquentiã haberẽt, magnos ſe apoſtolos exiſtimarent, quibus ipſa tantum ſermonis eloquentia cedit Paulus, ſcientia ac cæteris virtutibus longè ſuperior. Paulum autem re vera imperitum ſermone fuiſſe manifeſtant tot ἀνταπόδοτα, tot hyperbata, tot eclipſes, & ſolœciſmi Græci: ne quis vitio interpretis tribuat.

uenit alium Chriſtum prædicat quẽ non prædicauimus, aut alium ſpiritum accipitis quem non accepiſtis, aut aliud euangelium quod non recepiſtis, rectè pateremini. exiſtimo enim nihil me minus feciſſe[5] *à magnis apoſtolis.* Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia. In omnibus autem manifeſtus ſum uobis. B

Aut nunquid peccatum feci, meipſum humilians, ut uos exaltemini, quoniam gratis euangelium dei euãgelizaui uobis, alias eccleſias expoliaui, accipiens ſtipẽdia ad miniſterium ueſtrum? Et cùm eſſem apud *uos, & egerem, nulli oneroſus fui. nam quod mihi deerat, ſuppleuerũt fratres qui uenerunt à* Macedonia: *& in omnibus ſine onere me uobis ſeruaui: & ſeruabo.* Eſt *ueritas* C

Chriſti *in me, quoniam*[6] *hæc gloriatio non infringetur in me, in regionibus* Achaiæ. *Quare? quia non diligo uos? deus ſcit.* Quod autem *fa-*

6. H*æc gloriatio*, id eſt, non ſinam hanc mihi gloriationẽ apud Achaicos excidere: *gloriam* autem vocat, euangelium gratis prædicare, quam ſe tutaturum dicit, vt occaſionem tollat pſeudapoſtolis gloriandi, ſi ſimiles Paulo inuenirentur. Hoc eſt enim quod ait paulò pòſt, *qui volunt*, id eſt, quærunt occaſionem, *vt in quo gloriantur*, id eſt, vnde gloriantur, *inueniantur ſicut & nos*, id eſt, pares nobis: ſed in hoc inferiores

riores ſunt, quòd prædicare nolunt gratis ſicut & nos. Nam religionem ſimulantes euangelium quoque vt Paulus prædicabant, ſed non pietatis gratia, verùm vt inde quæſtum facerent, quod ſi ob euangelium ſumptus acciperet Paulus, ei ſe illi æquarent.

7. *Iterum dico.* Laudes ſuas aggreſſurus iterum obteſtatur, ne hoc illi ad inſipientiam vertatur, alioquin malle ſe inſipientis nomen habere, quàm non gloriari cum detrimento euangelij.

8. *Quod loquor in hac ſubſtantia gloriæ*, id eſt, quòd ſtatim de hoc genere gloriationis ſecundum nobilitatem carnalem glorior, non loquor ſecundum deum: nullum enim locum habet apud deum nobilitas generis, ferã me in hac re inſipientem dici.

9. *Libenter enim.* Ironicè hoc ait: veluti ſi dicat, poteſtis inſipientiam meam ferre ipſi ſapientes quum ſitis, & grauiora multò feratis: ſuſtinetis enim &c. quibus verbis imperioſam in illos pſeudapoſtolorum dominationem notat: ſuſtinetis, inquit, ſi quis vos deuorat, ſi quis cædit, *ſecundum ignobilitatem dico*, Græcè, ἀτιμίαν, hoc eſt, ignominiam, id eſt, rem ignominioſam dico. Hæc autem, inquit, ſuſtinetis ab illis quaſi nos infirmi fuerimus. id eſt, imbecilles & inualidi, nec eodem quo illi erga vos imperio vti potuerimus: quaſi diceret, poteramus ſanè ſed id minus libuit.

cio, & faciam, ut amputem occaſionẽ eorum qui uolunt occaſionem: ut in quo gloriantur, inueniantur ſicut & nos. Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſunt operarij ſubdoli: trãſfigurantes ſe in apoſtolos Chriſti. Et non mirum; ipſe enim ſatanas transfigurat ſe in angelũ lucis. non eſt ergo magnũ, ſi miniſtri eius trãſfigurentur uelut miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera
D *ipſorum.*[7] *Iterum dico: ne quis me putet inſipientem eſſe. alioquin uelut inſipientem accipite me: ut & ego modicum quid glorier.*[8] *Quod loquor: non loquor ſecundum deũ, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtantia gloriæ. Quoniam multi gloriantur ſecundum carnem: & ego*
E *gloriabor.*[9] *Libenter enim ſuffertis inſipientes: cùm ſitis ipſi ſapientes. Suſtinetis enim, ſi quis uos in ſeruitutem redigit, ſi quis deuorat, ſi quis accipit, ſi quis extollitur, ſi quis in faciem uos cædit. Secundum ignobilitatem dico: quaſi nos infir-*

10. *In quo quis audet*, ſub. gloriari, audeo & ego: quanquàm hac in re ſum inſipiens.

11. *Quadragenas*, ſub. plagas.

12. *Periculis ex genere*, id eſt, à Iudæis affinibus meis & cõgeneribus.

13. *Falſis fratribus*, ſe Chriſtianos mentientibus.

14. *Præter illa*, id eſt, præter eas moleſtias quæ mihi extrinſecus acciderunt. enumeratis enim multis afflictionibus, quum omnes non poſſet, hoc addidit. Quod autem ſequitur, *inſtãtia mea*, ſubſtantiuum eſt fœmininum, Græcè, ἐπισύστασις, quod ſignificat factioſam conſpirationem, & hoc modo Theophylactus interpretatur, factioſa Iudæorum & quotidiana in me cõſpiratio.

15. *Quæ infirmitatis meæ*, id eſt, de afflictionibus gloriabor.

mi fuerimus in hac parte.
[10] In quo quis audet (in inſipientia
dico) audeo & ego. Hebræi ſunt:
& ego. Iſraelitæ ſunt: & ego. Se-
men Abrahæ ſunt: & ego. Miniſtri
Chriſti ſunt (ut minꝰ ſapiẽs dico) plus
ego. In laboribus plurimis, in carce
ribus abundantiùs, in plagis ſupra F
modum, in mortibus frequenter. A Act.
Iudæis quinquies [11] quadragenas, 16.a.
una minus, accepi. Ter uirgis cæſus Act.
ſum, ſemel lapidatus ſum, ter nau- 14.c.
fragium feci, nocte & die in pro- Act.
fundo maris fui, in itineribus ſæpe, 27.a.
periculis fluminum, periculis latro
num, [12] periculis ex genere, pericu-
lis ex gentibus, periculis in ciuita-
te, periculis in ſolitudine, periculis
in mari, periculis [13] in falſis fratri-
bus, in labore & ærumna, in uigi-
liis multis, in fame & ſiti, in ieiu
niis multis, in frigore & nuditate.
[14] Præter illa quæ extrinſecus ſunt,
inſtãtia mea quotidiana, ſolicitudo
omnium eccleſiarum. Quis infirma
tur, & ego non infirmor? Quis ſcan
dalizatur, & ego non uror? Si gloriari oportet, [15] quæ infirmitatis G
meæ ſunt, gloriabor. Deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti qui
eſt benedictus in ſecula, ſcit quòd non mentior. Damaſci præpoſi-
tus gentis Aretæ regis cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum, ut Act.
me comprehenderet: & per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per 9.d.
murum, & ſic effugi manus eius.

ARGV.

ARGVMENTVM Cap. 12.

¶ *Aduerſus pſeudapoſtolos reuelationes ſibi factas proponit, excuſans quòd id coactus faciat. Deinde ſuam in illos beneuolentiam præfatus, hortatur, vt ſe in aduētum illius probè & honeſtè componant.*

CAP. XII.

A *Si gloriari oportet ([1] non expedit quidem) ueniā autē ad uiſiones, & reuelationes domini.* [2] *Scio hominem* (Act. 9.a.) *in Chriſto, ante annos quatuordecim (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio: deus ſcit) raptum huiuſmodi uſque ad tertium cælum. Et ſcio huiuſmodi hominē (ſiue in corpore, ſiue extra corpus, neſcio: deus ſcit) quoniam raptus eſt in paradiſum: & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui.* [3] *Pro huiuſmodi gloriabor: pro me autem nihil, niſi in infirmitatibus meis. Nā & ſi uoluero gloriari, non ero inſipiens, ueritatem enim dicam. Parco autem ne quis me exiſtimet* [4] *ſupra id quod uidet in me, aut aliquid audit ex me. Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus eſt mihi*
B *ſtimulus carnis meæ* [5] *angelus ſatanæ, qui me colaphizet. Propter qđ ter dominum rogaui, ut diſcederet à me: & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea.* [6] *nam uirtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Chriſti. Propter quod placeo mihi in infirmi*

1. *Non expedit.* Græcè, συμφέρει, id eſt, nihil mihi confert: vult enim quòd non ſuæ vtilitatis gratia, ſed ad retundendam pſeudapoſtolorum inſolentiā gloriari cogatur.

2. *Scio hominem in Chriſto*, id eſt, per Chriſtum raptum vſque in tertium cælum. i. ſedem beatorum.

3. *Pro huiuſmodi*, ſcilicet homine ſic rapto. nam ſingulare eſt pro quo Græci habēt τοιούτου.

4. *Supra id quod videt*, id eſt, præſtantiorem quàm aut viderit, aut audierit. neq; enī mihi curæ eſt hominum de me exiſtimatio.

5. *Angelus ſatanæ*, ſiue ſtimulus carnis. Quidā hunc motus in carnem interpretantur, alij cùm ſathā Hebræis aduerſarium ſignificet, multitudinem aduerſariorū ſibi in euangelio aduerſantium, qui me, ait, colaphizet. i. quouis modo affligat. Photius interpretatur oēs Pauli afflictiones.

6. *Nam virtus.* Græci addūt μοῦ, id eſt, mea, vt ſit ſenſus, quòd potentia dei in martyrum afflictionibus perfectior & illuſtrior redditur, dum per illas tyrannis fortiores euadunt.

7. *Qui ſunt ſupra modum apoſtoli*, id eſt, ab excellentibus illis apoſtolis, ſiue veros apoſtolos intelligas, ſiue per ironiam pſeudoapoſtolos.
8. *In omni.* vno verbo omnes explicat afflictiones, inter quas tamen ſignis & miraculis apud eos claruerit.
9. *Hanc iniuriam.* ironicè hoc legendum.
10. *Impendam*, id eſt, non mea tãtum, ſed vitam etiam ipſe veſtra cauſa profundã. hoc enim ſignificat ſuperimpendar ipſe.
11. *Sed eſto.* Occupat argumentum quod quis facere poſſet, etſi nihil à nobis acceperis, doloſè tamen miſiſti, qui nos expilarent.
12. *Circumueni*, id eſt, auaritiæ ſtudio quidpiam exegi.
13. *Olim.* Interpres legit πάλαι, alij πάλιν.i.rurſus.
14. *Humiliet me deus.* i. ve-

tatibus meis, in contumeliis, in neceſſitatibus, in perſecutionibus, in anguſtiis pro Chriſto. Cùm enim infirmor: tunc potens ſum. Factus ſum inſipiens: uos me coegiſtis. Ego enim à uobis debui commendari. Nihil enim minus feci ab iis [7] *qui ſunt ſupra modum apoſtoli: tametſi nihil ſum. Signa tamen apoſtoli facta ſunt ſuper uos* [8] *in omni patientia, in ſignis, & prodigiis, & uirtutibus. Quid eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris eccleſiis, niſi quòd ego ipſe non grauaui uos? Donate mihi* [9] *hanc iniuriam. Ecce tertio hoc paratus ſum uenire ad uos: & non ero grauis uobis. Non enim quæro quæ ueſtra ſunt: ſed uos. Nec enim debent filij parentibus theſaurizare: ſed parentes filiis. Ego autem libentiſſime* [10] *impendam & ſuperimpendar ipſe pro animabus ueſtris, licet plus uos diligens minus diligar.* [11] *Sed eſto. Ego uos non grauaui: ſed cùm eſſem aſtutus, dolo uos cepi. Nũquid per aliquem eorum, quos miſi ad uos,* [12] *circunuêni uos? Rogaui Titum: & miſi cum illo fratrem. Nunquid Titus uos circunuênit? nonne eodem ſpiritu ambulauimus? nonne iiſdem ueſtigiis?* [13] *Olim putatis quòd excuſemus nos apud uos? Coram deo, in Chriſto loquimur. Omnia enim chariſſimi propter ædificationem ueſtram. Timeo enim ne forte cùm uenero, non quales uolo, inueniam uos: & ego inueniar à uobis qualem non uultis, ne fortè contentiones, æmulationes, animoſitates, diſſenſiones, detractiones, ſuſurrationes, inflationes, ſeditiones ſint inter uos. ne iterum cùm uenero* [14] *humiliet*

D
E
F
G

me

me deus apud uos: & lugeam multos ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper im mundiтia, & fornicatione, & impudicitia, quam geſſerunt.

ARGVMENTVM Cap. 13.

¶ *Minatur Corinthiis Paulus, niſi reſipuerint, ſe cum animaduerſione vẽturum ad illos: demum illis bene precatur.*

CAPVT XIII.

A *ECce tertio hoc uenio ad*
Deu. *uos. In ore duorũ uel triũ*
17.b. *teſtiũ [1] ſtabit omne uer-*
Matt. *bum. Prædixi enim & prædico, ut*
18.b. *præſens uobis, [2] & nunc abſens iis,*
Ioan. *ꝗ ante peccauerũt et cæteris omni-*
8.c. *bus, quoniã ſi uenero iterũ, nõ par-*
Heb. *cã. An experimentũ quæritis eius, ꝗ*
10.e. *in me loquitur Chriſtus: qui in uo-*
bis [3] nõ infirmatur, ſed potẽs eſt ĩ uo-
bis? Nã etſi crucifixus eſt ex infirmi-
tate: ſed uiuit ex uirtute dei. Nã &
B *nos infirmi ſumꝰ in illo ſed uiuimus*
cũ eo ex uirtute dei ĩ uobis. Voſmet
1.Co. *ipſos [4] tẽtate, ſi eſtis in fide, ipſi uos*
11.f. *ꝓbate. An nõ cognoſcitis uoſmeti-*
pſos, quia Chriſtus Ieſus ĩ uobis eſt?
[5] niſi fortè reprobi eſtis. Spero autẽ
ꝙ cognoſcetis, quia nos nõ ſumus re-
C *probi. Oramus autẽ deum, ut nihil*
mali faciatis: nõ ut nos probati ap-
pareamus, ſed ut uos quod bonũ eſt
faciatis, nos autẽ ut reprobi ſimus.

reor ne qui g'oriari de veſtra probitate ſolebam apud Macedones, humiliari cogar, quum ad vos venero: & qui de vobis magnificè loqui ſolebam, humiliter ſentire.

1. *Stabit omne verbum*, id eſt, confirmabitur per duos aut tres teſtes, ne celare poſſe vos putetis.

2. *Et nunc*, pro ita & nunc, vt hoc loco, Sicut in cælo & in terra, pro ita & in terra.

3. *Non infirmatur*, id eſt, non eſt imbecillis & debilis.

4. *Tentate*, id eſt, periculum facite de vobis ipſis, an non per Chriſtum habitãtem in vobis potẽtes eſtis: adeò vt per illum miracula faciatis. nã in primitiua eccleſia credentes etiam miracula faciebant.

5. *Niſi fortè reprobi ſitis.* non videtur hic reprobus ſumi vt ſit contrarium prædeſtinato, ſed pro improbo: Græcè enim eſt ἀδόκιμοι. Oramus enim deum, inquit, vt nihil mali faciatis, *Nõ vt nos probati appareamus*, id eſt, mũdo probi videamur, ſed oramus vt vos quod bonum eſt faciatis. *Nos autem vt reprobi ſimus*, id eſt, nos verò ſi ita veſtro bono cedit, tanquam improbi exiſtimemur. Græcè enim nõ eſt ꝓ vt, ἵνα, ſed ὡς. i. tanquã. oramus autem

vt rectè agatis,nos verò interim ſi ſic fieri oportet,tanquam improbi mundo exiſtimemur.nō enim gloriam hominum quęrimus,parum nobis eſt ſi abiecti vobis cēſemur & inglorij , modo à peccato abſtineatis, & qđ bonum eſt faciatis.

6. *Non poſſumus*,id eſt,ſi vos grauiter deliquiſſe inuenerimus,non poſſumus nō caſtigare,alioqui aduerſus veritatem & iuſtitiam faceremus.

7. *Gaudemus*. iuuat, inquit, ſi debiles & abiecti cenſemur pſeudoapoſtolis , vos autem potentes in Chriſto ſitis ad ſectandam virtutem & fugienda vitia.vel εἰρωνικῶς iſta legenda ſunt.

8. *Veſtram conſummationem*, id eſt,vt in omni bono perfecti ſitis.

9. *Idipſum ſapite*,id eſt,vnanimes eſtote.

6 Non enim poſſumus aliquid ad-
uerſus ueritatem : ſed pro ueritate.
7 Gaudemus enim quoniam nos in-
firmi ſumus:uos autem potentes e-
ſtis. Hoc & oramus, 8 ueſtram con
ſummationem.Ideo hæc abſens ſcri
bo,ut non præſens durius agam ſe-
cundum poteſtatem,quam dominus
dedit mihi in ædificationem , &
non in deſtructionem.De cætero fra D
tres gaudete,perfecti eſtote,exhor-
tamini, 9 idipſum ſapite, pacem ha-
bete, & deus pacis, & dilectionis
erit uobiſcum. Salutate inuicem in
oſculo ſancto. Salutant uos omnes
ſancti . Gratia domini noſtri Ieſu
Chriſti, & charitas dei, & com-
municatio ſancti ſpiritus ſit cum o-
mnibus uobis.Amen.

¶ *Argumentum epiſtolæ Ad Galatas.*

Galatas (qui & Gallograeci ſunt Aſiæ populus) ab apoſtolo conuerſos pſeudoapoſtoli Iudæochriſtiani ſeduxerant,aſſerentes vnà cum baptiſmo circunciſione opus eſſe,ſicq; in reliquas legis ceremonias illos protrudebant. Quamobrem hanc illis epiſtolam ſcribit Paulus, acriter obiurgans quòd ſe ſeduci & in ceremoniarum ſeruitutem trudi paſſi ſint,obiter ſuam aduerſus pſeudoapoſtolos dignitatem & authoritatem vendicans. Latini ab Epheſo,Graeci ab vrbe Roma ſcriptam epiſtolam dicunt.

1. Non

1. *Non ab hominibus neque per hominem.* Victorinus in epiſtolam ad Galatas, exponit nō ab apoſtolis, vt Mathias, neq; per alium quemuis hominem prophetam vel alium. quia verò dixit neque per hominem, & ſubdidit, *Sed per Ieſum Chriſtum*, arguit hinc ſatis à Paulo Chriſti deitatem confirmari: ne verò quis putet propter huiuſmodi correctionem, *ſed per Ieſum* in affirmata Chriſti deitate negari humanitatem, ſubdidit Paulus, *qui ſuſcitauit illū à mortuis*, vnde ipſius Chriſti, qui mortuus ſit cōfirmatur humanitas.

EPISTOLA

DIVI PAVLI APOSTOLI ad Galatas.

ARGVMENTVM *Cap. I.*

¶ Abductos ab euangelio Galatas dolet, & contra id prædicantibus maledicit, ſuam obiter dignitatem tuens, oſtendenſq; ſe apoſtolum à deo patre & Chriſto delegatum: veteris quoque vitæ mentionem faciens, nihil ſe ab aliis apoſtolis in euangelio adiutum docet.

CAPVT I.

A PAulus apoſtolus,[1] *nō ab hominibus, neq; per hominē, ſed per Ieſum Chriſtum, et deū patrem, qui ſuſcitauit eum à mortuis, & qui mecum ſunt omnes fratres:* [2] *eccleſiis Galatiæ. Gratia uobis et pax à deo* [3] *patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto, qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ut eriperet nos de præſenti ſeculo nequā, ſecundū uolūtatem dei et patris noſtri, cui eſt gloria in ſecula ſeculorum. Amen.* [4] *Miror* ꝙ

2. *Eccleſiis Galatiæ*, ſub. ſalutem dicunt.

3. *Patre noſtro.* quidam Latini cum Græcis quibuſdam legunt, *A deo patre & domino noſtro Ieſu Chriſto*, quia Græci quidā habēt καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ: Dionyſianus tamē codex Græcus, habet, ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ .i. à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto.

4. *Miror quòd ſic tā citò.* Græcè eſt, θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι χριστοῦ εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον: quo loco vtranq; τοῦ οὕτως ſignificationē interpres expreſſit, quum vertit ſic tā citò: nam οὕτως ſignificat ſic, & adeò, & cum eo legunt Tertulianus, Auguſtinus, Ambroſius, Cyprianus. Senſus autē Græcæ lectionis poteſt eſſe duplex. Primus: Miror quòd ita ac tam citò transferimini

mini & deficitis ab eo, ſcilicet patre, qui vos vocauit in gratiam Chriſti, in euangelium aliud: ſic enim & Chryſoſtomus & Græca ſcholia: putabant enim (inquiunt) legalibus adhærentes deum patrem ſe placare. Ideo oſtendit Paulus quòd qui ab euangelio filij deficit, à deo patre, qui nos in Chriſto & per Chriſti gratiam vocauit, deficiat. Secundus ſenſus poteſt eſſe, Miror quòd adeò cito transferimini & deficitis in aliud euangeliũ ab eo, qui vos per gratiam ſuam vocauit, Chriſto, vt τȣ̃ χριϛȣ̃, referatur ad ἀπὸ τοῦ καλέσαντος, nõ ad χάριτι.
5. *Quod non eſt aliud*, id eſt, quanquam non eſt aliud euangeliũ preter id quod predicam⁹: *Niſi ſunt aliqui*, iſtud refertur ad miror, miror ꝙ tam cito deficitis ab euãgelio, niſi ꝙ ſunt aliqui, vel niſi aliqui ſint qui vos cõturbant, *& volunt conuertere euangelium Chriſti.* Græcè μεταϛρέψαι, id eſt, inuertere & ſubuertere: quaſi diceret, nequaquam defecturi eratis, niſi allecti & ſeducti ab aliis.

ſic tam cito trãsferimini ab eo, qui
uos uocauit in gratiã Chriſti in a-
liud euangeliũ,[5] qđ nõ eſt aliud, niſi
ſunt aliqui qui uos cõturbãt, & uo-
lũt cõuertere euangeliũ Chriſti. Sed B
licet nos, aut angelus de cælo euan-
gelizet uobis præterq̃ quod euãge-
lizauimus uobis:[6] anathema ſit. Si-
cut prædiximus, et nũc iterũ dico,
Si qs uobis euãgelizauerit[7] præter
id qđ accepiſtis: anathema ſit.[8] Mo-
do enim hoibus ſuadeo, an deo? An
quæro hoib⁹ placere?[9] Si adhuc ho-

6. *Anathema.* vide quid ſit anathema, Roman. nono, & primæ Corinth. vltimo.
7. *Præter id quod accepiſtis*, hic & in eo quod præceſſit præterquam quod vobis euangelizauimus vobis, Græcè eſt, παρ᾽ ὅ, id eſt, præterquam quod, ſiue contraquam: ſi quis euangelizat vobis contraquam vobis euangelizauimus aut vos accepiſtis, anathema ſit. contrariam enim euangelio doctrinã prædicantes damnat, non prorſus aliam ſi conformem.
8. *Modo enim hominibus ſuadeo, an deo?* Græcè eſt, ἄρτι μὲν γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν. id eſt, ad verbum: Adhuc enim homines ſuadeo an deum? Chryſoſtomus interpretatur an apud homines cauſam dico, an apud deum? Theophylactus an humana ſuadeo, an diuina?
9. *Si adhuc hominibus placerem*, id eſt, in gratiam & ob gloriam hominum prædicarem, Chriſti ſeruus non eſſem, omnia enim (vt idem apoſto-

apoſtolus præcipit)in dei gloriam facienda. ἀρέσκω autem , quo hic vtitur Paulus , non ſignificat ſimpliciter placere , aut gratam eſſe rem aliquam,ſed vſque adeo gratam quæ animum expleat, & vltra quam nihil expectes:mihi quoque ἀρέσκω ſumi poſſe videtur pro aſſentari, vt ἄρεσκος pro blando & aſſentatore homine,atque

1. cor. *minibus placerem Chriſti ſer-*
15. a. *uus non eſſem. Notum enim uobis*
facio fratres euangelium quod eu-
angelizatum eſt à me, quia non eſt
[10] *ſecundum hominem.neque enim*
ego ab homine accepi illud , neque
didici : ſed per reuelationem Ieſu
C *Chriſti. Audiſtis enim conuerſatio-*
nem meam aliquãdo in Iudaiſmo,
quoniam ſupra modum perſeque-
bar eccleſiam dei , & expugnabã
illam : & [11]*proficiebam in Iudaiſ-*
mo ſuprà multos coætaneos meos
in genere meo, abundantius æmula
tor exiſtens paternarum mearum
traditionum. [12]*Cum autem placuit*
ei qui me ſegregauit ex utero ma-
tris meæ , & uocauit per gratiam
ſuam , ut reuelaret filium ſuum in
me , ut euangelizarem illum in
gentibus : continuò non acquieui
D *carni & ſanguini. Neque ueni*
Hieroſolymam ad anteceſſores
meos apoſtolos : ſed abii in Ara-

ita eſſet ſenſus:ſi aſſẽtari ho minibus vellem, ipſis ſcilicet Iudęis legalia adhuc prædicãdo,Chriſti ſeruus,q ea ſuſtulit,nõ eſſem.mẽtiebantur enĩ ſeductores pſeudapoſtoli Paulum prędicare legalia. 10.*Secundũ hominem*.i.ab homine mihi traditum.

11.*Proficiebã in Iudaiſmo*.i.ritu legis Iudaicæ ſupra coętaneos & ęquales meos adoleſcentes , in genere meo.i.in gente ac natione mea Iudaica. *Abundantius æmulator exiſtẽs*.i.plus ęquo ſtudioſus traditorũ à patribus ĩſtitutorũ.

12. *Cum autem placuit,&c*.i. cũ viſũ eſt ei q me ſegregauit ex vtero matris meæ , & per gratiam ſuã vocauit,reuelare filiũ ſuũ in me,vt euãgelizarem illum in gẽtibus, continuo:&c. Eraſmus vertit, & vocauit per gratiã ſuã in hoc vt reuelaret filiũ ſuũ per me:& ſic refert τὸ ἀποκαλύψαι non ad εὐδόκησεν, ſed ad καλέσας , & Græci hoc modo legiſſẽt, καλέσας εἰς ἀποκαλύψαι:ideo præſtat legere cum placuit,ſiue viſum eſt ei reuelare filium ſuum in me,& non per me.i.notum illum mihi facere:ſic enim Victorinus philoſophus in epiſtolam ad Galatas: prius enim eſt ait vt cognoſcat,deinde vt euãgelizet.Græca ſcholia ſic explicant ἐν ἐμοί,id eſt,in me: in me dixit , volens oſtendere,ꝙ nõ verbo tãtũ externo edoct⁹ à deo eſſet,ſed ĩtus corde atq;

animo.cum ergo ei placuit reuelare filium ſuum in me vt illum euangelizarem,continuo,&c.Matrem autem à cuius vtero ſe ſegregatum ait,quidam Antiochenam eccleſiam interpretantur, in qua dictum eſt à ſpiritu ſancto,Segregate mihi Saulum ac Barnabã:alij ac verius,ſynagogam interpretantur,à cuius vtero & cõſortio quũ deo,inquit, viſum eſt me ſegregare ad filium ſuum euãgelizandum,*continuò non acquieui carni & ſanguini.* quo loco pro acquieui,Grę c.eſt, οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, id eſt, non contuli cum carne & ſanguine , nec adhibui in conſilium carnẽ & ſanguinem. Quidam per carnem & ſanguinem Phariſæos intelligunt,quòd Iudæos cognatos ſuos vocare ſoleat. Alij apoſtolos intelligunt,qui etiam cum Iudæi eſſent,caro & ſanguis Pauli dici poterant. Hieronymus non vult de his intelligi,ob id quod ſequitur,neque veni ad anteceſſores meos apoſtolos.mihi carnis & ſanguinis nomine, quiuis homo intelligi poſſe videtur,quũ Chriſtus dicat Petro,Caro & ſanguis non reuelauit tibi.i.nullus hominum, ſed pater meꝰ. Vult ergo Paulus quòd acceptum à Chriſto euãgelium cum nemine contulerit,ne quid adiutus ab aliquo homine videretur.

biam, & iterum reuerſus ſum[13] *Damaſcum.* Deinde *poſt annos tres ueni* Hieroſolymam *uidere* Petrum: *& manſi apud eum diebus quindecim* Alium *autem apoſtolorum uidi neminem : niſi*[14] Iacobum *fratrẽ domini. Quæ autem ſcribo uobis:*

13.*Damaſcum.*Damaſcus ciuitas eſt Syrophœnices,totius Syriæ caput,inter Libanum & Antilibanum ſita:profectionis autem in Arabiam non meminit Lucas,neque aliorũ multorũ quæ geſſit Paulus:ideo exiſtimandũ ſtatim à ſua cõuerſione à Damaſco profectũ in Arabiam,vt per abſentiam ſuam perſecutionis à ſe factæ opinionem extingueret,& poſt triennium reuerſum eſſe Damaſcum, atque inde Hieroſolymam.

14.*Iacobũ fratrem.*hic eſt Iacobus nõ Zebedæi filius,frater Ioãnis, ſed Iacobus Alphæi,qui minor dicitur,cognatus domini,atq; ideo Hebræorũ more frater:quãquã & frater dicatur præ alijs, ꝙ Chriſto ſimillimꝰ fuerit:hic primꝰ Hieroſolymorũ eṗs,ꝗ canonicã epiſtolã ſcripſit.Hũc multi etiã ex veteribus falſò putauerũt verè fratrem eſſe domini,filiũ Ioſeph.de quo in hũc locũ ita Photiꝰ, ἀδελφὸν τοῦ κυρίου: οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐνομίζετο.i.fratrẽ domini.non erat frater, ſe putabatur.nimirum propter ſimilitudinem.

15.Ecce

[15]*ecce coram deo,quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie eccleſiis Iudææ:quæ erant in Chriſto. Tantum autem auditum habebant, Quoniã qui perſequebatur nos aliquando,nunc euangelizat fidẽ,quã aliquando expugnabat, & in me clarificabant deum.*

ARGVMENTVM *Cap.2.*

¶Cum apoſtolis euangelium ſe contuliſſe ait, non vt quidpiam ab illis diſceret, quos ſibi nihil contuliſſe teſtatur, ſed ne non illi approbaſſe viderentur, à quibus tantum colligendarum eleemoſynarũ miniſterium accepit. Apoſtolis quoque adeo ſe non inferiorem oſtendit, vt eorum principem Petrum gentes quodãmodo ad Iudaiſmum cogentem, non veritus ſit increpare: demum nos fide & non lege iuſtificari oſtendit.

CAPVT II.

A *Deinde poſt ãnos quatuordecim,*
d *iterũ aſcendi Hieroſolymam cum Barnaba,aſſumpto & Tito. Aſcendi autem ſecundum reuelationem: & cõtuli cum illis euãgelium quod prædico in gentibus,ſeorſum autem, iis [1]qui uidebantur aliquid eſſe: ne fortè in uacuum currerem, aut cucurriſſem. [2]Sed neque Titus qui mecũ*

15.*Ecce coram deo*.i. ecce deũ teſtor ꝙ nõ mentior.hebraiſmus eſt.

1.*Qui videbantur eſſe aliquid.* Græcè τοῖς δοκοῦσιν,id eſt, qui ĩ precio erant,ac magni nominis. Photius interpretatur τοῖς οὖσί τι,τοῖς κορυφαίοις.i. iis qui erant aliquid & principibus ac capitibus.Cõtuli autem cum illis non ꝙ eorum doctrina confirmationéve egerem, ſed ne fortè in vanum currerẽ aut cucurriſſem , id eſt, ne fruſtra prædicarem & inanis eſſet prædicationis noſtræ fruct⁹. ſi quibuſdam videretur nequaquam illis doctrina mea probari.

2.*Sed neque Titus*.arguebant leuitatis Paulum quòd modo circunciſionem commẽdaret, modo tolleret: cõtra quos oſtendit nulla ſe ratio ne adduci potuiſſe, vt Titũ gentilem circuncideret.Nõ eſt,inquit,compulſus circũcidi,*ſed propter ſubintroductos &c*.Hieronymus putat hoc loco τὸ ſed ,& Græcum δὲ, παρέλκον eſſe, ac ſuperfluũ, tractímque legendum : Nõ eſt compulſus circũcidi propter falſos fratres,id eſt,quãuis plerique ad circuncidendum Titum me impellerẽt, licet id ſine vlla ſpe in circũciſionem facere poſſem: qđ in Timotheo factum legimus,

mus, adduci tamen nō potuit Paulus ob falſos fratres, quia ſuo exē plo cæteros ad circũciſionem impuliſſent, & rurſum ſub legis iugũ redegiſſent: quibus ne ad tempus quidem cedere voluerit. mihi videtur ſi διὰ ſumatur pro per, vt ferè cum genitiuo ſumi ſolet, hic eſſe ſenſus, Sed neque Titus compulſus eſt circuncidi etiam per falſos fratres, vt δὲ Græcum pro δὴ & ἔτι, id eſt, etiam ſumatur. id eſt, quãquam falſi fratres vrgerent.

3. *Ceſſimus ſubiectiõi*, hoc eſt, ad ſubiectionem, id eſt, quibus neque ad tempus ceſſimus: ne ſi impellentibus illis circuncideremus, ſubeſſe ipſis videremur. Græci exponunt, quorum ſubiectioni qua nos rurſum legi ſubigere volebant, neque ad horam ceſſimus.

4. *Ab iis autem qui videbantur eſſe aliquid*, id eſt, qui in pretio erant, ſub. nihil collatum eſt. eandem verò ſentẽtiam propter ὑπέρβατον prioris oblitus repetit, dicens, mihi enim, &c.

5. *Euangelium præputii*, id eſt, munus prædicandi gentibus, & circunciſionis euangelium, id eſt, munus prædicandi Iudæis.

6. *Dextras dederunt*, id eſt, nos adſciuerunt in ſocios & coapoſtolos, vt nos in gentes, ſubaudi, prædicatum iremus, ipſi autem in circunciſionem, id eſt, gentem Iudaicam prædicatum irent.

7. *Tantum vt pauperum*, ſub. id muneris iniunxerunt, vt pauperum memores eſſemus.

erat, cum eſſet gentilis, compulſus
eſt circuncidi: ſed propter ſubintro-
ductos falſos fratres, qui ſubintroie
runt explorare libertatem noſtram
quam habemus in Chriſto Ieſu, ut
nos in ſeruitutem redigerent. Qui-
bus neque ad horam[3] *ceſſimus ſub-*
iectioni: ut ueritas euãgelii perma
neat apud nos. [4]*Ab iis autem qui*
uidebantur eſſe aliquid (quales ali B
quando fuerint, nihil mea intereſt. Deut.
Deus enim perſonam hominis non 10.d.
accipit) Mihi enim qui uidebantur 2.pa.
eſſe aliquid, nihil contulerunt. Sed 19.c. Iob
contrà, cum uidiſſent quòd creditũ 34.b.
eſt mihi[5] *euangelium præputÿ, ſicut* Sap.
& Petro circunciſionis (qui enĩ o- 6.b.
peratus eſt Petro ĩ apoſtolatũ circũci Eccl.
ſiõis: operat⁹ eſt & mihi ĩter gẽtes) 35.b.
& cum cognouiſſent gratiam quæ Rom.
data eſt mihi, Iacobus & Cephas 2.b.
& Ioannes, qui uidebantur colum epheſ.
næ eſſe,[6] *dextras dederunt mihi &* 6.b.
Barnabæ, ſocietatis: ut nos in gẽtes, Colo. 3.d.
ipſi autem in circunciſionem,[7] *tan-* C
tum ut pauperum memores eſſem⁹. Act. 10.e.
1.Pe. 1.c.

8. Repre-

8. *Reprehenſibilis.* interpres legit κατάγνωστος. Græci legũt κατεγνωσμένος, reprehenſus ſcilicet à gentibus, à quibus ſe ſubtrahebat. Ad loci huius cognitionem aduertendum eſt quòd quum Antiochiæ Petrus ageret, promiſcue cũ gentibus, quibuſlibet cibis veſcebatur: hæc illo agente ſuperuenere ab Hieroſolymis ex Iudæis Chriſtiani nōdũ planè Moyſem dedocti, qui gentiũ conſortia ferrent iniquius neque ferebat eorum infirmitas caſtigari durius, ſenſim enim erant ab illa ſuperſtitione auocandi: hi quum futurum eſſet vt promiſcua Petri cũ gentibus eſitatione offenderentur, genti ſuæ conſultum volens, à gentilium menſa ſe ſubtrahebat: vnde contigit offendi gentes, ſuſpicãtes ſe à Petro velut impuras contemni, ac certis cibis velut in lege abſtinendum eſſe: quinimò plerique ex Iudæis ad fidem conuerſi, & inter eos Barnabas, ex illo Petri facto nutare cœperunt. Paulus autem vtrique populo cautum volens, Petro in faciem reſtitit, vt videntes Iudæi Petrum palàm obiurgari nec repugnare, intelligerent vel ex ipſo ſilentio nihil iam eſſe immundum, ſimiliter & gentes. An autem hoc loco peccarit Petrus, multa fuit inter Auguſtinum & Hieronymum digladiatio: Auguſtino aſſerente quòd peccarit per imprudentem diſſimulationem: Hieronymo autem cum Græcis ſentiente, Petrum non peccaſſe, ſed de induſtria ſic inter Petrum & Paulum cõueniſſe, vt ex reprehenſione Petri captata occaſione vtrumque populum à ceremoniis illis auocaret.

quod etiam ſolicitus fui hoc ipſum facere. Cum autem ueniſſet Cephas Antiochiam: in faciem ei reſtiti, quia 8 *reprehenſibilis erat. Prius enim quã uenirent quidam à Iacóbo: cum gentibus edebat. Cum autem ueniſſent: ſubtrahebat & ſegregabat ſe,* 9 *timẽs eos qui ex circunciſione erant. Et ſimulationi eius conſenſerunt cæteri Iudæi: ita ut & Barnabas* 10 *duceretur ab*

9. *Timens eos qui ex circunciſione*, id eſt, eis: ne ſcilicet eos offenderet. ſic enim Oecumenius, Græca require ſi voles. Quod verò ait timens eos, non hoc dicit quaſi quidpiam damni aut iniuriæ vereretur ab illis accipere: ſed timẽs ne ſuo facto offenſi à fide reſilirẽt.

10. *Duceretur ab illis in illã ſimulationẽ.* Græca paulò ſecus habẽt, ὥστε καὶ βαρνάβας συναπήχθη, αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει, id eſt ad verbũ, adeò vt & Barnabas coabduceretur in illorũ ſimulationẽ. i. vnà cũ Iudæis cæteris ſimulatione teneretur eadem.

11. Nos

11. *Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores.* quod attinet ad huius loci ordinationem, ſi loco ſequente. Scientes autem. tollamus τὸ autem, quod Græci non habent, continue legendum eſt, nos natura Iudæi non ex gentibus peccatores, ſcientes ꝙ non iuſtificatur, &c. & nos in Chriſto Ieſu credimus, ſiue vt Græci habent, in Chriſtũ ieſum credidimus. Si verò legimus, Scientes autem, tunc ſupplendum eſt verbũ, ſumus, nos natura Iudæi ſumus & non ex gentibus peccatores: cæterum ſciẽtes neminem iuſtificari ex operibus legis, &c. neque τὸ peccatores iungi debet cũ nos. vt ſit ſenſus, nos peccatores nati ex Iudæis parentibus: ſed vt oſtendat gentes non eſſe cogẽdas ad Iudaiſmũ, nos inquit natura Iudæi & nati ex parẽtibus Iudæis ſumus, & non ex gentibus peccatores, id eſt, non proſelyti nati idololatræ ex gẽtilibus parentibus. cæterum ſcientes neminem iuſtificari ex operibus legis, in Chriſtum credidimus: quomodo ergo iudaizare gentes cogis? Græca ſcholia certe ita explicant, ἡμεῖς δὲ ἐκ φύσεως ὄντες ἰουδαῖοι, τουτέστιν οὐ προσέλυτοι· τοῦτο γάρ ἐστι, τὸ οὐκ ἐξ ἔθνων ἁμαρτωλοὶ, id eſt, nos Iudæi nati, hoc eſt, non proſelyti: illud enim ſignificat, τὸ non ex gentibus peccatores.

eis in illam ſimulationem. Sed cum
uidiſſem quòd non rectè ambu-
larent ad ueritatem euangelii: dixi
Cephæ coram omnibus, Si tu cum
Iudæus ſis, gentiliter uiuis, & nòn
Iudaice: quomodo gentes cogis iu-
daizare? [11]*Nos natura Iudæi: &*
non ex gentibus peccatores. Scien- D
tes autem quòd non iuſtificatur ho
mo ex operibus legis, niſi per fidem
Ieſu Chriſti, & nos in Chriſto Ieſu
credimus, ut iuſtificemur ex fide
Chriſti, & non ex operibus legis.
[12]*Propter quod ex operibus legis nõ* Rom. 3.c.
iuſtificabitur omnis caro. Quòd ſi
quærentes iuſtificari in Chriſto,

12. *Propter quod ex operibus.* Græcè διότι, id eſt, propterea ꝙ ex operibus legis nõ iuſtificabitur omnis caro, id eſt, nullus iuſtificabitur. q̃ autem opera legis intelligat Paulus, ex quibus nemo iuſtificetur indicant Græca ſcholia, quæ ita in hunc locum vertimus: Propterea quòd ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro: neceſſaria in lege vel natura ipſa docuit, hoc eſt, non mœchaberis, non occides, non furaberis, & reliqua huiuſmodi: quæ verò ſabbatum, circumciſionem, lepram, ſacrificia, & aſperſiones concernunt, ea ſunt propria legis, & hæc vocat legis opera. De huiuſmodi dixit diui-

nus

nus apoſtolus propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus legis omnis caro. Hæc Græca ſcholia Græcè in codice Veronenſi videre poteris.

13. *Inuenti ſumus*, id eſt, ſi per id quòd à ſolo Chriſto iuſtificationẽ quærimus, & legem negligimus (ſic enim Græci exponunt) inuenti ſumus peccatores, nónne Chriſt⁹ peccati miniſter eſt qui nos ab lege ad ſe abduxit? Abſit autem vt miniſter ſit peccati. Hoc autem enthymema ſic ad ſyllogiſmũ perfectum reducitur, Si quærentes in Chriſto & non in lege iuſtificari, per eam derelictam peccatores inuenti ſumus, Chriſtus peccati miniſter eſt: non eſt autem peccati miniſter Chriſtus, non igitur per legis deſertionem peccamus.

[13]inuenti ſumus & ipſi peccatores: nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit. [14]Si enim quæ deſtruxi, iterum hæc ædifico: præuaricatorẽ me conſtituo [15]Ego enim per legem, legi mortuus ſum, ut deo uiuã. Chriſto confixus ſum cruci. Viuo autem iam non ego: uiuit uerò in me Chriſtus. [16]Quòd autẽ nunc uiuo in carne: in fide uiuo filii dei, qui dilexit me, & tradidit ſemetipſũ pro me,

14. *Si enim quæ deſtruxi.* non hic locus modo de ciborum diſcrimine, ſed planè de omnibus legis ceremoniis in quibus confidebant Iudæi intelligendus eſt. & Græcis exponitur: ſi legem & circunciſionem quas abrogaui iterum inſtauro, præuaricator ſum. nam vt Græci aiunt, ſi rurſum legi confido cui valedixeram, oſtendo me præuaricatorem & tranſfugam.

15. *Ego enim per legem.* quidam interpretantur per legem, Moſaicam quæ iuſtificandi vim nõ habet, & præuaricatores occidit. *mortuus ſum*, id eſt, mortuum me agnoui: vt in deo, id eſt, ſpe & fide in deum viuam. Alij, vt Græca ſcholia: per legem euangelicam legi Moſaicæ mortuus ſum, ita vt nullas poſt hæc illius ceremonias ſeruare aut debeam aut poſſim. Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu liberauit me à lege peccati & mortis. Græca ſcholia etiam exponũt, per legem Moſaicam eidem legi ſum mortuus. lex enim Chriſtum mihi prænuntiauit: atque ita quodammodo mortuus, id eſt, non eius præſcripto viuens, Chriſti dogmata ſecutus ſum.

16. *Quod autẽ*, id eſt, quòd ſenſibilem hãc vitam viuo in fide, id eſt, per fidem & miſericordiam filij dei viuo, dignus qui iamdudum perijſſem.

17. *Non abiicio gratiam dei*, id eſt, gratiam dei apprehendo tanquam iuſtificantem. Si enim per legem iuſtitia eſt, id eſt, ſi ſufficiebat ad iuſtificationem, legis obſeruatio, Chriſtus gratis, id eſt, fruſtra mortuus eſt, neque opus erat eũ de cælo auocari & in terris mori pro noſtra iuſtificatione.

1. *Quis vos faſcinauit*, id eſt, quis adeò vt agnitæ veritati non obediretis, oculos veſtros faſcinauit? Grçcè ἐβάσκανε, quod quidam vertunt inuidit.

2. *Proſcriptus*, id eſt, damnatus & ĩ vobis crucifix⁹: quia quantum ad vos attinet, dũ legem apprehendendo illũ abnegatis, rurſum crucifigitis. Græci legunt προεγράφη, id eſt præſcriptus & depictus, id eſt, ante quorum oculos, mẽtis ſcilicet ac fidei oculos, prædicatiõis pictura ante præſcriptus & depictus eſt Chriſtus, & in vobis crucifixus: quando tam certo perſuaſi eſtis, quàm ſi præſentes aſtitiſſetis, veſtra illum gratia crucifixum eſſe.

3. *Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis an ex auditu fidei*, id eſt, ex obedientia fidei vel ex fide quam audiſtis & percepiſtis. aduertendum autem quid in hunc locum annotat Hieronym. dicens, conſideremus diligenter quia non dixerit, volo à vobis diſcere vtrum ex operibus ſpiritum accepiſtis, ſed adiecerit ex operibus legis: ſciebat enim & Cornelium centurionem ſpiritum ex operibus accepiſſe, ſed non ex operibus legis quam neſciebat. hoc additum volui ob eos qui putant hac & ad Roma. epiſtola, excludi à iuſtificatiõe omnia opera: qđ quidem verum eſt de priore iuſtificatione, qua ex impio iuſtificatur homo, iuſtificatus autem per opera ſequentia iuncta fide, plus meretur quàm ſola fide.

17Non Abiicio gratiam dei. Si enim per legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.

ARGVMENTVM Cap. 3

¶ *Galatas arguit quòd ab euangelio ad legem defecerint oſtendens eius obſeruatores maledictioni eſſe obnoxios, neque per eam adiri cæleſtem hæreditatem poſſe, aut iuſtificationem haberi.*

CAP. III.

Inſenſati Galatæ, [1] quis A
o *uos faſcinauit non obedire ueritati, ãte quorũ oculos Ieſus Chriſtus [2] proſcriptus eſt, & in uobis crucifixus? Hoc ſolum à uobis uolo diſcere, [3] Ex operi-*

4. *Sic ſtulti eſtis: vt cum ſpiritu cœperitis, nunc carne conſūmemini?* id eſt, vt cum fides veſtra à ſpiritualibus donis & gratijs cœperit, nūc carnalibus ceremonijs legéque carnali conſummari & perfici vos poſſe putetis? Theodor⁹ enī πνεῦμα, τὴν πνευματικὴν χάριν, καὶ σάρκα, τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν interpretatur: id eſt, ſpiritum, ſpiritualem gratiam, & carnem, ritum ex præſcripto legis viuendi.

bus legis ſpiritum accepiſtis, an ex
auditu fidei? 4 *Sic ſtulti eſtis: ut cū*
ſpiritu cœperitis, nunc carne cōſum
memini? 5 *Tanta paſſi eſtis ſine cau-*
ſa? ſi tamen ſine cauſa. 6 *Qui ergo tri*
buit uobis ſpiritū, & operatur uir
tutes in uobis: ex operibus legis, an
Gen. *ex auditu fidei?* 7 *Sicut ſcriptum eſt,*
15. b. *Abraham credidit deo, & reputa-*
Rom. *tum eſt illi ad iuſtitiam, Cognoſcite*
4. a. *ergo quia* 8 *qui ex fide ſunt, ii ſunt fi-*
Iaco. 2. d. *lii Abrahæ.* 9 *Prouidens autem ſcri-*
B *ptura, quia ex fide iuſtificat gentes*
deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia
Gen. *benedicentur in te omnes gentes.*
22. d. *Igitur qui ex fide ſunt: benedicen-*
Eccl. 44. d *tur cum fideli Abraham.* 10 *Quicun*
que enim ex operibus legis ſunt,
Deu. *ſub maledicto ſunt. Scriptum eſt*
27. d. *enī, maledict⁹ oīs qui nō permāſerit*
in oībus quæ ſcripta ſunt ī libro le-

5. *Tanta paſſi eſtis ſine cauſa,* id eſt, tantum ne afflictionum Chriſti gratia pertuliſtis fruſtra? nam fruſtra, ſi ſaluare lex poterat. Verum vt Græci aiūt, ne in deſperationem eos iniiciat, ſubdit: *Si tamē ſine cauſa* vel fruſtra: neque enim fruſtra, ſi quidem reſipiſcere vultis.

6. *Qui ergo tribuit vobis ſpiritum* ſanctū vel dona ipſius: & operatur, Græcè ἐνεργῶν, id eſt, cum efficacia operatur in vobis virtutes, id eſt, vim edendi miracula, ex operibus legis, ſub. id facit an ex auditu fidei?

7. *Sicut ſcriptum eſt.* ſupplendum eſt, vtique ex auditu fidei, ſicut ſcriptum eſt, Abraham credidit, vel ex operibus id facit an non magis ex auditu fidei? ſicut ſcriptum eſt.

8. *Qui ex fide ſunt,* id eſt, fideles imitantes Abrahæ fidem.

9. *Prouidens,* id eſt, longe ante futurum videns.

10. *Quicunque ex operibus legis ſunt,* id eſt, quicunque operibus legis hærent & confidunt, maledicto ſunt obnoxii: quia omnia legis opera perficere nō poſſunt. ſcriptū eſt enim, Maledictus omnis, &c.

11. *In lege*,id eſt,per legis opera: Moyſes enim in lege non per legẽ iuſtificatus eſt,ſed per mediatoris fidem.

12. *Lex autem*,id eſt,non docet Chriſti fidem ſed ceremonias. Sed qui fecerit ea homo,viuet in illis.i.qui legis præcepta ſeruauerit, mortem euadet,quam tranſgredietes incurrunt.quòd autem in lege nemo iuſtificatur, ſed vita tantum temporali per eã viuent qui eam ſeruauerint, hinc manifeſtũ eſt,quia ſcriptura loquens de vita ſpirituali dicit, Iuſtus ex fide viuit,non autem ex lege.

13. *Factus pro nobis*,id eſt,noſtram in ſe maledictionem ſuſcipiens. ſed & peccatum dicitur quia noſtra in ſe peccata portauit,vt 2. Corinth. eum qui non nouerat peccatum,pro nobis fecit peccatum,vt iuſtitia dei efficeremur ĩ ipſo,hoc eſt quod nũc ait, *vt benedictio Abrahæ fieret in gentibus in Chriſto Ieſu*, id eſt,per Chriſtum gentes benedictionem ſibi in Abrahamo promiſſam perciperent,vt nos,inquit Paulus, *Policitationem ſpiritus*,id eſt,promiſſum ſpiritum ſanctum accipiamus per fidem.

gis ,ut faciat ea. Quòd autem[11] *in le*
ge nemo iuſtificatur apud deum,ma
nifeſtum eſt. quia Iuſtus ex fide ui- abac.
uit.[12] *Lex autem non eſt ex fide: ſed* 2.a. rom.
qui fecerit ea homo, uiuet in illis. 1.b.
Chriſtus nos redemit de maledicto Leui.
legis,[13] *factus pro nobis maledictum* 18.a.
(quia ſcriptum eſt, Maledictus om-
nis qui pendet in ligno) ut in genti- Deu.
bus benedictio Abrahæ fieret in 21.d.
Chriſto Ieſu: ut pollicitationem ſpi-
ritus accipiam⁹ per fidẽ.[14] *Fratres* Heb.
9.d.

14. *Fratres,&c.* vult oſtendere Paulus exemplo Abrahæ nihil opus eſſe lege ad aſſequendam Chriſti benedictionem,fratres,inquit,ſecundum hominem dico,id eſt,humana ratione humanóque exemplo docere vos volo.hominis confirmatum teſtamentum,id eſt,authoritate corroboratũ nemo ſpernit. Græcè ἀθετεῖ, id eſt, ſpernit, reiicit,atq; irritũ facit: aut ſuperordinat,Gręcè ἐπιδιατάσσεται, id eſt,quidpiam illi adiicit,ſic enim Theophylactus ἐπιδιατάσσεται,τουτέστι προστίθησιν,id eſt,ſupordinat,hoc eſt, adiũgit. Abrahę autem & ſemini eius factæ ſunt promiſſiones de benedictione gẽtium,quod eſt teſtamentum à deo ipſi Abrahæ confirmatum & iuramento corroboratum (ſicut Geneſis 22.dicitur , Per memetipſum iuraui dicit dominus,benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ)hominis autem teſtamentum nemo infirmare poteſt,nec illi quidpiam adiicere: multo minus ergo teſtamentum hoc,id eſt, promiſſio Abrahæ facta irritari poteſt & antiquari,aut illi quidpiam

piam

piam adiici. Lex igitur 430. annos poſt Abrahæ promiſſionem la ta, teſtamentum illud, id eſt, promiſſam per Chriſtum benedictionem irritum facere non poteſt, neque abrogare, aut illi quicquam addere: abrogaret autem ſi ipſa & circunciſione, non Chriſto & baptiſmo opus eſſet ad illam benedictionem aſſequendam, aut ſi vnà

C *(ſecundum hominem dico) tamen hominis confirmatum teſtamentum nemo ſpernit, aut ſuperordinat. Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones: & ſemini eius. Non dicit, Et ſeminibus, quaſi in multis: ſed quaſi in uno, Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus. Hoc autem dico: teſtamentum confirmatum à deo quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex, non irritum facit ad euacuandam promiſſionem. Nam ſi ex lege hæreditas, iam non ex promiſſione. Abrahæ autē per repromiſſionē donauit deus.*[15] *Quid igitur lex?*[16] *Propter tranſgreſſionē poſita eſt, donec ueniret ſemē cui promiſerat: ordi-*

cum Chriſto illis opus eſſet, ſuperadderet aliquid ad hoc teſtamentum: quod ſi in teſtamento hominis fieri non poteſt, quomodo admittimus in teſtamento per deū facto & corroborato? bene ergo ait: *Hoc autem dico teſtamentum*, hic & hoc, ad teſtamentum referri non poteſt, quia Græcè eſt τῦτο neutrum, & pro teſtamentum, διαθήκην fœmineum. ſenſus ergo eſt, *Hoc autem dico*, id eſt, iſtud autem ipſum aſſero, quòd lex quadrī gētos trigīta ānos lata poſt promiſſionem Abrahæ factam, teſtamentum ſiue pactum (vtrunque enim ſignificat, διαθήκην) à deo iuramento confirmatum lex irritum non facit, id eſt, infirmare illud non poteſt *ad euacuandam promiſſionem*, id eſt, adeò vt promiſſio per illud teſtamentum facta aboleatur. *Nam ſi ex lege eſſet hæreditas*. i. ſi per legis obſeruationem cæleſtem hæreditatem illam adipiſceremur, iam non ex promiſſione eſſet illa hæreditas, id eſt, non in virtute promiſſionis hæreditatem illam adipiſceremur. Abrahæ autem & in eo gētibus per repromiſſionem donauit deus huiuſmodi benedictionem, & hæreditatem, non ergo ex lege eſt hæreditas.

15. *Quid igitur lex?* id eſt, quid proderat ſi benedictionem non conferebat?

16. *Propter tranſgreſſionem*. i. vt à peccatis & diuinorum mandatorū tráſgreſſione Iudęos coerceat. ꝑpter tráſgreſſionē ergo poſita eſt,

Ordinata, id eſt, adminiſtrata *per angelos*, id eſt, ſacerdotes Moyſem & Aaron, ſiue vt Græci dicunt, verè per ipſos angelos. *In manu*, id eſt, in virtute & poteſtate Chriſti mediatoris: donec veniret ſemen cui promiſerat. hoc enim per parentheſim legendum eſt. ſemen autem eſt Chriſtus, per quem promiſſum erat benedicendas gentes. bene autem per Chriſtũ datam legem aſſeruit, vt oſtendat eius eſſe illam deſtruere, cuius fuit & conſtruere.

17. *Si enim data eſſet lex, &c.* probat his verbis legem nõ eſſe datam aduerſus promiſſiones, nec illis contrariam. Nam ſi lex viuificare poſſet vita .ſ. ſpirituali, verè ex lege eſſet iuſtitia .i. verè lex iuſtificaret, ſaluaret, benedictionémque adferret: ſed viuificare non poteſt, ergo nec iuſtificare, nec benedictionem adferre: non igitur promiſſionibus eſt contraria. Eſſet enim illis cõtraria ſi ipſa per ſe benedictionẽ adferre poſſet: excluderet enim promiſsiones, adeoq; illis aduerſaret.

18. *Sed concluſit* .i. coartauit lex Moſaica (hoc enim vocat ſcripturam) continuitq; omnes ſub peccato, dum per ſui tranſgreſsionem peccatores omnes conſtituit: vt dum promiſſam benedictionẽ & iuſtificationẽ pręſtare non poteſt, *promiſsio* .i. promiſſa illa benedictio daretur credentibus ex fide .i. per fidem Ieſu Chriſti.

19. *Priuſquã autem veniret fides, &c.* .i. manifeſtaretur Chriſtus, ſub lege concluſi cuſtodiebamur. Græcè, ἐφρουρούμεθα .i. lege velut quodã munito præſidio, ne inde egrederemur, continebamur: lex enim veluti vallo, ac munito quodam præſidio Iudæos concluſos tenebat, ne euagarentur, ac mandata tranſgrederentur. Cuſtodiebamur autem, inquit, concluſi velut illius vallo, *in eam fidem*, id eſt, vſq; ad fidem Chriſti, quæ reuelanda erat per Chriſtum.

20. *Pædagogus* .i. ad Chriſtum manuducens, & ad Chriſtum præparans,

n ita p angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non eſt: deus autem unus eſt Lex ergo aduerſus D
promiſſis dei? Abſit. [17] *Si enim data eſſet lex quæ poſſet uiuificare: uerè* Rom.
ex lege eſſet iuſtitia. [18] *Sed concluſit* 3.b.
ſcriptura omnia ſub peccato: ut promiſsio ex fide Ieſu Chriſti, daretur credẽtibus [19] *Prius autem quàm ueniret fides: ſub lege cuſtodiebamur concluſi, in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaque lex* [20] *pedagogus noſter fuit in Chriſto: ut ex fide iuſtificemur. At ubi uenit fides, iam non ſumus ſub pædagogo. Omnes enim* Rom.
filij dei eſtis per fidem, quæ eſt in 6.a.
Chriſto Ieſu. Quicunque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtũ in-

rans, vt fide in eum iuſtificaremur. Sicut enim pueris aſsignatur pędagogus, vt laſciuiens ætas refrenetur, & ad maiores diſciplinas ac ſolidiores, per elemẽtorum traditionem, nunc metu, nunc munuſculis præparetur, donec ſuapte ſponte feratur ad illas, & per ætatẽ adoleſcentior factus iam monitore pædagogo non indigeat: non ſec⁹ olim Iudęis data lex eſt vice pædagogi. pueri enim erãt craſſo ac carnali ingenio, & quale pueris eſſe ſolet, ſpiritualium rerum non admodum capaci, in omne genus concupiſcentiarũ ꝓcliues: quapropter velut laſciuienti paruulo tanquam pędagogus data illis lex eſt, quæ cohiberet illorum concupiſcentias, ipſoſque in dei timore nunc flagris, nunc tẽporalium donorum illectamentis contineret: interim rudibus carnalium obſeruãtiarum elementis ad ſoliditatem fidei, ac ſpiritus diſciplinam inſtituens, ac manuducens. quemadmodũ verò iam formata ætate adoleſcẽtior factus puer, vbi magiſtri ac præceptoris fidei committitur, cædit pædagogi autoritas: ita *vbi venit fides*, vbi magiſter adfuit Chriſtus, cuius fidei crediti ſumus, & in cuius fidem credidimus, *iam non ſumus ſub pædagogo*, iam legis minas, & tyrannidem euaſimus: quinimò non Iudæi tãtũ, ſed vos omnes per fidẽ Chriſti, filij dei eſtis, & in baptiſmo *Chriſtum induiſtis*, qui vobis eſt inſtar veſtis. Quemadmodum enim ſi quid maculæ eſt in corpore, ea veſtimentis celatur: ſi exueris, rurſum apparet: ita omnes animæ maculas Chriſtus quem per baptiſmum induimus, tegit & occultat, vt non imputentur: quem ſi per peccatum exuerimus, rurſum apparebunt & imputabuntur.

21. *Non eſt Iudæus, &c.* i. non refert qua quiſque ſit cõditione, modò credat: omnes enim credentes vnum ſunt in Chriſto. i. vno eodẽq; loco apud eum, quos ſine diſcrimine ſaluaturus eſt.

duiſtis. 21 *Non eſt Iudæus neq; Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus neque fœmina. Omnes enim uos unũ eſtis in Chriſto Ieſu. Si autem uos Chriſti: ergo ſemen Abrahæ eſtis, ſecundum promiſsionẽ hæredes.*

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ Oſtendit legem ad tempus modò datã eſſe Iudæis, à qua per Chriſtũ liberati & in filios adoptati ſimus: atq; adeo ſtultè rurſus ad eam illos redire. Itaque per illorum in ſe amicitiã obteſtatur, vt ſe imitẽtur, nec pſeudapoſtolis credant, qui eos legi rurſum ſubiicere vellent: à qua per figuram Abrahæ nos docet eſſe liberos.

 1. Dic.

1. *Dico autem.* Oſtendit per Chriſtum nos à legis imperio fore liberos. Quemadmodum, ait, pater paruulū, ad quem morte ipſius obuentura eſt hæreditas, non finit ſuo iure agere, ſed gubernatorū & rectorum fidei vſq; ad tempus moderandum tradit, qui perinde ac ſeruum contineant: ille verò etſi hæres eſt, & in ſpe dominus omnium, interim tamen nihil à ſeruo differt: ita & nos Iudęos quū paruuli eſſemus ſenſibus, ac carnalium tantum rerum ſpectatores, rectoribus ac gubernatoribus tradidit deus moderādos, ipſis ſcilicet ſacerdotibus, & prophetis ſub quibus tanquam ſerui eramus: vtpote qui timore tantum agebamur ad bonum, *& ſub elementis mundi*, id eſt, carnalibus ceremoniis ſeruiebamus (de mundo enim dicitur quicquid carnale eſt.) Sub legis autē imperio nos ipſis regendos, non in perpetuū, ſed ad certum præfinitumq́ue tempus & illi ſoli notum tradidit. *At vbi venit plenitudo temporis*, id eſt, tempus ab eo ſtatutū impletum eſt, miſit deus filium ſuum temporaliter factum, & natū ex muliere, factumq́ue ſub lege (quia legem ſeruauit circuncisus) vt eos *qui ſub lege erant*, id eſt, lege vincti & obnoxij tenebantur, redimeret: nóſque per eum ſibi in filios adoptaret: pro eo aūt quod interpres habet tutoribus & actoribus, Græci habent ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους: quorum vtrumq́ue eum ſignificat, qui à patrefamilias moderandæ domui ac familiæ præficitur.

CAPVT IIII.

Dico autem, quanto tēpore hæres paruulus eſt, nihil differt à ſeruo, cū ſit dominus omniū: ſed ſub tutoribus & actoribus eſt uſq; ad præfinitū tēpus à patre: ita & nos, cùm eſſemus paruuli, ſub elemētis mūdi huius eramus ſeruientes. At ubi uenit plenitudo tēporis, miſit deus filium ſuum factum ex muliere, factū ſub lege: ut eos qui ſub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem eſtis filij dei, miſit deus ſpiritū filij ſui in corda ueſtra,[2] clamantem abba, pater. A Rom. 8.c.

2. *Clamantem*, id eſt, clamare facientem. Clamare autem in ſcriptura non tam pro vocem exaltare ſumitur, quàm pro toto animo, & vehementi deſiderio in deum ferri, etiā ſi vox nulla præceſſerit, ſicut dn̄s ad Moyſem nihil antea locutū ait, Exo. 14. Quid clamas ad me? cui ferè addi ſolet reſpōdēdi verbū ꝓ exaudiri. Ionę 2. Clamaui in tribulatione mea ad dominū, & reſpōdit mihi. i. exaudiuit.

3. Non

3.*Non eſt ſeruus*,id eſt,per Chriſtum iam non ſumus ſerui,ſed filij,adeóque & hæredes.

4.*Egena elementa*,legem Moyſi eiuſque inutiles ceremonias ad quę pſeudapoſtoli obſeruanda Galatas compellebant,de quibus elemẽtis dicit,*Dies obſeruatis*,vtputa dies ſabbati, & Neomeniæ, & dies octauarum : *& menſes*, ſicut primum in quo 14.die phaſe fiebat, & 7.*tempora*, quia tribus anni vicibus Hieroſolymam adoratum veniebãt. *Annos*,ſcilicet 7. remiſsionis annum,& 50.iubilei. Hæc omnia Iudæi religioſe obſeruabant:quod vno tempore ſtatutum erat, nefas exiſtimantes alio fieri.Non ſic autem Chriſtiani,inquit Hieronymus,quia in ſpiritu dies omnes feſtos , & quoque die verum phaſe celebrare poſſumus . Ambroſius cum quo videntur ſentire Græca ſcholia,interpretatur per elemẽta mundi ſolis & lunæ adorationes: vt dies obſeruare dicantur , qui dies faſtos ac nefaſtos ſuperſtitioſe obſeruabãt:mẽſes, qui lunationibus, vt ita loquar,tantũ tribuũt.Tẽpora,qui negãt veris initio quicquã fieri oportere.Annos,qui anni initiũ Iano bifronti dicant:ſed pręſtat per egena elementa inutiles legis obſeruationes intelligere, quibus ſubiicere Galatas pſeudapoſtoli Iudæi volebant: neq; enim Iudæi coëgiſſent ad idolorum cultum Galatas.

Itaque iam[3] *non eſt ſeruus,ſed filius. Quòd ſi filius: & hæres per deum. Sed tunc quidem ignorantes deum, iis qui natura non ſunt dij,ſeruiebatis.*
B *Nunc autem cùm cognoueritis deum,imò cogniti ſitis à deo: quomodo conuertimini iterum ad infirma &*[4] *egena elementa,quibus denuo ſeruire uultis?* Dies *obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos. Timeo uobis , ne ſine cauſa laborauerim in uobis.*[5] *Eſtote ſicut ego, quia & ego ſicut uos:fratres obſecro uos.*Nihil *me læſiſtis . Scitis autem quòd*[6] *per infirmitatem càrnis euãgelizaui uobis iampridem: &*

5.*Eſtote ſicut & ego*.i.imitamini meipſum qui feruens olim ceremoniarum zelator,nunc per Chriſtum illas negligo. *quia ego ſicut vos*, ſubaudi,aliquando fui legis nimium ſtudioſus.

6.*Per infirmitatem carnis*,id eſt,in corporalibus afflictionibus:in quibus aſsiduus erat ob perſequentes aduerſarios: & ita Græci exponunt.Hieronymus ad Galatas exponit,Euãgelizaui vobis per infirmitatẽ carnis,ſcilicet veſtrę.i.ꝑut infirmitas veſtra ferre poterat, non de altioribus myſteriis,ſed quatenus ferre valebatis.

7.*Tenta-*

7.*Tentationem veſtram.* Græci legunt pro veſtram μου.i.meam,& vocant tentationem Pauli afflictiones,vincula,plagas, & incarcerationes quas in carne ſuſtinebat,quam,inquit,tentationem non ſpreuiſtis.i.nequaquam me ob huiuſmodi afflictiones expuliſtis: ſed velut angelum dei excepiſtis. Græci habent τὸν πειρασμὸν τὸν ἐν τῇ σαρκί μου .i. tentationem meam quæ eſt in carne mea,ſcilicet afflictiões quas in carne mea fero . Hier.& Ambro. legunt veſtram pro veſtri paſsiuè.i.cùm ego virium veſtrarum periculum faciens,vóſq; tentans,humiliter vobis abiecta & humilia prædicarē,hanc veſtri tẽtationem, hoc viriũ veſtrarum experimentũ non ſpreuiſtis.i.non me ob huiuſmodi quandam veſtri diffidentiã expuliſtis.Veſtrã ergo tẽtationem in carne mea non ſpreuiſtis.i.ꝙ ego vos in carne conſtitutus tẽtaui & periculũ viriũ veſtrarum feci,non iniquè accepiſtis,neque me ob id ſpreuiſtis.

7tentationem ueſtram in carne mea
non ſpreuiſtis,neq; reſpuiſtis,ſed ſi-
cut angelum dei accepiſtis me,ſicut
Chriſtum Ieſum. 8Vbi eſt ergo bea- C
titudo ueſtra? Teſtimoniũ enim phi-
beo uobis,quia ſi fieri poſſet, oculos
ueſtros eruiſſetis, & dediſſetis mi-
hi. Ergo inimicus uobis factus ſum,
uerũ dicens uobis? Aemulantur uos
non bene:ſed excludere uos uolũt,
ut illos æmulemini. 10Bonum autem
æmulamini in bono ſemper : &

8.*Vbi eſt beatitudo veſtra?* Græci habent,τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν,i.quæ erat beatificatio veſtra?quod Græca ſcholia explicant. primum,non interrogatiuè ſed admiratiuè : quæ igitur & quanta erat veſtra beatitudo à qua excidiſtis?alio modo exponunt,quę erat beatificatio illa qua me beatum prædicabatis ? quóve illa iam abiit?nunc contrà,quia vos increpo,odioſus ſum vobis: & hic mihi videtur ſenſus magis quadrare præcedentibus & ſequentibus·premiſit eñ,*excepiſtis me vt angelum dei,imò vt Chriſtũ Ieſum:* qđ ὑπερβολικῶς intelligere oportet: Vbi eſt igitur beatificatio veſtra.i.laudes quibus me beare ſolebatis? Teſtimonium enim perhibeo, quia etiam in mei gratiam oculos veſtros eruiſſetis.

9.*Aemulantur vos non bene.* i.fingũt ſe veſtri ardere deſiderio, ſed nõ bono.*volunt enim vos excludere*,id eſt,à fide abducere ad legem , vt illos æmulemini in legalium obſeruatione.

10.*Bonum autẽ æmulamini in bono ſemper.* noſter interpręs legit καλὸν ζηλοῦσθε,Gręci legũt καλὸν δὲ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ.i. bonũ eſt ęmulari ſemp in bono.i.bonũ eſt ſemp ſtudio affici in rẽ bonã. quod aũt

habet

habet interpres *bonum æmulamini ſemper in bono*, poteſt ad rem bonã, & bonum præceptorem referri, quia prædixerat, volunt vos excludere vt illos æmulemini: bonum autem præceptorem æmulamini in re bona ſemper, non tantũ in præſentia mea, ſed in abſentia etiã.

nõ tãtũ cùm præſens ſum apud uos. Filioli mei, quos iterũ parturio, donec formetur Chriſt⁹ ĩ uobis.[11] *Vellẽ autẽ eſſe apud uos modo, & mutare uocẽ meã: quoniã*[12] *cõfundor in uobis. Dicite mihi q̃ ſub lege uultis eſſe, legem nõ legiſtis? Scriptũ eſt e-*
Gen. *nim, Quoniã*[13] *Abrahã duos filios*
16.d. *habuit: unũ de ancilla, & unũ de li-*
D *bera. Sed qui de ancilla, ſecundum*
Gen. *carnẽ natus eſt: qui autẽ de libera,*
21.a.

11. *Vellem autẽ eſſe.* aut Græcè τὸ δὲ, & Latinè *autẽ* ſuperfluit, vt ſæpe fit: aut præcedens præpoſitio filioli mei, &c. propter affectionem animi manſit ecliptica.

12. *Confundor in vobis.* Grçcè ἀποροῦμαι. i. dubi⁹ ſum animi, neſcio q̃d dictur⁹ ſim de vobis. ita Cyrillus exponit.

13. *Abraham, &c.* veteris ac nouæ legis, Iudæorumq́; & Chriſtianorũ, ex ipſis Abrahæ vxoribus & filiis per allegoriam intellectis, diſcrimẽ aperit. Eſt autem allegoria, cũ manẽte hiſtoriç veritate aliud verbis, aliud ſenſu prętẽditur. Abrahã ergo, inq̃t, duos habuit filios, ſcilicet Iſmael de Agar ancilla, & Iſaac de libera Sarra. Iſmael autẽ *ſecũdũ carnẽ*. i. naturalẽ generationẽ de iuuene & fœcũda, Iſaac verò præter naturç ordinẽ ex nonagenaria, & iã effœta Sarra diuinæ promiſſionis virtute natus eſt: per quos cũ matribus duo teſtamenta ſignificãtur, duæq́; leges, ac duo populi. vnũ teſtamẽtũ, ſcilicet vet⁹, lex eſt Moyſi in monte Sina vel Sinai data, quę dicit̃ Paulo *in ſeruitutẽ generans*, quia Iudæi nõ ingenuo amore, ſed ſeruili timore legẽ perficerent. Legẽ ergo veterem Agar præfigurabat, Iudeos Iſmael. Videbatur additurus Paulus, alterũ teſtamentũ eſt in mõte Sion in libertatẽ generãs, ſed iſtud ob ſequẽs hyperbatũ oblitus eſt iiſdem verbis addere, quanquã in ſententia ſubiunxit: Sarra autem libera legẽ euangelicã præfigurat, & Iſaac Chriſtianos liberos per Chriſtum à ſeruitute Moſaica. Quemadmodum autẽ Iſmael natu grandior, fratrem Iſaac perſequebatur: ita & Iudæi in cultu dei maiores natu Chriſtianos perſequebantur. vnde ſicut Iſmael abiectus eſt, & hæreditate ſpoliatus: ita Iudæi, quia legem neglecto euangelio retinẽt, eiecti ſunt, & cæleſti hæreditate abdicati. Nos ergo qui ſumus Sarræ liberæ, & eccleſiæ filij, non debemus nos ſeruituti legis ſubiicere. Hæc de allegoria, nunc connectenda lectio.

14. Hæc

per repromiſsionem, quæ ſunt per
allegoriam dicta. [14] *Hæc enim ſunt*
duo teſtamenta. [15] *Vnum quidem*
in monte Sina, in ſeruitutem gene-
rans: quæ eſt Agar ([16] *Sina enim,*
mons eſt in Arabia, qui coniunctus
eſt ei, quæ nunc eſt Hieruſalem) &
ſeruit cum filiis ſuis. Illa autem
[17] *quæ ſurſum eſt Hieruſalem, libe-*
ra eſt, quæ eſt mater noſtra. Scri-
ptum eſt enim: Lætare ſterilis, quæ Eſa.
non paris, erumpe & clama, quæ 54.a.
non parturis, quia multi filij [18] *de-* Luc. 23.d.
ſertæ, magis quàm eius quæ ha- Ro.
bet uirum. Nos autem fratres, 9.b.

14. *Hæc enim ſunt duo,&c.* Interpres legit αὐταὶ, id eſt, hæc: Græci habent αὗται,id eſt,hæ duæ,ſcilicet, Agar & Sarra ſunt duo teſtamenta,id eſt,ſignificant & figurant nobis duo teſtamenta.

15. *Vnum quidē in monte Sina.* Interpres legit ἐπ' ὄρους,id eſt,in monte: Græci nunc habent ἀπ' ὄρους,id eſt,à monte.vnum ſcilicet teſtamentum profectū eſt à mōte Sina vbi latū eſt,& ipſum in ſeruitutem generās. *Quæ eſt Agar*,id eſt,quę figuratur per Agar.vbi τὸ quæ referri poteſt ad τὸ ſeruitutem, vel ad τὸ διαθήκην,id eſt,teſtamentum.hoc modo quæ ſeruitus eſt Agar, ſi referatur ad διαθήκην, ſenſus eſt, qđ teſtamentū eſt Agar, id eſt, ꝑ Agar ſignificatur. Et hoc modo relatiuum quæ,quod refert teſtamentū, iungitur cum fœminino Agar.

16. *Sina enim.* Græci habent τὸ γὰρ ἄγαρ σινᾶ,aſſeruntque interpretes Sina montē Arabiæ Arabicè dici Agar, qui mons,inquit, cōiunctus eſt ei,quæ nunc eſt Hieruſalem. Quod verò ait quæ nunc eſt, id eſt,vocatur Hieruſalem,hoc ait quia olim Iebus & Salem dicta eſt. Cum autem Hieruſalem & Sina,longiſſimè diſtent,Gręci interpretantur coniunctus,non vicinitate locorum.ſed ſimilitudine,quia ſicut in Sina lata lex eſtMoſaica, ita Hieroſolymis in mōte Sion lex euangelica.

17. *Quæ ſurſum eſt Hieruſalem.* Quidam interpretantur eccleſiā triumphantem,alij militantem,quæ *ſurſum* eſſe dicitur,quia nō terrenis & carnalibus ducitur,vt ſynagoga: ſed ſupernis & cæleſtibus bonis,quæ,inquit,eſt mater noſtra,licet olim ſterilis,nunc tamen multorum filiorum parens,cuius fœcunditatem eſſe ab Eſaia prædictā aſſerit,dicente: Lætare ſterilis,&c.

18. *Deſertæ.* deſertam vocat eccleſiam & congregationē gentium, quæ viro ſuo,deo ſcilicet,repudiato,fornicabatur cum idolis: hæc tum ſterilis erat,nullos gignens ſpirituales filios,vbi autem Chriſto

adhæ-

adhæſit,quē Synagoga repudiauit,facta eſt multorū filiorū mater.
19. *Secundum Iſaac promiſſionis filij ſumus*,id eſt,ad Iſaac imitationē. ſicut enim ille præter ordinē naturæ in vim promiſſionis ipſi Abrahamo factæ natus eſt,ita nos fidē & obedientiā patris & filij Iſaac imitantes,in vim promiſſionis factæ Abrahamo de benedicēdis in

19 ſecundum Iſaac promiſſionis filij ſumus. Sed quemadmodum tunc is qui ſecūdum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum ſpiritum,ita & nunc. Sed quid di-
Gen. 21.a. *cit ſcriptura? Eiice ancillam & filium eius.non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.Itaque fratres,non ſumus ancillæ filij, ſed liberæ:20 qua libertate Chriſtus nos liberauit.*

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶ *A circunciſione Galatas auertit,oſtendens non poſſe eam ſtare cū Chriſto: & interim pſeudapoſtolis imprecatus,& Galatas ad charitatem hortatus, in manifeſtatione fructuū carnis & ſpiritus caput concludit.*

CAPVT V.

A S*1 Tate,& nolite iterum iugo ſeruitutis cōtineri. 2 Ecce ego Paulus dico uobis, quoniam ſi circuncidamini,*

ſemine Chriſto gentibus, promiſſionis filij ſpirituales per fidem facti ſumus.
20. *Qua libertate.* Græci cō iūctim legunt initiū ſequētis capitis, State, vt ſit ſenſus, State ī ea libertate,qua vos Chriſtus liberauit,& nolite ſub iugo ſeruitutis legalis contineri & coërceri.
1. *State,& nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.* pro *ſtate* Græcè eſt στήκετε, qđ ſignificat firmi eſtote, & poſthac in fide ne vacillate,pro contineri autem,codices quidā Greci habēt ἐνέχεσθε,quod verti poteſt ne immiſceamini néve implicemini iugo ſeruitutis ſcilicet legalis, qa ἐνέχειν miſcere ſignificat: aut potius ne obnoxij ſitis iugo ſeruitutis legalis:eſt enim ἐνέχομαι,reus & obnoxiꝰ fio, nolite ergo vos reos conſtituere rurſum ſeruitutis legalis, íugum apprehendēdo: alij codices vt Veronenſis & Dionyſianus, habent ἀνέχεσθε.quum autem ἀνέχομαι ſignificat idem quod ἀναβαστάζω,id eſt, baiulare, magis hoc loco videtur quadrare μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἀνέχεσθε, id eſt,ne rurſum iugo ſeruitutis grauemini.
2. *Ecce ego Paulus.* Græci exponunt,nolite alias rationes quærere, mea Pauli pro omni ratione ſatis eſt autoritas, dico ergo vobis ꝙ ſi cir-

ſi circuncidimini, id eſt, ſi circunciſionem apprehenditis & per eam ſaluatum vos iri putatis, *Chriſtus nihil vobis proderit*, quem ſpernitis velut ſaluandi impotem.

3. *Debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ*. Hoc ait vt eos deterreat à circunciſione, quia cùm infinita eſſent legis onera: qui caput legis circunciſionem rurſum apprehendere cupit, oſtendit legẽ nondum ſibi eſſe mortuam, ſeque vniuerſę legi peragendæ obnoxium.

4. *Euacuati eſtis*, id eſt, excidiſtis à Chriſto, qui in lege iuſtificamini, id eſt, iuſtificari quæritis, ſic enim Græci exponũt. pro euacuati eſtis, Græcè eſt κατηργήθητε, id eſt, ſoluti eſtis à Chriſto, & chriſtũ fruſtrà apphẽdiſtis.

5. *Spiritu*, nõ carnalibus ceremoniis.

6. *Fides quæ per charitatẽ operatur*. Hic Græca ſcholia: nõ ſufficit ſolum Chriſtum credere, ſed oportet efficacẽ eſſe hãc fidẽ & in opera exire.

7. *Nemini conſenſeritis*, hoc Græci nõ habent, eſt autem ſenſus, Nemini conſenſeritis, nec credideritis quantum ad fidem attinet, alteri quàm mihi.

Chriſtus uobis nihil proderit. Teſtificor autem rurſus omni homini circuncidenti ſe, quoniam [3] *debitor eſt uniuerſæ legis faciendæ.* [4] *Euacuati eſtis à Chriſto, qui in lege iuſtificamini: à gratia excidiſtis. Nos enĩ* [5] *ſpiritu ex fide ſpem iuſtitiæ expectamus. Nam in Chriſto Ieſu, neque* B
circunciſio aliquid ualet, neque præputium: ſed [6] *fides quæ per charitatem operatur. Currebatis bene: quis uos impediuit ueritati non obedire?* [7] *Nemini conſenſeritis.* [8] *Perſuaſio hæc nõ eſt ex eo, qui uocat uos.* [9] *Modicum fermentum, totam maſſam* I.Co. 5.b.
corrumpit. Ego confido in uobis in domino, quòd nihil aliud ſapietis. qui autẽ conturbat uos: portabit iudicium, quicunque eſt ille. Ego au- C
tem fratres, ſi [10] *circunciſionem adhuc prædico: quid adhuc perſe-*

8. *Perſuaſio hæc*.i. Chriſtus, qui vos ad fidem vocauit, nequaquam vobis perſuaſit, vt circunciderimini.

9. *Modicum fermentum*, id eſt, peruerſa doctrina etiam modica, aut vt Hieronymus exponit, pauci impoſtores & hæretici totam maſſam & congregationem veſtram inficere poſſunt.

10. *Circunciſionem, &c.* Perſuadebant pſeudapoſtoli Galatis circunciſionis neceſſitatem, Paulumque circunciſionem adhuc prædicare, quam opinionem tollens, ſi circũciſionem, inquit, prædico, quid adhuc

cutionem patior? [11] *Ergo euacua-*
tum eſt ſcandalum crucis? Vtinam
& abſcindãtur, qui uos cõturbãt.
C *Vos enim in libertatẽ uocati eſtis*
fratres: tantũ [12] *ne libertatẽ in oc-*
caſionẽ detis carnis, ſed per chari-
tatẽ ſpirit⁹ ſeruite inuicẽ. Oĩs enim
Leui. *lex in uno ſermone impletur, Dili-*
19.d *ges ꝓximũ tuũ ſicut teipſum. Quòd*
Matt. *ſi inuicẽ* [13] *mordetis & comeditis:*
22.d. *uidete ne ab inuicẽ cõſumamini. Di*
Mar. 12.c. *co autẽ in Chriſto: ſpiritu ambula-*
Rom. *te, & deſideria carnis nõ ꝑficietis.*
13.c. *Caro enim cõcupiſcit aduerſus ſpiri*
Iaco. *tũ: ſpiritus autẽ aduerſus carnem.*
2.b. *hæc enim ſibi inuicẽ aduerſantur:*
Rom. 13.d. *ut nõ quæcũque uultis, illa faciatis.*
1.Pe. *Quòd ſi ſpiritu ducimini, nõ eſtis ſub*
2.c. *lege. Manifeſta ſunt autẽ opera car*
D *nis, quæ ſunt* [14] *fornicatio, immun-*
ditia, impudicitia, luxuria, idolorũ
ſeruitus, ueneficia, inimicitiæ, cõten
tiones, æmulatiões, iræ, rixæ, diſſen
tiones, ſectæ, inuidiæ, homicidia, e-
brietates, comeſſationes & his ſimi
lia, quæ prædico uobis ſicut prædi-
xi: quoniã qui talia agũt, regnũ dei
nõ cõſequẽtur. Fructus autẽ ſpiritus
eſt: charitas, gaudiũ, pax, patientia,
lõganimitas, bonitas, benignitas, mã
ſuetudo, fides, modeſtia, cõtinentia,
caſtitas. [15] *Aduerſus huiuſmodi, nõ*
eſt lex. Qui autẽ ſunt Chriſti: carnẽ
ſuã crucifixerũt cũ uitijs & cõcupi

adhuc perſecutionẽ patior à Iudæis, quibus vtiq; gratus eſſem, ſi illam prædicarem?

11. *Ergo euacuatum eſt, &c.* i. ſi circuncisionẽ prædico, iam deſinit eſſe ſcandalo Iudæis crucis prædicatio: ob quam tantũ offendebãtur, quia circuncisionẽ tolleret: ſed adhuc offenduntur crucis prædicatione, non ergo circuncisionem prædico.

12. *Ne libertatem*. i. nolite libertatem ſpiritus trahere in occaſionem & argumẽtum carnis. i. carnalium concupiſcentiarum ſectandarum.

13. *Mordetis & comeditis*. i. graues inimicitias exercetis.

14. *Fornicatio*. Hic Græci addũt μοιχεία. i. adulterium, deinde πορνεία, id eſt, fornicatio: vnde intelligere oportet contra multos hodie illam permittentes, & adoleſcẽtulas charitatis prętextu ſeducentes, non adulterium modo, ſed fornicationem à Paulo inhiberi.

15. *Aduerſus huiuſmodi*. idem ſenſus huius loci, qui & illius, Iuſto nõ eſt lex poſita, id eſt, ſi omnes iuſti eſſent, ac ſecundũ ſpiritũ viuerent, nulla opus eſſet lege vetãte, & vt Gręca ſcholia explicãt, qui quod rectũ eſt, agit: monitore ac pędagogo, lege opus non habet, quippe qua ſuperior eſt.

1. *Si pra-*

1. *Si præoccupatus fuerit homo.* Græcè eſt προληφθῇ, & quũ προλαμβάνομαι ſignificet etiam opinione præſumo & exiſtimo, mihi videtur Græcorum hic eſſe poſſe ſenſus: Si quis opinione præſumitur & exiſtimatur eſſe in aliquo delicto, nolite ſtatim illum vel traducere vel acriter nimis obiurgare, vos qui ſpirituales eſtis: *ſed huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis.* vbi pro inſtruite Græcè eſt καταρτίζετε, & quum καταρτίζω, ſignificet hominem animo perturbato cõponere, ac ſibi reſtituere: poteſt eſſe ſenſus: ſi quis præoccupatus eſt & antequam cauere poſſet, in delicto inuẽtus eſt & deprehẽſus: nolite acrius obiurgare, ſed potius in ſpiritu lenitatis illũ componite, ne acrius obiurgatus mentem animumque deſpondeat, *Conſiderans teipſum,* hic ſolœciſmus eſt, inſtruite conſiderans, pro conſiderãtes voſmetipſos, nam Græcè participium ſingulare eſt, ſcilicet σκοπῶν, cum verbo plurali, vnde ſe verè Paulus fatetur imperitũ ſermone.

2. *Opus autem ſuum probet,* id eſt, vitam ipſe ſuã ſcrutetur, nec anxiè diſquirat de aliena: & ſic, ſi nõ reprehenderit eũ cor eius, de ſeipſo gloriari poterit apud deum, & non in altero gloriam habebit. Græcè εἰς ἕτερον, id eſt, aduerſus alterum, ſicut Phariſæus gloriabatur, dicens, non ſum ſicut cæteri hominum, raptores, adulteri, velut etiam hic publicanus.

ſcentiis. Si ſpiritu uiuimus, ſpiritu & ambulemus. Nõ efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicẽ prouocantes, inuicem inuidentes.

ARGVMENTVM *Cap. 6.*

¶ *Galatas hortatur vt ſe inuicẽ ferant, & bonis operibus vacent. Deinde pſeudapoſtolos gloriam tantum humanam ex eorum circunciſione, oſtendit quærere, ſe verò tãtum in Chriſto gloriari, cuius gratiã Galatis precatus, epiſtolam claudit.*

CAPVT VI.

FRatres, & [1] *ſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: uos qui ſpirituales eſtis huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis, cõſiderãs teipſum: ne & tu tẽteris. Alter alterius onera portate, & ſic adimplebitis legẽ Chriſti. Nam ſi quis exiſtimat ſe aliquid eſſe cùm nihil ſit: ipſe ſe ſeducit.* [2] *Opus autẽ ſuum probet unuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantum gloriã habebit, et nõ in altero. Vnuſquiſque enim onus ſuum portabit.* A B 1.Co. 3.b.

3. *Communicet, &c*, id eſt, qui per prędicationem fidei myſteria docetur, *communicet in omnibus bonis*, id eſt, de ſuis facultatibus elargiatur ei, qui ſe catechizat, id eſt, inſtruit.

4. *Nolite errare*. arguit eos qui falſò paupertatẽ pretendebãt, ne doctores ſuos alerent. Nolite, inquit, errare, nouit deus veſtras facultates, neq; irridetur, id eſt, tã quam deceptus ludibrio haberi poteſt. Hic enim Gręci irrideri pro falli ſumunt.

[3] *Cõmunicet autẽ is qui catechizatur uerbo, ei qui ſe catechizat in omnibus bonis.*[4] *Nolite errare. Deus nõ irridetur. Quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet. Quoniam* [5] *qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionem: qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet*
C *uitam æternam. Bonum autem fa-*
2.Th. 3.c. *cientes,* [6] *non deficiamus: tempore enim ſuo metemus non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autẽ ad domeſticos fidei. Videte qualibus literis ſcripſi uobis mea manu.*[7] *Quicunque enim uolunt placere in carne: hi cogunt uos circuncidi, tantũ ut crucis Chriſti perſecutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur, legẽ cuſtodiũt: ſed uolunt uos circuncidi, ut* [8] *in car*
D *ne ueſtra gloriẽtur. Mihi autẽ abſit gloriari, niſi in cruce domini noſtri Ieſu Chriſti. Per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo. In Chriſto enim Ieſu, neque circunciſio aliquid ualet, neque præputiũ: ſed* [9] *noua creatura. Et quicunq;*

5. *Qui ſeminat, &c*. i. qui carnalia tantũ ſeminat, ſuiſque cõcupiſcentiis ſeruit, de his *corruptionẽ metet*. i. mortẽ æternã reportabit. Qui autẽ in ſpiritu ſeminauerit. i. ſpiritualia bona fecerit, de his vitam æternam metet.

6. Nõ *deficiamus*. Græcè μὴ ἐκκακῶμεν. i. ne deſides ſimus neque defatigemur in benefaciendo.

7. *Quicunque enim volunt placere*, Iudęis ſcilicet, *in carne*. i. per carnalem circunciſionem, quam prædicãt, & per veſtrã circunciſionẽ, hi vos cogunt circuncidi: nõ ꝙ in circũciſione virtutẽ eſſe putent, neq; ꝙ legis ſint zelatores, ſed tantũ ne circunciſionẽ deſtruẽdo, perſecutiones patiantur, quas crucem & euangelium prædicantibus Iudæi inferunt.

8. *In carne veſtra*. i. carnaliter de vobis tanꝗ ſibi acquiſitis diſcipulis glorientur.

9. *Noua creatura*. i. anima, fide, ac baptiſmo renouata, in nouitate vitæ ambulans, ſe-

[10] *hanc regulam ſecuti fuerint: pax ſuper illos & miſericordia, &* [11] *ſuper Iſrael dei. De cætero,* [12] *nemo mihi moleſtus ſit. Ego enim ſtigmata domini Ieſu, in corpore meo porto. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu ueſtro fratres. Amen.*

cundum ſpiritū non in vetuſtate literæ ſecundū carnē.

10. *Hanc regulam*.i. hunc viuendi modū, vt in nouitate vitę ſecūdū Chriſtū ābulēt, &c. & in eo ſolo gloriētur.

11. *Super Iſrael dei*.i. veros Chriſtianos, neq; enim oēs qui ex Iſrael ſunt, hi ſunt Iſraelitæ. Rom. 9.

12. *Nemo mihi moleſtus ſit*.i. nemo mihi moleſtiam adferat, & hypocriſeos inſimulet, aut leuitatis, ꝙ circuncisionē nunc tollo, nūc prędico. Ego *enim ſtigmata domini* Ieſu.i. plagas, verbera, & afflictiones, ob prædicationem illius, & circuncisionis ſublationem in corpore meo porto: ſic enim Photius Græcus exponit.

¶ *Argumentum epiſtolæ ad Epheſios.*

EPheſus Aſiæ minoris metropolis eſt, vbi Paulus egregiā nauauit in Euangelio operam triennium apud illos verſatus: quin & ibi ſeditione facta periclitatus eſt. Huius incolas, cum in fide perſtitiſſent, hortatur hac epiſtola Paulus, vt quà cœperunt pergant, de arduis myſteriis, ſubobſcurè tamē cum illis differens, ac demum cuique ætati & hominum conditioni rectè viuendi modum præſcribens. Scripta eſt ab vrbe Roma per Tychicū diaconū.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Præpoſita ſalutatione recenſet catalogū beneficiorū dei & patris erga Epheſios, quibus obiter bene precatur congratulans fidei illorum. deinde dignitatem hominis à Chriſto aſſumpti manifeſtat.*

CAPVT I.

PAulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatē dei oībus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelib⁹ in Chriſto A
Ieſu, gratia uobis & pax à deo patre noſtro et do- 2.Co.
mino Ieſu Chriſto. Benedictus deus & pater do- 1.a.
mini noſtri Ieſu Chriſti: [1] *q benedixit nos in omni* 1.Pe. 1.a.
bene-

1. *Qui benedixit nos*.i. qui nos per Chriſtū abūdè cumulauit omnibus bonis ſpiritualibus & cęleſtib⁹, quę nobis in cęlo repoſuit: ſicut Iudęorū benedictio in terrenis bonis erat. nam quod ad hoīes attinet, benedicere deo, laudare eſt. Vnde paulò antè dixit, *Benedictus deus*.i. laude dignus, benedicere autem dei

hoĩbus, eſt illis benefacere. vnde quod interpres vertit, *in omni bene dictione ſpirituali*, nos in paraphraſi, in omni bonorũ ſpiritualiũ largitate: rurſum quod ait *in cæleſtibus*, intelligit bona olim nobis in cęlo repoſita: nũc enim bonis ſpiritualibus gratia ſcilicet, ac reliquis ſpiritus ſancti donis nos muneratur, & poſt mortẽ, ſi quidẽ iis rectè vſi fuerimus, gloriam in cęlo largitur.

benedictiõe ſpirituali in cæleſtibus in Chriſto: ſicut elegit nos ĩ ipſo ante mũdi cõſtitutionẽ,[2] ut eſſemus ſancti & immaculati in cõſpectu eius in charitate.[3] qui prædeſtinauit nos in
B *adoptionẽ filiorũ p Ieſum Chriſtũ in ipſum, ſecundũ propoſitũ uolũtatis ſuæ, in laudẽ gloriæ gratiæ ſuæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo, in quo habemus redẽptionẽ per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorũ: ſecũdũ diuitias gratiæ eius, quæ ſuperabũdauit in nobis in omni ſapiẽtia & prudẽtia,[4] ut notũ faceret nobis ſacramentũ uolũtatis ſuæ, ſecũdũ beneplacitũ eius, quod propoſuit in eo in diſpẽſatione plenitudinis temporũ, inſtaurare omnia in*

2. *Vt eſſemus ſancti & immaculati*, aut magis inculpati, nã Gręcè eſt ἀμώμους, quod ſignificat inculpatos & irreprehenſibiles, *in conſpectu eius*, id eſt, non modò coram hominibus, qui de facie iudicant, ſed coram deo, qui cor ĩtuetur, *In charitate*, refe rendum eſt iſtud ad id quod præceſſit, *elegit nos*, in charitate. Gręcè ἐν ἀγάπῃ, id eſt, in dilectione, ſiue pro ſua in nos dilectione.

3. *Qui prædeſtinauit*, id eſt, q iuxta æternam prædeſtinationem ſibi nos per Ieſum Chriſtum adoptauit in filios: nã quod interpres vertit in ipſum, pro quo quidã Græci habent εἰς αὐτὸν reciprocè, quodque Eraſmus vertit in ſeſe, mihi referendum videtur non ad prædeſtinandi verbum, ſed adoptionis, quaſi prædeſtinauit vt ſibi in filios adoptaret: neq; enim admodũ quadrat in ſeſe, vtrocunq; referas. prędeſtinauit autem *in laudem gloriæ gratiæ ſuæ*, id eſt, vt laudaremus & glorioſam prædicaremus gratiam ſuam, qua nos ſibi gratos effecit in Chriſto, in quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, ipſam videlicet peccatorum remiſſionem.

4. *Vt notum faceret*. ſuperabundauit, inquit, gratia in nobis, adeò vt notum faceret nobis ſacramentũ & myſteriũ voluntatis ſuæ, ſecundũ beneplacitũ ſuũ, quod propoſuerat cõplere (vt Gręci ſubaudiũt) in eo. i. per Chriſtũ. ſacramentum inquã, quod eſt inſtaurare omnia *in Chriſto cæleſtia & terreſtria*. i. omnes homines & angelos vnire

& coniungere & ad Chriſtũ tanq̃ vnũ caput redigere, *in diſpenſatio-ne plenitudinis temporũ*.i.quũ tempus ad id à patre deſtinatũ cõpletũ eſſet. ꝓ eo autẽ quod interpres habet inſtaurare, Græci legũt ἀνακεφαλαιοῦσθαι, quod ſignificat ſummatim colligere. Dei filius autẽ ante incarnationẽ nondũ erat caput noſtrũ, quia nõ haberet eandẽ cũ mẽbris humanã naturã.

Chriſto, quæ in cælis & quæ in terra ſunt in ipſo. In quo etiã & nos [5] *ſorte uocati ſum⁹, prædeſtinati ſecundũ propoſitũ eius, qui operatur oĩa ſecundũ conſiliũ uoluntatis ſuæ: ut ſimus* [6] *in laudẽ gloriæ eius, nos qui ante ſperauimus in Chriſto,* [7] *in* C
quo et uos, cùm audiſſetis uerbũ ueritatis, euãgelium ſalutis ueſtræ, in quo & credẽtes [8] *ſignati eſtis ſpiritu ꝓmiſſionis ſancto, qui eſt pignus hæreditatis noſtræ ĩ redẽptionẽ acqſitionis, ĩ laudẽ gloriæ ipſius. Propterea & ego audiẽs fidẽ ueſtram, quæ eſt in Chriſto Ieſu, et dilectionẽ in oẽs ſanctos: nõ ceſſo* [9] *gratias agẽs pro uobis, memoriã ueſtri faciẽs in orationibus meis,* [10] *ut deus domini noſtri Ieſu Chriſti pater gloriæ, det uobis ſpiritũ ſapiẽtiæ & reuelationis, in agnitionem eius, illuminatos* D

5. *Sorte vocati ſumus.* Græcè ἐκληρώθημεν, id eſt, in ſortẽ & hęreditatẽ aſciti ſum⁹.
6. *In laudẽ gloriæ, &c.* id eſt, vt ſimus argumentum & occaſio laudãdi & glorificãdi dei de noſtra conuerſione.
7. *In quo et vos*, ſub. ſperaſtis.
8. *Signati eſtis ſpiritu, &c.* Græcè pro ſignati eſtis, eſt ἐσφραγίσθητε .i. obſignati & ſigillati eſtis, ſicut enim hic exponũt Gręca ſcholia, vt ſuos agnoſceret, ac notabiles redderet, ſpiritu ſancto obſignauit deus, quãdo velut ſigillũ diuinę adoptionis ſpiritus ſancti gratiã illis infudit, qui quidẽ ſpiritus ſanctus ẽſt pignus hæreditatis noſtræ *in redemptionem acquiſitionis*.i. velut pign⁹ quo certi ac ſecuri ſumus nos populum ſuum ſibi acquiſitũ redemptũ iri, nos enim dei acquiſitio ſumus & poſſeſſio, vt hic Photius ait περιποίησιν ἡμᾶς καλεῖ, διὰ τὸ περιποιήσασθαι ἡμᾶς ἐν θεόν.i. acquiſitionẽ nos vocat, ꝙ ſibi nos deus acqſierit & cõpararit, deĩde ὁ οὖν ἀρραβών φησι καὶ πρὸς τοῦτο ἐστι, τοῦ ἀπολυτρώσασθαι τὴν περιποίησιν αὐτοῦ .i. arrabo eſt igitur & pignus ad hoc videlicet vt poſſeſſionem ſuam redimeret. *In laudem gloriæ ipſius*, id eſt, vt inde laudetur ipſe & glorificetur.
9. *Gratias agẽs*.i. gratias agere. Gręci enĩ ꝑticipiis ꝓ infinitiuis vtũt.
10. *Vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti, &c.* poſſem⁹ hic interpretari pa-

ter

ter gloriæ.i.à quo omnis in hoïes gloria manat, vt Græci vidētur exponere:mihi autē videtur eſſe Hebraiſmus,vt deus gloriæ, deus glorioſus dicatur,atq; ita ſit ſenſus,vt deus glorioſus domini noſtri Ieſu Chriſti pater,det vobis ſpiritū,& det vobis illuminatos oculos cordis veſtri.i.cordis oculos illuſtret,vt ſciatis quę ſit ſpes vocationis eius.i. ad quā vos vocauit,quidq; ab eo vocati ſperare debeāt, *& quæ diuitiæ*.i. q̃ glorioſam & opulētā hęreditatē habituri ſunt ſancti.

oculos cordis ueſtri, ut ſciatis quæ ſit ſpes uocationis ei⁹,et quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis ei⁹ ĩ ſanctis, &
11 *quæ ſit ſupeminēs magnitudo uirtutis ei⁹, ĩ nos q credim⁹ ſecūdū operationē potētiæ uirtutis ei⁹, quā operat⁹ eſt ĩ Chriſto, ſuſcitās illū à mortuis,et cōſtituēs ad dexterā ſuā ĩ cœleſtib⁹, ſupra oēm principatū & poteſtatē & uirtutē et dominationē, & omne nomē qđ noïatur nō ſolū*
Pſal. *ĩ hoc ſeculo,ſed etiā in futuro.* Et oïa
8.c. *ſubiecit ſub pedibus eius: & ipſum*

11. *Quæ ſit ſupereminens*.i. q̃ excellentē virtutis ſuæ magnitudinē in nos q nūc credimus oſtenderit, qua nos ſcilicet (vt Græci de Pauli perſona exponūt) tam ferinis moribus & Chriſtiani ſanguinis ſitibūdos, in Chriſti fidem adduxit & cęleſtia philoſophari fecit. *Secūdum operationē potētiæ virtutis ei⁹, quam operatus eſt in Chriſto*.i. iuxta Photium (ſi τὸ *ſecundum operationem* referatur ad *credimus*) per eam virtutem & efficacem potentiam, qua Chriſtum ſuſcitauit à mortuis, quod ſcilicet Chriſti reſurrectio à morte corporali cauſa extiterit reſurrectionis noſtræ ſpiritualis, quodque in ipſum credidimus. Si verò refertur ad τὸ *ſupereminens magnitudo*, tunc κατὰ pro καθάπερ, ſumitur: & ſenſus eſt, vt ſciatis quàm ſit excellens magnitudo virtutis eius, qua credimus. *Secundum operationem*, id eſt quæ non eſt diſſimilis neque inferior illa potēte & efficaci virtute, quā operatus eſt deus in Chriſto : quòd ſcilicet non minoris ſit, potentiæ infideles à morte ſpiritali, quàm Chriſtum à morte corporali ſuſcitare. Quum autem infirmitatis & mortis Chriſti meminiſſet Paulus, ſtatim ad ſublimia tranſuolat, dicens eum ſedere *ad dexteram patris*, id eſt in eadem æqualitate cum patre, & præfectum ſuper omnem principatum, poteſtatem, virtutem, & dominationem, per quæ intelliguntur angelorum ordines: & quoniam omnium angelorum officia nemo nouit, nec nominare poteſt, ſubdit, *& ſuper omne nomen quod nominatur*, non hic tantum, ſed in futuro ſeculo, id eſt, & ſi quod eſt aliud ſpirituum cæleſtium nomē aut officium no-

bis ignotum,olim autem in gloria reuelãdum.poteſt etiam princi patus & dominationis nomine quæcunque poteſtas intelligi.quod verò ſequitur,*& omne nomen*, poteſt intelligi pro quauis dignitate, ſicut latini dicunt,magni nominis hominem , quem etiam ἀπὸ τῦ ὀνόματος,id eſt à nomine, Græci ὀνομαςὸν vocant, id eſt, clarum & celebrem. Græci exponunt ſupra omne nomen, ſupra omne quod dici nominarive poteſt.

dedit[12] *caput ſupra omnẽ eccleſiã, quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo ei⁹,*[13]*qui oĩa in omnib⁹ adimpletur.*

12.*Caput ſupra,&c.*Græci legunt,dedit illum caput eccleſiæ ſuper omnia, & tunc ſenſus eſt, ꝙ ſuper omnia viſibilia aut inuiſibilia præfecit illum eccleſiæ ſuæ caput,aut quòd ſupra omnia bona quæ contingere nobis poſſunt, & tanquam ſummum bonum eccleſiæ illum præfecit in caput,quæ quidem eccleſia,inquit,eſt corpus eius *& plenitudo eius*,id eſt,complementum.Caput enim,inquit Oecumenius , corpore completur & perficitur,& ipſum etiam corpus capite.

13.*Qui omnia&c.*Græcè τῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρȣμένȣ,id eſt,omnia in omnibus adimplẽtis vel impleti. participium enim mediũ actiuè & paſſiuè ſumi poteſt.Græci explicant πληρȣμένȣ ἀντὶ τῦ πληροῦντος.i.implẽtis,vt ſit ſenſus,ꝙ eccleſia eſt plenitudo capitis Chriſti,qui omnia adimplet in omnibus.quia(vt inquit Hieronymus)ſingulas in omnibus virtutes omnes aliquando eſſe faciet in ſingulis.ſi exponimus πληρȣμένȣ paſſiuè,nõ video quomodo ordinetur τὰ πάντα,niſi aduerbiaſcit,vt ſumatᷓ pro omnino,& ſit ſenſus,ꝙ poſt reſurrectionẽ omnino erit Chriſt⁹ in oĩbus fidelibus. Si legimus oĩa adimpletur,ꝫ oĩa ſumendũ eſt in recto,vt ſit ſenſus,ꝙ Chriſtus qui eſt oĩa in oĩbus.i.qui in oĩbus eſt ac ſufficit pro omni bono,adimpletur.i.cõpletur & cõſumatur oĩbus mẽbris ſui corporis.i.eccleſiæ quam dixit eſſe plenitudinem Chriſti omnia in omnibus complentis,vel omnino omnibus ſuis membris completi.

¶*Quoniã ob præpoſitionum frequentiam, hyperbata & anapodota multa, tum* Latinè *tum* Græcè *mihi viſum eſt hocce caput ſubobſcurũ, addidimus lector optime poſt ſcholia noſtra dilucidã ex variis Græcis verſionem quæ vel ſola vice commentarii eſſe poſſit.*

Dilucidior uerſio primi capitis ex Græco.

PAulus per dei uoluntatem Chriſti Ieſu apoſtolus,omnibus ſanctis qui ſunt Epheſi,& fidelibus in Chriſto Ieſu,ſalutem.gra

tia

tia uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto. Laude celebrandus eſt à nobis deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti, qui in omni beneficentia & ſpiritualium bonorum largitate ſuam erga nos munificentiam teſtatus eſt, non pro hac modo uita, ſed in cæleſti etiamnum hæreditate: idque Chriſti merito ac beneficio: ſicut nos olim in ipſo antequã orbis fundamenta moliretur, pro ſua in nos charitate & beneuolẽtia, ut ſancti & immaculati ac ſine uitio corã ipſo (qui cor ĩtuetur) eſſemus, elegit: ac iuxta propẽſam animi ſui affectionẽ & uoluntatẽ, eam ob rem prædeſtinauit, ut ſibi per Chriſtum Ieſum in filios adoptaret: quo ſic adoptati glorioſam eius & illuſtrem in nos gratiam laudaremus ac prædicaremus, qua nos ſibi per dilectum filiũ gratioſos effecit, in quo per eius ſanguinem redemptionem aſſecuti ſumus, ipſam uidelicet peccatorum remiſsionem, pro opulenta & diuite ſua gratia, quæ in nos cum omni rerum diuinarum ſapientia, & humanarũ prudentia exuberauit patefacto nobis ſuæ uoluntatis archano, quod ſecum ipſe in Chriſto facere inſtitucrat: nimirum cum diuinæ adminiſtrationis ſuæ & conſilii impleta eſſent tempora, omnia in ipſum unire, per ipſumq́ue luxata omnia inſtaurare, & tanquam ad rerũ caput & ſũmã, oĩa ad illũ reducere & redigere, tũ in cælis habitantes angelos, tum degentes in terra homines, eodem ſemꝑ per ſequeſtro & conciliatore Chriſto. Per quem & nos quoque in dei ſortem & hæreditatem adſciti ſumus, adeóque (iuxta quod olim illi uiſum erat efficaci rerum omnium opifici, qui omnia pro ſuæ uoluntatis conſilio agit ac regit:) ad hoc prædeſtinati, ut argumentum eſſemus ſuam illam gloriam laudandi & illuſtrandi: ac nos præſertim qui priores in Chriſtum ſperauimus: in quem & uos quoq, intellecto ueritatis uerbo, ipſo ſcilicet ſalutis ueſtræ euãgelio, ſperaſtis: quod ubi fide apprehẽdiſtis, ſancto illo promiſsionis ſpiritu obſignati eſtis, firmiſsimo noſtræ hæreditatis arrabonẽ & pignore, quo certo nos precioſo ipſius ſanguine acquiſitos redẽptũ iri ad glorioſam ipſius laudẽ cõfidimus. Propterea & ego intellecta fide in dominũ Ieſum Chriſtũ ueſtra, & erga oẽs ſanctos beneuolẽtia & charitate perſpecta, non ceſſo ueſtra cauſſa deo gra-

tias agere, in orationibus meis ueſtri nō ĩmemor: ut glorioſus de⁹ & pater domini noſtri Ieſu Chriſti det uobis ad agnitionē ſui ſpiritū ſapiētiæ & reuelationis, mētiſque ueſtræ oculos illuſtret, ut intelligatis quidnam ſperare uocati ab illo debeant, quámque diues & exuberans ſit hæreditatis gloria, quam ſanctis largiturus eſt ſuis: porrò etiam q̃ excellens magnitudo uirtutis eius erga nos qui credimus: quippe quæ non eſt inferior ſua illa uirtute efficaci & potente, quā in Chriſto præſtitit ex mortuis ſuſcitato, cui ſedē ſtatuit ad dexteram ſuam in cæleſtibus ſupra omnem principatū & poteſtatē & uirtutē & dominationē, ac ſupra omne quod dici nominaríue poteſt, non in hoc ſeculo modò, uerùm & in futuro: Quin omnia pedibus eius ſubiecit, eúmque eccleſiæ ſupra omnia, ſupráque omnē eccleſiam caput cōſtituit: quæ quidem capitis ſui Chriſti corpus eſt & complementum, qui quum omnibus rerū omnium uice & loco ſit, ſuo corpore cōſummatur & completur, rurſum quoque omnia in omnibus perficit & complet.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶ Nos in omni libidinū genere mortuos, mera gratia à deo patre cū Chriſto exuſcitatos oſtendit, per quem ſoluta maceria quæ nos à deo diuidebat, & allata pace, conciues ſanctorum effecti ſumus.

CAP. II.

A
e
[1]*T uos quoque conuiuificauit cum eſſetis mortui delictis & peccatis ueſtris, in quibus aliquando ambulaſtis* [2]*ſecundum ſeculum mundi hu-* Colo. 2. d.

1. *Et vos quoque conuiuificauit.* Græci non legūt conuiuificauit, & tunc longum hoc hyperbatum cōtinue legēdum eſt vſque ad τὸ *deus autem*, atque ibi cum eclipſis ſit, ſupplendum viuificauit, aut quid ſimile, q̃q̃ Hieronymus continue legit vſque ad τὸ cōuiuificauit nos, & quia repugnaret particula autem, in illo loco, deus autem diues eſt, ait illam ſuperfluere, ſicut plerūque Græcis δὲ otioſum eſt: & hoc modo ſenſus eſſet, & vos quum mortui eſſetis, &c. deus qui diues eſt, &. i. etiam nos quoque quum perinde eſſemus mortui conuiuificauit Chriſto.

2. *Secundum ſeculum mundi.* i. mundanum hoc ſeculum, eiuſque deſideria. i. ex more huius ſeculi, *Secundum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus.* tres genitiui ſubſequentes difficultatem loci faciunt.

quidã interpretantur iuxta principem cui eſt poteſtas aeris qui eſt ſpiritus.ſed hoc perperam , refragantibus in hunc locum Græcis ſcholijs & Theophylacto qui ait: Et ideo Paulus principem poteſtatis dicit,non quòd vllam habeat in aere ditionem,ſed quia in illo ſe inſinuet:in aere enim tanquam in vento & ſpiritu diuerſatur: ideo hic mihi videtur eſſe ſẽſus,ſecundum principem poteſtatis aeris ſpiritus.nã gręcis deeſt τὸ huius. i.ſecundũ voluntatem & impulſionem eius,qui dominatur poteſtatibus ſpirituum aeriorum. ſic enĩ Gręci ἄρχων ἐςὶ τοῦ ἀέρος,τοῦ πνεύματος,τουτέςι τοῦ ὄντος ἐν τῷ ἀέρι πνεύματος, οἷον,τῶν ἀερίων πονηρῶν πνευμάτων , id eſt, princeps eſt aeris ſpiritus,hoc eſt diuerſantis in aere ſpiritus: videlicet aeriorum nequam ſpirituum. vocãtur autem dæmones ſpiritus aerij,vel quòd plerunque in aere quo facilius nobis imponant degunt:vel quòd(vt quibuſdam videtur) corpora habeant non materialia,ſed aeria & ſpiritualia,aut potius ꝙ aeria ſibi ad nos fallendos corpora effingunt.

ius,ſecundum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus qui nunc operatur in³ filios diffidentiæ : in quibus & nos omnes aliquando conuerſati ſumus in deſideriis carnis noſtræ, facientes uoluntatem carnis & cogitationum,⁴ & eramus natura filii iræ,ſicut & cæteri. Deus autem qui diues eſt in miſericordia , pro-

3.*Filios diffidentiæ*.i.inobedientes & incredulos.Nam vtrunque ſignificat ἡ ἀπείθεια,vel qui diffidunt ſe in Chriſto ſine lege ſaluari poſſe.*In quibus & nos*.i.inter quos diffidentiæ filios & nos quoque Iudæi aliquando conuerſati ſumus, nam & increduli ipſi fuimus. neque enim τὸ quibus,refertur ad τὸ peccatis,quod Græcè eſt fœmininum ἁμαρτίαις,ſed ad τὸ filios, quod Græcè eſt maſculinũ ἐν υἱοῖς , de quorũ incredulorum numero & nos aliquando fuimus, *facientes voluntatem carnis & cogitationum*.Gręcè θελήματα.i.voluntates.Gręci id ſic explicant,ὡς ἐι εἶπε καὶ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἁμαρτάνοντες.i.animo & corpore peccantes.vt voluntates carnis, peccata ſint carnalia,quæ in corpore verſantur: voluntates cogitationum,peccata animi, & ſpiritualia: vt odium internum,inuidia, blaſphemia,hæreſis.ſic Hiero.

4.*Et eramus natura*.i.eramus enim natura filij irę.i.ira & vltione diuina digni.quomodo Hebræi vocant filium mortis,hominẽ morte dignum, non ꝙ natura talis ſit creata,& ideo intelligendũ natura.i.naturali ĩclinatiõe,vel ab ipſa natiuitate, ob peccatũ originis.

5.Et

pter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos,[5] & cum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos B
Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati: & conreſuſcitauit & conſedere fecit in cæleſtibus in Chriſto Ieſu, ut oſtenderet in[6] ſeculis ſuperuenientibus abundantes diuitias gratiæ ſuæ in bonitate ſuper nos in Chriſto Ieſu. Gratia enim eſtis ſaluati per fidem: & hoc non ex uobis. Dei enim donum eſt:[7] non ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipſius enim ſumus factura,[8] creati in Chriſto Ieſu in operibus bonis, quæ præparauit deus, ut in

5. *Et cum mortui eſſemus*, id eſt, quum pariter vobiſcum qui idololatræ eratis, ob delicta noſtra mortui eſſemus, &.i. etiam nos conuiuificauit Chriſto. hoc eſt, per Chriſtum vel ad ſimilitudinem Chriſti, vt ſicut à morte corporali Chriſtum ſuſcitauit, ſic nos à ſpiritua li: & conreſuſcitauit. ſi de morte animæ intelligit, id nunc factum intelligēdum eſt: ſin de morte corporis, accipiendū ĩ ſpe.

6. *Seculis ſuperuenientibus, &c.* id eſt, vt toto ſequenti tempore oſtenderet diuitias gratiæ ſuæ ĩ bonitate, id eſt, benignitate qua erga nos vſus eſt per Chriſtum Ieſum.

7. Nō *ex operibus*, ſcilicet fidē præcedētib⁹, ĩde Græca ſcholia hoc loco habent, ὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μήτις καυχήσηται: ὐκ ἐπειδὴ ὐκ ἐβούλετο ἐξ ἔργων σῶσαι, ἀλλ᾽ ὅτι ὐδεὶς ἴσχυεν ἐξ ἔργων σωθῆναι, εἰ μὴ διὰ πίστεως, id eſt, nō ex operibus, vt ne quis glorietur: non quòd noluerit ex operibus ſaluare, ſed quòd nemo ex operibus niſi per fidem & cum fide ſaluari poſſit. Excludit ergo opera fidem præcedentia, ne putarent ſine fide ſuis ſe ad gratiam virtutibus vocatos, quæ ſine fide inane tantum nomen ſunt virtutis.

8. *Creati in Chriſto Ieſu. &c.* id eſt, ad bona opera facienda per Chriſtū Ieſum regenerati. nō enī (vt inqt Photi⁹) de prima noſtri fictione & cōditione loqtur, ſed de ſecūda p baptiſmū. Photius aūt ĩterpretatur τὸ creati ĩ operib⁹ bonis ἐπὶ τῷ ἀγαθοεργεῖν κτισθέντες. i. ad bene rectéq; viuēdū creati: quia autē præmiſit Paulus gratia ſaluati eſtis per fidē nō ex operib⁹, ne qs putet hoc loco opa excludi fidē ſequētia, ſed pcedētia tātū: audiat quid in hūc locū Photi⁹ Græcus ait, εἶτα, ἵνα μὴ ἀκούσαντες ὅτι ὐκ ἐξ ἔργων ἐσώθημεν, ἀλλὰ τῇ χάριτι, ῥαθυμώτεροι γενώμεθα: δείκνυσι, ὅτι μετὰ τὴν πίστιν, καὶ ἔργων χρεία. i. deĩde ne quū audierim⁹, ꝙ nō ex operib⁹ ſed gratia ſaluati ſum⁹, negligētiores euadam⁹: oſtēdit poſt acceptā fidē op⁹ eſſe operibus: quæ, inqt, præparauit de⁹ vt in illis ambulemus. i. vt ea agam⁹.

9. Propter quod memores eſtote, quòd aliquando vos qui eratis, &c. Quanquam Græcis non ſit *qui*, non malè tamen additum eſt ab interprete explicandi gratia: ſecundo verò loco pro eo quod quidam habent, qui eratis in illo tempore, veteres codices habent, quod eratis, eſt autem repetitio ſuperflua ſicut & Græcis, ſed propter longũ

illis ambulemus. 9 *Propter quod memores eſtote, quòd aliquando uos qui eratis gentes in carne: qui dicebamini præputiũ ab ea quæ dicitur circunciſio in carne manifeſta: ꝙ eratis illo in tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamẽtorũ, promiſsionis ſpem non habentes, & ſine deo in*

hyperbaton, prioris oblitus rurſum Paulus addidit. ſenſus ergo eſt, memores eſtote quòd vos qui eratis gentes in carne qui dicebamini, &c. eratis in illo tempore, &c. *Vos ergo qui eratis gentes in carne*, id eſt, carnalia ſectantes deſideria, *qui dicebamini præputium*, id eſt, per ignominiam vocabamini præputiati, *ab ea quæ dicitur circunciſio in carne manufacta*. i. à Iudæis carnaliter tantum circunciſis: hoc autem loco τὸ manufacta refertur non ad τὸ *carne*, ſed ad τὸ *circunciſio*. nec ocioſum eſt quod de circunciſione Iudæorum loquens ait, *quæ dicitur*, quaſi dicatur tantum, non item vera ſit circunciſio: deinde quòd manufactam & in carne eſſe dicit, ad diſtinctionem ſpiritualis in corde circunciſionis. Mementote, inquit, quòd eratis tunc *ſine Chriſto*. i. ſine Chriſti fide explicita vel implicita, *alienati à conuerſatione Iſrael*. Græcè, τῆς πολιτείας, quod eleganter interpres vertit conuerſationem, melius quàm qui rempublicam & ciuilitatem. neque enim incommodum fuiſſet Epheſiis extra rempublicam Iſrael eſſe, modò vnum deum cum Iſrael verè coluiſſent. cùm ergo πολιτεία ἀντὶ τῆς διαίτης ſumatur. i. pro vitę ratione & inſtituto: πολιτεύεσθαι aũt cõuerſari ſignificet, rectè vertit interp̃s alienati à cõuerſatione Iſrael. i. alium viuendi ritum habentes: illi vnum deum adorabant, vos ſimulachra muta colebatis: eratis quoque *hoſpites teſtamentorũ*, Græcè, ξένοι τῶν διαθηκῶν. i. alieni à teſtamentis & extranei. hoc eſt, ad quos nihil ſpectabant teſtamenta & pacta Iudęis facta. vtrũque enim ſignificat ἡ διαθήκη. Sunt qui ſequens verbum promiſsionis iungunt cum præcedentibus, vt ſit ſenſus, hoſpites teſtamentorum promiſsionis. i. extranei nec partem habentes in promiſsis teſtamentis, & pactis, neque ſpem habentes reſurrectionis. Alij legunt promiſsionis ſpem non habentes, id eſt, non ſperantes in promiſsio-

miſsionibus Iudæorum,& eratis *ſine deo in hoc mundo*.quia etſi plures deos colebant,nullus tamen erat illis verus deus.

10.*Nunc autem*.nunc autem quum in Chriſtum credidiſtis vos qui per idololatriam procul eratis à deo,ad eum per Chriſti ſanguinē appropinquaſtis.

hoc mundo. 10 *Nunc autem in Chriſto Ieſu nos qui aliquando eratis lō gè,facti eſtis ꝓpè in ſanguine Chriſti. Ipſe enim eſt pax noſtra qui fecit vtraque unum,* & 11 *medium parietem maceriæ ſoluens,inimicitias in carne ſua : legem mandatorum de-* D

11.*Medium parietem,&c*.ꝑ inimicitias referunt ad ꝯ parietem,vt inimicitiæ ſint veluti paries quidam munitus & vallum diuidens inter hoſtes. Hunc autem *parietem inimicitiarū*,quidā interp̄tātur peccata hominū quæ diuidebāt īter deū & nos,quē diruit Chriſtus in carne ſua & morte:atq; ita hoc pariete diſſoluto,Chriſtꝰ pax noſtra,quia nos patri reconciliauit,*Fecit vtraque vnum*,dum hominem tot interſtitiis à deo diſsidentem aſſumpſit in deū, fecitq; vt eſſet idē deus & homo. Alij has *inimicitias* quod magis quadrat ob ſequētia,interp̄tātur inimicitias Iudæorū & gentiliū,quia Iudæi gentes execrabātur,gentes aūt Iudæos odio habebāt. Has Chriſtus inimicitias ſoluens,*fecit vtraq; vnum*, dū ex duobus diuerſi ritus & cultus populis vnicū fecit Chriſtianum populum. quidam *medium parietem maceriæ* interpretantur circuncīſionem carnalem. Erat enim velut paries diſtinguens Iudæos à gentibus,& bene paries maceriæ, quia ſicut maceria ex lapidibus conſtat non cementatis,atque adeò facile ſolubilis eſt:ſic facile ſolubilis erat circuncīſio quam Chriſtus in carne ſua,id eſt,per paſsionem ſuam ſoluens, per fidem fecit vtraque vnum. Circuncīſionem autem vocat Paulus inimicitias,quia cauſa eſſet mutui inter Iudæos & gentes odij. Chriſtus ergo medium parietem ſoluens,inimicitias videlicet inter Iudæum & gentilem, & vtriuſque cum deo verè pax noſtra eſt, qui fecit vtraque vnum. *Legem mandatorum*,id eſt,legem Moſaicam,quæ infinitis conſtabat mandatis,*Decretis*,id eſt,dogmatis euangelicis abrogans. Ita enim Chryſoſtomus & Photius Græcus,abrogans legem(inquit)in dogmatis,ſiue fide ipſa,ſiue iis quæ ipſe promulgauit dogmatis, dicens:Ego aūt dico vobis. Non eſt ergo legendū legē in dogmatis ſitam.nam hoc modo Græci dicerent τὸν νόμον τὸν ἐν δόγμασι. Græci autem hoc loco non habent ſecundum articulum,& ideo ἐν δόγμασι, ſignificat hic per decreta.

12.Vt

12. Vt *duos*, ſcilicet populos, tanquam duos homines *condat*, id eſt, creet: Græcè, κτίσῃ, *in vnum nouum hominem*, id eſt, per vnitatem fidei duos populos quodam modo faciat vnum nouum hominem in nouitate vitæ ambulantem, & facta pace reconciliet ambos populos deo *in vno corpore* eccleſiæ per crucem & paſsionem ſuam, in-

cretis euacuans, [12] ut duos cõdat in ſemetipſo in unum nouum hominẽ, faciens pacem, ut reconciliet ambos in uno corpore deo, per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo. Et ueniens euangelizauit pacẽ [13] uobis qui longè fuiſtis: & pacem iis Rom. 5.a. *qui propè. quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in uno ſpiritu ad patrem. Ergo iam non eſtis [14] hoſpites & aduenæ: ſed eſtis [15] ciues ſanctorũ & [16] domeſtici dei, ſuperædificati ſuper fundamentum apoſtolorum & prophetarũ, ipſo ſummo [17] angulari lapide Ieſu Chriſto: in quo omnis ædificatio conſtructa, creſcit in templum ſanctum in domino, in quo & uos coædificamini in habitaculũ dei in ſpiritu ſancto.*

terficiens inimicitias ſiue Iudæorũ & gentiũ mutuas, ſiue omnium hominum cum deo. interficiens, inquam, *in ſemetipſo*, id eſt, per ſemetipſum, ſcilicet per mortem ſuam. quo loco interpres legit ἐν αὑτῷ, id eſt, in ſemetipſo: alij Græci legunt ἐν αὐτῷ, ſpiritu leni, & referũt ad τῷ σταυρῷ, vt ſit ſenſus, vt ambos deo reconciliet per crucem, interficiens inimicitias in ea ſcilicet cruce.

13. *Vobis qui longè fuiſtis*, id eſt, qui procul eratis à deo per idololatriam, & his qui propè. i. Iudæis: qui propiores erãt, per vnius dei cultũ.

14. *Hoſpites*. Græcè, ξένοι, extranei.

15. *Ciues ſanctorum*. Græcè, συμπολῖται. i. conciues & municipes, quia ad idem ius cæleſtis patriæ recepti, cum veris ciuibus ſanctis angelis.

16. *Domeſtici dei*, id eſt, familiares, ſuper fundamẽtum apoſtolorum, id eſt, fidem à prophetis prædictam, & ab apoſtolis prædicatam.

17. *Angulari lapide*. angularis lapis Chriſtus dicitur, quòd ei totum innititur ſpirituale ædificium: in quo omnis ædificatio cæleſtis eccleſiæ conſtructa, creſcit & exurgit in templum ſanctum deo: dum fideles per gratiam dei templum efficiuntur, in quo, inquit, & vos coædificamini in habitaculum dei in ſpiritu ſancto, id eſt, vt per habitantem in vobis ſpiritum ſanctum, templum & domicilium dei ſitis.

Dilucida

cundum ſpiritũ non in vetu ſtate literæ ſecundũ carnẽ.
10. *Hanc regulam*.i. hunc viuendi modũ, vt in nouitate vitę ſecũdũ Chriſtũ ãbulẽt, &c. & in eo ſolo gloriẽtur.
11. *Super Iſrael dei*.i. veros Chriſtianos, neq; enim oẽs qui ex Iſrael ſunt, hi ſunt Iſraelitæ. Rom.9.

10 *hanc regulam ſecuti fuerint: pax ſuper illos & miſericordia, &* 11 *ſuper Iſrael dei*. De *cætero,*
12 *nemo mihi moleſtus ſit*. Ego *enim ſtigmata domini Ieſu, in corpore meo porto. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu ueſtro fratres*. Amen.

12. *Nemo mihi moleſtus ſit*.i.nemo mihi moleſtiam adferat,& hypocriſeos inſimulet,aut leuitatis,ꝙ circunciſionẽ nunc tollo,nũc prędico. Ego *enim ſtigmata domini Ieſu*.i.plagas,verbera, & afflictiones, ob prædicationem illius, & circunciſionis ſublationem in corpore meo porto: ſic enim Photius Græcus exponit.

¶ *Argumentum epiſtolæ ad Epheſios.*

EPheſus Aſiæ minoris metropolis eſt, vbi Paulus egregiã nauauit in Euangelio operam triennium apud illos verſatus: quin & ibi ſeditione facta periclitatus eſt. Huius incolas, cum in fide perſtitiſſent, hortatur hac epiſtola Paulus, vt quà cœperunt pergant, de arduis myſteriis, ſubobſcurè tamẽ cum illis diſſerens, ac demum cuique ætati & hominum conditioni rectè viuendi modum præſcribens. Scripta eſt ab vrbe Roma per Tychicũ diaconũ.

1. *Qui benedixit nos*.i.qui nos per Chriſtũ abũdè cumulauit omnibus bonis ſpiritualibus & cęleſtib⁹, quę nobis in cęlo repoſuit: ſicut Iudęorũ benedictio in terrenis bonis erat. nam quod ad hoĩes attinet, benedicere deo, laudare eſt. Vnde paulò antè dixit, *Benedictus deus*.i.laude dignus, benedicere autem dei

EPISTOLA
DIVI PAVLI APOSTOLI ad Epheſios.

ARGVMENTVM *Cap. 1.*

¶ *Præpoſita ſalutatione recenſet catalogũ beneficiorũ dei & patris erga Epheſios, quibus obiter bene precatur congratulans fidei illorum. deinde dignitatem hominis à Chriſto aſſumpti manifeſtat.*

CAPVT I.

PAulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatẽ dei oĩbus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelib⁹ in Chriſto A
Ieſu, gratia uobis & pax à deo patre noſtro et do- 2.Co.
mino Ieſu Chriſto. Benedictus deus & pater do- 1.a.
mini noſtri Ieſu Chriſti: 1 *q benedixit nos in omni* 1.Pe. 1.a.

bene-

hoībus, eſt illis benefacere. vnde quod interpres vertit, *in omni benedictione ſpirituali*, nos in paraphraſi, in omni bonorũ ſpiritualiũ largitate: rurſum quod ait *in cæleſtibus*, intelligit bona olim nobis in cęlo repoſita: nũc enim bonis ſpiritualibus gratia ſcilicet, ac reliquis ſpiritus ſancti donis nos muneratur, & poſt mortẽ, ſi quidẽ iis rectẽ vſi fuerimus, gloriam in cęlo largitur.

benedictiõe ſpirituali in cæleſtibus in Chriſto: ſicut elegit nos ĩ ipſo ante mũdi cõſtitutionẽ,[2] *ut eſſemus ſancti & immaculati in cõſpectu eius in charitate.*[3] *qui prædeſtinauit nos in* B *adoptionẽ filiorũ p Ieſum Chriſtũ in ipſum, ſecundũ propoſitũ uolũtatis ſuæ, in laudẽ gloriæ gratiæ ſuæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio ſuo, in quo habemus redẽptionẽ per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorũ: ſecũdũ diuitias gratiæ eius, quæ ſuperabũdauit in nobis in omni ſapiẽtia & prudẽtia,*[4] *ut notũ faceret nobis ſacramentũ uolũtatis ſuæ, ſecũdũ beneplacitũ eius, quod propoſuit in eo in diſpẽſatione plenitudinis temporũ, inſtaurare omnia in*

2. *Vt eſſemus ſancti & immaculati*, aut magis inculpati, nã Grecẽ eſt ἀμώμους, quod ſignificat inculpatos & irreprehenſibiles, *in conſpectu eius*, id eſt, non modò coram hominibus, qui de facie iudicant, ſed coram deo, qui cor ĩtuetur, *In charitate*, referendum eſt iſtud ad id quod præceſſit, *elegit nos*, in charitate. Gręcẽ ἐν ἀγάπῃ, id eſt, in dilectione, ſiue pro ſua in nos dilectione.

3. *Qui prædeſtinauit*, id eſt, q iuxta æternam prædeſtinationem ſibi nos per Ieſum Chriſtum adoptauit in filios: nã quod interpres vertit in ipſum, pro quo quidã Græci habent εἰς αὐτὸν reciprocẽ, quodque Eraſmus vertit in ſeſe, mihi referendum videtur non ad prædeſtinandi verbum, ſed adoptionis, quaſi prædeſtinauit vt ſibi in filios adoptaret: neq; enim admodũ quadrat in ſeſe, vtrocunq; referas. prędeſtinauit autem *in laudem gloriæ gratiæ ſuæ*, id eſt, vt laudaremus & glorioſam prædicaremus gratiam ſuam, qua nos ſibi gratos effecit in Chriſto, in quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, ipſam videlicet peccatorum remiſſionem.

4. *Vt notum faceret*. ſuperabundauit, inquit, gratia in nobis, adeò vt notum faceret nobis ſacramentũ & myſteriũ voluntatis ſuæ, ſecundũ beneplacitũ ſuũ, quod propoſuerat cõplere (vt Gręci ſubaudiũt) in eo. i. per Chriſtũ. ſacramentum inquã, quod eſt inſtaurare omnia *in Chriſto cæleſtia & terreſtria*. i. omnes homines & angelos vnire

& coniungere & ad Chriſtũ tanq̃ vnũ caput redigere, *in diſpenſatione plenitudinis temporũ*.i.quũ tempus ad id à patre deſtinatũ cõpletũ eſſet.ꝓ eo autẽ quod interpres habet inſtaurare, Græci legũt ἀνακεφαλαιώσασθαι, quod ſignificat ſummatim colligere. Dei filius autẽ ante incarnationẽ nondũ erat caput noſtrũ, quia nõ haberet eandẽ cũ mẽbris humanã naturã.

Chriſto, quæ in cælis & quæ in ter
ra ſunt in ipſo. In quo etiã & nos
[5] *ſorte uocati ſum⁹, prædeſtinati ſe-*
cundũ propoſitũ eius, qui operatur
oĩa ſecundũ conſiliũ uoluntatis ſuæ:
ut ſimus[6] *in laudẽ gloriæ eius, nos*
qui ante ſperauimus in Chriſto,[7] *in* C
quo et uos, cùm audiſſetis uerbũ ue-
ritatis, euãgelium ſalutis ueſtræ, in
quo & credẽtes[8] *ſignati eſtis ſpiri*
tu ꝓmißionis ſancto, qui eſt pignus
hæreditatis noſtræ ĩ redẽptione ac-
qſitionis, ĩ laudẽ gloriæ ipſius. Pro-
pterea & ego audiẽs fidẽ ueſtram,
quæ eſt in Chriſto Ieſu, et dilectionẽ
in oẽs ſanctos: nõ ceſſo[9] *gratias agẽs*
pro uobis, memoriã ueſtri faciẽs in
orationibus meis,[10] *ut deus domini*
noſtri Ieſu Chriſti pater gloriæ, det
uobis ſpiritũ ſapiẽtiæ & reuelatio-
nis, in agnitionem eius, illuminatos D

5. *Sorte vocati ſumus.* Græcè ἐκληρώθημεν, id eſt, in ſortẽ & hęreditatẽ aſciti ſum⁹.

6. *In laudẽ gloriæ, &c.* id eſt, vt ſimus argumentum & occaſio laudãdi & glorificãdi dei de noſtra conuerſione.

7. *In quo et vos*, ſub. ſperaſtis.

8. *Signati eſtis ſpiritu, &c.* Græcè pro ſignati eſtis, eſt ἐσφραγίσθητε .i. obſignati & ſigillati eſtis. ſicut enim hic exponũt Gręca ſcholia, vt ſuos agnoſceret, ac notabiles redderet, ſpiritu ſancto obſignauit deus, quãdo velut ſigillũ diuinę adoptionis ſpiritus ſancti gratiã illis infudit, qui quidẽ ſpiritus ſanctus eſt pignus hæreditatis noſtræ *in redemptionem acquiſitionis*.i. velut pign⁹ quo certi ac ſecuri ſumus nos populum ſuum ſibi acquiſitũ redemptũ iri, nos enim dei acquiſitio ſumus & poſſeſſio, vt hic Photius ait περιποίησιν ἡμᾶς καλεῖ, διὰ τὸ περιποιήσασθαι ἡμᾶς ἑν θεὸν.i. acquiſitionẽ nos vocat, ꝙ ſibi nos deus acqſierit & cõpararit, deĩde ὁ οὖν ἀῤῥαβὼν φησι καὶ πρὸς τοῦτό ἐστι, τοῦ ἀπολυτρώσασθαι τὴν περιποίησιν αὐτοῦ .i. arrabo eſt igitur & pignus ad hoc videlicet vt poſſeſſionem ſuam redimeret. *In laudem gloriæ ipſius*, id eſt, vt inde laudetur ipſe & glorificetur.

9. *Gratias agẽ*.i. gratias agere. Gręci enĩ pticipiis ꝓ infinitiuis vtũr.

10. *Vt deus domini noſtri Ieſu Chriſti, &c.* poſſem⁹ hic interpretari pa-

ter

ter gloriæ.i.à quo omnis in hoíes gloria manat, vt Græci videtur exponere:mihi autē videtur eſſe Hebraiſmus,vt deus gloriæ, deus glorioſus dicatur,atq; ita ſit ſenſus,vt deus glorioſus domini noſtri Ieſu Chriſti pater,det vobis ſpiritũ,& det vobis illuminatos oculos cordis veſtri.i.cordis oculos illuſtret,vt ſciatis quę ſit ſpes vocationis eius.i. ad quã vos vocauit,quidq; ab eo vocati ſperare debeāt,*& quæ diuitiæ*.i. q̃ glorioſam & opulẽtã hęreditatẽ habituri ſunt ſancti.

oculos cordis ueſtri, ut ſciatis quæ
ſit ſpes uocationis ei⁹,et quæ diuitiæ
gloriæ hæreditatis ei⁹ ĩ ſanctis, &
11 *quæ ſit ſupemines magnitudo uir-*
tutis ei⁹, ĩ nos q credim⁹ ſecũdũ ope
rationẽ potẽtiæ uirtutis ei⁹, quã ope
rat⁹ eſt ĩ Chriſto,ſuſcitãs illũ à mor
tuis,et cõſtituẽs ad dexterã ſuã ĩ cœ
leſtib⁹,ſupra oẽm principatũ & po
teſtatẽ & uirtutẽ et dominationẽ,
& omne nomẽ qđ noĩatur nõ ſolũ
Pſal. *ĩ hoc ſeculo,ſed etiã in futuro.Et oĩa*
8.c. *ſubiecit ſub pedibus eius: & ipſum*

11. *Quæ ſit ſupereminens*.i. q̃ excellentẽ virtutis ſuæ magnitudinẽ in nos q nũc credimus oſtenderit, qua nos ſcilicet (vt Græci de Pauli perſona exponũt) tam ferinis moribus & Chriſtiani ſanguinis ſitibũdos, in Chriſti fidem adduxit & cęleſtia philoſophari fecit. *Secũdum operationẽ potẽtiæ virtutis ei⁹, quam operatus eſt in Chriſto*.i. iuxta Photium (ſi τὸ *ſecundum operationem* referatur ad *credimus*)per eam virtutem & efficacem potentiam, qua Chriſtum ſuſcitauit à mortuis,quod ſcilicet Chriſti reſurrectio à morte corporali cauſa extiterit reſurrectionis noſtræ ſpiritualis,quodque in ipſum credidimus.Si verò refertur ad τὸ *ſupereminens magnitudo*, tunc κατὰ pro καθάπερ,ſumitur:& ſenſus eſt,vt ſciatis quàm ſit excellens magnitudo virtutis eius,qua credimus. *Secundum operationem*, id eſt quæ non eſt diſſimilis neque inferior illa potẽte & efficaci virtute, quã operatus eſt deus in Chriſto : quòd ſcilicet non minoris ſit,potentiæ infideles à morte ſpiritali, quàm Chriſtum à morte corporali ſuſcitare.Quum autem infirmitatis & mortis Chriſti meminiſſet Paulus,ſtatim ad ſublimia tranſuolat, dicens eum ſedere *ad dexteram patris*,id eſt in eadem æqualitate cum patre, & præfectum ſuper omnem principatum,poteſtatem,virtutem,& dominationem, per quæ intelliguntur angelorum ordines: & quoniam omnium angelorum officia nemo nouit,nec nominare poteſt,ſubdit, *& ſuper omne nomen quod nominatur*,non hic tantum, ſed in futuro ſeculo, id eſt,& ſi quod eſt aliud ſpirituum cæleſtium nomẽ aut officium no-

bis ignotum, olim autem in gloria reuelãdum. poteſt etiam principatus & dominationis nomine quæcunque poteſtas intelligi. quod verò ſequitur, *& omne nomen*, poteſt intelligi pro quauis dignitate, ſicut latini dicunt, magni nominis hominem, quem etiam ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, id eſt à nomine, Græci ὀνομαστὸν vocant, id eſt, clarum & celebrem. Græci exponunt ſupra omne nomen, ſupra omne quod dici nominarive poteſt.

dedit[12] *caput ſupra omnẽ eccleſiã, quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo ei⁹,*[13]*qui oĩa in omnib⁹ adimpletur.*

12. *Caput ſupra, &c.* Græci legunt, dedit illum caput eccleſiæ ſuper omnia, & tunc ſenſus eſt, ꝙ ſuper omnia viſibilia aut inuiſibilia præfecit illum eccleſiæ ſuæ caput, aut quòd ſupra omnia bona quæ contingere nobis poſſunt, & tanquam ſummum bonum eccleſiæ illum præfecit in caput, quæ quidem eccleſia, inquit, eſt corpus eius *& plenitudo eius*, id eſt, complementum. Caput enim, inquit Oecumenius, corpore completur & perficitur, & ipſum etiam corpus capite.

13. *Qui omnia &c.* Græcè τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, id eſt, omnia in omnibus adimplẽtis vel impleti. participium enim mediũ actiuè & paſſiuè ſumi poteſt. Græci explicant πληρουμένου ἀντὶ τοῦ πληροῦντος. i. implẽtis, vt ſit ſenſus, ꝙ eccleſia eſt plenitudo capitis Chriſti, qui omnia adimplet in omnibus. quia (vt inquit Hieronymus) ſingulas in omnibus virtutes omnes aliquando eſſe faciet in ſingulis. ſi exponimus πληρουμένου paſſiuè, nõ video quomodo ordinetur τὰ πάντα, niſi aduerbiaſcit, vt ſumat pro omnino, & ſit ſenſus, ꝙ poſt reſurrectionẽ omnino erit Chriſt⁹ in oĩbus fidelibus. Si legimus oĩa adimpletur, ẽ oĩa ſumendũ eſt in recto, vt ſit ſenſus, ꝙ Chriſtus qui eſt oĩa in oĩbus. i. qui in oĩbus eſt ac ſufficit pro omni bono, adimpletur. i. cõpletur & cõſumatur oĩbus mẽbris ſui corporis. i. eccleſiæ quam dixit eſſe plenitudinem Chriſti omnia in omnibus complentis, vel omnino omnibus ſuis membris completi.

¶ *Quoniã ob præpoſitionum frequentiam, hyperbata & anapodota multa, tum Latinè tum Græcè mihi viſum eſt hocce caput ſubobſcurũ, addidimus lector optime poſt ſcholia noſtra dilucidã ex variis Græcis verſionem quæ vel ſola vice commentarii eſſe poſſit.*

Dilucidior uerſio primi capitis ex Græco.

PAulus per dei uoluntatem Chriſti Ieſu apoſtolus, omnibus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu, ſalutem. gra

tia

tia uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto. Laude celebrandus eſt à nobis deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti, qui in omni beneficentia & ſpiritualium bonorum largitate ſuam erga nos munificentiam teſtatus eſt, non pro hac modo uita, ſed in cœleſti etiamnum hæreditate: idque Chriſti merito ac beneficio: ſicut nos olim in ipſo antequā orbis fundamenta moliretur, pro ſua in nos charitate & beneuolētia, ut ſancti & immaculati ac ſine uitio corā ipſo (qui cor intuetur) eſſemus, elegit: ac iuxta propēſam animi ſui affectionē & uoluntatē, eam ob rem prædeſtinauit, ut ſibi per Chriſtum Ieſum in filios adoptaret: quo ſic adoptati glorioſam eius & illuſtrem in nos gratiam laudaremus ac prædicaremus, qua nos ſibi per dilectum filiū gratioſos effecit, in quo per eius ſanguinem redemptionem aſſecuti ſumus, ipſam uidelicet peccatorum remiſsionem, pro opulenta & diuite ſua gratia, quæ in nos cum omni rerum diuinarum ſapientia, & humanarū prudentia exuberauit patefacto nobis ſuæ uoluntatis archano, quod ſecum ipſe in Chriſto facere inſtituerat: nimirum cum diuinæ adminiſtrationis ſuæ & conſilii impleta eſſent tempora, omnia in ipſum unire, per ipſumque luxata omnia inſtaurare, & tanquam ad rerū caput & ſūmā, oīa ad illū reducere & redigere, tū in cælis habitantes angelos, tum degentes in terra homines, eodem ſemper ſequeſtro & conciliatore Chriſto. Per quem & nos quoque in dei ſortem & hæreditatem adſciti ſumus, adeóque (iuxta quod olim illi uiſum erat efficaci rerum omnium opifici, qui omnia pro ſuæ uoluntatis conſilio agit ac regit:) ad hoc prædeſtinati, ut argumentum eſſemus ſuam illam gloriam laudandi & illuſtrandi: ac nos præſertim qui priores in Chriſtum ſperauimus: in quem & uos quoq; intellecto ueritatis uerbo, ipſo ſcilicet ſalutis ueſtræ euāgelio, ſperaſtis: quod ubi fide apprehēdiſtis, ſancto illo promiſſionis ſpiritu obſignati eſtis, firmiſsimo noſtræ hæreditatis arrabone & pignore, quo certo nos precioſo ipſius ſanguine acquiſitos redēptū iri ad glorioſam ipſius laudē cōfidimus. Propterea & ego intellecta fide in dominū Ieſum Chriſtū ueſtra, & erga oēs ſanctos beneuolētia & charitate perſpecta, non ceſſo ueſtra cauſſa deo gra-

tias agere, in orationibus meis ueſtri nō ímemor: ut glorioſus de⁹ & pater domini noſtri Ieſu Chriſti det uobis ad agnitionē ſui ſpiritū ſapiētiæ & reuelationis, mētiſque ueſtræ oculos illuſtret, ut intelligatis quidnam ſperare uocati ab illo debeant, quámque diues & exuberans ſit hæreditatis gloria, quam ſanctis largiturus eſt ſuis: porrò etiam q̄ excellens magnitudo uirtutis eius erga nos qui credimus: quippe quæ non eſt inferior ſua illa uirtute efficaci & potente, quā in Chriſto præſtitit ex mortuis ſuſcitato, cui ſedē ſtatuit ad dexteram ſuam in cæleſtibus ſupra omnem principatū & poteſtatē & uirtutē & dominationē, ac ſupra omne quod dici nominaríue poteſt, non in hoc ſeculo modò, uerùm & in futuro: Quin omnia pedibus eius ſubiecit, eúmque eccleſiæ ſupra omnia, ſupráque omnē eccleſiam caput cōſtituit: quæ quidem capitis ſui Chriſti corpus eſt & complementum, qui quum omnibus rerū omnium uice & loco ſit, ſuo corpore cōſummatur & completur, rurſum quoque omnia in omnibus perficit & complet.

ARGVMENTVM *Cap.* 2.

¶ *Nos in omni libidinū genere mortuos, mera gratia à deo patre cū Chriſto exuſcitatos oſtendit, per quem ſoluta maceria quæ nos à deo diuidebat, & allata pace, conciues ſanctorum effecti ſumus.*

CAP. II.

[1] Et uos quoque conuiuificauit cum eſſetis mortui delictis & peccatis ueſtris, in quibus aliquando ambulaſtis [2] ſecundum ſeculum mundi hu- A. *Colo.* 2.d.

1. *Et vos quoque conuiuificauit.* Græci non legūt conuiuificauit, & tunc longum hoc hyperbatum cōtinue legēdum eſt vſque ad τὸ *deus autem*, atque ibi cum eclipſis ſit, ſupplendum viuificauit, aut quid ſimile, q̄q̄ Hieronymus continue legit vſque ad τὸ cōuiuificauit nos, & quia repugnaret particula autem, in illo loco, deus autem diues eſt, ait illam ſuperfluere, ſicut plerūque Græcis δὲ otioſum eſt: & hoc modo ſenſus eſſet, & vos quum mortui eſſetis, &c. deus qui diues eſt, &. i. etiam nos quoque quum perinde eſſemus mortui conuiuificauit Chriſto.

2. *Secundum ſeculum mundi.* i. mundanum hoc ſeculum, eiuſque deſideria. i. ex more huius ſeculi, *Secundum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus.* tres genitiui ſubſequentes difficultatem loci faciunt.

qui-

quidā interpretantur iuxta principem cui eſt poteſtas aeris qui eſt ſpiritus.ſed hoc perperam , refragantibus in hunc locum Græcis ſcholijs & Theophylacto qui ait: Et ideo Paulus principem poteſtatis dicit,non quòd vllam habeat in aere ditionem,ſed quia in illo ſe inſinuet:in aere enim tanquam in vento & ſpiritu diuerſatur: ideo hic mihi videtur eſſe ſē ſus,ſecundum principem poteſtatis aeris ſpiritus.nā grę cis deeſt τὸ huius. i.ſecundū voluntatem & impulſionem eius,qui dominatur poteſta tibus ſpirituum aeriorum. ſic enī Gręci ἄρχων ἐςὶ τοῦ ἀέρος,τοῦ πνεύματος,τουτέςι τοῦ ὄντος ἐν τῷ ἀέρι πνεύματος, οἷον,τῶν ἀερίων πονηρῶν πνευμάτων , id eſt , princeps eſt aeris ſpiritus,hoc eſt diuerſantis in aere ſpiritus:videlicet aeriorum nequam ſpirituum. vocā tur autem dæmones ſpiritus aerij,vel quòd plerunque in aere quo facilius nobis imponant degunt:vel quòd(vt quibuſdam videtur) corpora habeant non materialia,ſed aeria & ſpiritualia,aut potius ꝙ aeria ſibi ad nos fallendos corpora effingunt.

ius,ſecundum principem poteſtatis aeris huius ſpiritus qui nunc opera tur in[3] filios diffidentiæ : in quibus & nos omnes aliquando conuerſa ti ſumus in deſideriis carnis noſtræ, facientes uoluntatem carnis & co gitationum,[4] & eramus natura filii iræ,ſicut & cæteri. Deus autem qui diues eſt in miſericordia , pro-

3. *Filios diffidentiæ*.i.inobedientes & incredulos.Nam vtrunque ſignificat ἡ ἀπείθεια,vel qui diffidunt ſe in Chriſto ſine lege ſaluari poſſe. *In quibus & nos*.i.inter quos diffidentiæ filios & nos quoque Iudæi aliquando conuerſati ſumus, nam & increduli ipſi fuimus. neque enim τὸ quibus,refertur ad τὸ peccatis,quod Græcè eſt fœmininum ἁμαρτίαις,ſed ad τὸ filios, quod Græcè eſt maſculinū ἐν υἱοῖς , de quorū incredulorum numero & nos aliquando fuimus, *facientes voluntatem carnis & cogitationum*. Gręcè θελήματα.i.voluntates.Gręci id ſic explicant,ὡς εἰ εἴπε καὶ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἁμαρτάνοντες.i.animo & corpore peccantes.vt voluntates carnis, peccata ſint carnalia,quæ in corpore verſantur:voluntates cogitationum,peccata animi, & ſpiritualia: vt odium internum,inuidia, blaſphemia,hæreſis.ſic Hiero.

4. *Et eramus natura*.i.eramus enim natura filij irę.i.ira & vltione diuina digni.quomodo Hebræi vocant filium mortis,hominē morte dignum, non ꝙ natura talis ſit creata,& ideo intelligendū natura.i.naturali īclinatiōe,vel ab ipſa natiuitate, ob peccatū originis.

5.Et

5. *Et cum mortui eſſemus*, id eſt, quum pariter vobiſcum qui idololatræ eratis, ob delicta noſtra mortui eſſemus, &.i. etiam nos conuiuificauit Chriſto. hoc eſt, per Chriſtum vel ad ſimilitudinem Chriſti, vt ſicut à morte corporali Chriſtum ſuſcitauit, ſic nos à ſpiritua li: & conreſuſcitauit. ſi de morte animæ intelligit, id nunc factum intelligẽdum eſt: ſin de morte corporis, accipiendũ ĩ ſpe.

pter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos, [5] *& cum eſſemus mor-* B
tui peccatis, conuiuificauit nos
Chriſto, cuius gratia eſtis ſaluati:
& conreſuſcitauit & conſedere
fecit in cæleſtibus in Chriſto Ieſu,
ut oſtenderet in [6] *ſeculis ſuperueniẽ-*
tibus abundantes diuitias gratiæ
ſuæ in bonitate ſuper nos in Chri-
ſto Ieſu. Gratia enim eſtis ſaluati
per fidem: & hoc non ex uobis.
Dei enim donum eſt: [7] *non ex o-*
peribus, ut ne quis glorietur. Ip-
ſius enim ſumus factura, [8] *creati*
in Chriſto Ieſu in operibus bo-
nis, quæ præparauit deus, ut in

6. *Seculis ſuperuenientibus, &c.* id eſt, vt toto ſequenti tempore oſtenderet diuitias gratiæ ſuæ ĩ bonitate, id eſt, benignitate qua erga nos vſus eſt per Chriſtum Ieſum.

7. Nõ *ex operibus*, ſcilicet fidẽ prçcedẽtib⁹, ĩde Grçca ſcholia hoc loco habent, οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται: οὐκ ἐπειδὴ οὐκ ἐβούλετο ἐξ ἔργων σῶσαι, ἀλλ᾽ ὅτι οὐδεὶς ἴσχυεν ἐξ ἔργων σωθῆναι, εἰ μὴ διὰ πίστεως, id eſt, nõ ex operibus, vt ne quis glorietur: non quòd noluerit ex operibus ſaluare, ſed quòd nemo ex operibus niſi per fidem & cum fide ſaluari poſſit. Excludit ergo opera fidem prçcedentia, ne putarent ſine fide ſuis ſe ad gratiam virtutibus vocatos, quæ ſine fide inane tantum nomen ſunt virtutis.

8. *Creati in Chriſto Ieſu. &c.* id eſt, ad bona opera facienda per Chriſtũ Ieſum regenerati. nõ enĩ (vt inqt Photi⁹) de prima noſtri fictione & cõditione loqtur, ſed de ſecũda p baptiſmũ. Photius aũt ĩterpretatur τὸ creati ĩ operib⁹ bonis ἐπὶ τῷ ἀγαθοεργεῖν κτισθέντες. i. ad bene rectéq; viuẽdũ creati. quia autẽ præmiſit Paulus gratia ſaluati eſtis per fidẽ nõ ex operib⁹, ne qs putet hoc loco opa excludi fidẽ ſequẽtia, ſed p̃cedẽtia tãtũ: audiat quid in hũc locũ Photi⁹ Græcus ait, εἶτα, ἵνα μὴ ἀκούσαντες ὅτι οὐκ ἐξ ἔργων ἐσώθημεν, ἀλλὰ τῇ χάριτι, ῥαθυμότεροι γενώμεθα: δείκνυσι, ὅτι μετὰ τὴν πίστιν, καὶ ἔργων χρεία. i. deĩde ne quũ audierim⁹, ꝙ nõ ex operib⁹ ſed gratia ſaluati ſum⁹, negligẽtiores euadam⁹: oſtẽdit poſt acceptã fidẽ op⁹ eſſe opibus: quæ, inqt, præparauit de⁹ vt in illis ambulemus. i. vt ea agam⁹.

9. Propter

illis ambulemus. 9 *Propter quod memores eſtote, quòd aliquando uos qui eratis gentes in carne: qui dicebamini præputiũ ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manifeſta: ꝙ eratis illo in tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamẽtorũ, promiſsionis ſpem non habentes, & ſine deo in*

9. *Propter quod memores eſtote, quòd aliquando vos qui eratis, &c.* Quanquam Græcis non ſit *qui*, non malè tamen additum eſt ab interprete explicandi gratia: ſecundo verò loco pro eo quod quidam habent, qui eratis in illo tempore, veteres codices habent, quod eratis, eſt autem repetitio ſuperflua ſicut & Græcis, ſed propter longũ hyperbaton, prioris oblitus rurſum Paulus addidit. ſenſus ergo eſt, memores eſtote quòd vos qui eratis gentes in carne qui dicebamini, &c. eratis in illo tempore, &c. *Vos ergo qui eratis gentes in carne*, id eſt, carnalia ſectantes deſideria, *qui dicebamini præputium*, id eſt, per ignominiam vocabamini præputiati, *ab ea quæ dicitur circuncisio in carne manufacta*.i. à Iudæis carnaliter tantum circunciſis: hoc autem loco τὸ manufacta refertur non ad τὸ *carne*, ſed ad τὸ *circunciſio*. nec ocioſum eſt quod de circunciſione Iudæorum loquens ait, *quæ dicitur*, quaſi dicatur tantum, non item vera ſit circuncisio: deinde quòd manufactam & in carne eſſe dicit, ad diſtinctionem ſpiritualis in corde circunciſionis. Mementote, inquit, quòd eratis tunc *ſine Chriſto* .i. ſine Chriſti fide explicita vel implicita, *alienati à conuerſatione Iſrael*. Græcè, τῆς πολιτείας, quod eleganter interpres vertit conuerſationem, melius quàm qui rempublicam & ciuilitatem. neque enim incommodum fuiſſet Epheſiis extra rempublicam Iſrael eſſe, modò vnum deum cum Iſrael verè coluiſſent. cùm ergo πολιτεία ἀντὶ τῆς διαίτης ſumatur .i. pro vitę ratione & inſtituto: πολιτεύεσθαι aũt cõuerſari ſignificet, rectè vertit interp̃s alienati à cõuerſatione Iſrael. i. alium viuendi ritum habentes: illi vnum deum adorabant, vos ſimulachra muta colebatis: eratis quoque *hoſpites teſtamentorũ*, Græcè, ξένοι τῶν διαθηκῶν. i. alieni à teſtamentis & extranei. hoc eſt, ad quos nihil ſpectabant teſtamenta & pacta Iudęis facta. vtrũque enim ſignificat ἡ διαθήκη. Sunt qui ſequens verbum promiſsionis iungunt cum præcedentibus, vt ſit ſenſus, hoſpites teſtamentorum promiſsionis. i. extranei nec partem habentes in promiſsis teſtamentis, & pactis, neque ſpem habentes reſurrectionis. Alij legunt promiſsionis ſpem non habentes, id eſt, non ſperantes in promiſsio-

cretis euacuans, [12] *ut duos cõdat in*
ſemetipſo in unum nouum hominẽ,
faciens pacem, ut reconciliet ambos
in uno corpore deo, per crucem, in-
terficiens inimicitias in ſemetipſo.
Et ueniens euangelizauit pacẽ[13] *uo-*
bis qui longè fuiſtis : & pacem iis
Rom. *qui propé quoniam per ipſum habe*
5.a. *mus acceſſum ambo in uno ſpiritu*
ad patrem. Ergo iam non eſtis[14] *ho-*
ſpites & aduenæ : ſed eſtis [15] *ciues*
ſanctorũ & [16] *domeſtici dei, ſuper-*
ædificati ſuper fundamentum apo-
ſtolorum & prophetarũ, ipſo ſum-
mo[17] *angulari lapide Ieſu Chriſto:*
in quo omnis ædificatio conſtructa,
creſcit in templum ſanctum in do-
mino, in quo & uos coædificamini
in habitaculũ dei in ſpiritu ſancto.

12. *Vt duos*, ſcilicet populos, tanquam duos homines *condat*, id eſt, creet: Græcè, κτίσῃ, *in vnum nouum hominem*, id eſt, per vnitatem fidei duos populos quodam modo faciat vnum nouum hominem in nouitate vitæ ambulantem, & facta pace reconciliet ambos populos deo *in vno corpore* eccleſiæ per crucem & paſsionem ſuam, interficiens inimicitias ſiue Iudæorũ & gentiũ mutuas, ſiue omnium hominum cum deo. interficiens, inquam, *in ſemetipſo*, id eſt, per ſemetipſum, ſcilicet per mortem ſuam. quo loco interpres legit ἐν αὑτῷ, id eſt, in ſemetipſo: alij Græci legunt ἐν αὐτῷ, ſpiritu leni, & referũt ad τὸ σαυρῦ, vt ſit ſenſus, vt ambos deo reconciliet per crucem, interficiens inimicitias in ea ſcilicet cruce.

13. *Vobis qui longè fuiſtis*, id eſt, qui procul eratis à deo per idololatriam, & his qui propè. i. Iudæis: qui propiores erãt, per vnius dei cultũ.

14. *Hoſpites*. Græcè, ξένοι, extranei.

15. *Ciues ſanctorum*. Græcè, συμπολῖται. i. conciues & municipes, quia ad idem ius cæleſtis patriæ recepti, cum veris ciuibus ſanctis angelis.

16. *Domeſtici dei*, id eſt, familiares, ſuper fundamẽtum apoſtolorum, id eſt, fidem à prophetis prædictam, & ab apoſtolis prædicatam.

17. *Angulari lapide*. angularis lapis Chriſtus dicitur, quòd ei totum innititur ſpirituale ædificium: in quo omnis ædificatio cæleſtis eccleſiæ conſtructa, creſcit & exurgit in templum ſanctum deo: dum fideles per gratiam dei templum efficiuntur, in quo, inquit, & vos coædificamini in habitaculum dei in ſpiritu ſancto, id eſt, vt per habitantem in vobis ſpiritum ſanctum, templum & domicilium dei ſitis.

Dilucida

Dilucida uerſio ſecundi capitis ex Græco.

ET uos quoque tum ille ad uitam reuocauit, quum propter delicta & peccata ueſtra mortui eſſetis, in quibus aliquando ex more mundani huius ſeculi degebatis: próque uoluntate illius & arbitrio, qui cùm aeriorum ſpirituum poteſtatibus dominetur, in pertinaces & incredulos homines uim ſuam exerit: è quorum numero omnes aliquando & nos quoque Iudæi fuimus, in concupiſcentiis noſtris carnalibus agentes, & deſideria carnis animíque noſtri ſenſa & cogitata ſectantes. Eramus enim non ſecus ac reliquæ gentes, ab ipſo noſtræ natiuitatis exordio ira & ultione diuina digni. At nos deus abundè miſericors, pro ſumma ſua erga nos charitate & beneuolẽtia, quum pariter uobiſcum ob delicta mortui eſſemus, cum Chriſto etiam ac per Chriſtum Ieſum (cuius gratia ſalui eſtis) uiuos reddidit, & pariter uobiſcum cum illo ſuſcitatos unà cum eo ſedere inter cæleſtes fecit: ut toto ſequenti tempore excellentes gratiæ ſuæ diuitias pro ſua in nos benignitate per Chriſtum Ieſum collatas, oſtẽderet. Quòd enim credidiſtis, & per fidem ſalui facti eſtis, nequaquam id ueſtro merito, ſed ipſius factũ eſt gratia, nõ ullis ueſtris operibus, ſed ſola ipſius beneficẽtia, ut ne quis glorietur ſuis ſe meritis ſaluum, & ad fidem eſſe uocatum. Ipſius enim figmentũ & opus ſumus, in hoc ipſum per Chriſtũ Ieſum cõditi & regenerati, ut recta ſtudioſáque agamus opera, quæ præparauit deus ut in illis degeremus. Quamobrẽ memores eſtote quòd uos quondam gentes carnalia tantũ ſectantes deſideria, quũ ab ipſis circunciſione tantum carnali & manufacta circunciſis Iudæis opprobrio uobis præputij nomen uerteretur, ſine Chriſti fide degebatis, abalienati à conuerſatione Iſraelis, ritúque uiuendi Iudaico, teſtamentorum & promiſſarum Iudæis pactionum expertes, quin potius extra omnẽ diuinæ promiſsionis ſpem, ac prorſus ſine ullo dei cultu in hoc mundo uiuentes. Nunc autem poſteaquam in Chriſtum credidiſtis, uos qui longè à deo aberatis, acceſsiſtis tandem, & ad illum appropinquaſtis, ſed per Chriſtũ Ieſum eiúſque ſanguinem. Ipſe eſt enim pax noſtra, qui ex utroq; populo,

imò ex deo & homine, rem unam effecit, ſoluto uidelicet per carnem ſuam medio illo maceriei pariete, inimicitiis ſcilicet hominũ cum deo, & ipſorum inter ſe diſſolutis, & Moſaica lege, quæ mãdatorum conſtabat multitudine, decretis abrogata euangelicis: ut è duobus populis pacem inter eos firmans, quodam modo condat ac faciat nouum unum hominem, atque ambos in uno eccleſiæ corpore per crucem ac mortem ſuam deo patri recõciliet, peremptis in ſemetipſo per eam ueteribus inimicitiis. Itaque mundum hunc ingreſſus, & uobis qui procul ab illo eratis, & iis qui propius ad illũ accedebãt, Iudæis, lætũ ac fauſtũ pacis nunciũ attulit: adeò ut iam per illũ uterq; populus acceſſum habeamus in eodẽ ſpiritu ad patrem. Igitur iam non eſtis uelut peregrini & incolæ, ſed ſanctorum conciues & municipes, deíque familiares & domeſtici, ſuper ipſum apoſtolorum & prophetarum fundamentum ædificati: cuius quidem ædificij præcipuus & angularis ille lapis eſt Chriſtus, in quo omne ædificium conſtructum & coagmentatum, per domini gratiam in templum ſanctum exurgit & creſcit. in quo & uos coædificamini, ut per habitantem ſpiritum ſanctum in uobis, dei domicilium ſitis.

ARGVMENTVM *Cap.* 3.

¶ *Myſterium vocationis gentium ſibi reuelatum docet, ſeq; ad illud prædicandum à deo delegatum: ob cuius prædicationẽ in carcere detentus Epheſios hortatur, ne quo pacto ob ſuas afflictiones animo frãgantur, illisq; & virtutem conſtantiæ & plenam dei cognitionem precatur.*

CAP. III.

A H[1]*Vius rei gratia ego Paulus uinctus Chriſti Ieſu, pro uobis gentibus:*[2]*ſi tamen audiſtis diſpẽſationem gratiæ dei quæ data eſt mihi in uobis: quoniam ſecundum reuelationem notũ mihi factum eſt ſacramentum ſi-*

1. *Huius rei gratia.* i. vt vos coædificarẽ Chriſto, ego Paulus, ſubaudi, ſum vinct⁹ Chriſti. i. pro Chriſto: quomodo dicim⁹ martyr Chriſti. i. ꝓ Chriſto. ídq; ꝓ vobis gẽtibus: inuidioſus enim erat Iudæis, ꝙ ſe gentium apoſtolum eſſe teſtaretur: ob eãq; cauſam ab illis accuſatus Romæ tenebatur in vinculis.

2. *Si tamen audiſtis.* Græci habent εἴγε. i. ſi quidem audiſtis diſpenſationem gratiæ quæ data eſt mihi in vos, id eſt, ſi quidem intellexiſtis creditam mihi eſſe admini-

ſtrationem

ſtrationem gratiæ dei inter vos prædicandæ, quæ autem illi credita eſt diſpenſatio oſtendit, dicens; *Quoniam ſecundum reuelationem notum factum eſt mihi ſacramentum.* Græci habent ἐγνώρισέ μοι. i. notum mihi fecit deus. f. ſacramentum ſiue myſterium illud. nam Græcè eſt τὸ μυσήριον, & indicat myſterium illud de gentium vocatione, de quo etiam ſubdit, *ſicut ſupra ſcripſi in breui*, ἐν ὀλίγῳ. i. paucis, vel paulò antè, ſicut præcedēti capite gentes vocatas oſtēdit & cōciues ſanctorum effectas: ſicut, inquit, ſuprà ſcripſi, non quatenus myſterij dignitas & magnitudo exigebat, ſed prout poteſtis legentes intelligere prudentiam meam in myſterio Chriſti, id eſt, ſed quatenus capere poteſtis ſcientiam & intelligentiam meam circa myſteriū Chriſti. ſic enim Græci exponunt, papæ, inquiunt, nequaq̄ oīa quibus opus habebāt, ſcripſerat: ſed ea tantū quorū capaces erāt: ſcripſi ergo ꝓut poteſtis intelligere prudentiā & ſcientiā meā circa myſterium Chriſti, *quod aliis generationibus*, id eſt, alia ætate ac præcedenti tempore non eſt cognitum.

cut ſuprà ſcripſi in breui: prout poteſtis legentes intelligere prudentiā meā in myſterio Chriſti, quod aliis generationibus non eſt agnitū filiis hominum, ſicuti nunc reuelatum eſt ſanctis apoſtolis eius & prophetis [3] *in ſpiritu,* [4] *gentes eſſe cohæredes & concorporales & comparticipes promiſſionis eius, in Chriſto Ieſu per euangeliū. Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum donum gratiæ dei, quæ data eſt mihi ſecundum operationem uirtutis eius.* [5] *Mihi* B

3. *In ſpiritu.* i. ſicut reuelatū eſt nunc apoſtolis & prophetis per ſpiritū, ſcilicet ſanctū: quanq̄ neq; Veronēſis codex neq; Dionyſian⁹ addāt ſanctū: etſi de illo intelligi debet. Ambro. refert τὸ ſpiritu ad τὸ gentes eſſe cohæredes. non eſt ergo agnitum filiis hominum, *ſicut nunc reuelatum eſt, &c.* i. nō eſt taliter & tam ꝑfectè cognitum ſicut nunc eſt.

4. *Gentes eſſe cohæredes*, hoc referendum eſt ad paulò antè præcedētia. & ſic legendum, Notum factum eſt mihi ſacramentum, ſcilicet gentes eſſe cohæredes, &c. quæ verò intercedunt, per parentheſim legenda: myſterium autem hoc eſt, quòd gentes Chriſto concorpores factæ ſunt, id eſt, vnum corpus in eo myſticum conſtituentes: & comparticipes promiſſionis factæ ipſi Abrahæ in Chriſto.

5. *Mihi enim omnium ſanctorū minimo.* Græcis deeſt enim, tamen Græca ſcholia dicunt ſupplendum eſſe γὰρ i. enim. Mihi ergo omniū minimo

minimo data eſt gratia *euangelizare*, id eſt, vt euangelizem *inueſtigabiles* pro imperueſtigabiles Chriſti diuitias, & *illuminare omnes*, id eſt, vt illuminem.

6. *Quæ ſit diſpenſatio*. quidam Græci legunt κοινωνία, id eſt, communicatio: quidam οἰκονομία, id eſt, diſpenſatio, vel adminiſtratio: qui-

1. Co. 15. b. *enim omnium ſanctorum minimo, data eſt gratia hæc, in gentibus euãgelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti, et illuminare omnes, [6] quæ ſit diſpenſatio ſacramẽti abſcõditi à ſeculis in deo, qui omnia creauit: ut innoteſcat principibus & poteſtatibus in cæleſtibus, per eccleſiã, multiformis ſapientia dei ſecundum præfini-*
C *tionẽ ſeculorũ [7] quam fecit in Chriſto Ieſu domino noſtro. In quo habemus fiduciam & acceſſum in confidentia, per fidem eius. [8] Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ eſt gloria*

dam πλοῦτος. i. diuitiæ. duobus primis modis ſenſus eſt: Mihi data eſt gratia poſſe illuminare & docere omnes, quæ & qualis ſit tanti ſacramenti adminiſtratio, quod hactenꝰ in deo latuit, in deo inquam, qui omnia creauit. hoc loco Grçci addunt διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, per Ieſum Chriſtum. Norant enim, inquit Chryſoſtomus, forſitan & prophetæ gentes vocandas. Quomodo verò & ad quanta bona, non nouerant: ſed hoc mihi conceſſum eſt omnibus aperire, *vt innoteſcat principibus & poteſtatibus in cæleſtibus per eccleſiam multiformis ſapientia dei*, id eſt, vt angeli & archangeli, qui ante incarnationem Chriſti tantam dei erga gentes bonitatem ignorabant, ac tam variam illius ſapientiam, eam demum planè compertam haberent *per Eccleſiam*, id eſt, per tanta bona eccleſiæ gentium conceſſa, & tam diuerſos ac tam bene diſpoſitos in ea gradus & ordines. nam per principes & poteſtates in cæleſtibus, nequaquam malignos ſpiritus in aërẽ verſantes oportet intelligere, ſed cũ ſcholiis Græcis, cũ Photio & Gregorio theologo angelos & archãgelos. bene ergo inqt, vt innoteſcat illis multiformis ſapientia dei *ſecundũ præfinitionẽ ſeculorum*, id eſt, ꝓut retrò antè à ſeculo & ab æterno per eccleſiã illis indicare propoſuerat.

7. *Quam fecit in Chriſto*. ὃ quam referre poteſt vel eccleſiam, quam in Chriſto fecit & condidit: vel illam multiformem dei ſapientiam quam in Chriſto pater exhibuit.

8. *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis*. Græcè, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου, ὑπὲρ ὑμῶν. eſt autem ἐκκακεῖν

malis ſuccumbere, defatigari & deficere,& referri poteſt ad perſonam Pauli, peto ne deficiam in tribulationibus meis pro vobis, ſiue quas pro vobis fero: ſiue pro vobis, id eſt, veſtra cauſa. peto ſcilicet, veſtra cauſa,& deum oro, ne ob meas afflictiones deficiatis: qui ſenſus magis videtur accedere ad Græca. nam ſi legimus quas pro vobis fero, pro eo Græci haberent ταῖς ὑπὲρ ὑμῶν, præſtat autem vertere, ne deficiatis, néve conſternemini ob meas tribulationes & afflictiones: periculũ enim erat, ne præceptore ſuo in tantis periculis conſtituto, animo concidêrent: obſecro itaque ne deficiatis ob meas tribulationes *quæ eſt gloria veſtra*, quaſi dicat, non modo ob eas non debetis ſuccumbere, ſed gloriari potius, quòd princeps & pręceptor veſter dignus habitus eſt, pro nomine Ieſu contumeliam pati.

ueſtra. Hius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti, 9 ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur, 10 ut det uobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, uirtutẽ corroborari per ſpiritum eius in interiori homine: Chriſtum habitare per fidẽ in cordibus ueſtris, 11 in charitate radicati & fundati, ut poßitis comprehendere

7. *Ex quo omnis paternitas.* Græcè πατριὰ, quod paternitatem (vt ita dicam) & parentelam ſignificat ac familiam, ſiue cognationem & affinitatem. Id ergo Paulus innuit, ſe orandi gratia ne ipſi deficiãt flectere genua ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti, qui non modo ipſius pater eſt, ſed (diuerſa tamen ratione) omnium tam hominum quàm angelorum: id enim ſignificat quod ait, ſiue in cælis ſiue in terra. ab ipſo enim communi omnium parente, affines ſunt angeli & homines: atque ita quum de eadem familia ab eodem patre ſpiritualiter prognati ſimus, communem oportet eſſe omnium in illum affectionem & voluntatem.

10. *Vt det vobis virtutem corroborari per ſpiritum eius in interiori homine.* Græci habent, ἵνα δώῃ ὑμῖν δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, id eſt, ad verbum, vt det vobis virtute corroborari per ſpiritum ſuum in interiorem hominem. hoc eſt, vt det vobis ſecundum interiorem hominem virtute ſua per ſpiritum ſuum corroborari, *& Chriſtum habitare per fidem in cordibus veſtris.* i. concedat vt per fidem in cordibus veſtris Chriſtus habitet.

11. *In charitate radicati.* Photius Græcus vt ſolœciſmum vitet, ſic ordinat, vt vos radicati & fundati in charitate poſsitis cõprehendere. quæ

quæ ſit latitudo .i. immenſitas potentiæ diuinæ: *& longitudo*.i. æternitas & ſublimitas naturæ: *& profundum*.i.profunditas ſcientiæ, *Scire etiam charitatem Chriſti ſupereminentem ſcientiæ.* Græcè ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως.i.vel maiorem q̃ quæ virtute humana cognoſci poſsit,vel quæ exuperat omnem humanã ſcientiam. Quidam præcedentia, ſcilicet quæ ſit latitudo,referunt ad vocationem gentiũ.i.vt poſsitis cognoſcere quãtę dignitatis & virtutis eſt hoc myſterium. vſus eſt autẽ vocabulis omnium dimenſionum corporalium,ad exprimendam illius magnitudinem.mihi videtur ſimplicior ſenſus eſſe, vt poſsitis cognoſcere omni dimenſione immenſa Chriſti erga vos beneficia.

cum omnibus ſanctis, quæ ſit latitu-
do, & lõgitudo, & ſublimitas, &
profundum: ſcire etiã ſupereminẽ-
D *tem ſciẽtiæ charitatem Chriſti:* 12 *ut*
impleamini in omnem plenitudinẽ
dei. Ei autem qui potens eſt omnia
13 *facere ſuperabũdãter quàm peti-*
mus aut intelligimus, ſecũdum uir-
tutem quæ operatur in nobis: 14 *ipſi*
gloria in eccleſia, & in Chriſto Ie-
ſu, in omnes generationes ſeculi ſe-
culorum. Amen.

12. Vt *impleamini*.i.ſicut Gręci exponunt, vt impleamini omni virtute qua deus plenus eſt,vel impleamini.i.perficiamini & perfectè cognoſcatis vſq; ad plenitudinem & perfectam cognitionem dei,quæ eſt vnum deum in tribus perſonis plenè intelligere & adorare.

13. *Facere ſuperabundanter*.i.abundantius ſui cognitionem bonáque omnia largiri,quàm petere vel excogitare poſsimus.

14. *Ipſi*.ipſi,ſuperfluit,ſed Hebręorum more locutus eſt,qui dicunt, cuius eius.

Dilucida uerſio ex Græco tertij capitis.

HVius rei gratia ego Paulus ob Chriſtum Ieſum & annunciatum uobis gentibus euangelium, captiuus ago in uinculis: ſiquidem intellexiſtis creditam eſſe mihi adminiſtrationem gratiæ dei erga uos prædicandæ, utque iuxta reuelationem notũ ipſe mihi fecerit occultum illud ſacramentum & myſterium, quemadmodum breui paulò antè ſcripſi uobis, quatenus inter legendum meam de Chriſti myſterio ſcientiam intelligere poteſtis: quod priſcis temporibus aliáque ætate nulli unquam hominum taliter ag-

nitum eſt,qualiter nunc ſanctis eius apoſtolis & prophetis reue-latum:myſterium,inquam,illud quo deo uiſum eſt gētes unà cum Chriſto hæredes unúmque in illo corpus conſtituentes, & promiſſionum in ipſo factarum per euangelij adprehenſionem participes facere:cuius ego miniſter ſum factus pro gratuita illa in me dei beneficentia,quam mihi iuxta efficacem uim ac uirtutem ſuam contulit. Mihi enim ſanctorum omnium minimo & infimo, per dei gratiam credita eſt prouincia inſcrutabiles illas Chriſti diuitias gentibus annunciandi,atque omnibus in lucem proferendi, quæ ſit communicatio & diſpenſatio, quantæ diuitiæ myſterij à ſeculo in deo,rerum omnium per Chriſtum Ieſum conditore,abſconditi, ut uel nunc tandem per eccleſiam ipſis principibus & poteſtatibus cæleſtibus,angelis ſcilicet atque archangelis, innoteſcat uaria illa & multiformis dei ſapientia, quam (iuxta quod olim ante ſecula decreuerat)in Chriſto Ieſu domino noſtro exhibuit,per quem adepta liberè loquendi fiducia confidenter ad deum in fide ipſius accedimus. Quamobrem ueſtra illum gratia obſecro ne ob ullas meas afflictiones,quas ueſtra cauſa fero, animo concidatis ac deficiatis,quum gloriandi magis ex illis argumentum habeatis. Quapropter flexis genibus ad patrem domini noſtri Ieſu Chriſti oro & ſupplico, à quo uidelicet omnium tum in cælo angelorum,tum in terra hominum cognatio & affinitas fluit,ut pro exuberante ſua illa gloria,uirtute uos ſecundum interiorem hominem per ſpiritum ſuum corroboret, & Chriſtum per fidem habitare in cordibus ueſtris faciat:ut poſtquam in charitate altè radices egeritis,ac fundamenta in illa ieceritis,percipere poſſitis unà cum ſanctis omnibus,quæ ſit latitudo, longitudo,ſublimitas,& profunditas,& ſemel Chriſti in uos charitatem omni humana cognitione ſuperiorem intelligere,ut omni plenitudine diuina & perfectione compleamini. Ei autem qui pro ea quam in nos uirtute exercet,omnia iſthæc facere & largiri abundantius multo quàm poſtulare aut intelligere ualemus,poteſt:ſit in Chriſto Ieſu gloria ſempiternis ſeculorum ætatibus.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ Totũ penè hoc caput paræneſes habet: nam primum ad communem pacem hortatus diuerſa Chriſti erga eccleſiã dona in vnius corporis coagmentationem enumerat. Deinde veterem hominem exuere, & nouum induere precatus, totus eſt in formandis illorum moribus.

CAP. IIII.

A *OBſecro itaq; uos ego uinctus in domino, ut[1] digne ambuletis uocatiõe qua uocati eſtis, cũ oĩ humilitate & mãſuetudine, cum patiẽtia, ſupportãtes inuicẽ in charitate, ſoliciti ſeruare*
Rom. *unitatem ſpiritus in uinculo pacis.*
12.c. [2] *Vnum corpus, & unus ſpiritus, ſi*
1.Co. *cut uocati eſtis in una ſpe uocationis*
12.b.
B *ueſtræ. Vnus dominus, una fides, unum baptiſma. Vnus deus & pater*
Ma!. *omniũ, qui ſuper omnes, & per om*
2.b. *nia & in omnibus nobis.* [3] *Vnicui*
Rom. *q; aũt noſtrum data eſt gratia ſecun*
12.a. *dum menſuram donationis Chri-*
1.Co. *ſti. Propter quod dicit,* [4] *Aſcendens*
12.b.
2.Co. *in altum, captiuam duxit captiuita*
10.d. *tem, dedit dona hominibus.* [5] *Quòd*
Pſal. *autem aſcendit: quid eſt, niſi quia*
67.d. *& deſcendit primum in inferiores partes terræ? Qui deſcendit, ipſe eſt & qui aſcendit ſupra omnes cælos,*

1. *Dignè ambuletis vocatione.* i. pro dignitate vocationis ad quam eſtis vocati.

2. *Vnum corpus & vnus ſpiritus*, ſub. ſitis, ſcilicet ſitis vnũ corpus myſticum in Chriſto & eccleſia & vnus ſpiritus, quippe qui vno ſpiritu potati in baptiſmo eſtis. Sitis ergo, inquit, vnum corpus & vnus ſpiritus per mutuam animorum conſenſionem, ſicut vocati eſtis in eadem ſpe vocationis veſtræ, id eſt, ſicut ad eandem ſpem vocati eſtis.

3. *Vnicuique autem.* prædicit in corpore myſtico diuerſa eſſe dona, prout Chriſtus variè menſus eſt & partitus omnibus, neque ea tamẽ vnitatem eccleſiæ ſcindere.

4. *Aſcendens in altum.* Teſtimonio Dauidis oſtẽdit prędictã eſſe hanc in nos Chriſti munificentiam. Pſal. autem 67. ſic habetur, Aſcendiſti in altũ, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus. Paulus nonnulli ſuo more mutatis ſecundã perſonam mutauit in tertiam. Aſcendens ergo Chriſtus in altum, id eſt, in cælũ die aſcenſionis *captiuam duxit captiuitatem.* i. mortem & diabolum quos viribus extinctis captiuos & victos tenebat, vel nos ipſos qui captiui eramus diaboli, ab illo vi eripuit, & ſecum in ſpe in amœna paradiſi trãſtulit.

5. *Quòd autem aſcendit.* Ex aſcenſu Chriſti deſcẽſus etiam meminit:

quid nobis,inquit,innuit ꝙ aſcenderit in cælum,niſi ꝙ prius in inferiores partes terræ deſcenderit? hunc autem deſcenſum quidam accipiunt in vterum virginis,quidam in ſepulchrũ,alij(quod præſtat) in infernum,quò nimirum deſcendit,Zacharia teſte,vt educeret vinctos ſuos de lacu,in quo non eſt aqua.

[6] *ut impleret omnia.* Et ipſe dedit quoſdam quidem apoſtolos, quoſdã autem prophetas,alios uerò euãgeliſtas,alios autẽ paſtores & doctores ad [7] conſummationem ſanctorum,in opus miniſterij, in ædificationẽ corporis Chriſti: [8] donec occurramus omnes in unitatem fidei & agnitionis filij dei, in uirum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti: ut iam non ſimus paruuli, fluctuantes, & C 1. Co. 12.d.

6. *Vt impleret omnia.* Vel vt compleret omnia,quę de ſe ſcripta erant, vel vt omnia perficeret.

7. *Conſummationem*, id eſt, vt ſancti & fideles,per eorũ regimen & inſtructionẽ cõſummati & perfecti euadãt. *In opus miniſterii*,vt operentur & laborent in credita ſibi adminiſtratione.

8. *Donec occurramus omnes*,id eſt,futuri ſunt hi gradus, & ordines in eccleſia, *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis filii dei*, id eſt,donec omnes in Chriſtum credant & agnoſcant filium dei,atque ita fiat vnum ouile & vnus paſtor. Donec etiam occurramus in virum perfectum & menſuram *ætatis plenitudinis Chriſti*.quidam hoc referunt,& exponunt vſque ad reſurrectionem,in qua ad perfectam ætatem 33.annorum,quæ eſt Chriſti ætas,reſurgemus. Sed præſtat hoc de dei & Chriſti cognitione intelligere. Omnes enim nos quandiu in hoc mundo agimus,ob vndique fluctuantes hæreſeon ventos,& perſecutionũ procellas,ſumus velut paruuli fluctuãtes,& inſtabiles,nec ſatis firmi,obnoxij hominũ nequitiæ & ſeductioni.& ideo quoſdam dedit deus in eccleſia, apoſtolos, prophetas,paſtores,& doctores,qui nos velut paruulos regãt,& inſtituãt, donec omnes in Chriſtum credant,& eum agnoſcant, & *euadamus in virum perfectum*.i. deſinamus eſſe fluctuãtes paruuli, ſed perfectã, & ſolidam fidem habeamus,nullis ventorum flatibus, nullis perſecutionum procellis obnoxiam:& perueniamus *ad menſuram ætatis plenitudinis*,id eſt,plenæ ætatis Chriſti, id eſt,quemadmodũ in perfectam ætatem perfectamque membrorum omnium proportionẽ Chriſtus peruenit,ita & nos ad perfectam plenamq́, Chriſti & dei cognitionem perueniamus, & perfecta conſummataque ſit membrorum

brorum eccleſiæ proportio.ſic Oecumenius.Hoc autem ante gene ralem omniũ reſurrectionẽ futurũ nõ eſt,& ideo hucuſq; illi in eccleſia gradus,& ordines duraturi ſunt. His ergo verbis nihil aliud hic vult Paulus,niſi ꝙ hierarchicus ordo eccleſiæ vſq; in finem duraturus eſt,donec perfectis omnibus ceſſet omnis in terra prelatio.

9 circunferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominum, in aſtutia ad circunuentionem erroris : ueritatem autem facientes in charita-
D *te, 10 creſcamus in illo per omnia qui eſt caput Chriſtus: 11 ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis,ſecundum operationem in menſuram uniuſcuiuſque membri,augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.*

9. *Circunferamur*, περιφερόμενοι. eſt aũt περιφέρομαι in errorem induci,ac perturbari.quod ſignificatum hoc loco quadrat.i. dedit nobis deus doctores & apoſtolos, & prophetas,ne in doctrinę incertitudine fluctuemus ad omnem ventum & conſiliũ doctrinæ: & circũferamur, id eſt,in errorem mittamur per hominũ aſtutiam,& nequitiam, ad circũuentionẽ erroris, id eſt,circumuenti, & inſidiis intercepti.

10. *Creſcamus*. Græcè αὐξήσωμεν. Ambroſius & Hier.interpretãtur,augeam⁹ in illo omnia.i.nos noſtraq́; oĩa in Chriſto meliora faciamus,à verbo αὔξω, qđ ſignificat augere.ĩterpres futurũ ſumpſit ab αὐξάνω,qđ ſignificat creſcere.

11. *Ex quo totum corpus*. huius loci ob hyperbatũ ſubobſcuri hic ſenſus eſt:quemadmodum ſpiritus vitalis à capite defluens & cerebro, ſenſum & energiam quandam membris omnibus impartitur,vnde totũ corpus cum ſuis membris iuxta cuiuſque proportionem creſcit & coaleſcit,modo per diuerſas commiſſuras & iuncturas, neruos,articulos,muſculos,& tendones,ſibi inuicẽ connexa ſint mem bra,nec ab ſeſe inuicem ſeparata,alioqui influere nõ poteſt:ita ſpiritus ſanctus à capite noſtro Chriſto manans & procedens,in ſingula corpis eccleſię myſtici mẽbra, vĩ, virtutẽ,& gratias ſuas cũ quadã energia & efficacia diffundit,modo totũ corpus bene ſic copactũ,bene.ſ.inuicẽ cõnexis mẽbris,ſinguliſq; ſuo loco hærẽtibus, & aĩorũ cõſenſione velut quadã iũctura colligatis:ꝑ quã ſpirit⁹ ſancti virtutẽ è capite manãtẽ,totũ corp⁹ eccleſiæ creſcit,nõ æqualiter in mẽbris oĩb⁹:ſed ꝓ cuiuſq; cõditione ac ꝓportione, iuxta qđ diuiſit illis ſpirit⁹ ſanct⁹.Chryſo.interp̃tat̃ corp⁹ cõpactũ & cõnexũ,corp⁹ eccleſię in Chriſto adglutinatũ & vnitũ.*Iũcturã ſubminiſtrationis* ex-

ponit ſpiritũ ſanctũ nobis à Chriſto ſubminiſtratũ. Photi⁹ autẽ interptat̃ πᾶσαν ἁφὴν.i. oẽm iũcturã τ̃ πάντων συναφὴν.i. oĩm inter ſe cohęrẽtiã & cõnexionẽ: cõnexionẽ verò ſubminiſtrationis, putat eſſe hebraiſmũ, quaſi dicat Paulus, p oẽm inter ſe cõnexionẽ vobis à Chriſto ſubminiſtratã. quia illud ꝙ inuicẽ cohæremus, diuinæ ſit largitiõis. Mihi videtur πᾶς ſumi ἀντὶ τοῦ ὅλου.i. omnis p toto & integro: & hoc modo ſic mihi videtur locus iſte dilucidi⁹ verti poſſe: Ex quo totum corpus compactum & connexum per integram & perfectã membrorum inter ſe connexionẽ, & cohærentiã illis à deo cũ actuoſa efficacia ſubminiſtratam, pro modo & menſura cuiuſq; membri in charitate ad ædificationem ſuiipſius creſcit & coaleſcit. connexionem autem & cohærentiam membrorum inter ſe, qua corpus eccleſiaſticũ coaleſcit, ipſas mentium & animorum conſenſiones debemus intelligere.

[12] *Hoc igitur dico & teſtificor in domino, ut iam nõ ambuletis ſicut & gentes ambulant in uanitate ſenſus* Rom. 1.c.
ſui, tenebris obſcuratũ habẽtes intellectũ, alienati à uita dei per ignorantiã, quæ eſt in illis propter cæcitatem cordis ipſorũ. qui [13] *deſperantes, ſemetipſos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis,* [14] *in auaritiã.* [15] *Vos autem* E
non ita didiciſtis Chriſtũ: ſi tamen illum audiſtis & in ipſo edocti eſtis,

12. *Hoc igitur dico & teſtificor in domino*.i. hoc iubeo, & teſtificor ĩ domino, hoc eſt (vt Græca ſcholia explicãt) deũ teſtẽ inuoco, hæc me vobis iniũxiſſe, ſequẽtia ſcilicet, vt iam nõ ambuletis, &c. quĩ locus ſequens eo pacto referretur non ad teſtificor, ſed dico vel iubeo.

13. *Deſperantes*. interpres legit ἀπηλπικότες.i. cùm deſperaſſent vel diffiſi. Nã ἀπελπίζω deſpero ſignificat. Alij legũt ἀπηλγηκότες, qđ vno verbo Latino aptè reddi nõ poteſt. dicũtur autẽ Gręcis ἀπαλγεῖν, qui omni dolore ac ſenſu mali vacãt, atq; ad omnẽ naturę ſenſum obſurduerunt, & ſecundum hoc ſenſus eſſet: Qui quum obſurduerint in malis, neq; iã malum ſuũ ſentiãt, vel quũ de miſericordia dei deſperarĩt, ſemetipſos tradiderũt in oẽm immũditiã & auaritiã.

14. *In auaritiam*. Græcè ἐν πλεονεξίᾳ. amplius autem dicit πλεονεξία, quàm auaritia, affectum ſcilicet, aliena etiam vi & violentia diripiendi.

15. *Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum*, id eſt, non ſic edocti eſtis in Chriſto facere. *Si tamen illum audiſtis, &c.* Græcis eſt εἴγε.i. ſiquidem audiſtis: quod confirmãtis eſſe putat Chryſoſtomus: Græca ſcholia putant

putant eſſe poſſe ambigentis,ſic enim aiunt,tu Græca vide ſi voles. Poteſt & hoc quiſpiã inſtar dubitantis accipere ,quo videlicet amplius illos perſtringat,quaſi diceret, Ambigo enim ſi is qui Chriſtũ audiit & doctus eſt huiuſmodi perpetret,hoc modo non malè vertit interpres,τὸ tamen.

Colo. *[16]ſicut eſt ueritas ĩ Ieſu,deponite uos*
3.b. *ſecũdũ priſtinã cõuerſationẽ ueterẽ*
hominẽ,qui corrũpitur ſecundũ de-
Rom. *ſideria erroris.Renouamini aũt ſpi*
6.a. *ritu mentis ueſtræ,& induite nouũ*
Colo. *hoĩem,qui ſecundũ deũ creatus eſt*
3.b. *in iuſtitia & ſanctitate ueritatis.*
Heb. *Propter quod deponẽtes mendaciũ,*
12.a. *loquimini ueritatẽ unuſquiſque cũ*
1.Pet. *proximo ſuo : quoniã ſumus inuicẽ*
2.a. & 4. *mẽbra.Iraſcimini,& nolite pecca*
a. *re.*[17]*Sol nõ occidat ſup iracundiã ue*
zach. 8.c. *ſtrã. Nolite locũ dare diabolo. Qui*
F *furabatur,iã nõ furetur: magis aũt*
Pſal. *laboret operãdo manibus ſuis quod*
4.b. *bonũ eſt,ut habeat unde tribuat ne-*
Iaco. *ceſſitatẽ patiẽti.Omnis*[18]*ſermo ma-*
4.b. *lus ex ore ueſtro nõ procedat, ſed ſi*
quis bonus ad ædificationẽ fidei, ut

16. *Sicut eſt veritas in Chriſto Ieſu.* Græca ſcholia aiũt hũc locũ referri poſſe ad præcedẽtia & ſequẽtia. primo modo ſenſus eſt: ſi tamẽ audiſtis illum & docti eſtis in illo, ſicut in Ieſu eſt omniũ doctrina & veritas: ἀλήθειαν enim ἀντὶ τῆς δικαιοσύνης.i.veritatẽ pro iuſtitia ſumũt: quaſi dicat Paulus, nõ ita didiciſtis viuere in Chriſto, ſi tamẽ illũ audiſtis & in illo docti eſtis, ſicut in eo eſt oĩs veritas & iuſtitia.i. ſicut in illo, nil niſi verè & iuſtè viuere docemur. ſecundo modo ſenſus eſt: nõ ita docti eſtis in Chriſto, ſi tamẽ illum audiſtis & ĩ ipſo docti eſtis (ſicut in ipſo eſt omnis veritas) deponere veterem hominẽ: nã quod interpres vertit, deponite, & paulò pòſt renouamini, & induite, Græcis ſunt infinitiui, qui ſæpe per imperatiuos vertuntur, quomodo interpres vertit : & ita legendo faciendus eſt punctus in τῷ Ieſu. *Veterem hominem* verò Paulus appellat, veteres peccandi affectus, *Nouum* autem, nouam mentem Chriſti fide innouatam.

17. *Sol non occidat.* i. ſi vos cõtingat affectione naturali iraſci, ne diutius iram cõcoquatis, ſed ante ſolis occaſum eã ponite. id eſt enim quod ante dicebat ex Pſal. Iraſcimini & nolite peccare. i. ſi vos iraſci contingat, vt ſunt humanæ mentis affectiones: nolite immorari in illa naturali ira, & conſenſum illi præbere.

18. *Sermo malus.* Græcè σαπρὸς, id eſt, ſpurcus & fœtidus.

19. *Contriſtate ſpiritum dei*, id eſt, illum aduerſus vos irritare, & facere vt inſtar contriſtati ſe habeat: in quo ſpiritu ſignati eſtis in die redẽptionis, id eſt, cuius gratia, & chariſmate *in die redemptionis*, id eſt, baptiſmo os noſtrum ſigillatum eſt, adeò vt præter eius authoritatẽ, qui ſigillũ appoſuit, aperire non liceat, quãto minus ad ſpurca & putida verba?

1. *Nec nominetur*. i. ne nominetur quidem inter vos *Sicut decet ſanctos*. i. quẽadmodum par eſt ſanctos & Chriſtianos cuiuſcunque turpis verbi & facti expertes eſſe.
2. *Quæ ad rem non pertinet*. quidã codices habent & puto interpretem vertiſſe, pertinent: eſt enim Græcè τὰ ἀνήκοντα. i. indecẽtia, & refertur ad omnia illa vitia prius nominata. vitio autem deſcriptoris ſublatum eſt τὸ n.
3. *Quod eſt idolorum ſeruitus*. noſter interpres videtur legiſſe ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία, ſed Græci nunc habent ὅς ἐστιν εἰλωλολάτρης, id eſt, qui eſt idololatra, hoc eſt, idolorum cultor vel ſeruus.
4. *Filios diffidentiæ*, id eſt, filios ſiue homines incredulos & inobedientes.

det gratiam audientibus. Et nolite G
19*contriſtare ſpiritũ ſanctum dei: in*
quo ſignati eſtis in die redemptiõis.
Omnis amaritudo, & ira, & indi Colo.
gnatio, & clamor, & blaſphemia 3.b.
tollatur à uobis cũ omni malitia. E-
ſtote autem inuicem benigni, miſe-
ricordes, donãtes inuicem ſicut &
deus in Chriſto donauit uobis.

ARGVMENTVM *Cap.* 5.

¶Hoc *toto capite paræneſes propè ſunt* Pauli, *ad bona opera hortantis, & à peccato dehortantis, mutuámq; viro & vxori amicitiam* Chriſti *& eccleſiæ exemplo perſuadentis.*

CAPVT V.

EStote ergo imitatores dei A
ſicut filij chariſſimi, et am Ioan.
bulate in dilectione, ſicut 13.d.
& Chriſtus dilexit nos, et tradidit & 15.
ſemetipſum ꝓ nobis oblationẽ et ho 1.Io. 4.d.
ſtiã deo in odorem ſuauitatis. Forni Colo.
catio autẽ & oĩs immũditia, aut a 3.a.
uaritia [1] *nec noĩetur in uobis, ſicut*
decet ſãctos: aut turpitudo, aut ſtul
tiloquiũ, aut ſcurrilitas, [2] *quæ ad rẽ*
non pertinet: ſed magis gratiarũ a-
ctio Hoc *enim ſcitote intelligẽtes, ꝙ* B
omnis fornicator, aut immundus,
aut auarus, [3] *quod eſt idolorũ ſerui-*
tus. nõ habet hæreditatem in regno 2.th.
Chriſti & dei. Nemo uos ſeducat 2.d.
inanibus uerbis. propter hæc enim Matt.
uenit ira dei in [4] *filios diffidentiæ.* 24.a.

Nolite

Mar. *Nolite ergo effici participes eorum.*
13.a. *Eratis enim aliquãdo tenebræ: nũc*
Luc. *autem lux in domino. Vt filii lucis*
21. b. C *ambulate. (Fructus enim lucis, eſt*
in omni bonitate, & iuſtitia, & ue
ritate) probantes quid ſit beneplaci
tum deo: & nolite cõmunicare ope
ribus infructuoſis tenebrarum, ma
gis autem redarguite. Quæ enim in
occulto fiunt ab ipſis: turpe eſt &
dicere. [5]*Omnia autem quæ arguũ-*
tur: à lumine manifeſtantur. omne
enim quod manifeſtatur: lumẽ eſt.
Propter quod dicit, Surge qui dor-
mis, & exurge à mortuis: & illu-
minabit te Chriſtus. Videte itaque
fratres quomodo caute ambuletis,
Colo. *non quaſi inſipientes, ſed ut ſapien-*
4.a. *tes:* [6]*redimentes tempus, quoniam*
D *dies mali ſunt. Propterea nolite fie-*
ri imprudẽtes: ſed intelligẽtes quæ
rom. *ſit uoluntas dei. Et nolite inebriari*
12.a. *uino in quo eſt luxuria, ſed implemi*
1.the. *ni ſpiritu ſancto, loquẽtes uobiſmet*
4.a. *ipſis in pſalmis, hymnis, & canti-*
cis ſpiritualibus, cantantes & pſal
lentes in cordibus ueſtris domino:
gratias agentes ſemper pro omnib'
E *in nomine domini noſtri Ieſu Chri-*
ſti deo & patri. Subiecti inuicem,
Colo. *ĩ timore Chriſti. Mulieres uiris ſuis*
3.c. *ſubditæ ſint, ſicut domino: quoniam*
uir, caput eſt mulieris, ſicut Chri-
1.cór. *ſtus, caput eſt eccleſiæ. ipſe ſaluator*
11.a.

5. *Omne enim, &c.* id eſt, vt inquit Photius, peccata quum arguuntur & per modeſtam correptionẽ manifeſta fiũt, quodammodo lux efficiuntur, dum per pœnitentiam in iuſtitiam & virtutem conuertuntur. pro hoc enim facit quod allegat ex incerto authore, ſurge qui dormis, & exurge à mortuis & illuminabit te Chriſtus. ſic quorum peccata arguuntur ac illuminante Chriſto, & ad pœnitentiam agente, de tenebris in lucem euadunt, quodammodo lumẽ efficiuntur.

6. *Redimentes tẽpus, quia dies mali ſunt.* non ſua ſubſtantia, ſed hominum malitia. redimi autem tempus dicitur, quando male collocatum in carnalibus deſideriis, bonorum operum exercitio ſarcimus.

7. Lauacro

7. *Lauacro aquæ*.i.baptiſmo.
8. *Mēbra ſumus corporis eius*,id eſt,eccleſiæ,de carne eius & oſſibus eius.i.ſimilem cū eo carnem habentes:vel de carne & oſſibus Chriſti ſumus, *de carne*,id eſt,īfirmitate humanitatis participantes, & de oſſibus diuinitatis latentibus ac ſolidioribus.i.per gratiæ communicationem nōnihil de diuinitate quæ ſub carne latet participantes.
9. *Sacramentum hoc magnum eſt*.quanquam ad literam de mutua viri,& vxoris coniunctione, & dilectione dicta ſint hęc verba,hoc tamē magnū eſt ſacramētum,& myſterium.i.ſub hac matrimonij īſtitutione,myſticè Chriſti, & eccleſiæ latet vnanimis,& indiſſolubilis cōiunctio.Sicut enī patrē, & matrē relinqt hō,vt vxori adhęreat,ſic quodāmodo patrem hō fact⁹ dereliquit Chriſt⁹, ſicut ipſe ait, Exiui à patre, & veni in mūdū,nō per deſertionē diuinitatis, ſed humanitatis aſſumptionem,& matrē ſynagogā cui quatenus Iudę⁹ ſuberat,dereliqt, vt vxori ſuæ.i.eccleſiæ gentium adhæreret.
10. *Verūtamen & vos ſinguli.* Gręcis & Latinis deeſt aliqd hic ſupplēdum,quale eſt vos ſinguli id præſtate,aut aliud ſimile.

corporis eius.Sed ſicut eccleſia ſub- Colo.
iecta eſt Chriſto:ita & mulieres ui 3.c.
ris ſuis in omnibus.Viri diligite u- 1.Pe.
xores ueſtras:ſicut & Chriſtus di- 3.a. Colo.
lexit eccleſiam, & ſeipſum tradi- 3.c.
dit pro ea:ut illam ſāctificaret,mū- F
dans eam [7] lauacro aquæ in uerbo
uitæ, ut exhiberet ipſe ſibi glorio-
ſam eccleſiam non habentem macu-
lam,aut rugam,aut aliquid huiuſ-
modi,ſed ut ſit ſancta & immacu-
lata.Ita & uiri debent diligere u-
xores ſuas,ut corpora ſua.Qui ſuam Gen.
uxorem diligit:ſeipſum diligit.Ne- 2.d.
mo enim unquam carnem ſuam o- Ma.
dio habuit: ſed nutrit & fouet eā, 19.a. Mar.
ſicut & Chriſtus eccleſiā, quia [8] mē 10.a.
bra ſumus corporis eius: de carne 1.cor.
eius & de oſsibus eius.Propter hoc 6.d.
relinquet homo patrem & matrē
ſuam: & adhærebit uxori ſuæ: &
erunt duo in carne una.[9] Sacramen
tum hoc magnum eſt,ego autem di-
co in Chriſto & ī eccleſia.[10] Verū-
tamen, & uos ſinguli unuſquiſque
uxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat:
uxor autem timeat uirum ſuum.

ARGVMENTVM Cap.6.

¶ *Parentes,liberos & ſeruos inſtituit,& aduerſus diaboli inſidias diuina armatura munit, obſecrans interim ſua gratia precationes illos facere de rebus ſuis per Tychicum certiores ſuturos:quibus tandem*

dem bene precatus epiſtolam claudit.

CAPVT VI.

A *FIlii, obedite parētibus ue*
Colo. *ſtris in domino. hoc enim*
3.d. *iuſtum eſt.* [1]Honora pa-
Exo. *trem tuum & matrem*
20.c. Deu. *tuam: quod eſt mandatum*[2]*primum*
5.c. *in promiſſione, ut bene ſit tibi, &*
Eccl. *ſis lōgæuus ſuper terram. Et uos pa*
3.b. *tres, nolite ad iracundiam prouoca*
Mat. *re filios ueſtros: ſed educate illos in*
15.a. *diſciplina, & correptione domini.*
Mar. 7.b. *Serui obedite dominis carnalibus,*
Colo. *cum timore, & tremore in ſimpli-*
3.d. *citate cordis ueſtri, ſicut Chriſto:*
Tit. [3]*non ad oculum ſeruientes, quaſi ho*
2.c. *minibus placētes, ſed ut ſerui Chri-*
1. Pe. *ſti, facientes uoluntatem dei, ex ani*
2.c. *mo: cum bona uoluntate ſeruiētes,*
ſicut domino, & non hominibus.
Scientes quoniā unuſquiſque quod-
cunque fecerit bonum: hoc recipiet
B *à domino, ſiue ſeruus, ſiue liber. Et*
Deu. *uos domini, eadem facite illis, remit*
10.d. *tentes minas, ſcientes quòd & illo-*
2.Pa. *rum & ueſter dominus, eſt in cæ-*
19.c. *lis: & perſonarum acceptio non eſt*
Iob *apud eum. De cætero fratres,*[4]*con-*
34.b. *fortamini in domino, & in poten-*
Sap. 6.b. *tia uirtutis eius. Induite uos arma-*
Eccl. *turam dei: ut poſſitis ſtare aduer-*
35.b *ſus inſidias diaboli. Quoniam non*
Rom. *eſt nobis colluctatio aduerſus*[5]*carnē*
2.b.

1.*Honora patrem tuum.* honorandi verbum hoc loco non tam pro reuereri & venerari ſumitur quàm pro illis benefacere, & omnem debitā operam præſtare.

2.*Primum in promiſſione*, quia primum eſt cui adiectā ſit promiſſio.

3. *Non ad oculum ſeruientes*.i. non tantum in præſentia vt gratiam dominorum ſimulata animi prōptitudine ineatis, *quaſi hominibus placentes*.i. quaſi hominum tantū inituri gratiam, ſed vt Chriſti ſerui, qui mentis affectū nouit.

4. *Confortamini*.i. roboramini & fortes eſtote.

5. *Carnē & ſanguinem*, id eſt, mortales homines. quomodo Chriſtus ait Petro, Caro & ſanguis non reuelauit tibi.i. nullus hominum.

6.Spiri-

6.*Spiritualia nequitiæ*.i.ſpirituales nequitias in cæleſtibus,quia in aere, quod cælũ dicitur, habitant & dæmones.
7.*Reſiſtere in die malo*.i.difficili tempore, quoties obruerint tentationes: vel ĩ die malo,id eſt,iudicij, qui dicitur dies furoris.*& in omnib[9] perfecti ſtare*. Græcè καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι, ςῆσαι, id eſt, omnibus perfectis & confectis quibus ad hoc bellũ opus eſt, ſtare & ſubſiſtere poſſitis.
8 *Inſtantia* προσκαρτερήσει, i.perſeuerantia.
9.*Notum facere*, id eſt, vt notum faciam.

& ſanguinem: ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum, contra [6] ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus. Propterea accipite armaturam dei: ut poſſitis[7] reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare. State ergo ſuccincti lumbos ueſtros in ueritate, & induti loricam iuſtitiæ, & calceati pedes in præparationem euangelii pacis: in omnibus ſumentes ſcutũ fidei, in quo poſſitis omnia tela nequiſſimi ignea extinguere, & galeam ſalutis aſſumite: & gladiũ ſpiritus, quod eſt uerbum dei, per omnem orationem & obſecrationem orantes omni tempore in ſpiritu: & in ipſo uigilantes in omni[8] inſtantia, & obſecratione pro omnibus ſanctis: & pro me, ut detur mihi ſermo in apertione oris mei cum fiducia,[9] notũ facere myſterium euangelii, pro quo legatione fungor in catena iſta, ita ut in ipſo audeã, prout oportet me, loqui. Vt autem & uos ſciatis quæ circa me ſunt, quid agam: omnia uobis nota faciet Tychicus chariſſimus frater & fidelis miniſter in domino, quem miſi ad uos in hoc ipſum, ut cognoſcatis quæ circa nos ſunt, & conſoletur corda ueſtra. Pax fratribus & charitas cum fide à deo patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum noſtrum Ieſum Chriſtum in incorruptione. Amẽ.

Gal. 2.b. Colo. 3.d. Act. 10.e. 1.Pe. 1.c. C 1.the. 5.b. Eſa. 59.c. Colo. 4.a. 2.the. 3.a. D

Argumen

Argumentum epiſtolæ Ad Philippenſes.

PHilippenſes Macedoniæ partem occupant, à Philippis vrbe, quam Philippus Macedo condidit ſic appellati. hi quum à Paulo edocti verbum euangelii ſuſcepiſſent, permanſerunt in eo: nec pſeudapoſtolos receperunt, qui quum ſecundò vinctum Paulum audiſſent, per Epaphroditum neceſſaria illi ſuppeditarunt, per quem ad eos ſcribit Paulus, conſolans eos, & eorum fidem laudans, ſimulq; ad mutuam charitatem cohortans, & aduerſus pſeudapoſtolos confirmans.

EPISTOLA
DIVI PAVLI AD PHIlippenſes.

ARGVMENTVM Cap. 1.

¶*Suum erga Philippenſes affectum oſtẽdens, aſſerit nihil ex ſuis vinculis euangelio deceſſiſſe, quin acceſſiſſe multum. Se verò pro euãgelio mortem nihili facere, etſi illorum gratia viuere optat, quibus ad patienter ferendas afflictiones Chriſtum non defuturum affirmat.*

CAP. I.

A *PAulus & Timótheꝰ ſerui Ieſu Chriſti: omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu, qui ſunt Philippis cum* [1]*epiſcopis, & diaconis, gratia uobis & pax à deo patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto.* [2]*Gratias ago deo meo in omni memoria ueſtri ſemper in cunctis orationibus meis pro omnibus uobis: cum*

1. *Epiſcopis & diaconis.* Epiſcopos hoc loco preſbyteros vocat. nam actorum 20. ijdẽ Epheſinæ eccleſiæ miniſtri, preſbyteri vocantur & epiſcopi.

2. *Gratias ago, &c.* gratias, ĩquit, ago deo meo in omni memoria veſtri .i. ſemper iugem veſtri memoriã habẽs, ſuper communicatione veſtra in euangelio, vel vt Gręci habent ἐις τὸ ἐυαγγέλιον, id eſt, in euangelium, id eſt, ſuper beneficẽtia veſtra quã hactenus ex quo credidiſtis, in euangelium, & euangelij miniſtros contuliſtis. vel vt etiam Græca ſcholia exponunt, *ſuper communicatione veſtra in euangelio* .i. ſuper eo ꝙ cum aliis nationibus communicaſtis & participaſtis ĩ euangelio apprehendendo

3. *Sicut,*

3. *Sicut iuſtum eſt*.i.ſicut æquum eſt me de vobis exiſtimare ,*quòd*
vos in corde habeam.i.mihi amiciſſimos,& in vinculis meis,& in de-
fenſione,& confirmatione euangelij,gaudij mei ſocios,& conſor-
tes. Nã hic τὸ eſſe ſuperfluit, vt ſæpe Grecis τὸ εἶναι,id eſt,quum no
uerim veſtrã conſtantiã in euãgelij defenſione,iure exiſtimare de-
beo vos à deo nequaquam
deſerendos,quinimò confi-
dere,quòd quæ bona in vo-
bis cœpit operari,perſeuera
bit vſque in aduentum Chri
ſti.

4. *Eſſe in viſceribus Chriſti*.i.
intime à Chriſto amari: Græ
ci non habent verbum eſſe,
& ita exponunt,teſtis eſt mi
hi deus , ꝙ vos omnes amẽ
in viſceribus Chriſti , id eſt,
amicitia quæ eſt in Chriſto.

5. *In omni ſcientia & ſenſu*.o-
ro,ĩqt, vt charitas veſtra ĩui
cẽ magis ac magis abũdet,
in omni ſcientia & ſenſu. i.cũ
perfecta diſcretione & iu-
dicio , *vt probetis potiora &*
meliora. i. vt Græci dicunt,
nequãdo amicitia iungami-
ni cum hæreticis,& impro-
bis. quidam interpretantur
ſcientiam,myſteriorum co-
gnitionem : ſenſum,rerũ a-
gendarum prudentiam.

6. *Ita vt vĩcula mea manifeſta*
fierent,id eſt, celebria ĩ Chri
ſto. quidam interpretantur
in Chriſto per Chriſtum: vt
vincula mea non obſcuro
loco mãſerint, ſed per Chri
ſtum manifeſta facta ſint,
qui vult non latere fideles

gaudio deprecationem faciens ſu-
per communicatione ueſtra in euan
gelio Chriſti à prima die uſque nũc.
confidens hoc ipſum, quia qui cœ-
pit in uobis opus bonum,perficiet uſ
que in diẽ Chriſti Ieſu.[3]*ſicut eſt mi-*
hi iuſtum hoc ſentire pro omnibus
uobis:eo quòd habeam uos in corde
& in uinculis meis,& in defenſio
ne & confirmatione euangelii,gau
dii mei omnes uos ſocios eſſe.Teſtis
enim mihi eſt deus,quomodo cupiã B
oẽs uos[4]*eſſe in uiſceribus Ieſu Chri*
ſti.Et *hoc oro,ut charitas ueſtra ma*
gis ac magis abundet[5]*in omni ſciẽ-*
tia, & in omni ſenſu : ut probetis
potiora,ut ſitis ſynceri & ſine offẽ
ſa in diem Chriſti,repleti fructu iu
ſtitiæ per Ieſum Chriſtum,in gloriã
& laudem dei. Scire autẽ uolo uos
fratres,quòd quæ circa me ſunt,ma
gis ad profectum uenerunt euange-
lii:[6]*ita ut uincula mea manifeſta fie*
rent in Chriſto,ĩ omni prætorio &
in cæteris omnibus,ut plures è fra-
tribus in domino confidentes in uin
culis meis,abundantius auderent ſi
ne timore uerbum dei loqui.Quidã
quidem, & propter inuidiam &
con-

ſuos teſtes. alij exponunt, vt vincula mea in Chriſto, id eſt, quæ ob Chriſtum patior, manifeſta fierent in prętorio & palatio Neronis, ac cæteris omnibus locis: adeò vt meo malo, & exemplo confirmati fratres, liberius euangelium prædicarent, licet alia & alia ratione. Quidam enim per inuidiam volentes ſibi diſcipulos facere, & tot indies Paulo accedere inuidentes: quidam ex contentione, vt Paulo inimicũ Neronem facerent, tanquã huius prædicationis autori. vnde ait *exiſtimantes preſſurã ſe ſuſcitare vinculis meis*, id eſt, præter vincula & carceres, varijs me oppreſſionibus affligere.

contentionem: quidam autem & propter bonam uoluntatem Chriſtum prædicant. Quidam ex charitate: ſcientes quoniam in defenſio-
C *nem euangelii poſitus ſum. quidam autem ex contentione Chriſtum annunciant non ſyncerè: exiſtimantes preſſuram ſe ſuſcitare uiculis meis.* [7] *Quid enim? Dum omni modo ſiue per occaſionem, ſiue per ueritatem Chriſtus annũcietur: & in hoc gaudeo, ſed & gaudebo.* [8] *Scio enĩ quia hoc mihi proueniet ad ſalutem, per ueſtram orationem & ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti, ſecundum expectationem & ſpem meã, quia in nullo confundar, ſed in omni fiducia ſicut ſemper, & nunc ma*

7. *Quid enim?* ſub. mea refert? dũmodo Chriſtus annuncietur, quacunque id ex cauſa fiat, ſiue mei odio, ſiue inuidia.

8. *Scio enim quia hoc*, id eſt, ſcio quòd & inuidia & odium eorum qui Chriſtum predicant, mihi ceſſura ſunt in bonum: ſi quidem veſtris me orationibus adiuueritis, & per eas ſpiritum Ieſu mihi impetraueritis. ſecundũ expectationem & ſpem meam, id eſt, prout valde expecto & certò confido: *quia in nullo confundar*, id eſt, nullius me rei pudebit ob Chriſtum, quinimò cum omni fiducia & conſtantia ſicut hactenus à me factum eſt, magnificabitur Chriſtus, id eſt, glorioſus prædicabitur in corpore meo, *ſiue per mortem ſiue per vitam*, id eſt, ſiue mihi mortem procurarint aduerſarij tunc in corpore meo, per conſtantem mortis tolerationem magnificabitur Chriſtus: ſiue eorum odia & inſidias euaſero, magnificabitur etiam in eodem corpore Chriſtus, quod ab eorum inſidijs toties liberauerit.

9. *Mihi enim viuere Chriſtus eſt*, id eſt, quod viuo, propter Chriſtũ & per Chriſtum viuo, ſicut ad Galat. ait, Quod enim viuo in carne, in fide viuo filij dei. vita enim mea Chriſtus eſt, mori autem lucrũ. id eſt, mortem lucro ducam, per quam ab iis aſſertus miſeriis æternum cum Chriſto viuam.

10. *Quod ſi viuere in carne*. i. quòd ſi vita mea fructum allatura eſt per euangelicam prædicationem (nequis vitæ illum tædio teneri putaret) *&*, id eſt, etiam quid eligam ignoro, quinimò coartor & anguſtior vtrum de duobus malim: vna ex parte cupiens per mortem diſſolui & eſſe cum Chriſto, quod (ſi mea tantum commoda ſpecto) multo mihi melius eſt: alia autem ex parte permanere in carne neceſſariũ, propter vos, id eſt, vitam meam neceſſariã vobis puto, quapropter cõfido me ſeruatũ iri vobis *ad profectum veſtrum*. i. vt proficiatis, *& gaudium fidei veſtræ* id eſt, vt de veſtra inuicem fide gaudeamus *& vt gratulatio veſtra in me*, ſiue vt Græci dicunt καύχημα, id eſt, gloriatio, *abundet in Chriſto Ieſu*, id eſt, vt abunde mihi gratulari, vel de me in Chriſto gloriari poſſitis per meũ aduentum, quòd veſtri gratia ſeruatus ſim & liberatus.

gnificabitur Chriſtus in corpore
meo, ſiue per uitam, ſiue per mor-
tem. [9] *Mihi enim uiuere Chriſtus*
eſt: & mori lucrum. [10] *Quòd ſi ui-*
uere in carne, hic mihi fructus o-
peris eſt: & quid eligam, ignoro.
Coartor autem è duobus: deſide-
rium habens diſſolui & eſſe cum
Chriſto, multo magis melius: per-
manere autem in carne neceſſa-
rium propter uos. Et hoc confidens,
ſcio quia manebo & permanebo D
omnibus uobis ad profectum ue
ſtrum & gaudium fidei: ut gratu-
latio ueſtra abundet in Chriſto Ie-
ſu in me, per meum aduentum ite-
rum ad uos. Tantùm [11] *digne euan-*
gelio Chriſti conuerſamini: ut ſiue
cum uenero & uidero uos, ſiue ab-
ſens, audiam de uobis, [12] *quia ſtatis*
ĩ uno ſpiritu, unanimes collaboran
te fidei euãgelii, & in nullo terrea-
mini ab aduerſariis, [13] *quæ illis eſt*
cauſa perditionis: uobis autem ſa-
lutis, & hoc à deo. Quia uobis do-

11. *Dignè euangelio*, id eſt, quemadmodum par eſt viros euãgelicos.
12. *Quia*, id eſt, quòd.
13. *Quæ eſt illis cauſa, &c.* id eſt, quod vos terrent & affligunt, perditio-

ditionis illis cauſa eſt,vobis ſalutis,& hoc dei gratia,qui vobis dedit non ſolum vt Chriſto credere,ſed vt pati pro eo poſſitis: idem certamen habentes,id eſt, eandem pro Chriſto tribulationem expectantes,qualem me ſuſtinere vidiſtis & audiſtis..

natum eſt pro Chriſto,non ſolum ut in eum credatis,ſed ut etiam pro illo patiamini,idem certamen habẽtes quale & uidiſtis in me,& nũc audiſtis de me.

ARGVMENTVM *Cap.2.*

¶ *Ad concordiam & Chriſti exemplo ad humilitatem & obedientiam eos inuitat. Timotheum quoque & Epaphroditum pollicetur ſe ad eos miſſurum, illorum ſtudium & affectum erga illos & ſeipſum inſinuans.*

CAP. II.

A *SI qua ergo conſolatio in Chriſto, ſi quod ſolatiũ charitatis,[1] ſi qua ſocietas ſpiritus,ſi qua uiſcera miſerationis: implete gaudium meum,ut idem ſapiatis, eãdem charitatem habentes, unanimes, idipſum ſentientes. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: ſed in humilitate,[2] ſuperiores ſibi inuicem arbitrantes:[3] non*

1.*Si qua ſocietas ſpiritus.*i.ſi mecũ aliquã ſpiritus ſancti communicationem accepiſtis, ſi qua viſcera miſerationis: Græci paulò ſecus habent, ſcilicet εἴτις σπλάγχνα,καὶ οἰκτιρμοὶ,& conſtanter penè omnes Græci ſic habent,Veronenſis codex,Aldinus. Dionyſianus autem habet τὶ. Germani ſoli propter incõmodum ſolœciſmi,mutauerunt εἴτις ĩ εἴτινα. ſenſus ergo Græcorum eſt,ſi qua viſcera & miſerationes.interpres legit σπλάγχνα οἰκτιρμῶ, id eſt,viſcera miſerationis. eſt autem idem ſenſus: ſi qua eſt in vobis charitas & mei miſeratio, *implete gaudium meum*, id eſt, conſummate & perficite *vt idẽ ſapiatis.* Græcè φρονεῖτε, id eſt,peride ſentiatis, nec ſint in vobis ſchiſmata, hoc eſt, quod paulopoſt ait,idipſum ſentientes, id eſt, non diuiſi affectionibus aut opinionibus,nihil per contentionem neque per inanem gloriam, ſubaudi fiat.

2. *Superiores ſibi inuicem arbitrantes,*id eſt,nolite inflari & extolli,ſed vnuſquiſque alterũ præſtantiorẽ ſe exiſtimet.

3.*Non quæ ſua ſunt,&c.*i. non tam propriæ vtilitati conſulentes q̃ alienæ.nam τὰ ἑαυτῶν σκοπεῖν Græci dicunt,conſulere rebus ſuis.

4.Hoc *ſentite in vobis*,id eſt, ſic afficiamini erga vos, quomodo ſibi affectus fuit Chriſtus:qui nequaquam ſuis commodis ſtudens , ſed patris gloriam,& noſtrã quærens vtilitatẽ,exinaniuit ſemetipſum.
5.*Qui cum in forma dei eſſet*,id eſt,in eadem cum patre ſubſtantia.

quæ ſua ſunt ſinguli conſiderantes: 1.Co.
ſed & ea quæ aliorum.[4]Hoc enim 13.b.
ſentite in uobis , quod & in Chri-
ſto Ieſu,[5]*qui cum in forma dei eſſet,*
non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe
æqualem deo. Sed ſemetipſum exi-
naniuit formam ſerui accipiens, in
ſimilitudinem hominũ factus, &
habitu inuentus ut homo. Humilia
uit ſemetipſum,factus obediens uſ- Heb.
que ad mortem:mortem autem cru 2.b.
cis. Propter quod & deus exalta-

Formam enim hoc loco & Græcum verbum μορφὴν interpretatur Chryſoſtomus , formam ſubſtantialem.cumergo i forma dei eſſet & conſubſtantialis, atque adeo coæqualis deo patri,*non rapinã arbitratus eſt eſſe ſe æqualem deo.*Photi⁹ ĩterpretatur hoc modo , quod quis rapuit,id celari ſe non vult,neque vel ad tempus ab ſeſe amandare,timens ne ſi diutius celetur, perdatur ac ſibi pereat, non valens rem vendicare vt ſuam:quod verò propriũ habet , facile id celari ſinit, quia quum volet in medium producet. Itaque Chriſtus connaturalem ſibi ac maximè propriam cum patre æqualitatem facile celauit vſque ad formam ſerui humiliatus, qui aliquoties ſe deũ deíque filium aute reſurrectionem prædicari vetuit, ſciens hanc cum patre æqualitatem non eſſe rapinam,nec ſe eam violenter ſibi vendicare , atque ideo eam facilè celauit , quam quoties viſum eſſet, manifeſtaret.Mihi videtur hic poſſe eſſe ſenſus,ad quem accedunt Ambroſ.& Primaſius,ꝙ Chriſtus quũ in forma dei eſſet.i. eiuſdẽ cũ deo ſubſtantiæ & proinde deo æqualis,atq; ideo talis rerũ oĩm dominationẽ haberet,nihil ſibi vẽdicauit poteſtatis,neq; eã cũ patre æqualitatẽ apud homines imperioſè venditauit , ſed exinaniuit & ſemet humiliauit,*Formã ſerui accipiẽs*,i.hominis naturã aſſumẽs, *in ſimilitudinẽ hominum factus*.i.tanquã homo factus,nõ ꝙ vel ſimilitudinis verbũ, vel *tanquã* neget eum hominem factum,ſicut neque Ioan.1.ꝯ quaſi,vidimus gloriã eius quaſi vnigeniti à patre,nõ ꝙ verè nõ eſſet vnigenitus dei patris filius,ſed quomodo ſolem⁹ loqui, ſi regẽ viderimus regali ſceptro & habitu incedentẽ,& dicere,incedit tanq̃ rex,non ꝙ negemus eũ verè regẽ eſſe,ſed quia qualis ipſe eſt rex ver⁹,ita ĩcedit.ſic dicitur Chriſt⁹ ĩ ſimilitudinẽ hoĩm fact⁹ .i.planè inſtar hoĩm ac verus hõ fact⁹,*& habitu inuẽtus vt hõ*.i.ĩ for

ma

uit illum : & [6]donauit illi nomē qđ
B *eſt ſup oēs nomē: ut in nōīe Ieſu oē*
Rom. *genu flectatur, cæleſtiū,terreſtriū,*
14.b. *& infernorū.& oīs lingua cōfitea*
Eſa. *tur,quia domin⁹ Ieſus Chriſtus in*
45.d. *gloria eſt dei patris. Itaq; chariſſi-*
mi mei,[7]ſicut ſēper obediſtis,nō ut ī
præſentia mea tātū, ſed multò ma-
gis nūc ī abſentia mea:cū metu &
tremore ueſtrā ſalutem operamini.
De⁹ eſt enī qui operatur ī uobis &
uelle & perficere,pro bona uolūta
1. Pe. *te. Oīa aūt facite[8]ſine murmuratio*
4.c. *nibus, & hæſitationibus:ut ſitis ſi*
ne querela: & ſimplices filii dei,ſi-
ne reprehēſione in medio nationis
prauæ & peruerſæ.īter quos luce-
tis ſicut luminaria in mūdo:uerbū
C *uitæ cōtinētes ad gloriā meā in die*
Chriſti.quia non in uacuū cucurri:
neq; ī uacuū laboraui.Sed⁹ etſi īmo-
lor ſupra ſacrificiū & obſequiū fi-
dei ueſtræ: gaudeo, & congratulor

ma hoīs.i.perinde ac vnus quis ex hoībus,qđ ad naturā attinet, nō ad cōtractū vitiū.Iſta aūt tria,formā ſerui accipiēs , in ſimilitudinē hoīm fact⁹,habitu inuētus vt hō,idē ſonāt,nimirū ꝙ Chriſt⁹ eandē habens cum patre naturam,quum poſſet ſibi connaturalē cum pa
tre æqualitatē vēdicare,& ſi
ne īiuria ac rapina tribuere:
vt hūilitatis nobis præberet
exēplū,exinaniuit ſemetipſū
& vſq; adeo deiecit , vt no-
ſtra cauſa hoīs naturā & ſer
ui aſſumere nō erubuerit , q
ſe ꝑter oīm īiuriā deū ac do
minū oīm oſtētare poterat.
6.*Donauit illi nomē*.ſ.Ieſu,nō
ꝙ ante īcarnationē Ieſus.i.
ſaluator nō eſſet,ſed qa nō-
dū illud nomē à patre ſibi ꝑ
angelum impoſitum eſſet.
7.*Sicut ſemper obediſtis*.ſic mi
hi videt̄ ordināda lectio,opa
mini veſtrā ſalutē.i.q̄ ad eā
ſpectāt,nō vt ī præſētia mea
tātū,ſed multò magis nūc in
abſentia.i nō me pſente tā-
tū,ſed etiā abſente,ſicut ſem
per antea obediſtis.
8. *Sine murmurationibus*.i.no
lite aduerſus mādata ſupe-
riorū murmurare,aut hęſita
re:ſed qđ illi iuſſerint incun
ctāter nihil hæſitātes facite
vt ſitis ſine querela.Gręc.ἀμεμπτοι.i.tales de qb⁹ cōq̄ri nō poſſint, & *ſīplices*.i.ſynceri filii dei ī medio natiōis prauę.i.īfideliū,*verbū vitæ cōtinētes*.i.cōſeruātes ī vobis,ī diē Chriſti.i.vſq; ad iudiciū,*ad gloriā meā*.i.adeo vt gloriari de vobis poſſi,ī qb⁹ nō fruſtra laboraui.
9.*Si immolor,&c*.i.ſi cōtingat me immolari ꝓpter vos,quos tāquā ſpūalē hoſtiā & ſacrificiū deo immolaui & obtuli:quidē τὸ immolor,nō ad inſtātē mortē referūt,ꝓpter id qđ ante dixit,Scio ꝙ manebo & cōpermanebo omībus vobis,ſed ad quotidianas afflictiones,de quibus alibi ait,quotidie morior per veſtram gloriam.

oib⁹ uobis. Idipſũ aũt & uos gaude Act. 16.a.
te, & congratulamini mihi. Spero
aũt ĩ domĩo Ieſu, Timótheũ me cito
mittere ad uos: ut & ego bono ani-
mo ſim, cognitis[10] *quæ circa uos*
ſunt. Neminem enim habeo tam u-
nanimem, qui ſyncera affectione ꝓ
uobis ſolicitus ſit. Omnes enim quæ
ſua ſunt quærunt: non quæ ſunt Ie-
ſu Christi. Experimentum autem
eius cognoſcite, quia ſicut patri fili-
us mecum ſeruiuit in euangelio.
Hũc igitur ſpero me mittere ad uos:
mox ut uidero, quæ circa me ſunt.
Confido autem in domino, quoniã
& ipſe ueniam ad uos cito. Neceſ-
ſarium autem exiſtimaui, Epaphro D
ditum fratrem & cooperatorem et
commilitonem meum, ueſtrum au-
tem apoſtolum & miniſtrum ne-
ceſſitatis meæ, mittere ad uos: quo-
niam quidem omnes uos deſidera-
bat: & mæſtus erat, propterea ꝙ
audieratis illum infirmatum. Nam
& infirmatus eſt uſque ad mortẽ:
ſed deus miſertus eſt eius, non ſolũ
autem eius, uerumetiam & mei: ne
triſtitiam ſuper triſtitiam haberem.
Feſtinantius ergo miſi illũ: ut uiſo eo
iterũ gaudeatis, & ego ſine triſtitia
ſim. Excipite itaq; illũ cũ oĩ gaudio
in domino: & eiuſmodi cũ honore
habetote. quoniã ꝓpter op⁹ Chriſti, uſq; ad mortẽ acceſſit: tradẽs
animã ſuã, ut impleret id[11] *qđ ex uobis deerat erga meũ obſequiũ.*

10. *Quæ circa vos ſunt*, id eſt, mox vt de rebus veſtris videro ac certior fact⁹ fuero, ſic paulò pòſt, mox vt videro quæ circa me ſunt, id eſt, quo modo res habeãt meæ.

11. *Quod ex vobis deerat erga meum obſequium*, id eſt, mei, paſsiuè, & eſt ſenſus, vt veſtri in me officij defectum suppleret. Eſt enim Græcè eiſdem penè verbis, ἵνα ἀναπλη ρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς μὲ λειτουργίας, id eſt, vt impleret id quod deerat veſtri in me officij. Photius interpretatur hoc modo: miſiſtis quæ mihi opus erant, & abſentis meminiſtis, ac veſtram beneficentiam oſtendiſtis: ſupererat ad hæc omnia vt à vobis ad me miſſa recuperarem, & hoc ſolum deerat: & hoc ille impleuit, quando veſtra ad me munera allaturus ad mortem vſq; acceſsit. i. morti fuit proximus, tradens animam ſuam vt impleret, &c. ꝙ autẽ interpres vertit tradẽs animã, aliter legiſſe videtur: Græca habẽt παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. i. animæ ſiue vitæ ſuę nõ bene cõſultũ volens, hoc eſt, vitæ ſuæ ratione nõ habita.

ARGVMENTVM Cap.3.

¶Etſi in carne gloriari poßit, omnem tamen gloriationem excludit, præterquàm in Chriſto, propter quam & iuſtitiam fidei aſſequendã, carnalia omnia nihili ſe cerit, rectà ad cæleſte brauium cõtendẽs. Deinde notatis hæreticis ad ſui imitationem Philippenſes inuitat.

CAPVT III.

A *D E cætero fratres mei, gaudete in domino.*[1] *Eadem uobis ſcribere, mihi quidem non pigrum: uobis autem neceſſarium. uidete canes,* [2] *uidete malos operarios, uidete conciſionẽ. Nos enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus deo: & gloriamur in Chriſto Ieſu, & non in carne fiduciam habentes, quanquã & ego habeam confidentiam in carne. Si quis* B *alius uidetur cõfidere in carne, ego magis: circunciſus octauo die, ex genere Iſrael, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ſecundum legem phariſæus, ſecundum æmulationem perſequens eccleſiam dei, ſecundum iuſtitiam quæ in lege eſt, conuerſatus ſine querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta. Veruntamen exiſtimo omnia detrimentũ eſſe propter eminentem ſcientiam Ieſu Chriſti domini mei: ꝑpter quẽ* [3] *omnia detrimentum feci, & arbitror ut ſtercora, ut Chriſtum lucri-*

Act. 23.b.

1. *Eadem vobis ſcribere*, id eſt, hæc ipſa quæ dicturus ſum vobis ſcribere non eſt mihi graue aut moleſtum, neque grauatim id facio. ὀκνηρὸς enim dicitur, qui grauatim aliquid facit, vobis auté neceſſarium eſt.

2. *Videte malos operarios*. i. obſeruate & ab illis cauete. Operarios autem non vocat hoc loco bonorum operum aſſertores (vt hic hæretici mentiuntur) ſed ſui ſimiles hæreticos. Neque enim ſimpliciter operarios dixit, ſed malos operarios. Nã & Timotheum vult eſſe operarium inconfuſibilem. *Conciſionem* autem circunciſionis aſſertores Iudæos vocat, dedignatus circunciſionẽ appellare, Nos enim, inquit, vera circunciſio ſumus, qui ſpiritu deum colimus, neq; gloriamur *in carne*. i. vel ſecta carnis pellicula, vel in generis nobilitate, quod ſanè poſſem circunciſus & ipſe, & genere Hebræus & phariſæus, & legis æmulator, etiam cõtra dei eccleſiam, & in lege irreprehenſibilis. Id enim ſignificat, ſine querela.

3. *Omnia detrimentum feci*. id eſt, rerum omnium iacturã feci, & arbitror vt ſtercora. Græcè, σκύβαλα quæ nonnulli rudera ſignificare dicunt. i. dirutorum ædificio-

rum comminutos lapides,alij abiecta inteſtina,ſic dicta,ἀπὸ τ̄ τοῖς κυσὶν βάλλεσθαι.i.ꝙ canibus proiiciãtur.Photius interpretatur σκύβαλα ſtipulam frumenti,comparationem illius cum lege faciens. Quemadmodum enim neceſſaria eſt ſtipula, donec creuerit triticum,& ſeparatum inde fuerit,ita Chriſto qui fuit verum granum frumenti,nondum nato, & in legis ſtipula latente,vtilis erat lex.Vbi autem per paſſionẽ & reſurrectionem collectũ eſt nobis hoc granũ,& per aſcenſionem in horrea æterni patris reconditum, ad nihil amplius vtilis fuit legis culmus & ſtipula,

faciam,[4]ut & inueniar in illo non habens meam iuſtitiam quæ ex lege eſt,ſed illam quæ ex fide eſt Chriſti, quæ ex deo eſt iuſtitia in fide ad cognoſcendum illum,& uirtutem reſurrectionis eius,& ſocietatem paſſionum illius: configuratus morti eius,ſi quo modo occurram ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis. [5]Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus ſim: ſequor autem, ſi quo modo comprehẽdam,in quo & cõprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. Fratres,ego me non arbitror compre- C

4. *Vt & inueniar in illo, &c.* Locus hic admodum hyperbaticus eſt.Mihi ita videtur ordinanda lectio,vt inueniar in illo.i.per illius gratiá, *cõfiguratus morti eius*.i.mortẽ illi⁹ imitatus eſſe & expſsiſſe.i.vt ſicut ille noſtra gratia mortuus eſt,ita mihi contingat pro veſtra aliorumq; vtilitate ipſiusq; gloria mori,*ſi quo modo*.i.aliquo modo, *occurram ad reſurrectionẽ quæ eſt ex mortuis*.i.particeps fiam ipſius glorioſæ iuſtorum reſurrectionis. Quæ verò intercedunt,per parentheſim legenda ſunt,vt ſit ſenſus,Omnia nihili feci,vt lucrifaciam Chriſtum, & illius morti configuratus tandem inueniar,vt reſurrectionis quoq; ipſius & iuſtorum particeps eſſe poſsim : *non habens* .i. non præferens iuſtitiam legis, aut in ea cõfidens,ſed gratuitam iuſtificationẽ in fide,ad cognoſcendum illum,per quam fidem & illum agnoſcã, & virtutem reſurrectionis eius & paſsionum eius *ſocietatem*,Græcè, κοινωνίαν.i.ad cognoſcendum quomodo afflictionum illius & paſſionis conſors & particeps eſſe poſsim.

5. *Non quod acceperim*,id eſt,non hoc dico quòd iam brauium acceperim, quinimò ſector ſi quo modo illud comprehendere poſsim, in quo & comprehenſus ſum,id eſt, per prædicationem euangelij, in qua & ob quam comprehenſus ſum à Chriſto, ſic enim Græci explicant,qui me fugientem & reluctantem comprehendit ac ſibi manci-

mancipauit.

6. V*num autem*, ſubaudi, ſtudeo & conor, quæ retro ſunt obliuiſcens, id eſt, & præteritam vitã & carnalia penitus omnia. nam retro eſſe dicuntur carnalia, prout Chriſtus docuit Luc. 9. Nemo mittẽs manum ſuam ad aratrum & reſpiciens retro, aptus eſt regno dei. Et extẽdẽs meipſum *ad priora*. i. ad ꝓpoſita cæleſtia pręmia, *ad deſtinatum*, ſiue vt Græci habent, ad ſcopũ perſequor, nimirum ad brauium. i. pręmium ſupernæ vocationis.

7. *Hoc ſentiamus*. i. intelligamus nos nondum comprehendiſſe: vel ita ſentiamus. i. ſic ſapiamus, *vt quæ retro ſunt*. i. carnalia, obliuiſcamur, & ad priora potioraq́ue bona contendamus. *quòd ſi quid aliter ſapitis*. i. aliter iudicatis, .ſ. vos comprehendiſſe, vel non ſic affecti eſtis, vt quæ retro ſunt obliuiſcamini, deus vobis reuelabit vel ea obliuiſcenda, vel vos nondum comprehendiſſe.

8. V*eruntamen ad quod*. Græci non multo clariorem lectionem habent, videlicet, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ ςοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id eſt, veruntamen in id quo iam peruenimus recto ordine, eadem regula progrediamur, idem ſapiamus, vel vnanimiter inuicem affecti ſimus. eſt enim ςοιχεῖν, ſuo & proprio ordine progredi. ſenſus ergo eſt, in fidem quo iam ꝑuenimus eadẽ regula, recto ordine progrediamur, eãdẽ ſcilicet habentes regulam, & idẽ inuicẽ ſentientes. vel in regula fidei quo iã peruenimus recto ordine vt decet progrediamur, non ſapientes ſuprà quàm oportet, ſed cum moderatione. Græca ſcholia exponunt, in eadem fidei menſura & regula ad quam peruenimus, ſtemus & maneamus.

hendiſſe.[6] *Vnum autem quæ quidẽ retro ſunt obliuiſcens, ad ea uerò quæ ſunt priora extẽdens meipſum, ad deſtinatũ perſequor, ad brauiũ ſupernæ uocationis dei in Chriſto Ieſu. Quicunque ergo perfecti ſumus,*[7] *hoc ſentiamus: & ſi quid aliter ſapitis, & hoc uobis deus reuelabit.*[8] *Verũtamen ad quod peruenimus, ut idem ſapiamus, in eadẽ permaneamus regula. Imitatores mei eſtote fratres: & obſeruate eos qui ita ambulãt*[9] *ſicut habetis formã noſtrã. Multi enim ambulãt quos ſæpe dicebã uobis (nunc aũt & flens dico) inimicos crucis Chriſti, quorũ finis interitus: quorũ deus, uẽter eſt, & gloria in confuſione ipſorũ, qui terrena ſapiunt. Noſtra autem con-*

D

Rom. 16. c.

9. *Sicut habetis formam noſtram.* Græci legũt, ἡμᾶς nos, id eſt, pro forma

ma & exemplari: vel ſicut habetis formam noſtram.i. ſicut typum & formam ambulandi habetis à nobis.

10. *Qui reformabit*, id eſt, qui hoc humile & abiectum corpus noſtrum transformabit in claritatem corporis ſui, ſuoq; corpori conformabit, quãdo in reſurrectione glorioſum corpus iuſtis eſt donaturus,

1. *Germane compar*. Gręci hoc loco reprehendunt, qui pro eo quod Gręcè eſt γνήσιε σύζυγε, coniugem Pauli intelligunt, quum σύζυγος ſociũ ſignificet, nec vſquam Paulus vxoris meminiſſe legatur, & fœminino genere vtrũq; poſuiſſet, ſi de vxore intellexiſſet, vt inquit Theophylactus. nec vero ſimile eſt, vt Gręci dicũt, vxorẽ Pauli, ſi habuiſſet, Philippis in peregrina patria habitaſſe, ſed Tharſi potius aut Hieroſolymis. ſic aũt Gręci hoc loco ea de re differunt, σύζυγε γνήσιε, ἐκ τούτου τινὲς ὑπενόησαν γυναῖκα ἔχειν τὸν παῦλον, καὶ αὐτῇ γράφειν, ἀλλὰ μωρὸν τὸ τοιοῦτον.i. ex hoc loco quidã ſuſpicãtur Paulũ vxorẽ habere, & illi ſcribere, ſed ridiculũ & ſtultum eſt iſtud. multa alia habent Græci in ſcholiis Veronenſibus, quæ breuitati ſtudens omitto.

uerſatio in cælis eſt: unde etiã ſaluatorem expectamus dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum, 10 *qui reformabit corpus humilitatis noſtræ configuratum corpori claritatis ſuæ, ſecundum operationem uirtutis ſuæ, qua etiam poßit ſubiicere ſibi omnia.*

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ *Ad ſpiritualem lætitiã bonorumq; perſeuerantiã eos hortatur: liberalitatis corũ mentionem faciens: quibus tandem bene precatus epiſtolã ſalutationibus claudit.*

CAP. IIII. A

ITaq; fratres mei chariſſimi & deſideratißimi, gaudiũ meũ & corona mea: ſic ſtate in domino charißimi. Euodiam rogo, & Syntychẽ deprecor, idipſum ſapere in domino. Etiã rogo & te 1 *germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerũt in euangelio cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro uitæ. Gaudete in domino ſemper: iterum dico gaudete. modeſtia ueſtra nota ſit oĩbꝰ hoĩbus.* B
Dominꝰ ꝓpe eſt. Nihil ſoliciti ſitis: ſed ĩ oĩ oratiõe et obſecratiõe cũ gratiarũ actione petitiones ueſtræ innoteſcãt apud deũ. Et pax dei quæ exupat oẽm ſenſũ, cuſtodiat corda ueſtra, et intelligẽtias ueſtras ĩ Chriſto Ieſu. De cætero fratres, quæcũq; ſũt uera, quæcũq; pudica, quæcũq; iuſta, quæcũq; ſancta, quæcunq; ama

bilia,

bilia, quæcũq; bonæ famæ, ſiqua uirtus, ſi qua laus diſciplinæ: hæc cogitate. Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & uidiſtis in me, hæc agite: & deus pacis erit uobiſcũ. Gauiſus ſum autẽ in domino uehemẽter, quoniã tandẽ aliquãdo ²*refloruiſtis pro me ſentire, ſicut & ſentiebatis. Occupati autẽ eratis.*
C *Nõ quaſi*³ *propter penuriã dico. ego enim didici,*⁴ *in quibus ſum, ſufficiens eſſe. Scio &* ⁵ *humiliari: ſcio & abundare. ubique & in omnibus inſtitutus ſum, & ſatiari, & eſurire, & abũdare, & penuriã pati. Omnia poſſum in eo qui me*⁶ *confortat. Veruntamẽ bene feciſtis cõmunicantes tribulationi meæ. Scitis autem & uos Philippenſes, ꝗ in principio euãgelij, quãdo profectus ſum à Macedonia, nulla mihi eccleſia*⁷ *cõmunicauit in ratione dati & accepti, niſi uos ſoli, quia & Theſſalonicam, ſemel & bis in uſum mihi miſiſtis.*⁸ *Non quia quæro datum:*

2. *Refloruiſtis pro me ſentire*. i. reuiruiſtis & reuiguiſtis, vt mihi bene afficeremini, ſicut & anteà afficiebamini: nã id ſignificat φρονεῖσθαι: ſiue refloruit ac reuiguit ſolicitudo ac ſtudiũ erga me veſtrũ: ne autem videatur illos carpere quod nõnihil illi benefacere deſtitiſſent, ſubdit, *occupati autẽ eratis*. Gręcè ἠκαιρεῖσθε. i. deſtituebamini oportunitate, ſiue oportunitas deerat, quapropter tũ temporis neceſſaria ſuppeditare non valuiſtis.

3. *Propter penuriã*. i. nõ id dico ꝙ penuriã patior, vel magis hoc nõ dico propter penuriã, quã patiar, vt ſic obliquè vos ad dãdum inuitem.

4. *In quibus ſum ſufficiẽs eſſe*, id eſt, præſenti & modica fortuna mea exigua contentus eſſe, & iis quæ habeo.

5. *Humiliari*. Græcè ταπεινοῦσθαι quod Photius interpretatur, λιμώττειν, id eſt, fameſcere, ſicut τὸ περισσεύειν, id eſt, abundare, pro κορέννυσθαι. i. ſaturari, quin etiam ſic ſe Paulus explicat.

6. *Confortat*, id eſt, corroborat. nõ vt vulgò capiunt pro conſolari.

7. *Cõmunicauit in ratione dati & accepti*, id eſt nulla mihi eccleſia pro acceptis ſpiritualibus temporalia cõmunicauit. Ratio autem accepti eſt, quã vulgò receptam vocant, ratio dati, quam myſiam. Rationem ergo accepti fecerunt, quia ſpiritualia ex me receperunt. Rationem dati non fecerunt, quia nihil contrà mihi pro illis ſunt elargiti.

8. *Non quæro datum*. Græci δόμα, id eſt, donum. i. non exigo à vobis dona ac munera, *ſed requiro fructum abundantem* εἰς λόγον ὑμῶν, id eſt,

id eſt, in rationem veſtram. quaſi diceret, rationem accepti expenſique ferre vos oportet, ideoque quòd vos ad beneficentiã hortor, non ea ratione facio, vt meo cõmodo conſulam, ſed quòd in ratione expenſi fructificare vos velim per eleemoſynas.

ſed requiro fructum abundantem in rationem ueſtram. Habeo autem omnia: & abundo. Repletus ſum acceptis ab Epaphrodito, quæ miſiſtis in odorem ſuauitatis, hoſtiam acceptã, placẽtem deo. D *Deus autẽ meus impleat omne deſiderium ueſtrum, ſecũdum diuitias ſuas in gloria, in Chriſto Ieſu. Deo autem & patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum. Amen. Salutate omnem ſanctum in Chriſto Ieſu. Salutant uos qui mecum ſunt fratres. Salutãt uos omnes ſancti: maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu ueſtro. Amen.* Rom. 12.a.

¶*Argumentum epiſtolæ ad Coloſſenſes.*

Coloſſenſes Aſiæ minoris populus finitimi Laodicenſibus, ab Archippo & Epaphra inſtituti & conuerſi, à pſeudapoſtolis auerſi ſunt, perſuadentibus Chriſtum nec veniſſe nec venturum, ſed angelos noſtræ ſalutis eſſe authores, ſimiliter Iudaicas & philoſophicas ſuperſtitiones illis prædicantibus. aduerſus quos muniens Coloſſenſes Paulus, oſtendit vnum Chriſtum angelis præfectum, noſtræ ſalutis eſſe autorem. Deinde autoritatẽ ſuam tutatus, admonet à pſeudapoſtolorum falſis viſionibus & doctrinis ſibi cauere. Demum ad mala fugienda & ſectanda bona hortatus, ſui officii vnamquamque ætatem hominum & conditionem admonens, ſalutationibus epiſtolam claudit.

EPISTOLA DIVI
PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM *Cap. I.*

¶*Congratulatur Coloſſenſium fidei, & perfectam illis dei cognitionem precatur, obiter Chriſti excellentiam, ac principatum in omnia prædicans, per quem deo patri reconciliati ſint, & Paulus euãgelii miniſter delegatus, ad manifeſtandum hactenus occultum myſterium.*

CAP.

CAPVT I.

A *PAulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uolũtatem dei & Timótheus frater: iis qui ſunt Coloßis ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto Ieſu: gratia uobis & pax à deo patre noſtro. Gratias agimus deo & patri domini noſtri Ieſu Chriſti, ſemper pro uobis orãtes: audientes fidem ueſtram in Chriſto Ieſu, & dilectionem quã habetis in ſanctos omnes propter ſpem, quæ repoſita eſt uobis in cælis,[1] quam audiſtis ĩ uerbo ueritatis euãgelij, quod peruenit ad uos, ſicut & in uniuer-*
B *ſo mundo eſt, & fructificat,[2] & creſcit, ſicut & in uobis ex ea die, qua audiſtis & cognouiſtis gratiã dei in ueritate, ſicut didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro uobis miniſter Chriſti Ieſu, qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem ueſtrã in ſpiritu. Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro uobis[3] orantes & poſtulantes, ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni ſapientia & intellectu ſpirituali, ut ambuletis dignè deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & creſcentes in ſcientia dei in omni uirtute[4] confortati ſecundum potentiam claritatis eius: in omni patientia & longanimitate cum gaudio* gratias

1. *Quam audiſtis.* Græcè ἣν προηκούσατε .i. quam prius audiſtis.

2. *Et creſcit,* etſi rari codices Gręci habent αὐξανόμενον, pro quo interpres vertit creſcit, tamẽ Græca ſcholia explicãt & legũt, ſic enĩ habẽt, καρποφορεῖται δὲ καὶ αὔξεται ὁσημέραι προσιόντων τινῶν τῇ πίστει πάντως. τοῦτο γὰρ καρπὸς καὶ αὔξησις τοῦ εὐαγγελίου, id eſt, fructificat autẽ & creſcit quotidie accedentibus ad fidẽ omnino aliquibus. Is enim eſt euangelij fructus & augmentum.

3. *Orantes & poſtulantes,* id eſt, nõ ceſſamus orare & poſtulare, vt plenã diuinæ voluntatis habeatis cognitionem. participia enim hæc Græca pro infinitiuis ponũtur: non ceſſamus ergo orare vt impleamini & ambuletis dignè deo, id eſt, vt dei filios par eſt, Gręci legunt, ἀξίως κυρίου, id eſt, dignè domino.

4. *Confortati ſecundum potentiam claritatis eius.* i. corroborati ſecundum robur glorię ipſius, nã pro claritatis, Græcis eſt δόξης, id eſt, gloriæ.

5. *Qui dignos nos,&c.* id eſt, vt Grȩci exponunt, qui per ſimiles afflictiones dignos nos effecit, qui participes eſſemus hæreditatis ſanctorum in lumine, id eſt, per claram & non ænigmaticam dei cognitionem. κλῆρος enim ſortem & hæreditatem ſignificat.

6. *Filii dilectionis ſuæ*, id eſt, dilecti filii ſui (Hebraiſmus eſt) in quo, id eſt, per quem habemus redemptionẽ. Græci addũt διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id eſt, per ſanguinem ipſius.

7. *Imago dei inuiſibilis*, vbi τὸ inuiſibilis genitiui caſus eſt. Græcè ἀοράτου. dicitur autẽ Chriſtus *imago patris*, quia ꝑ omnia illi ſimilis, & quia patrẽ repręſentat, ſicut ipſe dicit, Qui videt me, videt & patrem. *Primogenitus omnis creaturæ*, id eſt, ante omnem creaturã genitus: non quòd creaturam de ſe poſtea pater genuerit, ſicut ſecũdum humanitatem primogenitus Mariæ virginis dicitur, non quòd alios de ſe poſtea Maria genuerit: ſed mos eſt Hebræis primũ pro vno ſumere. primogenitus ergo quia *in ipſo cõdita ſunt*, id eſt, per ipſum creata ſunt omnia, & *ante omnes ipſe eſt*, ſubaudi, creaturas, vel lege ante omnia: πάντων enim hoc loco maſculini & neutri generis eſt. *Et in ipſo omnia conſtant*. i. permanent & conſeruantur.

8. *Principium*. interpres legit ἀρχὴ, id eſt, principium omnium, vel principium reſurrectionis. quidam Græci legunt ἀπαρχὴ, & ſic habet codex Dionyſianus, id eſt, primitiæ, quòd quemadmodum primitiæ primus & præcipuus eſt fructus deo dedicatus, ita Chriſtus fructus eſt vnus & præcipuus pro nobis deo patri oblatus.

9. *Primogenitus ex mortuis*, id eſt, reſurgẽtium ad vitã immortalem primus. Bene autem ait primogenitus, quia reſurrectio quædam regeneratio eſt, ſicut Matth. 19. dicitur, in reſurrectione quũ ſederit filius hominis.

gratias agentes deo patri, [5] *qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorũ in lumine, qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & trãſtulit in regnum* [6] *filij dilectionis ſuæ, in quo habemus redemptionem, & remiſſionẽ peccatorũ, qui eſt* [7] *imago* C
dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipſo condita ſunt uniuerſa in cælis & in terra, uiſibilia, & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates: omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt, & ipſe eſt ante omnes: & omnia in ipſo conſtant. & ipſe eſt caput corporis eccleſiæ,
qui eſt [8] *principium* [9] *primogenitus* 1.Co.
ex mortuis: ut ſit in omnibus ipſe 15.c.

10. Com-

10. *Complacuit*, id eſt, voluit deus pater omnem in eo habitare diuinitatis plenitudinem & perfectionem. Græci non legunt diuinitatis, licet Chryſoſtomus de diuinitatis intelligat plenitudine.

11. *Pacificans*. referendum eſt hoc ad id quod præceſſit, vt ſit primatum tenens, pacificans per ſanguinem eius, &c. & quæ intercedunt quia in ipſo complacuit, per parentheſim legenda ſunt.

Apo. 1.b. *primatum tenens: quia in ipſo* [10] *cõplacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare: & per eum reconciliare omnia in ipſum,* [11] *pacificans per ſanguinẽ crucis eius, ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cælis ſunt.* [12] *Et uos cùm eſſetis aliquando alienati & inimici ſenſu, in operibus malis: nũc autẽ recõciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem, exhibere uos ſanctos & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo: ſi tamen permanetis in fide fundati*
D *& ſtabiles, & immobiles à ſpe euãgelij quod audiſtis, quod prædicatũ eſt in uniuerſa creatura, quæ ſub cælo eſt, cuius factꝰ ſum ego Paulus miniſter, qui nunc gaudeo in paßionibus ꝓ uobis, &* [13] *adimpleo ea quæ*

12. *Et vos quum eſſetis*, id eſt, quum per opera mala: hoſtes dei eſſetis, non fato aut natura, ſed mẽte & voluntate, id enim ſignificat hoc loco διανοίᾳ, *nunc autem reconciliauit, &c.* niſi verò hoc loco autem, & Græcum δὲ παρέλκει, vt plerunque ſuperfluit, non eſt commoda connexio, niſi quæ præcedunt, *nunc autem* continuè legamus: vt ſit ſenſus, placuit deo per Chriſtũ reconciliare & cæleſtia & terreſtria, & vos quoque quum eſſetis abalienati ab illo, & eius per mala opera inimici. Nunc autem reconciliauit per mortem eius exhibere vos, id eſt, vt vos exhiberet ſanctos, &c.

13. *Adimpleo ea quæ*. Græcè ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων χριστοῦ, id eſt, ſuppleo defectus afflictionum Chriſti, vel reliquias, vt vertit Ambroſius, non quòd inſufficiens fuerit Chriſti paſſio pro nobis, ſed quòd afflictiones corporis myſtici eccleſiæ, id eſt, ſanctorum martyrum Chriſti afflictiones dicãtur: quas ille ſuas ducit, dicens, quod feciſtis vni ex minimis iſtis, mihi feceritis. Photius ita videtur explicare, vt adimplere defectũ & reliquias paſſionis Chriſti, nihil aliud ſit q̃ pro Chriſto pati, ſicut ille pro nobis paſſus eſt. Chriſtus enim ꝓ vobis paſſus eſt, inq̃t Petrus, vobis relinquẽs exẽplũ, vt ſequamini veſtigia eiꝰ. Chriſtꝰ ergo ꝓ nobis paſſus eſt, q̃d

iam

iam reliquum eſt niſi vt illi compatiamur & coaffligamur? hoc qui facit, adimplet id quod deerat afflictionibus Chriſti, non ex parte Chriſti, ſed ex parte ſua. Quanquam enim redimendis hominibus ſufficientes fuerint Chriſti afflictiones, vnum tamē ex parte noſtra illis deeſt, vt ſcilicet pro eccleſia & nobis inuicē patiamur, per multas enim tribulationes oportet ingredi in regnū cęlorū. afflictionum ergo ipſius, inquit Paulus, ὑςέρημα, id eſt, quod ſupereſt ſcilicet nobis faciendum poſt ipſius afflictiones, ἀνταναπληρῶ, id eſt, vice ipſi⁹ Chriſti impleo in carne mea per tā longas & graues afflictiones, pro corpore eius, ipſa ſcilicet & eccleſia.

14. *Vt impleam*, id eſt, compleam verbū dei ſcilicet myſterium vel incarnationis, vel vocationis gentiū, quod olim abſconditum nunc manifeſtauit, quibus viſum eſt glorioſas diuitias huius ſacramenti aperire inter gentes: quod inquam myſteriū Chriſtus eſt incarnatus, ſpes glorioſa gentium.

15. *Diuitias gloriæ*, id eſt, glorioſas diuitias, Hebræorum more.

16. *In virtute*, id eſt, per virtutem.

deſunt paßionum Chriſti, in carne mea pro corpore eius quod eſt eccleſia. Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationem dei, quæ data eſt mihi in uobis, 14 *ut impleā uerbum dei, myſteriū quod abſconditum fuit à ſeculis, & generationibus: nunc autem manifeſtatū eſt ſanctis eius, quibus uoluit deus notas facere* 15 *diuitias gloriæ, ſacramenti huius in gentibus, quod eſt Chriſtus, in uobis ſpes gloriæ: quem nos annūciamus, corripientes omnem hominem, & docētes omnem hominem in omni ſapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectū in Chriſto Ieſu. in quo & laboro, certando ſecundum operationem eius, quam operatur in me* 16 *in uirtute.*

¶*Dilucida uerſio ex Græco capitis primi.*

PAulus dei uoluntate Ieſu Chriſti apoſtolus, & Timótheus frater iis qui Coloßis agunt ſanctis & fidelibus in Chriſto Ieſu fratribus, Salutem. Gratia ſit uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto. Gratias agimus inter orandum pro uobis ſemper deo & patri domini noſtri Ieſu Chriſti, intellecta fide in

Chriſto Ieſu ueſtra, ueſtraque quam in omnes ſanctos benignitate promitis, ob ſpem ſcilicet olim uobis in cælo repoſitam, de qua audiſtis anteà per euangelicæ ueritatis prædicationem, quæ ad uos uſque peruênit, quemadmodum in uniuerſo etiam mundo & fructum producit & promouet, non ſecus atque in uobis fructum facere cœpit, ex illa die quum reuera dei gratiam audiſtis & cognouiſtis, prout edocti fuiſtis à chariſſimo conſeruo noſtro Epaphra fideli pro uobis Chriſti Ieſu miniſtro, qui de ſpirituali ueſtra in nos charitate certiores nos fecit. Quapropter ex quo illam audiuimus, non intermittimus pro uobis orare & poſtulare ut plenam diuinæ uoluntatis cognitionem habeatis, cum omni ſapientia & ſcientia ſpirituali, ut pro dignitate, quæ domini dei filios decet, ambuletis, modis omnibus illi placentes, in omni bono opere fructum facientes, & uſque ad dei cognitionem proficientes, ac iuxta robur illius omni robore corroborati, ad omnia patienter & longanimiter cum gaudio ferenda: deoque patri gratias agentes, quòd nos in lumine & clara ſui agnitione hæreditatis ſanctorum participes dignatus ſit facere: quum nos ex poteſtate tenebrarum exemptos in regnum tranſtulit dilecti filij ſui, in quo per ſanguinem ipſius redemptionem habemus & peccatorum remiſſionem: qui eſt imago dei patris: per quem uideri ille poteſt, alioqui non aſpectabilis: quique eſt rerum omnium conditarũ primogenitus: utpote per quem condita ſunt omnia, tum in cælis tum in terra, ſiue ſpectabilia ſunt illa, ſiue ſenſum omnem effugiunt oculorũ, ſiue throni ſunt ſeu dominationes, aut poteſtates, & principatus. Per ipſum enim & in ipſo cõdita ſunt omnia, & ipſe rebus omnibus conditis prior eſt. Quinimò in eo conſtant & conſeruantur omnia. Ipſe autem eccleſiaſtici corporis caput, omniúmque rerum & reſurrectionis principium, ad uitam quoque immortalem reſurgentium primus & primogenitus. Vnde & primo eſt inter omnes loco. Placuit enim patri omnem in eo deitatis habitare plenitudinem, perque eum ſibi cuncta reconciliare, pacatis in eodem per crucis & paſſionis ipſius ſanguinem, cæleſtibus & terrenis. Quinetiam uos quoque, quum aliquando abalienati

ab illo eſſetis, & ipſi deſtinato conſilio ob peruerſa ueſtra opera inimici, nunc in carnali ſuo corpore per mortem ſuam reconciliauit, ut uos in conſpectu ipſius ſanctos, immaculatos & inculpatos exhiberet: ſi modo in fide permanetis fundati & ſtabiles, neque ab euangelij ſpe, quod omnibus hominibus ſub cælo degentibus prædicatum eſt, dimouemini: cuius quidem ego Paulus miniſter factus ſum, qui nunc ob afflictiones meas ueſtra cauſa toleratas gaudeo, & ea quæ Chriſti afflictionibus ſupererant facienda, in carne mea uice & exemplo ipſius pro corpore ipſius, quæ eſt eccleſia adimpleo: cuius ego eccleſiæ iuxta creditam mihi inter uos adminiſtrationem, miniſter factus ſum, ut impleam, ac plenè uos uerbum dei doceam, myſterium inquam illud omnibus anteà ſæculis & ætatibus abſconditum, nunc autem ſanctis dei patefactum, quibus ſcilicet glorioſas ſacramenti huius in gentibus diſpenſati diuitias uiſum eſt aperire: quod quidem ſacramentum Chriſtus ipſe eſt in uobis & à uobis creditus, glorioſa ſpes ueſtra, quem & nos annunciamus cum admonitione omnem hominem corripientes, & docentes in omni ſapientia, ut omnem hominem in Chriſto Ieſu perfectum reddamus: qua in re etiam laboro decertans iuxta operoſam uim ipſius, qua pro uirtute ſua in me agit.

ARGVMENTVM *Cap.* 2.

¶ *Suo erga eos & Laodicenſes affectu declarato, hortatur eos in fide Chriſti ambulare & pergere, & à pſeudapoſtolorum impoſturis ſeſe obſeruare, oſtendens Chriſti in cruce victoriam. Et ne rurſum in ceremonias legis ſe protrudi ſinant, neque ſibi falſa angelorum viſione & ſuperſtitione imponi.*

1. *Qualem ſolicitudinem.* Græcè ἡλίκον ἀγῶνα, quod quidam vertunt, quantum certamen ſiue periculum. certè Herodianus in ſecundo ἀγῶνα vſurpat ἀντὶ τῆς ἀγωνίας, id eſt, pro anxietate & ſolicitudine.

CAPVT II.

Volo enim uos ſcire[1] *qualem ſolicitudinem habeam pro uobis & pro iis qui ſunt Laodiceæ, & quicun-* A

2. *Vt conſolentur corda ipſorum.* Græcè ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, id eſt, vt conſolationem accipiant corda ipſorum inſtructorum. quod autem interpres legit, *Inſtructi in charitate*, non eſt quò referatur hic locus, niſi *Conſolentur* ſumatur actiuè, & *ipſorum* pro ſua ſumatur, vt ſit ſenſus, vt conſolentur corda ſua inſtructi in charitate, &c. pro inſtructi autem Græcè eſt συμβιβασθέντων. συμβιβάζομαι autem ſignificat doceri & certiorem fieri, vnde rectè interpres inſtructi vertit, & Hilarius inſtituti, id eſt, ſufficienter inſtituti atque inſtructi *in omnes diuitias plenitudinis intellectus*, id eſt, vſque ad certiſſimam & pleniſſimam intelligentiam in agnitione myſterij dei, id eſt, de cognitione huius myſterij in deo Chriſto. πληροφορία autem quod hic interpres vertit plenitudinẽ, ſignificat adeò certam rei alicuius fidem, vt nihil iam amplius addubitetur. & hoc modo ſenſus eſt, vt conſolationẽ accipiant corda ipſorum, quum inſtructi fuerint in charitate, & vſque ad omnes diuitias certiſſimæ & pleniſſimæ intelligentiæ, qđ attinet ad cognitionem myſterij dei & patris.

que non uiderunt faciem meam in carne: [2] *ut conſolentur corda ipſorum, inſtructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitionem myſterij dei & patris & Chriſti Ieſu, in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſcõditi. Hoc autẽ dico: ut nemo uos decipiat in* [3] *ſublimitate ſermonum.* (1. Co. 5. b.) *Nam etſi corpore abſens ſum: ſed ſpiritu uobiſcum ſum, gaudens & uidẽs ordinẽ ueſtrum, & firmamentum eius, quæ in Chriſto* B *eſt, fidei ueſtræ. Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum dominum: in ipſo ambulate, radicati, & ſuperædificati in ipſo, & cõfirmati in fide, ſicut & didiciſtis abũdantes* [4] *in illo in gratiarũ actione. Videte ne quis uos decipiat per philoſophiã & inanẽ fallaciã: ſecundũ traditionẽ hominum, ſecundum* [5] *elementa mundi, & nõ ſecundum Chriſtum. quia*

3. *Sublimitate ſermonum.* Græcè πιθανολογίᾳ, quo verbo ſignificantur artificia ad perſuadendum accommoda.

4. *In illo.* Græcè ἐν αὐτῇ, id eſt, in illa ſcilicet fide.

5. *Elementa mundi.* ea vocat cultum & obſeruationem aſtrorũ, quò omnia referebant pſeudapoſtoli, non deo autori, ſed elementorum

in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis[6] *corporaliter : & eſtis in illo repleti, qui eſt caput omnis principatus & poteſtatis: in quo et circuncisi eſtis circunciſione nō manufacta*[7] *in expoliatione corporis carnis, ſed in circunciſione Chriſti.*
[8] *conſepulti ei in baptiſmo, in quo & reſurrexiſtis per fidem operationis dei: qui ſuſcitauit illum à mor-* C
tuis. Et uos cùm mortui eſſetis in de- Ephe. 2.a.
lictis &[9] *præputio carnis ueſtræ: conuiuificauit cum illo, donans uobis omnia delicta, delens quod aduerſus nos erat,*[10] *chirographū decreti, quod erat contrarium nobis, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci: & expolians principatus & poteſtates*[11] *traduxit cōfidēter palàm, triūphās illos in ſemeti-*

coniunctionibus & aſtrorum influxionibus omnia tribuentes : aut etiam Iudaicas ceremonias, ſicut in fine capitis innuere videtur, de quibus vide ad Galatas quarto, numero quarto.

6. *Corporaliter*, id eſt, ſubſtantialiter & ſecundum ſubſtantiam, non ſecundum energiam & operationem: vel corporaliter, id eſt, in corpore, qui eſt caput omnis *principatus & poteſtatis*, id eſt, omnium angelorum, vt ſalutem ſuam non ad angelos, ſed ſuperiorem angelis Chriſtum referre doceat.

7. *In expoliatione*, id eſt, non eſtis circuncisi circūciſione carnali & manufacta, quæ cōſiſtit in expoliatione corporis carnis, hoc eſt, in amputatione carneæ partis de corpore, ſed in circūciſione Chriſti. i. peccatorū omniū per Chriſtum amputatione.

8. *Conſepulti, &c.* Vide de hoc ad Romanos ſexto, numero tertio.

9. *Præputio carnis veſtræ*, id eſt, per concupiſcentias veſtras carnales.

10. *Chirographum decreti.* Interpres legit τοῦ δόγματος. Eſt autē hoc chirographū, quo ſe per eſum ligni vetiti omnéſq; poſteros Adam æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta decretum & areſtum dei dicentis, quacunque hora comederitis, morte moriemini. multi legunt pro decreti τοῖς δόγμασι, id eſt per δόγματα, ſcilicet quòd chirographum deleuit per dogmata euangelica.

11. *Traduxit.* traducere hoc loco ſumitur pro infamia afficere, & velut exemplum & ſpectaculū omnibus proponere: quomodo in triumphis per vrbem circumagere captiuos victores ſolent, ita Chriſtus victor in cruce diabolicis poteſtatibus ſpolia detraxit, *triumphans illos in ſemetipſo*, id eſt, in ſemetipſo de illis triumphum agens,

conſi-

confidenter & palàm illos traduxit ignominioſè ſuperatos, omnibus oſtentans.

12. *Nemo ergo vos iudicet*, id eſt, ne ſinatis vos condemnari ob ſuperſtitiones cibi & potus, *aut in parte diei feſti*. Partē autem diei feſti dicit, quia partim dies feſtos obſeruabant ſeducti à Iudæis, partim non obſeruabant,

pſo. 12 *Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei feſti,*
D *aut neomeniæ, aut ſabbatorū quæ*
Mat. 24.a. *ſunt umbra futurorum, corpus autē Chriſti.* 13 *Nemo uos ſeducat uolens, in humilitate, & religione angelorum,* 14 *quæ non uidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum & conſtructum creſcit in augmentum dei.*

& neomeniæ, id eſt, nouilunii aliarūq; ceremoniarū legis, quæ ſunt *vmbra futurorum*, id eſt, vmbra tantum ſunt, & ideo cōfeſtim tranſeunt, *corpus autē*, id eſt, ſolida veritas Chriſti, eſt in fide Chriſti. Lex enim vmbram tātum veritatis habebat: fides Chriſti, ipſum corpus veritatis & ſolidam veritatem.

13. *Nemo vos ſeducat.* Græcè καταβραβευέτω, id eſt, ne ſinite vt quis brabæum veſtrum, & præmium intercipiat, aut iniquorum iudicium malignitate ad alios vt tranſeat. καταβραβεύειν autē, vt hoc loco Theodorus ait, eſt τὸ ἀδίκως βραβεύειν. καὶ τοὺς βραβευτὰς καλοῦσιν τῶν ἀγωνιζομένων κριτάς, id eſt, καταβραβεύειν eſt iniquè de prꝫmio certantium in agone decernere, & non merentibus præmium aſſignare. Nam & brabeutas vocant concertantiū in agone iudices. Senſus ergo Pauli eſt, hactenus bene cucurrerant & certauerāt Coloſſenſes, & prꝫmiū ac brabium erant meriti: quòd ſanè auferre ab illis volebāt pſeudapoſtoli, dum ad legis ceremonias & aſtrorum ſuperſtitiones protrudere eos malignē cupiunt. Hæc enim ſignificat τὸ *volens*, nemo ergo vos ſeducat volens, id eſt, de induſtria ac malignè, *in humilitate & religione angelorum*. id eſt, per fictam humilitatem, & commentitiam angelorum religionem ac ſuperſtitionem: dicebant enim indignum dei filio, vt ad nos mitteretur, ſed omnia quemadmodum in lege, per angelos deum operari. Photius exponit, nemo vos ſeducat volens, ſubaudi, hoc facere in humilitate.

14. *Quæ non vidit ambulans.* Græcè ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, id eſt, in his quæ non nouit, nec vidit ambulans. i. ea de angelorum officio, & miniſterio docens, quæ ignorat: fruſtra inflatus ſenſu carnis

ſuæ,fruſtra autem,quia non tenens caput,id eſt,quia Chriſtum nō tenet,nec agnoſcit,noſtræ ſalutis authorem,& caput:ex quo capite totum eccleſiæ corpus per iuncturas,& commiſſuras compactū, & conſtructum,& vitæ capiens ab ipſo capite ſubminiſtrationem, augmento dei creſcit.de hac metaphora vide plenius ad Epheſios quarto,numero decimo.

[15]*Si mortui eſtis cum Chriſto ab ele*
mētis huius mundi:quid adhuc tan
quam uiuentes in mundo decerni-
tis, Ne tetigeris, neque guſtaueris,
neque contrectaueris?[16]*quæ ſunt o-*
mnia in interitum ipſo uſu,ſecun-
dum præcepta & doctrinas homi-
num,quæ ſunt rationem quidem ha
bentia ſapiētiæ in ſuperſtitione &
humilitate,[17]*& non ad parcēdum*
corpori,non in honore aliquo ad ſa
turitatem carnis.

15.*Si ergo mortui eſtis*,id eſt,ſi Chriſto in baptiſmo commortui eſtis adeóque elemē tis huius mundi,id eſt,carnalibus legis ceremoniis mortui,*quid adhuc decernitis*, ſcilicet huiuſmodi pręcepta,Ne tetigeritis neque contrectaueritis,ſub.hęc aut hęc,quia immunda ſunt. Interpres legit δογματίζετε,id eſt,docetis,quod ſi ita eſt,ad pſeudo apoſtolos dirigitur ſermo,q cum in Chriſto baptizati eſſent adeóq; legi mortui, huiuſmodi tamen adhuc elementa docebant.Græci tamē legunt δογματίζεσθε,id eſt,docemini,hoc eſt,quur vos huiuſmodi dogmatis, & ceremoniis,ne tetigeritis,&c.onerari ſinitis?

16.*Quæ omnia in interitum ſunt ipſo vſu*,id eſt,quę omnia ſcilicet cibi, & alia quibus vos onerant dicentes,ne tetigeritis,ipſo etiā vſu intereunt,vel dum egeruntur.quid ergo opus eſt de rebus tam facilè pereuntibus,tam ſuperſtitioſe docere?vel,Quæ omnia dogmata in interitum,Græcè εἰς φθορὰν,id eſt,in perditionem ſunt ipſo vſu,id eſt,vtentibus,quæ dogmata ſunt ſecundum præcepta & man data hominum,*rationem quidem habentia ſapientiæ*,id eſt,ſpeciē quidem ſapientiæ præſeferentia, in ſuperſtitione, & humilitate ficta, id eſt,ob ſimulatam in illis religionem,& doctorum veſtrorum hu militatem.Hæc autem præcepta,vt Græci exponunt,non vera legis mandata ſunt , ſed quæ phariſæi ſuo quæſtui commenti erant, de quibus in euangelio Chriſtus ait,propter traditiones veſtras irritum feciſtis mandatum dei.

17. *Et non ad parcendum corpori,&c.* Græca lectio longè facilior eſt, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. id eſt,

id eſt, repetendo ſuperius dicta, quibus quidem dogmatis illorum doctores ſpeciem quidem pietatis præſeferunt, in ſimulata religione, ac ſuperſtitione, & humilitate, καὶ ἀφειδίᾳ &c. id eſt, & in afflictione corporis, & auſtera maceratione, & nō in nutrienda ad ſaturitatem carne: hoc eſt, qui doctores, & quæ mandata pietatem quidem habere videntur, dum fictam præſeferunt humilitatem, & religionem, nec corpori ſuo indulgent, ſed auſtera maceratione, & ieiuniis affligunt, nec ad ſaturitatem nutriunt: ἀφειδία enim dicitur immanitas miſerendi neſcia. nam φείδομαι miſereor ſignificat, & parco. illorum ergo qui quaſi ſui non miſerentur, ſed miſerè inedia corpus affligunt per hypocriſin, vocat Paulus ἀφειδίαν. quod autem erat ἐν τιμῇ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς, nos vertimus, in nutriēda ad ſaturitatem carne, quod vt ſæpe iam diximus, Hebræorum more, honor dicitur rerum neceſſariarū ſubminiſtratio.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Cæleſtia quærere, membra corporis peccati mortificare, veterem hominem exuere, ac nouum in fide & charitate induere, ſeq́; inuicem ſupportare, omniáque in Chriſti gratiam facere admonet: vnumquemque interim in probata familia ſui officii commonefaciens.*

CAP. III.

A *Gitur ſi conſurrexiſtis*
i *cū Chriſto: quæ ſurſum*
ſūt quærite, ubi Chriſtus
eſt ī dextera dei ſedēs. quæ ſurſum
ſunt ſapite, nō quæ ſuper terrā. Mor
tui enim eſtis: & uita ueſtra eſt[1] *abſ*
Eph. *condita cum Chriſto in deo. Cū au-*
5. a. *tem Chriſtus apparuerit, uita ue-*
ſtra: tunc & uos apparebitis cum
ipſo in gloria. Mortificate ergo mē-
bra ueſtra quæ ſunt ſuper terram:
fornicationem, immunditiam, li-
bidinem, concupiſcentiam ma-
lam, & auaritiam quæ eſt ſimu-
B *lachrorū ſeruitus. propter quæ ue-*

1. *Abſcondita.* quaſi diceret, etſi nūc inglorii eſtis, & bona futura in Chriſto (propter quem omnia facitis) nunc ſunt abſcondita: quū tamen ille in iudicio apparuerit, bonis præmia, & malis redditurus ſupplicia: tunc & vos, in gloria, id eſt, glorioſi cum ipſo apparebitis.

2. *Super filios incredulitatis.* Gręcę ἀπειθίας, id eſt, in incredulos & infideles homines, (hebraiſmus enim eſt) in quibus, ſcilicet operibus vel inter quos filios incredulitatis, id eſt, incredulos ambulaſtis.

3. *Expoliantes veterem hominē* id eſt, veterem peccandi affectum, & ingenitam cōſuetudinem ponētes, *& induentes nouum*, id eſt, nouam in Chriſto vitam: qui quidem nouus homo renouatur *in agnitione dei*, id eſt, per fidē, & cognitionem dei. *Secundum imaginem eius qui creauit illum*, id eſt, vel iuxta animā quæ eſt imago dei qui illam creauit, vel iuxta & per Chriſtum, qui eſt imago dei creatoris noſtri.

4. *Vbi*, id eſt, apud quē creatorem non eſt diſtinctio Iudæi & gentilis.

5. *Omnia in omnibus Chriſtus*, id eſt, omnibus ſatis eſſe debet pro rebus omnibꝰ Chriſtus, per quem nimirum omnia bona aſſequemur. Græci exponunt, omnia nobis eſt Chriſtus: ſaluator, dominus, deus, caput, ſacerdos, hoſtia.

6. *Docentes.* ſub. eſtote. alioq non eſt quo referatur participium & perinde habet Græca lectio.

nit ira dei [2] *ſuper filios incredulita-*
tis : in quibus ambulaſtis aliquan-
do, cum uiueretis in illis. Nunc *autē* Rom,
deponite & uos omnia: iram, indi- 6.a.
gnationem, malitiam, blaſphemiā, ephe.
turpem ſermonem de ore ueſtro. No 4.g.
lite mentiri inuicem : [3] *expoliantes* Heb.
uos ueterem hominem cum actibus 12. a.
ſuis, & induentes nouum, eum qui 1. Pet.
renouatur in agnitionem : ſecundū 2.a.
imaginem eius qui creauit illū [4] *ubi* & 4.
non eſt gentilis & Iudæus, circunci a.
ſio, & præputiū, barbarus & Scy-
tha, ſeruus & liber: ſed [5] *omnia &* ephes.
in omnibus Chriſtus. Induite *uos er* 6.b.
go ſicut electi dei, ſancti, & dilecti
uiſcera miſericordiæ, benignitatē,
humilitatem, modeſtiam, patientiā.
ſupportantes inuicē: & donantes ephes.
uobiſmetipſis ſi quis aduerſus ali- 4.g.
quem habet querelam. ſicut & do-
minus donauit uobis: ita & uos. Su C
per omnia autem hæc, charitatē
habete, quod eſt uinculum perfectio
nis. & pax Chriſti exultet in cordi
bus ueſtris, in quam & uocati eſtis
in uno corpore: & grati eſtote. uer
bum Chriſti habitet in uobis abun
danter: in omni ſapientia [6] *docentes*
& cōmonentes uoſmetipſos, in pſal
mis, hymnis & canticis ſpirituali-
bus, in gratia cātantes in cordibus 1. cor.
ueſtris deo. Omne quodcunque 10.g.

facitis in uerbo aut in opere: omnia
[7]in nomine domini noſtri Ieſu Chri
ſti, gratias agentes deo & patri per
ephef. *ipſum. Mulieres, ſubditæ eſtote ui-*
5.c. 1.Pe. *ris, ſicut oportet, in domino. Viri di*
3.a. *ligite uxores ueſtras: & nolite ama*
D *ri eſſe ad illas. Filii, obedite parenti*
ephe. *bus per omnia. hoc enim placitum*
6.a. *eſt in domino. Patres nolite ad indi*
gnationem prouocare filios ueſtros:
[8]ut non puſillo animo fiant. Serui, o-
ephef. *bedite per omnia dominis carnali-*
6.a. *bus: nō [9]ad oculum ſeruientes, qua*
Tit. *ſi hominibus placentes, ſed in ſim-*
2.c. *plicitate cordis, timētes deū. Quod-*
1.Pe. 2.c. *cunque facitis, ex animo operamini*
[10]ſicut domino & non hominibus: ſcientes quòd à domino accipie
Sap. *tis retributionem hæreditatis. Domino Chriſto ſeruite: qui enim*
6.b. *iniuriam facit, recipiet id quod iniquè geſſit, & non eſt perſona-*
Rom. *rum acceptio apud deum.*
2.b.

7. *In nomine domini Ieſu*, id eſt, ꝑpter Ieſum ſub. facite.
8. *Vt non puſillo animo fiant.* vel animum deſpondeāt, & deſperent. nam ἄθυμος puſillanimem, & deſperantem ſignificat.
9. *Ad oculum*, id eſt, in pręſentia tantum. vide de hoc Epheſ. 6. numero 3.
10. *Sicut domino & non hominibus*, id eſt, tanquam in domini gratiam, non hominū: hoc eſt, nolite ſpectare ad hominum gratiam, qui plerunque ingrati ſunt, ſed deū ſpectate: à quo maiorem habituri eſtis mercedem.

ephe. 6.b.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶Orationi etiam pro ſe inſtare iubet, & honeſte inter gentes conuerſari, demum illis Tychico & Oneſimo cōmendatis ſalutationibus epiſtolam claudit.

1. *Aperiat nobis oſtium*, id eſt, libertatem, & fiduciam prędicandi donet.

CAPVT IIII.

A
d *Omini quod iuſtum eſt & æquum, ſeruis præſtate: ſciē*
tes quòd & uos dominum habetis in cælo. Orationi
inſtate: uigilantes in ea in gratiarum actione, orantes
ephe. 6.c. *ſimul & pro nobis, ut deus [1]aperiat nobis oſtium ſermonis ad lo*
2.thc. 3.a. *quendum myſterium Chriſti (propter quod etiam uinctus ſum) ut*
manife-

manifeſtem illud ita ut oportet me ephe.
loqui. In ſapientia ambulate[2] *ad eos* 3.d.
qui foris ſunt: tempus redimentes.
Sermo ueſter ſemper in gratia[3] *ſale*
ſit cõditus, ut ſciatis quomodo opor-
teat uos unicuique reſpõdere. Quæ B
circa me ſunt omnia, uobis nota fa-
ciet Tychicus chariſſimus frater,
& fidelis miniſter, & conſeruus
in domino: quem miſi ad uos ad hoc
ipſum, ut cognoſcat quæ circa uos
ſunt, & conſoletur corda ueſtra
cum Oneſimo chariſſimo & fide-
li fratre qui ex uobis eſt: qui om-
nia quæ hic aguntur, nota facient
uobis. Salutat uos Ariſtarchus con-
captiuus meus, & Marcus conſo-
brinus Barnabæ ([4]*de quo accepi-*
ſtis mandata, Si uenerit ad uos, ſuſ-
cipite illum) & Ieſus qui dicitur Iu-
ſtus: qui ſunt[5]*ex circuncisione. hi ſo-* C
li ſunt adiutores mei in regno dei:
qui mihi fuerunt ſolatio. Salutat
uos Epaphras[6] *qui ex uobis eſt, ſer-*
uus Chriſti Ieſu, ſemper ſolicit[9] *pro*
uobis in orationibus, ut ſtetis perfe-
cti & pleni in omni uoluntate dei.
Teſtimoniũ enim illi perhibeo quòd
habet multum laborem pro uobis
& pro iis qui ſũt Laodiceæ, & qui
Hierapoli. Salutat uos Lucas medicus chariſſimus, & Demas.
Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ: &[7] *Nymphã, & quæ in do-* 2.Ti.
mo eius eſt, eccleſiam. Et cum lecta fuerit apud uos epiſtola hæc: 4.c.
facite ut & in Laodicenſium eccleſia legatur: & ea[8] *quæ Lao-* D
dicenſium

2. *Ad eos qui foris ſunt*, id eſt, inter gentiles & ethnicos, qui non ſunt de eccleſia, ambulate & viuite ſapienter, *tempus redimentes*, quid autẽ ſit redimere tempus, vide Epheſ. 5. numero 4.

3. *Sale ſit conditus*, id eſt, prudentia.

4. *De quo accepiſtis mandata*, vel à quo præcepta viuendi accepiſtis, vel de quo mãdaui vobis vt ſi ad vos venerit, illum excipiatis.

5. *Ex circunciſione*, id eſt, Iudæi.

6. *Qui ex vobis eſt*, id eſt, veſtras, erat enim Coloſſenſis.

7. *Nympham*. Gręc. νυμφᾶν, eſt autem nomen viri νυμφᾶς.

8. *Quæ Laodicẽſium eſt*, id eſt, quæ ab Laodicenſibus mihi miſſa eſt, ſic enim Græci explicant, & Græca verba id innuunt, τὴν ἐκ λαοδικείας, id eſt. quę ab Laodicenſibus eſt.

dicenſium eſt, ut uobis legatur. Et dicite Archippo, Vide miniſterium quod accepiſti in domino, ut illud impleas. Salutatio, mea manu Pauli. Memores eſtote uinculorum meorum. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti uobiſcum. Amen.

Miſſa ab Epheſo, ut Latini dicunt: ut Græci, ab Roma, per Tychicum & Oneſimum.

Argumentum epiſtolæ.

THeſſalonicenſes Macedones ſunt à metropoli Macedoniæ Theſſalonica ſic dicti. hi quum pſeudapoſtolos non admiſiſſent, ſed conſtantes in fide etiam perſecutiones fortiter tuliſſent, cõſolatoriam ad eos ſcribit Paulus epiſtolam, illorum fidei & conſtantiæ congratulans: inq; illis pergere hortatus, de reſurrectione & aduentu Chriſti, quo illos confirmet, nõnihil attingit.

EPISTOLA DIVI
PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES. I.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Congratulatur eorum fidei & patientiæ, proq; illa deo gratias agit, quòd non modò crediderint, ſed euangelium quoque ipſi prædicarint.*

CAPVT I.

A *PAulus & Syluanus & Timótheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto: [1] gratia uobis & pax. Gratias agimus deo ſemper pro omnibus uobis, memoriam ueſtri facientes in orationibus noſtris ſine intermiſsione, [2] memores operis fidei ueſtræ & laboris, & chari*

1. *Gratia vobis & pax.* Græci addunt, à deo patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto.

2. *Memores operis fidei veſtræ,* Græca

Græca ſcholia exponūt opus fidei,conſtantiā in fide,quæ eſt egregium fidei opus.quia nihil,inquiunt,declinare vos à fide fecit:hoc eſt enim fidei opus.ſecundo modo exponunt opus fidei, quia non verbis modò ſed operibus fidem ſuam oſtenderint.gratias ergo agimus memores operis fidei veſtræ,id eſt,operoſç & actuoſæ fidei veſtræ,quæ non modò verbis ſeſe, ſed operibus promit, & memores *laboris & charitatis*, vel vt Græci habent, laboris charitatis veſtræ ,quaſi dicat , memores conſtantiæ veſtræ in fide & laboris,quando pro euangelio charitas veſtra laborauit. Et *ſuſtinentiæ ſpei domini noſtri Ieſu Chriſti*.Grçcè, ὑπομονῆς, id eſt, patientiæ vel perſeuerātię,quam ob ſpem domini noſtri Ieſu Chriſti hactenus ſeruaſtis.

tatis,& ſuſtinentiæ ſpei domini no
ſtri Ieſu Chriſti [3]*ante deū & patrē*
noſtrum.[4]*Scientes fratres dilecti,à*
deo electionem ueſtram:quia euan-
gelium noſtrum non fuit ad uos in
ſermone tantū,ſed & in uirtute,et
in ſpiritu ſancto, & in plenitudine
multa:ſicut ſcitis quales fuerimus
in uobis ꝑpter uos. Et *uos imitato-* C
res noſtri facti eſtis,& domini:ex-
cipiētes uerbū in tribulatione mul-
ta cum gaudio ſpiritus ſancti, ita ut

3. *Ante deum,&c.* Græcè,ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ,id eſt,in conſpectu dei. Græci hanc particulam referūt variè:primo modo ad τὸ *memores*,vt ſit ſenſus, gratias agimus memores ante deum & in conſpectu eius,operoſæ fidei veſtræ. ſecundo ad τὸ *operis fidei veſtræ*,vt ſit ſenſus,memores operis fidei veſtræ,& laboris & ſuſtinentiæ quæ ſunt ante deum,quaſi dicat,quęcunque agitis videt omnia deus, nec eum quidquam latet eorum quæ agitis.tertio referri poteſt ad τὸ *gratias agimus*, ſcilicet gratias agimus ante deum,&c.

4. *Scientes fratres dilecti.* τὸ ſcientes refertur ad id quod præceſsit, gratias agimus pro vobis ſcientes fratres dilecti,&c. Græci autem ad ſequentia aſſerunt poſſe iungi multipliciter,gratias agimus ſcientes *electionem veſtram*,id eſt,vos à deo electos eſſe:&,ſciētes quia vel quòd euangelium noſtrum *non fuit ad vos in ſermone tantum*, *ſed in virtute*,id eſt,vt Græci explicant, quia euangelium noſtrum non tantum verbo prædicatum eſt vobis,ſed etiam in virtute,id eſt,virtute & miraculis ac ſignis confirmatū.*& in ſpiritu ſancto*.i.& prędicatum eſt non in ceremoniis carnalibus ,ſed in ſpiritu ſancto & in virtute ipſius,vel in ſpiritu ſancto, id eſt,in largitione & infuſione ſpiritus ſancti,quem apoſtoli in primitiua eccleſia credentibus largiebantur.

giebâtur. *& in plenitudine.* græcè, ἐν πληροφορίᾳ, cum plena & certa euangelij cognitione & intelligentia. Gratias ergo agimus ſcientes veſtram electionem, & certi qualiter vobis euangelium prędicauimus in virtute & ſpiritu ſancto & certitudine indubitata, *ſicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos,* id eſt, quemadmodum intelligitis qualiter nos apud vos veſtra gratia geſsimus. hæc omnia igitur ſciẽtes gratias agim᷑. Mihi etiã videtur & ſciẽtes referri poſſe ad Theſſalonicẽſes, & ita ordinãda lectio: gratias agimus, &c. vſq; ante deũ & patrẽ noſtrũ, vt ibi finis ſit ſententiæ, deinde noua ſententia incipiat, ſcientes, &c. i.

facti ſitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia. A uobis enim[5] diffamatus eſt ſermo domini: nõ ſolum in Macedonia & in Achaia, ſed & in omni loco fides ueſtra quæ eſt ad deũ, profecta eſt, ita ut non ſit nobis neceſſe quicquã D *loqui.[6] Ipſi enim de nobis annunci-*

Quum enim compertum haberetis de electione veſtra, ex eo quòd euangeliũ noſtrũ non tantũ verbo à vobis exceptum & acceptum eſt, ſed etiam cum virtute & ſpiritu ſancto & plenitudine multa, id eſt. quia vnà cum euãgelio virtutem & conſtantiam in perſecutionibus, & ſpiritum ſanctũ. i. illius gratiã ac diuerſa dona accepiſtis, *& plenitudinem,* græcè, πληροφορίαν. i. certiſsimam dei euangeliiq; cognitionem. vos ergo ex ſpiritus ſancti donis & effectis, certi electionis veſtræ, ſicut ſcitis. i. ſicut compertum habetis quales fuerimus in vobis. i. inter vos, hoc eſt, q̃ fideles & q̃ conſtantes, & vos etiam noſtri & domini facti eſtis imitatores. *excipientes,* græcè, δεξάμενοι, id eſt, dum excepiſtis verbum euangelij cum multa tribulatione & gaudio ſpiritus ſancti, *ita vt facti ſitis forma* .i. adeò vt exemplum præſtiteritis & occaſionem omnibus fidelibus in Macedonia & Achaia credendi, & pro euangelio patiendi.

5. *Diffamatus eſt ſermo.* græcè, ἐξήχηται, id eſt, perſonuit & diuulgatus eſt, id eſt, ex veſtra tolerantia euangelium non ſolum in reliqua Macedonia & Achaia publicatum eſt, ſed fides veſtra in deum per omnem circunquaq; regionem profecta eſt & peruênit, ita vt ad imitationem veſtri conuerſis penè omnibus, iam non ſit mihi neceſſe loqui quicquam, id eſt, non ſit nobis opus in vicinis regionibus prædicare. vel vt non ſit nobis opus fidem veſtram & conſtantiam aliis prædicare & commendare.

6. *Ipſi enim,* id eſt, nam recitare ipſi norunt, qualis fuerit ad vos acceſſus noſter. i. q̃ efficax, quóque pacto me omnibus odioſum etiã

cum

ant, qualem introitum habuerimus ad uos: & quomodo conuerſi eſtis ad deum à ſimulachris ſeruire deo uiuo & uero, & expectare filium eius de cælis (quē ſuſcitauit ex mortuis) Ieſum, qui eripuit nos ab ira uentura.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶*Cum qua fiducia euangelium prædicarit, quamq; purè ac liberaliter: teſtes illos facit, ſimiliter & ſui erga eos affectus. Demum illorum conſtantia in euangelio congratulatur.*

CAP. II.

A

Nam & ipſi ſcitis fratres introitum noſtrum ad uos, quia non[1] inanis fuit: ſed ante paſſi multa & contumelijs affecti (ſicut ſcitis) in Philippis, [2]fiduciā habuimus in deo noſtro loqui ad uos euangelium dei in multa ſolicitudine. [3] Exhortatio enim noſtra non de errore, neque de immū ditia, neque in dolo: ſed ſicut probati ſumus à deo, ut crederetur nobis euangelium, ita loquimur. non quaſi hominibus placentes, ſed deo qui probat corda noſtra. Neque enim aliquando fuimus[4] in ſermone adulationis, ſicut ſcitis: neque in occaſi

cum vitæ veſtrę periculo ſuſcepiſtis, & quàm celeriter à ſimulachris ad deum conuerſi eſtis, ita vt confeſtim illis relictis deum viuum colere inceperitis, & redemptorem noſtrum eius filium Ieſum (quem ille ſuſcitauit) expectare.

1. *Inanis*, id eſt, inefficax & ſine fructu.

2. *Fiduciam habuimus.* ἐπαῤῥησιασάμεθα, intrepidè auſi ſumus, etiam ſic miſerè Philippis affecti, apud vos euangelium prædicare in multa ſolicitudine, Græcè, ἀγῶνι, id eſt, cum multo periculo & multa anxietate & ſolicitudine. nam ἀγὼν ἀντὶ τοῦ ἀγωνίας ſumitur, id eſt, pro agonia hoc eſt, anxietate & ſolicitudine.

3. *Exhortatio*. i. prædicatio *noſtra non erat de errore*. i. falſa doctrina, aut per impoſturā, quaſi vos per eā fallere vellemus, *neque de immunditia*. i. de immunda veneficorū & maleficorum doctrina, *neque in dolo*. i. doloſa, ſed ſicut probati ſumus à deo. i. ſicut ille nos approbauit & dignos duxit quibus euāgelica prędicatio crederetur & committeretur, ita ſecundum eū prædicamus, non vt hominibus ſed illi qui corda noſtra & mentem nouit, placeamus.

4. *In ſermone adulationis*. i. vobis adulatoriis verbis vſi non ſumus, ipſi ſcitis, *neque in occaſione auaritiæ*. i. neque prædicando, auaritiam

vllam

one auaritiæ, deus teſtis eſt: neque
quærentes ab hominibus gloriam,
B *neque à uobis, neque ab aliis.*[5] *Cùm*
poſſemus uobis oneri eſſe, ut Chriſti
apoſtoli:[6] *ſed facti ſumus paruuli in*
medio ueſtri, tanquam ſi nutrix fo-
ueat filios ſuos. Ita[7] *deſiderãtes uos*
cupidè, uolebamus tradere uobis nõ
ſolum euãgelium dei, ſed etiam ani-
mas noſtras: quoniam chariſſimi no
bis facti eſtis. Memores enim eſtis
Act. *fratres laboris noſtri & fatigatio-*
20.g. *nis. nocte & die operantes, ne quẽ*
1.Co. *ueſtrum grauaremus: prædicaui-*
4.c. *mus in uobis euangeliũ dei. Vos te-*
2.the.
3.b. *ſtes eſtis & deus, q̃ ſanctè et iuſtè et*
ſine querela uobis qui credidiſtis,
affuimus: ſicut ſcitis qualiter unum
quemque ueſtrum (ſicut pater filios
ſuos) deprecantes uos & conſolan-
tes[8] *teſtificati ſumus ut ambulare-*
tis dignè deo, qui uocauit uos in ſu-
C *um regnum & gloriam. Ideo &*
nos gratias agimus deo ſine inter-
miſſione: quoniam cùm accepiſſetis
à nobis uerbum[9] *auditus dei, acce-*
piſtis illud non ut uerbum hominũ,
ſed (ſicut eſt uerè) uerbum dei, qui
operatur in uobis qui credidiſtis.
uos enim imitatores facti eſtis fra-

vllã prętẽdimus aut prętexuimus. & quia animũ deꝰ vnus nouit, ſubdit, deus teſtis eſt.

5. *Cùm poſſemus vobis oneri eſſe.* græcè, ἐν βάρει εἶναι .i. vel quum poſſemus grauitatem inter vos & autoritatẽ vendicare tanq̃ Chriſti apoſtoli, vel quũ poſſemꝰ oneri vobis eſſe in accipiẽdis ſumptibus & alimẽtis. Vtroq; enĩ modo Græci explicant, ſed præſtat prima expoſitio, vt intelligamus noluiſſe impioſum dominium in illos exercere, ob id quod ſequitur.

6. *Sed facti ſumus, &c.* quidã græci codices hñt νήπιοι .i. paruuli: quidã, & Hiſpanica biblia ἤπιοι .i. mites ac mãſueti: & quũ precedat, ἐγενήθημεν, factũ puto vt illud ν finale iũctũ ſit τῷ ἤπιοι. q̃q̃ non admodũ refert quo ad ſenſũ modò intelligamꝰ paruulos mites & mãſuetos, q̃les eſſe ſolẽt pueri, licet ꝓpter metaphorã nutricis minꝰ quadrat verbũ paruulorũ, quũ ſe hic nutricẽ faciat, vt ſit ſenſus, Quũ vẽdicare autoritatẽ inter vos poſſemꝰ & impioſos agere, noluimus, ſed ἤπιοι .i. blãdi ac beneuoli facti ſumꝰ quomõ ſolet eſſe nutrix erga filios ſuos quos alit ac fouet.

7. *Deſiderãtes.* ὁμειρόμενοι .i. deſiderio flagrãtes veſtri, vel ὁμηρόμενοι .i. vobis coniunctiſsimi. vt legit codex Dionyſianus.

8. *Teſtificati ſumus.* i. obteſtati ſumꝰ vnũquẽq; veſtrũ, vt ambularetis dignè deo. i. vt dei filios par eſt.

9. *Auditus dei.* i. fidei.

10.*Contribulibus*,id eſt,affinibus veſtris.

11.Vt *ſalui fiant*,ſcilicet gentiles,id eſt,inhibentes euangelij prædicationem,ne ſaluæ fiant gentes.

12.Vt *impleant peccata ſua ſemper*.i.vt peccata ſua ſemper augeant & grauius ac grauius delinquant,ſicut Chriſtus illis dicit Matt.23.Et vos implete menſuram patrum veſtrorũ.i.& hoc quoque quod cogitatis, ſcilicet necem meam,adiicite ad patrum veſtrorũ peccata.nunc Paulus ait,vt impleant peccata,id eſt, vt ſeipſis euadãt ſemper deteriores.Oecumenius interpretatur,vt peccata ſua augeant,quaſi ipſi peccare inſtituerint ſemper, & hunc ſibi ſcopum præſtituerint. Si enim,inquit,vtile eſt ad fidem gentes accedere, cur nõ & ipſi accedunt? ſin momenti nullius eſſe putãt, cur accedentibus inuident? vides ergo quo pacto volũtariè ac de induſtria peccant,ac nihil non faciunt vt peccata ſua impleant, hoc eſt, ea gratia, ne quando à peccatis recedãt: & propter hoc,inquit,peruênit in illos ira dei vſque in finem.

13.Deſolati.ἀπορφανισθέντες, id eſt,orbati vobis, vt ſequatur metaphoram patris, de quo prædixit, ſicut pater filios.Nam orbus pater & mater dicũtur qui liberis carent.Nos ergo,inquit,ad modicũ tempus (hoc enim ſignificat tempus horæ, ſcilicet vel ad vnius horæ tempus)vobis orbi.i.quum vel breue tempus abeſſemus à vobis, ac vobis ipſo aſpectu ac præſentia non corde orbi eſſemus, ſtuduimus vos inuiſere,ſed impediuit nos ſathanas,vos enim ſpes noſtra eſtis &

tres eccleſiarum dei quæ ſunt in Iu
dæa,in Chriſto Ieſu:quia eadẽ paſſi
eſtis & uos à[10] *contribulibus ue-*
ſtris,ſicut & ipſi à Iudæis, qui &
dominum occiderũt Ieſum, & pro
phetas, & nos perſecuti ſunt, &
deo non placent:& omnibus homi
nibus aduerſantur, prohibẽtes nos
gentibus loqui[11] *ut ſalui fiant,*[12] *ut*
impleant peccata ſua ſemper.peruẽ D
nit enim ira dei ſuper illos uſque in
*finem.*Nos *autem fratres*[13] *deſolati*
à uobis ad tempus horæ,aſpectu,nõ
corde: abundantius feſtinauimus
faciem ueſtram uidere cum multo
deſiderio.quoniam uolumus uenire
ad uos:ego quidem Paulus, & ſe-
mel & iterum:ſed impediuit nos
ſathanas.Quæ eſt enim noſtra ſpes,
aut gaudium, aut corona gloriæ?
Nónne uos ante dominum noſtrum
Ieſum Chriſtum eſtis,in aduentu e-
ius? uos enim eſtis gloria noſtra,
& gaudium.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Se conſolatum eſſe ex eorum fide & cõſtantia oſtendit, quam ex Timotheo ea gratia ad illos miſſo reſciuerit: nec paruo eos videndi deſiderio ſe teneri, quibus interim bene in deo precatur.*

CAP. III.

A *P[1]Ropter quod non ſuſti-*
nentes amplius, placuit
nobis remanere Athe-
Act. 16.a. *nis, ſolus. & miſimus Timótheũ fra-*
trem noſtrum & miniſtrum dei in
euangelio Chriſti, ad confirmandos
uos & exhortãdos pro fide ueſtra:
ut nemo moueatur in tribulationi-
bus iſtis. Ipſi enim ſcitis ꝙ[2] in hoc po-
ſiti ſumus. Nã & cũ apud uos eſſe-
mus, prædicabamus uobis paſſuros
nos tribulatiões, ſicut & factũ eſt,
B *& ſcitis. Propterea & ego amplius*
us non ſuſtinens, miſi ad cognoſcen-
dam fidem ueſtram, ne fortè tenta-
uerit uos is qui tentat, & inanis fi-
at labor noſter. Nunc autem uenien
te Timótheo ad nos à uobis, & an-
nunciante nobis fidem & charitatẽ
ueſtram, & quia memoriam noſtri
habetis bonam ſemper, deſiderãtes
C *nos uidere, ſicut & nos quoq; uos:*
ideo[3] cõſolati ſumus fratres in uobis
in oĩ neceſſitate & tribulatione no-
ſtra per fidem ueſtrã, quoniam nũc
[4]uiuimus: ſi uos ſtatis in domino. Quam enim gratiarum actionẽ,
poſſumus deo retribuere pro uobis in omni gaudio quo gaudemus
propter uos ante deum noſtrum, nocte ac die abundantius oran-

& corona gloriæ noſtræ, qa ob egregias veſtras virtutes glorioſe coronari ſperamus, & gaudium noſtrum in die aduentus domini.

1. *Propter quod.* ad euitãdum ſolœciſmum quem commiſit interpres vertendo non ſuſtinentes: placuit, quũ græca habeant διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν, verti poſſunt: Quapropter non ferẽtes amplius (ſcilicet veſtri deſiderium) decreuimus remanere Athenis, ſoli. id eſt, quaprópter quum ingens veſtri deſiderium amplius ferre nõ valeremus, placuit nobis remanere Athenis ſolis, & miſimus ad vos Timotheum ad confirmandos vos & exhortandos vel conſolandos: vtrunque enim ſignificat grecum παρακαλέσαι.

2. *In hoc poſiti ſumus*, id eſt. ad ferendas afflictiones deſtinati ſumus.

3. *Conſolati ſumus*. paſsiuè, id eſt, conſolationẽ habuimus.

4. *Viuimus ſi ſtatis in domino*, id eſt, nulla tam grauis eſt afflictio etiam ſi morti proxima, quam non vitæ loco ducamus, modo conſtanter in fide domini ꝑmaneatis.

5. *Quemadmodum & nos in vobis.* per parentheſim legendum, & ſupplendum, charitate abundauimus. Eſt enim ſenſus, Exuberare vos faciat dominus mutua charitate in omnes, quemadmodum noſtra erga vos exuberauit charitas, vt confirmentur corda veſtra *ſine querela*, id eſt, irreprehenſibilia in ſanctitate, &c.

tes ut uideamus faciem ueſtram, & compleamus ea quæ deſunt fidei ueſtræ? Ipſe autem deus & pater noſter & dominus Ieſus Chriſtus D
dirigat uiam noſtram ad uos. Vos autem dominus multiplicet, & abũdare faciat charitatem ueſtram in inuicem & in omnes:[5] *quemadmodum & nos in uobis ad confirmanda corda ueſtra ſine querela, in ſanctitate ante deum & patrem noſtrum, in aduẽtu domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus ſanctis eius. Amen.*

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶Hoc toto capite ferè ſunt paraneſes & de moribus exhortationes, niſi quòd ad finem de reſurrectione nonnihil attingit.

CAPVT IIII.

E cætero ergo fratres, rogamus uos, & obſecramus in A
D *domino Ieſu: ut quemadmodum accepiſtis à nobis, quo modo oporteat uos ambulare & placere deo, ſic & ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quæ præcepta dederim uobis per dominum Ieſum. Hæc eſt enim uolũtas dei, ſanctificatio ueſtra: ut abſtineatis uos à fornicatione, ut ſciat unuſquiſque ueſtrum uas ſuum poßidere in ſanctificatione & honore: non*[1] *in paßione deſiderij, ſicut & gẽtes quæ ignorant deum. &*[2] *ne quis ſupergrediatur, neq; circunueniat in negocio fratrem ſuum: quoniam uindex eſt dominus de his omnibus, ſicut prædiximus uobis, & teſtificati ſumus. Non enim uocauit nos deus in immũditiam, ſed in ſanctificationem. Itaque qui hæc ſpernit, non hominem* Rom. 12.a. Ephe. 5.d. B

1. *In paßione deſiderij*, id eſt, affectionibus concupiſcentiarum.
2. *Ne quis ſupergrediatur.* græcè, μὴ ὑπερβαίνειν, id eſt, ne ſuppeditet & vi ac violentia opprimat, *neque circumueniat*, græcè μὴ πλεονεκτεῖν, id eſt, fraude aliquid ab illo extorqueat.

minem ſpernit.ſed deum,qui etiam
C *dedit ſpiritum ſuum ſanctum in no-*
Ioan. *bis.De charitate autem fraternita-*
13.d. *tis non neceſſe habemus ſcribere uo*
& 15. *bis:ipſi enim uos à deo didiciſtis, ut*
b. *diligatis inuicem. Etenim illud faci*
1.Io. *tis in omnes fratres in uniuerſa Ma*
2.b. *cedonia. Rogamus autem uos fra-*
& 4. d. *tres,ut abundetis magis : & operā*
detis,ut quieti ſitis, & ut ueſtrum
negocium agatis,& operemini ma
nibus ueſtris,ſicut præcepimus uo-
bis.& ut honeſtè ambuletis[3]*ad eos*
qui foris ſunt: & [4] *nullius aliquid*
deſideretis.Nolumus autē uos igno
rare fratres [5] *de dormientibus:*
ut non contriſtemini,ſicut & cæte-
D *ri qui ſpem non habent. Si enim cre*
dimus quòd Ieſus mortuus eſt, &
reſurrexit: ita & deus eos qui dor
mierūt per Ieſum, adducet cum eo.
1.Co. *Hoc enim uobis dicimus*[6] *in uerbo*
15.d. *domini, quia nos qui uiuimus,qui*
reſidui ſumus, in aduentum domi-
ni,[7]*non præueniemus eos qui dormi*
erunt.Quoniam ipſe dominus in iuſ
ſu & in uoce archāgeli: &[8] *in tuba*
dei deſcēdet de cælo: &[9]*mortui qui*
in Chriſto ſunt,reſurgēt primi.De-
inde nos qui uiuimus,qui relinqui-
mur,ſimul rapiemur cum illis in nu
bibus obuiam Chriſto in aera, &
ſic ſemper cū domino erimus. Itaq;
conſolamini inuicē in uerbis iſtis.

3.*Ad eos qui foris ſunt*, id eſt, inter infideles.

4. *Nullius aliquid deſideretis.* Græci habent, μηδὲν μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id eſt, facite vt rei nullius indigeatis, nec ſtipē petere neceſſe habeatis.

5. *De dormientibus*.i.mortuis, nam & dormio & κοιμάομαι græcè pro mori ſumūtur, vnde κοιμητήριον ad verbum dormitorium, locus in quo corpora mortuorum ſepulta ſunt. Latini in ſuam propè familiam aſciuerunt. cœmeterium appellantes.

6. *In verbo domini*, quaſi diceret, non noſtra hæc eſt quā dicturi nunc ſumus, ſed dei ſententia.

7. *Non præueniemus eos*, ſcilicet trāſlatione ad gloriam: quoniam & qui antea mortui ſunt, & ſi qui tūc viui reperientur, vnā obuiam Chriſto prodibunt glorificandi.

8. *In tuba dei*. Tubā dei Photius tropicè interpretatur angelicas virtutes inferiores, quarum miniſterio vſurus eſt in reſurrectiōe Chriſtus, etſi per ſe id poteſt.

9. *Mortui qui in Chriſto ſunt*.i. qui olim in Chriſto mortui ſunt, primi reſurgent, non tēpore, ſed dignitate & merito, reſpectu damnatorum. Deinde nos qui viuimus (in perſona eorum loquitur qui

tunc viuent) vnà cum olim iã mortuis rapiemur in nubibus obuiã domino. & ſic ſemp cum domino erimus. Cõtẽtio hoc loco eſt ĩter doctores ſanctos, quibuſdam dicentibus quòd ſine morte tranſibunt ad gloriam: aliis, quòd in ipſo raptu ſubitanea morte morientur, à qua ſine vlla corporis corruptione tranſibũt ad gloriam, cui etiam opinioni Græci quidam accedunt, vt videbis 1. ad Corinthios 15. nume. 21.

1. *Sicut fur in nocte*.i. clanculũ & imprudentibus nobis.

2. *In vtero habentis*, id eſt, parturientis.

3. *In tenebris*.i. in peccatis.

4. *Non dormiamus*, ſomnum ſcilicet peccati. Nam dormire pro in peccatis eſſe ponitur.

5. *Sobrij ſimus*. non tantum à vino abſtemij, ſed omnibus prauis affectionibus quæ rationem conturbant abſtinẽtes. Quum ergo filij lucis ſimus.i. gratiæ, non noctis & tenebrarum, hoc eſt, peccati: ſomnium inertiæ, & affectionũ ebrietatem filiis tenebrarũ & noctis relinquere debemus.

6. *Quoniã non poſuit nos, &c.* id eſt, neque enim nos vocauit *in iram*.i. vindictam, hoc eſt, vt in nos æterna morte animaduerteret, *ſed in acquiſitionẽ ſalutis*, ſed vt nos ſibi p

ARGVMENTVM *Cap. 5.*

¶ *De inſperato Chriſti aduentu præmonet, iubens interim illos bonis operibus intentos vigilare, & diuina armatura munitos eſſe. Reliquam partem capitis parænesſes occupant.*

CAP. V.

A *D E temporibus autẽ & momentis fratres non indigetis ut ſcribamus uobis. Ipſi enĩ diligenter ſcitis, quia dies domini,[1] ſicut fur in nocte, ita ueniet. Cùm enim dixerint, pax & ſecuritas: tunc repentinus eis ſuperueniet interitus, ſicut dolor[2] in utero habentis.: & non effugient. Vos autem fratres, non eſtis[3] in tenebris: ut uos dies illa tanquam fur comprehendat. omnes enim uos filij lucis eſtis, & filij diei. nõ ſumus noctis neque tenebrarũ. Igitur[4] nõ* B *dormiamus ſicut & cæteri: ſed uigilemus, &[5] ſobrij ſimus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. & qui ebrij ſunt. nocte ebrij ſunt. Nos autem qui diei ſumus, ſobrij ſimus, induti loricã fidei & charitatis, & galeã, ſpem ſalutis:[6] quoniã nõ poſuit nos deus in irã: ſed in acquiſitionẽ ſalutis per dominũ noſtrum Ieſum Chriſtum, qui mortuus eſt pro nobis, ut ſiue uigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cũ illo uiuamus. Propter quod cõſolamini inuicẽ: & ædificate alterutrum, ſicut & facitis. Rogamus aũt uos fratres, ut noueri*

1. Pe. 3. c. Apo. 3. a. & 16. c. Eſai. 59. c. ephe. 6. c.

C tis eos,qui laborant inter uos, &
præſunt uobis in domino,& monẽt
uos:ut[7] habeatis illos abundãtius in
charitate propter opus illorũ. pacẽ
habete cum eis. Rogamus aũt uos
fratres,[8] corripite inquietos,cõſola-
mini puſillanimes, ſuſcipite infir-
Prou. mos,patiẽtes eſtote ad oẽs. Videte
17.c. ne quis malũ ꝓ malo alicui reddat.
Rom. ſed ſemꝑ qđ bonũ eſt ſectamini ĩ in-
12.d. uicẽ & in oẽs.Semꝑ gaudete. Sine
1.Pe. intermiſſione orate.In oĩbus gratias
3.b. agite. hæc eſt enim uoluntas dei in
Eccl. Chriſto Ieſu in oĩbus uobis.[9] Spiritũ
18.c. nolite extinguere.[10] Prophetias no-
Luc. lite ſpernere.Oĩa aũt ꝓbate:qđ bo-
18.a. D nũ eſt tenete.Ab oĩ ſpecie mala abſti
nete uos.Ipſe autẽ deus pacis ſancti
ficet uos ꝑ omnia:[11] ut integer ſpirit⁹
ueſter & anima & corpus ſine q̃re
la,in aduẽtu domini noſtri Ieſu Chri
ſti cõſeruetur.Fidelis eſt qui uocauit
1.Co. uos:[12] qui etiã faciet. Fratres,orate
1.b. pro nobis.Salutate fratres omnes in
oſculo ſancto.Adiuro uos per domi
nũ,ut legatur epiſtola hæc omnibus
ſanctis fratribus.Gratia domini no
ſtri Ieſu Chriſti uobiſcum.Amen.

Chriſtũ acquireret & poſſideret.qui quidẽ propter nos eſt mortuus, vt ſiue vigilemus,ſiue dormiamus .i. ſiue viuimus,ſiue morimur,tandẽ cũ illo æternũ viuamus.

7. *Habeatis in charitate*, id eſt,diligatis.

8. *Corripite inquietos*.i.turbulẽtos, qui pacẽ communem turbant.græcè ἀτάκτους, de quo vide 2.ad Theſſalonic. cap.3.numero 4.

9. *Spiritũ nolite extinguere*.i. ſpũs ſancti gratias & dona.

10. *Prophetias nolite ſpernere*, .ſ. gratiã futura prędicendi, vel ſcripturas interpretãdi.

11. *Vt integer ſpiritus veſter & anima*. Gregorius Niſenus ꝑ hæc,tres vitę facultates intelligit:ꝑ ſpiritũ,rationabilẽ:ꝑ animã,ſenſitiuã: ꝑ corp⁹,vegetatiuã. Theophyl.interp̃tatur *ſpiritum*,gratiã ſpiritus ſancti nobis infuſam, quã p̃cat illis Paul⁹ integrã cõſeruari; *corp⁹* aũt & *animã* totũ hominẽ, quẽ p̃cat ſine q̃rela.i.irrephẽſibilẽ pmane(re.

12. *Qui etiã faciet*,ſub. id qđ precamur.i.ſanctificabit vos per omnia.

Argumentum epiſtolæ ad Theſſalonicenſes ſecundæ.

Q Via ſicuti optabat, Theſſalonicenſes adire Paulo non licuit, alteram ab Athenis ad eos ſcribit epiſtolã: & quia Chriſti aduẽtu tanquã iã inſtante terrebantur,oſtẽdit quidẽ illũ futurũ,in quo & ipſi præmia percepturi,& ſui perſecutores ſupplicia:ſed nõ tam breui,nec ante Antichriſti aduẽtum,de quo nõnulla tractans,& pro ſe precationes fieri petẽs, coercendos docet inquietos & turbulentos,& otioſe ac gratis victitantes.

EPISTOLA

DIVI PAVLI APOSTOLI ad Theſſalonicenſes II.

ARGVMENTVM *Cap.* I.

¶ *Congratulatur Theſſalonicẽſium fidei & conſtantiæ in afflictionibus, aſſerens & eos pro toleratis præmia percepturos, & pro illatis perſecutores pœnas daturos, in aduentu Ieſu Chriſti: quem illis propitium precatur.*

CAPVT I.

Aulus & Siluanus A
*& Timótheus ecclesiæ Theſſalonicẽ-
ſiũ in deo patre no-
ſtro, & domino Ie-
ſu Chriſto: gratia uobis & pax à
deo patre noſtro, & domino Ieſu
Chriſto. Gratias agere debemus
ſemper deo, ꝑ uobis fratres, ita ut
dignum eſt: quoniam ſupercreſcit fi-
des ueſtra, & abundat charitas u-
niuſcuiuſque ueſtrum in inuicem:
ita ut & noſipſi in uobis gloriemur* B
*in eccleſiis dei, pro patientia ueſtra,
& fide in omnibus perſecutionibus
ueſtris & tribulationibus,* [1] *quas
ſuſtinetis in exemplum iuſti iudi-
cij dei,* [2] *ut digni habeamini in re-
gno dei, pro quo & patimini:* [3] *ſi ta-
men iuſtũ eſt apud deũ retribuere*
retri-

1. *Quas ſuſtinetis in exemplum, &c.* Græcè ἔνδειγμα, & deeſt in, id eſt, documentum ſiue manifeſtationem. Eſt autẽ idem ſenſus, quòd preſſuras & afflictiones ad iuſtum dei iudicium manifeſtandum ſuſtinent, quum in iudicio videbunt impij quos afflixerunt, præmio ſe autem afflictores ſupplicio affectos.

2. *Vt digni habeamini.* εἰς τὸ καταξιωθῆναι, id eſt, adeo vt digni habiti ſitis, & ille vos dignos duxerit regno ſuo (nam Græcè deeſt in) ob afflictiones veſtras. Ille enim dignatus eſt eos in afflictionibus confirmare, ſicut Philipp. I. vobis, inquit, donatum eſt pro Chriſto, non ſolum, vt in eum credatis, ſed & pro illo patiamini.

3. *Si tamen iuſtum.* quidam Græci habent εἴπερ, id eſt, ſiquidem, vel quandoquidem iuſtum eſt deum reddere retributionem, vel vt Græci habent θλῖψιν, id eſt, tribulationem iis, qui vos tribulant. Chryſoſtomus legit, Si tamen, ſed ſic vt τὸ ſi, non dubitantis ſit particula, ſed affirmantis, quod aliquoties vſuuenit.

4. *In reuelatione domini* Ieſu,id eſt,quum reuelabitur,veneritq; ad iudicium angelis ſuis comitatus:ſicut Matth.16.ſcribitur. Quòd autẽ in igne venturus ſit,docet Dauid Pſal.96.Ignis ante ipſum pręcedet,& inflammabit in circuitu inimicos eius, cui ſimiliter Paulus ait in flãma ignis,aut,vt Græci habẽt ἐν πυρὶ φλογὸς,id eſt,in igne flammæ,dantis vindictã,vbi ὃ dãtis, nõ refertur ad τὸ flãmæ vel ignis,quum pro eo Græcè ſit nomẽ generis fœminini, διδόντος aũt ſit maſculini, & ideo refertur ad id quod pręceſſit in reuelatione domini dãtis vĩdictã.

retributionẽ ijs qui uos tribulãt: & uobis qui tribulamini requiẽ nobiſcũ[4] *in reuelatiõe domini Ieſu de cælo cũ angelis uirtutis eius, in flãma ignis dantis uindictã,iis qui non nouerunt deũ, & qui nõ obediũt euãgelio domini noſtri Ieſu Chriſti.* [5]*qui pœnas dabunt in interitu æternas*[6] *à facie domini & à gloria uirtutis eius : cùm uenerit glorificari in ſanctis ſuis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt,*[7] *quia creditũ eſt teſtimoniũ noſtrũ ſuper uos in die illo.in quo etiam oramus ſemp pro uobis, ut dignetur uos uocatione ſua deus noſter, & impleat omnẽ uoluntatẽ bonitatis ſuæ, &* [8]*opꝰ fidei in uirtute,ut clarificetur nomẽ domini noſtri Ieſu Chriſti in uobis, & uos in illo,ſecundũ gratiã dei noſtri, & domini Ieſu Chriſti.*

C

D

5. *Qui pœnas dabunt,&c.* Græcè deeſt *in*, ὄλεθρον αἰώνιον, id eſt, pœnas dabũt & pendẽt,ſcilicet interitũ æternũ, vt pœnæ illæ nõ temporariæ,ſed æternæ ſint.

6. A *facie domini*.i.à præſentia domini,inquit Chryſoſt. adeò vt nõ multũ ſit negotiũ ad perdẽdos ipſos, quos ſola peſſundabit domini pręſentia,vel à facie.i.à furore. nã Phanim pluraliter faciẽ ſignificat Hebræis, & quia in facie cognoſcitur ira & indignatio hominis, ideo vultꝰ & facies Hebręis quãdoque furorẽ ſignificat & irã:vt Pſal.Pone illos vt clibanũ ignis in tempore vultus tui.pro vultus,phanequa eſt Hebraicè,id eſt,furoris tui,& Pſal.50.Auerte faciẽ tuam à peccatis meis, id eſt,indignationem & furorem,phanequa,pro quo Chaldæus habet apheq,id eſt,furorem.

7. *Quia creditum eſt,&c.* quia teſtificanti mihi de iis, quæ in die illo futura ſunt præmiis & ſuppliciis credidiſtis.

8. *Opus fidei in virtute*.i.cõfeſſionẽ fidei,quæ excellẽs eſt opus fidei, compleat in vobis & perficiat,cum potentia animiq; conſtantia.

1. *Noſtræ congregationis.* quia in aduentu domini congregabuntur omnes ſancti & electi. Zachar. 14. Ecce veniet dominus meus, omnéſque ſancti eius cum eo.

2. *Neque per ſpiritum*, id eſt, fictam reuelationem, aut ficta ſpiritus ſancti miracula, ſiue vt explicant Græci per ſpiritũ nequã, per quem loquebantur pſeudapoſtoli.

ARGVMENTVM *Cap.* 2.

¶ *Aduẽt⁹ Chriſti ſigna præuia deſcribit, & Antichriſtũ depingit cũ ſuis apoſtatis, quos ille ſeducturus eſt: illos quoq; in perceptа doctrina perſtare hortatur, ac bene illis precatur.*

CAPVT II.

R Ogamus aũt uos fratres A
ꝑ aduentũ domini noſtri
Ieſu Chriſti, & [1] noſtræ
cõgregatiõis in ipſum, ut nõ cito mo
ueamini à ueſtro ſẽſu, neq; terreami
ni, [2] neq; ꝑ ſpiritũ, neq; ꝑ ſermonẽ,
neq; ꝑ epiſtolã tanq̃ ꝑ nos miſſam,
quaſi inſtet dies domini. Ne *q̃s uos* Eph.
ſeducat ullo modo: quoniã niſi uene 5.b.
rit [3] diſceſſio primũ, et reuelatus fue
rit homo peccati, filius ꝑditionis, q̃ B
aduerſatur & extollitur [4] ſupra o-
mne q̃d dicitur deus, aut q̃d colitur,
ita ut in tẽplo dei ſedeat, oſtẽdens ſe
tanq̃ ſit deus. [5] Nũ *retinetis ꝙ cùm*
adhuc eſſẽ apud uos, hæc dicebã uo-
bis? Et *nũc [6] q̃d detineat ſcitis: ut re-*

3. *Diſceſſio primum.* ἀποστασία .i. defectio, vel à Romano imperio, nõ quòd ſtatim vẽturus ſit poſt eam, ſed quòd nõ antè: vel defectio, id eſt, Antichriſtus, qui deficiet à fide, vel defectio ab vniuerſali eccleſia & fide catholica. Eſt autem ibi eclipſis frequens Paulo: niſi venerit diſceſſio, &c. non veniet dominus ad iudicium.

4. *Supra omne quod dicitur deus.* Græca lectio duplex, ὑπὲρ πάντα ὂν λεγόμενον, id eſt, ſuper omnem qui dicitur, vel ὑπὲρ πᾶν τὸ λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα .i. ſuper omne quod dicitur de⁹ aut religio vel cultus. Eſt enim σέβασμα religio ac cultus dei: nos vertere poſſum⁹ numen. Vult autem Paulus quòd nõ tantum verum dei cultum, ſed & omnem alterius præterquam ſui tollet idololatriam.

5. *Num retinetis quod.* οὐ μνημονεύετε, non meminiſtis quòd agens apud vos hæc dicebam vobis, ſcilicet, nõ venturum Chriſtum, niſi prius veniſſet antichriſtus?

6. *Quid detineat.* τὸ κατέχον, id eſt, impediens ſiue impedimentum, quo minus veniat. hunc locum & ſequentes planè ſe neſcire quomodo intelligantur, fatetur Auguſtinus lib. de ciuitate dei 20. ſed tantum coniicere.

7. Nam

7. *Nam myſterium.* quidã hoc myſteriũ Neronẽ dicũt Antichriſti figurã, poteſt autẽ τὸ myſteriũ recto & accuſatiuo caſu legi, vt ſcilicet Antichriſtus operetur in ſuis diſcipulis *myſteriũ iniquitatis*.i.adumbratã falſa religione hypocriſim & hęreſim: vel ꝙ ipſe Antichriſtus qui futurus eſt myſteriũ iniquitatis, iã operatur, & vt Græci dicũt, ἐνεργεῖται.i. vim ſuam profert, & exerit in ſui ſimilibus & præcurſoribus, hęreticis & ſeductorib⁹. q etiã intelligi poſſunt eſſe myſteriũ iniqtatis, dũ ſub prætextu præclarorũ nominũ, chriſti, fidei, gratiæ, ac ſimiliũ, atq; omnino fictæ religiõis, & male aptatis ſcripturis, ſuas hæreſes celãt, ſed interim tamẽ patrẽ ſuũ Antichriſtũ præſtolãtes, fideles clàm ſeducendo, operãtur, vimq; & energiã iniqtatis ſuę ꝓferũt.
8. *Tantũ vt qui tenet teneat, donec de medio fiat.* ita Græcè ἐκ μέσου γένηται, quidam interpretãtur de gente Romana, quæ tenet imperium, teneat: donec ab ea auferatur. mihi videtur de fide intelligi, quaſi dicat, etſi iã myſteriũ iniquitatis.i. Antichriſti præcurſores occulti hęretici, vim ſuã proferũt ſeducẽtes: tantũ id ſupeſt, vt q tenet teneat.i. fideles quã habẽt fidẽ, retineãt, donec de medio fiat.i. donec de medio eccleſiæ exeãt occulti hæretici, & tũc reuelabitur ille iniquus. Quum enim eouſque veſaniæ prodierint hæretici, vt non in conciliabulis, ſed palàm & apertè fidem, & eccleſiam oppugnare non erubeſcant, tunc argumentum erit inſtantis Antichriſti.
9. *Mittet illis deus, &c.* id eſt, abire ſinet, vt credant mendacio, id eſt, atq; ita dimiſſi, relicta veritate mendacio credent, & iudicabũtur.
10. *Primitias in ſalutẽ.* quidã Gręci codices habẽt ἀπ᾽ ἀρχῆς.i. ꝙ ab initio nos elegerit, alij ἀπαρχὰς.i. primitias. alludit autẽ ad ritum Iudæo-

ueletur in ſuo tẽpore. [7]*Nã myſteriũ*
Eſa. *iã operatur iniquitatis:* [8]*tãtũ ut qui*
11.a. *tenet nũc teneat, donec de medio fi-*
C *at. Et tunc reuelabitur ille iniquus:*
quẽ dominus Ieſus interficiet ſpiri-
tu oris ſui, & deſtruet illuſtratione
aduẽtus ſui, eũ, cuius eſt aduẽtus ſe-
cundũ operationẽ ſatanæ. In omni
uirtute, & ſignis, & prodigijs mẽ-
dacibus, & in omni ſeductione ini-
quitatis iis qui pereũt, eo ꝙ charita-
tẽ ueritatis nõ receperũt, ut ſalui fie
rẽt. Ideo [9]*mittet illis deus operatio-*
nẽ erroris: ut credãt mẽdacio, ut iu
dicẽtur oẽs qui nõ crediderũt ueri-
tati, ſed cõſenſerũt iniquitati. Nos
aũt debemus gratias agere deo ſem
per pro uobis fratres dilecti à deo,
D *ꝙ elegerit uos deus* [10] *primitias in*
ſalutẽ, in ſanctificatione ſpiritus, et

Iudæorũ,qui iubebãtur in lege de nouis fructibus terræ primos & præcipuos deo offerre,quos primitias vocabant: ita vocat Paulus Chriſti apoſtolos,& diſcipulos primitias ſpiritus & Chriſti,quos velut primos & pręcipuos eccleſię fruct⁹ deo patri chriſt⁹ cõſecrauit.

11. *In acquiſitionẽ gloriæ,&c.*i.vt vos ſibi in gloriã domini noſtri Ieſu Chriſti acqreret, vel vos gloriam domini noſtri Ieſu Chriſti in eum credẽdo acquireretis: Gręci exponunt, vt gloriam filio ſuo acquireret in ſaluandis per eum fidelibus,

12. *Siue per ſermonem.* facit hic locus cõtra eos,qui nulli rei fidem haberi volunt, quæ non expreſſè caueat in ſcripturis. contra quos hoc loco Chryſoſtomus & Græca ſcholia καὶ γὰρ ἢ ἀγράφως, ἢ ἐγγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἀξιοφύλακτα καὶ ἀμφότερα. τοιγαροῦν καὶ ἡ ἄγραφος τῆς ἐκκλησίας παράδοσις φυλακτέα ἐστὶν.i. Etenim & ſcripta,& non ſcripta præcepta tradiderũt apoſtoli: & vtraque obſeruatione digna. Igitur & eccleſiæ quoq; vel nõ ſcripta traditio ſeruãda eſt.

13. *Exhortetur.* παρακαλέσαι,id eſt,conſoletur.

1. *Clarificetur.* δοξάζηται, illuſtretur, & magnificetur.

2. *Importunis.* ἀπὸ τῶν ἀτόπων, quod magis ſonat ab inquietis,qui nullo loco ſtare poſſunt. notat autẽ,inquit Chryſoſt. hoc verbo hæreticos,qui ne depræhendantur ad ſua conciliabula ſubinde ſedes mutant.

3. *Non enim omnium eſt fides* .i. nõ omnes qui ſe Chriſtianos ſingũt, veri

in fide ueritatis. Ad quod, & uocauit uos per euãgeliũ noſtrũ [11] in acquiſitionẽ gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti. Itaque fratres ſtate: & tenete traditiones quas didiciſtis, [12] ſiue per ſermonem,ſiue per epiſtolam noſtram. Ipſe autem dominus noſter Ieſus Chriſtus & deus & pater noſter qui dilexit nos, & dedit conſolationẽ æternam, & ſpem bonam in gratia: [13] exhortetur corda ueſtra, & confirmet in omni opere & ſermone bono.

ARGVMENTVM *Cap. 3.*

¶ Admonet, vt pro ſe orent, viciſſim illis bene precatus: vtq; inquietos, & turbulentos, & deſides atq; otioſe degentes euitẽt, & coerceant, & omnino à contumacibus caueant.

CAPVT III.

E cætero fratres, orate A
D *p nobis ut ſermo dei currat & [1] clarificetur, ſicut* *Eph. 6.c. Colo. 4.a.*
& apud uos: & ut liberemur ab [2] importunis & malis hominibus. [3] Nõ enim omnium eſt fides. Fidelis

veri fideles ſunt,vel,vt Græci exponunt,nõ eſt omnium credere,ſed eorum quos dignos iudicauit deus.

4. Inordinate. ἀτάκτως.ἀτακτεῖν verbum græcum militare eſt, ſignificatque extra ordinem ſe ponere,ac ſe de claſſe ſubducere, & nonnunquam petulanter, ac luxurioſe viuere. quo ſignificato Ambroſius vertit intemperanter. Mihi autem videtur alludere ad germanã ſignificationem τῦ ἀτακτεῖν Paulus,atque hæreticos notare, qui intra eccleſiaſticæ militiæ ordinem ſeſe continere nolunt, ſed ſe de claſſe ſubducũt nolẽtes eccleſiæ ſubdi legibus, quod in caſtris ἄτακτοι milites faciunt. vnde ad hanc ſententiam ſubdit,qui non ambulant ſecundum traditiones quas acceperunt à nobis.

5. *Non inquieti fuimus.* Græcè ὐκ ἠτακτήσαμεν,à verbo ἀτακτεῖν de quo antea. Eſt etiam ἀτακτεῖν petulanter agere, quo ſignificato hic quadrat, non petulãtes fuimus inter vos.

6. *Panem manducauimus*, id eſt,viximus. panis enim nomine quicqd ad victũ pertinet Hebræis intelligitur, vnde Lucæ 14.ſcribitur, Cũ introiſſet Ieſus in domũ cuiuſdam principis Phariſæorum ſabbato manducare panẽ.i.prãdere aut cœnare. & primi Reg.1. Maledict[9] inquit Saul, qui comederit panẽ vſque ad veſperã: vbi panis nomine oẽ eſitabile venit,vnde Ionathas guſtato melle,reus eſt execratiõis.

7. *Ambulantes inquietè.* Græcè ἀτάκτως,qđ hoc loco quadrat,ꝑ intempe-

autem deus eſt,qui confirmabit uos & cuſtodiet à malo. Confidimus autem de uobis fratres in domino, quoniam quæcunque præcepimus, & facitis & facietis. Dominus autem dirigat corda ueſtra in charitate dei & patientia Chriſti. Denun
B *tiamus autem uobis fratres in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti, ut ſubtrahatis uos ab omni fratre ambulante[4] inordinate,& non ſecundum traditionem quam acceperũt à nobis. Ipſi enim ſcitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam [5]non inquieti fuimus inter uos, ne-*
Act. 20.g. 1.cor. 4.c. 1.the. 2.b. *que gratis [6]panem manducauimus ab aliquo,ſed in labore & in fatigatione nocte & die operantes, neque ueſtrum grauaremus. Nõ quaſi nõ habuerimus poteſtatẽ,ſed ut noſ*
C *metipſos formã daremus uobis ad imitandũ nos. Nã cũ eſſemus apud uos,hoc denũtiabamus uobis, Quoniã ſi quis nõ uult operari,nec manducet. Audiuimus enĩ îter uos quoſdã [7]ambulantes inquietè,nihil ope-*

temperanter, vel extra ordinem aliorum. nihil operantes, inquit, ſed curioſe agentes. Græcè pulchra alluſio μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, q̄ ita reddi poteſt, nihil agentes, ſed ſatagentes. nam pro curioſe, & inaniter, atque importune quidpiam agere etiam ſatagere Quintiliano ſumitur, ex ſententia Afri: inquit enī libro ſexto capi. quarto, Afer venuſte, Mālium Suram in agendo diſcurſantem, ſalientem, manus iactantem, togam deiicientem, & imponentem, non agere dixit, ſed ſatagere. Et hoc ꝓprie ſignificat τὸ περιεργάζεσθαι.

8. *Nolite deficere benefaciētes.* i. nolite ceſſare bene facere.

rantes, ſed curioſe agentes. Iis autem qui eiuſmodi ſunt denuntiamus & obſecramus in domino Ieſu, ut cum ſilentio operantes, ſuum panē manducent. Vos autem fratres[8] *nolite deficere benefacientes. Quòd ſi* D
quis non obedit uerbo noſtro per e- Ga
piſtolam, hunc notate: & ne com- 2. c.
miſceamini cum illo, ut confundatur: & nolite quaſi inimicum exiſtimare, ſed corripite ut fratrem. Ipſe autem deus pacis det uobis pacem ſempiternam in omni loco. Dominus ſit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli: quod eſt ſignum in omni epiſtola: ita ſcribo. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cū omnibus uobis. Amen.

Argumentum epiſtolæ ad Timotheum I.

TImótheus Lyſtrenſis patre gentili, matre Iudæa natus, cui Eunice nomen, ob egregias animi dotes etiam iuuenis inſtitutus à Paulo, Epheſiorum Epiſcopus, admonetur hac epiſtola à Paulo functionis Epiſcopalis, & quales eccleſiæ miniſtros eligere debeat, quídq; etiam quóque pacto inſtituere, cuiuſcunque ſexus ac conditionis hominem oporteat. ac demum contentioſas quæſtiones & inanes diſciplinas reiicere.

EPISTOLA DIVI PAVLI AD TIMOTHEVM I.

ARGVMENTVM Cap. 1.

¶ *Notat quoſdam inanium quæſtionum venditatores, & legis aſſertores, quos argui vult à Timótheo, oſtendens non opus eſſe lege iam iuſtificatis in Chriſto, cuius*

ſto, cuius in ſe miſericordiam commemorat, aſſerens ſe à Chriſto vocatum: vt ſuo exemplo ſperare omnes docerentur, dehinc commendata Timótheo ſi de quoſdam hæreti os notat.

CAPVT I.

A *PAulus Apoſtolus Ieſu Chriſti ſecundum imperium dei ſaluatoris noſtri & Chriſti Ieſu ſpei noſtræ, Timótheo[1] dilecto filio in fide, gratia & miſericordia & pax à deo patre & Chriſto Ieſu, domino noſtro. Sicut rogaui te ut remaneres Epheſi, cum irem in Macedoniam, ut denuntiares quibuſdam ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, & genealogiis interminatis: quæ quæſtiones præſtant magis, quàm ædificationem dei:[2] quæ eſt in fide. Finis autẽ præcepti eſt charitas de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuerſi ſunt in uaniloquium: uolentes eſſe legis doctores, non intelligentes, neque quæ loquũtur, neque de quibus affirmant.* B *Scimus autẽ quia bona eſt lex,[3] ſi quis ea legitime utatur: ſciẽtes hoc, quia lex iuſto non eſt poſita, ſed iniuſtis & non ſubditis, impiis & peccatoribus: ſceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis, fornicariis, maſculorum concu*

Acto. 16.a.

1. *Dilecto.* Græcè γνησίῳ, id eſt, germano & ingenuo.
2. *Quæ eſt in fide.* ad hanc ſententiam ſubaudiendum eſt, ita & nũc rogo: referẽdúmque ad illud, Sicut rogaui. & eſt eclipſis frequẽs Paulo.
3. *Si quis legitime vtatur.* i. ſi quis ea ad ſenſum, intentionémque ipſius germanã vtatur. Legis autem intentio erat per ceremonias ad Chriſtũ deducere, & Chriſto nato, vni illi fidere. Qui ergo docet Chriſtum veniſſe, vníque illi fidendum eſſe, is ea legitime vtitur, non qui ceremonias immiſcet: ſcimus ergo quia lex bona eſt, ſi qs ea legitime vtatur, Scientes hoc, quia lex iuſto nõ eſt poſita. quidam Græci pro ſciẽtes habent εἰδώς. i. ſciens, & tunc refertur ad id quod ſtatim præceſſit, ſi quis ea legitime vtatur, ſciens hoc quia lex iuſto &c. noſter ĩterpres legit εἰδότες, id eſt, ſcientes, & tunc refertur ad τὸ ſcim⁹, ſcimus ſcilicet quia lex bona eſt, & ſcientes hoc, quòd videlicet, *Lex iuſto non eſt poſita*, id eſt, iam iuſtificato per fidem Chriſti deíque gratiã, non eſt opus lege pædagogo ac manuducẽte, vel lex. i. terror legis pecca-

peccata inhibẽtis iuſto non eſt poſita. non quòd ea non teneatur facere quæ lege iubentur, & vitare quæ lege vetãtur: ſed quia quod impii timore legis inuiti faciũt, hoc iuſti ſponte obq; dei amorẽ.
4. *Plagiariis.* Græcè ἀνδραποδισταῖς. dicuntur autem plagiarij iuriſconſultis, qui aliena mancipia furto ſubducunt: quod furtum plagium appellant.

bitoribus, [4]plagiariis, mendacibus, & periuris, & ſi quid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur, quæ eſt ſecundum euangelium gloriæ beati dei, quod creditum eſt mihi. Gra- C
tias ago ei [5]qui me confortauit in Chriſto Ieſu domino noſtro, quia fidelem me exiſtimauit, ponens in miniſterio, qui prius blaſphemus fui, & perſecutor, & contumelioſus, ſed miſericordiam dei conſecutus ſum: quia ignorans feci in incredulitate. Superabũdauit autem gratia domini noſtri cum fide & dilectione, quæ eſt in Chriſto Ieſu. [6]Fidelis ſermo, & omni acceptione di-
gnus: quòd Chriſtus Ieſus uenit in Matt.
hunc mundum peccatores ſaluos fa 9.b.
cere, quorum primus ego ſum. Sed Mar. 2.c.
ideo miſericordiã conſecutus ſum: [7] D
ut in me primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri ſunt illi in uitam æternam. Regi autem ſeculorum immortali, inuiſibili,

5. *Qui me confortauit in Chriſto.* τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ, id eſt, gratias ago ei qui me fortificauit., id eſt, vires ſuppeditauit, Chriſto. noſter ĩterpres legit ἐν Χριστῷ. neque enim confortauit, vt vulgo ſolent, pro conſolatus eſt, ſumere oportet: ſed deo gratias ago qui ad rem tanti momenti exequendam, nimirum euãgelii prędicationem, vires ſuppeditarit alìqui imbecilli, & mĩ[9] valẽti.
6. *Fidelis ſermo, &c.* id eſt, certa & indubitata res eſt, omníque approbatione digna, quòd Ieſus venerit peccatores ſaluos facere. πιστὸν enĩ dicimus ὁμολογούμενον. i. qđ compertum, exploratum, & cõfeſſum eſt: ἀποδοχὴ autẽ quod acceptionem vertit, approbatio vel acceptatio clarius dicitur.
7. *Vt in me oſtenderet omnem,* id eſt, perfectam patientiã. Græcè eſt μακροθυμίαν .i. longanimitatem. hoc eſt, vt per me ſe Chriſtus oſtenderet patientem, & longanimen in ſuſtinendis, & expectandis ad conuerſionem peccatoribus: atque ita meo exemplo inſtruerentur qui credituri ſunt, dei ſperare miſericordiam.

8. Soli

8. *Soli deo.* quidam legunt μόνῳ σοφῷ θεῷ, id eſt, ſoli ſapienti deo, quæ verba ſi ad patrem referuntur, intelligendus eſt ſolus ſapiens, non excluſo filio, ac ſpiritu ſancto, ſed ꝙ ſolus ipſe fons ſit, & principium omnis ſapientiæ.

9. *Hoc præceptum commendo.* Chryſo. interpretatur, ſicut per prophetias, id eſt, ſpiritus ſancti reuelationes inſtitutus es epiſcopus, ita volo, & iubeo, vt in illis, id eſt, ſecundum illas bonam militiam exerceas. Mihi videtur hic ſicut 1. Corinth. 14. nomine prophetiæ ſacrarum literarum intelligi poſſe cognitio: atq, ita ſenſus erit. hoc præceptum tibi commendo, vt ſecundũ pręcedētes in te prophetias, id eſt, quemadmodum à puero ſacrarum literarũ notitiam habes, ita te ĩ illis exerceas, & iuxta illas bonã militiam milites.

8 ſoli deo honor & gloria in ſecula ſeculorum. Amen. 9 Hoc præceptum commendo tibi fili Timótheе, ſecundum præcedentes in te prophetias: ut milites in illis bonam militiam, habens fidem, & bonam conſcientiam: quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt, ex quibus eſt Hymenæus & Alexander: quos tradidi ſatanæ, ut diſcant non blaſphemare.

ARGVMENTVM *Cap. 2.*

¶ *Communes orationes fieri in eccleſia poſtulat, omni hæſitatione & animi indignatione carentes. Mulieres quoque tum in ſermone tum in habitu modeſtas eſſe iubet.*

CAP. II.

A *1 Obſecro igitur primũ omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus qui in ſublimitate conſtituti ſunt: ut quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & caſtitate. Hoc enĩ bonum eſt & acceptum coram ſaluatore noſtro deo: qui omnes homines uult ſaluos fieri, & ad agnitionẽ ue*

1. *Obſecro igitur primum, &c. Græca ſcholia diſtingunt inter hæc3.* Græca, δεήσεις, προσευχάς, & ἐντεύξεις: vt δέησις, qđ interpres vertit obſecrationes, ſit rerum aduerſarũ deprecatio: προσευχή, qđ vertit orationes, bonorum poſtulatio: ἔντευξις, qđ poſtulatiões vertit, interpellatio aduerſus iniurios homines. Mihi videtur ſimplicior intelligẽtia ſi ſumamus hæc tria pro eodẽ, vt ſit epitaſis Hebraica ad amplius exprimẽdam affectionem.

2. Redem-

2.*Redemptionem*.Græcè ἀντίλυτρον & ſignificat pretium redemptio nis,λύτρα enim dicuntur quæ vulgo ranſonas vocant. ἀντίλυτρον ergo dicitur quum vita vnius vita alterius,& caput capite redimi tur,quomodo verè ἀντίλυτρον Chriſtus pro nobis mortuus eſt, vt æternum viueremus.

ritatis uenire.Vnus enim deus,un⁹ & mediator dei & hominum,ho- B
mo Chriſtus Ieſus:qui dedit[2]redem ptionem ſemetipſum pro omnibus.
[3]Cuius teſtimoniũ temporibus ſuis 2.tim
confirmatum eſt:in quo poſitus ſum 1.c.
ego prædicator & apoſtolus(ueritatem dico,non mentior)doctor gẽtium in fide & ueritate.Volo ergo uiros orare in omni loco: leuantes puras manus,ſine ira & diſceptatione.Similiter & mulieres[4]in ha C
bitu ornato:cum uerecundia & ſo 2.Pe.
brietate ornãtes ſe,non in tortis cri 3.a.
nibus,aut auro,aut margaritis,uel ueſte pretioſa:[5]ſed,quod decet mulieres promittentes pietatem[5],per opera bona. Mulier in ſilentio diſ- D
cat, cum omni ſubiectione.[6]Doce-

3.*Cuius teſtimonium*.Græci legũt τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις,qui dedit ſemetipſum redemptionem pro omnibus, teſtimonium ſuis temporibus. quæ verba Chryſoſtomus explicat, quia veritati & patri teſtimoniũ præbuit ſuis temporibus,& cõgruis. Latinus interpres legit, cuius teſtimonium confirmatum eſt ſuis temporibus. ꝙ ſcilicet teſtimonia prophetarum de Chriſto ſingula ſuo tempore confirmata ſunt,in quo, ſiue in quod teſtimonium poſitus ſum, id eſt, ad quod prædicandum delegatus ſum.

4.*In habitu ornato*.Græc.κοσμίῳ. κόσμιος autem ornatũ ſignificat & honeſtũ ac modeſtũ,q̃d hoc loco magis quadrat: vt ſcilicet non ſe comant, ſed habitu ſint honeſto,frugi ac modeſto, *cum verecundia & ſobrietate.* μετὰ σωφροσύνης quod ſobrietatem ſignificat,& modeſtiam ac frugalitatem, quod hoc loco magis quadraret,ob id quod ſequitur, non in tortis crinibus,aut auro,aut margaritis,aut veſte pretioſa,ſed in frugalitate.

5.*Sed quod decet mulieres promittentes pietatem,per opera bona.* mihi videtur τὸ per opera bona,iungendum cum eo quod ante præceſſit,ornantes ſe non in tortis crinibus,aut auro,&c.ſed per opera bona,quod decet mulieres promittentes pietatem.ſic nouiſſima hæc particula per parentheſim legenda.

6. *Docere mulieri non permitto*.hic Græci μὴ δὲ διδασκέτωσαν φησὶ,

μὴ μόνον

μὴ μόνον ἀνθρώπινα, ἀλλὰ καὶ πνευματικά. ὃ δὲ μὴ διδάσκειν ἀπαγορεύει ἐν ἐκκλησίᾳ, id eſt, mulieres inquit ne doceant, nõ humana modo, ſed neq; ſpiritualia. quod vero interdicit ne doceãt, intelligit in eccleſia: & quin docere non debeant, rationem addit, quia ſcilicet *Adam non eſt ſeductus*, hoc eſt, in ſcriptura non legitur ſeductus, mulier autem ſeducta, in præuaricatione fuit, id eſt, præuaricata eſt: mulier enĩ cõqueritur deo ſe à ſerpente ſeductam eſſe. Semel ergo inquiunt Græci ſeducta mulier, docuit Adã lignum pulchrum eſſe viſu, & ſuaue guſtu, ſemel tãtum docuit, & ſtatim omnia peruertit, ideo docere mulieri non permittitur.

1 Co. 14.f. *re autem, mulieri non permitto, neque dominari in uirum, ſed eſſe in*
Gen. 1.d. *ſilentio. Adam enim, primus formatus eſt: deinde Eua, & Adam non*
Gen. 3.b. *eſt ſeductus, mulier autem ſeducta ĩ præuaricatiõe fuit. Saluabitur autem per*[7] *filiorum generationem: ſi permanſerit in fide & dilectione & ſanctificatione cum ſobrietate.*

ARGVMENTVM *Cap.* 3.

¶ *Epiſcopos, diaconos, & eccleſiæ miniſtras mulieres, definit quales eſſe debeãt.*

CAP. III.

A [1] *Fidelis ſermo. Si quis epiſcopatum deſiderat, bonum opus deſiderat. Oportet enim epiſcopum irreprehenſibilem eſſe,*[2] *unius uxoris uirum,*
Tit. 1.b.

7. *Filiorum generationem.* generatio hæc non tam genitura, ac liberorum geſtatio, Chryſoſtomo videtur intelligenda, quàm educatio, & ea non quælibet, ſed ſi in fide, & dilectione, & ſobrietate educare perſeuerauerit: vnde pro eo quod ĩterpres habet. Si permanſerit, Græci legunt de filijs ἐὰν μείνωσιν, ſi permanſerint: quanq̃ hoc modo nihil eſt qđ verbo plurali reſpondeat, nã Græcè eſt pro liberorum generatione vnicum verbum compoſitum τεκνογονίας.

1. *Fidelis ſermo.* i. indubia res eſt.

2. *Vnius vxoris virum.* non hic adigit ad iugum matrimonii, epiſcopos ac ſacerdotes Paulus. ſed vt inquiunt Chryſoſto. & Ambroſ. ne aſſumatur qui alteram vxori mortuæ ſuperĩduxerit, quòd illud incontinentiæ ſuſpicione nõ careat, ꝙ ſi cõmodũ inueniatur è ſæculi hoĩbus eligere, aſſumatur qui familiã bene regere nouit. Olim nãque vxoratos aliquot aſſumptos legim⁹, ſicut de diuo Germano Antiſſiodorẽ. fertur: vult tamẽ Hieronymus ſi aſſumãtur vxorati, poſtmodũ abſtinere vxorib⁹: neque enĩ, vt oẽs teſtãtur, Græci vnq̃

ſ poſt

poſt adeptum ſacerdotiũ vxores duxere,& Gręca ſcholia hoc loco ſic habent, Μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, οὐ τοῦτο νομοθετεῖ, ἀλλ᾽ εἰ γίνεται ἀπὸ κοσμικῶν, μὴ εἴη δευτερόγαμος, πλὴν ἵνα πρὸς ἐπισκοπὴν κληθεὶς ἐκεῖνο πληροῖ, ἵνα οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι, id eſt, *vnius vxoris virum*. non hoc iubet, ſed ſi ex ſecularibus aſſumi cõtingat, vt ne ſit digamus: veruntamen ſic ſe cõtineat ad epiſcopatum vocatus, vt illud impleat, qui habent vxores, ſint tanquã nõ habẽtes.

[3]ſobrium, [4]prudentem, [5]ornatum, pudicum, [6]hoſpitalem, [7] doctorem [8]non uinolẽtum, non percuſſorem, ſed[9] modeſtum: non litigioſum, [10]nõ cupidum, ſed[11] ſuæ domui bene præpoſitum, filios habentem ſubditos

3. *Sobrium*. Græcè νηφάλεον. quod ſobrium, prudentem, vigilantem rebuſque attentũ ſuis, ſignificat, & hoc modo exponit Chryſoſto. quòd epiſcopum oporteat vigilare, & vndiquaque gregi ſuo proſpicere.

4. *Prudentem*. σώφρονα, Ambroſi. vertit pudicum. vtrumque autem ſignificat, noſter interpres vtrumque verbum poſuit, prudentem & pudicum, quum vnica vox illis Græcè reſpondeat σώφρονα.

5. *Ornatum*. κόσμιον, quod etiã bene cõpoſitũ & moratum ſignificat.

6. *Hoſpitalem*, φιλόξενον, benignum in peregrinos & aduenas.

7. *Doctorem*. διδακτικὸν, aptum ad docendum.

8. *Non vinolentum*. οὐ πάροινον, quod vinoſum, & temulentũ ſignificat. παροινεῖν aũt dicũtur qui debacchãtur in alios, nec ſanæ mẽtis ſunt, & παροίνιον conuicium, temere ac ſtulte dictum, quale prodire ſolet ab ebriis: & Chryſoſtomus hoc loco πάροινον nõ pro vinoſo accipit: ſed pro conuiciatore, & elato: quod abeſſe vult ab epiſcopo, deſiderans illi manſuetudinem.

9. *Modeſtum*. ἐπιεικῆ. i. modeſtum, moderatũ, manſuetũ, ſed hic Gręci præponunt μὴ αἰσχροκερδῆ. i. ad verbum, non turpilucrũ, nõ turpiter quæſtuoſum: quanquam aſſumptum puto ex loco ſequẽte de diaconis, & ex epiſtola ad Titum.

10. *Nõ cupidũ*. ἀφιλάργυρον. non auarum, neque pecunię amantem.

11. *Domui ſuæ bene præpoſitũ*. προϊστάμενον. i. p̃ſidẽtẽ & domũ bene regẽtẽ. *filioſq; habentẽ ſubditos*. Græcè ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ. i. in obediẽtia continẽtẽ, *Cũ omni caſtitate*, σεμνότητος, qđ Græcis ſignificat caſtitatẽ, ſanctimoniã, ſeueritatẽ, & grauitatẽ, morúmq; honeſtatẽ, ac verecũdiã: qualis eſſe in virginib⁹ ac iuuenib⁹ bene ĩſtitutis ſolet: & hoc ſignificato magis hoc loco quadrat: nec eſt otioſum qđ hic admonet Ambr. epiſtola 82. Paulũ dicere habẽtẽ filios, nõ faciẽtẽ.

12. *Diligen-*

12. *Diligentiam habebit*, ἐπιμελήσεται, id eſt, diligentiam adhibebit: vel quomodo curam geret eccleſiæ? id enī ſignificat ἐπιμελεῖσθαι.
13. *Neophytum*. νεόφυτον, id eſt, nuper natum, aut plantatum, ſiue recens Chriſto inſitum per baptiſmum.
14. *In opprobriũ incidat*. i. ne opprobrio & ſcandalo ſit gentibus.

cũ omni caſtitate. Si quis autem do
mui ſuæ præeſſe neſcit: quomodo ec
cleſiæ dei [12] *diligentiam habebit? Nõ*
B [13] *neophytum: ne in ſuperbiã elatus*
in iudiciũ incidat diaboli. Oportet
autẽ illũ, & teſtimoniũ habere bo-
nũ ab iis qui foris ſunt: ut non [14] *in*
opprobriũ incidat, & in laqueum
diaboli. Diacones ſimiliter pudicos,
nõ [15] *bilingues, non multo uino dedi*
tos, nõ turpe lucrum ſectantes, [16] *ha*
bentes myſteriũ fidei in conſcientia
pura. Et hi autem probẽtur primũ:
& ſic miniſtrent, [17] *nullũ crimẽ ha-*
C *bentes. Mulieres ſimiliter pudicas,*
non detrahentes, ſobrias, fideles in
omnibus. Diacones ſint [18] *unius uxo*
ris uiri: qui filiis ſuis bene præſint
& ſuis domibus. Qui enĩ bene mini
ſtrauerint, gradum bonũ ſibi acqui
rẽt, & multam fiduciã in fide quæ
eſt in Chriſto Ieſu. Hæc tibi ſcribo fi
li Timóthee: ſperans me ad te uenir-
re cito. Si autem tardauero: ut ſcias
quomodo oporteat te in domo dei cõ
uerſari, quæ eſt eccleſia dei uiui, co-
D *lumna & firmamentum ueritatis.*
[19] *Et manifeſte magnum eſt pieta-*

15. *Bilingues*. οὐ διλόγους. Chryſoſt. interpretatur nõ ſubdolos, aliud in ore, aliud in pectore habentes.

16. *Habẽtes myſteriũ, &c.* i. pura cõſciẽtia fidei myſterium exercẽtes, vel ſeruãtes apud ſe ĩ cõſciẽtia pura fidei myſteriũ. Nã & ἔχω ſeruare & cuſtodire ſignificat: vult aũt diaconos nõ paſſim fidei reuelare myſteria neque temere.

17. *Nullũ crimẽ habẽtes*. nõ hic crimẽ ſimpliciter pro peccato ſumẽdũ eſt, quis enĩ id præſtare poſſit? ſed pro criminatione: id enim ſignificat verbum Græcum ἀνεγκλήτους, id eſt, incriminabiles. eſt enim proprie ἔγκλημα criminis apud iudicem expoſtulatio. vult autem ſic ſe illos gerere, ne data occaſione ĩius vocentur.

18. *Vnius vxoris viri*. eo modo quo Ambroſius, & Chryſoſtomus de epiſcopis intelligunt.

19. *Et manifeſte magnum eſt, & cetera.* Græci non habent quod, ſed pro eo θεός,

id eſt, deus, vt hoc pietatis & religionis ſacramentum intelligatur deus Chriſtus, qui manifeſtatus eſt in carne: qui enim homines antea latebat in diuinitate, per carnis aſſumptionem illis innotuit. iuſtificatus eſt in ſpiritu: quod indubiè ſecundum humanitatem intelligi debet, ſecundum quam iuſtificatus dicitur, quomodo & ſanctificatus. Ioan. 10. Quẽ pater ſanctificauit & miſit in mundum. iuſtificatus eſt autem ſpiritu, id eſt, per ſpiritum ſanctum, & plenitudinem gratiæ, non per legem: ita quidam Græci. vel iuſtificatus, id eſt, iuſtus apparuit. nam etſi comeſſator audiret & vini potor, & dæmonium habens ab ipſis Phariſæis, agnitus tamen eſt iuſtus ab omnibus. *Apparuit angelis*, antea myſterium incarnationis ignorantibus. *prædicatus eſt gentibus*, & creditus mundo, & aſſumptus in gloria ĩ die aſſumptionis.

1. *Nouiſſimis temporibus.* ὑστέροις. id eſt, poſterioribus vel ſequentibus: ne quis de noſtra tantum tempeſtate intelligat, vt poſtea dicetur.

2. *Cauteriatam conſcientiam*, id eſt, corruptã & igne concupiſcẽtiæ aduſtam, ſumpta metaphora à maleficis quibus ferro candenti cutis inurebatur, in argumẽtum delicti & ĩfamiæ. at hæretici nõ cutem ſed mentem infamia cauteriatam habent.

tis ſacramentum, quod manifeſtatũ eſt in carne, iuſtificatum eſt in ſpiritu, apparuit angelis, prædicatũ eſt gentibus, creditum eſt in mundo, aſſumptum eſt in gloria.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ *Futuros poſt ſe hæreticos oſtendit, qui & nuptias damnent, tãquam illicitas & cibos velut immundos. Timotheum quoque reiectis fabulis ad pietatem ſe exercere hortatur, & ſic ſe componere, vt omnibus bene viuendi ſit exemplum.*

CAP. IIII.

ſPiritus autem manifeſte A
dicit: quia in[1] *nouiſsimis* 2.Ti.
tẽporibus diſcedẽt qui- 5.a. 2.Pe.
dam à fide, attendentes ſpiritibus 3.a.
erroris & doctrinis dæmoniorum, Iude
in hypocriſi loquentium mendaciũ, 1.f.
&[2] *cauteriatam habentium ſuam*
conſcientiam,[3] *prohibentium nubere, abſtinere à cibis quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarũ actione fidelib⁹ & iis qui cognouerunt ueritatem. Quòd oĩs creatura*

3. *Prohibentium nubere, &c.* Non facit hic locus, vt putant noſtrę tẽpeſtatis hæretici, contra eccleſiaſticas ſanctiones, per quas ſacerdotibus & monaſticen profeſſis matrimonio interdicitur, & ieiunantibus

tibus certis cibis abſtinere indicitur: ſed vt teſtantur in hunc locũ Chryſoſtom.& Theophyla. Græci,& ex latinis Ambroſ. Auguſtin. quoque & Hieronym. libr. 1. aduerſus Iouinianum, facit hic locus aduerſus duas hęreſes à Martioniſtis, Manichęis,& Tatiano Encratitarum principe aſſertas, qui non ſolum nuptias, ſed cibos quoque

B *dei bona eſt,& nihil reiiciẽdum qđ cũ gratiarum actione percipitur. ſanctificatur enim per uerbum dei, & orationẽ. Hæc proponẽs fratribus, bonus eris miniſter Chriſti Ieſu,* 4 *enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ,* 5 *quã aſſecutus es. Ineptas autẽ & aniles fabulas deuita. exerce autẽ teipſum ad pietatẽ. Nã* 6 *corporalis exercitatio ad modicũ utilis eſt: pietas autẽ, ad oĩa utilis eſt: promiſſionẽ habẽs uitæ quæ nũc eſt,& futuræ. Fidelis ſermo,& omni acce-* C *ptione dignus. In hoc enim laboramus & maledicimur, quia ſperam⁹ in deum uiuum qui eſt ſaluator omnium hominum, maximè fidelium. Præcipe hæc & doce. Nemo adoleſcẽtiam tuam contẽnat, ſed exemplum eſto fideliũ in uerbo, in conuerſatione, in charitate, in fide, in caſtitate. Dum uenio, attẽde lectioni, exhorta-* D *tioni,& doctrinæ.* 7 *Noli negligere*

2. Timot. 2. d. Titũ 3. c.

quos deus creauit ad vtendum, damnabant. Hoc autẽ loco, inhibẽtium abſtinere, non eſt intelligendum quòd illi vetarent abſtinentiam à cibis, ſed carnium vſum potius. Et ideo Græci explicãt hunc locum inhibentiũ abſtinere à cibis, id eſt, vt cibis vterētur, quomodo qui dicit, caue abſtineas à carnibus, non abſtinentiam inhibet, ſed præcipit. mihi videtur ſimplicior ſenſus, ſi dicamus eclipſin eſſe frequentem Paulo, vt ſit ſenſus inhibentium nubere,& pręcipiẽtium abſtinere à cibis: quod vtique inhiberent ritu Iudaico.

4. *Enutritus.* ἐντρεφόμενος, id eſt, innutrit⁹ atque à pueroin ſacris literis conuerſatus, ſicut poſtea dicit,& quia ab infantia ſacras literas didiciſti.

5. *Quã aſſecutus es.* παρηκολούθηκας, id eſt, cũ intelligẽtia aſſecutus,& conſequutus es: non affectatus vt quidam voluit.

6. *Corporalis exercitatio,&c.* quidam inquit Chryſoſt. (quales & hac ætate multi) hæc apoſtolum de ieiunio dixiſſe ferunt, ſed errant: neque enim corporalis exercitatio eſt ieiunium, ſed ſpiritualis.

7. *Noli negligere gratiam,&c.* vel gratiam doctrinæ, quæ tibi data eſt per prophetiam, id eſt, ſacrarum literarũ cognitionem, vel gratiam

epiſcopalis officij, quæ tibi data eſt per prophetiam, id eſt, ſpiritus ſ.ncti inſpirationem vnà *cum impoſitione manuum presbyterii*. i. quando vnà per manuum impoſitionem preſbyter factus es.

8. *Hæc meditare*, id eſt, in his te exerce, & inſta in illis, græcè ἐπίμενε, id eſt, perſta & perſeuera.

1. *Diſcat primum domum ſuam regere*. μανθανέτω, quod ſignificat, diſcat & doceat: doceat ergo domum ſuam, id eſt, familiam *regere*, græcè eſt ꝑ regere, εὐσεβεῖν, quod abſolute ſumi poteſt, pro pi am ac religioſam vitam degere: & ſic ſenſus eſſet, doceat familiam ſuam piè ac religioſe in fide viuere, *& mutuam vicem parentibus reddere*, vt ſicut ab ipſis in iuuẽtute aliti ſunt, ita in ſenectute eos alant. Si legimus, diſcat, ſenſus eſt, diſcat domũ ſuam ac familiam piè regere, diſcat etiam mutuam vicem parentibus reddere, quod Græci dicunt ἀντιπελαργεῖν, vt ſicut ipſa à parentibus alita eſt, ita liberos ac familiam alat. Quidam legũt μανθανέτωσαν, id eſt, diſcant ſcilicet liberi à matre & familiam ſua.n piè regere, ac parentibus vices reddere.

2. *Verè vidua eſt*. veras viduas vocat, quę & viri & liberorũ amicorũq; ac rerũ ſuarũ omni præſidio deſtitutæ eſſent, quales erant quæ ex Iudaiſmo aut paganiſmo tranſibant ad Chriſtianiſmũ, quarum etiã plerunque bona proſcribebantur.

gratiam quæ in te eſt: quæ data eſt tibi per prophetiam, cum impoſitione manuũ presbyterij.[8] *Hæc meditare, in his eſto: ut profectus tuus manifeſtus ſit omnibus. Attende enim tibi & doctrinæ, inſta in illis. Hoc enim faciens, & teipſum ſaluum facies, & eos qui te audiunt.*

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶ *Quo pacto erga omnem ætatem ſe habere debeat oſtendit, veras viduas deſcribens, & quales ad miniſterium eccleſiæ deligi velit aperiens: presbyteros quoque ſuum rectè officium fungentes præmiari, & delinquentes argui, neque temerè ordinari iubet.*

CAPVT V.

Seniorem ne increpaueris, ſed obſecra ut patrẽ: iuuenes, ut fratres: an⁹, ut matres: iuuenculas, ut ſorores in omni caſtitate. Viduas honora, quæ uerè uiduæ ſunt. Si qua autẽ uidua filios aut nepotes habet,[1] *diſcat primum domum ſuam regere, & mutuam uicem reddere parentibus. hoc enim acceptum eſt coram deo. Quæ aũt*[2] *uerè uidua eſt & deſola* A

ta:[3] *ſperet in deum, & inſtet obſecrationibus & orationibus nocte & die. Nam quæ in delicijs eſt, uiuens mortua eſt. Et hoc præcipe, ut irreprehenſibiles ſint. Si quis autem ſuorum & maximè domeſticorum curam non habet,*[4] *fidem negauit & eſt infideli deterior. Vidua*[5] *de-*
B *ligatur non minus ſexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis teſtimonium habẽs, ſi filios educauit, ſi hoſpitio recepit, ſi ſanctorum pedes lauit, ſi tribulationem patientibus ſubminiſtrauit. Si omne opus bonũ*[6] *ſubſecuta eſt. Adoleſcentiores autem uiduas deuita. Cùm enim*[7] *luxuriatæ fuerint in Chriſto, nubere uolunt: habentes damnationẽ, quia primã fidẽ irritã fecerũt: ſimul autẽ & otioſæ diſcũt circumire domos: nõ ſolum otioſæ, ſed & uerboſæ, & curioſæ, loquentes quæ non oportet. Volo ergo iu-*
C *niores nubere, filios procreare: matresfamilias eſſe, nullam occaſionem dare aduerſario maledicti gratia. Iam enim quædam conuerſæ ſunt*
Deut. 25.a. *retro poſt ſatanam. Si quis fidelis habet uiduas, ſubminiſtret illis, ut*
1.Co. 9.a. *non grauetur eccleſia: ut iis quæ uerè uiduæ ſunt, ſufficiat. Qui be-*
Mat. 10.b. *ne præſunt presbyteri, duplici*[8] *honore digni habeantur: maximè qui laborant in uerbo & doctrina. Dicit enim ſcriptura, Non*
Luc. 10.b. *alligabis os boui triturãti. Et, Dignus eſt operarius mercede ſua. Aduerſus presbyterũ accuſationẽ noli recipe, niſi ſub duob*[9] *aut tri-*

3. *Speret in deũ.* declarat quales illas eſſe oportet: quidã legunt, ſperat & inſtat, tũcq; declarat ueræ uiduæ conditionem, quæ omni humano præſidio deſtituta in deum tantum ſperat.

4. *Fidem negauit.* hac ſcilicet in parte: quia fidei aduerſantia opera facit, eſtq; infideli eatenus deterior, ꝙ infidelis, etſi alios abiicit, ſuorum tamen curam habet.

5. *Deligatur.* ſ. in miniſterium epiſcoporum & ſacerdotũ.

6. *Subſecuta eſt.* græcè. ἐπηκολούθησεν. i. ſi in omni bono opere aſſidua ac ſemper intenta fuerit.

7. *Luxuriatæ fuerint.* græcè, καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ. i. quum aduerſus Chriſtum ac fidem illi promiſſam laſciuierint luxuriatæq; fuerint, nubere uolunt.

8. *Honore*, id eſt, pręmio. nam Hebræis honorare non tam eſt reuereri, quàm neceſſaria ſuppeditare, vt hoc loco ſemel atque iterum: & Latini honorẽ quoq; pro præmio ſumunt. vnde munus honorarium.

9,*Et ſine præiudicio*.græcè, χωρὶς προκρίματος, id eſt, ſine perſonarum acceptione.Nã προκρίνειν anteferre aliquẽ alteri ſignificat: vel præiudicium vt Latini ſumunt intellige,& ſic interp̃tatur Chryſoſtom. vt ſcilicet pro nullo ante iudicium ſententiam feras.

10.*Manus cito,&c*.id eſt,neminem temere ordinaueris.

11. *Adhuc*. græcè, μηκέτι,id eſt,noli poſt hęc vel amplius.

12.*Quorundam,&c*. Referendum eſt iſtud ad id quod præceſsit,manus citò nemini impoſueris, quaſi ſi dicat Timotheus,Quomodo verò dignoſcere potero idoneos?& Paulus reſpondeat, Quorundam peccata manifeſta ſunt *præcedentia ad iudicium*,id eſt,quorũdam adeò manifeſta ſunt peccata, vt ad dignoſcendũ,iudicij examinatione vel temporalis vel extremi non indigeant, & hos cauere potes: *quorundam autem ſubſequuntur* peccata iudicium: quæ non niſi iudicij examinatione caueri poſſunt,hos tu obſerua,de iis inquire.ſic enim quidam ex antiquiſsimis Græcorũ. Similiter facta bona manifeſta ſunt, quia virtus ſeſe vel inuitam prodit. Quæ autem aliter ſe habent, id eſt, vel manifeſta non ſunt, vel

bus teſtibus.Peccantes,coram omnibus argue,ut & cæteri timorẽ habeant.Teſtor coram deo et Chriſto Ieſu & electis angelis eius, ut hæc cuſtodias,[9] & ſine præiudicio,nihil D
faciens in alteram partem declinãdo.[10]Manus cito [h]nemini impoſueris,neque communicaueris peccatis alienis.Teipſum caſtum cuſtodi.Noli[11]adhuc aquam bibere,ſed modico uino utere propter ſtomachum tuũ, & frequentes tuas infirmitates. [12]Quorundam hominũ peccata manifeſta ſunt,præcedentia ad iudicium:quorundã autem & ſubſequuntur.Similiter & facta bona manifeſta ſunt:& quæ aliter ſe habent, abſcondi non poſſunt.

ARGVMENTVM Cap. 6.

¶Seruos infidelibus etiam dominis obedire vult, neque nos inutilibus doctrinis, aut auaritiæ intentos eſſe, ſed modico contentos, & virtutes ſectari, & in doctrina ſana ac fideli perſeuerare: diuites autem ſpem in diuitiis non ponere, ſed beneficos eſſe, & inutiles ac nouas doctrinas Chriſtianos vitare.

CAPVT VI.

QVicunque ſunt ſub iugo A
ſerui,dominos ſuos oĩ honore dignos arbitrẽtur: ne nomen domini & doctrina blaſphemetur. Qui autem fideles habẽt dominos,non contemnant,quia fratres ſunt:ſed magis ſeruiant, quia

fideles

fideles ſunt & dilecti,[1] *quia benefi-cij participes ſunt. Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & nõ acquieſcit ſanis ſermonibus domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt, doctrinæ:*[2] *ſuperbus, nihil ſciens, ſed languẽs circa quæſtiones & pugnas uerborũ, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ,*[3] *conflictationes hominum mente*

B *corruptorum, & qui ueritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem. Eſt autẽ quæſtus magnus*

Iob. 1.d. eccle. 5.c. *pietas cum ſufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quia nec auferre quid poſſumus. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur: his contenti ſimus. Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationẽ & in laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.*

C *Radix enim omnium malorum eſt cupiditas: quam quidam appetẽtes errauerunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis. Tu autem ô homo dei, hæc fuge: ſectare uero iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem. Certa bonum certamen fidei: apprehende uitam æternam, in quam uocatus es & confeſſus bonam confeſſionem*

bona non ſunt, abſcondi diutius non poſſunt. quia qualis quiſque ſit, tandẽ declarabitur.

1. *Quia beneficii participes ſunt.* Hic locus variè legitur apud Græcos, codex Dionyſianus habet, οἱ εὐσεβείας ἀντιλαμβανόμενοι, id eſt, qui dei cultum & religionẽ adepti ſunt: & tunc refertur ad dominos qui ſint deo dilecti, quia dei religionem apprehenderint: alij Græci legunt οἱ vel ὅτι, vt interps, εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, quod ſic exponũt Græci, τουτέστι ἀντευεργετούμενοι παρὰ τῶν δεσποτῶν, διὰ τοῦ τρέφεσθαι καὶ ἐνδύεσθαι, hoc eſt, qui obſequij ſui vices receperunt à dominis, dum ab illis aluntur & veſtiuntur: & ſic ad ſeruos refertur, qui ſenſus eſt cõmodior.

2. *Superbus*, ſub. eſt. nam Græci habent τετύφωται, id eſt, inflatus eſt.

3. *Conflictationes.* quidã Græci habent, διαπαρατριβαὶ, quod ſignificat conflictationes & verboſas contentiones: Græci interpretãtur traditiones morborũ ſpiritualium & peruerſorũ dogmatum, & quaſi intertrigines mutuò ſe fricantium. Alij παραδιατριβαὶ, quod ſignificat infrugiferas ſcholas, & inanes diſputationes.

4. *Bonam confeßionem.* conſtãtem vocat fidei profeſsionem. & paulò pôſt, *Bonam cõfeßionem*, teſtimonium ſcilicet veritatis, quando Pilato ait, Ego in hunc mundũ veni, vt teſtimonium perhibeam veritati.

5. *Sine macula irreprehẽſibile.* id eſt, nulla hæretica prauitate infectum, id eſt, ſerua mandatum irreprehenſibile & inculpatum, & immaculatum.

6. *Quem.* ἣν grǫcè, id eſt, quã ad ἐπιφανείαν, id eſt, aduẽtũ refertur, nõ ad τὸ Chriſti.

7. *Communicare*, id eſt, humanos eſſe & ſociales. ſic enim Grǫci exponũt τὸ κοινωνικός.

8. *Depoſitum*, id eſt, doctrinã tibi commendatam, vel gratias tibi cum epiſcopatu traditas.

9. *Nouitates vocũ*, καινοφωνίας. quidam legunt κενοφωνίας, id eſt, inanitates vocum, *& oppoſitiones* falſi nominis ſcientiæ, grǫcè ἀντιθέσεις, id eſt, contrarias opiniones & contentiones de ea quæ falſum habent nomẽ ſcientiæ, quam ſcientiam promittentes quidam, id eſt, habere ſe profitentes, exciderunt à fide.

coram multis teſtibus. Præcipio tibi coram deo qui uiuificat omnia, & Chriſto Ieſu qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato [4] *bonam confeßionem, ut ſerues mandatum* [5] *ſine macula, irreprehenſibile uſque in aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti,* [6] *quem ſuis temporibus oſtendet*
beatus & ſolus potens, rex regum Apo.
& dominus dominantium: qui ſo- 17.d.
lus habet immortalitatem, & lucẽ & 19.
inhabitat inacceßibilem, quem nul c.
lus hominum uidit, ſed nec uidere D
poteſt: cui honor & imperium ſem Ioan.
piternum. Amen. Diuitibus huius 1.b.
ſeculi præcipe, non ſublime ſapere, 1.Io.
neque ſperare in incerto diuitiarũ, 1.c.
ſed in deo uiuo (qui præſtat nobis o- Luc.
mnia abundè ad fruendum) bene 12.b.
agere, diuites fieri in bonis operi- Ioan.
bus, facilè tribuere, [7] *communica-* 1.b.
re, theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum: ut apprehendant ueram uitam. O Timóthee, [8] *depoſitum cuſtodi: deuitans prophanas uocum* [9] *nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſciẽtiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.*

Miſſa è Laodicea per Tychicum diaconum.

ARGV-

¶ *Argumentum epiſtolæ.*

SPem ſui reditus ſuperiore epiſtola Timotheo quum feciſſet, neq; præſtare poſſet Romæ in vincula coniectus: ipſum hortatur bono animo eſſe, nec ſuis afflictionibus frangi, ſed ſolicitam ſui gregis curam gerere, vigilare aduerſus hoſtes fidei, quales multos eccleſiā inuaſuros prædicit. ſciens autem & prænuntians obitum ſuum inſtare, eum ad ſe cum Marco venire iubet.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM. II.

ARGVMENTVM *Cap. I.*

¶ *Proteſtatus ſuum erga eum affectum, conſtanter iubet in ſibi credito munere conuerſari & confidenter euangelium annunciare, & prout à ſe inſtitutus eſt, ita prædicare: dolens interim de quibuſdam transfugis & apoſtatis: contrà verò Oneſiphori fidem commendans, bene illi precatur.*

CAPVT I.

A *PAulus apoſtolus Ieſu Chriſti per uoluntatem dei, ſecundum promiſſionem uitæ, quæ eſt ĩ Chriſto Ieſu, Thimótheo chariſſimo filio, gratia & miſericordia, & pax à deo patre noſtro, & Chriſto Ieſu domino noſtro. Gratias ago deo meo, cui ſeruio à progenitoribus meis in conſcientia pura, quòd ſine intermiſſione habeam tui memoriã in orationibus meis, nocte ac*
B *die deſiderans te uidere, memor lachrymarũ tuarũ, ut gaudio implear recordationẽ accipiẽs ei⁹ fidei, quæ eſt in te nõ ficta: quæ & habitauit primũ in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus ſum autẽ ꝙ et in te. Propter quã cauſam admoneo te, ut*[1] *reſuſcites* gratiam

1. *Reſuſcites.* ἀναζωπυρεῖν, quod ſignificat ignem excitare, id eſt, & reaccendas, neque intermori ſinas gratiam tibi collatam per impoſitionem manuũ mearũ. ibi Græci aiunt, Simul enim atque manus illi Paulus impoſuit epiſcopum ordinans, ſimul in illum deſcendit gratia docendi, miracula ædendi, eccleſiamque regendi.

2. *Collabora.* συγκακοπάθησον.i.coaffligere,prout tibi virtutẽ dominus dabit,neq; pudeat te vinculorum meorum pro Chriſto.

3. *Vocauit nos*,inquit,*per gratiam ſuam*,quæ data eſt nobis in mente diuina,per Chriſtum Ieſum *ante tempora ſecularia*,id eſt,quam ab æterno propoſuerat nobis deus per Chriſtum dare, & quum omnia illi æquè præſentia ſint,ſiue futura, ſiue præterita, rectè dicitur,que data eſt olim in dei prædeſtinatione , nunc autem in effectu manifeſtata eſt *per illuminationem Chriſti*. Græcè διὰ τῆς ἐπιφανείας,id eſt, per apparitionẽ ſiue vbi nobis Chriſtus illuxit,qui quidem veniens deſtruxit mortem,vitam autẽ *illuminauit*, ſiue in lucẽ produxit,per euãgelium,id eſt, euangelij prædicationem , quia in eo virtus eſt ad ſalutem omni credenti,Rom.1.

4. *Hæc*.ſubaudi,vincula pro euangelio patior, *ſed non confundor*, id eſt,non erubeſco.

5. *Credidi*,id eſt,vel ſcio cui, hoc eſt,in quem credidi,vel ſcio cui credidi, id eſt, cuius fidei commiſi depoſitũ meum.

6. *Depoſitum*.vel fidem ſuam vocat,quam, inquit, dominus ſeruabit præmiandam in illum diem iudicij , vel depoſitum fideles ſibi commiſſos vocat, dicens, cui illos credidi , de quibus ipſe ait, commendo vos deo, & certus ſum ꝙ illos ſeruare poteſt ſaluos in illũ diẽ.i.ꝙ qui meæ fidei commiſſi ſunt,illos ſeruabit deus vſque in diem iudicij.

7. *Formam habe*.i.imitare & fac ſecũdum exemplar,quod tibi propoſui.

gratiam dei,que eſt in te per impo-
ſitionem manuum mearum. Non e- Rom.
nim dedit nobis deus ſpiritum timo 8.c.
ris:ſed uirtutis, & dilectionis, &
ſobrietatis. Noli *itaque erubeſcere*
teſtimonium domini noſtri, neque
me uinctum eius:ſed [2] *collabora eu* C
angelio ſecũdum uirtutem dei: qui Tit.
nos liberauit & [3] *uocauit uocatio-* 3.b.
ne ſancta,non ſecundum opera no-
ſtra, ſed ſecundum propoſitum ſu-
um & gratiam , quæ data eſt no-
bis in Chriſto Ieſu *ante tẽpora ſecu*
laria. Manifeſtata *eſt autem nunc*
per illuminationem ſaluatoris no-
ſtri Ieſu Chriſti, *qui deſtruxit qui-* 1.Ti-
dem mortem, illuminauit autem ui mot.
tam & incorruptionem per euan- 2.b.
gelium,in quo poſitus ſum ego præ-
dicator & apoſtolus & magiſter
gentium. Ob *quam cauſam etiam*
[4] *hæc patior:ſed nõ confundor.* Scio
enim cui [5] *credidi : & certus ſum*
quia potens eſt [6] *depoſitum meum*
ſeruare in illum diem. [7] Formam *ha*
be ſanorum uerborũ, quæ à me au-

diſti in fide & in dilectione in Chri
D *ſto Ieſu. Bonum* [8] *depoſitum cuſtodi per ſpiritum ſanctũ, qui habitat in nobis. Scis enim hoc, quòd auerſi ſunt à me omnes qui in Aſia ſunt: ex quibus eſt Phygellus & Hermogenes. Det miſericordiam dominus Oneſiphori domui: quia ſæpè me refrigerauit, & catenam meam non erubuit. ſed cùm Romam ueniſſet, ſolicitè me quæſiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire miſericordiã à deo in illa die. Et quãta Epheſi miniſtrauit mihi, tu melius noſti.*

poſui. Scis enim quomodo prædicare debeas à me inſtitutus. vbi Græci aiunt, Non ea tantum ſeruari iubet quæ ſcripto mandarat, ſed quæ ore ad os etiam loquutus fuerat.

8. *Depoſitum*, vel fidem vel gratiam cum epiſcopi dignitate ſuſceptã, vel etiam eccleſiam tibi commiſſam ſerua, & tutare ab incurſu luporum.

ARGVMENTVM *Cap. 2.*

¶Timotheum confirmat & cohortatur ſuo exemplo ad ferendas pro Chriſto afflictiones, & prædicandum euangelium: iubens à prophanis & vaniloquiis abſtinere, ac purè dei verbũ tractare: obiter hæreticorum mentionem faciens, qui ſunt eccleſiæ vaſa in contumeliam: inutiles quoque quæſtiones & iuueniles cupiditates fugiendas docet.

CAPVT II.

A *TV ergo fili mi, confortare in gratia, quæ eſt in Chriſto Ieſu: & quæ audiſti à me* [1] *per multos teſtes, hæc cõmẽda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.* [2] *Labora ſicut bonus miles Chriſti Ieſu. Nemo militãs deo implicat ſe negotiis* [3] *ſecularibus, ut ei placeat* [4] *cui ſe probauit. Nam & qui certat in*

1. *Per multos teſtes.* quidam hos, leges & prophetas interpretãtur, alij teſtium multitudinẽ coram quibus intrepidè prędicauit, non quemadmodum hæretici occultè in conciliabulis.

2. *Labora.* Græcè κακοπάθησον, κακοπαθεῖν autem ſignificat afflictiones ferre & obdurare in aduerſis.

3. *Secularibus.* Græcè ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, vitæ huiꝰ negotiis & moleſtiis, vt πραγματεία ἀντὶ τῶν πραγμάτων ſumatur, vel mundanis etiam negotiis.

4. *Cui ſe probauit.* i. qui eum elegit. Ambro. legit cui ſe probauit. i. in cuius militiã cõceſſit. Græci legũt ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. i. vt ei qui ſe in militem delegit

2. *Collabora*.συγκακοπάθησον.i.coaffligere,prout tibi virtutē do minus dabit,neq; pudeat te vinculorum meorum pro Chriſto.

3. *Vocauit nos*,inquit,*per gratiam ſuam*,quæ data eſt nobis in mente diuina,per Chriſtum Ieſum *ante tempora ſecularia*,id eſt,quam ab æterno propoſuerat nobis deus per Chriſtum dare, & quum omnia illi æquè præſentia ſint,ſiue futura, ſiue præterita, rectè dicitur,que data eſt olim in dei prædeſtinatione , nunc autem in effectu manifeſtata eſt *per illuminationem Chriſti*. Græcè διὰ τῆς ἐπιφανείας,id eſt, per apparitionē ſiue vbi nobis Chriſtus illuxit,qui quidem veniens deſtruxit mortem,vitam autē *illuminauit*, ſiue in lucē produxit,per euāgelium,id eſt, euangelij prædicationem , quia in eo virtus eſt ad ſalutem omni credenti,Rom.1.

4. *Hæc*.ſubaudi,vincula pro euangelio patior, *ſed non confundor*, id eſt,non erubeſco.

5. *Credidi*,id eſt,vel ſcio cui, hoc eſt,in quem credidi,vel ſcio cui credidi, id eſt, cuius fidei commiſi depoſitū meum.

6. *Depoſitum*.vel fidem ſuam vocat,quam, inquit, dominus ſeruabit præmiandam in illum diem iudicij , vel depoſitum fideles ſibi commiſſos vocat, dicens, cui illos credidi , de quibus ipſe ait, commendo vos deo, & certus ſum ꝙ illos ſeruare poteſt ſaluos in illū diē.i.ꝙ qui meæ fidei commiſſi ſunt,illos ſeruabit deus vſque in diem iudicij.

7. *Formam habe*.i.imitare & fac ſecūdum exemplar,quod tibi propoſui.

gratiam dei,que eſt in te per impoſitionem manuum mearum. Non e- Rom.
nim dedit nobis deus ſpiritum timo 8.c.
ris:ſed uirtutis ,& dilectionis, & ſobrietatis. Noli itaque erubeſcere *teſtimonium domini noſtri, neque me uinctum eius:ſed* [2] *collabora eu* C
angelio ſecūdum uirtutem dei: qui Tit.
nos liberauit & [3] *uocauit uocatio-* 3.b.
ne ſancta,non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum & gratiam, quæ data eſt nobis in Chriſto Ieſu *ante tēpora ſecularia. Manifeſtata eſt autem nunc per illuminationem ſaluatoris no-*
ſtri Ieſu Chriſti, *qui deſtruxit qui-* 1.Ti-
dem mortem, illuminauit autem ui- mot.
tam & incorruptionem per euan- 2.b.
gelium,in quo poſitus ſum ego prædicator & apoſtolus & magiſter gentium. Ob *quam cauſam etiam* [4] *hæc patior:ſed nō confundor.* Scio *enim cui* [5] *credidi : & certus ſum quia potens eſt* [6] *depoſitum meum ſeruare in illum diem.* [7] Formam *habe ſanorum uerborū, quæ à me au-*

diſti in fide & in dilectione in Chri
D *ſto Ieſu. Bonum* [8] *depoſitum cuſtodi*
per ſpiritum ſanctũ, qui habitat in
nobis. Scis enim hoc, quòd auerſi
ſunt à me omnes qui in Aſia ſunt:
ex quibus eſt Phygellus & Hermo
genes. Det miſericordiam dominus
Oneſiphori domui: quia ſæpè me re
frigerauit, & catenam meam non
erubuit. ſed cùm Romam ueniſſet,
ſolicitè me quæſiuit & inuenit. Det
illi dominus inuenire miſericordiã
à deo in illa die. Et quãta Epheſi mi
niſtrauit mihi, tu melius noſti.

poſui. Scis enim quomodo prædicare debeas à me inſtitutus. vbi Græci aiunt, Non ea tantum ſeruari iubet quæ ſcripto mandarat, ſed quæ ore ad os etiam loquutus fuerat.

8. *Depoſitum,* vel fidem vel gratiam cum epiſcopi dignitate ſuſceptã, vel etiam eccleſiam tibi commiſſam ſerua, & tutare ab incurſu luporum.

ARGVMENTVM *Cap. 2.*

¶ *Timotheum confirmat & cohortatur ſuo exemplo ad ferendas pro Chriſto afflictiones, & prædicandum euangelium: iubens à prophanis & vaniloquiis abſtinere, ac purè dei verbũ tractare: obiter hæreticorum mentionem faciens, qui ſunt eccleſiæ vaſa in contumeliam: inutiles quoque quæſtiones & iuueniles cupiditates fugiendas docet.*

CAPVT II.

A *TV ergo fili mi, conforta-*
re in gratia, quæ eſt in
Chriſto Ieſu: & quæ au
diſti à me [1] *per multos teſtes, hæc cõ*
mẽda fidelibus hominibus, qui ido-
nei erunt & alios docere. [2] *Labo-*
ra ſicut bonus miles Chriſti Ieſu.
Nemo militãs deo implicat ſe nego-
tiis [3] *ſecularibus, ut ei placeat* [4] *cui*
ſe probauit. Nam & qui certat in

1. *Per multos teſtes.* quidam hos, leges & prophetas interpretãtur, alij teſtium multitudinẽ coram quibus intrepidè prędicauit, non quemadmodum hæretici occultè in conciliabulis.

2. *Labora.* Græcè κακοπάθησον, κακοπαθεῖν autem ſignificat afflictiones ferre & obdurare in aduerſis.

3. *Secularibus.* Græcè ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, vitæ huiꝰ negotiis & moleſtiis, vt πραγματεία ἀντὶ τῶν πραγμάτων ſumatur, vel mundanis etiam negotiis.

4. *Cui ſe probauit.* i. qui eum elegit. Ambro. legit cui ſe probauit. i. in cuius militiã cõceſſit. Græci legũt ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. i. vt ei qui ſe in militem delegit

git placeat. Triplici autē analogia hortatur eum ad ferendas afflictiones: militis, pugilis, & agricolæ.

5. *Laborantē agricolā, &c.* nō dixit laborare oportet, ſed quo ampli⁹ ad laborādū inuitaret, ꝙ de labore ꝑmiū & primos fruct⁹ ꝑcipere agricolā oportet. ergo illum oportet percipere primū fructus, ſed laborantem.

6. *Quaſi malè operans.* i. vinctus ſum pro Chriſto quaſi flagitioſus & facinoroſus aliquis: ſed vtcūq; manus & pedes vinciātur, nō eſt verbum dei alligatū. Nā in carcere etiā Paulus prædicabat & epiſtolas ſcribebat, vnde ad ſe mēbranas & libros Timotheum afferre iubet.

7. *Si non credimus.* i. ſiue negauerimus eum, ſiue in eum non crediderimus, nihil illi inde accedit aut decedit. Idem & fidelis permanet ſe ipſum negare nō poteſt, & mentiri ſeipſum nequit, quū idē ſit ſemp q ab ęterno fuit.

8. *Probabilem.* Græcè δόκιμον. i. probum, ſiue probatū operariū *inconfuſibilem*, ἀνεπαίσχυντον, quē non pudeat crucis Chriſti. Multi enim illā Chriſtiani prædicare verebātur, quòd ridicula quędam res videretur multis.

9. *Rectè tractantē verbū.* Græcè ὀρθοτομοῦντα. i. rectè diui

agone: nō coronabitur, niſi legitimè
certauerit. [5] *Laborantē agricolam*
oportet primum de fructibus acci-
pere. Intellige quæ dico: dabit enim
tibi dominus in omnibus intellectū.
Memor eſto, dominū Ieſum Chriſtū B
reſurrexiſſe à mortuis ex ſemine Da
uid, ſecundum euangelium meū, in
quo laboro uſq; ad uincula, [6] *quaſi*
male operans, ſed uerbū dei non eſt
alligatū. Ideo omnia ſuſtineó pro-
pter electos: ut & ipſi ſalutē conſe
quātur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum
gloria cæleſti. Fidelis ſermo. Nam ſi
commortui ſumus, & conuiuemus.
ſi ſuſtinebimus, & cōregnabimus.
ſi negauerimus, & ille negabit nos.
[7] *ſi non credimus: ille fidelis perma*
net, negare ſeipſum non poteſt. Hæc C
commone: teſtificans coram domi-
no. Noli contendere uerbis: ad ni-
hil enim utile eſt, niſi ad ſubuerſio-
nem audientium. Solicitè autem cu
ra teipſum [8] *probabilem exhibere*
deo, operariū incōfuſibilem, [9] *rectè*
tractantem uerbum ueritatis. Pro-
phana autem & uaniloquia deui-
ta: multum enim proficiunt ad im-
pietatem: & ſermo eorum ut can-
cer ſerpit. ex quibus eſt Hymenæus
& Philetus: qui à ueritate excide-
runt, dicentes reſurrectionem eſſe
iam factam, & ſubuerterunt quo-
rundam fidem.

dentē & ſecernētem ſuperflua & noxia dogmata à bonis & ſanctis. 10. *Fundamentum dei ſtat.* etſi illi multos à fide auertūt, tamē vel fides in deū vel fideles electi fundati in fide Chriſti, qui ſunt dei fundamentū, ſtant. i. immoti permanent: nec deturbari poſſunt. fundatum enim eſt ſupra firmam petram hoc fundamentum.

B *Sed firmum* [10] *fundamentum dei ſtat,* [11] *habens ſignaculum hoc, Cognouit dominus qui ſunt ſui. &, diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini.* [12] *In magna autem domo, non ſolum ſunt uaſa aurea & argētea, ſed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contu-*
D *meliam. Si quis ergo emundauerit ſe ab iſtis: erit uas in honorem ſanctificatum & utile domino, ad omne opus bonum paratum. Iuuenilia autem deſideria fuge: ſectare*
C *uerò iuſtitiam, fidem, ſpem, & charitatem, & pacem cum iis, qui inuocant dominum de corde puro.*
1. Timot. 4. c Tit. 3. c. *Stultas autem & ſine diſciplina quæſtiones deuita: ſciens quia generant lites. Seruum autem domini non oportet litigare ſed manſuetum eſſe ad omnes, docibilem, patiētem,* [13] *cum modeſtia corripientem eos, qui reſiſtunt ueritati. nequādo deus det illis pœnitentiam ad cognoſcendam ueritatem, & reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipſius uoluntatem.*

11. *Habens ſignaculū hoc.* i. habens in animo veluti ſigillatum & impreſſum. *cognouit dominus qui ſunt eius,* nimirū ꝙ cogniti ſunt à deo & ſunt eius. Ipſe enim ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, ꝙ filij dei ſumus: habēs etiā hoc ſignaculū *diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomē domini.* i. habens hoc in animo fixum, quòd qui fidelis eſt ab iniquitate debet diſcedere.

12. *In magna autem domo.* hinc oſtendit non eſſe diffidendū, ſiquidē multi ad impietatē ſeducūtur: quoniā ſicut in magna domo ſunt alia vaſa in honorē, alia in cōtumeliā: ita in mūdo vel eccleſia ꝓbi ſunt & improbi.

13. *Cum modeſtia.* ἐν πρᾳότητι, id eſt: manſuetudine, *Nequando det illis deus pœnitentiam,* id eſt, ne fortè te negligente conuertat illos deus, & reſipiſcant à diaboli laqueis, quibus captiui tenentur *ad ipſius voluntatem*: vel diaboli, quia illis, quādiu tenet, ad arbitrium vtitur: vel dei, qa nō āpli⁹ habet in nos dñij diabolus, q̄ deus ſinit.

ARGV-

1. *Sine pace.* Græcè ἄσπον-
δοι, qui nemini amicitia iũ-
cti ſunt.
2. Sine benignitate ἀφιλά-
γαθοι. i. rerum omnium bo-
narum hoſtes.
3. *Habentes ſpeciem quidem
pietatis.* i. pietatẽ quidẽ ſimu
lantes, ſed eã verè nõ haben
tes. hoc enim ſignificat vir-
tutem eius abnegantes.
4. *Aſſequutus es*, id eſt, pla-
nè tenes ac noſti.
5. *Qualia.* De iis Pauli af-
flictionibus videre potes in
actis apoſtolicis.

ARGVMENTVM CAP. 3.

*¶ Ab impiis quos venturos præuidet ca-
uere iubet Timotheum, & doctrinam
abs ſe traditam ſeruare, & ſacris literis
vacare.*

CAPVT III.

HOc autem ſcito quia in A
nouißimis diebus inſta- 1.Ti-
bũt tempora periculoſa: mot. 4.a.
& erunt homines ſeipſos amantes, 2.Pe.
cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, pa 3.a.
rentibus non obedientes, ingrati, Iudæ
ſceleſti, ſine affectione, [1] *ſine pace,* 1.f.
criminatores, incontinentes, immites, [2] *ſine benignitate, prodito-
res, proterui, tumidi, & uoluptatum amatores magis quàm dei:*
[3] *habentes ſpeciem quidẽ pietatis, uirtutẽ autẽ eius abnegãtes.* Et B
*hos deuita. ex his enim ſunt qui penetrant domos: & captiuas du
cũt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducũtur uariis deſideriis:
ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam ueritatis peruenien-
tes.* Quemadmodum *autẽ* Iannes *&* Mambres *reſtiterunt* Moyſi: C
ita & hi reſiſtunt ueritati. homines corrupti mente, reprobi circa Exo.
fidem. ſed ultra non proficiẽt: inſipientia enim eorũ manifeſta erit 7.b.
in omnibus: ſicut & illorum fuit. Tu *autem* [4] *aſſecutus es meam
doctrinam, inſtitutionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dile
ctionem, patientiam, perſecutiones, paßiones,* [5] *qualia mihi facta
ſunt* Antiochiæ, Iconÿ, Lyſtris: *quales perſecutiones ſuſtinui, &
ex omnibus eripuit me dominus.* Et *omnes qui piè uolunt uiuere* D
in Chriſto Ieſu, *perſecutionem patientur.* Mali *autem homines &
ſeductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*
Tu *uerò permane in iis quæ didiciſti, & credita ſunt tibi: ſciens à
quo didiceris, & quòd ab infantia ſacras literas noſti, quæ te poſ
ſunt inſtruere ad ſalutẽ: per fidem quæ eſt in* Chriſto Ieſu. Omnis 2.Pe.
ſcriptura diuinitus inſpirata, utilis eſt ad docendum, ad arguen- 1.d.
dum,

dum,ad corripiendum,ad erudiendum in iuſtitia: ut perfectus ſit homo dei ad omne opus bonum inſtructus.

ARGVMENTVM *Cap. 4.*

¶*Intentum eſſe verbo & vigilantem atque aſsiduum ob futuros hæreticos hortatus,obitum ſuum prædicit: & quia ab omnibus ſit derelictus,ad ſe venire cum ſarcinulis aliquot & Marco iubet.deinde prioris abſolutionis mentione facta,ſalutatione & precatione epiſtolam claudit.*

CAPVT IIII.

A TEſtificor coram deo, & Ieſu Chriſto, qui iudicaturus eſt uiuos & mortuos per aduētum ipſius, & regnū eius:prædica uerbū,inſta [1] opportunè,importunè:argue,obſecra,increpa,in omni patientia,& doctrina. Erit enim tempus cùm ſanā doctrinam non ſuſtinebunt:ſed ad ſua deſideria coaceruabūt ſibi magiſtros [2] prurientes auribus,& à ueritate quidem auditum auertent,ad fabu-

B las autem conuertentur. Tu uerò uigila,in omnib⁹ labora,opus fac euangeliſtæ,miniſterium tuum imple. Sobrius eſto. Ego enim iā [3] delibor: & tempus reſolutionis meæ inſtat. Bonū certamen certaui,curſum conſummaui,fidem ſeruaui. In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die,iuſtus iudex:non ſolum autē mihi:ſed & iis qui diligunt aduentū eius. Feſtina ad me uenire cito. Demas enim me reliqt, [4] diligēs hoc ſeculū,& abijt Theſſalonicā: Creſcēs in Galatiā, Tit⁹ in Dalmatiā. Lucas eſt mecū ſolus. Marcū aſſume,& adduc tecū. eſt enī mihi utilis ī miniſterio. Tychicū autē miſi Epheſum. [5] Pænulā

Colo. 4.d.

1. *Opportunè,īportunè*, id eſt, quotunq; tempore. nullum enim tempus dei verbo nō commodum.

2. *Pruriētes.* hoc loco pruriētes nō accuſatiui ſed recti caſus eſt. Græci κνηθόμενοι .i. q titillātur & pruriūt auribus.i. quærētes qui ſibi adblandiātur impunitatē promittentes, & leniter aures ſcalpant,non veritate & gehennæ terrore radant.

3. *Delibor*.i.immolandus & ſacrificādus deo propero.& meæ reſolutionis.i.diſſolutionis & mortis tēp⁹ inſtat.

4. *Diligens hoc ſeculum*.i.malēs deliciari in ſęculo,quàm periclitari pro Chriſto.

5. *Pænulā*. Græcè φαιλόνης, & Latinè pęnula, veſtis eſt, qua vice pallij aduerſus imbres & frigora vtimur, quæ & tunicæ ſuperinduitur.

quam reliqui Troade apud[6] *Carpum, ueniẽs affer tecum: & libros, maximè autẽ membranas. Alexander ærarius multa mala mihi* [7] *oſtẽdit. reddet illi dominus ſecundum opera eius: quem & tu deuita. Valde enim reſtitit uerbis noſtris. In prima mea defenſione nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerũt. nõ illis imputetur. Dominus autẽ mihi* D *aſtitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes, quia liberatus ſum de ore*[8] *leonis.* [9] *Liberauit me dominus ab omni opere malo: & ſaluum faciet in regnum ſuum cæleſte. Cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen. Saluta Priſcillam, & Aquilam, & Oneſiphori domũ. Eraſtus* Sup. 1.d. *remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Feſtina ante hyemem uenire. Salutant te Eubulus & Pudens, & Linus, & Claudia: & fratres omnes. Dominus Ieſus Chriſtus cũ ſpiritu tuo. Gratia uobiſcum. Amen.*

6. *Carpum.* Huius Carpi meminit Dionyſius Areopagites epiſtola 8. dicẽs: Cùm aliquando in Cretam veniſſem ſanctus Carpus me ſuſcepit hoſpitio, vir ſi quis alius ob eximiã mentis munditiam ad dei ſpeculationẽ aptiſſimus. Et Georgius Pachymeres Græcus in paraphraſi: Hic eſt Carpus de quo 2. ad Timotheũ epiſtola meminit Paulus.

7. *Oſtẽdit,* id eſt, fecit. Nam Hebræi oſtendere pro facere ſumunt. ſic Pſal. 4. multi dicunt, quis oſtendit nobis bona, id eſt, fecit? & 70. Oſtendiſti mihi tribulationes multas & malas. pro eo autem quod eſt Alexander *ærarius,* Grçcè eſt χαλκεὺς, id eſt, faber ęrarius, ne quis exiſtimet pecunię publicæ fuiſſe præfectum.

8. *Leonis,* id eſt, impij, & crudelis Neronis.

9. *Liberauit.* Græci quidam legunt ῥύσεται, id eſt, liberabit, & conformius ob ſequens futurum, ſaluũ faciet.

¶ *Argumentum epiſtolæ.*

Titum fidelem diſcipulum quum inſula Cretæ epiſcopũ præfeciſſet, huic ex vrbe Nicopoli, quæ in Actiaco littore ſita eſt, ſcribit: monẽs inſtituere per regionem epiſcopos, vnà etiam quales deligendi ſint præſcribens, quóq; pacto erga omnẽ ætatẽ, hominũq; conditionẽ gerere ſe debeãt, vt debitam in fidelibus dominis obedientiã præſtandã eſſe prædicent, & à vanis doctrinis hæreticiſq; hominibus cauere doceant: rogans tandem quum ad eum Artemas, & Tychicus venerint, iter ad ſe Nicopolin arripere.

ARGVMENTVM *Cap. 1.*

¶Euangelium ſibi creditum præfatus, ac Tito gratiam precatus, admonet per ſingulas ciuitates presbyteros inſtituat, quales ipſe depingit, qui hæreticis in faciē cōtradicere poſsint, & ſanam doctrinam prædicare.

EPISTOLA

DIVI PAVLI APOSTOLI ad Titum.

CAPVT I.

A PAulus ſeruus dei, apoſtolus autem Ieſu Chriſti [1] ſecūdū fidē electorū dei et agnitionem ueritatis, quæ ſecundū pietatem eſt in ſpē uitæ æternæ, quā promiſit, qui non mentitur deus, ante tēpora ſecularia, manifeſtauit autem temporibus ſuis uerbū ſuū in prædicatione, quæ credita eſt mihi ſecundū præceptū ſaluatoris noſtri dei: Tito dilecto filio ſecūdum cōmunē fidē, gratia & pax à deo patre & Chriſto Ieſu ſal-

B uatore noſtro. Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ deſunt corrigas, & cōſtituas p ciuitates preſbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi.

1. Ti- mot. 3. a.

1. *Secundum fidem electorum dei.* apoſtolus, inquit, & à Chriſto ad prædicandū euangelium delegatus κατὰ πίστιν τῶν ἐκλεκτῶν θεοῦ, ad fidem electorum dei, id eſt, vt Græci exponunt, vt electi dei credāt, & agnoſcāt veritatē non quamlibet, ſed *quæ eſt ſecundum pietatem*, id eſt, quæ in pietate & religione conſiſtit. Nam ſcientiis humanis eſt ſua veritas, ſed illa in pietate non conſiſtit, nec ſui poſſeſſores pios facit. Apoſtolus ergo, inquit, *ſecundum fidem electorum*, id eſt, propter fidem electorū, vt me prædicante credant, & *ſecundum agnitionem veritatis*, id eſt, vt agnoſcant veritatem Chriſtianam, quæ eſt ſecūdum pietatem, & in ſpē vitæ æternæ, id eſt, ſpem vitę æternę habens, & vt Chriſtianam veritatem, quæ ſecum habet ſpem vitæ æternæ annexam agnoſcant electi: ne verò ſpē hāc fruſtratoriam putares, addit, quam *ante tēpora ſecularia*, id eſt, ab æterno deus verax promiſit, licet promiſſam hanc vitam diu diſtulerit. Manifeſtauit autē ſuis temporibus verbū: definito autem tempore *verbum*. i. ſpē vitæ æternæ promiſſam, vt Hieron. interpretatur, manifeſtauit *in prædicatione*. i. per prædicationem euangelij, quæ mihi credita & cōmiſſa eſt ex iniunctione ſaluatoris noſtri dei. Paulus ergo ille apoſtolus Tito

di'ecto,ſiue,vt Græci habẽt γνησίῳ, id eſt,legitimo ac germano filio per communem fidem,id eſt,per fidem,quam ego illum docui, ſubaudi,ſalutem dicit.

2. *Vnius vxoris vir*.de hoc vide 1.Timoth.3.numero 2.Bigamos autem hoc loco arcet ab epiſcopi dignitate,quòd qui vnica vxore nõ fuerit contentus,argumentum nonnullum pręſtitit incontinentiæ.

3. *Luxuriæ*. ἀσωτίας, quod non tantum libidinem ſignificat, ſed immodicũ rerum omnium luxum. non in accuſatione luxuriæ, id eſt,nõ accuſatos de luxu.

4. *Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe*. Græcè ἀνέγκλητον,id eſt, qui nõ fuerit aliquando ob crimen in ius vocatus: oportet enim epiſcopum nõ modò omni malo, ſi fieri poteſt, ſed etiam omni ſuſpicione mali carere ,& omni repræhenſione ſuperiorem eſſe,*ſicut dei diſpenſatorem*,id eſt,adminiſtratorem verbi dei.

5. *De circuncisione*.ij ſunt Iudæi apud Cretam nati,nam de his intelligere oportet ob ſequentia.

6. *Propheta*.prophetam poetam vocat.Is eſt autem Epimenides,qui dicitur proprius i'lorũ,quia Cretẽſis erat.

7. *Sani ſint in fide*.i.ſanam rectamque fidem ſequantur.

8. *Omnia munda*.Iudęorum ſuperſtitionem arguit , qui putabant adhuc immundum eſſe aliquid ciborum,

Si quis ſine crimine eſt, [2] *unius uxo*
ris uir, filios habens fideles, non in
accuſatione[3] *luxuriæ, aut nõ ſubdi*
tos: [4] *Oportet enĩ epiſcopũ ſine cri*
mine eſſe, ſicut dei diſpenſatorem:
non ſuperbum,non iracundum,non
uinolentum, non percuſſorem , non
turpis lucri cupidum:ſed hoſpita-
lem,benignum,prudentem,ſobriũ,
iuſtum,ſanctum,continentem,am- C
plectentem eum qui ſecundum do-
ctrinam eſt, fidelem ſermonem, ut
potens ſit exhortari doctrina ſana,
& eos qui contradicunt arguere.
Sunt enim multi etiam inobedien-
tes,uaniloqui & ſeductores maxi-
me qui[5] *de circunciſione ſunt:quos*
oportet redargui,qui uniuerſas do-
mos ſubuertunt, docentes quæ non
oportet , turpis lucri gratia. Dixit
quidam ex illis proprius ipſorum [6]
propheta,Cretenſes ſemper menda Epimenides.
ces,malæ beſtiæ,uentres pigri. Te-
ſtimonium hoc uerum eſt.Quam ob
cauſam increpa illos durè ut [7] *ſani* D
ſint in fide, non attendentes Iudai-
cis fabulis, & mandatis hominum
auerſantium ſe à ueritate. [8] *Omnia*
munda mundis; coinquinatis autẽ Rom. 14.d.

& inſi-

& infidelibus nihil eſt mundum. ſed inquinatæ ſunt eorum & mens & conſcientia. Confitentur ſe nôſſe deum: factis autem negãt, cùm ſint abominati & [9] incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

ARGVMENTVM *Cap. 2.*

¶ Erga vnamquamq; ætatem & ſexum quo pacto ſe gerere debeat oſtendit, admonẽs interim ſui officii & Timotheum, & ſeruos omnes, deiq; in omnes nos abundantem charitatem aperiens.

CAPVT II.

A *TV autẽ loquere quæ decent ſanã doctrinã. Senes, ut ſobrij ſint, pudici, prudentes, ſani in fide, in dilectione, in patientia. Anus ſimiliter [1] in habitu ſancto, [2] non criminatrices, non multo uino ſeruiẽtes: bene docẽtes, ut prudentiam doceãt. Adoleſcentulas, ut uiros ſuos ament, filios ſuos diligãt,*
B *prudentes, caſtas, ſobrias, domus curam habentes, benignas, ſubditas uiris ſuis, ut non blaſphemetur uerbum dei. Iuuenes ſimiliter hortare, ut ſobrij ſint. In omnibus [3] teipſum præbe exemplum bonorũ operum, in doctrina, in integritate, in grauitate: uerbum ſanum, irreprehen-*
C *ſibile. ut is q ex aduerſo eſt, uereatur, nihil habens malum dicere de*
Ephe. 6. *nobis. Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnibus placentes, non con-*

& ita perſuadebãt nõnullis. cõtra quos Paulus nullũ cibũ ſua natura, aut dei præcepto Chriſtianis immundum eſſe docet.

9. *Incredibiles*, ἀπειθεῖς. i. increduli, & inobedientes.

1. *In habitu ſancto.* Græcè ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. i. eo habitu, qui ſacras & deo dicatas matronas decet, vt habitus non veſtimẽta tantum, ſed etiã geſtum. & inceſſum, omnemq; corporis compoſitionem ſignet.

2. *Non criminatrices.* Græcè μὴ διαβόλους, id eſt, non calumniatrices.

3. *Teipſum præbe, &c.* exẽplũ bonorũ operũ in doctrina, ĩ integritate, ĩ grauitate. Græci aliter legunt. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν. i. exhibe in doctrina tua *integritatẽ*, vt ſolida ſit, & integra, *grauitatem*, vt nõ ſit de nugis inutilibus, *incorruptionem*, ne hæreſeon veneno ſit infecta, verbum ſanum, irreprehenſibile. Noſter interpres, q præcedentia in ablatiuo legit, hunc ſenſum facit, præbe & exhibe ĩ omni doctrina, integritate, grauitate, verbum ſanum & irreprehenſibile, *vt is qui ex aduerſo eſt*, id eſt, aduerſarius veſter vereatur, Græcè ἐντραπῇ, id eſt, pudefiat,

deſiat, & confundatur, nihil habens malum dicere de vobis. i. non habens in quo de vobis maledicat.

4. Nō *fraudantes.* Græcè μὴ νοσφιζομένους, eſt autē νοσφίζεσθαι proprie furtim aliquid decerpere. & detrahere, quū rē totā nō auſis tollere, quod ſeruis furacibus eſt peculiare.

5. *Acceptabilē.* Græcè περιούσιον quod vocabulum negat Hieron. alibi q̄ in ſacris literis reperiri, ſed fictū à ſeptuaginta, nūc ſumi ꝓ grato, & accepto: nunc pro egregio, & peculiari.

6. *Cum imperio.* Græcè μετὰ ἐπιταγῆς. i. cū iiūctione, ne imperioſum aliquid putes.

1. *Dicto obedire,* Gręc. πειθαρχεῖν qđ ꝓpriè eſt magiſtratibus parere. quāq̃ etiā ſimpliciter obedire ſignificat.

2. *Renouationis.* Græcus genitiuus, ἀνακαινώσεως verti pōt in accuſatiuū, per renouationem ſpiritus ſancti.

3. *Secūdū ſpē.* nōdū enī hæredes ſumus in re, ſed in ſpe.

tradicētes:[4] *nō fraudātes, ſed in omnibus fidē bona oſtēdētes, ut doctrinā ſaluatoris noſtri dei ornēt ī oībus* Colo. 3.d.
Apparuit enī gratia dei ſaluatoris noſtri oībus hoībus, erudiēs nos: ut abnegantes impietatē & ſecularia deſideria, ſobrie, & iuſte, & pie ui- D
uamus in hoc ſeculo, expectātes beatā ſpē & aduētū gloriæ magni dei, & ſaluatoris noſtri Ieſu Chriſti, q̄ dedit ſemetipſū pro nobis, ut nos redimeret ab oī iniq̄tate, & mūdaret ſibi populū[5] *acceptabilē, ſectatorem bonorū operū Hæc loquere & exhortare: & argue*[6] *cum omni imperio. Nemo te contemnat.*

1. Pe. 2.c.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Principibus parére iubet & manſuctos exēplo Chriſti eſſe, cuius apparuit in nos ab impietate cōuerſos, benignitas. Deinde varias & cōtētioſas diſciplīas & hæreticos vitare præcipiēs, ad ſe Titū accerſit.*

CAP. III.

A

a *Dmone illos principib⁹, & poteſtatib⁹ ſubditos eſſe,*[1] *dicto obedire, ad oē opus bonū paratos eſſe, neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos: oēm oſtēdentes māſuetudinē ad oēs hoīes. Eramus enim aliquādo & nos īſipiētes, īcreduli, errātes, ſeruiētes deſideriis & uoluptatibus uariis, ī malitia & īuidia agētes, odibiles, odientes īuicē. Cū aūt benignitas & hūanitas apparuit ſaluatoris noſtri dei* B
nō ex opibus iuſtitiæ, quæ fecimus nos, ſed ſecūdū ſuā mīam ſaluos 1. Timoth.
nos fecit, per lauacrū regenerationis &[2] *renouatiōis ſpūs ſancti,* 1.c.
quē effudit in nos abūde per Ieſum Chriſtū ſaluatorē noſtrū, ut iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus[3] *ſecūdū ſpē uitæ æternæ. Fide-*

*lis ſermo eſt. Et de his uolo te cõfir-
mare: ut curēt bonis operibus præeſ-*
C *ſe, qui credũt deo Hæc ſũt bona &*
1.tim. *utilia hoïbus. Stultas aũt quæſtiões,*
1.b. 2.Ti. *& genealogias, & cõtentiones, &*
2.d. *pugnas legis deuita: ſũt enĩ inutiles
& uanæ. Hæreticũ hoïem poſt unã
& ſecũdã correptionē deuita: ſciēs
quia ſubuerſus eſt qui eiuſmodi eſt, & delinquit, cũ ſit proprio iu
dicio cõdēnatus. Cũ miſero ad te Artemã, aut Tychicũ, feſtina ad
me uenire*[4] Nicopolim: *ibi enĩ ſtatui hyemare. Zenã legiſperitum*
D *& Apollo ſolicite*[5] *præmitte, ut nihil illis deſit. Diſcãt aũt & no-
ſtri, bonis operibus præeſſe ad uſus neceſſarios: ut nõ ſint infructuo
ſi. Salutãt te, qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in
fide. Gratia dei cum omnibus uobis. Amen.*

4. *Nicopolim.* Chryſo hic di-crexiſtimat Nicopolĩ Thraciæ ciuitatem, Hieron. Nicopolim Epyri.

5. *Præmitte.* Græcè πρόπεμψον qđ etiã ſignificat comitare, & honoris gratia deducito.

ARGVMENTVM EPISTOLAE.

¶ *Philemonē virum probum Phrygem genere, Oneſimus ſeruus clam ſublatis pecuniis reliquerat, Romam profectus: vbi cum à Paulo cõuerſus ac baptizatus eſſet, cum hac deprecatoria furti, & commendatitia epiſtola ad eundem à Paulo remittitur.*

EPISTOLA
Diui Pauli ad Philemonem.

A P*Aulus uinctus Chriſti
Ieſu, & Timótheus fra
ter: Philemoni dilecto
& adiutori noſtro, & Apphiæ ſoro
ri chariſſimæ, & Archippo cõmili
toni noſtro, & eccleſiæ quæ in domo tua eſt: gratia uobis & pax
à deo patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto. Gratias ago deo meo,
ſēper memoriã tui faciēs in orationibus meis, audiēs charitatem
tuã, & fidē quã habes ĩ domino Ieſu, & in oēs ſãctos: ut cõmunica
tio fidei tuæ*[1] *euidens fiat in agnitione omnis operis boni in uobis in*

1. *Euidens fiat.* ĩterpres legit, ἐναργῆς, Chryſoſt. ἐνεργῆς. i. efficax, & ſenſus eſt, *vt cõmunicatio fidei tuæ.* i. quã nobiſcũ cõmunē habes, euidēs & efficax fiat. i. appareat ĩ agnitione omnis boni operis. i. dum in bona opera exibit ĩ Chriſto Ieſu. i. per Chriſtum.

3. *Gaudium.* interpres legit χαρὰν.i. gaudium : quidam χάριν.i.gratiam.
2. *Requieuerũt.* Græcè ἀναπέπαυται, quod etiam ſignificat, refocillata ſunt.
4. *Quum ſis talis.* Græci legũt quum ego Paulus talis ſim vt tu, nimirum ſenex: quanq̃ idem ſenſus.
5. *Mea viſcera.*i.mihi intime charum.
6. *Ne velut ex neceſſitate.* ne tam coactus q̃ vltroneus, & ſponte hãc mihi gratiam feciſſe videreris.
7. *Ad horam.*i.ad tempus. nã Græcè ὥρα tẽpus ſignificat, ſed breue.
8. *In carne & in domino.*i.& ĩ tẽporalibus rebus & domini negotio.
9. *Imputa*, Græc. ἐλλόγει.i.fer expenſum.
10. *Super id quod dico.*i.pluſq̃ dico.
11. *Epaphras.* hic Coloſſẽſis erat, vnde & Coloſſenſem ait Chryſoſt. fuiſſe Philemonẽ.

Chriſto Ieſu. [2]Gaudiũ enim magnũ B
habui & conſolationẽ in charitate
tua: quia uiſcera ſanctorũ[3]requieue
rũt per te frater. Propter quod mul
tã fiduciã habẽs in Chriſto Ieſu im-
perãdi tibi quod ad rẽ pertinet, pro
pter charitatẽ magis obſecro,[4] cum
ſis talis, ut Paulus ſenex, nunc autẽ
& uinctus Ieſu Chriſti. obſecro te
pro meo filio quem genui in uincu-
lis, Oneſimo: qui tibi aliquando inu
tilis fuit, nunc autem & mihi &
tibi utilis, quem remiſi tibi. Tu au- C
tem illum, id eſt[5] mea uiſcera, ſuſci-
pe. Quẽ ego uoluerã mecũ detinere,
ut pro te mihi miniſtraret in uincu
lis euãgelii: ſine conſilio autẽ tuo ni-
hil uolui facere, uti[6] ne uelut ex ne-
ceſſitate bonum tuum eſſet, ſed uolũ
tarium. Forſitan enim ideo diſceſſit
[7]ad horam à te, ut æternum illum
reciperes: iam non ut ſeruum, ſed
pro ſeruo chariſſimum fratrem, ma
ximè mihi, quanto autem magis ti-
bi, &[8] in carne & in domino? Si er
go habes me ſocium: ſuſcipe illum ſi D
cut me. Si autem aliquid nocuit tibi aut debet: hoc mihi[9] imputa.
Ego Paul[9] ſcripſi mea manu. Ego reddã, ut nõ dicã tibi quòd & tei
pſum mihi debes. Ita frater ego te fruar in domino. refice uiſcera
mea in Chriſto. Cõfidẽs in obediẽtia tua ſcripſi tibi: ſciẽs quoniam
& [10] ſuper id quod dico, facies. Simul & para mihi hoſpitiũ. Nã
ſpero per orationes ueſtras donari me uobis. Salutat te[11] Epaphras
cõcaptiu[9] me[9] ĩ Chriſto Ieſu, Marc[9], Ariſtarch[9], Demas, & Lucas
adiutores mei. Gratia dñi noſtri Ieſu Chriſti cũ ſpũ ueſtro. Amen.

Miſſa è Roma per Oneſimum ſeruum.

Argumentum epiſtolæ ad Hebræos.

ETſi ad gētes potiſſimū apoſtolꝰ delegatus eſſet Paulus, quātopere tamē Iudæorū ſalutē cuperet teſtatur ad Rom. 9. dicēs, optabā ego anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis: & 11. Quādiu quidē ego ſum gentiū apoſtolus, miniſteriū meū honorificabo: ſi quo modo ad æmulādū prouocem carnem meā, & ſaluos faciā aliquos ex illis. Quinimò ex omnibus apoſtolis, Paulus & Barnabas ad miniſtrādas illis eleemoſynas delecti ſunt. Ad Iudæos ergo & cōuerſos Hebræos in Palæſtina & Hieroſolymis habitātes, qui ab infidelibus variè affligebātur, cōſolatoriā hanc ſcribit epiſtolā, patiēter afflictiones ferre, & in Chriſtū remuneratorē ſperare admonēs, in quē omnē fiduciā, relicta lege, collocare docet: quippe qui abrogato legis ſacerdotio æternus apud deū pōtifex pro illis interpellat, cuius fide (de qua & de patiētia multis diſſerit) ſaluari illos oporteat. De induſtria aūt nomē ſuum omittit, quòd ob circūciſionē, quā eneruaret, odioſus illis eſſet, tū etiā (ſicut in Actis legimus) quòd illis neglectis ad gentes tranſiſſet. Quare inutile eſt argumentū eorū, qui ob tacitū nomē hāc eſſe Pauli epiſtolā negant: neq; magis validū ob ſtyli differētiā. Paulus enī græcæ līguæ nō admodū peritꝰ, niſi (quatenus prædicādi neceſſitas exigebat) Hebraicæ doctiſſimus fuit. vnde & hæc epiſtola cæteris eſt eloquētior, & vt ita dicam magniloquētior: quam Hebraicè ſcriptā Lucas græcè doctiſſimus vertiſſe fertur: vt eccleſiaſticæ hiſtoriæ lib. 6. cap. 11. aſſerit Euſebius Cæſariēſis. Subfrigidum eſt quoq; argumētū quòd 2. cap. de euangelica doctrina dicat: Ab eis qui audierunt in nos cōfirmata eſt, quū ad Gal. dicat nihil ſe ab apoſtolis adiutū. Nam, ſicut eo loco dicemus, per τὸ nos, nō ſe ſed eos ad quos ſcribit intelligit. Inania aūt alia argumēta, & ſimiles nugas peruerſaſq; opiniones, quibus ſuas in ſcripturā ſanctā farragines inſperſit Caietanus, abūdè retudit frater Lācilotus, Dominicanus, hō pius & doctus. Aduerſus aūt oēs qui Pauli negant hāc eſſe epiſtolam, Theophylacti ſententiam adſcribam in explicatione huius loci, portans oīa verbo virtutis ſuæ, ita dicētis, Nō poſſum equidē nō admirari multorum hominum impudētiam, qui quum intelligant per epiſtolæ huius exordium tot fuiſſe hæreſes confutatas, haud tamen deſinant aſſerere epiſtolam hanc Paulo nō conuenire, ceu à cæteris epiſtolis alienam. Velim tamen hos non eſſe neſcios epiſtolæ huius & ſenſum & profunditates, & vim illam inconfutabilem, nullius alterius eſſe poſſe niſi Pauli, qui Chriſtum haberet in ſe loquentem. Quòd ſi dicēdi modus illos offendit, intelligāt Paulum Hebraica lingua hanc ipſam dictitaſſe epiſtolam, vt qui ad Hebræos haberet ſermonem, & vnum aliquē è ſuis contubernalibus in Græcum vertiſſe. Et plerique Lucam hanc tranſtuliſſe ferunt, aut Clementem. Nec ſecus hi peccant qui hanc eſſe Pauli epiſtolam negant, quàm ſi Paulo abeſſe Chriſtum negarent.

1.M*ultipharie.* Ab initio Chriſtianos Hebræos cōſolatur, oſtendēs, maiore eos gratia dignatos quàm patres, quòd nouiſſima ætate ad eos per vnigenitum filium pater loquutus ſit, patribus autem ī prophetis tantum, hoc eſt, per prophetas. nam hic ἐν Græcum & in Latinum, pro per ſumitur.

2.*Quem conſtituit, &c.* Chriſtus enim tanquam homo vniuerſi orbis à patre conſtitutus eſt dominus & hæres, vt Pſal.2. dicitur, Poſtula à me & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Hęredis autem nomen penè omnes ad Chriſti humanitatem referunt, Photius ad diuinitatē, dicens eum hęredem vniuerſorum à patre conſtitutum, quia ab æterno paternæ ſubſtantiæ & gloriæ omniumque ex æquo bonorum cum patre ſit particeps, & omnia eſt filius quæ eſt pater, præterquā quòd non eſt pater. per quem fecit, inquit, & ſecula, id eſt, quicquid vſquam eſt factum. Ecce, inquit, quo modo δημιουργός eſt & omnium cum patre opifex. Si ergo per Chriſtū ſecula pater fecit, conficitur Paulus Samoſſatenus qui Chriſtum negat ante Mariam fuiſſe.

EPISTOLA
DIVI PAVLI AD HEBRAEOS.

ARGVMENTVM Cap.1.

¶*Chriſtum, per quem ad eos locutus eſt deus pater, verum deum & hominem cōfirmans, lōgè angelis excellentiorem eſſe, multis rationibus oſtendit.*

CAP. I.

M[1]*Vltipharie multiſque modis olim deus loquens patribus in prophetis, nouiſſime diebus iſtis locutus eſt nobis in filio,* [2]*quē conſtituit hæredem uniuerſorum, per quē fecit & ſecula:* [3] *qui cum ſit ſplendor gloriæ &* [4] *figura ſubſtantiæ*

A

Sup. 7.d.

3.*Qui cum ſit ſplendor gloriæ*, Græcè ὢν ἀπαύγασμα. i. exiſtens ſplēdor & relucentia paternæ gloriæ. ſplendor autem procedentem à patre naturam ſignificat, vt Photius inquit, nec otioſum putat participium ὢν, exiſtimans illud eſſe nomē filii, ſicut & patris qui Moyſi dicit ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, id eſt, ego ſum qui ſum. Cyrillus coæternitatem cum patre hoc loco per ſplendorem ſignificari ait.

4.*Figura ſubſtantiæ eius.* Græc. χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως. Eſt aūt character

racter forma ex alio expreſſa.Eſt ergo filius forma,character,imago,& omnimoda ſimilitudo patris.Idem enim eſt hoc loco figura ſubſtantiæ paternæ cum eo quod ad Philippenſes vocat, formam dei:quoniam autem ſplendor iuxta humanam rationem non dicit ſubſtantiam,ne expertem illum putares paternæ ſubſtantiæ, addidit,*& figura ſubſtantiæ eius*,id eſt,omnimoda ſimilitudo & expreſsio : vt ſicut per ſe ſubſiſtit pater & alio ad perfectionem non indiget , ita & filius.

eius,[5] *portãſque omnia uerbo uirtu*
tis ſuæ,[6] *purgationem peccatorum*
faciens ,ſedet ad dexterã maieſta-
B *tis in excelſis:*[7] *tãto melior angelis*
effectus,quãto differentius præ illis
nomẽ hæreditauit.[8] *Cui enim dixit*

5.*Portans omnia verbo virtutis ſuæ*.græcè, τῆ δυνάμεως, id eſt,potentiæ:hoc eſt,omnia ferens,regens,& continens potenti verbo . vocabulo autem verbi & portandi,vt inquit Chryſoſtomus,facilitas omnia continendi& regendi intelligitur.

6.*Purgationem peccatorum faciens*.Græci habent,δι᾽ ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν,id eſt,per ſemetipſum peccatorum noſtrorum purgatione facta,ſedet ad dexteram maieſtatis in excelſis,id eſt,homo ille ratione humanitatis à verbo aſſumptæ,in eadem maieſtate & dignitate cum patre habitat in cælis. Nam *ſedere* pro habitare,& *dextera* pro ſummo honore & dignitate ſumitur.

7.*Tanto melior angelis effectus,quanto differentius præ illis nomen hæreditauit*.gręcè pro melior eſt κρείττων,quod etiam pręſtantiorem & potentiorem ſignificat:& pro *differentius* διαφορώτερον quod excellentius ſignificat. Senſus eſt ergo ,quòd Chriſtus tanto præſtantior factus eſt angelis,ſecundum humanitatem aſſumptam,& tanto illius hominis à verbo aſſumpti conditio potior quàm angelorum fuit,quanto excellentius nomen hæreditauit quàm illi,nomẽ ſcilicet filij dei.Nam per incarnationem verbi factus eſt homo,dei filius,& hoc nomen hæreditauit:angelus autem ſerui tantum nomen habet.

8.*Cui enim dixit,&c.*Probat præſtantiorem eſſe Chriſtum angelis, & excellentius filij nomen hęreditaſſe,quòd à deo patre nullus angelorum vocetur filius,hoc autem loco,*hodie genui te*,τὸ genui ſignificat,Chriſtum non adoptione aut gratia quatenus verbum eſt, ſed natura dei eſſe filiũ, & τὸ *hodie* non tẽpus ſignificat,ſed æternitatẽ importat.Sicut enim τὸ ὢν participium præſentis temporis, nomen

eſt

eſt dei,quia in deo nihil eſt præteritum aut futurum,ſed præſentia ſunt omnia,ita hoc loco dicitur hodie genui,id eſt,ſemp &ab ęterno,quanquam Athanaſius ait ꝙ *Filius meus es tu*,ad diuinitatem referri,ꝙ *ego hodie genui te*,ad humanitatem:vt videbis in græcis ſcholiis.Chryſoſtomus autem,Theodorus,& Hylarius ad reſurrectionē Chriſti referunt,ꝙ hodie genui te, iuxta quod in euāgelio de reſurrectione Chriſtus loquens ait,In reſurrectione cùm ſederit filius hominis,&c.& Paluus Act.13. de Chriſti reſurrectione loquens ait, Reſuſcitans Ieſum,ſicut in Pſal.2.ſcriptum eſt,filius meus es tu,ego hodie genui te.

9. *Ego ero illi in patrem.* hoc loco temporalem filiationē innuit.

aliquando angelorum, Filius meus
es tu,ego hodie genui te?Et rurſum, Pſal.
[9] *Ego ero illi in patrem: & ipſe erit* 2.b.
mihi in filium. Et [10] *cùm iterum in-* 2.Re.
troducit primogenitum in orbem 7.b.
terræ,dicit, Et adorent eum omnes C
angeli dei. Et ad angelos quidem di Pſal.
cit, Qui facit angelos ſuos ſpiritus: 96.c.
& miniſtros ſuos flammam ignis. Pſal.
[11] *Ad filium aūt,Thronus tuus deus* 103.a

Pſal. 44.b

10. *Quum iterum introduxit primogenitum in orbem terræ*,id eſt,quū eum in poſſeſsionem orbis terrarum miſit:quod factum eſt, dum incarnatus eſt Chriſtus,nam ante incarnationem etſi mundi dominus eſſet dei filius,nondum tamen hæreditatem ſuam adiuerat:nihil commune habebat cum mundo , qui totus erat ſpiritus. Sic Cyrillus & Gregorius Niſſenus. Quum autem humanam noſtram naturā aſſumpſit,tunc inductus eſt in poſſeſsionē orbis terræ,hoc eſt quod Paulus ait,Quum introduxit eum in orbem terrarum,id eſt, quum illi viſum eſt vt primogenitus ſuus in carne appareret hominibus mundum incolentibus:tunc dixit, Adorent eum omnes angeli dei.Ergo præſtantior eſt quem adorare iubentur:quod etiam confirmat dicens,*& ad angelos quidem dicit*:id eſt,de angelis:qui facit angelos ſuos ſpiritus,& miniſtros ſuos flammam ignis. Qui locus ita ordinādus eſt,qui facit ſpiritus ſuos angelos,id eſt,nuntios. angelus enim officij nomen eſt,ſpiritus naturæ : & miniſtros ſuos flammam ignis,id eſt,igneæ ac velociſsimæ naturæ. His autē verbis nihil aliud vult Paulus, niſi ꝙ angelis filij nomen non tribuitur,vt Chriſto,ſed nuntiorum & ſeruorum.gręca ſcholia aiūt ἐισαγάγῃ,id eſt,introduxit ſiue induxit, poſitum pro ἐγχειρήσῃ , id eſt, in manus illi tradidit orbem terrarum,& regendum commiſit.

11. *Ad filium autem.*ſequentibus authoritatibus comprobat Paulus

Chriſti

Chriſti dignitatem & excellentiam. Thronus tuus, inquit, in ſeculum ſeculi, virga ęquitatis, virga regni tui: *Thron⁹* autem vel regnũ vel iudicium ſignificare poteſt: & *virga æquitatis*, vtriuſque poteſtatem executiuam. Dilexiſti iuſtitiã, &c. ꝓpterea vnxit te deus deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis: quanquàm græcè ſit ὁ θεὸς ὁ θεὸς, tamen græca ſcholia dicunt prius ſumi ꝓ ὦ θεέ, id eſt, ô deus, vocandi caſu: id eſt, propterea ô deus Chriſte, deus tuus ſcilicet pater, vnxit *te oleo exultationis* .i. ſpiritus ſancti gratia, & hoc ſecundum humanitatẽ *præ participibus tuis* .i. ſupra omnes conſortes tuos homines: qa Chriſto non ad menſuram data eſt gratia, ſed ad plenitudinem. Quod verò ait, vnxit te deus, interpretari poſſumus, meſsiam te & regem conſtituit, vel vnxit

in ſeculum ſeculi: uirga æquitatis
uirga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam,
& odiſti iniquitatem: propterea
unxit te deus, deus tuus oleo exul-
tationis præ participibus tuis. [12] *Et,*
Pſa'. 101.d *Tu in principio domine terrã fun-*
daſti: & opera manuum tuarũ ſunt
D *cæli. Ipſi peribunt: tu autem perma*
nebis, & omnes ut ueſtimentũ ue-
teraſcent. Et uelut amictũ mutabis
eos, & mutabuntur: tu autem idem
ipſe es, & anni tui nõ deficiẽt. [13] *Ad*

oleo exultationis .i. ſpiritu ſancto quem infudit, te inũxit. ſicut Lucæ quarto ait, Spiritus domini ſuper me, eo quòd vnxerit me. nihil ergo vult Paulus, niſi tanto maiorem eſſe Chriſtum angelis, ꝙ illi ſerui tãtum ſint & miniſtri, Chriſtus autem rex & deus: quod perſpicuum eſt ex loco Pſal. Propterea ô deus vnxit te deus tuus, &c.

12. *Et, Tu in principio, &c.* Excellentiam quoque hoc loco Chriſti oſtendit ex ipſius opificio, qui cælos & terram creauerit, & hoc ad diuinitatem refertur: quum enim antè dixiſſet, quando introduxit eum in orbem terrarum, ne ex illis verbis quiſpiam exiſtimaret illum tunc primum cœpiſſe, quum aſſumpta carne in orbem terrarũ introductus eſt, poſt habita de humanitate verba, nunc rurſus ad diuinitatem redit, oſtendens eum terram feciſſe, & cęlos, quos perituros dicit: non ꝙ eorum ſit deſitura natura, ſed ꝙ in aliam immutandi ſunt ſpeciem meliorem, & innouandi.

13. *Ad quem autem angelorum, &c.* alio Dauidis teſtimonio Chriſtum angelis præſtantiorem oſtendit, quòd illi dictum ſit à patre, *Sede à dextris meis*, id eſt, habita & quieſce in plenitudine meæ maieſtatis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. vbi ꝯ *donec* non finem temporis ſignificat, ſed æternitatẽ potius: quo ſignificato

cato aliquoties ſumitur in ſcriptura: vt de Maria dicitur Matth.1. quòd non cognouit eam Ioſeph,donec peperit filium ſuũ primogenitũ. Vel donec ponitur pro vt,ſicut Pſal.122. Oculi noſtri ad dominum deum noſtrum donec miſereatur noſtri,id eſt, vt miſereatur: ſic,ſede à dextris meis,donec ponam,id eſt,vt ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorũ, id eſt,humanitati tuæ ſubiiciam:quando eam ſuper omnes cælos & angelos exaltauero.

14.*Nonne omnes, &c.* angelos non filios dei ſed hominum etiam tantum miniſtros docet, eorum ſcilicet qui hæreditatem cæleſtem ſunt percepturi.non iubentur ergo ſedere vt Chriſtus, ſed miniſtrare,vnde tanto illo ſunt inferiores.

1.P*ropterea abũdantius*,id eſt, quum ergo per proprium filium loquutus ſit nobis deus,tãto abundantius.i. præſtantius ac maiori obſeruatione obſeruare nos oportet quæ ab eo audiuimus, quanto præſtantior eſt euãgelici verbi adminiſter Chriſtus,quàm vel prophetæ vel angeli legis adminiſtratores,

quem autem angelorum dixit aliquando,Sede à dextris meis,Quoad Pſal. 109.a
uſque ponam inimicos tuos ſcabel- 1.Co.
lum pedum tuorum? 14 *Nónne o-* 15.d.
mnes ſunt adminiſtratorÿ ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis?

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶*Retinendam cum tremore Chriſti doctrinam variis miraculis & gratiis confirmatam: Chriſtum autem vt morte quã tenebamur deſtrueret,ſimilem noſtri effectum,& vſque ad paſſionem humiliatũ oſtendit: poſtmodum autem omnibus ſibi ſubiectis gloria & honore coronatum.*

CAP. II.

1 P*ropterea abundantius* A
*oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus: ne fortè pefflluamus.*2 *Si enim qui per angelos dictus eſt ſermo, factus eſt*

ne fortè perſfluamus,græcè,παραῤῥυῶμεν.i.inquit Chryſo.pereamus.Græca ſcholia,ne à recto ac via ſalutis excidamus,ad verbũ ſignificat,ne perfluamus.i.more præterfluentis aquæ dilabamur ac prorſum pereamus. Aut fortè alluſit ad metaphoram perfluentis chartæ, quæ receptos characteres minus retinet,ſed diffundit ita vt euaneſcant,quod contingit minus attentis animis, qui ſuſceptã doctrinam non retinent,ſed ſtatim in ventos abire ſinunt, & præterfluere.

2.*Si enim,&c.* ſi lex miniſtrata per angelos.i.cæleſtes illos ſpiritus, aut Moyſen,vel quodcunque aliud mandatum per angelos hominibus

nibus diuulgatum,verax ac ſtabile permāſit,eiúſq; preuaricatores, prout erāt demeriti,dei iudicium & vindictā effugere non potuerunt:quomodo nos effugiemus,ſi tantam neglexerimus ſalutē?ſcilicet euangelicam doctrinam,quæ nobis ſalutem adfert. Et ne excuſare poſſent,nequaq̄ illā eſſe ſibi ſufficienter traditam,ſubdit.

firmus:& omnis prævaricatio & inobedientia accepit iuſtā mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem? 3 *quæ cùm initiū accepiſſet enarrari per dominū:ab eis qui audierunt,in nos cōfirmata eſt,conteſtante deo ſignis & portētis,& uariis uirtutib⁹,& ſpiritus ſancti diſtributiōibus ſecūdū ſuā uoluntatē.* 4 *Non enim angelis ſubiecit deus orbē terræ futurū, de quo loquimur.*

3. *Quæ quum, &c*.i. quam quum prior ipſe prædicaſſet dominus,ex ore illius excipientes diſcipuli,ad nos deriuarunt: eam diuinis ſignis & portentis ac virtutibus confirmantes,id eſt, miraculis & ſpiritus ſancti diſtributionibus,hoc eſt,diuerſis donis & gratiis,quæ enumerātur prima ad Corinth. 12.b. non quòd huiuſmodi ſigna ſuapte virtute ederent, ſed deo pro ſua voluntate hæc in illis ob euangelij teſtimonium operante. Quod autē ait,*in nos*,non eſt exiſtimandus de ſe Paulus intelligere, ſed in perſona ſua de illis loquitur, vt quum de iis qui tempore iudicij viui erunt,dicit, deinde nos qui viuimus. Ego verò puto quum ait,ab iis qui audierunt in nos confirmata eſt,ꝑ in nos, & græcum εἰς ἡμᾶς,ſumi pro eo quod dicimus, vſque ad noſtram ætatem, vſq; ad hoc tempus,ſicut frequens eſt Græcis εἰς ἐμὲ, pro vſque ad meam ætatem. Senſus ergo eſt,quòd ſalus noſtra primum ab ipſo domino prædicata eſt,deinde ab iis qui prædicantem illum audierant *in nos* id eſt, vſque ad nos & noſtram hanc ætatem ſignis confirmata & portētis. Is mihi videt̄ ſenſus cōmodior,ꝓpter eos qui dicūt hāc epiſtolā nō eſſe Pauli,ꝙ contrà q̄ ad Galatas dicat doctrinā euangelicam in ſe ab apoſtolis confirmatā:qui tamen non eſt ſenſus Pauli.

4. *Nō enim angelis,&c*.hunc locū Greci referūt ad præcedēs caput. ꝓſequit̄ enim his verbis excellentiā Chriſti ſupra angelos, de quo quū dixiſſet,quū introduxit in orbē terræ:& allegaſſet illud,Initio domine terrā fundaſti,ſubdit,nō enī angelis ſubiecit deus orbē terræ futurū.i.cęlū futurū nouū,& terrā nouā,vel *orbē terræ futurū*,regnū Chriſti ſp̄uale dicere poſſum⁹,qđ tale in oīū reſurrectiōe futurū eſt,de quo videt̄ Eſa. dicere 9.ca.Prīceps pacis pater futuri ſeculi.

5. Teſtatus

5.*Teſtatus eſt autem.* Dauidis teſtimonio probat orbem terrarũ Chriſto non angelis ſubiectum. *Quid eſt homo*, id eſt, quàm vilis & abiecta res eſt, *quòd memor es eius.* id eſt, quòd eius meminiſſe dignaris? *aut filius hominis*, id eſt, quiuis & abiectus homo, *quia cum viſitas?* Filius autem hominis Hebræis dicitur quiuis è plebe & abiectus homo, atque ita ſe Chriſtus vbiq; vocat humilitatis gratia, non oſtẽtans quam commu nem cum patre habebat dei æqualitatem, ſed hominem tantum atque ex abiectiſsimis vnum ſe faciẽs. Sic Ezechiel ne magnitudine reuelationum extollatur, filius hominis vbique appellatur, id eſt, vilis & abiect⁹, vt ſuę, id eſt, humanæ conditionis memor, non inſoleſcat ob reuelationes. Hunc autẽ locum myſticè ad Chriſtum Paulus trãſtulit, & tunc admiratiuè legẽdus eſt, Quid eſt homo.i.q̃ magna res eſt, ꝙ eius tu memor es? aut filius hoĩs.i. Chriſtus, qa tu eũ viſitas? quãdo eũ abiectũ & velut leproſum habitũ, viſitas gloriaq; & honore coronas? *Minuiſti eũ*, inq̃t, *paulominus ab angelis*, ſiue vt alij legũt, à deo. Nã eloym hebræa vox deũ & angelos ſignificat. Imminutus eſt aũt Chriſtus *paulominus*, græcè, βραχύ τι.i. modico ac breui tẽpore ab angelis, quia immortales illi ſunt, Chriſtus mortalis ac mortu⁹, ſed βραχύ τι.i. breui tẽpore.ſ. triduo: eũ aũt locũ, minuiſti eum paulominus ab angelis, &c. adduxit Paulus, vt inquit Photius, non vt eum ſimpliciter minorẽ oſtendat eſſe angelis, quem proculdubio ſuperiorẽ facit, ſed quaſi volens diluere quod ſibi ex hoc loco obiici poſſet, Chriſtũ minorem eſſe angelis: qui nõ planè minor, ſed paulò minor, breuiſsima ſcilicet ac triduana morte: & hæc illi temporaria imminutio ceſsit ad gloriã: cuius præmiũ ſequitur, *Gloria & honore coronaſti eum.* Nam gloria immortalitatis & reliquis dotibus in reſurrectione affectũ eſt ipſius corpus, in aſſumptione autem honore coronatus eſt totus homo, ſuper oẽs cælos, & angelos aſſumptus. *Omnia*, inquit, *ſubieciſti ſub pedibus eius* .i. eius humanitati ſubiecta omnia feciſti, quod licet nondum peractum eſt, futurum eſt tamen in aliis.

6.*In eo enim.* quòd dicit omnia, nihil dimiſit ei non ſubiectum, prçter eum tamen qui ſubiecit ſibi omnia, ſcilicet deum. vt prima Corinth.15.

5 Teſtatus eſt autem in quodam loco quis, dicẽs, Quid eſt homo quòd memor es eius: aut filius hominis quoniam uiſitas eum? Minuiſti eum paulominus ab angelis: gloria & honore coronaſti eum, & conſtituiſti eũ ſuper opera manuum tuarum. Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius. 6 In eo enim ꝙ omnia ei ſubiecit: nihil

Pſal. 8.c. B

1.Co. 15.d.

rinth.15.ait,hoc autem dicit propter angelos,vt ipſos Chriſto homini ſubditos oſtendat. *Necdum tamen*, inquit,omnia ſubiecta ſunt ei, non repugnat hoc ei quod antè dixit,omnia ſubieciſti ſub pedibus eius,nam de futuro Chriſti poſt reſurrectionem, generali imperio propheta loquebatur, ꝓpter rei certitudinem quod futurum erat,

dimiſit non ſubiectum ei. Nunc autem necdum uidemus omnia ſubiecta ei.[7] *Eum aũt, qui modico quàm angeli minoratus eſt, uidemus Ieſum propter paßionem mortis gloria & honore coronatũ, ut gratia*

Phil. 2.b.

præterito enuntians: Sed τὸ *omnia* quidam de omnibus electis tantum intelligũt, quia nondum ſunt omnes ſubiecti,necdum enim omnes Chriſtũ agnoſcunt, quẽ in iudicio ſunt agnituri. Potes etiam generaliter intelligere, quòd non nunc oĩa ſunt ſubiecta,quia & dæmones ſeducendo electos, & peruerſi bonos,nunc Chriſto repugnant:poſt iudicium autem omnia erunt illi ſubiecta,quia boni parebunt in amore,mali in tremore:neque enim iam bonos,aut peruerſi aut dæmones ſeducent.

7.*Eum autem qui*.i.Ieſum autem paululum ab angelis imminutum videmus propter paſsionem.i.per paſsionem,mortis gloria & honore coronatum.Mihi enim videtur hoc loco διὰ pro per ſum:,& mortis referri poſſe non ad paſsionem,ſed ad τὸ gloria,propter ſequentem locum,vt pro omnibus guſtaret mortem. Atque ita hic eſſet ſenſus,Ieſum autem paululum,ſcilicet triduana morte ab angelis imminutum,videmus per vel propter paſsionem mortis gloria & honore coronatum,id eſt, in crucem ſubleuatum & exaltatum,vt illic pro omnibus ſcilicet redimendis *guſtaret mortem*, hoc eſt,mortem pateretur,ſed non diuturnam:hoc enim importat verbum guſtus. quòd enim gloriam,& honorẽ non reſurgentis Chriſti dotes,& glorioſam in cælum aſſumptionem,ſed ignominioſam mortem & pudendam crucem interpretor,cum græcis facio, qui gloriam & honorem crucem interpretantur hoc modo, Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. δόξαν καὶ τιμὴν καλεῖ τὸν σταυρόν, οὐ γὰρ οὕτως ἄξιον τοῦ θεοῦ καὶ ὑπέρενδοξον, τὸ ποιῆσαι οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ ἄνθρωπον καὶ τὰς ἄνω δυνάμεις, ὡς τὸ καταξιῶσαι δι' ἡμᾶς σταυρωθῆναι, .i. gloria & honore coronatum: gloriam & honorem crucem appellat.Neque enim tam glorioſum tantæque maieſtatis fuit deum cælos,terram & hominem ac ſupernas illas condidiſſe angelorum virtutes,q̃ ꝓ noſtra gratia cruci dignatus eſt affigi.Bene autem ait vt gratia dei,id eſt,ob gratuitam dei in nos beneuolentiam guſta-

dei, pro omnibus guſtaret mortem. C
[8] *Decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat: authorē ſalutis eorum, per paſſionem conſummari.* [9] *Qui enim ſanctificat, & qui ſanctificantur: ex uno omnes. Propter quam cauſam non confunditur fratres eos uocare: dicens, Nunciabo nomen tuum* Pſal. 21.c.

ret mortem, non noſtris meritis. Hic autem velut correctione quadam Paulus vtitur: quum enim dixiſſet ex Pſal. Chriſtum angelis paulò minorem effectum, oſtēdit illam imminutionem vſqueadeò propriè imminutionem dici non debere, vt illi acceſsio etiam honoris & gloriæ fieret: ꝓ eo verò quod hoc loco Græci & Latini habent, vt gratia dei pro omnibus guſtaret mortem, beatus Fulgentius ad Trazimundum regem epiſt. 3. legit pro *gratia dei*, vt ſine deo guſtaret mortem: atque ita pro χάριτι θεοῦ, quod interpres legit, habebat χωρὶς θεοῦ .i. ſine deo: atq; ex hoc loco probat Fulgētius deitatem paſsionis expertem fuiſſe.

8. *Decebat enim eum, &c.* per paſsionem conſummari. græca ſic habent, Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ δι᾽ ὃν τὰ πάντα, καὶ δι᾽ ὃν τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελειῶσαι. i. conueniebat enim illi ſcilicet patri, propter quem omnia & per quem omnia, eum ſcilicet Chriſtum qui multos filios in gloriā adduxerat, vtpote ſalutis illorum author, per paſsiones & afflictiones conſummare. C*onſummare* autem hic ſumitur pro perfectè glorioſum reddere, dum ſcilicet ex ſumma ignominia paſsionis ad ſummam reſurrectionis & aſcenſionis gloriam peruēnit. Secundum interpretem ſenſus eſt, decebat Chriſtum propter quem & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem ſalutis eorum, conſummari, id eſt, perfectum fieri: atq; ita legit αὐτὸν & τελειῶσαι, id eſt, decebat eum conſummari, pro quo alij, conſummare. Mihi etiam videtur τελειῶσαι ſumi poſſe pro ſacrificare & mactare in ſacrificium, vnde & τελέται ſacrificia vocant: ſic τελειῶσαι pro quo interpres vertit conſummari, ſignificaret offerri in ſacrificium: & hoc modo ſenſus eſſet, decebat eum propter quem omnia, &c. per paſsionem offerri deo patri pro nobis in ſacrificium: ſic Hebr. 5. Et conſummatus factus eſt omnibus cauſſa ſalutis æternæ. pro conſummatus græcè eſt τελειωθεὶς, quod mihi videtur aptius eo loco verti poſſe immolatus.

9. *Qui enim ſanctificat, &c.* non admodum apparet quò referatur illud

lud enim,& plerunque Paulus γὰρ pro δὲ .i. enim pro autẽ ſumit, niſi referamus ad id quod paulò antè præceſsit, vt gratia dei pro omnibus guſtaret mortẽ. Qui enim.i.nam & Chriſtus qui nos ſanctificat,& nos qui ab eo ſanctificamur,ex vnooẽs ſcilicet deo patre ſumus,omnes eius filij: & ideo oportebat Chriſtum pro omnibus

D *fratribus meis: in medio eccleſiæ*
Pſal. 17.a *laudabo te. Et iterum, Ego ero fidens in eum.*[10] *Et iterum, Ecce ego*
Eſai. 8.d. *& pueri mei, quos dedit mihi deus. Quia ergo pueri communicauerũt carni & ſanguini, & ipſe ſimi-*

guſtare mortem, quia omnes à deo ſumus,ſed ille aliter, nos aliter: ille natura, nos creatione & gratia, & adoptione. vel intellige ꝙ & ſanctificator Chriſtus, & nos ab eo ſanctificati, ſecundum carnem ex vno & eodem parẽte Adamo ſumus, adeóque eiuſdem iuxta corpus & animam naturæ. Itaque quum dixiſſet, Quòd decens erat paſsione Chriſtũ conſummari, ne dubitares poſſe pati qui deus erat,ſubdidit: Qui enim ſanctificat.&c. id eſt,Chriſtus enim ſanctificator & nos ſanctificati ab eodem Adamo parente ſumus,ergo eandem inuicem habentes naturam, quapropter & ille ſicut & nos,morti temporali obnoxius. Quòd autẽ cum Chriſto licet alia ratione deum patrem communem habeamus, ſiue quòd eodem parente Adamo orti eandem Chriſtus & nos naturam habeamus,probat ex Pſal.verbis in quibus *non confunditur*,id eſt,erubeſcit nos vocare fratres.Locus autem quo ait,Ego ero confidens in eum, etſi non planè fratres nos illi eſſe manifeſtat,oſtendit tamen eiuſdem eſſe nobiſcum iuxta humanitatem naturæ:quòd à ſui ſimilibus hominibus derelictus, omnem in deum confidentiam ponat:quod & locus ſequens aperit.

10. *Et iterum*, *Ecce ego, &c.* hic locus ex Eſa.8.cap.ſumitur, vbi pueri ad literã intelliguntur ꝓphetæ,& filij ꝓphetarum,quem tamen locum etiã de Chriſto intelligi, aſſerente Paulo dubitare non oportet.Pueri aũt hi ſunt apoſtoli & diſcipuli Chriſti.Ex hoc autem loco nihil aliud probare Paulus intendit,niſi ꝙ & nos & Chriſtus vnius ſecundum humanitatem naturæ ſumus. Hoc enim indicat ꝓnomẽ *mei*;ſuos enim vocat.i.eiuſdẽ cũ illo naturę. Quia ergo *pueri* (quos ſuos vocat)*communicauerunt carni & ſanguini*.i. veram carnẽ & ſanguinem,hoc eſt, animam habuerunt(hic enim ſanguis pro anima)ita & Chriſtus *participauit eiſdem*.i.veram cum illis carnẽ habuit:vtpote ex eodem parẽte ortus:ſenſus ergo eſt,ꝙ ſi pueri quos naturæ cõmunione ſuos vocat, cõmunicarunt carni & ſanguini .i.

corpore & anima conſtiterunt,ſimiliter & ipſe. Quid autem opus fuit eam illum habere? vt per mortē quam non niſi homo factus pa ti poterat,deſtrueret eum.i.diabolū,qui mortis habebat imperiū.i. qui inuecta per peccatum morte,tyrannum agebat. Sicut ergo per Adæ mortē,imperium diabolus vſurpauerat in nos, ſic per ſecundi Adæ mortem deſtructū iri diabolum oportebat à Chriſto,vt *liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant ſeruituti* .i. eos qui non habentes ſpem remiſsionis peccatorum nimium horrebant mortē,atq; in eo timore per totā vitā obnoxij erāt ſeruituti.i.inſtar ſeruorū erāt, qbus iugis īcūbit timor dominorum. vt ergo nos & ab hac ſeruitute & ab hoc timore mortis Chriſt⁹ liberaret , hūanitatē noſtrā aſſumpſit,in qua p mortē diabolū & eius imperiū eneruaret.

liter participauit eiſdē,ut per mor- Oſee
tem deſtrueret eū qui habebat mor- 13.d.
tis imperium,id eſt,diabolum: & li 1.Co.
beraret eos qui timore mortis per to 15.g.
tam uitam obnoxij erant ſeruituti.
11 *Nuſquam enim angelos apprehendit: ſed ſemen Abrahæ apprehēdit.*
12 *Vnde debuit per omnia fratribus ſimilari,ut miſericors fieret & fidelis pontifex ad deū,ut repropitiaret delicta populi. in eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tentatus, potēs eſt & eis qui tentantur auxiliari.*

11. *Nuſquam enim,&c.* probat his verbis Paulus,quòd corpus & animam Chriſtus aſſumpſerit,quia nuſquam angelos apprehendit,vbi apprehendit præſentis eſt temporis,græcè ἐπιλαμβάνεται,ſed ſemen Abrahæ,id eſt,Abrahæ filios. Quidam interpretantur apprehendere,pro labantes angelos reducere,quod non fecit. bene autem periclitantem hominem reduxit, & apprehendit. Et bene ait, apprehendit,vtpote reluctantem & fugientem.

12. *Vnde debuit,&c.*id eſt , quum illi viſum ſit hominem aſſumere: par erat etiam,vt omnes illius infirmitates peccatum non importantes aſſumeret:vt miſericors fieret & fidelis pontifex, id eſt ,vt miſereri diſceret, intellecta p aſſumptionē illius hominis miſeria, & fieret fidelis pontifex ad deum,vel vt Græci habent,τὰ πρὸς τὸν θεὸν,id eſt,in his quæ ad deum pertinent,*vt repropitiaret delicta populi,*id eſt,ad impetrandam delictorum veniam. Eſt enim pontificis officium,reconciliare deo populum:& ideo quo facilius id faceret,decuit eum ſimilem noſtri fieri,& pares nobiſcum ferre infirmitates.in eo enim in quo paſſus eſt & tentatus, potens eſt eis qui tentātur auxiliari,eaſdē ipſe tētationes & tribulationes expertus.

1.*Vnde*

1. *Vnde fratres ſancti, &c.* Antè prædixit Chriſtum ſimilem noſtri effectum, vt fidelis pontifex eſſet pro nobis interpellans apud deum: nunc hortatur nos in illum intendere prę Moyſe: quòd longè pręſtantior Moyſe ſit: vnde inquit, quum ipſe ſit pontifex noſter, vos fratres ſancti, id eſt, baptiſmo ſanctificati, cæleſtis vocationis participes, id eſt, qui vnà cum cæteris Chriſtianis ad cæleſte brauium vocati eſtis, cõſiderate apoſtolum & pontificem confeſsionis noſtrę, id eſt, fidei, Ieſum: vocationis autem cæleſtis mentionem faciens hortatur eos neglectis terrenis cæleſtia quærere. *Apoſtolum* autem fidei Iudæorum Chriſtum vocat: quoniam ſicut ipſe teſtatur, ſpecialiter miſſus erat ad oues quæ perierant domus Iſrael. *Pontificem* autẽ, quia pro nobis interpellat apud deum qui fidelis eſt, inquit, ei ſcilicet patri qui fecit illum ſacerdotem & pontificem, dum hominem fecit, ſicut & Moyſes fidelis erat in omni vel tota domo. Græcè, ὅλῳ, id eſt, in gubernatione totius Iſraelitici populi. Sicut enim per omnia deo Moyſes paruit, ita per omnia deo patri Chriſtus.

2. *Amplioris enim.* Rurſum pergit oſtendere excellentiã Chriſti prę Moyſe, ex eo quòd Moyſes miniſter tantum domus erat, Chriſtus autem dominus & opifex. Tanto ergo, inquit, maiore gloria dignus eſt Chriſtus q̃ Moyſes, quanto maiorẽ honorem domus habet qui illam fabricauit, quàm qui in ea ſeruit. etſi enim græcè τ̃ οἴκου ad τὸ πλείονα referri poteſt, vt ſit ſenſus, q̃

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ Excellentia Chriſti præ Moyſe oſtenditur: ad cuius vocem ne obſurdeſcamus in incredulitate permanentes, exemplo Iudæorum adhortatur, ne quemadmodum illis præpediente peccato non eſt conceſſum in terram promiſſionis ingredi, ſic & nobis promiſſa cæleſti requie interdicatur

CAP. III.

A *V[1] Nde fratres ſancti, uocationis cæleſtis participes, conſiderate apoſtolũ & pontificem cõfeſſionis noſtræ Ieſum: qui fidelis eſt ei qui præfecit il-*

Nũe. *lum: ſicut & Moyſes in omni do-*

12.b. *mo eius.[2] Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus: quãto ampliorẽ honorẽ habet domus qui fabricauit illam. Omnis namque domus, fabricatur ab aliquo. qui autem omnia creauit:*

maiorem honorem habet qui domum ædificauit, quàm ipſa domus habeat, tamen hoc minus quadrare videtur: neque enim Chriſtum cum domo comparat, ſed cum Moyſe: quem eo excellentiorem oſtendit Moyſe, quòd huius domus ſeruus tãtum erat Moyſes, ſicut poſtea dicet: Chriſtus autem opifex & dominus. Quòd autem domum illam, ſcilicet Iudaicũ populum fabricauerit Chriſtus, hinc probat, quòd omnis domus ab aliquo fabricatur. Qui autẽ omnia creauerit, deus eſt. Quum ergo omnia Chriſtus & deus creauerit, Iudaicæ domus opifex eſt Chriſtus. Ne autem Moyſem ſpernere videatur, & Moyſes, inquit, fidelis erat in tota domo eius (ſed tanquam famulus) *in teſtimonium eorũ quæ dicenda erant*, id eſt, vt dei voluntatem Iudæis aperiret. Chriſtus autem nõ vt ſeruus: ſed dominus in domo ſua. Quæ domus vel Græcè ὅυ οἶκος, id eſt, cuius Chriſti domus, nos ſumus, ſi vſque ad finem retineamus fiduciam, Græcè παῤῥησίαν, id eſt, liberam loquendi confidentiã, & ſpei gloriam, Græcè καυχημα, id eſt, gloriationem, hoc eſt, ſi nihil trepidantes, non modo conſtanter ac liberè Chriſtum prædicemus, ſed noſtram in illum confidentiam ac ſpem palam iactemus, & de ea vſque in finem gloriemur, nihil crucis hoſtes veriti.

deus eſt. Et Moyſes quidem fidelis B
erat in tota domo eius tanquam famulus, in teſtimonium eorum quæ dicenda erant: Chriſtus uerò tanquam filius in domo ſua: quæ domus, ſumus nos, ſi fiduciã & gloriam ſpei uſque ad finem, firmam retineamus. [3] *Quapropter ſicut dicit ſpiritus ſanctus, Hodie ſi uocem eius audieritis, nolite obdu-* Pſa'.
rare corda ueſtra: ſicut in exa- 94.c.
cerbatione ſecundum diem tenta-

3. *Quapropter*, id eſt, quum nos ſimus domus dei modo permaneamus in ſpe illius, vt ſpiritus ſanctus per os Dauid vobis dicit, *Hodie*, id eſt, hac etiam tẽpeſtate, *ſi vocem eius audieritis*, id eſt, quotieſcunque audieritis eius mãdata, nolite obdurare corda veſtra, agnitam veritatem ſponte reiicientes, *ſicut in exacerbatione*, id eſt, quando exacerbauerunt & irritauerunt deum patres veſtri, *ſecundum diẽ tentationis in deſerto*, id eſt, in die quo tentauerunt deum, id eſt, de deo diffiſi ſunt, ſicut Numeri decimotertio & decimoquarto legitur, ꝙ reuerſus Ioſue & Caleb de luſtranda terra promiſſionis, quum audiiſſent ibi gigantes eſſe, noluerunt aſcendere, & murmurauerunt contra eos dicentes, Odit nos dominus, & ideo eduxit nos de terra

ra Aegypti,melius eſt reuerti in Aegyptum,& ſimilia.& voluerunt Ioſue & Caleb lapidare. Hoc ergo murmur Iudæorum vocat Dauid tentationem in deſerto.nolite ergo,inquit,obdurare corda veſtra ſicut patres veſtri, quum me exacerbauerunt tentantes, & de mea poteſtate diffidentes in deſerto, vbi tentauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis, propter quod offenſus fui illis: quia quum interim tot opera & miracula viderent,nō credebāt, ſed murmurabāt:ideo offenſus ſum illis & dixi,Semper ij errant corde, nec noſſe vias meas volunt,quibus iuraui: vel vt Græci habent ὡς ὤμοσα, id eſt, adeo quòd iuraui eis in ira mea, *Si introibunt in requiem meam*, id eſt, quòd nō introibūt in requiē meam, ſcilicet terrā promiſſionis, vbi requieturi erant à continuis bellis. Hic ergo recitat Paulus hiſtoriā Iudæorum, qui diffidentes de potentia dei non meruerūt ingredi terram promiſſionis:nunc eam explicat,dicens.

tionis in deſerto, ubi tentauerunt
me patres ueſtri: probauerunt &
uiderūt opera mea quadragīta an-
nis, propter quod infenſus fui ge-
nerationi huic & dixi, Semper er-
C *rant corde. Ipſi autē non cognoue-*
rūt uias meas, quibus iuraui in ira
mea. Si introibunt in requiē meam.
4 *Videte fratres, nequādo ſit in ali-*
quo ueſtrum cor malum increduli-
tatis diſcedendi à deo uiuo: ſed ad-
hortamini uoſmetipſos per ſingulos
dies, donec Hodie cognominatur,
ut nō obduretur quis ex uobis falla-
cia peccati. 5 *Participes enī Chriſti*

4. *Videte fratres.* Propoſito exemplo patrum incredulorum,hortatur ne ſimiles illorum ſint,dicens: videte ne in aliquo ſit cor malū, id eſt,peruerſa voluntas *diſcedendi* per deſperationem,& infidelitatem à deo viuo,ſed *adhortamini* παρακαλεῖτε.i.vel cohortamini vel conſolamini, & ædificate vos inuicem per ſingulos dies, *donec hodie cognominatur in vobis*,id eſt,quandiu viuitis,quādiu hodie,id eſt, præſens tempus & vita ſuppetit vobis,& tempus pœnitendi supereſt,vt ne quis ex vobis *fallacia peccati*.i.peccato fallēte,& per quādam ſuauitatem illiciente ac blandiente, obduretur. Græca ſcholia exponunt donec hodie cognominatur ſiue vocatur,Græcè καλεῖται, vſque in finem:quia in finem vſque ſeculi, ſinguli dies, dicentur hodie.

5. *Participes enim Chriſti effecti ſumus*.i.iam enim per fidē illi cōiuncti ſumus,iam vnum corpus in eo effecti ſumus, ipſe caput noſtrū:

quapropter nō eſt ab eo diſcedendū,alioqui moriēdum nobis erit: quū iam influere in mēbra à capite diuulſa ſpiritus,qui à capite ma nat nō poterit:participes autē eius ſumus,ſi in illum credere,& ſpe rare perſeueramus,ſicut ſubdit.

effecti ſumus: [6] *ſi tamē initium ſubſtantiæ eius uſque ad finem firmum retineamus* [7] *dum dicitur,* Hodie *ſi uocem eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra quemadmodum in illa exacerbatione.* [8] *Quidam enim audientes, exacerbauerunt: ſed non uniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen.* [9] *Quibus autem infenſus eſt quadraginta annis?* Nonne *illis qui peccauerunt, quorum cadauera proſtrata ſunt in deſerto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipſius, niſi illis,* D Num. 14.f.

6. *Si tamen initium ſubſtātiæ eius*,id eſt, ſi fidem Chriſti vſq; in finem firmam retineamus.nam fides initiū eſt ſubſtantiæ ſpiritualis,per quam ſpiritualiter ſubſiſtimus, & viuimus: ſicut Hebr.11. dicitur,ꝙ fides eſt ὑπόςασις,id eſt,ſubſtantia rerum ſperādarum: & bene initium ſubſtantiæ eſt,quia ſicut per animę infuſionem primum corporaliter,& in eſſe naturæ ſubſiſtere incipimus,ita per fidei infuſionem ſubſiſtere ſpiritualiter,& in eſſe gratię incipimus.

7. *Dum dicitur hodie*, quod hic Latini iungunt cum præcedentibus,ſi initiū ſubſtantiæ retineamus dū .i.quandiu dicitur hodie,&c.i.ſemp(ſemp enim eſt hodie) Græca lectio nō fert:quæ nō habet dū pro quandiu, ſed ἐν τῷ λέγεσθαι,& ideo hic Græci dicunt eſſe hyperbatum,& ad finem ſupplent timete vel timeamus: vt ſit ſenſus, dum intelligimus dictum nobis,Hodie ſi vocē eius audieritis nolite obdurare corda veſtra,timeamus ne illi præcepto contraueniamus,ne ſimiliter pereamus cum illis,qui deum irritauerunt.

8. *Quidam enim,&c.*quaſi diceret,nihil proderit nobis,ſi vocē Chriſti audiamus,niſi & credamus & ſperemus.Audierāt enim dei promiſſiones veſtri patres, ſed tamen dum diffiſi de deo murmurant, exacerbarunt eum,& irritarunt:quanquam non vniuerſi,qui duce Moyſe venerunt ex Aegypto,Ioſue nempe,& Caleb audierunt,& crediderunt,nec murmurarunt:ideoque in terram promiſſionis intrare meruerunt.

9. *Quibus autem infenſus eſt.*oſtendit deū infenſum eſſe illis ſolis,qui peccarunt deſperationis, & murmurationis peccato, atque ob id

terram

terram promiſſionis non viderunt morietes in ſolitudine, eò quòd iuraſſet dominus nõ intraturos illos in requiem ac terram promiſſionis: in quam de potentia dei diffidentes, & metuentes ab aduerſariis, non intrauerunt.

qui increduli fuerunt? Et uidemus quia non potuerunt introire in requiem ipſius, propter incredulitatem.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ *Admonet ne Iudæorũ exemplo diffidentes excludamur à vera requie, ſcilicet æterna gloria: ſicut & illi à requie terræ promiſſionis per incredulitatem ſunt excluſi: ſed cõſtantes in fidei cõfeſſione permanentes cum fiducia ad Chriſtum adeamus: interim verò verbi dei vim energiámque aperit.*

CAPVT IIII.

A [1] *Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiẽ eius: exiſtimetur aliquis ex nobis deeſſe.* [2] *Etenim & nobis nuntiatum eſt, quemadmodũ & illis, ſed non pro-*

1. *Timeamus ergo, &c.* Timeamus, inquit, ne neglecta promiſſione introeũdi *in requiem eius*, ſcilicet Chriſti, id eſt, in regnũ cælorum, videatur aliquis ex nobis *defuiſſe*, id eſt, ne quis ex nobis inueniatur abeſſe, quando introeundum erit in illam requiem. pro deeſſe verò Græcè eſt ὑστερηκέναι, quod etiam ſignificat tardius veniſſe, & ponè relictũ eſſe, quod hic quadrat.

2. *Etenim & nobis, &c.* id eſt, nam nobis facta, & annunciata eſt promiſſio ingrediendi in requiem æternam, ſicut & illis in terram promiſſionis: ſed illis non profuit ſermo auditus, ſiue auditionis. Nam græce eſt ἀκοῆς. hoc eſt, nihil illis profuit quod de promiſſione audierunt. Non profuit ergo illis auditus, ſiue promiſſionis auditæ ſermo, nõ admixtus fidei ex his quæ audierunt. Sed hic nouiſſimus locus varie legitur græcis, & latinis. Quidam enim habent ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς, ἐκείνους μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει, τοῖς ἀκούσασιν i. Sed nihil eos adiuuit auditæ promiſſionis ſermo. quandoquidem admixti non eſſent neque conſenſiſſent his qui per fidem audierant, ſcilicet Ioſue, & Caleb, qui audierant & crediderant. vel eo quòd non eſſent admixti, & vniti

per

per fidem,his qui audierant,id eſt,crediderant:prout τῇ πίστει referri poteſt ad præcedens,& ſequens. Alij legunt pro συγκεκραμένους, συγκεκραμένος,& tūc refertur ad ſermonem,vt ſit ſenſus quòd non profuit illis auditus, ſiue auditæ promiſſionis ſermo,eo quòd non eſſet huiuſmodi ſermo fide ac per fidem admixtus & coniunctus iis qui crediderant,Ioſue & Caleb,id eſt, eo quòd non perinde crediderunt vt Ioſue & Caleb , puto autem hoc loco vitio librariorum poſitum quæ pro qui, niſi interpres legerit, τοῖς ἠκουσμένοις. Et tunc ſenſus eſſet, ſed non profuit illis auditus ſermo ex his quę audierunt , id eſt , propter ea quæ audierunt,quia non eſſet admixtus fidei.

fuit illis ſermo auditus non admixtus fidei, ex iis quæ audierunt.
3 *Ingrediemur enim in requiem qui credidimus : quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam. & quidem operibus ab inſtitutione mūdi perfectis.* Dixit enim in quodam loco de die ſeptima ſic, *Et requieuit deus die ſeptima ab omnibus operibus ſuis. Et in iſto rurſum, Si introibunt in requiem meam. Quoniam ergo ſupereſt introire quoſdam in illam, & ij, quibus prioribus annunciatum eſt,non in-*

Pſal. 94.d

B Gen. 2.a.

3 *Ingrediemur enim in requiē, & cæte.* Iſtud enim referendū mihi videtur ad id quod præceſſit ab initio, Timeamus ne exiſtimetur ex nobis aliquis deeſſe,& ne quis excludatur ab illo ingreſſu in requiē. Ingrediemur enim & ipſi in requiē eius, nos qui credidimus vel credimus.quod autem ingrediemur probat à contrario, dicens:quemadmodum dixit,Sicut iuraui in ira mea,ſi,id eſt,quod non introibunt in requiem meam,id eſt,ſi illi quia diffidentes , & increduli,non ingreſſi ſunt in requiem:ſupereſt,vt nos qui credidimus ingrediamur,quemadmodum dixit, Sicut iuraui ſi introibunt in requiem meā, & id quidem dixit , operibus ab inſtitutione mūdi perfectis,id eſt, iam dei requie conſummata: vnde manifeſtum eſt non de prima illa requie, quæ iā peracta eſſet Chriſtū illis promiſiſſe. Intēdit enim Paulus hoc loco probare tres ex ſcriptura eſſe requies, quarum prima ad vnum deum ſpectet, ſecunda ad Iudæos de terra promiſſionis , quæ ſit figura tertiæ ad omnes verè Chriſtianos. Vnde & ſubdit, dixit enim, ſcilicet ſcriptura, quodam loco de die ſeptima ſic,& requieuit deus die ſeptima ab omnibus operibus ſuis, quod factum eſt conſummatis mundi operibus.

ribus. In quo intelligendum eſt requieuiſſe deum non laſſitudine, ſed operum completione,quæ de nouo creare deſierit,non gubernare.de ſecunda autem requie quæ fuit in requie Palæſtina atque per eam,de tertia,cuius & ipſa figura fuit,ſubdit,dicens:& in iſto ſub. loco iam allegato ex Dauid, Rurſum de alia requie dictum

troierunt propter incredulitatem: iterum terminat diem quendam,hodie,in Dauid dicendo, poſt tantum
Sup. 3.b. *temporis,ſicut ſupradictum eſt, Hodie ſi uocem eius audieritis: nolite obdurare corda ueſtra.* Nam *ſi eis* Ieſus *requiem præſtitiſſet nunquam de alia loqueretur poſthac die.* [4] *Itaque relinquitur ſabbatiſ-*

eſt, Si introibunt in requiem meam. Pro eo autem quod interpres habet, *Et in iſto rurſum*. Græcè eſt, *καὶ ἐν τούτῳ πάλιν*: & quia ἐν τούτῳ ſumitur aliquando ꝓ interim,poteſt hic eſſe ſenſus: Interim verò rurſum,ſubau. ſcriptura ait.i. ĩterim verò dũ de reqe diei ſeptimæ in deo ſcriptura loquitur, rurſum de alia requie ait,Si introibunt, id eſt, non introibũt in requiem meã.quoniã ergo ſupereſt quoſdã introire ĩ illã requiẽ,& hi ꝗbus prioribꝰ annũtiatũ eſt.i.Iudæi ꝗbꝰ ꝓmiſſa erat terræ ſanctæ requies,præter Ioſue & Caleb, nõ introierũt ĩ illã ꝓpter ĩcredulitatẽ:iterũ terminat.i.definit.ſ.ſcriptura,diẽ quandã,hodie, Dauid dicẽdo.i.vocãdo eã per Dauid,hodie. idque poſt tãtũ tẽporis à Palæſtina requie.Definit aũt quãdã diẽ eã hodie appellãdo ac dicẽdo,vt ſupra dictũ eſt,hodie ſi vocẽ eius audieritis nolite obdurare corda veſtra.Arguit aũt hoc loco Paulꝰ ipm̃ Dauid noĩe reqei Palęſtinæ,figuraliter de alia requie intellexiſſe, quia longo tẽpore poſt ĩgreſſum Ioſue in Palæſtinã, loquẽs Dauid, præfinit nobis diẽ certũ non ſeptimũ vocãs,vt Geneſis,ſed hodie.i.hodiernum:vnde nec de illa priori requie dei intelligit,nec de poſteriore in Palæſtina,niſi typice:quum longo poſt tempore,verba illa ſcripſerit in eadem terra habitans.Nã ſi eis *Ieſus*.i.Ieſus Naue,ſiue Ioſue requiem veram præſtitiſſet, nunquã poſthac Dauid de alia loqueretur die, admonens nos non obdurare corda noſtra, ne ab illa vera requie excludamur.

4. *Itaque relinquitur ſabbatiſmus populo dei*, id eſt, quia veram requiem Ioſue non præſtitit, relinquitur & ſupereſt populo dei, id eſt,fidelibus,alius ſabbatiſmus,id eſt, alia requietio.Nam id Hebræa vox ſignificat.Iſte autem ſabbatiſmus vita æterna eſt, in qua perpetuum beati requieſcent à laboribus.

Qualis

Qualis autem ſabbatiſmus ille futurus eſt,ſubdit dicens,Qui enim *ingreſſus eſt in requiem eius,etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis*.vbi τὸ γὰρ pro δὲ poſitum eſt,id eſt,enim pro autem: ſicut plerumque his cō-iunctionibus abutitur Paulus.Eſt autem huius ſenſus,quòd qui ſe-mel ingreſſus fuerit in æternam illam dei requiem , requieſcet ab omnibus operibus ſuis,ſcili-cet ſeruilibus , & moleſtiis, & omnibus omnino exter-nis,atque à perſecutionibꝰ, tentationibus & afflictioni-bus, ſicut & à ſuis deus.i.ſi-cut ſeptima die ceſſauit ab omni opere externo deus: ſic in illo magno ſabbato & æterna illa requie ab omni externo opere,& carnali re-quieſcemus , toti ſpirituales facti.

mus populo dei. Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius:etiam ipſe requi euit ab operibus ſuis, ſicut & à ſuis deus. 5 *Feſtinemus ergo ingredi in il lam requiem: ut ne in idipſum quis incidat incredulitatis exemplum.* 6 *Viuꝰ eſt enī ſermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio anci piti: & pertingens uſque ad diuiſio nem animæ ac ſpiritus, compagum quoque ac medullarum, & diſcre-*

5.*Feſtinemus ergo ingredi in il lam requiem*.dixerat priꝰ.Ti-meamus ne quis noſtrum videatur deeſſe vel tardius veniſſe, ſicut etiam Græcum ὑστερηκέναι ſignificat.Nunc,inquit,feſtinemus ĩgre-di in illam requiem,fide ſcilicet & bonis operibus hoc enim modo vim verbi σπουδάσωμεν.i.cōnitamur & operam demus,Gręci ex-plicant.Propoſito autem ante præmio nunc terrorem addit negli-gentibus.vt ne in idipſum quis incidat,inquit,incredulitatis exem-plum.i.ne quis eodem exemplo cum Iudæis per infidelitatem ex-cidat,& pereat.i.ne ſicut illi per incredulitatem in deſerto proſtra ti,in Palęſtinæ requiem ingreſſi non ſunt:ita & nos per infidelita-tem in peccati ſolitudine,ac deſerto morientes,excludamur ab illa requie æterna.

6.*Viuus eſt,&c.*Hoc loco vel de verbo ĩgenito, vel de verbo quod interne homini inſpirat intelligere poſſumus.Feſtinemus,dixit,in-gredi in requiem,ne quando per incredulitatem excludamur.*viuus enim & efficax eſt dei ſermo*.i.nūquam intermoritur,ſed manet ſem-per immutabilis,& quod pollicitus eſt præſtat: promiſit autem nō ingreſſuros in requiem qui increduli fuerint. Credamus igitur, vt ingrediamur.Propriè tamen hoc loco ſermo dei pro verbo increa-to,& filio dei ſumitur,qui viuus & efficax dicitur propter viuificā eius operationem, & penetrabilior omni gladio ancipiti.i.vtrinq;

ſcin-

ſcindente,pertingens vſque ad diuiſionē ſpiritus & animę.vbi nōnulli,per animam potentias animales,per ſpiritum rationabilē facultatem intelligunt. Itaque ſermo dei Chriſtus vſque ad diuiſionem animę ac ſpiritus pertingit,dum animales & ſpirituales cogitationes diſcernit:compagū quoque ac medullarum vſque ad diuiſionē pertingit, id eſt,interna & externa noſtra nouit.Nam compagum nomine , quæ ſunt externæ membrorum colligationes, externa opera: medullarum autem quæ intus latent, internas intelligit cogitationes. His autem verbis nihil aliud vult Paulus , niſi quòd ſermo dei viuus Chriſtus omnia nouit,etiam internas cordis cogitationes,vnde in eandem ſententiam ſubdit,Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius, omnia autem nuda , & aperta ſunt oculis ei⁹. Pro aperta autē Græci habent τετραχηλισμένα.Eſt aūt τράχηλος ſpina dorſi quæ procedit à vertice vſque ad finem, inde τραχηλίζειν eſt medium animal per ſpinam diuidere ita, vt īterna, & inteſtina omnia pateant. Hac ergo metaphora vſus eſt Paulus, vt oſtēderet īteſtinas omnes noſtras cogitationes deo patere.Hæc oīa ergo huc adducit Paul⁹, vt Hebræos terreat ne de promiſſa requie ęterna dubitent,quaſi diceret,ne deſperetis,viuit enim adhuc viuétque æternum ſermo ille dei vnigenitus Chriſtus,qui cum tot millia incredulorum in deſerto proſtrarit,& vos etiam ſi increduli fueritis,peſſundabit.neque eſt quod illum fallere poſſe putetis,ſi vel tantillum apud voſmetipſos deſperetis. nouit enim ille omnia etiam cordis intima.ad quem,inquit, nobis ſermo, Græcè ὁ λόγος quem iſtic rationem Græci interpretantur,id eſt, apud quem ratio nobis reddēda eſt rectè aut ſecus geſtorum.poſſumus etiam fortè interpretari de quo nobis futurus eſt ſermo,ſicut antè ad angelos, pro de angelis dixit.

tor cogitationum & intentionum
Eccl. 15. d. *cordis. Et non eſt ulla creatura in-*
uiſibilis in conſpectu eius.omnia au
Pſal. 33. c. *tem nuda & aperta ſunt oculis e-*
ius,ad quem nobis ſermo. 7 *Haben-*
D *tes ergo pontificem magnum qui*
penetrauit cælos Ieſum filium dei:
teneamus ſpei noſtræ confeſſionem.

7. *Habentes ergo,&c.*quum ergo tantum habeamus pontificem in cælis pro nobis interpellantem,confidamus in eum:quòd qui in illam requiem introiuit,in eam nos ipſe inducet , vel tanto Moyſe maior,quòd ille in requiem Palęſtinæ ingredi non potuit, Chriſt⁹ in æternam requiem ingreſſus eſt. Hunc ergo habentes.*teneamus*.

Græcè

Grǽc.κρατῶμεν.i.apprehẽdamus confeſſionẽ ſpei noſtrę,id eſt,ꝓfeſſionem fidei,& noſtram in illum fiduciam.Non enim habemus pontificem qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris.*tentatum autem*,pro ,ſed tentatum,*per omnia pro ſimilitudine*,Græcè καθ᾽ ὁμοιότητα,id eſt, ad ſimilitudinem,ſcilicet noſtri,hoc eſt,omnibus modis tentatus, & afflictus eſt, quibus & nos homines affligi ſolemus.pro ſimilitudine ergo, id eſt,ad inſtar noſtri, vel perinde atque nos:& id tamen abſque peccato , id eſt, quum peccato non eſſet obnoxius.

8. *Adeamus ergo*, id eſt, nihil ergo in fide hæſitantes , ſed in promiſſionibus eius libere confidentes, adeamus cũ fiducia,& animo confidente ad thronum gratiæ eius, vt miſericordiam conſequamur,id eſt,remiſſionem peccatorum, & gratiã inueniamus ĩ auxilio opportuno.i. quum tempus eſt in hac ſcilicet vita,quærendi, & inueniendi auxilii.nõ enim poſt hãc vitã ſeſe offeret occaſio vt adiuuari poſſim⁹,ſi ſemel ab hac requie excludimur.

Non enim habemus pontificem qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris:tentatum autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato. 2.Co. 3.b.
8 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius:ut miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

ARGVMENTVM *Cap.5.*

¶*Officium pontificis deſcribit,oſtendens verum pontificem fuiſſe Chriſtum:ac pro nobis interpellantem exaudiri,obiter ruditatem illorum carpens.*

CAP. V.

1 *Omnis nanque pontifex ex hominibus aſſumpt⁹, pro hominibus conſtituitur in iis quæ ſunt ad deum:ut offerat dona & ſacrificia* A

1. *Omnis nanque põtifex.* oĩs, inquit,in lege põtifex ex hominibus.i.hõ ac de numero hoĩm aſſumptus,ꝓ hoĩbus cõſtituitur in iis quæ ſunt ad deũ.i.ĩ ſacrificiis & orationibus publicis,quæ ꝓ cõmuni ſalute hoĩm fiũt,vt ſcilicet offerat dona, & ſacrificia ꝓ peccatis.i.& ſtatuta in lege ſacrificia, & oblationes ſpõtaneas.Accipitur aũt talis.i.hõ,hoc eſt,fragilis,vt ſuæ.i.humanæ cõditionis memor facilè cõdolere poſſit errantib⁹ & ignorãtibus ignoſcere:quoniã & ipſe infirmitate circũdatus eſt. i.peccatrice natura,& ad delĩquẽdũ ꝓcliui: ꝓpterea debet quemadmodũ ꝓ peccatis populi offerre,ita & ꝓ ſuis.Mun⁹ ergo aſſumpti pontificis eſt orare,& pro ſuis, ac populi delictis, ſacrificia of-

ferre(ſicut Leuitici 9. Aaron ſacerdos,& pontifex pro ſuo peccato vitulum mactat,hircum pro peccato populi)& agnoſcere ſe peccatorem,atque ita populi peccatis condolere. Nec quiſquam,inquit, ſumit ſibi hunc honorem,ſed qui vocatur à deo tanquam Aaron. Non debet ſe pontifex intrudere, quomodo id ætatis Iudæorũ põtifices faciebant,ſed illos vocari à deo oportet,vel per ſe, vt Aaron , vel per electionẽ aut ſucceſſionem ex dei ordinatione factam. Pro eo autem quod eſt cõdolere, Græci habent μετριοπαθεῖν, id eſt, moderate ferre, & cum moderatione aliorum delicta portare, vt ne nimiũ indulgentes, nimiúmque ſeueri ſint, quomodo autẽ à domino vocatus ſit Aaron virga germinante, vide Numeri 17.

pro peccatis. Qui cõdolere poßit iis
qui ignorant & errant: quoniã &
ipſe circundatus eſt infirmitate: &
propterea debet, quemadmodũ pro
populo , ita etiam & pro ſemetipſo
B *offerre pro peccatis. Nec quiſquam*
ſumit ſibi honorem: ſed qui uocatur
1. Pa. *à deo, tanquã Aaron.* [2] *Sit & Chri*
23. b. *ſtus non ſemetipſum clarificauit, ut*
pontifex fieret : ſed qui locutus eſt
ad eum : Filius meus es tu: ego ho-
Pſal. *die genui te. Quemadmodum &*
2. b. *in alio loco dicit, Tu es ſacerdos in*
Pſal. *æternum, ſecundum ordinẽ Melchi*
109. *ſedec.* [3] *Qui in diebus carnis ſuæ pre*
b.

2. *Sic & Chriſtus.* Sicut in lege nõ oportebat intrudi põtificem, ſed à deo vocari: ita & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit, vel glorificauit, Græcè ἐδόξασε, vt põtifex fieret. i. nõ per gloriã pontificatum ambiuit, ſed ille pater qui loquutꝰ eſt ad eũ, & dixit, filius meꝰ es tu, ego hodie genui te, ſub. clarificauit, & ad gloriã põtificii vocauit: & certè nõ ambiuit hãc gloriã, qui ſe toties à patre in hãc functionẽ miſſum oſtẽdit. Nõ veni, inqt, à meipſo, ſed ille me miſit. Iſte locꝰ autẽ ego hodie genui te, nõ facit ad probandũ Chriſtũ põtificẽ à deo cõſtitutũ: ſed quia illud poſtea ꝓbaturꝰ eſt, præmiſit teſtimoniũ Chriſti diuinitatis, vtpote qui filius dei eſſet, ne ſimilẽ legalibꝰ põtificẽ putarẽt. i. hoĩem tantũ: & ſubdit: quẽadmodũ in alio loco dicit, Tu es ſacerdos in æternũ ſecundũ ordinẽ Melchiſedec. ſenſus eſt ergo nõ ſibi vſurpauit ſacerdotiũ Chriſtꝰ, ſed pater qui ad eũ dixit, filius meꝰ es tu, is illũ glorificauit, & vocauit. quẽadmodũ alio loco ſcriptũ eſt, Tu es ſacerdos ĩ æternũ &c. Ecce ergo rationẽ veri põtificis in Chriſto, quia pontificatum nõ ambiuit, ſed à patre ordinatꝰ eſt.

3. *Qui in diebus, &c.* dixit põtificũ eſſe ꝓ delictis hoſtias offerre, nũc

id Chriſtum

id Chriſtũ feciſſe docet. *qui in diebus carnis ſuæ*. i. vitæ mortalis, preces ſupplicationéſque ad deum qui poſſit illum ſaluũ facere à morte cũ clamore valido & lachrymis offerẽs, exauditus eſt ꝓ ſua reuerẽtia. tota autẽ vita ꝓ nobis, ac ꝓ ſua reſurrectione, aut magis ꝓ noſtra in ſua, patrẽ orabat Chriſtꝰ. clamor autẽ validus nõ exaltationẽ vocis, ſed ingens deſiderium ſignificat. Exauditus eſt autem, inquit, *pro reuerentia ſua*. i. ſui paſſiuè, Græc. εὐλαβείας quod & pietatem, & reuerẽtiam, ac venerationem ſignificat. Chryſoſtom. reuerentiam, ſeu venerationem interpretatur, & ad humanitatem refert, quòd Chriſtus homo ratione tamen verbi dignus erat quem honore pater afficeret, adeò quòd tã ex gratia patris exauditus eſt, quàm ob ſuam dignitatem: quippe qui dignus eſſet qui pro ſui reuerentia & dignitate exaudiretur. Quidam ſimul iũgunt quod ſequitur, Et quidem quum eſſet filius dei, id eſt, & id quidem quia non purus homo, ſed dei quoque filius eſſet: ſed præſtat iungere cum ſequentibus. Photius autem hoc loco εὐλαβείαν, interpretatur pietatem, & φιλανθρωπίαν, ſiue humanitatem Chriſti erga nos, & interpretatur hunc locum hoc modo: quòd Chriſtus in paſſione duplicem orationem ad patrem fecerit, vnam mortis deprecatoriam, alteram ſupplicatoriam. Deprecatoriam, cum diceret, Si poſſibile eſt tranſeat à me calix iſte. Supplicatoriam, cum diceret, non ſicut ego volo, ſed ſicut tu. ſimiliter cum diceret, pater clarifica filium tuũ, vt & filius tuus clarificet te, vbi clarificationem, Chriſti crucem & mortem interpretantur. In hac autem ſupplicatione nouiſſima exauditus eſt, inquit, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id eſt, pro ſua erga nos humanitate & pietate. vel pro ſua ſingulari religione & ſanctimonia.

ces ſupplicationéſque ad eũ qui poſſit illum ſaluum facere à morte, cũ clamore ualido & lachrymis offerens, exauditus eſt pro ſua reuerentia. 4 *Et quidem cum eſſet filius dei, didicit ex iis quæ paſſus eſt obedien* C

4. *Et quidem quum eſſet dei filius, &c.* id eſt, quanquam dei filius eſſet, omnia ab æterno intelligens, didicit tamẽ ex his quæ paſſus eſt obedientiam, id eſt, experientia didicit quanta, & quàm magna virtus eſt obedientiæ, propter quam exaltauit illum deus, & dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen, vnde & ſubdit Paulus, Et cõſummatus, Græcè τελειωθεὶς, id eſt, perfectus vel immolatus (paſſio enim Chriſti perfectio illius, & conſummatio fuit) conſummatus ergo, & ad ſummum honoris, & gloriæ gradum de cruce probroſa

euectus,factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi cauſa ſalutis æternæ,quam in cruce operatus eſt,appellatus à deo pontifex ſecũdum ordinem Melchiſedec.verè pontifex, qui pro delictis populi hoſtiam deo obtulit, idem ſuimetipſius hoſtia factus. quia autem de genere Leuitico non erat Chriſtus,ſubdidit, ſecũdum ordinem Melchiſedec.

tiã: & conſummatus factus eſt omnibus obtemperantibus ſibi, cauſa ſalutis æternæ,appellatus à deo pontifex iuxta ordinem Melchiſedec.

D 5 *De quo nobis grandis ſermo, & interpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti eſtis ad audiendum. Etenim cum deberetis magiſtri eſſe propter tempus: rurſum indigetis, ut uos doceamini quæ ſint elementa exordii ſermo-*

5. *De quo nobis grandis ſermo, & interpretabilis ad dicendũ, &c.* pro grandis Græcè eſt ϖολὺς,id eſt,multus,& ſenſus eſt, de quo multa dicenda ſunt nobis & interpretatu difficillima ob craſſum veſtrum ingenium,quia imbecilles facti eſtis ad audiẽdum,qui antea mente integra fuiſtis, ſed eo per ignauiam recidiſtis. Etenim cũ deberetis magiſtri eſſe, & alios docere non doceri, ꝓpter tempus,id eſt,vel ex ipſo tempore, quia dudum eſt quòd credidiſtis: rurſum indigetis,vt doceamini quæ ſint elementa exordij ſermonũ dei. Elementa autem, Chriſti humanitatem dicit,à qua rurſum initiandi erant rudiores effecti, vt inde ad diuinitatem aſcenderent, & facti eſtis, inquit, quibus opus ſit *lacte*, id eſt, humili & de minimis Chriſti operibus ſermone, non ſolido cibo, id eſt, perfectiore doctrina, vtpote quæ diuinitatem concernit.Omnis enim qui lactis eſt particeps,id eſt,qui lacte tantum veſcitur,inhærens humanitati Chriſti, neque altius quicquam in eo conſiderans, expers eſt *ſermonis iuſtitiæ*,id eſt,iuſtificationis,nec bene doceri poteſt iuſtificationem è Chriſto petendam,vtpote quæ illi ratione diuinitatis competat: quã in eo adhuc non intelligunt, qui paruuli ſunt,& infantes;nec tanti capaces myſterij. Perfectorum autem eſt ſolidus cibus, ſcilicet eorum qui pro conſuetudine, Græcè διὰ τὴν ἕξιν, id eſt, per longum habitum exercitatos habent ſenſus *ad diſcretionem boni & mali*,id eſt,ad diſcernendum ſana ne an hæretica ſit doctrina. Non paſſim ergo ea de re cuilibet credendum,ſed ijs qui longa ſcripturarum verſatione exercitatos habent ſenſus.

1. *Quapropter intermittentes,&c.* Quum eos arguiſſet tanquam paruulos, & infantes, ne animum deſponderent tanquam altioribus diſciplinis indigni: nunc hortatur eos, vt omiſſis elementis ad perfectiorem diſciplinā ferantur. Omittētes ergo inchoationis *Chriſti ſermonem*.i.initialem de Chriſto ſermonē, hoc eſt, elemēta, & primordia Chriſtianæ fidei, ad perfectionem hui⁹ doctrinę, & ſermōis de Chriſto feramur: vel omiſſis elementis fidei qua ſatis inſtructi ſumus, feramur ad imitādam Chriſti perfectionem. inchoatio enim & fundamētum, inquit Chryſoſtomus, eſt fides, ſine qua apprehendi boni nihil poteſt. ſed hic immanendum non eſt, non minus quàm puero in prioribus elementis, ſed ad perfectionis apicem contendēdum. Photius autem exponit quę ſint iſta ſermonis de Chriſto initia, & quæ perfectio. *Sermo* ergo initij de *Chriſto*, ſiue initialis de fide Chriſti ſermo, eſt per pœnitentiam renuntiare ſathanę, credere in deum, baptizari, doceri euangeliū eſſe à deo, ſpiritum ſanctum accipere, noſſe reſurrectionem mortuorum, credere futurum iudicium. Perfectio autem eſt poſt pœnitentiam initialē, & inſtructionem in fide ac baptiſmū in virtutibus promouere, perſecutiones & tētatiōes patiēter ferre, quātū hūana fert īfirmitas, Chri

num dei: & facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo. Omnis enim qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ: paruulus enim eſt. perfectorum autem eſt ſolidus cibus: eorum qui pro ipſa conſuetudine exercitatos habent ſenſus ad diſcretionē boni ac mali.

ARGVMENTVM Cap. 6.

¶ *Hortatur eos omiſſis fidei elementis ad perfectiorem diſciplinam euadere, nec in iterata per baptiſmum pœnitentia confidere, oſtendens non defuturum illis deū, ſed illorū in ſanctos beneficentiam præmiaturū, qui promiſſiones* Abrahæ *factas indubiè præſtiturus eſt.*

CAP. VI.

A *Quapropter intermitten tes inchoationis Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur, non rurſum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad deū, baptiſmatum doctrinæ, impoſitionis quoque manuum, ac reſurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.* Et hoc faciemus: ſi quidem permiſerit

ſti diuinitatem comprehendere. Senſus ergo huius loci hic eſt: O-
mittamus iſta fidei elementa, & ad perfectiorem, ac ſolidiorẽ mo-
rum, ac fidei doctrinam feramur: neque rurſum *fundamentum* ia-
ciamus *pœnitentiæ, &c.* id eſt, neque iam de innouanda per pœnitẽ-

2. Pe. 2.d. *miſerit deus.* [2] *Impoſſibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati: guſtauerunt etiam donum cæleſte, & participes facti ſunt ſpiritus*

tiam vita vos moneamus, vt ab operibus mortuis peccati per pœnitentiam recedatis: id enim iam feciſtis, & facere ſatis eſtis i ſtructi: neque fundamentum fidei ad deũ iaciamus, id eſt, neque vos tanquam tyrones in fide erudiamus, qui iamdudum inſtructi eſtis. Neque iaciamus fundamentum *baptiſmatum*, id eſt, neque vos doceamus baptizari, qui iam baptizati eſtis, nec baptizari iterum poteſtis. *neque doctrinæ*, id eſt, neque vos doceamus euangelium eſſe à deo, id enim noſtis, neque *impoſitionis manuum*, id eſt, neque denuo de ſpiritus ſancti gratia quæ per impoſitionem manuum in baptiſmo confertur, vobis diſſeramus: non enim indigetis: neque de reſurrectione mortuorum, neque de æterno iudicio. Omittamus ergo inquit, de huiuſmodi omnibus quæ ſunt initia fidei Chriſtianæ vobis verba facere, ne fundamentum nouũ iacere videamur, hæc vos elementa fidei docẽtes: ſed ad perfectionem feramur, de perfectioribus vos inſtituẽtes, ſcilicet de afflictionibus patienter ferendis, de Chriſti æterno ſacerdotio, & eius diuinitate verba faciẽtes: & hoc faciemus, ſi quidẽ permiſerit deus: hoc enim referendum eſt ad id quod præceſſit, ad perfectionem feramur. ſic enim connectit Photius.

2.. *Impoſſibile eſt enim.* quoniam per baptiſmum ad nouam vitam immutamur, erãt qui cõfidẽti⁹ peccarẽt, ſperãtes poſt diu ductã ĩ peccatis vitã, rurſus per baptiſmũ innouatũ, & oĩa ſibi cõdonatum iri. Itaque queẽadmodũ in lege plura erãt figura'iũ baptiſmatũ, & lauacrorũ genera: ita plures in Chriſto baptiſmos faciebãt: cõtra quos hęc ſcribẽs Paul⁹: *Impoſſibile eſt*, inqt, *eos, qui ſemel illuminati ſunt*. i baptizati ſunt. Nã veteres ſacramentũ baptiſmi ſacramẽtũ φωτισμά-των. i. illuminationũ vocant. guſtauerunt etiã donũ cæleſte, & participes facti ſunt ſpiritus ſancti. i. remiſſionem peccatorum, & ſpiritus ſancti gratias ĩ baptiſmo acceperũt, guſtauerũt nihilomin⁹ bonũ dei verbũ, ſcilicet, vel q̃ ſuauis eſt dominus his qui diligũt eum: vel euangelicã doctrinã, *virtutéſque venturi ſeculi*. ſ. & reſurrectionẽ, & æternũ iudiciũ, ĩ quo vitę noſtræ rationẽ reddituri ſum⁹. Qui gu

ſtauerunt ergo virtutes venturi ſeculi, id eſt, æterna & ſupplicia, & præmia fixa habent in animo. Impoſſibile eſt ergo eos qui hæc guſtarunt, & nihilominus prolapſi ſunt, *rurſum renouari ad pœnitētiā.* Non ait impoſſibile eſt pœnitere, ſed renouari ad pœnitentiam, pœnitētiam inquam baptiſmatis, vt inquit Cyrillus, nam de ea intelligi ſatis indicat verbum ἀνακαινώσεως, id eſt, renouationis: quando per ſolum baptiſmū verè innouamur ab omni prorſus culpa, & pœna liberi: & de ea quoq; pœnitentia intelligi indicat locus ſequens, rurſum crucifigentes ſibimetipſis filiū dei & oſtentui habentes.

ſancti, guſtauerunt nihilominus bonum dei uerbum, uirtutéſque ſeculi uenturi, & prolapſi ſunt: rurſus renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigētes ſibimetipſis filium dei, & oſtentui habentes. [3] *Terra enim* B

Baptiſmus enim eſt nobis vice crucis Chriſti: quia ſicut Chriſtus ſemel crucifixus, peccata omnia noſtra abſtulit, ita baptiſmus in virtute crucis Chriſti, cuius eſt ſimilitudo, ſemel collatus, ab omnibus nos delictis abluit. Sicut enim Chriſtus ſemel crucifixus & mortuus, nunquam iterum moritur: ita ſemel baptizatus in Chriſto nunquam iterum baptizatur: quem qui iterare cupit, quantum in ſe eſt Chriſtum rurſus ſibi crucifigi cupit, exiſtimās crucem Chriſti primo baptiſmo ſemel applicatam, non fuiſſe ſufficientem: & quantum in ſe eſt, oſtētui habet Chriſtum, & deriſioni. Id enim ſignificat verbum παραδειγματίζοντες, id eſt, ludibrio habentes. Sunt qui hunc locū nec male, interpretantur de peccato & blaſphemia in ſpiritum ſanctū, quæ eſt rectà deū & agnitā veritatē impugnare, & peccatū etiā affectatæ incredulitatis, de quo peccato Ioānes in prima canonica, capite quinto: Eſt peccatū ad mortē, nō ꝓ illo dico, vt roget quis: vel quū quis deſtinata malitia nulla re illectus peccat, & de eo dicit Paulus ꝙ impoſſibile eſt. i. admodum difficile renouari ad pœnitentiam, ꝙ hi penè à deo deſerantur.

3. *Terra enim ſæpe venientem.* Hic locus magis quadrat cū expoſitione quæ impoſſibile pro difficile ſumit, vt difficillimum ſit eos qui tot bona receperunt, ex certa propriáque malitia peccantes, & in ſpiritum ſanctum blaſphemantes, redire ad pœnitētiam: quod probat parabola terræ frugiferæ ac ſterilis, quia terra bona quæ ſupernè imbri recepto herbam bonam cultoribꝰ ſuis generat, à deo benedicitur: quæ autem tribulos ac ſpinas ſufficienter ac largè ſuſcepta pluuia ꝓfert, reprobata eſt agricolis, atque adeo maledictioni propin-

propinqua: vt ſi pergat in ea ſterilitate, nihil aliud ſuperet, niſi vt eam ignis deuoret.hoc eſt,quod ait, cuius comſummatio in combuſtionem. Terra bona anima bona eſt,quæ ſupernam ac cæleſtẽ pluuiam vel gratiæ vel prædicationis rectæ excipiens, herbam bonam germinat cultoribus ſuis,id eſt,prædicatoribus.Terra autem

ſæpe uenientem ſuper ſe bibens imbrẽ,& germinans herbã opportunã illis à quib⁹ colitur: accipit benedictionẽ à deo. proferens autem ſpinas ac tribulos:reproba eſt & maledicto proxima,cuius cõſummatio in combuſtionem. 4 *Cõfidimus autẽ de uobis dilectiſsimi meliora &*

mala,cui imber ſupernus nõ prodeſt , ſed ſpinas tantum ꝓfert ac tribulos, anima eſt peruerſa,quæ ſpiritus ſancti monitionibus & prędicatione neglecta , opera tantum peccati profert & emittit,& hanc toties imbre prædicationis complutam , totiéſq; negligentem, & infructiferam permanentem , certum eſt eſſe maledictioni æternę proximam: quòd ſi in ea ſterilitate permanſerit,finis eius eſt æterna combuſtio.

4.*Confidimus enim,&c.*his verbis cõſolatur eos, quaſi dicat,nõ hoc dico quòd vos putem combuſtioni proximos, neque enim iniuſt⁹ eſt deus vt obliuiſcatur operis veſtri & charitatis , quam in omnes ſanctos oſtendiſtis,& nunc quoque oſtenditis,quia autẽ qui perſeuerauerit in finem hic ſaluus erit,ſubdit, Cupimus vos eandem oſtendere ſolicitudinem,id eſt,idem ſtudium,eundem feruorem,ad expletionem ſpei vſque in finem,vt vos nequaquam à ſpe in æternam requiem introeundi excidiſſe doceatis:vt non ſegnes efficiamini,id eſt,in benefaciendo deſides, verum imitatores eorum qui fide & patientia hæreditant promiſſiones. Quoniam enim valde affligebantur,nec patebat conſolatio proxima, conſolatur dicens: imitatores eſtote patrum veſtrorum qui iam hæreditant promiſſiones ſibi factas.Græcè enim eſt,non hæreditabunt in futuro,ſed κληρονομούντων,id eſt,hæreditátium,hoc eſt,qui iam hæreditatem ſortiuntur factarum ſibi promiſſionum,verum in fide & patientia, quum longanimes fuerint in expectando . Ex longa enim expectatione probatur fides hominis & patientia, quam diutius habẽtes multi ex veſtris maioribus , hæreditatem tandem promiſſionũ factarum ſunt conſequuti:vnum autem ex omnibus opponit Abraham,dicens.

uiciniora ſaluti, tametſi ita loquimur. Non enim iniuſtus deus, ut obliuiſcatur operis ueſtri & dilectionis quam oſtendiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis, & miniſtratis. C *Cupimus autē unumquenq; ueſtrum eandem oſtentare ſolicitudinem, ad expletionem ſpei uſq; in finem: ut non ſegnes efficiamini, uerùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promiſsiones.* 5 *Abrahæ nanque promittēs*

5. *Abrahæ namque.* Quum deo in immolatione filij paruiſſet Abraham, promiſsiones illi fecit his verbis, Geneſ. 22. Per memetipſum iuraui, dicit dominus, quia feciſti hanc rem, & non peperciſti vnigenito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum, &c. & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes. In verbis autem Pauli Hebræorum more εἰ *niſi* affirmantis magis eſt particula, quàm dubitantis. Huiuſmodi ergo promiſsionē Abrahæ factam, cui vel ſimplici credi debuerat, iuramento confirmauit deus. Quòd ſi promiſsionem hominis iuſiurādum firmat ac ſtabilit, vt eo intercedente ceſſet omnis apud iudicem controuerſia: longè ſtabilior eſt dei promiſsio, quam iuramento firmauit per ſemetipſum iurans, quum aliū non haberet per quem iuraret, maiorem. *In quo*, id eſt, in quibus verbis volens deus abundantius immobilitatem conſilij ſui ac propoſiti *hæredibus pollicitationis*, id eſt, his qui hæredes futuri ſunt promiſsionis factæ Abrahæ, oſtēdere *vt per duas res immobiles* ſiue immutabiles, quibus, id eſt, in quibus impoſsibile eſt mentiri deum, ſcilicet per promiſsionem & per iuramentum illi accedens, fortiſsimum ſolatium habeamus, ſi quādo nonnihil differri promiſsionem videmus. Vt, inquam, ſolatium habeamus, nos qui confugimus ad ſpem propoſitam tenendā, græcè, τοῦ κρατῆσαι, id eſt, ad apprehendendam ſpem æternæ hæreditatis nobis in Abrahæ promiſsione propoſitam: quam ſicut anchoram animæ tutā ac firmā habemus. Spes enim huiꝰ hæreditatis inter afflictiones ac mundi huius fluctuationes, eſt animæ noſtræ velut anchora, retinens eam ne vel in aduerſitatibus ad imum deſperationis barathrum deiiciatur, néve proſperitatibus in altum ſuperbiæ euehatur. Et quam ſpem, inquit, habemus *incedentem vſque in interiora velaminis.* Alludit hoc loco Paulus ad velum quod in lege erat ante ſancta ſanctorum. Ipſa autem ſancta ſanctorum ſecreta regni cælorum ſignificant, & velum antè oppoſitum, cælum ſignificat. Hoc ergo potiorem Hebræorum Chriſtianorum conditionem

tionem

tionem facit Paulus,quàm olim veterum in lege, quibus non licebat in ſancta ſanctorum introſpicere. Ipſi autem per ſpem ſibi in Abrahamo propoſitam incedunt, & inſpiciunt vſque in interiora velaminis.i.intima regni cæleſtis præmia,atque in his iam ſpe habitant,vbi,inquit,id eſt,in quę interiora, *Præcurſor pro nobis introiit Ieſus*.Si ergo ille præcucurrit nobis viam facturus, & nos indubiè ſequuturi ſumus. Introiit autem conſtitutus à deo patre & factus in æternum ſecundum ordinē Melchiſedec pōtifex,tanto præſtantior, ac nobis vtilior q̄ legis olim pontifices, quòd ii ſemel tantum in anno ſancta ſanctorū introibāt, neque alios ſecū admittebant: Chriſtus autem in æternum ibi habitat,ac nobis quò ſequeremur, viam præcucurrit,quáque pergeremus,pōtē effecit. Aduertendum aūt quòd promiſsionis Abrahæ duplici de cauſa hoc loco meminit.primum vt promiſſionis in Chriſto illos doceret eſſe participes,ſi quidem veſtigia patris ſui Abrahæ id eſt,fidem imitari vellent. Deinde vt nō deſperarēt dilatione promiſſorū, ſed per fidem & patientiam,ſe tandem ſperarent adepturos,ſicut de Abraham dicit.Et ſic longanimiter ferens,adeptus eſt repromiſsionem. quia (quod illi promiſſum erat) in temporalibus & ſpiritualibus benedictionem dei expertus eſt, & ſemen illius hæredem ſui agnouit. Aliæ autem promiſsiones in Chriſto ac per Chriſtum in nobis ſunt impletæ.

Gen. 22.c. *deus,quoniā neminem habuit per quem iuraret,maiorem,iurauit per ſemetipſum,dicens: Niſi benedicēs benedicam te: & multiplicās multiplicabo te. Et ſic longanimiter ferens, adeptus eſt repromiſſionem.*

D *Homines enim per maiorem ſe iurant: & omnis controuerſiæ corū finis ad confirmationem, eſt iuramentū. In quo abundantius uolens deus oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilij ſui: interpoſuit iuſiurandum. ut per duas res immobiles quibus impoſſibile eſt mentiri deum: fortiſſimum ſolatium habeamus,qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem, quam ſicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem uſque ad interiora uelaminis. ubi præcurſor pro nobis introiit Ieſus ſecundum ordinem Melchiſedec pōtifex factus in æternum.*

1. *Hic enim, &c.* Oſtenſurus Chriſtum eſſe ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec, ipſius hiſtoriam præmittit. Melchiſedec autẽ Hebræi tradunt eſſe Sem primogenitum Noe, qui rex Salem fuerit, illius quidem quæ iuxta Scitopolin eſt, in qua etiam Hieronymo teſte Melchiſedec palatium oſtenditur, ex ruinis, operis excellentiam præ ſe ferẽs. de hoc Melchiſedec neque natiuitas, neque mors in ſcripturis inuenitur, ſed tantum Geneſis 14. ſcribitur, quòd Abraham reuertenti à cæde Chodorlahomor, Melchiſedec rex Salem quum eſſet ſacerdos dei altiſsimi, proferens panem & vinum, benedixerit: cui viciſsim pro accepta benedictione, tanquam ſacerdoti dei ſummi, omnium ſpoliorum, quæ habebat, decimas Abrahamdedit: quod non abs re Paulus allegat, ſed vt oſtendat, quòd ſi Melchiſedec Chriſti tantum figura, Abrahã dignitate anteierit, vtpote cui benedixit & à quo decimas ille accepit, multo magis Chriſtus alios ſacerdotes & põtifices qui ex Abraham deſcenderunt, antecellit: quẽ multis modis à Melchiſedec præfiguratum oſtendit, dicens:

ARGVMENTVM Cap. 7.

¶ *Chriſtum eſſe verum ſacerdotem ſecundum ordinem Melchiſedec, cuius ſacerdotio, quod æternum eſt, abrogatum ſit Leuiticum: Chriſtum quoque præſtantiſſimum eſſe pontificẽ, pro nobis & non pro ſe interpellantem oſtendit.*

CAPVT VII.

H[1] *Ic enim Melchiſedec rex Salem, ſacerdos dei ſummi, qui obuiauit Abrahæ regreſſo à cæde regum, & benedixit ei, cui & decimas omnium diuiſit Abraham.*[2] *primum quidẽ qui interpretatur rex iuſtitiæ: deinde autem & rex Salem, quod eſt, rex pacis, ſine patre, ſine matre, ſine genealogia, neque initium dierum, neque finem uitæ habens, aſſimilatus autem filio dei, manet ſacerdos*

A Gen. 14.d.

2. *Primum quidem, &c.* Melchiſedec, inquit, interpretatur rex iuſtitiæ: Melec enim, regem ſignificat, & Sedec iuſtitiam. Salem autem vel Solom pax dicitur. quibus nominibus rectè Chriſtus exprimitur, veræ iuſtitiæ rex & pacis: cuius alia ratione verus typus fuit Melchiſedec, *ſine patre, ſine matre, ſine genealogia*, non quòd patrẽ aut matrem non habuerit: ſed quia de illis nihil ſcriptura dicit. Sic autem Chriſti typus eſt Melchiſedec, quia ſicut illius pater non inuenitur, ita neque Chriſti ſecundum carnem: & ſicut illius mater non

legitur, ita neque Chriſti ſecundum diuinitatem : imò nec re ipſa habuit. Et ſicut Melchiſedec *ſine genealogia*, grecè, ἀγενεαλόγητος, id eſt, cuius generis origo reddi non poteſt, ſic neque diuinæ Chriſti generationis origo & modus perfectè capi poteſt, dicente Eſaia, Generationem eius quis enarrabit? alia quoq; ratione Chriſti figura eſt Melchiſedec, *neq; initium dierum neque finem vitæ habens*, id eſt, cuius ortus & interitus ignorantur : ſic & Chriſtus quatenus deus, initium non habet, neque finẽ habiturus eſt. Atque ita Melchiſedec aſsimilat⁹ filio dei manet ſacerdos in æternum, non in ſe ſed in Chriſto: aſſimilatur autem quod ad ſacerdotium attinet, quia ſicut Abraham panem & vinum obtulit: ita Chriſtus æternus ſacerdos ſub panis & vini ſpeciebus carnem ſuam & ſanguinem nobis obtulit, & patri qui verus eſt Abraham, id eſt, gentium pater, in ara crucis corpus ſuum obtulit.

in perpetuũ. 3 *Intuemini autẽ quantus ſit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*
4 *Et quidem de filiis Leui ſacerdotium accipientes, mandatum habẽt decimas ſumere à populo ſecundum legem, id eſt, à fratribus ſuis: quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio nõ annumeratur in eis: decimas ſumpſit ab Abraham, & hunc qui ha-*
B *bebat repromiſſiones benedixit. Si-*

3. *Intuemini autem, &c.* Probaturus Chriſti ſacerdotium Leuitico præſtantius eſſe, hinc oſtendit, quòd Melchiſedec ipſo Leuitarum patre Abraham pſtantior fuerit, cui nimirum ipſe Abraham de opimis ſpoliis decimas dedit: quanto magis ergo ſacerdotibus legis Chriſtus antecellebat? Ne verò ſacerdotium Leuiticum contemnere videatur, de eius dignitate ſubdit.

4. *Et quidem, &c.* Non carebat ſanè dignitate ſacerdotium Leuiticum. Nam ſacerdotes qui de Leui filiis eligebantur, à reliquo populo ſecundum legis inſtitutionem decimas ſumebãt: quum tamẽ omnes fratres eſſent ex eodem patre Abraham deſcendentes. hoc eſt enim quod ait, *quanquam & ipſi de lumbis exierint Abrahæ*, id eſt, ab eodem cum cæteris Hebræis Abrahamo patre prodierint: nequaquam autem ab aliis decimas acciperent, niſi præſtantiores eſſent. *Cuius autem generatio non annumeratur in eis*, id eſt, Melchiſedec qui de Leuitarum genere non erat, decimas ſumpſit ab Abraham, & eidem, qui tanti habitus eſt à deo, vt promiſsio illi benedictionis in Chriſto fieret, benedixit Melchiſedec: quod min⁹ eſt autem,

à meli-

à meliore benedicitur,id eſt,inferior à ſuperiore ac præſtantiore: præſtantior ergo Melchiſedec quàm Abraham,cui benedixit.

ne ulla autem contradictione: quod
min⁹ eſt, à meliore benedicitur. 5 *Et*
hîc quidem decimas morientes ho-
mines accipiunt: ibi autem conte-
ſtatur quia uiuit. Et (ut ita dictum
ſit) per Abraham, & Leui qui de-
cimas accepit decimatus eſt. adhuc
enim in lumbis patris erat, quando
obuiauit ei Melchiſedec. 6 *Si ergo*
conſummatio per ſacerdotiũ Leui-
ticũ erat (populus enim ſub ipſo le-
gem accepit) quid adhuc neceſſari-
um fuit ſecundum ordinem Melchi
ſedec alium ſurgere ſacerdotem, &
non ſecundũ ordinem Aaron dici?

5. *Et hic quidem, &c.* id eſt,quanquam ab aliis decimas Leuitæ accipiant,ſicut ab Abraham Melchiſedec,duplici tamen nomine inferiores illo ſunt.primũ,quòd hîc,id eſt,in ſacerdotio Leuitico, aduerbium enim eſt, *morientes homines decimas accipiunt*, id eſt,qui decimas accipiunt ſacerdotes moribundi ſunt & mortales. *Ibi autem*, id eſt,in ſacerdotio ſecundum ordinem Melchiſedec conteſtatur.ſub.ſcriptura: quia viuit Melchiſedec, quia ſcilicet eius obitus non meminit: aut potius conteſtatur ſcriptura,quòd cuius figura fuit Melchiſedec Chriſtus,æternum viuit: ſicut dictum eſt, Tu es ſacerdos in æternum, &c. Deinde ſuperior eſt Leuitis Melchiſedec, quia *vt ita dictum ſit*, id eſt, vt ita dicam per *Abraham & Leui*, id eſt, ipſe etiam Leui (eſt enim recti caſus) qui decimas accipit, decimatus eſt, id eſt,decimas ipſi Melchiſedec ſoluit, hoc eſt,quum decimas illi offerret Abraham & Leui,id eſt,etiam ſacerdotes Leuitici qui decimas ab illis accipiunt, decimas quodammodo Melchiſedec obtulerunt. *Adhuc enim erat in lumbis Abrahæ*,id eſt, genitale ſemen eorum in Abrahæ lũbis erat,& ipſi futuri ſemen illius erant. In Abraham ergo quodammodo erant quando ei Melchiſedec obuiauit, quapropter illi decimas Abrahá offerẽte,&ipſi quodãmodo obtulerũt. Qui aũt offert,inferior eſt accipiẽte: preſtãtior ergo Melchiſedec Chriſti figura Leuiticis ſacerdotibus.quãto igitur & Chriſtus?

6. *Si ergo conſummatio*, id eſt,ſi conſummatum & perfectum erat ſacerdotium Leuiticum, & iuſtificare poterat, ſub quo,id eſt, cuius ſacerdotij tempore populus Iudæorum legem accepit,quid neceſſe fuit vt alius exurgeret ſacerdos ſecundum ordinem Melchiſedec,id eſt,Chriſtus de quo dictum eſt, Tu es ſacerdos in æternum

ſecundum

ſecundum ordinem Melchiſedec? & non ſecundum ordinẽ Aaron, id eſt, non de tribu Aaron, de qua ſumendi erant ſacerdotes? Si enim iuſtificare illud poterat, Chriſti non opus erat ſacerdotio: quia, vt ad Galatas ait, ſi per legem iuſtitia, Chriſtus gratis ac fruſtra mortuus eſt.

7 *Tranſlato enim ſacerdotio: neceſ-*
ſe eſt ut & legis tranſlatio fiat. 8 *In*
quo enim hæc dicuntur: de alia tri-
bu eſt, de qua nullus altario præſto
C *fuit. Manifeſtum eſt enim quòd ex*
Iuda ortus ſit dominꝰ noſter: in qua
tribu nihil de ſacerdotibus Moy-
ſes locutus eſt. 9 *Et amplius adhuc*
manifeſtum eſt: ſi ſecundum ſimili-
tudinẽ Melchiſedec, exurgat alius
ſacerdos, qui non ſecundũ legẽ man
dati carnalis factus eſt, ſed ſecundũ

7. *Tranſlato enim ſacerdotio.* hic mihi enim pro autẽ ſumere videtur Paulus, vt ſit ſenſus, Si neceſſe fuit alium ſacerdotem ſecundum ordinẽ Melchiſedec exurgere, ob imperfectionem Leuitici ſacerdotij: indubiè tranſlatum eſt illud Leuiticum ſacerdotium in Chriſti ſacerdotium. Tranſlato autem ſacerdotio, legis tranſlatio neceſſe eſt vt fiat, ſimul enim & lex & ſacerdotium inſtituta ſunt: quòd ſi transfertur ſacerdotium, legem quoque transferri oportet: vides quomodo ſenſim legem abrogat.

8. *In quo enim, &c.* pergit probare tranſlatũ eſſe ſacerdotiũ: in quo. i. de quo, vel vt Græci ἐφ' ᾧ. i. ad quem. hoc eſt, Chriſtus enim ad quem vel de quo hæc dicuntur; Tu es ſacerdos ſecũdum ordinem Melchiſedec, de alia tribu eſt: de qua nullus altario præfuit, id eſt, de tribu regali Iuda ortus eſt, de qua non licebat in ſacerdotes aſſumere: non de tribu Leuitica, vnde aſſumebantur. vnde ſi de tribu Leui non fuerit, & ſacerdos fuit, vt de illo teſtatur pater: manifeſtum eſt tranſlatum eſſe ſacerdotium. vt ſicut ſacerdotium Melchiſedec huius noſtri figura, regale fuit, Leuiticum tantum legale: ita Chriſti ſacerdotium de regali tribu nati, regale eſſet.

9. *Et amplius adhuc, &c.* pergit oſtendere legis & ſacerdotij factam eſſe tranſlationem. Et hoc, inquit, amplius manifeſtũ eſt. Si. i. quia (ſic enim Græci explicant) & ex eo ꝙ ſecundũ ordinem Melchiſedec exurgat alius ſacerdos, ſcilicet Chriſtus, *qui non ſecundum legẽ mandati carnalis factus eſt.* i. non ſecundũ legis inſtitutionẽ: quia ſecundũ eã de tribu Leui ſumendus erat, ipſe autẽ de tribu Iuda fuit. ex eo ergo manifeſtum eſt tranſlatam legem, ꝙ ſecundũ ordinem

Melchiſedec

Melchiſedec exurrexit ſacerdos Chriſtus, & non ſecundũ legem, *ſed ſecundum virtutem vitæ inſolubilis*, id eſt, dei ordinatione ac virtute, qui vitam habet, & in ſe credentibus dat inſolubilem & perpetuam. Quòd autem legem appellauit, legem mandati carnalis, hoc fecit, innuens, quòd ceremoniæ & mandata legis penè tantũ carnalia erant, ſicut, de non attrectando, non edendo immundo, de lauando, & ſimilibus. Quòd autem ſecundum virtutem vitæ inſolubilis factus ſit ſacerdos, id eſt nõ moriturus vt legales, ſed perpetuus, oſtendit dicens, *Conteſtatur enim* patri filius, id eſt, hoc de illo teſtimoniũ dat, Tu es ſacerdos in æternum, ſecũdum ordinẽ Melchiſedec. Si in æternum, ergo virtutem in ſe habet vitæ inſolubilis.

10. *Reprobatio quidẽ*. pergit oſtendere legem eſſe abrogatam. præcedentis, inquit, mãdati, id eſt, prioris teſtamẽti ac legis reprobatio & abiectio facta eſt, id eſt, lex vetus abrogata & antiquata eſt, ob ſui inutilitatẽ & infirmitatem, non quòd planè inutilis eſſet (erat enim à deo) ſed quia nihil ad perfectum adducebat, id eſt, in ſe confidentes perficere non poterat, initiabat enim tantum Iudæos per ceremonias ab idololatria deterrens: nunc verò *introductio.* ſub. facta eſt, *melioris ſpei*, id eſt, lex euangelica introducta eſt ſpem habẽs annexam meliorem. Lex enim penè tantum tẽporalia habet præmia. Si audieritis me, ſi ſeruaueritis, bona terræ comedetis & ſimilia. At vero euangeliũ cæleſtia habet annexa præmia, & regni cæleſtis ſpem indubiã, *in qua proximamus ad deum*, quia per fidem Chriſti & ſpem in eum, acceſſum habemus ad deum. Reprobata ergo lege, introducta eſt per Chriſti ſacerdotiũ ſpes melior, *& quantũ nõ ſine iureiurãdo*, hic enim locus continuè legendus eſt, qui clarius habetur Græcè, καθ᾽ ὅσον, id eſt, quatenus non ſine iureiurando fuit inſtitutum Chriſti ſacerdotium.

uirtutem uitæ inſolubilis: Conteſta
tur enim, Quoniam tu es ſacerdos Pſal.
in æternum, ſecundum ordinẽ Mel 109.c
chiſedec. 10 *Reprobatio quidem fit*
præcedentis mandati: propter infir
mitatem eius & inutilitatem. nihil
enim ad perfectũ adduxit lex: in-
troductio uerò melioris ſpei, per
quam proximamus ad deũ. Et quã-
tum eſt non ſine iureiurando (alĳ
quidem, ſine iureiurando ſacerdo-
tes facti ſunt: hic autem cum iure-
iurãdo per eum qui dixit ad illum,
Iurauit dominus & non pœnitebit Pſal.
eum: tu es ſacerdos in æternum) in 109.b
tantum melioris teſtamenti ſponſor

dotium.introducta eſt ergo melior ſpes,quatenus non ſine iureiurando firmatum fuit Chriſti ſacerdotiũ, quem vel ea ratione Leuiticis ſacerdotibus præſtantiorem oſtendit, quòd alij ſacerdotes nullo intercedente iuramento inſtituti ſunt, Chriſtus autem cum iureiurando,vt ſcriptum eſt,Iurauit dominus,&c.Tu es ſacerdos, &c. Et *in tantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus*,id eſt,adeóq;,tantò melioris & præſtantioris teſtamẽti,id eſt,ordinationis legis ſcilicet nouæ,ſponſor,id eſt, mediator & interceſſor factus eſt Ieſus, quòd eius ſacerdotium iuramento firmatum eſt, nõ item legale.

D *factus eſt Ieſus*. 11 *Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes,idcirco quòd morte prohiberentur permanere: hic autem eo quòd maneat in æternum,ſempiternum habet ſacerdotium. Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ipſum ad deum: ſemper uiuens ad interpellandum pro nobis.* 12 *Talis enim decebat ut nobis eſſet pontifex: ſanctus,innocens,impollutus,ſegregatus à peccatoribus & excelſior cælis factus: qui non habet neceſſitatem quotidie (quemadmodũ ſacerdotes)prius pro ſuis delictis hoſtias offerre,deinde pro populi.hoc enim fecit ſemel ſe offerendo. Lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes:ſermo autem iuriſiurandi qui poſt legem eſt,filium in æternum perfectum.*

11. *Et alii quidẽ*.Et hac quoque ratione ſacerdotib⁹ Leuiticis Chriſtũ præſtare oſtẽdit: ꝙ ſacerdotes Leuitici plures fuerũt,alio alij ſuccedente,eo quòd morte interueniente vetarentur perpetuum manere in ſacerdotio: Chriſtus autem quia in perpetuum manet,ſacerdotium habet perpetuũ, Græcè ἀπαράβατον, id eſt,incommutabile,quod ſucceſſione ad alium non demigrat.vnde quum immortalis ſit,accedẽtes per ſemetipſum,id eſt, per fidẽ ipſius ad deum,in perpetuum ſaluare poteſt,ſemper pro illis interpellãs. vbi autem eſt in perpetuum,Græci habẽt,εἰς τὸ παντελὲς,quod ſignificare poteſt ad perfectum.

12. *Talis enim*. Talem nos habere decebat pontificem,qui iuxta humanitatem non modo vitæ ſanctimonia cæteris præſtaret hominibus:ſed excelſior cælis eſſet, id eſt, cæleſtibus ſpiritibus angelis, vel ſupra cælos etiam ad patris dexteram ſublimatus,cui non eſſet neceſſe pro ſuis delictis hoſtias offerre, quia peccatum non fecit,

nec

nec inuentus eſt in ore eius dolus : ſed pro populi delictis: neque quotidie,vt veteres ſacerdotes,ſed ſemel:vna enim ſui corporis hoſtia ſemel omnium delicta Chriſtus abſtulit.quare autem illos opus eſſet hoſtias ſæpe repetere, Chriſtus autem ſemel omnium delicta expiarit,hoſtia ipſe factus & ſacerdos, oſtendit: quia lex ſacerdotes,homines infirmos & peccatores ſtatuit,ideo pro ſe, aliiſque & ſæpe ſacrificia facere indigentes. Sermo autem iuriſiurandi,qui poſt legem vel ſupra legē eſt,vtrūque enim ſignificat τὸ μετὰ, ſacerdotem conſtituit in æternum filium dei perfectū, adeoque nec ſui gratia neque pluries offerre indigentem.

1. *Capitulum autem ſuper ea.* id eſt, ſumma & caput eorum,quę dicta ſunt,hæc eſt: quaſi diceret,multa de Chriſti pōtificio & ſacerdotio diximus,omnium autem ſumma & ſcopus (nam vtrunque ſignificat τὸ κεφάλαιον) huiuſmodi eſt,talem habemus pontificē,id eſt, ſanctum,innocentem,impollutū,&c.qualem pauloante deſcripſimus, vel talem qui conſedit in dextera ſedis magnitudinis in cęlis,id eſt, qui in plenitudine diuinæ maieſtatis habitat *ſanctorum miniſter*, id eſt,vt quidam dicunt,qui ſanctis beatitudinem adminiſtrat,ſicut in parabola euangelica dicit , Præcinget ſe & tranſiens miniſtrabit illis:aut quia pro illis,quod pontificis eſt munus,apud deum interpellat:vel melius ſanctorum vocabulo conformiter ad vetus pontificium veriſſima ſancta ſanctorum intelligere debemus, hoc eſt, reconditiſſima dei patris archana,quorum adminiſter & proxeneta Chriſtus eſt,his quibus vult.horum ergo ſanctorum miniſter eſt Chriſtus, & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo , quod quidem tabernaculum nonnulli ſummū cælum ipſam ſcilicet beatorum ſedem interpretantur . poſſumus quoque & ipſam beatitudinem qua fruuntur ſancti , & in qua habitantes quieſcunt, intelligere.

2. *Omnis enim pontifex.* Probat hoc loco quòd Chriſtus ad dexte-

ARGVMENTVM Cap. 8.

¶*Chriſtum verū eſſe pontificem docet,ac noui teſtamēti quod veteri longè præſtat, mediatorem.*

CAPVT VIII.

[1] *Capitulum autem ſuper ea quæ dicuntur. Talem habemus pontificem,qui conſedit in dextera ſedis magnitudinis in cælis : ſanctorum miniſter, & tabernaculi ueri,quod fixit de⁹, & non homo.* [2] *Omnis enim pon-* A

ram patris aſſumptus vere pontificis miniſterium agat, & deo patri pro nobis hoſtiam offerat. Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur & inſtituitur. *Hoſtias* autem carnales victimas quę in cruore offeruntur intelligunt, *dona* autem indifferenter, & munera, quaſcunque oblationes. Quum ergo pon-

tifex, ad offerendum munera & hoſtias conſtituitur. unde neceſſe eſt & hunc habere aliquid quod offe-
B *rat.* [3] *Si ergo eſſet ſuper terram, nec eſſet ſacerdos: cum eſſent qui offerrent ſecundum legem munera,*

tificis partes ſint offerre pro populo, neceſſe eſt hũc Chriſtum habere aliquid quod offerat, nimirum humanitatem aſſumptam, quam ſemel in ara crucis immolatam deo patri pro nobis iugiter offert, ac præſentat. Vere ergo ſanctorum miniſter eſt. ne videatur autem mirum quòd tunc pontificem noſtrum in cælis habitare dixerit, atque ita illum minime videamus, probat ex oppoſito nequaquam illum aliter verum pontificem, ac ſacerdotem futurum, dicens:

3. *Si ergo eſſet ſuper terram*. hunc locum ſic exponunt Græca ſcholia, Si in terris adhuc ageret Chriſtus, nec mortuus eſſet ac per reſurrectionem in cælum aſſumptus, ne vere quidem ſacerdos eſſet: quoniam non haberet quam patri offerret ſufficientem hoſtiam: ſolum enim Chriſti corpus piacularis & expiatrix peccatorum noſtrorum victima ſufficiens eſſe potuit: mortuus eſt ergo, vt ſemetipſum hoſtiam pro nobis offerret: & à reſurrectione in cælum aſſumptus, vt vera ſancta ſanctorum cum corpore ingreſſus verus pontifex illic pro nobis ſacra faceret, hoc eſt, pro nobis apud deum interpellaret. nam poſt peractum illud in cruce ſacrificium, nil ſupereſt niſi vt pro nobis ipſe interpellet. Si ergo eſſet adhuc ſuper terram nec mortuus eſſet, non eſſet verus ſacerdos, quippe cui nulla ſuppeteret vera hoſtia (quum præter eius mortem nulla eſſet digna) & eſſent alij ſacerdotes qui ſecundum legis inſtitutionem terrena offerrent munera & carnales hoſtias. Si ergo ſuper terram adhuc eſſet, & pontificium exerceret in terris nondum mortuus: nec perfectam illam ſui corporis hoſtiam immolaret, ſed ſimilem cum Leuiticis ſacerdotibus: nõ eſſet plus quàm illi verus ſacerdos, imò ne ſacerdos, quidẽ eſſet: quia quum terrenum tantum offerret ſacrificium, non eſſet æternus ſecundũ ordinem Melchiſedec ſacerdos, nec ſacerdos quidem

Leuiticus, qui de tribu Leui non eſſet, vnde legis aſſumũtur ſacerdotes, de quibus ſubdit:

4. *Qui exemplari & vmbræ deſeruiunt cæleſtium*. i. qui tabernaculo legali deſeruiunt: quod eſt exemplar & vmbra rerum cæleſtium & tabernaculi illius cæleſtis. quòd autem tabernaculum exemplar eſſet cæleſtis, probat dicens, ſicut reſponſum eſt Moyſi, quum conſummaret tabernaculũ, vide, inquit, omnia facito ſecundum exemplar, quod tibi in monte monſtratum eſt. Aſſerunt enim doctores & hoc loco Græci, quòd Moyſi in mõte dominus non modo corporalem formã tabernaculi materialis oſtẽderit, ſed etiam cæleſtis, & archana illi cæleſtia aperuerit, ac ſpirituale tabernaculum: cuius figurã & vmbram quandam materiale tabernaculum ædificauit.

[4] *qui exẽplari & umbræ deſeruiũt cæleſtiũ. ſicut reſponſum eſt* Moyſi, *cùm conſummaret tabernaculũ*, vi*de (inquit) omnia facito ſecundum exemplar, quod tibi oſtenſum eſt in monte.* [5] Nunc *autem melius ſortitus eſt miniſterium: quanto & melioris teſtamenti mediator eſt, quod in melioribus repromiſſionibus ſancitum eſt.* [6] Nam *ſi illud prius culpa uacaſſet: non utique ſecundi locus* Exo. 25.b. Acto. 7.f.

5. *Nunc autem melius*. Antea dixit ſi eſſet ſuper terram & necdum mortuus eſſet, ne verè quidem ſacerdos foret, quum ſacerdotes legales eſſent, qui ſimiles cum illo hoſtias offerre poſſent. Nunc autem, inquit, melius ſortitus eſt miniſterium, præſtantius ſcilicet ſacerdotium in cælis, quàm illi in terris, & tantò præſtantius, quantò melioris teſtamẽti mediator eſt & largitor, ſcilicet euãgelij. Quòd autem præſtantius ſit euangelij teſtamentum quàm legis oſtendit, dicens, quod in melioribus promiſſionibus ſancitum eſt & confirmatum. Vetus enim teſtamentũ temporalia aut terrena bona promittebat, dicens, Si volueritis & audieritis me, bona terræ comedetis, & ſimilia. Nouum, cuius mediator eſt Chriſtus æterna promittit, ac cæleſtia, ſcilicet regnum cælorum & ſalutem æternam. conſequenter quoque pergit oſtendere excellentiam noui ſupra vetus, dicens,

6. *Nam ſi illud prius culpa vacaſſet*. Græcè ἄμεμπτος ἦν, id eſt, irreprehenſibile fuiſſet, non equidem tanquam malum in ſe continens, ſed tanquam imperfectum: hoc eſt, ſi perficere ſui obſeruatores potuiſſet & iuſtificare, non vtique ſecundi locus inquireretur, id eſt, neceſſe nõ fuiſſet nouũ, ac ſecundum teſtamẽtum accedere, quod tamen

ex or-

ex ord'natio:le dei acceſſit.

7. *Vituperans enim eos, &c.* Græcè μεμφόμενος γὰρ ἀυτοῖς, id eſt, conquerens enim de ipſis deus dicit per Hieremiam, ſcilicet, 31. cap. Ecce dies veniunt, &c. quibus verbis nouum teſtamentum ſe daturum deus pollicetur domui Iuda ſpirituali, id eſt, Chriſtű vere confitentibus, atque omnino aliud. vnde addit, non ſecundum teſtamentum quod feci patribus eorű, in die qua apprehendi manű illorum, vt educerē eos de terra Aegypti, id eſt, non ſecundum teſtamentum, id eſt, non tale quale illis ab Aegypto liberatis in Sina monte dedi. hoc autem teſtamentű deſignauit, ne teſtamentum & pactum Abrahæ factum repudiaſſe videretur. Quale autem futurum ſit hoc nouum teſtamentű, ſubdit, dicens, *Dabo leges meas in mentem eorum, & in corde eorum ſuperſcribã eas.* Lex enĩ euangelica apoſtolis & diſcipulis nõ eſt ſcripto tradita, neque velut olim Iudæis, literis deſcripta in lapidibus, ſed per ſpiritum ſanctum. Quod verò ait, *& non docebit vnuſquiſque*, non ad hæc tempora referendű eſt, quibus per malitiã hominum, & iam refrigeſcente charitate, doceri ac docere viciſſim indigemus: ſed ad tempora apoſtolorű, in quibus ſtatim accepto ſpiritu fideles nullo labore docebantur quæ ad fidē ſpectabant, & hoc, inquit, quia propitius ero iniquitatibus eorű, & peccata eorű non recordabor amplius: mens enim à peccatis mundata, prędicãtibus apoſtolis confeſtim Chriſti fidē ſuſcipiebat. Hűc autē locű ex Hieremia adduxit Paulus, vt probaret prędictã eſſe veteris teſtamenti abrogationem, ſuccedente nouo. vnde ſubdit:

C *inquireretur.* [7] *Vituperans enim eos dicit: Ecce dies veniēt, dicit dominus: & conſummabo ſuper domum Iſrael, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum, non ſecűdum teſtamētum quod feci patribus eorum in die qua apprehēdi manum eorum; ut educerem illos de terra Aegypti. quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo: & ego neglexi eos dicit domin9. Quia hoc eſt teſtamentum quod diſponam domui Iſrael poſt dies illos, dicit dominus,* Hier. 41.c.

D *Dabo leges meas in mentem eorum, & in corde eorű ſuperſcribam eas: & ero eis in deum, et ipſi erunt mihi in populum: & non docebit unuſquiſque proximum ſuum, & unuſquiſque fratrem ſuum, dicens, Cognoſce dominum: quoniam omnes ſcient me à minore uſque ad maiorem eorum. quia propitius ero*

8. *Dicendo autem nouum*, veterauit prius. quod autem antiquatur & ſeneſcit:prope interitum eſt.quaſi diceret, nequaquam aliud teſtamentum nouum appellaret,niſi vetus antiquādum ſciret,ac proximè interiturum & ceſſaturum: quod vtique factum eſt ſuccedente euangelio.

1. *Habuit quidem.* Paulò antè dixit antiquatum eſſe vetus teſtamentum, & illi ſucceſſiſſe nouum. Nunc ne vetus damnare videatur, ſubdit: habuit quidem & prius *iuſtificationes culturæ.* Grçcè λατρείας quod dei cultum ſignificat. Iuſtificationes autem culturæ, Grçci interpretantur leges ac ritus colendi dei, & quicquid ad cultū dei, & ſacrificium pertinebat. vnde quū in genere dixiſſet, ſubdidit in particulari & ſanctū ſeculare & duo tabernacula, &c. Ad intelligētiam huius loci notādum id quod hoc loco Oecumenius Græcus dicit. Facit enim tria tabernacula. Prius quod *ſanctum ſeculare* vocat Paulus, ſiue vt Græci habēt κοσμικόν, id eſt, mundanū, ſic dictum quòd, vt inquit Chryſoſt. in illud indifferenter intrarent Iudæi & gentiles, in quo erat æneum altare holocauſtorum, vbi victimas immolabant. Secundū tabernaculū quod ſimpliciter ſanctū vocat Paulus, in quo erat ſeptem ramorum candelabrum, & menſa & duodecim panes propoſitionis. Tertium interius in quo erat propitiatoriū, arca, & cætera quæ Paulus enumerat: in quod ſolus ſummus pōtifex, idque ſemel tantū in anno, introibat ſacrificaturus. primum tamen non inter tabernacula ponit Chryſoſtomus: ſed locum ſub dio ante tabernaculum: quod re vera vnum erat triginta cubitos longitudinis habens, decemque latitudinis, totidemque altitudinis: & inter altare æreū, vbi ſub dio mactabatur, & hoc taberna-

iniquitatibus eorū: & peccatorum eorum iam non memorabor. 8 *Dicendo autē nouum: ueterauit prius. Quod autem antiquatur & ſeneſcit: prope interitum eſt.*

ARGVMENTVM Cap. 9.

¶ *Veteris ſacerdotii & pontificii cultus & ritus cum nouo componit, oſtendens quantū à veteris legis pontifice verus pontifex Chriſtus differat, quámq; illo præcellat.*

CAPVT IX.

1 *HAbuit quidē & prius, iuſtificationes culturæ: & ſanctū ſeculare. Tabernaculum enim factū eſt primū, in quo erant cādelabra, & menſa, & propoſitio panum: quæ dicitur*

A Exo. 16.a. & 36 a.

bernaculum, velum erat diſtinguens. Deinde ſequebatur primum tabernaculum, in quo, inquit Paulus, erant candelabra, & propoſitio panum, quæ dicitur ſancta. vbi autem habemus *quæ dicitur ſancta*, Græci habent ἥτις λέγεται ἁγία quod referri quidem poteſt ad τὸ propoſitio panum, ſed melius eſt referre ad τὸ tabernaculum, pro quo Grçcè eſt σκηνὴ fœmininum, & tunc ſenſus eſt, quod quidem tabernaculū dicitur ſancta, plurali numero, id eſt, ſanctuarium, hoc prius tabernaculum viginti cubitos habebat longitudinis, poſt quod ſpatium, erat oppanſum velum diuidens à priore parte reliquam partem longitudinis decem cubitorum, quæ dicebatur tabernaculum ſecundum & ſancta ſanctorum, ſiue ſanctuarium ſanctuarij, & hoc dicit Paulus.

ſancta. [2] *Poſt uelamētum autem ſecundum: tabernaculum, quod dicitur ſancta ſanctorum, aureum habens thuribulum: & arcam teſtamenti circuntectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens mā*
B *na, & uirga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti: ſuperque eam erant Cherubin gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non eſt modo dicēdum per ſingula.*

2. *Poſt velamentum autem ſecundum.* vbi τὸ ſecundum ad velamen refertur vt dicas, quod tabernaculū dictū ſancta ſanctorū, erat poſt ſecundum velum diuidens à reliqua parte tabernaculi integri. Nam Græcè eſt μετὰ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, id eſt, poſt ſecundum velum: vbi τὸ δεύτερον neutrum eſt, τὸ verò σκηνὴ, id eſt, tabernaculum fœmininum, quapropter ineptè quidam vertit & explicauit poſt velum erat ſecundum tabernaculum: quum δεύτερον neutri generis non poſſit referri, niſi ad καταπέτασμα neutrum, id eſt, velum: nam pro tabernaculo Græcè eſt σκηνὴ fœmininum. In hoc tabernaculo ait Paulus fuiſſe aureum thuribulum, & *arcam teſtamenti*, quę ita appellatur, quòd in ea tabulæ legis Moyſi datæ reconderentur, in qua erat vrna aurea, & virga Aaron, & tabulę teſtamenti, tametſi ab initio in arca ſolæ poſitæ ſint teſtamenti tabulæ. verum, vt Theophylactus inquit, quum ingruentibus bellis abſcondi arcam oporteret, vt Hieremiæ temporibus factum eſt, fortè vnà incluſa ſunt in arcam & vrna mannæ, & virga Aaron, ſicut à Gamaliele didiciſſe poterat Paulus, ſuper quam arcam, inquit Paulus, erant *Cherubin gloriæ*, id eſt, glorioſè

fabrefacta cherubin, obumbrantia propitiatorium. *Propitiatorium* Theophylactus fuiſſe putat operculum arcæ. Oecumenius autem aſſerit propitiatorium fuiſſe, velut auream menſam quadrangularẽ arcæ ſuperpoſitam, quæ propitiatorium dicebatur, ꝙ inde reſponſa daret deus, & ex deductione Exodi id manifeſtum eſt: non quòd propitiatoriũ ipſam arcam contingeret, ſed eminentius perpendiculariter tamen ſuper arcam collocaretur. De omnibus autem his loquutus Paulus ſubdit, de quibus non eſt modo dicẽdum per ſingula, id eſt, quanquã hæc ęnigmaticè alia ſignificent, nunc tamen non eſt illa explicandi locus.

3 *His verò ita compoſitis, in priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſummãtes: in ſecũdo autem, ſemel in anno ſolus pontifex: nõ ſine ſanguine, quem offerret pro ſua & populi ignorantia:* 4 *hoc ſignificante ſpiritu ſancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum uiam, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum,*

3. H*is verò, &c.* Superius tabernaculũ deſcripſit, & quæ in eo erant: nunc de ſacerdotibus & ſacrificiis: aſſerens ꝙ in prius tabernaculum ſacerdotes quoties viſum erat intrabant, & illic ſacrificabant. In ſecundum autẽ ſolus põtifex intrabat, idq; ſemel in anno *non ſine ſanguine*, quod notãter additũ notare oportet. Nã Exo. 30. iubetur Aaron adolere incẽſum in ſecũdo tabernaculo ſingulis diebus mane, & propterea nõ dixit Paulus ſimpliciter ꝙ ſemel introibat, ſed ſemel cũ ſanguine, hoc enim ſignificat nõ ſine ſanguine. vnde Exod. 30. dicitur, Et deprecabitur Aaron ſemel per annum in ſanguine, hoc eſt, cum immolatione victimæ, *quę offerret pro ſua & populi ignorãtia*, id eſt, pro delictis non ex certa ſcientia perpetratis, quæ huiuſmodi hoſtiis nõ expiabantur, ſed pro peccatis ex ignorantia & fragilitate factis: in quo præſtantior eſt Chriſtus pontifex, quàm legalis, ꝙ non pro ſuis delictis, quibus caruit, offerret: neq; delicta tantum ex ignorantia, ſed etiam ex certo propoſito perpetrata expiaret.

4. H*oc ſignificante, &c.* nũc aggreditur Paulus anagogicè interpretari quę de tabernaculis dicta ſunt. huiuſmodi ergo, inquit, erãt tabernacula, huiuſmodi ritus. Hoc ſignificãte ſpiritu ſancto, per quæ ſcilicet ꝙ in ſancta ſanctorũ cæteris ſacerdotibus nõ patebat acceſſus, ſignificabat ſpiritus ſanctus, ꝙ *priore tabernaculo*. i. legę adhuc *ſtatum habente*. i. ſtante, ac in ſuo robore perſeuerante, ante Chriſti ſcilicet mortẽ, *nondum propalata erat via ſanctorũ*. i. nõdum ad ſancta ſancto-

ſanctorum ,id eſt,ad ipſum cælum in illis figuratũ patebat,vel ipſis Iudæorum præcipuis ſacerdotibus acceſſus,in quod ſolus ſacerdos ſummus Chriſtus prior ingreſſus,antiquata per mortem ſuam lege, nobis aditum fecit: vnde ſubdit:

5. *Quæ parabola eſt,&c.* Græcè ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν ἐνεστη-κότα. quoquo modo varij hunc locũ exponãt,hic mihi videtur eſſe ſenſus, quem tum ex Græca Pauli lectione,tũ ex Græcis ſcholiis olfacio.primo ſic reddi Græca poſſunt,quę parabola vel ſimilitudo vſq; ad præſens tẽpus: ſub.fuit vel durauit. nã εἰς pro vſq; ad,poni frequens eſt.Eſt ergo ſenſus,quę ſimilitudo,vel qui typus tabernaculi legalis vſque ad præſens tẽpus durauit.Si enim omnia quę de tabernaculo dicta ſunt,typus erãt Chriſti,completa ſunt illa, ac finẽ habent.

C 5 *quæ parabola eſt temporis inſtantis: iuxta quam munera & hoſtiæ offeruntur , quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſeruientem ſolummodo in cibis, & in potibus , & in uarijs baptiſmatibus , & iuſtitijs carnis uſque ad tempus correctionis impoſitis .*

Iuxta quam,ſcilicet ſimilitudinem.i.ſecundum quem ritum tabernaculi & ſacrificiorũ,qui typus erant tantum noſtrorum,munera & hoſtiæ.i.oblationes,ac carnales victimæ offeruntur, quæ non poſſunt ſecundum conſcientiam, id eſt,animã,& ſpiritualiter perfectũ facere *ſeruientem*,λατρεύοντα id eſt,huiuſmodi hoſtias offerentem. Et quare nõ poſſent perficere? quia carnalia tantum offerebant,quæ animam mundare nõ valerent: vnde dixit, quę non poſſunt perfectum facere ſeruientem ſolummodo in cibis & in potibus,& variis baptiſmatibus, & iuſtitiis carnis vſque ad tempus correctionis impoſitis,id eſt, quæ perficere hoĩem nõ poterãt per ſola illa carnalia, quæ vſq; ad tẽpus Chriſti, quo corrigẽda erãt,impoſita erãt.tamẽ Græci ſecus legũt, ꝓ impoſitis legũt ἐπικείμενα.i.ſita,& referũt ad munera & hoſtias,vt ſit ſenſus, quæ munera nõ poſſunt hoĩem ꝑficere in ipſis tantũ carnalibus rebus & mandatis ſita.*In cibis & potibus*,id eſt,in mãdatis,quæ quid edas,quo abſtineas,decernunt.*In variis baptiſmatibus*,id eſt,ablutionibus,quia ſi quid immundum contigiſſent,ſtatim ablui illos oportebat.*Et iuſtitiis carnis*,vel iuſtificationibus.Carnis autem iuſtificationes generaliter dixit omnia ſacrificia omnéſque ritus,ac ceremonias,quæ ab immunditiis tantum corporis mundabant, non autem animæ maculas abſtergebant. Bene autẽ *vſque ad tempus correctionis*, illa dona & ſacrificia in illis carnalibus ſita erant , id eſt, vſque ad

Chriſti aduentum,qui omnia in meliorem formā erat emēdaturus.
6. *Chriſtus autem aſſiſtens.* pro aſſiſtens Græcè eſt παραγινόμενος, quod etiam ſignificat accedens,hoc autem loco pontificium Chriſti deſcribit Paulus, dicens : Chriſtus accedens in hunc mundum, vt pontifex eſſet futurorum bonorum, ſcilicet cæleſtium gaudiorum , *per amplius & perfectius tabernaculum*,id eſt, corpus ſuum quod eo amplius eſt & capacius tabernaculo Iudæorum,quòd in eo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & perfectius,quia perfectè nos per carnem ſuā iuſtificauit. Per hoc ergo tabernaculū ītroiuit ī ſācta ſanctorū Chriſtꝰ.

[6] *Chriſtus autem aſſiſtens pontifex futurorum bonorū,per amplius & perfectius tabernaculum nō manufactum,id eſt,non huius creationis, neque per ſanguinē hircorū aut uitulorū,ſed per proprium ſanguinē introiuit ſemel in ſancta,æterna redemptione inuenta.* [7] *Si enim ſan-* Leui. 16.c.

Per tabernaculū autē nō manufactū.i.*nō huius creationis*,hoc eſt,nō cæterarū creaturarū more confectum quia in vtero virginis ſine viri ſemine ſpiritus ſancti opera effigiatum eſt. Quemadmodū autem pontifici legali priuſquam ſecundum tabernaculum intraret, per primum tranſire opus erat,ita Chriſtus priuſq̄ in cælum aſcenderet,per tabernaculum ſui corporis introiuit. Et rurſus quēadmodum pontifex non ſine ſanguine & præimmolata hoſtia introibat in ſancta,ita Chriſtus non per ſanguinem hircorum aut vitulorum, quod legalis pontifex faciebat,ſed per ꝓpriū ſanguinē immolata, ſcilicet in ara crucis ſui corporis hoſtia,ſemel ītroiuit in ſancta ſanctorum.i.in cælū & æternā gloriā. Bene autē ait *ſemel:* quia ſicut pontifex legis ſemel tātū in anno cū ſanguine introibat in ſancta: ita Chriſtus ſemel tantū cū ſanguine introiuit in cælū. Quod enim mortuus eſt,mortuus eſt ſemel. Introiuit autem *æterna redemptione inuenta*,quia per illum ingreſſum æternā nec opinantibus nobis redemptionē inuenit,& perfectam iuſtificationē ac peccatorū emundationem peperit.quod re vera factum,probat à fortiori,dicens.
7. *Si enim ſanguis hircorū*.i.ſi ſanguis & cinis irrationabilium animalium emundare carnem potuit,quanto magis ſanguis Chriſti ? qui quum pontifex eſſet,hoſtia quoque factus eſt,quando ſemetipſum per ſpiritum ſanctum immaculatum deo patri obtulit in ara crucis,& emundauit non carnem tantum, ſed conſcientiam & mentē *ab operibus mortuis*.i.peccatis ad ſeruiēdū deo viuēti.vt ab illis emūdati verè deo ſeruiamꝰ, ꝓ eo verò qđ īterpres noſter habet,ꝑ ſpiritum

tum ſanctũ, Grǽci habent διὰ πνεύματος αἰωνίου, id eſt, per ſpiritũ æternum: q̃q̃ Græca ſcholia nullam æterni mentionem faciant, ſed ſancti: aiunt enim, οὐ διὰ πυρὸς, ἀλλὰ διὰ πνεύματος ἁγίου προσενήνοχας ἄμωμον τῷ θεῷ, id eſt, non per ignem ſed per ſpiritum ſanctum inculpatum ſe deo obtulit, & emundauit conſcientiã noſtrã ab operibus mortuis. Alludit autem ad legem, in qua qui morticinium contigerit, immundus erat, & arcebatur à tẽplo, niſi prius purgatione facta: Sic qui morticinium peccati per conſenſum attrectat, immundus eſt, arcetúrque à vero templo cęleſti, ſed ab illis nos immũditiis per ſuum ſanguinẽ Chriſtus emũdauit. Quoniã verò erãt q exiſtimarẽt Chriſto mortuo iã nõ poſſe p eũ pctã remitti, oſtẽdit vel hoc magis remitti poſſe, dicens: 8. *Et ideo noui teſtamenti.* Emũdauit nos antea, dixit. nam quo facilius id faceret, quũ vetus teſtamentum præſtare illud non poſſet, noui teſtamenti mediator factus eſt nobis, quod ipſe nobiſcum pactus eſt. ſ. de peccatorũ remiſſione: vt morte interueniẽte in redẽptionẽ earũ præuaricationũ quæ erant ſub priori teſtamento, repromiſſionẽ accipiant æternæ hæreditatis qui ad eam fide vocati ſunt (mors enim Chriſti neceſſaria erat ad æternæ hæreditatis & promiſſionis adeptionem) prius per crucem deletis præuaricationibus legis, quę in priori teſtamento erãt, & per legẽ condonari nõ poterãt. hoc autẽ dicit vt admoneat eos nequaquã deinceps in lege confidere. ꝙ autem morte Chriſti opus fuerit, probat humana ſimilitudine, dicẽs. 9. *Vbi enim teſtamentum, &c.* i. teſtamentum nunquam ratum eſt niſi teſtatoris morte intercedente, quod quandiu viuit immutare poteſt, & prorſus abrogare: ſic & teſtamentum vitæ & hæreditatis ęternæ, quod nobis teſtatus eſt Chriſtus, validum eſſe nõ potuit, niſi per mortẽ ipſius. vnde bene dixit ꝙ noui teſtamẽti mediator fact⁹ eſt, vt morte intercedẽte promiſſam hęreditatẽ apprehenderemus:

D *guis hircorum & taurorum & ci*
1. Pe. *nis uitulæ aſperſus, inquinatos ſan-*
1.d. *ctificat ad emundationem carnis:*
1.Io. *quanto magis ſanguis Chriſti qui*
1.d. *per ſpiritum ſanctum ſemetipſum*
Apoc. *obtulit immaculatum deo, emunda*
1.b. *bit conſcientiam noſtram ab operi-*
1. Pe. *bus mortuis ad ſeruiendum deo ui-*
3.g. *uenti?* 8 *Et ideo noui teſtamenti me*
Rom. 5.b. *diator eſt, ut morte intercedente,*
in redemptionem earum præuari-
cationum quæ erant ſub priori te-
ſtamento, repromiſſionem accipi-
E *ant, qui uocati ſunt æternæ hæ-*
reditatis. 9 *Vbi enim teſtamen-*

& idcirco morte Chriſti & ſanguine opus fuit, quemadmodum etiam ad veteris teſtamenti confirmationem: ſicut ſubdit. 10. *Vnde nec primum quidem ſine ſanguine dedicatum eſt*, id eſt, confirmatum. Nam Exod. 24. legitur quòd Moſes lecto volumine fœderis coram omni populo vbi teſtamentum, & fœdus dei continebatur, quum populus ſe reſpondiſſet omnia ſeruaturũ, ſumptum ſanguinem reſperſit ĩ populum dicens, hic eſt ſanguis fœderis quod pepigit dominus vobiſcum. Hæc tãtum ĩ Exo. recitantur, vnde quòd Paulus ſanguinem certorũ animalium nominat, hirci ſcilicet & vituli, atque illum aquæ commixtum, nimirum quo liquidior fieret ad aſpergẽdum: ſimiliter ꝓ lanæ coccineæ, & hyſſopi meminit, quibus confectum dicunt aſperſorium, vero ſimile eſt Paulũ legis peritum aut id ſcriptum legiſſe, aut à maioribus accepiſſe, non tãtum autem teſtamentum vetus tunc à Moyſe ſanguine confirmatum eſt, ſed nulla penè in lege mundatio, nulla remiſſio ſine ſanguine fiebat. Et neceſſe erat, inquit Paulus, *exemplaria cæleſtium*, id eſt, carnalia legis ſacrificia quæ typus & exempla ſunt cæleſtium & ſpiritualium noſtrorum ſacrificiorum his aſperſionibus mũdari, quæ Chriſti ſanguinis aſperſionem præfigurarent, *ipſa autem cæleſtia*, id eſt, ſpiritualia Chriſtianorum ſacrificia, melioribus ac perfectioribus hoſtiis: quod quidem per Chriſtum pontificẽ factum eſſe ꝓbat, dicẽs. 11. *Non enim in manufacta, &c.* quum ſacrificia ſacrificijs põtificẽ põtificibus legalibus cõparaſſet, nũc ſancta cũ ſanctis cõparat, dicens: quòd

tum, mors neceſſe eſt intercedat te- Gal.
ſtatoris. Teſtamentum enim, in mor 3.b.
tuis confirmatum eſt: alioquin nõ-
dum ualet, dum uiuit qui teſtatus
eſt. 10 *Vnde nec primum quidem, ſi-*
ne ſanguine dedicatum eſt Lecto e-
nim omni mandato legis à Moyſe *u-* Exo.
niuerſo populo, accipiens ſanguinẽ 24.c.
uitulorum & hircorum cum aqua
& lana coccinea & hyſſopo, ip-
ſum quoque librum & omnem po-
pulum aſperſit, dicens: Hic *ſan-* F
guis teſtamenti quod mandauit ad
uos deus. Etiam *tabernaculum &*
omnia uaſa miniſterii, ſanguine ſi-
militer aſperſit. Et *omnia penè in*
ſanguine, ſecundum legem mundan
tur: & ſine ſanguinis effuſione, nõ
fit remiſſio. Neceſſe *eſt ergo exem-*
plaria quidem cæleſtium, his mun-
dari: ipſa autem cæleſtia, meliori-
bus hoſtiis quàm iſtis. 11 Non *enim*
in manufacta ſancta Ieſus *introi-*

quòd Ieſus nequaquam in ſancta hominum facta manibus, intrauit: quæ nec vera erant, ſed verorum tantum exemplaria, ſed in ipſum cęlum per illa figuratum, vt illic habitans appareat vultui dei pro nobis, ac pro nob s interpellet, non vt ſemetipſum ſæpius per ſui corporis hoſtiam & mortem offerat, quemadmodum pontifex legalis per ſingulos annos intrare ĩ ſancta debebat, *idq; in ſanguine alieno*, id eſt, cum immolatione taurorũ & hircorum. non ſic autem Chriſtus qui ſemetipſum obtulit in hoſtiam, idq; ſemel tantum quum ſæpius nõ indigeret, *alioqui*, inquit Paulus, *oportebat eum frequenter pati ab origine mundi*. Si enim omnium delendis peccatis nequaquã ſufficit vna mors, toties oportuit illum pati, quoties ab ipſo mundi initio peccauerunt electi. Nũc autem ſemel (ita vt nunquã poſtea) *in conſummatione ſeculorum*, id eſt, in fine temporum ac nouiſſima ætate, per hoſtiam ſuam, id eſt, immolationem ſui apparuit *ad deſtitutionem peccati*, Græcè εἰς ἀθέτησιν, id eſt, ad profligationem & extinctionem peccati.

uit, exemplaria uerorum: ſed in ipſum cælum, ut appareat nunc uultui dei pro nobis. Neque ut ſæpe of-
G *ferat ſemetipſum, quemadmodum pontifex intrat in ſancta per ſingulos annos in ſanguine alieno. (Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi.) Nunc autem ſemel in conſummationem ſeculorum, ad deſtitutionem peccati, per hoſtiam ſuam apparuit.* [12] *Et quem-*
Rom. *admodum ſtatutum eſt hominibus*
5.b.
1. Pe. *ſemel mori, poſt hoc autem iudiciũ:*
3.c. *ſic & Chriſtus ſemel oblatus eſt ad multorum exhaurienda peccata. ſecundo ſine peccato apparebit omnibus expectantibus ſe, in ſalutem.*

12. *Et quemadmodum*. Probat exẽplo noſtri qui ſemel tãtum moriemur, ꝙ nequaq̃ vltra pro nobis ſit moritur⁹ Chriſtus: quia ſicut ſtatutũ eſt oĩbus hoĩbus ſemel mori *poſt hoc autẽ iudiciũ*. i. & quum oẽs mortui fuerint, tũc ſequetur iudiciũ: ſic & Chriſtus ad multorũ exhauriẽda, ac ꝓrſus abolenda peccata, per mortẽ ſemel, adeò vt nũq̃ poſtea, oblat⁹, ſecũdo expectãtibus ſe in ſalutẽ. i. ad illorũ ſalutẽ apparebit *ſine peccato*. i. ſine vlla ꝓ peccatis hoſtia. Peccatũ enĩ ꝓ expiatrice peccatorũ hoſtia frequẽter ſumitur: quomõ Chriſtũ q nõ nouerat peccatũ ꝓ nobis pater peccatũ effecit. Apparebit ergo ſine peccato in ſecũdo aduentu, quia non iam peccata expiatur⁹. veniet, ſed vĩdicaturus, ſic enĩ pluribus explicat Oecumeni⁹ Gręcus.

1. V*mbram*

1. *Vmbram enim habens,&c.* Lex,inquit, vmbra tantum erat, & non imago *futurorum bonorum*: futura autem bona ſunt, vel Chriſti immolatio pro nobis,& peccatorum remiſſio,vel cæleſtis patrię prę-mia: & ſecundum hoc duplex eſt ſenſus. Prior, quòd lex vmbram tantum habebat veri ſacrificij, & remiſſionis peccatorum, & non ipſam verorum bonorũ imaginem,id eſt, veritatem. Sic enim Chryſoſtom: nec enim in lege vera peccatorum remiſſio erat, ſed corporales quædam mundationes, illius vmbræ & figuræ,neque verum ſacrificium,quod omnia ſemel exhaurit peccata, ſed illius tantum vmbra,carnales quædam victimæ. Secundo modo ſenſus eſt, ad quē accedit Græcorius Naziãzen⁹, *futura bona* gaudia ſũt cęleſtis patriæ:*illorũ imago*,euangelica lex, & vita: q̃ illa nobis quàm ꝓximè fieri in hac vita poteſt, repræſentat. Nouum ergo teſtamentum futurorum bonorum imaginem habet. Lex autem vmbram:quum ænigmatice tantum & obſcure illa nobis præferret ad quæ per fidem euangelicam ſpe contingimus, imò illorum prægustamenta quædam habent,qui guſtauerunt q̃ bonus & ſuauis eſt domin⁹. Lex ergo vmbram tantum,& non imaginem futurorum bonorũ habens, nunquã poteſt accedentes ad ſe, & in ſe confidentes perfectos facere,eiſdem ipſis hoſtijs & victimis,quas indeſinenter offerunt ſacerdotes per ſingulos annos.Neque enim huiuſmodi hoſtię toties repetitę iuſtificare poterant:quod probans Paulus ſubdit:

ARGVMENTVM *Cap.* 10.

¶ Legem cum omnibus ſuis ſacrificiis iuſtificandi impotem fuiſſe oſtendit. Quapropter & nos Chriſti corporis ſacrificio ſemel oblato iuſtificatos,nec ſperandũ rurſus illum pro nobis oblatum iri. Demum in afflictionibus quas ſuſtinerent,fidem & patientiam retinere illos adhortatur.

CAP. X.

[1] V Mbram enim habẽs lex futurorum bonorum,nõ ipſam imaginẽ rerum: per ſingulos ãnos eiſdẽ ipſis hoſtiis quas offerũt indeſinẽter,nũq̃ poteſt accedẽtes perfectos facere:[2] alioqn A *Leui. 16.c.*

2. *Alioquin ceſſaſſent offerri: ideo,&c.* Græci legũt ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο,&c.i.alioquin nónne ceſſaſſent offerri,ideo ꝙ (ſi legis hoſtiæ verè iuſtificarent)nullam haberent conſcientiam peccati cultores.i.qui deũ hmõi ſacrificiis colerent,ſemel ꝑ hmõi hoſtias purgati?

gati?quemadmodum enim Chriſti ſacerdotium,quia omnium expiandis peccatis ſufficiens fuit,iam non amplius immolatur : ita ſi ſufficienter illæ hoſtiæ à peccato offerentium conſcientiam emũdaſſent: quotánis offerri deſiiſſent.Nõ ergo in ipſis,& p ipſas cõſcientię fit emẽdatio,ſed peccatorũ tantũ cõmemoratio,&accuſatiõ

ceſſaſſent offerri : ideo quòd nullam habercnt ultra conſcientiam peccati, cultores ſemel mundati .ſed in ipſis cõmemoratio peccatorum per ſingulos annos fit. impoßibile enim eſt ſanguine taurorũ & hircorum
B *auferri peccata.* [3] Ideo ingrediens
Pſal. 39.b. *mundum dicit,Hoſtiam & oblationem noluiſti:corpus autem aptaſti mihi.* Holocauſtomata *& pro peccato non tibi placuerunt.* Tunc di-
Pſal. 39.b. *xi,*Ecce *uenio.in capite libri ſcriptũ eſt de me:ut faciam deus uoluntatẽ tuam.Superius dicens,Quia hoſtias & oblationes,& holocauſtomata, & pro peccato noluiſti,nec placita ſunt tibi quæ ſecundum legem offeruntur ,tunc dixi,*Ecce *uenio ut faciam deus uoluntatem tuam.aufert primum,ut ſequens ſtatuat.*In *qua uoluntate ſanctificati ſumus per oblationẽ corporis* Ieſu *Chriſti ſemel.*

non remiſsio.Per legẽ enim inquit alibi Paulus,cognitio peccati, non item ablatio. Impoſsibile eſt enim ſanguine taurorum & hircorum auferri peccata,& ideo huiuſmodi ſacrificia abrogata probat,dicens:

3.*Ideo ingrediens mũdum,&c.* .i.quum aſſumpta humanitate in mundum venit dei filius, per os Dauid patri inquit,hoſtiam & oblationem noluiſti pater .i. neque carnales victimæ legis, neque exptes ſanguinis oblationes tibi placuerunt:ſicut Hiere. 6.dicitur, Holocauſtomata veſtra non ſunt accepta, & victimæ veſtræ non placuerunt mihi.quia ergo,inquit, noluiſti huiuſmodi hoſtias, *corpus aptaſti mihi*,ſiue ipſam ſacrificiorum veritatem, & non vmbram (Nam corpus ſolida veritas euangelij dicitur)ſiue magis corpus humanitatis meæ,quod tibi in ſacrificium offerrem:holocauſtomata,& pro peccato non tibi placuerunt.*Holocauſtomata* differunt ab hoſtiis,quòd quę in holocauſtomata offerebantur ánimalia,tota incendebãtur:hoſtiæ non itẽ, ſed deo oblatæ ſacerdotum cibus erant. Oſtendit ergo nulla omnino veteris legis ſacrificia ita deo placuiſſe, vt per ea peccatũ remitteretur.Sacrificia ergo,inquit Chriſtus patri, quum ſcirem tibi non placere,tunc dixi,ecce venio,vt ſcilicet me tibi verum ſacrificium

cium offeram,hoc eſt enim quod inquit,vt faciam deus voluntatē tuam:ſicut ipſe ait Ioan.4.Meus cibus eſt,vt faciam volūtatem patris mei,& perficiam opus eius, opus ſcilicet redemptionis. Venio ergo,inquit,vt faciam volūtatem tuam. *In capite libri ſcriptum eſt de me*,& hoc per parentheſim legendum Græci docent .i. nam in capite libri ſcriptū eſt de me, ſiue vt Hebræi habēt,in volumine libri: in capite autē, .i.in ſumma libri, ſcilicet in lege ipſa, quia omnia veteris legis ſacrificia de me ſcripta ſunt.i. in figuram veri ſacrificij, quod eram in cruce oblaturus. Quum autē hoc teſtimonium Chriſti de ſacrificiis legis Paulus attuliſſet,ſubdidit dicēs, *Aufert primum, vt ſecundum ſtatuat*, id eſt,priores legis immolationes abrogauit, vt ſecundum ſui corporis ſacrificium ſtatuat ac ſtabiliat, quod eſt intelligendum per voluntatē patris, cui per filij mortem redimere nos viſum eſt, ſicut ipſe declarans ſubdit, in qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Ieſu Chriſti *ſemel*.ſemel autem, quia amplius non eſt immolandus,nec moriturus.

4 *Et omnis quidem ſacerdos præſto* C
eſt quotidie miniſtrans, & eaſdem
ſæpe offerens hoſtias, quæ non poſ-
ſunt auferre peccata: hic autem unā
pro peccatis offerens hoſtiā, in ſem-
piternum ſedet in dextera dei, de Pſal.
cætero expectans, donec ponantur 109.a
inimici eius ſcabellum pedum eius. 1.Co. 15.d.
Vna enim oblatione, conſummauit Hier.
in ſempiternum ſanctificatos. Con- 31.f.
teſtatur autem nos & ſpiritus ſan- Supr.
ctus. Poſtquam enim dixit, Hoc au- 8.c.
tem teſtamentum, quod teſtabor ad
illos poſt dies illos, dicit dominus,
Dabo leges meas in cordibus eorū,
& in mentibus eorum ſuperſcribā
eas: & peccatorum, & iniquitatū
eorum iam non recordabor ampli-

4.*Et omnis quidem ſacerdos,&c.* Differentiam facit ſacerdotis legalis & Chriſti,quòd ſacerdos legalis quotidie præſto eſt,Græcè ἕστηκεν.i.ſtat, miniſtrans ſiue ſacrificans, & eaſdem hoſtias ſæpe offerens,id eſt,taurum aut hircum:quæ quidem hoſtiæ auferre peccata non poſſunt. hic autem ſcilicet Chriſtus, vnam non ſæpius,ſed ſemel in ſempiternum pro peccatis noſtris offerens ſui corporis hoſtiam,ſedet in dextera dei:& hinc ſacerdote legali ſuperior, quòd ille tantum ſtat,per hoc miniſtrantis habitum præ ſe ferens: Chriſtus autem quod regnantis eſt,ſedet de cætero expectans,*donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius*.i.tempus iudicij expectans,in

quo

quo poſtquam plenitudo gẽtium intrauerit, & omnis Iſrael ſaluus fuerit, completo electorum numero, omnes inimici eius & dęmones, & increduli ſubiicientur illi, quando iam in ſeducendis, ſi fieri poteſt, electis illi repugnare ceſſabunt, ac vel inuiti dominum gloriæ agnoſcẽt: qui quidẽ *vna oblatione cõſummauit in ſempiternum ſanctificatos*.i. baptizatos in ſuo ſanguine, ſui corporis oblatione in ſempiternum conſummauit, & perfecit, vt nũquam in æternum, ſi velint, illis peccata imputentur. Quod per Hieremiæ verba probat, dicens: Conteſtatur autem nobis ſpiritus ſanctus, id eſt, teſtimonium nobis præbet, quòd non imputanda ſint ſanctificatis peccata, qui quum dixiſſet per Hieremiam, Hoc autem teſtamentum quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit domínus, Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum ſuperſcribam eas, & peccatorum, &c. Eſt in his verbis Pauli eclipſis. Nam poſt hæc verba, ſuperſcribam eas, ſupplent Græci προσίθηκε.i. quum dixiſſet, hoc autem & cætera, addidit, & peccatorum. ſcilicet poſtquam hęc dixit ſpiritus ſanctus, addidit, & iniquitatum eorum non recordabor amplius, oſtendens per hæc nouiſsima verba iam oblitis & obliteratis in nouo teſtamento per Chriſti hoſtiam peccatis, non opus eſſe alio ſacrificio: vnde ſubdit, vbi autem horum, id eſt, peccatorum facta eſt remiſsio, iam nõ eſt oblatio pro peccato neceſſaria.

D *us. Vbi autem horum remiſsio, iam non eſt oblatio pro peccato.*[5] *Habẽtes itaque fratres fiduciam in introitu ſanctorum in ſanguine Chriſti: quam initiauit nobis uiam nouam & uiuentem per uelamen, id eſt, carnem ſuam, & ſacerdotem magnum ſuper domum dei, accedamus cum uero corde in plenitudine fidei aſperſi corda à conſciẽtia mala, &*
E *abluti corpus aqua mũda, teneamꝰ ſpei noſtræ confeſsionem indeclina-*

5. *Habentes itaque, &c.* Oſtenſa Chriſti ſacrificij efficacia, per quem remiſſa nobis ſunt peccata, hortatur nos ad ſperandum in illo, dicens, habentes. Eſt autem hic locus paululum hyperbaticus, quem nos quo dilucidior eſſet ita vertimus, Itaq; fratres quũ liber nobis in ſancta ſanctorũ aditus per Chriſti ſanguinẽ pateat, quo nobis ille viam fecit, & innouauit, nouamꝰ ac viuentem & virentem, eo per carnis ſuæ velamen ingreſſus, quumque ſacerdotem magnum Ieſum domui dei præfectum habeamus, nihil hæſitantes, ſed certiſsimè nos exauditum iri perſuaſi, vero ac non ficto corde ad eum accedamus,

ſperantes rurſum pro ſuis peccatis oblatum iri Chriſtum, aut rurſus per baptiſmum,quod ex ſacrificio Chriſti vim habet,ſeſe ad nouam vitam immutandos:hanc opinionem tollit,dicens:voluntariè enim,&c. & referendum eſt ad id quod præceſsit, teneamus ſpei noſtræ confeſsionem indeclinabilem,& inuicem charitatem custo-

tur pro peccatis hoſtia,terribilis au
Deut. *tem quædam expectatio iudicij &*
17.b. *ignis æmulatio . quæ conſumptura*
Matt. 18.b. *eſt aduerſarios .Irritam quis faciēs*
Ioan. *legem Moyſi, ſine ulla miſeratione,*
8.c. *duobus uel tribus teſtibus moritur.*
2.Co. *quanto magis putatis deteriora me*
13.a. *reri ſupplicia, qui filium dei concul*
F *cauerit,& ſanguinem teſtamēti pol*
Deut. 32.e. *lutum duxerit, in quo ſanctificatus*
Rom. *eſt,& ſpiritui gratiæ contumeliam*
12.d. *fecerit?Scimus enim qui dixit,Mihi*

diamus & conſolemur, *voluntariè enim peccantibus nobis* .i. poſt agnitam Chriſti veritatem ſi voluntariè peccamus.i.de induſtria,peccatorum pœnitere nolimus: vel vt explicat Oecumenius, ſi vſque ad finem in peccatis permanemus,& immorimur,vel ſi ex certa malitia agnitam veritatē impugnamus:nam hos poſtea vocat aduerſarios . hoc autem videtur eſſe peccatum ad mortem,de quo Ioannes, *iam nō relinquitur pro peccatis hoſtia,* .i.iam non eſt ſperandum pro illorum ablutione rurſus crucifixum & oblatum iri in crucem Chriſtum,vel non relinquitur hoſtia, id eſt,mors Chriſti per baptiſmum applicanda. Sic enim Chryſoſt. & ſancti omnes doctores explicant,& hoc ſatis coarguit, quod toties antè prædixit ſemel oblatum Chriſtum, ne rurſus oblatum iri ſperemus. non ergo relinquitur hoſtia, ſed terribilis quædam expectatio, &c. Si enim legis tranſgreſſor ſine miſeratione moritur,quanto grauiora meretur ſupplicia, *qui filium dei conculcauerit,* id eſt,deſpectui habuerit,mandata illius negligendo? *Et ſanguinē teſtamenti pollutum duxerit,* id eſt, immundum exiſtimarit ac pro re vili habuerit, quo tamen redemptus eſt. pro pollutum græcè eſt κοινὸν, quod aliàs Hebræis immundum ſignificat: Græca tamen ſcholia interpretantur κοινὸν,id eſt,communem.i. qui Chriſti ſanguinem in quo teſtamentum vitæ æternæ habuimus, communem duxerit,nihílque ab aliorum animalium vel hominū ſanguine differre putarit,& quod Paulus ait,non diiudicans corpus domini. *Et ſpiritui gratiæ contumeliam fecerit*.i.ſpiritui ſancto,dum acceptā gratiā reiicit. Deinde ꝙ animaduerſurus ſit in huiuſmodi. ꝓbat teſtimonio ſcripturarū,dicēs:ex Deuter.& Pſal.Mihi vindictam,&c.

8.Reme-

8. *Rememoramini autem.* Quum nonnihil præcedentibus eos verbis terruiſſet ignis & vindictæ dei,& horribilis iudicij mētione facta, nunc conſolatur,dicens: Rememoramini priſtinos dies veſtræ con uerſionis ad fidem,in quibus illuminati fide.ſ.in baptiſmo, magnū certamen ſuſtinuiſtis paſsionum. Opponit eis iam olim ab initio fidei propter Chriſtum tolcratas afflictiones,vt ne animo deficiant, quaſi diceret: Si adhuc neophyti tātū pertuliſtis,indignum eſt vt iam veterani ſuccumbatis,qui tā dura ſuſtinuiſtis. *In altero quidem* .i. partim quòd opprobriis & tribulationibus *ſpectaculum facti* .i. traducti mundo,& per opprobria ac diuerſas afflictiones ſpectaculo & deriſui habiti omnibus eſtis. *In altero autem*, id eſt, partim etiam ſocij taliter conuerſantium effecti. Græcè τῶν ἀναςρεφομένων, id eſt,eorum qui in ſimilibus opprobriis & afflictionibus verſantur ſocij facti vel cōpatiendo,vel veſtra illis elargiendo,prout κοινωνοὶ ſignificare poteſt vel ſocios,vel eos qui libenter ſua aliis impartiūtur. Nam κοινωνεῖν impartiri ſignificat. Effecti ergo,inquit,ſocij eſtis aliorum qui ſimiliter affligebantur, vel ſimul cum illis patiendo & ipſis condoleſcendo,vel ſocij κοινωνοὶ, id eſt, communicatores veſtra illis elargiendo.

uindictam: & ego retribuam. Et
iterum, Iudicabit dominus populū
ſuum Horrendū eſt incidere in ma-
nus dei uiuentis. 8 *Rememoramini*
autem priſtinos dies: in quibus illu
minati, magnum certamen ſuſtinui
ſtis paſsionum, & in altero quidem
opprobriis & tribulationibus ſpe-
ctaculum facti: in altero autem ſo-
cij taliter conuerſantium effecti.
9 *Nam & uinctis compaſsi eſtis, &* G
rapinam bonorum ueſtrorum cum
gaudio ſuſcepiſtis, cognoſcentes uos
habere meliorem & manentem

9. *Nam & vinctis compaſsi eſtis.* Græca ſecus habent, nimirum καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε.i.nam & vinculis meis compaſsi eſtis,ex quo loco probè coniicit Valla huius epiſtolæ authorē eſſe Paulum,quis enim alius in Italia vinctus,miniſtro Timotheo præter Paulum vti potuit? Noſter interpres non legit μου.i.meis,& pro δεσμοῖς legit δεσμίοις.i.vinctis: quinetiam græca ſcholia ſic explicant,quanquam legunt τοῖς δεσμοῖς μου,cui addunt in explicationem, οὐ μόνον φησὶν,ὑμεῖς οὐκ ἐδεήθητε παρακλήσεως,ἀλλὰ καὶ ἄλλοις δεδεσμένοις χεῖρας ὠρέγετε,id eſt,non ſolum,inquit,conſolatione opus non habuiſtis,ſed & aliis vinctis manus porrexiſtis. Am

plius

plius autem illos collaudat ſubdens: Et rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis. Proſcribebantur enim fidelium Iudęorum bona ab infidelibus, quam bonorum iacturam non modò, inquit, non ægrè tuliſtis, ſed cum gaudio ſuſcepiſtis. Cognoſcentes vos habere *meliorem & manentem ſubſtantiam*, id eſt, nunquam interituras gloriæ cæleſtis diuitias, prę quibus terrena omnia bona neglexiſtis.

ſubſtantiam.[10] *Nolite itaque amittere confidentiam ueſtram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim uobis neceſſaria eſt: ut uoluntatem dei facientes, reportetus promiſsionem. Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui uenturus eſt, ueniet, & non tardabit. Iuſtus autem meus ex fide uiuit. Quod ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ. Nos autem nō ſumus ſubtractionis filij in perditionē: ſed fidei in acquiſitionem animæ.*

Abac. 2.a. Rom. 1.b. Gala. 3.b.

10. *Nolite itaque.* hortatur eos his verbis ne à ſpe excidant, ſed quicquid aduerſi acciderit, omnem in deum confidentiam ponant, & patienter ferant: id enim deo placere, nec ſine remuneratione eſſe: venturum enim iudicem qui afflictionū illis præmia reddat, probat ex Abacuc dicēte, *Adhuc enim, &c.* verba ſunt Abacuc 2. cap. quæ ad literam de primo Chriſti aduentu in hunc locum Hieronymus exponit. Paulus autem ad ſecundum aduentū tranſtulit, quaſi diceret, Nolite deficere in afflictionibus, neq; deſperare. Adhuc enim modicum tempus ſupereſt, & tunc qui venturus eſt in iudicium Chriſtus bona præmiaturus & mala puniturus, veniet, & non tardabit: iuſtus autem ex fide viuit, vel ſua quam habet in deum, vt Hebræi legūt: vel vt 70. ex fide mea. i. illi à me infuſa viuit, quaſi diceret, quandiu credit iuſtus & ſperat in deum, vita viuit ſpirituali. Et vos itaque credite in deum & Chriſtum, remuneratorémque eum ſperate & viuetis, nec deficietis in tentationibus. Vt autem vehementius illos ad ſperandum inuitet, ſubdit ad teſtimonium Abacuc, *quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ*, id eſt, ſi ſe ab hac ſpe & expectatione Chriſti pręmiatoris ſubtraxerit, non placebit animæ meæ, id eſt, mihi. Nos autem, inquit, non ſumus ſubtractionis filij in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem animæ. Græci hoc loco non habent filij. Pro vocabulo ſubtractionis autem quo ſeptuaginta vſi ſunt ὑποςολῆς, Hebræi incredulitatem habent, vnde & hic ſenſus eſt, non ſumus ſubtractionis ſiue infidelitatis in perditionem .i. quæ ad perditionem ducit, hoc eſt,

infideles non ſumus,ſed fidei.i.fideles,*in acquiſitionẽ animæ*, hoc eſt, vel vt animas Chriſto acquiramus,vel vt anima noſtra deo acquiratur.

1. *Eſt autem fides.* Fidem hoc loco deſcribit ac definit non definitione propria. Eſt autem,inquit, fides ſperandarum rerum ſubſtantia, argumentum non apparentium. Græci habent, Ἔστι δὲ ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων, ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. vbi τὸ ἐλπιζομένων.i. ſperatorum, ſiue vt noſter interpres vertit, ſperandarũ rerum, Auguſt.14. cap.in Io annem vertit ſperantiũ, nec malè:nam participium medium eſt, dicens: Fides eſt ſperantium ſubſtantia, ad hunc ſenſum, quòd ſicut anima in eſſe naturę eſt ſubſtãtia hominum,ita in eſſe gratiæ fides eſt ſubſtantia ſperantium hominum:niſi enim crederent ſe aſſequi poſſe quod ſperant,à ſpe exciderent. Eſt autem *rerum ſperandarum* vel ſperatarum ſubſtantia fides,quòd eas quodammodo acſi in rerũ natura eſſent, eáſque iam poſsideremus ſubſiſtere facit:quódque tam cérti illarũ ſumus,quàm ſi iam teneremus. *Argumentum* quoque ſiue ἔλεγχος, .i.oſtenſio & demonſtratio eſt rerum non apparentium; quia eas tam certo mentis oculo repræſentat,quàm ſi oculo corporali perviderentur. Quod autem ſequitur,*In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes*,vel τὸ γὰρ pro δὲ.i.enim, pro autem ponitur, vel ad finem præcedentis capitis refertur,vbi dicitur, quod fidei ſumus in acquiſitionem animæ, vt ſcilicet per eam animæ ſalutem acquiramus. In hac enim,id eſt,per hanc,ſenes,id eſt,antiqui patres ac patriarchæ teſtimonium conſecuti ſunt,Græcè,ἐμαρτυρήθησαν,id eſt, approbati ſunt à deo,vel vt græca ſcholia explicant,teſtimonium conſecuti ſunt ſe deo placuiſſe.

ARGVMENTVM *Cap.* II.

¶ *Fidei vim energiamq; ex antiquorũ patrum exemplo, qui fide inſignes fuerint, aperit.*

CAPVT XI.

[1] Eſt autem fides, ſperandarum ſubſtãtia rerum, argumentum non apparentium. In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes. [2] Fide,intelligimus aptata eſſe ſecula uerbo dei: A Gen. 1.a.

2. *Fide,intelligimus.* Fide,inquit,intelligimus *ſecula*.i. omnia quæ in mundo ſunt,& creata omnia, verbo dei *aptata eſſe*, Græcè κατηρτίσθαι.i.coagmentata omnibúſq; numeris pfecta & abſoluta eſſe, & ſic condita,*vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent*. Inuiſibilia autẽ quidam

dam præiacentem inuiſibilem,informemq́ue rerum omnium materiam intelligunt:quam primum creauerit deus, atque in illa ſimul omnia,vt Eccleſiaſt.18.dicitur, Qui viuit in æternum creauit omnia ſimul.Ex hac autem informi inuiſibiliq́ue materia viſibiles poſtmodum res eduxit.Alij inuiſibilium nomine ideam rerum omnium quæ in deo eſt,intelligũt,ex qua creaturæ omnes fluxerunt: quanquam reuera nihil aliud in deo eſt idea niſi deus ipſe inuiſibilis, ex quo, per quem, & in quo omnia. Quomodo autem mundi huius ornatus tam potenter conditus, támque ſapienter gubernatus ſit,ratio non capit humana, & ideo verè inquit Paulus,quòd fide intelligimus aptata,perfecta,& condita eſſe ſecula verbo dei,qua quum priſci philoſophi caruerint,& humana ratione rerum creatarum principium aliunde quàm ex deo quæſierint,exiſtimantes ſe ſapientes eſſe,ſtulti facti ſunt,& obſcuratum eſt cor eorum.

ut ex inuiſibilibus uiſibilia fierent.
Gen. 4.a. *[3] Fide,plurimã hoſtiam Abel quàm Cain,obtulit deo:per quam teſtimo-* Matt. 32.d. *nium conſecutus eſt eſſe iuſtus,teſtimoniũ perhibente muneribus eius deo,& per illã defunctus adhuc lo*

3. *Fide,plurimam,&c.* Recenſiturus catalogum eorum qui fide inſignes fuerunt,rectè ab Abel incipit, quòd is primus afflictatus eſt à fratre: vt & ipſos à fratribus & contribulibus afflictatos conſoletur.Fide,inquit, *Abel plurimam*,Grecè πλείονα, id eſt, copioſiorem ſiue honoratiorem hoſtiam & oblationem obtulit quàm Cain, per quam teſtimonium conſecutus eſt eſſe iuſtus. *quam* autem hoc loco referre poteſt & fidem & hoſtiam,ſed præſtat vt ad hoſtiam, per quam teſtimonium iuſtitiæ à deo accepit,dum, vt fertur,ignis è cælo deſcendens eius hoſtiam vorauit, de qua dicitur Geneſ.4. Reſpexit dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & munera ipſius non reſpexit. Quòd autem teſtimonium iuſtitiæ cõſecutus ſit,patet ex verbo Chriſti ad Iudæos Matt.viceſimo tertio, Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terram à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ:hoſtiam autem fide Abel obtulit,credẽs remuneratorem deum fore,& per illam fidem, *defunctus adhuc*, vel *etiam defunctus*(vtrunque enim ſignificat ἔτι)*loquitur*,vt Gene.4.dictum eſt ad Cain,Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra,ſi ad hoc tempus referas, ſenſus eſt,quòd fama adhuc in hominum opinione viuit.

4. *Fide,Enoch.* De Enoch dicitur Gene.5. quòd ambulauit Enoch cum deo:& poſt paululum,Ambulauitque cum deo, & non apparuit,quia tulit eum deus.hoc eſt quod inquit Paulus, ꝙ *translatus eſt ne videret mortem.*i.ne guſtaret aut ſentiret mortem:quia enim viſus,eſt omnium ſenſuum nobiliſsimus, videre pro ſentire ſumitur: ne guſtaret ergo mortem.i. ne moreretur:& nõ inueniebatur, quia tranſtulit illum deus. Quòd aũt fide trãſlatus ſit,probat,quia teſtimoniũ habet ꝙ placuerit deo, vt Eccle.44.dicitur, Enoch placuit deo,& tranſlatus eſt in paradiſum .|Sine fide aũt impoſsibile eſt placere deo: ergo fide placuit,atq; ita fide tranſlatus eſt. Minorem aũt probat,dicens, Credere enim oportet accedentẽ ad deũ,quia eſt,&inquirentib⁹ ſe remunerator ſit,ſicut ipſe dixit ad Abraham,Gene.15. Noli timere, ego protector tuus ſum,& merces tua magna nimis.

gtur. 4 *Fide,Enoch trãſlatus eſt ne* Gen.
uideret mortẽ,& nõ inueniebatur: 5.c.
quia tranſtulit illũ deus.ante trãſla Eccl.
tionẽ enim,teſtimonium habuit pla 44.c
cuiſſe deo: ſine fide autẽ,impoſsibile
eſt placere deo. Credere enim opor B
tet accedentẽ ad deũ quia eſt,& in
quirentibus ſe remunerator ſit. 5 *Fi-*
de,Noe reſponſo accepto de iis quæ Gen.
adhuc nõ uidebãtur:metuens,apta- 6.c.
uit arcã in ſalutẽ dom⁹ ſuæ,per quã Eccl.
dãnauit mundum, & iuſtitiæ quæ 44.c.
per fidẽ eſt,hæres eſt inſtitutus. 6 *Fi*
de,qui uocatur Abrahã, obediuit, Gen.
in locũ exire quẽ accepturus erat in 12.a.

5. *Fide, Noe.* Fidem quoque Noe commendat, qui diluuij futuri de quo ne ſuſpicari quidem poterat, accepto oraculo arcam aptauit, vbi ſe aduerſus imbres cum tota familia ſaluum faceret, *per quam,* inquit,*damnauit mundum,*ſcilicet vel per fidem comparatiuè, dum cæteris permanentibus incredulis & pereuntibus ſolus ipſe credidit & euaſit,vel per quam arcam,quia dum virum probum deíque metuentem,arcam aduerſus diluuium fabricare viderunt, neq; ſic quidẽ crediderũt.per hanc arcam ergo damnauit mundũ: quia niſi ille arcã fabricaſſet, non eſſent illi auditi ac non crediti diluuij rei. De Noe aũt ſubdit,& iuſtitiæ & quæ per fidẽ eſt, hæres inſtitutus eſt. Quòd aũt iuſtitiæ hæres ſit inſtitutus,docet ſcriptura Geneſ.6. dicens,Noe vir iuſtus atq; perfectus ambulauit cum deo.

6. *Fide,qui vocatur Abraham.* Multiplicem Abrahæ fidem commendat,quem illis proponit vt fidẽ illius imitentur,quo ſecundũ carnẽ patre tantopere gloriabantur. primum itaq; fidẽ proponit,de qua

Gene.

Gene.12.qua deo præcipiẽte relictis Charris vbi habitabat,in igno tam ſibi terram fide profectus eſt. *Fide quoq; moratus eſt in terra promiſſionis*,quam illi Gen.15.& 17.promittit deus:quæ etſi ſua eſſet, don ante deo,habitauit tamen,*tanquam in aliena*,vtpote quam dato precio comparauit,& in qua cum Iſaac & Iacob eiuſdem terræ pro-

hæreditatem:& exiit,neſciens quò iret. Fide,demoratus eſt in terra
C *repromiſſionis tanquam in aliena, in caſulis habitando ,cum Iſaac & Iacob cohæredibus repromiſſionis eiuſdem . Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatẽ:cuius ar-*
Gen. 18.a. *tifex & cõditor,deus.*[7] *Fide,et ipſa Sarra ſterilis uirtutẽ in conceptione ſeminis accepit,etiam præter tẽpus ætatis : quoniam fidelem credidit*
Gen. 17.c. *eſſe eum qui repromiſerat. Propter quod,& ab uno orti ſunt (& hoc emortuo) tanquam ſydera cæli in multitudinem , & ſicut arena quæ eſt ad oram maris innumerabilis.*

miſſæ cohæredibus habitauit *in caſulis* tantũ & tẽtoriis more viatorum & peregrinorũ,qui in alieno ſolo non ædificant. Quanquam enim in ea terra velut peregrini habitarent, non dubitabant tamen ſuam eſſe,quam promiſit deus:ſed velut peregrini in ea habitabant,aliam ſe in cælo patriam inquirere ſignificantes.Id enim eſt qđ ait: *Expectabat enim fundamẽta habẽtem ciuitatem*,hoc eſt, firmiſsimam,cuius artifex& conditor deus,ſcilicet cæleſtem patriam : hoc autẽ addidit Paulus , vt Iudæos à carnalibus promiſsionibus abſtraheret exemplo Abrahæ,qui terrenæ poſſeſsionis ſpem ad cæleſtia tranſtulit . Bene autem dixit Paulus , *qui vocatur Abraham* : quia antè fidem Abram tantum vocabatur , poſtmodum autem Abraham , quod multarum gentium pater interpretatur.

7.*Fide & ipſa Sarra*.quanquam Gene.18.nonnihil incredula ab initio Sarra videretur,quæ promittente deo filium,riſit:tamen poſtea timore perterrita credidit quòd fidelis eſſet deus , & potens quæ promiſerit præſtare : vnde & *virtutem in conceptione ſeminis accepit.* Græcè,δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε,id eſt,in ipſam ſeminis conſtitutionem vim accepit. Quum enim retinendi & attrahendi ſeminis,adeóque generandi, quòd ei muliebria defeciſſent , impos eſſet,ſed tamen potens effecta eſt : vnde etiam præter ætatẽ nonagenaria pepetit.Propter quod,inquit, *ab vno*,ſcilicet Abrahæ ſemine,*& hoc emortuo*,id eſt,inutili ad generationem ſiue ex ſe.

ſiue ob ſterilitatem & ſenium Sarræ, *orti ſunt*, ſubaudi filij: tanquam ſydera cęli & arena maris innumerabilis, id eſt, valde multi. Hyper bolica eſt locutio: quum tamen Iſaac tantum ex Sarra ſuſtulerit, re- ctè dicitur propter ſequentium nepotum multitudinē in plurali, ꝙ ab eo orti ſunt filij, nō enim hic agitur de Cethurę & Abrahæ filijs, ꝙ ij non ſint promiſſionis fi lij: ſed de filio Iſaac & ortis ab illo nepotibus.

8 *Iuxta fidem defuncti ſunt omnes iſti, non acceptis repromiſſionibus: ſed à longè eas aſpicientes & ſalu tantes, & confitentes quia peregri ni & hoſpites ſunt ſuper terram. Qui enim hæc dicunt, ſignificant ſe patriam inquirere. Et ſi quidem ip- ſius meminiſſent de qua exierūt: ha bebant utique tempus reuertendi. nunc autem meliorem appetunt, id eſt, cæleſtem. ideo non confunditur deus uocari deꝰ eorū. parauit enim* D

8. *Iuxta fidem.* Oſtendit pa- tres nōdum factas ſibi pro- miſſiones plenè aſſecutos eſ ſe, vt eos in expectādo lon- ganimes eſſe hortetur, di- cēs, Iſti omnes nimirū Abra hā, Iſaac, & Iacob, ad quos facta eſt de terra Chanaan promiſſio iuxta fidem. i. per fidem & cum fide defuncti ſunt, *nō acceptis repromiſſioni- bus*, quia promiſſionē hære- ditatis æternæ nondū plenè acceperunt in corpore & anima beati, *Sed à longe eas aſpicientes*, quia à longe in Chriſto futuram viderunt reſurrectionē: vnde de Abra- ham inquit, Sciens quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt deus, *& ſa lutantes eas à longe*, id eſt, de ea longè præuiſa gaudentes, quomodo nautæ longè portum inſpicientes, etiā ſi nondum peruenerint cum gaudio ſalutāt. Gręci huc addunt πεισθέντες. i. perſuaſi ſe tandē eas promiſſiones aſſecuturos, *& confitentes quia peregrini ſunt & hoſpites ſuper terram*, nequaquam in carnali terra promiſſa fixam ſpem po- nentes, in quo aliam ſe patriam in qua perpetuò habitent, quærere ſignificant. Confitentur autē ſe peregrinos eſſe ſicut Abrahā Gen. 23. Aduena ſum & peregrinus apud vos, date mihi ius ſepulchri. Quòd autem ex ipſis promiſſionibus nō intenderent in carnalem terram promiſſionis, oſtendit dicens: *Et ſi quidem ipſius meminiſſent de qua exierunt*. i. ſi Abraham, dum ſe peregrinum in terra Chanaan cōfitetur, à Meſopotamia, vnde exierat, peregrinū intelligeret ſe eſ- ſe, & in eo poſteri, tempus haberet & opportunitatē reuertēdi in il- lam, nunc autē dum ſeſe peregrinos in Chanaan agnoſcunt, nec ad terrā natiuitatis reuertuntur, oſtendunt peregrini vocabulo melio- rem ſe patriam inquirere. Ideo *non confunditur*. i. erubeſcit deus, illo- rū deus

rum deus vocari,quum toties dicat, Ego ſum deus Abraham, deus Iſaac,deus Iacob Parauit enim,inquit,illis ciuitatẽ Hieruſalem,ſcilicet cæleſtem,ſicut ipſe ait in euangelio, Venite benedicti patris mei,poſſidete paratum vobis regnum ab origine mundi.

9. *Fide obtulit Abraham Iſaac.*pergit oſtendere inſignem Abrahæ fi-

Gen. *illis ciuitatem.* 9 *Fide,obtulit Abra-*
22.a. *ham Iſaac:cùm tentaretur.& uni-*
Eccli. *genitum offerebat in quo ſuſceperat*
44.d *repromiſsiones. Ad quem dictũ eſt:*
Gen. *In Iſaac nocabitur tibi ſemen:arbi-*
21.b. *trans quia & à mortuis ſuſcitare*
Rom. *potens eſt deus.Vnde eum & in pa*
9.b. *rabolam accepit.* 10 *Fide,& de fu-*
turis benedixit Iſaac, Iacob, & E-
Gen. *ſau. Fide,Iacob moriens,ſingulos fi*
27.d, *liorum Ioſeph benedixit: & ado-*
& f. *rauit faſtigium uirgæ eius . Fide,*
Gen. *Ioſeph moriens de profectione fi-*
48.c. *liorum Iſrael memoratus eſt: &*
Gen. *de oſsibus ſuis mandauit.*
50.d.

dem,qui accepta promiſſione de multiplicãdo eius ſemine,non dubitauit immolare filium, confidens promiſſis dei, & credens quia etiã immolatum à mortuis ſuſcitare poteſt deus : vnde inquit Paulus,*& in parabolã illum accepit*.i.Abrahæ datus eſt Iſaac filius in ſimilitudinem:vterq; enim prçter rei geſtæ hiſtoriã,aliquid præfigurauit : quia ſicut Abrahã filiũ immolare voluit,ita Abrahã.i.gentiũ omniũ verus pater per fidem deus noſtra cauſa filiũ vnigenitũ Ieſum ĩmolauit: & ſicut Iſaac quãtũ in ſe fuit(erat enim parato animo) immolatus eſt,ita & pro nobis Chriſtus:ſed in hoc veritas figuram ſuperauit,ꝙ re vera immolatus eſt Chriſtus nõ Iſaac.

10. *Fide, & de futuris.*Fidem Iſaac oſtendit,qui Iacob & Eſau filiis futurorum bonorum largitus eſt benedictionẽ. Deinde de Iacob fide ſubdit,dicens: quòd Ephraim & Manaſſe filiis Ioſeph,benedixit fide,credens ſcilicet indubiè euentura,quæ illis pollicebatur bona,*& adorauit*,inquit,*faſtigium virgæ eius*,vbi Græci addunt ἐπὶ.i. ad faſtigium,& ita quidam locũ ex Hebræo Gręci verterunt. Hieronymus autem ex Hebręo vertit, Adorauit Iſrael dominum ad lectuli caput conuerſus. Hebræa autem vox anceps eſt, Græcorum autem ſenſus eſt,quòd adorauit Iacob dominum ad ſummitatem virgæ eius,id eſt,virgæ Ioſeph, quia imbecillis & ſenior, innixus. Photius tamen Græcus interpretatur quòd adorauerit Iacob *faſtigium virgæ Ioſeph*,id eſt,regnũ ipſius in filiis,vt in ipſa ſcilicet tribu Ephraim & Manaſſe,quæ decẽ tribub9 ſubiectis & ſeruiẽtib9,regnauit. Regnaturos ergo poſteros Ioſeph prçuidẽs Iacob,ĩ ſignũ futuri

illius regni faſtigium virgæ Ioſeph adorauit: vel vt alij dicũt ipſum Ioſeph adorauit, quem ſecundum Pharaonẽ totius Aegypti dominum ſciebat, quomodo & Heſter legitur adoraſſe virgam Aſſueri. Ipſius quoque fidem Ioſeph memorat, ꝙ ſcilicet moriens fide prænunciauit Hebręos in ſuam terrã reuerſuros, in qua fiducia adiurauit fratres vt ſua oſſa in terram Chanaan aſportarent.

II Fide, Moyſes natus, occultatus eſt menſibus tribus à parentibus ſuis: eo quòd uidiſſent elegantem infantem, & non timuerunt regis edictum. Fide, Moyſes grandis factus, negauit ſe eſſe filiũ filiæ Pharaonis: magis eligens affligi cũ populo dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem: maiores diuitias æſtimans, theſauro Aegyptiorum, improperium Chriſti. aſpiciebat enim in remunerationem. Fide, reliquit Aegyptum, non ueritus animoſitatẽ regis: inuiſibilem enim tanquam uidens ſuſtinuit. Fide, celebrauit paſcha & ſanguinis effuſionem: ne qui uaſtabat primitiua, tangeret eos. Fide, tranſierunt mare rubrum, tan

Exo. 2.a. Exo. 1.c. Exo. 2.b. E Exo. 12.d. Exo. 14.c.

II. *Fide Moyſes natus, occultatus.* Moyſi fidem explicaturus à parentum eius fide incipit, qui nihil veriti Pharaonis edictum de occidendis maſculis, natũ Moyſen cùm eleganti facie & leniter ridibũda vidiſſent, tribus mẽſibus occultarũt, ac demum quum per vagitum ſeruare non poſſent, fiſcellæ ſcirpeæ impoſitum ad Nili ripã expoſuerunt, fide credentes illum à deo liberatum iri. de hoc vide Exod. 1. & 2. Fide, Moyſes. Nũc ipſius Moyſi fidem declarat, qui quum filię Pharaonis charus eſſet, atque illi filij loco nutriretur, negauit eius ſe eſſe filium, malens cum populo dei affligi, quàm in delitiis aulæ cum filia Pharaonis iucunditatem ac fruitionem habere peccati *temporalem*, id eſt, momentaneam & tranſitoriam. Nam quod interpres habet temporalis, Græci legunt πρόσκαιρον, & refertur non ad τὸ ἁμαρτίας, id eſt, peccati: ſed ad τὸ ἀπόλαυσιν, id eſt, fruitionem, pro quo interpres vertit iucunditatem. peccatum autẽ vocat relictis in aduerſitate fratribus frui delicijs: quod neglexit Moyſes facere, maiores diuitias exiſtimans theſauro & diuitijs Aegypti j Pharaonis *improperiũ Chriſti.* Improperiũ autẽ Chriſti vocat afflictiones, murmurationes & inuidias, quas exemplo Chriſti à contribulibus ſuis ſuſtinuit. Sicut enim egregiè de ſe meritum & ſaluatorem ſuum Chriſtum iniuria & contumeliis Iudæi afficiebant: ſic & liberatorem ſuum Moyſen plerunque

iniuria

iniuria affeciſſe Hebræi leguntur,quas tamen iniurias & afflictiones Pharaonis theſauro prætulit,fide aſpici ns & ſperans in remuneratorem deum. Bene autem huius improperii meminit Paulus, vt exemplo Moyſi & Chriſti Hebræos conſoletur à ſuis contribulibus afflictatos. Fide,inquit,*reliquit Aegyptum, non veritus Regis animoſitatem*,ſiue iracundiam & ferociam.vtrunq; enim hoc loco ſignificat ὁ θυμὸς. Húc locum Græci exponunt de fuga Moyſi,quando accuſa tꝰ de occiſo Aegyptio fugit in terrā Madian : ſed quum Exod.2. hiſtoria doceat ꝓ metu Pharaonis fugerit,neque hoc loco fugiendi ſit verbū ſed relinquendi,præſtat intelligere de generali egreſſu Aegypti,quando nihil veritus perſequentē Pharaonem fide reliquit Aegyptū,& inde Hebræos eduxit,nō dubitans affuturū ſibi deum: hoc eſt enim quod ait,*inuiſibilē enim tanquam videns ſuſtinuit*,id eſt,deum quem non videbat,perinde ac ſi vidiſſet, remuneratorem ſuſtinuit & expectauit.Eadem quoque fide phaſe ſiue paſcha celebrauit, & agni ſanguine ſuperliminaria domus & poſtes aſperſit,vt exterminatoris angeli & primogenita occidentis furorem euaderent. Qui quidem agnus & agni ſanguis Chriſtum Chriſtique paſſionem per quam liberati ſumus,deſignat:vide hiſtoriam Exod.12. Eadem fide, duce Moyſe, mare rubrum pedibus aggredi non dubitarunt, quod per fidem illorum apertū & diuiſum viam illis tanquā per aridam fecit,quod ſine fide ingredi tentantes Aegyptij perierunt.

F *quam per aridam terram:quod experti Aegyptij,deuorati ſunt.* 12 *Fide , muri Hierico corruerunt , circumitu dierum ſeptem. Fide, Raab meretrix non periit cum incredulis:excipiens exploratores cum pace . Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Sampſon, Hiephthae, Dauid, Samuel, & prophetis : qui* 13 *per fidem uicerunt regna, opera-*

Ioſue. 6.c. Ioſue. 6.d. & 2. a.

12. *Fide,muri Hierico*.de fide filiorum Iſrael loquitur, qui non dubitauerunt duce Ioſue ſine armis Hierico ſe poſſe capere: de quo & ſeruata Raab,vide Ioſue ſexto,& de ſeruatis à Raab exploratoribus Ioſue ſecundo, de reliquorum fide, quos Paulus ſummatim annumerat,vide in bibliis ſuo loco: de Gedeone Iudicū ſexto, de Barac quarto,de Sampſone decimoquarto,decimoquinto,& decimoſexto.de Iepte vndecimo. de Dauid, & Samuele in libris Regum,ſimiliter & de aliis prophetis,vide ſuo loco.

13. *Per fidem*.hi,inquit, fide vicerunt regna. nam Abraham reges deuicit,

deuicit,ſimiliter Moyſes & Ioſue & Dauid, *operati ſunt iuſtitiam*,in deum & proximos iuſti.*adeptiſunt promiſſiones*,hoc non de omnibus neque de omnibus promiſſionibus,quia paulò antè dixit, nondum acceptis repromiſſionibus,ideo de Abraham intelligere potes. qui de Sarra ſterili ſemen habuit: & de Dauid,qui in ſolio ſuo ſedẽtem filium vidit. *Obturauerũt ora leonũ*,vt Sampſon & Daniel. *Extinxerunt impetum ignis*,ſicut tres pueri ſocij Danielis, iuſſu Nabuchodonoſor in fornacem miſſi. *effugauerunt aciem gladii*, id eſt, hoſtium fortitudinem à ſe repulerunt. Græci tamẽ ſecus legũt,ſcilicet ἔφυγον,id eſt, effugerũt,quòd ſcilicet perſequentes ſe hoſtes effugerunt:ſicut Helias Ieſabel furorem,& Saulis Dauid fide effugerũt & deuitarunt.*conualuerunt de infirmitate*, ſiue de infirmitate captiuitatis Babylonicæ,quãdo permittẽte Cyro Hieroſolyma reuerſi ſunt,ſiue de ægrotatione, vt de Iob & Ezechia legimus & de Dauid.*fortes facti ſunt in bello*,vt Ioſue & alij Iudices,Dauid & Machabæi.*Caſtra verterunt exterorum*. Græcè παρεμβολὰς ἔκλιναν τῶν ἀλλοτρίων.hoc longè elegantius vertit interpres, quàm qui vertit, incurſiones auerterunt exterorum:eſt enim παρεμβολὴ tentoriorum ordo conſertus,ordinatione caſtrenſi conſtans. Senſus eſt ergo.Caſtra exterorum,id eſt,alienigenarum gentium inclinauerunt, & omnium caſtrorum ordinem perturbarunt,in illa per fidem inuadentes. *Acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos*,id eſt,nonnullæ mulieres fide reſurrectionem poſſibilem credentes, ob illam acceperunt *mortuos ſuos*,id eſt,filios ſuos, quos illis ſuſcitarunt prophetæ,ſicut Helias Sareptanæ viduæ,& Sunamitidis filium Heliſeus ſuſcitauit. *Alii diſtenti ſunt*. Græcè ἐτυμπανίσθησαν, id eſt, velut tympani corium cruciatibus diſtenti vel verberati ſunt,prout ſolet tympanum, ac fuſtibus contuſi ſunt.id enim ſignat etiam τυμπανίζεσθαι,& ſic Græci exponunt.

ti ſunt iuſtitiam,adepti ſunt repromiſſiones,obturauerũt ora leonum, extinxerunt impetum ignis,effugerunt aciem gladij,conualuerunt de infirmitate,fortes facti ſunt in bello, caſtra uerterunt exterorum, acceperunt mulieres de reſurrectione mortuos ſuos . alij autem diſtenti G
ſunt,non ſuſcipientes redemptionẽ: ut meliorem inuenirẽt reſurrectionem. Alij uerò ludibria & uerbera experti,inſuper & uincula & carceres:lapidati ſunt,ſecti ſunt,tẽtati ſunt,in occiſione gladij mortui ſunt,

Hieremias enim inſtar tympani diſtentus eſt. Sic autem affecti & afflicti, *non ſuſcipientes redemptionem*, id eſt, à præſentibus ſupplicijs liberationem, vt meliorem ac potiorem inuenirent reſurrectionem, ad tantò maiora præmia reſuſcitati, quantò grauiora paſſi ſunt ſupplicia.

14 *circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, anguſtiati, afflicti: quibus dignus non erat mundus, in ſolitudinibus errãtes, in mõtibus & ſpeluncis, & in cauernis terræ.* 15 Et *hi omnes teſtimonio fidei probati, non acceperunt repromiſſionem, deo pro nobis melius aliquid prouidente, ut non ſine nobis conſummarentur.*

ARGVMENTVM *Cap.12.*

¶*Hortatur eos exemplo* Chriſti *ad fortiter ferendas afflictiones, quòd illæ ſint argumenta diuinæ in nos charitatis, & ex his multus tãdẽ fructus ſurgat: deinde ad pacem & concordiam inuitat, & ad* Chriſto *obaudiendum.*

14. *Circũierunt in melotis, &c.* μηλοτή, Græcis dicitur ouilla pellis vnà cum lana, ſiue ouillum exuuium, ἀπὸ τȣ̃ μήλȣ, quod ouem ſignificat. Egeſtatem autem veterum patrum indicat, quorũ bona pars caprarum & ouiũ tantum pellibus veſtirẽtur. Quòd autem ait, *circumierunt*, indicat eos certam ac quietam mãſionẽ nõ habuiſſe, ſed huc illuc peruagatos perſequentibus aduerſarijs. vnde ſubdit, egẽtes, afflicti, *quibus* tamen vt interim nihili fierent mundo, *dignus nõ erat mundus*. i. qui mũdo mũdaniſque & omnib⁹ quæ in mundo ſunt, longè ſuperiores erant, interim in montibus & ſpeluncis latitantes, vt Helias alijque prophetę: atque ita tantis viris indignus erat mundus.

15. *Et hi omnes.* enumeratis illorum fide, & pro ea afflictionibus toleratis, conſolatur Hebræos, ſi non tam citò liberentur à ſuis afflictionibus, aut tam citò quàm velint, præmientur, quia hi omnes fidei teſtimonio probati *non acceperunt repromiſſionem*, perfectionem ſcilicet, quæ eſt animæ & corporis beatificatio, de qua Eſaias ait: ĩ terra ſua duplicia poſſidebunt, ſcilicet, in terra viuentium & corporis & animæ gloriam. hanc repromiſſionem nondum acceperunt deo aliquid melius pro nobis prouidente, ac melius nobis proſpiciẽte, vt non ſine nobis cõſummẽtur, id eſt, ne ſine nobis perfectionem glorificationis corpore & anima accipiant. ſimul enim reſurgentibus electis omnibus erit conſummata glorificatio.

1. *Ideoq; & nos*, id eſt, quum tantam habeamus nubem teſtium impoſitam, Græcè περικείμενον, id eſt, circũiacentẽ nos, hoc eſt, quũ vndique tot patriarchas & patres videamus diuini in afflictionibus auxilij teſtes. Bene autem nubem illos appellat, quorum doctrina & exemplo gratiæ cæleſtis imbre ſumus irrigati. Talem ergo nubem teſtium quum habeamus, deponamus omne pondus terrenarum affectionũ & peccatum nos circunſtãs, Græcè εὐπερίστατον.i. tenaciter inhærens, vt per patiẽtiam curramus ad propoſitum nobis certamẽ, quãquã nonnulli Græci carent ad præpoſitione, etſi idem ſenſus eſt, ſcilicet vitã hãc quæ militia eſt ſuper terrã, & in qua nobis continue cũ mũdo, carne & diabolo conflictationes ſunt, per patientiã curramus.i. patienter tranſigamus: & nequando deficiamus, habemus, ĩquit, fidei & ſpei noſtræ authorẽ & principem & conſummatorẽ, in quem intendere nos oportet, Chriſtum Ieſum, *qui propoſito ſibi gaudio*.i. vt inquit Nazianzenus, quum liceret ſibi paternis frui deliciis, nec mortem guſtare, confuſione tamen & ignominia cõtempta ſuſtinuit crucem: ob quam ſui abiectionem nunc in dextera dei ſedet. in hũc ergo, inqt, animũ intẽdite, & animo repetite qualem à peccatoribus ipſe innocens, ipſe deus aduerſus ſemetipſum ſuſtinuerit *contradictionem*. cõtradictionis aũt noĩe oẽs Chriſti afflictiones & ĩiurias comprehendit. Ad hæc ergo cogitate vt non fatigemini animis deficiẽtes, dũ veſtra cauſa lõgè plura perpeſſum Chriſtum intelligetis.

CAP. XII.

[1]Deóque & nos tantam A
i habentes impoſitam nu Rom.
bem teſtium: deponen- 6.a.
tes omne pondus & circunſtãs nos Colo. 3.b.
peccatum, per patientiam curram[9] ephеſ.
ad propoſitum nobis certamen, aſpi 4.e.
cientes in authorem fidei, & conſummatorem Ieſum: qui propoſito ſibi gaudio ſuſtinuit crucem confuſione contempta, atque in dextera ſedis dei ſedet. Recogitate enim eũ qui talem ſuſtinuit à peccatoribus aduerſum ſemetipſum contradictionẽ: ut ne fatigemini animis ueſtris deficientes. [2] *Nondum enim uſque* B
ad ſanguinem reſtitiſtis, aduerſus peccatum repugnantes, & obliti eſtis conſolationis, quæ uobis tãquã filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli Prou.
negligere diſciplinam domini: ne- 3.b.
que fatigẽris, dum ab eo arguẽris. Apoc. 3.d.

2. *Nondum enim, &c.* quaſi diceret parum eſt quòd conuicia perpuliſtis,

ſtis,facultatibus veſtris eſtis ſpoliati,*nondum enim vſque ad ſanguinē*. i.mortem reſtitiſtis aduerſus peccatum repugnantes,id eſt,vel aduerſus infidelitatem,quæ principaliter peccatum dicitur,vel aduerſus quodlibet aliud peccatum. Chriſtus ergo vſque ad ſanguinem reſtitit,vos nondum huc vſque:& tamen obliti eſtis conſolationis

Quem enim diligit dominus, caſtigat: flagellat autem omnem filium quem recipit. In diſciplina perſeuerate. Tanquam filiis, uobis offert ſe deus. Quis enim filius, quem nō cor
C *ripit pater? Quòd ſi extra diſciplinā eſtis, cuius participes facti ſunt omnes: ergo adulteri & non filii eſtis.* [3] *Deinde patres quidem carnis noſtræ: eruditores habuimus, & reuerebamur eos. Num multo magis obtemperabimus patri ſpirituum, & uiuemus? Et illi quidem in tempore paucorum dierum, ſecundum uoluntatem ſuam erudiebant nos: hic autem ad id quod utile eſt, in recipiendo ſanctificationem eius. Omnis autē diſciplina in præſenti quidē uidetur non eſſe gaudii, ſed mœroris. Poſtea autem fructum pacatiſſimum exercitatis per eam, reddet*
D *iuſtitiæ. Propter quod remiſſas manus & ſoluta genua erigite: & greſſus rectos facite pedib⁹ ueſtris. ut non claudicans quis erret: magis*

quæ vobis vt filiis loquitur, dicens,fili mi,&c. quib⁹ verbis ex Salomone allegatis probat Paulus afflictiones à deo immiſſas, eſſe paternæ in nos amicitię argumentū: quinimò ex ipſa domini correctione & diſciplina nos eſſe:nec aliter eſſe poſſe dei filios,vnde ait,*quod ſi extra diſciplinam eſtis*.i.ſi omnino afflictionum expertes, quarū ſancti omnes participes facti ſunt,non eſtis germani filij dei,ſed adulteri aut veri⁹ adulterini.i.illegitimi.Græcè νόθοι.i.ſpurij.Omnib⁹ autē locis hic τὸ diſciplinā καὶ τὴν παιδείαν, pro caſtigatione,ac paulo ſeueriore animaduerſione ſumere debemus. Vbi autē noſter īterpres habet in diſciplina perſeuerate,Gręc.habēt ἐν παιδείαν ὑπομένετε.i.ſi diſciplinam & correptionem ſuſtinetis, tāq̄ filij,&c.Interpres legit ἐν παιδείᾳ.

3.*Deinde patres,&c.*humana ſimilitudine oſtendit dei caſtigationes patiēter nos ferre debere,quoniam ſi patres carnis noſtræ.i.carnales habuim⁹ *eruditores*,aut ſeueriuſculos magis caſtigatores.vtrunque enim ſignificat τὸ παιδευτὰς,& eos tamē patienter venerabamur:nónne magis deo *patri ſpirituum*.i.animarum noſtrarum parenti & authori,

quas

quas ex nihilo condidit obtemperabimus caſtiganti, & viuemus? Nam qui deum caſtigantem patienter non recipit, ne is quidem viuit, quia à vera ſeſe vita abalienat. Quòd autem magis obedire deo debeamus quàm parentibus, probat, dicens, quia parentes non ad noſtram ſemper vtilitatem, ſed plerunque iuxta ſuam voluntatē ac pro arbitrio nos *erudiebant*, ſiue magis caſtigabāt: ac ne id quidem diu, ſed in tempore paucorum dierū, quandoquidem vel manumiſſi tempore, parentum caſtigationi iam non ſunt obnoxij filij: quòd ſi ob grauē caſtigationem quæ plerunque nihil nobis fructus afferret, caſtigantibus parentibus non reluctabamur, quantò magis parere deo debem[9] nos caſtiganti & afflictiones inferenti ad id quod vtile eſt. i. ad noſtrā vtilitatem, *in recipiendo*. i. ad recipiendam ſanctificationem eius: dū enim à domino corripimur, diligimur & ſanctificamur: vt autem ad caſtigationem ferendam magis cohortetur, ſubdit, etſi nunc omnis caſtigatio iuxta communem mundi opinionem non gaudiū ſed mœrorem annexum habere videtur: poſtea autem in futuro ſeculo per eam exercitatis fructum iuſtitiæ reddet pacatiſſimū, quaſi diceret: nunc tribulamini & inter tot afflictiones turbulenti nec animo quieto eſtis, quòd ſi patienter eas tuleritis, tandem fructum iuſtitiæ ac remunerationis placidum ac quietum referetis, *propter quod remiſſas manus & ſoluta genua erigite.* Antea dixit propoſitū nobis certamen curramus, quod athletarum eſt & pugilum, quibus validas manus ad luctandum, & fortes pedes ad currēdum eſſe oportet: nunc autem metaphoram perſequens remiſſas animi manus & ſoluta mentis genua iubet erigere, hoc eſt, ne animū deſpondeāt, nec ſint mente pigra & deſide in ipſis afflictionibus. *Et greſſus rectos*, inquit, *facite pedibus veſtris*. i. rectam intentionem in operib[9] veſtris habete, vel greſſus rectos facite. i. rectà incedite nec alteram in partem claudicate: vnde ſubdit, vt ne claudicans quis erret. ſic Eſaias 35. cap. Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate, hoc eſt, forti & conſtanti animo eſtote. Omnibus autē his verbis innuit Paulus, quòd ſi ſanari ab his afflictionibus velint, conſtāti illis & patienti animo eſſe opus eſt.

autem ſanetur. 4 *Pacem ſequimini* Rom. 12. d.
cum omnibus, & ſanctimoniam:
ſine qua nemo uidebit deum. con-

4. *Pacem ſequimini.* poſtquā eos ad patientiā ſufficiēter hortatus eſt, nūc ad mutuā cōcordiā morúmq; puritatē inuitat, dicēs, pacē ſeqmini, Grecè διώκετε. i. perſequimini cū omnibus, etiā recuſantibus,

vt Dauid

vt Dauid qui dicebat, Cum his qui oderunt pacem eram pacific⁹. Pacem autem mutuam dicit concordiam & charitatem. ad pacem autem addidit & ſanctimoniam, hoc eſt, corporis animique puritatem, ſine qua nemo videbit deum. Nihil enim immundum in ſanctam ciuitatem introire poteſt. Hæc ergo perſequimini interim cōtemplantes. Græcè ἐπισκοποῦντες. i. diligenter inſpiciētes, *ne quis deſit gratiæ dei*, id eſt, gratia dei deſtituatur. Vult enim non ſui tantum quenque ſed aliorum etiam habere curā: videte quoque ne qua radix amaritudinis ſurſum germinās impediat, Græcè ἐνοχλῇ, id eſt, obturbet dei gratiam. A*maritudinem* autem poſſumus vel animi indignationem & irā quæ pacem interturbat, intelligere: vel infidelitatis peccatum, vel quodlibet. vult ergo nos omnem peccati radicem euellere, ne per illam multi inquinentur: quiá vt radix ſerpit, atque ſe in multas partes findit, & in altum germinat euaditque in ramos, ita ad multos peccatū permeat per imitationem & cōſenſionem, atq; in multos ramos multáſque ſpecies ſi ſemel radicem in homine fixerit, exurgit.

templantes ne quis deſit gratiæ dei: ne qua radix amaritudinis ſurſum germinans impediat, & per illam inquinentur multi. [5] Ne *quis forni*
Gen. *cator, aut prophan⁹ ut* E*ſau: qui pro*
25. d. *pter unam eſcam uendidit primiti-*
E *ua ſua. ſcitote enim quoniam &*
Gen. *poſtea cupiens hæreditare benedi-*
26. f. *ctionem, reprobatus eſt. non enim inuenit pœnitētiæ locum: quanquā*

5. Ne *quis fornicator*. referendus eſt hic locus ad id quod præceſſit, pacem ſequimini & ſanctimoniam, contemplantes ne quis, ſub. ſit inter vos fornicator, ſed puri omnes ſitis, *aut prophanus vt Eſau, qui propter vnam eſcam vendidit primogenita ſua*. Nota eſt hiſtoria Geneſeos 25. de Eſau, qui pro edulio lenticulæ ius progenituræ Iacob fratri vendidit. Erant autem id ætatis primogeniti ſacerdotes, vnde & rectè *prophanus* dicitur, qui inſigne dei donum temerarit, nec pluris quàm lenticulæ pulmentum fecerit. Penè omnes hoc loco & Græci & Latini prophanum gaſtrimargum & gulæ deditum interpretantur, aiuntque Eſau exemplo, gulæ notari quoſdam ex Hebræis. Mihi autem non tam gulæ notādus Eſau videtur quàm, vt ita dicam, irreligioſitatis, qui excellens dei donum vſqueadeo nihili fecerit, eiúſque exēplo argui Hebræos qui donum ac perceptam dei gratiam nihili facerent, tēporali voluptati plerunq; eā cōmutantes, in hoc Eſau ſimiles, de quo ait Paulus, ꝙ

poſtea

poſtea cupiens hæreditare benedictionem ſicut Geneſis 27.multis eam precibus poſtulaſſe legitur,*reprobatus eſt*, atque à ſua poſtulatione reiectus: Græci enim de reprobatione non dei ſed patris,hũc locum interpretantur,& conformiter locum ſequẽtem interpretari poſſumus.Non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cũ lachrymis inquiſiſſet eam.

cum lachrymis inquiſiſſet eã.[6] *Non enim acceſsiſtis ad tractabilem montem & acceſſibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellã, & tubæ ſonum, & uocem uerborum(quam qui audierunt, excuſauerunt ſe,ne eis fieret uerbum.Non enim portabant,quod dicebatur,Et ſi beſtia tetigerit montem:lapidabitur.Et ita terribile erat quod uidebatur.Moyſes dixit,exterritus ſum* Exod. 19. b. & 20 c. Exo. 19. c.

Quanquam enim hic penè omnes interpretantur pœnitentiam pro peccatorum venia, quam lachrymis nõ meruit,quòd illæ magis inuidẽtis quàm pœnitentis eſſent, vt manifeſtauit dicens,Venient dies luctus patris mei & occidam Iacob fratrem meum. Tamẽ mihi videtur hic pœnitentia pro facti mutatione ſumi poſſe,quomodo vulgò dicimus de re iam facta quæ infecta fieri non poteſt,aut de iam trãſacta & rata conuentione,quòd pœnitere ibi nihil prodeſt:ſic quanquam pœniteret Eſau venditæ primogenituræ,locum tamen non habuit ea pœnitentia,ad quam neque ex cõſequenti ad benedictionem redire potuit, quanquam cum lachrymis eam à patre poſtulaſſet,ſicut Geneſis vigeſimoſeptimo,eiulatu magno fleſſe legitur.hoc autem exemplo deterret Hebræos Paulus ne perceptam dei gratiam prophanent,ne fortè cum Eſau ad eã redire volentes,abijciantur.

6.*Non enim acceſſiſtis,&c.* Ante dixit,Sectamini pacem & ſanctimoniam,& ne fornicatores ſitis, ac prophani:non enim acceſſiſtis ad tractabilem montem. pro tractabilem autem Græcè eſt ψηλαφωμένῳ ὄρει,id eſt,ad palpatum montem ſiue contactum . neque puto vt quidam aſſeruit,mõtem Sina de quo hic agitur,dici à Paulo cõtactum per antiphraſin,quod cum nemo auderet contingere : ſed contactum appellari Paulo ſiue palpabilem,quaſi dicas ſenſibilem: vt ſit ſenſus,non acceſſiſtis ad Sina montem illum ſenſibilem & accenſum ſiue ardentem:ſed ad ſpiritualem & cæleſtem mõtem Sion Hieruſalem cæleſtem,*& acceſſibilem ignem*.pro acceſſibilem Græcè eſt κεκαυμένῳ πυρὶ , id eſt, accenſum ignem, vnde puto interpretẽ vertiſſe accẽſibilem, ſed librariorum vitio errorem inoleuiſſe.ſen

ſus

ſus huius loci eſt, Non ſitis fornicatores & prophani. non enim acceſſiſtis ad montem Sina vbi lex data eſt, tractabilem & palpabilē, neque ad accenſum vel ardentem ignem & turbinem & caliginē & procellam & tubæ ſonum: quæ omnia quum lex lata eſt in mōte Sina apparuerunt, vt Exod. 19. & 20. legitur, neque acceſſiſtis *ad vocem verborum*. i. ad terribilem dei vocem è monte loquentis, quam qui audierūt timore perterriti *excuſauerūt ſe*, Græcè παρῃτήσαντο, id eſt, deprecati ſunt, *ne eis fieret verbum*, id eſt, ne per ſe ad eos deus loqueretur, dicentes, loquere tu nobis, non loquatur nobis dominus, ne fortè moriamur. *Nō enim portabant quod dicebatur*, id eſt, dei vocem loquentis ferre non poterant, vel ferre non poterant id quod dicebatur, & Moyſi dictum eſt ſcilicet, Et ſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur: horrendum enim erat quòd non modò homo rationis capax, ſed beſtia quoque accedens lapidari iubetur. vnde ſubdit, *Et ita terribile*, id eſt, adeò terribile erat quod videbatur. Moyſes enī dixit, Exterritus ſum & tremebundus. Hęc verba Moyſi, in biblijs non inueniuntur, exiſtimandum fortaſſis Pauli tempore aliquos fuiſſe, quos nunc non habemus libros in ſynagoga receptos, vbi ſcripta erant. Vult autem his verbis oſtendere Paulus culpabiliores eſſe Chriſtianos Hebræos ſi Chriſto nō paruerint quàm olim Iudęos, quòd illi tot portentis & viſis perterriti, neq; ad montem accedere neque dei vocem exaudire poſſent loquentis: tātum ſecum tremorem afferebat: Vos autē, inquit, ſi fornicatores & prophani eſtis, nihil habetis quod excuſare queatis. Non enim terribilia iſta vobis contigerunt, neque acceſſiſtis ad montem, &c.

& tremebūdus). 7 *Sed acceßiſtis ad Sion montem, & ciuitatem dei uiuentis, Hieruſalem cæleſtē, & multorum millium angelorum frequentiam, & eccleſiam primitiuorum, qui conſcripti ſunt in cælis, & iudicem omnium deum, & ſpiritus iuſtorum perfectorum, & teſtamen-*

7. *Sed acceßiſtis.* Oſtendit beneuolentiorem deum ſe illis præſtitiſſe quàm olim Iudæis, maioribúſq; ab eo beneficijs illos affectos, quo minus ſunt excuſabiles. Non enim, inquit, acceſſiſtis ad palpabilem montem Sina, ſed ad ſpiritualem montem Sion, & ciuitatem dei viuentis Hieruſalem cæleſtem, ſcilicet cælum ipſum, ad quod iam ſpe acceſſimus, *& multorum millium angelorum frequentiam.* non enī vulgaris turbæ & mortalium hominum, ſed angelorum conſortes, & conciues effecti eſtis immortalium, & infinitorum. Nā hoc loco

millia, & Græcum *μυριὰς* quod decem millia ſignificat, pro infinito numero ponitur. Et acceſſiſtis, inquit, *ad eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cælis.* Primitiui autem ſiue primogeniti, nam id ſignificat verbum Græcum πρωτότοκος, dicuntur fideles quorum nomina ſcripta ſunt in cælis. Nam etſi omnes tum electi, tum reprobi creatione filij dei ſunt, prę illis tamẽ primogeniti ſunt adeóque regni hæredes, electi. Vult ergo Paulus quòd ipſi electi ſunt à deo, & inter dei primogenitos habiti. Et acceſſiſtis, inqt, *ad iudicẽ oĩm deũ,* ſcilicet Chriſtum, cui omne iudicium dedit pater. Tantò ergo maior illis gratia facta quàm olim Iudæis, quòd Iudæi nõ modo deũ audire non ſuſtinerent loquentem, ſed ne ad montem quidem vnde loquebatur accedere poſſent. Chriſtiani autem ad ipſum Chriſtum facilè accedunt deum & iudicem omnium, *& ſpirituum iuſtorum perfectorum.* hoc loco pro ſpirituum Græci legunt ſpiritus ĩ pluralí, vt ſit ſenſus, quòd Chriſtiani acceſſerunt ad ſpiritus .i. animas iuſtorum & perfectorum .i. cum ſanctis animabus fœlicitatis æternæ conſortes facti ſunt. Noſter legit πνευμάτων .i. ſpirituum, & refert ad iudicẽ, vt ſit ſenſus, quòd Chriſtus iudex eſt omnium etiam iuſtorum & perfectorum ſpirituum, hoc eſt, animarum, quibus verbis nonnihil eos terret, ne ſcilicet ſi tot dei beneficia tantámq; beneuolentiam neglexerint, ſeueritatem tandem iudicantis experiantur. Ad beneuolentiam tamen iterum redit dicens, Et acceſſiſtis ad noui teſtamenti mediatorẽ Ieſum, quaſi diceret, nihil eſt quòd horribilem dei patris vocem formidetis, qui noui teſtamenti mediatorem habetis Ieſum, per quem dei mandata facilè intelligatis: quippe qui ſequeſter ſit, & proxeneta inter deum & vos, ad quem facilè acceſſiſtis, & ad aſperſionem quoque ſanguinis *melius loquentem quam Abel,* id eſt, ad Chriſti paſſionem acceſſiſtis, & diuinæ gloriæ per eius ſanguinem participes eſtis effecti, qui quidẽ ſanguis Chriſti melius, ſiue vt Græci habent κρείττονα, id eſt, meliora, & potiora loquitur quàm ſanguis Abel. Ille enim vindictam clamabat aduerſus fratrem, ſanguis autem Chriſti in eum confidentibus paratã veniam remiſſionẽmque clamat, & vitam largitur.

ti noui mediatorẽ Ieſum, & ſanguinis aſperſionẽ melius loquẽtẽ quàm Abel. 8 *Videte ne recuſetis loquẽtẽ. Si enim illi nõ effugerũt, recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur:*

8. *Videte ne recuſetis.* poſtquam illos maioribus beneficiis affectos, deúmque familiariorem habere oſtendit, adeóque maioris præ-

uaricationis

uaricationis reos,ſubdit,itaque videte ne loquentem ad vos Ieſum recuſetis,& auerſemini: loquitur enim vobis per euangelium,per propoſita præmia,per ſuos miniſtros & prædicatores. Si enim patres noſtri non effugerunt,ſub.vindictam dei,Moſen recuſantes & auerſantes,qui ſuper terram loquebatur: multò minus nos qui de

multo magis nos qui de cælis loquẽtem nobis,auertimus.cuius uox mouit terram tunc: nunc autem repro- G
Aggæi 2.b. *mittit,dicens,Adhuc ſemel: & ego mouebo non ſolum terram, ſed & cælum. Quòd autem adhuc ſemel dicit: declarat mobilium tranſlationem tanquam factorum, ut maneant ea quæ ſunt, immobilia.*

cælo loquẽtem nunc in ſuo euangelio Chriſtum auerſamur,effugiemus: cuius quidem vox tunc quum lex in monte Sina ferretur, commouit cælum & terram, adeóque terribilis ipſíque populo tremendus apparuit. Nunc autem ſi eum neglexerimus, terribilior multò apparebit: cuius effectus terribilis,argumẽtum eſt quòd cælum,& terram ſe concuſſurum Aggæi 2.promittit,dicens: Adhuc ſemel & ego mouebo nõ ſolum terram, ſed etiam cælum. qui locus etſi,vt illic Hieronym. interpretatur, de primo Chriſti aduentu intelligi poteſt,non inepte tamẽ ad ſecundum Chriſti aduentum applicat Paulus,quando veniente in iudicium cum gloria domino, mouebuntur & cælũ & terra,vt in meliorem immutentur formam:hoc autem ait Paulus,vt terrorem incutiat dei verbum negligentibus. Quòd autem ait ſemel, declarat mobilium tranſlationem tanquam factorum, hoc eſt, quòd ſemel tantum ait cælum & terram ſe concuſſurum, declarat *mobilium*,Græcè τῶν σαλευομένων,id eſt,turbulentorum & fluctuantium terræ & cæli *tranſlationem*, id eſt, immutationem, eorum inquam mobilium & fluctuantium, nec certam quietẽ habentium, *tanquam factorum*,id eſt, tanquam rerum creatarum naturáque ſua interiturarum.commouebit enim omnia, & mutabit, *vt maneant ea quæ ſunt*,id eſt,cæli & terra quæ nunc videmus,*immutabilia*,id eſt,corruptioni poſtea non obnoxia:commouebuntur enim,& mutabuntur,vt quieſcant,& immutabilia permaneãt,quomodo prædicens Dauid aiebat Pſal.75. Terra tremuit,& quieuit, quum exurgeret in iudicium deus. Quòd ſi iſta nunc terrena ac naturæ interituræ, immobilia ſunt futura: longè magis immutabile ac perpetuum futurum eſt regnum dei,vnde ſubdit.

9. *Itaque regnum,&c.* id eſt,ideo ſpe regnum dei immobile,ac perpetuum apprehendentes,habemus gratiam,ſcilicet fidei,ſpei,charitatis,& patientię,per quam placentes deo,illi ſeruiamus *cum metu*, formidantes vt iudicem,*& reuerentia*, reuerentes & venerantes vt patrem.deus enim noſter ignis conſumens eſt.ideóque ſi negligẽtes,& irreuerentes fuerim⁹, nolite adeò de bonitate cõfidere,quin ſeueritatem formidetis;eſt enim velut ignis conſumens, qui nos vel in momento conſumere poſſit & perdere.

9 *Itaque regnum immobile ſuſcipiẽtes,habemus gratiam:per quã ſeruiamus placentes deo cum metu & reuerẽtia. Etenim deus noſter,ignis conſumens eſt.* Deu. 4.d.

ARGVMENTVM Cap.13.

¶ *Parænes habet hoc caput, præfectos aũt ſuos & vinctos illis cõmẽdat,noui altaris nouiq; ſacrificii mentione facta: demum illorum preces efflagitans, & viciſſim illis bene precatus, ſalutationibus epiſtolam claudit.*

CAP. XIII.

1 C*Haritas fraternitatis maneat in uobis. Et hoſpitalitatem nolite obliuiſci:per hãc enim placuerunt quidam, angelis hoſpitio receptis.* A Rom. 12. a. 1. Pe. 4.c.

1. *Charitas fraternitatis maneat in vobis,&c.* Quum periclitaretur in eis inter tot afflictiones mutua charitas & fraternitas, illius eos admonet,& hoſpitalitatis, exẽplo antiquorum patrum Abraham,& Loth,dicens:per hanc enim placuerunt quidam angelis hoſpitio receptis. Videtur hic errore librariorum irrepſiſſe placuerunt pro latuerunt, quum Græcis omnino,non ſit placendi verbum,ſed ἔλαθόν τινες ξενίσαντες τȣ̀ς ἀγγέλȣς. hic loquẽdi mod⁹ Gręcorũ, Latinis eſt inſuetus. Verti autem poteſt, Per hanc enĩ quidam angelos hoſpitio exceperunt, neſcientes angelos eſſe, ſicut ἔλαθον λαλήσας ad verbum ſignificat latui locutus, ſed Latine verti poteſt, imprudens locutus ſum.His autem verbis Abraham & Loth hoſpitalitatis meminit, qui hoſpitio exceperunt angelos, quum puros homines crederent, alioqui non magna digni laude ſi angelos eſſe reſciſſent.Si interpres placuerunt vertit,aliud indubiè Græcè legit,nec ſenſus eſt incommodus, placuerunt enim angelis hoſpitio receptis Abraham & Loth,quando pro gratia hoſpitij Loth angeli liberarunt.

2.Mementote

2. *Mementote.* vult eos fraternitatem,& charitatem exercere erga vinctos.mementote,inquit, vinctorum *tanquam ſimul vincti*,id eſt, perinde ac ſi vincti eſſetis, illorum mementote, illiſque ſubuenite perinde ac vobis vinctis ſubueniri velletis,*& laborātiū*, Græcè κακοχουμένων, id eſt,afflictorum & eorum qui quacunque neceſſitate premuntur,mementote,inquit,eorum, illis ſubuenite *tanquam & ipſi in corpore morantes*, id eſt, tāquam iiſdem afflictionibus corpus obnoxium habentes, ideóque nō ignari quātum illi patiūtur.

[2] *Mementote uictorum,tanquam ſimul uincti: & laborantium, tanquam & ipſi in corpore morantes.* [3] *Honorabile connubium in omnibus: & thorus immaculatus.Fornicatores enim & adulteros iudicabit deus. Sint mores ſine auaritia: contenti præſentibus. Ipſe enim dixit,Non te deſeram neque derelinquam. ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor:non timebo quid faciat mihi homo.* [4] *Mementote præpoſitorum ueſtrorum,qui uobis locuti ſunt uerbum dei:quorum intuentes exitum cōuerſationis,imitamini fidē.Ieſus Chriſtus heri & hodie:ipſe & ī ſecula. Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci.Optimū eſt enim, gratia ſtabilire cor, non eſcis quæ nō profuerunt ambu-*

Ioſue 1.a. Pſal. 117.a B

3. *Honorabile connubium.* Cōnubiū extollit aduerſus eos qui nuptias damnabant, ſed tamē ob fornicationem pene tantum vitandam laudare videtur,quum ſubdit, ꝙ fornicatores & adulteros iudicabit deus. *Sint mores, &c.* auaritiam inhibet, modico iubens eſſe contentos, probās ex ſcriptura nihil verendum neque defuturum adiutore deo.

4. *Mementote.* præfectos eccleſiis iubet,vt & beneficentia proſequantur alentes, & honeſtam eorum conuerſationem (quæ ab exitu ſpectari maximè debet) ac ſanā doctrinam imitentur. Erant autem qui peruerſe de Chriſto docerēt,aſſerētes aliū Chriſtū & Meſſiā vēturū,ſicut & hodie falsō Iudęi putāt:ideo ſubdit,Ieſus Chriſtꝰ heri & hodie,idē ipſe ꝑmanebit in ſecula.i.idē eſt qui ab æterno fuit,hoc ſignificat heri: qui nūc eſt, hoc ſignificat *hodie*,& qui permanebit in æternū. Et ꝓpterea,inqt, nolite variis & ꝑegrinis doctrinis abduci.i.alienis à fide Chriſti,cuiuſmodi erat doctrina de cibis mundis & immūdis,quā poſt baptiſmum acceptum multi docebant: vnde ſubdit,Bonū eſt ſtabilire cor .i.mentē atq; animū gratia euangelica,*& non eſcis*. i.eſcarū diſcre-

tione mundarum atque immundarum , quæ nihil profuerunt ambulantibus in eis,id eſt,huiuſmodi ciborum diſcretionem maximè poſt legem euangelicam facientibus.

5 .*Habemus altare de quo edere non habent,&c.* Quum Iudaicorum ciborum diſcretionem damnaſſet,oſtendit excellentiorem nobis eſſe cibum , à quo edendo arcerentur quicunque legi inhærerent,& deſeruirent:habemus, inquit,*altare* , id eſt, hoſtiam in ara crucis oblatam , ipſum ſcilicet Chriſti corpus , de quo edere non poſſunt *qui tabernaculo deſeruiunt*,id eſt,legem mordicus tenent:quod probat à ſimilitudine ſacrificij legalis q̃d in feſto propitiationis fiebat,vbi vitulo& hirco apud caſtra immolatis ſanguinẽ illorũ pontifex ſolus in ſancta ſanctorum oraturus deferebat , carnes verò eorum animalium edere ſacerdotibus non licebat,ſed extra caſtra deferebantur concremanda:quæ omnia in figuram Chriſto contigerunt. Chriſtus enim verus pontifex cum ſanguine ſuo in ſancta ſanctorum cæleſtis patriæ patrem oraturus intrauit:& quemadmodum animalium immolatorum in lege extra caſtra corpora cremabantur,ita corpus Chriſti extra Hieruſalem in monte Caluariæ ardore paſsionis eſt combuſtum . hæc eſt vera hoſtia,per quam ſanctificantur,& de qua ſpiritualiter,& ſacramentaliter veſci poſſunt quicunque in eum credunt,non qui fiduciã in veteri lege habẽtes,veteri adhuc tabernaculo deſeruiũt. Exeam⁹ ergo,inquit,ad eum *extra caſtra*,id eſt,à conuerſatione de mundo,& caſtrorum turba recedamus,*improperium eius portantes*.i. eius veſtigia imitantes,hoc eſt,ſicut ipſe pro nobis paſſus eſt, ita pro eo affligi non dubitemus.Nam improperium Chriſti ſuſtinere,eſt ſimiles atque ille iniurias patiẽter ferre: ſicut de Moyſe 11.capite dixit, quòd improperium Chriſti diuitiis Aegyptiorum prætulit, de quo vide

lantibus in eis. 5 *Habemus altare,*
de quo edere non habent poteſtatẽ
qui tabernaculo deſeruiunt. Quo- Nũe.
rum enim animalium infertur ſan- 19.a.
guis pro peccato in ſancta per ponti
ficem , horum corpora cremantur
extra caſtra. Propter quod & Ie-
ſus,ut ſanctificaret per ſuum ſangui
nem populum , extra portam paſſus
eſt. Exeamus igitur ad eum extra
caſtra:improperiũ eius portantes.
Non enim habemus hic manentem Mic.
ciuitatem,ſed futuram inquirimus. 2.c.
Per *ipſum ergo offeramus hoſtiam* C
laudis ſemper deo,id eſt,fructum la
biorum confitentium nomini eius.

vide in eo loco. Exeamus ergo ad Chriſtum extra caſtra.i.extra mundi huius deſiderium. Nos enim habemus hic manentem ciuitatem,ſed futuram inquirimus.Adeamus ergo ad Chriſtum paſſum & per ipſum deo patri offeramus,*hoſtiam laudis,* id eſt, fructum labiorum confitentium nomini eius.Alludit autem Paulus ad oblationes veteris legis, in qua primi & præcipui terræ fructus deo offerebantur.Non vult ergo nos terræ fructus ſed fructum labiorum noſtrorum confitentium nomini dei,id eſt,dei nomen laudantium,laudes ſcilicet dei, & gratiarũ actiones,de quo ſacrificio inquit Dauid,Im̃oladeo ſacrificium laudis.

⁶ Beneficentiæ autem & communicationis nolite obliuiſci, talibus enĩ hoſtiis promeretur deus. Obedite præpoſitis ueſtris,& ſubiacete eis. ipſi enim peruigilant quaſi rationẽ pro animabus ueſtris reddituri: ut cum gaudio hoc faciant,& non gementes.hoc enim nõ expedit uobis. Orate pro nobis: confidimus enim quòd bonam conſcientiã habemus, in omnibus bene uolentes conuerſari. Amplius autem deprecor uos hoc facere: quo celerius reſtituar
D *uobis.⁷ Deus autem pacis qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni,dominum noſtrum Ieſum Chriſtum: aptet uos in omni bono, ut*

6.*Beneficentiæ, &c.* Sequentib⁹ verbis quæ facilia ſunt, ad eleemoſynas eos hortatur, & exhibendam præfectis ſuis obedientiam: vt cũ hilaritate & non ex triſtitia ad rectè ſibi miniſtrandum eos inuitent.Deinde vt pro ſe orent precatus,de innocẽtia ſua proteſtatur:ſuáq; erga illos beneuolentia.*Confidimus*,inquit,id eſt,nihil cuiuſquam accuſationes veremur,quoniam in rebus omnibus bonam conſcientiam habemus, quippe qui apud omnes bene conuerſari cupimus.ideo,inquit,amplius deprecor vos hoc facere,id eſt, pro me orare vt celerius vobis reſtituar.Erat enim vinctus Paulus.

7.*Deus autem,&c.*Antea pro ſe precari ſupplicans, nunc bene illis precatur dicens,deus pacis *qui de mortuis*,id eſt,de morte & ſepulchro eduxit paſtorem magnum ouium .ſ. Chriſtianorum Ieſum, *in ſanguine teſtamenti æterni*,id eſt,qui ea gratia illum ſuſcitauit vt ſanguis eius pro nobis fuſus, eſſet in teſtamentum & pactum æternũ noſtræ cum eo reconciliationis,*aptet vos*.i.perficiat in omni bono, vt faciatis eius voluntatem. Quia autem quicquid boni facimus, non tam nos q̃ deus ipſe facit,ſubdidit,faciens in vobis,&c.

8. Rogo *autem vos, &c.* Admonet eos conſolari in aduerſis. dehinc Timotheum illis commendat. & poſtmodum ſalutationibus epiſtolam claudit.

faciatis eius uoluntatem, faciens in uobis quod placeat coram ſe per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria in ſecula ſeculorum. Amen. 8 Rogo *autem uos fratres, ut ſufferatis uerbum ſolatij. Etenim perpaucis ſcripſi uobis. Cognoſcite fratrem noſtrũ Timótheũ: cum quo (ſi celerius uenerit) uidebo uos. Salutate omnes præpoſitos ueſtros, & omnes ſanctos. Salutant uos de Italia fratres. Gratia cum omnibus uobis. Amen.*

Argumentum in epiſtolam Iacobi.

HVius auctor epiſtolæ, eſt Iacobus ille Mariæ ſororis matris domini filius: qui primus egregiæ merito ſanctitatis Hieroſolymitanus ab apoſtolis ordinatus eſt epiſcopus: cuius ad Galatas meminit Paulus, cuiusq́; toties in Actis fit mentio. Is orta in eccleſia perſecutione, & facta ob Stephani necem credentium diſperſione, conſolatoriam ſimul & exhortatoriam ſic diſperſis ſcribit epiſtolam ædificationis plenam.

EPISTOLA CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

ARGVMENTVM *Cap.* I.

¶ *Præpoſita epigraphe, conſolatur & firmat eos aduerſus afflictiones, & tentationes: hortaturq́; conſidenter à deo ſapientiam poſtulare, ſuperborum diuitum inſolentiam coercens, & afflictorum præmia proponens. Dein originem tentationum & progreſſum aperiens, oſtendit omne bonũ ab vno deo prodire. Demum abiectis omnibus vitiis dei verbo non ore tantum, ſed factis monet attendere, docens in quo vera conſiſtat Chriſtianorum religio.*

CAPVT I.

1. *In diſperſione.* De diſperſione intelligit omnium credẽtium præter apoſtolos, per regiones Iudeę & Samarię, de qua Actu. 8. Quum autẽ dicat duodecim tribubus,

IAcobus dei & domini noſtri IESV A
Chriſti ſeruus, duodecim tribubus, quæ ſunt [1] *in diſperſione*

veriſimile eſt ex ea omnium tribuum turma, quæ die pentecoſtes nouo miraculo ſtupefacta credidit, bonam partem & maximè ex ſingulis tribubus, aliquot communiter cum apoſtolis vixiſſe, vſq; ad illam perſecutionem & diſperſionem: quanquam & de Iudæis quaqua verſus iam olim diſperſis intelligi poteſt locus.

ſione, ſalutem. 2 *Omne gaudi-*
um exiſtimate fratres mei, cùm in
Rom. *tentationes uarias incideritis: ſci-*
5.a. *entes quòd* 3 *probatio fidei ueſtræ,*
patientiam operatur. 4 *Patiētia au-*
tem opus perfectum habeat: ut ſitis
perfecti & integri, in nullo defici-
entes. Si quis autem ueſtrū indiget
ſapientia, poſtulet à deo qui dat om

2. *Omne gaudium*, id eſt, perfectum gaudium exiſtimate, quum in varias tentationes incideritis: vbi per tentationes, non illectamenta ad peccandum, ſed tribulationes & afflictiones intelligere oportet.

3. *Probatio fidei veſtræ patientiam operatur.* Græcè eſt, τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. vbi τὸ δοκίμιον ſignificare poteſt vel explorationem, vel id quod in quaqu e re purum & perfectum eſt. ὑπομονὴ autem, non tam patientiam, id eſt, tolerantiam ſignificat, quàm ſuſtinentiam & longam alicuius rei expectationem. Senſus ergo eſſe poteſt: Probatio ſeu exploratio fidei veſtræ, id eſt, perfecta fides veſtra & per longas tribulationes explorata ac probata, ſuſtinentiam operatur: quia cuius fides & confidē tia erga deū in lōgis afflictionibus & tentationibus non excidit, manifeſtat ſe domini conſolationem longanimiter poſſe ſuſtinere. Sin mauis patientiam pro adflictionum tolerantia ſumere, ſenſus eſt, quòd pura & perfecta totque argumentis approbata fides illorum in deum, patientiam operatur: quia inſignis fides & confidentia in remuneratorem Chriſtum patientes nos reddit. Sunt qui ſic exponant, probatio fidei, id eſt, afflictio per quam fides probatur, patientiam operatur.

4. *Patientia opus perfectum habeat*, id eſt, gaudium & alacritatem annexam, ſicut apoſtoli ibant gaudentes à conſpectu concilij, quoniam digni habiti ſunt pro nomine Ieſu contumeliam pati. *Vt ſitis*, ait, *perfecti & integri, in nullo deficientes*, id eſt, nulla re aut virtute deſtituti. neque enim hic deficientes intelligere oportet, afflictionibus ſuccumbentes, quos Græci dicunt ἐκκακουμένους. eſt nanq; grecè λειπόμενοι, id eſt ad verbum, deſtituti. quidam per opus perfectum, patientiæ intelligunt virtutem, qua quis affligentibus ſe

bene

bene ex animo vult & facit.

5.*Affluenter.* Interpres legiſſe videtur ἀθρόως, quum tamen Græca habeant ἁπλῶς, id eſt, ſimpliciter, candido ſcilicet ac ſimplici animo, & ſine vlla ſpe remunerationis: vnde ſubdit, & non improperat. Si quis autem veſtrum indiget ſapiẽtia, græcè, λείπεται τῆς σοφίας, id eſt, deſtituitur ſapientia: aut ſi cui illa deeſt, poſtulet à deo, qui dat omnibus affluenter.

nibus[5] *affluenter, & non imprope*
rat: & dabitur ei.[6] *Poſtulet autem* Matt.
in fide nihil hæſitans. Qui enim hæ- 7.a.
ſitat, ſimilis eſt fluctui maris: qui à &21.
uento mouetur & circũfertur. Nõ c.
ergo exiſtimet homo ille quòd acci- Mar.
21.c.

6.*Poſtulet autem in fide nihil hæſitans.* Græcè pro hæſitãs eſt διακρινόμενος, quod ſignificat & hæſitantem, & diiudicantem. Eſt autem ſenſus, quòd *in fide*, id eſt, fideliter & cum fiducia poſtulantem, non oportet diiudicare, neque hæſitare de dei potentia ac miſericordia. Nec enim vult hoc loco, quòd quicunque poſtulat à deo, neceſſariò credat ſe aſſecuturum, ſed quòd dubitare non oportet, quin potens ſit vt queat, & miſericors vt velit tradere quod petitur, ſi quidem in rem noſtram illud eſt. Nam & græca ſcholia explicant de eo qui mole peccatorum ſuorum preſſus, minorem putat dei miſericordiam, quàm vt donari ſibi venia poſſit. *Qui enim hæſitat*, ſcilicet in fide, *ſimilis eſt fluctui maris*, qui huc illuc à vento impellitur, quia cuius conſcientia firmæ fidei fundamento non innititur, facilè nutat, & (vt inquit Paulus Ephe. quarto) circunfertur ad omnem ventum doctrinæ in nequitia hominum, ad circunuentionem erroris. Videntur & græca ſcholia τὸν διακρινόμενον, & hæſitantem interpretari, eum qui animi dubius eſt quidnam à deo petat, & inconſtans eſt in poſtulationibus, quem poſtea quoque Iacobus vocat δίψυχον. i. virum duplici animo: dicunt enim ὁ γὰρ διακρινόμενος ἀμφίβολος ὢν περὶ τὰς ἑαυτοῦ αἰτήσεις μικρὸν προσκαρτερήσας, εὐθὺς ἀναχωρεῖ, id eſt, qui enim hæſitat non ſatis ſibi conſtans quidnam poſtulet, ac propemodum nihil perſeuerans in poſtulatione, ſtatim recedit. exponunt autem Græca ſcholia his verbis locum illum, *Similis eſt fluctui maris qui à vento circunfertur*, ſiue vt Græci habent, ῥιπιζομένῳ, id eſt, qui iactatur & rapitur: ſicut enim mare nunc fluit ac refluit, modò in hanc partem à vento rapitur, modò in aliam iactatur: ita qui hæſitat in poſtulationibus ſuis, neque in iis perſeuerat, nunc animo vnam in partem iactatur, nunc in aliam.

7.Vir

7. *Vir duplex animo.* Græcè eſt δίψυχος, quem Græci interpretantur inconſtantem & inſtabilem in petitione, quippe qui nunc præſentium, nunc contrà futurorum bonorum tenetur deſiderio: itaq; δίψυχος dicitur quaſi bianim⁹, quippe ꝙ ſit vacillãti & titubãti aĩo.
8. *Glorietur autem frater humilis in exaltatione ſua.* Græcè eſt, ἐν τῷ ὕψει, id eſt, in ſublimitate, noſter autem legit ἐν τῇ ὑψώσει, id eſt, in exaltatione. Exaltationem autem vocat tribulationes pro Christo, per quas teſte Paulo intrare nos oportet in regnum cælorum. Hic autem mundi ſapientiam ridet, dum exaltationem vocat & ſublimitatem, quod ipſa ſummam putat ignominiam, ſcilicet mũdo nullius eſſe precij. Quod verò ſequitur, *Diues autẽ in humilitate ſua*, Græcè eſt ταπεινώσει, id eſt, humiliatione, quo loco Græca ſcholia dicũt eclipſim eſſe, vt ſit ſenſus, Diues autẽ in humiliatiõe ſua erubeſcat, ſed quã eclipſim ne nimis durus videreĩ, de induſtria affectarit apoſtolus: alioq ironicè legendũ eſt, Glorieĩ diues, ꝙ nũc ſuis diuitiis effertur, in humiliatiõe, quę illũ manet: neq; enim fluxa hęc illius gloria ſtare diuti⁹ poteſt, quinimò ſicut flore fœ·i velociter tranſeũte, vbi ſol illuxerit paulò ardentior, areſcit fœnũ, peritq; illi⁹ decor & gloria: ita ſubitò trãſeũte mũdana illa diuitũ gloria, vbi p ardorẽ diſtri[illegible]ti iudicij, ſeu in morte, ſeu nouiſſimi, ſol illuxerit iuſtitię: reproborũ diuitum decor perit & gloria: quẽadmodũ de fœno prçmiſit, ꝙ decor vultus eius deperiit: vbi Gręca habẽt, ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου, quo loco Gręca ſcholia dicũt abuſum eſſe apoſtolũ vocabulo τ̃ προσώπου, qđ de homine tãtũ diciĩ. Certè molli⁹ erat ſi interpres vertiſſet decor facieĩ eius, ꝙ vultus: nã vultus, qđ quidẽ viderim, de hoĩe tantũ aut animãtibus dicitur, facies verò de inanimis etiã. Saluſtius enim de vrbe dixit, quibus rebus immutata facies vrbis erat: & de arbore Plinius, nec arboris ipſi⁹ quę ſit facies cõſtat: ita faciẽ fœni recti⁹ dixeris ꝙ vultũ. Sicut ergo fœnum, inquit, aruit, & decor faciei eius deperiit:

Luc. 11.b. Ioan. 14.b, et 16. e,f. — *piat aliquid à domino.* 7 *Vir duplex animo, inconſtans eſt in omnibus uiis ſuis.* 8 *Glorietur autem frater humilis, in exaltatiõe ſua: diues autem in humilitate ſua: quoniam ſicut*
B *flos fœni tranſibit. Exortus eſt*
Eccl. 14.c. Eſa. 40.b. 1.Pe. 1.d. Iob. 5.c. — *enim ſol cum ardore: & areſcit fœnum, & flos eius decidit, & decor uultus eius deperiit. Ita & diues in itineribus ſuis marceſcet. Beatus uir qui ſuffert tentationem: quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam uitæ, quam repromiſit deus diligentibus ſe.*

Ita

Ita diues in itineribus ſuis marceſcet, id eſt, in actionibus, per quas ſuperbus ambulabat, peribit. pro eo autem quòd penè omnes Græci habent ἐν ταῖς πορείαις, id eſt, in viis aut itineribus, antiquus codex Græcus ſumptus è bibliotheca diui Dionyſij iuxta Lutetiam Pariſiorum, habet πορίαις, per ſimplex ι, id eſt, in abundantiis ſuis & facultatibus, quod vtique magis hoc loco quadrat, quàm ſcilicet diues in diuitiarum affluentia marceſcet.

[9] *Nemo cùm tẽtatur dicat quoniam à deo tentatur. Deus enim intentator malorum eſt: ipſe autem neminem tentat. Vnuſquiſque uerò tentatur à concupiſcentia ſua abſtractus & illectus. Deinde* [10] *concupiſcentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum uerò cùm conſummatum fuerit, generat mortem. Nolite itaque errare fratres mei dilectiſſimi. Omne datum optimum, & omne donum perfectum, de ſurſum eſt, deſcendens à patre luminum:*

9. *Nemo quum tentatur, &c.* Antea nomine tentationis pſecutiones intellexit: nunc de iis agit, quas interius inſtigante diabolo, vel ſuadente naturę fragilitate toleramus. ſic enim Auguſtinus de verbis domini: Eſt tentatio inducens peccatum, qua deus neminem tentat, eſt & tẽtatio probãs fidem, qua tentare deus hominẽ dignatur. Nemo, inquit, quum tentatur, dicat quoniã à deo tentatur, Græcè ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id eſt, quoniam à deo tentor, & ita habet Latinus codex, ante annos ſexaginta prælo excuſus: *Quoniam deus*, inquit, *intentator eſt malorum*. Græcè ἀπείραστος quod actiuè & paſſiuè ſumi poteſt, Paſſiuè ſenſus eſt: Deus malis noſtris non tentatur, id eſt, malitiis: ſed præſtat actiuè legere: quòd ſcilicet, deus malos homines nõ tentat: hęc enim ſententia refertur ad præcedentem: Nemo dicat quoniam à deo tentatur: deus enim intentator eſt malorũ: quod ſimili ſententia confirmat, dicens, Ipſe autem neminem tentat. vnuſquiſque verò tentatur à concupiſcentia ſua abſtractus & illectus in malũ. pro illectus autem, Græcè eſt δελεαζόμενος, id eſt, ineſcatus: quod alludit ad concupiſcentiæ ſuauitatem.

10. *Concupiſcentia, &c.* Concupiſcentia delectationem rei prohibitæ excitat, neque verò delectatio ſtatim mortalis eſt, pręſertim ſi in ea non immoremur: Impoſſibile eſt enim viſis non affici: at quum delectationi iuncta concupiſcentia *conceperit*, id eſt, delectationem ad conſenſum vſque perduxerit, tunc parit peccatum. Peccatum autem quum conſummatum fuerit per plenum conſenſum, & ex-

& externi operis executionem, generat mortem: mortem ſcilicet æternam & gehennæ.

[11] *apud quem non eſt tranſmutatio,*
C *nec uiciſsitudinis obũbratio.* [12] *Voluntariè enim genuit nos uerbo ue-*

11. *Apud quem non eſt tranſmutatio, neque viciſsitudinis obumbratio.* Græcè, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. τροπὴ autẽ mutationem & conuerſionem ſignificat: & Proclus in ſphæra, pro ſolis reciprocatione ſumit, cuius hæc ſunt verba: ὁ δὲ χειμερινὸς τροπικὸς κύκλος, τέρμα ἐστὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν προσόδου τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν χειμερινὴν τροπὴν περιέχει, quæ ita vertit Thomas Linacer: Brumalis tropicus ſolis ad auſtrum progreſſi meta eſt, & brumalem eius in ſe reciprocationẽ habet. Notandum autem ꝙ quanto magis ſol accedit ad nos, tãto minus vmbræ facit: contrà quanto magis recedit, tanto plus. Itaq; ἀποσκίασμα τῆς τροπῆς, dicitur obumbratio ſolis, quæ fit per vices, & per ipſius reciprocationem, atque à tropico in tropicum conuerſionem. Vult ergo Iacobus ꝙ apud patrem luminũ à quo omne datum optimum & donum perfectum, lumen eſt perpetuum gratię & bonitatis: nec tranſmutatio vlla eſt, aut viciſſitudinis obumbratio, id eſt, viciſſitudinaria luminis obumbratio, quomodo in ſole noſtro eſt per τὴν τροπὴν, id eſt, ſolis cõuerſionẽ, & à tropico in tropicum reciprocationem. Deus enim lux eſt (inquit Ioannes) & tenebræ in eo non ſunt vllæ. Certè Auguſtinus in libro de ſpeculo, hunc locum bellè ad eam intelligentiam explicat, dicens: Deus omnipotens, apud quem non eſt tranſmutatio. & ideo curſus temporis noctis dieiq; alternatione apud te nequaquam variatur: hoc verè eſt τροπῆς ἀποσκίασμα obumbratio ſcilicet, per conuerſionem ſolis & reciprocationem à tropico in tropicum: hoc autem in deo non fit, quippe qui immutabilis. ideoque apud eum nulla nox, dies autẽ perpetua, quia lux eſt indeficiẽs. Auguſtinus libro primo de ciuitate dei, legit, nec momenti obumbratio, & ita ῥοπῆς, quod momentũ ſignificat pro τροπῆς legiſſe videtur, & ſic eſſet ſenſus, apud quẽ nec vlla tranſmutatio, nec etiam momentanea obumbratio.

12. *Voluntariè, &c.* volũtate ſcilicet, nõ neceſſitate. Græcè eſt βουληθείς, id eſt, volens. Genuit autem nõ carnaliter, ſed ſpiritualiter *verbo veritatis ſuæ*, id eſt, per fidem in verbum, & vnigenitum verbum ſicut Ioannes ait, Poteſtatem dedit filios dei fieri iis qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex deo nati ſunt.

13. *Vt ſimus initium aliquod creaturæ eius.* ſiue creaturarum, nam Græcè eſt τῶν κτισμάτων, id eſt, vt principatũ obtineamus inter creaturas eius: quem ſenſum magis explicant Græca, ſi ἀπαρχὴν, pro primitiis ſumamus, hoc modo: Vt ſimus primitiæ quædam creaturarum eius. i. excellentiores ac præſtantiores inter omnes creaturas. interpretãtur enim Græci, τὴν ἀπαρχὴν τοὺς πρώτους καὶ τιμιωτάτους, id eſt, primos & honore pręcipuo dignos: κτίσματα autem, id eſt, creaturas, interpretãtur κτίσιν ὁρωμένην, id eſt, creaturam aſpectabilem.

14. *Scitis fratres mei dilectiſſimi.* Gręcè ἀγαπητοὶ. i. dilecti. noſter legit ἴστε, id eſt, ſcitis & intelligitis verum eſſe quod dico: quanquam Græca nunc habeant ὥστε, id eſt, quapropter fratres mei dilecti, ſit omnis homo velox ad audiendum, &c. nec habent τὸ autem, quod noſter interpres legit.

ritatis, [13] *ut ſimus initium aliquod*
creaturæ ei⁹. [14] *Scitis fratres mei di* Prou. 17.d.
lectiſſimi, Sit autẽ omnis homo ue-
lox ad audiẽdum: tardus autem ad
loquendum, & tardus ad iram.
Ira enim uiri, iuſtitiam dei non o-
peratur. Propter quod abijcientes
omnem immunditiam, & abun-
dantiam malitiæ, in manſuetudine
ſuſcipite inſitum uerbum, quod po-
teſt ſaluare animas ueſtras. Eſtote Matt.
autem factores uerbi, & [15] *non au* 7.d.
ditores tantùm: fallentes uoſmetip- Rom.
ſos. Quia [16] *ſi quis auditor eſt uerbi,* 2.b.

15. *Non auditores tantum.* Eraſmus negat inueniri τὸ *tantum* in Græcis codicibus, aut ſi inuenitur, additum. Dionyſianus tamen codex non tranſlatum in marginem, ſed in contextu habet καὶ μὴ μόνον ἀκροαταί, id eſt, & non auditores tantum.

16. *Si quis auditor eſt verbi & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ,* id eſt, natiuam faciem ſuam, in ſpeculo: Conſiderauit enim ſe & abiit, & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit. Si quis auditor tantum verbi, omnem euangelij fidem teneat, myſteria omnia nouerit, nequaquam autem ad euangelij normam viuat, digna fide opera faciens, hic proculdubio ſimilis eſt illi, qui natiuã faciem ſuam in ſpeculo inſpicit tantum, non ſolicitus næuos abſtergere, aut maculas abluere, atque ideo quia de curanda facie nõ cogitauit, nec maculas abſtergere ſtuduit, ſtatim vt ſe iſpexit, abijt, ac mox oblitus eſt qualis fuerit: Sic qui auditor tantum eſt verbi, vultum quidem natiuitatis ſuæ ſpiritualis, qualis eſſe debet in euangelij verbi ſpeculo videt quidem: ſed videt tantũ, nec ad illius normam

mam per bona opera ſeſe ſtudet componere. Græci explicant quòd qui auditor tantum eſt verbi, videt in literarum ſanctarum ſpeculo qualis quantúſque ſit: nimirum quòd ad dei gloriam conditus eſt, & ad ipſius effictus ſimilitudinem: ſed quia auditor tantum, non item factor eſt diuini verbi, non eſt illi curæ ad eiuſmodi effigiem ſe componere: non magis quàm illi, qui ſe in ſpeculo contemplatus, ſtatim abiit & oblitus qualis fuerit, curę fuit næuos aut faciei ſuę maculas abſtergere.

D *& non factor: hic comparabitur*
uiro conſideranti uultum natiuita-
tis ſuæ in ſpeculo. Conſiderauit e-
nim ſe: & abiit, & ſtatim oblitus
eſt qualis fuerit. 17 *Qui autem per-*
ſpexerit in lege perfectæ libertatis,
& permanſerit in ea, non auditor
obliuioſus factus, ſed factor operis:
hic beatus in facto ſuo erit. Si quis
autem putat ſe religioſum eſſe, non
refrenans linguam ſuam, ſed ſedu-
cens cor ſuum: huius uana eſt reli-
gio. Religio munda & immacula-
ta apud deum & patrem hæc eſt,
Viſitare pupillos & uiduas in tri-
bulatione eorum: & immacula-
tum ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.

17. *Qui autem perſpexerit in lege perfecta libertatis, & permanſerit in ea:* Gręcè ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, id eſt, q proſpexerit in legem perfectam, quæ eſt libertatis, & permanſerit in ea: παρακύπτω autem vnde hic eſt aoriſtus, παρακύψας, à παρὰ & κύπτω componitur, itaq; quum κύπτω ſignificet inclinare ſe & demittere oculos ad aliquid intuendum, & παρὰ in compoſitione nō tantum ſignificet obiter, ſed etiam trans ac prope, vt in παρακολουθεῖν, mihi videtur παρακύπτειν, de eo dici, qui intuendi ſtudio ac penitus introſpiciendi ſeſe inclinat: atque ita ſenſus eſſet, ſi quis propius in legem libertatis inſpexerit. & quia inſpicere nō ſufficit, vt anteà dixit de eo, q vultū ſuum intuetur in ſpeculo & ſtatim abit, addidit, & permanſerit in ea. quidam Græci addunt οὕτως, id eſt, ſic: id eſt, qui vt propius legem intueatur ſeſe inclinarit, & ſic videndi ſtudio intentus in ea permanſerit, non auditor obliuioſus factus, (vt is qui ſe in ſpeculo contemplatus abiit) ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit. Legem autem perfectæ libertatis ſeu perfectam legem in libertate ſitam legem euangelicam ſignat, per quam liberati à filio dei, verè liberi ſumus.

1. No-

1. *Nolite in perſonarum*,id eſt, nolite exiſtimare profuturã vobis fidẽ & fiduciam quam habetis in Chriſtum Ieſum dominum gloriæ,ſi quidẽ accipitis perſonas:neq; enim verè cõfiditis in Chriſtũ,quando ſpretis pauperibus,& à conuentu veſtro publico abiectis,diuites honoratis,illiſq; aſſurgitis: ſic enim oſtenditis non omnem vos in Chriſtum fiduciam colloca-re,qui nonnihil à ditioribus ſperatis:nolite ergo cũ perſonarũ acceptione habere fidẽ domini noſtri Ieſu Chriſti gloriæ,id eſt,glorioſi domini noſtri Ieſu Chriſti:neque enim (vt Eraſmus vertit) τῆς δόξης, hic pro opinione ſumitur:ſed Hebraiſmus eſt,domini gloriæ, pro glorioſi domini.

2. *Nonne iudicatis apud voſmetipſos?* Interp̃s legit διακρίνετε,id eſt,nónne iudicare præſumitis ? quod Chriſtus vetat,dicens: nolite iudicare, & nõ iudicabimini. nónne ergo iudicatis apud voſmetipſos,id eſt,veſtra au ctoritate iudicium de fratribus vſurpatis, dum falſò & iniquè pauperem contumelia,diuitem honore afficiendum putatis?& facti eſtis iudices cogitationum iniquarũ,id eſt, iniquè iudicantes, dum pauperes negligitis, & diuitibus aſſurgẽdum dicitis? Græca tamen, quæ nũc extant,habent καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς,vbi τὸ καὶ, vt latinum &, παρέλκον eſt.Hoc eſt,nónne iam iudicati & conuicti eſtis apud voſmetipſos, & cogitationum iniquarum iudices facti ? Græci explicant iudices cogitationum iniquarum,id eſt, iniqui iudices:mihi τῶ διαλογισμῶν, nõ tam cogitationum quàm ratiocinationum ſignifi-

ARGVMENTVM *Cap.* 2.

¶*Inhibita perſonarum acceptione,pauperes à deo electos oſtẽdit, deinde ne qua in re legem præuaricentur,hortatus,ad miſericordiam inuitat,multis ſcripturæ teſtimoniis docens mortuam eſſe abſque bonis operibus fidem.*

CAPVT II.

F*Ratres mei,* 1 *nolite in* A
perſonarũ acceptione ha Leui.
bere fidem domini noſtri 19.c.
Ieſu Chriſti gloriæ.Etenim ſi introi Deu.
erit in conuentum ueſtrum uir au 1.c,et
reum annulum habens,in ueſte can 16.d.
dida, introierit autẽ & pauper in Prou. 24.c.
ſordido habitu,& intendatis in eũ Eccle.
qui indutus eſt ueſte præclara, & 42.a.
dixeritis ei, Tu ſede hic bene, pau-
peri autem dicatis, Tu ſta illic, aut
ſede ſub ſcabello pedum meorum:
2 *nónne iudicatis apud uoſmetipſos:*
& facti eſtis iudices cogitationum
iniquarum? Audite fratres mei di-
lectiſſimi.Nónne deus elegit paupe-

ſignificare videtur, vt ſit ſenſus, facti eſtis iudices peruerſarũ ratiocinationũ.i.peruerſè ratiocinantes, dum iudicatis & concluditis, hũc honorandum quiá diues, illum abiiciendum, quia pauper eſt.

3. *Nónne ipſi blaſphemãt bonum nomen, quod inuocatũ eſt ſuper vos?* multi ac penè omnes de diuitibus infidelibus intelligũt: mihi potius de Chriſtianis diuitibus videtur intelligẽdũ. Neq; enĩ vero ſimile eſt, ꝙ ad ſua cõuẽticula, quæ rerũ ſuarũ & maximè fidei gratia factitabãt, infideles ipſi diuites vocarent, & Chriſtianis pauperib⁹ anteponerẽt: ſed de Chriſtianis ditioribus eſt ſumendũ, quibus ſolis, à vulgo reiectis pauperibus, aſſurgebatur: qui elati ſuis diuitiis alios opprimebãt, pro cõtractis à ſe nominibus in iudiciũ illos trahẽtes: qua de re damnat Paulus Corinthios, qui pro re pecuniaria apud iudices, maximè Ethnicos contenderẽt. 1. Corint. 6. Et quum ita moleſti eſſent pauperibus Chriſtianis, bonum Chriſti nomen blaſphemabãt. Dũ enim ꝓ re nũmaria litigari à chriſtianis inter ſe, viderẽt infideles: ad blaſphemias & cõuitia Chriſti fidem trahebãt.

B *res in hoc mũdo, diuites in fide &*
hæredes regni, quod repromiſit de-
us diligentibus ſe? Vos autem exho
noraſtis pauperem. Nónne diuites
per potentiam opprimunt uos: &
Leui. *ipſi trahunt uos ad iudicia?* 3 *Nón-*
19.d. *ne ipſi blaſphemant bonum nomen,*
Matt. *quod inuocatum eſt ſuper uos? Si ta*
22.d. *men legem perficitis regalem ſecun*
Mar. *dum ſcripturas, Diliges proximum*
12.c. *tuum ſicut teipſum: bene facitis. ſi*
Rom. *autem perſonã accipitis, peccatum*
13.c. Gala. *operamini, redarguti à lege quaſi*
5.c. Leui. *tranſgreſſores.* 4 *Quicunque autem*
19.c. *totam legẽ ſeruauerit, offendat au-*
Deu. *tem in uno: factus eſt omnium reus.*
1.c. et *Qui enim dixit, Non mœchaberis,*
16.d. *dixit, & non occides. Quòd ſi non*
Matt. 5.c. *mœchaberis, occides autem: factus*

4. *Quicunque totam legem ſeruauerit, offendat autẽ in vno, factus eſt omniũ reus.* non ꝙ quiſquis fur eſt, idem homicida ſit aut adulter: ſed quũ (vt ait Paulus) debitores ſimus vniuerſæ legis faciendæ, qui in vno præcepto mortaliter offenderit, omniũ reus eſt factus, quia legis vniuerſitatẽ, quá implere oportebat, nõ impleuit. Auguſtinus & Beda exponũt, qui offenderit in vno.i. præcipuo charitatis præcepto, quæ eſt plenitudo legis, quodammodo omnium reus eſt, quia contra illud præceptum facit, in quo pendent omnia. Nam in vno dilectionis verbo pendent omnis lex & prophetæ, & omnia in illam tanquam ad caput & ſummam rediguntur.

es transgreſſor legis. [5] *Sic loquimi-* C
ni,& ſic facite ſicut per legem li-
bertatis incipientes iudicari. [6] *Iu-*
dicium enim ſine miſericordia, illi
qui non facit miſericordiam. Su-
perexaltat autem miſericordia iu-
dicium. Quid proderit fratres mei,
ſi fidem quis dicat ſe habere, opera
autem non habeat? Nunquid pote- 1.Io.
rit fides ſaluare eum? [7] *Si autem fra* 3.c.
ter aut ſoror nudi ſint, & indigeát
uictu quotidiano, dicat autem ali-
quis ex uobis, illis: Ite in pace, cale-
facimini & ſaturamini: non dede-
ritis autem eis, quæ neceſſaria ſunt
corpori: quid proderit? Sic & fides,
ſi non habeat opera, [8] *mortua eſt in*
ſemetipſa. Sed dicit quis, Tu fi- D
dem habes, & ego opera habeo.

5. *Sic loquimini & ſic facite, ſicut per legẽ libertatis incipientes iudicari.* Græcè eſt μέλλοντες κρίνεσθαι, id eſt, iudicandi: hoc eſt, ſic loquimini & facite ſine vlla perſonarum acceptione, tanquam per legem libertatis, euangelicam ſcilicet, iudicandi: cuius trangreſſores maius iudicium manet, quàm Moſaicæ: (vt Paulus docet Hebræorum 1. & 10.) id eſt, tales vos gerite verbo & facto, & tã cautè: quaſi per legem libertatis, id eſt, euãgelicam, quam regalem vocauit, iudicandi.

6. *Iudicium enim ſine miſericordia fiet, ei qui non facit miſericordiam*: ideoque tanquam per legem euangelicam iudicandi, miſericordes eſtote in pauperes. quia autem terruerat eos iudicij mentione facta tam ſeueri, ſubdit. *Superexaltat autem miſericordia iudicium.* Græci legunt κατακαυχᾶται, id eſt, exultat aduerſus iudicium, quanquam illud κατακαυχᾶται aiunt ſumi, ἀντὶ τοῦ νικᾷ, καταγωνίζεται, ἀπαμβλύνει, id eſt, pro vincit, exuperat, & obtũdit: fortè quia victores aduerſus victos exultare ſolent. ſenſus ergo eſt iuxta Græcos, quòd ſi contenderet miſericordia cum iudicio, vinceret: quia miſerationes domini ſuper omnia opera eius, hoc modo non malè vertit interpres, ſuperexaltat: ſi modò ita vertit, ac nõ librarij vitiò a pro u poſitum eſt.

7. *Si autem frater aut ſoror, &c.* quemadmodum nudum illud verbũ, quòd dicis fratri, ito in pace, ſaturare, niſi paſtum re ipſa illi præbeas, nihil illum iuuerit: ita nil te iuuat fides, congruis deſtituta operibus.

8. *Mortua eſt in ſemetipſa.* Græcè καθ᾽ ἑαυτήν, id eſt, per ſe: hoc eſt, ſola ſine operibus. quomodo autem fides ſine operibus non iuſtificet, & quomodo ex operibus, vide in præfatione ſcholiorum in

epiſtolas

epiſtolas diui Pauli, vbi Iacobus & & Paulus conciliantur, in hoc videlicet quòd Paulus errorem Iudæorum refellit, qui ſe meritis bonorum operum,quæ in lege præceſſerant ad euangelicam gratiam perueniſſe putabant: aſſerentes non eſſe ad eam recipiendos Gentiles idololatras:vnde aſſerit Paulus nō poſſe iuſtificari hominem ex operibus fidem prę-cedentibus. Hic autem arguit eos Iacobus, qui ſumpta ex verbis Pauli occaſione, ſemel indepta fide otioſi degebant, ſatis eſſe illam credentes vel otioſam,ad ſalutem : qua in hæreſi multos annos fuiſſe Lutheranos docet Georgius Vincelius,homo diu Lutheriſmo addictus, dei autem gratia ad fidem & eccleſiæ vnionem reuerſus, & acer Lutheriſmi oppugnator.

9 *oſtende mihi fidem tuam ſine o-*
peribus : & ego oſtendam tibi ex
operibus fidem meam. Tu credis
quòd unus eſt deus. Bene facis, &
10 *dæmones credunt & contre-*
miſcunt. Vis autem ſcire 11 *ô ho-*
mo inanis, quoniam fides ſine ope-
Gen. *ribus otioſa eſt? Abraham pater no*
22.b. *ſter nónne ex operibus iuſtificatus*
eſt,offerens Iſaac filium ſuum ſu-
per altare? Vides quoniā fides coo-
perabatur operib⁹ illius : et ex ope-
ribus fides cōſummata eſt? 12 *Et ſup*
pleta eſt ſcriptura,dicens: Credidit

9. *Oſtende mihi fidem tuam ſine operibus.* Interpres legit χωρὶς ἔργων σου, id eſt, ſine operibus tuis:Græca autem habent ἐκ τῶν ἔργων,id eſt,ex operibus:& facilis eſt lapſus ab χωρὶς in ἐκ τῶν & contrà, quanquam textus Veronenſis habet tantum,δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου,id eſt,oſtende mihi fidem tuā: deinde,& ego oſtendam tibi ex operibus fidem meam:quaſi diceret,tu qui opera non habes,fidem oſtendere non potes:ego quam habeo, ex meis operib⁹ oſtēdere poſſum.Eſt autē ſenſus,Tu qui rectè operari negligis,falſò te fidē habere iactas:qđ ſi ita eſt, oſtēde mihi ex operibus fidem tuam:& ego ex operibus fidem meam oſtendam.

10. *Dæmones credunt*,quando cōfitentur ex euangelio Matth. Quid nobis & tibi Ieſu fili dei ?

11. O *homo inanis.* inanem vocat,fructu bonorum operum vacuum, de nuda fide gloriantem.

12. *Et ſuppleta eſt ſcriptura.* Græcè ἐπληρώθη.i. impleta eſt, dicens: Credidit Abraham.i.ſenſus ſcripturæ dicentis Abrahæ fidem imputatam eſſe ad iuſtitiam,impletus eſt:quando ad fidem ipſius acceſſerunt opera,vt filij oblatio.

1. *Nolite plures magiſtri fieri.* his verbis mu'torum effrenem inhibet audaciam,qui ſtatim vt baptizati erant,temerè docendi alios munus vſurpabant:ita vt quidam Antiochiam profecti docerent non eſſe ſine circuncisione ſalutem. Acto. 15. & 1. Timoth. 1. Quidam aberrantes conuerſi ſunt ad vaniloquiũ, volentes eſſe legis doctores,non intelligentes neque quæ loquuntur,neq; de quibus affirmant.Ambitionem igitur inanis tituli,& doctrinarũ varietatẽ inhibet Iacobus,alioqui ſeſe Paulus doctorẽ gentiũ iure appellat. Nolite ergo ambire (inqt) docẽdi munus, alioqui maius iudiciũ.i.condemnationem(vtrũq; enim ſignificat τὸ κρίμα) ſumitis,vbi pro ſumitis Græci legunt λη⸗ψόμεθα.i. ſumem⁹ & incurrem⁹. in multis enim omnes offendimus:ꝙ ſi omnes,multò grauius, qui docendi munus gerũt:quando verbo & exẽplo lucere aliis debent.

2. *Si quis in verbo non offendit, hic perfectus vir.* quoniã eſt admodũ difficile non labi in verbo,qui linguam ſuã ab omni malo, aut otioſo verbo cõtinet,indubiè perfectus eſt,& totum etiã corpus freno circunducere poteſt,id eſt,inſtar periti ſeſſoris carnem ſuam domare, ne pro more ferocientis equi quò lubet feratur, ſed per rectum iter illam agat.

3. *Si autem equis fræna, &c.* varia fuit olim lectio Græcis & Latinis. Beda indicat

Abraham deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam, & amicus dei appellatus eſt. Videtis quoniam ex operibus iuſtificatur homo: & non ex fide tantum? Similiter & Raab meretrix nónne ex operibus iuſtificata eſt, ſuſcipiens nuntios, & alia uia eiiciens? Sicut enim corpus ſine ſpiritu mortuum eſt: ita & fides ſine operibus mortua eſt. Gen. 25.b. Rom. 4.a. Gala. 3.a. Ioſue. 2.a.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Docendi ambitione coercita, linguæ cõmoda & incommoda aperit: deinde ab æmulationibus & contentionibus deterrens, animalis & ſpiritualis ac cæleſtis ſapientiæ differentiam explicat.*

CAPVT III.

1 *Olite plures magiſtri* A
n *fieri fratres mei, ſcien-* Matt.
tes quoniam maius iudi- 23.a.
cium ſumitis. In multis enim offen-
dimus omnes. 2 *Si quis in uerbo nõ*
offendit: hic perfectus eſt uir, po-
tens etiam fræno circunducere to-
tum corpus. 3 *Si autem equis fræna*
in ora mittimus, ad conſentiendum
nobis, omne corpus illorum circun-
ferimus. Et ecce, naues cum magnæ
ſint,

ſint, & à uentis ualidis minentur: circunferuntur à modico guberna-culo ubi impetus dirigentis uolue-rit. Ita & lingua modicum quidẽ membrum eſt, & magna exultat.
B *Ecce quantus ignis quàm magnam*

legi quibuſdam, *Sicut autem*: græca autem habent, ἴδε vel ἰδοὺ. i. ecce equis fręna, &c. noſter legit, εἰ δὲ. i. ſi autem, & ſimiliter cum illo codex Veronenſis εἰ δὲ. Eſt ergo ſenſus, Si autem equis fręna in os mittimus ad conſentiendum nobis: græce πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν. i. vt nobis illi pareant, vtq; obedientes illos nobis ac morigeros reddamus, & omne corpus illorum circũferimus. i. pro arbitrio agimus: ſubaudiendum ad hũc locum, inquit Beda, quanto magis efficiendum eſt, vt nobis ipſis fręna continentiæ in os mittamus? mihi autem videtur hoc loco, & omne corpus illorum circunferimus, τὸ &, ac Græcum καὶ, ſuperfluere, vt plerunque fit, & tunc nihil ſupplendum, eſtque ſenſus: ſi autem in ora equorum fręnos mittimus, omne illorum corpus circunferimus: ita qui linguæ fræna imponit, quoquo vult eam agit, nec ſinit præcipitem ferri. Si legis, ecce autem, connecte ſequentibus, & omnium ſenſus eſt: quemadmodum fræno molem corporis equini, vt viſum eſt, & quo viſum eſt, agimus: *& naues quum magna ſint*, Græcè τηλικαῦτα ὄντα, id eſt, quum tantæ ſint, *& à ventis validis minentur*, Græcè ἐλαυνόμενα, id eſt, agitentur: tamen modico gubernaculo ad dirigentis arbitrium aguntur: quaſi diceret, videtis quantulum ferri in fræno, quantam vim habeat aduerſus potentem equum? quantula ligni pars in ampla naui poſſit? ita lingua modicum quidem membrum eſt, ſed tamen non negligenda. Sicut enim, ſi fręni curam non habes, aut gubernaculi, præceps fertur equus, & nauis in profundum ruit: ita niſi linguam dirigis, totum animi tui ſeſſorem corpus præceps agit: & totam corporis nauem mergit in profundum. Quæ etſi minima videtur, magna tamen exaltat. pro *magna exaltat*, Græcè eſt μεγαλαυχεῖ: Eſt autem μεγαλαυχεῖν, magnificè ſe iactare, & ſeſe venditare: quod & ἐνδείκνυσθαι Græci dicunt. Et Beda indicat quibuſdam legi pro exaltat, exultat: eo ſenſu quo exultare ſignificat iactanter gloriari, & impotentem ſe gerere: ſicut ſumit Tullius in libro de Senectute de Fabio loquẽs: Annibalem iuueniliter exultantem, patientia ſua molliebat: quod & ferocire dicere poſſumus. Eſt ergo Græcis ſenſus, Lingua etſi minutum membrum eſt, non eſt tamen contemnenda: μεγαλαυχεῖ nanque ſæpius, id eſt, exultat & ferocit, vt contineri non poſſit,

niſi frenum adhibeas rationis. deinde vim illius pergens oſtendere: Ecce (inquit) quantus ignis quàm magnam ſyluam incẽdit: pro *quantus*, Græcè eſt, ὀλίγον πῦρ, id eſt, modic⁹ ignis, vnde potuit interpres vertiſſe, quantulus: quanquam textus Veronẽſis habet, ἰδοὺ ἡλίκον πῦρ, id eſt, ecce quantus ignis: & hoc modo ironicè legendum, Videte quãtò & quàm magno igni opus eſt ad incendendam ſyluam: quaſi dicat, non multo opus eſt: atque ita bene vertit interpres. Bene autem igni comparatur, ſicut enim à modica ſcintilla ignis profectus magnam ſępe ſyluam incendit, ita linguæ incontinentia ſuis nutrita licentijs magnam bonorum operum materiã ſæpe incendit & ꝑdit.

ſyluam incendit! Et [4] *lingua, ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis. Lingua cõſtituitur ĩ mẽbris noſtris, quæ maculat totum corpus, &* [5] *inflammat rotam natiuitatis noſtræ inflãmata*

4. *Lingua ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis.* Græcè eſt ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id eſt, mundus iniquitatis, vnde & rectè interpres vertit vniuerſitas iniquitatis, quòd vniuerſas in ſe iniquitates contineat. Gręci quidam exponunt τὸν κόσμον τὸ πλῆθος, id eſt, multitudinem: vt ſit lingua multitudo & cumulus iniquitatum. Alij ſumunt τὸν κόσμον, & mundum, pro ornamento: vt lingua ſit ornamentum & honeſtum iniquitatis operimentum: nã de vi & poteſtate linguæ Gręca ſcholia hoc loco aiũt: κοσμεῖ τὴν ἀδικίαν διὰ τῆς τῶν ῥητόρων εὐγλώττου δεινότητος, id eſt, ornatã reddit iniquitatem vi quadã oratorum dicendi vehementiſſima.

5. *Inflammat rotam natiuitatis noſtræ inflammata à gehenna.* pergit oſtendere linguæ incommoda ferocientis, vt compeſcere illam ſtudeamus: quam & ſuperius vniuerſitatem iniquitatis, id eſt, omnia in ſe mala continentem vocauit. Inflammat, inquit, & incendit rotam natiuitatis noſtræ: Græcè, τὸν τρόχον, id eſt, inceſſabilem vitæ curſum, quo à die natiuitatis vſque ad mortem velut ſemper currente rota inceſſãter agimur: vel τροχὸν vltima acuta, id eſt, rotam aut rotationem natiuitatis noſtræ: quo vocabulo vitam noſtram intelligunt Græci, quòd ſemper in ſeſe voluatur. inflammat autem lingua noxia vitam noſtram, quum ſtatim omnem noſtræ conuerſationis rationem praua loquendo contaminat: & naturæ in primo parente læſæ vitium, noxijs & ineptis ſermonibus auget & incẽdit. Non eſt autem natura huiuſmodi, ſed oblæſæ naturæ vitio id fit. vnde ait, à gehenna inflammata, id eſt, incitata à diabolo gehennæ & inferni ciue.

6. Omnis

6.*Omnis enim natura.* deterior eſt lingua peruerſa omni re alia, quæ beſtias ferocitate, volucres leuitate, ſerpentes virulentia præcellit, quòd omnia hæc truculenta, hominum induſtria domantur: ſola lingua domari nequit. pro eo autem quòd habet, volucrum, ſerpentum & cæterorum, videtur legiſſe interpres, καὶ τῶν ἄλλων, id eſt,

à gehenna. [6] Omnis enim natura
beſtiarum & uolucrum & ſerpen
tium & cæterorum domantur, &
domita ſunt à natura humana: lin-
guam autem nullus hominũ doma-
re poteſt, inquietum malum, plena
C *ueneno mortifero. In ipſa benedici-*
mus deũ & patrẽ: & ĩ ipſa maledi
cimus homines qui ad imaginẽ &
ſimilitudinem dei facti ſunt. Ex ip-
ſo ore procedit benedictio & male-
dictio. Nõ oportet fratres mei hæc
ita fieri. Nunquid fons de eodem fo
ramine emanat dulcem, & amarã
aquam? [7] Nunquid poteſt fratres
mei ficus uuas facere, aut uitis fic⁹?
Sic neque ſalſam, dulcem poteſt fa-
cere aquam. Quis ſapiens & diſci-
plinatus inter uos? Oſtendat ex bo-
D *na conuerſatione operationem ſuã*
in manſuetudine ſapientiæ. Quòd ſi
zelum amarũ habetis, & contentio
nes ſint in cordibus ueſtris: nolite
gloriari & mẽdaces eſſe aduerſus
ueritatẽ. non eſt enim iſta ſapientia

aliorum ſiue cæterorum: q̃q̃ Græca habent τῶν ἐναλίων, id eſt, marinorum: quaſi naturam marinarum beluarũ manſuefieri Iacobus dicat, ſicut delphinas cicuratos legim⁹. Et fortè interpres vertit cetorum, quòd cetus belua ſit marinarum ferociſſima: & librariorum vitio fortaſſis poſitum eſt cæterorũ pro cetorum. itaque inquit quum ferociſſima quæque cælo, terra, ac mari domentur animalia: linguam hominum nullus domare poteſt: eſt enim malum inquietum, Græcè ἀκατάσχετον, id eſt, incoercibile: teneri enim ab alio & coerceri nequit.

7.*Nũquid poteſt ficus vuas facere?* aut aliter legit ĩterpres quàm Græca habeant, ſcilicet ἐλαίας, id eſt, oleas, aut quod verius eſt, oliuas vertit, quemadmodum legit & ĩterpretatur Beda: ſed à quopiam propter verbum vitis, conuerſum eſt in vuas: hac autem & præcedente parabola, oſtendit nõ eſſe cõgruũ, imò præter naturã eſſe, vt ab eadẽ lingua aut ab eodẽ ore (id enĩ ſignificat *ex ipſo ore.* i. eodẽ) maledictio ꝓdeat & benedictio: ꝙ idem fons dulcem & amarã aquã ſcaturire non poteſt: neque ficus

oleas aut vuas producere, aut vitis ficus. *Sic neque ſalſam dulcem poteſt facere aquam.* Græca habêt ὄυτως ὐδεμία πηγὴ ἁλικὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id eſt, ſic nullus fons dulcem & amaram aquam facere.

8. *Terrena, animalis, diabolica.* mundi ſapientia terrena eſt, id eſt, terrenis bonis per auaritiã ĩhiãs. aĩalis, Græc. ψυχικὴ. i. carnalis, ab aĩa quæ ꝓ affectu carnis plerũque ſumitur, vnde Paulus: Aĩalis homo non ſapit ea quę ſunt ſpũs dei. Diabolica ſiue dæmoniaca, Gręcè δαιμονιώδης. i. non à diuino ſed diabolico ſpiritu proficiſcens. Omne enim qđ eſt in mundo, aut eſt concupiſcentia oculorum, aut cõcupiſcentia carnis, aut ſuperbia vitæ, quæ opus proprię eſt diaboli. Sapientia autem quæ de ſurſum eſt, pudica eſt, Græcè ἅγνη, id eſt, pura & caſta, pacifica, modeſta: ἐπιεικὴς, id eſt, humana & ęquabilis, ſuadibilis, Græcè ἐυπειθὴς, tractabilis, cui facilè perſuadetur. *Bonis conſentiens*, hoc in modernis Græcis deeſt. *Iudicans ſine ſimulatione*, Græcè ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, id eſt, neque diſſimulans neque aliena facta dijudicans, & cõdẽnãs.

1. *Nónne ex concupiſcentiis veſtris?* Græcè eſt, ὐκ ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἡδονῶν. i. nónne illinc ex voluptatibus ſiue libidinibus & delicijs veſtris? vt hoc noĩe nõ modo rei venereæ, ſed cuiuſcunque appetitum illicitum intelligas.

de ſurſum deſcendens à patre luminum: ſed[8] terrena, animalis, diabolica. ubi enim zelus & contentio: ibi inconſtantia, & omne opus prauum. Quæ autem de ſurſum eſt ſapiẽtia, primum quidem pudica eſt: deinde pacifica, modeſta, ſuadibilis, bonis conſentiens, plena miſericordia & fructibus bonis, iudicãs ſine ſimulatione. Fructus autem iuſtitiæ, in pace ſeminatur, facientibus pacem.

ARGVMENTVM *Cap.* 4.

¶ *Concupiſcẽtiæ malis vnde bella & lites oriantur manifeſtatis, rationem quur plerũque non exaudiamur oſtẽdit. Deinde reiecta mundi amicitia deo humiliter parére illos admonet, animas ſuas affligere & detractionem vitare, ac nihil certò ob vitæ inſtabilitatem ſibi promittere.*

CAP. IIII.

V*Nde bella & lites in uobis?* [1]*Nónne ex concupiſcentiis ueſtris quæ militant in mẽbris ueſtris? Cõcupiſcitis,* A

2. Occiditis

2.*Occiditis & zelatis*,pro occiditis, quidam Græci codices habent φθονεῖτε,id eſt,inuidetis,Græca ſcholia exponūt cædes & bella ſpiritualiter de nece animarum.

3.*Non poſtulatis*,id eſt,non bene poſtulatis : vnde ſubdit, petitis & non accipitis, eo quòd male petatis, vt in concupiſcentiis ſiue (vt prius)libidinibus & delicijs inſumatis & conſumatis.

& non habetis:[2] *occiditis & zelatis,& non poteſtis adipiſci. litigatis & belligeratis.non habetis,propterea quod*[3] *non poſtulatis. Petitis,& non accipitis, eo quòd male petatis: ut in cōcupiſcentiis ueſtris inſumatis.*[4]*Adulteri,neſcitis quòd amicitia huius mundi, inimica eſt dei? Quicunque ergo uoluerit amicus eſſe ſeculi huius:inimicus dei cō*
B *ſtituitur.An putatis quòd inaniter ſcriptura dicat,*[5]*Ad inuidiā concupiſcit ſpiritus qui habitat in uobis? Maiorem autem dat gratiam. Pro-*
1. Pe. *pter quòd dicit, Deus ſuperbis reſi-*
5.b. *ſtit: humilibus autem dat gratiam. Subditi ergo eſtote deo: reſiſtite aūt*
epheſ. *diabolo: & fugiet à uobis. Appro-*
4.f. *piate deo: & appropinquabit uo-*

4.*Adulteri,neſcitis*,Græci addunt καὶ μοιχαλίδες,id eſt, adulteræ. adulteros autem vocat qui ſapientiæ cæleſtis amore relicto, ad amplexus mundanæ amicitiæ deflectunt: quæ(inquit) inimica eſt dei: Græcè pro inimica eſt ἔχθρα,quod ſi accentum habet in prima,inimicitiam ſignificat: ſi in vltima inimicam.

5.*Ad inuidiam concupiſcit ſpiritus qui habitat in vobis*.Græcè eſt κατῴκησεν, id eſt,habitauit : propter quod mihi nō de ſpiritu hominis vt putauit Eraſmus,ſed de ſpiritu ſancto qui per baptiſmū habitare cœpit in nobis, ītelligere videtur: tum ob ſequētem locum : maiorē autem dat gratiā: qui de ſpiritu hominis intelligi non poteſt. Eſt autem ſenſus, Nolite putare inaniter dictum quòd ſpiritus ſanctus qui vos inhabitat per baptiſmum,concupiſcit vos veſtrique deſiderio ardet : (hoc enim ſignificat verbum ἐπιποθεῖ)vel vſque ad inuidiam. De ſpiritu enim ſancto per ἀνθρωποπάθιαν tanquam de homine loquitur. Sicut enim procus & zelotypus ſi cuius feruenti amore tenetur, non fert alium quem amat alteri amicitiam præſtare, inuidétque illi quem amari ſentit : ſic ſpiritus ſanctus noſtri (vt ita loquar) præ nimio amore zelotypus, non fert indignatúrque ſi quid huius mundi ſecum in amicitiam recipiamus : neque in amicitia ſui riualem admittit.

Quum

Quum ergo prædixiſſet quòd plerunque poſtulata non accipiant, quia noxia poſtulant, ne putetis inquit inaniter dictum, quòd ſpiritus ſanctus vel ad inuidiã vſque vos cõcupiſcit, veſtrique deſiderio flagrat mundo & diabolo inuidens, qui vos ab ſeſe abalienarunt: *maiorẽ aũt dat gratiã* ſpiritus ſanctus ſcilicet, quàm mũdus: cuius amicitia deo vos ĩimicos reddit. quibus autem dat gratiam? humilibus, ſicut ait, ſcriptura. deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. hic locus in quibuſdam deeſt Græcis codicib⁹: & locus præcedens, Ad inuidiam concupiſcit ſpirit⁹ qui habitat in vobis, verbis expreſſis in bibliis non inuenitur, licet ſenſu ipſo facilè ſit inuenire.

propter quod dicit, ſubau.

bis.[6] *Emundate manus peccatores, & purificate corda duplices animo.*[7] *Miſeri eſtote & lugete &* C
plorate. riſus ueſter in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem. Humiliamini in conſpectu domini, & exaltabit uos. Nolite detrahere alterutrum fratres mei. 1. Pet. 5. b.
[8] *Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem ſuum: detrahit legi & iudicat legem. Si autem iudicas legem: non es factor legis, ſed iudex. Vnus eſt enim legiſlator & iudex qui poteſt perdere & liberare.*

6. *Emundate manus peccatores*, id eſt, externas actiones, *& purificate corda*, internas animi actiones, *Duplices animo*, Græcè δίψυχοι, vbi Græca ſcholia διψύχϐς vocant, qui nullum viuendi certum genus præſtituerunt, ſed vacillant ſemper: vanos ſcilicet & inſtabili propoſito homines.

7. *Miſeri eſtote*, Græcè eſt ταλαιπωρήσατε, id eſt, affligimini: hoc eſt, affligite animas veſtras & corpora, ieiunijs, orationibus, & ſimilibus rebus.

8. *Qui detrahit fratri & iudicat fratrem, detrahit legi & iudicat legem.* quaſi ipſa non rectè fecerit vetando ne detrahamus, aut quempiã iudicemus, id eſt, condemnemus. Hic enim iudicare pro condemnare ponitur. Si autem iudicas legem, id eſt, vt Græca ſcholia explicant, condemnas & deſpicis, non es factor legis, ſed iudex: qui iudicas & deſpicis quaſi inutilem. Tuum autem non eſt iudicare neque abrogare legem, ſed eius qui eſt vnus & ſolus legiſlator Chriſtus: quam autem legem iudicat, qui fratrem iudicat? eã quæ ait: Nolite iudicare & non iudicabimini.

9. Ibimus

9. Ibimus in illam ciuitatem, &c. Omnia hæc futura indicatiui græcis ſunt ſubiunctiui: ſcilicet, eamus, faciamus, mercemur: ſed interpres omnia legiſſe videtur per ο μικρὸν, vbi autem eſt faciemus annum, Græci habent ἐνιαυτὸν ἕνα. i. annum vnum, hoc eſt, annum vnũ degemus. pro eo autem quod habet interpres, ecce nunc qui dici-

D *Tu autem quis es qui iudicas pro-*
Rom. 14. a. *ximum tuum? Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut craſtino ⁹ ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus (qui ignoratis quid erit in craſtino. Quæ eſt enim uita ueſtra? Vapor eſt ad modicum parens: & deinceps exterminabitur) pro eo ut dicatis, Si dominus uoluerit, & ſi uixerimus, faciemus hoc aut illud. Nunc autem exultatis in ſuperbiis ueſtris. Omnis exultatio talis, maligna eſt. Scieti igitur bonum facere, & non facienti: peccatum eſt illi.*

tis, græcè eſt, ἄγε νῦν λέγοντες, id eſt ad verbũ, age nũc dicentes, hodie aut craſtino ibimus, &c. quia autem legendo relatiuum qui, non eſt verbum quod ſententiam perficiat, mihi videtur participium pro verbo ſumi more Hebræorum, vt ſit ſenſus: agite, nunc dicitis, hodie aut craſtino ibimus. vt vulgò Galli dicunt, or ſus vous dictes, Agite ergo, nunc dicitis & vobiſcum ita proponitis, hodie aut craſtino ibimus, &c. qui tamen ignoratis quod erit in craſtino. Quæ eſt enim vita veſtra? Vapor eſt ad modicum parens. i. apparens, *pro eo vt dicatis*, id eſt, pro quo dicere debueratis, Si dominus voluerit. Nam hic locus (qui tamen ignoratis) vſque τὸ exterminabitur, per parentheſim legẽdus eſt. Id vult ergo Iacobus, quaſi futurorum ſecuri vobiſcum proponitis & dicitis, illuc ibimus, mercabimur, lucrabimur: quum adiicere deberetis, ſi dominus voluerit: quæ eſt enim & quàm longa vita veſtra vt polliceri vobis illud audeatis? quid, inquã, niſi vapor & bulla, quæ ſtatim vbi apparuerit, exterminabitur, id eſt, euaneſcet & diſparebit? nam græcè eſt ἀφανιζομένη. i. diſparens & euaneſcens.

ARGVMENTVM *Cap.* 5.

¶ *A congregandis diuitiis diuites auertit, admonens reddendam eſſe laborãtibus ſuam mercedem: atque interim crapulis abiectis, patienter domini aduentum expectandum, & afflictiones conſtanter ſanctorum exẽplo tolerãdas: deinde interdicto iuramẽto, triſtibus orare, tranquillis pſallere, & infirmis*

orare

orare ſimul ac ſancto vngi oleo ſuadet. demum efficacia viq; orationis oſtenſa, vt peccantem fratrem ad meliorem frugem reducamus, hortatur.

1. *Aeruginauit*. i. æruginem contraxit. Eſt autem ærugo propriè æris vicium, ſed ad alia etiam metalla transfertur, & ad vicium quoque ſegetum.

CAPVT V.

A Gite nunc diuites, plorate, ululãtes in miſeriis ueſtris quæ aduenięt uobis. diuitiæ ueſtræ putrefactæ ſunt: & ueſtimenta ueſtra à tineis comeſta ſunt. Aurum & argentum ueſtrum[1] æruginauit: & ærugo eorũ in teſtimonium uobis erit, & manducabit carnes ueſtras ſicut ignis. Theſaurizaſtis uobis iram in nouiſſimis diebus. B Ecce merces operariorũ qui meſſuerunt regiones ueſtras, [2] quæ fraudata eſt à uobis, clamat: & clamor eorum in aures domini Sabaoth introiuit.[3] Epulati eſtis ſuper terram: & in luxuriis enutriſtis corda ueſtra. In die occiſionis [4] addixiſtis & occidiſtis iuſtum,

2. *Quæ fraudata eſt à vob.* grecè, ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, .i. merces qua illos ipſi priuaſtis & fraudaſtis, clamat ſcilicet ad dominum: & clamor eorum in aures domini *Sabaoth*, i. exercituum intrauit: Græci pro *clamor* habent αἱ βοαὶ. i. clamores.

3. *Epulati eſtis*, grecè ἐτρυφήσατε, id eſt, deliciati eſtis, genio indulſiſtis.

4. *Addixiſtis & occidiſtis iuſtum*, pro addixiſtis, græcè eſt κατεδικάσατε, id eſt, cõdemnaſtis: ideóque interpres vertit addixiſtis. eſt em̃ addicere morte damnare: vnde Cicero in Piſonem, huius ipſius domum euertiſti, cuius ſanguinem addixeras, id eſt, quem morti addixeras: fortè ſciolus ignorans quid ſignificaret addixiſtis, pro eo repoſuit, adduxiſtis: nam in veteribus libris ſcriptum inuenitur addixiſtis: iuſtus autem iſte de quo loquitur Iacobus, Chriſtus eſt, de quo Stephanus Acto. 6. Quem prophetarum non ſunt perſecuti patres veſtri, & occiderunt eos qui annunciabant de aduẽtu iuſti: cuius vos nũc proditores & homicidæ fuiſtis. exprobrat autem illis domini necẽ, quòd cùm iuſtum & ſuum Meſsiam occidiſſent, proque eo facinore lugere deberent, deliciis tamen & luxuriæ prorſus ſe manciparent: occidiſtis ergo iuſtum (ait) & non reſtitit vobis, græcè, ἀντιτάσσεται, id eſt, reſiſtit in præſenti, Græci habent ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

γῆς, id eſt, deliciati eſtis, laſciuiſtis, & enutriſtis corda veſtra *ſuper terram*, id eſt, quandiu in terra vixiſtis, ſicut in die occiſionis victimæ, id eſt, quum ſolennes victimæ immolantur, quo die genio omnes indulgent, quaſi diceret, omnes dies curando & in deliciis alēdō corpori, dediſtis, quaſi perpetuo dies feſti & geniales eſſent. Si non legimus ὡς vt, ſenſus eſt, in die victimæ, id eſt, ſolenni die paſchæ, quo mactabantur victimæ, iuſtum Ieſum occidiſtis.

& non reſtitit uobis.[5] *Patientes igi*
tur eſtote fratres, uſque ad aduen-
B *tum domini. Ecce, agricola expe-*
ctat precioſum fructum terræ: pa-
tienter ferens donec accipiat[6] *tem-*
poraneum & ſerotinum. Patientes
igitur eſtote & uos, & confirmate
corda ueſtra: quoniam aduentus do
mini appropinquauit.[7] *Nolite inge*
miſcere fratres in alterutrū: ut non
iudicemini. Ecce iudex ante ianuā
aſſiſtit.[8] *Exemplum accipite fratres*
exitus mali laboris & patientiæ,
prophetas: qui locuti ſunt in nomi-
ne domini. Ecce beatificamus eos

5. *Patientes eſtote.* hic patientia non pro virtute tolerantiæ, ſed pro longanimi expectatione promiſſionum Chriſti ſumitur, vnde græcè eſt μακροθυμήσατε, id eſt, lōganimes eſtote.

6. *Temporaneum & ſerotinum*, Græcè eſt, ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον, id eſt, pluuiam matutinam ſiue tēpeſtiuam & ſerotinam. Eſt autem ſenſus: Si agricola pro ſpe terreni fructus patienter expectat de cælo matutinam ſerotinamq́ue pluuiam, neq; antè deficit: quanto maiori longanimitate pro ſpe æternorum bonorum, largitorem eorum dominum Ieſum expectare debemus? cuius aduentus non lōgè eſt, ſed appropinquabit citò, ſiue appropinquauit, vt Græci habent, ἤγγικε.

7. *Nolite ingemiſcere in alterutrum, vt non iudicemini*, id eſt, ſi inter expectandum domini aduentum variis vos preſſuris & afflictionib⁹ contingit affici, nolite ob id inuicem ſuſpirare & ingemiſcere: & contriſtari triſtitia quæ eſt ſecundum hoc ſeculum. *vt non iudicemini*, id eſt, à domino propter impatientiam cōdemnemini. hoc enim non eſt conſtantis animi: ſed fortiter durate, ſcientes quia *ecce iudex ante ianuam aſſiſtit*. i. non longè eſt dominus, ſed propè, qui & veſtram patientiam remuneraturus & aduerſariorum veſtrorū iniquitatem eſt vlturus.

8. *Exēplum accipite fratres laboris & patientiæ, & exitus mali.* in græcis codicibus qui nunc extant, nihil eſt quod reſpōdeat τῷ exitus mali, ne-

li,neque τῆς patientiæ,ſed tantum eſt τῆς κακοπαθείας, καὶ τῆς μακροθυμίας,id eſt,laboris ſiue afflictionis & longanimitatis.Exitum autem malum quem poſuit interpres,aſperam ſanctorum mortem accipere oportet,quam ſancti prophetæ aliiq; viri ſancti paſsi ſunt. hortatur itaque eos ſanctorum prophetarum & Iob exemplo , ne deficiant in afflictionibus, conſiderantes quoniam beati & ſancti pro deo & iuſtitia afflictati ſunt.

qui ſuſtinuerũt.[9] Sufferentiam Iob
audiſtis,& finem domini uidiſtis,
quoniam miſericors dominus eſt et
miſerator. Ante omnia autem fra-
tres mei,[10] nolite iurare, neque per Matt.
cælum,neque per terram, neque a- 5.f.
liud quodcunque iuramentum. Sit
autem ſermo ueſter,eſt eſt,non non:
ut non ſub iudicio decidatis. Triſta-
tur autem aliquis ueſtrum ? oret.

9. *Sufferentiam Iob audiſtis,& finem domini vidiſtis.* Hunc locum quidam exponunt , vidiſtis ſufferentiam Iob & patientiam, quomodo videlicet ſit remunerata , quando duplicia recepit in vità ſua. Et finem domini vidiſtis, id eſt,exitum ac mortem Chriſti ignominioſam,quãta gloria compenſata ſit.Mihi videtur de Iob totus locus intelligendus, audiſtis Iob patientiã,& interim vidiſtis finem domini,id eſt,qualis illi finis & exitus à domino deo fuerit,ob id quod ſequitur,quoniam miſericors, valde miſericors . græcè πολύσπλαγχνος eſt , & miſerator: ſicut enim afflictati Iob miſertus eſt , ſic & veſtri miſerebitur:vidiſtis ergo finem domini in Iob ſcilicet,id eſt,qualem afflictionum ſuarum exitum illi dominus dederit aucto in omnibus bonis & dupliciter multiplicato:quoniam miſericors & miſerator dominus,qui ſeruum Iob miſeratus , & vobis tãdem afflictis benignus præmiator aderit.

10. *Nolite iurare,neq; per cælum,&c.* leuem,priuatam,frequentem,& indiſcretam iurandi conſuetudinem tollit his verbis: nam & iudicis auctoritate iurare quandoque licet,& ad perſuadendam iis qui aliter credituri non ſunt,veritatem. nolite ergo iurare, &c. vt non ſub iudicio decidatis,interpres legit ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν,id eſt,vt nõ ſub iudicium incidatis , Græca habent, ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν. quod quidam vertunt,vt non in ſimulationem incidatis: nam qui iuramento aſſueſcit,incidit in hypocriſim & ſimulationem, quãdo qui mentitur iuramento ſuo cupit verax videri . certè græca ſcholia ὑπόκρισιν ſumunt ἀντὶ τῆς κρίσεως,id eſt,pro iudicio & condemnatione,quomodo & noſter interpres vertit.

11. AEque

11. *Aequo animo eſt? pſallat.* græcè, εὐθυμεῖ τίς, ψαλλέτω. i. læto ac gaudibundo animo eſt? pſallat. vnde errore librariorum factum eſt vt legeretur, Triſtatur quis inter vos? oret æquo animo, & pſallat, quũ legendum ſit oret: deinde puncto facto, æquo. i. læto animo eſt? pſallat. ſed facilis eſt lapſus ab *eſt* ad *&*, qui librarij vitio inoleuit. ꝓ triſtatur autem græcè eſt κακοπαθεῖ, id eſt, affligitur.

[11] *Aequo animo eſt? pſallat.* [12] *Infir-*
matur quis in uobis? inducat presby
teros eccleſiæ, & orent ſuper eum,
ungentes eum oleo in nomine do-
D *mini. & oratio fidei ſaluabit infir-*
mum, & alleuiabit eum dominus:
& ſi in peccatis ſit, remittentur ei.
[13] *Confitemini ergo alterutrum pec*
cata ueſtra, & [14] *orate pro inui-*
cem ut ſaluemini. multum enim ua
3. Re. *let deprecatio iuſti aſſidua. Elias ho*
17. a. b. *mo erat* [15] *ſimilis nobis paſſibilis: et*
Luc. *oratione orauit ut non plueret ſup*
4. d. *terram, & non pluit annos tres &*
menſes ſex. Et rurſum orauit: & cæ
lũ dedit pluuiã, & terra dedit fru-
Matt. *ctum ſuum. Fratres mei, ſi quis ex*
18. b. *uobis errauerit à ueritate, & con-*
uerterit quis eum: ſcire debet, quo-
niam qui cõuerti fecerit peccatorẽ
ab errore uiæ ſuæ, ſaluabit animam
eius à morte, & operit multitudi-
nem peccatorum.

12. *Infirmatur quis in vobis?* hinc, & ex loco Marci cap. 6. vbi dicit de apoſtolis, Exeũtes, vngebãt oleo multos ægros & ſanabantur, trahitur ſacramentum vnctionis, quo infirmos vngit eccleſia oleo ſenſibili & corporali, quod quidem eſt ſignum inuiſibilis olei, quæ eſt vnctio ſpiritus.

13. *Cõfitemini alterutrũ peccata veſtra.* vt hoc loco inquit venerabilis Beda, in hac ſententia debet eſſe illa diſcretio, vt quotidiana leuiaq; peccata inuicem coæqualibus cõfiteamur, eorumque quotidiana credamus oratione ſaluari: porrò grauioris lepræ immundiciam, iuxta legem ſacerdoti pandamus, atq; ad eius arbitrium qualiter & quanto tempore iuſſerit purificari curemus.

14. *Orate pro inuicem vt ſaluemini.* græce, ἰαθῆτε. i. ſanemini: *multum enim valet deprecatio iuſti aſſidua.* pro aſſidua græce eſt ἐνεργουμένη, id eſt, efficax.

15. *Similis nobis.* Græca paulò amplius habent, ſcilicet ὁμοιοπαθής, id eſt, ſimilibus affectionibus obnoxius.

Argu

Argumentum prioris epiſtolæ Petri.

CIrcuncisionis apoſtolus Petrus diſperſis quaquauerſus per Aſiam Iudæis in Chriſtum credentibus, exhortatoriam hanc ſcribit epiſtolam, admonens fortiter aduerſus afflictiones durare, & profeſſam in baptiſmo Chriſtianiſmi puritatem ad finem vſque tueri: magiſtratibus etiam infidelibus audientes eſſe, dein ſui quemque officij admonẽs, totus eſt in formandis illorum animis.

EPISTOLA BEATI

PETRI APOSTOLI PRIMA.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Præpoſita epigraphe, deo gratias agit qui nos ad tanta bona, æternam ſcilicet ſalutem, per Chriſtum vocauerit, quam à prophetis quidem prænunciatam, ſed nobis exhibitam oſtendit: dein priſtinis concupiſcentiis relictis in Chriſtum ſperare cum tremore hortatur, cuius redempti ſanguine ſumus: demũ ad mutuã incitat charitatem, obiter verbi diuini ſtabilitatẽ proponens.*

CAPVT I.

1 PETRVS *apoſtolus Ieſu Chriſti, electis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Aſiæ, & Bythiniæ, ſecundum præſcientiã dei patris, in ſanctificationem ſpiritus, in obedientiam, & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia uobis & pax multiplicetur.* A

1. *Petrus apoſtolus.* ſcribit Petrus Iudæis fidelibus, qui ſiue ex veteri diſperſione, ſiue ex noua (quæ ſub Stephano facta eſt) in diuerſas ſeſe orbis partes recepãt, vnde rectè aduenas & incolas, græcè παρεπιδήμους vocat: qui regione ſua pulſi alienã incolebãt. Aſia autem de qua hic, Aſia minor intelligenda eſt. Electos autem dicit in ſanctificationem ſpiritus, ſiue vt Græci habent, in ſanctificatione ſpiritus, id eſt, per ſpiritum ſanctificantem & in obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti, id eſt, vt obedirent & crederent, & Chriſti (non

hirci aut vituli, quemadmodum olim) ſanguine aſperſi, à peccatis mundaréntur.

2.Co. 1.a. Ephe. 1.a.

[2] Benedictus deus, & pater domi ni noſtri Ieſu Chriſti, qui ſecundum miſericordiam ſuam magnam rege nerauit nos in ſpem uiuam, per re- ſurrectionem Ieſu Chriſti ex mor- tuis, in hæreditatem incorruptibi- lem & incontaminatam & immar ceſsibilem conſeruatam in cælis in uobis, qui in uirtute dei cuſtodimini per fidem in ſalutem, paratam re- uelari in tempore nouiſsimo, [3] in quo exultabitis, modicum nunc ſi oportet contriſtari in uariis tenta- tionibus: ut probatio ueſtræ fidei multo pretioſior auro (quod per i- gnē probatur) inueniatur in laudē & gloriam & honorem in reuela

B *tione Ieſu Chriſti, quem cùm non*

2.*Benedictus deus & pater.* vult his verbis Petrus quòd Chriſti reſur rectione regenerati ſumus ad æternam illam hæreditatem poſsi- dendam, quæ nunc quidem nobis non offertur, ſed in cælis aſſer- uatur. Pro eo autem quod interpres habet *qui cuſtodi- mini*, græcè eſt, ὃς ὑμᾶς φρου- ρουμένους: φρουρῶ autem ſigni- ficat cuſtodire ciuitatem ab hoſtibus: vnde & φρούριον, præſidium ac locum muni- tum ſignificat: itaque φρου- ρουμένους ſignificare mihi vi- detur eos qui fide veluti mu nito præſidio aſſeruantur, ad ſalutem æternam conſe- quendam.

3. *In quo exultabitis.* pro *exul- tabitis*, græcè eſt ἀγαλλιᾶ- σθε, id eſt, exultatis: ſicut & paulò pòſt, credentes autem exultabitis, &c. noſter legit ἀγαλλιάσεσθε in futuro. vbi autem legitur *contriſtari*, pu- to vitium eſſe librariorum, pro contriſtati: nam Græcè eſt λυπηθέντες à verbo λυ- πέω, quod ſignificat triſtitia afficio & vexo. Quod autem inter- pres τοῖς πειρασμοῖς tentationibus, vertit: præſtat quàm τῷ experi- mentis, ob id quod ſequitur, vt probatio fidei veſtræ (Hebraiſmus eſt) id eſt, probata & explorata fides veſtra, explorata, inquam, ten tationibus & afflictionibus, multo precioſior auro, &c. vbi autem eſt, *quod per ignem probatur*, deſunt Latinis duo vocabula, *perit*, *&*: eſtque ſenſus, Vt probatio fidei veſtræ auro quod perit, & igni pur gatur, multo precioſior, *in reuelatione Ieſu Chriſti*, id eſt, die iudi- cij quum reuelabitur iudex, & occulta cordium reuelabit, inue- niatur in laudem, gloriam & honorem: id eſt, vobis ceſsiſſe ad lau- dem, gloriam & honorem.

4. *In quem nunc quoque non videntes creditis.* Græci non habent creditis, ſed in quem non videntes, credentes autem exultabitis, ſiue vt Græci habent, exultatis lętitia inenarrabili reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum veſtrarum.

uideritis, diligitis. 4 *in quem nunc quoque non uidẽtes creditis: credẽtes autem exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei ueſtræ, ſalutem animarũ ueſtrarum.* 5 *de qua ſalute exquiſierunt atq; ſcrutati ſunt ꝓphetæ, qui de futura in uobis gratia ꝓphetauerunt, ſcrutantes in quod uel quale tempus ſignificaret in eis ſpiritus Chriſti, prænũciãs eas quæ in Chriſto ſunt paßiones, & poſteriores glorias: quibus reuelatum eſt quod non ſibimetipſis, nobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nunciata ſunt uobis per eos qui euãgelizauerunt uobis, ſpiritu ſancto, miſſo de cælo, in quem deſiderant angeli proſpicere.*

5. *De qua ſalute.* de qua ſalute vobis per Chriſtum futura ſcrutati ſunt prophetę qui de futura in vobis vel ventura in vos gratia prophetarunt: ſcrutantes in quod vel quale tẽpus venturam eiuſmodi gratiam ac ſalutem illis ſignificaret ſpiritus ſanctus qui erat in eis, prænuncians venturas Chriſti afflictiones, & poſtmodum ſequuturas eius glorias: quibus ita ſcrutantibus reuelatũ eſt, quòd non iſta ſibi canerent ſed nobis, neque ſuo tempore euenirent ea quorum nobis prophetiam & ſpem miniſtrabant, ſed noſtro: quæ quidẽ olim ab illis prædicta nuper ab apoſtolis ſpiritu ſancto supernè miſſo afflatis, nunciata ſunt nobis: *in quem deſiderant angeli proſpicere:* nouiſsima hæc particula Græcis aliter legitur: habent enim εἰς ἃ, id eſt, in quæ, ſcilicet myſteria deſiderant angeli proſpicere. noſter interpres legit εἰς ὃν. i. in quem. & quidam referunt ad Chriſtum, in quem proſpicere illi deſiderãt, non quòd non proſpiciant, ſed quia proſpicientes nunquam ſatiantur, ſed quò fruuntur magis, eo frui magis ſitiunt. Beda putat etiã ad ſpiritum ſanctum referri poſſe. Pro eo quod eſt, *ſignificaret in eis ſpiritus*, Græcè eſt τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id eſt, ſpiritus qui in eis eſt. vbi eſt *prænuncians*, Græci habent προμαρτυρούμενον id eſt, proteſtans ſiue præteſtificans. vbi eſt *poſteriores glorias*, Græci habent τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. i. ſecuturas poſt tot afflictiones, glorias. Quoniam autem optime Lector hucuſque obſcurior mihi viſus eſt Petri contextus, placuit in gratiam tui dilucidius hoc modo explicare.

Dilucida

Dilucida explicatio initij primi capitis.

PEtrus Ieſu Chriſti apoſtolus, incolis & aduenis fidelibus, per Pontum, Galatiã, Cappadociam, Aſiã & Bithyniam diſperſis, ac iuxta dei patris præſcientiam & præcognitionem per ſanctificantẽ ſpiritum, in hoc vt fidei obedirent, & Chriſti ſanguine aſperſi mundarentur, electis, ſalutem. Gratia in vos & pax augeatur & creſcat. Laudetur deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti, qui pro immenſa ſua miſericordia per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis in ſpem nos viuam regenerauit, & in hæreditatẽ nunquam marceſcẽtem, ſed corruptionis & maculæ neſciã, vobis olim in cælo repoſitã: vobis, inquam, qui dei virtute ac fide tanq̃ præſidio muniti, aſſeruamini in ſalutem quæ in parato ac promptu eſt vt nouiſsimo tempore reueletur: in quo nimirũ deo exultatis, quanq̃ nunc paulo momento variis tentationibus & tribulationibus afflictati & cõtriſtati: quod opportunum vobis eſt ac neceſſariũ, vt explorata veſtra fides ac probata, auro ipſo (quod etſi tandẽ aliquãdo perit, per ignẽ tamen exploratur) longè precioſior, vobis honori, gloriæ ac laudi fuiſſe inueniatur, quum ſeſe mundo palã faciet Chriſtus Ieſus: quẽ nondum inſpectum diligitis: in quem etiam quum nondum videritis, creditis: ac credentes ineffabili lætitia exultatis & glorioſa, finẽ inde ac fructum fidei veſtræ referentes animarum veſtrarum ſalutem: de qua inquiſierunt ſcrutatiq; ſunt & ipſi prophetę, qui de collata in vos gratia antè prædixerunt, anxiè ſcrutantes quo qualíve tempore habitans in eis Chriſti ſpiritus, venturas illis oſtenderet, de quibus teſtimonium antè tulerat, Chriſti afflictiones, & poſtmodum ſubſecuturas glorias: quibus reuelatum eſt, quòd non ſibi ſuóque tempore, ſed nobis ea canerent, & miniſtrarent, quę nuper vobis per apoſtolos euangelicæ veritatis adminiſtros ſpiritu ſancto de cælis miſſo nuntiata ſunt: in quæ deſiderant vel ipſi angeli penitus inſpicere.

C 6 *Propter quod, ſuccincti lũbos mentis ueſtræ, ſobrij perfectè ſperate in eam quæ offertur nobis, gratiam, in reuelatione Ieſu Chriſti quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ ueſtræ deſideriis, ſed ſecundum eum qui uocauit uos,*

6. Propter quod. hic locus ſatis eſt facilis intellectu. Succingit quidem lumbos corporis, qui per continentiam concupiſcentiã refrenat carnis: mentis autem lumbos ſuccingit, qui à noxiis erroribus intellectũ & à vanis illicitíſque cogitationibus &

ſnternis deſideriis coërcet affectum. Itaque ſuccincti perfecti ſperate in eam quæ vobis offertur gratiam, ſiue perfectè ſperate. Gręci enim habent τελείως, id eſt, perfectè, in gratiam quę offertur vobis, ſcilicet conſummata, *in reuelationem*, id eſt, quando reuelabitur Ieſus. Græci tamen habent ἐν ἀποκαλύψει, id eſt, in reuelatione.

ſanctum, ut & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis: quoniam ſcriptum eſt, Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum. 7 *Et ſi patrem inuo-* Leu.
catis eum qui ſine acceptione perſo- 11.g.
narum iudicat ſecundum unius cu- 19.a.
iuſque opus: in timore, incolatus ue- 20.b.
ſtri tempore conuerſamini. ſcientes Deu.
quòd non corruptibilibus auro uel 10.d.
argento redempti eſtis de uana ue- Rom.
ſtra conuerſatione paternæ tradi- 2.b. Gala.
tionis: ſed precioſo ſanguine quaſi 2.b.
agni immaculati Chriſti & incon- D I.Co.
taminati, præcogniti quidem ante 6.d.
mundi conſtitutionem, manifeſtati & 7.
autem nouiſſimis temporibus pro- d.
pter uos qui per ipſum fideles eſtis Heb.
in deo qui ſuſcitauit eum à mor- 9.d.
tuis, & dedit ei gloriam, ut fi- I.Io. I.d.
des ueſtra, & ſpes eſſet in deo. Apoc.
I.d.

Non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſideriis. Græcè eſt, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ἐπιθυμίαις, id eſt, nequaquã conformati & addicti prioribus illis quæ ignorantiæ veſtræ tempore fuerunt, cõcupiſcentiis: & refertur ad ꝺ ſperate non configurati. quod verò ſequitur, Secundum eum qui vos vocauit ſanctum, vt & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis. Græci non habent vt, & facilior eſt lectio. Sed & ipſi ſancti ſitis ſecundum ſanctum illum qui vocauit vos: ſi legimus *vt*, ſic ordinanda eſt lectio, Sperate enim non configurati, &c. ſed ſecundum eum qui vos vocauit ſanctum.

7. *Et ſi patrem inuocatis.* Iubet hic Petrus vt toto tempore vitæ noſtræ, quæ non niſi incolatus quidam eſt & peregrinatio, in timore verſemur, nec nos tanto precio redemptos tantis periculis leuiter exponamus: in timore, inquit conuerſamini, incolatus veſtri, id eſt, huius vitę veſtræ tranſeuntis tempore, ſcientes quòd non corruptibilibus redẽpti eſtis, de vana veſtra cõuerſatione *paternæ traditionis.* græce ꝓ paternæ traditionis eſt verbũ vnicum πατροπαραδότου .i. à patribus tradita. Intelligit autem iugum legalium ceremoniarum tunc temporis inutilium: à quibus redẽpti, inquit, eſtis precioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati. *Præcogniti quidem.*

dem. hic præcognitum pro prædeſtinato ſumit.

8. *Animas veſtras caſtificantes.* reliquũ capitis ſatis eſt intellectu facile, niſi quòd aliquot locis diſcedit à græco. Sic enim græcè, τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε, id eſt, purificatis animabus veſtris in obediẽtia veritatis, per ſpiritum ſanctum, in amore fraternitatis non ficto, ex puro corde inuicem inter vos diligite. nam pro *charitatis*, græca habent ἀληθείας, id eſt, veritatis, noſter ſecus legit, & pro *caſtificantes*, ἡγνικότες aoriſtus. i. qui purificaſtis, & græci addunt, quo carent Latini, διὰ πνεύματος per ſpiritum, & pro ſimplici eſt ἀνυπόκριτον. eſt autem ἀνυπόκριτος apertus homo neque diſſimulator. Quod autem habemus, *per verbum dei viui & permanentis*, Græci habẽt, διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ, & poteſt Genitiuus referri ad τοῦ θεοῦ, id eſt, dei, vt noſter vertit: poteſt etiam ad τοῦ λόγου, id eſt, verbum, vt ſit ſenſus, per verbum dei viuum & permanens: ob comparationem ſequentem, Quia omnis caro, & cæt. componit enim verbum dei cum carne & omni gloria illius, quòd ſtatim caro cum gloria ſua vt fœnum exareſcat. Verbum autem domini e-

[8] *Animas ueſtras caſtificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore, ſimplici ex corde inuicẽ diligite attentius, renati non ex ſemine corruptibili, ſed incorruptibili per uerbum dei uiui & permanentis in æternum. Quia omnis caro ut fœnum: & omnis gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit. Verbum autẽ domini manet in æternum. hoc eſt autem uerbum quod euangelizatũ eſt in uobis.*

Eſai. 40. b. Eccl. 14. c. Iaco. 1. b.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶ *Ad innocentiam ac vitæ ſimplicitatem inſtar infantium prouocatos, ad Chriſtũ viuum lapidem iubet accedere, quem electum lapidem & angularem fuiſſe oſtendit: deinde Chriſtianorum dignitatem vtpote qui reges ſint & ſacerdotes ac dei populus, aperit. poſtmodum à concupiſcẽtiis abſtractos ſanctè conuerſari inter gẽtes, ac poteſtatibus ſubeſſe, & ſuum officium erga omnes facere iubet. Demum ad iniurias Chriſti exemplo fortiter ferendas hortatur.*

uangelizatum inæternum maneat.

 1. Deponen-

1. *Deponentes.* pro deponentes Græcè eſt ἀποθέμενοι aoriſtus: eſt ergo ſenſus, depoſita igitur (in baptiſmo ſcilicet) omni malitia, &c. rationabiles & ſine dolo, lac concupiſcite, vt in eo creſcatis in ſalutem, id eſt, ſemel in ſpirituali natiuitate in baptiſmo regenerati, tales eſtote per huius natiuitatis gratiã, quales decet nuper natos infantes per innoxię ętatis naturã, ignari ſcilicet malitiæ & doli, inuidere & detrahere neſcij: & ſicut illi lac maternum deſiderant, quo aliti in adultam ætatem creſcãt: ita vos de matris eccleſiæ vberibus, lac concupiſcite & ſugite, id eſt, ſimplicia fidei rudimenta, non arduas fidei quæſtiones, qui cibus eſt grādium & in ſcripturis exercitatos ſenſus habentium, quærite: vt huiuſmodi lacte primum aliti creſcatis in viros perfectos, & perfectam ſalutẽ adipiſcamini. hæc propè ex Beda. quòd autem noſter interpres τὸ *rationabiles & ſine dolo*, refert ad τὸ deponentes, Græci referunt ad τὸ lac. nam ꝙ ille legit λογικοὶ καὶ ἄδολοι, Græca quæ nunc extãt, habent λογικὸν καὶ ἄδολον, id eſt, rationabile, ac ſine dolo lac. vocat autem lac λογικὸν & rationale, ad differentiam lactis corporei, vel etiam ſi metaphoram ſequimur, ad differentiam lactis animalis, carnalis ſcilicet doctrinæ, & lac ἄδολον, id eſt, ſine dolo, ad differentiam doctrinæ hæreticæ, quæ ſe doloſè inſinuat. huiuſmodi ergo lac, inquit, concupiſcite, ſi tamẽ vel ſi quidem guſtaſtis quòd ſuauis & dulcis & benignus eſt dominus, vtrunq; enim ſignificat τὸ χρηστὸς. Quod autem interpres verterat, *Vt in eo creſcatis in ſalutẽ*, miror quid in mentẽ Eraſmo venerit vt verteret etiam in nouiſſima æditione, expungens τὸ in ſalutem, vt per illud ſuboleſcatis, non enim memini legiſſe ſuboleſcatis pro adoleſcatis, & vetus codex Dionyſianus habet in contextu εἰς σωτηρίαν, id eſt, in ſalutem.

CAPVT II.

1 *Deponentes igitur omnem* A
malitiã, & omnẽ dolum, Rom.
& ſimulationes, & inui- 6.a.
dias, & omnes detractiones, ſicut Ephe.
modo geniti infantes, rationabile 4.a.
& ſine dolo lac concupiſcite: ut in Coloſ.
eo creſcatis in ſalutem, ſi tamen gu- 3.b.
ſtaſtis quoniam dulcis eſt dominus. Heb.
2 *Ad quem accedentes, lapidem ui-* 12.a.

2. *Ad quem accedentes.* accedentes, inquit, ad dominũ, *lapidem vivum*, (rectè enim inquit Beda Chriſtus lapis eſt, qui in carne veniẽs ædificationi ſanctæ eccleſię ſeſe inſerere dignat⁹ eſt, & bene viuus, qui via, veritas & vita) *ab omnibus quidem reprobatum*, quum dicerent Iudæi,

dæi,non habemus regem niſi Cæſarem: *A deo autem electum*, quando conſtitutus eſt rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius. Qui verè electus dei fuit,teſtante Eſaia 24.Ecce ſeruus meus,ſuſcipiam eum,electus meus,complacuit ſibi in illo anima mea. *Et honorificatum*,quando donauit illi nomen quod eſt ſuper omne nomẽ,& glo-

uum, ab hominibus quidem reprobatum,à deo autem electum & honorificatum: & ipſi tanquã lapides uiui ſuperædificamini,domus ſpiritualis,ſacerdotiũ ſanctum, offeren-
B *tes ſpirituales hoſtias, acceptabiles*
Eſa. *deo per Ieſum Chriſtum.* 3 *Propter*
28.d. *quod continet ſcriptura, Ecce pono*
Rom. *in Sion lapidem, ſummum angula-*
9.g. *rem,probatum,electum,pretioſum.*

ria atque honore coronauit eum. Ad talem ergo lapidẽ accedentes & illi cõformes pro captu veſtro effecti,*tanquam viui lapides* non velut mortui qui laborantis operam per ſe iuuare nihil poſſunt::ſed architectis prædicatoribus & doctoribus ipſi tanquam viui lapides coope rãtes. *Superædificamini domos ſpirituales*,puto errore librariorum pro domus poſitum domos.Indicat autem Beda triplicem lectionem fuiſſe.Superædificamini domus ſpiritualis, & in domum ſpiritualem.& domos ſpirituales. quòd ſi interpres vertit domos ſpirituales,puto addidiſſe τὸ in.ſed magis credo vertiſſe vel domus ſpirituales in plurali,vel domus ſpiritualis in ſingulari, ſicut Græcè eſt οἶκος πνευματικὸς. Accedentes ergo ad viuum lapidem Chriſtum,& illi conformes effecti ſuperædificamini domus ſpirituales, id eſt, ſuperædificate voſmetipſas ſuper firmum illud fundamentum & ſolidam petram Chriſtum, tanquam domos ſpirituales,ac ſpirituale templum dei in quo habitat Chriſtus : ſuperædificamini inquam *in ſacerdotium ſanctum*, id eſt, vt ſitis ſacerdotium ſanctum,ſicut poſteà ait, Vos eſtis genus electum, regale ſacerdotiũ.Græcis deeſt εἰς in. & ſenſus eſt, vt templum Chriſti & ſacerdotium effecti,id eſt,ſacerdotes (ſicut circũciſio pro circunciſis ſumitur) ſuperædificemur ſuper ipſum ceu domus ac templum & ſacerdotium,id eſt,ſacerdotes *offerentes ſpirituales hoſtias acceptabiles deo per Ieſum Chriſtum*,ad differentiam legalium ſacerdotum,qui carnales hoſtias offerebant:nos autem ſpirituales offerre oportet, eleemoſynas,orationes,& ieiunia,corque purum & cõtritum: quia iam ſacrificium & oblationem animalium non vult deus.

3. *Propter quod continet ſcriptura.* Græcè eſt paulò ſecus, διὸ καὶ περιέ-

 χει ἐν

χει ἐν τῇ γραφῇ, ſiue διότι, vt codex Dionyſianus habet. περιέχω autem ſignificat contineo & amplector, & etiã excello, & vtroq; modo ſumi poteſt. Intelligendo quod anteà dixit, Chriſtũ eſſe lapidẽ viuum & electũ, propterea & in ſcriptura cõtinet. i. deſcribitur cõtinens & cõnectens res inter ſe ſicuti ſcriptũ eſt: Ecce pono in Siõ lapidem ſummũ angularẽ, vbi pro ſummũ angularem Græcè eſt vnica dictio ἀκρογωνιαῖον, id eſt, vt ita dicã, ſummangularem, hoc eſt, in ſummo angulo poſitum. nulli autem dubium quin angularis lapis cõnectat duos parietes, ita Chriſtus duos parietes, duos ſcilicet, Gentilium & Iudæorum populos cõiunxit, ex vtriſque vnum populum vnumque ouile faciens. Si ſumamus περιέχειν pro excellere, ſenſus eſt, propterea in ſcriptura excellit, id eſt, excellens iſte lapis declaratur in ſcriptura dicente, Ponam in Sion lapidem ſummũ angularem, probatum, electũ, & precioſum. qui crediderit in eum non confundetur vel pudefiet. Græcè eſt καταισχυνθῇ. Vide etiam num & περιέχει paſſiuè ſumatur, vt pleraque vocis actiuæ, pro continetur & habetur in ſcriptura: puto interpretem noſtrum non legiſſe ἐν, imò vertiſſe continet ſcriptura.

Et qui crediderit in eum, non confundetur. 4 *Vobis igitur honor credentibus. non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: & lapis offenſionis & petra ſcandali, his qui offendunt uerbo, nec credunt in quo & poſiti ſunt.* Pſal. 117.d Matt. 21.d. Acto. 4.b. Eſa. 8.c.

4. *Vobis igitur honor.* ſi quis crediderit in eum nõ confundetur, igitur vobis in eum credentibus nõ ignominia, ſed honor efficitur iſte lapis, ſicut contrà incredulis ſcribis & phariſæis, quorum intererat plebem ædificare, viuum lapidem Chriſtum abiicientibus & reprobantibus, factus eſt in caput anguli, qui ex fortiſſimo lapide fieri ſolet: non ꝙ eos contineat & deo conglutinet, ſed ꝙ ad eorum damnationem fideles deo vniat, quando poſitus eſt, & ad hoc homo factus vt tanquam lapis angularis vtrunque populum fide vniret: nec ſic exaltatus modò eſt, vt caput anguli fieret: ſed illis etiam in ruinam factus eſt: vnde ait, Et lapis offenſionis & petra ſcãdali, iis qui offendunt verbo nec credunt, in quo poſiti ſunt, id eſt, nec in Chriſtum credunt, qui ad hoc poſiti & facti ſunt, vt in eum credant, Græci habẽt εἰς ὃ ἐτέθησαν, id eſt, ad quod poſiti ſunt, & Græca ſcholia explicant: factus eſt petra ſcandali iis qui non credunt, ad quod poſiti ſunt, id eſt, ad quod ſcilicet, vt non crederent & offenderent, po-

ſiti

ſiti ſunt, id eſt, deſtinati ſunt: non quòd ad hoc illos deus induxerit, ſed quòd in illud barathrum ipſi ſeſe præcipitarint. Senſus ergo eſt, ſcandalo & offenſioni Iudæis eſt lapis iſte Chriſtus, non ſua natura, ſed illorum vitio, qui ſponte in illum inſurgũt, & qui offendunt verbo. Grçcè οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id eſt, qui impingunt in verbum euangelij, vel filium ac verbum dei Chriſtũ, & non credunt: credẽtibus autem, honor eſt. i. illis eſt in precio. hoc eſt quod Paulus ait 1. Cor. 8. Nos prædicamus Chriſtum crucifixũ, Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiã, ipſis autem vocatis Iudæis & Græcis dei virtutem ac ſapientiam.

Exo. 19.a. [5] *Vos autem genus electum, regale ſacerdotiũ, gens ſancta, populus acquiſitionis: ut uirtutes annuntietis eius, qui de tenebris uos uocauit in*
Oſee. 2.d. *admirabile lumen ſuum. Qui aliquando non populus dei: nunc au-*
Rom. 9.e. *tem populus dei, qui non conſecuti miſericordiam: nunc autem miſericordiam conſecuti. Chariſsimi, ob-*
Gala. 5.c. *ſecro uos* [6] *tanquam aduenas & peregrinos, abſtinere uos à carnali-*
Rom. 13.d. *bus deſideriis, quæ militant aduer-*

5. *Vos autem eſtis genus electum.* quos ſcilicet nouiſſimo tempore per fidem ſui cultores elegit deus. *regale ſacerdotiũ:* quia, vt inquit Beda, illius corpori vniti ſunt, qui rex ſummus & ſacerdos eſt verus. Regale autem ſacerdotium ait ad differentiam Leuitici, quod Leuiticum erat non regale, nos autẽ ſacerdotiũ regale, quia ſacerdotes ſpirituales de vice illius & ordine, qui rex eſt & ſacerdos inæternum, quales nos ille fecit, vt ſcribitur Apocal. 5. Feciſti nos deo noſtro regnũ & ſacerdotes: vt ergo ſpirituales illi hoſtias offeramus, facti ſumus ſacerdotes & gens ſancta per baptiſmum, & populus acquiſitionis, redempti non hircorũ aut taurorum, ſed precioſiſſimo Ieſu Chriſti ſanguine. Vos autem (inquit) talibus ab illo beneficiis eſtis affecti, vt ingrati non ſitis, ſed virtutes eius annuntietis, qui de tenebris vos vocauit, &c. quos dignatus eſt de non ſuo, populum ſuum facere, & miſericordia donare. Quod autẽ interpres habet populus acquiſitionis, Græcè eſt. λαὸς εἰς περιποίησιν. id eſt, populus in acquiſitionem: nõ vt Eraſmus vertit, qui acceſſit ei in lucrum, ſed quem ille multò emit.

6. *Tanquam aduenas & peregrinos, abſtinere à carnalibus deſideriis.* nam peregrinos ab omnibus abſtinere oportet quæ nimium grauãt, ita nos orbis huius incolas & peregrinos, qui meliorẽ patriam & manentem ſubſtantiam inquirimus, à carnalibus deſideriis, quæ animam

animam grauant,& aduerſus illam militant,abſtinere oportet.

7. *In die viſitationis*, id eſt, quum deus illos veſtra honeſta conuerſatione ad meliorem frugem reuerſos viſitare, & afflatu ſuo ad fidem vocare dignabitur.

8. *Non quaſi velamen habentes malitiæ libertatem*, vt noſtra tempeſtate hæretici, qui euangelicæ libertatis prætextu ac velamine, omnem eneruant eccleſiaſticam diſciplinam.

9. *Subditi eſtote dominis, etiã dyſcolis.* Græcè eſt σκολιοῖς, id eſt, prauis ſiue aſperis, qđ alia voce grçca reddidit interpres dyſcolis, id eſt, difficilibus ac moroſis: id enim ſignificat δύσκολος. quod verò anteà dixit, ſubiecti eſtote *omni humanæ creaturæ*, grçca ſcholia aiũt τὴν κτίσιν. i. creaturam ſumi ab apoſtolo pro principatu & poteſtate.

10. *Si propter conſciẽtiam dei.* hæc eſt enim (inquit) gratia, ſi propter dei conſcientiam ſuſtinet quis triſtitias vel moleſtias (vtrunq; enim ſignificat τὸ λυπας) patiens iniuſtè. Nemo quod videri ſatis explicuit quid illud ſit *propter conſcientiam dei.* Beda omnino ea de re tacet. Græca ſcholia ſilẽt. Thomas de vio Caietanus inter cçteros hunc locũ explicare aggreſſus, planè mihi deuiare videtur, dũ ſic explicat: *Propter conſciẽtiam dei*, hoc eſt, propter applicationem ſcientiæ, quã habet de iis, quæ grata ſunt deo. Vide obſecro lector qđ iſte iudicij habere potuit in explicatiõe ſcripturarũ ad literã, quç ex Grçcis & Hebræis literis pẽdet: hoc aũt te admonitũ volui, quia præterq̃ ꝙ impudẽter eccleſiaſticã verſionẽ lacerare vbiq; penè

ſus animam, conuerſationẽ ueſtram inter gentes habentes bonam: ut in C *eo quod detrectant de uobis tanquã de malefactoribus, ex bonis operibus uos conſiderantes, glorificent deum* [7] *in die uiſitationis. Subiecti* Rom. *igitur eſtote omni humanæ creatu-* 13.a. *ræ propter dominũ: ſiue regi, quaſi præcellenti: ſiue ducibus, tanquam ab eo miſſis ad uindictam malefactorum, laudem uerò bonorũ. quia ſic eſt uoluntas dei, ut benefacientes, obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam: quaſi liberi, &* [8] *non quaſi uelamen habentes malitiæ libertatem, ſed ſicut ſerui dei. Omnes honorate. Fra* Rom. *ternitatem diligite. Deum timete.* 12.c. *Regem honorificate. Serui,* [9] *ſubdi-* Ephe. *ti eſtote in omni timore dominis, nõ* 6.a. *tantum bonis & modeſtis, ſed etiã* Colo. 3.d. *dyſcolis. Hæc eſt enim gratia:* [10] *ſi* Tit. *propter dei conſcientiam, ſuſtinet* 2.c. *quis triſtitias, patiens iniuſtè.* 2.Co. 7.c.

penè contendit.homo bonarũ literarum (quę ad inſtitutum illius erant perneceſſariæ) ignarus, etiam multa ſuis in ſacram ſcripturã rhapſodijs infarſit ,.orthodoxæ fidei ac ſanctæ eccleſiæ dogmatis contraria:quemadmodum egregiæ oſtẽdit frater Hippolytus Katharinus Senen.& ipſe prædicatorij ordinis,homo doctus & pius ac verè Chriſtianus, ordinis quidem eiuſdẽ,ſed fidei melioris : ne tu poſt hæc eius commẽtarijs fidem habeas. Cæterum vt ad explicationem loci reuertar , & quod poſſum (dum melius iudicium expecto)conijciam,is mihi videtur eſſe ſenſus:Mũdus & qui è mundo ſunt etiam ſpectatæ in ſpeciem fidei & virtutis,indignum viro bono putant ſi illatam non referant iniuriam . non de philoſophis illis loquor,ſed ijs qui ſe Chriſtianos apprime putant: quinimò ob id non vulgò tantum,ſed viris,vt vocant bonis,& nobilibus ſe peſſimè audituros,ſi illatam iniuriam diſſimulent:aduerſum hos Petrus,quaſi diceret,nolite ſpectare quid de vobis dicat mũdus,patienter iniuriam ferentibus.Hæc eſt,ĩquit,gratia,id eſt,in hoc gratia eſt,*ſi propter dei conſcientiam*, id eſt, ſi propter deum qui & tuæ patientiæ & illorum nequitiæ conſcius eſt , quis iniuſte moleſtias ſuſtinet.Paulus Act.24.coram Fœlice præſide teſtatur ſe quantum in ſe fuit,operam dediſſe vt conſcientiam haberet apud deum & homines bonam.In hoc & ipſe,inquit , ſtudeo conſcientiam habere apud deũ & hoĩes ſemper:cõſcientiã ſtudet habere apud homines bonam,qui nihil agit quod eos offendat : vtrunque curare debet qui poteſt,ſicut dicit apoſtolus 2.Corinth.8.Prouidemus enim bona non ſo'um coram deo , ſed etiam coram hominibus. Cæterum ſi quod deo gratum eſt, diſplicet hominibus ac mundo: conſcientia negligenda eſt hominum. Ideo conſcius ſibi Petrus quia iniuriam non modò non ferre patienter ſed neque diſſimulare poteſt mundus:Hæc eſt inquit gratia,ſi neglecta hominũ conſcientia propter conſcientiam dei.i.quia deus mentẽ tuã nouit,ſtudẽs tantũ conſcientiã habere apud deũ rectã,patiẽter quis ferat ĩiurias:vnde eas propter cõſcientiã dei patiẽter ferẽti præmiũ reponit gratiã non apud

D *Quæ enim eſt gratia ſi peccantes, & colaphizati ſuffertis? Sed ſi bene facientes patienter ſuſtinetis: hæc eſt gratia apud deum. In hoc enim uocati eſtis: quia & Chriſtus paſſus eſt pro nobis,nobis relinquẽs exẽplum,ut ſequamini ueſtigia ei⁹, qui peccatũ nõ fecit, nec inuent⁹ eſt*

Eſa. 53. c. 1.Io. 3.a.

4. *In quem nunc quoque non videntes creditis.* Græci non habent crediti ſ, ſed in quem non videntes, credentes autem exultabitis, ſiue vt Græci habent, exultatis lętitia inenarrabili reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum veſtrarum.

5. *De qua ſalute.* de qua ſalute vobis per Chriſtum futura ſcrutati ſunt prophetę qui de futura in vobis vel ventura in vos gratia prophetarunt: ſcrutantes in quod vel quale tẽpus venturam eiuſmodi gratiam ac ſalutem illis ſignificaret ſpiritus ſanctus qui erat in eis, prænuncians venturas Chriſti afflictiones, & poſtmodum ſequuturas eius glorias: quibus ita ſcrutantibus reuelatũ eſt, quòd non iſta ſibi canerent ſed nobis, neque ſuo tempore euenirent ea quorum nobis prophetiam & ſpem miniſtrabant, ſed noſtro: quæ quidẽ olim ab illis prædicta nuper ab apoſtolis ſpiritu ſancto supernè miſſo afflatis, nunciata ſunt nobis: *in quem deſiderant angeli proſpicere:* nouiſsima hæc particula Græcis aliter legitur: habent enim εἰς ἃ, id eſt, in quæ, ſcilicet myſteria deſiderant angeli proſpicere. noſter interpres legit εἰς ὅν. i. in quem. & quidam referunt ad Chriſtum, in quem proſpicere illi deſiderãt, non quòd non proſpiciant, ſed quia proſpicientes nunquam ſatiantur, ſed quò fruuntur magis, eo frui magis ſitiunt. Beda putat etiã ad ſpiritum ſanctum referri poſſe. Pro eo quod eſt, *ſignificaret in eis ſpiritus*, Græcè eſt τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id eſt, ſpiritus qui in eis eſt. vbi eſt *prænuncians*, Græci habent προμαρτυρόμενον id eſt, proteſtans ſiue præteſtificans. vbi eſt *poſteriores glorias*, Græci habent τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. i. ſecuturas poſt tot afflictiones, glorias. Quoniam autem optime Lector hucuſque obſcurior mihi viſus eſt Petri contextus, placuit in gratiam tui dilucidius hoc modo explicare.

uideritis, diligitis. [4] *in quem nunc quoque non uidẽtes creditis: credẽtes autem exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei ueſtræ, ſalutem animarũ ueſtrarum.* [5] *de qua ſalute exquiſierunt atq; ſcrutati ſunt ꝓphetæ, qui de futura in uobis gratia ꝓphetauerunt, ſcrutantes in quod uel quale tempus ſignificaret in eis ſpiritus Chriſti, prænũciãs eas quæ in Chriſto ſunt paßiones, & poſteriores glorias: quibus reuelatum eſt quod non ſibimetipſis, nobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nunciata ſunt uobis per eos qui euãgelizauerunt uobis, ſpiritu ſancto, miſſo de cælo, in quem deſiderant angeli proſpicere.*

Dilucida explicatio initij primi capitis.

PEtrus Ieſu Chriſti apoſtolus, incolis & aduenis fidelibus, per Pontum, Galatiã, Cappadociam, Aſiã & Bithyniam diſperſis, ac iuxta dei patris præſcientiam & præcognitionem per ſanctificantẽ ſpiritum, in hoc vt fidei obedirent, & Chriſti ſanguine aſperſi mundarentur, electis, ſalutem. Gratia in vos & pax augeatur & creſcat. Laudetur deus & pater domini noſtri Ieſu Chriſti, qui pro immenſa ſua miſericordia per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis in ſpem nos viuam regenerauit, & in hæreditatẽ nunquam marceſcẽtem, ſed corruptionis & maculæ neſciã, vobis olim in cælo repoſitã: vobis, inquam, qui dei virtute ac fide tanq̃ præſidio muniti, aſſeruamini in ſalutem quæ in parato ac promptu eſt vt nouiſsimo tempore reueletur: in quo nimirũ deo exultatis, quanq̃ nunc paulo momento variis tentationibus & tribulationibus afflictati & cõtriſtati: quod opportunum vobis eſt ac neceſſariũ, vt explorata veſtra fides ac probata, auro ipſo (quod etſi tandẽ aliquãdo perit, per ignẽ tamen exploratur) longè precioſior, vobis honori, gloriæ ac laudi fuiſſe inueniatur, quum ſeſe mundo palã faciet Chriſtus Ieſus: quẽ nondum inſpectum diligitis: in quem etiam quum nondum videritis, creditis: ac credentes ineffabi'i lætitia exultatis & glorioſa, finẽ inde ac fructum fidei veſtræ referentes animarum veſtrarum ſalutem: de qua inquiſierunt ſcrutatiq; ſunt & ipſi prophetę, qui de collata in vos gratia antè prædixerunt, anxiè ſcrutantes quo qualíve tempore habitans in eis Chriſti ſpiritus, venturas illis oſtenderet, de quibus teſtimonium antè tulerat, Chriſti afflictiones, & poſtmodum ſubſecuturas glorias: quibus reuelatum eſt, quòd non ſibi ſuóque tempore, ſed nobis ea canerent, & miniſtrarent, quę nuper vobis per apoſtolos euangelicæ veritatis adminiſtros ſpiritu ſancto de cælis miſſo nuntiata ſunt: in quæ deſiderant vel ipſi angeli penitus inſpicere.

C [6] *Propter quod, ſuccincti lũbos mentis ueſtræ, ſobrij perfectè ſperate in eam quæ offertur uobis, gratiam, in reuelatione Ieſu Chriſti quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ ueſtræ deſideriis, ſed ſecundum eum qui uocauit uos,*

6. Propter quod. hic locus ſatis eſt facilis intellectu. Succingit quidem lumbos corporis, qui per continentiam concupiſcentiã refrenat carnis: mentis autem lumbos ſuccingit, qui à noxiis erroribus intellectũ & ã vanis illicitiſque cogitationibus &

 internis

ſnternis deſideriis coërcet affectum. Itaque ſuccincti perfecti ſperate in eam quæ vobis offertur gratiam,ſiue perfectè ſperate. Græci enim habent τελείως,id eſt,perfectè,in gratiam quę offertur vobis,ſcilicet conſummata,*in reuelationem*, id eſt,quando reuelabitur Ieſus. Græci tamen habent ἐν ἀποκαλύψει, id eſt, in reuelatione.

ſanctum,ut & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis : quoniam ſcriptum eſt,Sancti eritis,quoniam ego ſanctus ſum. 7 *Et ſi patrem inuocatis eum qui ſine acceptione perſonarum iudicat ſecundum unius cuiuſque opus:in timore,incolatus ueſtri tempore conuerſamini.ſcientes quòd non corruptibilibus auro uel argento redempti eſtis de uana ueſtra conuerſatione paternæ traditionis : ſed precioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati,præcogniti quidem ante mundi conſtitutionem, manifeſtati autem nouiſſimis temporibus propter uos qui per ipſum fideles eſtis in deo qui ſuſcitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides ueſtra, & ſpes eſſet in deo.*

Leui. 11.g. 19.a. 20.b. Deut. 10.d. Rom. 2.b. Gala. 2.b. D 1.Co. 6.d. & 7. d. Heb. 9.d. 1.Io. 1.d. Apoc. 1.d.

Non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſideriis. Græcè eſt, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ἐπιθυμίαις,id eſt,nequaquã conformati & addicti prioribus illis quæ ignorantiæ veſtræ tempore fuerunt,cõcupiſcentiis : & refertur ad ꝺ̃ ſperate non configurati. quod verò ſequitur, Secundum eum qui vos vocauit ſanctum, vt & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis. Græci non habent vt,& facilior eſt lectio. Sed & ipſi ſancti ſitis ſecundum ſanctum illum qui vocauit vos: ſi legimus *vt*, ſic ordinanda eſt lectio, Sperate enim non configurati, &c. ſed ſecundum eum qui vos vocauit ſanctum.

7. *Et ſi patrem inuocatis.* Iubet hic Petrus vt toto tempore vitæ noſtræ, quæ non niſi incolatus quidam eſt & peregrinatio,in timore verſemur, nec nos tanto precio redemptos tantis periculis leuiter exponamus: in timore,inquit conuerſamini,incolatus veſtri,id eſt,huius vitę veſtræ tranſeuntis tempore,ſcientes quòd non corruptibilibus redẽpti eſtis,de vana veſtra cõuerſatione *paternæ traditionis.* græce ꝑ paternæ traditionis eſt verbũ vnicum πατροπαραδότου .i. à patribus tradita. Intelligit autem iugum legalium ceremoniarum tunc temporis inutilium : à quibus redẽpti,inquit,eſtis precioſo ſanguine quaſi agni immaculati Chriſti & incontaminati. *Præcogniti quidem.*

dem.hic præcognitum pro prædeſtinato ſumit.

8.*Animas veſtras caſtificantes.* reliquũ capitis ſatis eſt intellectu facile,niſi quòd aliquot locis diſcedit à græco.Sic enim græcè,τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε , id eſt , purificatis animabus veſtris in obediētia veritatis,per ſpiritum ſanctum,in amore fraternitatis non ficto,ex puro corde inuicem inter vos diligite. nam pro *charitatis*,græca habent ἀληθείας,id eſt,veritatis, noſter ſecus legit,& pro *caſtificantes* , ἡγνικότες aoriſtus.i.qui purificaſtis,& græci addunt,quo carent Latini,διὰ πνεύματος per ſpiritum,& pro ſimplici eſt ἀνυπόκριτον. eſt autem ἀνυπόκριτος apertus homo neque diſsimulator . Quod autem habemus,*per verbum dei viui & permanentis*,Græci habēt, διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ,& poteſt Genitiuus referri ad τοῦ θεοῦ,id eſt,dei,vt noſter vertit : poteſt etiam ad τοῦ λόγου, id eſt,verbum, vt ſit ſenſus , per verbum dei viuum & permanens : ob comparationem ſequentem, Quia omnis caro, & cæt.componit enim verbum dei cum carne & omni gloria illius, quòd ſtatim caro cum gloria ſua vt fœnum exareſcat. Verbum autem domini euangelizatum inæternum maneat .

[8] *Animas ueſtras caſtificantes in obedientia charitatis,in fraternitatis amore, ſimplici ex corde inuicē diligite attentius , renati non ex ſemine corruptibili , ſed incorruptibili per uerbum dei uiui & permanentis in æternum. Quia omnis caro ut fœnum : & omnis gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit . Verbum autē domini manet in æternum. hoc eſt autem uerbum quod euangelizatū eſt in uobis.*

Eſai. 40.b. Eccl. 14.c. Iaco. 1.b.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶ *Ad innocentiam ac vitæ ſimplicitatem inſtar infantium prouocatos , ad Chriſtū viuum lapidem iubet accedere,quem electum lapidem & angularem fuiſſe oſtendit : deinde Chriſtianorum dignitatem vtpote qui reges ſint & ſacerdotes ac dei populus,aperit . poſtmodum à concupiſcētiis abſtractos ſanctè conuerſari inter gētes,ac poteſtatibus ſubeſſe, & ſuum officium erga omnes facere iubet . Demum ad iniurias Chriſti exemplo fortiter ferendas hortatur.*

 1.*Deponen-*

1. *Deponentes*.pro deponentes Græcè eſt ἀποθέμενοι aoriſtus:eſt ergo ſenſus,depoſita igitur (in baptiſmo ſcilicet) omni malitia, &c. rationabiles & ſine dolo,lac concupiſcite,vt in eo creſcatis in ſalutem,id eſt,ſemel in ſpirituali natiuitate in baptiſmo regenerati,tales eſtote per huius natiuitatis gratiã,quales decet nuper natos infantes per innoxię ętatis naturã,ignari ſcilicet malitiæ & doli,inuidere & detrahere neſcij:& ſicut illi lac maternum deſiderant,quo aliti in adultam ætatem creſcãt: ita vos de matris eccleſiæ vberibus, lac concupiſcite & ſugite,id eſt,ſimplicia fidei rudimenta, non arduas fidei quæſtiones, qui cibus eſt grãdium & in ſcripturis exercitatos ſenſus habentium,quærite:vt huiuſmodi lacte primum aliti creſcatis in viros perfectos,& perfectam ſalutẽ adipiſcamini. hæc propè ex Beda.quòd autem noſter interpres τὸ *rationabiles & ſine dolo*, refert ad τὸ deponentes, Græci referunt ad τὸ lac. nam ꝙ ille legit λογικοὶ καὶ ἄδολοι,Græca quæ nunc extãt ,habent λογικὸν καὶ ἄδολον,id eſt,rationabile,ac ſine dolo lac.vocat autem lac λογικὸν & rationale,ad differentiam lactis corporei,vel etiam ſi metaphoram ſequimur,ad differentiam lactis animalis, carnalis ſcilicet doctrinæ,& lac ἄδολον,id eſt,ſine dolo,ad differentiam doctrinæ hæreticæ,quæ ſe doloſè inſinuat.huiuſmodi ergo lac,inquit,concupiſcite,ſi tamẽ vel ſi quidem guſtaſtis quòd ſuauis & dulcis & benignus eſt dominus,vtrunq; enim ſignificat τὸ χρηστὸς. Quod autem interpres verterat,*Vt in eo creſcatis in ſalutẽ*,miror quid in mentẽ Eraſmo venerit vt verteret etiam in nouiſſima æditione,expungens τὸ in ſalutem,vt per illud ſuboleſcatis,non enim memini legiſſe ſuboleſcatis pro adoleſcatis,& vetus codex Dionyſianus habet in contextu εἰς σωτηρίαν,id eſt,in ſalutem.

CAPVT II.

[1] *Eponentes igitur omnem* A
D *malitiã, & omnẽ dolum,* Rom.
& ſimulationes,& inui- 6.a.
dias, & omnes detractiones,ſicut Ephe.
modo geniti infantes, rationabile 4.a.
& ſine dolo lac concupiſcite: ut in Coloſ.
eo creſcatis in ſalutem,ſi tamen gu- 3.b.
ſtaſtis quoniam dulcis eſt dominus. Heb. 12.a.
[2] *Ad quem accedentes,lapidem ui-*

2. *Ad quem accedentes*.accedentes,inquit,ad dominũ,*lapidem viuum*, (rectè enim inquit Beda Chriſtus lapis eſt,qui in carne veniẽs ædificationi ſanctæ eccleſię ſeſe inſerere dignatus eſt, & bene viuus,qui via,veritas & vita) *ab omnibus quidem reprobatum*,quum dicerent Iudæi,

dæi,non habemus regem niſi Cæſarem: A *deo autem electum*, quando conſtitutus eſt rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius. Qui verè electus dei fuit,teſtante Eſaia 24.Ecce ſeruus meus,ſuſcipiam eum,electus meus,complacuit ſibi in illo anima mea. *Et honorificatum*,quando donauit illi nomen quod eſt ſuper omne nomē,& glo-

uum, ab hominibus quidem reprobatum,à deo autem electum & honorificatum: & ipſi tanquā lapides uiui ſuperædificamini,domus ſpiritualis,ſacerdotiū ſanctum, offerentes B *ſpirituales hoſtias, acceptabiles* Eſa. 28.d. Rom. 9.g. *deo per Ieſum Chriſtum.* [3] *Propter quod continet ſcriptura, Ecce pono in Sion lapidem, ſummum angularem,probatum,electum,pretioſum.*

ria atque honore coronauit eum. Ad talem ergo lapidē accedentes & illi cōformes pro captu veſtro effecti,*tanquam viui lapides* non velut mortui qui laborantis operam per ſe iuuare nihil poſſunt:ſed architectis prædicatoribus & doctoribus ipſi tanquam viui lapides cooperātes. *Superædificamini domos ſpirituales*,puto errore librariorum pro domus poſitum domos. Indicat autem Beda triplicem lectionem fuiſſe.Superædificamini domus ſpiritualis, & in domum ſpiritualem.& domos ſpirituales, quòd ſi interpres vertit domos ſpirituales,puto addidiſſe τὸ in.ſed magis credo vertiſſe vel domus ſpirituales in plurali,vel domus ſpiritualis in ſingulari, ſicut Græcè eſt οἶκος πνευματικὸς. Accedentes ergo ad viuum lapidem Chriſtum,& illi conformes effecti ſuperædificamini domus ſpirituales, id eſt, ſuperædificate voſmetipſas ſuper firmum illud fundamentum & ſolidam petram Chriſtum, tanquam domos ſpirituales,ac ſpirituale templum dei in quo habitat Chriſtus : ſuperædificamini inquam *in ſacerdotium ſanctum*, id eſt, vt ſitis ſacerdotium ſanctum,ſicut poſteà ait, Vos eſtis genus electum, regale ſacerdotiū.Græcis deeſt εἰς in. & ſenſus eſt, vt templum Chriſti & ſacerdotium effecti,id eſt,ſacerdotes (ſicut circūciſio pro circunciſis ſumitur) ſuperædificemur ſuper ipſum ceu domus ac templum & ſacerdotium,id eſt,ſacerdotes *offerentes ſpirituales hoſtias acceptabiles deo per Ieſum Chriſtum*,ad differentiam legalium ſacerdotum,qui carnales hoſtias offerebant:nos autem ſpirituales offerre oportet, eleemoſynas,orationes,& ieiunia,corque purum & cōtritum: quia iam ſacrificium & oblationem animalium non vult deus.

3. *Propter quod continet ſcriptura*.Græcè eſt paulò ſecus,διὸ καὶ περιέ-

χει ἐν τῇ γραφῇ, ſiue διότι, vt codex Dionyſianus habet. περιέχω autem ſignificat contineo & amplector, & etiã excello, & vtroq; modo ſumi poteſt. Intelligendo quod anteà dixit, Chriſtũ eſſe lapidẽ viuum & electũ, propterea & in ſcriptura cõtinet. i. deſcribitur cõtinens & cõnectens res inter ſe ſicuti ſcriptũ eſt: Ecce pono in Siõ lapidem ſummũ angularẽ, vbi pro ſummũ angularem Græcè eſt vnica dictio ἀκρογωνιαῖον, id eſt, vt ita dicã, ſummangularem, hoc eſt, in ſummo angulo poſitum. nulli autem dubium quin angularis lapis cõnectat duos parietes, ita Chriſtus duos parietes, duos ſcilicet, Gentilium & Iudæorum populos cõiunxit, ex vtriſque vnum populum vnumque ouile faciens. Si ſumamus περιέχειν pro excellere, ſenſus eſt, propterea in ſcriptura excellit, id eſt, excellens iſte lapis declaratur in ſcriptura diceute, Ponam in Sion lapidem ſummũ angularem, probatum, electũ, & precioſum. qui crediderit in eum non confundetur vel pudefiet. Græcè eſt καταισχυνθῇ. Vide etiam num & περιέχει paſſiuè ſumatur, vt pleraque vocis actiuæ, pro continetur & habetur in ſcriptura: puto interpretem noſtrum non legiſſe ἐν, imò vertiſſe continet ſcriptura.

Et qui crediderit in eum, non confundetur. 4 *Vobis igitur honor credentibus. non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli: & lapis offenſionis & petra ſcandali, his qui offendunt uerbo, nec credunt in quo & poſiti ſunt.* Pſal. 117.d Matt. 21.d. Acto. 4.b. Eſa. 8.c.

4. *Vobis igitur honor.* ſi quis crediderit in eum nõ confundetur, igitur vobis in eum credentibus nõ ignominia, ſed honor efficitur iſte lapis, ſicut contrà incredulis ſcribis & phariſæis, quorum intererat plebem ædificare, viuum lapidem Chriſtum abiicientibus & reprobantibus, factus eſt in caput anguli, qui ex fortiſſimo lapide fieri ſolet: non ꝙ eos contineat & deo conglutinet, ſed ꝙ ad eorum damnationem fideles deo vniat, quando poſitus eſt, & ad hoc homo factus vt tanquam lapis angularis vtrunque populum fide vniret: nec ſic exaltatus modò eſt, vt caput anguli fieret: ſed illis etiam in ruinam factus eſt: vnde ait, Et lapis offenſionis & petra ſcãdali, iis qui offendunt verbo nec credunt, in quo poſiti ſunt, id eſt, nec in Chriſtum credunt, qui ad hoc poſiti & facti ſunt, vt in eum credant, Greci habẽt εἰς ὃ ἐτέθησαν, id eſt, ad quod poſiti ſunt, & Græca ſcholia explicant: factus eſt petra ſcandali iis qui non credunt, ad quod poſiti ſunt, id eſt, ad quod ſcilicet, vt non crederent & offenderent, poſiti

ſiti ſunt,id eſt,deſtinati ſunt:non quòd ad hoc illos deus induxerit, ſed quòd in illud barathrum ipſi ſeſe præcipitarint.Senſus ergo eſt, ſcandalo & offenſioni Iudæis eſt lapis iſte Chriſtus, non ſua natura,ſed illorum vitio,qui ſponte in illum inſurgũt, & qui offendunt verbo.Gręcè οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ,id eſt,qui impingunt in verbum euangelij,vel filium ac verbum dei Chriſtũ, & non credunt: credẽtibus autem, honor eſt.i.illis eſt in precio.hoc eſt quod Paulus ait 1. Cor.8. Nos prædicamus Chriſtum crucifixũ, Iudæis quidem ſcandalum , gentibus autem ſtultitiã,ipſis autem vocatis Iudæis & Græcis dei virtutem ac ſapientiam.

Exo. 19.a. [5] *Vos autem genus electum, regale ſacerdotiũ,gens ſancta,populus acquiſitionis: ut uirtutes annuntietis eius,qui de tenebris uos uocauit in*
Oſee. 2.d. *admirabile lumen ſuum. Qui aliquando non populus dei: nunc au-*
Rom. 9.e. *tem populus dei, qui non conſecuti miſericordiam:nunc autem miſericordiam conſecuti. Chariſsimi, ob-*
Gala. 5.c. *ſecro uos* [6] *tanquam aduenas & peregrinos,abſtinere uos à carnali-*
Rom. 13.d. *bus deſideriis,quæ militant aduer-*

5. *Vos autem eſtis genus electum.* quos ſcilicet nouiſſimo tempore per fidem ſui cultores elegit deus. *regale ſacerdotiũ*:quia,vt inquit Beda,illius corpori vniti ſunt,qui rex ſummus & ſacerdos eſt verus. Regale autem ſacerdotium ait ad differentiam Leuitici,quod Leuiticum erat non regale,nos autẽ ſacerdotiũ regale,quia ſacerdotes ſpirituales de vice illius & ordine,qui rex eſt & ſacerdos inæternum,quales nos ille fecit,vt ſcribitur Apocal.5.Feciſti nos deo noſtro regnũ & ſacerdotes : vt ergo ſpirituales illi hoſtias offeramus,facti ſumus ſacerdotes & gens ſancta per baptiſmum,& populus acquiſitionis,redempti non hircorũ aut taurorum,ſed precioſiſſimo Ieſu Chriſti ſanguine.Vos autem (inquit) talibus ab illo beneficiis eſtis affecti,vt ingrati non ſitis,ſed virtutes eius annuntietis,qui de tenebris vos vocauit,&c.quos dignatus eſt de non ſuo,populum ſuum facere,& miſericordia donare.Quod autẽ interpres habet populus acquiſitionis,Græcè eſt. λαὸς εἰς περιποίησιν,id eſt,populus in acquiſitionem:nõ vt Eraſmus vertit, qui acceſſit ei in lucrum,ſed quem ille multò emit.

6. *Tanquam aduenas & peregrinos, abſtinere à carnalibus deſideriis.* nam peregrinos ab omnibus abſtinere oportet quæ nimium grauãt,ita nos orbis huius incolas & peregrinos,qui meliorẽ patriam & manentem ſubſtantiam inquirimus,à carnalibus deſideriis, quæ

animam grauant,& aduerſus illam militant,abſtinere oportet. 7. *In die viſitationis*, id eſt, quum deus illos veſtra honeſta conuerſatione ad meliorem frugem reuerſos viſitare, & afflatu ſuo ad fidem vocare dignabitur.

8. *Non quaſi velamen habentes malitiæ libertatem*, vt noſtra tempeſta te hæretici, qui euangelicæ libertatis prætextu ac velamine, omnem eneruant eccleſiaſticam diſciplinam.

9. *Subditi eſtote dominis, etiã dyſcolis.* Græcè eſt σκολιοῖς, id eſt, prauis ſiue aſperis, qđ alia voce gręca reddidit interpres dyſcolis, id eſt, difficilibus ac moroſis : id enim ſignificat δύσκολος. quod verò anteà dixit, ſubiecti eſtote *omni humanæ creaturæ*, gręca ſcholia aiũt τὴν κτίσιν. i. creaturam ſumi ab apoſtolo pro principatu & poteſtate.

10. *Si propter conſciẽtiam dei.* hæc eſt enim (inquit) gratia, ſi propter dei conſcientiam ſuſtinet quis triſtitias vel moleſtias (vtrunq; enim ſignificat τὸ λυπὰς) patiens iniuſtè. Nemo quod viderĩ ſatis explicuit quid illud ſit *propter conſcientiam dei.* Beda omnino ea de re tacet. Græca ſcholia ſilẽt. Thomas de vio Caietanus inter cęteros hunc locũ explicare aggreſſus, planè mihi deuiare videtur, dũ ſic explicat: *Propter conſciẽtiam dei*, hoc eſt, propter applicationem ſcientiæ, quã habet de iis, quæ grata ſunt deo. Vide obſecro lector qđ iſte iudicij habere potuit in explicatiõe ſcripturarũ ad literã, quę ex Gręcis & Hebræis literis pẽdet: hoc aũt te admonitũ volui, quia præterq̃ ꝙ impudẽter eccleſiaſticã verſionẽ lacerare vbiq; penè

ſus animam, conuerſationẽ ueſtram inter gentes habentes bonam: ut in C
eo quod detrectant de uobis tanquã de malefactoribus, ex bonis operibus uos conſiderantes, glorificent deum [7] *in die uiſitationis. Subiecti* Rom.
igitur eſtote omni humanæ creaturæ propter dominũ: ſiue regi, quaſi 13.a.
præcellenti: ſiue ducibus, tanquam ab eo miſſis ad uindictam malefactorum, laudem uerò bonorũ. quia ſic eſt uoluntas dei, ut benefacientes, obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam: quaſi liberi, & [8] non quaſi uelamen habentes malitiæ libertatem, ſed ſicut ſerui dei. Omnes honorate. Fra Rom.
ternitatem diligite. Deum timete. 12.c.
Regem honorificate. Serui, [9] *ſubdi-* Ephe.
ti eſtote in omni timore dominis, nõ 6.a.
tantum bonis & modeſtis, ſed etiã Colo. 3.d.
dyſcolis. Hæc eſt enim gratia: [10] *ſi* Tit.
propter dei conſcientiam, ſuſtinet 2.c.
quis triſtitias, patiens iniuſtè. 2.Co. 7.c.

penè contendit, homo bonarũ literarum (quę ad inſtitutum illius erant perneceſſariæ) ignarus, etiam multa ſuis in ſacram ſcripturã rhapſodijs infarſit, orthodoxæ fidei ac ſanctæ eccleſiæ dogmatis contraria: quemadmodum egregiæ oſtẽdit frater Hippolytus Katharinus Senen. & ipſe prædicatorij ordinis, homo doctus & pius ac verè Chriſtianus, ordinis quidem eiuſdẽ, ſed fidei melioris: ne tu poſt hæc eius commẽtarijs fidem habeas. Cæterum vt ad explicationem loci reuertar, & quod poſſum (dum melius iudicium expecto) conijciam, is mihi videtur eſſe ſenſus: Mũdus & qui è mundo ſunt etiam ſpectatæ in ſpeciem fidei & virtutis, indignum viro bono putant ſi illatam non referant iniuriam. non de philoſophis illis loquor, ſed ijs qui ſe Chriſtianos apprime putant: quinimò ob id non vulgò tantum, ſed viris, vt vocant bonis, & nobilibus ſe peſſimè audituros, ſi illatam iniuriam diſſimulent: aduerſum hos Petrus, quaſi diceret, nolite ſpectare quid de vobis dicat mũdus, patienter iniuriam ferentibus. Hæc eſt, ĩquit, gratia, id eſt, in hoc gratia eſt, *ſi propter dei conſcientiam*, id eſt, ſi propter deum qui & tuæ patientiæ & illorum nequitiæ conſcius eſt, quis iniuſte moleſtias ſuſtinet. Paulus Act. 24. coram Fœlice præſide teſtatur ſe quantum in ſe fuit, operam dediſſe vt conſcientiam haberet apud deum & homines bonam. In hoc & ipſe, inquit, ſtudeo conſcientiam habere apud deũ & hoĩes ſemper: cõſcientiã ſtudet habere apud homines bonam, qui nihil agit quod eos offendat: vtrunque curare debet qui poteſt, ſicut dicit apoſtolus 2. Corinth. 8. Prouidemus enim bona non ſolum coram deo, ſed etiam coram hominibus. Cæterum ſi quod deo gratum eſt, diſplicet hominibus ac mundo: conſcientia negligenda eſt hominum. Ideo conſcius ſibi Petrus quia iniuriam non modò non ferre patienter ſed neque diſſimulare poteſt mundus: Hæc eſt inquit gratia, ſi neglecta hominũ conſcientia propter conſcientiam dei. i. quia deus mentẽ tuã nouit, ſtudẽs tantũ conſcientiã habere apud deũ rectã, patiẽter quis ferat ĩiurias: vnde eas propter cõſcientiã dei patiẽter ferẽti præmiũ reponit gratiã non apud

D *Quæ enim eſt gratia ſi peccantes, & colaphizati ſuffertis? Sed ſi bene facientes patienter ſuſtinetis: hæc eſt gratia apud deum. In hoc enim uocati eſtis: quia & Chriſtus paſſus eſt pro nobis, nobis relinquẽs exẽplum, ut ſequamini ueſtigia ei⁹, qui peccatũ nõ fecit, nec inuent⁹ eſt*

Eſa. 53. c. 1. Io. 3. a.

non apud homines,ſed deum.Sed ſi(inquit)benefacientes patienter ſuſtinetis,hæc eſt gratia apud deum, Quæ enim gratia(Græcè κλέος,id eſt,gloria)ſi peccantes ſuffertis? Quum ergo συνοῖδα, & Latinum conſcius ſum , ſignificet non modò ſcium & certum eſſe apud ſe de re aliqua,ſed id vnà cum alio ſcire,Conſcientiam dei id puto vocari ab apoſtolo, ſcientiam quam de tuo facto vnà tecum deus habet. Itaque ſenſus eſt : Hæc eſt gratia ſi propter conſcientiã dei;id eſt, ſi propter deũ qui & tuæ patientiæ & iniuriorum hominum nequitiæ cõſcius eſt , ſuſtinet quis *triſtitias:* Græcè τὰς λύπας,qđ ſignificat etiam moleſtias, patiens ĩiuſte.hæc ſunt quæ de loci huius ſenſu conijcere potui: ſi quis meliora afferet , lubens & cum gratia amplexabor.

11 .*Qui cum malediceretur non maledicebat.*Grçc.οὐκ ἀντελοιδόρει, id eſt, maledicta non regerebat. Quũ pateretur, non comminabatur.*Tradebat autem iudicanti ſe iniuſte,* Interpres ſecus legit quàm Græc.habeãt,& ſenſus(prout ipſe legit & vertit) bonus eſt: quòd Chriſtus non modo non cõminabatur ſeſe affligentibus,ſed ſponte Pilato eum iudicanti licet iniuſte,ſeſe tradebat,ſicut Eſaias ait:Oblatus eſt , quia voluit.Græca habẽt παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως,id eſt, tradebat iuſte iudicãti,cauſam ſcilicet ſuã,hoc eſt,deo,qui iuſte iudicat,cauſam ſuam remittebat iudicandam.

dolus in ore eius. 11 *qui cum malediceretur,non maledicebat : cum pateretur,non comminabatur.tradebat autem iudicanti ſe iniuſte . qui peccata noſtra ipſe pertulit in corpore ſuo ſuper lignum : ut peccatis mortui,iuſtitiæ uiuamus,cuius liuore ſanati eſtis.* Eſa. 53. b. *Eratis enim ſicut oues errantes: ſed conuerſi eſtis nũc ad paſtorem & epiſcopum animarum ueſtrarum.*

ARGVMENTVM Cap.3.

¶ *Sui officii & viros & mulieres admonet vt caſte & temperanter viuant: mulieres verò,vt vita atque habitu corporis modeſtæ ſint ac ſobriæ , omnes autem ad virtutẽ incitatos à vindicta procul abeſſe , linguam continere , pacem ſectari, cum bona conſcientia inter gentiles verſari,& pro iuſtitia,Chriſti exemplo aduerſa patienter ferre: deinde arcam Noe,baptiſmi,in quo ſaluamur, figurã proponit.*

CAP. III.

A Colo. 3.e Ephe. 5.c.

1 S*Imiliter & mulieres, ſubditæ ſint uiris ſuis: ut & ſi qui nõ credunt uer*

1.*Similiter & mulieres.*pauca ſunt in hoc capite explicatu difficilia,

præterquam

præterquam circa finem,pro *mulieres* & paulo poſt mulierum,Græcè eſt γυναῖκες quod mulierem & vxorem ſignificat,quas vult ſubeſſe viris ſuis,etiam infidelibus:vt etiamſi qui non credunt *verbo*.i. prædicationi euangelicæ,quam non admittũt,ſine verbo lucrifiãt, per ſolam ſcilicet mulierum conuerſationem honeſtã,&,vt ait,ſan-

1.Timot. 2.c. *bo,per mulierum conuerſationem ſine uerbo lucrifiant, conſiderãtes in timore caſtam conuerſationem ueſtram:*[2] *quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circundatio auri, aut indumenti ueſtimentorum cultus: ſed qui abſcõditus eſt cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpirit⁹, qui eſt ĩ cõſpectu dei locuples. Sic enim aliquãdo & ſanctæ mulieres ſperantes in deo, ornabant ſe, ſubiectæ propriis uiris. ſicut Sarra obediebat Abrahæ, dominum eum uocans,*[3] *cuius eſtis filiæ,* Gen. 18.b.

ctam, pro quo Græci habẽt ἁγνὴν,id eſt,puram & caſtã, Græca ſcholia explicant ſine verbo, ceſſante omni verbo & contradictione.

2. *Quarum non ſit extrinſecus.* Græca pauló ſecus habent, & dilucidiora ſũt, Sic enim habẽt,ὧν ἔσω οὐχ' ὁ ἔξωθεν ἐκ πλοκῆς τριχῶν,καὶ περιθέσεως χρυσίων,ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος.i.ad verbũ,quarũ ſit nõ extern⁹ ĩ capillorũ plicatura,aut in appoſitione auri,ac veſtiũ amictu,cultus & ornat⁹:mihi videtur Grecè legi poſſe περιθέσεως. ἢ ἐνδύσεως χρυσίων ἱματίων κόσμος,vt χρυσίων adiectiuũ ſit,id eſt,quarum ſit non in amictu & indumento aureorum veſtimentorum cultus & ornatus:ſed abſconditus ille homo cordis, in integritate quieti & modeſti ac manſueti ſpiritus:ſit, ſubaudi, illis vice cultus & ornatus. Quanquam περίθεσις χρυσίων,monilia aurea ſignificare poteſt,quæ collo vel capiti circumponunt nimis cõptæ mulieres,ſicut πλοκὴ τριχῶν,mihi ſignificare videtur affectatam in mulieribus capillorum criſpaturam. Nunc autem dixit hominem cordis pro interiori homine ac ſpirituali: quod autem addidit, qui eſt in conſpectu dei locuples ſiue ſumptuoſus,precioſus & magnificus,id enim ſignificat τὸ πολυτελὲς,ad ſpiritum quietum ac manſuetum referri debet,quia neutri generis eſt, nec mihi ſubſtantiue capi videtur,tunc enim adderetur τὸ articulus.

3. *Cuius eſtis filiæ.* cuius,ad Sarram referri debet, non ad Abraham, eſt enim græcè ἧς articulus fœmininus. *Non pertimentes vllam perturbationem*,Græc. μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν,id eſt,nullo pauore perterritæ. Eraſmus interpretatur illum pauorem, quo ſolent

lēt de nihili rebus cōſternari mulieres,qui abeſſe debet,inqt,à ſanctis mulieribus:ego intelligendum puto de perturbatione & pauore ob ſuperuenientes afflictiones & tentationes, quales multæ in primitiua eccleſia.benefacientes,inquit,& non pertimentes vllam perturbationem,id eſt, tantū benefacere ac viuere ſtudeatis,& ob nullam rem pertimeſcatis & paueatis:quia ad nullam rē pauet mens ſibi cōſcia recti. 4. *Viri ſimiliter*. vult viros moderate ſe ac temperáter habere erga vxores: cohabitantes,inquit, *ſecundum ſcientiam*, id eſt,cum diſcretione & prudentia:quaſi infirmiori vaſculo impertientes honorem,tanquā cohęredibus gratiæ, vt non impediantur orationes veſtræ.Hieronymus interpretatur honorē, abſtinentiam à coitu nimio, ſic enim honorē haberi infirmiori vaſculo muliebri,ſi nō inquinetur libidine, neque paſſim tanquam pecus ignorās:vir illam cognoſcat,

benefacientes,& non pertimentes B
ullam perturbationem.[4] *Viri ſimi-* 1.Co.
liter cohabitantes ſecundum ſcien- 7.a.
tiam,quaſi infirmiori uaſculo mulie
bri impartientes honorem, tanquā
& cohæredibus gratiæ uitæ: ut nō
impediantur orationes ueſtræ.[5] *In*
fine autem: omnes unanimes,com- Prou.
patientes, fraternitatis amatores, 17.c.
miſericordes,modeſti,humiles,non & 21
reddentes malum pro malo,nec ma d.
ledictum pro maledicto:ſed ecōtra- Rom.
rio,benedicentes:quia in hoc uoca- 12.d.
ti eſtis, ut benedictionem hæredi- 1.the.
tate poſſideatis. Qui enim uult ui- 5.d.
Pſal.
33.c.

ſed cum ſcientia & diſcretione,interim abſtinens ab ea,ne per immoderatam libidinem interrumpantur orationes illorum : neque tamen omnino reiecerim illorum opinionem, qui interpretantur hoc agere Petrum, vt ſuum quoque honorem vir mulieri deferat tanquā infirmiori vaſculo,ne ſi deſpici ſe intelligat vaſculum illud imbecille & infirmum,ſtatim in iras & rixas ebulliat,atque ita cōtētionibus impediātur illorū orationes:Impartiētes,inquit,honorē tanq̄ cohæredibus *gratiæ vitæ*.i.cōſiderātes,ꝙ nō modo cōpares & conſortes ſunt in coniugio,ſed in gratia,quia ad eandē gratiam vocati.Græci quidam ſecus habent,ſcilicet ὡς καὶ συγκληρόνομοι. i.tanquam cohæredes gratiæ vitæ. quidam Græci codices habent ζῶσης.i. viuæ.Codex Veronenſis habet ὡς καὶ συγκληρονόμοις χάριτος ζωῆς,id eſt,tanquam etiam cohæredibus gratiæ vitæ,hoc eſt, viuæ gratiæ,Hebræorum more.

5.*In fide autē*.Aut lōge aliud legit īterpres q̄ græca habēt,aut τὸ ἐν *fine* ſcripſerat:

ne ſcripſerat: pro quo, vitio librariorum poſitũ eſt *in fide* ob verbũ ſubſequẽs vnanimes. Græca habent τὸ δὲ τέλος πάντες ὁμόφρονες συμπαθεῖς. i. in ſumma denique omnes vnanimes cõdoleſcẽtes & compatientes inuicẽ. *Modeſti*, Græcè φιλόφρονες. i. affabiles. qđ habemus humiles Eraſmus expũgit, quia, inquit, nõ habetur in Græc. codicib⁹. Certè ĩ vetuſto codice Dionyſiano ꝑ eo quod ĩterpres vertit hũiles, eſt φιλοταπεινόφρονες, quo verbo ſignificantur ij, qui humilitatem vt eſt animi virtus, amant & ſectantur.

6. *Et quis eſt qui vobis noceat?* Græcè καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς? id eſt, & quis eſt q̃ vos affligat? *Si boni æmulatores fueritis.* boni hic genitiui caſus neutri generis eſt. Græcè enim eſt τοῦ ἀγαθοῦ, id eſt, bonitatis.

7. *Dominum autem Chriſtum ſanctificate in cordibus veſtris*, id eſt, ſanctum dominũ Chriſtum in cordibus veſtris, ſiue vt Græca habent, dominum deũ geſtate. *Parati ſemper ad ſatiſfactionẽ* omni poſcenti vos rationem de ea quæ in vobis eſt, ſpe ac fide. Vult Chriſtianos ſemper ad reddẽdam de ſua ſpe & fide ſatiſfactionem eſſe paratos, quanquam Græci codices nũc tãtũ habẽt *ſpe*, nõ fide, ꝑ eo aũt qđ eſt *ſatiſfactionẽ*, Græci habẽt ἀπολογίαν. i. defẽſionẽ, quã̃q̃ parũ differũt: *pro modeſtia*, Græc. habẽt πραότητι. i. mãſuetudĩe: & ĩ hoc loco vbi detrahũt de vobis vel vobis, Græci addunt ὡς κακοποιῶν. i. tanquam de malefactoribus.

8. *Mortificatos.*

tam diligere, & dies uidere bonos:
coerceat linguam ſuam à malo, &
labia eius ne loquantur dolum. De-
clinet à malo, & faciat bonum: in-
quirat pacem, & ſequatur eã: quia
oculi domini ſuper iuſtos, & aures
eius in preces eorum. uultus autem
domini ſup̃ faciẽtes mala. [6] *Et quis*
C *eſt, qui uobis noceat, ſi boni æmula*
Mat. *tores fueritis? Sed & ſi quid pati-*
5.a. *mini propter iuſtitiam: beati. Ti-*
morem autem eorum ne timueritis,
& non conturbemini: [7] *dominum*
autem Chriſtum ſanctificate in cor-
dibus ueſtris, parati ſemper ad ſatiſ
factionem omni poſcenti uos ratio-
nem de ea, quæ in uobis eſt, ſpe: ſed
cum modeſtia & timore, conſcien
tiam habentes bonã: ut in eo quod
detrahunt uobis, confundãtur, qui
calũniantur ueſtrã bonã in Chriſto
cõuerſationẽ. Melius eſt enim ut be-
ne faciẽtes (ſi uolũtas dei uelit) pati,
q̃ male facientes. quia & Chriſtus
ſemel pro peccatis noſtris mortuus
eſt, iuſt⁹ pro iniuſtis: ut nos offerret

8. *Mortificatos quidem carne*, pro eo quod interpres vertit mortificatos & viuificatos (nimirum aliud legens quàm nũc Græca habeãt) Græci codices habent θανατωθεὶς καὶ ζωοποιηθεὶς, id eſt, viuificat⁹ & mortificatus: carne quidem, id eſt, ob carnis imbecillitatem mortificatus & occiſus: *Spiritu* autem, id eſt, ſpiritus ſancti virtute viuificatus. Senſus autẽ ĩterpretis (quem aliud Græcè legiſſe oportet, niſi vitio librarij mortificatos pro mortificatus repoſitum eſt) valde congruus eſt, quòd ſcilicet iuſt⁹ pro iniuſtis mortu⁹ eſt Chriſtus, vt nos offerret deo carne quidem mortificatos, viuificatos autem ſpiritu.

9. *In quo & his qui in carcere erant ſpiritu veniẽs prædicauit.*

deo, [8] *mortificatos quidem carne,* D
uiuificatos autem ſpiritu. [9] In quo
& his qui in carcere erant ſpiriti-
bus, ueniens prædicauit: qui incre-
duli fuerant aliquando, quãdo ex- Gen.
pectabant dei patientiam in diebus 6.b.
Noe: *cum fabricaretur arca, in qua* Mat.
pauci, id eſt, octo animæ ſaluæ fa- 24.d. Luca 17.f.

Beda indicat duplicem fuiſſe lectionem. Qui in carne concluſi erant, vel qui in carcere: concluſos autem carne vocat carnalib⁹ deſiderijs vehementer aggrauatos. Concluſos autem carcere, vel qui hoc corpore tanquam carcere mancipantur, vnde erui cupiens Dauid dicebat, Educ de carcere animam meam, ad confitendum nomini tuo. vel in carcere, id eſt, cæcitate mentis. Quod autem ait ſpiritu veniens prædicauit, Græc. habent, pro ſpiritu πνεύμασι, id eſt, ſpiritibus: vt ſit ſenſus, quòd ijs qui in carcere erãt ſpiritibus veniẽs prædicauit. Quidam tamen codices Latini habent ſpiritu, & facilis eſt tranſitus à σ in τ. In quo ergo, ſcilicet ſpiritu quo viuificatus eſt Chriſtus, ipſe veniens ijs qui in carcere erant ſpiritibus prædicauit qui increduli fuerant in diebus Noe: hic locus obſcurus eſt admodum: ad cuius explicationem multi multa afferunt, quorum partim non ſatiſfaciunt, partim non auſim aſſerere: quidam interpretantur quòd Chriſtus vt nos offerret, mortuus eſt iuſtus pro iniuſtis, mortificatus quidem carne, viuificatus autem ſpiritu, id eſt, per virtutem ſpiritus ſancti: in quo ſpiritu ſancto olim ſcilicet ipſe veniẽs prædicauit ijs qui in carcere erant conſtituti ſpiritibus, id eſt, hominibus quorum animæ vinculis corporis coercebantur, qui increduli fuerant, quum ſcilicet expectantes & abutentes dei longanimitate in diebus Noe, prædicante illo diluuium & arcam fabricante (in qua tantum octo ſaluati ſunt) non crederent: quę quidem arca forma fuit & figura noſtri baptiſmi. Sed quorſum hęc inquies? vt oſtẽ-

dat Petrus

dat Petrus quòd Chriſtus qui nouiſſimis temporibus veniens ĩ car-
ne prædicauit nobis, non tunc primo cœpit eſſe, ſed idem erat qui
in ſpiritu diebus Noe hominibus eius temporis prædicabat pœni-
tentiam, & diluuium inſtãs: atque ob id huiuſmodi locum à Petro
adductum eſſe vt oſtendat, quòd ſicut tempore Noe ij qui incredu

ctæ ſunt per aquam. 10 *Quod & uos nunc ſimilis formæ ſaluos facit baptiſma: non carnis depoſitio ſordium, ſed conſcientiæ bonæ in-*

li permanſerunt nec pœnitẽ
tiam egerunt, neque ſe in ar
cam receperunt: & in ſpiri-
tu, per Noe, prædicãti Chri
ſto non crediderunt, perie-
runt: ita qui nunc venienti
ad nos in carnem Chriſto non crediderunt, aut pœnitentiam ege-
runt, neque baptizati ſunt, peribunt: quemadmodum in Actis 2. ait
idem Petrus, Pœnitentiam agite, & baptizetur vnuſquiſq; veſtrũ.
Quidã (inter quos Caietanus) liberius interpretãtur, ꝙ Chriſtus ad
inferos deſcẽdens, ijs qui tẽpore Noe increduli fuerãt prædicauit,
etiã fructuoſe: quoniã illi in bonitate dei cõfiſi eſſẽt: ſed quur ma-
gis iſtis q̃ illis? & qs illi ĩdicauit præter Noe & aliquot ĩ arcã admiſ
ſos, alios crediſſe? Certè nõ admodũ video quo pacto recte is lo-
cus explicari queat: Græci explicãt ĩ carcere ἐν τῷ ἅδῃ. i. in ĩferno,
& ſic eſſet ſenſus, ĩ quo ſpũ, veniẽs Chriſtus, ijs q ĩ carcere. i. ĩferno
erãt ſpiritib⁹ prædicauit, ijs. ſ. qui tẽpore Noe tãdiu ĩcreduli fuerũt:
prædicauit aũt illis nõ ꝓficiẽdi, ſed exprobrãdi gratia, ꝙ prædican
ti Noe & per centũ annos arcã fabricãti nõ crediderĩt: quãdo ex-
pectabãt dei patientiã. Græci paulò ſecus habent. ſ. ὅτι ἅπαξ ἐξεδέ-
χετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία. i. quũ ſemel expectaretur dei lõganimi-
tas & lenitas, & quũ fabricaretur arca, in qua pauci. i. octo aĩæ ſal-
uæ factæ ſunt *per aquam*: hic mihi videtur apoſtolus vſus prærpoſi-
tione per, ꝓ ab, vt ſit ſenſus, ſaluæ ſunt factæ ab aqua. Certè locum
hũc ijs *qui in carcere erant prædicauit*, Græca ſcholia in loco cap. 4.
propter hoc & mortuis euangelizatũ eſt, cõfirmãt hac ſentẽtia ꝙ Chri
ſt⁹ in ĩferno puerſis illis cõſtitutis, ꝑdicauerit, ſed ad illorũ cõdem-
nationẽ: aiũt enĩ, εἰρημένου δὲ ἀνωτέρω περὶ τῶν ἐν τῷ ἅδῃ ὅτι κἀ-
κείνοις τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι ἐκηρύχθη: τὸ κήρυγμα τοῦτο εἰς κρί-
σιν ἐγένετο τούτοις. ἤτοι εἰς κατάκρισιν. i. quũ ſuperi⁹ dictũ eſſet de ijs
q in inferno agũt, ꝙ & illis ĩ carcere cõſtitutis ſpiritib⁹ prædicatũ
eſt, huiuſmodi prædicatio in iudiciũ illis fuit. i. in cõdemnationẽ.
10. *Quod & vos nũc ſimilis forma ſaluos facit baptiſma.* obſcurus eſt lo-
cus, nec minus græcè: ſic enim habet, ὃ καὶ ὑμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώ-
ζει βάπτισμα, quæ ad verbũ interpres vertit: ego crederẽ in Græ

cis mēdum eſſe,& pro ō.i.quod,legendum ᾧ,cui ſcilicet aquæ con forme ac ſimile baptiſma,nunc quoque ſaluos vos facit:vt ſit ſenſus quòd Noe & octo animæ beneficio aquæ arcam ſubleuātis ſaluæ factæ ſunt:cui aquæ conſimile baptiſma quod nos à terra in cælum eleuat,ſaluos nos facit. Arca quoque eccleſiam ſignificat:quia ſicuti extra arcam tempore diluuij nemini fuit ſalus, ſic nulli extra eccleſiam ſalus: ſicut etiam ad omnes ventos agitata arca, nullis vnq̄ aquarum diluuijs ſubmergi potuit, ſic multis tyrannorū & hæreticorū procellis diu agitata ac frequenter eccleſia,perire nunquam poterit: fundata eſt enī ſupra firmā petram.quoniā verò ſua habebant Iudæi baptiſmata,q̄ carnem tantum mūdabant, addidit *nō carnis depoſitio ſordium*,id eſt,nō depoſitio ſordium carnis,hoc eſt,nō ablutio carnalium ſordium ,*ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in deum*, & hîc locus etiam obſcurus eſt. Quomodo enim conſcientiæ interrogatio ſaluat? verbum Grçcum quod interpres vertit interrogatio,eſt ἐπερώτημα, quod etiā ſtipulationē ſignificat,& hoc certè ſignificato mihi quadrare videtur. Eſt autem ſtipulatio verborū cōceptio,quib⁹ is qui interrogatur,daturū facturúmve ſe quod interrogatus eſt,reſpondet:qualis in baptiſmo fieri ſolet rogante baptizandum parocho,Credis in deum?& reſpondente illo, ſi adult⁹ eſt,aut nomine illius,ſi infans eſt,ſuſceptore:credo. Abrenuncias ſatanæ & operibus eius? abrenuncio , ſic enim de eunucho legimus Act.8.ꝙ eunucho interroganti ecce aqua, quid me prohibet baptizari?dixit Philippus,Si credis ex toto corde,licet:& reſpōdens ait, credo Ieſum eſſe filium dei:& poſtmodum baptizauit. Huiuſmodi ergo ἐπερώτημα,& ſtipulatio : qua ſe in deū credere & ſatanæ nūciū remittere profitetur baptizandus,ſaluum eū facit:nō carnalium ſordium ablutio:& hoc quidem per reſurrectionē Ieſu Chriſti à mortuis.Chriſti enim reſurrectio,noſtra fuit iuſtificatio,q eſt in dextera dei degluti ēs mortē vt vitç æternç hçredes efficeremur, profectus

terrogatio in deum per reſurrectionem Ieſu Chriſti,qui eſt in dextera dei,deglutiēs mortem,ut uitæ æternæ hæredes efficeremur: profectus in cælum, ſubiectis ſibi angelis & poteſtatibus & uirtutibus.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ Ceſſandū à veteribus delictis vt in admirationem & ſtuporem gentes trahamus,bonis quoque operibus vacandū,neque dolendum ſi Chriſti nomine & iuſtitiæ gratia affligimur, ſecus ſi ob iniquè geſta.

profectus in cœlum,&c. Græca ſcholia exponũt *conſcientiæ bonæ interrogatio in deum*, id eſt, bonæ conſcientiæ arrabo, pignus & demõſtratio ſecundum deum: nam ἐπερώτημα, quod ĩterpres vertit interrogatio, ſic exponũt: ἐπερώτημα δὲ τοῦ τῆς πίστεως ἀρραβών, ἐνέχυρον, ἀπόδειξις. & εἰς θεὸν dicũt ſumi, pro κατὰ θεόν. i. ſecũdũ deũ. Hęc de loco admodũ difficili qtũ cõijcere potuimus: qđ autẽ Latinus habet deglutiens mortẽ vt vitæ æternæ hæredes effi ceremur, Græca quæ nunc extant, non habent: ab hoc autem loco deglutiens, vſq; ad τὸ profectus, nihil eorum quæ Latini habent eſt apud Græcos.

CAP. IIII.

A C

[1] *Hriſto igitur paſſo in carne: & uos eadem cogitatione armamini. quia qui paſſus eſt in carne deſiit à peccatis: ut iam non deſideriis hominum, ſed uoluntate dei quod reliquum eſt in carne uiuat temporis.* [2] *Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatem gentium cõ*

Ephe. 4.c.

1. *Chriſto igitur paſſo.* Hui⁹ loci ſubobſcuri ſenſus eſt iſte: Quum igitur (vt Græci addunt ὑπὲρ ἡμῶν, id eſt, pro nobis) ſecũdum carnem paſſus ſit Chriſtus, & vos eadem cogitatione armamini, id eſt, ſic deliberate & conſtituite apud vos, vt quemadmodũ ille pro vobis paſſus & crucifixus eſt carne, ita & vos pro eo patiamini & carnẽ veſtram crucifigatis. quia qui paſſus eſt in carne, deſijt à peccatis, vt deinceps quod reliquum eſt temporis in carne viuat non ſecũdum deſideria & concupiſcentias hominum ſed ſecundum dei voluntatem. ſimilem penè ſententiam affert Paulus Ro. 6. Vetus homo noſter ſimul crucifixus eſt, vt deſtruatur corpus peccati, vt vltra non ſeruiamus peccato: Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato. pro hac nouiſſima ſententia dicit Petrus, *Qui paſſus eſt in carne deſiit à peccatis*, ſiue à peccato τῆς ἁμαρτίας, id eſt, cui caro cũ concupiſcentijs ſuis cum Chriſto cruci affixa eſt, ille iam peccare deſijt. 2. *Sufficit enim præteritum tẽpus,&c.* Græca habent, ἀρκετὸς γὰρ ὑμῖν παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. i. ſat eſt quòd præterito tempore voluntatem gentium conſummaueritis, vbi τὸ θέλημα, id eſt, voluntatem, pro τῶν ἐπιθυμιῶν ſumunt, id eſt, libidinibus. Hic enim Græca ſcholia, nonne ſatis eſſe debet, quòd tantum temporis deliciis indulſiſtis, quòd ſimilem antehac gentibus vitam in omni luxu & laſciuia egiſtis? *In quo admirantur*, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ con-

 fuſionem:

fuſionem: Græcè pro admirantur eſt ξενίζονται: ξένον autem ſignificat rem peregrinam, nouam & admirandam. vnde bene interpres vertit admirantur, tanquam rem ſcilicet nouam & extraneã, quòd non vnà cum illis curratis in eãdem luxuriæ vel luxus (vt omnium rerum immoderatum abuſum ĩtelligas, eſt enim Græcè ἀσωτίας,) cõfuſionẽ: Græc. ἀνάχυσιν, quod Græca ſcholia σύγχυσιν interpretantur, & τὸ ξενίζονται exponũt per θαυμάζουσιν. i. admirãtur: quod addidi quia in vtroq; vocabulo interpretẽ noſtrũ iniuria carpſit Eraſmus: ob id ergo, inquit, admirãtur blaſphemãtes. i. in quo blaſphemãt & deo iudici rationẽ reddẽt. 3. *Propter hoc enĩ mortuis euãgelizatũ eſt.* Locus iſte obſcurus eſt & varias admittit expoſitiones. Quidam exponunt ꝙ ſicut viuos & mortuos. i. in gratia degentes & ĩ libidinibus agẽtes iudicaturus eſt deus: ita ab illo, ijs mortuis qui gẽtilitiã in oĩ ſpurcitia vitã egerunt euãgelizatũ eſt: ſicut Chriſtus ait, nõ veni vocare iuſtos, ſed peccatores: illis ergo euangelizatum eſt, vt iudicẽtur quidẽ ſecũdũ hominẽ in carne. i. per carnẽ, Græci enĩ nõ habẽt in. Viuant aũt ſecũdũ deũ in ſpiritu vel per ſpiritũ, τῷ πνεύματι: & hoc duobus modis exponitur: primo, vt ſecũdum hominẽ mortificẽtur quidẽ carne: ſecundũ deũ autẽ carne mortificati, ſpiritu viuãt, mortificatis in Chriſto Ieſu mẽbris: alio modo mortuis. i. peccatoribus etiã infamibus quales ſectabatur vt ad ſe Chriſtus attraheret, euangelizatum eſt ab ipſo ſcilicet Chriſto, vt ſecundum homines. i. Phariſęos externa tantum ſpectantes iudicẽtur & condemnentur in carne. i. carnaliter vel in ſpeciem: phariſæi enim vt ſe iuſtificarent, peccatores damnabant & abijciebant: illis ergo Chriſtus prædicauit, vt ſic à mundo ſecundum carnem iudicati & damnati, ſecũdum deum viuant ſpiritu. i. in ſpiritu ſancto. Alio modo exponunt hũc locũ ad literã Gręca ſcholia: quòd Chriſt⁹ ad inferos deſcẽdẽs, mortuis illic exiſtentib⁹ ꝑdicauit ſicut & viuis ꝑdicauerat, & ſicut viuis ꝑdicãs, ijs qui eũ agnouerũt, in iuſtificationẽ adfuit,

ſummandam his qui ambulauerunt in luxuriis, deſideriis, uinolẽtiis, comeſſationibus, potationibus, ebrietatibus, & illicitis idolorũ cultib⁹: in quo admirantur non concurren- B
tibus uobis in eandem luxuriæ confuſionẽ blaſphemantes, qui reddent rationem ei, qui paratus eſt iudicare uiuos & mortuos. [3] Propter hoc *enim, & mortuis euangelizatũ eſt: ut iudicentur quidem ſecũdum homines in carne, uiuant autem ſecun*

adfuit,ijs autem qui ignorarunt & reiecerunt, in cōdemnationem: ita in infernum deſcendens mortuis prædicauit, & ijs qui ſecundū hominem in carne,id eſt,carnaliter vixerant in condemnationem, ijs autem qui ſecundum deum in ſpiritu egerant,id eſt,ſpiritualem & ex virtute vitam vixerant,in gloriā & honorem affuit: Hoc eſt,

dum deum in ſpiritu. Omnium autem finis appropinquauit. [4] *Eſtote itaque prudentes: & uigilate in orationibus. Ante omnia autem,mutuam in uobiſmetipſis charitatem*
C *continuam habentes:quia charitas*
Prou. *operit multitudinem peccatorum.*
10 b. *Hoſpitales inuicem,ſine murmura-*
Rom. *tione. Vnuſquiſq; ſicut accepit gra*
12. c. *tiam, in alterutrum illam admini-*
Heb. *ſtrātes: ſicut boni diſpēſatores mul*
13. a. *tiformis gratiæ dei. Si quis loqui-*
Phili. *tur:tanquam ſermones dei. ſi quis*
2.b. *miniſtrat:tanquam ex uirtute quā adminiſtrat deus:ut in omnibus honorificetur deus per Ieſum Chriſtum: cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen. Chariſſimi,* [5] *nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem uobis fit, quaſi noui aliquid uobis contingat: ſed communicantes Chriſti paſſionibus, gaudete, ut & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultan-*

quod ait Petrus,quòd mortuis à Chriſto perinde ac viuis euangelizatum eſt in inferno,vt pdicante illis Chriſto ad bonorum gloriam & malorum cōfuſionem, iudicentur quidem.i.condemnētur qui ſecūdum hominē.i. in carne vixerant: vitam autem æternam viuant,qui ſecundum deum in ſpiritu antè vixerant.

4. *Eſtote itaque prudentes*: reliquum capitis ſatis facilè eſt, niſi quòd ī paucis variat interpres à Græco. p *Prudētes eſtote*, Gręcè eſt σωφρονήσατε.i.modeſti ſiue tēperantes eſtote. p *vigilate* ē νήψατε, qđ vigilate & ſobrij eſtote, ſignificat: quod paulo poſt ſequitur, charitas operit multitudinem peccatorum, interpres legit καλύπτει ī pręſenti, Græca habēt καλύψει in futuro. quod autem ſequitur, Si quis loquitur, *tanquā ſermones dei*, ſubaudiendum eſt, loquatur, *tanquam ex virtute* ſubaudiendū, miniſtret.

5. *Nolite peregrinari*, Græci habent μὴ ξενίζεσθε: quum autem ξένον rem nouam & peregrinam &, vt vocamus, extraneam ſignificet: ſenſus eſt, nolite percelli tanquam re noua & inſolita: non eſt autem vocabulum Latinum quod huic reſpondeat, Galli dicerent, ne trouuez eſtrange,

 ne ſoyez

ne ſoyez eſtonnés. quod autem habet interpres, *in feruore*, Græci habent ἐν πυρώσει, quod Græca ſcholia explicant per ἐν δοκιμασίᾳ, id eſt, in probatione & exploratione, quæ tanquam per ignem fit. Senſus ergo eſt, nolite percelli ob explorationem quæ vobis fit tẽtandi veſtri gratia, quaſi ob rem nouam, ſed ob hoc gaudete, quòd communicatis paſsionibus Chriſti, id eſt, quòd vobis datum eſt pro eo affligi.

tes. 6 *Si exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis: quoniam quod eſt honoris, gloriæ, & uirtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus, ſuper uos requieſcit.* 7 *Nemo autem ueſtrum* D
patiatur, ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem ut Chriſtianus, non erubeſcat, glorificet autem deum in iſto nomine. Quoniam 8 *tempus eſt, ut incipiat iudicium à domo dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eo*

6. *Si exprobramini in nomine Chriſti*, id eſt, ſi opprobrio vobis vertitur, vt aiunt græca ſcholia, Chriſti nomen, in hoc quòd Chriſtiani dicimini, *beati eritis*, quoniam quod eſt honoris, gloriæ & virtutis dei, & qui eſt eius ſpirit⁹ ſuper vos requieſcit. græca paulo ſecus habent, ſcilicet ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται, vbi Græci non habent *virtutis* neque *honoris*, nos autem τὸ τῆς δόξης poſſumus gloriam interpretari, & ſic ſenſus eſſet, quòd gloria & ſpiritus dei ſuper vos requieſcit: poſt hunc locum autem Græci addunt, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται, id eſt, ab illis quidem blaſphematur: à vobis autem glorificatur: quæ interpres noſter non legit. mihi autem videtur Eraſmus contra Latini ſermonis rationem κατὰ αὐτοὺς & κατὰ ὑμᾶς vertiſſe iuxta vos: quis enim ferat ita loquentem, deus blaſphematur iuxta vos: ego dicerem, à vobis aut per vos.

7. *Nemo veſtrum patiatur vt fur*. i. ne committite vt pœnas detis & affligamini, homicidij, furti, aut alterius peccati nomine. ſi autem quis ob Chriſti nomen & quia Chriſtianus eſt, non erubeſcat.

8. *Tempus eſt vt incipiat iudicium à domo dei*. Græca ſcholia κρῖμα nõ ἀντὶ κατακρίματος, ſed ἐξετάσεως. i. non pro condemnatione: ſed pro accurata examinatione ſumunt: quæ incipiet à domo dei. i. à Chriſtianis bonis, deiq; familiaribus & domeſticis: vt eorum quæ in vita geſſerunt rationem reddant: quòd ſi, inquit, exigitur ratio à dei domeſticis & fidelibus, qui futurus eſt finis infidelium? Baſilius Magnus interpretatur, κρῖμα & iudicium pro afflictionibus

quas

rũ qui non credunt dei euangelio?
Prou. 11.d. 9 *Et ſi iuſtus quidem uix ſaluabitur, impius & peccator ubi parebunt? Itaque & hi qui patiuntur ſecundum uoluntatem dei, fideli creatori commendent animas ſuas in benefactis.*

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶*Seniores ac presbyteros gregi bene prouidere, ac cum modeſtia paſcere: adoleſcentes autem cum humilitate illis ſubeſſe, & aduerſus diaboli inſidias vigiliis, & oratione dei adiutorio, qui non eſt illis defuturus, reſiſtere hortatur: deinde ſalutationibus epiſtolam claudit.*

CAPVT V.

A 1 *SEniores ergo qui in uobis ſunt obſecro, conſenior, & teſtis Chriſti paſſionum, qui & eius quæ in futuro reuelāda eſt, gloriæ communicator, paſcite qui in uobis eſt gregem dei, prouidentes non coactè, ſed ſpontaneè ſecundum deum: neque turpis lucri gratia, ſed uoluntariè: neq; ut dominantes in cleris, ſed forma facti gregis ex animo. Et cùm apparuerit princeps paſtorum, percipietis*
B *immarceſſibilem gloriæ coronam.*
Similiter adoleſcentes, ſubditi eſtote ſenioribus. Omnes enim inuicem humilitatem inſinuate, quia deus ſuperbis reſiſtit: humilibus
Iaco. 4.c. *autem dat gratiam. Humiliamini igitur ſub potenti manu dei, ut*

quas ab infidelibus paſſuri ſunt fideles. Quòd ſi per huiuſmodi afflictiones ſuos tētare viſum eſt deo, quid futurum putant infideles, qui totam vitam agunt in deliciis?

9. *Et ſi iuſtus vix ſaluabitur*, id eſt, cum labore & moleſtia. μόγις enim ſignificat cum labore, quia per multas tribulationes oportet ingredi in regnum cælorum: impius & peccator vbi parebunt?

1. *Seniores.* non. ætate ſenes, ſed presbyteros quos ſacerdotes vocamus, intelligi docet id quod ſequitur, paſcite qui in vobis eſt gregem dei: ſic conſeniorem ſe dicit, & vt ita dicam, compreſbyterum: presbyteros ergo vult gregi ſuo prouidere & attēdere, Græcè ἐπισκοπεῖν, idque non vi ſed voluntate ac liberè, neque quæſtuoſos eſſe, non dominari in cleros, id eſt, hęreditatem domini, non vexare imperioſa autoritate & potentia, ſed formam eſſe gregis, id eſt, ſic ſe gerere vt forma ſint & exemplar rectè viuendi ſubditis.

2. *In tempore viſitationis.* Græci non habent viſitationis, ſed ἐν καιρῷ, id eſt, in tempore opportuno: id enim ſignificat καιρὸς, nos tempus viſitationis dicere poſſumus tempus iudicij, in quo viſurus eſt deus qui rectè egerint & crediderint, ac præmiaturus.

3. *Scientes eandem paßionem ei quæ in mundo eſt veſtræ fraternitati fieri*, id eſt, ſcientes ſimiles afflictiones & moleſtias veſtris fratribus per mundum vniuerſum diſperſis, apparari & exhiberi, id enim ſignificat ἐπιτελεῖσθαι. Conſolatur ergo eos tum quia nõ ſoli patiuntur, tum quia ſic tolerantibus aderit deus, qui virtutem & patientiam veſtram, inquit, perficiet, cõfirmabit & ſolidabit. Nã quod Eraſmus ait græcè legi, καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει. i. perficiet vos fultura, confirmatione. certè codex Veronẽſis habet στηρίξαι, σθενῶσαι, θεμελιῶσαι. i. confirmet, ſtabiliat, &c. puto noſtrũ interpretẽ legiſſe καταρτίσει, στηρίξει, vt oĩa ſint futura ĩdicatiui, non verbalia noĩa.

4. *Breuiter ſcripſi vobis obſecrãs & conteſtans hanc eſſe veram, &c.* obſecrans refertur ad ſcripſi, ſcripſi ſcilicet tanquã obſecrans, non tanquam imperans. *Babylonem* autem *coelectam*, id eſt, quæ cum aliis eccleſiis electa eſt ad fidem & vocata, Græca ſcholia & omnes, Romam interpretantur, quam Babylonem appellat propter idolorum confuſionem.

uos exaltet[2] *in tẽpore uiſitationis,*
omnem ſolicitudinem ueſtram pro-
iicientes in eum, quoniam ipſi cura Matt. 6.c.
eſt de uobis. Sobrij eſtote, & uigila-
te: quia aduerſarius ueſter diabolus Luc. 12.c.
tanquam leo rugiẽs circumit, quæ- C
rens quem deuoret: cui reſiſtite for- Rom.
tes in fide.[3] *ſcientes eandem paßio-* 12.c.
nem ei quæ in mundo eſt, ueſtræ fra- Pſal. 54.d.
ternitati fieri. Deus autem omnis
gratiæ, qui uocauit nos in æternam
ſuam gloriam in Chriſto Ieſu mo-
dicum paſſos, ipſe perficiet, con-
firmabit, ſolidabítque. Ipſi gloria,
& imperium in ſecula ſeculorum. D
Amen. Per Siluanum fidelem fra-
trem uobis, ut arbitror,[4] *breui-*
ter ſcripſi: obſecrans & conteſtans
hanc eſſe ueram gratiam dei in qua
& ſtatis. Salutat uos eccleſia quæ
eſt in Babylone, coelecta: & Mar-
cus filius meus. Salutate inuicem in
oſculo ſancto. Gratia uobis omnib⁹
qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.

Argumentum

SEcundam iam morti proximus Petrus diſperſis fidelibus Iudæis ſcribit epiſtolam, qua veluti in memoriam reuocat quæ eis antè ſcripſerat, admonens vt fidei pia & Chriſtiana fide digna adiungant opera: ſanctisq́; prophetarum ſcriptis attendant: & à falſis doctoribus & impoſtoribus caueant, eorum obiter peruerſa & verſuta ingenia deſcribens, & exemplo veterum futura ſupplicia prænuncians. hortánſque vt in domini aduentu ſe præparent.

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI SECVNDA.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ Præmiſſa epigraphe, inq́; ea bene illis precatus, admonet eos bonis operibus vacare, doctrinæ ſuæ memores eſſe, quã à domino ſpectator maieſtatis ipſius factus accepit, dein prophetiis dei voluntate adlatis, fidem habere, obiter exitus ſui facta mentione.

CAPVT I.

A 1 *SImon Petrus, ſeruus & apoſtolus Ieſu Chriſti: iis qui coæqualẽ nobiſcum ſortiti ſunt fidem in iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti,* 2 *Gratia uobis & pax adimpleatur in cognitiõe dei, & Chriſti Ieſu domini noſtri: quo modo oĩa nobis diuinæ uirtutis ſuæ quæ ad uitã & pietatẽ donata ſunt, p cogni-*

1. *Simon Petrus, &c.* quidã codices etiã Græci habent Simeon, qdã Simõ: vtroq; enĩ modo Græcis dicĩt. iis, inqt, qui coæqualem nobiſcum ſortiti ſunt fidem. Græcis ἰσότιμον, id eſt, parem & æqualem, ſiue eiuſdem prę mij ac precij. nam τιμὴ precium ſignificat: quòd fideles idẽ præmium manet ac preciũ, dei ſcilicet fruitio: iis ergo qui æqualem ſortiti ſunt fidem *in iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti*, id eſt, per iuſtificationem: *Dei* aũt & *ſaluatoris* ſi diuiſim ſumãtur, *dei* ad patrem refertur, & *ſaluatoris* ad Chriſtum: ſin coniunctim, ad Chriſtum, vt idem ſit deus & ſaluator noſter: iis ergo ſubaudi ſalutẽ dicit.

2. *Gratia vobis & pax adimpleatur.* Interpres videtur legiſſe πληρωθείη, id eſt, impleatur, quum græca habeant πληθυνθείη, id eſt, multiplicetur & augeatur: vt ergo

go gratia dei augeatur ſiue impleatur *in cognitione domini noſtri Ieſu Chriſti*,id eſt,per cognitionem ipſius.Hæc eſt enim vita æterna, vt cognoſcant te vnum & verum deum,& quem miſiſti Chriſtum Ieſum.Ioan.17. nec mentionem fecit hic Petrus agnitionis dei patris,memor ſermonis Chriſti ad Philippum:Philippe qui videt me, videt & patrem . Adimpleatur ergo gratia & pax. *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, quæ ad vitam & pietatem donata ſunt*,Græca ſic habent . ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ , τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id eſt, quemadmodũ per omnia diuina virtute ipſi⁹ quęcũq; ad vitã & pietatẽ ſpectant donata ſunt nobis, per cognitionem eius qui vocauit nos *propria gloria & virtute*. Græci habent διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς,id eſt, per gloriam & virtutem.interpres legit ἰδίᾳ , id eſt, ſua vel propria. Senſus ergo eſt vt lectionem connectamus , Gratia & pax dei impleatur in vobis per cognitionem domini & ſaluatoris noſtri,quemadmodum diuina virtute ſua quæcunque ad vitam & pietatem ſpectant, nobis donata ſunt per cognitionem eius qui nos vocauit per virtutem & gloriam.ſicut ergo per eius cognitionem omnia nobis illa donata ſunt : ſic per eius cognitionem impleatur gratia in vobis.

tionem eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute,[3] per quem maxima & precioſa nobis promiſſa donauit , ut per hoc efficiamini diuinæ conſortes naturæ , fugientes eius quæ in mundo eſt , concupiſcentiæ corruptionem. [4] Vos

3. *Per quem maxima & precioſa nobis promiſſa donauit* . varia fuit lectio huius loci, Græci nunc habent δι' ὧν , id eſt, per quæ,ſcilicet virtutem & gloriam . Beda legit per quam ſcilicet cognitionem , atque ita Græcè fuiſſet, δι' ἧς : interpres legit , δι' οὗ,id eſt, per quem ſcilicet Chriſtum, quæ verior lectio videtur , per quem inquit,precioſa nobis promiſſa donauit. *vt per hoc*,vel per hæc,prout eſt Græcè τούτου vel τούτων, vt per hæc,inquam, nobis donata & vobis,ſubaudi,per nos communicata, vos qui ſine vlla ſpe diuinæ promiſsionis hactenus carnaliter vixiſtis, efficiamini conſortes diuinæ naturæ, è carnalibus ſpirituales effecti , fugientes eius quę in mundo eſt concupiſcentiæ corruptionem: Græcè ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς,id eſt, ſi vitaueritis mundanam in concupiſcentia corruptionem.

4. *Vos autem omnem curam ſubinferentes* . Græcè paulò ſecus eſt, ſcilicet

ſcilicet καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες: & hoc ipſum,ſubaudi,facite, omni cura & diligentia adhibita, *Miniſtrate in fide veſtra virtutem*.pro miniſtrate,Grecè eſt ἐπιχορηγήσατε,id eſt,ſuppeditate: mihi aptè videtur hic ſumi pro exhibete, id eſt,exhibete in fide veſtra & cum fide virtutem : non τὴν δύναμιν, id eſt , potentiam miracula edendi, ſed τὴν ἀρετὴν virtutem ſcilicet , hoc eſt, ſtudioſas actiones, ac bona opera , ſine quibus fides eſt mortua:ſic enī Græca ſcholia explicant. *In ſcientia abſtinentiam*. Græcè ἐγκράτειαν, quod non modo abſtinentiam & temperantiam, ſed ab omnibus illicitis continentiam ſignificat ac moderationem etiam : quod hoc fortaſſe loco magis quadrabat:& quia ſcientia inflat, cum ea animi moderationem requirat.

B *autem curam omnem ſubinferentes,miniſtrate in fide ueſtra uirtutem : in uirtute autem,ſcientiam: in ſcientia autem,abſtinentiam : in abſtinentia autem,patientiam:* 5 *in patientia autem,pietatem:in pietate autē,amorem fraternitatis:in amore autē fraternitatis, charitatē.* 6 *Hæc enim ſi uobiſcū aſſint,& ſuperent:nō uacuos,nec ſine fructu uos cōſtituēt in domini noſtri Ieſu* Chri*ſti cognitione.* 7 Cui enim non *præſtò ſunt hæc:cæcus eſt,& manu tētans, obliuionem accipiens purgationis ueterum ſuorum delictorum.*

5. *In patientia autem pietatem*.non commiſerendi virtutem, ſed εὐσέβειαν, id eſt, dei cultum ac veram religionem. In amore fraternitatis charitatem.Græcè ἀγάπην,id eſt,dilectionem:intelligit autem hic charitatem ſiue dilectionem,qua in deum ferimur, vt quòd fratres diligamus,id ob dei amorem fiat.

6. *Hæc enim ſi vobiſcum adſint & ſuperent*. Græcè eſt ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα:puto interpretem vertiſſe,hæc enim vobis cùm adſint,ſed deſcriptoris vitio non intelligentis τὸ vobis, & ὰ cum diſiuncta eſſe, additumq; τὸ ſi,&ex duobus diſiunctis factum eſſe vnum vocabulum vobiſcum:quod autem vertit ſuperēt, neutraliter intelligendum eſt,id eſt,exuberent.

7. *Cui enim non præſto ſunt hæc*.i.cui non adſunt huiuſmodi virtutes cæcus eſt ac manu tentās.Græcè μυωπάζων , eſt autem μυωπάζειν manu viam tentare:Græca ſcholia interpretātur pro τυφλώττειν.i. excæcatū eſſe,eſt certè more cæcorū manu viā prætentare. Græca ſcholia dici putāt à ſubterraneis muribus quos talpas vocāt,ꝙ ppetuò

tuò cæci ſint.cui ergo huiuſmodi bona non adſunt, cæcus eſt oculo mentis,vtpote *oblìuionem accipiens* purgationis veterum ſuorũ delictorum,id eſt,oblitus ſe purgatum eſſe à veteribus delictis.

8. *Quapropter vos magis ſatagite,vt per opera bona certā faciatis electionẽ veſtram.* Greca quæ nunc extant nõ habent per opera bona,ſed magis ſatagite,hoc eſt,ſatagite potius, vt firmā faciatis electionẽ veſtram:interpres legit per bona opera.i.bonorum operũ exhibitiõe, quia (vt inquit Beda)qui fidei ſacramentis,quæ perceperũt, bona quoque opera perſeuueranter adiungunt, iſti ſuam vocationem & electionẽ certam intuẽtibus facient.hæc enim,inquit, facientes non peccabitis aliquando. Græcè οὐ μὴ πταίσητέ ποτε, id eſt,nunquam offendetis.

9. *Propter quod incipiam vos ſemper cõmonere:* ꝓ eo qđ vertit *incipiam*,interpres longe aliud legit Græcè,quàm nunc habeant Græci codices,habent enim pro incipiā οὐκ ἀμελήσω,id eſt,non negligam, ſiue curabo commonere vos de his quæ ſuprà ſcripſi vobis:& quidẽ ſcientes & confirmatos vos in præſenti veritate: Græcè καίπερ εἰδότας καὶ στηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.vbi Græci ſecundo loco non habent *vos*,& puto vitio librarij additum: eſt autem ſenſus,curabo vos ſemper de iis admonere,etiam ſi ea noſtis & *in præſenti veritate*, de qua nunc agitur,confirmati eſtis.

[8] *Quapropter fratres magis ſatagi-*
te,ut per bona opera certā ueſtram
uocationem & electionem facia- C
tis . hæc enim facientes , non pec-
cabitis aliquando. Sic enim abũdan
ter miniſtrabitur uobis introitus in
æternum regnum domini & ſalua
toris noſtri Ieſu Chriſti. [9] *Propter*
quod incipiam uos ſemper commo-
nere de his: & quidem ſcientes &
confirmatos uos in præſenti uerita-
te. [10] *Iuſtum autem arbitror quan-*
diu ſum in hoc tabernaculo,ſuſcita-

10. *Iuſtum autem arbitror,&c.* id eſt,æquum autem cenſeo quàm diu ſum in tabernaculo excitare vos per commonitionem (ſuſcitare autem quod interpres vertit,pro excitare ſumptum eſt) certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei,tabernaculũ autem vocat corpus ſuum,ſumpta metaphora à veteribus patribus,qui tẽtoriis & tabernaculis vtebantur,dum terram promiſſionis ſectabantur,incertam interim manſionem neque diuturnam habentes,ita quia incertam neq; diuturnam ponunt manſionem in hoc corpore,qui peregrinantur à domino,ſed cupiunt illi præſentes eſſe,corpus ſuum Petrus tabernaculum vocauit:& mortem ſuam depoſitionem tabernaculi:

naculi: quia ſicut peregrinantes, quum in optatam patriã peruenerint, iam tentoria ponunt & tabernacula: ita Petrus qui propediem in patriam venturum ſe ſciebat cæleſtem, mortem ſuam appellat tabernaculi depoſitionem: eamque velocem, Græcè ταχινήν, id eſt, celerem, hoc eſt, ſubito futuram.

re uos in cõmonitione: certus quòd uelox eſt depoſitio tabernaculi mei, ſecundum quod & dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.

Ioan. 21.f. [11] *Dabo autem operam & frequenter, habere uos poſt obitum meum, ut horum memoriam faciatis.* [12] *Nõ*

1.Co. 2.c. *enim doctas fabulas ſecuti, notam fecimus uobis domini noſtri Ieſu Chriſti uirtutem & præſentiam: ſed ſpeculatores facti illius magni-*

11. *Dabo autem operam.* Difficilis eſt huius loci ordinatio, neque multò Græcè clarior. Eſt autẽ Græcè σπȣδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. Eraſmus vertit, dabo ſemper operam vt poſt exitum meum horum memoriam facere poſſitis: dicitq́; ἔχειν pro poſſe ſumi & iungi cum ποιεῖσθαι, at ego nõ puto vnquam reperiri ἔχειν pro poſſe alteri infinitiuo iũctum, fortaſſis Petrus cùm præmiſiſſet ἔχειν, ob longum hyperbatõ iam non memor prædicti verbi adiecit rurſum ποιεῖσθαι: ſufficere enim poteſt alterutrum: dabo operam vt poſt exitum meũ horum memoriam habeatis vel faciatis. Certè Græca ſcholia in hunc locum aſſerunt nonnullos ex hoc loco intellexiſſe, quòd ſancti poſt mortem ſuam, eorum qui hic degunt, meminerint, ac pro viuis intercedant: quod ne quis comminiſci me putet, ſubdam Græca: τινὲς βȣ́λονται παριστᾶν ἀπὸ τȣ́τȣ, ὅτι μετὰ θάνατον οἱ ἅγιοι μέμνηνται τῶν τῇδε, καὶ πρεσβεύȣσιν ὑπὲρ τῶν ζώντων. i. quidã ex hoc loco intelligi volunt, quòd ſancti poſt mortem ſuam eorum, qui hic degunt, meminerint ac pro viuis interpellent.

12. *Non enim indoctas fabulas ſecuti.* pro indoctas fabulas Græcè eſt σεσοφισμένοις. id eſt, doctas & rhetorico artificio compoſitas: vnde puto interpretem vertiſſe doctas prout quidem codices habent, ſed à ſciolo librario additum in. quum autẽ μῦθος non fabulam modo, ſed orationem etiã ſignificet, videtur mihi Petri ſenſus eſſe, quod non affabre compoſita, & eleganti oratione vſus illis prædicarit: ſic enim Græca ſcholia exponunt, vt ſit idem ſenſus cum Paulo, quòd non in doctis humanæ ſapientiæ verbis illis prædicarit Chriſti virtutem & *præſentiam*, non præſcientiam, vt deprauati codices habẽt:

Græci

tendere oportet non ſemper,ſed donec dies illuceſcat,id eſt, plena dei cognitio: quando cognoſcemus ſicut & cogniti ſumus: & lucifer oriatur in cordibus noſtris,id eſt, clara & non ænigmatica dei cognitio: interim verò ob caliginoſi intellectus tenebras verbo dei tanquam lucernæ lucenti & propheticis ſcriptis intentos eſſe oportet,ſcientes non ad hominum arbitrium,ſed pro dei inſpirantis voluntate allatas eſſe prophetias.

¶ Quoniam tota hæc ſecunda epiſtola obſcura eſt,& multis hyperbatis & eclipſibus implicata, viſum eſt ſingula capita noua,ac faciliori elucidatione explicare.

¶ Dilucida explicatio capitis primi, 2. Petri.

Petrus Ieſu Chriſti ſeruus & apoſtolus,iis qui dei & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti iuſtificatione parem nobiſcum fidem ſortiti ſunt,ſalutem dicit. Gratia in uos & pax augeatur,ſuíſq; numeris omnibus cõpleatur, in plena illa & perfecta dei & domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione: quẽadmodũ diuina uirtute ipſius quæcunque ad uitam & pietatem ſpectant, nobis per cognitionem data ſunt ipſius,qui glorioſa nos uirtute ſua uocauit: cuius munere maxima & honorabilia promiſſa conſecuti ſumus,ut per hæc uos quoque diuinæ naturæ conſortes & compotes euadatis, reiecta illa,qua ex more mundi uiuitur, interitura cõcupiſcentia. Summam uerò in eo curam ponite, ut unà cum fide ueſtra rectas & ſtudioſas actiones exhibeatis: cum uirtute ſcientiam,cum ſcientia æquabilem animi moderationem: in moderatione, patiẽtiam: in patiẽtia,pietatem: fraternam uerò cum pietate charitatẽ: cúmque ea charitate, dilectionem. Quòd ſi uobis eæ uirtutes adſunt & exuperant,non ignauam parient domini noſtri Ieſu Chriſti cognitionem,neque inefficacem: contrà uerò, cui non inſunt, is cæcus eſt,manu uiam palpãs,neque iam meminit à ueteribus ſe delictis eſſe perpurgatum. Quapropter ſatagite,ut adiunctis ad fidem operibus,certam ac firmam electionem, uocationẽmque ueſtram faciatis. Quòd ſi ſic agere inſtituetis & pergetis,nunquã futurum eſt,ut offendatis: quin potius ad hunc modum agentibus uobis.

amplè

cis mẽdum eſſe,& pro ὃ.i.quod,legendum ᾧ,cui ſcilicet aquæ conforme ac ſimile baptiſma,nunc quoque ſaluos vos facit:vt ſit ſenſus quòd Noe & octo animæ beneficio aquæ arcam ſubleuãtis ſaluæ factæ ſunt:cui aquæ conſimile baptiſma quod nos à terra in cælum eleuat,ſaluos nos facit. Arca quoque eccleſiam ſignificat:quia ſicuti extra arcam tempore diluuij nemini fuit ſalus, ſic nulli extra eccleſiam ſalus: ſicut etiam ad omnes ventos agitata arca, nullis vnq̃ aquarum diluuijs ſubmergi potuit, ſic multis tyrannorũ & hæreticorũ procellis diu agitata ac frequenter eccleſia,perire nunquam poterit: fundata eſt enĩ ſupra firmã petram.quoniã verò ſua habebant Iudæi baptiſmata,q̃ carnem tantum mũdabant, addidit *nõ carnis depoſitio ſordium*,id eſt,nõ depoſitio ſordium carnis,hoc eſt,nõ ablutio carnalium ſordium, *ſed conſcientiæ bonæ interrogatio in deum*, & hic locus etiam obſcurus eſt. Quomodo enim conſcientiæ interrogatio ſaluat? verbum Græcum quod interpres vertit interrogatio,eſt ἐπερώτημα, quod etiã ſtipulationẽ ſignificat,& hoc certè ſignificato mihi quadrare videtur. Eſt autem ſtipulatio verborũ cõceptio,quib⁹ is qui interrogatur,daturũ facturúmve ſe quod interrogatus eſt,reſpondet:qualis in baptiſmo fieri ſolet rogante baptizandum parocho,Credis in deum?& reſpondente illo, ſi adult⁹ eſt,aut nomine illius,ſi infans eſt,ſuſceptore:credo. Abrenuncias ſatanæ & operibus eius? abrenuncio, ſic enim de eunucho legimus Act.8. ꝗ eunucho interroganti ecce aqua, quid me prohibet baptizari?dixit Philippus,Si credis ex toto corde,licet:& reſpõdens ait, credo Ieſum eſſe filium dei:& poſtmodum baptizauit. Huiuſmodi ergo ἐπερώτημα,& ſtipulatio: qua ſe in deũ credere & ſatanæ nũciũ remittere profitetur baptizandus,ſaluum eũ facit:nõ carnalium ſordium ablutio:& hoc quidem per reſurrectionẽ Ieſu Chriſti à mortuis. Chriſti enim reſurrectio,noſtra fuit iuſtificatio,q̃ eſt in dextera dei degluti ẽs mortẽ vt vitę æternę heredes efficeremur,

terrogatio in deum per reſurrectionem Ieſu Chriſti,qui eſt in dextera dei,deglutiẽs mortem,ut uitæ æternæ hæredes efficeremur: profectus in cælum, ſubiectis ſibi angelis & poteſtatibus & uirtutibus.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ *Ceſſandũ à veteribus delictis vt in admirationem & ſtuporem gentes trahamus,bonis quoque operibus vacandũ,neque dolendum ſi Chriſti nomine & iuſtitiæ gratia affligimur, ſecus ſi ob iniquè geſta.*

profectus in cœlum,& c.Græca ſcholia exponũt *conſcientiæ bonæ interrogatio in deum*,id eſt,bonæ conſcientiæ arrabo,pignus & demõſtratio ſecundum deum:nam ἐπερώτημα,quod ĩterpres vertit interrogatio,ſic exponũt: ἐπερώτημα δὲ τὸ ἐντεῦθεν ἀῤῥαβὼν,ἐνέχυρον, ἀπόδειξις.& εἰς θεὸν dicũt ſumi,pro κατὰ θεὸν.i.ſecũdũ deũ.Hęc de loco admodũ difficili q̃tũ cõijcere potuimus:qđ autẽ Latinus habet deglutiens mortẽ vt vitæ æternæ hæredes effi ceremur, Græca quæ nunc extant, non habent: ab hoc autem loco deglutiens, vſq; ad τὸ profectus,nihil eorum quæ Latini habent eſt apud Græcos.

CAP. IIII.

A *[1] Hriſto igitur paſſo in* C *carne:& uos eadem cogitatione armamini. quia qui paſſus eſt in carne deſiit à peccatis: ut iam non deſideriis hominum, ſed uoluntate dei quod reliquum eſt in carne uiuat temporis.* Ephe. 4.c. *[2] Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatem gentium cõ*

1.*Chriſto igitur paſſo.*Hui⁹ loci ſubobſcuri ſenſus eſt iſte: Quum igitur(vt Græci addunt ὑπὲρ ἡμῶν,id eſt, pro nobis) ſecũdum carnem paſſus ſit Chriſtus,& vos eadem cogitatione armamini,id eſt,ſic deliberate & conſtituite apud vos,vt quemadmodũ ille pro vobis paſſus & crucifixus eſt carne,ita & vos pro eo patiamini & carnẽ veſtram crucifigatis. quia qui paſſus eſt in carne,deſijt à peccatis, vt deinceps quod reliquum eſt temporis in carne viuat non ſecũdum deſideria & concupiſcentias hominum ſed ſecundum dei voluntatem.ſimilem penè ſententiam affert Paulus Ro.6.Vetus homo noſter ſimul crucifixus eſt, vt deſtruatur corpus peccati, vt vltra non ſeruiamus peccato: Qui enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt à peccato.pro hac nouiſſima ſententia dicit Petrus, *Qui paſſus eſt in carne deſiit à peccatis*,ſiue à peccato τῆς ἁμαρτίας,id eſt,cui caro cũ concupiſcentijs ſuis cum Chriſto cruci affixa eſt, ille iam peccare deſiit.
2.*Sufficit enim præteritum tẽpus,&c.*Græca habent,ἀρκετὸς γὰρ ὑμῖν παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι.i.ſat eſt quòd præterito tempore voluntatem gentium conſummaueritis,vbi τὸ θέλημα,id eſt,voluntatem,pro τῶν ἐπιθυμιῶν ſumunt,id eſt,libidinibus. Hic enim Græca ſcholia, nónne ſatis eſſe debet, quòd tantum temporis deliciis indulſiſtis, quòd ſimilem antehac gentibus vitam in omni luxu & laſciuia egiſtis? *In quo admirantur*, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ con-

fuſionem: Græcè pro admirantur eſt ξενίζονται: ξένον autem ſignificat rem peregrinam, nouam & admirandam. vnde bene interpres vertit admirantur, tanquam rem ſcilicet nouam & extraneā, quòd non vnà cum illis curratis in eādem luxuriæ vel luxus (vt omnium rerum immoderatum abuſum ītelligas, eſt enim Græcè ἀσωτίας,) cōfuſionē: Græc. ἀνάχυσιν, quod Græca ſcholia σύγχυσιν interpretantur, & ξενίζονται exponūt per θαυμάζουσιν. i. admirātur: quod addidi quia in vtroq; vocabulo interpretē noſtrū iniuria carpſit Eraſmus: ob id ergo, inquit, admirātur blaſphemātes. i. in quo blaſphemāt & deo iudici rationē reddēt.

ſummandam his qui ambulauerunt in luxuriis, deſideriis, uinolētiis, comeſſationibus, potationibus, ebrietatibus, & illicitis idolorū cultib⁹: in quo admirantur non concurrentibus uobis in eandem luxuriæ confuſionē blaſphemantes, qui reddent rationem ei, qui paratus eſt iudicare uiuos & mortuos. B *3 Propter hoc enim, & mortuis euangelizatū eſt: ut iudicentur quidem ſecūdum homines in carne, uiuant autem ſecun*

3. *Propter hoc enī mortuis euāgelizatū eſt.* Locus iſte obſcurus eſt & varias admittit expoſitiones. Quidam exponunt ꝙ ſicut viuos & mortuos. i. in gratia degentes & ī libidinibus agētes iudicaturus eſt deus: ita ab illo, ijs mortuis qui gētilitiā in oī ſpurcitia vitā egerunt euāgelizatū eſt: ſicut Chriſtus ait, nō veni vocare iuſtos, ſed peccatores: illis ergo euangelizatum eſt, vt iudicētur quidē ſecūdū hominē in carne. i. per carnē, Græci enī nō habēt in. Viuant aūt ſecūdū deū in ſpiritu vel per ſpiritū, τῷ πνεύματι: & hoc duobus modis exponitur: primo, vt ſecūdum hominē mortificētur quidē carne: ſecundū deū autē carne mortificati, ſpiritu viuāt, mortificatis in Chriſto Ieſu mēbris: alio modo mortuis. i. peccatoribus etiā infamibus quales ſectabatur vt ad ſe Chriſtus attraheret, euangelizatum eſt ab ipſo ſcilicet Chriſto, vt ſecundum homines. i. Phariſęos externa tantum ſpectantes iudicētur & condemnentur in carne. i. carnaliter vel in ſpeciem: phariſæi enim vt ſe iuſtificarent, peccatores damnabant & abijciebant: illis ergo Chriſtus prædicauit, vt ſic à mundo ſecundum carnem iudicati & damnati, ſecūdum deum viuant ſpiritu. i. in ſpiritu ſancto. Alio modo exponunt hūc locū ad literā Gręca ſcholia: quòd Chriſt⁹ ad inferos deſcēdēs, mortuis illic exiſtentib⁹ ꝑdicauit ſicut & viuis ꝑdicauerat, & ſicut viuis ꝑdicās, ijs qui eū agnouerūt, in iuſtificationē

adfuit,

adfuit,ijs autem qui ignorarunt & reiecerunt, in cõdemnationem: ita in infernum deſcendens mortuis prædicauit, & ijs qui ſecundũ hominem in carne,id eſt,carnaliter vixerant in condemnationem, ijs autem qui ſecundum deum in ſpiritu egerant,id eſt,ſpiritualem & ex virtute vitam vixerant,in gloriã & honorem affuit: Hoc eſt,

dum deum in ſpiritu. Omnium autem finis appropinquauit. [4] *Eſtote itaque prudentes: & uigilate in orationibus. Ante omnia autem,mutuam in uobiſmetipſis charitatem*
C *continuam habentes:quia charitas*
Prou. *operit multitudinem peccatorum.*
10 b. *Hoſpitales inuicem,ſine murmura-*
Rom. *tione. Vnuſquiſq; ſicut accepit gra*
12. c. Heb. *tiam, in alterutrum illam admini-*
13. a. *ſtrãtes: ſicut boni diſpẽſatores mul*
Phili. *tiformis gratiæ dei. Si quis loqui-*
2. b. *tur: tanquam ſermones dei. ſi quis miniſtrat: tanquam ex uirtute quã adminiſtrat deus: ut in omnibus honorificetur deus per Ieſum Chriſtum: cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen. Chariſſimi,* [5] *nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem uobis fit, quaſi noui aliquid uobis contingat: ſed communicantes Chriſti paſſionibus, gaudete, ut & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultan-*

quod ait Petrus,quòd mortuis à Chriſto perinde ac viuis euangelizatum eſt in inferno,vt pdicante illis Chriſto ad bonorum gloriam & malorum cõfuſionem, iudicentur quidem.i.condemnẽtur qui ſecũdum hominẽ.i. in carne vixerant: vitam autem æternam viuant,qui ſecundum deum in ſpiritu antè vixerant.

4. *Eſtote itaque prudentes*: reliquum capitis ſatis facilè eſt, niſi quòd ĩ paucis variat interpres à Græco. p *Prudẽtes eſtote*, Grçcè eſt σωφρονήσατε.i.modeſti ſiue tẽperantes eſtote. p *vigilate* ẽ νήψατε, qđ vigilate & ſobrij eſtote, ſignificat: quod paulo poſt ſequitur, charitas operit multitudinem peccatorum, interpres legit καλύπτει ĩ prçſenti, Græca habẽt καλύψει in futuro. quod autem ſequitur, Si quis loquitur, *tanquã ſermones dei*, ſubaudiendum eſt, loquatur, *tanquam ex virtute* ſubaudiendũ, miniſtret.

5. *Nolite peregrinari*, Græci habent μὴ ξενίζεσθε: quum autem ξένον rem nouam & peregrinam &, vt vocamus, extraneam ſignificet: ſenſus eſt, nolite percelli tanquam re noua & inſolita: non eſt autem vocabulum Latinum quod huic reſpondeat, Galli dicerent, ne trouuez eſtrange,

 ne ſoyez

ne ſoyez eſtonnés. quod autem habet interpres, *in feruore*, Gręci habent ἐν πυρώσει, quod Græca ſcholia explicant per ἐν δοκιμασίᾳ, id eſt, in probatione & exploratione, quæ tanquam per ignem fit. Senſus ergo eſt, nolite percelli ob explorationem quæ vobis fit tẽtandi veſtri gratia, quaſi ob rem nouam, ſed ob hoc gaudete, quòd communicatis paſsionibus Chriſti, id eſt, quòd vobis datum eſt pro eo affligi.

tes.[6] Si exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis: quoniam quod eſt honoris, gloriæ, & uirtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus, ſuper uos requieſcit.[7] Nemo autem ueſtrum patiatur, ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem ut Chriſtianus, non erubeſcat, glorificet autem deum in iſto nomine. Quoniam[8] tempus eſt, ut incipiat iudicium à domo dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eo D

6. *Si exprobramini in nomine Chriſti*, id eſt, ſi opprobrio vobis vertitur, vt aiunt græca ſcholia, Chriſti nomen, in hoc quòd Chriſtiani dicimini, *beati eritis*, quoniam quod eſt honoris, gloriæ & virtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus ſuper vos requieſcit. græca paulo ſecus habent, ſcilicet ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, vbi Græci non habent *virtutis* neque *honoris*, nos autem τὸ τῆς δόξης poſſumus gloriam interpretari, & ſic ſenſus eſſet, quòd gloria & ſpiritus dei ſuper vos requieſcit: poſt hunc locum autem Græci addunt, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται, id eſt, ab illis quidem blaſphematur: à vobis autem glorificatur: quæ interpres noſter non legit. mihi autem videtur Eraſmus contra Latini ſermonis rationem κατὰ αὐτοὺς & κατὰ ὑμᾶς vertiſſe iuxta vos: quis enim ferat ita loquentem, deus blaſphematur iuxta vos: ego dicerem, à vobis aut per vos.

7. *Nemo veſtrum patiatur vt fur*. i. ne committite vt pœnas detis & affligamini, homicidij, furti, aut alterius peccati nomine. ſi autem quis ob Chriſti nomen & quia Chriſtianus eſt, non erubeſcat.

8. *Tempus eſt vt incipiat iudicium à domo dei*. Græca ſcholia κρῖμα nõ ἀντὶ κατακρίματος, ſed ἐξετάσεως. i. non pro condemnatione: ſed pro accurata examinatione ſumunt: quæ incipiet à domo dei. i. à Chriſtianis bonis, deiq; familiaribus & domeſticis: vt eorum quæ in vita geſſerunt rationem reddant: quòd ſi, inquit, exigitur ratio à dei domeſticis & fidelibus, qui futurus eſt finis infidelium? Baſilius Magnus interpretatur, κρῖμα & iudicium pro afflictionibus

quas

rū qui non credunt dei euangelio?
Prou. 11.d. 9 *Et ſi iuſtus quidem uix ſaluabitur, impius & peccator ubi parebunt? Itaque & hi qui patiuntur ſecundum uoluntatem dei, fideli creatori commendent animas ſuas in benefactis.*

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶*Seniores ac presbyteros gregi bene prouidere, ac cum modeſtia paſcere: adoleſcentes autem cum humilitate illis ſubeſſe, & aduerſus diaboli inſidias vigilijs, & oratione dei adiutorio, qui non eſt illis defuturus, reſiſtere hortatur: deinde ſalutationibus epiſtolam claudit.*

CAPVT V.

A 1 S*Eniores ergo qui in uobis ſunt obſecro, conſenior, & teſtis Chriſti paſſionum, qui & eius quæ in futuro reuelāda eſt, gloriæ communicator, paſcite qui in uobis eſt gregem dei, prouidentes non coactè, ſed ſpontaneè ſecundum deum: neque turpis lucri gratia, ſed uoluntariè: neq; ut dominantes in cleris, ſed forma facti gregis ex animo. Et cùm apparuerit princeps paſtorum, percipietis*
B *immarceſſibilem gloriæ coronam. Similiter adoleſcentes, ſubditi eſtote ſenioribus. Omnes enim inui-*
Iaco. *cem humilitatem inſinuate, quia deus ſuperbis reſiſtit: humilibus*
4.c. *autem dat gratiam. Humiliamini igitur ſub potenti manu dei, ut*

quas ab infidelibus paſſuri ſunt fideles. Quòd ſi per huiuſmodi afflictiones ſuos tētare viſum eſt deo, quid futurum putant infideles, qui totam vitam agunt in delicijs?

9. *Et ſi iuſtus vix ſaluabitur*, id eſt, cum labore & moleſtia. μόγις enim ſignificat cum labore, quia per multas tribulationes oportet ingredi in regnum cælorum: impius & peccator vbi parebunt?

1. *Seniores.* non ætate ſenes, ſed presbyteros quos ſacerdotes vocamus, intelligi docet id quod ſequitur, paſcite qui in vobis eſt gregem dei: ſic conſeniorem ſe dicit, & vt ita dicam, compreſbyterum: presbyteros ergo vult gregi ſuo prouidere & attēdere, Græcè ἐπισκοπεῖν, idque non vi ſed voluntate ac liberè, neque quæſtuoſos eſſe, non dominari in cleros, id eſt, hęreditatem domini, non vexare imperioſa autoritate & potentia, ſed formam eſſe gregis, id eſt, ſic ſe gerere vt forma ſint & exemplar rectè viuendi ſubditis.

2. *In tempore viſitationis.* Græci non habent viſitationis, ſed ἐν καιρῷ, id eſt, in tempore opportuno: id enim ſignificat καιρὸς, nos tempus viſitationis dicere poſſumus tempus iudicij, in quo viſurus eſt deus qui rectè egerint & crediderint, ac præmiaturus.

3. *Scientes eandem paßionem ei quæ in mundo eſt veſtræ fraternitati fieri*, id eſt, ſcientes ſimiles afflictiones & moleſtias veſtris fratribus per mundum vniuerſum diſperſis, apparari & exhiberi, id enim ſignificat ἐπιτελεῖσθαι. Conſolatur ergo eos tum quia nõ ſoli patiuntur, tum quia ſic tolerantibus aderit deus, qui virtutem & patientiam veſtram, inquit, perficiet, cõfirmabit & ſolidabit. Nã quod Eraſmus ait græcè legi, καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει. i. perficiet vos fultura, confirmatione. certè codex Veronẽſis habet στηρίξαι, σθενῶσαι, θεμελιῶσαι. i. confirmet, ſtabiliat, &c. puto noſtrũ interpretẽ legiſſe καταρτίσει, στηρίξει, vt oĩa ſint futura ĩdicatiui, non verbalia noĩa.

4. *Breuiter ſcripſi vobis obſecrãs & conteſtans hanc eſſe veram, &c.* obſecrans refertur ad ſcripſi, ſcripſi ſcilicet tanquã obſecrans, non tanquam imperans. *Babylonem* autem *coelectam*, id eſt, quæ cum aliis eccleſiis electa eſt ad fidem & vocata, Græca ſcholia & omnes, Romam interpretantur, quam Babylonem appellat propter idolorum confuſionem.

uos exaltet[2] *in tẽpore uiſitationis,*
omnem ſolicitudinem ueſtram pro-
iicientes in eum, quoniam ipſi cura Matt.
eſt de uobis. Sobrij eſtote, & uigila- 6.c.
te: quia aduerſarius ueſter diabolus Luc.
tanquam leo rugiẽs circumit, quæ- 12.c. C
rens quem deuoret: cui reſiſtite for- Rom.
tes in fide.[3] *ſcientes eandem paßio-* 12.c.
nem ei quæ in mundo eſt, ueſtræ fra- Pſal.
ternitati fieri. Deus autem omnis 54.d.
gratiæ, qui uocauit nos in æternam
ſuam gloriam in Chriſto Ieſu mo-
dicum paſſos, ipſe perficiet, con-
firmabit, ſolidabitque. Ipſi gloria,
& imperium in ſecula ſeculorum. D
Amen. Per Siluanum fidelem fra-
trem uobis, ut arbitror,[4] *breui-*
ter ſcripſi: obſecrans & conteſtans
hanc eſſe ueram gratiam dei in qua
& ſtatis. Salutat uos eccleſia quæ
eſt in Babylone, coelecta: & Mar-
cus filius meus. Salutate inuicem in
oſculo ſancto. Gratia uobis omnib⁹
qui eſtis in Chriſto Ieſu. Amen.

Argumentum

Argumentum epiſtolæ Petri ſecundæ.

SEcundam iam morti proximus Petrus diſperſis fidelibus Iudæis ſcribit epiſtolam, qua veluti in memoriam reuocat quæ eis antè ſcripſerat, admonens vt fidei pia & Chriſtiana fide digna adiungant opera: ſanctisq; prophetarum ſcriptis attendant: & à falſis doctoribus & impoſtoribus caueant, eorum obiter peruerſa & verſuta ingenia deſcribens, & exemplo veterum futura ſupplicia prænuncians. hortánſque vt in domini aduentu ſe præparent.

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI SECVNDA.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ *Præmiſſa epigraphe, inq; ea bene illis precatus, admonet eos bonis operibus vacare, doctrinæ ſuæ memores eſſe, quã à domino ſpectator maieſtatis ipſius factus accepit, dein prophetiis dei voluntate adlatis, fidem habere, obiter exitus ſui facta mentione.*

CAPVT I.

A [1] *SImon Petrus, ſeruus & apoſtolus Ieſu Chriſti: iis qui coæqualẽ nobiſcum ſortiti ſunt fidem in iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti,* [2] *Gratia uobis & pax adimpleatur in cognitiõe dei, & Chriſti Ieſu domini noſtri: quo modo oĩa nobis diuinæ uirtutis ſuæ quæ ad uitã & pietatẽ donata ſunt, ꝑ cogni-*

1. *Simon Petrus, &c.* quidã codices etiã Græci habent Simeon, qdã Simõ: vtroq; enĩ modo Gręcis dicit. iis, inqt, qui coæqualem nobiſcum ſortiti ſunt fidem. Græcis ἰσότιμον, id eſt, parem & æqualem, ſiue eiuſdem pręmij ac precij. nam τιμή precium ſignificat: quòd fideles idẽ præmium manet ac preciũ, dei ſcilicet fruitio: iis ergo qui æqualem ſortiti ſunt fidem *in iuſtitia dei noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti*, id eſt, per iuſtificationem: *Dei* aũt & *ſaluatoris* ſi diuiſim ſumãtur, *dei* ad patrem refertur, & *ſaluatoris* ad Chriſtum: ſin coniunctim, ad Chriſtum, vt idem ſit deus & ſaluator noſter: iis ergo ſubaudi ſalutẽ dicit.

2. *Gratia vobis & pax adimpleatur.* Interpres videtur legiſſe πληρωθείη, id eſt, impleatur, quum græca habeant πληθυνθείη, id eſt, multiplicetur & augeatur: vt ergo

go gratia dei augeatur ſiue impleatur *in cognitione domini noſtri Ieſu Chriſti*, id eſt, per cognitionem ipſius. Hæc eſt enim vita æterna, vt cognoſcant te vnum & verum deum, & quem miſiſti Chriſtum Ieſum. Ioan. 17. nec mentionem fecit hic Petrus agnitionis dei patris, memor ſermonis Chriſti ad Philippum: Philippe qui videt me, videt & patrem. Adimpleatur ergo gratia & pax. *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis ſuæ, quæ ad vitam & pietatem donata ſunt*, Græca ſic habent. ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id eſt, quemadmodũ per omnia diuina virtute ipſi⁹ quęcũq; ad vitã & pietatẽ ſpectant donata ſunt nobis, per cognitionem eius qui vocauit nos *propria gloria & virtute*. Græci habent διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id eſt, per gloriam & virtutem. interpres legit ἰδίᾳ, id eſt, ſua vel propria. Senſus ergo eſt vt lectionem connectamus, Gratia & pax dei impleatur in vobis per cognitionem domini & ſaluatoris noſtri, quemadmodum diuina virtute ſua quæcunque ad vitam & pietatem ſpectant, nobis donata ſunt per cognitionem eius qui nos vocauit per virtutem & gloriam. ſicut ergo per eius cognitionem omnia nobis illa donata ſunt: ſic per eius cognitionem impleatur gratia in vobis.

tionem eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute,[3] *per quem maxima & precioſa nobis promiſſa donauit, ut per hoc efficiamini diuinæ conſortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo eſt, concupiſcentiæ corruptionem.* [4] *Vos*

3. *Per quem maxima & precioſa nobis promiſſa donauit*. varia fuit lectio huius loci, Græci nunc habent δι' ὧν, id eſt, per quæ, ſcilicet virtutem & gloriam. Beda legit per quam ſcilicet cognitionem, atque ita Græcè fuiſſet, δι' ἧς: interpres legit, δι' οὗ, id eſt, per quem ſcilicet Chriſtum, quæ verior lectio videtur, per quem inquit, precioſa nobis promiſſa donauit. *vt per hoc*, vel per hæc, prout eſt Græcè τοῦτο vel τούτων, vt per hæc, inquam, nobis donata & vobis, ſubaudi, per nos communicata, vos qui ſine vlla ſpe diuinæ promiſsionis hactenus carnaliter vixiſtis, efficiamini conſortes diuinæ naturæ, è carnalibus ſpirituales effecti, fugientes eius quę in mundo eſt concupiſcentiæ corruptionem: Græcè ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς, id eſt, ſi vitaueritis mundanam in concupiſcentia corruptionem.

4. *Vos autem omnem curam ſubinferentes*. Græcè paulò ſecus eſt, ſcilicet

ſcilicet καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες: & hoc ipſum,ſubaudi,facite, omni cura & diligentia adhibita, *Miniſtrate in fide veſtra virtutem*.pro miniſtrate,Grecè eſt ἐπιχορηγήσατε,id eſt,ſuppeditate: mihi aptè videtur hic ſumi pro exhibete, id eſt,exhibete in fide veſtra & cum fide virtutem : non τὴν δύναμιν,

B *autem curam omnem ſubinferen-*
tes,miniſtrate in fide ueſtra uirtu-
tem : in uirtute autem,ſcientiam:
in ſcientia autem,abſtinentiam : in
abſtinentia autem,patientiam: 5 *in*
patientia autem,pietatem:in pieta-
te autē,amorem fraternitatis:in a-
more autē fraternitatis, charitatē.
6 *Hæc enim ſi uobiſcū aſſint,& ſupe*
rent:nō uacuos,nec ſine fructu uos
cōſtituēt in domini noſtri Ieſu Chri
ſti cognitione. 7 *Cui enim non præ-*
ſtò ſunt hæc:cæcus eſt,& manu tē-
tans, obliuionem accipiens purga-
tionis ueterum ſuorum delictorum.

id eſt , potentiam miracula edendi, ſed τὴν ἀρετὴν virtutem ſcilicet , hoc eſt, ſtudioſas actiones, ac bona opera , ſine quibus fides eſt mortua:ſic enī Græca ſcholia explicant. *In ſcientia abſtinentiam*. Græcè ἐγκράτειαν, quod non modo abſtinentiam & temperantiam, ſed ab omnibus illicitis continentiam ſignificat ac moderationem etiam : quod hoc fortaſſe loco magis quadrabat:& quia ſcientia inflat, cum ea animi moderationem requirat.

5. *In patientia autem pietatem*.non commiſerendi virtutem, ſed εὐσέβειαν, id eſt, dei cultum ac veram religionem. In amore fraternitatis charitatem.Græcè ἀγάπην,id eſt,dilectionem:intelligit autem hic charitatem ſiue dilectionem,qua in deum ferimur, vt quòd fratres diligamus,id ob dei amorem fiat.

6. *Hæc enim ſi vobiſcum adſint & ſuperent*.Græcè eſt ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα:puto interpretem vertiſſe,hæc enim vobis cùm adſint,ſed deſcriptoris vitio non intelligentis τὸ vobis, & ὃ cum diſiuncta eſſe, additumq; τὸ ſi,& ex duobus diſiunctis factum eſſe vnum vocabulum vobiſcum:quod autem vertit ſuperēt, neutraliter intelligendum eſt,id eſt,exuberent.

7. *Cui enim non præſto ſunt hæc*.i.cui non adſunt huiuſmodi virtutes cæcus eſt ac manu tentās.Græcè μυωπάζων, eſt autem μυωπάζειν manu viam tentare:Græca ſcholia interpretātur pro τυφλώττειν.i. excæcatū eſſe,eſt certè more cæcorū manu viā prætentare. Græca ſcholia dici putāt à ſubterraneis muribus quos talpas vocāt,ꝙ ꝑpe-

tuò

tuò cæci ſint.cui ergo huiuſmodi bona non adſunt, cæcus eſt oculo mentis,vtpote *obliuionem accipiens* purgationis veterum ſuorũ delictorum,id eſt,oblitus ſe purgatum eſſe à veteribus delictis.

8. *Quapropter vos magis ſatagite,vt per opera bona certã faciatis electionẽ veſtram.* Grę͂ca quæ nunc extant nõ habent per opera bona,ſed magis ſatagite,hoc eſt,ſatagite potius, vt firmã faciatis electionẽ veſtram:interpres legit per bona opera.i.bonorum operũ exhibitiõe, quia (vt inquit Beda)qui fidei ſacramentis,quæ perceperũt, bona quoque opera perſeueranter adiungunt, iſti ſuam vocationem & electionẽ certam intuẽtibus facient.hæc enim,inquit, facientes non peccabitis aliquando.Græcè οὐ μὴ πταίσητέ ποτε, id eſt,nunquam offendetis.

[8] Quapropter fratres magis ſatagi-
te,ut per bona opera certã ueſtram
uocationem & electionem facia- C
tis . hæc enim facientes , non pec-
cabitis aliquando. Sic enim abũdan
ter miniſtrabitur uobis introitus in
æternum regnum domini & ſalua
toris noſtri Ieſu Chriſti. [9] *Propter*
quod incipiam uos ſemper commo-
nere de his: & quidem ſcientes &
confirmatos uos in præſenti uerita-
te. [10] *Iuſtum autem arbitror quan-*
diu ſum in hoc tabernaculo,ſuſcita-

9. *Propter quod incipiam vos ſemper cõmonere:* ꝓ eo q̃d vertit *incipiam*,interpres longe aliud legit Græcè,quàm nunc habeant Græci codices,habent enim pro incipiã οὐκ ἀμελήσω,id eſt,non negligam, ſiue curabo commonere vos de his quæ ſuprà ſcripſi vobis:& quidẽ ſcientes & confirmatos vos in præſenti veritate:Grę͂cè καίπερ εἰδότας καὶ στηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.vbi Græci ſecundo loco non habent *vos*,& puto vitio librarij additum: eſt autem ſenſus,curabo vos ſemper de iis admonere,etiam ſi ea noſtis & *in præſenti veritate*, de qua nunc agitur,confirmati eſtis.

10. *Iuſtum autem arbitror,&c.* id eſt,æquum autem cenſeo quàm diu ſum in tabernaculo excitare vos per commonitionem (ſuſcitare autem quod interpres vertit,pro excitare ſumptum eſt) certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei,tabernaculũ autem vocat corpus ſuum,ſumpta metaphora à veteribus patribus,qui tẽtoriis & tabernaculis vtebantur,dum terram promiſſionis ſectabantur,incertam interim manſionem neque diuturnam habentes,ita quia incertam neq; diuturnam ponunt manſionem in hoc corpore,qui peregrinantur à domino,ſed cupiunt illi præſentes eſſe,corpus ſuum Petrus tabernaculum vocauit:& mortem ſuam depoſitionem tabernaculi:

naculi:quia ſicut peregrinantes,quum in optatam patriã peruenerint,iam tentoria ponunt & tabernacula:ita Petrus qui propediem in patriam venturum ſe ſciebat cæleſtem,mortem ſuam appellat tabernaculi depoſitionem:eamq́ue velocem, Græcè ταχινὴν, id eſt, celerem,hoc eſt,ſubito futuram.

re uos in cõmonitione: certus quòd uelox eſt depoſitio tabernaculi mei, ſecundum quod & dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.
Ioan. 21.f. 11 *Dabo autem operam & frequenter,habere uos poſt obitum meum, ut horum memoriam faciatis.* 12 *Nõ*
1.Co. 2.c. *enim doctas fabulas ſecuti,notam fecimus uobis domini noſtri Ieſu Chriſti uirtutem & præſentiam: ſed ſpeculatores facti illius magni-*

11. *Dabo autem operam.* Difficilis eſt huius loci ordinatio, neque multò Græcè clarior.Eſt autẽ Græcè σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. Eraſmus vertit,dabo ſemper operam vt poſt exitum meum horum memoriam facere poſſitis: dicitq́; ἔχειν pro poſſe ſumi & iungi cum ποιεῖσθαι,at ego nõ puto vnquam reperiri ἔχειν pro poſſe alteri infinitiuo iũctum,fortaſſis Petrus cùm præmiſiſſet ἔχειν, ob longum hyperbatõ iam non memor prædicti verbi adiecit rurſum ποιεῖσθαι : ſufficere enim poteſt alterutrum:dabo operam vt poſt exitum meũ horum memoriam habeatis vel faciatis. Certè Græca ſcholia in hunc locum aſſerunt nonnullos ex hoc loco intellexiſſe,quòd ſancti poſt mortem ſuam,eorum qui hic degunt,meminerint, ac pro viuis intercedant:quod ne quis comminiſci me putet, ſubdam Græca : τινὲς βούλονται παρστᾶν ἀπὸ τούτου,ὅτι μετὰ θάνατον οἱ ἅγιοι μέμνηνται τῶν τῇδε, καὶ πρεσβεύουσιν ὑπὲρ τῶν ζώντων.i.quidã ex hoc loco intelligi volunt, quòd ſancti poſt mortem ſuam eorum, qui hic degunt,meminerint ac pro viuis interpellent.

12. *Non enim indoctas fabulas ſecuti.* pro indoctas fabulas Græcè eſt σεσοφισμένοις.id eſt,doctas & rhetorico artificio compoſitas : vnde puto interpretem vertiſſe doctas prout quidem codices habent, ſed à ſciolo librario additum in.quum autẽ μῦθος non fabulam modo,ſed orationem etiã ſignificet, videtur mihi Petri ſenſus eſſe, ꝙ non affabre compoſita,& eleganti oratione vſus illis prædicarit:ſic enim Græca ſcholia exponunt,vt ſit idem ſenſus cum Paulo, quòd non in doctis humanæ ſapientiæ verbis illis prædicarit Chriſti virtutem & *præſentiam*,non præſcientiam,vt deprauati codices habẽt:

Græci

tendere oportet non ſemper,ſed donec dies illuceſcat,id eſt, plena dei cognitio:quando cognoſcemus ſicut & cogniti ſumus:& lucifer oriatur in cordibus noſtris,id eſt, clara & non ænigmatica dei cognitio:interim verò ob caliginoſi intellectus tenebras verbo dei tanquam lucernæ lucenti & propheticis ſcriptis intentos eſſe oportet,ſcientes non ad hominum arbitrium,ſed pro dei inſpirantis voluntate allatas eſſe prophetias.

¶ Quoniam tota hæc ſecunda epiſtola obſcura eſt,& multis hyperbatis & eclipſibus implicata, viſum eſt ſingula capita noua,ac faciliori elucidatione explicare.

¶ *Dilucida explicatio capitis primi, 2. Petri.*

PEtrus Ieſu Chriſti ſeruus & apoſtolus,iis qui dei & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti iuſtificatione parem nobiſcum fidem ſortiti ſunt,ſalutem dicit. Gratia in uos & pax augeatur,ſuiſq; numeris omnibus cõpleatur, in plena illa & perfecta dei & domini noſtri Ieſu Chriſti cognitione: quẽadmodũ diuina uirtute ipſius quæcunque ad uitam & pietatem ſpectant, nobis per cognitionem data ſunt ipſius,qui glorioſa nos uirtute ſua uocauit: cuius munere maxima & honorabilia promiſſa conſecuti ſumus,ut per hæc uos quoque diuinæ naturæ conſortes & compotes euadatis, reiecta illa,quæ ex more mundi uiuitur, interitura cõcupiſcentia. Summam uerò in eo curam ponite, ut unà cum fide ueſtra rectas & ſtudioſas actiones exhibeatis: cum uirtute ſcientiam,cum ſcientia æquabilem animi moderationem:in moderatione, patiẽtiam: in patiẽtia,pietatem:fraternam uerò cum pietate charitatẽ: cúmque ea charitate, dilectionem. Quòd ſi uobis eæ uirtutes adſunt & exuperant,non ignauam parient domini noſtri Ieſu Chriſti cognitionem,neque inefficacem: contrà uerò, cui non inſunt, is cæcus eſt,manu uiam palpãs,neque iam meminit à ueteribus ſe delictis eſſe perpurgatum. Quapropter ſatagite,ut adiunctis ad fidem operibus,certam ac firmam electionem, uocationẽmque ueſtram faciatis. Quòd ſi ſic agere inſtituetis & pergetis,nunquã futurum eſt,ut offendatis: quin potius ad hunc modum agentibus uobis.

amplè

amplè patebit in æternum domini & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti regnum aditus. Quamobrem curabo uos ſemper iis de rebus commonitos: etiamſi earum ignari non eſtis, ſed in hac porrò, qua de nunc agitur, ueritate confirmati. Aequum autem cenſeo quandiu peregrinus in hoc tabernaculo dego, admonitione uos mea excitare, compertum habens ponendum mihi eſſe breui corporis huius tabernaculum, prout mihi dominus noſter Ieſus Chriſtus indicauit. Dabo quoque operam, ut poſtquam egreſſus ex hoc tabernaculo fuero, perpetuam eorum, de quibus uos commonefeci, memoriam teneatis. Non enim doctas & artificioſas ſectati fabulas, domini noſtri Ieſu Chriſti aduentum ac uirtutem nota uobis fecimus: ſed diuinæ maieſtatis ipſius ſpectatores effecti. Nam cum gloria & honore affectus à patre eſſet, à magnifica gloria, uoce ad illum delapſa huiuſmodi, Hic eſt filius meus dilectus in quo mihi complacitum eſt, ipſum audite: & nos hanc quoque uocem cælitus adlatam audiuimus, cùm ei in monte illo ſancto teſtes adeſſemus. Quòd ſi quis nobis non credit, diuinæ illius maieſtatis ſpectatoribus, habemus quoque firmiorem noſtro teſtimonio propheticum ſermonem, in quem præclarè actum uobis eſt, quòd animi aciem intenditis, tanquam in lucernam caliginoſo huic loco & ſeculo prælucentem, donec illuceſcat dies, & animis ueſtris claræ intelligentiæ lucifer exoriatur: quippe qui compertum habeatis ſcripta omnia prophetica nequaquam priuata cuiuſquam autoritate fieri. Non enim ad hominis arbitrium adlata eſt aliquando prophetia, ſed ſpiritu ſancto inſpirante acti, locuti ſunt ſancti dei homines.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶*Hoc capite peruerſa falſorum doctorum depingit ingenia, ſimul & quæ eos manent ſupplicia, vt ne eos imitemur, & ab illis caueamus.*

1. *Fuerunt verò & pſeudoprophetæ.* prædicit forè in lege euãgelica falſos doctores, ſicut in lege Moſaica pſeudoprophetę fuerunt: quorum

CAPVT II.

F[1] *Verunt uerò & pſeudoprophetæ in populo, ſicut & in uobis erũt ma-* A
giſtri

ad viuum depingit ingenia, qui introducẽt, ait, *ſectas perditionis*. Græcè οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, id eſt, ſubintroducent, clàm inuehent ſectas pernicioſas, eſt enim Hebraiſmus, ſectas perditionis, pro perditas, quiq; emptorem ſui dominum negant: qui enim vel humanitati, vel diuinitati Chriſti, vel potentiæ aut ſapientiæ quicquã detrahunt, eum negant, quia nõ qualem veritas oſtendit, ſed qualẽ ipſi ſibi fingunt, prædicant. neq; verò impunè id futurum eſt illis, quia celerem ſibi perditionẽ ſuperinducunt, id eſt, ipſi ſibi ſubitũ exitiũ adſciſcunt: at, quod deterius eſt, *Multi ſequentur eorum luxurias*: interpres legiſſe videtur ἀσωτίαις vel ἀσελγείαις, quod luxurias ſignificat, Græca tamen quę nunc extant, ἀπωλείαις, & tunc ſenſus eſt, & multi ſequẽtur eorũ perditionẽ, hoc eſt, ſicut ipſi ſubitum ſibi exitium pariunt, ita pleriq; in idem cum illis exitium currunt, eorum ſectantes ingenia & mores.

giſtri mendaces, qui introducent ſectas perditionis, & eum qui emit eos, dominum negant, ſuperducentes ſibi celerem perditionẽ. Et multi ſequentur eorum luxurias, per quos uia ueritatis blaſphemabitur: [2] *& in auaritia fictis uerbis de uobis negotiabũtur, quibus iudicium iam olim non ceſſat: & perditio*
Iob. *eorum non dormitat.* [3] *Si enim deus*
4.d. *angelis peccantibus non pepercit,*

2. *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur*, id eſt, & ob auaritiam compoſito ſermone vos mercabuntur: metaphora ſumpta à mercatoribus, qui quo carius mercimonia ſua vendant, blandis & compoſitis ſermonibus emptores illiciunt: ita & falſi doctores atq; hæretici, quæſtus & auaritiæ gratia, blandis fidei Chriſti & charitatis nominibus ad ſe ſimplices fideles alliciunt, vt per auaritiã ſuam expilatos, dæmonibus vẽdãt: ſed hæc eorũ auara fraudulẽtia, ſupplicio nõ caret: vnde ſubdit, *quibus iam olim iudiciũ non ceſſat*: pro ceſſat Græcè eſt, ἀργεῖ, id eſt, non intermittitur neq; per negligentiã ceſſat, id eſt, etſi nunc iudicio & condemnationi ſubeſſe nõ videantur (quia interim mali in delitiis agunt quaſi impunes futuri, & tutò laſciuiunt) nõ eſt tamen putandum interim per negligentiã ceſſare & prætermitti eorum iudiciũ & cõdemnationẽ: quia qui iam olim dei iudicio damnati ſunt, poſt hæc experientur ꝙ tarditatẽ iudicij vindicta compenſet deus: idem eſt autem ceſſare iudicium eorum, & perditionem dormitare.

3. *Si enim angelis peccantibus non pepercit &c.* ab hoc loco vſq; ad locum,

cum ,Nouit dominus pios,longũ hyperbaton eſt & eclipſis:ideoq; ad finẽ hyperbati ſupplendũ,neq; huiuſmodi magiſtris mẽdacibus, eorumq; ſectatoribus parcet,poteſt etiã ſine eclipſi hyperbatice legi,Si neq; angelis,neq; originali mũdo,neq; Sodomæ & Gomorrhæ pepercit, ſed Noe & Loth ſeruauit, vtiq; nouit dominus pios de tẽtatione eripere. explicãda ſunt aũt ſingulatim huius hyperbati loca difficilia. *Si ergo angelis peccantibus non pepercit,ſed rudentibus inferni detractos tradidit cruciãdos in iudiciũ reſeruari.* Græca paulò ſecus habẽt,ſcilicet εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους.i.Si enim deus angelis,cùm peccaſſent,nõ pepcit, ſed cathenis caliginis in infernũ detruſos tradidit in iudiciũ ſeruatos: primũ pro σειραῖς,quod cathenas & quæcũq;vincula ſignificat, interpres poſuit rudẽtibus,eſt autẽ rudens funis nauticus:& pro ζόφου,quod caliginẽ ſignificat,interpres vertit infernũ:cathenas autẽ ſiue rudentes caliginoſas græca ſcholia interpretantur ineuitabilẽ cõdẽnationẽ:qd verò interpres vertit,Tradidit cruciandos in iudicium reſeruari,obſcurũ eſt,& græca hñt,tradidit in iudiciũ reſeruatos τετηρημένους,ſiue vt alij græci habẽt τηρουμένους in præſenti. i. tradidit in dãnationẽ reſeruãdos,puto etiã interpretis tẽpore aliã fuiſſe lectionẽ in aliquib⁹ codicibus,& pro τηρουμένους.i.ſeruatos fuiſſe ſcriptũ τειρουμένους .i.afflictos & vexatos,pro quo interpres vertit cruciandos:ſenſus aũt interp̃tis eſt, ꝙ angelis apoſtaticis nõ pepcit,ſed eos rudẽtibus caliginoſis in tartarũ pręcipitatos tradidit in iudiciũ affligendos & reſeruãdos.Auguſtinus pro rudẽtib⁹ inferni legit carcerib⁹ caliginis,& exponit peccaſſe ab initio quoſdã angelos,& in huius caliginoſi aëris ima detruſos,qui interim dũ iudicij diem expectãt,eſt illis vice carceris & inferni:& illos qdẽ in hoc interim aëre caliginoſo detẽtos,ad diem iudicij reſeruari,amplius puniendos.

ſed rudentibus inferni detractos in tartarũ tradidit cruciãdos in iudiciũ reſeruari: 4 *& originali mũdo* B
nõ pepercit,ſed octauũ Noe *iuſtitiæ* Gen.
præconẽ cuſtodiuit,diluuiũ mundo 7.a.
impiorũ inducẽs:& ciuitates Sodo Gen.
morũ & Gomorrhæorũ in cinerem 19.b.
redigẽs, euerſione dãnauit, exẽplũ eorũ qui impiè acturi ſunt, ponens:

4. *Et originali mundo nõ pepercit.*pro originali Gręci habẽt ἀρχαίου.i. antiquo:Mũdũ aũt originalẽ,tẽpus ante diluuiũ illis proximũ intelligit,atq; originalẽ vocat ꝙ prę hoc noſtro ſeculo ab ipſa primęua origine fuerit.fortaſſe interpres legit,ἀρχικοῦ.i.primigenio,& origi-

nalem

nalẽ vertit. Mihi aũt videẽ ἀρχαῖος nõ tã hic antiquũ ſignificare, q̃ rudẽ & imperitũ,& ita ſenſus eſſe,ſi ſeculo illi rudi adhuc & ĩperito rerũq; diuinarũ oĩm penè ignaro,qđ tẽpore diluuij fuit, nõ pepcit, qd facturus eſt falſis doctoribus,q à via veritatis deflexerũt intellecta,& ab eadẽ auertere cęteros moliũtur? Si ergo illi mũdo rudi & impito nõ pepcit,*ſed octauũ Noe iuſtitiæ præconẽ cuſtodiuit, diluuiũ mũdo impiorũ inducẽs.* mũdũ impiorũ oẽs qui tunc degebãt pręter Noe cũ vxore & liberis,intelligit. vocat autẽ Noe octauũ,nõ ꝙ octauus ab Adã fuerit,qui decimus fuit,ſed ꝙ octo tantũ homines diluuiũ euaſerunt: quorũ princeps fuit Noe,& qđ ait,Noe octauũ cuſtodiuit,pinde eſt qđ noſtra vernacula Galli dicim⁹, il le ſaulua luy huictieſme: iuſtitię aũt pręconẽ vocat,ſiueꝙ exẽplo ſuo rectè aciuſtè viuere alios admoneret,ſiue vt veri⁹ puto,verbo(q̃q̃ ea de re tacet ſcriptura)ꝙiuſſus arcã fabricare,cęteros hortaretur ab impietate ſua deſiſtere,vt ſalui fierẽt.

5 *& iuſtũ Loth oppreſſũ à nefandorũ iniuria ac luxurioſa cõuerſatiõe eripuit. Aſpectu enim & auditu iuſtus erat: habitãs apud eos q de die in diẽ animã iuſtã iniquis operib⁹*

5. *Et iuſtum Loth oppreſſum,&c.* græci habent, καὶ δίκαιον λὼθ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς ἐῤῥύσατο. Eraſ. vertit,& iuſtũ Loth q opprimebat à nefariis p libidinoſã cõuerſationẽ eripuit. Quũ aũt καταπονοῦμαι, ſignificet fatiſcere, lãgueſcere ac virib⁹ defici,& ἀναστροφὴ conuerſationẽ ſiue cõſuetudinẽ,q̃lis eſſe ſolet ĩuicẽ habitãtiũ,mihi videẽ is poſſe eſſe ſenſus: Et iuſtũ Loth ab infãdorũ hoĩm obſcœna & flagitioſa cõſuetudine oppreſſum,eripuit. ego paulò liberi⁹ ſic vertere: Et iuſtũ Loth nefariorũ hoĩm obſcœnã & flagitioſã cõſuetudinẽ ferre nõ valẽtẽ,eripuit, ꝙ ſcilicet iã ampli⁹ illorũ ſtupra & ĩportabiles laſciuias quibuſcum verſari & cõſuetudinẽ eſſe illi oportebat,ferre nõ valentem,de⁹ ab illis eripuit. *Aſpectu enim & auditu iuſtus erat.* i.& pudicis oculis & caſtis aurib⁹,vt q tãta flagitia nec ſpectare oculis,nec pcipere ſuſtineret aurib⁹, *habitans apud eos qui de die in diem animã iuſtam iniquis operibus cruciabant.* Græca quæ nũc extãt ſecus habẽt,ſcilicet, βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. i. oculis enĩ & aurib⁹ iuſtus & caſtus,inter eos verſans, iniquis illorũ actionibus ſeipſum excruciabat. fortaſſe interps legit ἐβασάνιζον. i. cruciabãt iuſtã animã iniquis actionibus ſuis: ſed hoc modo δίκαιος & ἐγκατοικῶν, recti caſus, p genitiuis abſolutis ſumunẽ,vt ſit ſenſus, cùm enĩ caſto auditu

atque aſpectu eſſet,iniquis operibus ſuis virum iuſtum cruciabant.
6. *Nouit dominus pios*: vt ante dictũ eſt vſq; ad hunc locũ ab illo, Si enim deus angelis,&c.longũ eſt hyperbaton, vel eclipſis eſt vt grȩca ſcholia exponũt, addendumq; ante hunc locũ & ſupplendum, quomodo magiſtris illis mendacibus parcet? aut abſolutè,nequaq̃ illis parcet. Beda putat nec malè,cõiunctim legendũ,ſi illis iniquè agẽtibus nõ pepercit,ſed Noe & Loth iuſtos à malo eripuit,argumẽtũ eſt ꝙ nouit pios eruere, & iniquos in diẽ iudicij cruciãdos reſeruare,non ꝙ ante iudicium pœnas non luant,ſed ꝙ tũc aſſumpto corpore grauiores pendent.

cruciabant. [6] *Nouit dominus pios de tentatione eripere,iniquos uerò in diẽ iudicii reſeruare cruciãdos:* [7] *magis autẽ eos qui poſt carnem in concupiſcentia immunditiæ ambulant,dominationẽq; contemnũt,audaces,ſibi placentes:* [8] *ſectas nõ metuunt introducere, blaſphemantes:*

7. *Magis autem eos.* Græcè μάλισα,,id eſt præcipuè ac maximè eos qui poſt carnem in concupiſcentia immunditiæ, id eſt,immundis concupiſcentiis ambulant,*dominationémque contemnunt.* Græcè τὴν κυριότητα,id eſt,poteſtatem ipſam,*Audaces,ſibi placẽtes.* Græcè cùm præceſſerit accuſatiuus καταφρονοῦντας,id eſt,deſpicientes,ſequitur in recto τολμηταὶ, id eſt,audaces: ideo Græca ſcholia dicunt ſupplendum eſſe ὅτι εἰσι,id eſt,qui ſunt audaces.*ſibi placentes*,Grȩcè αὐθάδεις,quod verbum ſignificat pertinacem & præfractum,qui non poteſt à propoſito abduci.Interpres vertit ſibi placentes, & fortaſſe legit αὐτάδεις quanquam & αὐθάδεις Græca ſcholia interpretantur τὸ ἑαυτοῖς ἀρέσκον μεταδιώκοντας,id eſt, qui quod ſibi gratũ eſt ac placet,ſectantur.

8. *Sectas non metuunt introducere blaſphemantes.* Græca quæ nunc extant, nihil habent quod reſpondeat τῷ introducere, & pro *ſectas* Græci habent δόξας, quod tametſi opiniones ſignificet,hic tãmen Græca ſcholia ſumunt pro maieſtate & hominibus in dignitate conſtitutis.ſenſus ergo eſt,maieſtatem non metuunt blaſphemãtes,id eſt,non verentur blaſphemare:nam Græcis familiare eſt participiis vti pro infinitiuis.Græca ſcholia exponunt, Maieſtatem nõ metuunt καταφρονητικῶς ἔχουσι.i.contemptui habent:δόξας autem quod hic vertit ſectas,in epiſtola Iudæ vertit maieſtatem eadem ſententia,quando ait,dominationem ſpernunt,maieſtatem autem blaſphemant.& hic græca ſcholia δόξας, diuinas virtutes & dignitates eccleſiaſticas interpretantur.

9. *Vbi angeli fortitudine & virtute, quum ſint maiores, non portant aduerſum ſe execrabile iudicium.* pro non portant, &c. græcè eſt, οὐ φέρουσιν κατὰ αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν, id eſt, non ferunt aduerſum ſe à domino blaſphemum & execrandum iudicium. hic locus eſt admodum obſcurus, neq; quod videã adhuc ab aliquo ſufficienter explicatus: ego qđ cenſeo, & ex Græcis colligere vtcunque poſſum, cum modeſtia adferam, lubens amplexatur[9] meliora. Quidam interpretantur ꝙ angeli apoſtatici nequaquam tam graue iudicium perferent à domino, quàm illi ſeductores & impoſtores magiſtri. Si autem cum Græcis legamus δόξας, & interpretemur virtutes & potentias ſiue ſupernas, id eſt, angelicas, ſiue infernas, id eſt, dignitates eccleſiaſticas, poteſt eſſe ſenſus, quòd reſeruat eos iudicio puniendos dominus qui dominationes contemnunt, & dignitates blaſphemant, quũ tamen angeli fortitudine, ac virtute, id eſt, robore maiores hominibus, οὐ φέρουσιν κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν, id eſt, non ferunt aduerſus illas ſcilicet dignitates, (ſic enim Græca ſcholia explicant τὸ κατ' αὐτῶν,) apud dominum blaſphemum iudicium: putant enim Græci hic idem dici quod Iudas ait de Michaele, quòd certans cum diabolo non eſt auſus illi iudicium inferre blaſphemiæ, ſed dixit, imperet tibi deus. Si ergo angelum ſathan (aiunt) blaſphemari dignum, non eſt auſus blaſphemia Michael angelus afficere, quòd ille dignitatis particeps ſit, vtpote creaturarum dei primitiæ: vt compeſcat iſtorum audaciam, qui dignitates, id eſt, præcellentes autoritate homines blaſphemare non verentur: dixit, non metuunt neque verentur dignitates blaſphemare, *vbi*, id eſt, quum angeli maiores hominibus aduerſus dignitates etiam peruerſas, ſcilicet angelicam naturam rebellem non ferunt blaſphemum iudicium apud deum. Poſſumus quoque hunc ſenſum coniicere, quòd ij falſi doctores nõ verentur blaſphemiam dignitatibus inferre, vbi angeli, id eſt, quum interim angeli apoſtatici non perferant aduerſum ſeſe iudicium blaſphemum apud dominum, vt de Michaele teſtatur Iacobus, non auſo blaſphemare diabolum.

[9] *ubi angeli, fortitudine & uirtute cùm ſint maiores, nõ portant aduer-*
C *ſum ſe execrabile iudiciũ* [10] *Hi uerò uelut irrationabilia pecora, naturaliter in captionẽ & in perniciẽ, in his quæ ignorant blaſphemantes*

10. *Hi verò velut irrationabilia pecora.* Græcè ἄλογα ζῶα. i. muta & irratio-

Irrationabilia animalia(vt non ſpeciem tantũ intelligas)naturaliter in captionem & in perniciem,Latinis deeſt ad ſupplendam ſententiam aliquid,ſcilicet tendentia aut aliud ſimile:nam Græcè eſt φυσικὰ γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν,καὶ φθορὰν,quod ego verterẽ,natura in ſeruitutem & interitum genita,ad differentiam angelorũ qui rationabiles natura ſunt liberi & immortales.Hi ergo tanq̃ irrationabilia pecora & bruta animalia,natura in ſeruitutem & interitum genita,in iis quę ignorant blaſphemantes.i. de iis poteſtatibus & dignitatibus quas ignorant blaſphemantes, in corruptione ſua. i.ſe digna (vt Græci explicant)peribunt,iniuſtitiæ ſuæ mercedem referẽtes.

in corruptione ſua peribunt,percipientes mercedẽ iniuſtitiæ, 11 *voluptatem exiſtimãtes,dici delicias,coĩquinatiões & maculæ:deliciis affluentes,in cõuiuiis ſuis luxuriãtes vobiſcũ,oculos habẽtes plenos adul*

11.*Voluptatem exiſtimantes diei delicias*:Gręcè ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, id eſt,in diurnis deliciis voluptatem ponentes:quaſi dicas ſummam voluptatem in diurnis deliciis conſtituẽtes,quod deterius eſt,q̃ ſi noctu crapulæ vacarent & deliciarentur.*Coinquinationes & maculæ.*ĩ quibuſdam codicibus legitur coinquinationis gignendi caſu,quum ſit Græcè in recto σπίλοι,καὶ μῶμοι.i.inquinamenta & maculæ:ſic autem vocat pro maculatos & inquinatos,ſicut hominẽ inſigniter malũ pro ſcelerato vocamus ſcelus:quẽ loquendi modũ ignorans deſcriptor ſciolus ſcripſit coinquinationis. *Deliciis affluentes*, Græcè ἐντρυφῶντες,*In conuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcum.*Græca habent pro conuiuijs ἐν ταῖς ἀπάταις.i.ĩ erroribus: noſter legit ἐν ταῖς ἀγάπαις,vocant autem ἀγάπας cõuiuia prætextu charitatis facta:pro luxuriãtes interpres legit συνευωχούμενοι.i.vnà vobiſcũ rem venereã exercentes:quidã legunt συνευωχούμενοι,quod mihi potius ſignificare videtur conuiuantes,& vnà vobiſcum ſe oblectantes:potius,q̃ quod Eraſmus vertit,inſultãtes vobis.quod verò interpres legit,*oculos habentes plenos adulterii.* Græci ꝓ adulterii habẽt μοιχαλίδος.i.adulterę quaſi dicas in ipſis oculis adulterã geſtãtes & nihil aliud q̃ ĩ adulteras explẽdæ libidinis gratia ſpectãtes,ſic enim Græca ſcholia.quod autẽ ſequitur,*& inceſſabilis delicti*, interpres legit ἀκαταπαύστου ἁμαρτίας.i. indeſinentis delicti ac perpetui:& tũc refertur ad oculos.ſ.habẽtes oculos plenos indeſinẽtis & cõtinui delicti.Græca nũc habẽt, ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας.i.nunq̃ ceſſantes neq; coërceri potẽtes à delicto.*Pelliciẽ-*

tes

tes animas inſtab iles. ꝑ pelliciētes Græcè eſt δελεάζοντες.i.ineſcātes & illicientes, ꝑ inſtabiles autē Græcè eſt ἀστηρίκτους.i.nutātes ſemꝑ & nūq̄ confirmatas. *cor exercitatū auaritia habentes.* Græcè καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίᾳ ἔχοντες.i.rapinis & auaritia exercitū cor habentes.nā πλεονεξία,nō ſimplicem auaritiam deſignat ,ſed qua etiam vi & violentia aliena extorquemus. *maledictionis filii*.i.exe-

terii, & inceſſabilis delicti, pelliciē
tes animas īſtabiles, cor exercitatū
auaritia habētes, maledictiōis filii:
12 *derelinquentes rectam uiam erra*
Nūe. *uerūt, ſecuti uiā Balaam ex Boſor,*
22.d. *qui mercedē ĩiquitatis amauit: cor*
reptionē uerò habuit ſuæ ueſaniæ.
D *Subiugale mutū animal, in hominis*
uoce loquēs prohibuit prophetæ in-
Iudæ *ſipientiam.* 13 *Hi ſunt fontes ſine a-*
1.d. *qua, & nebulæ turbinib⁹ exagitatæ*
quib⁹ caligo tenebrarū reſeruatur.

crabiles & deteſtandi.eſt enim Hebraiſmus, vocare filium mortis,pro, hominem reum mortis:ita execrationis filium,execrādū hoīem.

12.*Derelinquētes rectam viam errauerunt*:falſos doctores aſerit,quum quæſtus& auaritiæ gratia prædicarent aduerſus veritatem relicta via recta aberraſſe,ſecutos viam Balaam ex Boſor,qui mercedem iniquitatis amauit,cui, ſicut Numerorum 23. legitur,Balac miſit oues & boues & munera.vt contra veritatem prophetaret ac filiis Iſrael malediceret:hæc eſt enim merces iniquitatis, munera pro celanda veritate aut predicanda falſitate capere.quod autem interpres habet B*alaam ex Boſor*, vt Boſor etiam Beda putet eſſe vrbem Balaam , Græca habent Βαλαάμ τοῦ Βοσόρ.i.Balaam filii Boſor,q̄q̄ Balaā numero.22.dicitur filius Boor non Boſor , ſed in huiuſmodi nominibus nonnihil variare ſolent Græci ab Hebræis.Correptionem verò habuit ſuę veſanię ſiue iniquitatis , nam Græcè eſt παρανομίας,correptionē ſcilicet ab angelo ſibi obuiam facto:quando *ſubiugale animal*,Græcè ὑποζύγιον, quia iugo ſubeſt aſinus:quum.ſ.aſinus alioqui mutus , voce hominis loquens,cohibuit prophetæ inſipientiam.

13.*Hi ſunt fontes ſine aqua, &c.*egregiis metaphoris hæreticorum naturam depingit,vocans fontes ſine aqua , quippe qui aquam vitæ perdiderunt,& ideo quam promittunt ſcaturire non poſſunt aquā. N*ebulæ turbinibus agitatæ*,qppe q variis & peregrinis doctrinis ad omnem ventum agitentur:*quibus caligo tenebrarum reſeruatur*. Græci addunt εἰς αἰῶνα,id eſt,in æternum:caligo autem tenebrarum inferni ſupplicium intelligitur.

14.*Superba eni vanitatis loquentes.*pro ſuperba quidá codices deprauati habebant ſuperbia,ſed legendum eſt ſuperba,quum Græcè ſit ὑπέρογκα. Superba ergo & faſtuoſa in vanitate loquẽtes, pelliciũt in deſiderijs carnis luxuriæ eos qui paululum effugiunt,qui in errore cõuerſantur:locus hic obſcurus eſt paululum à Gręco differens: quẽ primũ vt habet exponemus,deinde noſtram ex gręco verſionem.ij ergo faſtoſa loquẽtes pelliciũt & ineſcãt deſiderijs carnis luxurię.i.luxuriæ carnis, eos qui paulũ effugiunt illos,ſub.qui in errore cõuerſantur.i.ſi qui volunt ſe paulatim à ſeductoribus abducere,pelliciunt & ineſcant deſiderijs,& per concupiſcentias luxuriæ carnis,promittentes illis libertatem quũ ipſi ſerui ſint corruptionis.mos eſt enim noſtratium etiam hęreticorum,quos ad ſua commenta attrahere non poſſunt, libertate carnali illicere & ineſcare,quo vocabulo vtitur Petrus δελεάζουσιν.i.ineſcant. Græca habent ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγξάμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι.i. faſtoſa enim & intolerabilia ſonantes per carnalia deſideria laſciuiis & libidinibus eos qui hominum in errore degentium conſortia planè vitauerant,ineſcant,libertatem illis promittẽtes, quum interim ſerui ſint ipſi corruptionis.pro eo autem quod Gręci habent ὄντως.i.reuera, interpres legiſſe videtur ὀλίγως.i.paululũ.& pro ἀσελγείαις in datiuo legiſſe ἀσελγείας gignẽdi caſu.& hoc modò bene verterat interpres,pelliciunt in deſiderijs carnis luxuriæ.i.per carnalia luxuriæ deſideria.pro ἀποφυγόντας.i.qui effugerunt,interpres legit ἀποφεύγοντας,in preſenti,qui effugiũt. Quod verò habet ĩterpres, *qui in errore conuerſantur*, τὸ qui,nõ eſt referendũ ad loquẽtes,ſed ad id quod cõtinuò pceſſit,eos qui paululũ effugiunt,illos ſub.qui cõuerſantur in errore. ſenſus ergo eſt idẽ,quod ſi qui ab eorũ cõſortio quam impoſtores in errore degebãt,ad meliorem frugem recipere ſe volunt,eos falſi illi doctores carnalibus concupiſcentiis & libidinibus ineſcant,promittentes illis libertatem quum interim ſerui ſint corruptionis.i.immunditiæ vt Græca ſcholia explicant. A quo enim quis ſuperatus eſt,*huius & ſeruus eſt.*Græca habent τούτῳ καὶ δεδούλωται,id eſt,huic ſeruus addictus eſt.

14 *Superba enim uanitatis loquẽtes, pelliciunt in deſideriis carnis luxuriæ,eos qui paululum effugiũt, qui in errere conuerſantur:libertatẽ illis promittẽtes, cũ ipſi ſerui ſint corruptionis.A quo enim quis ſuperat⁹*

15. *Si enim refugiẽtes.* Græcè eſt ἀποφυγόντες. i. qui enim refugerũt, coinquinationes mundi huius *in cognitione*. i. per cognitionem & apprehenſionem domini noſtri Ieſu Chriſti, & iis rurſum implicati ſuperantur, facta ſunt illis poſteriora deteriora prioribus, quia meliꝰ eſſet illis viam veritatis non noſſe, q̃ poſt agnitam diſcedere. ſeruus enim ſciens voluntatem domini ſui & non faciens, vapulabit plagis multis. In eos ĩquit competit parœmia, *Canis reuerſus ad vomitũ*: hæc eſt autem Salomonis parœmia Prouerb. 26. Sicut canis qui reuertitur ad vomitum ſuũ, ſic imprudens qui iterat ſtultitiam ſuã. quod autem ait, *Sus lota in volutabro luti*, Græci habent εἰς κύλισμα βορβόρου. i. ad volutabrũ cœni & luti: & ſupplendũ, reuerſa: ſicut enĩ fruſtra lota eſt ſus q̃ ſe ſtatĩ rurſus cœno ĩuoluit, ita fruſtra Chriſti agnitionẽ accepit qui confeſtim ad priſtina delicta redit.

eſt: huius & ſeruus eſt. [15]*Si enim re*
Ioan. 8.d. *fugientes coinquinationes mũdi in*
Rom. 6.c. *cognitione domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti, his rurſus implica*
Heb. 6.a. *ti ſuperantur: facta ſunt eis poſterio*
Mat. 12.d. *ra, deteriora prioribus. Melius enĩ erat illis non cognoſcere uiam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem, retrorſum conuerti ab eo quod illis traditum eſt, ſancto mandato. Contigit*
Prou. 26.b. *enim eis illud ueri prouerbii, Canis reuerſus ad ſuum uomitum: & Sus lota in uolutabro luti.*

Dilucida explicatio capitis ſecundi, 2. *Petri.*

Extiterunt etiam in populo falſi prophetæ, quemadmodũ & inter uos exurgent falſi doctores, qui clàm ſectas & hæreſes inuehent pernicioſas, & redemptorem ſui abnegabunt, unde & breui ſibi aſciſcent exitium: in quorum etiã libidines & exitia plerique current & conſentient: quinetiam uiã rectam ac ueram conuiciis inceſſent: quóque immẽſam ſuam auaritiã expleãt, blãdis uos & cõpoſitis ſermonibus cauponabũtur: quos iam olim diuinũ manet iudiciũ: neque in eorũ euerſione obdormiſcit deus, aut cõniuet. Quid ſi neque angelis ille ſui deſertoribꝰ & peccãtibus pepercit, ſed caliginoſis uinculis in tartarũ detruſos ĩ iudiciũ & dãnationẽ ſeruatos affligẽdos tradidit: ſi antiquo illi & primæuo ſeculo rudibúſque eiꝰ ætatis hoĩbus nõ pepercit, ſed illo impiorum

piorum hominum mundo alluuie ſubmerſo, diuinæ iuſtitiæ præco nem Noe, octauum numero ſeruauit: ſi Sodomorum & Gomorrhæorum ciuitates in cinerem uerſas ad extremam ſemel euerſio nem condemnauit, ut iis qui impiam poſthæc uitam acturi erant exemplo eſſent: ſi iuſtum Loth nefariorum hominum obſcœnã & flagitioſam uitam ferre amplius non ualentem, eripuit: (nam & ille quidem caſtis auribus & pudicis oculis cũ eſſet, intérque eos uerſaretur qui uirum iuſtum iniquis actionibus ſuis cruciabant, & iiſdem ipſe ſe excruciabat non ferendis) nouit indubiè pios ac fideles è tentatione dominus ac periculis eruere: iniuſtos autẽ in diem iudicii ſeruare cruciandos: tum uerò eos maximè, qui carna lia ſectantes deſideria, quum in immundis concupiſcentiis degãt, dominatumque ſpernãt, audaces, præfracti, ac ſibi placentes: neque ſectas metuunt inducere, neque excellentes & authoritate ualentes uiros contumeliis laceſſere uerentur: quando interim angeli fortitudine ac uirtute longe præſtantiores non ferant eis maledicere, neque etiam deſertores angeli, natura longe excellentiore, maledicum aduerſum ſe iudicium ferant. At iſti tanquã bruta & expertia rationis animalia, natura in ſeruitutem & interitum genita, iis quos ignorant conuicia dicentes: ſuo ſeque digno peribunt exitio, iniuſtitiæ ſuæ mercedem referentes: ſummam ſcilicet in diurnis deliciis uoluptatem, prout ipſiſſima ſunt inquinamenta & maculæ, in deliciis ponentes, ínque ſuis erroribus & conuiuiis unà uobiſcum ſeſe oblectantes & luxuriantes, adulterarum (quas tanquam in oculis geſtant) & perpetui delicti, à quo cohiberi non poſſunt, oculos plenos habentes, nutantes ſemper & inſtabili mente homines ineſcantes, rapinis & auaritia cor habentes exercitum, execrabiles & deteſtandi, qui relicta ueritate de uia aberrãtes, Balaã filii Bozor iter ſecuti ſunt: cui quum grata fuiſſet iniquitatis merces, ueſaniæ & iniquitatis ſuæ reprehenſorem habuit: quũ ſubiuge animal natura fandi expers humanã uocem ſonãs, prophetæ cohibuit inſaniã. ii ſunt tãꝗ fontes aridi & nebulæ turbinibus ac procellis agitatæ, ĩ æternam tenebrarum caliginem aſſeruati, faſtoſa enĩ & importabilia uer ba

ba iactantes, eos qui ſe ab hominibus in errore uerſantibus planè ſubduxerant, per carnalia deſideria laſciuiis & libidinibus ineſcant, libertatem illis promittentes, quum interim ſerui ſint corruptiſſimi. Nam *à quo quis ſuperatus eſt, etiam & illi ſeruitute obnoxius eſt.* Et *qui apprehenſo ſemel atq; agnito domino noſtro & ſeruatore* Ieſu Chriſto, *mundi huius ſordes & inquinamenta euaſerunt: ſi rurſum iiſdem impliciti ab iis ſuperari ſe ſinunt, deterius hac poſtrema parte cum illis actum eſt, quàm antea ab initio.* Præſtabat *enim ipſis uiam iuſtitiæ non agnouiſſe, quàm poſt agnitã ab eo quod acceperunt ſancto mandato diuertere: in quos ſanè illud quadrat quod uero prouerbio dicitur,* Canis *reuerſus ad uomitum. &,* Sus *lota, rurſum in cœni uolutabrũ ſe immergens.*

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Rurſum eos hortatur admonitionum ſuarum eſſe memores, præmuniens aduerſus impoſtores doctores, cælorum quoque & terræ immutationem aperit, deinde in aduentum domini ſe præparare, & eum iuxta* Pauli *doctrinam, quam multi deprauant, cum patientia expectare admonet, atque in accepta fide perſtare.*

CAPVT III.

A *HAnc ecce uobis chariſſimi*[1] *ſecundam ſcribo epiſtolam, in quibus ueſtram excito in commonitione, ſynceram mentem: ut memores ſitis eorum quæ prædixi, uerborum à ſanctis prophetis, & apoſtolorum ueſtrorum præceptorũ domini & ſal*
1.Ti. *uatoris: hoc primum ſcientes, quòd*
4.a. *uenient in nouiſſimis diebus in de-*
2.Ti. *ceptione illuſores iuxta proprias*
.a.

1. *Secũdam ſcribo epiſtolam.* ex hoc loco & præcedente manifeſtum eſt vtráque epiſtolam Petri apoſtoli eſſe: nam ſi hæc ſecunda ipſius eſt, vtpote qui gloriam dñi in mõte ſpectauerit, eſt & prior. *Hanc ecce,* vel iam: nam græce eſt ἤδη, id eſt, iam, interpres legit ἰδού, id eſt, ecce. ſecundam vobis ſcribo epiſtolã. *in quibus,* græce ἐν οἷς, non ad verba ſed ad res refertur, quum ſit plurale relatiuum. quum enim dixiſſet ſecundam epiſtolam, de vtraque intelligens ſubdit, in quibus veſtram excito in commonitione, id eſt, per commonitionem ſynceram mentem, V*t memores ſitis eorum quæ prædixi,* verborum à ſanctis prophetis & apoſtolorum veſtrorum præceptorum domini & ſaluatoris

uatoris. obſcurus eſt hic ſenſus, qui ſic eſt ordinandus, vt memores ſitis verborum,quæ habuiſtis à ſanctis prophetis quæ antè prædixi,& memores ſitis præceptorum,id eſt,mandatorum apoſtolorum veſtrorum domini & ſaluatoris,id eſt,quæ habuiſtis ab apoſtolis veſtris,qui etiam ſunt domini & ſaluatoris apoſtoli, vel quæ præce pta ſunt domini & ſaluatoris: græca ſic habent, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἰησοῦ, id eſt, vt memores ſitis prædictorum à ſanctis prophetis verborum,& mandati ab apoſtolis veſtris & domino ac ſeruatore Ieſu profecti: græca enim ſcholia aiunt τὸ ὑπὸ, ſeruire tribus: ſcilicet, προφητῶν, ἀποστόλων, κυρίου ἰησοῦ, inculcat autem quę apoſtoli iuſſerint,mandata eſſe domini.

concupiſcentias ambulantes,dicentes, Vbi eſt promißio aut aduentus eius? ex quo enim patres dormierunt,omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.[2] *Latet enim eos hoc uolentes,quòd cæli erant prius,& terra,de aqua & per aquam conſiſtens dei uerbo:per quæ ille tunc mundus aqua inundatus periit. Cæli autem qui nunc ſunt, & terra, eodem uerbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diē iudicij, & perditio-* Iuda 1.f. Exo. 12.f. B

2. *Latet enim eos hoc volentes,&c.* prædixit fore olim impoſtores,qui à ſpe promiſsionis & ſecundi nos aduentus deiicerent, hoc argumento, quòd omnia perſeuerant ſicut ab initio, ex quo patres dormierunt.i.ex eo tempore quum patres ac prophetæ qui de ſecundo aduentu prædixerunt, mortui ſunt.omnia ergo ſic perſeuerant,inquit,quemadmodū ab initio creaturæ vel creationis, vtrūque enim ſignificat τῆς κτίσεως.nunc ſubdit, *latet enim hoc eos volentes*,id eſt,ignorant,ſed volentes ꝙ cæli erant prius,& terra de aqua & per aquam conſiſtens dei verbo.Beda indicat in quibuſdam codicibus legi, cæli erant olim de aqua & per aquam conſtituti: ſed nulla exemplaria græca ita habent,quanquam græca ſcholia explicant hic cælos ex aquea materia eſſe conſtitutos,quando dixit deus,Fiat firmamentum in medio aquarum,hoc eſt,inquiunt,conſolidata aquarum natura & ſubſtantia. Latet ergo eos ꝙ cæli erant prius ſiue olim(nam græcè eſt ἔκπαλαι)& terra de aqua & per aquam dei verbo conſiſtens.indubiè cenſeo his verbis nihil aliud voluiſſe Petrum,niſi cælum & terram aquis cōſtare. quis enim neſcit cælos olim fuiſſe? Beda cenſet hic cælum intelligi non firmamentum,

nis impiorum hominum. Vnum uerò hoc non lateat uos chariſſimi, ꝙ unus dies apud dominum ſicut mille anni: & mille anni, ſicut dies
G *unus, Non tardat dominus promiſſi: ſicut quidam exiſtimant: ſed patienter agit propter uos, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pœniten-*

tū, ſed aeriū hoc cælū, vnde & volucres cęli nominãt. Gręca ſcholia exponunt ἐξ ὕδατος .i. ex aqua tanq̃ à cauſa materiali & δι᾽ ὕδατος, id eſt, per aquam tanquam per cauſam finalem, & bene per aquam conſiſtit terra, dicente Dauid, Qui firmauit terram ſuper aquas. *Per quæ*, inquit, *ille tunc mundus aqua inundatus periit*, per quæ cælum & terram ille tunc mundus, id eſt, qui tunc erat mundus ὁ τότε κόσμος, aqua inundatus periit. mundum autem vt græca ſcholia intelligũt, nõ materialem & inſenſibilem hanc materiam intelligere debemus, ſed quæ tunc erãt viuentia, præter ea quæ in arca Noe ſeruata ſunt: quũ inanimata cętera, ne mundi qdẽ nomẽ habere debeãt: p cælũ ergo & terrã tunc periit: p cælũ, inq̃, quãdo cataractis apertis immẽſam vim aquarũ diſtillauit: per terram verò, quando rupti ſunt omnes fontes abyſsi magnæ. Iam quod dixit Petrus, latet eos volentes quòd cælum & terra aquis cõſiſtunt, quódque mundus aqua inundatus perierit ad vlciſcẽda hominum flagitia: non eſt putandum ꝙ dicat Petrus hæc illos tantũmodo latere, quæ ex ipſa ſcriptura neſcire non poterant: ſed hoc eos latet, quòd ſicut tunc cælum, id eſt, aer & terra inundanerunt diluuio, & mundus qui tunc erat, periit, ita *cæli qui nunc ſunt & terra eodẽ verbo repoſiti ſunt*, igni reſeruati in diem iudicij & perditionis impiorum hominum, id eſt, quum adeo deliciis & libidinibus ſuis diſtineãtur, latet eos volẽtes, id eſt, ſcire nolunt ꝙ ſicut olim ad impios vlciſcendos mundus periit diluuio inundatus, ita & nunc cæli & terra dei verbo repoſiti, græcè τεθησαυρισμένοι, id eſt, ad verbũ, theſaurizati ſunt, igni reſeruati (vt ſcilicet igni conflagrent) in diẽ iudicij ad impiorum perditionem: & ideo quia huiuſmodi iudiciũ ignorare volunt, ſeducũt cæteros quaſi non ſit futurus domini aduentus in iudicium: ſed vnum hoc vos non lateat, id eſt, hoc ſcitote, ꝙ etſi differre videtur nonnullis, & malorum ſupplicia & bonorum promiſsionem ac præmia dominus: indubie tamen & præmiabitur & puniet: ſed apud deum non eſt diſtinctio temporum, cui æque præſentia ſunt omnia: & quæ longa nobis & breuia videntur, eodem ſunt apud illum ſpacio: non eſt ergo oblitus dominus

ſuæ promiſsionis, etſi non tam cito eam exhibet quàm vellemus, ſed tam cito apud eum, cui æquo ſunt omnia tempora interſtitio. ideo ſubdit, non tardat dominus promiſsionem, quam præſtituto apud ſe tempore exhibiturus eſt, *ſicut quidam exiſtimant*, Græci addunt βραδύτητα, quemadmodum quidã exiſtimãt eſſe tarditatẽ, & non ſtatim promiſſa reddit.

tiam reuerti.[3] *Adueniet autem dies* 1.the.
domini ut fur: in quo cæli magno 5.a.
impetu tranſient, elementa uero ca Apo.
lore ſoluentur. Terra autẽ & quæ 3.a.
in ipſa ſunt opera, exurentur. Cùm & 16.
igitur hæc omnia diſſoluenda ſint, c.
quales oportet uos eſſe in ſanctis cõuerſationibus & pietatibus, expectantes & properantes in aduentũ diei domini,[4] *per quem cæli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ar*
dore tabeſcent? Nouos uerò cælos, et Apo.
nouam terram, & promiſſa ipſius 21.a.
expectamus, in quibus iuſtitia habi Eſai.
tat.[5] *Propter quod chariſsimi, hæc* 65.c.
& 66
g.

3. *Adueniet autem dies domini ſicut fur.* vt enim clàm & imprudentibus domeſticis in domum fur irrepit, ſic ignorantibus nobis & nec opinãtibus ſuperueniet aduentus domini. ſicut fur ergo veniet: Græci addunt ἐν νυκτὶ, id eſt, in nocte.

4. *Per quem cæli ardentes ſoluentur.* hoc loco τὸ quem, nõ ad τὸ domini refertur, ſed ad τὸ aduentum vel τὸ diei, quia græcè eſt δι' ἣν, fœminino genere: ſicut ἡμέρα, id eſt, dies & παρουσία. i. aduentus fœminini generis eſt, per quẽ ergo aduentum. i. in quo cæli ardentes ſoluentur & elementa, ignis ardore tabeſcent: ne verò putares interituram eorum ſubſtantiam ſed in melius mutandam: ſubdit, *Nouos verò cælos, & nouã terram, & promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat.* hic verò interp̃s pro eo quod vertit & promiſſa, legit græcè καὶ τὰ ἐπαγγέλματα, quum Græci nunc habeãt κατὰ ἐπάγγελμα, iuxta promiſſum: facilis verò eſt lapſus à καὶ τὰ in κατὰ. τὸ *quibus* verò referre poteſt nouos cælos & terram nouã: futurum ſcilicet ſeculum in quo habitat iuſtitia, & vnicuiq; reddetur pro merito vel commerito: vel in quibus nobis promiſſa expectantibus, iuſtitia habitat: quaſi dicat, ſperare in promiſsis debem⁹, ſi quidem iuſtè viuamus.

5. *Propter quod chariſsimi*, id eſt, quum promiſſa certò expectent ij in quibus iuſtitia habitat, vos qui eadem promiſſa expectatis, ſatagite vel date operam: græcè σπουδάσατε, immaculati & inuiolati vel inculpati aut incontaminati. græcè ἄμωμοι, inueniri ei, id eſt, apud dominum in pace. *& domini noſtri longanimitatem*, id eſt, quòd longanimus

longanimus vos ad pœnitentiam tandiu ſuſtinet,nolite exiſtimare eſſe promiſsionis tardationẽ, ſed ſalutem arbitramini, id eſt,exiſtimate ob veſtram eum ſalutem id facere.

6.Sicut chariſsimus frater noſter Paulus ſcripſit vobis, ſcilicet ad Rom. 2.Ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiã te adducit, *ſicut & in omnibus epiſtolis*: τὸ ſicut & ſimiliter græca ὡς καὶ παρέλαβον: & ita ordinanda lectio,ſicut ſcripſit vobis in omnibus epiſtolis, loquens in eis,de his, ſcilicet de aduentu domini & longanimitate ipſius,*in quibus* ſunt quę dam difficilia intellectu. τὸ in quibus, refertur non ad epiſtolas, quia græcè eſt ἐν οἷς, & epiſtolis eſt fœmininum græcè,& eſt ſenſus,inter quæ verba Pauli ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles, ſcilicet hæretici, deprauant vel detorquent, Græce,ςρεβλοῦσι, ad ſuam ipſorum perditionem. non eſt ergo nouum, hæreticos verbis Pauli abuti male intellectis.

D *expectantes, ſatagite, immaculati & inuiolati ei inueniri in pace,& domini noſtri longanimitatem, ſalutem arbitramini, 6 ſicut & chariſsimus frater noſter Paulus ſecundum datam ſibi ſapientiam ſcripſit uobis: ſicut & in omnibus epiſtolis, loquens in eis de his, in quibus ſunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles deprauant, ſicut & cæteras ſcripturas, ad ſuam ipſorum perditionem.*

Rom. 2.4.

7 Vos igitur fratres,præſcientes,cuſtodite ne inſipientium errore traducti excidatis à propria firmitate: creſcite uerò in gratia,& in cognitione domini noſtri & ſaluatoris Ieſu Chriſti. ipſi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.

7. Vos igitur fratres. Græce additur ἀγαπητοί,id eſt,dilecti,*præſcientes*,id eſt, quum præmoniti ſitis,cuſtodite,id eſt, obſeruate vos, ne inſipientium,Græce ἀθεσμῶν,id eſt,impiorum & nefandorum errore traducti,id eſt, abducti, græce συναπαχθέντες, id eſt,cum aliis abducti, excidatis à propria firmitate, id eſt, à firma fide veſtra.

Dilucida explicatio cap. 3.

EN alteras iam uobis chariſſimi ſcribo literas, quibus candidã ueſtram & ſynceram mentem admonitione mea excito, ut memoriam teneatis eorum qui à ſanctis prophetis prædicti ſunt, ſermonum, noſtrorúmq;, qui apoſtoli ueſtri ſumus, imò uerius domini & ſeruatoris noſtri mandatorum: illud imprimis non ignorantes, uenturos nouiſſima ætate impoſtores, qui uitam degant ex libidine, & dicant: Vbi eſt quem pollicebantur nobis aduentus ipſius? Ex quo enim è uita maiores illi noſtri exceſſerunt, ſic perſtant omnia quemadmodum ab initio erant condita. Illud enim neſcire uolunt, quòd quemadmodum & cælum hoc aerium & terra dei uerbo ex aqua & per aquam concreta iam olim erant, per quæ (apertis in cælo cataractis, & ruptis in terra fontium abyſsis) qui tunc erat mundus aquarum ſubmerſus alluuie interiit, ita & nunc eodem dei uerbo cælum & terram ut igni ad impiorum hominum euerſionem conflagrent in diem iudicij ſepoſitos eſſe & aſſeruatos. Hoc aũt à uobis intelligi par eſt, ꝙ una dies apud dominũ eſt, uelut mille anni, & mille anni tanquam dies una: neque longius, ut quibuſdam uiſum eſt, promiſſa ille reiicit, at patienter uos expectat, neminem perire uolens, ſed ad pœnitentiam meliorémque frugem ſeſe omnes recipere. Interim uerò dies ipſius tanquam fur de nocte ueniet, in quo cum ſtridore & ſibilo cæli pertranſibunt, & æſtuantia calore nimio elementa diſſoluentur. Terra uerò & quicquid in ea eſt exuretur. Quocirca futurum quum ſit ut diſſoluantur hæc omnia, quàm ſanctè nos & religioſè gerere ac uerſari par eſt, qui aduentum diei domini ſpectamus, & ad eum feſtinamus, per quem & ardentes cæli diſſoluentur, & æſtuantia ignis ardore elementa liqueſient? at ipſi, ſi quidem ex iuſtitia uiuimus, nouos cælos in quibus illa habitat, nouámque terram, quemadmodum ille ſe daturum recepit, expectamus. Quamobrẽ chariſſimi, cum eadem nobiſcum expectetis, omnem adhibete operam, ut uos ille immaculatos & incontaminatos cum pace inueniat. Quódque uos ille ad pœnitentiam longanimus expectat, ueſtræ ſalutis gratia, ueſtróque bono fieri credite, quemadmodum

dilectus frater noſter Paulus pro conceſſa ſibi ſapientia ſcripſit uobis in omnibus pene epiſtolis, loquens in eis de huiuſmodi. inter quæ ſunt nõnulla haudquaq̃ intellectu facilia, quæ indocti & inconſtantes hoı̃es non ſecus ac reliquas ſcripturas ſuo magno malo & exitio corrumpunt & deprauant. Itaque dilecti, quum hæc iamdudum intelligatis, diligenter obſeruate ne impiorum illorum erroribus conſentientes de gradu illo firmæ & conſtantis fidei ueſtræ excidatis. Quin potius in domini noſtri & ſeruatoris Ieſu Chriſti gratia & cognitione promouete: ipſi gloria & nunc & ſempiternis poſt hæc ſeculorum ætatibus. Amen.

Argumentum epiſtolæ primæ Ioannis.

HAc epiſtola Ioannes euangeliſta fideles hortatur in luce cum Chriſto ambulare, peccatores ſe agnoſcere: vbi peccauerimus, Chriſto fidere, charitatem inuicem ſeruare, ſpiritus probare, in Chriſtũ credere & cõfidere.

EPISTOLA
BEATI IOANNIS apoſtoli prima.

ARGVMENTVM *Cap.* I.

¶ Dei verbum ab æterno fuiſſe, & idem poſtea palpabile oſtendit, cui nos coniunctos fore aſſerit, ſi in luce prout ille lux eſt, ambulemus, nóſque peccatores agnoſcamus, & peccata noſtra confiteamur.

CAPVT I.

A [1] *QVod fuit ab initio, quod audiuimus, qđ uidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de uerbo uitæ,*

1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus.* loci huius cõtextus ſubobſcurus eſt, mihi ita videtur ordinandus: Quod ab initio fuit de verbo vitę, quod de eodem audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpexim⁹, &c. i. etiam manus noſtrę contrectauerũt: quibus verbis mul tas hæreſes ſimul euertit Ioannes. Dicens enim, quod fuit, aut potius quod erat ab initio (ἦν nanque per erat malũt explicare græca ſcholia, vt æternitatem temporis ſignificet) Marcionem & Cherinthum enecat, aſſerentes Chriſtum non fuiſſe ante Mariam: quod ſe con-

treƈtaſſe & palpaſſe ait, Manichæos reuincit, qui non verũ ſed fantaſticum corpus habuiſſe Chriſtum mentiebantur: contreƈtauerũt autem, quando poſt reſurreƈtionem dixit illis, Palpate & videte, q̃a ſpiritus carnem & oſſa non habet. quod interpres vertit perſpeximus, Græci habẽt ἐθεασάμεθα, id eſt, contemplati ſumus, idque græca ſcholia interpretantur cum admiratione & ſtupore cernere. mihi hæc verba *quod fuit de verbo vitæ*, nihil aliud ſignificare videntur, quàm verbum ipſum vitę, atque ita dilucidè verti poſſet is locus: Verbum illud vitę quod erat ab initio, quod audiuimus, quod oculis noſtris inſpeximus, cuius ſpeƈtatores fuimus, etiã manus noſtræ palpauerunt.

2 & uita manifeſtata eſt: & uidimus, & teſtamur, & annunciam' uobis uitã æternam, quæ erat apud B *patrem, & apparuit nobis. Quod uidimus, & audiuimus, annunciamus uobis, ut & uos ſocietatem habeatis nobiſcum, & ſocietas noſtra ſit cum patre & cum filio eius* Ieſu Chriſto. *Et hæc ſcribimus uobis ut gaudeatis, & gaudium ueſtrum ſit plenum. 3 Et hæc eſt annunciatio* C *quam audiuimus ab eo, & annun-*

2. *Et vita manifeſtata eſt.* prædixit ſe vidiſſe & palpaſſe verbum: & quia abſurdum videri poteſt, vt deum quem nemo vidit vnquã, vidiſſe & palpaſſe ſe aſſerat, ſubdit, & vita manifeſtata eſt, vbi ϰ & pro quia vel etenim mihi ſumi videtur, quod aliquoties vſuuenit in ſcripturis ſanƈtis, id eſt, quia manifeſtata eſt vita, hoc eſt ipſe dei verbum vita omnium per carnis aſſumptionẽ orbi ſe manifeſtũ præbuit: & eã, inquit, vidimus, & teſtamur. i. de ea teſtimonium ferimus: *& annunciamus vobis vitam æternam.* gręcè, τὴν ζωὴν αἰώνιον. i. vitam illam æternã quæ erat apud patrem, natura ſua omnem oculorum fugiens obtutũ, ſed apparuit tandẽ nobis. itaq; quod vidimus & audiuimus annunciamus vobis, *vt ſocietatem habeatis nobiſcum.* gręcè, κοινωνίαν, id eſt, participes illius ſitis ſicut & nos, & huiuſmodi ſocietas & cõmunio ſit nobis cum patre & filio.

3. *Et hæc eſt annunciatio quam annunciamus vobis.* quanquam Eraſmus pro annunciatione promiſſionem verterit, quum tamen ἐπαγγέλλω nunciare ſignificet: licet ἐπαγγελία promiſſionem ſignificat, fortaſſe interpres legit ἀγγελία: certè græca ſcholia ἐπαγγελίαν, ἀγγελίαν interpretantur, id eſt, annunciationem, aiunt enim, σαφηνίζον τίς ἡ ἀγγελία, καί φησιν ὅτι αὐτή ἐστιν ὁ θεὸς φῶς ἐστίν, id eſt, declarans quę ſit iſta annunciatio quam audiuit (inquit) hanc eſſe nimirum

mirum quòd deus lux eſt:neque enim hic de promiſsione verbum vllum factum eſt: vbi autem audiuit hunc nuncium? certè in euã-gelio,dicente Chriſto: Ego ſum lux mundi. in deo autem tenebræ non ſunt,neque ignorantiæ,neque peccati:quòd ſi dixerimus (inquit)nobis eſſe ſocietatem cum eo, & in tenebris ambulamus,mẽ-timur. Quæ enim ſocietas luci ad tenebras. 2. Corinth. ſexto.

Ioan. *ciamus uobis, Quoniam deus lux*
8.b. *eſt, & tenebræ in eo non ſunt ullæ.*
Si dixerimus quoniam ſocietatem
habemus cum eo, & in tenebris am
bulamus: mentimur, & ueritatem
non facimus. Si autem in luce am-
bulamus, ſicut & ipſe eſt in luce:
D *ſocietatem habemus ad inuicẽ, &*
Heb. *ſanguis Ieſu Chriſti filij eius emun-*
9.d. *dat nos ab omni peccato.* 4 *Si di-*
1.Pet.
1.d. *xerimus quoniam peccatũ non ha-*
Apoc. *bemus: ipſi nos ſeducimus, & ueri-*
1.b. *tas in nobis non eſt.* 5 *Si confitea-*
3.Re. *mur peccata noſtra: fidelis eſt & iu*
8.c. *ſtꝰ, ut remittat nobis peccata noſtra,*
2.Pa. *& emundet nos ab omni iniquita-*
6.g.
Prou. *te. Si dixerimus quoniam non pec-*
20.b. *cauimus: mendacem facimus eum,*
Eccl. *& uerbum eius non eſt in nobis.*
7.c.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶ *Peccare inhibet, & vbi peccauerimus ad Chriſtũ cõfugere admonet, hortaturq́; ad mandatorum dei obſeruantiam, & mutuam inter nos dilectionem, obiter vnamquanq; ætatem hominum conſolans, & à mundi dilectione auertens, deinde ab hæreticis, quos antichriſtos vocat, inbet cauere, et in accepta veritate permanere.*

4. *Si dixerimus quia peccatum non habemus, &c.* quum ſepties in die iuſtus cadat, & non ſit homo mundus ſuper terram, neque infans vnius diei: ſi dixerimus in nobis peccatum nõ eſſe, nos ipſos ſeducimus. Quum enim dicat Dauid, Delicta quis intelligit? Et Paulus, Nihil mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum: quicũque ſe aſſerit peccati expertem eſſe, indubiè præſumptionis vitio laborat: atque ita ſeipſum ſeducit, nec veritas in eo eſt: qui etſi peccatum non haberet, quum tamen id ſibi tuto promittit, peccat.

5. *Si confiteamur peccata noſtra, fidelis eſt vt remittat.* fidelis, id eſt, verax, vtrunque enim ſignificat græcum πιστὸς: Iuſtus nanque in principio eſt accuſator ſui: & quoties peccata noſtra confitebimur, toties remittet, dicẽte Dauid, Dixi confitebor aduerſum me iniuſtitiã meam domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.

 1. Aduocatum

1. *Aduocatum habemus.* quidam græci codices habent ἔχωμεν, id eſt, habeamus: quidam ἔχομεν, id eſt, habemus. & vtroque modo ſenſus commodus. Veronenſis codex habet ἔχομεν, id eſt, habemus. Aduocatum ergo habemus iuſtum, qui iniuſtas cauſas non defendit: ſed iuſtum eſt ſupplicanti & confitenti miſericordiam conferre: hunc ergo aduocatum habemus qui eſt propitiatio non pro noſtris tantum, ſed pro peccatis etiam totius mundi: neque ex loco conſequens eſt non orare ſanctos pro nobis, vt in hunc locum ait Auguſtinus. Aliud eſt enim orare, aliud propitiationem eſſe: ſolus Chriſtus propitiator apud patrem, non ſolus interceſſor. argumentum ergo eorum, qui inde ſanctorum interceſſionem vellent tollere, reiicit in hunc locum Auguſtinus, dicens: Sed diceret aliquis: ergo ſancti non petũt pro nobis? & multa quæ in eam ſententiam affert, opinionem refellens hæreticorum: nos autẽ ſcholia tantum breuia adferẽtes, omittimus.

CAPVT II.

Filioli mei, hæc ſcribo uobis, ut non peccetis. Sed & ſi quis peccauerit, A
[1] *aduocatum habemus apud patrem Ieſum Chriſtum iuſtum: & ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autem tantum, ſed etiã pro totius mundi. Et in hoc ſcimus, quoniam cognouimus eum, ſi mandata eius obſeruamus.*[2] *Qui dicit ſe noſſe deum, & mandata eius non cuſtodit, mendax eſt, & in eo ueritas non eſt.*[3] *Qui autem ſeruat uerbum eius: uerè in hoc charitas dei perfecta eſt. in hoc ſcimus quoniam in ipſo ſum⁹. Qui dicit ſe in ipſo manere: debet, ſicut ille ambulauit, & ipſe ambulare.* [4] *Chariſſimi, non*

2. *Qui dicit ſe noſſe deum.* græca paulò ſecus habent, ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτὸν, id eſt, qui dicit noui eum: ſed rectius vertit interpres: qui ergo iactat ſe noſſe, id eſt, amare deum, pro hoc enim hic noſſe ſumitur, & mandata eius non ſeruat, ſcilicet de dilectione dei & proximi, mendax eſt: probatio enim dilectionis, exhibitio eſt operis.

3. *Qui autem ſeruat verbum eius,* τὸν λόγον, idq́; ἐμφατικῶς legendũ, vnde Auguſt. nõ quoduis verbũ, ſed mandatũ dilectionis intelligit, de quo ait Chriſtus: mandatũ nouũ do vobis, vt diligatis inuicem.

4. *Chariſſimi, non mandatum nouum ſcribo vobis.* quomodo verò non nouum, quum Chriſtus dicat, Mandatum nouum do vobis, vt diligatis

gatis inuicem,& ipſe poſtmodum dicat, Iterum mandatum nouũ ſcribo vobis? Et nunc ait,mandatum nouum ſcribo vobis,ſed man datum vetus quod habuiſtis ab initio.charitas ergo poteſt dici mã datum vetus, quia ab initio legis Moſaicæ datum eſt præceptum de diligendo proximo: quod ipſe repetit.mandatum vetus eſt *quod*

mandatum nouum ſcribo uobis,
ſed mandatũ uetus quod habuiſtis
Ioan. 13.d. & 15. b. *ab initio. Mandatum uetus eſt uer-*
bum quod audiſtis. Iterum manda-
tum nouum ſcribo uobis: [5] *quod ue-*
rum eſt & in ipſo, et in uobis: quia
tenebræ tranſierunt, & uerum lu-
B *men iam lucet. Qui dicit ſe in luce*
eſſe, & fratrẽ ſuũ odit: in tenebris
eſt uſq; adhuc. Qui diligit fratrẽ ſu-
Infra 3.c. *um: in lumine manet,* [6] *& ſcandalũ*
in eo non eſt. Qui autem odit fratrẽ

audiſtis, vbi Græci addunt, ἀπ᾽ ἀρχῆς, id eſt, ab initio, quia ab initio dictũ eſt antiquis, diliges proximum tuum.& quia veteri illi mandato adiectum eſt, odio autem habebis inimicum tuum, quod additamẽtum per nouam euãgelij legem ſublatum eſt, rectè vocat præceptum charitatis nouum mandatum, quia à Chriſto, dicens: *Iterum mandatum nouum ſcribo vobis.*

5. *Quod verum eſt in ipſo & in vobis*. vbi vnicum tantum & græca habent.& τὸ *quod* non poteſt referri ad mandatum, quia græcè ὅ, id eſt, quod, eſt neutri generis, & ἐντολὴ, id eſt, mandatum, fœminini: ideoque quum præcedat mandatum nouum ſcribo vobis, faciendus eſt hîc punctus: deinde noua ſentẽtia ſequitur: *Quod verum eſt in ipſo &*, id eſt, etiam in vobis: ſubaudi, verum eſt. Quid autem ſibi velit iis verbis apoſtolus, aut quid referat τὸ ipſo, fateor me ignorare. Auguſtinus tacet, Beda ſilet, ſcholia Veronenſia prætermittunt, dicam tamen quod coniicio, dum intelligentiam expecto meliorem: græcè eſt ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς ἀληθινὸν ἤδη φαίνει, id eſt, id quod in ſe ac per ſe verum eſt, ſcilicet quòd tenebræ prætereunt, ſiue vt interpres legit, præterierunt, & quòd verum lumen iam lucet, *& in vobis*, id eſt, etiam in vobis verum eſt, hoc eſt, ſicut in ſe verum eſt diſiectis per Chriſti aduentum tenebris verum lumen illuxiſſe, etiã verũ eſt in vobis credentibus fugatis tenebris lumẽ verũ gratię lucere: & nemo mentiatur ſe in luce eſſe, quia qui dicit ſe in luce eſſe, id eſt, ſecundum Chriſtum, qui vera lux eſt, ambulare, & odit fratrem ſuum, in tenebris adhuc eſt.

6. *Et ſcandalum in eo non eſt*, id eſt, non offendit. σκάνδαλον enim

Græcè,Latinè dicitur offenſio,cùm quis in lapidem aut quid aliud imprudens impingit,quod iis facilè euenire ſolet, qui in tenebris ambulant,non item qui in lumine.

ſuum,in tenebris eſt,& in tenebris ambulat,& neſcit quò eat,quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.
7 Scribo uobis filioli:quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniam cognouiſtis eum qui ab initio eſt.Scribo uobis adoleſcentes, quoniam uiciſtis malignū. Scribo uobis infantes, quoniā cognouiſtis patrē. Scripſi uobis patres, quoniam cognouiſtis eum,qui eſt ab initio.Scri-

7. *Scribo vobis filioli:* ad tres ætates hic ſcribit Ioānes,ad pueros,patres ac ſenes,& ad adoleſcentes:& ad vtranque ætatem bis ſermonem dirigit,primo loco pueris ſcribens vocat Græcè τέκνα diminutiuum ἀπὸ τοῦ τέκνου, quod filiū ſignificat, interpres rectè vertit filioli: & iis primo loco apoſtolus inquit: *Scribo vobis quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius*,ſcilicet Chriſti,in quo videlicet nomine baptizati eſtis,quia enim facilè labuntur pueri, ſcribit lapſus eorum ſibi per Chriſti nomen in baptiſmo condonatos eſſe: ſecundo loco loquens ad eos appellat grę cè τὰ παιδία,id eſt,puerulos,interpres vertit infantes: ſed iidem ſunt,ad quos ſcribit priore & altero loco, licet non iiſdem verbis, ſecundo enim loco ait,*Scribo vobis infantes* ſiue paruuli, *quoniam cognouiſtis patrem:* ſolatium eſt puerulis,ſi patrem ad quem in neceſſitate cōfugiunt,poſſunt cognoſcere:vos autem,inquit, cognouiſtis patrem,Græcè τὸν πατέρα,id eſt, patrem illum,ſcilicet cæleſtem: neque id parum eſt,quum eam ob rem in euangelio patri Chriſtus agat gratias,dicens:Confiteor tibi domine pater cæli & terrę,quia abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus,& reuelaſti ea paruulis.Ad ſenes autem & patres dicit,*Scribo vobis patres,quoniam cognouiſtis eum,qui ab initio eſt:* & eandem ſententiam iiſdem verbis bis ponit,ſicut tota epiſtola frequens eſt Ioannes in repetendis ſentētiis, quo magis inculcet.Gloriari ſolent patres & ſenes quòd longa rerū experientia ſcientes euaſerint:at vobis(inquit) ſcribo,vnde magis gloriandū vobis eſt,quia cognouiſtis eū,qui ab initio eſt,Chriſtum ſcilicet antiquum illum dierum,qui erat in principio verbum apud deum.Adoleſcentibus autem ſcribit ita primo loco:*Scribo vobis adoleſcentes,quia viciſtis malignum*, Græcè τὸν πονηρὸν,id eſt, vafrum & peruerſum illum veteratorem, diabolum ſcilicet: Solent exul-

exultare adoleſcentes & iuuenes, vtrunq; enim ſignificat Græcum νεανίσκοι, ſi robore & fortitudine valent, ideo inquit, ſcribo vobis quòd fortes eſtis, vtpote qui diabolum viciſtis. Secũdo loco idẽ penè ſcribit, niſi quòd addit quo pacto vicerint: *Scribo vobis adoleſcẽtes, quia fortes eſtis*, per Chriſtũ ſcilicet, qui crucifixus eſt ex infirmitate, ſed viuit ex virtute, *& verbum dei manet in vobis*, vnde & viciſtis malignũ. hæc eſt enim victoria, quę vincit mundum, fides noſtra, quæ conſtat auditu, auditus autẽ per verbum: neq; verò mundum tantum vincit, ſed & principem mundi huius, diabolum.

bo uobis iuuenes quoniam fortes eſtis, & uerbum dei manet in uobis, & uiciſtis malignum. Nolite *diligere mundum, neque ea quæ in mundo ſunt. Si quis diligit mundũ:*
C *non eſt charitas patris in eo. quoniam* [8] *omne quod eſt in mundo concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia uitæ, quæ non eſt ex patre, ſed ex mundo eſt. & mundus tranſit, & concupiſcentia eius. Qui autẽ facit uolũtatem dei, manet in æternum.*

8. *Omne quod eſt in mundo*, aut eſt concupiſcentia carnis, aut concupiſcentia oculorum, aut ſuperbia vitę, quę non eſt ex patre, ſed ex mũdo eſt. pro cõcupiſcentia eſt Græcè ἐπιθυμία, quod deſiderium vertit Auguſtinus, nos libidinẽ vertere poſſumus. pro ſuperbia eſt ἀλαζονεία, quod magis inſolentiam ſignificat. Concupiſcentia autem carnis (vt inquit Auguſtinus) non modò libidinis & rei venereæ, ſed omnium, quæ ad carnem pertinent, immoderatus & illicitus vſus eſt, ſiue cibi, ſiue potus, ſiue luſus. Concupiſcentia oculorum, & auaritiam & omnem inanem comprehendit rerum aſpectabilium curioſitatem. Superbia vitæ, omne genus arrogantiæ & ambitionis ac ſuperbiæ. quod autem ait interpres *quæ non eſt ex patre*, & τὸ, quæ ad vitæ ſuperbiam refert, Græci ad tria referunt, & paulò ſecus habent, quàm legit noſter interpres, ſcilicet, ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ ἐκ τοῦ κόσμου ἐστίν, id eſt, quia quicquid in mundo eſt, libido ſcilicet carnis, & libido oculorum, & ſuberbia ſiue inſolentia vitæ, non à patre, ſed à mundo eſt: & ſic ſenſus Græcorum optimè quadrat cum præcedentibus: ſi quis diligit mundum, non eſt charitas patris in eo, quia quicquid in mundo eſt, quod vnum eſt è tribus illis, à patre non eſt. ſed à mundo.

9. *Filioli nouiſſima hora eſt*, multi variè hunc locum exponunt, mihi ſimpliciter videtur eſſe ſenſus, ad quem accedunt Græca ſcholia: nouiſſima hora eſt, id eſt, tempus nouiſſimũ inſtat, nam ὥρα, tempus ſignificat: nouiſſima ergo inſtant tempora, quãdo venturus eſt dominus ad iudicium: & ne dicerent nondum inſtare, quia nondum venit antichriſtus, ſubdit, *Et ſicut audiſtis quia antichriſtus venit*, in præſenti (Græcè enim eſt ἔρχεται) is qui nouiſſimo ſeculo venturus eſt, *& nunc*, id eſt, ita & nunc *antichriſti ſunt multi*, hæretici ſcilicet, antichriſti præcurſores, Chriſtique hoſtes, qui vel eum hominem vel deũ negant, quales tempore Ioannis Hebion, Cherinthus, Nicolaus, & alij. *Vnde ſcimus quia nouiſſima hora eſt*. nouiſſimo enim tempore venturus eſt antichriſtus, inſtat autem, quia iam præcurſores eius venerũt, ac per hoc nouiſſimũ tempus coniicimus, quo ſe præparare ad aduentum domini oportet.

[9] *Filioli, nouiſſima hora eſt. & ſicut audiſtis quia antichriſtus uenit: & nũc antichriſti multi facti ſunt, unde ſcimus quia nouiſſima hora eſt.* [10] *Ex nobis prodierũt: ſed nõ erant ex nobis. nã ſi fuiſſent ex nobis: permanſiſſent utiq; nobiſcũ. ſed ut manifeſti ſint quoniam nõ ſunt omnes ex nobis.* [11] *Sed uos unctionem habetis à ſancto, & noſtis omnia.* Nõ *ſcripſi uobis quaſi ignorantibus ueritatem, ſed quaſi ſciẽtibus eam, & quoniam omne mendacium ex ueritate non eſt. Quis eſt mendax, niſi is qui negat quoniam* Ieſus *eſt* Chri*ſtus?* [12] Hic *eſt antichriſtus, qui ne-*

10. *Ex nobis prodierunt*, ſiue exierunt. Græcè ἐξῆλθον, *ſed nõ erant ex nobis*, Græci exponunt τουτέστι τῆς τῶν σωζομένων μοίρας. i. de parte ſaluatorum, ſi enim fuiſſent ex nobis, permanſiſſent vtiq; nobiſcũ. Sed vt manifeſti ſint quòd nõ ſint omnes ex nobis: hic eſt eclipſis, ad quam implendam ſupplent Græca ſcholia quod ſequitur, νῦν δὲ τοῦτο πεπόνθασιν, deinde ſubdunt ἵνα φανερωθῶσι, id eſt, ſed hoc nunc illis contigit, vt manifeſtum fiat non omnes fuiſſe ex nobis, id eſt, nobiſcum ſentientes.

11. *Sed vos vnctionem habetis*, id eſt, ſpiritus ſancti gratiam, qua vncti & Chriſti dei eſtis, per quem omnia noſtis, & vafriciẽ antichriſtorum dignoſcere poteſtis: neque opus habetis iterum doceri, ſed tantum in percepta doctrina perſtare.

12. *Hic eſt antichriſtus, qui negat patrem & filium*. etſi tã factis quàm verbis negatur deus, teſte Paulo dicente: qui confitentur ſe noſſe deum,

gat patrem & filium. Omnis qui
negat filium, nec patrem habet. qui
confitetur filium, & patrem habet.
D *Vos quod audiſtis ab initio, in uo-*
bis permaneat: quia ſi in uobis per-
manſerit quod audiſtis ab initio, &
uos in filio & patre manebitis.
13 *Et hæc eſt repromiſſio, quam ipſe*
pollicitus eſt nobis, uitam æternã.
Hæc ſcripſi uobis de his qui ſeducũt
uos. Et uos unctionem quã accepi-
ſtis ab eo, maneat in uobis. Et 14 *nõ*
neceſſe habetis ut aliquis doceat
uos: ſed ſicut unctio eius docet uos
de omnibus, & uerũ eſt, & nõ eſt
mẽdaciũ. Et ſicut docuit uos, mane-
te in eõ. Et nũc filioli manete in eo:
ut cùm apparuerit, habeamus fidu-
ciam, & nõ confundamur ab eo in
aduentu eius. Si ſcitis quoniam iu-
ſtus eſt: ſcitote quoniã & omnis qui
facit iuſtitiam, ex ipſo natus eſt.

ARGVMENTVM Cap. 3.

¶ *Totus eſt in hoc capite, ſicut per totam epiſtolam, in commendanda fraterna charitate. in primis autem dei erga nos charitatem, cui ſimiles nos futuros oſtendit, commendat: dein filios dei à filiis diaboli diſtinguit, poſtremò ad ſeruanda dei mandata hortatur.*

CAPVT III.

A 1 V*Idete qualem charitatem*
dedit nobis pater, ut filij
dei nominemur & ſimus.

deum, factis autem negant: Iudæos tamen hoc maximè loco perſtringit, qui negabant Ieſum dei filium, ac ſic patrem negabant, cui vnicũ filium auferebant.

13. *Et hæc eſt repromiſſio, quã pollicitus eſt nobis, vitam æternam.* manere in filio & in patre, promiſſio certè eſt, quã nobis pollicitus eſt in euangelio orans pro nobis ad patrem dominus, Io. 17. Non pro eis autem rogo tantum, ſed pro eis q crediturí ſunt in me per verbum eorum, vt omnes vnum ſint, & ſicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint. bene ergo ait de hoc Ioannes, hæc eſt promiſſio, quam pollicitus eſt nobis, quæ quidẽ eſt vita æterna.

14. *Non neceſſe habetis vt aliquis doceat vos.* ſicut Ioannes Chryſoſtomus ait, haud quaquaquam in primitiua eccleſia fidelibus, opus erat libris, docente eos ſpiritu ſancto, quę neceſſaria erant ſaluti. quod hic Ioannes dicit, ſcilicet quòd vnctio ſpiritus ſancti, id eſt, ſpiritus ſanctus docet vos de omnibus, verum eſt: tantum ergo manete in ea vnctione, & in eo quod vos docuit, & ſeruabimini ab impoſtoribus.

1. V*idete qualem charitatem dederit nobis pater.* nouus lo-
quendi

quendi modus pro eo quod dicerent, Videte quàm charos nos pater habuerit. Græci habent pro *videte*, εἴδετε quod pro videte vel videtis ſumi poteſt. pro *qualem*, habẽt ποταπὴν, quum autem etiam ποταπὸς ſignificet quotus, a, um, poſſet hoc modo verti, Videte quotã dilectionis ſuę portionẽ pater in nos impẽderit ſeu impartierit: excellẽtiã autẽ charitatis oſtendit ſubdens, vt filij dei nominemur, ſiue dicamur, & ſimus. Græci autem non habent *& ſimus*, & propter hoc (inquit) mũdus nõ nouit nos. quidam Gręci codices habẽt, ὑμᾶς. i. vos, quidam ἡμᾶς, id eſt nos: nõ nouit autẽ, id eſt, gratos & acceptos nõ habet, quia neque deũ, qui vos adoptauit Chriſtum nouit. ſimilem habet in euangelio ſentẽtiam Chriſtus Io. 15. Quia vos de mundo nõ eſtis, ſed ego elegi vos de mũdo, propterea odit vos mũdus. Mũdũ autẽ appellat hoc loco mũdi mũdanarumq; rerum ſectatores cupidos.

Propter hoc, mũdus non nouit nos: quia non nouit eum. Chariſſimi, 2 *nunc filij dei ſumus: & nondum apparuit quid erimus. Scimus quoniam cùm apparuerit, ſimiles ei erimus. quoniam uidebimus eum ſicuti eſt. Et omnis qui habet hanc ſpem in eo: ſanctificat ſe, ſicut & ille ſanctus eſt.* 3 *Omnis qui facit*

2. *Nunc filii dei ſumus*: adoptione ſcilicet, per baptiſmũ & fide, quia poteſtatem dedit eis, qui credunt in nomine vnigeniti, filios dei fieri. *Nondum autem apparuit quid erimus*, id eſt, quales olim in patria futuri ſumus. Mortui enim eſtis, inquit Paulus Coloſſ. 2. & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in deo: & ideo quia abſcondita eſt cũ Chriſto, qui nos etiã latet, latebitq; in humana forma, donec in iudiciũ veniat, ſubdit: *Scimus autẽ quoniam quum apparuerit, ſimiles ei erimus*. quia ſicut inquit Paulus eodem loco, Quum Chriſtus apparuerit vita veſtra, tunc & vos apparebitis cum ipſo in gloria. Similes autẽ ei erimus, nõ natura & ſubſtãtia, inquiũt Græca ſcholia, ſed qualitate, ſcilicet, beati, ſancti, iuſti, puri: erimus inquit ſimiles illi beati: quia videbimus eum ſicuti eſt. hoc eſt enim beatum eſſe, deũ & Chriſtum ſicuti eſt, videre & agnoſcere, ſicut Io. 17. Chriſtus ait: Hæc eſt enim vita æterna, vt cognoſcant te ſolum verum deum, & quem miſiſti Chriſtũ Ieſum. tunc ergo videbimus ſicuti eſt, in deitatis ſcilicet ſubſtantia, in qua nulli hominum prorſus eſt aſpectabilis. Beda explicat de Chriſto, quem quum apparuerit videbimus & erimus ſimiles illi reſurgentes in corpore glorificato.

3. *Omnis qui facit peccatũ, & iniquitatẽ facit.* Græca ſcholia diſtinguũt

τὴν

τὴν ἁμαρτίαν ἀπὸ τῆς ἀνομίας, id eſt,peccatū ab iniquitate,vt ſcilicet ἁμαρτία, & peccatum ſit lapſus & diſceſſio à bono, ἀνομία autem ſiue iniquitas, commiſſio aduerſus legem:nos præuaricationē dicere poſſumus:omne autem peccatū eſt iniquitas, quia quiſquis peccat,contra legem vel naturalem vel ſcriptam agit.

Eſa. 53.c. *peccatum,& iniquitatem facit: & peccatū eſt iniquitas. Et ſcitis quia*
1. Pe. 2.d. *ille apparuit ut peccata tolleret: & peccatum in eo non eſt.*[4] *Omnis qui*
B *in eo manet, non peccat. & omnis qui peccat,non uidit eū,nec cognouit eum. Filioli,nemo uos ſeducat.*
Ioan. 8.f. *Qui facit iuſtitiā, iuſtꝰ eſt: ſicut & ille iuſtus eſt. Qui facit peccatū ex diabolo eſt,quoniā ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit filiꝰ dei, ut diſſoluat opera diaboli.*[5] *Oīs qui*

4. *Omnis qui manet in eo non peccat*, q̃diu ſcilicet manet, quia ſicut poſtea ait, qui facit peccatū ex diabolo eſt: quæ autem ſocietas Chriſto cum Belial? ideo qui in deo manet,quatenus in ipſo manet, & manentem in ſe deū habet,non peccat:quod verò ſubdit, *omnis qui peccat nō videt eum nec cognouit eum:* intelligendum vtique eſt ea cognitione & ſcientia qua ſe dicit in euangelio Chriſtus peccatores non noſſe: Amen dico vobis non noui vos,id eſt,vos gratos & acceptos nō habeo:ita qui peccat,deū in quē peccat,teſtatur ſe nō noſſe.i.gratum non habere cui ſe diſplicere peccando ītelligit: qui autem fide per charitatem operante deum nouit, eum metuit offendere.

5. *Omnis qui natus eſt ex deo,peccatum nō facit.* Quomodo qui natus eſt ex deo peccatū nō facit,quū dixerit paulò antè, ſi dixerimꝰ qa peccatum non habemꝰ ipſi nos ſeducimꝰ,& veritas ī nobis nō eſt? ſi ergo omnes peccatum habemus,& qui natus eſt ex deo peccatū non facit,nullus ex deo videtur natus eſſe. Multum laborat vt hūc ſcrupum tollat Auguſtinus,aſſerens hoc loco peccatum non quoduis peccatum intelligi,ſed violationem charitatis:at quomodo ſoluet locum ſequentem, *& non poteſt peccare quoniam ex deo natus eſt?* at,non aliquando contigit baptizatos,& æterna etiam generatione ac prædeſtinatione deo genitos,aliquādo charitatē fratris violaſſe,poſtea tamē per pœnitētiā ablutos?ideo(vt pace tāti viri dixerim)non videtur mihi Auguſt.nodū ſoluere: niſi ītelligat ꝙ quatenꝰ ex deo natꝰ eſt,peccatū illud nō admittit:ſed neq; etiā quoduis aliud peccatū admittit hō quatenꝰ ex deo natus eſt:ego qd de

hoc

hoc loco conijciam cum modeſtia dicam. Peccatum in ſcripturis variè ſumitur: tamen per antonomaſiam pro inſigni peccato affectatæ infidelitatis & idololatriæ capitur. ſic Deute. 21. Ne fortè doceant vos cunctas abominationes quas ipſi operati ſunt dijs ſuis: & peccetis in dominum deum veſtrum. de Chananæis, Phæreſæis, alijſque idololatris ſcriptura intelligit, quos exterminari vult deus, ne idololatria populum ſuum inficiant. Vnde hoc loco peccatum, idololatriæ & infidelitatis peccatum dicit. Similiter & 4. regum 10. de Iehu infideli rege dicitur, Veruntamen à peccatis Ieroboam filij Nabat qui peccare fecit Iſrael, non receſſit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel: & hic quoque locus oſtendit peccatum pro idololatria ſumi. Ioannis autem 15. perſpicuum eſt peccatũ ſumi pro infidelitate affectata, id eſt, nolle in Chriſtum agnitum credere: quum dicat Chriſtus de Iudæis. Si nõ veniſſem & locut⁹ fuiſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem nõ habent de peccato ſuo: indubiè ergo de affectata infidelitate quæ eſt agnitam veritatem nolle credere, Chriſt⁹ intelligit: nam etiam nõ veniente ad eos Chriſto, peccatis aliis inuoluti erant. Porrò, paulò poſt 16. cap. manifeſtius aperit quódnam peccatum intelligat, dicens de ſpiritu ſancto. Et quum venerit ille, arguet mũdũ de peccato & de iuſtitia: de pctõ qdẽ qa nõ crediderũt ĩ me. Hac ergo peccati acceptione intellecta, mihi videtur hoc loco gigni & naſci ex deo, nõ tantũ eſſe baptizari, ꝙ multi ex deo per baptiſmũ nati ĩ infidelitatem etiam ceciderunt. Gigni ergo ex deo, mihi videtur à Ioanne hoc loco ſumi pro eo quod eſt æterna adoptione per fidem adoptari in filios dei: qui ſic gignuntur à deo, quanquã aliquoties in deum offendant, ſunt tamen benigno patri curæ: ne ab ipſo per infidelitatem deſciſcant iam agnito: nam quum nihil tã diſpliceat patri q̃ rectà agnitam veritatem oppugnare, quæ eſt blaſphemia in ſpiritum ſanctum remiſſione indigna, nunquam hucuſque labi ſuos permittit: nam quòd lapſus eſt Petrus Chriſtum negando, non tam infidelitatis q̃ infirmitatis fuit peccatũ. De hoc ergo affectato infidelitatis peccato mihi videtur intelligere Ioannes, ſimiliter & Paulus ad Hebræos 6. Impoſſibile eſt eos qui ſemel ſunt illuminati, &c. &

natus eſt ex deo, peccatum nõ facit, quoniam ſemen ipſius in eo manet, & non poteſt peccare, quoniam ex deo natus eſt. In hoc manifeſti ſunt filii dei, & filii diaboli. Omnis qui non eſt iuſtus, non eſt ex deo, & qui

&c.& prolapſi ſunt,rurſum renouari ad pœnitentiam.& Hebr.10. voluntarie peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis,iá non relinquitur pro peccatis hoſtia.ijs enim locis verbum illuminationis & notitiæ veritatis faciunt vt vocabulum lapſus & peccãdi intelligam de peccato infidelitatis,quo quis ſemel agnitam fidẽ de induſtria reijcit: à quo Paulus aſſerit impoſſibile eſſe ad pœnitẽtiam renouari: non ꝙ vinct⁹ ſit deus vt huiuſmodi etiam peccatum donare non poſſit: ſed quia ſic

Ioan. 13. d. & 15 b. *non diligit fratrem ſuum,quoniam* 6 *hæc eſt annũtiatio, quam audiſtis ab initio, ut diligatis alterutrum.*

in ſpiritum ſanctum peccantes ſuo arbitrio derelinquit, præcipitẽſque in profundum malorum ferri ſinit. Itaque qui ex deo nat⁹ eſt. i.illa æterna prædeſtinatione per fidem in filium dei adoptat⁹,peccatum non facit,peccatum ſcilicet infidelitatis affectatę,quia ſemẽ dei, ſcilicet verbum dei,aut fides,aut filius dei,in eo eſt. *Et non poteſt peccare*:non per naturam,ſed per dei gratiam,quæ illum retinet ne in huiuſmodi deteſtandum peccatum prolabatur:quum electos etiam in grauia alioqui flagitia labi ſinat de⁹, vt ſuæ fragilitatis cõſcij,vni deo fidere,ab eóque vno pendere diſcant.Hunc locum fuſius tractaui,ꝙ explicet & alium locum capitis 5.Eſt peccatum ad mortem,&c.puto enim illud eſſe peccatum ad mortem, de quo Ioannes ait:Et non pro eo dico vt roget quis,quoniam difficulter ꝓ huiuſmodi exaudiri deus ſolet. Poteram minore moleſtia locum explicare de peccato finalis impœnitentiæ,quo non peccat qui natus ex deo eſt:illa quidem natiuitate,qua prædeſtinati ſumus in adoptionẽ filiorum dei, de qua mihi neceſſariò intelligendus videtur eſſe locus:nã & baptizati plerique in finali impœnitentia decedunt:& qui ſic natus eſt ex deo,peccato huiuſmodi perire non poteſt:mihi autem ſimplicior ac verior eſſe videtur intelligentia de peccato affectatæ infidelitatis & impugnatione veritatis agnitæ.

6.*Hæc eſt annuntiatio,&c.*Græca perinde habẽt:nouus loquẽdi modus,pro eo quod eſt,quod nunciatum vobis eſt,quódque ab initio prædicati euãgelij audiſtis.vt diligatis inuicem:*non ſicut Cain qui ex maligno erat:*pro hoc Græci habent ȣ̓ καθὼς κάϊν ἐκ τȣ̃ πονηρȣ̃ ἦν. i.nõ ſicut Cain ex maligno erat,id eſt,ex diabolo erat:πονηρὸς autem malitioſum,peruerſum ac veteratorem ſignificat,& in ſcripturis ꝓ diabolo ponitur:ſicut in oratione dominica,libera nos à malo,ἀπὸ τȣ̃ πονηρȣ̃:& hoc etiã loco quum predixiſſet,qui facit peccatum ex diabolo eſt,de Cain homicida ſubdit: non ſicut Cain ex

maligno erat.i.ex diabolo,& occidit fratrem ſuum.
7.*Nolite mirari ſi vos odit mundus*, id eſt, infideles & mundo addicti homines,ac nihil præter mundum ſapiẽtes:quinimò ſi vel ad mortem vſque perſequatur nos mundus,non eſt quòd ob eam rem vacillemus: *Scimus enim quòd de morte ad vitam tranſlati ſumus ſi diligimus fratres*,id eſt,ſi fraterna ſecundum deum charitas in nobis eſt, tunc ſcimus de morte peccati ad vitam gratiæ nos eſſe tranſlatos:& hanc vitam viuentes, mortẽ temporalem vereri non oportet.
8.*Qui odit fratrem ſuum,homicida eſt*:ſicut qui viderit mulierem ad concupiſcendum eam,etſi eam non attigerit, iam mœchatus eſt in corde ſuo:quia quod in ſe fuit,fecit,abuſurus ea ſi per ei⁹ cõſenſum licuiſſet:ita qui odit fratrem ſuum & male illi vult ex animo,corde homicidiũ perpetrauit,quod opere complere ſibi non licuit.
9.*Qui habuerit ſubſtantiam huius mũdi*. Græci habent ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου. Subſtantiam Latine ſumi ꝓ eo quod Græci οὐσίαν dicunt,Latini facultates, non auſim aſſerere:quanquam ſemel apud Quintilianũ legitur vt plus ſubſtantiæ filio relinquerem.Certè ſubſtantiam mundi pro facultatibus vix auſim Latine dicere.βίος autem quo verbo Ioannes apoſtolus vſus eſt,non tam vitam hanc qua viuitur,quæ Grçcè ζωή dicitur,ſignificat,quàm ea quæ Paulus ad Corinthios vocat τὰ βιωτικά,Cicero diceret,quæ ad cultum victúmque pertinent: & hoc modo τὸν βίον ſumit Ariſtoteles ethicorum 8.lib.cap.4.Ego hunc locum verterem,Si cui facultates ſuppeditant,aut ſi cui ea quæ ad victum cultúmque pertinẽt,ſuppetant:*& viderit fratrem ſuũ neceſſitatem*

Nõ ſicut Cain qui ex maligno erat: Gen.
& occidit fratrem ſuum. Et pro- 4.b.
pter quid occidit eum?Quoniam o- C
pera eius maligna erant,fratris au
tem eius,iuſta. 7 *Nolite mirari fra-*
tres,ſi odit uos mundus.Nos ſcim⁹
quoniam tranſlati ſumus de morte
ad uitam, quoniam diligimus fra- Sup.
tres.Qui non diligit:manet in mor- 2.b.
te.Omnis 8 *qui odit fratrem ſuum:* Leui.
homicida eſt. Et ſcitis quoniam om- 1.d.
nis homicida non habet uitam æter
nam in ſe manentem.In hoc cogno- Ioan.
uimus charitatem dei:quoniam ille 15.b.
animam ſuam pro nobis poſuit: &
nos debemus pro fratribus animas
ponere. 9 *Qui habuerit ſubſtantiam* Iaco.
huius mundi, & uiderit fratrem 2.c.
ſuum neceſſitatem habere,& clau-
ſerit uiſcera ſua ab eo: quomodo

tatem habentem.pro neceſſitatem habētem, χρείαν ἔχοντα: χρεία autem & neceſſitatem ſignificat & indigentiam: ideoque mallem hic vertere, rei alicuius indigentem: ne quis auaritiæ ſuæ, prætextum neceſſitatis obducat, aſſerens ſubueniendum eſſe fratri tantum in neceſſitate: qui ergo viderit eum rei alicuius egentem, & clauſerit

charitas dei manet in eo? 10 *Filioli*
mei, non diligamus uerbo, neque lin
D *gua, ſed opere & ueritate. In hoc*
cognoſcim⁹ quòd ex ueritate ſum⁹:
& in conſpectu eius ſuadebimus
corda noſtra. Quoniam ſi reprehen
derit nos cor noſtrum, maior eſt de⁹
corde noſtro, & nouit omnia. Cha-
rißimi ſi cor noſtrum non reprehen
derit nos: fiduciam habemus ad
Ioan. *deum, & quicquid petierimus, ac-*
15. c. *cipiemus ab eo: quoniam mandata*
eius cuſtodimus, & ea quæ ſunt
Ioan. *placita coram eo, facimus. Et hoc*
5.d. *eſt mandatum eius. Vt credamus in*
& 17 *nomine filii eius Ieſu Chriſti: & di*
a. *ligamus alterutrum, ſicut dedit mã*
Ioan. *datum nobis. Et qui ſeruat mãdata*
13.d.
&.15
b.

viſcera ſua, id eſt, charitatem & benignitatem animiq; affectum (ſic enim vſurpat ſcriptura τὰ viſcera) quomodo charitas dei manet in eo? 10. *Filioli non diligamus verbò neque lingua, ſed opere & veritate.* propter ſimulatas & fictas amicitias dicit, quę ne nomen quidem amicitiæ habent: vult ergo non eſſe duplices animo. ſed ore & opere ſynceros. Et ĩ hoc inquit cognoſcimus quòd ex veritate ſumus, ſi corde atque ore vere diligimus. *Et in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra:* Græca habent ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας: nouus loquendi mod⁹ tam Græcè quàm Latine. neque inueni qui hunc locum explicaret. Beda exponit in conſpectu eius ſuadebimus corda noſtra, hoc eſt, tales cogitationes corda noſtra habere ſuadebimus, quæ diuinis ſint dignæ conſpectibus: hæc ille. ſed quid ad rem & loci explicationem? Græci explicant τὰς καρδίας ἡμῶν, τὴν συνείδησιν ἡμῶν, id eſt, conſcientiam noſtram. πείσομεν autem non explicant. Quũ autem πείθω, ſignificet perſuadere & cõfidere, mihi ſignificare poſſe videtur hoc loco πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν, perſuaſiſſimã reddemus & confidentem conſcientiam noſtram, coram deo: vt ſit ſenſus, ſi non verbo tantum & lingua, ſed corde & opere fratres diligemus: confidentem & ſecuram reddemus corã deo conſciẽtiam noſtrã: *Quoniã ſi reprehẽderit*, vel cõdẽnauerit *nos cor noſtrũ*. i. cõſciẽtia

tia noſtra, tanquā aliud loquētes, aliud ore meditātes: *maior eſt deus corde noſtro & nouit omnia*. i. ſi cor noſtrum tantillum membrum, & tam anguſtam conſcientiam noſtram latere nō poſſumus, quin nos ipſa arguat & dānet, aliud ore gerētes, aliud ī pectore: quomō καρδιογνώστην & oīa ſcientē deū latere poterim⁹? ore ergo & corde diligamus, vt ſic diligētes ſecurā & confidentem conſcientiā coram deo habeamus: alioqui quomodo nō titubabit illius conſcientia, qui quum mundum latuerit ſimulate diligens, deum latere nō poterit cordium ſcrutatorem. Quòd ſi nos, inquit, non reprehenderit vel condemnarit (vtrūque enim ſignificat καταγινώσκειν) cor noſtrū, fiduciam habemus ad deū. i. confidentes & ſecuri ſumus coram deo, neque trepidantes aut vacillantes.

11. *Et in hoc ſcimus quoniā manet in nobis, ex ſpiritu quem dedit nobis*. ſi ex ſpiritu intelligimus viſibilem ſpiritus ſancti gratiam: ſoli hoc dicere poterunt qui eam aſpectabili ſigno ī primitiua eccleſia recipiebant: ſed ꝺ ex ſpiritu videntur Græca ſcholia exponere pro ſpirituali dono & gratia dilectionis: quaſi dicat Ioānes ex hoc cognoſcimus nō manere ī deo, nimirum ex illa ſpirituali gratia dilectionis, quā impartitus eſt nobis: quia qui vere & non ficte fratrem diligit, deum diligit, atque ita in eo manet. Videtur tamen ob ſequētem locum de miſſione ſpiritus ſancti viſibili & inuiſibili loqui.

1. *Chariſſimi nolite omni ſpiritui credere*. quia prædixerat quòd nobis hinc innoteſcit deum manere apud nos, quia ſpiritum eius in nobis haberemus: & multi ea ætate venirent in Chriſti nomine, illi ta

eius: in illo manet, & ipſe in eo.
11 *& in hoc ſcimus quoniam manet ī nobis, ex ſpiritu quē dedit nobis.*

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ *Probationem vult fieri ſpirituum, eorumq́; diſtinctionem aperit: poſtmodum dei in nos charitate commendata, ad mutuam nos dilectionem hortatur: deinde foras timorem exigens, dei charitatem ſine proximi dilectione eſſe non poſſe oſtēdit.*

CAP. IIII.

1 *CHariſſimi, nolite omni ſpiritui credere, ſed probate ſpirit⁹ ſi ex deo ſit: quoniam multi pſeudoprophetæ exierunt in mundum. In hoc cognoſcitur ſpiritus dei. omnis ſpiritus qui confitetur* Ieſum Chri*ſtum in carne ueniſſe, ex deo eſt: & omnis ſpiritus qui ſoluit* Ieſum, *ex* A

mea

men contrarij, fingentes ſe ſpiritum dei habere, ſubdit: nolite paſſim cuiuis ſpiritui credere, ſed probate poti⁹ ſi ſpiritus ex deo ſunt: in hoc ergo, inquit, cognoſcitur ſpiritus dei ĩterpres legit γινώσκεται, Græci habent γινώσκετε, id eſt, cognoſcite ſpiritũ dei. *Omnis ſpiritus qui confitetur Ieſum veniſſe in carne, ex deo eſt*, hoc de confeſſione veræ fidei per charitatem operantis intelligendum docent Græca ſcholia & Didymus: alioqui & dæmones cõfitentur: perinde ergo intelligendum. Et *omnis qui ſoluit Ieſum ex deo non eſt*, Græca lectio habet, & omnis qui nõ confitetur Ieſum veniſſe in carne: ex deo non eſt. Soluere autem Ieſum, nihil aliud eſt, q̃ aliquid eorum quæ illi propria ſunt auferre, vel ſcilicet deitatem auferre vel hũanitatẽ detrahere: quod ab hæreticis factum eſt. certè Didymus ſumit aliquoties verbum ſoluẽdi Ieſum, pro negare eum in carne veniſſe: de pſeudoprophetis enim ait, per quos ſolutus Ieſus, quoniam non confitentur eum veniſſe in carne.

2. *Et hic eſt Antichriſtus*, hic ſcilicet qui ſoluit Ieſum: Græca paulò ſecus habent. ſ. καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, id eſt. & hic eſt ſubaudi, ſpiritus Antichriſti, de quo ſcilicet ſpiritu audiſtis quia venit: quum ſcilicet paulò antè dixerit, ſicut audiſtis quia Antichriſtus venit, & nunc Antichriſti facti ſunt multi: venit ergo ſpiritus Antichriſti in præcurſoribus hæreticis & ſciſmaticis.

3. *Et quia viciſtis eum*, interpres legit αὐτὸν. Græci habent αὐτούς, id eſt, eos vel pſeudoprophetas ſcilicet vel Antichriſtum & mundum, quaſi diceret nolite metuere eos: ſuperiores enim facti eſtis

deo non eſt,[2] & hic eſt antichriſt⁹, de quo audiſtis quoniam uenit, & nunc iam in mundo eſt. Vos ex deo eſtis filioli,[3] & uiciſtis eos. quoniã maior eſt qui in uobis eſt, quàm qui
Ioan. 8.f. *in mundo. Ipſi de mundo ſunt: ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit. Nos ex deo ſum⁹. Qui nouit deum: audit nos. qui non eſt ex*
B *deo: non audit nos. in hoc cognoſcimus ſpiritum ueritatis & ſpiritum erroris. Chariſſimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex deo eſt. Et omnis qui diligit, ex deo nat⁹ eſt, & cognoſcit deum. Qui non diligit, non nouit deum:*
Ioan. 3.b. *quoniam deus charitas eſt. In hoc apparuit charitas dei in nobis, quoniam filiũ ſuum unigenitum miſit deus in mundum,*

illis,quia ſuperior eſt qui in vobis habitat deus, diabolo qui illos agit. Ab hoc autem loco vſque ad eum,deum nemo vidit vnquam, clara & facilia ſunt omnia,vbi præceptum charitatis ſæpius inculcat & repetit Ioannes. niſi quòd hoc loco *deus charitas eſt*, intelligendum eſt duplicem eſſe charitatem: quandam creatam qua nos deus diligit & gratos habet, quæ ĩ nobis à deo ĩfunditur, per quã gratioſi illi ſum⁹, & à qua per peccatũ excidim⁹: huiuſmodi charitas deus nõ eſt,ſed à deo in nobis eſt: alia eſt charitas increata, de⁹ ipſe ſcilicet nos diligẽs. Poſſemus etiam ſimpliciter intelligere dictum, deus charitas eſt,id eſt,ſupra omnẽ mẽſuram noſtri amans,& quaſi dicas nõ modo nos impenſe amat,ſed ipſiſſima ipſe charitas eſt: quomodo etiam è contrario inſigniter ſceleſtum, ſcelus eſſe dicimus.

4. *Deum nemo vidit vnquam*, intelligendum eſt hoc de viuente homine & de deo in ipſa vera deitatis ſubſtantia: nam & Moyſes poſteriora dei tantum vidit,faciem videre nõ potuit,& quotquot viuentes deum viderunt, in vmbra tantum & ænigmate viderunt.

5. *In hoc cognoſcimus quia ĩ nobis manet, & nos in eo,quia de ſpiritu ſuo dedit nobis.* hic locus expoſitus eſt præcedente capite,numero 10. ſimiliter & ſequens, Quiſquis cõfeſſus fuerit,&c. in hoc capite,numero primo.

6 *In hoc eſt perfecta charitas dei nobiſcũ,vt fiduciam habeamus in die iudicij:*

ut uiuamus per eum: in hoc eſt charitas: nõ quaſi nos dilexerim⁹ deũ,
ſed quoniam ipſe prior dilexit nos,
& miſit filium ſuum propitiationẽ C
pro peccatis noſtris. Chariſsimi*, ſi*
ſic deus dilexit nos: & nos debemus alterutrum diligere.[4] *Deum* Ioan. 1.b.
nemo uidit unquam. Si diligamus
inuicem: deus in nobis manet, & I.Ti. 6.c.
charitas eius in nobis perfecta eſt.
[5] *In hoc cognoſcimus quòd in eo manemus, & ipſe in nobis: quoniam de ſpiritu ſuo dedit nobis. Et nos uidimus & teſtificamur quoniam pater miſit filium ſuum ſaluatorẽ mũdi. Quiſquis confeſſus fuerit quoniã Ieſus eſt filius dei: deus ĩ eo manet, & ipſe in deo. Et nos cognouimus, & credidimus charitati, quam habet deus in nobis. Deus charitas eſt, & qui manet in charitate, in deo manet, & deus in eo.*[6] *In hoc perfecta eſt charitas dei nobiſcum, ut fiduciã habeamus in die iudicij: quia ſicut ille eſt, & nos ſumus in hoc mũdo. Timor nõ eſt ĩ charitate, ſed pfecta charitas, foras mittit ti-*

dicũ: quia ſicut ille eſt & nos ſumus in hoc mundo. Non caret is loc⁹ ſcrupulo. Beda explicat vt τὸ ἵνα, id eſt, vt, pro ſi ſumatur, ac ſit ſenſus, in hoc eſt perfecta dei charitas, ſi fiduciam habemus in die iudicij: quia ſi perfectè deum diligimus, ſecuri & confidentes diem iudicij expectabimus: quod autem ſequitur, *quia ſicut ille eſt & nos ſumus in hoc mundo*, non ſatis mihi cõiungere videtur Beda: putarem ad ſenſum ipſius ſic iungendum locum: ſi perfecta dei charitas nobiſcum eſt, fiduciam habemus in die iudicij: Quia ſicut ille eſt & nos ſumus in hoc mundo, id eſt, quia ſicut ille in mundo degens perfectam charitatem habebat, ideóque nihil principem mundi huius verebatur, dicens: Venit autem princeps mundi huius, & ĩ me non habet quicquã, ita & nos in hoc mundo ſi perfectam habemus charitatem, ſicut ille ſum⁹, nihil formidantes in die iudicij principem mundi huius: vt ego cum venia quod ſentio dicam primo Græca repetam, quæ ſic habent: ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ᾽ ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, quo loco Græci habent ſimpliciter ἀγάπη, id eſt, charitas vel dilectio, neque addunt, θεοῦ, id eſt, dei, quod habet interpres: quanquam de ea intelligi videtur: & mihi videtur hic eſſe ſenſus, in hoc, id eſt, ob hoc conſummata & perfecta fuit dei in nos charitas, vt fiduciam habeamus in die iudicij: prædixit enim in hoc ſummam dei erga nos charitatem apparuiſſe, quòd vnigenitum filium ſuum miſit in mundum vt viuamus

morem: quoniam timor pœnam habet. qui autem timet, non eſt perfectus in charitate. Nos ergo diligamus deum: quoniam deus prior dilexit nos. Si quis dixerit, Quoniam diligo deum: & fratrem ſuum oderit, mendax eſt. Qui enim non diligit fratrem ſuum quem uidet, deum Ioan. 13. d. & 14 b. *quem non uidet, quomodo poteſt diligere? Et hoc mãdatũ habemus à deo: ut qui diligit deum, diligat & fratrem ſuum.* Ephe. 5. a.

ARGVMENTVM Cap. 5.

¶ *Fide nos ex deo gigni oſtendit, deinde vera charitatis indicia in mandatorum executione aperit: præterea fidei victoriam & teſtimonia de Chriſto manifeſtat. Poſthac verè credentium fiduciam in deum proponit, ſecundum quam pro cuiuſuis peccati remiſſione impetrare nos poſſe aſſerit, præterquam peccati ad mortem.*

mus

mus per eum: quæ eſt indubiè ſumma & perfecta charitas, vnicum ſcilicet filium morti deſtinare, vt nos per eius mortem viuamus: & congruenter huic ſententiæ poſtmodum ſubdit, *in hoc*, id eſt, ꝓpter hoc dei in nos charitas vſque ad vnigeniti ſui mortē ſcilicet, perfecta fuit & conſummata, vt nos tam inſigne charitatis argumētum habentes ob oculos, fiduciā habeamus in die iudicij. i. nihil vereamur, ſed cum fiducia adeamus ad thronum gratiæ ipſius: reſtat nūc ſcrupus quomodo connectātur ſequentia, *quia ſicut ille eſt & nos ſumus in hoc mūdo*. ex Græcis hūc ſenſum olfacere poſſum, quia ſicut ille eſt ī hoc mundo manens in nobis, ita & nos ſumus manentes in illo, & ſicut ille in nobis ſanctitatis & puritatis & charitatis author eſt, ita nos in eo ſanctè & caſtè gerimus mortui mundo, & ſicut ille in nobis eſt ſummè nos diligens, ita & nos in eo ſumus ſummè eum diligentes, ſecundum eum verò, fratres & proximos: quòd ſi indubiè tales ſumus in eo, qualis ipſe in nobis, (nō ꝙ τὸ ſicut omnem ſimilitudinis rationem exprimat) fiduciam habebimus in die iudicii, & tunc perfecta erit charitas expers omnis timoris, quia *Perfecta charitas foras mittit timorem*. intellige autem de timore ſeruili: nam timor filialis, qui à Dauid dicitur timor domini caſtus permanens in æternum, non excluditur à charitate, quippe qui à charitate procedit: quòd autem de ſeruili timore intelligat, ipſe Ioannes explicat, dicens: *quia timor pœnam habet*: nam qui timore ſeruili metuit deum offendere, non tam ob deum quem amat, q̄ ob ſupplicium quod metuit, veretur offendere.

CAP. V.

1 *Omnis qui credit quoniā Ieſus eſt Chriſtꝰ, ex deo natus eſt. Et omnis qui diligit eum qui genuit: diligit & eū qui natus eſt ex eo. In hoc cognoſcimus quoniam diligimus natos dei: cum deum diligamus & mandata eius faciamus. Hæc eſt enim chari-* A

1. *Omnis qui credit quia Ieſus eſt Chriſtus*, id eſt, Meſſias promiſſus. credit autem fide nō ficta neque ſimplici, ſed fide per dilectionem operante. *Natus eſt ex deo*, id eſt, à deo prodijt, ſic enī ſumi puto hoc loco γεγέννηται: nam nō quiſquis credit, etiam (vt vocant) fide formata, ideo æterna prædeſtinatione genitus eſt: ſecūdū quā genitū ſupra dximꝰ nō peccare peccato. ſ. affectatæ īfidelitatis: vel genitus eſt ex deo. i. filiꝰ dei eſt, quia poteſtatē dedit deꝰ ijs q̄ credūt in noīe vnigeniti filij eiꝰ, filios dei fieri: ita q̄ peccatū facit, eſt filiꝰ diaboli.

2. Quæ

2. *Quæ vincit mundum.* mundum hoc loco & tota hac epiſtola, infideles & mundo mundíque cupidinibus addictos homines intelligere oportet : *quos fides vincit*, quando id quod impoſſibile iudicat mundus, fides verum eſſe manifeſte probat & conuincit.

tas dei : ut mandata eius cuſtodia-
Mat. 11. d. *mus : & mandata eius grauia non*
ſunt. Quoniam omne quod natum
eſt ex deo : uincit mundum. & hæc
B *eſt uictoria*[2] *quæ uincit mundum:*
1.Co. 15.g. *fides noſtra. Quis eſt qui uincit mũ-*
dum : niſi qui credit quoniam Ie-
ſus eſt filius dei ?[3] *hic eſt qui uenit*
per aquam & ſanguinẽ Ieſus Chri
ſtus. non in aqua ſolum: ſed in aqua
& ſanguine. Et ſpiritus eſt qui te-
ſtificatur, quoniam Chriſtus eſt ue-
ritas. Quoniam[4] *tres ſunt qui te-*
ſtimonium dant in cælo: pater, uer-
bũ, & ſpiritus ſanctus. Et hi tres,

3. *Hic eſt qui venit per aquam & ſanguinem, Ieſus Chriſtus.* prædixerat credentes eſſe dei filios, nunc quomodo filij fiãt ſubdit, quia Ieſus eſt qui venit vt nos deo patri ĩ filios adoptaret per aquam baptiſmatis qua regeneramur: qua etiam baptizari ipſe dignatus eſt, vt baptiſmum nobis initiaret: per ſanguinẽ quoque quo purificati in paſſione ſumus. bene autem reſumit non in aqua ſolum, ſed in aqua & ſanguine: vt meminerimus paſſum eſſe noſtri gratia Chriſtum. *Et ſpiritus eſt qui teſtificatur, quoniã Chriſtus eſt veritas.* Græca ꝓ τῷ Chriſtus, habẽt τὸ πνεῦμα, id eſt, ſpiritus: interpres legit ὁ Χριςὸς. eſt autem ſenſus, hic eſt qui venit per aquam baptizans: & ſpiritus eſt qui teſtificatur eum venire in aqua baptizantem & baptizatum : quomodo autem teſtificatur ſpiritus, dicit Baptiſta ipſe Ioan. 1. Qui miſit me baptizare in aqua, ille dixit mihi, ſuper quem videris ſpiritum deſcendentem & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in ſpiritu ſancto: teſtificatur autem ſpiritus de Ieſu, & ipſe teſtificatur, ĩquit, & teſtimonium probè fert de Ieſu, quia ſpiritus eſt veritas: ipſe, inquit, ſpiritus teſtificatur: quia veracem oportet eſſe teſtem: & ipſe ſpirit⁹ veritas eſt. ſi legim⁹ *Chriſtus*, τὸ teſtificatur, refertur ad quia, ſpiritus teſtatur quia Chriſtus eſt veritas.

4. *Tres ſunt qui teſtimonium dant in cælo: pater, verbum, & ſpiritus ſanctus.* hanc particulam quidam Græci codices non habent, Hieronymi tempore omnes habebant, vnde vero ſimile eſt ab Arrianis eſſe abraſam. pater teſtimonium dedit, dicens: Hic eſt filius meus dilectus : ſpiritus, quando eum ſicuti promiſerat, miſit, teſtimo-

nium dedit:ipſe de ſe teſtimonium dedit ſuorum operum exhibitione,quando ait,Opera quæ ego facio,& nemo alius facere poteſt,ipſa teſtimonium perhibent de me.

5.*Tres ſunt qui teſtimonium dant in terra:ſpiritus, aqua, & ſanguis, & hi tres vnum ſunt.* græca quæ nunc extant non habent in terra, & pro vnum ſunt,habent εἰς τὸ ἕν.i. in vnũ ſunt, hoc eſt, de vno & eodem Chriſto teſtificantur,quo modo etiam oportet intelligere vnũ ſunt, ſcilicet teſtificatione. Teſtificatus eſt autem ſpiritus, aut magis ipſi patri conteſtificatus in baptiſmo. Teſtimonium quoque perhibuerunt ſanguis & aqua, ſiue quum vtrũq; ſudauit in horto morti proximus, ſiue poſt mortem,quãdo de latere mortui fluxit aqua & ſanguis. Poſſumus etiã interpretari,ꝙ tres ſunt qui deitatis teſtimoniũ dãt in cælo: pater,verbũ,& ſpũs ſanct⁹: & tres qui teſtimoniũ dant humanitatis in terra:ſpirit⁹,quem poſuit in morte,dicẽs:pater in manus tuas commendo ſpiritum: aqua & ſanguis in horto ſudata, quæ ſoli competunt humanæ naturæ.

unum ſunt. Et[5] *tres ſunt qui teſtimonium dant in terra: ſpiritus, aqua, & ſanguis, & hi tres, unum ſunt. Si teſtimonium hominum accipimus: teſtimonium dei, maius eſt quoniam*[6] *hoc eſt teſtimoniũ dei, q̄d maius eſt: quoniã teſtificatus eſt de filio ſuo. Qui credit in filium dei,ha* Ioan.
bet teſtimonium dei in ſe. Qui non 3.d.
credit filio, mendacem facit eum: quia non credit in teſtimoniũ, quod teſtificatus eſt deus de filio ſuo.[7] *Et hoc eſt teſtimonium, Quoniam uitam æternam dedit nobis deus, &*
hæc uita, in filio eius eſt. Qui habet D
filium dei, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam non habet.

6.*Hoc eſt teſtimonium dei quod maius eſt, &c.* in græcis codicibus deſunt hæc verba(maius eſt quoniam) & habent tantum, hoc eſt teſtimonium dei quod teſtificatus eſt de filio ſuo: propter locũ hunc hoc eſt teſtimonium dei,ſcilicet patris.græca ſcholia locum præcedentem,ſpiritns eſt qui teſtificatur,interpretãtur de patre, qui etiã ipſe ſpiritus eſt,vt Chriſtus ſpiritus: qui quidem teſtatus ſit de filio ſuo,dicens,hic eſt filius meus,&c.

7.*Et hoc eſt teſtimoniũ quoniã vitã æternã dedit nobis deus,& hæc vita in filio eius eſt.*i.ꝑ filiũ eius donata nobis eſt:ſi ergo vita æterna in filio eſt,& nobis per filiũ data à patre,in hoc eſt teſtimoniũ ꝙ ipſe deus eſt,ꝙ vita ęterna in ipſo eſt:& ſolus deus largiri vitã ęternã poteſt.

8.Hæc

8.*Hæc ſcribo vobis*,vſque ad τὸ *& hæc eſt fiducia*. græca paulò ſecus habent,ſcilicet,ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ,ἵνα εἴδητε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ.i.hæc ſcripſi vobis in nomen filij dei credentibus,vt ſciatis quòd vitam habetis æternam, & vt credatis in nomẽ filij dei: quanquam videtur nouiſsima particula ſuperfluere,vt credatis,cùm prædixerit, vobis credentibus: quod interpres vertit, qui creditis.

8 Hæc ſcribo uobis, ut ſciatis quoniam uitam habetis æternam, qui creditis in nomine filij dei. Et hæc eſt fiducia quam habemus ad deum, Quia quodcunque petierimus ſecũdum uoluntatem eius, audit nos. Et ſcimus quia audit nos quicquid petierimus, ſcimus quòd habemus petitiones quas poſtulauimus ab eo.
9 Qui ſcit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortẽ, petat: & dabitur ei uita, peccãti non ad mortẽ.

9.*Qui ſcit fratrẽ ſuum peccare peccatũ nõ ad mortẽ, petat*.Peccatum ad mortẽ,græca ſcholia explicant de peccato finalis impœnitentiæ, quod vtiq; planè irremiſsibile eſt. explicant etiam de peccato μνησικακίας quo quis tenax eſt iniuriarum,neq; planè illatas ſibi vult iniurias remittere:quod verè ad mortẽ dicitur, quia huiuſmodi hominib⁹ rarò parcit deus,ſed in reprobum ſenſum abire ſinit: vnde de huiuſmodi peccato dicit Ioannes, quaſi deſperato & deplorato, non pro eo dico,vt quis roget:cui loco Ioannis aptè quadrat pulchra illa exaggeratio,Eccleſiaſtici 28.aduerſus vindictæ cupidos,quam viſum eſt hic explicandi gratia, & huiuſmodi homines à vindicta deterrendi adiungere:eſt autem huiuſmodi: Qui vindicari vult à domino,inueniet vindictam,& peccata illius ſeruans ſeruabit.Relinque proximo tuo nocenti te,& tunc deprecanti tibi peccata ſoluentur.Homo homini reſeruat iram,& à deo quærit medelam?In hominem ſimilem ſibi non habet miſericordiam,& de peccatis ſuis deprecatur? Ipſe dum caro ſit reſeruat iram, & propitiationem petit à deo? Quis exorabit pro delictis illius? Tam deteſtandum ergo eſt fraternæ vindictæ ſcelus,vt pro eo orari noluerit Ioãnes: id enim ſignificat quum ait,non pro eo dico vt roget quis.De peccato etiam infidelitatis quo quis poſt agnitum deum ad idola reuertitur,& de induſtria agnitam veritatem impugnat, intelligitur hic locus:& pro eo facit id quod ſequitur in fine epiſtolæ, filij cuſtodite vos à ſimulachris:Sic quoque hunc locum explicat Hiero-

nymus his verbis: Qui ſcit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabitur vita, peccanti non ad mortem. qui verò peccauerit ad mortem, quis orabit pro eo? Cernis quòd ſi pro peccatis minoribus deprecemur, impetramus veniam. Si pro maioribus, difficilis impetratio ſit: & inter peccata & peccata magnã eſſe diſtantiam. Vnde & de populo Iſrael quia peccauerat peccato ad mortem, dicitur ad Hieremiam: Noli orare ꝓ populo hoc, nec aſſumas pro eis deprecationem, & non obſiſtas mihi, quia non exaudiam te. quòd autem peccatum ad mortẽ in Iſraele, eſſet illud infidelitatis peccatum, poſt agnitum deum ſcilicet relabi ad idola: perſpicuũ eſt ex verbis Hieremiæ 7. cap. Tu ergo noli orare pro populo hoc, nec aſſumas pro eis laudem & orationem: & non obſiſtas mihi, quia non exaudiam te. Nónne vides quid iſti faciunt in ciuitatibus Iuda, & in plateis Hieruſalem? Filij colligunt ligna, & patres ſuccendunt ignem, & mulieres conſpergunt adipem, vt faciant placentas reginæ cæli, & libent diis alienis.

Eſt peccatum ad mortem: non pro
illo dico, ut roget quis. Omnis ini- D
quitas, peccatum eſt, & eſt pecca-
tum ad mortem.[10] *Scimus quia om-*
nis qui natus eſt ex deo, non peccat,
ſed generatio dei conſeruat eum,
& malignus non tangit eum. Sci-
mus quoniam ex deo ſumus: & mũ-
dus totus in maligno poſitus eſt. Et
ſcimus quoniam filius dei uenit: &
dedit nobis ſenſum,[11] *ut cognoſca-*
mus uerum deum, & ſimus in ue-

10. *Scimus quia qui natus eſt, &c.* eadem ſententia quæ tertio cap. explicata eſt, ſimiliter & illud, *neque peccare poteſt*, non per naturam, ſed per gratiam, vnde ſubdit, *ſed gratia dei conſeruat eum.* græca ſecus habent, ſcilicet ἀλλ᾽ ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν. i. ſed genitus ex deo ſeruat ſeipſum. i. obſeruat & cauet ne peccatũ illud ad mortem incurrat. fortaſſe græca habebant αὐτὸν. i. eum: & tunc ſenſus eſſet, filius dei genitus ex deo, conſeruat eũ, & malignus non tãget eũ ſiue tangit. nam græca nunc habent ἅπτεται, id eſt, tangit.

11. *Vt cognoſcamus verum deum.* Eraſmus negat apud Græcos haberi deum: tamen Veronenſis codex habet ἀληθινὸν θεὸν, & ſcholia exponũt, vt cognoſcamus ipſum verũ deum: & ſimus in vero filio eiꝰ Ieſu Chriſto: & poteſt τὸ *verum deum*, referri ad filium, vt quod præceſsit, *& dedit nobis ſenſum, &c.* referatur ad deum patrem, non modò dedit nobis ſenſum vt cognoſcamus ipſum Ieſum verũ eſſe de-

um:

ro filio eius. Hic eſt uerus deus: & *uita æterna*. Filioli cuſtodite uos à *ſimulachris*. Amen.

Argumentũ epiſtolæ 2. Ioannis.

SAnctam quandam fœminã ad quam ſcribit, poſtquam illius, liberorũmque ipſius fidei congratulatus eſt, hortatur in charitate perſeuerare, ab hæreticis cauere, & in accepta doctrina permanere.

EPISTOLA
BEATI IOANNIS
apoſtoli ſecunda.

A [1] *SEnior, electæ dominæ & natis eius, quos ego diligo in ueritate, & non ego ſolus, ſed & omnes qui cognouerunt ueritatem, propter ueritatẽ quæ permanet in uobis, & uobiſcum erit in æternum.* Sit *uobiſcum gratia, miſericordia, pax à deo patre, & à* Chriſto *Ieſu filio patris in ueritate & charitate.*

B *Gauiſus ſum ualde quòd inueni de filiis tuis ambulãtes in ueritate, ſicut mandatũ accepimus à patre.* Et *nunc rogo te domina, non tanquam mandatũ nouũ ſcribens tibi, ſed quod habuimus ab initio: ut diligamus alterutrum.* Et *hæc eſt cha*

um: ſed etiam dedit, vt in ipſo vero eius filio ſimus & habitemus. Græca pro ſimus habent ἐσμὲν, id eſt, ſumus. mihi videtur vis adferri literæ, ſi legamus & interpretemur, vt ſimus in vero, id eſt, patre per filium eius. Simulachra autem à quibus obſeruare & cauere nos admonet, idola ſunt græcè.

1. *Senior electæ dominæ.* Græca ſcholia multis confirmãt hanc epiſtolam Ioannis & ſequentem, eſſe Ioannis apoſtoli dilecti à deo, atque in contrarium adlata argumẽta ſoluunt. Seniorem autem ſiue græco vocabulo πρεσβύτερον aiũt vocari, ſiue quòd iam prouecta ætate, ſiue ꝙ epiſcopus eſſet, & epiſcopi in primitiua eccleſia presbyteri vocarentur: electam verò dominam ſic dici aiunt græca ſcholia, vel à nomine ꝙ fortaſſe ita vocaretur, vel quòd electa à deo eſſet. electæ ergo dominæ & natis eius, ſiue liberis, &c. quòd autem interpres vertit, quæ permanet in vobis & vobiſcum, gręca quæ nũc extant, habent ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῖν, id eſt, in nobis & nobiſcum. interpres legit, ὑμῖν, & facilis eſt lapſus ab η in υ, & contra.

2. *Multi*

ritas,ut ambulemus ſecundum man
data eius. Hoc *eſt enim mādatum,* C
ut quemadmodum audiſtis ab ini-
tio,in eo ambuletis:quoniam [2] *mul*
ti ſeductores exierunt in mundum,
qui non confitentur Ieſum Chriſtū
ueniſſe in carnem . Hic *eſt ſeductor*
& Antichriſtus [3] *uidete uoſmetip-*
ſos,ne pdatis quæ operati eſtis: ſed
ut mercedē plenā accipiatis.Omnis
qui recedit,& non permanet in do
ctrina Chriſti:deū non habet. Qui D
permanet in doctrina:hic patrē &
filiū habet.Si quis uenit ad uos, &
hanc doctrinā non affert: [4] *nolite*
recipere eū in domū,nec Aue ei di-
xeritis.Qui enim dicit illi Aue,com
municat opibus eius malignis. [5] *Ec-*
ce prædixi uobis : ut in die domini
non cōfundamini.plura habens uo
bis ſcribere, nolui per chartam &
atramentum . Spero enim me futu-
rum apud uos,& os ad os loqui, ut
gaudium ueſtrum plenum ſit . Salu-
tant te filij ſoris tuæ electæ.

Argumentum epiſtolæ 3.

CAio cuidā ſcribit fidei eius & cha-
ritati in fratres cōgratulās, deinde
Diotrephē accuſat,& Demetriū laudat.

2. *Multi ſeductores exierunt in mundum*.interpres legit ἐξῆλθον.i.exierunt: græca habent εἰσῆλθον.i. introierunt: neque multum refert ad ſenſum, vt dicantur exiiſſe qui prius latebant. *Qui non confitetur*,inquit, *Ieſum Chriſtum veniſſe in carne*.quidam codices habēt, Qui nō cōfitetur Ieſum veniſſe in carnē,& iūgunt cum ſequentibus, hic eſt ſeductor , & hoc modo græca ſecus habebant quàm nunc. quæ enim nunc extāt in plurali habent ὁμολογοῦντες,quanq̄ aptior videtur cōnexio legendo in ſingulari: qui non confitetur, hic ſeductor eſt.

3. *Videte voſmetipſos ne perdatis*.hoc loco pro *perdatis,operati eſtis,accipiatis*,gręca quæ nunc extant habēt in prima perſona perdamus , operati ſumus,accipiamus.quanquā nihil ad ſenſum refert.

4. *Nolite eū recipere in domum, nec Aue ei dixeritis*.velex hoc loco excōmunicationis facultas intelligitur,quādo hę retici interdici domo & ſalutatione iubentur: nam ita extra hominū cōmercia ſūt & cōmunionem . Similiter dicit Paulus,hæreticum hominem poſt vnam & alteram correptionem deuita.

5. *Ecce prædixi vobis*.hęc verba ab hoc loco vſq; ad *plura habēs,&c.* gręca quę nūc extāt,nō habēt:quod verò ſequitur, *Spero me futurū ad vos*,futurum dixit pro venturum.nam græcè eſt ἐλθεῖν.

1.*Charißime*

EPISTOLA
BEATI IOANNIS APOSTOLI TERTIA.

A *SEnior Caio charißimo, quem ego diligo in ueritate. [1] Charißime, de omnibus oratione͂ facio proſperè te ingredi & ualere, ſicut proſperè agit anima tua. Gauiſus ſum ualde uenientibus fratribus, & teſtimonium perhi-*
B *bentibus ueritati tuæ: ſicut tu in ueritate ambulas. [2] Maiorem horum non habeo gratiam, quàm ut audia͂ filios meos in ueritate ambulare. Charißime, [3] fideliter facis quicq́d operaris in fratres: & hoc in peregrinos, qui teſtimoniu͂ reddiderunt charitati tuæ in conſpectu eccleſiæ: quos, bene facies, deducens dignè deo. Pro nomine enim eius profecti ſunt, nihil accipientes à gentilibus. Nos ergo debemus ſuſcipere huiuſmodi, ut cooperatores ſimus ueritatis.*
C *Scripſiſſem forſitan eccleſiæ: ſed is qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos. Propter hoc ſi uenero, commonebo eius opera, quæ facit: uerbis malignis garriens in nos. Et quaſi non ei iſta ſufficiant; neq; ipſe ſuſcipit fratres,*

1. *Charißime, de omnibus orationem facio proſperè te ingredi.* Græcè eſt ἀγαπητέ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή. εὔχομαι autem quod optare & orare ſignificat, vtroque modo ſumi poteſt: opto ſiue oro in omnibus negotiis tuis proſperè vt agas & rectè valeas, ſicut proſperè agit anima tua, id eſt, ſicut animo vales, ita opto & oro, vt quod ad cætera negotia tua attinet proſperè habeas, ac rectè valeas.

2. *Maiore͂ horu͂ non habeo gratiam.* Interpres legit χάριν. i. gratiã. græca quæ nu͂c extant, habent χαρὰν. i. gaudiu͂, & hoc modo ſenſus eſt: maiorem nulla ex re lætitiã capio, quã cum audio filios meos in veritate ambulare, primo modo: Maiorem mihi gratiã præſtare no͂ poſſu͂t filij mei, quã ſi eos audiam in veritate ambulare.

3. *Fideliter facis:* græcè τὸ πιστὸν id eſt rem fideli dignam facis, quicquid operaris in fratres: quos benefacies *Deducens dignè deo*, græcè προπέμψας. i. ſi comitatus fueris aut honoris gratia deduxeris, *digne deo.* i. ꝑ dignitate quę deo crede͂tes decet. *Scripſiſſe͂.* græcè ἔγραψα. i. ſcripſi: i͂terpſ legit ἔγραψα ἄν. i. ſcripſiſſem.

pſiſsē. Reliqua ſūt facilia, niſi ꝙ ꝓ cōmonebo eſt ὑπο-μνήσω, quod ſignificat ſuggeram, vel in memoriā reducam, pro *eos qui ſuſcipiunt*, eſt τοὺς βουλομένους, id eſt, volentes ſuſcipere.

& eos qui ſuſcipiunt, prohibet, & de eccleſia eiicit. Chariſſime, noli imitari malum, ſed quod bonū eſt. Qui benefacit, ex deo eſt: qui male D
facit, non uidet deum. Demetrio teſtimonium redditur ab omnibus, & ab ipſa ueritate. Sed & nos teſtimonium perhibemus, & noſti quoniam teſtimonium noſtrum uerum eſt. Multa habui tibi ſcribere, ſed nolui per atramentum & calamum ſcribere tibi. Spero autem protinus te uidere, & os ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta tu amicos nominatim.

¶ *Argumentum in epiſtolam Iudæ.*

EAdem penè eſt Iudæ apoſtoli epiſtola, cum ſecundo capite alterius epiſtolæ Petri. Admonet enim fideles ab hæreticis cauere, quorum mores & ingenia perbellis metaphoris egregie depingit. hos ergo obſeruare, virorum autem apoſtolicorum mandata ſeruare hortatur, deinde deo commendatis illis epiſtolam claudit.

BEATI IVDAE APOSTOLI EPISTOLA CATHOLICA.

1 IVdas Ieſu Chriſti ſeruus frater autem Iacobi: his qui ſunt in deo patre dilectis, & Chriſto Ieſu conſeruatis, & uocatis, miſericordia uobis, et pax, & charitas impleatur. A

1. *Iudas Ieſu Chriſti ſeruus, frater aūt Iacobi, &c.* Iudas is eſt quem ad differētiam Iſchariotæ Matthæus & Marcus Thaddæum appellāt. Iudas ergo iis, inquit, qui ſunt in deo patre dilectis, &c. ſalutē. pro dilectis Eraſmus vertit ſāctificatis, aſſerēs græca habere ἡγιασμένοις: at textus Veronēſis habet ἠγαπημένοις. i. dilectis: & ſcholia ſimiliter exponunt. *Et Ieſu Chriſto cōſeruatis*. i. per Ieſum Chriſtum conſeruatis, vt datiuus græcus iungatur cum ἐν. i. in, & pro ablatiuo ponatur non datiuo, non multum autem refert ad ſenſum. pro *adimpleatur*

pleatur, græca quæ nunc extant legunt πληθυνθείη .i. multiplicetur: interpres legit πληρωθείη.

2. *Omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi vobis.* græca ſic habent, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν. quo loco τὸ περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας,

Chariſsimi, [2] omnem ſolicitudinem faciens ſcribendi uobis de communi ueſtra ſalute, neceſſe habui ſcibere uobis: [3] deprecans ſupercertari ſemel traditæ ſanctis fidei. [4] Subintroierunt enim quidam homines (qui olim præſcripti ſunt in hoc iudicium) impij, domini noſtri gratiam transferētes in luxuriam. & ſolum dominatorem, & dominum noſtrum Ieſum Chriſtum ne-

&c. referri poteſt ad τὸ γράφειν, & tūc ſenſus eſt, quum vehementi deſiderio tenerer ſcribendi ad vos de communi veſtra ſalute, neceſſariū duxi vobis ſcribere. poteſt etiā referri ad τὸ ἀνάγκην ἔσχον. & tunc ſenſus eſt: Quum vehemēti deſiderio ad vos ſcribēdi tenerer, neceſſarium duxi de communi veſtra ſalute ad vos ſcribere.

3. *Deprecās ſupercertari, &c.* obſcura eſt hæc ſententia. Græca habent παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει. Eraſmus in annotationib⁹ putat & aſſerit τοῖς ἁγίοις, id eſt, ſanctis, referri ad ἐπαγωνίζεσθαι, nō ad τὸ τῇ πίστει, ſed repugnat opinioni Eraſmi quòd τὸ τοῖς ἁγίοις, mediat inter τὸ τῇ παραδοθείσῃ, & τῇ πίστει, & ἐπαγωνίζεσθαι ad viciniorem datiuū, ſcilicet τῇ παραδοθείσῃ πίστει referri debet. mihi autē videtur hic ἐπαγωνίζεσθαι ſumi pro laborare ac certare. & ἐπὶ, in compoſitione, cum datiuo idem ſignificare quòd pro, & tūc τὸ ἐπαγωνίζεσθαι referri poteſt vel ad Iudę perſonam, vel ad perſonam eorū, ad quos ſcribit: primo modo ſenſus eſt, obſecrans non modo vt ſcribam, ſed vt laborem vel decertem pro fide, quæ ſanctis tradita eſt: vel obſecrans aut adhortās, vtrunque enim ſignificat τὸ παρακαλῶν, vt laboretis ac decertetis pro fide, quæ ſemel tradita eſt ſanctis, nec temerè poſitū eſt ſemel tradita: quaſi diceret, ne quærite aliam poſthæc fidem quàm quæ ſanctis tradita eſt.

4. *Subintroierunt enim quidam homines.* Græcè παρεισῆλθον, quod verbum miror non ſemel ab Eraſmo verſum eſſe per obiter: quum παρὰ, hoc loco in compoſitione ſignificet clàm & latenter, quod hæreticis quadrat: qui non ſtatim ſuas hæreſes vomunt, ſed inter Chriſtianos & fideles clàm ſe inſinuant. certè ſub, in præpoſitione

idem

idē ſignificat quod παρὰ.i.clàm.ſubintroierunt ergo quidā impij. *Qui præſcripti erāt ad hoc iudiciū*.i.de quibus olim præſcriptū & prænūciatū erat ꝙ ita de Chriſto impiè opinaturi & iudicaturi erant. vel præſcripti in hoc iudicium.i. in hanc damnationem prædeſtinati,quaſi dicas in hunc reprobum ſenſum, quæ illis eſt peccatorū pœna,olī prædeſtinati. *Domini gratiam transferentes in luxuriam*,id eſt,domini gratia, quæ non ſtatim in peccātes animaduertit, vt quōdam lex Moſaica abutentes ad ſuas luxurias impunè (vt putant)perpetrandas.Didymus hic hæreticos notari aſſerit,qui prætextu diuinæ gratiæ prædicatæ,& libertatis euangelicæ,omnem permittebant luxuriam,illi impenſiſſimè ipſi vacantes. certè Græca ſcholia Nicolaitarum,Valentinianorum,& Marcioniſtarum flagitioſam libidinem his verbis taxari aiunt.de quibus dicit apoſtolus , *Solum dominatorem & dominum noſtrū Ieſum Chriſtum negantes*,græca habent τὸν μόνον δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἀρνούμενοι,hoc eſt ſolum dominatorem deum & dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negantes . Eraſmus exponit ,'deum qui ſolus eſt herus,vt deus dicatur pater,ſed græci cum patrem ſignificant,articulum addere ſolent qui hic deeſt, ideo vtrunque de Chriſto intelligendum eſt,qui ſolus δεσπότης.i.dominus,& κύριος. i.dominator & auctoritate valens dicitur:non quòd ſolus excludat patrem & ſpiritum ſanctum:ſicut pater ſolus bonus,non excludit bonum filium,neque ſpiritum ſanctum.

gantes. 5 *Commonere autem uos uolo,ſcientes ſemel omnia, quò Ieſus populum de terra Aegypti ſaluans, ſecundò eos,qui nō crediderūt perdidit:* 6 *angelos artem qui non ſeruauerūt ſuū principatum,ſed dere-*

5. *Commonere autem vos volo ſcientes ſemel omnia*. Interpres pro omnia legit πάντα,græca quæ nunc extant habent τοῦτο.i.hoc:& pro commonere græcè eſt ὑπομνῆσαι quod ſignificat in memoriam reducere:dicit ergo,non volo vos docere,quaſi planè ignorantes, ſed in memoriam reducere id quod ſemel ſciuiſtis', quòd Ieſus ſiue dominus,vt nunc græca habent,populum de terra Aegypti ſaluans, ſecundò,eos qui non crediderunt in deſerto perdidit : hoc autem exemplum diuinæ iuſtitiæ & ſequentia illis inculcat , vt à peccatis iis exemplis edocti abſtineant.

6. *Angelos autem qui non ſeruauerunt ſuum principatum*, græcè τὴν ἀρχὴν quod principatum & dignitatem ſignificare poteſt, & originē: hoc eſt , qui dignitatem ſuam non retinuerunt,vel qui non ſeruaue

runt

runt primæuam ſuam originem in qua erant conditi, ſed reliquerunt ſuum domicilium, habitationem ſcilicet cæleſtem, aut deum in quo habitabant, eos inquam in iudicium magni dei, vinculis æternis ſub caligine ſeruauit: idem quod Petrus. 2. cano. 2. quod angelis peccantibus non pepercit, ſed caliginoſis vinculis in tartarum detruſos, ad diem iudicij ſeruauit cruciādos. legendum eſt autem hoc loco magni diei, non magni dei, vt corrupti codices habent, nam græcè eſt ἡμέρας. Simile quoq; exemplum iuſtitiæ diuinæ adfert quod Petrus de Sodoma & Gomorrha, quos *poſt carnem alteram* abiiſſe dicit. i. vt græca ſcholia aiunt maſculam: quæ altera eſt, quia aliena neque congrua generationi, quia caro maſcula & fœminea quod ad generationem attinet, vna caro ſunt, caro autem maſcula, & alia maſcula, duæ ſemper ſunt.

liquerunt ſuum domicilium, in iudiciū magni diei, uinculis æternis ſub caligine reſeruauit. Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates ſimili modo exfornicatæ, & abeuntes poſt carnē alterā, facti ſunt exemplū, ignis æterni pœnā ſuſtinētes.⁷ ſimiliter & hi carnē quidem maculāt, dominationē autem ſpernūt, maieſtatē autem blaſphemant.

Gen. 19. c C

7. *Similiter & ii carnem quidem maculant*, græci habent ante ẽ *carnem maculant* ἐνυπνιαζόμενοι, id eſt, dormiētes, vel inter ſomniandum, alludit autem ad illuſiones & pollutiones nocturnas. quod vero ait dominationem ſpernunt, ſimile eſt ei quod antè Petrus. 2. cap. 2. ait, dominationem contemnunt: Dominationem autem ſiue græcè κυριότητα, Hieronymus vocat dominos, quibus poteſtas eſt in ſubditos: Epiphanius Cypri epiſcopus interpretatur diuinæ naturæ auctoritatem. Quod vero interpres habet *maieſtatem blaſphemant*, græci habent δόξας. Hyreneus κυριότητα, quod ante præceſsit & dominationem interpretatur, ſacrificium corporis dominici, quod ipſi contemnunt, dum impudicitiis quibus vacant, illud conſpurcant: δόξας autem, id eſt glorias interpretatur vetus & nouum teſtamentum, quòd teſte Paulo ad Corinthios neutrum ſine gloria fuerit: græca ſcholia δόξας, eccleſiaſticas dignitates interpretantur. Dominationem ergo ſiue dei & Chriſti, ſiue hominum in dignitate conſtitutorum ſpernunt: & maieſtatem, id eſt, homines publica dignitate & auctoritate fungentes, blaſphemant.

8. Quum

8. *Quum Michael archãgelus*, Græca paulò commodius nectunt ſen
tententias, habent enim ὁ δὲ Μιχαὴλ, id eſt, Michael autẽ archan-
gelus cum diabolo diſputans, dum altercaretur de corpore Moyſi,
non eſt auſus inferre iudicium blaſphemiæ, id eſt, illum blaſphema-
re, illum conuiciis & maledictis inceſſere, ſed dixit: imperet tibi de-
us. hic autem locus refertur
ad id quod præceſſit, maie-
ſtatem blaſphemãt, & ad id
quod ſequitur: ij autẽ quæ-
cunque ignorant blaſphe-
mant, &c. quaſi diceret non
verentur neque deum neq;
homines anctoritate ac di-
gnitate valẽtes blaſphema-
re, quum interim Michael
archangelus diabolum blaſ
phemia & conuiciis dignũ,
ſecum de Moyſi corpore al
tercantem non ſit auſus blaſphemare, ſed tantum illi dixit: *Imperet
tibi deus*, ſiue increpet te deus, nam ita Græci legunt ἐπιτιμήσαι
σοι, & Hieronymus aduerſus Rufinũ legit, increpet tibi deus. Quo
modo verò de Moyſi corpore & quando altercatus ſit cum diabo-
lo Michael, in ſcripturis quæ extant, non legitur: ex ſcriptura apo-
crypha ſumpſiſſe videtur Iudas. Beda aſſerit non defore qui Moyſi
corpus plebem Iudaicam interpretentur, cuius ille dux fuerit in ter
ris, ſicut eccleſia gentiũ corpus Chriſti dicitur. Si de vero Moyſi cor
pore altercatum fuiſſe intelligatur, puto intelligendum eſſe quòd
corpus Moyſi ſubſtulerit angelus, ne illud mortuũ adorarent poſt-
hæc Iſraelitæ proni ad idololatriã, diabolum autẽ cũ eo altercatũ,
vt in terris maneret: certè vt putem ſublatũ ab angelo adducor ex
ea ſcriptura, que habetur Deut. vltimo. Et non cognouit homo ſe-
pulchrum eius vſque in præſentem diem.

[8] *Cùm Michael archangelus, cum* zac.
diabolo diſputans altercaretur de 3.a.
Moyſi corpore, non eſt auſus iudi- Eccli.
ciũ inferre blaſphemiæ, ſed dixit: 21.d.
Imperet tibi deus. [9] *hi autem quæ-* D
cunque quidem ignorant, blaſphe-
mant: quæcunque autem naturali-
ter tanquam muta animalia no-
runt, in his corrumpuntur.

9. *Ii autem quæcunque quidem ignorant, blaſphemant.* Græca ſcholia ſic
interpretantur, οὗτοι δὲ περὶ δογμάτων ἃ οὐκ οἴδασι βλασφήμους
συντιθέασι λόγους, id eſt, hi autem de dogmatibus quæ non noue-
runt blaſphemos ſermones contexunt: *Quæcunque autem naturaliter
tanquam bruta animalia norunt in iis corrumpuntur*, id eſt, in iis quæ na
turaliter norunt, ſiue quorum naturalem tantum cognitionem ha-
bent, corrumpuntur, non deliberantes an ea licent nec ne. pro eo
autem quod interpres habet *norunt*, Græca habẽt ἐπίσανται, quod
ſigni-

ſignificat norunt vel ſciunt potius: quum autem brutis ſcientia minime competat, ego puto veterem lectionem græcis fuiſſe ἐφίςανται, ſed φ in ϖ verſum. ſignificat autē ἐφίςαμαι, inter illa appeto, quod huic loco maxime quadrabat: quæcunq; autē naturaliter tanquā bruta animalia appetunt, in iis corrūpūtur. i. iis abutuntur vſq; ad corruptionem animæ & aliquādo corporis interitū: certè græca ſcholia ἐπίςανται ſic interpretantur ὅσα δὲ φυσικῇ ὁρμῇ ἀδιακρίτως ὡς τὰ ἐπίςανται ζῶα, ταῦτα μεταδιώκουσιν, ὡς ἵπποι θηλυμανεῖς ἢ χοῖροι .i. temere ac ſine delectu autē quæcūque naturali appetitione tanquā bruta animantia norūt, hęc ſectātur: velut insanientes f·r minarumque appetentes equi, aut porci.

Gen. 4.b. Nūc. 22.d. Nūc. 16.a.

10 *Væ illis, qui in uia Cain abierūt: & errore Balaam, mercede effuſi ſunt, & in contradictione Core perierunt.*
11 *Hi ſunt in epulis ſuis maculæ cōuiuātes, ſine timore, ſemetipſos pa-*

10. Væ illis qui in viam Cain abierunt. græca paulò ſecus habent, pro qui habent ὅτι. i. quia. Væ illis ideo quia in viā Cain abierūt. i. iter Cain ſecuti ſunt, dum præ inuidia fratres interimūt ſiue corporaliter, ſiue vt græca ſcholia explicant, prauis doctrinis ſpiritualiter. Et errore Balaam mercede effuſi ſunt. vbi ē Balaā non ad mercedem referri poteſt, quaſi dicas errore, ſiue per errorē, Balaā mercede effuſi ſunt ſiue circunfuſi, vtrunque enim ſignificat τὸ ἐγχύομαι, quia ſicut lucri gratia maledicturus Iſraelitis venerat Balaā, ita lucri & quæſtus gratia peruerſa annunciant dogmata. Vel errore Balaam effuſi ſunt, mercede, hoc eſt propter mercedem ſiue mercedis gratia: quaſi dicas, in ſimilem cum Balaam errorem defluxerunt & lapſi ſunt propter mercedem .i. dum quæſtum amant: quia ſicut mercedis gratia maledicturus Iſrael veniebat, ita iſti viros excellentes & conuiciis laceſſunt, & vt prædixit maieſtatem blaſphemant. *Et in contradictione Core perierunt*, id eſt, ſicut Core aduerſus Moyſem erigere ſe volens & illi contradicere, periit: ita illi eccleſiæ rectoribus contradicentes, peribunt. Viſum eſt, optime lector, integram & pulchrā eius loci expoſitionem adiungere, quam adfert Beda huiuſmodi: Viam Cain abeūt, qui propter inuidiam meliorum nomē ſibi doctorum quo honorificētur, aſſumunt. Et errore Balaam effuſi ſunt, qui pro amore terreſtrium cōmodorū veritatem, quā ipſi norūt, impugnāt. Contradictione Core, qui viuus ad inferna deſcendit, intereunt: quicunque appetitu indebiti primatus ſeſe ab vnitate ſanctæ eccleſiæ ſecernunt, ſcientéſque & præui-

dentes quãtum mali gerãt,ad ſcelerum tamen tartara deſcendũt. 11. Hi *ſunt in epulis ſuis maculæ conuiuãtes.* interpres pro maculæ legiſſe videtur σπίλοι,quũ tamẽ cõmuniter græci codices habeãt σπιλάδες,de quo poſtea dicemus:pro eo autẽ quod eſt verſum epulis ſuis,græci habẽt ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν.i.in conuiuiis veſtris.interpres legit,αὐτῶν.i.ſuis:ἀγάπας autẽ antiqui Chriſtianorum cœnas & frugi conuiuia vocabãt,ἀπὸ τῆς ἀγάπης.i. à dilectione: quòd cõfirmandæ charitatis & dilectionis gratia in conuiuiis veſcerentur: σπιλάδες autẽ ſaxa ſunt concaua & rupes in aquis cauernoſæ , quæ naufragium ferè nauigantibus adferre ſolent,non præuiſæ.

ſcẽtes. 12 *nubes ſine aqua quæ à uẽtis circunferuntur,arbores autumnales,infructuoſæ,bis mortuæ,eradicatæ. fluctus feri maris, deſpumãtes ſuas confuſiones, ſydera errantia. Quibus procella tenebrarũ ſeruata eſt in æternum.* 2.pet. 2.d. E

Græca ſic habent,οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες συνευωχούμενοι ἀφόβως,ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Eraſmus non intellectum hũc locum ſic vertit: Hi ſunt inter charitates veſtras maculæ inter ſe cõuiuantes, abſque vllius timore ſuopte ductu arbitrioque viuentes: primum ταῖς ἀγάπαις,perperam hoc loco charitates vertit: nunq̃ enim aut raro pro dilectione in plurali ſumitur,αἱ ἀγάπαι.deinde σπιλάδες male vertit maculas: porrò etiam συνευωχούμενοι vertit, inter ſe conuiuantes,quod poti⁹ vertendum erat, vnà vobiſcum epulantes aut conuiuantes:demum ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες quod vertit ſuo ductu ſuoque arbitrio viuentes, longe melius interpres vertit, ſeipſos paſcentes:intelligit enim de hæreticis qui inſtar Balaã quęſtus gratia veritatem oppugnarent agnitam,& neglecta ouium ſalute quæſtui tantum ſtuderent:quãquam enim ποιμαίνω ſignificare poteſt rego,non tamen ſtatim ſignificabit ſuo arbitratu viuere: neque enim bene inſtituti reges,ſuo ductu viuunt, ſed ex præſcripto legũ. Quod verò græcè eſt ἀφόβως, & Eraſmus vertit abſq; vllius timore,vno autẽ verbo ĩtrepide dicitur,referri poteſt ad συνευωχούμενοι.i.cõuiuãtes,vel ad ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες.i.ſeipſos paſcẽtes,ſed pręſtat referre ad συνευωχούμενοι. Totũ autem locũ ego ſic verterẽ: Hi ſunt in cõuiuiis veſtris,tãq̃ cõfragoſa in mari ſaxa & cauernoſæ rupes,ac teniæ vobiſcũ ĩtrepidè cõueſcẽtes,ſeipſos paſcẽtes:bene autẽ σπιλάδας,& cauernoſas, maris rupes eos appellat, ꝙ queẽadmodũ eæ nõ præuiſæ naufragiũ adferũt nauigãtib⁹,ita huiuſmodi impoſtores dũ ſimulata amicitia intrepidè Chriſtianorum

cõuiuia

cõuiuia adeũt. niſi præuidẽtur & obſeruãtur, periclitari & naufragari faciũt cõueſcentium animas: quod autẽ σπιλάδας vocat, Plí. in præfatione lib. 3. tenias vocat, dicens: Frequentes quippe teniæ cãdicantis vadi nautas territãt: fluctus enim ſcopulis allidentes cãdicant & ſonitũ edũt: ideoq; argumẽto ſunt nautis ſubtus latere tenias & ſcopulos ſiue σπιλάδας quæ eos territat: quod autẽ ait ſeipſos paſcentes, intelligit nõ charitatis ſed quæſtus gratia illos omnia factitare. 12. *Nubes ſine aqua quæ à ventis circunferuntur*, græcè ἄνυδροι .i. inaquoſæ, rectè verò inaquoſis nubibus ſimiles facit, quemadmodũ enim quanto minus de aqua nubes habẽt, tãto leuiores facilius à vẽtis agitantur: quæq; loca pertranſierint, ea nequaq̃ imbribus irrigãt, ſed caligine obtenebrãt: ſic hæretici ſalutari aqua ſapientiæ, qua carẽt, in quas inciderint animas nõ irrigãt, ſed inſanis & peruerſis opinionibus ſuis obtenebrãt, ad omnes inaniũ doctrinarũ vẽtos impellente dæmone agitati: *Arbores autumnales infructuoſæ, bis mortuæ, eradicatæ*. Arbores autũnales vocat hæreticos, quòd autũni tẽpore præſertim in Iudæa & calidis regionibus non modo appetẽte autũno poma nulla extãt, vtpote iam collecta, ſed & folia decidũt: vnde & pro ea tẽpeſtate infructuoſę dicũtur. & *bis mortuæ*, quia fructu ſpoliatæ & foliis: quales ſunt hæretici corpore & anima mortui, nullũ bonorũ operũ fructum ex ſe producentes: & ideo ſunt velut arbores eradicatæ, quia omnis palmes nõ ferẽs fructum eradicabitur & in ignẽ mittetur. *Fluctus feri maris, deſpumantes ſuas confuſiones*. Feri nominatiui caſus pluralis eſt, & refertur ad fluctus: græcè κύματα ἄγρια .i. feri fluctus maris. Hũc locũ præclarè ſic exponit Beda: Fluctus feri maris ſunt peruerſi doctores: quia & in ſemetipſis inquieti ſemper, tumidi, tenebroſi & amari ſunt, & pacem eccleſiæ quaſi ſtabilitatẽ firmitatemq; obicum ſemper impugnare non ceſſant. Sed tales rectè dicuntur deſpumantes ſuas confuſiones: quia inſtar tumentium vndarum quantò altius ſe ſuperbientes attollunt, tantò amplius confuſi. quaſi in ſpumas leuiſsimas diſſoluuntur & pereunt. *Sydera errantia, quibus procella tenebrarum in ſempiternum reſeruata eſt.* pro verbo procella græcè eſt ζόφος. quod & caliginem ſignificat. Libet & expoſitionem huius loci adferre ex Beda: Sidera errantia quæ ſunt ſeptem, nũquam in eodem loco vbi pridie fecerãt ortum vel occaſum, faciunt: ſed modo ad infima Zonæ brumalis deſcendunt, modo ad alta Zonæ ſolſtitialis aſcendunt: modo mediã Zonæ æquinoctialis lineam repetũt. Sic nimirum, ſic ſunt hæretici, qui lucem veritatis promittentes,

nunquam in eodem ſtatu docendi perdurant:ſed modo ſic, modo ſic doctrinam ſuam informantes,ipſi vtique quàm ſit contemnenda lucis oſtentatio quam pollicentur,inſinuant.

13 *Prophetauit autē & de his ſeptimus ad Adam,Enoch, dicens, Ecce uenit dominus in ſanctis millibus ſuis, facere iudicium cōtra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impie egerunt, & de omnibus duris quæ locuti ſunt contra eū peccatores impij. Hi ſunt murmuratores, queruloſi, ſecundum deſideria ſua ambulantes, & os eorum loquitur ſuperbiam, mirantes perſo* Apo. 1.b.

13. *Prophetauit autem & de iis ſeptimus ad Adam*, *Enoch*. Hic locus ex apocrypha quadā prophetia ſumptus eſt,quæ Enoch tribuitur,nōdum enim ea ætate definitus erat ordo librorū eccleſiaſt. Locus autem allegatus facit ad probādū nō impune huiuſmodi hominib⁹ futurū, neque indiget explicatione, niſi quòd paulū variat à grꝫco,in quibuſdam latinis codicibus ſcribitur,Ecce *veniet dominus*, quū græcè ſit ἦλθε id eſt,vênit in prꝫterito,quāquam huiuſmodi præterita more Hebræorum pro futuris aliquādo ponātur: quod interpres habet,quibus *impie egerunt*, græci ὧν ἠσέβησαν, poteſt,ὧν,verti in per *quæ aut quibus*,quomodo vertit ĩterpres, vel in *quæ*,quæ impie illi egerunt. Quidam latini codices habebāt locuti ſunt contra deū,pro quo grꝫci habent κατ᾽ αὐτοῦ.i.contra eū quanquam ſenſus idem.quæ ſequuntur vſque ad hunc locū,hi ſunt qui ſegregant ſemetipſos,explicatione non egent,niſi quòd loquēs de apoſtolis,vbi ait *qui dicebant vobis*,&c.pro qui,græci habent ὅτι. i.quia,ſed nihil ad ſenſum refert. 14.*Hi ſunt qui ſegregāt ſemetipſos.* græca quæ nunc extant nō habent *ſemetipſos*,quod forte noſter interpres legit,ſed tantum ἀποδιορίζοντες,id eſt ſegregantes : græca ſcholia interpretantur quòd à communione eccleſiæ & fidei fratres fideles ſubtrahunt,& ad ſua conciliabula adducunt. Animales autē vocantur græcè ψυχικοὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς,vt ψυχὴ carnalem viuendi rationem ſignificet:quaſi ea tantum ſpectātes quæ ad vitam pertinēt animalem & præſentē: Vos autem,inquit,chariſſimi ſuperædificantes voſmetipſos ſanctiſsimæ noſtræ fidei,ſiue veſtræ prout quidam græci habent ὑμῶν, id eſt proficientes in fide, *in ſpiritu ſancto orantes*,τὸ in ſpiritu ſancto poteſt referri ad ſuperædificantes vel ad orantes in ſpiritu ſancto. *voſmetipſos in dilectione dei ſeruate*. neſcio quorſum huc Eraſmus addidit inuicem : neque enim illud ſignifi-

cat

cat τὸ ἑαυτοὺς. *expectantes miſericordiam domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam eternam*, τὸ in vitam æternam mihi referendum videtur ad ſeruate. vt ſit ſenſus, ſeruate voſmetipſos & continete in dei dilectione, in vitam æternam, id eſt, vt vitam æternam habeatis: eſt enim hebraiſmus. 15 *Et hos quidem arguite diiudicatos*, græca hoc loco variant: nam quædam legunt ἐλεεῖτε, id eſt, commiſeramini: Veronēſia ſcholia legūt ἐλέγχετε, id eſt arguite & ita exponunt, φανεροῦτε τοῖς πᾶσιν τὴν ἀσέβειαν. i. αὐτῶν manifeſtate omnibus impietatē eorū: pro diiudicatos eſt græcè διακρινόμενοι, quod Eraſmus vertit dum iudicamini, mihi autem interpres melius actiue ſumpſiſſe videtur, & hos quidem arguite diiudicātes eos, pro quo elegantius dixit, & hos quidē arguite diiudicatos, id eſt, poſtquam diiudicaueritis: arguite ergo vel corripite vel iudicate illos. Veronēſia ſcholia videntur legiſſe διακρινομένους, in accuſatiuo, & exponunt διακρίνομαι, pro ſeparari, ſic enim aiunt κἀκείνους δὲ εἰ μὲν ἀποδιίσανται ὑμῶν, τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ διακρίνεσθαι ἐλέγχετε, τουτέστι φανεροῦτε τοῖς πᾶσι τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν, id eſt, & illos verò ſi quidem ſe à vobis ſegregauerunt, (id enim ſignificat τὸ διακρίνεσθαι) arguite, hoc eſt, omnibus eorum impietatem manifeſtate.

F *nas quæſtus cauſa. Vos autem cha-*
riſsimi, memores eſtote uerborum
quæ prædicta ſunt ab apoſtolis do-
1. Ti. *mini noſtri Ieſu Chriſti, qui dice-*
4.a *bāt uobis, Quoniam in nouiſsimis*
2.Ti. *temporibus uenient illuſores, ſecun*
3.a *dum deſideria ſuā ambulātes in im*
3.Pe. *pietatibus.* 14 *Hi ſunt qui ſegregāt*
3.a *ſemetipſos, animales, ſpiritū nō ha-*
bentes. Vos autē chariſsimi, ſuper-
ædificātes uoſmetipſos ſanctiſsimæ
noſtræ fidei, ī ſpiritu ſancto orātes,
uoſmetipſos in dilectione dei ſerua
te, expectantes miſericordiā domi-
G *ni noſtri Ieſu Chriſti in uitam æter*
nam. 15 *Et hos quidem arguite iudi-*
catos: 16 *illos uero ſaluate, de igne*
rapientes. Alijs autē miſeremini in

16. *Illos verò ſaluate de igne rapiētes.* græci habent οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες. i. illos vero in terrore, ac per terrorem ſupplicij & pœnarū, ſaluate & ſeruate, rapiētes de igne iudicij & dānationis, qui illos alioqui manet: quaſi diceret, alios qui ſe ſubtrahunt à vobis arguite, & palàm iudicate, alios verò per terrorem ſupplicij ſeruate, *Odientes eam quæ carnalis eſt maculatam tunicam.* græci habent μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, id

eſt,odio habentes carnalis noſtri corporis ſordes & maculas: noſter interpres τῷ in timore iunxit cum hac particula quæ in Græcis non habetur. *aliis autem miſeremini*,dicens: miſeremini alijs in timore,metuentes ne in ſimilia illis peccata incidatis.

17.*Ei autem qui potens eſt vos conſeruare.* in hac coronide paucæ ſunt difficultates niſi ꝙ aliquot locis variatur à Græco,nam quod interpres vertit *qui potens eſt vos conſeruare*, Græci habent ἀυτοὺς, id eſt, illos: quanquam ἀυτὸς, ſicut noſtrum ipſe,omnium eſt perſonarũ.quod habet *ſine peccato*,grȩcè eſt ἀπταίστους.i. non lapſantes & immunes à peccato. *Et poteſt conſtituere*, Græcè ϛῆσαι, id eſt,repræſentare *ante conſpectum gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione*,id eſt,cum exultatione. Quod autẽ ſequitur in aduẽtu domini noſtri Ieſu chriſti,in codicibus Græcis qui nunc extant deeſt:ei ergo qui vos immunes ſeruare poteſt à peccato,ſoli deo ſaluatori noſtro ꝑ Ieſum, &c.gloria & magnificentia,&c.quod interpres habet ſoli deo,grȩci addunt σοφῷ, id eſt, ſapienti, neque habent quod interpres habet.*per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum*,ſicut non habent quod in fine poſitum eſt,ante omnia ſecula.

timore: odientes & eam quæ carnalis eſt,maculatam tunicam. 17 *Ei autem qui potens eſt uos conſeruare ſine peccato, & conſtituere ante conſpectum gloriæ ſuæ immaculatos in exultatione in aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti-ſoli deo ſaluatori noſtro per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum gloria & magnificentia,imperium,& poteſtas ante omnia ſæcula,& nũc,& in omnia ſæcula ſæculorum. Amen.*

Dilucidior explicatio epiſtolæ beati Iudæ apoſtoli.

IVdas Ieſu Chriſti ſeruus,frater autem Iacobi,à deo patre dilectis & ſanctificatis,ac per Ieſum Chriſtum ſeruatis, ſalutem: Miſericordia in uos,& pax & charitas augeatur, & compleatur. Quum uehementi ſcribendi ad uos deſiderio tenerer, neceſſarium duxi de communi ad uos ſalute ſcribere: obſecrans atque inuitans ut pro ea fide: quæ, ſemel ſanctis eſt tradita,

labo-

laboretis ac decertetis. Subingreſsi ſunt enim & clàm ſe inter uos inſinuarunt impij nonnulli homines, in hoc olim iudicium (ac reprobum ſenſum) deſtinati, domini noſtri gratia in ſuam libidinem abutentes & laſciuiam: atque unicum omnium dominatorem deum & dominum noſtrum Ieſum Chriſtum abnegantes. ad huius autem rei memoriam quàm ſemel aliquando ſciuiſtis, reuocare animos ueſtros uolo: nimirum quòd quum dominus Ieſus ſaluum ab AEgypto populum feciſſet, rurſum eos qui non crediderunt (in deſerto) perdidit. Idem quoque angelos qui neque dignitatem ſuam, neque primæuam (in qua conditi erant) originem retinuerunt, ſed (cæleſte) domicilium ſuum abdicarunt, in magni illius diei iudicium aſſeruauit, uinculis nexos ſempiternis. Quemadmodum Sodoma, & Gomorra, & confines illis, eodémque cum illis flagitio conſpurcatæ ciuitates, & alienam (generationíque ineptam maſculam ſcilicet) carnem ſectantes, ſupplicio affectæ ignis æterni, cæteris ſunt exemplo. Simili quoque ſunt & iſti libidine, qui ſuam quidem in ſomnis carnem fœdant ac polluũt, dominos autem ſuos habent contemptui, & publica authoritate præditos conuiciis laceſſunt: quum Michael ille archãgelus inita cum diabolo diſceptatione, de Moyſi corpore decertans, non ſit auſus maledictis illum laceſſere: Sed Hæc illi tantum dixerit: Increpet te deus, tibíque imperet. At iſti, etiam quos non norunt, blaſphemia afficiunt, & in quæcunque naturaliter tanquam bruta animantia ſenſu ipſo feruntur, eorum uſu uel uſque ad interitum abutuntur. Væ illis qui (homicidæ & inuidi) Cain uias inierunt, & quæſtus mercediſque gratia in ſimilem cum Balaamo errorem collapſi ſunt, & contradicendi ſtudioſi, ſimiliter cum Core perierunt. Hi ſunt in frugi ueſtris conuiuiis non ſecus atque cõfragoſa in mari ſaxa, & cauernoſæ rupes ac teniæ, unà inter uos intrepide conueſcentes, ſéque metipſos (non domini gregem) paſcentes: inaquoſis ſimiles nubibus, & ab omni uẽto agitatis: autũnaliúmque arborũ inſtar, quæ tũ fructu ſpoliatæ & folijs, utriſque iam cenſentur emortuæ, & quaſi era

dicatæ. Neque uerò diſſimiles ſunt feruentibus maris fluctib⁹, ſua ipſorum opprobria ueluti deſpumantes: ſunt quoque (incerti & inſtabiles) tanquàm uaga & errantia ſydera, quibus ſempiterna tenebrarum caligo & procella reſeruata eſt. De quibus ſeptimus ab Adã Enoch ante prædixerat, dicens: Ecce uenit dominus cum ſanctis milibus ſuis ut iudicium de omnibus faciat, omnéſque de ĩpĩs actionib⁹ ſuis quas ĩpie geſſerũt arguat: déque omnib⁹ duris & aſperis uerbis, quæ aduerſus eum locuti ſunt peccatores impij. Hi ſunt murmuratores & queruli, uitamque ex ſua degentes libidine, quorum os nil niſi faſtoſa loquitur & intolerabilia: externam uerò quæſtus gratia hominum faciem admirantur. Vos autem chariſſimi, ne obliuiſcamini quæ antè hac ab ipſis domini noſtri Ieſu Chriſti apoſtolis accepiſtis: nempe futuros extrema ætate impoſtores qui impiam libidinoſámque pro ſuo arbitratu uitam degant. Hi ſunt qui ſe & cæteros ab eccleſiæ conſortio ſegregant, animales & carni tantum dediti homines, ſpiritúque dei carentes. Proinde uos chariſſimi ſanctiſſimæ ueſtræ fidei uoſmetipſos (tanquam ſpirituale ædificium) ſuperſtruite in ſpiritu ſancto orantes, uóſque interim dum domini noſtri Ieſu Chriſti miſericordiam expectatis, ut uitam poſsideatis æternam, in mutua charitate continete: & alios quidem (uelut impios) quum tales diiudicaueritis, palàm arguite: alios uerò terrore ſuppliciorum ex igne abſtrahentes, ſeruate: & carnalis noſtri corporis ſordes & maculas auerſamini & odio habete. Ei autem qui uos & illos præſeruare à peccato poteſt, & cum exultatione ante glorioſam ipſius faciem in aduentu domini noſtri Ieſu Chriſti immaculatos repreſentare, ei, inquam, ſoli ſapienti deo & ſeruatori noſtro per eundem dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, gloria ſit & magnificentia, imperium quoque ac poteſtas, ſicut omnibus retro ſeculis ita & nunc & ſempiternis poſthæc ſæculorum ætatibus. Amen.

Præfatio in Apocalypſin Ioannis apoſtoli.

*V*ISum erat Chriſtiane lector nihil in Apocalypſin præter pauca ſcholia (quæ & ad ſenſum grãmaticum explicandũ, & diuerſitatem lectionũ indicandam facerent) edere: quòd abſtruſa huius prophetiæ archana vni tan tum diuo Ianni, qui è pectore illa domini hauſiſſet, nota eſſe putarem: quã-quã nullus eſt liber tot veterũ cõmẽtariis illuſtratus, ſi modo lucẽ tot, támque varii commentarii attullerunt, ac non magis tenebras offuderunt, dum varia tam multi ſuo quiſque indicio adferunt, piè quidem illa, vt arbitror, commenta: at ſi inuicem conferas non apte fortaſſe quadrãtia. Sed quũ ſubmonuiſſent amici ei qui nouum inſtrumentum ſcholiis ſuſcepiſſet illuſtrandũ non eſſe ceſſandum ante coronidem, in nullóque penè ſacrarum literarum libro ſcholia magis deſiderari: collegi ex variis antiquorum libris non varias expoſitiones, ſed eas tãtum quæ proximè videbantur ad ſenſum accedere. In quo opere aut nihil aut admodum pauca tribui mihi volo, præſertim in iis quæ ad profundam illam myſteriorum intelligentiam faciant: quo in argumento ſi ſudare voluiſſem, non inepta fortaſſe, ſed mea tantum ſenſa attuliſſem. Diuinare autẽ in iis non meũ eſſe duco, ſed eius qui diuino, ſit afflatus ſpiritu. Certè aliquot locis in explicando ſenſu grammatico & connectenda lectione laborauimus. Hunc autem librum quanquam nonnulli veterũ dubitarint eſſe Ioannis apoſtoli & euãgeliſtæ, conſtat tamẽ inter omnes ab eccleſia receptũ eſſe. Et græca in hũc librũ ſcholia cũ Gregorio Nazianzeno; cui idem cum diuo Ioanne Theologo cognomentum fuit, aſſerunt huius authorẽ libri eſſe Ioannẽ apoſtolũ & theologũ iis verbis: τινὲς τῶν ἀρχαιοτέρων νοθέουσιν ταύτην τῆς ἰωάννου τοῦ ἀγαπημένου γλώττης, ἑτέρῳ ταύτην ἀνατιθέντες, οὐκ ἔστι δὲ οὕτως, ὁ γὰρ συνωνύμος τούτῳ γρηγόριος ἐνέκρινε ταύτην ταῖς ἀνωθέυτοις, ὡς ἢ ἰωάννου. i. Quidã ex antiquiorib⁹ aſſerũt hũc librũ à phraſi & lĩgua Ioãnis illi⁹ dilecti eſſe alienũ: alteri cuidã Ioãni adſcribẽtes. At nõ ita res habet, cognominis enĩ ipſi Ioãni Gregorius, inter legitimos eũ libros tãquã Ioãnis reponẽdũ iudicauit. Cõplectitur autẽ hic liber prophetias aut reuelationes plurimas typice & ĩ figura deſcriptas, quarum partim completas, partim complendas reſtare aſſerũt, ſed hoc vni ſpirituum largitori reuelandum relinquimus: nos quãta maxima breuitate poterimus aliorum ſenſa explicabimus.

APOCALYPSIS BEATI IOANNIS APOSTOLI.

ARGVMENTVM Cap. I.

¶ Septem Aſiarũ eccleſiis, ſeptẽ cãdelabrorũ, ſeptémque ſtellarum factam ſibi reuelationem aperit, obiter filium hominis eiúſque aduentum deſcribẽs.

CAP. I.

1. *Apocalypſis Ieſu Chriſti*: Apocalypſis Græcè ἀπὸ τοῦ ἀποκαλύπτειν à reuelãdo, Latinè reuelatio dicitur: hic autẽ Hebręorũ more deeſt τὸ *hæc eſt*, ſcilicet hæc eſt apocalypſis, &c. Apocalypſis autem Ieſu Chriſti quam dedit illi deus *palàm facere*, Græcè δεῖξαι, id eſt, quam illi quatenus homini deus pater communicauit, vt palàm faceret ſiue ĩdicaret ſeruis ſuis, *Quæ oportet fieri citò*: Citò autem fieri dicuntur, quęcũque in hac vita fiunt, etiam ſi multos durant annos: præ enim futura vita quæ nunquam deſinet, breui citóque tranſeunt quæcũque hac in vita fiunt.

CAP. I.

[1] APocalypſis Ieſu A
Chriſti, quam dedit
illi deus, palàm fa-
cere ſeruis ſuis quæ
oportet fieri cito:
[2] & ſignificauit, mittens per ange-
lum ſuum ſeruo ſuo Ioanni, qui teſti
monium perhibuit uerbo dei, & te
ſtimonium Ieſu Chriſto, quæcun-
que uidit. [3] Beatus qui legit & au-

2. *Et ſignificauit*, Græcè καὶ ἐσήμανεν. bona pars exponunt hic ἐσήμανεν pro ſigillauit: mihi tamen videtur ſumi pro indicauit, vt hanc reuelationem Ieſu Chriſto pater dederit, & Ioanni ſeruo ſuo indicarit, mittens ei per angelum ſuum: ſi placet ĩterpretari per ſigillari, ſenſus eſt: & obſignauit miſſam per angelum ſuũ ſeruo ſuo Ioanni. nam quod Gręca habent ἐσήμανεν ἀποστείλας, non mihi rectè vertiſſe videtur Eraſmus τὸ ἀποστείλας, quum miſiſſet mandatum, ſed ἀποστείλας, referri debere ad τὸ ἣν, ἣν ſcilicet ἐσήμανεν ἀποστείλας, id eſt quam obſignauit miſſam ſeruo ſuo Ioanni. *Qui teſtimoniũ perhibuit verbo dei, & teſtimonium Ieſu Chriſti quæcunque vidit:* Græca habent ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ ὅσα τε εἶδε, id eſt, qui teſtimoniũ perhibuit de verbo dei, & de teſtimonio Ieſu Chriſti, & de ijs quæ vidit: quidam Græci codices addunt, καὶ ὅσα ἤκουσε καὶ ἅτινα εἰσὶ καὶ ἅτινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, id eſt, de ijs quæ audiuit, & quæ ſunt, & quæ poſthæc futura ſunt: bene autem de verbo dei teſtimonium perhibuit Ioannes, quando à verbo dei euangelium ſuum exorſus eſt, In principio erat verbum &c. hic autem vnus locus arguit authorem Apocalypſis huius eſſe euangeliſtam Ioannem, quo nemo aperti⁹ de verbo dei teſtimonium perhibuit.

3. *Beatus qui legit & qui audit verba prophetiæ huius*, Græcè eſt pluraliter καὶ οἱ ἀκούοντες, & qui audiunt, quanquam rectè interpres mutauit numerum.

4. *Tempus*

4.*Tempus enim propè eſt*,vel beatitudinis,vel iudicij, in quo reddetur vnicuique à deo iuxta opera ſua : ideo beatus qui legit verbo, audit fide,ſeruat autem facto & opere verba prophetiæ huius.

5.*Ioannes ſeptem eccleſiis quæ ſunt in Aſia*.putant Græca ſcholia ſeptē eccleſiarum nomen vniuerſam ſignificari eccleſiam, cui adaptari hæc prophetia poteſt: quòd ſeptenarius numerus ſit perfectus & completus,ex quo die ſeptimo requieuit deus ab omnibus operibus ſuis.

6. *Gratia vobis & pax ab eo qui eſt,qui erat, & qui venturus eſt*. Græca nullum ſenſum habent, ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, cōplectuntur enim verum ſolœciſmum,à quo non abhorruerunt ſcriptores euangelici,vtpote non adeo curioſi proprietatis verborum & locutionum: ſignificatur autem hoc loco patris æternitas. & quanquam de filio nonnulli locum intelligunt qui venturus ſit in iudicium, non improbant tamē græca ſcholia ſi de patre quis accipiat: quòd omnia in ſe contineat,præſentia,præterita,& futura: maximè quum de ſpiritu ſancto poſtea loquatur,& deinde de Chriſto:non enim mihi videntur ſeptem ſpiritus pro angelis ſumi,quia à nulla creatura gratiam & pacem optare ſolent apoſtoli.*& à ſeptem ſpiritibus qui in conſpectu throni eius ſunt*,id eſt.à ſeptiformi ſpiritu, de quo Eſaias : Et requieſcet ſuper eum ſpiritus domini,ſpiritus ſapientiæ & intellectus,ſpiritus conſilij & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ & pietatis, & replebit eum ſpiritus timoris domini. Hic autem ſpiritus ſubſtantia ſimplex, donis multiplex eſt, in conſpectu throni dei ,id eſt, angelorum & beatorum, qui thronus dei dicuntur, quòd in iis ſedere, habitare, & regnare dicatur deus. *Et à Ieſu Chriſto qui eſt teſtis fidelis*, id eſt, verax quiteſtimonium perhibuit mundo de patre, qui quidem Chriſtus eſt *primogenitus mortuorum*, quia primus ad vitam ſurrexit immortalem, nunquam poſtea moriturus *qui dilexit nos & lauit nos à* peccatis noſtris in ſanguine ſuo. Græca locutio plena eſt hic ſolœciſmorum, nam hic Datiui græci

dit uerba prophetiæ huius. & ſeruat ea quæ in ea ſcripta ſunt.[4] *tempus enim prope eſt.*

B [5] *Ioannes ſeptem eccleſiis quæ ſunt in Aſia,*[6] *gratia uobis & pax ab eo qui eſt, & qui erat, & qui uēturus eſt, & à ſeptē ſpiritibus qui in cōſpectu throni eius ſunt, & à Ieſu Chriſto qui eſt teſtis fidelis: primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo. &*

Colo. 1.c. 1.Co. 15.c. Heb. 9.d.

ci τῷ ἀγαπήσαντι καὶ τῷ λούσαντι non habent quo referantur: neque referri poſſunt, vt putauit Eraſmus, ad id quod præceſsit *qui eſt teſtes fidelis*, ſubaudi, patri ἀγαπήσαντι, & cætera. tum quia græcè deeſt Datiuus patri, tum etiam ſi adeſſet, propter ſequentes Nominatiuos πρωτότοκος καὶ ἄρχων, primogenitus & princeps apte iungi non poſſent: deinde quod ſequitur, *& fecit nos regnum & ſacerdotes deo*, græcè καὶ ἐποίησεν, ſubaudiendus eſt articulus ὅς, ſcilicet, ὅς καὶ ἐποίησεν. pro quo autem interpres habet *regnum*, Eraſmus aſſerit in omnibus græcis præterquam Hiſpanienſibus bibliis, haberi βασιλεῖς, id eſt, reges. tamē Veronenſis codex habet βασιλείαν, id eſt, regnum: & græca ſcholia explicant, fecit nos regnum deo, id eſt, perduxit nos ad regni gloriam:

fecit nos regnum & ſacerdotes deo 1.Pet.
& patri ſuo, ipſi gloria & imperi- 1.d.
um in ſecula ſeculorum. Amen. 1.Io. 1.d.
[7] *Ecce uenit cum nubibus, & uide-*
bit eum omnis oculus, & qui eum Eſai.
pupugerunt. Et plangent ſe ſuper eū 3.c.
omnes tribus terræ. etiam, Amen. Matt.
[8] *Ego ſum α & ω, principium & fi* 24.c.
nis, dicit dominus deus qui eſt, & Iuda 1.c.
qui erat, & qui uēturus eſt omnipo
tens. [9] *Ego Ioānes frater ueſter &* C
particeps in tribulatione, & regno

vel fecit nos regnum deo, quando per fidem ipſius regnat in nobis deus, dicente ipſo, regnum dei intra vos eſt. Fecit etiam nos reges & ſacerdotes, dicente Petro, Vos eſtis genus electum, regale ſacerdotium: non ꝙ omnes ſacerdotum poteſtate ſint præditi, vt ſacramenta conficere poſsint, quemadmodum & veri ſacerdotes, vt putant hæretici: ſed quia ſacrificium laudis quotidie deo Chriſtianos omnes oportet offerre, & iuxta Pauli ſententiam corpora ſua hoſtiam viuam, ſanctam, deo placentem.

7. *Ecce venit cum nubibus*, ſic enim Matthæi 24. Videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli, cum virtute multa & maieſtate. loquitur autem de aduentu dei in iudicium: quod verò ſequitur, *& plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ*, græca habent, κόψονται ἐπ᾽ αὐτὸν, id eſt, & plangent ſuper eum vel propter eum, omnes tribus terræ, *Etiam, amen.* ναὶ: ἀμήν, vtrunq; aduerbiū eſt affirmantis.

8. *Ego ſum α & ω*, quid illud ſignificet, indicant ſequentia, *principiū & finis*, ꝙ hæ duæ literæ aperiunt & claudunt græcum alphabetū.

9. *Ego Ioannes frater veſter, & particeps in tribulatione & regno & patientia in Chriſto Ieſu*. omnium tum aduerſorum tum proſperorum conſortem ſe illis eſſe aſſerit: inter tribulationes autem & patien-

tiam,

tiam,regni,quod fideles ob Chriſtum patientes manet, meminit, conſolandi illos gratia: ego,inquit, fui in inſula quæ appellatur Pathmos,propter verbum dei & teſtimonium Ieſu,id eſt, propter prædicatum Ieſu Chriſti euangelium,relegatus ſum in inſulam Pathmon. Eſt aūt Pathinos exigua inſula in Aegæo mari, vna Sporadū,ad quā Domitiani iuſſu relegatus eſt Ioānes: in qua apocalypſini hanc & vidit & ſcripſit.

& patientia in Chriſto Ieſu, fui in inſula, quæ appellatur Pathmos, ꝓpter uerbum dei & teſtimonium Ieſu. 10 *Fui in ſpiritu in dominica die: & audiui poſt me uocem magnam tanquam tubæ dicētis, Quod uides, ſcribe in libro: & mitte* 11 *ſeptem eccleſiis, quæ ſunt in Aſia, Epheſo, & Smyrnæ, & Pergamo, et Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiceæ. Et conuerſus ſum,* 12 *ut viderē uocem quæ loquebatur mecum.* 13 *Et conuerſus, uidi ſeptem cādelabra aurea: & in medio ſeptem candelabrorum aureo-*
D *rum ſimilem filio hominis, ueſtitum podêre, & præcinctum ad mamillas zona aurea. caput autem eius,*

10. *Fui in ſpiritu.* quod ait, *fui in ſpiritu*, nō negat reuera ſe in Pathmo fuiſſe: ſed fui in ſpiritu, perinde eſt ac ſi dicat, fui in viſione ſpirituali, & viſionem ſpiritualem habui: vt ea quę viderit, non in propriis eſſentiis vidiſſe intelligatur, ſed in ſpecie ſpirituali. Fui, inquā, *die dominica.* hinc cōſtat ſola apoſtolorum auctoritate ſine ſcriptura, imò præter ſcripturæ auctoritatem excluſum ſabbatum & introductā diem dominicā: ne quis putet ea tantum tenenda quæ habētur in ſcripturis.

11. *Septem eccleſiis, Epheſo.* Epheſus vrbs Aſiæ minoris, celeberrimo Dianæ templo illuſtris: *& Smyrnæ.* Smyrna vrbs pariter in Aſia minore. quam Meles fluuius intermeat. *Et Pergamo.* Pergamus clariſsima vrbs eſt Troadis, quā Silenus fluuius intermeat. *& Thyatiræ, & Sardis.* Sardis ſimiliter vrbs magna in Aſiæ minoris Lydia: *& Philadelphiæ.* Philadelphia ciuitas in Myſia regione minoris Aſiæ: *& Laodiceæ.* Laodicea vrbs celebris in Aſia inſignis Lico flumine.

12. *Vt viderem vocem.* quia ſenſus viſus omniū nobiliſsimus eſt, plerunque pro aliis ſenſibus & maximè pro auditu vſurpatur: vndę Exo. 19. Cunctus autem populus videbat vocem, id eſt, audiebat: ita & nunc, vt viderem. i. audirem vel perciperem.

13. *Et conuerſus vidi ſeptem candelabra.* non eſt viſum, in explicatione viſionū

viſionum harum diutius immorari: quòd varij varia pro ſuo ſenſu & captu afferunt. *Septem candelabra* poſtea eſſe dicit ſeptem eccleſias: quæ aurea appellat, ꝑpter inſignem dignitatem eorum qui eccleſiaſtico munere funguntur, auro iure æquiparabilem, *& in medio candelabrorum ſimilem filio hominis*. hunc nonnulli angelum putant, qui in forma Chriſti apparuit Ioanni. mihi videtur Chriſtus ipſe intelligendus, propter id quod ſequitur, ego ſum primus & nouiſsimus, viuus, & fui mortuus. quod autem ait eum ſimilem filio hominis, non negat verè hominem fuiſſe, ſicut neque Paulus ad Philippen. dicens de eo, in ſimilitudinem hominum factus. Vidi ergo ſimilem filio hominis, id eſt, tanquam filium hominis, ſiue hominẽ, id enim hac locutione ſignificant Hebræi. *Veſtitum podere*. ποδήρης autem, eſt tunica talaris ad pedes vſq; demiſſa: quæ etiam ſacerdotalis eſt veſtis, per quã Chriſti notatur ſacerdotium: per poderem autem quidam humanitatẽ qua indutus eſt Chriſtus, intelligunt: & per zonam aureã qua præcinctus eſt, auctoritatem regiam: de qua Dauid: Dominus regnauit, decorem indutus eſt, indutus eſt fortitudinem, & præcinxit ſe. Caput quoque & capilli diuinitatem Chriſti inſinuant canis æternitatis candidantem, de qua Daniel: Antiquus dierum ſedit: nonnulli tamen per caput Chriſti, deum patrem intelligunt. *Oculi tanquam flamma ignis*. Vis eſt diuinæ intelligentiæ omnia & luſtrans & illuminans abſcondita cordis. bene autem tanquam flamma ignis, qui iuſtis quidem luceat, improbos verò incendat. *Et pedes ſimiles aurichalco*. Pedes eius, eccleſiæ fundamenta apoſtolos Gregorius theologus intelligit, qui purgationis igne purgati ſunt ſimiles aurichalco: quia & de auri puritate, & æris robore ac ſoliditate in martyrio participant. *Vox tanquam aquarum multarum*, editam

& capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix. & oculi eius tanquam flamma ignis: & pedes eius ſimiles aurichalco, uelut in camino ardenti. & uox illius tanquam uox aquarum multarum: & habebat in dextera ſua ſtellas ſeptem. & de ore eius gladius utraque parte acutus exibat, & facies eius ſicut ſol lucet in uirtute ſua. Et *cùm uidiſſem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus*. Et *poſuit dexteram ſuam ſuper me, dicens,* Noli *timere: ego ſum primus & nouiſſimus, & uiuus: & fui mortuus.* Et *ecce ſum uiuens in ſecula ſecu* Eſai. 41.b. & 44.a

&

& valde ſonoram vocem ſignificat, quomodo aquæ multæ impetu fluentes, vocem & ſonum edunt multum & magnum. *Et habebat in dextera ſua ſtellas ſeptem*, quæ poſtea exponuntur ſeptẽ angeli, quos in manu dextera, id eſt, in poteſtate ſua habet, ſunt enim ad miniſtratorij ſpiritus ipſius. *Gladius* autem *ex vtraque parte acutus*, verbum dei eſt: de quo ad Epheſios 6. Paulus: Aſſumite gladium ſpiritus, quod eſt verbum dei. bene autem *facies eius ſicut ſol lucet*. Si enim iuſti fulgebunt vt ſtellæ in ſempiternas ęternitates, Danielis. 12. & ſi teſte Chriſto Matthæi 13. Fulgebunt iuſti ſicut ſol, in regno patris eorum: quanto magis fulgebit ille ipſe ſol iuſtitiæ Chriſtus?

14. *Habeo claues mortis & inferni*, id eſt, poteſtatem dimittendi peccata, vel mortis & inferni, id eſt, duplicis mortis, corporis ſcilicet & animæ.

1. *Qui tenet ſeptem ſtellas in dextera ſua*. ſeptem ſtellæ, vt dictum eſt, ſeptem angeli ſunt, ſiue epiſcopi ſeptẽ eccleſiarum, & in eorum perſona reliqui omnes eccleſiarum, quæ ſeptiformi ſpiritu reguntur, epiſcopi: quos in manu ſua tenet dominus, quia eius omnino ſubſunt imperio: in medio autem cãdelabrorum ſeptem, id eſt, eccleſiarum ſeptem ambulat, ſingulorum lumen intuens, quantum luceant, ne forte ſine oleo charitatis, ſine

lorum. & 14 habeo claues mortis & inferni. Scribe ergo quæ uidiſti, & quæ ſunt, & quæ oportet fieri poſt hæc. Sacramentum ſeptem ſtellarum, quas uidiſti in dextera mea, & ſeptem candelabra aurea. ſeptẽ ſtellæ, angeli ſunt, ſeptem eccleſiarum. & candelabra ſeptem: ſeptẽ eccleſiæ ſunt.

ARGVMENTVM Cap. 2.

¶ *Epheſinæ eccleſiæ angelum & epiſcopũ laudat de egregiè factis & odio Nicolaitarũ: de remiſsiõe verò charitatis arguit: laudatur autẽ & confortatur Smyrnẽſis eccleſiæ angelus. Similiter & Pergamenæ eccleſiæ epiſcopus admonetur. Arguitur Thyatirenſis angelus, quòd Iezabel fornicari, & idola colere ſinat, & interim niſi fornicationum & flagitiorum ſuorum pœniteat illis interminatur: omnibus autem perſeuerantibus in virtute, & vincentibus præmia proponit.*

CAPVT II.

A ET *angelo Epheſi eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit* [1] *qui tenet ſeptẽ ſtellas in dextera ſua, qui ambulat in medio ſeptẽ*

fine operibus dilectionis, fumiget fides mortuorũ.

2. *Scio opera tua.* his & ſequẽtibus aliquot ſententiis laudatur Epheſini epiſcopi conuerſatio: poſt id autem quod ſequitur, ſcilicet, *& inueniſti eos mendaces*, græci quidam habent, καὶ ἐβάστασας, id eſt, & tuliſti ſiue pertuliſti: tamen Veronenſia ſcholia non habent neq; in textu neque in ſcholiis: ſed poſt id quod ſequitur, ὑπομονὴν ἔχεις, id eſt, patientiã habes, addunt conformiter ad interpretem καὶ ἐβάστασας διὰ τὸ ὄνομά μου καὶ οὐκ ἐκοπίασας, id eſt, & ſuſtinuiſti vel pertuliſti propter nomẽ meum, & non defeciſti. nam κοπιάζειν græca ſcholia exponũt per ἀποκαρτερεῖν, eſt autem ἀποκαρτερεῖν, eorũ qui cùm aduerſa ferre nequeant, animum deſpondẽtes, laqueo vel inedia vitam finiunt. multa ergo, inquit, pertuliſtis, non autem ob id deſperaſtis & defeciſtis. quidam græci codices habent, διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμηκας. i. propter nomẽ meum laboraſti, ſed non defeciſti.

candelabrorũ aureorũ,[2] *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam: & quòd non potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos qui ſe dicunt apoſtolos eſſe, & non ſunt, & inueniſti eos mendaces: & patientiã habes, & ſuſtinuiſti propter nomẽ meum, & non defeciſti.*[3] *Sed habeo aduerſum te pauca, quòd charitatem tuam primam reliquiſti. Memor eſto itaque unde excideris: & age pœnitentiam, & prima opera fac. ſin autem, ueniam tibi cito, & mouebo candelabrum tuum de loco ſuo, niſi pœnitentiam egeris. Sed* B

3. *Sed habeo aduerſum te pauca.* Græci non habent quid reſpondeat τῷ pauca, id autem aduerſum te habeo, quòd charitatem tuam primam reliquiſti: hanc autem charitatem primam, græca ſcholia exponunt inſignem charitatis affectum erga proximos, à qua exciderat. Vnde quod ſequitur, *prima opera fac*, intelligendum eſt de recuperanda prima illa & inſigni charitate. *Sin autem, veniam tibi cito*, pro ſin autem græcè eſt εἰ δὲ μή, id eſt, ſin minus, hoc eſt, niſi pœnitentiam egeris. *veniam* autem hoc loco non dicit motum dei localem, ſed affectionem tãquam hominis ad vltionem venientis. *Et mouebo candelabrum tuum de loco ſuo.* candelabrum, id eſt, eccleſiã tuam: moueri autem eccleſiam de loco ſuo, græca ſcholia explicant diuina gratia ſpoliari. quidam hoc loco interpretantur tranſlationem primatus græcæ eccleſiæ ab Epheſina in Conſtantinopolitanam eccleſiam prædici ab apoſtolo.

4. Odiſti

4. *Odiſti facta Nicolaitarum.* Nicolaitæ hæretici ſunt à Nicolao Hieroſolymitanæ eccleſiæ diacono ſic appellati, qui cum Stephano & cæteris ordinatus eſt diaconus: is vxore relicta & omnibus pmiſſa, promiſcuas introduxit nuptias.

5. *De ligno vitæ quod eſt in me dio paradiſi dei mei.* lignum vitæ ſapientia patris eſt, vnigenitus dei filius, de quo Salomon Prouerbiorum 3. Beatus homo qui inuenit ſapientiam: lignum vitæ eſt iis qui apprehenderint eam. de hoc vitæli ligno perpetuo edet, qui ſpirituale aduerſus dæmones bellum vicerit.

hoc habes, quia [4] *odiſti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſiis, Vincenti dabo edere* [5] *de ligno uitæ, quod eſt in paradiſo dei mei. Et angelo Smyrnæ eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit primus & nouiſſimus, qui fuit mortuus, & uiuit,* C [6] *Scio tribulationem tuam & paupertatem tuam, ſed diues es: & blaſphemaris ab his qui ſe dicunt Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed ſunt ſynagôga ſathanæ. Nihil horum timeas quæ paſſurus es. Ecce miſſurus eſt diabolus aliquos ex uobis in carcerem, ut tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. Eſto fidelis uſque ad mortē: & dabo tibi coronam uitæ. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſiis,*

6. *Scio tribulationem tuam.* Græci habent οἶδά σου τὰ ἔργα. i. noui opa tua, & tribulationē & paupertatē, quas mei nominis gratia ſuſtines: ab infidelibus afflictatus. *Sed diues es,* theſaurū ſpiritualem habens in corde: Chriſtum ſcilicet. *Et blaſphemaris.* pro blaſphemaris, græca habent καὶ τὴν βλασφημίαν, & refertur ad οἶδα, id eſt, noui opera tua & blaſphemiam ab iis qui ſe dicūt Iudæos eſſe & non ſunt, ſed ſunt ſynagoga ſathanæ, blaſphemiam ſcilicet qua te illi afficiunt: bene autem ait de phariſæis & non credentibus Iudæis, qui ſe dicunt Iudæos, & non ſunt. Non enim qui manifeſto in carne, Iudæus eſt, ſed abſconditus cordis homo, qui verè Chriſtum confitetur. Dicunt autem & non ſunt, quia confitentur ſe noſſe deum, factis autem negant. *Habebis tribulationem diebus decem.* Qui ſunt decem hi dies, ignorare me fateor: quidam totum tempus vitæ ſignificari intelligunt, quòd numerus denarius omnes ſimplices numeros contineat: quidam decem eccleſiæ perſecutiones à Nerone vſque ad Diocletianum.

7. *Qui vicerit non lædetur à morte ſecunda.* mors ſecunda, mors animæ eſt, quoniam priori morti paſsim boni ſubiacent ac mali.

8. *Qui habet romphæam vtraque parte acutam.* Romphæa ſeu gladius anceps vtrinq; ſcindens, ille eſt de quo ad Hebr. 4. viuus eſt enim ſermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſq; ad diuiſionem animæ & ſpiritus.

7 Qui uicerit, non lædetur à morte ſecũda. Et angelo Pergami eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit 8 qui habet romphæam utraque parte acutã, 9 Scio ubi habitas; ubi ſedes eſt ſathanæ: 10 & tenes nomẽ meũ, & nõ negaſti fidem meã. Et in diebus illis Antipas teſtis meus fidelis: qui occiſus eſt apud uos, ubi ſathanas habitat. 11 Sed habeo aduerſus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinam Balaã, qui docebat Balac mittere ſcã- dalũ corã filiis Iſrael, edere & for

D

Nũe. 24.c.

9. *Scio vbi habitas.* Græci habent. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, id eſt, ſcio opera tua, & vbi habitas, *vbi eſt ſedes ſathanæ.* ſedẽ aũt, ſiue vt Græci habent, thronum ſathanæ vocat Pergamenſem vrbẽ, idolorũ cultricẽ.

10. *Et tenes nomen meum, & non negaſti fidem meam.* Tenere nomen dei, & non negare fidem ipſius idem eſſe puto. Quod verò ſequitur, *Et in diebus illis Antipas teſtis meus, &c.* græca exẽplaria hoc loco variant, Germanica exemplaria habent, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐμαῖς, Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, id eſt, & in diebus meis Antipas teſtis meus, &c. ſed hoc modo quum deſit verbum reſpondens τῷ Ἀντίπας, non videtur commoda lectio. Scholia Veronenſia verã & germanam perfectiq; ſenſus lectionẽ habent, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν. q̃q̃ ὃς hic παρέλκον eſſe puto, & tunc ſenſus eſſet repetendo præcedentia: Et non negaſti fidẽ meã etiã in diebus illis, in quibus Antipas teſtis meus fidelis occiſus eſt. Retinere enim Chriſti fidem ipſo etiam afflictionum tempore heroicæ virtutis eſt functio: huius Antipæ martyriũ adhuc ſeruari græca ſcholia aiũt: cuius tãta fuit in euãgelio cõſtãtia vt etiã ſe explorantib⁹ multa animi fiducia verbũ dei loqueretur.

11. *Sed habeo aduerſum te pauca.* vide quãta oportet diligẽtia vigilare eccleſiarũ paſtores & epiſcopos: quãdo populi errata epiſcopo tribuit Chriſtus: quũ enim dixiſſet, habeo aduerſum te pauca, ſubdidit tantum aliorum errata, dicens: *Quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere ſcandalum corã filiis Iſrael.* ſcandalũ quod docuit Balaam regem Balac mittere corãm Iſraëlitis eſt, ꝙ

teſte

teſte Ioſepho, vt recitát græca ſcholia, conſilio Balaam rex Balac Iſraëlitis ad fornicandum mulieres obtulit. qui etiam docuit, inquit, filios Iſrael *edere*, Græci addunt εἰδωλόθυτα, id eſt, ſacrificiis im molata, ſiue immolatitias idolorum carnes: aſſerit enim Ioſephus per eam laſciuiam huc adductos Iſraelitas, vt oblata Belphegor ſacrificia comederent, quique docebat Iſraelem fornicari, ſicut habes planè, & de præcedentibus vitiis Iſraelitarũ, numerorum 4. cap.

12. *Ita & tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum*, Tenẽtes doctrinam Balaã & doctrinã Nicolaitarum idem ſunt: quia, vt aiunt græca ſcholia, Epiphanius Cypri epiſcopus non veritus Nicolaitarum lutulentiam palàm facere, & fornicationẽ eos conceſsiſſe, & idolothyta pmiſcuè pmiſiſſe aſſerit.

nicari:[12] *ita habes & tu tenẽtes doctrinam Nicolaitarũ ſimiliter. pœnitentiam age. ſi quo minus: ueniam tibi cito, & pugnabo cũ illis in gla-*
E *dio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſiis:*
[13] *uincenti dabo manna abſconditum, & dabo illi calculum candidum: & in calculo nomen nouum ſcriptũ, quod nemo ſcit, niſi qui accipit. Et angelo Thyatiræ eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit filius dei, qui ha-*

quũ verò dixiſſet, ita & habes tenentes doctrinã Nicolaitarũ, græca Germanica addunt ὁ μισῶ, id eſt, quod odi: Veronenſis codex addit, ὁμοίως, id eſt, ſimiliter: vt dicas ſimiliter cum Balaamitis, atque ita exponunt: & videtur germanior eſſe ſenſus, & ita legit interpres: nam quod ſequitur, *Similiter pœnitentiam age*, τὸ *ſimiliter* iungi debet cum præcedentibus, ita & tu habes tenentes doctrinam ſimiliter, ſcilicet cum Balaam vt doctrina Nicolaitarum & doctrina Balaam ſimiles ſint. Quis enim ſenſus eſſet ſimiliter pœnitentiam age, cùm de pœnitentia ne verbum quidem præceſſerit? Initium ergo ſententiæ eſt, Pœnitentiam age. *Si quo minus, veniam tibi cito.* pro ſi quo minus græcè eſt, εἰ δὲ μή, quod ſignificat ſin autem, vel ſin minus: quomodo vertiſſe puto interpretem, & librarij vicio poſitum ſi quo minus: ſenſus autem eſt, Pœnitentiam age, alioqui veniam tibi cito: vide autem rurſus vt peccata populi epiſcopo tribuit: Veniam tibi, id eſt, ad te perdendum propter negligentiam, & ne ſe impunes fore putent hæretici, ſubdit: Et pugnabo cum illis gladio oris mei, id eſt, ſermone meo. Solum enim dei verbum ſufficit ad omnes impios perdendos.

13. *Vincenti dabo manna abſconditum.* hic per manna τροπικῶς, panis

vitæ ad nos de cælo adlatus eſt intelligendus, qui vitam dat mundo: nimirum Ieſus Chriſtus: qui vincenti mundum, carnem, & diabolum, à deo promittitur. Pro eo autem quod interpres habet, dabo manna, Græci addunt φαγεῖν, id eſt, comedere de manna abſcondito, pro impuris Balaamitarum & Nicolaïtarum idolorum ci bis. *Et dabo illi calculum candidum.* hunc Beda interpretatur, nec ineptè, corpus glorificatum, quādoquidem in reſurrectione Chriſtus reformabit corpus humilitatis noſtræ, configuratū corpori claritatis ſuę. Qui autē perſeuerauerit in finem & vicerit, vero manna Chriſto fruetur, & calculum corporis ſui candidum aſſequetur. *& in calculo nomen nouum ſcriptum quod nemo ſcit niſi qui accipit.* nomen iſtud nomen eſt filiorum dei, quod nemo ſcit quantæ dignitatis ſcit ac virtutis, niſi qui accepit & qui filius dei factus eſt.

14. *Oculos tanquam flammam ignis.* de hoc loco vide cap. primo, numero 13.

bet [14] *oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius ſimiles aurichalco. Noui opera tua, & fidem, & charitatem tuam, & miniſterium, & patientiam tuam, & opera tua nouiſſima plura prioribus. Sed habeo aduerſus te pauca:* [15] *quia* F *permittis mulierem Hiezabel, quæ ſe dicit prophetam, docere, et ſeducere ſeruos meos, fornicari, & mā-ducare de idolothytis. Et dedi illi tēpus ut pœnitentiam ageret, & non uult pœnitere à fornicatione ſua. Ecce ego mitto eam in lectum. & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, niſi pœnitentiam ab operibus ſuis egerint: & filios eius interficiam in morte, & ſcient om-*

15. *Quia permittis mulierem Iezabel, &c.* hanc Iezabel quidam putant hæreticam quandam fuiſſe mulierem ſic appellatam: quidam ſynagogam vniuerſam pſeudapoſtolorum: græca ſcholia hæreſim Nicolaïtarū: tropicę Iezabelis nomine impiæ mulieris, de qua 3. Regum 22. ſignificari putant, quæ verè dei ſeruos ſeducebat & fornicari docebat, ac idolothyta manducare. fornicationem autē & cor poralem & ſpiritualem, ſcilicet ipſam à domino deo defectionē intelligere poſſumus. bene autem de tropica Iezabel ait, quæ ſe dicit eſſe prophetē. ꝓpriū eſt enim hæreticorū ipſi ſibi ſpiritū dei vendicare, & prophetiā ſacrarumq; literarū cognitionē. De hac Iezabel ait: *Ecce ego mitto eā in lectū.* In lectū græca ſcholia explicant ἀῤῥωςίαν. i. in infirmitatē, hoc eſt, talē ei ęgrotationē immittā, vt iacere in lecto

in lecto cogatur: *& qui mœchantur cum ea*.i. cooperatores illius, & qui in doctrinã eius & flagitia nomen dederunt, tribulatione affi- ciã,niſi pœnitẽtiam egerint: & filios eius,qui ſcilicet iniquitate ſpi ritualiter matrẽ ſuã referunt,interficiam in morte.i.morte interfi- ciam. *& ſcient omnes eccleſiæ quia ego ſum ſcrutans corda & renes*.i. in- teriores hominũ cogitationes penetrans & intelligẽs. *& dabo vnicuiq; veſtrumſecundum opera ſua.* hinc manifeſtum eſt,operib⁹ mercedem reddi, vel ſupplicium. 16. *Quicunq; non habent doctrinam hãc*.i.quicũq; Iezabelis tropicę doctrinã nõ ſequũt. 17. *Et qui non cognouerunt altitudines ſathanæ*,ſiue profunditates,græcè τὰ βαθέα, Latini eñ & altũ & latitudines ipſam etiã profunditatẽ appellant. profunditates autẽ ſathanæ,ſi ita vertere lubet, immenſum pelagus flagitiorũ poſſumus intelligere, de

Hier. 17.b. *nes eccleſiæ, quia ego ſum ſcrutans renes et corda, & dabo unicuiq; ueſtrũ ſecundũ opera ſua. Vobis autẽ*

G *dico & cæteris qui Thyatiræ eſtis,* [16] *Quicunq; non habẽt doctrinam hanc,* [17] *& qui non cognouerũt altitudines ſathanæ, quẽadmodũ dicũt: non mittã ſuper uos aliud pondus. tamen id quod habetis, tenete donec ueniã. Et qui uicerit & cuſtodierit uſq; in finẽ opa mea: dabo illi poteſtatẽ ſuper gẽtes, & reget eas*

Pſal. 2.c. *in uirga ferrea, & tanq̃ uas figuli confringentur, ſicut & ego accepi*

quo ſcriptura: Peccator quum in profundum malorum venerit,cõtemnit. Altitudines autem ſathanæ,elatam eius ſuperbiam qua deo ſimilis eſſe voluit,intelligemus: quod autem ſequitur, *Quemadmodum dicunt*,græcè ὡς λέγουσι,ſic intelligendum eſt: qui non cognouerunt altitudines & profunditates ſathanæ (vt appellant) iis ergo inquit,vobis ſcilicet.i.ſuper vos, *non mittam aliud pondus*, quidã explicant,non mittam aliud pondus,id eſt,non nouo iudicio nouoq; ſupplicio vos onerabo,qui hæreticos toleratis per metum magis quàm per conſenſum: per infirmitatem magis q̃ malitiam : ſatis eſt enim quòd hoc hæreticorum vos perſequentiũ onere grauamini. *Veruntamen quod habetis tenete donec veniam*,id eſt,quam quiſque fidem accepit,eam retineat vſque ad aduentum meum in iudicium particulare per mortem. Quidam exponunt,non mittam ſuper vos aliud pondus,non permittam vos tentari ſupra id quod poteſtis: alij non rurſum nouo legis onere,vt pſeudoapoſtoli conantur, vos onerabo: ſed quam accepiſtis doctrinam,ſeruate vſque in finem,id enim ſignificat donec veniam.

18. *Dabo illi ſtellam matutinam.* ſtellam matutinam vel Chriſtum, vel rerum diuinarum claram intelligentiam poſſumus accipere, quam luciferum Petrus vocans ait, Cui bene facitis attendentes quaſi lucernę lucenti in loco caliginoſo, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris.

à patre meo: & [18] dabo illi ſtellam matutinam. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſiis.

ARGVMENT. CAP. 3.

¶ *Admonentur ſui officij Sardorum, Philadelphiorũ, & Laodicentium epiſcopi.*

CAPVT III.

A

ET angelo eccleſiæ Sardis, ſcribe, hæc dicit [1] qui habet ſeptem ſpiritus dei, et ſeptem ſtellas, Scio opera tua, quia [2] nomen habes quòd uiuas & mortuus es, Eſto uigilãs, & cõfirma cætera quæ moritura erãt. Non enim inueni opera tua plena coram deo meo. In mẽte ergo habe, qualiter acceperis & audieris: & ſerua, & pœnitentiã age. Si ergo nõ uigilaueris: ueniam ad te tanquam fur, & neſcies qua hora ueniã ad te. [3] Sed habes pauca nomina in Sardis, qui nõ inquinauerũt ueſtimẽta ſua: &

Infra 16. c. 1. th. 5. a. 2. Pe. 3. c.

1. *Qui habet ſeptem ſpiritus dei & ſeptem ſtellas.* ſeptẽ ſtellas in fine capitis primi dixit Ioannes eſſe ſeptem angelos: & eoſdem nũc vocat ſeptẽ ſpiritus: ij enim ſunt de quibus ſcriptum eſt, Quí facit angelos ſuos ſpiritus: ſed ſpiritus naturę nomẽ eſt angelus officij: ſunt qui ſeptem ſpiritus interpretẽtur ſeptem ſeptiformis ſpiritus dona, quæ in manu ſua deus habet, diuidens ea ſingulis prout vult, & ſeptẽ angelos ſeptẽ eccleſiarũ epiſcopos.

2. *Nomen habes quod viuas.* i. cęteris viuus per fidẽ quã ꝓfiteris, *& mortuus es,* quia cõgruẽtia fidei opera nõ facis, fides autẽ ſine operibus mortua eſt in ſemetipſa, mortuũ autẽ dicit propter negligẽtiã vigilandi circa ſubditos, vnde ait: Eſto vigilãs & cõfirma cætera quæ moritura erãt: morientur enim niſi in fide illos cõfirmaueris. *Non enim inueni opera tua plena.* i. perfecta corã deo meo. nõ enim ſatis eſt epiſcopo, ſtudioſam vitã agere, niſi diligentẽ ſuorũ etiã curã gerat. *In mente ergo habe.* i. memor eſto, græcè enim eſt μνημόνευε, qualiter acceperis & audieris. i. memor eſto traditionũ apoſtolicarũ, & ſerua ſicuti accepiſti, niſi ergo vigilaueris, *veniam ad te tanquam fur.* i. de improuiſo téque nec opinante.

3. *Sed habes pauca nomina.* i. paucos homines in Sardis *qui non inquinauerũt veſtimenta ſua.* i. corpora ſua, corpus enim animæ tegmẽtum & tan-

& tanquã veſtis eſt.ſunt qui putẽt dici pauca nomina,ꝙ paucos illos vel de nomine nouerit.*& ambulabũt*,inquit,*mecum in albis* .i. in cãdore innocẽtiæ & puritatis ſuæ.vel in albis.i.in cãdore glorificati & clarificati corporis,vnde & ſubdit: Qui vicerit ſic veſtietur veſtimẽtis albis.vbi pro ſic,græca que nũc extant habẽt non οὕτως.i.

ambulabũt mecum in albis,quia digni ſunt.Qui uicerit,ſic ueſtietur ueſtimentis albis , & non delebo nomen eius de libro uitæ : & confitebor nomen eius coram patre meo, & corã angelis eius.Qui habet au-
B *rem,audiat quid ſpiritus dicat ecclesiis.Et angelo Philadelphiæ eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit ſanctus & uerus,*[4] *qui habet clauem Dauid: qui*
Eſa. *aperit & nemo claudit: claudit &*
12. f. *nemo aperit. Scio opera tua .*[5] *Ecce*
Iob. *dedi coram te oſtium apertũ quod*
12. b. *nemo poteſt claudere : quia modicã habes uirtutem, & ſeruaſti uerbum meum & non negaſti nomen meum.*[6] *Ecce dabo de ſynagoga ſathanæ,qui dicunt ſe Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed mentiuntur . Ecce fa-*

ſic,ſed οὗτος,id eſt hic·qui vicerit hic veſtietur veſtimẽtis albis : qa q mũdũ vicerit ac diabolũ,nec cãdidam innocentiæ veſtẽ in baptiſmo acceptam inquinauerit,alba gloriꝫ & immortalitatis ſto la etiã corpore ipſo veſtiet̃.

4. *Qui habet clauem Dauid.* græca ſcholia indicãt in nõnullis exẽplaribus pro τοῦ δαυὶδ.i.Dauid,habere, τοῦ ἅδου .i.inferi.qui ſenſus etiã commodus eſt.Clauẽ autẽ Dauid,regiã poteſtatem & auctoritatẽ quidã interpretãtur : alij facultatẽ ſcripturas aperiẽdi & explicãdi,de quibus bene ait claudit & nemo aperit,& cõtrà:quia niſi illũ ſigillatũ diuinarũ intelligẽtiarũ librũ ipſe aperiat, nemo intelliget:cõtra cui ille aperuerit, facile omnia intelliget. græca ſcholia quæ clauẽ Dauid poteſtatẽ regiã interpretãtur,aiunt aperire ſumi pro iuſtificare: claudere pro condemnare.

5. *Ecce dedi corã te oſtium apertum.* Quidã oſtiũ apertũ,ianuæ regni cæleſtis apertionẽ per Chriſtũ factã intelligũt:quod verò ait,dedi corã te,perinde eſt ac ſi dicat,dedi tibi oſtiũ apertũ,vel aperui tibi oſtiũ.alij hoc oſtiũ apertũ ſacræ ſcripturæ intelligentiã exponunt: quod nemo inquit poteſt claudere tibi,*quia modicam habes virtutẽ, & ſeruaſti uerbum meum , & non negaſti nomen meum*, id eſt,quia quãtulacunque virtute præditus es , verbum tamen meum ſeruaſti,neque me negaſti.

6. *Ecce dabo de ſynagoga ſathanæ.*græci pro δῶσω,quod interpres le-

 git,id

git,id eſt dabo,habent δίδωμι,id eſt,do ex ſynagoga ſathanæ,quaſi dicat extraho à ſynagoga ſathanæ qui nunc ſe dicunt Iudæos & non ſunt, ſed mentiuntur ſe Iudæos eſſe veros:nam verus Iudæus ille non eſt qui de proſapia ortus eſt Abrahæ,ſed qui Deũ confitetur & Chriſtum:auferã ergo ex ſynagoga ſathanæ de illis, *& faciã illos vt veniant,& adorent ante pedes tuos*, ad me ſcilicet, meq́; corã pedibus tuis adorent, & cognoſcant quia dilexi te : vt enim ait Paulus: Quũ venerit plenitudo gẽtium,tunc omnis Iſrael ſaluus fiet.

ciam illos, ut ueniant, & adorent ante pedes tuos: & ſcient,quia ego dilexi te. 7 *quoniam ſeruaſti uerbũ patientiæ meæ, & ego ſeruabo te ab hora tentationis,quæ uẽtura eſt in orbem uniuerſum tentare habitantes in terra. Ecce uenio cito:tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuã.* 8 *Qui uicerit,faciam illum columnam in templo Dei mei, & foras non egredietur amplius: & ſcribã ſuper eũ nomen Dei mei,* C

7. *Quoniam ſeruaſti verbũ patientiæ meæ*, id eſt, verbum propter quod aſſerẽdum & prædicãdum paſſus ſum, *& ego ſeruabo te ab hora tentationis*,ſiue hæreſum ſiue perſecutionũ ab infidelibus imperatoribus,ſiue antichriſti: vt nomine Thyatirenſis epiſcopi vniuerſam alloquatur eccleſiam: ne verò audito tentationis verbo animum deſpondeãt,ſubdit: *Ecce venio cito*, nimirum auxilio tibi futurus. Interim verò *tene quod habes*.i.fidem tuã conſtãter ſerua, vt nemo accipiat coronã gloriæ ac mercedis tuæ.

8. *Qui vicerit mundum & diabolum,faciam illum columnam* .i. confirmabo illum & fortem faciẽ *in tẽplo dei mei* .i. vel in eccleſia militãte,vel etiã in eccleſia triũphãte : *& foras nõ egredietur amplius*, ſi de eccleſia militãte præcedens locus intelligatur,nunquam inde egredietur,quia qui ſic victor euaſit ſuperior mũdo & diabolo, nunquã ab eccleſiæ fide recedet, firmatus & fundatus ſupra firmã petram, imò eccleſiæ ipſius columna factus : nã columnæ eccleſiarum ſunt boni & fideles epiſcopi,ſi de eccleſia triũphãte locus præcedẽs intelligatur,multo minus à gloria in qua perpetuum ſtabilietur egredietur. *Et ſcribam ſuper eũ nomen dei mei,& nomen ciuitatis dei mei nouæ Hieruſalem,quæ deſcẽdit de cælo à deo meo,& nomen meũ nouum*.græca ſcholia nomen dei patris,nomen nouæ Hieruſalẽ,& nomen filij pro eodẽ vſurpãt,pro dei,ſcilicet gloria & celebri cognitione:ſicut in illo Dauid: Quã admirabile eſt nomẽ.i.gloria tua & celebris fa-

ma

ma tua in vniuerſa terra,glorioſum enim &'celebrē ὀνομαςὸν,grę-ci nominãt ἀπὸ τοῦ ὀνόματος.i.à nomine. Explicãt etiã græca ſcholia,*Scribam ſuper eum nomen dei mei*,vt ſanctus,bonus,& iuſtus dicatur,ſicut & deus dicitur:*& nomen ciuitatis noua* Hieruſalē *de cælo deſcendentis*,vt dicatur templũ & tabernaculum dei ſicut & illa,*& nomen meum nouum.* vt filij dei ſint & dicantur,quemadmodum & ego.nomen autē filij dei, quod Chriſtus ſecundum naturã humanã habet, nouum eſt omni homini, quod nemo vnquã verè habuit ante Chriſti incarnationē: aut certe non niſi per eius incarnationem.

& nomen ciuitatis Dei *mei nouæ* Hieruſalē *, quæ deſcendit de cælo à deo meo,& nomē meũ nouum.Qui habet aurē,audiat quid ſpiritus dicat eccleſiis.* Et *angelo* Laodiceæ *eccleſiæ ſcribe,hæc dicit: Amen teſtis fidelis,& uerus,*[9] *qui eſt principiũ creaturæ dei.Scio opera tua,*[10] *quòd neq, frigidus es,neq; calidus.utinã frigidus eſſes aut calidus:*[11] *ſed quia tepidus es,& nec frigidus nec calidus incipiã te euomere ex ore meo.*

9. *Qui eſt principium creaturæ dei*. principium & græcè ἀρχὴ dicitur origo rei alicuius:itaque Chriſtus principium eſt creaturarũ Dei, quia per ipſum omnia pater cōdidit,græci ſumũt ἀρχὴν ἀντὶ τῆς βασιλείας.i.pro principatu,ꝙ principetur Chriſtus omnibus creaturis & dominetur.

10. *Quod neque frigidus es neque calidus*,ſiue feruidus(id enim ſignificat propriè græcum ζεςός.)frigidus dicitur,qui ſpiritus ſancti gratia & illuminatione planè deſtitutus eſt: Feruidus qui ſpiritu feruet,ſicut Paulus ait Roma.12.ſpiritu feruentes.Tepidus autem dicitur,qui ſpiritus ſancti quidem gratiã habet,ſed rerum ſecularium cura & ſtudio illã ſinit emori & extingui.vnde Paulus ait, Spiritũ nolite extinguere : vel frigidus qui ignem fidei planè non habet, Feruidus qui inſignem fidem habet, tepidus,qui fidem quã habet profiteri vbi eſt opus nō audet.Vtinã autē,inquit,frigidus eſſes aut calidus, non quòd velit eſſe frigidum, ſed quòd præſtat, aut minus malum eſt, frigidum fuiſſe, quam neceſsitatis tempore tepidum ſe præbere: quia ſeruus ſciens voluntatem domini ſui & non faciens, vapulabit plagis pluribus.

11. *Sed quia tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo.* ſumpta metaphora à medicis, qui quum cibum crudum & incoctum auferre volunt ab ægroti ſtomacho, aquam illi tepidam potandam præbent, quòd nauſeam illa pariat, & ad vomitum prouocet:ita, inquit,

quit, quia tepidus es ac mihi nauſeam paris *incipiam te euomere ex ore meo*. i. vt græca ſcholia explicant, procul à familiaritate & amicitia mea abiicere, *quia dicis diues ſum, &c.* falſo ſe diuitem putabat ſola fide inſtructus, quum bonis operibus ſpiritualibus quæ verę ſunt diuitiæ, planè indigeret, cæcúſque eſſet, non animaduertens, in quibus ambulabat, peccati vias & ſemitas, *& nudus*, id eſt, bonis omnino operibus ſpoliatus.

12. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum*. græci addunt ἐκ πυρὸς, id eſt ex igni, aurum autem ignitum quidã non malè intelligunt feruorem charitatis preſſurarum flamma tanquam igni probatum, quẽ emere iubet à ſe precio piæ confeſsionis, & iugi memoria propriæ fragilitatis. eme ergo huiuſmodi aurum, vt locuples fias, *Et veſtimentis albis induaris*. i. cãdore innocentiæ vt non appareat confuſio & turpitudo nuditatis tuæ: nudus eſt enim, vtcũque fidem iactet. qui bonis operibus non eſt ornatus: Hæc autem illi facere ſuadet aduerſus paupertatem & nuditatem ſuã.

quia dicis, Diues ſum, & locupletatus, & nullius egeo: & neſcis quia tu es miſer, & miſerabilis, & pauper & cæcus, & nudus. 12 *Suadeo tibi emere à me aurum ignitũ probatum, ut locuples fias: & ueſtimẽtis albis induaris, ut non appareat confuſio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos ut uideas. Ego quos amo, arguo & caſtigo.* 13 *Aemulare ergo & pœnitentiam age. Ecce ſto ad oſtium & pulſo. ſi quis audierit uocem meam, & aperuerit mihi ianuam: intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipſe mecũ. Qui uicerit, dabo ei ſedere mecum in throno meo, ſicut & ego uici: & conſedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurem, audiat quid* D

Prou. 3.b. Heb. 12.b.

aduerſus cecitatem autem, *& collyrio inunge oculos tuos, vt videas.* Collyrium medicamentum eſt aduerſus lippitudinem oculorum, græca hoc loco variant. Germanica habent καὶ κολλύριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς. Veronenſis codex habet, καὶ κολλύριον, ἵνα ἐγχρίσῃ τοὺς ὀφθαλμούς σου. id eſt, & collyrium, ſubaudi, eme ex me, vt inungas oculos tuos & videas. Verum autem collyrium eſt propriæ fragi'itatis agnitio, ſuíque abiectio & humiliatio: qui enim in ſe tanquam ex ſe boni nihil videt atque agnoſcit, is ſtatim viſum quem per ſuperbiam perdiderat recuperauit.

13. *Aemulare*. gręcè ζήλωσον. i. arde zelo boni: quaſi di.ne ſis tepidus

ſed

ſed zelo feruens & pœnitentiam age:quia ſi zelo boni meique deſyderio ferueas,ecce ego præſtò ad cordis tui hoſtium pulſo: quòd ſi quis mihi aperuerit,intrabo & cœnabo cum illo:& ipſe mecum. i.totum me illi familiariter permittam, & *Qui vicerit,dabo illi mecũ ſedere in throno meo,*id eſt, participem illum faciã regni patris mei,

ſpiritus dicat eccleſiis.

ARGVMENTVM. *Cap.4.*

¶*Deſcribitur ſedens in throno, ſedéſque ipſius cum vigintiquatuor ſenioribus deũ adorantibus, ſimiliter & oculata quatuor animalia deum laudantia.*

CAP. IIII.

A *POſt hæc uidi: & [1] ecce oſtium apertum in cælo, & uox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecũ, dicens: Aſcende huc, & oſtendã tibi quæ oportet fieri cito. [2] Poſthæc, ſtatim fui ĩ ſpiritu.* Et ecce *ſedes poſita erat in cælo, & ſupra ſedem ſedens.* [3] Et *q̃ ſedebat: ſimilis erat aſpe*

ſicut me iuxta humanitatem participem fecit, quia vici mundum & mundi principem.

1.E*cce oſtium apertum in cælo.* Oſtium in cælo apertũ Rupertus interpretatur apertã per Chriſtum regni cæleſtis ianuam: q̃q̃ ſimplicius eſt ſi intelligamus quòd Ioãni in viſione cælum patuerit,vnde tãquam aperto oſtio intus poſita videret.

2.*Poſt hæc ſtatim fui in ſpiritu.* ĩ.in ſpirituali viſione,non enim reuera in natura in qua parebant huiuſmodi res,veræ erant: ſed tales ſpirituali viſione illi videbantur. neque enim vlla in cælo corporalia ſedilia,nulli leones, aut boues,aut aquilæ,E*t ecce ſedes poſita erat in cælo.* Sedes à Græcis explicatur ſanctorum congregatio in deo quieſcentium,in quibus etiam ſedere & habitare deus dicitur.

3.E*t qui ſedebat ſimilis erat:* Hic pater deſcribitur non humanis mẽbris & lineamentis vt paulò ante filius: ſed preciosis lapidibus naturã eius figurãtibus,aſſimilatur.*Similis ergo erat aſpectu lapidis iaſpidis.* Iaſpis autẽ viridis coloris ſemper virentem & fœcundã,vitámq; hominibus largientẽ,patris naturam ſignificat, vt dicũt Greca ſcholia. Sardi⁹ autẽ lapis cũ ignei ſit coloris,honorẽ dei iudiciorũ ſignificat. Sardiũ autẽ lapidẽ dicũt nõ mõ feris & mõſtris horribile eſſe,ſed valere aduerſus morbos in corpore. Epiphani⁹ Cypri aſſerit valere aduerſ⁹ tumores & ĩflatiões ſimiliter & ad illinẽdas ex ferro

plagas:

plagas: in quo etiam natura dei patris indicatur qui feris & ſuperbis hominibus terrori eſſe ſolet, imbecillibus autem & humilibus ſaluti. Quum autem iaſpis aquei, ſardius ignei ſit coloris, dei patris inde potentiam ſignificari quidam aiunt, qui ſicut olim per aquam mundum, ita & demum per ignem iudicabit: vt qui in ſua ſubſtantia nobis aſpectabilis nō eſt, intelligatur q̃ fortis ſit & zelotes.

ctui lapidis iaſpidis, & ſardinis,
4 *& iris erat in circũitu ſedis, ſimilis uiſionis ſmaragdinæ,* 5 *Et in circũitu ſedis ſedilia uigintiquatuor, & ſupra thronos uigintiquatuor ſeniores ſedentes circumamicti ueſtimentis albis, & in capitibus ſuis coronæ aureæ.* 6 *Et de throno procedebant fulgura, & uoces, & tonitrua, & ſeptem lampades ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem* B

4. *Et iris in circuitu eius ſimilis viſioni ſmaragdinæ*, ſiue aſpectui ſmaragdino, nā Græcè eſtὸρδου. Iris propitiationis eſt ſignū, dicēte domino ad Noe, Ponam arcum meū in nubibus cæli & recordabor fœderis mei quod pepigi tecum. Iris ergo in circuitu ſedis, ſedentis in throno dei, miſericordia dei eſt cunctis eam quęrentibus in aduentu redemptoris præparata, quæ vſque per circuitum mundi cū magno prædicationis euangelicæ præconio iudicium præcurrit. Iris ergo ſimilis eſt viſioni ſmaragdinæ, quia miſericordia ſeniū noſtrum in pulchritudinem reformabit viriditatis æternæ. Hæc Rupertus. Certè nihil ſmaragdo viridius: bene autem iridi miſericordia æquiparatur, quia ſicut diuerſicolor eſt iris, ita diuerſa diuinæ miſericordiæ dona & munera. C

5. *Et in circuitu ſedis, &c.* ſedilia 24. iudiciariam ſanctorum poteſtatem ſignificant, qui per vigintiquatuor ſeniores intelligūtur. quur autem eo numero ſignificentur magis q̃ alio fateor me ignorare, neque hic morandum puto diutius, in numerorum allegoria: ego putem numerum certum pro incerto poſitum eſſe. bene autem veſtimentis albis amicti, quia candidam vitæ innocentiam ſecum in patriam ferentes, iucunditate æterna in perpetuum amicti ſunt: *& in capitibus ſuis coronæ aureæ*, quæ precioſam ſignificant ſempiternæ gloriæ retributionem. vigintiquatuor ergo ſeniores apoſtolorum, prophetarum, ac prædicatorum congregationem ſignificant.

6. *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua:* quia poſtquā cælitus iudiciariam orbis poteſtatem acceperunt apoſtoli eorúmque poſteri prædicatores & doctores, fulgura miraculorum, voces

prædicationum

prædicationum,& tonitrua comminationum de futuro iudicio & malorũ pœnis edere non deſierunt.bene autẽ hæc omnia de throno procedunt ab eo qui in throno ſedet,quia hæc à ſemetipſis facere non potuerunt,ſed vt facerent de ſurſum acceperunt.Hæc Rupertus.ſeptem autem lampades ante thronum,ſeptem ſpiritus eſſe declarantur:ſeptem autẽ ſpiritus,quidam ſeptem ſeptiformis ſpiritus dona interpretãtur: Irenęus & Clemẽs Stromateus angelica examina exponunt,ob perfectionem ſeptenarij numeri,quæ ardere dicuntur in conſpectu ſedentis:quia de iis ſcriptum eſt,qui facit miniſtros ſuos flammam ignis.

ſpiritus dei,[7] *Et in conſpectu ſedis, tanquam mare uitreum ſimile cryſtallo:*[8] *& in medio ſedis & in cir*
C *cumitu ſedis, quatuor animalia plena oculis antè & retro. Et animal primum,ſimile leoni: & ſecundum animal,ſimile uitulo: & tertiũ animal,habens faciem uelut hominis: & quartum animal,ſimile aquilæ*

7.*Et in conſpectu ſedis tanquã mare uitreum ſimile cryſtallo.* Græca ſcholia exponũt hoc mare,immẽſam & infinitam angelorũ multitudinem,qui ſtant in conſpectu ſedis & ſedentis ad implenda dei miniſteria parati.quod autẽ vitreum & cryſtallum dicitur,perlucidã & ſplendentem ſignificat incorporeorum ſpirituũ naturã. 8.*Et in medio ſedis & circuitu ſedis quatuor animalia plena oculis antè & retro.*quatuor aĩalia omnes quatuor euangeliſtas ſignificare aiunt, quæ antè & retro plena ſunt oculis,quia lux euangelij, & ænigmata legis iradiat,& noua gratia legem ſubſequentes illuſtrat: Græci autem & Latini atque inter ſe Latini differunt,quibus animalibus euangeliſtę ſignificẽtur.*Primum animal ſimile leoni:* per leonem qui fortiſſimus eſt animalium,Irenæus Lugdunenſis ſignificari ait euãgelium Ioannis,qui à diuina natura & potentia exorſus eſt euangelium: Hieronymus euangelium Marci,quòd nemo apertius Chriſti reſurrectionem & aſſumptionem in cælum declarauerit.*Et ſecũdum animal ſimile vitulo:*per hoc,euangelium Lucæ ſignificari aiũt, qui Chriſti ſacerdotium aperuit, exorſus eſt enim à legis ſacerdotio,in qua frequens erat vitulorum immolatio.*Et tertium animal habens faciem velut hominis.*Hoc omnes penè ſignificari aiũt Matthæi euangelium,quod ipſe ab humana generatione exorſus eſt. Licet diuus Auguſt.putet euangelium Marci ſignificari. *Et quartum animal ſimile aquilæ volanti:*hoc omnes penè Ioannis euangelium aiũt ſignificari,quo nemo altius volarit,nimirum vſque ad diuinam verbi

bi naturã,cæteris euangeliſtis quaſi humi repẽtibus,dum ſat habẽt humanam Chriſti naturam & acta in carne nobis aperire.

9.*Et quatuor animalia ſingula eorum habebant alas ſenas.*quatuor euangeliſtæ ſinguli ſenas alas habent,omnéſque vigintiquatuor.alas autem vigintiquatuor,veteris inſtrumenti libros quidam intelligũt, quibus euãgeliſtarum & fulcitur authoritas, & veritas comprobatur: *& intus plena ſunt oculis.*plena dicuntur oculis propter vigilantem & diligentem eorum quę ſcribunt conſiderationem:quidã legunt,in circuitu & int⁹ plena oculis, & hoc modo Græca verti poſſunt,quia euangeliſtæ & qui eorum vices gerunt, doctores & paſtores,tam ĩ exteriori actione quàm in interiori contẽplatione cauti ſunt & prouidi. prouidentes bona, iuxta Paulum, non ſolum coram deo, ſed etiam coram hominibus.

10.M*ittebant coronas ſuas ante thronum*,id eſt, quicqd virtutis,quicquid habebant dignitatis, deo cum gratiarũ actione offerebant,dicẽtes: dignus es domine deus noſter accipere gloriam:Eraſmus habet tantum dignus es domine accipere,&c.tamen vt ipſe ait Hiſpanienſe exẽplar habet, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ἅγιος.i.dignus es domine ac deus noſter ſancte,accipere,&c.ſimiliter & codex Veronẽſis habet.ꝙ verò Eraſmus vertit,ꝓpter volũtatem

uolanti.[9] *Et quatuor animalia ſingula eorum habebant alas ſenas in circumitu: & intus plena ſunt oculis. & requiem non habebant die ac nocte, dicentia, Sanctus, ſanctus,* Iſaie. 6.a.
ſanctus dominus deus omnipotens,
qui erat, & qui eſt, & qui uenturus eſt. Et cum darent illa animalia D
gloriam & honorem & benedictionem ſedenti ſuper thronum, uiuenti in ſæcula ſæculorum, procidebant uigintiquatuor ſeniores ante ſedentem in throno, & adorabant uiuentem in ſæcula ſæculorũ, & [10] *mittebant coronas ſuas ante thronum, dicentes: Dignus es domine deus noſter accipere gloriam & honorem & uirtutẽ: quia tu creaſti omnia, & propter uoluntatem tuam erant, & creata ſunt.*

¶ARGVMENTVM Cap.5.

¶*Deſcribitur liber intus & foris ſcript⁹ ac ſigillatus, quem nemo niſi leo de tribu Iuda dignus inuentus eſt qui aperiret. Similiter & agnus pro mundo occiſus depingitur, libriq; per eum apertio: & vigintiquatuor ſeniorum animaliũmque quatuor laudationes & gratiarum actiones.*

tatem tuam ſunt, vt codex eius Græcus habet, εἰσὶ, Veronenſis habet ἦσαν, quod ſignificat erant vel fuerunt.

CAP. V.

A e *T uidi in dextera ſedẽtis ſupra thronum,*[1] *librum ſcriptum intus & foris, ſignatum ſigillis ſeptem.* Et *uidi angelum fortem, & prædicantem uoce magna. Quis eſt dignus aperire librum, & ſoluere ſignacula eius?* Et *nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque ſubtus terram aperire librum, neque reſpicere illum.* Et *ego flebam multum, quoniam nemo dignus inuentus eſt aperire librum, nec uidere eum.* Et *unus de ſenioribus*

B *dicit mihi,* Ne *fleueris: ecce uicit leo de tribu* Iuda, *radix* Dauid, *aperire librum & ſoluere ſeptem ſignacula eius.* Et *uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliũ & in medio ſeniorum*[2] *agnum ſtan*

1. *Librum ſcriptum ĩtus & foris.* hunc librũ penè oẽs interpretantur ſacram ſcripturam: ego vetus teſtamentum, quod vnius libri nomine vocatur, quia vno ſpiritu dei inſpirante ſcriptum eſt, ſcriptus eſt autem & foris & intus: quia & externum ſenſum habet, literalem ſcilicet, & internum ſpiritualẽ de Chriſto. Sigillatus eſt autem ſigillis ſeptem, quia ſeptiformis ſpiritus intelligẽtia obſignatus eſt: ſine cuius apertione ſigilli veterem de Chriſto ſcripturam intelligere non poſſumus: hũc autem librum aperire, id eſt, ĩtelligẽtias eius explicare, & ſigilla eius ſoluere, id eſt, ſpiritualem intelligentiam tradere, qui dignus eſſet nemo inuentus eſt, niſi leo de tribu Iuda, Chriſtus ſcilicet dominus: qui vicit, reſurgendo, & in cælum aſcendendo: atque ita ſpirituales omnes veteris legis intelligentias quæ nos antea latebant, aperuit: Græca ſcholia hunc librum interpretantur omnia, ſcientem & incomprehẽſibilem dei memoriam. De qua Dauid, in libro tuo omnes ſcribentur: & Moyſes, dele me de libro quem ſcripſiſti: ſcriptus eſt autem intus & foris, quia intus ſunt quos nouit deus, pij & fideles: foris, quos non nouit, impij & peccatores.

2. *Agnum ſtantem tanquam occiſum.* Agnus iſte Chriſtus eſt ita à prophetis & ipſo Ioanne baptiſta vocatus. bene autem dicitur tanquã

occiſus non planè occiſus:quia iam reuixerat:quienim occiſus eſt, non ſtat ſed iacet: ideo ait,ſtantem tanquam qui antea occiſus eſſet,id eſt,præſeferentem figuram eius qui ante occiſus eſſet, quaſi dicas aliquando occiſum, nunc autem viuum, *habentem cornua ſeptem.* Cornua potentiam eius ſignificant & gloriam, vnde Dauid,Omnia cornua peccatorum confringam: ſeptem autem dicũtur, id eſt, perfecta propter ſeptenarij numeri perfectionem & excellentiam in ſacra ſcriptura. *Et oculos ſeptẽ qui ſũt ſeptẽ ſpũs dei miſſi ĩ oẽm terrã.* Hi ſeptem ſpiritus vel ſeptem ſeptiformis ſpiritus dona ſunt in omnem terram miſſa & fidelibus diſtributa: vel angelicæ poteſtates per omnem terram in miniſterium hominũ miſſæ. Hic agnus ver⁹ & accepit librum &aperuit, quia omnia veteris legis ſacramenta in ſe completa oſtendit,dicendo in paſſione ſua cõſummatũ eſt. Tũc aũt deſcribuntur quatuor animalia & vigintiquatuor ſeniores procidiſſe adorantes coram deo, & habentes ſinguli citharas,hoc eſt deo laudes concinere, *& phialas aureas*,græca ſcholia phialas aureas interpretantur ſenſum & intelligentiam eorum qui piè & ſecundum deum degunt:odoramenta ſunt vt ipſe textus explicat,orationes ipſorum ſanctorum quas pro viuis fundunt,vnde coniicitur euidenter,& eorum quæ hic agim⁹ ſenſum cognitionémque ſanctos habere, & ideo pro nobis orare. Vt autem verum me dicere omnes intelligãt,explicationem græcorum ſcholiorum addam, ἁι δὲ χρῦσαι φιάλαι, ἁι διάνοιαι εἰσι τῶν ἐργαζομένων τὰ θεοφιλῆ,id eſt,phialæ autem aureæ,intelligẽtiæ ſunt eorum,qui pia & deo placentia agunt opera:aureæ autem vocantur phialæ (vt ijdem Græci aiunt) propter dignitatem noſtrorum operum.

tem tanquam occiſum,habẽtẽ cornua ſeptem & oculos ſeptem: qui ſunt ſeptem ſpiritus dei,miſſi in omnem terram. Et uenit,& accepit de dextera ſedentis in throno, librum. Et cum aperuiſſet librum, quatuor animalia & uigintiquatuor ſeniores ceciderunt coram agno,habentes ſinguli citharas, & C
phialas aureas plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorũ: & cantabant canticum nouum, dicentes: Dignus es domine accipere librum & aperire ſignacula eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos deo in ſanguine tuo,ex omni tribu & lingua & populo,& natio-

3.*Feciſti*

ne : & [3] feciſti nos deo noſtro regnum & ſacerdotes, & regnabimus ſuper terram. Et *uidi, & audiui uocem angelorum multorum in circumitu throni, & animalium & ſeniorum : & erat numerus eorum millia millium dicentium uoce magna,* Dignus *eſt agnus, qui occiſus eſt, accipere uirtutem, & diuinitatem, & ſapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriā, & benedictionem.* Et *omnem creaturam quæ in cælo eſt, & ſuper terram, & ſub terra, & quæ ſunt in mari, & quæ in eo: omnes audiui dicentes:* Sedenti *in throno, & agno, benedictio, & honor, & gloria & poteſtas in ſæcula ſæculorum.* Et *quatuor animalia dicebant,* Amen. Et *uiginti quatuor ſeniores ceciderunt in facies ſuas: & adorauerūt uiuentem in ſæcula ſæculorum.*

D — Dani. 7.c.

ARGVMENTVM. *Cap. 6.*

¶ *Apertio ſex ſigillorum deſcribitur, & cum illis equorum quatuor & mortis atque inferni : & interfectarum animarū querimonia. Deinde terræmotus & ſolis obſcuratio ſubiungitur.*

CAP. VI.

A [1] *T uidi quòd aperuiſſet* e *agnus unum de ſeptem ſigillis, & audiui unum de quatuor animalibus, dicens tā-*

3. *Feciſti nos deó noſtro, &c.* pro regnum codices Græci qui nunc extant, habent βασιλεῖς, id eſt, reges, Græca ſcholia explicant feciſti nos reges, vtpote per afflictionum tolerantiam, regni victoriæ corona inſignitos : inquit enim Paulus. Si compatimur. & conregnabimus. Sacerdotes verò, vtpote qui nos noſtráque corpora deo hoſtiam viuam, ſanctam, & bene placentem offerimus, & regnabimus ſuper terrā. qui enī viciis ſuperiores euaſerūt, vtcunque opprimi videntur à mundo & impotentibus hominibus, regnāt tamen interim.

1. *Et vidi quod aperuiſſet agnus vnum de ſeptem ſigillis.* Agnus Chriſtum ſignificat. Septem ſigilla myſteriorum & ſacramētorum vniuerſitatem inſinuant: quorum apertio, eſt eorum per Chriſti aduentū ſuccedente tempore declaratio. Vnum autem hoc loco Hebraico more primum ſignificat. *Et vidi vnū de quatuor animalibus dicens, veni & vide.* Animal primum ſimile leoni Marcus, primum prædicantium ordinem deſignat, qui in prædicanda Chriſti reſurrectione totus fuit. & bene vox eius quaſi tonitrui, quia in primitiua

K eccleſia

eccleſia reſurrectionem prædicantibus apoſtolis, prædicationũ tonitrua & miraculorum extiterunt fulgura. *Et ecce equus albus*, Equꝰ albus, electorum in primitiua eccleſia cœtus à peccatis vnda baptiſmatis ablutus, & donis ſpirituatibus ſuper niuem dealbatus: ſeſſor eius Chriſtus eſt, qui in ſanctis ſuis ſedet & hahitat: *Arcum habebat in manu*, id eſt, iudiciariã poteſtatem, vnde impios de lõginquo feriat: quia non ſtatim in eos animaduertit, ſed plerunque ad iudicium vſq; differens, tarditatem ſupplicij vĩdicta compenſat. Sicut autem arcum habet in manu ad feriendos impios, ſic *Data eſt ei corona*, vnde præmiet bonos. *Et exiuit vincens vt vinceret.* Hic Greca legunt καὶ ὡς νικήσῃ, id eſt, exiuit vincens & vt vinceret, hoc eſt, is qui iam victor erat, exiuit rurſum vt vinceret: quidam etiam antiqui non malè exponunt exiuit vincens ſeu victor de Iudæis ex parte conuerſis, vt vinceret gentiles eos ad fidem vocando.

quam uocem tonitrui, Veni, & uide. Et uidi: & ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper illum habebat arcum, & data eſt ei corona, & exiuit uincens ut uinceret. 2 *Et cum aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecundum animal, dicens, Veni, & uide. Et exiuit alius equus rufus: & qui ſedebat ſuper illum, datum eſt ei ut ſumeret pacẽ de terra: &*

2. *Et cũ aperuiſſet ſecundũ ſigillũ, &c.* i. quũ creſcẽte gratia ampliꝰ cœpiſſet exhiberi & cõpleri ꝓmiſſio diuina: *Audiui ſecũdum animal.* q̃d ſibi velint hoc loco hæc animalia fateor vt totam apocalypſin, ine nõ ĩtelligere: vnde aut nihil aut perparũ de meo hic expectãdũ eſt iudicio: pleriq; docti exponũt hoc ſecũdũ animal diuũ Lucã, qui in vitulo ĩmolatitio paſſionẽ Chriſti deſignat noſtra gratia ĩmolati, ſimiliter & ſecundũ prædicantiũ in primitiua eccleſia ordinẽ, qui ad cõfirmãdos martyrũ animos totus erat in prædicãtis eccleſiæ Chriſti afflictionibꝰ. *Et exiuit alius equus rufus.* Equus rufus Roman. imperatorũ à Nerone ad Cõſtantinũ vſq; chorus ĩtelligitur, martyrũ ſanguine rubefactꝰ & cruẽtatus. *Et qui ſedebat ſuper illũ*, agitator & impulſor illorũ eſt diabolus, & datũ eſt ei *vt ſumeret.* i. tolleret pacẽ de terra: quia diſſenſionis, vt ita loquar, deus eſt, *& vt ſe interficiant.* i. data eſt ei poteſtas vt ſublata de mundo pace, mutuis ſe odiis & homicidiis mortales ĩterficiãt, quod ante prædixerat Chriſtꝰ Mat. 10. Tradet autẽ frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium, *Et datus eſt ei gladius magnus* i. magna nocendi poteſtas permiſſa.

3. *Et quum*

3. *Et quum aperuiſſet ſigillum tertium*. per hoc tertium ſigillum myſterij ſuccedente tempore amplior intelligitur manifeſtatio. *Tertium animal* verò quòd hominis formam habet, Matthæus eſt, cui humanitatis Chriſti deſcriptio tribuitur: quo animali tertium ordinem prædicatorum qui in humanitate Chriſti aduerſus hæreticos aſſerenda ſudarũt, ſignificari aſſerunt. *Equus niger*, occultam hæreticorum verſutiam, vmbris & tenebris obfuſcatã, & ne agnoſcatur palliatam indicat. Cernens enim diabolus nihil ſe martyrũ perſecutione promouere, ſed vno occiſo multa millia repullulare, nouos eccleſiæ hoſtes ſuſcitauit hæreticos, aptè per equum nigrum notatos, quippe qui reiecto verę fidei lumine non niſi in tenebris ambulare poſſunt. *Et qui ſedebat ſuper eum, habebat ſtaterã in manu ſua*. hæreticorũ quos inhabitat verè ſeſſor eſt diabol⁹: ſtatera ſcriptura ſãcta eſt, ipſa qppe vera eſt regula ad quam tum in fide tũ in moribus librare ſe vnũquẽque verum Chriſtianũ oportet. bene autẽ ſtaterã hãc in manu ſeſſor hæreticorũ habet diabolus, quia ſcripturis ſanctis nõ ad eccleſiæ determinationẽ & cõſenſionẽ, ſed pro arbitratu ſuo vti docet hæreticos, quaſi verſatilẽ ſuopte iudicio ſcripturã in manu habẽs. quod verò ait. *Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animaliũ dicentium*. interpres legit λεγόντων. i. dicentium referens ad τῶ animaliũ. Græca habent, λέγουσαν. i. dicentem: & referunt ad vocẽ. Vox autẽ in medio quatuor animaliũ, cõmunis eſt conſenſus quatuor euãgeliſtarũ fideles cõtra huiuſmodi hæreticos & diabolũ ſeſſorẽ confirmantiũ & cõſolantiũ ac dicentiũ, *Bilibris tritici denario vno, & tres bilibres hordei denario vno, & vinum & oleum ne læſeris*. Typicè hæc intelligi neceſſe eſt, atq; ita oẽs accipiunt, ac multi multa adferũt: ſed priuſq̃ad hui⁹ myſticã loci intelligentiã accedamus, grãmaticas difficultates excutiam⁹. Pro bilibris græcè eſt χοῖνιξ, mẽſura tritici aut leguminis quæ ſatis ſit in cibũ diurnũ: Budæ⁹ libris quatuor cõſtare putat, Pollux trib⁹, Georgi⁹ Agricola duab⁹ & quadrãte. Denari⁹ aũt, Budęi ęſtimatione tres ſolidos noſtros cũ dimidiato valet, qđ aũt ĩterpres de denario loquẽs addidit vno, gręca quæ nũc extãt nõ habẽt vno.

B *ut inuicem ſe interficiant, & datus eſt ei gladius magnus.* 3 *Et cum aperuiſſet ſigillum tertium, audiui tertium animal, dicens: Veni, & uide. Et ecce equus niger: & qui ſedebat ſuper illum, habebat ſtateram in manu ſua. Et audiui tanquam uocem in medio quatuor animalium dicentem, Bilibris tritici*

nunc ad explicationem loci accedamus.mihi omiſſa multiplici veterum lectione is videtur eſſe ſenſus ad quem accedit liber quidã anonymus manu deſcriptus: Bilibris tritici ſiue fruměti,quod ſuauius eſt & manducationi aptius,nouum inſtrumentum & euangelium ſignificat:in quo granum frumenti Chriſtus pro nobis mortuus,multum mundo fructũ

ci denario uno, & tres bilibres hordei denario uno, & uinum &

attulit: & bene bilibris nomine appellatur ,quia fidei & dilectionis pręcepto conſtat euãgeliũ.Tres autẽ bilibres ſiue chœnices hordei,qđ aſperius eſt,legẽ & vetus inſtrumětũ ſignificat,qđ oneribus cõſtabat nõ ferẽdis: & bene tres bilibres eiꝰ dicũtur,quia legalibꝰ hiſtoricis & ꝓpheticis libris cõſtabat vetus ĩſtrumentũ.Porrò denariꝰ,ꝑfectꝰ numerus oĩbus ſimplicibus numeris cõſtãs,ꝑfectionẽ ſignificat fidei, quo tã bilibris tritici,q̃ tres hordei bilibres emũtur,quia ſcripturarũ omniũ tã noui inſtruměti q̃ veteris intelligẽtia nõ niſi denario fidei cõparatur:iuxta qđ in Eſaia ſcriptũ eſt,Niſi credideritis,nõ intelligetis.Hæretici ergo q ſcripturas ſcindũt,& ad manũ eas habẽt ꝓprio eas arbitratu nõ eccleſiæ iudicio ĩterpretãtes, quia denariũ perfectæ fidei non hahent , veram illarum intelligentiam habere non poſſunt. Vinum autem & oleum, fideles & eccleſiaſtici ſunt doctores,vino comparati,dum palàm iniquè viuentes mordaciter increpant:oleo verò,dum puſillanimes conſolantur,& ſpiritu lenitatis corripiunt:aut vinum dicuntur fideles omnes vino dominici ſanguinis in baptiſmo potati,& de prælo dominicæ crucis tanquã muſtum expreſſi,dicente Paulo Rom. 6.An ignoratis fratres,quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto in morte ipſius baptizati ſumus?oleum quoque dicuntur tanquam in baptiſmo ſpiritus ſancti gratia & oleo delibuti. In medio igitur quatuor animaliũ, id eſt, communi conſenſu quatuor euangeliſtarum & prædicatorum fidelium auditur vox conſolatoria,dicens: Bilibris tritici,&c.quaſi diceret ne timete fideles, quamuis perſecutioni tyrannorum impietates ſuccedere videatis hæreticorum:non enim lædere vos poterunt,nec annonam ſcripturarum vobis imminuere,ſi quidem denarium perfectę fidei,quo illæ comparantur retinueritis.Certè Græca ſcholia triticum ſalutare verbum euangelij interpretantur,perfectis & in fide iam adultis vtile:hordeum aſperam legis cognitionem,qua tanq̃ rationis expertia pecora ob carnalem ſenſum ſuum paſcebantur Iudæi.Hæc ſunt quæ ex multis de loco præſenti cõiicere potuimus.

4.Et quum

4. Et *quum aperuiſſet ſigillum quartum.* videns antiquus hoſtis manifeſtata per ſanctos doctores hæreticorum ſuorum, quibu[illegible]ſidet ſemper, verſutia & perfidia, non iam proficere poſſe: quò [illegible] pios ſeducat, falſorum fratrum in hypocriſi degẽtium examina ſuſcitat, quod oſtendens Ioannes ait: Quum aperuiſſet ſigillum quartum,

oleum ne læſeris. 4 *Et cum aperuiſ-*
ſet ſigillum quartum, audiui uocem
quarti animalis dicentis, Veni, &
C *uide. Et ecce equus pallidus: & qui*
ſedebat ſuper eum, nomẽ illi Mors,
& infernus ſequebatur eũ, & da-
ta eſt illi poteſtas ſuper quatuor par
tes terræ, interficere gladio, fame,
& morte, & beſtijs terræ. 5 *Et cũ*
aperuiſſet ſigillum quintũ: uidi ſub-
tus altare animas interfectorũ pro
pter uerbum dei, & propter teſti-
monium quod habebant, & clama
bant uoce magna, dicentes: Vſque-
quo domine, ſanctus & uerus, non
iudicas & non uindicas ſanguinẽ
noſtrum de his qui habitant in ter-
ra? Et datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ al
bæ: & dictum eſt illis ut requieſce-
rent adhuc tempus, modicũ, donec
compleãtur cõſerui eorum, & fra-
tres eorum qui interficiendi ſunt ſi-

id eſt, quũ procedẽte tẽpore & augeſcẽte fide, magis magiſque occulta aperirentur myſteria. Vidit Ioãnes *equũ pallidum.* Equus pallidus hypocritarum & fallacium fratrum cœtus eſt, qui extermi nant facies ſuas vt appareãt hominibꝰ ieiunantes: *Et qui ſedebat ſuper eum nomen illi mors*, id eſt, diabolus ſic appellatus quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem, *Et infernus ſequebatur eum*, id eſt, dam atorũ multitudo, ſequuntur enim, & diabolũ imitantur qui ſunt ex patre diabolo. *Et data eſt illi poteſtas*, diuina permiſſione, ſuper quatuor partes terræ, id eſt, ſuper omnem terrã mũdúmque vniuerſum, vt ĩterficeret *gladio* detractionis *fame* audiendi verbi dei, *beſtijs terræ*. i. brutis & ratione carentibus concupiſcentiis, *& morte*. i. alio quolibet nocendi & perimendi genere.

5. *Et cum aperuiſſet quintum ſigillum*, id eſt, quum amplius manifeſtari ſacramenta diuina cœpiſſent, *vidi ſubtus altare animas.* Altare Chriſtus eſt, ſuper quem deo patri per fidem bona quæ cogitamus, loquimur, aut facimus, offerimus ſacramento ſiſi paſſionis ipſius. ſubtus altare verò ſunt animæ interfectorum: quia ſanctorum animæ martyrũ deo & Chriſto ſe ſemper ſubmiſere, & ob prædicatum euangelij, verbum &

annunciatum liberè de Chriſto teſtimonium morti ſunt ab impiis tyrannis traditæ, à quibus zelo iuſtitiæ vindicari quærunt, vt eorũ exemplo reſipiſcant cæteri impij. *Et datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ.* per quas ſtolas albas ſingulas & indumenta candida, ſingulorũ beatificatio tantum quod ad animã attinet, intelligitur : interim verò iubentur quieſcere tempus modicum vſque ad reſurrectionis ſcilicet tẽpus, quod prę infinitate ſuccedentis tẽporis perbreue eſt, donec cõpleantur conſerui eorum & fratres eorum qui interficiendi ſunt : quia per multas tribulationes oportet electos intrare in regnum cælorum: id autem non fiet antequam plenitudo gentium intrauerit, omniſque Iſrael ſaluus fiat: ſitq; vnum ouile, & vnus paſtor, quando ſingulis non iam ſingulæ, ſed binæ dabũtur ſtolæ corpore & anima glorificatis. Rupertus interpretatur has interfectorũ animas veteris teſtamenti martyres, quos occiderunt Iudæi à ſanguine Abel iuſti vſq; ad ſanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occiderunt inter templum & altare, qui ſub teſtamento & promiſſione dei tanquã ſub altari reconditi voce magna clamant vindictam de inimicis poſtulantes.

cut & illi. Et *uidi* 6 *cùm aperuiſſet ſigillũ ſextum: & ecce terræ motus* D
magnus factus eſt. & ſol factus eſt niger tanquã ſaccus cilicinus: et luna tota facta eſt ſicut ſanguis: & ſtellæ de cælo ceciderunt ſuper terram, ſicut ficꝰ emittit groſſos ſuos cùm à uento magno mouetur. & cælũ receſſit ſicut liber inuolutus: & omnis mons & inſulæ de locis ſuis motæ ſunt: & reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis ſeruus, & liber abſcõde-

6. *Et quum aperuiſſet ſigillum ſextum.* i. procedente tempore quum apertius ſe ꝓderẽt diuina myſteria, *ecce terræ motus magnus factus eſt.* bona pars veterum doctorum hunc locum explicant de tempore antichriſti inſtante iudicio, quo tempore futurum etiã ad literam terræ motum magnum, & in ſole, luna, & ſtellis ſigna & prodigia videtur innuere Chriſtꝰ Luc. 21. & Matth. 24. iis verbis: Statim aũt poſt tribulationem dierum illorum ſol obſcurabitur, & luna non dabit lumen ſuum, & ſtellæ cadent de cælo. Terræ motũ verò hũc magnum penè omnes interpretantur, magnam hominum in terra degentium commotionẽ & tribulationem, qualis (inquit Chriſtus Matth. 24.) non fuit ab initio. *Et ſol factus eſt cilicinus.* ſol, inquã, iuſtitiæ Chriſtus, de quo Matth. 4. impij dicunt, & ſol iuſtitię non luxit nobis. Hic factus eſt cilicinus, vel quia iuſti, in quorũ cordibus lucebat

lucebat Chriſtus, nihili habebuntur: aut quia antichriſti tempore ceſſabit Chriſtus clareſcere miraculis, ficta prodigia operante antichriſto, adeóq; miranda, vt ſi fieri poteſt, moueantur etiam electi. *Et luna tota facta eſt ſicut ſanguis.* quia eccleſia, quæ per luná ſignificatur, à vero ſole Chriſto lumē recipiēs tunc tēporis tota erit in ſuis martyribus ſanguinoléta. Hæc aūt fore Iohel prædixit dicēs: Sol cōuertetur in tenebras, & luna in ſanguinē, anteq̃ veniat dies dñi magnus. *& ſtellæ de cælo ceciderunt ſuper terram.* i. cadēt: ꝑphetia enim rem futurá tãq̃ factam exprimit. Stellæ autem ſancti & iuſti ſunt tanquam ſtellæ in perpetuas æternitates, in huius ſeculi nocte rectæ vitæ & ſanctorum morum lumine aliis prælucentes: ij de cælo cadent, quãdo timore ducti de conſtantia fidei excident: cadent aūt non ſec⁹ atq; groſsi. i. immaturæ ficus dum à vento valido agitantur: vtque tunc magno numero groſsi defluunt, ita ea ætate perſecutionum ventis agitati Chriſtiani de cælo. i. fidei conſtantia cadent. *Et cælum receſſit ſicut liber inuolutus.* in libro inuoluto ceu conuoluto quid ſcriptū ſit ignoratur, niſi iis quibus aperitur & explicatur: cælum eccleſia eſt, vt in euangelio regno cælorum aſsimilatur, quæ aptè libro inuoluto cōparatur. quia qui in libro vitæ cōſcripti ſint electi, ignorant oēs, niſi quibus reuelatum eſt à patre: bene autē perſecutionis huius tempore receſsiſſe eccleſia dicitur, quia ab impiorum ſe tunc conſortio eccleſia cœtúſq; fidelium ſegregabit: nec ſeſe omnibus paſsim ea ætate fideles manifeſtabunt, *& omnis mons & inſulæ de locis ſuis motæ ſunt.* Montes perfectiores in eccleſia ſignificant, qui de loco ſuo mouebūtur, vel ꝙ à reproborū & impiorū ſocietate inter quos habitabant, diſcedēt, audiētes illud de Babylone ꝓpheticū, Exite de illa popule meus: vel ꝙ terrore ꝑciti etſi fidem negaturi non ſunt, ab illo tamen conſtantis fidei gradu nōnihil recedēt. Inſulæ autē à fluctibus agitatæ minus ꝑfectos in eccleſia ſignificant, tentationum procellis agitatos, quos etiam à fidei illa conſtanti firmitate perſecutionum terror nōnihil dimouebit. *Et omnes reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & oīs ſeruus & liber abſcōderunt ſe in ſpeluncis & petris mōtium: & dicūt mōtibus & petris.* per hós maioris dignitatis fideles intelligūtur, fortes in fide, diuites bonis opibus, ſerui iuſtitię & liberi à peccato: qui deprehenſi in vltima

runt ſe in ſpeluncis, & in petris mō-
tium, & dicūt mōtibus & petris,
Eſaiæ 2.d. *Cadite ſup nos, & abſcōdite nos à*
facie ſedētis ſuper thronum, & ab
Oſee 10.b. *ira agni. quoniam uenit dies magn⁹*
Luc. 23.d. *iræ ipſorum. Et quis poterit ſtare?*

perſecutione fugient & abſcondent ſe *in ſpelũcis & petris montium*.i. ad ſuffragia ſanctorum,qui fidei & operum meritis tanquam mon tes cæteris ſupereminent,confugient dicentes , *Cadite ſuper nos*,id eſt,per miſericordiã flectimini & cõdeſcẽdite ad preces noſtras , vt nos veſtris orationibus adiuuetis , & à facie æterni dei & viuentis , quem offendimus , vtcunque iuſti ſimus, abſcondite . Aliter contrario modo *montes* ſuperbos & elatos ſignificãt,*inſulæ* quę marinis fluctibus agitantur,carnales & libidinoſos, ſeculariumq; negociorum & ambitionum fluctib⁹ agitatos, qui mouebũtur de loco ſuo, .i.de fide percepta ad infidelitatem.Reges,principes,tribuni,varias reproborum poteſtates ſignificant & conditiones , qui bonis imperare volunt,ſiue ipſi ſerui ſint,ſiue liberi:ij montibus.i.dæmonibus quorum ſuperbia aſcendit ſemper,dicent: cadite ſuper nos , ne nos dies domini viuos inueniat.Græca ſcholia explicant terræmotũ,ſolis & lunæ obſcurationẽ de iis quę in paſsione geſta ſunt.Rupertus ad euerſionẽ Hieroſolymitanam refert : ſed quia non ad literam ſed plęraque myſticè explicat,non libuit addere:lector ſi voles videbis ex eo.

ARGVMENTVM *Cap. 7.*

¶*Deſcriptio 4.angelorum ſuper quatuor terræ angulos & poteſtatis eorum,ſignatorumq; electorum præſeruatio ab illis,deinde turba innumera & angelorum ſeniorumq; deum collaudantium,laus & gratiarum actio,& omnium eorum per vnũ ex ſenioribus deſcriptio & muneratio hoc capite continetur.*

CAPVT VII.

1 *Post hæc uidi quatuor angelos ſtãtes ſuper quatuor angulos terræ,tenẽtes quatuor uentos terræ , ne flarẽt* A

1.*Et poſt hæc vidi quatuor angelos.* varij varia huc afferunt : nonnulli per quatuor angelos quatuor orbis principatus intelligunt,Aſſyriorum,Perſarum,Macedonum,& Romanorum.alij quatuor eccleſię perſecutores,Maximianum in Oriente,Seuerum in Italia, Maxentium Romæ,Licinium Alexandriæ,quorum inſaniam & aduerſus Chriſtianos ferociam tanquã bonus & fauſtus dei angelus Cõſtantinus imperator cohibuerit & ipſe Chriſtianus effectus:ſed qa non aptè quadrant ſequentia ſi de iis intelligamus,malui cum Dionyſio Carthuſiano & Victorino antiquiſsimo , & græcis ſcholiis , vnà cum explicatione ſigilli ſexti ad antichriſti tempora referre. Itaq; angeli quatuor ſup quatuor ſtãtes terrę angulos,peruerſi ſunt angeli,corúmve miniſtri,antichriſti ſatellites,ſuper quatuor angulos

los terræ ſtátes.i.à quatuor orbis partibus,ortu,occaſu,ſeptentrione,& meridie,obſeruátes fideles,& cõtinentes quatuor ventos ne flarent ſuper terram,neq; ſuper mare,neque ſuper vllam arborem: quatuor venti prędicantium doctorum cœtum ſignificát quatuor innixos euangeliis,qui ſalutari doctrinę ſuę aura terrã fideliũ perflant : & prædicationis ſuæ nubibus & imbribus irrigát: ſeu terram & mare,hoc eſt, terrenis addictos poſſeſsionibus & concupiſcentiis,ſeu mare tumidum,hoc eſt, faſtu ſuperbiáque elatos,quia quicquid eſt in mundo, aut eſt concupiſcẽtia carnis,aut concupiſcentia oculorũ,aut ſuperbia vitæ : ſeu arbores, hoceſt,ſpirituales homines: inhibebunt aũt quantũ valebunt antichriſti tempore dęmones eorumq; inſtinctu,miniſtri ac ſatellites ipſius,hos prædicationum ventos: ne ſalutari aura malos perflent,vt ad meliorem frugem redeát,ſed vt qui ſordẽt ſordeſcát adhuc:bonóſq; & ſpirituales,ne fidei virtutũq; incremẽtis,pficiát.

ſuper terram, neque ſuper mare, neque in ullam arborem.[2] *Et uidi alterum angelum aſcendentem ab ortu ſolis,habentem ſignum dei uiui: & clamauit uoce magna quatuor angelis, quibus datũ eſt nocere terræ & mari,dicẽs:Nolite nocere terræ & mari,neq; arborib⁹,quoaduſque ſignemus ſeruos dei noſtri*

2. *Et vidi alterum angelum.* hunc angelum quidam Chriſtum, quidã adminiſtratorium quendam ſpiritum interpretantur : mihi aptius ad cõnexionem præcedentium Victorinus hoc angelo Helyam ſignificari aſſerit,bene ab ortu ſolis aſcendentem,quia à deo mittendus eſt,& ſole iuſtitiæ Chriſto,dicente Malachia cap.4. Ecce ego mittam vobis Helyam prophetam antequam veniat dies domini magnus & horribilis,& cõuertet cor patrũ ad filios, & cor filiorũ ad patres eorum,ne fortè veniã & percutiam terrã anathemate.bene ergo cũ præmiſiſſet Ioãnes in viſione venturos 4.angelos, quibus datũ & permiſſum ſit nocere terræ, mari & arboribus, vt pios cõſoletur,quibus nihil illi nocituri ſint:dicit ſe Ioãnes in ſpiritu alterũ angelum,Helyã ſcilicet vidiſſe, *habẽtem ſignum dei viui*,ſymbolum ſcilicet fidei & charitatis : qui clamaturus eſt voce magna.i. pniciosos angelos & antichriſti miniſtros ac nuncios inhibiturus, ne permiſſa ſibi poteſtate abutátur:vt cuiq; noceát, impediẽtes, ne verbũ dei prędicẽt:nolite ergo,inqt,nocere terrę,mari,& arborib⁹, *quoaduſq; ſignemus ſeruos dei noſtri in frontibus eorũ*.i.donec eis verbum dei prædicauerimus, & electos in fide confirmauerimus, ne

vnà cum prauis malè afficiantur à vobis boni & pij.

3. *Et audiui numerum 144. millia ſignati ex omni tribu filiorũ Iſrael.* pro ſignatorum græcè eſt ἐσφραγισμένων.i. ſigillatorũ ceu ſigillo obſignatorum, ſicut paulò antè habentem ſignum, græcè eſt σφραγῖδα.i. ſigillum. Hic autem numerus certus pro incerto ponitur, ſignificaturq; ad prædicationẽ Helyæ Iudæos, quos tunc ille offendet, conuertendos. Nõ hic te detinebo lector in myſtica harum nominum filiorum Iſrael ſignificatione explicanda, ꝙ cuiq; pro captu ſuo etiã parũ in ſacris literis verſato facile eſt expoſitionẽ adferre nõ malã: tantũ ſufficiat ex hoc loco intelligere multos ex Iudæis ad prædicationẽ Helyæ conuertendos, nec ex Iudæis modò, ſed ex gentibus etiã plures: cùm enim definito numero pro Iudæis vſus eſſet, ait de gentibus.

4. *Poſt hæc vidi turbã magnã, &c.* Græci habent, poſt hæc vidi, & ecce turba magna ſtantes & amicti, ecce ex gentibus & Iudæis vnum ouile, quorum omnium poſt reſurrectionem ſtatũ in ſpũ vidẽs Ioãnes aſſerit, ꝙ eos viderit ſtantes ante thronũ gloriæ dei in cõſpectu agni.

in frõtib⁹. 3 *Et audiui numerũ ſignatorũ cẽtũ quadragĩtaquatuor millia ſignati ex oĩ tribu filiorũ Iſrael. Ex tribu Iuda, duodecim millia ſignati. Ex tribu Ruben, duodecim* B
millia ſignati. Ex tribu Gad, duodecim millia ſignati. Ex tribu Aſer, duodecim millia ſignati. Ex tribu Nephthalim, duodecim millia ſignati,
Ex tribu Manaſſe, duodecim millia D
ſignati. Ex tribu Symeon, duodecim millia ſignati. Ex tribu Leui, duodecim millia ſignati. Ex tribu Iſſachar, duodecĩ millia ſignati. Ex tribu Zabulon, duodecim millia ſignati. Ex tribu Ioſeph, duodecim millia ſignati. Ex tribu Beniamin, duodecĩ millia ſignati. 4 *Poſt hæc vidi turbã magnam quam dinumerare ne-*
mo poterat, ex omnibus gentibus, C
& tribubus, & populis, & linguis, ſtantes ante thronum: & in conſpectu agni, amicti ſtolis albis, & palmæ in manibus eorũ, & clamabant uoce magna, dicẽtes: Salus deo noſtro qui ſedet ſup thronũ & agno. Et omnes angeli ſtabãt in circuitu throni & ſeniorũ, & quatuor animalium: & ciciderunt in cõſpectu throni ĩ facies ſuas, et adorauerũt deũ, dicẽtes: Amẽ. Benedictio & claritas, et ſapiẽtia, et gratiarũ actio, honor & uirtus, et fortitudo deo noſtro in ſecula ſeculorũ. Amẽ.

Chriſti. *Et amicti*, ſub. erant *ſtolis albis*.i.vitæ innocentia aut duplici ſtola, animæ ſcilicet & corporis beatificatione, *& palmæ in manibus eorum*, triumphantis ſcilicet per eos mundo & diabolo cum ſatellitibus ſuis tyrannis, &c. dicentibus, *Salus deo noſtro*, ſub. ſit, ſcilicet noſtra ſalus illi ſit accepta, qui nos ſua gratuita liberalitate ſaluauit.

Et reſpondit unus de ſenioribus, &
dixit mihi, Hi *qui amicti ſunt ſtolis*
albis, qui ſunt? & unde uenerunt?
D *Et dixi illi*, Domine *mi, tu ſcis*. Et
dixit mihi,[5] Hi *ſunt qui uenerũt de*
tribulatione magna, & lauerunt
ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in
ſanguine agni. ideo ſunt ante thro-
num dei, & ſeruiũt ei die ac nocte
in templo eius: & qui ſedet in thro
Eſaiæ *no.*[6] *habitabit ſuper illos. non eſu-*
49.c *rient neque ſitient amplius, nec ca-*
det ſuper illos ſol, neque ullus æſtus:
quoniã agnus qui in medio throni
eſt, reget illos, et deducet eos ad ui-
Eſaiæ *tæ fontes aquarũ, & abſterget de⁹*
25.c. *omnem lachrymã ab oculis eorum.*

5. Hi *ſunt qui &c.* per magna; enim tribulationes oportet ingredi in regnum cælorum. *Et lauerunt ſtolas ſuas in ſanguine agni*.i. corpora ſua in ſanguine pro Chriſto effuſo, ſi de martyribus tantum intelligas: vel ſi de electis omnibus, láuerũt corpora ſua à peccatis ſuis in ſanguine agni .i. in merito paſsionis Chriſti per baptiſmũ: Quicũque enim baptizati ſumus in mortẽ Chriſti baptizati ſum⁹, Paul. ad Ro. 6. *Habitabit ſuper illos*. vt Paul⁹. 2. Cor. ait, Sicut dicit de⁹ quoniam ĩhabitabo in illis, & inãbulabo ĩter eos: *Et nõ eſuriẽt neq; ſitiẽt*.i. rei nullius penuria afficiẽtur regẽte illos & paſcẽte agno, & ad fõtes aquarum viuarũ deducẽte.

ARGVMENTVM. Cap. 8.

¶ *Angelũ ſanctorum orationes offerentem deſcribit, & quatuor angelorum tuba canentium viſione aperit.*

CAPVT VIII.

A *E*[1]T *cũ aperuiſſet ſigillũ ſe-*
ptimũ, factũ eſt ſilẽtiũ in
cælo, quaſi media hora.
[2]*Et uidi ſeptẽ angelos ſtãtes in con-*

1. *Et quũ aperuiſſet ſigillũ ſeptimũ*.ĩ aptiõe ſigilli ſeptimi .i. nouiſsima ętate, appetẽte iudicio, poſt mortẽ antichriſti *factũ eſt ſilẽtiũ magnũ ĩ cælo*.i. magna qes & pax ĩ eccleſia militãte: pteritũ autẽ pro futuro in prophetia hac ſumitur, facta itaque eſt quies ceſſante antichriſti perſecutione, ídque tantum media hora.i. breui tempore: quia cito poſt mortẽ antichriſti veniet in iudicium deus. 2. *Et vidi ſeptem angelos*

gelos ſtantes in conſpectu dei. per hoc vniuerſitas prædicatorum intelligit ſeptemplici ſpiritus ſancti dono inſignitorum, qui ſunt in conſpectu dei parati ad omnia illius mandata exequenda. *Et data ſunt illis ſeptem tubæ,* id eſt, tota prædicandi poteſtas & cura concredita. 3. *Et alius angelus venit & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum.*

ſpectu dei: & datæ ſunt illis ſeptem tubæ. 3 *Et alius angelus uenit, & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data ſunt illi incenſa multa, ut daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare aureum, quod eſt ante thronum. Et aſcendit fumus incenſorum de orationibus ſanctorum de manu angeli coram deo. Et accepit angelus thuribulum aureum, & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terram, & facta ſunt tonitrua, & uoces, et fulgura & terræmotus magnus.* B

Hunc angelum nonnulli dicunt eſſe Chriſtũ illum magni conſilij angelũ, alij Michaelem principem & protectorẽ eccleſiæ, ſicut & olim fuit ſynagogæ, vti ex Daniele cõſtat. Primo modo angelus iſte Chriſtus eſt, altare crux, in quo ſe deo patri pro delictorũ noſtrorũ, expiatione victimam obtulit: Thuribulũ aureum corpus ipſius, diuinitatis fulgore aureum quod bene thuribulum dicitur ob odorem ſuauitatis, quem odoratus eſt in eo pater: tũ quia thus ſepeliendis mortuis aptum eius corpori aptè cõuenit & humanitati: Iſte angelus ante altare ſtetit, quando facturus voluntatem patris, promptum ſe ad immolandum in cruce exhibuit, habẽs in manu ſua thuribulum aureum, id eſt poteſtatem habens ponendi animam & iterum ſumendi: oblatus eſt enim quia voluit. Et data ſunt illi incenſa multa. quæ ſint incenſa iſta locus ſequens declarat, quũ ait, vt daret de orationibus ſanctorũ omniũ ſuper altare aureum quod eſt ante thronũ dei: certe orationes ſanctorũ quas pro nobis fundunt, niſi in illo thuribulo reponantur. i. niſi in Chriſto fundantur & ſuper altare aureũ. i. precioſiſsimum dominicæ crucis ſacramentũ deo patri offerantur, ingratæ illi ſunt nec odoræ: vnde eccleſia orans & viuorum preces deo offerens ſemper cõcludit per dominũ noſtrum Ieſum Chriſtũ. *Et aſcendit fumus incenſorum de orationibus ſanctorum, de manu angeli coram deo.* i. ſuauiſsima affectio ſanctarum precum à ſanctis factarum per manus Chriſti deo patri oblatarũ, aſcendit coram deo. i. illi grata & accepta fuit. Quod enim incenſi nomine oratio ſignificetur conſtat ex Dauide dicente, Dirigatur domine oratio mea: ſicut incenſum

cenſum in conſpectu tuo. *Et accepit angelus thuribulum aureum, & impleuit illud de igne altaris:* quando ſcilicet corpus ſuum hoſtiam deo patri odoram pro nobis voluntarie illi in cruce obtulit, & de igne altaris.i.ardore & afflictione crucis & paſsionis impleuit. *Et miſit in terram.* quando ſepulturæ tradi ſe permiſit, ſi quidem de thuribulo intelligas quod miſit in terrã: ſin de igne altaris intelligis, ſenſus eſt, quod ignẽ altaris & crucis .i. meritum paſsionis ſuæ & crucis ſuper nos terrenos, vt ſpirituales efficeret, effudit. *Et facta ſunt tonitrua & voces &c.* ſi ad literã hæc intelligis, partim in paſsione moriente Chriſto impleta ſunt: ſin myſtice, tonitrua & voces prædicationum & fulgura miraculorum facta ſunt, effuſo in terram paſsionis, igne & communicato terrenis hominibus paſsionis ſacramento: quibus ad fidem conuerſis & de terrenis ſpiritualibus redditis, terræ motus magnus & magna mutatio facta intelligitur. Si de Michaele explicas, ſic intelligendum: Angelus, Michael eſt, templum eccleſia, Altare aureum Chriſtus, ſuper quod deo patri ſacrificium corporis ipſius & alia laudum ſacrificia offerimus. Thuribulum aureũ, fides Chriſtianorum & ſanctorum odora & deo placens: in quo bene incenſa orationum reponuntur, quia niſi in fide fundentur orationes, deo non ſunt acceptæ: quapropter bene Iacobus ait: Poſtulet in fide, nihil hæſitans. Michael ergo ſtans ante altare.i.ante Chriſtum ad eius exequenda mandata paratus, ſuper ipſum orationes ſanctorum in thuribulo fidei deo patri offert. *Et impleuit thuribulum de igne altaris,* quando ſanctorum preces deo patri offerens, charitatis in Chriſtum plenas oſtẽdit: Et hoc igne miſſo in terram per angelum .i. inſpirata per angeli boni monitiones in terrenis cordibus noſtris dei & Chriſti charitate, facta ſunt tonitrua & voces prædicationũ, & fulgura miraculorum, & terræ motus, conuerſis à terra in cælum cordibus, per fideles & deo Chriſtoque dilectos homines.

4 *Et ſeptem angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe ut tuba canerent. Et primus angelus tuba cecinit, & facta eſt grãdo & ignis mixta in ſanguine: et miſſum eſt in terram, & tertia pars terræ*

C

4. *Et ſeptem angeli qui habebant ſeptem tubas parauerunt ſe vt tuba canerent.* i. vniuerſi prædicatores ad prædicandum dei verbum ſe accinxerunt. *Et primus angelus tuba cecinit,* quando in Iudæa primi omnium apoſtoli & diſcipuli dominicæ reſurrectionis adeoque noſtræ iuſtificationis angeli fuerunt & nuncij. *Et facta eſt grando & ſanguie*

ſanguis mixta in ſanguine. grando extrinſecum perſecutionis flagellũ ſignificat, ignis, flammã phariſaicę inuidiæ & ęmulationis: ſanguis, crudelitatem occiſionis: ea autem omnia prædicantibus apoſtolis euenere, quando igne inuidiæ accenſi phariſæi omni genere perſecutionum ad mortem vſque Dei verbum prædicantes perſecuti ſunt. *Et miſſum eſt in terram*, pro miſſum eſt, græci habent ἐβλήθη, quod quãquam ſit numeri ſingularis, tamen propter neutrum plurale τὰ μεμιγμένα, id eſt, mixta, quod præceſsit in plurali, aptius erat vertere & miſſa ſunt in terram, id eſt, huiuſmodi flagellis agitari homines in terra permiſit deus.

cõbuſta eſt, & tertia pars arborum concremata eſt, & omne fœnũ uiride cõbuſtũ eſt.[5] *Et ſecundus angelus tuba cecinit, & tanquã mõs magnus igne ardẽs, miſſus eſt in mare. & facta eſt tertia pars maris, ſan-*

Et tertia pars terræ combuſta eſt, & tertia pars arborum concremata eſt, & omne fœnum viride combuſtum eſt: Terram & arbores homines vocamus, terram propter terræ molis noſtræ grauitatem: arbores, propter inſtabilitatem noſtram & leuitatem: Fœnum viride autem quod ſpecioſum eſt & viuax, viuacis & viridis fidei homines ſignificat: Quum autem omnem hominum congregationem Iudæis, Paganis, & Chriſtianis conſtare certum ſit, bene in primitiua illa eccleſia tertia pars hominum Chriſtiani ſcilicet ac fideles combuſti ſunt, & ſimiliter tertia pars arborum qui iidem ſunt, & omne fœnum viride, id eſt, omnes quotquot viridi & viuaci fide erant, combuſti ſunt ardore afflictionum & perſecutionum: iuxta quod ſcriptum eſt: Omnes qui volunt piè viuere in Chriſto, perſecutionem patiẽtur. Senſus ergo eſt, quòd canente angelo, id eſt, prædicantibus apoſtolis, tertia pats hominum, id eſt, fideles igne perſecutionum & afflictionum combuſti ſunt, ſed non conſumpti, non ad deſtructionem & annihilationem, ſed ad probationem. Simile huic prophetiæ ſcribitur Zachariæ 13. Dicit dominus exercituum, percute paſtorem & diſpergentur oues, & conuertã manum meam ad paruulos. Et erũt in omni terra, dicit dominus: partes duæ in ea diſpergẽtur, & deficient: & ducã tertiã partem per ignẽ, & vrã eos ſicut vritur argentum: hic cõſtat futurum vt tertia pars terræ per afflictiones vri argentum igne probationis & explorationis comburatur. Multi varia huc adferunt: quantum tamen coniicere potui, non eſt ſenſus propius accedens ad literam: monitus, ſi quis meliorem ſenſum adferet, recipiam: & lubens meum reuocabo.

5. Et

5. *Et ſecundus angelus tuba cecinit*,id eſt, ſecundus prædicantiũ ordo ſtatim à cæſis & mortuis apoſtolis & domini diſcipulis.*Et tãquam mons magnus igne ardens miſſus eſt in mare.* Mõs magnus & per ſuperbiam elatus diabolus eſt,bene igne ardens ſcilicet inuidiæ,quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem.Hic miſſus eſt in mare, id eſt, amarum, inquietum, & ſuperbum hoc ſæculum, in quo variis omnes ventis agitamur, & diuerſis ſubiacemus periculis: & tunc *tertia pars maris facta eſt ſanguis,* quando fideles qui vix tertiam mũdi partem faciebãt, inſtigante ad hoc tyrannos principes diabolo, trucidati ſuo ſanguine cruentati ſunt, & variis perſecutionibus agitati.*Similiter & tertia pars animantium , & tertia pars nauium*.i.tertia pars hominum interiit.Nam ſi nomine creaturæ homo intelligitur in ſcripturis,multo magis animantium nomine:Et ſi mare ipſi ſcripturæ mũdus iſte dicitur,naues homines ſunt in hoc mundo tanquam in mari variis tẽtationum & afflictionum procellis agitati & fluctuantes , quorũ tertia pars interiit quando obuios quoſque fideles qui vix maris,id eſt mundi huius animantiumque & nauium,id eſt hominum tertiam partem faciebant,tyranni principes paſsim occidebant.

guis & mortua eſt tertia pars creaturæ eorũ quæ habebant animas in mari,& tertia pars nauiũ interiit.
6 *Et tertius angelus tuba cecinit, et cecidit de cælo ſtella magna ardens tãquã facula,& cecidit in tertiam*

6. *Et tertius angelus tuba cecinit*, id eſt, tertius doctorum & prædicatorum ordo aduerſus hæreticos prædicare cœpit,*Et cecidit de cælo ſtella magna ardens tanquam facula*,id eſt,ab vnitate eccleſiæ (quæ regnum cœlorum dicitur) *receßit ſtella magna*, id eſt, in oculis ſuis magnus ac ſuperbus hæreſiarcha ille Arrius,cum ſimilium ſui hæreticorum caterua: *ardens* , per inuidiam *tanquam facula*,quia dum alios ad prauitatem & hæreſin incendit , ſemetipſum conſumit & vrit .*Et cecidit in tertiam partem fluminum , & in fontes aquarum* . per fontes , diuina ſcriptura ſignificatur : cuius hauſtu mens humana veri boni ſitibunda recreatur : Flumina quæ inde fluunt , ſanctorum patrum ſunt in eam monimenta & ὑπομνήματα . In tertiam ergo partem fluminum & fontes aquarum cecidit ſtella illa magna quando in ſacras ſcripturas ſanctorúmque monumenta , vt ſuos errores ex iis male intellectis & perperam ſuo arbitratu interpretatis , tueretur incidit . Et nomen ſtellæ dicitur Abſynthium . ſicut enim verè Arrius omnéſque eius poſteri

hæretici

hæretici propter amaritudinem hęreticæ doctrinæ Abſynthium & dicuntur & ſunt,ita in aquas ſcripturarum & ſanctorum voluminũ ille cadens, tertiam eorum partem,magnam ſcilicet portionem in Abſynthium vertit, hæretica prauitate inficiens:& quæ palatis omnibus verè Chriſtianis ſanè intellectæ ſcripturæ ſuaues erant, vbi hæreticorum Abſynthio infectæ ſunt,inamaricatę ſunt adeò,vt multi hominum de aquis ita amaricatis bibentes mortui ſint : nihil eſt enim quod Chriſtianorũ animas (& ſimplicium maxime)tam perdat, quàm hæretico ſenſu ꝓpinatæ illis ſcripturæ ſanctæ.

partem fluminum, & in fontes aquarum : & nomen ſtellæ, dicitur Abſynthiũ. & facta eſt tertia pars aquarum in Abſynthium: & multi hominũ mortui ſunt de aquis, quia amaræ factæ ſunt.[7] *Et quartus angelus tuba cecinit : & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum, ita ut obſcuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis ſimiliter.* D

7. *Et quartus angelus tuba cecinit*.i. quartus ordo prædicatorum prædicare cœpit. *Et tertia pars ſolis percuſſa eſt, & tertia pars lunæ, & tertia pars ſtellarum*.Sol in eccleſia maiores prælatos (vt papã,cardinales, archiepiſcopos, & epiſcopos) qui morum doctrinæque exemplo prælucere aliis debent,ſignificat,Luna quę à ſole lumen accepit,inferioris ordinis eccleſiaſticos,curatos & religioſos:ſtellæ quæ minori ſunt lumine , laicos fideles.bene ergo tertia pars ſolis percuſſa eſt,obſcuritate ſcilicet, ita vt obſcuraretur tertia pars eius . Prælatorum enim partim ardent vita & lucent doctrina , partim alterum illorum, partim neutrum.ſunt enim qui neque charitate ardent,neque doctrina lucẽt, (atque vtinam tertia tantum pars)ſed ſimulatam tantum verorum paſtorum & rectorum perſonam gerunt:Iſtius ſolis & lunæ ſimiliter,id eſt,inferiorum eccleſiaſticorum,ſtellarum quoque,id eſt,laicorum fidelium obſcuritate percuſſa eſt pars tertia,aut per morum diſſolutionem,aut per virtutum ſimulationem.vel intellige quòd ij quatuor,angelo tuba canente percuſſi ſunt,quando prædicantibus veris prædicatoribus & eorum vitia ſimulatámque virtutem detegentibus,nihil inuentum eſt in eis lucidum.Quod verò ait, *vt diei non luceret pars tertia,neque noctis ſimiliter*,puto idem intelligi per diẽ & noctem, quod per ſolem, lunam, & ſtellas:vt intelligas tertiam partem prælatorum maiorum qui per diem, quãdo ſol lucet intelliguntur,

liguntur,& tertiam partem eccleſiaſticorum inferiorum, tertiámque partem laicorum fidelium qui per lunam & ſtellas nocte lucẽtes accipiũtur, hypocriſi obſcuratã,veræ fidei integritate,morúmque & vitæ puritate tunc non luxiſſe.

8. *Et vidi & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cæli.* vna aquila vnionem fideliũ prędicatorũ ſignificat,qui tanquam aquila per morum integritatem & doctrinæ ſinceræ ſublimitatem cæteris altius volare debent. Huius aquilæ *per medium cæli*,id eſt per mediam eccleſiam vox audita eſt dicentis, & voce magna clamantis, *Væ væ væ habitantibus in terra, de cæteris vocibus triũ angelorum qui erant tuba canturi.* Audita eſt inquam hæc huius aquilæ vox,quando terrenis hominibus & ſæculi amantioribus quàm Dei magna audita eſt fidelium prædicatorũ affectio,multiplicem, quæ terrenos ipſos ac terrenis inhiantes maneret,maledictionem comminãtium: cuiuſmodi væ & maledictiones ex vocibus trium angelorum qui poſtea cantaturi tuba erant præſentiebant. Sunt qui hæc verba, *de cæteris vocibus, &c.* putent ſeparatim legenda vt quum de quatuor angelis, pluribus dixiſſet Ioannes, & obiter relicta angelorum mentione, aquilæ volantis meminiſſet,rurſum ad angelorum mentionem reuerſum dixiſſe, *de cæteris vocibus,& cætera.* quaſi diceret, ſed iam tempus vt ad cæteras voces trium angelorum redeamus: quod autem interpres habet de cæteris vocibus trium angelorum,græci addunt σάλπιγγος. id eſt de cæteris vocibus tubæ trium angelorum.

[8] *Et uidi,& audiui uocem unius aquilæ uolantis per mediũ cæli dicẽtis uoce magna, Væ uæ uæ habitãtibus in terra: de cæteris uocibus triũ angelorum qui erãt tuba canituri.*

ARGVMENT. CAP. 9.

¶ *In quinti angeli viſione deſcriptio hæreticorum per ſtellam cælo delapſam, puteum abyſſi & locuſtas ponitur: deinde in ſexti angeli viſione, 4. angelorum vinctorum ſolutio: poſtmodum equitum & equorũ in perdẽdis hominibus pernicies.*

CAPVT IX.

A ET *quintus angelus tuba cecinit,*[1] *& uidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram,*

1. *Et vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram.* contenta in quinti angeli viſione omnes penè de hæreticis intelligi dicunt, bona verò pars de hæreticis qui inſtante antichriſti tempore tanquam eius

præcurſores exorituri ſunt: quales magno eccleſię damno penè innumeri hac noſtra ætate ſurrexere. Stella autem prolapſa de cælo lucifer eſt, de quo ſcriptum legimus Eſaiæ 14. Quomodo cecidiſti de cælo lucifer qui mane oriebaris?

2. *Et data eſt illi clauis putei abyſſi* .i. permiſſa poteſtas immenſas & occultas nocendi vias moliendi. *Et aperuit puteũ abyſſi*, quando in omnem malorum omnium licentiam erupit. Quia verò locum hunc de præcurſoribus antichriſti hæreticis proximè tẽpus illius futuris plærique ex antiquis intelligũt, non inepte fortaſſe per ſtellam cælo delapſam Lutherum intelligas: qui quondam in cælo, id eſt, dei eccleſia religionis & doctrinæ luce ſplẽdebat: de cælo autẽ decidit in terrã, quando ab vnitate eccleſiæ recedens, abiecta quã dudum profeſſus erat monaſtica viuendi diſciplina, in terrã decidit, terrenam magis & animalem vitã eligẽs. Huic data eſt clauis putei abyſſi, quando ad probationem electorum omne genus hęreſum machinari & ex abyſſi puteo, id eſt. Huſsitarũ, Vvicleuitarum, Pigardorum, ſuiq; ſimiliũ hæreticorum libris haurire permiſſus eſt, & orbi propinare. Aperuit autem puteum illum, quando omnibus viam fecit ac poteſtatem veteres hæreſes innouãdi & excitandi. *Et aſcendit fumus putei ſicut fumus fornacis magnæ*: apertis enim & permiſsis ad legendum paſsim omnibus hæreticorũ libris, aſcendit fumus putei, id eſt, obſcura & tenebroſa hæreſum doctrina promouere cœpit, non ſecus atque magna ex fornace ingens egreditur fumi copia, *Et obſcuratus eſt ſol & aer de fumo putei*, quando maiores in eccleſia (qui ſolis vicem gerunt aliis prælucentes) ſimiliter & inferioris ordinis fideles (quos tanquam aerem à ſole, à ſuis maioribus lucem vitæ integræ & ſanæ doctrinæ recipere oportebat) afflatu huius fumi, id eſt, præbita in hæreticam doctrinam conſenſione, obſcurati ſunt.

> [2] *& data eſt ei clauis putei abyſſi. Et aperuit puteum abyſſi: & aſcẽdit fumus putei, ſicut fumus fornacis magnæ: et obſcuratus eſt ſol & aer de fumo putei.*[3] *Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram: &*

3. *Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram.* ſtatim enim atq; fumus hæreſum ex hæreticorum voluminũ puteo nares adflauit plurimorum, *Exierunt locuſtæ in terram*, id eſt, prodierunt hęretici locuſtarum ſimiles qui per elationem in altum ſaliunt, & per cupiditatẽ in terrã recidunt, terrenis voluptatibus & deliciis addicti. *Et data eſt illis poteſtas ſicut habent poteſtatem ſcorpiones terræ:* qui quidem ſcorpiones

nes blandi ſunt in ſpeciem,ſed cauda feriunt venenata:ita hæreticorum ſermone nihil blādius, nihil ſanctius,quibus in ore nihil eſt præter ſuæ fragilitatis agnitionem,Chriſtum,fidem,& ſimilia : ſed interim receſſus venenoſus : quos enim per apertam ſæuitiam nequeunt,per occultam malitiā perimunt. *Et præceptum eſt illis ne læderent fœnum terræ , neque omne viride , neque omnem arborem.* Sunt qui per fœnum terræ, incipientes: per viride,proficiētes:per arborem perfectiores Chriſtianos intelligunt. mihi ſimplicius fœnū & omne viride ſignificare videtur eos qui virorem & viuacitatem fidei habent,arbores autem eos,qui ſpe elati bonorum operum fructum faciunt : quos inhibentur locuſtæ lædere , quia charæ ſunt deo veri fideles , ne ab impiis hæreticis ſeducantur & lædantur. *Niſi tantum homines qui non habent ſignum dei viui in frontibus ſuis,* vel græcè σφραγίδα,id eſt,ſigillum,ſymbolum nempe verę fidei & charitatis:qui enim hoc inſigniti ſunt ſymbolo,immunes ſunt ab hæreticorum dolis & ſæuitiis.qui verò inanem tantum fidem præſeferunt,ab hæreticis facile læduntur & ſeducuntur.

data eſt illis poteſtas,ſicut habēt poteſtatē ſcorpiones terræ. & præceptū eſt illis ne læderent fœnū terræ, neque omne uiride,neque omnē arborem:niſi tantum homines qui nō habent ſignum dei in frōtibus ſuis,
4 *& datum eſt illis ne occiderent*
B *eos:ſed ut cruciarētur mēſibus quinque. & cruciatus eorum ut cruciatus ſcorpij cum percutit hominem.*

4. *Et datum eſt illis ne occiderent eos,ſed vt cruciarent menſibus quinque,* vel vt cruciarentur : nam græcè eſt βασανισθήσονται : quidam τὸ eos referunt ad fœnum viride, & arborem, veros ſcilicet fideles, quos permiſſum eſt hæreticis vexare quidem & cruciare , ſed non occidere,id eſt,tentare ad defectionem, ſed non ſeducere : at mihi videtur potiꝰ τὸ eos referēdū ad homines ſigillo dei nequaquā inſignitos,quos nō vult occidi ſed vexari & cruciari,vt vel ſic cruciati reſipiſcant:cruciari autem menſibus quinque,id eſt,toto vitæ tēpore quæ quinque ſenſibus regitur , aut quinque ætatibus : infantia, pueritia,adoleſcentia, iuuentute, & ſenectute continetur . *Et cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij quum percutit hominem.* ſcorpius de genere vermium eſt, ſuauis ac dulcis in ſpeciem , ſed cauda venenata feriens.bene autem quos hæretici poſſedere & impia doctrina infecere,cruciantur, tanquam ictu ſcorpij : punguntur enim verme conſcientiæ, intelligentes impia eſſe ſua dogmata , ſed præ ſuperbia deſciſcere ab iis nolentes : & interim cruciat eos venenata

ſcorpij cauda.i.inferni qui eos manet ita perſeuerantes memoria.
5 *Et in diebus illis quærent homines mortem & nõ inuenient eam.* Omnes penè intelligunt de veris Chriſtianis qui propter importunam hæreticorum vehementiam tam miſere affectam eccleſiam videntes, mori optabant cupientes diſſolui & eſſe cum Chriſto, ſed optata morte non peribunt, ſeruãte adhuc eos aduerſus hæreticam perfidiam deo.

6. *Et ſimilitudines locuſtarum ſimiles equis paratis ad prælium*. ſimiles inquam mole corporea, hoc eſt tã magnæ hæ locuſtæ quàm æqui fortes & veloces: alioqui nulla equorum & locuſtarum ſimilitudo. Sunt enim hæretici inſtar equorum veloces & fortes ad impugnandum veritatẽ, ſemper parati, vtcunque illa inferiores ſunt. *Et ſuper capita eorum coronæ tanquam coronæ ſimiles auro.* gerunt hæretici inſtar coronarũ aurearum ſupra capita, quia dum decertant, deſudant, reſiſtunt, contendunt, victos ſe nunquam agnoſcunt, ſed victores ſe ſimulant & mentiuntur, hoc eſt enim coronas geſtare, mentiri ſe victores: at illas gerunt non aureas, ſed aureis ſimiles: tanquam iuxta Paulum.1.Timoth.2.formam quidem pietatis habentes, virtutem autem eius abnegantes. *Et facies earum tanquam facies hominum, & habebant capillos ſicut capillos mulierum.* bene tãquam facies hominum habere dicuntur, quia non niſi humanitatem præſeferũt in faciem, quum tamen inſtar ſcorpionum pungant & feriant: Capillos autem ſicut mulierũ habebãt propter effœminatam eorum mollitiem. *Et dentes earum vt leonum.* dicuntur autem dentes leonum fœtere: bene ergo earum dentes vt leonum dentes, quia hæreticorum doctrina non modo animas laniat ac vorat, ſed & fœtida eſt ac mortifera, qui in circuitu ſunt, id eſt, qui conſuetudinem cum illis habẽt, inficiens, *Et habebant loricas ſicut loricas ferreas*, id eſt, indurata contra veritatem præcordia: Loricis enim ferreis obdurata & obſtinata illorum peruicacia oſtenditur. *Et vox alarum earum ſicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.* Multitudo curruum ad bel-

[5] *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eã: & deſiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.* [6] *Et ſimilitudines locuſtarũ, ſimiles equis paratis in præliũ: & ſuper capita earũ tanquã coronæ, ſimiles auro: & facies earũ tãquã facies hominũ. & habebãt capillos ſicut capillos mulierũ: & dẽtes earũ, ſicut dẽtes leonũ erãt: & habebãt loricas ſicut loricas ferreas & uox alarũ earũ ſicut uox cur-*

Eſaiæ 2.d. Oſee 10.b. Sap. 16.b.

ad bellum parata diuerſarum rotarum impetu, diuerſis quidem ſtridoribus reſonat, ſed tamen adunata contra aduerſarios properat. ſic hæretici in cõfuſione diſceptationum & ſtrepitu verborum diſcordes, ad impugnandam eccleſiam & veritatem inueniuntur cõcordes. Et habebant caudas, &c. ſuperius hæc expoſita ſunt.

ruum equorum multorum currentium in bellum: & habebant caudas ſimiles ſcorpionum: & aculei erant in caudis earum: & poteſtas earum nocere hominibus menſibus quinque: 7 *& habebant ſuper ſe*
C *regem angelum abyſſi, cui nomen* Hebraicè Abbadon, *Græcè autem* Apollyon: *&* Latinè *habens nomen* Exterminans. V*æ unum abiit, & ecce ueniunt adhuc duo uæ poſt hæc.* 8 *Et ſextus angelus tuba cecinit: & audiui uocem unã ex quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt ante oculos dei, dicentẽ ſexto angelo qui habebat tubam. Solue quatuor angelos, qui alligati ſunt in flumine magno* Euphrate. *Et ſoluti ſunt quatuor angeli, qui parati*

7. *Et habebant ſuper ſe regem angelum abyſſi, cui nomen* Hebraicè Abbadon. *Græcè autem* ἀπολλύων, *Latinè habens nomen* Exterminãs. Rex & princeps hęreticorum diabolus, qui bene Hebraicè Abbadon dicitur: Abbad enim perdere ſignificat, Abbadon perdẽtem ſiue perditorem: quia omne illius ſtudium eſt ſecum omnes perdere: græcè enim eſt ἀπολλύων, ἀπὸ τοῦ ἀπολλύειν, quod perdere & deſtruere ſignificat: quod ſequitur væ vnũ abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ poſthæc, ſic intelligendum eſt: de primo væ, id eſt, prima maledictione dictum eſt, ſupereſt de duabus dicendum.

8. *Et ſextus angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnam ex quatuor cornibus altaris aurei quod eſt ante oculos dei,* vna vox, vniuerſa eſt Chriſtianæ doctrinę concordia ex quatuor procedens cornibus altaris aurei, id eſt, ex quatuor euangeliis ipſius Chriſti qui eſt altare aureum, in quo Deo patri & corporis ipſius ſacrificium, & alia laudis offerimus ſacrificia: quod aureum vocatur ob diuinitatis fulgorem, cuius plenitudo Paulo teſte in Chriſto etiam corporaliter inhabitat. Rectè verò ante oculos Dei eſt altare iſtud: quia Deo patri ſemper aſsiſtit Chriſtus pro nobis interpellans, & illi gratiſsimus. Sunt qui non male altare aureum eccleſiam interpretãtur, cuius cornua

quatuor,quatuor ſunt euangelia,nam quatuor euangeliorum fidei ſancta innititur eccleſia. Vox ergo ex quatuor altaris aurei cornibus prodiens, vnitas eſt & ſanctorum prædicatorum concordia: quam quidem vocem audiuit Ioannes, dicentem ſexto angelo qui habebat tubam. *Solue quatuor angelos qui alligati ſunt in magno flumine Euphrate*, id eſt, ſolutos aut breui ſoluendos vniuerſos dæmones annuncia: qui à quatuor mundi partibus veniente Antichriſto aduerſus fideles ſæuient. Antè verò ligati erant in magno flumine Euphrate baptiſmi figuram gerente: nobis enim in Chriſti mortem baptizatis & extincto per baptiſmum originalis delicti fomite,refrenātur & coercentur,ne planè vim ſuā, qua valēt aduerſum fideles,exerāt,& crudeli⁹ ſæuiāt dęmones:veniēte aūt Antichriſto ſoluētur,maiore illis ꝑmiſſa poteſtate. *Et ſoluti ſunt*,ꝑmiſſa illis amplio re nōcēdi poteſtate, *quatuor angeli*.i.dæmonū vniuerſitas, *qui parati erāt in diē,mēſem & annū*.i.omni tēpore,hora,& occaſione, *vt occiderēt tertiam partem hominū*.i.fideles & verè Chriſtianos,qui præ aliis vix tertiam partem efficiunt,teſtāte Chriſto:multi ſunt vocati pauci verò electi: parati autem erāt occidere fideles, ſeu anima,prauis doctrinis & illicitis deſideriis ad noxia perſuadēdo: ſeu corpore etiam,minis,terroribus & occiſione ad deum negandū cōpellendo.

erant in horam & diem & menſem & annum,ut occiderent tertiā partem hominum. 9 *Et numerus equeſtris exercitus,uicies millies dena millia. Et audiui numerum eorum. Et ita uidi equos in uiſione: & qui ſedebant ſuper eos, habebant loricas igneas, & hyacinthi-*

9. *Et numerus equeſtris vicies millies dena millia*.i.huius equeſtris exercitus equites dæmones,equi pueſſi hæretici,tyrāni & oēs īpij quos ille inequitat,in qbus inſidet. Hic autē puto numerū definitū ꝑ indefinito ſumi:nō enī iuuat neq; fert ſcholiorū breuitas in myſtica numerorū ſignificatione ludere. *Et ita vidi equos in viſione: & qui ſedebāt ſuper eos*,dæmones ſcilicet, *habebant loricas igneas & hyacinthinas & ſulphureas*,ob fœtorē īfamię, *& hyacinthinas*,per ſimulationē cæleſtis iuſtitiæ:nā hyacinthus cæli habere ſimilitudinē dicitur,& angelus ſathanæ nōnunquā ſe trāſfigurat ī angelū lucis. *Et capita equorum erāt tanquā capita leonum*:equi dicti ſunt tyrāni & hæretici, habētes capita inſtar leonū efferata,ad deuorādos & laniādos ſimplices & fideles. *Et de ore eorum procedit ignis, & fumus. & ſulphur*.eorum referre

rũ referre poteſt vel equos vel equites dęmones,ſed textus ſequẽs docet referendum ad equos, vt de ore eorum.i.ſuggeſtione ignis inuidiæ fumus excæcationis,& ſulphur prodire dicatur fœtidæ libidinis, ad ſimilia enim iis quibus tenentur vitia pertrahere quoſcunque poſſunt nituntur: vel ignis iræ rabidus,furens contra fideles,& fumus inanis ac vanæ & ſupbæ iactātiæ,& ſulphur i.fœtor blaſphemię.*Et ab iis tribus plagis occiſa eſt tertia pars hominũ*,videlicet, igne, fumo,& ſulphure: numerus certus pro icerto: ſenſus eſt autem quòd bona pars hominum iis plagis occidetur. ſi de peruerſis ĩtelligitis, ſpiritualiter intelligendum: ꝙ ad paria excitati & incitati vitia, animas ſuas perdẽt: ſi de electis, (nã poſtea de reprobis loqui videtur) quòd corporaliter occidentur, ꝓcurantibus illis multa ſuppliciorum genera,vt ve' ſic à fide reſiliant,dæmonibus.

nas, & ſulfureas: & capita equorum erãt tanquam capita leonum: C *& de ore eorum procedit ignis, & fumus, & ſulfur. Et ab his tribus plagis occiſa eſt tertia pars hominum de igne & de fumo & ſulfure, quæ procedebant ex ore ipſorum. Poteſtas enim equorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum: Nam caudæ eorum, ſimiles ſerpentibus, habentes capita: & in his nocent.* 10 *Et cæteri homines qui non ſunt occiſi in his plagis,*

Poteſtas enim equorum in ore eorũ eſt,id eſt,in eloquentia.præcurſores enim Antichriſti fidelium ſeductores vi humanæ eloquentiæ à fide Chriſtianos abalienare nitentur,omnem in ſua eloquentia fiduciam ſuam ponentes. Quòd ſi perſuadendo pertrahere ad ſe nequeunt: eſt vis ac poteſtas *& ĩ caudis eorum, nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus habentes capita, & in his nocent.*bene ſerpentibus ſimiles,qui blande ſe inſinuant & quaſi aſſentantur,ſed occulte venenata cauda feriunt:ita ſeductores blandis initiis vt ſimplicibus imponant,aggrediuntur:aggreſſos veneno ſuo,praua ſcilicet ſuggeſtione inficiunt:habentes in caudis capita,vel occaſiones nocendi,vel ſuæ iniquitatis & peruerſitatis doctores ac magiſtros,*& in iis nocent*,vel in iis caudis,vel in iis capitibus:vtrouis enim modo etiam Græcè referri poteſt.

10. *Et cæteri homines qui non ſunt occiſi iis plagis.* videtur de occiſione corporali locus intelligendus,quia occiſione ſpirituali peremptiſunt de quibus hic agitur: iis ergo qui per tyrannos & hæreticos

ticos ac cæteros Antichriſti ſatellites, non ſunt ad mortem petiti, quos neque pœnituit adoraſſe dæmonia,&c. hoc loco eclipſis eſt & ſupplendum: ij omnes inquam ſimiliter peribunt.

neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum ſuarum, ut non adorarent dæmonia & ſimulachra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea, quæ neque uidere poſſunt, neque audire, neque ambulare, & non egerunt pœnitentiam ab homicidiis ſuis, neque à ueneficiis ſuis, neque à fornicatione ſua, neque à furtis ſuis.

ARGVMENTVM *Cap.*10.

¶ *Angelus fortis cum voce tonitruorum deſcribitur, & eius iuramentum, deinde libri per* Ioannem *deuoratio.*

CAP. X.

e [1] *T uidi alium angelum fortem deſcendentẽ de cælo, amictũ nubæ, &* A

1. *Et vidi angelum fortem deſcendentem de cælo, amictum nube.* Angelus Chriſtus eſt magni conſilij angelus ab apoſtaticis angelis longè alius ac diuerſus, fortis ſanè, quia dei virtus: qui de cælo deſcendit, quando ſemetipſum vſque ad ſuſcipiendã ſerui formã exinaniuit, amict' nube humanitatis aſſumptę, quæ deitatem, nequaquam oculis hominum aſpectabilem, tegeret: bene autem è cælo deſcẽdit, quia teſte Dauid à ſummo cælo egreſſio eius. *Et iris in capite eius*, caput Chriſti deus pater, in cuius capite aptè iris eſſe dicitur, id eſt, propiciatio diuinitatis & reconciliatio humani generis, quia deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi. Iris enim cęleſtis arcus propitiationis eſt & fœderis ſignum. *Et facies eius ſicut ſol:* quippe qui ſplendor eſt paternæ gloriæ, & ipſemet ſol iuſtitiæ, de cuius lumine omnes per gratiam participamus. *Et pedes eius tanquam columna ignis*, ſiue columnæ, Græcè enim eſt ςύλοι in plurali. Pedes eius, prædicatores ſunt ipſius, qui tanquam pedes corporis per vniuerſum mundum illum ferunt, ſicut ipſe de Paulo ait, vas electionis eſt mihi iſte, vt portet nomen meum coram gentibus & regibus: & bene ſunt ij pedes tanquam columna, id eſt, firmi nec fide vacillantes: tanquam columna ergo, & ea ignea, vtpote afflictionum & probationum igne probati. *Et habebat in manu ſua libellum apertum,*

libellum

libellum inquam diuinæ ſcientiæ Ioanni apertum & manifeſtatū, quem deuorare poſtea iuſſus eſt, qui bene apertus dicitur, vel quia Ioanni tunc manifeſtatus, vel quia in iudicio palàm fiet omnibus diuinæ ſcientiæ liber, cunctis quæ de Chriſto ſcripta erant tūc cōpletis, atque omnibus qui reprobi & electi erant cognitis.

iris in capite eius, & facies eius erat ut ſol, & pedes eius tanquam columna ignis, & habebat in manu ſua libellum apertum: [2] *& poſuit pedem ſuum dextrū ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram,* B *& clamauit uoce magna, quemadmodum cum leo rugit,* Et *cum clamaſſet: locuta ſunt ſeptem tonitrua uoces ſuas.* Et *cum locuta fuiſſent ſeptem tonitrua uoces ſuas, ego ſcripturus eram: & audiui uocem de cælo dicentem mihi,* Signa *quæ locuta ſunt ſeptem tonitrua: & noli ea ſcribere.* [3] Et *angelus quem uidi ſtātem ſuper mare & ſuper terram,* Dan. 12.c. *leuauit manum ſuum ad cælū, & iurauit per uiuentem in ſæcula ſæculorum, qui creauit cælum & ea*

2. Et *poſuit pedem ſuū dextrū ſuper mare, ſiniſtrum autem ſuper terram.* quidam interpretantur quod prædicatores, terra maríque, id eſt, inſulaibus prædicatum miſerit. Alij per mare fluctuantia variis idolorum cultibus & ſuperſtitionibus gētilium corda interpretantur, ſup quos pedem dextrū poſuit, quando ad fidem eos vocauit & elegit. Per terram quæ ſtabilior eſt, gentem Iudaicam in vnius olim dei cultu ſolidatam & firmā, ſuper quos ſiniſtrum pedem poſuiſſe dicitur, quando aſſumptis gētibus ad tempus eos abiecit & reprobauit, donec plenitudo gentium intrauerit, & tūc omnis Iſrael ſaluus fiet. Et *clamauit uoce magna quēadmodum cum leo rugit.* clamauit voce magna futuræ dānationis pœnas comminando, & pœnitentiam nunciando. Et *quū clamaſſet,* id eſt, per ſe ipſe prædicaſſet, *locuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas,* quia poſt eius prædicationem apoſtoli & euangeliſtæ ſeptiformi ſpiritus ſancti gratia repleti terrorem iudicij prædicauerūt, & myſteria alia multa docuerunt: voces autem horum, tonitruorum ſignare tantum & non ſcribere iubetur, quia myſteria dei ſic debemus electis & idoneis propalare, vt reprobis & inidoneis maneant abſcondita.

3. Et *angelus quem, &c.* leuauit manum ſuam ad cælum, habitum

præſeferens

Præferens iurantis, & iurauit, *Quia tempus non erit amplius*, omnes penè hunc locum exponunt quòd peracto iudicio, iam tempus non erit, id eſt, mutabilitas ceſſabit temporum in eadem beatitate perpetuò manentibus electis: alij quòd iam tempus pœnitentiæ non erit appetente iudicio, quia poſt vocē tubæ ſeptimi angeli conſūmabitur myſteriū de remuneratione bonorum & punitione malorum, neque iam vllus erit pœnitentiæ locus. *Et in diebus ſeptimi angeli cum cœperit tuba canere*, in reſurrectione, conſummabitur myſterium dei, omnia ſcilicet quæ de Chriſto ante prædicta ſunt, & nobis de conſummatione ſeculi & bonorum ac malorum remuneratione promiſſa. *vade & accipe librum.* Iuſſus eſt Ioannes librum accipere ab angelo, id eſt, ſecretum diuinæ ſcientiæ & præſcientiæ à Chriſto intelligere, quem iubetur deuorare, id eſt, cum auiditate intelligendi percipere: eum autem cum deuoraſſet, ſicut illi prædictum erat, dulcem in ore reperit: nihil enim diuinorum verborum intelligentia dulcius in prædicatione, vnde & Dauid ait: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, ſuper mel ori meo: ſed amaricari ventrem faciunt, id eſt, mentem, vel quando in digeſtione & executione eorum quæ ſecundum diuinam ſciētiam prædicantur,

quæ in eo ſunt, & terram & ea quæ in ea ſunt: & mare & ea C
quæ in eo ſunt, Quia tempus non erit amplius, ſed in diebus uocis ſeptimi angeli, cum cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas. Et *audiui uocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem,* Va*de, & accipe librum apertum de manu angeli ſtantis ſuper mare* D
& ſuper terram. Et *abij ad angelum, dicens ei, ut daret mihi librum.* Et *dixit mihi,* Accipe *librū, & deuora illum, & faciet amaricari uentrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tanquam mel.* Et *accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum: & erat in ore meo tanquam mel, dulce.* Et *cum deuoraſſem eum, amaricatus eſt uenter meus, & dicit mihi,* Oportet *te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

Exec. 3.a.

dicantur, qualis eſt carnis mortificatio, amaritudo & difficultas ſentitur: vel intellige, quòd deuorato libro diuinæ præſcientiæ & ſcientiæ amaricatus eſt venter Ioannis, id eſt, mens indignata, quum tot videret futuras eccleſiæ perſecutiones, ſic locutũ Ezechielem legimus, quum oblatum librum deuoraſſet: Abij, inquit, amarus indignatione ſpũs mei. nec nouũ eſt ꝙ ventrẽ mentẽ expono: ſic Ezechiel. 2. Fili accipe ſapientiam quæ tibi pulchra erit, quum in vẽtre tuo eã acceperis: & Chriſtꝰ in pſalmis, ex vtero patris, id eſt, mente paterna ante luciferum ſcribitur genitus.

ARGVMENTVM Cap. 11.

¶Declaranda ad menſuram fidelibus myſteria, infidelibus aũt & hæreticis celanda oſtendit: dein futuram ſub Antichriſti tẽpora eccleſiæ perſecutionẽ: ſed venturos ad Chriſtianorum conſolationẽ prophetas duos aperit, quorum etſi immenſa futura eſt potentia, fore tamen vt à beſtia occiſi inſepulti iaceant & inglorii, ſed maiore poſthæc gloria excitandi: demum ſeptimi angeli tuba, futuriq; iudicii tẽpus deſcribitur.

CAPVT XI.

A E[1]T *datus eſt mihi calamꝰ ſimilis uirgæ: & dictũ eſt mihi, Surge, & metire tẽplũ dei, & altare, & adorãtes*

1. *Et datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ.* Calamus ſanctæ ſcripturæ cognitio vel diuinæ eſt ſcientiæ reuelatio. quia ſicut per calamum in membranis & mortuorum animalium pellibus, hominum teſtamenta mortalium ſcribimus: ſic in membranis ſpiritualibus &, vt cum Paulo loquamur, in tabulis cordis carneis, æterni dei ſcribimus teſtamentum. Aut fortaſſe calamus cum Ruperto ſcribendi prædicandíque euangelij facultatem cum magiſterij auctoritate ſignificat: quo legem dei in cordibus hominum ſcribit euangeliſta, & qui euangelium fidelibus prædicamus, aut ipſe magis cæleſtis ſcriba ſpiritus ſanctus, noſtra opera tanquam organo ſcribit, de quo Dauid: Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis. ſanctorum enim euangeliſtarum & prophetarum manu & lingua ad inſcribendam fidelium cordibus dei legem ſpiritus ſanctus vtitur, bene velociter ſcribens: neſcit enim tarda molimina ſpũs ſancti gratia. Is autem calamus ſiue diuinæ ſcripturæ notitiam, ſeu ſcribendi prædicandíve euangelij facultatem & auctoritatem intelligimus, rectè dicitᷣ *ſimilis virgæ*: tũ ob ſui rectitudinẽ, tũ ob increpãdi corrigẽdiq; hominũ vitia libertatẽ. *Et dictum eſt mihi, Surge.* iubetur

ſurgere

ſurgere Ioannes,neque ipſe ſolus, ſed quotquot prædicandi euangelij cura credita eſt,hoc eſt,fide ac bonis operibus in cælum erectus eſſe. *Et metire templum & altare,& adorantes in eo.* Templum dei congregatio eſt fidelium,dicente Paulo 1.Corin. Templũ dei ſanctum eſt,quod eſtis vos. *Altare*,in quo deo patri offerimus, perfectiores ſunt, prælati ſcilicet, curati & ſacerdotes: qui pro inferioribus laudum & euchariſtiæ ſacrificia deo in eccleſia offerunt. *Adorantes*, cæterum vulgus fideliũ: bene autem hæc metiri Ioannes iubetur.i. dei verbum & ſacra myſteria pro cuiuſque captu aperire: non paſsim omnia omnibus. Neque enim temerè omnia ſcripturarum arcana omnibus ſunt communicanda: nam & Paulus cùm dixiſſet 1. Cor. 2. Sapientiam loquimur inter perfectos: capite 3. ſubdit, Tanquam paruulis in Chriſto lac vobis potum dedi,non eſcam: nondum enim poteratis,ſed ne nunc quidem poteſtis.& ad Hebręos 6. Perfectorum eſt ſolidus cibus, ideſt,perfecta altiorum myſteriorum intelligentia: eorum qui pro ipſa conſuetudine exercitatos habent ſenſus ad diſcretionem boni ac mali. vnde miror quid in mentem hac ætate venerit nouarum doctrinarum ſtudioſis,vt vniuerſa ſacrarum literarum volumina in vernaculam linguam verti tantopere contẽdant, quum ad lectionem Geneſeos non admitterentur olim Hebræis qui triginta annos nondum attigiſſent: & multa ſint in ſcripturis ſanctis quę ſi in linguam vernaculam verſa paſsim omnibus proponuntur legenda,multorum errorum tum in doctrina,tum in moribus generandorum cauſam præbeant. Nónne enim futurum eſt vt ex Eccleſiaſte & Canticis ad literam malè intellectis plærique offendantur? quid ꝙ Nouatum,hominem alioqui peritũ & in ſcripturis exercitatum,neque moribus adeo corruptis,ſic epiſtola ad Hebræos offendit malè intellecta,vt negauerit ſemel in peccatũ poſt baptiſmum,plapſos ad pœnitentiam recipiendos? nimirum quum legeret in ea capite 6. Impoſsibile eſt eos qui ſemel ſunt illuminati & prolapſi ſunt,rurſum renouari ad pœnitentiam: & cap.10. Voluntariè enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis, iã non relinquitur pro peccatis hoſtia? quorum locorum interpretationem in noſtris ſcholiis inuenies. Quòd ſi vir alioqui eruditus & ſcripturarũ peritus ſanctarum tam fœdè & grauiter lapſus eſt: quis ſpondere ſibi audeat,fabros,cerdones,mulierculas,pueros,nequaq̃

in eo. atrium autem quod eſt intra templum,eiice foras; & ne metiaris illud: quoniam datum eſt genti-

ex ſcripturis offenſum iri malè intellectis,ſuóque idiomate verſis: præſertim quum nullam ſacrarum literarum expoſitionem admittant, neq;admittentes recipiant noſtræ tempeſtatis hæretici, nudamque velint apprehendi ſcripturarum literam?quis,inquam, & eos ſecuros reddat, & nos ſuæ ſecuritatis certos faciat,præſertim quum dicat apoſtolus, Qui ſtat,videat ne cadat? Sed inquient,neminem ſuæ ſalutis vult eſſe Chriſtus neſcium: neminem ſanè. At ſunt quæ explicitè tenere & credere oporteat: ea multos ante annos vernacula lingua edi paſſa eſt eccleſia, vt decalogi: & eccleſiæ præcepta,ſymbolum fidei,& ſimilia. Vniuerſorum autem bibliorum lectionẽ & intelligentiã qui neceſſariã fore ad ſalutẽ dixerit,multos indubiè viros bonos & ſimplices dãnationis reos fecerit.Rem ergo nõ neceſſariã quum videret rex Chriſtianiſsimus,&prudentiſsimus Pariſiorum ſenatus grauẽ afferre in negocio fidei errorum materiã,iuſtè inhibuit ne paſsim ſacra biblia venirẽt aut ederentur vernaculo ſermone conuerſa. Quòd ſi coacto in Chriſti nomine legitimo vniuerſæ eccleſiæ cõcilio cõmodũ videbitͬ ea in vernaculã linguam transferre,per viros bonos & Chriſtianos non ſectarios,& linguarum peritos facere id poterit, adiectis in locos vnde offendi quis poſſet breuibus ſcholiis.fiétq; indubiè,ſi è republica Chriſtiana fuerit:alioqui nõ id feret ſpiritus ſanctus eccleſiæ ſuæ dux & rector. Sed longius ob præſentium temporum malitiã euagati,eò vnde ſe noſtra deflexit oratio,redeamus.Iuſſus eſt templũ & altarę & adorantes metiri Ioannes .i. cuiq; fidelium pro ſui ingenij captu ſacrorum myſteriorum intelligentiam aperire. *Atriũ autem* (inquit) *quod eſt foris templum eiice foras, & ne metiaris illud, quoniam datum eſt gentibus*: atrium quod eſt foris templũ, hæretici ſunt & Iudæi,qui ſe à cõmuni eccleſiæ congregatione ſubtrahunt, ídq; de induſtria agnitã veritatem impugnando:eos(inquit)qui iam foris ſunt,eiice foras.i.declara abiectos ab eccleſia & reiectos, ne ſe aliis ad peruertendos illos immiſceant:quoniam huiuſmodi atrium *datum eſt gentibus*,id eſt,eccleſiæ rebelles habẽdi ſunt pro ethnicis & publicanis, eos, inquit,*ne metiaris*,id eſt, noli eorum numero accenſere, quibus prædicandum eſt euangelij verbum, vnde Paulus in Actis,Iudęis prædicationem reiectantibus,vobis,inquit, oportebat primùm loqui verbum dei, ſed quoniam repellitis illud,& indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes,ſic idem hæreticum hominem iubet poſt vnam & alteram correptionem vitari.

2.*Et ciuitatem ſanctam*.ciuitatem ſanctam,eccleſiam ſcilicet,non ha bentem maculam neque rugam *calcabunt*,id eſt,quantum in ſe erit opprimẽt perſequendo & veritatem impugnãdo,gentes ſcilicet, id eſt,pagani & ethnici, quíque atrij nomine antè deſcripti ſunt Iu dæi & hæretici.calcabunt autem menſibus 42. id eſt, tribus annis cum dimidiato,quanto tem pore regnaturum ferunt antichriſtũ.*Et dabo duobus teſtibus meis*,os ſcilicet & ſapiẽtiam,cui non poterunt reſiſtere aduerſarij. *Et prophetabunt*,vel futura prędicentes, vel prædicantes & ſcripturas interpretantes : vtrunq;

bus, 2 *& ciuitatem ſanctam calcabunt mẽſibus quadragintaduobus: & dabo duobus teſtibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis ſexaginta,amicti ſaccis. Hi ſunt duæ oliuæ & duo candelabra, in*

enim ſignificat prophetare . prophetabunt autem *diebus mille ducentis ſexaginta*, qui conſtituunt circiter annos tres cum dimidiato, quanto tempore prædicaturos illos reuera aſſerunt : neque enim videtur aptè hic quadrare myſtica expoſitio numeri, cùm reuera antichriſti temporibus venturum Helyam & prędicaturũ ex Malachiæ teſtimonio indubiè compertum habeamus dicentis, Ecce ego mittam vobis Helyam prophetam anteq̃ veniat dies domini magnus & horribilis,& conuertet corda patrum ad filios,& cor filiorum ad patres.prędicabũt aũt *amicti ſaccis*,habitu enim & facto vti & verbo pœnitentiã prędicabũt.*Hi ſunt duæ oliuæ*,oleo ſpũs ſancti per gratiã vncti,*Et duo candelabra in conſpectu domini terræ ſtantes.* bene cãdelabra dicuntur,qui hominibus per bonorum operũ exẽpla lucent,ſtantes per fidei & iuſtitiæ rectitudinẽ:*Et ſi quis voluerit eos nocere*,inhibendo à prędicatione,*ignis exiet de ore eorum*,ignis, inq̃,diuini verbi qui conſumpturus eſt aduerſarios,qui bene de eorũ ore.i.prędicatiõe exibit,& deuorabit eos,dãnatione dignos eos iudicando.bene aũt de ore Helyę ignis exire dicitur, de quo Eccleſiaſt.48.ſcribitur,Surrexit Helyas quaſi ignis,& verbũ eius quaſi facula ardebat.alludit aũt Ioannes ad hiſtoriam Helyę 4.Reg,1. vbi dicitur,quia duobus quinquagenariis ex mandato Ochozię eũ ad mortem quęrentibus,& hominem dei appellantibus : Si homo dei(inquit)ego ſum,deſcẽdat ignis de cęlo,& deuoret te & quinquaginta tuos,deſcenditq; ignis de cęlo,& deuorauit eũ & quinquaginta qui cum eo erant.Et qui voluerit eos lędere , ſic oportet eum occidi,*ſic*.i.igne diuini verbi ab illorum ore prodeunti.*Hi habent*

bent poteſtatem claudendi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipſorum, & poteſtatem habent ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinem, & percutere terram omni plaga quotieſcunque voluerint. Non immorabor in explicandis myſtico ſenſu his verbis, quum ſimplicior ſenſus ac verior mihi videatur, ſi ad literã intelligas: non quòd huiuſmodi poteſtate antichriſti tẽpore vſi ſint: ſed quum futurum eſſet, vt duos iſtos teſtes mox Ioannes ſcriberet à beſtia, ipſo ſcilicet antichriſto, occidendos: ne quis ex virtute ipſius antichriſti magis quàm dei permiſsione, occiſos putaret: præmiſit vim illorum ac poteſtatem, nimirum qua prçualere aduerſus antichriſtum, imò aduerſus omnem orbem poſſent: ij (inquit) habent poteſtatem claudendi cælum, &c. alludit ad id quod 3. Regum 17. ſcribitur, & Iacobi 5. apertius: Helyas homo erat ſimilis nobis paſsibilis, & oratione orauit, vt non plueret ſuper terrã, & non pluit annos tres & menſes ſex: ſi enim hanc habuit Helyas poteſtatem nondum in cælum raptus, non ſimilem habebit ad conuincendum Antichriſtum miſſus? Quod verò ait, poteſtatem habent ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinem, & percutiendi terram omni plaga quoties voluerint, id Moyſi vim oſtendit, qui aduerſus Pharaonem ſimilia patrauit: vnde licet hos duos teſtes nonnulli & bona pars Helyam & Enoch intelligant: Victorinus Helyam & Hieremiam, certè quum de aduentu vnius Helyæ ſcriptura tantum loquatur, de altero certi nihil habeamus: non ineptè mihi videntur ſentire, qui Moyſem alterum fore putent, vt ſicuti primi aduentus in carnem teſtes adfuere Helyas & Moyſes in monte illo, ita ſecundi aduentus in iudicium, teſtes ſint & præcurſores: nihil enim contra hoc facit, quòd mortuus eſt Moyſes: ſicut enim verè in euangelio ſuſcitatus legitur, ita rurſum adprænunciandum Chriſti aduentum ſuſcitabitur. porrò poteſtas hæc vertendi aquas in ſanguinem, & plaga terram percutiendi Moyſi propria, facit vt non incommode Moyſem alterum ex teſtibus fuiſſe coniiciamus, ita tamen vt certi nihil diffiniamus.

conſpectu domini terræ ſtantes. Et *ſi quis uoluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum. & ſi quis uoluerit eos lædere: ſic oportet eum occidi.*

B *Hi habent poteſtatem claudendi cælũ, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas conuertendi eas in ſanguinẽ, & percutere terram omni plaga*

3. *Et cùm finierint teſtimonium ſuum*, id eſt, quum officium prædicandi aduentus Chriſti & pœnitentiæ, ad quod miſsi erant, compleuerint. *Beſtia quæ aſcendit de abyſſo.* id eſt, antichriſtus beſtia ob beſtiales mores, qui aſcēdit per ſuperbiam: quia, vt Paulus teſtatur, extolletur ſupra omne quod dicitur deus: ita vt in templo dei ſedeat: hæc, inquam, beſtia quæ de abyſſo .i. profundo iniquitatis & malitię aſcēdit, *faciet aduerſus eos bellū*: primū diſceptationibus, deinde blādiciis & illectamentis, neq; verò ſic vincet, demum gladio & perſecutionibus pugnabit, & hoc modo cedentibus violentiæ tyrannorū fidelibus, *vincet illos, & occidet eos, & corpora eorum iacebunt, &c.* in plateis ciuitatis magnæ, quam Hieruſalem eſſe conſtat, ꝙ illic dominū eſſe dicat crucifixum, & ibi dicatur antichriſtus ſedem habiturus & in templo dei ſeſſurus. quam vocat ſpiritualem Aegyptum & Sodomam ob imitationem flagitiorum quæ olim in Sodoma & Aegypto fiebant: aſſerit autem futurum vt inhumata eorum corpora triduum iaceant ſpectaculo omni nationi & genti propoſita, vt tantæ crudelitatis ſpectaculo deterriti Chriſtiani à fide deficiant, impij autem in errore confirmentur.

quotieſcunque uoluerint.[3] Et cùm *finierint teſtimonium ſuum: beſtia quæ aſcendit de abyſſo, faciet aduerſum eos bellum: & uincet illos, & occidet eos.* Et *corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ uocatur ſpiritualiter* So*doma, &* Aegyptus, *ubi & dominus eorum crucifixus eſt.* Et *uidebunt de tribubus, & populis, & linguis, & gētib⁹ corpora eorū ꝑ tres dies, & dimidiū: & corpora eorū non ſinent poni in monumentis, & inhabitantes terram gaudebunt ſuper illos, & iucundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniam* C *hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabāt ſuper terram.* Et *poſt dies tres & dimidium, ſpiritus uitæ à deo intrauit in eos: & ſteterūt ſuper pedes ſuos, & timor magnus cecidit ſuper eos qui uiderunt eos.* Et *audierunt uocem magnam de cælo dicentem eis, Aſcendite huc.* Et *aſcenderunt in cælum in nube: & uiderunt illos inimici eorum.* Et *in illa hora factus eſt terræmotus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit. & occiſa ſunt in terræmotu nomina hominum ſeptem millia, & reliqui in timorem ſunt miſ-*

firmentur:omnéſque magiſtrum antichriſtum ſectantes, *& inhabitantes terram*,id eſt,terrenis addicti concupiſcentiis mutuo ſe muneribus afficient de nece prophetarum inuicem ſibi congratulantes. *Quoniam ij duo prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant ſuper terrã*, id eſt,terrenos homines ſua ipſorum flagitia carpendo & palàm faciendo, ac vermem conſcientiæ quo cruciarentur, ingenerando. Hos autem prophetas poſt tres dies & dimidium exuſcitatos ad vitam, videntibus inimicis in cælum aſcendiſſe aſſerit in nube, vt qui Chriſtum morientes imitati erant,imitarentur aſcendentes in nube, iis autem aſcendentibus terræmotum fuiſſe aſſerit,commotis terrenis hominibus, aliis ad pœnitentiam, aliis ad maiorem duritiem:& decima pars ciuitatis cecidit, numerus certus pro incerto.quidam exponunt decimam partem reprobos,qui rectè contra decalogum ſtudio egere.Et occiſa,inquit,ſunt nomina hominum ſeptem millia.i.ſepties mille homines:reliqui timore correpti,deo gloriam dederunt ad fidem conuerſi.

ſi,& dederũt gloriã deo cæli.[4] *Væ ſecundũ abiit:& ecce uæ tertiũ ueniet cito.* *Et ſeptimus angelus tuba cecinit:& factæ ſunt uoces magnæ in cælo,dicentes, Factum eſt regnũ huius mũdi domini noſtri & Chriſti eius,& regnabit in ſæcula ſæculorum.Amen.* [5] *Et uigintiquatuor ſeniores qui in conſpectu dei ſedent in ſedibus ſuis, ceciderunt in facies ſuas, & adorauerunt deum,dicentes,Gratias agimus tibi domine deus noſter omnipotens qui es,& qui*

D

4.*Væ ſecundum abiit*,in antichriſti perſecutione: *& ecce væ tertiũ veniet cito*.vel venit in præſenti,nam græcè eſt ἔρχεται: quod tamen frequenter pro futuro ponitur.*Et ſeptimus angelus tuba cecinit*.i. ſeptimus ordo virorum bonorum & prædicatorum,qui poſt mortem antichriſti inſtans iudicium futuramq; bonorum & malorum remunerationem prædicabit.*Et factæ ſunt voces*.i.laudes & gratiarum actiones *in cælo*.i.in eccleſia militante ac triumphante,*dicentes factũ eſt regnũ mũdi dei noſtri & Chriſti eius,& regnabit deus in ſæcula*. quum enim antichriſtum ſpiritu oris ſui Chriſtus interfecerit, ſopita & extincta antiqui hoſtis,quam totam exeruerat,malitia:verè regnum in hoc mundo vnà cum patre obtinebit Chriſtus: neq; enim ante plane regnabat,conſortium imperij cum eo,imò maiorem imperii partem obtinente diabolo.

5.*Et vigintiquatuor ſeniores,&c*.i.tota beatorum cohors qui ſedẽt in

æternę beatitudinis ſedibus, ceciderunt in facies ſuas habitũ præſe ferentes adorantiũ, & adorauerunt dicentes, *Gratias agimus, &c. quia accepiſti virtutem tuam magnam, & regnaſti*. i. quia manifeſtata vi potentiáque tua, regnum victo hoſte diabolo & Antichriſto adeptus es, regémque te oſtendiſti & præſtitiſti.

6. *Et iratæ ſunt gentes*, id eſt, infideles ac reprobi, *& aduenit ira tua*, in eos, *& tempus mortuos iudicari*. i. tempus in quo iudicium ferendum de mortuis, quando non iam pœnitẽtiæ & miſericordiæ, ſed iræ & iudicij locus eſt, ſimiliter tempus præmiandi bonos, puſillos & magnos, id eſt, perfectiores & imperfectiores, *& tempus exterminandi eos qui corruperunt terram*, vel corporis ſui terram, ſordibus peccati maculando vel aliorum etiam terrã, id eſt, ſimiles ſui terrenos homines ad ſimilia ſecum flagitia illiciendo.

eras, & qui uenturus es: qui accepiſti uirtutem tuam magnam, & regnaſti. 6 *Et iratæ ſunt gentes & aduenit ira tua & tempus mortuorum iudicari, & reddere mercedem ſeruis tuis prophetis & ſanctis, & timentibus nomen tuum puſillis & magnis, & exterminãdi eos qui corruperunt terram.* 7 *Et apertum eſt templum dei in cælo: & uiſa eſt arca teſtamenti eius in templo eius, & facta ſunt fulgurã, & uoces, & terræmotus, & grãdo magna.*

7. Et *apertum eſt templum dei in cælo*. hic omnes aſſerunt denuò à capite repeti myſteria. Itaque cælum ſcripturam ſanctam interpretãtur multis ſententiarũ luminibus ſplendeſcẽtem, templum in eo vniuerſum Chriſti myſterium, quod incarnatione Chriſti apertum eſt: & eo templo aperto. i. cognito incarnationis humanæ ſacramento, viſa eſt arca veteris teſtamenti. i. veteris teſtamenti & legis ænigmata reſerata, quæ Chriſtum obumbrabant, venturum: *& facta ſunt fulgura* miraculorum, & voces prędicationũ, *& terræmotus* hominum, conuerſorum & auerſorum, *& grando magna* vehementis perſecutionis, perſequentibus ad mortem Chriſtianos tyrannis: vel dic quòd cælum eſt eccleſia militans, templum Chriſtus eſt, in quo deo patri ſacrificia ſua offert eccleſia: hoc templum apertum, id eſt, Chriſtus ipſe in eccleſia manifeſtatus eſt, quando teſte Paulo ad Eph. principatibus & poteſtatibus in cęleſtibus per eccleſiam innotuit multiformis ſapientia dei: *& tunc viſa arca*, id eſt, apertè cognita in Chriſto veteris teſtamenti ænigmata.

I. *Et ſignum*

1. *Et ſignum magnum apparuit in cælo, mulier amicta ſole.* mulier amicta ſole ab omnibus penè exponitur ſancta eccleſia, quippe quæ ſignũ eſt, quo collimare omnes fideles oportet: & bene apparet in cælo, quia noſtra fideliúmque omnium conuerſatio in cælis eſſe debet, dicente Paulo eccleſiæ nomine: Noſtra autem conuerſatio in cælis eſt. Et bene hæc mulier *amicta ſole* dicitur, quæ ſolẽ iuſtitiæ Chriſtum per fidem in baptiſmo induit, dicente Paulo Galat. 3. Quicunque enim baptizati eſtis in Chriſto, Chriſtum induiſtis. *Et luna ſub pedibus eius*, quia terrena omnia quæ velut luna per defectum quotidie decreſcunt propter amorem Chriſti calcauit: vel vt Rupertus exponit, Luna hæretici ſunt vagi & inſtabiles, imò nuſquam penè inter ſe præ opinionum diuerſitate concordes. bene autem ſub pedibus ſunt eccleſiæ, quia quantumcũq; præualere ad tẽpus videãtur hęretici, pręualebit tamẽ tandem eccleſia, neque ſponſam ſuam cui ſe perpetuò affore promiſit, Chriſtus vinci ſinet? *Et in capite eius corona ſtellarum duodecim*: quia in capite & primordio naſcentis eccleſiæ Chriſti duodecim apoſtolorum cœtu tanquã corona ornata eſt: vel caput eccleſiæ Chriſtus eſt. dicente Paulo ad Coloſſ. Ipſe eſt caput corporis eccleſiæ, in hoc eccleſiæ capite corona erat ſtellarũ duodecim apoſtolorũ ſcilicet 12. qui radicati & fundati in Chriſto aptè ſtellæ nũcupantur: quia teſte Daniele qui ad iuſtitiam erudiunt multos, tãquã ſtellæ in ppetuas æternitates. *Et in vtero habẽs, & clamabat parturiens: in vtero habens*, id eſt, prægnans & grauida, Hebraiſmus eſt: Quum autem ipſe Chriſtus in euangelio dicat, Qui facit voluntatem patris mei, hic frater, & mater, & ſoror eſt: Sancta eccleſia,

ARGVMENTVM Cap. 12.

¶ Hoc *capite eccleſiæ deſcriptio nomine mulieris parturientis, & draconis contra eam filiumq; eius inſidiæ continentur: deinde ipſius & filij ab eo præſeruatio, poſtmodum Michaelis angelorumq; eius aduerſus draconem & eius apoſtatas angelos pugna & victoria, eámq; ob rem gratiarum per fideles actio. Demum draconis aduerſus mulierem, quæ ob id in deſertum volauit, aduerſúſque omnes fideles exacerbatio.*

CAPVT XII.

A 1 *ET ſignum magnum apparuit in cælo: mulier*
E *amicta ſole, & luna ſub pedibus eius, & in capite eius corona ſtellarũ duodecim, & in vtero habẽs: & clamabat parturiẽs, et*

ea quæ æterno patri placita ſunt faciendo, fœcundante eam ſpiritus ſancti gratia Chriſtum concipit,eiúſque mater efficitur:concipit,inquam,in ſuis fidelibus,& vnuſquiſque fidelium in ſe, per fidem:parturit per bonam voluntatem,parit per actionem: bene autem clamat vt parturiens,*Et cruciatur vt pariat*,ac de filiis mundi & diaboli, filios dei efficiat, Chriſtum in eis pariens:nec temerè dictũ eſt, ꝙ crucietur:quum ſcriptum ſit, Oẽs qui pie volũt viuere in Chriſto(hoc eſt enim Chriſtũ parere)perſecutionẽ patiẽtur: & hoc nouiſsimũ, parturire eſt. Si enim Paulus ille viuum eccleſiæ membrum parturire ſe teſtetur ad Galat. dicens: Filioli mei quos iterum parturio,donec formetur in vobis Chriſtus, quanto magis pia mater eccleſia parturiens,per aſsiduas orationes & prędicationes,cruciatur continuis vigiliis & ieiuniis,vt Chriſtũ in fidelibus ſuis pariat?

cruciatur ut pariat. [2] *Et uiſum eſt aliud ſignum in cælo, & ecce draco magnus, rufus, habens capita ſeptẽ, & cornua decem, & in capitibus eius diademata ſeptem, & cauda eius trahebat tertiam partem ſtel-* B

2. *Et viſum eſt aliud ſignum in cælo*.i.eccleſia, & bene aliud eſt, quia longè diuerſum à priore. *Et ecce draco magnus*, diabolus ſcilicet, draco per ferociam magnus,per ſuperbiam & poteſtatem: ipſe eſt enim rex ſuper omnes filios ſuperbiæ:& teſte Iob,non eſt poteſtas ſuper terrã quæ cõparetur ei:hic draco erat *rufus*,id eſt,crudelitate ſua qua in primitiua eccleſia martyres affecit, ſanguinolentus, *habens capita ſeptem*,id eſt,ſeptem peccata capitalia,qui ſunt ſeptem ſpiritus nequam,contrarij ſeptem donis ſpiritus ſancti. *Et in capitibus eius ſeptem diademata*,id eſt,de ſingulis capitalibus & mortiferis ſeptem peccatis aduerſus eos quos ſuperat victoriã: ipſe eſt enim princeps mundi huius, & rex ſuper omnes filios ſuperbiæ: de ſuperatis per ſeptem capitalia peccata,mortalibus, ſeptem victoriæ coronas & diademata geſtans. *Et cauda eius trahebat tertiam partem ſtellarum cæli*:quos enim non valet per apertam ſæuitiam, per occultam fraudulentiam quæ cauda deſignatur, perimit: ſtellas autem cæli, fideles voco: qui fide ac bonis operibus lucent in eccleſia. Alij per tertiam partem ſtellarum, tertiam angelorum partem quos ſecum Lucifer abduxit,accipiunt:ſed de primis præſtat intelligere. *Et miſit eos in terram*.dum terrenis eos concupiſcentiis & delectationibus tenet incenſos.

3. *Et draco*

3. *Et draco ſtetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cùm peperiſſet, filium eius deuoraret.* diabolus enim eccleſiam, Chriſtum per fidem fructúmque bonorum operum in fidelibus & fideles in Chriſto parere cupientem, inſtanter impugnat: imò Chriſtum quem illa in cordibus fidelium parit, quod ad electos attinet, deuorare cupit, illum per peccati ſuggeſtionem, in cordibus eorum recens natum extinguendo. *Et peperit filium maſculum*, ipſum videlicet in cordibus fidelium, Chriſtum: bene maſculum & virilem, non mollem, quippe qui gentes & omnes impios in virga ferrea auſtero ſcilicet damnationis iudicio reget. Alij per maſculum filium, cœtum fidelium intelligunt, qui quũ animi robore fideíque fiducia valeant, gentes & impios in virga regent ferrea .i. vitæ auſteritate & diſciplina, quam præ ſe ferunt ad ſe imitandum allicient, & tanquam cogent. *Et raptus eſt filius eius ad deum & thronum eius.* Chriſtus eñ is quẽ in nobis parit eccleſia, rapt⁹ eſt ad deum & thronum eius in aſcenſione, vnde matrem & ſponſam aduerſus draconis ſæuitiam & malitiam tueatur: ipſe quoque fidelium cœtus eccleſię filius, raptus eſt ad deum & thronum eius, quando aduerſus draconis inſultus & inſidias mente in deum tanquam propicium patrem fertur, & gratiam robúrque impetraturus ad thronum fugit gratiæ & gloriæ ipſius.

larum cæli, & miſit eas in terram.
3 *& draco ſtetit ante mulierẽ quæ*
erat paritura: ut cùm peperiſſet, fi-
B *lium eius deuoraret. Et peperit fili-*
um maſculum, qui recturus erat om
nes gentes in uirga ferrea: & ra-
ptus eſt filius eius ad deum & ad
thronum eius, & mulier fugit in ſo
litudinem, ubi habebat locum pa-
ratum à deo, ut ibi paſcat eam di-
ebus mille ducentis ſexaginta. 4 *Et*
factum eſt prælium magnũ in cælo.
Michael & angeli eius præliaban-
tur cum dracone, & draco pugna-
bat & angeli eius, & nõ ualuerũt,
neq; locus inuentus eſt eorũ amplius
in cælo. & proiectus eſt draco il-
le magnus, ſerpens antiquus, qui

4. *Et factum eſt prælium magnum in cælo.* i. eccleſia. Michael & angeli eius præliabantur cum dracone, non enim ſanctarum modò prædicationum & euangeliorum documenta, ſed & angelorũ ſuffragia aduerſus inimicos habet eccleſia: præliãtibus inter ſe Michaele & dracone: illo, vt eccleſiam iuuet: iſto, vt perdat: illo, ſalubria ſuggerẽdo: iſto, noxia cõſulẽdo: angeli aũt Michaelis nõ modò miniſtra-

torij ſpiritus angelici intelliguntur,ſed & viri boni qui angeli in cohortandis fidelibus adiuuant, ſicut & dæmonum angeli, ſimiles ſunt ipſi,homines peruerſi. Sunt qui prælium hoc de Michaele & lucifero intelligũt ab initio creationis ipſorum initum. *Et non præualuerunt draco & angeli eius*: quia vtcũque vexentur à dæmonibus & reprobis electi: tandẽ tamen præualẽt, neque hæreticorũ impiorúmve colluctationibus vnquã ſuccũbit eccleſia, ſupra firmã petrã fundata. *Et non eſt inuentus locus eorum in cælo*.i.in eccleſia, in iis ſcilicet quorum cõuerſatio in cælis eſt, implentibus illud Pauli ad Ephe.4. Nolite locum dare diabolo. *Et proiectus eſt draco ille magnus*: diabolus ſcilicet, draco magnus, ꝑ ferociã & ſuperbiã. *Serpens* propter caliditatem, *antiquus* propter vetuſtã peccandi conſuetudinem, vel quia ab initio, ſerpentis facie mulierẽ ſeduxit. *qui vocatur diabolus*.i.calũniator. διαβάλλειν nempe calũniari ſignificat, *& ſathanas*.i.aduerſarius, bonis omnibus aduerſans: is inquam cum angelis ſuis apoſtaticis de cælo *proiectus eſt in terrã*.i. de fidelium cordibus, in quibus tanquam Deus in cælo habitat, proiectus eſt & abire permiſſus in terrena reproborum corda.

uocatur diabolus & ſathanas, qui ſeducit uniuerſum orbem: & proiectus eſt in terrã: & angeli eius cũ illo miſſi ſunt.[5] *Et audiui uocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta eſt ſalus & uirtus, & regnum Dei noſtri, & poteſtas Chriſti eius: quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorũ, qui accuſabat illos ante conſpectũ dei noſtri die ac nocte.*[6] *Et ipſi uicerunt eum propter ſanguinem agni, & propter uerbum teſtimonij*

5. *Et audiui vocem magnam in cælo*.i.in eccleſia militante ac triũphãte, dicentẽ: *Nunc facta eſt ſalus*, per remiſsionem peccatorum, *& virtus*, id eſt, robur bene operandi ac diabolo reſiſtendi: *& regnum Dei noſtri*: quum enim deſierit regnare peccatum in noſtro mortali corpore: regnum in eo Deus & Chriſtus obtinebunt, quum ſcilicet totos nos illis obediẽtes exhibebimus. & facta eſt *poteſtas Chriſti eius*, id eſt proiecto dracone manifeſtata vis & poteſtas Chriſti: quæ nõ ante ſe totam exeret quàm perempto antichriſto regnum diaboli peſſundederit totũ: de cuius euerſione prophetans Ioãnes ait, quia proiectus eſt accuſator fratrum noſtrorũ, qui die ac nocte.i. inceſſanter, accuſabat illos ante conſpectum dei noſtri.

6. *Et ipſi uicerunt illum*, non vi ſua, ſed *per ſanguinem agni*.i.per fidẽ ac meritum paſsionis Chriſti: ipſe eſt enim verus agnus qui abſtulit

peccata mundi. *Et per verbum teſtimonij ſui*, id eſt, per apertam fidei de Chriſto cõfeſsionẽ. *Et non dilexerunt animas ſuas vſque ad mortem*. i. nequaquam concupiſcentias ſuas ac libidines proprias ſectati ſunt, adeò vt mortem peccati incurrerent audientes dicto Chriſti. Qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodit eam:

ſui, & non dilexerunt animas ſuas uſque ad mortem. propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari, quia deſcendit diabolus ad uos habens iram magnam, ſciens quòd modicum tẽpus
D *habet. Et poſtquã uidit draco quòd proiectus eſſet in terram: proſecutus eſt mulierem quæ peperit maſculum. & datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut uolaret in deſertum in locum ſuum, ubi alitur per*

vel intellige, quod vſque ad mortem nõ dilexerunt animas ſuas. i. quòd vitæ propriæ pro Chriſto nõ pepercerunt: ſed ad mortẽ vſque expoſuerũt: nã animã ꝑ vita frequẽter ſcriptura ſumit. *Propterea lætamini cæli*. i. eccleſia triũphans & eccleſia militans, *& qui habitatis in eis*, ſiue iã beati in triũphãte, ſiue iuſti & pij in militãte, lætamini inquam de proiectione diaboli & angelorum eius: contra autem, *Væ terræ ac mari, quia deſcendit diabolus ad vos. Terræ*, id eſt, iis quorum obſtinata eſt & fixa vt terra malitia: *& mari*, id eſt, iis qui animum vagum, inquietum, & inſtabilem habent, ac diuerſis fluctuantem vitiis aut hæreſum doctrinis: væ vobis inquam, *quia deſcendit diabolus ad vos* nam expulſus ab electis, atrocius in cæteros ſæuit diabolus: *Habens iram magnam, ſciens quòd modicum tempus habet*, id eſt, tanto magis indignatus, quantò breuiorem eſſe nouit ad eos tentandos & male afficiendos, ſuęque perfidiæ exercendas artes, hominum vitam. *Et poſtquam vidit draco quod proiectus eſt in terram, perſecutus eſt mulierem, quæ peperit maſculum*, quanto enim fortius ab eccleſia fideliúmque cordibus diabolus eiicitur, tanto eos acrius perſequitur: ſed non deſunt eis aduerſus illum auxilia. vnde ſubdit: Et datæ ſunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ, id eſt, duo teſtamenta, vetus ſcilicet ac nouum, quibus ipſa ſe per contemplationem ſubleuat: quæ duo teſtamenta aquilæ magnæ alæ dicuntur, quia vt aquila ſublimius volat cæteris animantibus, ita ſcriptura ſancta fidelium mentes in cælum calcatis terrenis ac ſub ſe longè relictis eleuat. datæ ergo ſunt illi *duæ alæ vt volaret in deſertum locum*, id eſt, ſolitudinis & contemplationis locum, & procul à turba ſeculi carna-

carnaliúmque hominum. *Vbi*, id eſt, in qua ſolitudine *alitur* doctrina Chriſti, *per tempus & tempora & dimidium temporis*. i. per tres annos cum dimidio quantum temporis prædicauit Chriſtus.

7. *Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem*, id eſt, ſuggeſtione ſua aduerſus eccleſiam concitauit *aquam tanquam flumen*, id eſt, flumina & gurgites perſecutionum: aquis enim perſecutiones ſignificari, inter mille locos, docet locus Pſal. Saluū me fac Deus quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animā meam. miſit ergo aquā poſt mulierem tanquam flumen, *vt faceret eam trahi à flumine*, id eſt, vt per multam perſecutionem à fide cogeret deficere: ſed *adiuuit terra mulierem*, terra inquam viuentium, ipſi ſcilicet pij ac fideles nunquam æterna morte morituri, & inſtar terræ fide firmi ac ſolidi, *aperuit enim terra os ſuum*, id eſt, perſecutionis tempore clamauerūt inſtante & iugi oratione fideles ad dominum, vt eccleſiæ ſuæ adeſſet. *Et abſorbuit flumen quod miſit draco de ore ſuo*, abſorbuit inquam ſiue terra, ſiue mulier, vtrocunque enim referri poteſt, flumen .i. perſecutionum gurgites, quando vim perſecutionum fortiter ferendo & durando, eccleſiæ fideles deuorarunt, ne minimo quidem gradu inde à fidei conſtantia prolapſi: imò amplius confirmati. *Et iratus eſt draco in mulierem*, id eſt eccleſiā, quòd expugnare eam non poſſet ob perfectorum firmam ſolidámque conſtantiam, & in aduerſis patientiam. *Et abiit facere prælium cum reliquis de ſemine eius*, id eſt, cum imperfectioribus, qui etſi non ſunt ęquàlis meriti ac fidei, cum martyribus, ſemen tamen ſunt eccleſiæ: *quia cuſtodiunt mandata dei*, per bonorum executionem operum: *& habent teſtimonium Ieſu Chriſti*, fidem ſcilicet ipſam, quia neutrum ſine altero prodeſt. *Et ſtetit ſuper arenam maris*, id eſt, in hominibus vanis, leuibus & infructuoſis conquieuit, principatúmque obtinuit.

tempus & tempora, & dimidium temporis à facie ſerpentis.[7] *Et miſit ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem aquam tanquam flumen: ut eam faceret trahi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os ſuum, & abſorbuit flumē quod miſit draco de ore ſuo. Et iratus eſt draco in mulierem: & abiit facere prælium cum reliquis de ſemine eius, qui cuſtodiunt mādata dei, & habent teſtimonium Ieſu Chriſti. Et ſtetit ſupra arenam maris.*

Expoſitio capitis de uirgine Maria.

HActenus de hoc capite: quoniã verò & Rupertus, & græca ſcholia ipſum etiam de virgine & matre Maria explicant, nos ad eorum imitationem paucis de eadem ex ſcripturarum collatione explicemus. Signum apparuit in cælo. *Signum inquam hoc Maria virgo, de quo olim Eſaias cap. 7. Propterea dabit vobis dominus ipſe ſignum, Ecce virgo concipiet & pariet filium. Et rectè apparuiſſe in cælo ſignum hoc dicitur, quòd tum animi tum corporis inſigni puritate longe aliena eſſet à terrenis mulieribus virgo.* Mulier itaque amicta ſole, *ipſa virgo fuit, quæ tota ſolem iuſtitiæ Chriſtum induta fuit: ſi enim quotquot baptizati ſumus in Chriſto, Chriſtum induimus, quantò magis ipſa creaturarum omnium excellentiſſima mater?* Et luna ſub pedibus eius, *quippe vaga & inſtabilia vt luna terrena hæc omnia, cæleſtis facta virgo calcauit.* Et in capite eius corona ſtellarum 12. *quia Chriſto qui non modo virginis ſed, teſte Paulo ad Epheſios caput omnium eccleſiarum fuit 12. apoſtolorum cœtus tanquam corona in circuitu ſemper adhæſit.* Et in vtero habens, & clamabat parturiens, & cruciatur vt pariat, *in vtero habens. i. imprægnata à ſpiritu ſancto, eſt enim Hebraiſmus: clamabat autẽ & cruciabatur vt pareret, id eſt, anxia erat & ſollicita quomodo pareret: quia (vt inquiunt græca ſcholia) verebatur ac ſuſpicabatur ne forte eam ſpõſus adulterij poſtularet nullo virili ſemine impregnatam. Draco autem viſus in cælo qui ſecum tertiam ſtellarum partem traxit, lucifer intelligitur: qui ſecum tertiam & magnam angelorum partem de cælo in terram traxit & abduxit, quando inde à Michaele abiectus eſt, quod nuuc quum taceat, paulò poſt explicabit.* Et draco ſtetit ante mulierem quę paritura erat: vt quum peperiſſet, filium eius deuoraret. *neque enim ignorabat ex prophetiis veterator ille diabolus naſciturum ex virgine filium, per quem euerſum iri principatus ſui oportebat imperium: itaque poſtquam eam ſenſit, nullo viri ſemine grauidam: nullum non mouit lapidem, vt ſtatim natum Chriſtum extingueret & deuoraret, quod mox à puero nato per infanticidam Herodem facere molitus eſt.* Et peperit mulier filium maſculum. *Maria ſcilicet Chriſtum, virilem ac fortem, de quo Eſaias: Et vocabitur nomen eius admirabilis, Deus fortis.* Qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea, *id eſt, iudicij auſteritate, iuxta quod illi in pſalmis à patre dicitur, Reges eos in virga ferrea. Quum autem recens natum Chriſtum per Herodem moliretur extinguere draco diabolus,* Raptus eſt filius eius ad Deum & thronum eius, *id eſt, ablatus eſt à furore Herodis, & in tutiſſimum diuinæ prouidentiæ & cuſtodiæ locum receptus: ſic enim dei thronum græca ſcholia explicant. Raptus eſt autem & ablatus ab Herodis ira: quando ad-*

do admonitus in ſomnis Ioſeph *audiuit, Surge & accipe puerum & matrem eius, & fuge in Aegyptum ſcilicet deſertum*, vbi habebat locũ paratum à Deo,*qui enim mittebat Deus, indubiè locum illis vbi habitarent parauerat, licet de hoc nihil in ſcripturis ſanctis caueatur.* vt ibi paſcat eam diebus mille ducentis 60.*id eſt, tribus ferè annis cum dimidio:tãtum enim temporis aiunt græca ſcholia fluxiſſe à receſſu Mariæ in Aegyptum vſque ad mortem* Herodis:*& ex hiſtoriarũ collatione coniicitur. Prælium autem magnum in cælo factum, id eſt, cum Michaele eccleſiæ protectore,& dracone, ſimiliter & proiectio ipſius draconis intelligi poteſt facta fuiſſe in ipſo incarnationis* Chriſti *articulo:nato enim* Chriſto, *imperium diaboli eneruatum eſt,& virtus eius contrita: de quo gloriari & lætari fideles iubẽtur.*Et *quum vidiſſet draco ſe per virginis partum deiectum & in terram proiectum*, Perſecutus eſt mulierem quæ peperit maſculum. *hic græca ſcholia repetitionem eſſe dicunt eorum quæ paulò ante recitauerat* Ioannes: *eſt enim frequens eccleſiaſticis ſcriptoribus eadem repetere:perſecutus eſt autem mulierem in filio ſuo, dum eum (vti nuper diximus) per* Herodem *ad mortem petiit.* Sed datæ ſunt mulieri duæ alæ,vt à facie ſerpentis in deſertum volaret. *Duas alas græca ſcholia duas monitiones explicant:priorem, quando admoniti in ſomnis* Magi *reuerſi ſunt per aliam viam in regionem ſuam:* Alteram, *quando admonitus in ſomnis* Ioſeph *audiuit ab angelo:* Accipe *puerum & matrem eius,& fuge in* Aegyptum: *his admonitionibus tanquam alis innixa duabus volauit in deſertum* Aegypti, *seceßitque in locum ſibi illic à deo præparatum, vbi alita eſt & diuina prouidentia paſta, per tempus & tempora & dimidium tẽporis,id eſt,tres annos cum dimidio, tot enim anni aut circiter fluxere à nece infantium & fuga* Chriſti *vſque ad mortem* Herodis. *V bi autem nihil ſe per* Herodem *profeciſſe ſerpens intellexit,* Miſit ex ore ſuo aquam tanquam flumen poſt mulierem,vt faceret eam attrahi à flumine.*aquarum nomine perſecutiones & afflictiones intelligi docuimus, ex loco* Pſal. *Saluum me fac Deus,quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam:* Verba *enim ſunt filij ad patrem in cruce clamantis.* Videns *ergo fruſtra tẽtatam ſibi viam per* Herodem *diabolus,* ex ore ſuo, *id eſt, ſuggeſtione ſua per* Iudæos,*ſcribas, &* Phariſæos *afflictionum & tribulationum gurgites mulieri immiſit.ex afflictionibus filij in ſe redundantes, quibus enim putas dolorum verticibus pulſatam fuiſſe pendẽte filio piam matrẽ? tum certe veram agnouit pij illius ſenis prophetiam,* Et *tuam ipſius animam doloris pertranſibit gladius.* Hoc *ergo dolorum flumen mulieri diabolus illiſit*, vt faceret eam attrahi à flumine, *id eſt,vt hoc dolorum flumine illam obrueret:*Sed adiuuit terra mulierem, *quomodo autem adiuuerit, ſubdit:* Et terra aperuit os ſuum,*quãdo in monumento* Chriſtum *recepit:*Et ab-

ſorbuit

ſorbuit flumen quod miſit draco de ore ſuo. *flumen enim dolorũ quod ex innumeris Chriſti perſecutionibus, quotidie Mariam angebat, miſſo in terram Chriſti corpore abſorptum eſt, quia ceſſantibus à Iudæorũ inuidia, Chriſti perſecutionibus, ceſſauit & mulieris dolor.* Et iratus eſt draco in mulierẽ, *quòd præualere aduerſus eam & filiũ eius nõ poſſet.* Et abiit facere prælium cum reliquis de ſemine eius. i. *cum cæteris fidelibus, qui ſemẽ ſunt Chriſti, quia fratres Chriſti per adoptionem: quum enim aduerſus Chriſtum non præualeret, aduerſus eos qui dei mandata cuſtodiunt, & teſtimonium Ieſu Chriſti habent. i. eum confitentur, prælium iniuit, communis humani generis pernicies. Hactenus lector quatenus græcis ſcholiis adiuti conicere etiam per nos ipſi potuimus, quàm proximè ad literam & ſcripturarũ conſonantiã fieri potuit, de virgine matre dixerimus, ſi quis aptiora & concinna magis afferet, libenter accepturi.*

ARGVMENTVM *Cap.* 13

¶ *Nomine beſtiæ, Antichriſti cæterorumque eius & diaboli ſatellitum habitus deſcribitur, eorúmque blaſphemia, & impietas, & pugna aduerſus ſanctos: deinde ſpecialiter Antichriſti ſatellites & prædicatores manifeſtantur, cum poteſtate etiam inſolita miracula faciendi. vnde ad ſimulacri beſtiæ adorationẽ, & eius characterem geſtandum penè omnes compellent.*

CAP. XIII.

A 1 *ET uidi de mari beſtiam ascendentem habentem capita ſeptem, & cornua decem, & ſuper cornua eius, decem diademata, & ſuper capita eius nomina blaſphemiæ. Et beſtia, quam uidi, ſimilis erat pardo, & pedes eius ſicut pedes urſi, & os*

1. *Et vidi beſtiam aſcendentem de mari*, Beſtia iſta antichriſtus eſt, & eo principe reproborum cœtus, beſtiarũ more degens: qui de mari aſcẽdit, quãdo de ſęculo hoc nequam & vitiorum profunda abyſſo in ſuperbiam & ferociam ſe erigit: quæ beſtia *habebat capita ſeptem* ſicut & draco. i. ſeptenarium vitiorum capitalium: imò quia ſeptenarius numerus perfectꝰ eſt, vitiorum omnium vniuerſitatem: *& cornua decem*, i. decem ſub ſe reges & acies rectà contra decalogũ agẽtes. *Et ſuper capita beſtiæ nomina blaſphemiæ*, quia nõ modo antichriſtus ipſe ſed oẽs etiã illius principes ſatellites aduerſus deũ & Chriſtum eius blaſphemare non verebuntur. *Et beſtia quam vidi erat*

vidi, erat ſimilis pardo, ob peruerſorũ morũ varietatem. *Et pedes eius ſicut vrſi*, per ſanctorum conculcationem: vrſis enim vis eſt in pedibus calcandi, *& os eius vt leonis*, per apertã in dilaniandis ſanctis ferociam, vis enim leonis in ore eſt & rictu. *Et dedit illi draco virtutẽ ſuam*, quia nõ Antichriſto modo, ſed miniſtris ſuis omnib⁹ vim no cẽdi tribuit diabolus. Et dedit etiam illi poteſtatẽ ſuã, Græci addunt, καὶ θρόνον αὐτοῦ, id eſt, ſedem ſuam. Sedit enim in ſede draconis Antichriſtus, quia ſicut & ille voluit eſſe ſimilis altiſſimo: ita teſte Paulo extollet ſe iſte ſupra omne quod dicitur de⁹, ita vt ĩ templo dei ſedeat. *Et vidi vnum de capitibus eius quaſi occiſum in morte*. Capita diaboli omnes reprobi ſunt, ſed vnum ac pręcipuũ caput ipſius Antichriſtus erit, quod vidit Ioãnes quaſi occiſum, finget enim ſe mortuum, vt ſimulata reſurrectione fidelibus imponat, vnde ſubdit, *Et plaga mortis eius curata eſt*: plaga quidem nõ vera ſed apparens, finget enim ſe mortuum & occiſum quemadmodum occiſus eſt Chriſtus, vt ſimulata reſurrectione Chriſtum ſe mẽtiatur.

eius ſicut os leonis. Et dedit illi draco uirtutem ſuam, & poteſtatẽ magnam. Et uidi unũ de capitibus ſuis quaſi occiſum in mortem: & plaga mortis eius curata eſt. [2] *Et admira*

2. *Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam*. i. vniuerſi terreni & luxuriæ dediti homines: adeò autem, vt draconem & beſtiam adorauerint, putantes neminem ei poſſe reſiſtere. *Et datum eſt ei os loquẽs magna*. i. faſtoſa, & ſuperba, *& blaſphemias*: nam deo & Ieſu maledicet. *Et data eſt ei*, id eſt, permiſſa *poteſtas facere*. quidlibet *menſes* 42. i. annos tres cum dimidio, quantò tempore regnaturus fertur Antichriſtus. *Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad deum*. i. non niſi blaſphemiis apertum os habuit, vt blaſphemaret nomen eius. i. nomen vel fidẽ quia mundo innoteſcit *& tabernaculum eius*. i. eccleſiam militantẽ, quæ hic adhuc peregrinatur ad dominum: & eos qui habitant in cælis. i. apoſtolos ac martyres, cæteróſque beatos: ſeductores eos & impoſtores appellando. *Et datum eſt ei*. i. à deo permiſſum, *facere bellum cum ſanctis*. i. contra ſanctos *& vincere eos*: quos enim blanditiis aut ſuaſionibus & diſputationibus ad ſe allicere non poterit, vi armorum & afflictionum adducere nitetur. Et qui duobus modis non præualuit, tertio pręualebit: vincet enim occidẽdo, ſed nõ peruertendo: nulla autem erit gens aut natio ab eius impetu ſecura: data eſt enim illi poteſtas in omnem tribum & nationem. *Et adorauerunt eum omnes qui habitabant terram*. i. terręni homines, de iis enĩ intelligi

intelligi docet locus ſequens: *Quorum nomina non ſunt ſcripta in libro vitæ Agni qui occiſus eſt ab origine mundi.* i. qui nõ ſunt ſcripti in libro æternæ præſcientiæ & prædeſtinationis qui eſt liber agni, qui antea dictus eſt ſigillatus, quia ante iudicium non conſtabit qui pręde ſtinati fuerint & qui reprobi: quidam ſic ordinant lectionem, quo

ta eſt uniuerſa terra poſt beſtiam. Et adorauerunt draconem qui dedit poteſtatem beſtiæ, & adorauerunt
B *runt beſtiam, dicentes: Quis ſimilis beſtiæ? & quis poterit pugnare cũ ea? Et datum eſt ei os loquens magna & blaſphemias: & data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos, Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad deum blaſphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui ĩ cælo habitãt. Et eſt datum illi bellum facere cum ſanctis: & uincere eos. Et data eſt illi poteſtas in omnem tribum, & populum, & linguam, & gentem: & adorauerunt eam omnes qui inhabitabant terram, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro uitæ agni, qui occiſus eſt ab origine mundi. Si*
C *quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem uadet: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic eſt pa*

Gen. 4.a. Mat. 26,c.

rum nomina ab origine mũdi. i. ab omni æuo non ſunt ſcripta in libro vitę agni: alij legunt, in libro vitæ agni ꝗ occiſus eſt ab origine mundi: quem locum ĩtelligas oportet quòd occiſus erat in mente & idea diuinæ præſcientię ab origine mundi & ab æterno, quia effectus ſequentes nihil mutãt in idea diuinæ præſcientiæ, vel dic quòd per figurã occiſus eſt ab origine mundi in Abel, quando Abel à Cain fratre occiſus Chriſtum præfigurabat à Iudæis fratribus occidendum: priori tamen vt intelligentiæ aſſentiar perſuadet me locus ſequẽs cap. 17. Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum nõ ſunt ſcripta nomina in libro vitæ à conſtitutione mundi. Quoniam verò præmiſerat fore vt in electos bellaret, & eos vinceret Antichriſtus, & opprimeret: ne deſperandi occaſio fidelibus daretur, conſolationem ſubdit dicens: *Si quis habet aurem audiat: qui in captiuitatem duxerit: in captiuitatem vadet.* futurũ eſt enim vt quoſdam exilio multet Antichriſtus & ad ſeducẽdum, captiuos teneat: ſed qui captiuos fideles tenuerit, ipſe in tenebras exteriores captiuus ibit. *Et qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi:* qui enim gladio

dio corporali innocentes occiderit,vt facturus eſt Antichriſtus,vel corporali occidetur,vel ſpirituali vti Antichriſtus,quem ſpiritu oris ſui Chriſtus interficiet. *Et hic eſt patientia & fides ſanctorum*, id eſt,in hoc patientiam habere debent,& fidem credentes:quia ſcilicet ſi nullum malum impunitũ,nullũ etiam bonũ,futurũ eſt irremuneratum.

3.*Et vidi aliam beſtiam aſcendentem de terra:* altera beſtia falſorum Antichriſti prædicatorum caterua eſt,quæ de terra aſcendit,quia de terrenis ſuis concupiſcentiis,vnde terrenã ſuam fragilitatẽ agnoſcentẽ humiliari oportebat, in altum ſuperbiæ & ſingularitatis licet occultæ & per hypocriſin ſe erigit. *Et habebat cornua duo ſimilia agni.*duo cornua agni, duo ſunt ſcripturæ teſtamenta. quæ agnum Chriſtum,&·naſciturum prædicunt,& natũ proferunt:bene autem dicitur nõ quòd duo cornua agni ſed ſimilia agni cornib⁹ habet hæc beſtia:ſimulatam enim tantũ agni Chriſti ꝓbitatem præſeferunt, licet

tientia & fides ſanctorum.[3] *Et uidi aliam beſtiam aſcendẽtem de terra: & habebat cornua duo ſimilia agni, & loquebatur ſicut draco. Et poteſtatem prioris beſtiæ omnem faciebat in conſpectu ei⁹: & fecit terram & habitantes in ea, adorare beſtiam primam cui⁹ curata eſt plaga mortis. Et fecit ſigna magna, ut etiam ignem faceret de cælo deſcendere in terram in conſpectu hominum. Et ſeduxit habitantes in terra propter ſigna quæ data ſunt illi facere in conſpectu beſtiæ, dicens habitantibus in terra, ut faciant imaginem beſtiæ, quæ habet plagã gladij, & uixit. Et datum eſt illi ut daret ſpiritum imagini beſtiæ: & ut loquatur imago beſtiæ: & fa-* D
ciet, ut quicunque non adorauerint

impietatem ſuam, duobus cornibus ipſius, vtriuſque ſcilicet teſtamenti authoritate tueri fruſtra contendunt. Hæc autem beſtia loquebatur ſicut draco, blaſphema & impia: & poteſtate eadem vſa eſt qua & beſtia coram ipſa, ficta enim miracula quæ per Antichriſtum faciet diabolus,per Antichriſti miniſtros & prædicatores etiã facturus eſt:tanta enĩ facturi ſunt ficta miracula vt habitantes in terra.i.terrenos homines cogant adorare primã beſtiam Antichriſtum ſcilicet,*cuius curata eſt plaga mortis* apparẽter,quando ſe finxit à morte reſurgere,quinimò educto cælit⁹ igne,& patratis in cõſpectu beſtiæ miraculis,coget eos facere imaginẽ beſtiæ, cui ſpiritũ vitæ dabũt & loquelã,apparẽter quidẽ,loquẽte per eã atq; illam mouente diabolo:quin edictum faciet, vt qui eam imaginẽ

non adorauerint, occidantur: hæc omnia quia corporaliter futura dicunt, non morabor in myſtica expoſitione. Victorinus ait, aureā Antichriſti imaginē in tēplo Ieroſolymis vt adoretur, collocandā. 4. *Et faciet oēs puſillos, &c.* quemadmodum Chriſtiani Chriſti charactere crucē ipſā geſtamus, ſic oēs planè ī dextra manu aut frōte Antichriſti notā aliquā inſignē vnde ſe Antichriſtianos appellent geſtare cogēt, interdicentes ne qſpiā emere poſſit aut vēdere q nō eū characterem aut beſtiæ nomē, aut numerū nominis beſtiæ habuerit. i. qui non dederit nomē in nomē ipſius, aut nō accēſeatur inter eius ſatellites. *Hic eſt ſapientia, qui habet ītellectū cōputet numerū beſtiæ.* numer⁹ enī hoīs eſt quaſi diceret: noīari poteſt, hoīs enī numer⁹ eſt nō dei, cui⁹ ſapiētiæ nō eſt numer⁹, q̄q̄ ille ſe deū mētiatur. *Et numerus ei⁹. 666.* ego ſanè q ſit iſte numerus planè me ignorare fateor, & nec dū ea donatū ſapiētia quę reperire id poſſit, multi hic græca noīa fingūt Antichriſto apta, quorū literæ dictū numerū faciāt, ego me hic torquere nolo ad alia properāſ, ſi quādo pl⁹ erit ocij, & nos in eo aliquot horas collocabimus.

imaginem beſtiæ, occidantur. 4 *Et faciet omnes puſillos, & magnos, & diuites & pauperes, & liberos, & ſeruos habere charactērē. in dextera manu ſua, aut in frontibus ſuis. & ne quis poſſet emere, aut uendere, niſi qui habeat charactērem, aut nomen beſtiæ aut numerum nominis eius. Hic ſapiētia eſt. Qui habet intellectum: computet numerum beſtiæ. Numerus enī hominis eſt: & numerus eius ſexenti ſexagintaſex.*

ARGVMENTVM Cap. 14.

¶*Agni & virginei cœtus agnum collaudantis hoc capite deſcriptio habetur, deīn angeli prædicatio ad deū adorandū cohortantis, & inſtans iudicium proclamantis: poſtmodum per alterum angelū ſpiritualis* Babylonis *euerſio, & per tertium angelum eorum qui beſtiam adorauerunt damnatio, & mortuorum in domino quies, deinde iudicij per angelū in falce metētis & vindemiantis executio.*

CAP. XIIII.

A [1] *ET uidi, & ecce agnus*
E *ſtabat ſupra mōtem* Sion, *& cū eo centum quadragintaquatuor millia habētes nomē*

1. *Et vidi,* ſpūali viſione. Et ecce agn⁹ Chriſtus ꝑpter vitę puritatē & innocētiā ſtabat paratus ad auxiliādū: *Supra montē Sion,* id eſt, eccleſiā cui præſidebat. Quid enim Sion (quæ ſpeculans interpretatur) aliud ſignificat, quàm triumphantem illam eccleſiam, quæ iam reuelata

facie

facie domini gloriam ſpeculatur? *Et cum eo centum quadraginta quatuor millia.* eſt autem numerus definitus pro indefinito. *Habentes nomen eius & nomen patris eius ſcriptum in frontibus ſuis.* i. fidem & charitatem qua filij & hæredes dei, cohæredes autem & fratres Chriſti dicuntur, palàm & intrepidè præferentes: hoc enim ſignificat τὸ in frontibus: hic autem ex literæ ſequentis contextu non vniuerſus beatorum cœtus, ſed eorum qui vnà cum reliquis virtutibus virginitate inſignes fuerãt deſcribitur. *Et audiui vocem de cælo.* in viſione enim audiebat, ſanctorum laudes, & quas deo agebant gratiarum actiones: vocem autem audiſſe ſe dicit. *tanquam aquarum multarum,* quia aquarum nomine populi nonnunq̃ intelligũtur, quidam interpretantur tanq̃ multorum populorum, mihi videtur alludere Ioannes ad impetum multarũ aquarum cum rupi aut ſaxo illidunt, tunc enim ſonũ edunt vehementem: vocem ergo aquarum multarum. i. vocẽ ſonoram valde, & plenã affectionum: quod etiã ſignificans ait, & tanquam vocem tonitrui: nec ſonoram modo & vehementis affectionis vocem ſignificauit, ſed & ſuauitatis plenam, cum citharœdorum eam cantibus comparauit.

eiꝰ, & nomẽ patris eiꝰ ſcriptũ ĩ frõtibus ſuis. *Et audiui uocem de cælo, tanquam uocem aquarum multarum, & tanquam uocem tonitrui magni: & uocem quam audiui, ſicut citharœdorum citharizantium in citharis ſuis.* [2] *Et cantabant quaſi canticum nouum ante ſedem & ante quatuor animalia, & ſeniores: & nemo poterat diſcere canticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra.* *Hi ſunt qui cum mulieribus nõ ſunt coinquinati, uirgines enim ſunt.* *Hi ſequuntur agnum quocunque ierit.* *Hi empti ſunt ex hominibus primitiæ deo & agno: & in ore eorum non eſt inuentum mendacium.* *Sine macula enim ſunt an-* B

2. *Et cantabant quaſi canticum nouum.* hic τὸ quaſi, non negat veritatẽ rei, ſed aſſeuerat potius, vt in euangelio Ioannis de Chriſto ait, Vidimus gloriam eius quaſi vnigeniti, id eſt, tanquam vnigeniti, hoc eſt, gloriam quam habere par eſt verè dei vnigenitum: ij *cantabant canticum nouum,* de nouis ac recentibus beneficiis ſibi per Chriſtum in nouo teſtamento adlatis: cantabant autem *ante ſedem.* i. ante angelos qui ſedes dei dicuntur, *& quatuor animalia.* i. quatuor euangeliſtas,

liſtas,& *ſeniores*.i.reliquos, Apoſtolos, patriarchas, & ꝓphetas. *& nemo poterat diſcere canticū, niſi illa cętum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra*, id eſt, precioſo ſanguine agni de terrena & carnali conuerſatione redempti, vt cum Paulo in carne degentes extra carnem viuerent: canticum autem quod nemo alius diſcere poterat canticum eſt, quo de cōceſſa ſibi virginitatis gloria deo gratias agebant: vnde ſubdit, *ij ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati, virgines enim ſunt*. ſunt qui de virginitate animi omnium beatorum explicent, quam integram fieri vel per baptiſmum vel per pœnitentiam dicunt, mihi cum mulierum commixtionē proponat, ſimplicius de vera virginitate loqui videtur, vt ad eam homines incitet: de quibus ob meritum virginitatis ait. *Hi ſequuntur agnum*, id eſt, Chriſtum *quocunque ierit*. Si enī de miniſtris ſuis in genere ille dicit, Si quis mihi miniſtrat me ſequetur, & vbi ſum ego, illic & miniſter me' erit: rectè ſequi illum dicuntur, qui virginitatis exemplo illi miniſtrarunt. *Hi empti ſunt ex hominibus*.i.de impudica hominum conuerſatione redēpti, vt ne vnà cum hominibus & carnalibus pol'uerentur, empti ſunt autē tanquā primitię deo & agno.i.agni ſanguine, vt ipſius ac dei eſſent tanquā primitiæ.i.præcipui fructus & deo gratiores, *neque in ore eorum inuentum eſt mendacium*. quidā græci codices habēt δόλος.i.dolus, Dionyſianus codex ψεῦδος.i.mendacium.

te thronum dei. 3 *Et uidi alterum angelum uolantem per medium cæli, habentem euangeliū æternū, ut euāgelizaret ſedētibus ſuper terrā, & ſuper omnem gētem, & tribū, &*

3. *Et vidi alterum angelum*, ſiue angelum ſimpliciter, nam Dionyſianus codex nō habet ἄλλον.i.aliū, neq; de quoq; angelo adhuc hoc capite facta eſt mētio. Vidi ergo angelū.i.cœtū prædicatorū, *volātem per mediū cælum*.i.per mediā eccleſiā prædicationis munus celeriter & alacriter obeuntē. *Habentem euangeliū æternū*, doctrinā ſcilicet Chriſti quæ ob fauſtū lętúmq; iuſtificationis & redēptionis nūcium mortalibus mortuis adlatū, rectè euāgeliū dicitur: & æternū, quia non ſicut olim Iudæis temporaria, ſed æterna bona pollicetur. Vidi ergo illum habentem euangelium *vt euangelizaret ſedenti bus in terra*.i.terram & orbem habitantibus, ne immoremur in myſtica ſignificatione, id enim ſequentia verba explicant, ſuper omnē gentem & tribum, &c. *Dicebat autem voce magna*, id eſt, affectione multa, & reuera apparebat Ioanni tanquam voce alta loquens &

dicens, *Timete dominum,& date illis honorem,&c.* quia venit dies iudicij eius,ſiue in morte particularis cuiuſque, ſiue vniuerſalis omnium poſt reſurrectionem: hoc autem ſubdit vt qui non ducuntur virtutis amore, agantur ſaltem iudicij timore, quos iubet adorare omnium conditorem, etiam & fontium,vt minima quæque noſtri gratia illi curæ eſſe oſtẽdat,

4. *Et alius angelus ſecutus eſt dicẽs,* inuitatis per priorẽ angelum ad deum adorãdum & honorandum hominibus, alterum proponit,qui terrenorum hominum & dei negligentium ruinam prædicet,dicens: *Cecidit Babylon illa magna.* quidam Græci codices addunt πόλις.i. ciuitas,Dionyſianus non addit. Babylon autem quæ confuſio interpretatur, ciuitatem diaboli & reproborũ ſignificat communionem,quæ cũ ſe per ſuperbiam aduerſus fideles erexiſſet,nunc cecidiſſe dicitur.i.extincto principe ſuo diabolo & Antichriſto vim poteſtatémque ſuã perdidiſſe: *Quæ à vino iræ fornicationis ſuæ potauit gentes.* i. quæ impietatis & idololatriæ furore inebriata, & cũ deis alienis(vero deo cui vni adhærere debebat relicto)fornicata,potauit omnes gentes:quando ſe inuicem Babylonis illius ciues. i.membra diaboli,ad impietatẽ & idololatriam prouocauerunt.

5. *Et tertius angelus ſecutus eſt illos,dicens voce magna: Si quis adorauerit.* i.ſi quis quoquo pacto ĩ illius ĩpietatẽ cõſenſerit ac nomẽ dederit, *hic bibet de vino dei,quod mixtũ eſt mero,ĩ calice iræ ipſi⁹.* græc.hab. καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκραμένου ἀκράτου, ἐν ποτηρίῳ

linguã,& populũ,dicens uoce magna : Timete dominũ, & date illi honorem,quia uenit hora iudicij eius:& adorate eum,qui fecit cælũ & terram,mare & fontes aquarum. [4] *Et alius angelus ſecutus eſt, dicens:Cecidit cecidit Babylon illa magna : quæ à uino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gẽtes.* [5] *Et tertius angelus ſecutus eſt illos,dicens uoce magna: Si quis adorauerit beſtiam & imaginem eius, & acceperit charactẽrem in frõte ſua,aut in manu ſua:& hic bibet de uino iræ dei,quod mixtum eſt,mero,ĩ calice iræ ipſius: & cruciabitur igne & ſulfure in conſpectu angelorum* C *ſanctorum,& ante conſpectum agnĩ: & fumus tormentorum eorũ aſcendet in ſæcula ſæculorum : nec habent requiem die ac nocte,qui adorauerunt beſtiam & imaginem eius,& ſi quis acceperit charactẽrem nominis eius.* Hic patiẽtia ſan-

ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ,id eſt,hic bibet de vino mero iræ dei,quod ſibi ſcilicet mixtũ eſt,in calice iracundiæ ipſius:& ſic ordinanda lectio ĩterpretis eſt,hic bibet de vino iræ dei mero in calice irę ipſiꝰ, quod quidem vinum iræ dei mixtum eſt ſub. illi:non enim intelligas vinum eſſe mixtum mero,ſed quod merum vinum iræ dei nul-

ctorum eſt,qui cuſtodiunt mandata dei & fidem Ieſu. 6 *Et audiui vocẽ de cælo dicentem mihi,Scribe,Beati mortui qui in domino moriũtur. Amodò iam dicit ſpiritꝰ, ut requieſcant à laboribus ſuis.opera enim illorum ſequuntur illos,* 7 *Et uidi: & ecce nubem candidam: & ſuper nubem ſedentem ſimilem filio hominis, habentẽ in capite ſuo coro-*

la temperatum aqua miſericordiæ,illi mixtũ eſt,id eſt, datum ad bibendum.miſcere enim dicitur non modo qui aqua diluit,ſed qui vinũ fundit: iis autem verbis nil aliud vult Ioannes,q̃ beſtiæ adoratores grauem dei irã & vltionem manere. Et qui adorauerit beſtiam *Cruciabitur igne*,vel gehennæ reali ſcilicet igne,vel igne ſuę cõſcientiæ perpetuò illum vrẽtis,aut vtroq; potius: *& ſulphure*.i.fœtore ſuarum libidinum,quæ tanto illi erunt fœtidiores, q̃to in carne videbantur ſuauiores:cuius ignis & cruciatus fumum dicit coram Chriſto & angelis in ſæculum aſcendere,quia Chriſto & beatis videntibus in perpetuum torquebuntur impij:nec vlla erit illorũ requies. Hic *patientia ſanctorũ eſt, qui cuſtodiunt mãdata dei & fidem Ieſu*.vides nõ ſufficere fidẽ niſi adiungãtur & opera,& mãdatorum dei obſeruatio.Hic autem.i.in hoc eſt,ſanctorũ patiẽtia, ꝙ dum malos & impios puniri audiunt,ſe præmiatũ iri confidunt.

6.Et *audiui vocem dicentem mihi,ſcribe*.i.diligenter nota & attende, & tanq̃ annotatione dignum in libro tuo ſcribe,*Beati mortui qui in domino moriuntur*.i.qui in fide & confeſſione Chriſti domini moriũtur.Græca ſcholia exponunt mortuos in domino,mortuos peccato & mundo,mortificationẽ ſcilicet Ieſu in ſuo corpore circũferẽtes. *Amodò dicit ſpiritus*.Gręci addũt ναὶ.i.ſanè,hoc eſt,amodò ſanè,vel poſthac dicit,ſub.fore,aut dicit.i.iubet ſpiritus,vel ſpiritus ille angelicꝰ,vel ſpiritus ſanctus qui per angelum reuelabat Ioanni,dicit inq̃ fore vt requieſcant à laboribus ſuis, quos Chriſti nomine pertulerunt.*Opera enim illorum ſequuntur illos*.i.merces per gratuitã dei liberalitatem illorum promiſſa bonis operibus.

7.*Et vidi & ecce nubem cãdidã*.poſt enumeratã beatorũ quietẽ,ſubdit malorũ dãnationẽ,aſſerens ſe vidiſſe nubẽ candidã,*& ſimilẽ filio*

hominis. Chriſtum ſcilicet aut alium ſimilitudine Chriſti angelum *ſuper nubem ſedentem*,nubem inquam candidam:per quā nubē Chriſti carnem quidam intelligunt innocentiæ puritate candidam:mihi ſimplicius videtur velle Ioannes dicere, vidiſſe ſe illū in nube venientē.ſicut enim in nube eáq; lucida aſſumptus eſt in cælum,vnde aſcēdenti nubes nō obſtitit quin aſpectabilis videretur, & ita eum venturū quomodo erat aſſumptus angeli teſtati ſunt,ſic eum in nube venientem vidit Ioānes,& ſedentem:quippe qui ad iudiciū veniret. ſtare enim Chriſtus dicitur interpellans, ſedere iudicās. Viditigitur eū ſedentem *& habentem in capite coronam auream*, per quam regia Chriſti dignitas & auctoritas deſignatur. Et in manu eius falcem acūtam:per quam iudiciaria ſignificatur poteſtas:poteſt etiam intelligi habere coronam ad præmiandum bonos, falcem ad perdendum impios.

nam auream, & in manu ſua falcē
acutam.[8] *Et alius angelus exiuit de*
templo clamans uoce magna ad ſe- Matt.
dentem ſuper nubem, Mitte falcem 13.c.
tuam & mete, quia uenit hora, ut Ioel.
metatur, quoniam aruit meßis ter- 3.c.
ræ. Et miſit qui ſedebat ſuper nubē, D
falcem ſuam in terram: & demeſ-

8. *Et alius angelus exiuit de templo.* per alium angeſum angelicas innuit poteſtates de tēplo eccleſię triūphantis exiſſe obuiam Chriſto ſuper nubem ſedenti, *& voce magna*.i.ardenti deſiderio ad eū clamaſſe *mitte falcem*.i. exere iudicium : falx enim iudiciariam poteſtatem ſignificat:nam ſicut falce omnem meſſor amputat ſegetem bonam ac malam, vnà ſcilicet cum tritico zizaniá, vt poſtmodum triticum in horreum,zizania foras mittat: ita angelorū miniſterio tanquam falce omnes ſuccidet ante generalem reſurrectionē bonos & malos Chriſtus.mitte ergo(inquit)falcem,*quia venit hora vt metatur.i.vt iudiciū exeratur:quoniam aruit meſsis terræ.* Quū enim plenitudine gentium ingreſſa ſaluus erit Iſrael, factúmq; fuerit vnum ouile & vnus paſtor Iudæorum ſcilicet & gentiū:iam aruiſſe terra dicetur.i.ad perfectam bonorum maturitatem perueniſſe:quia cōpleto electorum numero nullū amplius de nouo fructū faciet. Sācti ergo angeli & beati ad conſummationē ſuę beatitudinis ſtudiis omnibus accelerationem iudicij expetunt: vnde ad eorum preces miſit Chriſtus falcem ſuam in terram, & meſſuit eam per mortem omnes ſuccidendo, & bonos purúmque triticum in æterni patris horrea collocando, malos autem & zizania in baratrum, vbi perpetuò ardeant,præcipitando.

9. *Et alius angelus, &c.* mihi omiſſa interpretationum varietate magis arridet ea quæ ſcripturis eſt conformior, vt per hunc angelũ intelligamus angelorum cœtum quorum miniſterio in iudicio vſur⁹ eſt Chriſtus. Et cũ ille Matt.13. in parabola zizaniarũ teſtetur quòd meſſis eſt conſummatio ſęculi, meſſores autem ſunt angeli, & quòd mittet filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcandala, & mittent in caminum ignis: rectius per hunc angelum falcem habentem in manu, cœtus ille angelorum videtur intelligendus, ad peragẽdum Chriſti iuſſu & imperio, iudicium paratus. vnde & iudiciariam falcem habere in manu dicitur. i. paratã. 10. *Et alius angelus exiuit de altari templi.* Quum ſuperius, templum cælũ, altare, Chriſtũ eſſe dixerimus: alius angelus viſus eſt Ioanni de altari exiens, id eſt, à Chriſto vero altari in quo ſacrificia eccleſiæ offeruntur, miſſus: qui quidem angelus, *habebat poteſtatem ſupra ignem*, ignem ſcilicet conflagrationis, quia angelico miniſterio ignis cõflagrationis per terrã & aërem effundetur: & clamauit ad angelum falcem habentem, *Mitte falcem tuam acutam*, id eſt, exere iudiciariam poteſtatem, *Et vindemia botros vineæ terræ*. i. amputa malos & impios, qui per botros terreſtris & carnalis vineæ intelligũtur: electi enim botri ſunt vineæ dei: reprobi, botri vineæ terræ: vindemia ergo vineæ terreſtris botros, quoniam maturæ ſunt vuæ ei⁹. i. cõſummatæ iniqtates Amorrhęorũ: maturę nẽpe dicũtur vuę reproborũ, quãdo vſq; ad cõpletã malitiã & ꝓfundũ malorũ ꝑuenerũt. Et miſit angel⁹ falcẽ ſuã & *vindemiauit vineã terræ*, auferẽdo de terra malignos & ĩpios *Et miſit in lacũ iræ dei.* La-

ſuit eam. [9] *Et alius angelus exiuit de templo quod eſt in cælo, habens & ipſe falcem acutam.* [10] *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat poteſtatem ſupra ignem: & clamauit uoce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens: Mitte falcem tuam acutam, & uindemia botros uineæ terræ: quoniã maturæ ſunt uuæ eius. Et miſit angelus falcem ſuam acutam in terram, & uindemiauit uineam terræ, & miſit in lacũ iræ dei magnum: & calcatus eſt lacus extra ciuitatem, & exiuit ſanguis de lacu uſque ad frenos equorũ per ſtadia mille ſexcẽta.*

ARGVMETVM. *Cap.15.*

¶ *Exultatio electorum & gratiarum actio de victoria in beſtiam deſcribitur, deinde 7. angeli, ſeptẽ plagas orbem perdere parati.*

cus autem hic vas ſignificat ad excipiendam vindemiam factum, quo metaphoricè infernus ſignificatur. hoc loco, græcum verbum λιωὸς torcular ſignificat: vnde ſubdit, & calcatus eſt lacus .i. ipſi in lacu poſiti reprobi, calcati ſunt à diabolis: calcati ſunt autē *extra ciuitatē* .i. extra eccleſiā, à cui⁹ cōſortio ſe ſubduxerūt impij. *Et exiuit ſāguis de lacu vſq; ad frenos equorū per ſtadia mille ſexcēta.* hypbolica eſt locutio, ſignificans immenſam & propè infinitam fuiſſe dānatorum pœnam & vltionem. Tunc enim immenſa eſt prælij quantumcunque aſperi & immanis crudelitas, quando per ſtadia mille ſexcenta vſque ad fræna equorum præ occiſorum multitudine, ſanguis aſcendit.

1. *Et vidi ſeptem angelos.* i. angelorum vniuerſitatem: ſeptenarij enim nomine ferè in ſcriptura ſignificari ſolet vniuerſitas: ſeptem ergo angelos, inquit, vidi, *habentes ſeptem plagas nouiſſimas* .i. paratos omni plagarum & ſuppliciorum genere reprobos perdere: plagas autem has nouiſsimas vocat, vtpote nouiſsima ætate inferendas, & quia poſt hæc nullis plagis orbem affecturus eſt deus, vnde & ſubdit: *Quoniam in illis conſummata eſt ira dei.* per has enim plagas ablatis de area mundi & eccleſiæ improbis, poſt vniuerſale videlicet iudiciū, nulli ſupererūt in mūdo, erga quos denuo vindicta diuina ſæuiat.

CAPVT XV.

[1] *T uidi aliud ſignum in*
e *cælo magnū & mirabi-* A
le: angelos ſeptē, habētes
plagas ſeptem nouiſſimas. Quoniam
in illis conſummata eſt ira dei: [2] *Et*
uidi tanquam mare uitreum mixtū
igne, [3] *& eos qui uicerunt beſtiam,*
& imaginem eius, & numerum
nominis eius ſtantes ſuper mare ui-
treum, habentes cytharas dei: &
cantantes canticum Moyſi *ſerui dei,* B
& canticum agni, dicentes, Magna

2. *Et vidi tāquam, &c.* Mare iſtud baptiſmus eſt, quo in regenerationis lauacro immergimur: nec abs re mari comparatur, ſicut enim omnes mundi ſordes mare excipit & eluit, ita omnes omnium peccatorum ſordes & maculas baptiſmus eluit, nec inde inficitur: vitreum autem dicitur, propter ſynceram, puram & lucidam fidei claritatem, quæ ſicut & vitrum ab impuro tāgi non admittit: bene autem baptiſmi mare igne mixtum dicitur, igne videlicet ſpiritus ſancti, qui in baptiſmo mittitur, & ignis à Ioanne baptiſta dicitur Ioā. 3, de Chriſto loquente: ille vos baptizabit ſpiritu ſancto & igne.

3. *Et eos qui vicerunt beſtiam, &c.* ſubaudi, vidi ſtantes: illos, inquam.

qui

qui ſe paſsi non ſunt à beſtia vinci,vt illam colerent,aut in fidē eius nomen darent,vidi ergo,inquit,eos qui beſtiam ſpiritualiter vicerunt,quanquā ab ea corporaliter victos & occiſos,*ſtantes ſupra mare vitreum*,id eſt,gratiæ baptiſmali ſacramentorúmque fidei firmiter innitentes:*habentes cytharas dei.* Cytharas quæ fidibus conſtent ex inteſtinis mortuorum animātium confectis: græca ſcholia explicant,mortificationes membrorum quas in corpore ſuo fideles circunferunt. Mihi cythara nonnunquam pro gaudio & exultatione ſumi videtur, vt Iob 3.Verſa eſt in luctū cythara mea .i. lætitia, & hoc modo ſenſus eſſet, habentes cytharas dei.i. gaudentes & exultātes in deo. *Et cantantes canticum Moyſi, & canticum*

& mirabilia ſunt opera tua domine deus omnipotens:iuſtæ & ueræ
Hier. *ſunt uiæ tuæ rex ſæculorum* Quis
10.a. *non timebit te domine, & magni-*
C *ficabit nomen tuum?quia ſolus pius es,quoniam omnes gentes uenient, & adorabūt in cōſpectu tuo,*[4] *quoniam iudicia tua manifeſta ſunt.*
[5] *Et poſt hæc uidi,& ecce apertum eſt templū tabernaculi teſtimonij in*

agni, id eſt, Chriſti, hoc eſt, vtriuſque, noui ſcilicet ac veteris teſtamenti ſcripturis deum laudantes ac dicentes, *Magna & mirabilia ſunt opera tua*.huius cantici facilis eſt intellectus. *Iuſtæ & veræ ſunt viæ tuæ rex ſæculorum*.i.rex æterne.Viæ autē dei mandata ſunt ipſius per quæ vt in regnū cælorū perueniamus,ingredi nos oportet. Iuſtę iſtæ ſunt dicēte Dauid, Iuſtus dominus in omnibus viis ſuis: ſimiliter & veræ,dicēte eodē Pſal.118.Oēs vię tuę veritas:nihil enī niſi iuſtū pręcipit,nil niſi verū & certū pollicet deꝰ. *Quis non timebit te domine?*.i.oēs timebunt.ſic Eſaias: Quis non timebit te ô rex gētium?vnde ſubdit,*Quoniam oēs gentes veniēt & adorabunt in conſpectu tuo*.quod longè antè præuidens Dauid dicebat:Omnes gētes quaſcunq; feciſti venient,& adorabunt corā te domine:quod indubiè tum fiet,quum in vnum ouile Chriſti plenitudo gētium intrauerit.
4.*Quoniam iudicia tua manifeſta ſunt*.nequaquam de iudiciis.i.conſiliis dei in ſe,intelligendus eſt locus,iis ſcilicet quibus alios aſſumit, alios derelinquit:quum de eis dictū ſit,iudicia dei abyſſus multa: ſed de illo finali iudicio,quo & bonos præmiabitur,& malos damnabit,accipiendus eſt locus.
5. *Et poſt hæc vidi,& ecce apertum eſt templum tabernaculi teſtimonij in cælo*.Græca ſcholia tabernaculum teſtimonij,cælū ipſum exponūt, vnde teſtimonia,leges & mandata dat dominus:hoc modo is mihi

videtur ſenſus eſſe: Quòd egreſſo ad iudicandum Chriſto, apertũ eſt cælum.i.omnia quæ de Chriſto prædicta fuerunt myſteria manifeſtata: ſuperat enim ex omnibus vt iudicaturus veniret, egreſſo itaq; ad iudicandum illo, apertum eſt templum cæli.i. palàm facta ſunt quæcunque de illo prædicta fuerant myſteria.

cælo: & 6 exierũt ſeptẽ angeli, habẽ
tes ſeptem plagas de templo, ueſtiti
lapide mũdo & cãdido, & præcin
cti circa pectora zonis aureis. 7 Et
unũ de quatuor animalibus, dedit D
ſeptẽ angelis ſeptẽ phialas aureas,
plenas iracũdiæ dei uiuẽtis ĩ ſæcula
ſæculorũ. Et impletũ eſt templũ dei
fumo à maieſtate dei, & de uirtute
eius: & nemo poterat introire in
templum, donec conſummarentur
ſeptem plagæ ſeptem angelorum.

6. *Et exierunt ſeptem angeli.* vniuerſi ſcilicet ipſi, Chriſto ad iudicium peragendũ miniſtraturi, *habentes ſeptem plagas*.i.omni genere vltionum & ſuppliciorum armati. *veſtiti lapide mundo & candido:* pro *lapide*, interpres legit λίθομ, quod lapidem ſignificat, & hoc modo ſenſus eſt, quòd Chriſtum qui lapis angularis & electus dicitur, induti erant per puritatis ipſius imitationem. gręca tamẽ quæ nunc extant conſtanter legunt λίνομ, veſtiti ſcilicet lino: & commodior ſenſus, induti ſcilicet lino mundo & candido, propter virginitatis angelicæ candorem & mundiciam. *Et præcincti circa pectora zonis aureis*, id eſt, fulgore ſapientiæ & radianti auro charitatis.

7. *Et vnum de quatuor animalibus*, quos ſuperius quatuor euãgeliſtas diximus, vnus ſcilicet Chriſtus, à quatuor euãgeliſtis deſcriptus, *dedit ſeptem angelis, ſeptem phialas aureas iræ dei viuentis in ſæculum*, id eſt, dedit poteſtatem effundendi è vaſis diuinæ iracundiæ vltiones & plagas in terram aduerſus reprobos: phialas autem irę idem eſt quod ſuperius vocauit calicem iræ dei. *Et impletum eſt templum fumo*, id eſt ira & indignatione ipſius dei, ſicut ſcriptum eſt, aſcẽdit fumus ab ira eius: exibat autem hic fumus à maieſtate dei & virtute ipſius, hoc eſt, potentia ipſius, per hominum impietatem ac non toleranda flagitia irritati. *Et nemo poterat introire templum*.i.cælum ingredi, cum corpore ſcilicet & anima, *donec conſummarentur plagæ*.i. donec conſummato iudicio & extinctis penitus impiis, vniuerſalis omnium corpore & anima reſurrectio fieret. Hunc locum quanquã omnes de eccleſia militãte exponunt, & angelos prædicatores accipiunt: quia tamen per veros angelos peracturum ſe iudicium

Chriſtus

Chriſtus teſtatus eſt, tum verò ob contextum ſequentis capitis mihi videtur non incongruè, vt expoſuimus, intelligi.

1. *Et audiui vocem magnam de templo*, id eſt, cælo, dicentem ſeptem angelis: *Ite, & effundite ſeptem phialas iræ dei ſuper terram*, id eſt, in terrenos ac reprobos homines vltionis diuinæ miniſterium exercete.

ARGVMENTVM *Cap. 16.*

¶ *Septem angelorum, ſeptem plagæ aduerſus impios & Babylonem deſcribuntur: & interim Chriſti aduentus in iudicium.*

CAPVT XVI.

A [1] *ET audiui uocem magnã de templo, dicentem ſeptem angelis, Ite, & effundite ſeptem phialas iræ dei in terram. Et abiit primus angelus, et effudit phialam ſuam interram: & factum eſt uulnus ſæuum & peßimum in homines qui habebant characterem beſtiæ, & in eos qui adorauerunt beſtiam & imaginẽ eius.* [2] *Et ſecũdus angelus effudit phialã ſuam in mare, & factus eſt ſanguis*

Græca ſcholia aiunt idem eſſe, phialam iræ dei quod ſuprà Ioannes nominauit calicem irę dei. Et exiuit prior angelus: & effudit phialam, id eſt, iram dei *in terrã*, terrenos ſcilicet homines: *& factum eſt vulnus ſæuum & peßimum.* græcè eſt ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν, id eſt, vulnus prauum & noxium, quo percuſsi ſunt adoratores beſtiæ, & oẽs qui quoquo modo conſenſum dederunt in impietatem ipſius. Terram autem hoc loco quidam non malè intelligunt non reproborum vniuerſitatem, ſed Iudæos, qui terræ nomine cenſentur ob firmitatem in vnius dei cultu, quum contrà, variis idolorum cultibus ſemper inſtabiles fuerint gentiles.

2. *Et ſecundus angelus effudit phialam in mare.* per mare gentiles intelligunt ob multiplicem variorum deorum cultum, inſtar maris vagos & inſtabiles, in quos effuſa diuinæ iræ phiala. *Factus eſt ſanguis tanquam mortui*: pro *factus eſt*, Græci habent ἐγενήθη, quod mihi referendum videtur ad τὴν θάλασσαν, id eſt, mare: vt ſit ſenſus, quòd effuſa in ſe iræ diuinæ phiala, mare factum eſt ſanguis tanquam mortui, id eſt, niger & denſus. in hoc autem hyperbolicè ſignificat Ioannes, immenſam effuſionem ſanguinis reprobatarũ gentium, ſiue ea corporaliter facta eſt ab exterminatore angelo, ſiue ſpiritualiter ob immenſam peccatorũ ſuorũ vim damnatis illis: tãtã aũt aſſerit fuiſſe vltionẽ, vt nullũ mãſerit animãs viuũ in mari.

3. Et

3.*Et tertius angelus effudit phialam ſuper flumina & fontes aquarum:* hic plærique vltionem ſignificari aiunt hæreticorum, quos nihil mirũ flumina ſeu fontes vocari, quum Petrus epiſt. 2 cap. 2. de iis dicat, Ij ſunt fontes ſine aqua, & nebulæ turbinibus agitatæ. Mihi autem videtur non modò de hæreticis, ſed in genere de vniuerſis fideli-um perſecutoribus locus intelligendus, qui materiali gladio etiam fideles perſecuti ſunt. Nam ſi flumina & aquarum gurgites in ſcripturis perſecutionum abundantiam ſignificare oſtendimus, quur non & perſecutores ſignificabunt? Effuſa igitur iræ dei phiala in flumina & fontes aquarum, i. eccleſiæ perſecutores. *Factus eſt ſanguis*, græcè γέγονε, qđ referri poteſt ad aquas. ꝙ ſcilicet ipſæ aquæ factæ ſunt & verſæ in ſanguinem, ſiue corporaliter perimente perſecutores eccleſiæ angelo, ſiue ſpiritualiter in æternas tenebras proiiciente. De qua diuina vltione audiſſe ſe Ioannes aſſerit, *Angelum aquarum*, id eſt, populorum, hoc eſt, angelorum multitudinem populis & ſingulis è populo deputatorũ, gratias agentem & dicentem, Iuſtus es domine, &c. aquarum autẽ nomine populos aliquando intelligi, docet cap. ſequenti Ioannes dicens, aquæ quas vidiſti populi ſunt: agunt aũt angeli deo gratias de iuſtitia ipſius, qui ſanguinarios illos & prophetarum interfectores nimirũ Helyæ & Enoch ac ſimilium, ſuomet ſanguine potauerit, eos peſſundando, ſicut digni erant. i. commeriti. *Et audiui alterum*, angelum ſcilicet, græci addunt ἐκ θυσιαστηρίȣ, id eſt, ex altari. ſub. exeuntem, nimirum iuſſu Chriſti, qui eſt verum altare, in quo patri ſua ſacrificia offert eccleſia, egreſſum, & dicentem: Domine deus omnipotens vera & iuſta iudicia tua.

tanquam mortui: & omnis anima uiuens mortua eſt in mari.[3] *Et tertius effudit phialam ſuam ſuper flu*
mina & ſuper fontes aquarũ: & factus eſt ſanguis. Et audiui angelũ aquarum dicentem, Iuſtus es domine, qui es, & qui eras ſanctus, qui hoc iudicaſti: quia ſanguinem ſanctorum & prophetarum effuderunt, & ſanguinem eis dediſti bibere. digni enim ſunt. Et audi- B
ui alterum dicentem, Etiam domine deus omnipotens, uera & iuſta iudicia tua.[4] *Et quartus angelus effudit phialã ſuã in ſolẽ. & datũ eſt illi æſtu affligere homines & igni. & æſtuauerunt homines æſtu magno, & blaſphemauerunt nomẽ dei*

4.*Et quartus angelus effudit phialam ſuam in ſolem*, id eſt, iram & vltionem

tionem diuinam in antichriſtum, qui ſe ſolem iuſtitiæ, id eſt, Chriſtum eſſe mentietur, & ſe ſua claritate mundum illuminare finget. Et *datum eſt ei*, id eſt à deo permiſſum *affligere homines æſtu & igni*, id eſt, variis perſecutionum generibus fideles pro tempore credentes ac baptizatos quidem, ſed non electos tamen, quia de iſtis dicitur, quòd deficient neque pœnitentiam agēt. Et *æſtuauerunt homines æſtu magno*, id eſt, grauiter oppreſsi ſunt ab antichriſto, & blaſphemarunt nomen dei habentis poteſtatem in plagas, pro eo quòd orare debebāt, & has ab eo plagas deprecari, in blaſphemias conuerſi ſunt, neque pœnitētiā egerunt aut propoſitum conſiliúmve mutarunt, vt pro blaſphemia deo gloriam darent.

habentis poteſtatem ſuper has plagas, neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam. 5 *Et quintus angelus effudit phialam ſuā ſuper ſedem beſtiæ, & factum eſt regnum eius tenebroſum, & cōmanducauerūt linguas ſuas præ dolore: et blaſphemauerunt deum cæli præ doloribus & uulneribus ſuis, & nō egerunt pœnitentiā ex operibus ſuis.*

C 6 *Et ſextus angelus effudit phialam ſuam in flumen illud magnum*

5. *Et quintus angelus effudit phialam*, id eſt, vltionem diuinam *ſuper ſedem beſtiæ*, græca ſcholia ſedem beſtiæ regnum antichriſti exponunt, id eſt, ſatellites eius ac miniſtros. vnde ſubdit, *Et factum eſt regnum eius tenebroſum*, excæcatis illis ſua perfidia & ignorantia, ne verum lumen viderent. *Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore*, illati ſcilicet ſibi vlceris, vel præ inuidia, quum viderent nullis minis, nullis afflictionibus poſſe ſe electos à fide auertere. & blaſphemarunt Deum cæli *præ dolore & vulneribus ſuis*, vel vlceribus. nam græcè eſt ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν.

6. *Et ſextus angelus effudit phialam in flumen magnum Euphraten.* ſi per aquas & flumina recte ſignificari perſecutores diximus, apte per Euphraten flumen magnum qui Babylonem præterfluit, principes antichriſti ſatellites, confuſæ Babylonis, id eſt, huius mundi negociis ſe inuoluētes intelligere poſſumus: in quod flumen effuſa iræ diuinæ phiala. *ſiccauit aquas eius*, id eſt, ceſſare perſecutiones fecit: principibus antichriſti ſatellitibus vindicta dei correptis. *Vt prepararetur via regibus ab ortu ſolis*, quia finitis perſecutionibus & perſecutoribus extinctis, libera erit regibus & gentibus ad deum & Chriſtum accedendi facultas: bene autem ait præpararetur ab ortu

ortu ſolis,niſi enim in cordibus eorum ſol iuſtitię Chriſtus oriatur, nunquam ad eum accedent.

7. *Et vidi de ore draconis,& de ore beſtiæ,& de ore pſeudopropheta tres ſpiritus immūdos exire in modum ranarum.*draconem, agitatorem,antichriſti diabolum:beſtiam,antichriſtum ipſum:pſeudoprophetam, pſeudoprophetarum ipſius cœtū intelligimus.quid autem per tres ſpiritus immūdos intelligat,ſubdit, dicēs: *Sunt enim ſpiritus dæmoniorū facientes ſigna*, quia ad eorū inuocationem dæmones ſigna ficta facient & miracula, ſed qualia electos etiam penè moueant: nec ineptè ranis aſsimulantur lutulentis & loquacibus animantibus, quia eorū doctrinæ & ſuggeſtiones vanæ & in libidinem ſemper carníſque libertatem tendentes erunt.

*Euphrâten: et ſiccauit aquā eius,ut præpararetur uia regibus ab ortu ſolis.*7 *Et uidi de ore draconis, & de ore beſtiæ,& de ore pſeudoprophetæ exire ſpiritus tres immundos in modum ranarum.Sunt enim ſpiritus dæmoniorum facientes ſigna,* 8 *& procedebant ad reges totius terræ congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotētis dei. Ecce uenio ſicut fur. Beatus qui uigilat & cuſtodit ueſtimenta ſua,ne* Sup. 3.a. Mat. 24.d.

8. *Et procedebant ad reges terræ congregare illos in prælium omnipotentis dei,*id eſt,regibus terrenis &ſęculi amantibus inſpirabant vt aduerſus fideles prælium inirent,*ad diem magnum omnipotentis dei.*quia fortè tanta fuit eorum & capitis ſui antichriſti ſuperbia & dementia,vt ſe putarent aduerſus Chriſtum, quem venturum audierant, terrenorum regum auxilio poſſe reſiſtere & præualere. Quum autem præmiſiſſet quod fidelibus terrori eſſe poterat,armandos ſcilicet contra ſe reges terræ,ſubdit vnde fiduciam illis generet, dicēs: *Ecce venio ſicut fur,*id eſt,ego autem de improuiſo veniam vti fur ſolet,&eos intercipiam necopinantes in quo & confidere eos,& ſibi cauere admonet:ne dormientes illos & ocioſos offendat dicens: *Beatus qui vigilat,*id eſt, ſibi cautè proſpicit ne fallatur, ne ab illis pſeudoprophetis ſeducatur,ab illis regibus terræ opprimatur. *Et cuſtodit veſtimenta ſua ne nudus ambulet & videant turpitudinē eius.* vis ſcire quæ veſtimenta iubeat cuſtodire?nimirū ea quæ indúere nos Paulus admonet Coloſ.3.Induite ergo vos ſicut electi dei ſancti & dilecti viſcera miſericordiæ,benignitatem, ſanctitatem, modeſtiā, patientiam, &c.ſanctis enim operibus Chriſtianorum fidem oportet indui,quibus exuti,nudi,id eſt, dei gratia deſtituti apparent, &

cum

cum iis excluſis ſordida ſint & immunda noſtra omnia, tunc appa-
ret turpitudo noſtra.

9. *Et congregabit illos*. ſub. antichriſtus, græci habent συνήγαγεν. i. & congregauerunt. refertur enim ad neutrũ plurale ſcilicet πνεύματα δαιμονίων. i. ſpiritus dæmoniorum qui congregauerunt. i. congregabunt (prophetia enim præteritũ pro futuro ſumit) reges terræ in locũ qui vocatur Hebraicè Armageddon, *armageddon* Hiero. interpretatur montem furũ, per quẽ non incongruè antichriſtus intelligitur, quo ſe impij reges q deo debitũ honorẽ furari, & illi tribuere conabunt recipiẽt: ipſe autẽ mõs furũ, qui præ aliis dei honorẽ furabitur, finẽs ſe coli vt deũ.

10. *Et ſeptimus angelus effudit phialã ſuã in aerẽ*. i. demones !agrios, & ad tentandos hoĩes ĩ aere diuerſãtes, quos Paul⁹ appellat ſpiritualia nequitiæ in cæleſtibus: græca ſcholia ſimplicius exponũt, quòd inſtante tuba ſeptimi angeli proximè tẽpus iudicij, effundetur phiala diuinæ indignationis in aerem, ſic quod totum aerem angelus mouebit & turbabit, vnde fiẽt fulgura, tonitrua, & terræmotus, quales non fuerunt ab initio conditi hominis, ad terrorem ſcilicet eorũ qui ſupererunt. Aſſerit quoque Ioannes exiuiſſe vocem à templo & throno, id eſt, à maieſtate iudicaturi dei, dicentem, *factum eſt*, id eſt, conſummatum eſt, & iam de mundo actum.

Luca 12. e. 1. Corinth. 5. a. *nudus ambulet, & uideant turpitudinem eius.*[9] *Et congregabit illos in locum qui uocatur Hebraicè Armageddon.*[10] *Et ſeptimus angelus*
D *effudit phialam ſuam in aerem: & exiuit uox magna de templo à throno, dicens, Factum eſt. Et facta ſunt fulgura, & uoces, & tonitrua, & terræmotus factus eſt magnus qualis nunquam fuit, ex quo homines fuerunt ſuper terram, talis terræmotus ſic magnus.*[11] *Et facta eſt ciuitas magna in tres partes: & ciuitates gentium ceciderunt. Et Ba-*

11. *Et facta eſt ciuitas magna in tres partes, & ciuitates gentium ceciderunt.* Ciuitatem magnam, collectionem & communionem aiũt eſſe reproborum quæ in tres partes diuiditur, planè infideles, hæreticos, & falſos Chriſtianos. Ciuitates gentium, collectionem quoque infidelium gentilium ſignificare dicunt. *Et Babylon magna venit in memoriam ante deum dare illi calicem vini iræ indignationis eius*, id eſt, venit in mentem deo potare & inebriare vino furoris ſui Babylonem illam, impiorum ſcilicet & reproborum confuſionem. græca ſcholia per

lia per Babylonem veterem Romam martyrum tempore ſignificari aiunt. *Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti.* quidam per montes perfectiores eccleſiæ vẽtis perſecutionum agitatos, per inſulas imperfectiores ſignificari aiunt, qui fugientes ab ira venientis iudicis, à Babylone, id eſt, conſortio impiorum ſe ſubduxerunt. Poſſunt & contrario modo per inſulas quæ marinis fluctibus agitantur, libidinoſi & carnales intelligi, per mõtes, elati per ſuperbiam homines: qui ſuæ mentis conſcij ab ira venientis iudicis fugere dicũtur. *Et grando magna ſicut talentum* .i. vehemẽs perſecutio deſcendit in homines, propter quã deũ blaſphemauerunt.

bylon magna uenit in memoriã ante deum, dare illi calicem uini indignationis iræ eius. Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt inuenti. Et grando magna ſicut talentũ, deſcẽdit de cælo in homines, & blaſphemauerunt deum homines propter plagam grandinis: quoniã magna facta eſt uehementer.

ARGVMENTVM. *Cap. 17.*

¶ Meretricis magnæ mulieriſque illius faſtoſæ & Babylonis viſio, earundemq́; expoſitio, hoc capite continetur: deinde agni victoria & earum ruina.

CAPVT XVII.

E T uenit unus de ſeptem angelis qui habebant ſeptem phialas, & locutus A

1. *Et venit ad me vnus de ſeptẽ angelis qui habebãt ſeptẽ phialas.* .i. quibus data erat & permiſſa poteſtas plagis vniuerſam terrã afficiendi: *& locutus eſt mecum, dicens:* Veni, per attentam conſideratione, *Et oſtẽdam tibi damnationem meretricis magnæ*, Babylonis ſcilicet, quam omnes penè interpretantur ciuitatem diaboli, reproborum vnitatem & collectionem: quæ bene meretrix dicitur, quia relicto creatore deo & ſpõſo Chriſto fornicata eſt cum diabolo & mundo, & ſpiritualiter per idololatriam, & corporaliter per laſciuiam. *Quæ ſedet ſuper aquas multas*, id eſt, ſuper populos multos: ſic enim poſtea Ioannes aquas multas interpretatur: de omnibus enim populis gentibus ac nationibus, ſunt huius Babylonis ciues: *cum qua fornicati ſunt reges terræ*, id eſt, ij qui principem locum inter terrenos obtinent, & regere alios debebant deuiantes ac lapſantes erigere. quum enim regis ad exemplum totus orbis componi ſoleat, pro eo quòd ſubditis rectè viuendi exemplo eſſe debuerant, vitiis illorum conformes, & ipſi à deo primi defecere, & cum diabolo ac mundo fornicati fuere: *Et inebriati ſunt qui inhabitabant*

terram

terram de vino proſtitutionis eius, id eſt, qui immobiliter ac nō curſim in amore terrenorum morantur, inebriati ſunt ac ſupra modum ebriorum inſtar ingurgitati, de vino proſtitutionis eius, id eſt, de fornicationibus ac libidinibus ipſius tam ſpiritualibus, quàm corporalibus: bene autem ait *inebriati*, ſcilicet perinde ac ebrij pondus mali quo præcipites ruunt, nequaquā præuidentes.

eſt mecum, dicens: Veni, & oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ quæ ſedet ſuper aquas multas, cū qua fornicati ſunt reges terræ, & inebriati ſunt qui inhabitabant terram de uino proſtitutionis eius.[2] *Et abſtulit me in ſpiritu in deſertum. Et uidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam coccineam, plenā nominibus blaſphemiæ, habentē capita ſeptem, & cornua decem.*[3] *Et mulier erat circundata purpura et coccino, & inaurata auro & lapide pretioſo, & margaritis, habens poculum aureum in manu ſua, plenū abominatione et immūditia fornicationis ſuæ. Et in fronte eius nomen ſcriptum, myſterium, Babylon*

B

2. *Et abſtulit me in deſertum in ſpiritu*: fortaſſe vel quòd ad literam Ioānes ſpirituali viſione tanquam in deſertum quendam locum ferri ſe viderit, vel in deſertū & ſolitudinem, hoc eſt in remotiorē ſegregati à carnalibus & mūdanis negotiis animi cōtemplationem. *Et vidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam*: Hanc mulierem non diceremus eandem eſſe cum meretrice magna Babylone, niſi id paulo pòſt Ioānes doceret. iis autem nominibus multis, reproborum collectio propter varios ac multiplices impietatis effectus, appellatur. Beſtia autem ſuper quam mulier ſedet .i. impiorum congregatio nititur, aut diabolus eſt aut antichriſtus: quā vtriuſq; nomine, aptè *coccineam* depinxit .i. martyrum ſanguine rubicundam & cruentatam, ac *plenam nominibus blaſphemiæ* .i. omne blaſphemiarū genere aduerſus deum & Chriſtum ſcatentem. *habentem capita ſeptem, & cornua decem*, quorum poſtea ſignificatio dicetur.

3. *Et mulier erat circundata purpura & coccino, &c.* ſicui viſum eſt myſticè iſta exponere, & ex variis commentariis & per ſe ipſe fortaſſe poterit: mihi ad literam ſignificari videtur, luxu & pompa ac faſtus impiorum & delicatorum huius ſeculi, qualē luxuoſam vitam, & omne deliciarum genus quærentē vidit Ioannes hanc mulierem: omni ſcilicet libidinum ac luxus genere diffluentem. quæ etiam ab illo deſcribitur, *Habens poculum aureum in manu ſua*, plenam abomina-

abominatione & immunditia fornicationis eius. Poculum blaſphema eſt impiorum doctrina & peruerſum exemplum,quo ſui imitatores inebriat,vt in abominanda flagitia & ſimilem ſecum damnationem pertrahat. quidam poculum aureum hypocriſin interpretantur impiorum , qui diſsimulatis vitiis & auro ſapientiæ diuinæ ſimulatæ tecta doctrina , probitatis ac ſanctitatis prætextu plures ſeducunt & inebriant quàm apertè impij. *Et in fronte nomen eius ſcriptum myſterium* : hic mihi τὸ myſterium,nō videtur à Ioante poni tanquam nomen mulieris:ſed eſſe potius videtur aduertentia quędam per parētheſim:quaſi dicat, attendite myſterium iſtud: nomen eius , Babylon , &c. In fronte ergo nomen eius ſcriptum. *Babylon magna,mater fornicationum & abominationum terræ*: Babylon magna,ꝑpter multiplicē diabolicæ ciuitatis confuſionē,in qua nihil rectū,nihil eſt ordinatū,ſed cōfuſa omnia. *mater fornicationum & abominationum terræ* ; id eſt , fons & origo omnium fornicationum & impietatum, bene autem mater dicitur, quòd multos ad illa flagitia gignat & pariat filios. *Et vidi mulierem ebriam de ſanguine ſanctorū & de ſanguine martyrum* Ieſu,id eſt,ingurgitatam & quaſi in illorum natantem ſanguine. Rupertus ſanguinem ſanctorum refert ad impiam reproborum Iudæorum collectionem,qui prophetarum olim ſe ſanguine inebriarunt: ſanguinē verò martyrum Ieſu,ad impiam tyrannorum principum collectionem,Chriſti martyrum ſanguine inebriatam & exuberantem. *Et miratus ſum,&c.* mirantem de mulieris huius habitu Ioannem vetat angelus mirari,promittens ſignificationem eius & beſtiæ illi ſe dicturum. dicam tibi,inquit. *ſacramentum*,id eſt,reſerabo arcanum & occultam eius ſignificationem.

magna , mater fornicationum & abominationum terræ. Et uidi mulierem ebriam de ſanguine ſanctorum, & de ſanguine martyrum Ieſu. Et miratus ſum cum uiderem illam,admiratione magna . Et dixit mihi angelus: Quare miraris? Ego dicam tibi ſacramentum mulieris, & beſtiæ quæ portat eam , quæ habet capita ſeptem,& cornua decem. 4 *Beſtia quam uidiſti , fuit, & non eſt,& aſcenſura eſt de abyſſo,*

4. *Beſtia quā vidiſti fuit & nō eſt,& aſcenſura eſt de abyſſo & in interitū ibit*,ſiue it,nam græcè eſt ὑπάγει,id eſt,abit. Si per hanc beſtiā diabolum intelligis,ſenſus eſt:hæc beſtia & diabolus fuit olim per immenſam auctoritatem,& regnauit ante Chriſtum: Regnauit enim mors,

mors,id eſt,diabolus per mortiferum peccatum,ab Adam vſque ad Moyſen incluſiuè,id eſt,vſque ad Chriſti aduentum:Et iam *non eſt*, id eſt,nō eſt tantæ auctoritatis poſt Chriſti aduentū & paſsionem: dicente Chriſto,Et nunc princeps mundi huius eiicietur foras.Extincta eſt enim per baptiſmum magna ex parte vis imperij ipſius.

& in interitū ibit: & mirabuntur inhabitantes terram(quorū nō ſunt
C *ſcripta nomina in libro uitæ à conſtitutione mundi) uidentes beſtiam quæ erat & non eſt.*[5] *Et hic eſt ſenſus, qui habet ſapientiam . Septem*

Et *aſcenſura eſt de abyſſo*,id eſt de profundo vitiorum in altum ſuperbiæ. nam vt ſcriptum eſt , ſuperbia eorū qui te oderunt,aſcendit ſemper, *& in interitum ibit*, quia cum apoſtolicis angelis ſuis poſt iudicium æternis flāmis addicetur. Si verò per hanc beſtiam antichriſtū intelligimus,quū ait,fuit & non eſt,indicat ꝙ modicū regnaturus eſt:queadmodū de impio,Dauid inquit: Vidi impium ſuperexaltatum & eleuatum ſicut cedros Libani, & tranſiui, & ecce non erat.Nec mirum ſi de antichriſto nōdum nato dicat, fuit & non eſt,quum de eodem ipſe Ioannes epiſtolæ 1.cap. 2.dicat:Filioli, nouiſsima hora eſt , & ſicut audiſtis quia antichriſtus venit,& iam antichriſti multi facti ſunt.& eadē epiſtola capite 4. Omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum,ex deo non eſt,& hic eſt antichriſtus,de quo audiſtis quoniam venit,& nunc iam in mundo eſt . Et Paulus de antichriſto loquens,2. Theſſaloni.2.Et nūc iam, inquit, myſterium operatur iniquitatis:hæc ergo beſtia fuit in Cain & cęteris eccleſiæ perſecutoribus & hæreticis, & non eſt modo in perſona.Et *aſcenſura eſt de abyſſo*.i.de profundo Iudaïcæ impietatis puteo,nam de tribu Dan naſciturus dicitur,*Et mirabuntur omnes inhabitantes terram*,id eſt,reprobi & terrenis dediti homines non ſcripti in libro vitæ,V*identes beſtiam quæ erat & non eſt:*quidam græci codices addunt καίπερ ἔστι,id eſt,quanquam eſt in ſuis ſcilicet ſatellitibus.Dionyſianus codex καὶ πάρεστιν.i.& adeſt ac prope eſt,ſiue de diabolo intelligas iudicio inſtāte ſoluendo,ſiue de ipſo antichriſto.
5. *Et hic eſt ſenſus,qui habet ſapientiam*, τὸ *hic* non pronomen, ſed aduerbium eſt:nam græca habent ὧδε,id eſt,hoc loco,*eſt ſenſus* ὁ νοῦς, id eſt,intelligentia habens ſapientiam abſconditam : quaſi diceret, loci huius intellectus ſapientia,nō vacat.*Septem capita,7.montes ſunt ſuper quos mulier ſedet,& ſeptem reges ſunt*,7.ergo capita,ſeptem mōtes, id eſt,ſeptem reges ſunt, qui ob animi elationem non ineptè montes appellantur.Hoc autem ſeptenario, regū ſignificatur vni-

ferũt autẽ nõ ad τὸ beſtia, ſed ad beſtię ſignificatũ antichriſtũ ipſum vel diabolũ: de vtrocũq; verò hãc beſtiã intelligas, exponũt omnes ꝙ hæc beſtia eſt de ſeptẽ, quia de congregatione & numero eſt omnium reproborũ. ſed octaua dicitur propter inſignẽ malitiã qua oẽs exuperat & in interitũ abit, quia in æternã dãnationem præceps ruit. *Et decẽ cornua quæ vidiſti decẽ reges ſunt, qui regnum nondum acceperunt, ſed poteſtatem tanquã reges accipiẽt vna hora poſt beſtiã.* Quidã dicũt, & cũ iis græca ſcholia, circa antichriſti tẽpora Romanũ imperiũ in decẽ regna diuiſum & ab obedientia Romana

D *accipiẽt poſt beſtiã.* Hi unũ cõſilium *habẽt: & uirtutẽ, & poteſtatẽ ſuã beſtiæ tradẽt.* Hi cũ agno pugnabũt: *& agnus uincet illos, quoniã dominus dominorũ eſt, et rex regũ, et qui cũ illo ſunt uocati, et electi et fideles*

1. Ti. 6.c. Infra 19.c. 7 *Et dixit mihi: Aquæ quas uidiſti*

defectum iri: quorũ reges, vt capiti cornua, antichriſto adherebũt, & de hac diuiſione intelligi locũ Pauli 2. Teſſ. 2. Niſi venerit diſceſſio primum, &c. ij nondum regnum acceperũt, neque quia tyranni verum regnũ accipient, ſed *poſt beſtiam*. i. ſecundo loco à beſtia, quæ primatum inter illos obtinebit, tanquam reges, quum verè tyranni futuri ſint, poteſtatem accipient, *vna hora*, id eſt, breui tempore, quia & modico tempore regnaturus eſt antichriſtus. Alii per decem cornua, impiorum regum qui Antichriſti tempore futuri ſunt. vniuerſitatem intelligunt, quòd denarius numerus vniuerſitatem ſimplicium numerorum contineat. *Hi vnum conſilium habent.* græcè γνώμην, id eſt, idem propoſitum, eandem voluntatem, omne nempe omnium illorum inſtitutum eſt, ad defectionem à fide Chriſtianos cogere. *Et virtutem & poteſtatem ſuam beſtiæ tradent*, id eſt, totos ſe, quódque habebunt, quod poterunt, & valebunt antichriſto tradent: omnia in eius gratiam facientes. *Hi cum agno pugnabunt*, id eſt, contra Chriſtum, *& agnus vincet illos (quoniam dominus dominorum eſt, & rex regum) & qui cum illo ſunt vocati & electi & fideles.* agnus quidem Chriſtus, vtpote regum omnium rex & dominus illos vincet, & quãquam ſolus victoriam peracturus eſt partem tamen victoriæ electis ſuis & fidelibus adſcribere dignatur: vt quia cum ſuis regibus pugnam in Chriſtum initurus eſt antichriſtus, ita cum ſuis electis pugnaturus dicatur Chriſtus & deuicturus.

7. *Et dixit mihi*, vel dicit, quia græcè eſt λέγει. id eſt, dicit in præſenti, ſub. angelus: *Aquæ quas vidiſti vbi meretrix ſedet, populi ſunt, & gentes, & linguæ.* græci addunt poſt τὸ populi καὶ ὄχλοι .i. & turbæ.

Meretrix hæc,quæ & Babylon & mater fornicationum dicitur,ciuitas eſt diaboli,& reproborum collectio. Aquæ autem vbi ſedere illa dicitur,populi ſunt & gentes,quibus illa conſtat impiorum cõgregatio:in quibus & conqnieſcit.Sic aquas pro populis vſurpauit Eſaias ca.8.dicens: Adducet aquas multas regem Aſſur,& omnem gloriá eius, ob lubricitatem enim animíque multitudinis inconſtantiam huc illuc vagantis,nec magis quàm aquarũ impetus cohiberi valentis,recte effrenis turba & populorum multitudo aquæ dicuntur.

ubi meretrix ſedet: populi ſunt & gentes, et linguæ. Et *decem cornua quæ uidiſti in beſtia:hi odient fornicariam & deſolatam facient illam & nudam & carnes eius mãducabunt, & ipſam igni concremabunt.*[8] *Deus enim dedit in corda eorũ,ut faciãt quod placitum eſt illi:ut dent regnũ ſuum beſtiæ,donec*

E*t decẽ cornua quæ vidiſti in beſtia,ij odiẽt fornicariam, & deſolatam facient illam & nudam: & carnes eius manducabunt,& ipſam igni cõburent*.i.reges illi impij & reprobi qui ſe beſtiæ adiungent, odient fornicariam, illam videlicet diaboli ciuitatem,videntes ſe vnà cũ ea perituros,& in æternæ barathrum damnationis præcipitatum iri.vbi verò ait quòd carnes eius manducabunt,& eam igni comburent, quidam hyperbolicam locutionem eſſe putant, ad odij maiorem vehementiam exprimẽdam.Alij exponunt quòd ij reges fornicariam illam impiorum collectionem odio habebunt, quando omnia illis libidinum & flagitiorum genera permittẽtes,ſua auctoritate & imperio ad maiorem ſemper impietatem concitabunt: quo modo qui animam ſuam amat & talia illi indulget, perdere eam ac vere odiſſe in euangelio dicitur.Nam ſi amare,eſt bene alicui velle: contrà odiſſe, male illi cupere:rectè dicitur de iis regibus ꝙ fornicariam illam odio habebunt. *& deſolatam facient eam ac nudam*,deſtitutam ſcilicet, & nunc bonis operibus ac fide,& olim futuris gaudiis omnibus.E*t carnes eius manducabunt*,quia ſcientes ſe ſemel abiectos & à deo reprobatos eſſe,de corporali ſpiritaliq; aliorum damnatione gaudebunt,ducẽtes pro ſolatio,habere ſui ſimiles. E*t ipſam igni concremabunt*, quando ſuo exemplo in æterna incendia præcipitabunt.

8. *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum eſt illi,vt dẽt regnum ſuum beſtiæ,donec conſummentur verba dei*,græca habent. ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας ἀυτῶν, ποιῆσαι τὴν γνώμην ἀυτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην,id eſt,ad verbum.& dedit deus in corda eorum vt facerent voluntatem illius,& vt facerent vnam volũtatem.

Itaque quod interpres recte vertit, vt facerent quod placitum eſt illi, ὃ illi referri nõ debet ad fornicariã, vt quidã referũt, quum grecè πόρνην.i.fornicariã ſit fœminini generis, & αὐτῷ maſculini vel neutri: ideoque vel ad τὸ θηρίον.i.beſtiã referendum eſt, vel ad τὸ θεὸς.i. deus. Si ab beſtiã, ſenſus eſt: Dedit deus in corda eorũ.i.induxit in

cõſummentur uerba dei. Et *mulier quã uidiſti: eſt ciuitas magna, quæ habet regnum ſuper reges terræ.*

ARGVMENTVM *Cap.* 18.

¶*Babylonis illius magnæ meretricis ruina deque ea, conſortium ſuorum querimonia, & ſanctorum contrà exultatio, hoc capite deſcribitur.*

CAPVT XVIII.

A ET[1] *poſt hæc uidi aliũ angelum deſcendẽtem de cælo, habentem poteſtatem*

aïos eorũ vt facerent qđ illi beſtię placitũ eſt, & vnã eãdẽq; volũtatẽ habeãt cũ beſtia, ſecũ.ſ.oẽs pdendi. Si ad deũ referatur, ſenſus eſt: Dedit deus ĩ corda eorũ vt facerẽt, quod iã decreuerat illos deꝰ facturos, quodq; æterno illo cõſilio ſuo ante futurum præuiderat: γνώμη enim, nõ volũtatẽ modo, ſed deliberatũ ante conſiliũ ſignificat. Sẽſus ergo eſt, quod illos deprauatæ ſuæ libertati dimiſſos, ſinit deus impietatẽ ſuã peragere, quod ante fore ipſe præuiderat & decreuerat. *vt dent regnum ſuum beſtiæ*.i. vim auctoritatémque omnem ſuam, ad arbitrium beſtiæ, diaboli ſcilicet & antichriſti permittant. *donec conſummentur verba dei*, id eſt, donec omnia, quæ de futuro eccleſiæ ſtatu ſeruis ſuis Deus reuelauit, impleta ſint. *Et mulier quem vidiſti*, meretrix ſcilicet ſedens ſuper aquas multas, *ciuitas eſt magna*, diaboli ſcilicet ciuitas & reprobrorum collectio: bene magna, quia multi ſunt vocati, pauci verò electi. *quæ habet regnum ſuper reges terræ*, quia reges terræ ad impietatem perducet. Hanc Babylonem magnam & meretricem græci veterem Romam interpretantur: aquas in quibus ſedet, populos quibus quondam imperabat: ſeptem montes, colles illos 7. quibus vetus Roma inſignis erat: decem reges, vniuerſitatem regum Romano imperio, martyrũ tempore ſubditorum: qui cũ ea fornicati ſunt.i. in eãdem cũ ea idololatriã lapſi. de Roma enim intelligũt à Nerone vſq; ad Conſtantini magni tẽpora: quæ tũ auro, gẽmis, & cæteris precioſis inſignita fuiſſe dicitur.i.omni deliciarũ & luxuũ genere exuberaſſe. Recte autẽ ebria de ſanguine ſanctorũ & martyrũ Ieſu, quos per totũ orbẽ occidi iubebãt Romani imperatores. ſi qs ita velit exponere, aut aliũ ꝓ ſuo captu ſenſũ afferre, nihil obſto, modo nõ impiũ.

1. *Poſt hæc vidi alterum angelũ deſcendentem de cælo*, id eſt Chriſtus de

cælo deſcendens: quia à ſummo cælo egreſſio eius. *Habentem poteſtatem magnam*, quippe qui eſt dei patris virtus, & de ſe teſtatur, data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra. *Et terra illuminata eſt à gloria eius*, vidimus enim (inquit idem Ioannes) gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à patre: à quo illuminata eſt terra: quando teſte Eſaia, Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucẽ magnã: quomodo verò ab hac gloria fidelium terra illuminata ſit, docet Ioannes cap. I. Et de plenitudine eius omnes accepimns, gratiam pro gratia: Chriſtus ergo in forma angeli Ioànni viſus eſt clamans *in fortitudine*, & vt Græci addunt, φωνῆ μεγάλῃ, id eſt, voce magna, dicens: *Cecidit cecidit Babylon illa magna*, verbi repetitio ad epitaſin facit & ruinæ augmentum explicandum, illius confuſæ Babylonis, quæ dicta eſt eſſe reproborum collectio. *Et facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris immũdæ & odibilis.* Si in electis ſuis habitare deus dicitur, & verè de iis Paulus ait, Templum dei ſanctum eſt quod eſtis vos, rectè quoque Babylon illa ſpiritualis dæmoniorum habitatio, & cuſtodia omnis ſpiritus immũdi, & volucris immũdæ dicitur: quibus nominibꝰ nihil aliud quàm dæmones intelligimus per volucres enim dæmones intelligi, Chriſtus nos docuit in parabola ſeminis, Lucæ 8. Quum enĩ dixiſſet de ſemine ſecus viã inter ſeminandũ lapſo, ſubdit: Et volucres cæli comedẽt illud: deinde in explicatione parabolæ ait: Qui autẽ ſecus viã, ij ſunt qui audiunt (dei verbũ ſcilicet) deinde venit diabolus, & tollit verbũ de cordibus eorũ: bene autẽ dicuntur *volucres*, ab agilitate aërij ſpũs: & *immũdæ* ob vitiorũ obſcœnitatẽ: & *odibiles* ſiue vt græci legũt μεμισημένοι. i. exoſæ & inuiſæ. *Quia de ira fornicationis eiꝰ biberũt oẽs gẽtes.* i. ira diuinę vltionis potati & inebriati ſunt, quę illis cõtigit, quia Babylonis in fornicatione tã ſpũali q̃ corporali ſocios ſe fecerũt. *Et mercatores de virtute diuitiarũ eius diuites facti ſunt*, quia neglectis veris diuitiis, per immenſam auaritiam, ſæculi tantũ opibus perituris inhiauerunt, & inde animarũ ſuarum diſpendio diuites facti ſunt.

magnam, & terra illuminata eſt à gloria eius. Et exclamauit in fortitudine dicens, Cecidit cecidit Babylon magna: & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis uolucris immundæ & odibilis: quia de uino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cũ illa fornicati ſunt: & mercatores terræ de uirtute deliciarũ

Eſa. 21.c. Hier. 51.a.

2.audiui

2.*Et audiui aliam vocem*,licet ab eodem angelo *dicentem*:*Exite de illa popule meus , &c.* quòd de Babylone exire fideles admonentur,nō tam corporaliter q̃ ſpiritualiter intelligendum , vt ne illius mores imitentur,deliɛ̃torúmque ipſius ſint participes, ſimúlque ſupplicio rum q̃q̃ etiam,quatenus fieri poteſt,vitandum eſt eorum cōtubernium : Exite ergo (inquit) *Quoniam peruenerunt peccata eius vſque ad cælum*,hyperbolica locutio, ad inſinuādam peccatorum ipſius grauitatem:q̃q̃ reuera vſque ad cælum deique aures, id eſt,ipſius notitiam peruenerint. *Et recordatus eſt dominus*,Grȩcè θεὸς,id eſt,*deus omnium iniquitatum eius*,non quòd verè oblitus eſſet deus, in quē non cadit obliuio: ſed tanq̃ oblitus diſſimulaſſet.*Reddite illi ſicut ipſa reddidit vobis*, non manus illi inferendo, ſed animaduerſione dignā iudicando.Sancti enim, inquit Paulus, de hoc mundo iudicabunt. *Et duplicate duplicia,&c.*hoc eſt iuxta commeritum ſuum, acrius in illam iudicate.Græcè legitur διπλώσατε αὐτῆ.i. duplicate illi.*In poculo quo miſcuit vobis miſcete illi duplicia*.i.dupla proportione ſupra q̃ vos afflixit,illam affligite, id eſt,affligendam decernite. Poculum enim & calicem pro afflictione ſumi docuit Chriſtus,dicens:Pater ſi poſſibile eſt,tranſeat à me calix iſte.*Quantum glorificauit ſe*,ſiue magnificauit : eſt enim Græcè ἐδόξασε,quod vtrūque ſignificat,*& in deliciis fuit*,Græcè ἐστρηνίασε,id eſt,laſciuiit, (eſt enim ſρηνιάω,intemperanter ac immodeſtè ago,& laſciuio)*tātū date illi tormentum & luctum*,vt pro qualitate delicti ſit & plagarū modus.*Dicit enim in corde ſuo,Sedeo regina.* Sedeo inquam firmita-

eius diuites facti ſunt. 2 *Et audiui*
B *aliā uocem de cælo dicentem,Exite*
de illa popule meus : ut ne partici-
pes ſitis delictorum eius, & de pla
gis eius non accipiatis.Quoniā per-
uenerunt peccata eius uſque ad cæ-
lum , & recordatus eſt dominus
iniquitatum eius. Reddite illi ſicut
& ipſa reddidit uobis:& duplica
te duplicia ſecundum opera eius.In
poculo quo miſcuit uobis: miſcete il
li duplum. Quantum glorificauit
ſe,& in deliciis fuit : tantum date
illi tormentum & luctum : quia in
corde ſuo dicit,Sedeo regina : &
Eſaiæ *uidua non ſum : & luctum non ui-*
47.b. *debo. Ideo in una die uenient pla-*
C *gæ ei⁹,mors,& luct⁹,& fames,&*

te ſolij, vt de hoc regni ſolio dimouere me nemo queat. *Et vidua nō ſum.* habebat enim certè loco maritorum amatores impudicos multos, & pro ſponſo Chriſto, dæmonum legionem, *Et Luctum non videbo*, id eſt, nihil mihi triſte accidet: arbitrantur enim impij perpetuò ſe in deliciis, & dignitate victuros. *Ideo in vnà die venient plagæ eius*, id eſt, ſubito, iuxta qđ Paulus ait, Quum dixerint pax & ſecuritas: tunc repentin⁹ eis ſuperueniet interit⁹: quę autem ſint plagæ oſtendit, dicens: *Mors* æternæ damnationis, *Luctus* amiſſæ beatitudinis, *Fames* illius recuperandæ, ſed inanis. *Et igne comburetur* æterno ſcilicet, qui paratus eſt diabolo & & angelis eius. *Quia fortis eſt deus qui iudicabit illā*. i. cōdēnabit: Germa. codex Græcus addit κύριος, id eſt, dominus: Veronenſis habet tantum κύριος, id eſt, dominus, non θεός, id eſt, deus.

igne comburetur: quia fortis eſt
deus qui iudicabit illam. 3 *Et fle-*
bunt, & plangent ſe ſuper illam re
ges terræ, qui cū illa fornicati ſunt,
& in deliciis uixerunt, cum uide-
rint fumum incendij eius: longè
ſtantes propter timorem tormento-
rum eius, dicentes: 4 *Væ uæ ciui-*
tas illa magna Babylon, ciuitas il-

3. *Et flebunt & plangent ſe ſuper eam reges terræ*, quidam Græci codices habent καὶ κλαύσονται αὐτὴν, καὶ κόψονται ἐπ᾽ αὐτῇ, id eſt, & flebunt illam, & plangent ſuper ea. Eſt autem propriè κόπτειν, præ doloris impatientia corpus cædere & lacerare. Veronenſis codex, habet tantum voce actiua: κλαύσουσι, id eſt, flebunt. pro in *deliciis uixerunt*, Græcè eſt ἐστρηνιάσαντες, id eſt, laſciuierunt. Græca ſcholia reges terræ, dæmones interpretantur, iuxta quod Chriſtus diabolum, principem mundi appellat. ſiue autem iſti, ſiue illi, omnes lugebunt ſuper Babylone, *Quum viderint fumum incendij, eius*, id eſt. æterno illam incendio ardentem, cuius & ipſi ſunt participes. *Longè ſtantes propter timorem tormentorum eius*, non longè quidē corpore, quum de corpore ſint ipſius Babylonis: ſed quantum in ſe erit, procul ſe ab illis tormentis facientes, & quum vitare ea non poſſint, voluntate tamen procul & animo abhorrentes. Sic qui ad mortem & crucē cum multis damnantur, etſi non dubitant ſe ad mortem trahendos: quum tamen ſocios ad mortem trahi vident, procul ſe ab illis faciunt, euaſuri ſi quidem eis liceret.

4. *Væ væ Babylon, &c.* quia vna hora, id eſt, breui tempore venit *iudicium tuum*, id eſt, condemnatio tua: *Et negotiatores terræ flebunt ſuper eam*

per eam, quoniam merces eorum nemo emet amplius, qui enim per immẽſum auaritiæ ſtudium lucro inhiant mercatores, euerſa Babylone non habebunt quibuſcum verſuras faciant, quibus delicias ſuas vendant: ideo flebunt, pro emet interpr. legit ἀγοράσει. Græca nunc habent ἀγοράζει, id eſt, emit. in explicandis myſticè mercibus quas enumerat nõ immorabor, tantum vocabula non omnibus intellecta exponã. *Byſſus* genus lini candidiſſimi. *Coccum* appellant granum tinctorium, & pro purpura eáque quam vulgò ſcarlatam vocant ſumitur. Lignum T*hyinum*, precioſum eſt, in Ophir naſcens, vnde multam copiam. Salomoni dono miſit rex Hyram 3.reg.10. *Simila*, flos farinæ triticeæ. R*heda* genus leuiculi currus ad vehendos homines, *Mancipia*: ſerui bello capti, quòd manu capiantur. puto autem interpretẽ pro mãcipiorum legiſſe ἀνδραπόδων, q̃q̃ conſtanter Græca habent σωμάτων, id eſt, corporum, cui reſpondet τὸ ψυχάς. ſic & cod. Ger. q̃q̃ & Eraſmus mancipiorũ habet, alludens ad rem non ad verbum. In harum verò mercium enumeratione, vbi interpres habet *amomum*, codex Germanicus non habet ἄμωμον, Dionyſianus habet. Eſt autem amomum fruticis genus precioſi & odori, de quo Dioſcorides & Plinius. Vbi interpres habet *odoramentorum*, ſenſus eſt, & merces eorũ ſunt odoramentorum, & merces vnguenti & thuris, &c. pro ſequẽtibus iis genitiuis, Græca habent accuſatiuos μύρον, λίβανον. quãq̃ facilis eſt lapſus à ν. in ν. quomodo per ν. videtur interpres legiſſe. Pro eo quoque quod interpres habet *animarũ hominũ*, ſcilicet merces

la fortis: quoniam una hora uenit iudicium tuum. Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper illam: D *quoniam merces eorum nemo emet amplius, merces auri & argenti & lapidis pretioſi, & margaritæ, & byſſi, & purpuræ, & ſerici, & cocci & omne lignum thyinum, & omnia uaſa eboris, & omnia uaſa de lapide pretioſo, & æramento, & ferro, & marmore, & cinnamomum, & amomum, & odoramentorum, & unguenti, & thuris, & uini, & olei, & ſimilæ, & tritici, & iumentorum, & ouium, & equorũ, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum. Et poma deſiderij animæ tuæ diſceſſerunt à te: & omnia pinguia & præclara perierunt à te, & amplius illa iam*

ces eius ſunt merces animarum hominum. *pro animarum*, Græc æ cõſtãter habent ψυχὰς, id eſt, animas. & ideo quum præceſſerint ge nitiui ἵππων, ῥεδῶν, vel ſolœciſmus eſt, vel ſubaudiendum eſt ven dunt, & tunc ſenſus eſt, & vendunt animas hominum, id eſt, precio ſiſſima quæque & maximè amabilia, eſt enim Hebraiſmus: quòd nihil habeat homo anima ſua charius & precioſius. Si iuuat myſticè interpretari, quòd animas diabolo vendunt iis deliciis & pretioſiſſimis quibuſque ineſcatas, nihil moror: *Et poma deſiderij animæ tuæ diſceſſerunt à te & omnia pinguia & præclara perierunt abs te.* τὸ Poma, & Græcum ἡ ὀπώρα, mollioris corticis fructus omnes ſignificat: hic autem pro deliciis ſumitur, quæ parum durant, ſed ſtatim vt mollioris corticis fructus fugiunt ac putreſcunt: iis Babylonem ſpoliari conqueruntur mercatores ipſius: Pinguia autẽ & præclara quæque, maiores fructus ſignificant, quos periiſſe dolent. E*t amplius illa iam non inuenient*, ſcilicet, mercatores. Græci habent εὑρήσεις, id eſt, inuenies, & referunt ad Babylonẽ: iam amplius non inuenies. i. non frueris illis deliciis & diuitiis tuis.

non inuenient[5] *mercatores horum qui diuites facti ſunt: ab ea longè ſtabunt, propter timorem tormentorum eius, flentes, ac lugentes, & dicentes: Væ uæ ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo, & purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapide pretioſo, & margaritis: quoniam una hora deſtitutæ ſunt tantæ diuitiæ:* [6] *& omnis gubernator, & omnes qui in lacum nauigant, & nautæ, & qui in mari operantur, longè ſteterunt, & clamauerunt uidentes* E

5. *Mercatores hominũ, &c.* pro *hominũ*, græci habẽt τούτων. i. horũ, harũ ſcilicet merciũ: *longè ſtabũt*, vide expoſitionẽ paulo ante, numero 3. Græca ſcholia hos mercatores dæmones appellãt, qui ꝑ deliciis & peccatis hoĩes emãt & vẽdãt, ꝑut Eſaias ait, ecce in iniquitatibꝰ veſtris vẽditi eſtis. Siue ergo iſti dolẽtes periiſſe inſtrumentũ aĩas ineſcãdi, ſiue auari mercatores, longè ſtabunt, dicentes: *Væ uæ ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo & cocco.* i. quę omni deliciarũ genere affluebat & diuitiarum: quia vna hora breuíque momento, eã omnia iſthæc ornamenta & illectamenta deſtituerunt.

6. *Et omnis gubernator & omnes, &c. pro omnes qui in lacum nauigant,* Veronenſ. & Dionyſian. codices Græci, habent πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων πλεῶν, id eſt, quicunque nauigiis nauigat. Germa. habet

πᾶς

πᾶς ὁ ἐπὶ τῶν πλοίων ὅμιλος.i.omnis turba nauigio vtens,puto interpretē pro πλοίων legiſſe λίμνων, quod ſtagna & paludes ſignificat,vel aliud ſimile.Senſus autem loci eſt, ꝙ omnes quibus cum Babylone illa negocium fuit,ſiue principes gubernatores ,ſiue ciues & mercatores,per mare pauperiem fugientes,& vt immodicè diteſcant,huc illuc diſcurſantes,longè animo ſteterunt à Babylone, à dānatione eius abhorrētes,& dicētes, *Quæ ſimilis ciuitati huic magnæ? & miſerunt ſuper capita ſua puluerem*,infructuoſę ac nimis ſeræ pœnitentiæ ſignū: & clamauerunt dicentes : *Væ væ ciuitas illa,&c.*dolent & plāgunt ſuper tam repentina euerſione ciuitatis magnę,cuius ob luxus & ſumptus immodicos magnū ex precioſis quibúſq; mercibus terra maríq; præſertim,quęſtū faciebāt. Gręca ſcholia lōgè ſecus explicāt,nec,opinor,malè.Per mare vitā pręſentē intelligūt multis acvariis agitatā tumultuū fluctib⁹:Per nauigia maris huius.i.mūdi,ſupuenientiū negociorū impſsiones & impetus,qb⁹vti nauigiis in hac vita nūc huc nūc illuc agimur.Gubernatores, vtpote regēdę nauiș peritos,eos q tutos ſeſe ab huius mūdani maris æſtibus & fluctibus ſeruāt,piā ſcilicet ac moderatā vitā degētes. Nautas & oēs in hoc mari opātes,eos q aduerſus mūdi fluctus & turbines laborāt quotidie manibus opātes,ne ocioſos illos,dies dn̄i inueniat:habētes ꝑ axiomate illud ſapiētis eccleſiaſtę 9. Quodcunq; poteſt facere manus tua,inſtanter opare:quia nec opus,nec ratio,nec ſapientia,nec ſciētia erūt apud inferos quò tu properas:ij ergo oēs ineuitabilem vitę huius finē diēq; iudicij breui fore præſentiētes,priusq̄ veniat, obſeruāt:& ab hac Babylone lōgè ſtāt:ab impiorū ſcilicet cōſortio & imitatiōe ꝓcul fugiētes , & ob horrorē Babylonicę ruinę cinere caput aſpgētes.i.pœnitētiā de iis quę min⁹rectè egerāt,faciētes. 7.*Exulta ſuper eam cælum*.i.cæleſtis conuerſationis homines,vel angeli:*& ſancti apoſtoli & prophetæ* . Ad congratulationem de impiæ meretricis & Babylonis euerſione ſancti inuitantur,quia inquit,*Iudicauit deus iudicium veſtrum de illa*.i.quod diu de illa iudicium fieri optabatis

F *locum incendij eius dicentes : Quæ ſimilis ciuitati huic magnæ? Et miſerunt puluerem ſuper capita ſua : & clamauerunt flentes,& lugentes,dicentes:Væ uæ ciuitas illa magna,in qua diuites facti ſunt omnes qui habebant naues in mari de pretiis eius:quoniā una hora deſolata eſt.* 7 *Exulta ſuper eam cælum & ſancti apoſtoli & prophetæ:quoniam iudicauit deus iudicium ueſtrū*

optabatis dicẽtes,quouſque domine non vindicas ſanguinem noſtrum?id iam aduerſus eam tulit dominus.

8. *Et ſubſtulit angelus vnus lapidem quaſi molarem magnum,&c.* Ne myſticè cogamur exponere,puto hunc angelum reuera tali habitu ac ſpecie Ioanni apparuiſſe, mittens grãde ſaxum inſtar molæ in mare,& dicẽs: Hoc *impetu, &c.* pro *hoc*, gręci habent οὕτως, id eſt,ſic:interpres legit τῷ-τῳ.i.hoc impetu . nihil autẽ aliud ſignificatur iis verbis, quàm vti miſſa in mare mola nuſquam poſtea apparet, ſic euerſa Babylone impia, nuſquam poſtea ne veſtigia quidẽ ei⁹ apparitura. Quod autem de myſtica Babylone dicit,de Chaldaica antè prędixit Hieremias cap.51. dicens: Cúmq; compleueris legere librũ iſtum , ligabis ad eum lapidem , & proiicies illum in medium Euphratẽ, & dices: Sic ſubmergetur Babylon,& non conſurget à facie afflictionis quã ego adduco ſuper eum,& diſſoluetur. *Et vox cytharœdorum,&c.* *& omnis artifex,&c. non inuenietur in te amplius*.i.nullis iã tibi deliciis tuis,nullis mercium tuarum fructibus vti frui poſthæc dabiĩ. *Et vox molæ non audietur in te amplius*.i.nullus poſthæc in eſum tibi delicat⁹ panis moleĩ:vt enĩ Eccl.14. ſcribitur,nõ eſt apud inferos inuenire cibos. *Et lux lucernæ tuæ non lucebit in te amplius* .i.nulla tibi ad conſolationem fulgebit claritas dẽſiſsimis ac perpetuis obſitæ tenebris. *Et vox ſponſi & ſponſæ non audietur in te adhuc*,ſiue poſthac aut amplius,eſt enĩ græcè ἔτι.i.nulla ad te exhilarandã,nuptialia cantica celebrabuntur. *Quia mercatores tui erant principes terræ*.i. præ auaritia ſua & opulẽtia oẽs in terra verſuris & vſuris ſuis opprimebant. *Quia in veneficiis tuis errauerũt omnes gentes*,ſiue ad literã,intoxicationibus,ſiue ſpiritualiter,prauis doctrinis & peſsimis exemplis,

de illa.[8] *Et ſuſtulit unus angelus fortis lapidem quaſi molarem magnũ, & miſit in mare,dicens:* Hoc *impetu mittetur* Babylon *ciuitas illa magna: & ultrà iam non inuenietur. Et uox cytharœdorum & muſicorum, & tibia canentium & tuba,* G
non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & uox molæ non audietur in te amplius, & lux lucernæ non lucebit in te amplius, & uox ſponſi & ſponſæ non audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ: quia in ueneficiis tuis errauerunt omnes gentes, & in ea ſanguis prophetarum & ſanctorum inuentus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra.

plis,quibus omnes inficiebant. *Et in ea ſanguis prophetarum & ſancto-rum inuentus eſt,&c.*i.reproborum collectio,omnium prophetarum & martyrum pro Chriſto occiſorum rea inuenta eſt.

1. *Poſt hæc audiui quaſi vocem magnam tubarum multarum*.vicio librariorum inoleuit error,vt pro *turbarum* ſcriberetur tubarum : quum græcè ſit ὄχλυ πολλῦ.i.turbæ multæ. Paulò antè admoniti ſunt ſancti de ruina Babylonica exultare , nunc deſcribuntur gratias agentes *in cælo*.i. eccleſia triumphante ac militante , & dicentes inuicem , *halleluia* .i. laudate deum. *Laus & gloria,&c.*Nihil eſt in hac gratiarum actione difficile, tãtum Latina paulùm diſtant à Græcis , & Græca nõnihil inter ſe. Germa.cod. habet, ἡ σωτηρία,καὶ ἡ δόξα,καὶ ἡ τιμὴ , καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν,id eſt,ſalus & gloria, & honor,& poteſtas domino deo noſtro. Dionyſ. habet,τῦ θεῦ ἡμῶν,id eſt, dei noſtri. Veronenſis habet tantum τῷ θεῷ ἡμῶν:neque habet κυρίῳ.

2. *Et fumus eius*, meretricis ſcilicet.i. incendij eius memoria *aſcendet in ſæcula*.i.nunquam obliuioni erit. *Et ceciderunt viginti quatuor ſeniores, &c.* per 24.ſeniores 12.patriarchæ, & 12.prophetæ eorúmq; filij,& omnes veteris teſtamenti intelliguntur electi: ſicut per quatuor animalia,quatuor euangeliſtæ,& omnes qui euangelicam fidem ſuſceperunt:ij omnes deum ſedentem in throno , id eſt , Chriſtum ad dexteram patris ſedentem adorauerunt dicentes,Amen halleluia . *Et vox exiuit de throno*,id eſt, à maieſtate dei:quidam exponunt à ſeraphim,*dicens, Laudem dicite deo noſtro omnes ſancti eius*,vel ſerui,græcè οἱ δῦλοι. *Et audiui vocem quaſi tubæ magnæ*,græcè ὄχλυ πολλῦ,id eſt,turbæ multæ , vt paulò antè dictum eſt.

ARGVMENTVM Cap. 19.

¶ *Exultationem electorum ſuper euerſione Babylonis ac meretricis magnæ cõtinet hoc caput: & aduẽtantis in iudiciũ Chriſti habitũ & apparatum. Demum Antichriſti & prophetarum eius ruinam.*

CAPVT XIX.

A [1] *POſt hæc audiui quaſi uocem tubarum multarum in cælo dicentium, Halleluia. Laus & gloria & uirtus deo noſtro eſt: quia uera & iuſta iudicia ſunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terrã in proſtitutione ſua,& uindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum de manibus eius. Et iterum dixerunt, Halleluia.* [2] *Et fumus eius aſcendit in ſæcula ſæculorum. Et ceciderunt*

eſt. *Et ſicut vocem aquarum multarum*, id eſt, populorum, vt anteà, *& tonitruum magnorum*, id eſt, immẽſam, qualis eſſe ſolet vox tonitrui, *dicentium, halleluia, quia regnauit dominus*, id eſt, in ruina Babylonica regem ſe præſtitit.

3. *Gaudeamus, &c. quia venerunt nuptiæ agni*, id eſt, Chriſti, hoc eſt, plena & conſummata Chriſti coniunctio cum eccleſia ab omnibus iam reprobis perpurgata, aſſumptis corpore & anima ad beatitudinem electis. *Et vxor eius*, id eſt, ſponſa eccleſia *præparauit ſe*, per fidem & gratiam in via. *Et datum eſt illi*, per gloriam in patria, *vt cooperiat ſe byſſino ſplendenti & candido*, vel puro, vt græca habent, καθαρῷ: quid autem ſit byſſinum, exponit: *Byſſinum enim ſunt iuſtificationes ſanctorum*, id eſt, fides ac ſtudioſa bonáque iuxta fidem opera, quibus dei gratia iuſtificati ſunt ſancti: quibus qui ad finem vſque indutus fuerit in via, conceditur vt iis veſtitus appareat in patria. *Et dixit mihi*, vel dicit, græcè λέγει: *Scribe, beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati ſunt*, id eſt, ad æternæ beatitudinis conuiuium, quod ſponſæ ſuæ eccleſiæ Chriſtus parauit. *Et cecidi ad pedes eius*, vel ante, græcè ἔμπροσθεν, volens adorare: quod ne faceret, inhibuit angelus, quippe qui conſeruus eſſet eius, & omnium habentium teſtimonium Ieſu .i. fidẽ eius, ſiue ſpiritum prophetiæ. vt poſtea exponit. *Teſtimonium Ieſu eſt ſpiri-*

ſeniores uigintiquatuor & quatuor animalia, & adorauerunt deum ſedentem ſuper thronum, dicentes: Amen halleluia. Et *uox de throno exiuit, dicens:* Laudem dicite *deo noſtro omnes ſancti eius: & qui timetis eum puſilli & magni.* Et *audiui quaſi uocem tubæ magnæ: & ſicut uocem aquarum multarũ, & ſicut uocem tonitruorum magnorũ, dicentium,* Halleluia: *quoniã regnauit dominus deus noſter omnipotẽs.*
B
3. *Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia uenerunt nuptiæ agni, & uxor eius præparauit ſe.* Et *datum eſt illi ut cooperiat ſe byſſino ſplendenti & candido.* Byſ*ſinum enim, iuſtificationes ſunt ſanctorum.* Et *dixit mihi,* Scribe, Beati *qui ad cœnam nuptiarum agni uocati ſunt.* Et *dixit mihi,* Hæc *uerba dei, uera ſunt.* Et *cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum.* Et *dicit mihi,* Vide *ne feceris: conſeruus tuus ſum, & fratrum tuorum habentiũ teſtimonium* Ieſu. Deum *adora.* Te-

Matt. 22.a. Luc. 24.d.

tus

tus prophetia, vnde & Petrus, Huic omnes (inquit) ꝓphetæ teſtimonium perhibent: conſeruum ergo ſe dicit habentium ſpiritum prophetię, nō ꝓpheticū tātū ſpūm, ſed ꝓphetię largitorē ſpūm ſanctū. 4. *Et vidi cælum apertum*, i. myſteria omnia cæleſtia mihi apertè indicata ſunt. *Et ecce equus albus*. i. Chriſti humanitas, innocentia vitæ candida. *Et qui ſedebat, &c.* Verbum dei ſcilicet, quia ſuper naturam humanā ſedet diuína, eam vt lubet agēdo, *& cum iuſtitia* .i. iuſtè, iudicat & pugnat. *Oculi eius ſicut flamma ignis.* ad incēdendos pios, nō quòd reuera ſic eſſet, ſed ſic illi videbatur. *Et in capite eius diademata multa* i. in deo patre qui eſt caput Chriſti, infinita chariſmata, quibus electos ſuos muneratur Chriſtus & donat. *Habens nomen ſcriptum, quod nemo nouit niſi ipſe*, iuxta illud Pauli Philip. Et donauit illi nomen quod eſt ſupra omne nomen. Dei ſcilicet ineffabile nomen tetragrammaton: hoc enim nomine aſſumptum hominem donauit deus, cuius vim & energiam nemo plane nouit niſi vnus deus. *Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine*, id eſt, paſsionis ſupplicio cruenta humanitate: quæ deitatis fulgorem mortalium oculis nequaquam aſpectabilem, vti veſtis corpus tegebat. *Et vocabatur*, ſiue vocatur, græcè κ(α)λεῖται. *nomen eius verbum dei*. i. vnigenitus dei patris filius, per quem mundo pater innotuit, vt per verbum externum, animi conceptio. *Et exercitus qui ſunt in cælo*, id eſt, electi omnes & beati, *ſequebantur eum in equis albis*, id eſt, immaculatis corporibus, quæ ſpiritus eorum agit ac regit. *veſtiti byſſino albo & mundo*, id eſt, iuſtificationibus ſuis, vt antea.

5. *Et de ore eius procedit gladius vtraque parte acutus*, græcis deeſt *ex vtraque parte*, gladius acutus iudiciaria eſt Chriſti poteſtas, aut ipſiuſmet

ſtimoniū enim Ieſu, eſt ſpiritus prophetiæ.[4] *Et uidi cælum apertum, et*
C *ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper eum, uocabatur Fidelis & Verax, & cum iuſtitia iudicat & pugnat. Oculi autem eius ſicut flamma ignis. & in capite eius diademata*
Eſai. 63. a. *multa, habens nomen ſcriptū, quod nemo nouit niſi ipſe. Et ueſtit⁹ erat ueſte aſperſa ſanguine: & uocabatur nomen eius, Verbum dei. Et exercitus qui ſunt in cælo, ſequebātur eum in equis albis, ueſtiti byſſino albo & mundo.*[5] *Et de ore eius procedit gladius ex utraq; parte acu-*
Pſal. 2. c. *tus, ut in ipſo percutiat gentes. Et ipſe reget eas in uirga ferrea: et ipſe calcat torcular uini furoris iræ dei*

ipſiuſmet verbum, penetrabilius omni gladio acuto: quo ſolo damnaturus eſt impios: vnde ait, in quo percutiet gentes, *& ipſe reget eos in virga ferrea*. i. auſteritate iudicij. *Et ipſe calcat torcular vini furoris*, iræ ſiue vt Græci, *& iræ dei omnipotentis*. Torcular autem vini diuini furoris calcare, eſt è diuina iuſtitia aduerſus impios vltionẽ, tanquam vinum è prælo exprimere. *Et habet in veſtimẽto & fœmore ſuo ſcriptum*, græci addunt ὄνομα .i. nomen. *Rex regum, &c.* Chriſti veſtimentum humanã ipſius naturam ſignificare diximus, ſimiliter & fœmur ſignificat: quia inde generatio carnalis deſcendit, vt eſt Gen. 46. Cunctæ animæ quæ ingreſſæ ſunt cum Iacob in Aegyptum, egreſſæ ſunt de femore illius: bene ergo in veſtimento ſuo & femore inſcriptũ eſt hoc nomẽ, rex regum, &c. quando illi ſecũdum humanitatẽ à patre data eſt omnis poteſtas in cælo & in terra, & à patre rex eſt conſtitutus.

omnipotentis. Et habet in ueſtimẽ-
to & in fœmore ſuo ſcriptum, Rex Supr.
regum, & dominus dominantium. 17.d.
6 *Et uidi unum angelum ſtantem in* 1.Ti.
ſole, & clamauit uoce magna, dicẽs 6.c.
oĩbus auibus quæ uolabãt per medi
um cæli, Venite & cõgregamini ad
cœnã magnã dei: ut manducetis car D
nes regum, & carnes tribunorum,
& carnes fortiũ, & carnes equo-
rum, & ſedentium in ipſis, & car
nes omniũ liberorũ & ſeruorũ, &
puſillorũ & magnorũ. 7 *Et uidi be-*

6. *Et vidi vnum angelum ſtantem in ſole*. i. eminentiore loco, vnum ſcilicet de præcipuis angelis: vel in ſole, id eſt, Chriſto, ſtantem & paratum illi obſequi. *Et clamauit voce magna omnibus auibus quæ volabãt per medium cæli*. i. electis, quorum per contẽplationem conuerſatio eſt in cælis, *dicens: Venite, cõgregamini ad cœnam magnã dei*, vel magni dei. græcĩ enim habent μεγάλου: cœna autẽ iſthæc conuiuiũ eſt æternæ beatitudinis, quod facturus eſt ſponſæ ſuæ eccleſiæ Chriſtus: *vt manducetis carnes, &c.* id eſt, vt mentem animúq; veſtri deſiderium expleatis de vltione impiorum ciuium & conſortium Babylonis. ſic Eſaias 66. Et egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati ſunt in me, & erunt vſq; ad ſatietatem viſionis omni carni: ad hoc alludit Ezechiel capite nono dicens, Dic omni volucri & vniuerſis auibus: conuenite, concurrite ad victimã meã, vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem: carnes fortium terræ comedetis, & ſanguinem principum terræ bibetis.

7. *Et vidi beſtiam, & reges terræ, &c.* Antichriſtum cum ſuis regibus

& cæteris

& cæteris aſſeclis & ſatellitibus vidiſſe ſe ait, cum verbo dei prælium inire paratum: nam vſq; eò audaciæ aſcendet, vt præualiturum ſe putet, ſed fruſtra: nam apprehendetur *beſtia & pſeudopropheta*, id eſt, Antichriſtus & turba falſorũ prophetarũ, qui permiſsione ſibi data ſigna fecerunt ad ſeducendos, ſi fieri poſſet electos: quib⁹ multos ad adorandam beſtiam eiúſque characterem gerendum ſeduxerunt: ſed quis exitus? *Viui miſsi ſunt ij duo in ſtagnum ignis ſulphure ardentis*: vel ſtagnum ardẽs ſulphure. grecè τὴν λίμνην τὴν καιομένην, quo nomine ſignificatur infernus, quo tam celeri ruina præcipitabuntur, vt viui miſsi videantur illuc, ij duo, beſtia & pſeudo propheta. *Et cæteri*, illorũ ſatellites, gladio ſedẽtis ſuper equum, id eſt, Chriſti verbo in humanitate iudicátis, occiſi ſunt. *Et omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum*, quia electi contemplatione volantes, animi ſui deſiderium de iuſta vltione illorum explebunt.

ſtiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum præliũ cum illo qui ſedebat in equo & cum exercitu eius. Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea pſeudopropheta: qui fecit ſigna corã ipſo, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorauerunt imaginem eius. Viui miſsi ſunt hi duo in ſtagnũ ignis ardentis ſulphure: et cæteri occiſi ſunt in gladio ſedentis ſuper equum, qui procedit de ore ipſius & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

ARGVMENTVM *Cap.* 20.

¶ *Draconis alligatio, & electorum regnũ hoc capite deſcribitur: deinde ipſius ſolutio draconis, eiúſq; aduerſus electos & dei eccleſiam pugna, nouiſsimaq; ruina: poſtmodum mortuorũ reſurrectio & iudiciũ.*

CAPVT XX.

A *ET uidi angelum deſcendentem de cælo, habentẽ clauem abyſsi, & catenã magnã in manu ſua. Et apprehẽdit*

1. *Et vidi angelum deſcendentem de cælo*, Chriſtum ſcilicet incarnatum. *Habentem clauem abyſsi*, id eſt, omnimodam in infernum poteſtatem, quippe qui reſurgens victor inde rediit. *Et catenam magnam in manu ſua* .i. facultatem dæmones vincendi & coercendi. *Et apprehendit draconem*, ſic appellatum propter apertam ſæuitiam, *ſerpentem* propter occultam malitiam, *antiquum*, quia veterator

terator, vel quia à mundi conſtitutione conditus eſt, *qui eſt diabolus*, id eſt, calumniator, *& ſathanas*, id eſt, aduerſarius bonorum omnium: hic Veronenſis codex addit ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, id eſt, qui ſeducit vniuerſum orbem: *& ligauit eum per annos mille*. hoc fecit per paſsionem ſuam Chriſtus, quãdo principem dæmonum, qui ab Adam vſque ad paſsionem ſuam tyrannidem exercuerat, compeſcuit, ne adeò vt antea nocere poſſet fidelibus per baptiſmum aduerſum eius ſæuitiã & fraudem dei gratia communitis. Mille annos autem, omnes tempus legis euangelicæ vſque ad Antichriſtum ſignificare aiũt, quo medio tẽpore in abyſſo inferni tanquã clauſus, & cruce Chriſti velut ſigillo obſignatus, detinetur ſathanas, ne proſuo arbitrio noceat, *donec conſummentur mille anni*, id eſt, donec Antichriſtus venerit, & tunc ſoluetur *modico tempore*, tribus annis ſcilicet cum dimidio: quamdudum regnabit Antichriſtus.

draconem ſerpentem antiquum, qui
eſt diabolus & ſathanas, & liga-
uit eum per annos mille, & miſit eũ
in abyſſum, & clauſit, & ſignauit
ſuper illum ut non ſeducat amplius
gentes, donec conſummentur mille
anni. & poſt hoc oportet illum ſolui Ex
modico tempore.[2] *Et uidi ſedes: &* B 38
ſederunt ſuper eas, & iudicium da- &
tum eſt illis, & animas decollatorũ 39
propter teſtimonium Ieſu, & pro-
pter uerbum dei: & qui non ado-
rauerunt beſtiam, neque imaginem
eius, nec acceperunt charactcrem
eius in frontibus aut in manibus ſu
is, & uixerunt, & regnauerunt
cũ Chriſto mille annis. Cæteri mor-
tuorum non uixerunt, donec con-

2. *Et vidi ſedes, & ſederunt ſuper eas*, ſubaudi, ſancti & electi, *& iudicium datum eſt illis*. Sedes iudiciariam poteſtatem ſignificant, in qua ſeſſuri & iudicaturi ſunt ſancti, promittente Chriſto apoſtolis, de quibus præcipuè is locus intelligitur, Matth. 19. Vos qui ſecuti eſtis me, in regeneratione cùm ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael: nec ipſis modò apoſtolis, ſed quotquot ipſum ſecuti fuerint, id promiſit. *Et animas decollatorum*. ſub. Vidi eorum ſcilicet qui ꝓpter Chriſti fidem, quia impietatem ſectari noluerunt, ab Antichriſto & præcurſoribus ipſius miniſtris, occiſi ſunt. *Et vixerunt*, in terra per gratiam, *& regnauerunt cum Chriſto*, in patria per gloriam, *mille annis*. i. toto tempore legis euangelicæ. *Et cæteri mortuorum*, qui neque in Chriſto, neque

ob

ob Chriſtum ſunt mortui reprobi ſcilicet,*non vixerunt*, neque vita corporali,neque ſpirituali, quia damnati. *Donec conſummentur mille anni*,id eſt, vſque ad reſurrectionis tempus, quando vita corporali reuiuent in æternum ſpirituali morte morituri. *Hæc eſt reſurrectio prima*, quod præceſsit, ſcilicet τὸ *& cæteri mortuorum, &c.*

ſummentur mille anni. Hæc eſt reſurrectio prima. Beatus & ſanctus qui habet partẽ in reſurrectione prima. In his ſecunda mors non habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes dei
C *& Chriſti: & regnabunt cum illo*
Ezec. *mille annis. Et cùm conſummati fu-*
38.c. *erint mille anni, ſoluetur ſathanas*
& 39.a. *de carcere ſuo, & exibit, & ſeducet gẽtes quæ ſunt ſup quatuor angulos terræ, Gog et Magog, et congregabit eos in præliũ, quorũ numerus eſt ſicut arena maris. Et aſcenderunt ſuper latitudinẽ terræ, & circũierunt caſtra ſanctorũ, & ciuitatem dilectã. Et deſcendit ignis à deo de cælo, & deuorauit eos: et diabolꝰ qui ſeducebat eos miſſus eſt in*

per parentheſin legendum eſt, & hæc verba iungenda præcedentibus. Et vixerunt cum Chriſto, & regnauerũt mille annis: hæc eſt reſurrectio prima, ſcilicet ſanctorũ in animæ glorificatione: qa ſecunda erit in generali reſurrectione ad corporis & animæ beatitatem reſurgentibus electis. *Et beatus qui habet partem in reſurrectione prima*,id eſt,animæ glorificatione, quia *in his ſecunda mors*,animæ ſcilicet damnatio, *non habet poteſtatem*,non enim tanget illos tormentũ malitiæ. *Sed erunt ſacerdotes dei & Chriſti*,quia iugiter illi ſacrificia laudum offerẽt, *& regnabunt cum Chriſto*, in patria, ſecundum animam *mille annis*,id eſt,vſq; ad Antichriſti iudicium,& poſtea etiam cum corpore. *Et quum conſummati fuerint mille anni*, Antichriſti tempore *ſoluetur ſathanas de carcere ſuo*,id eſt,liberius ſæuire & ſeducere fideles permittetur. *Et ſeducet gentes*. græcè πλανῆσαι,id eſt,ad ſeducendum gentes,*ſuper quatuor angulos terræ*,id eſt,de omni natione orbis aliquos:& maximè inter cæteros *Gog & Magog*. Hos quidam teſte Hierony. Ezech.38. putant eſſe gentes barbaras in intima Scythia trans Caucaſum,quorum miniſterio ad expugnandos fideles vſurus eſt Antichriſtus, qui numero arenam maris æquabunt: quos cum cæteris gentibus *congregabit* in prælium, quóſque circuituros Ioannes ait, *caſtra ſanctorum*, id eſt, acies verè Chriſtianorum, *& ciuitatem dilectam*, id eſt, ſanctam eccleſiam. Qui autem ij ſint, & num reuera

eorum vſurus eſt miniſterio,an myſticè tantum iſta intelligantur, quoque modo,& non auſim aſſerere,& ignorare me fateor:quando teſte Hierony.38.cap.Ezechiel.ad intelligendum totum volumen Ioannis,quod reuelationis titulo prænotatur,reuelatione indigemus:vt poſsimus cum propheta dicere, Reuela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua. Horum tamen omniũ ſiue literaliter,ſiue myſticè vt Hierony.dicto loco, de hæreticis interpretatur, breui futurum ſupplicíũ Ioãnes aſſerit,miſſo ſcilicet cęlitus igne, qui impios deuoret:proiectóque in ſtagnum ignis cum beſtia & pſeudopropheta,diabolo.

ſtagnum ignis & ſulphuris,ubi & beſtia & pſeudopropheta cruciabũtur die ac nocte in ſæcula ſæculorũ. [3] *Et uidi thronũ magnum cãdidum,& ſedentẽ ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra & cælum,& locus non eſt inuentus eis. Et uidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu throni,& libri aperti ſunt:* [4] *& alius liber apertus eſt, qui eſt uitæ:& iudicati ſunt mortui ex his quæ ſcripta erant in libris ſecundũ opera ipſorum, & dedit mare mortuos qui in eo erãt, & mors & infernus dederũt mortuos ſuos* D

3. *Et vidi thronum magnum candidum* .i. ſanctam & immaculatam eccleſiam,*& ſedentem ſuper eum*.i.Chriſtum habitantem in ea,& in ſanctis ſuis ſedentem,*à cuius cõſpectu fugit cælum & terra*.literaliter fugient quãdo exurentur igne cõflagrationis terra iſta & cælum aerium.Sic enim 2.Pet.3.dicitur,Adueniet dies domini vt fur,in quo cæli magno impetu tranſient,elementa verò calore ſoluentur:terra autem,& quæ in ipſa ſunt opera,exurentur: fugient quoq; quodam modo,quando purgatis terra, elemẽtis, & cælis,noua erit illorum facies,fiétq; nouum cælum & terra:*& non eſt inuentus locus eis*,ſecundum priorem habitum & ſpeciem:quidam myſticè per terram reprobos & obduratos homines,per cælũ aërium,aëriæ ac ſpiritualis naturæ dæmones etiam plęrunque in aëre habitantes,non ineptè forſan intelligunt. *Et vidi mortuos magnos & puſillos*,quia(vt ait Horatius) Pallida mors æquo pulſat pede pauperum tabernas,regúmque turres.*Stantes in conſpectu throni*,quia teſte Paulo,Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti.*Et libri aperti ſunt*:libri,inquam,conſcientiarum,vbi ſine diſsimulatione quam quiſque vitam geſſerit,legitur.

4. *Et alius liber apertus eſt,qui eſt vitæ*.i.liber diuinę prędeſtinationis, qui

qui vſque ad iudicium latuit incognitus,tunc aperiendus,quum palàm fiet qui reprobi ſint & electi. *Et iudicati ſunt mortui, ex iis quæ ſcripta erant in libris*, ſuarum ſcilicet cogitationum:nimirum(vt ait Paulus,Rom.) inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus aut defendentibus,quando iudicabit dominus occulta cordium.*Et ma*

qui in ipſis erãt, & iudicatũ eſt de ſingulis ſecũdum opera ipſorũ. [5] *Et infernus & mors miſsi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda. & qui non inuẽtus eſt in libro uitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnũ ignis.*

ARGVMENTVM *Cap. 21.*

¶*Cælorũ & terræ innouatio, & ſupernæ Hieruſalẽ deſcriptio hoc capite habetur.*

CAPVT XXI.

A [1] T *uidi cælum nouũ, &*
Eſai. e *terram nouã.Primũ enim*
65.c. *cælũ & prima terra abi-*
& 66 *it, & mare iã nõ eſt.* [2] *Et ego Ioãnes*
g. 2.Pe. 3.c. *uidi ſanctã ciuitatẽ Hieruſalẽ nouã*

*re dedit mortuos ſuos qui in eo erant.*Sæpe *mare* diximus tumultuantem & fluctuantem hunc mundum ſignificare: qui mortuos ſuos reddet, quando in nouiſsima tuba, omnes reſurgent cum corporibus ſuis.

5.*Et mors & infernus dederunt mortuos ſuos.*i.quotquot mortui fuerint redibunt ad corpora ſua. Mors vniuerſitatẽ indicat mortuorum, bonorum & malorum: ſed infernum addidit, ne dubites ad propria corpora in quibus perpetuò ardeant,redituros damnatos.*Et mors*,id eſt,diabolus,*& infernus*,id eſt, cæteri reprobi,*miſsi ſunt in ſtagnum ignis*,id eſt,profundum inferni.*Hæc eſt mors ſecunda*, prior per animæ peccatum,à qua per pœnitentiam reſurgitur:ſecunda æterna corporis & animæ dãnatio.vt autem de generalitate reproborũ concludat,aſſerit omnes qui non ſunt ſcripti in libro vitæ.i.omnes reprobos cum diabolo miſſos in ſtagnum ignis.i.gehennæ locum.

1.*Et vidi cælum nouum,& nouam terram.* Paulò antè dixit, cælum & terram fugiſſe à facie ſedentis, quod & paulo pòſt ait, primum cælum,& prima terra abiit.Nunc ſe noua ea vidiſſe, non ſubſtantia, ſed qualitate,ipſis in perfectiorem naturam commutatis, & ab omni alteratione liberatis. Quod verò ait, *Et mare iam non eſt*, non eſt putandum quòd propterea elementum aquæ eſſe deſinat, ſed quòd ipſum mare,mare forſan eſſe deſinet, id eſt, amarum, terreum, ac ſalſum, & tunc in perfectionem euadet aquæ puræ elementaris.

2.*Et ego Ioannes vidi ſanctam ciuitatem*,id eſt,eccleſiam triumphantẽ,

Hieruſalem,ob integram pacis qua fruitur,ſuppeditatis aduerſariis, viſionem,*nouam*,ob nouam corporum glorificationem, *Deſcendentem de cælo*.non locali motu,ſed emanatione:quia omne donũ perfectum deſcendeus à patre luminum:vel per animi humiliationem à contemplatione diuinæ maieſtatis deſcendentem ad ſuæ agnitionem fragilitatis,*à deo paratam ſicut ſponſam ornatã viro ſuo*,id eſt, à deo patre viro & ſponſo ſuo Chriſto paratam ſicut ſponſam ornatam. Et *audiui vocem magnam dicẽtem,de throno*,Ecce *tabernaculum dei cum hominibus*.Tabernaculũ dei humanitas Chriſti:quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.bene autem cũ hominibus habitat, quia vt ipſamet patris ſapientia ait, Deliciæ meæ eſſe cum filiis hominum.Et *abſterget omnem lachrymam*,&c.peracto iudicio perpetua fruituros electos lætitia oſtẽdit, procúlque ab eis futurum omnem dolorem & luctum.quæ, ſiue vt græci aiunt ὅτι, id eſt, quia *prima abierunt*, id eſt, vt

*deſcendentem de cælo , à deo paratam , ſicut ſponſam ornatam , uiro ſuo.*Et *audiui uocẽ magnã de throno dicẽtem,*Ecce *tabernaculum dei cum hominibus : & habitabit cum eis , & ipſi populus eius erunt : &* B
ipſe deus cũ eis erit eorum deus, & abſterget deus omnem lachrymam Eſaiæ
ab oculis eorum : et mors ultra non 25.a.
*erit,neque luctus, neque clamor,neque dolor erit ultra,quæ prima abierunt.*Et *dixit qui ſedebat in throno,*Ecce *noua facio omnia.* Et *dixit*
mihi,Scribe,quia hæc uerba fideliſ- Eſaiæ
*ſima ſunt & uera.*Et *dixit mihi,Fa* 43.c.
*ctum eſt.*Ego *ſum* α *&* ω*:initiũ &* 2.Co-
finis.[3] Ego *ſitienti dabo de fonte a-* rinth.
quæ uiuæ gratis . Qui uicerit,poßi- 5.d.

græci exponunt inuectæ nobis olim à primo Adam corporis animique moleſtiæ . Et *dixit,&c.* Ecce *noua facio omnia.* Verõ. codex ἰδοὺ,ἰδοὺ,id eſt,ecce,ecce:noua facio omnia,cælum, terrã, elemẽtáque omnia,vt innouatis ad gloriam beatorum corporibus innouentur cætera,ſeque ſentiant liberata à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum dei. Et *dixit mihi factum eſt* , id eſt , conſummata ſunt omnia quæ de filio hominis & futuro eccleſiæ ſtatu erant prædicta . Ego *ſum* ἄλφα & ω, id eſt, vti explicat, initium & finis:nam duabus iſtis literis incipit & deſinit grẹcum alphabetum. 3, Ego *ſitienti,&c.*id eſt,iis qui nunc eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam.*Dabo de fonte aquæ vitæ*,id eſt,viuæ,hoc eſt,immenſis beneficiis quæ à me viuo fonte indeſinenter fluunt,illos potabo.*Gratis* autem: quia

nemini debitor deus eſt,quod dat liberaliter dat: neque iſtud gratis merita noſtra excludit, quæ mera ſua gratia merita facit.*Qui vicerit, poßidebit hæc*,interpres legit ταῦτα,& ſic Veron.codex, alij habent πάντα,id eſt,omnia.qui vicerit ergo mundum carnem & diabolum, poſsidebit omnia, quia bonorum omnium largitore Deo

debit hæc, & ero illi deus: & ille erit mihi filius,Timidis autē & incredulis,& execratis, & homicidis,& fornicatoribus:et ueneficis, & idololatris, et oībus mēdacibus,
C *pars illorū erit in ſtagno ardenti igne & ſulphure,quod eſt mors ſecūda.*4 *Et uenit unus de ſeptē angelis habētibus phialas plenas ſeptē plagis nouißimis, & locutus eſt mecū, dicēs:Veni, & oſtēdā tibi ſpōſam, uxorē agni.Et ſuſtulit me in ſpiritu in montē magnū, & altū, & oſtēdit mihi ciuitatem ſanctam Hieruſalem deſcendentem de cœlo à deo, habētem claritatem dei, & lumen eius ſimile lapidi pretioſo tanquam lapidi Iaſpidis, ſicut Chryſtallū. Et*

fruetur. *Timidis autem &c.* omnibus impiis & reprobis pars & portio erit in ardenti ſtagno gehennæ æternę.
4 .*Et venit vnus de ſeptem angelis*. De ſeptem phialis & plagis dictum eſt,cap. 16. *Et ſuſtulit me in ſpiritu*,id eſt,ſpirituali viſione, *in montem magnum & altum*, ſic enim videbatur Ioāni, *& oſtendit mihi Hieruſalem ciuitatem magnam*,bene in monte excelſo & magno ciuitas ſancta videtur collocata: quia calcatis terrenis nō niſi in altū & cælum triumphans eccleſia ſuſpicit. hāc ergo ciuitatem vidit Ioānes deſcendētem de cælo, græci addunt ἀπὸ τοῦ θεοῦ,id eſt, à deo hoc paulo ante expoſitū eſt.*Habentem claritatem dei*,participatione ſcilicet,fulgebūt enim iuſti ſicut ſol in regno patris eorū.& bene claritatem dei habebit:quum iam reformauerit corpus humilitatis noſtræ configuratū corpori claritatis filij ſui.*Et lumen eius ſimile lapidi pretioſo*,græcè τιμιωτάτῳ,id eſt, pretioſiſsimo, *tanquam lapidi Iaſpidis ſicut cryſtallum*, græcè ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, id eſt,tanquam lapidi iaſpidi cryſtallizanti.i. vt cryſtallum lucido. lumen autē ſupernæ Hieruſalem Chriſtus eſt, vtpote lux vera, quæ illuminat omnem hominē veniētem in hunc mundū:bene autē ſimilis iaſpidi ſemper virēti,quia nullis vnq̄ afflictionibus emarcuit, ſed viridis & potens cōtra eas permāſit,non diſsimilis cryſtallo ob ſynceræ vitæ perſpicuitatem. *Et habebat murum magnum & altum*,

nihil enim abiectum & terrenum in ſancta ciuitate,ſed ſublimia & cæleſtia omnia. Murus autem vel firmitatem & fortitudinem fidei ſignificat,qua ſe olim aduerſus hoſtes tutati ſunt huius eccleſiæ ciues dum peregrinarẽtur,vt inquit Paulus,ad dominum : vel perfectiores ciuitatis huius municipes,qui aduerſus tyrannos & hæreticos olim ſe tanq̃ murũ oppoſuerũt pro domo dei Iſrael, cæteros infirmiores in vnitate cõtinentes , ne lõgius à ſeptis euãgelicis diuagarentur & à fide deficerent. Hic murus viſus eſt Ioãni habere *portas duodecim*,quibus 12. apoſtolos oẽs intelligũt,per quos eorũ fidẽ & vitã imitãdo in cæleſtẽ Hieruſalẽ ingredimur. *Et in portis angulos duodecim.* Inoleuit hic error vt pro *angelos*,ſcribatur *angulos*,quũ græcè ſit ἀγγέλους,& ſic vetera biblia manu deſcriptã habent 12. angeli in 12. portis cuſtodes ſunt ciuitatis ſupernæ Hieruſalẽ,dũ ipſa peregrinaretur,apoſtolorũ coadiutores ad inducendũ in ſanctã ciuitatem electos. Qui legunt *angulos*,dicunt per hos doctores & prædicatores ſignificari, qui quondã eccleſiæ militantis lapides inter ſe nectebant. & erant inſcripta ĩ portis *nomina 12. tribuum Iſrael*,per quos intelligũtur oẽs veteris teſtamenti electi,vt ſcilicet oſtẽdatur eadẽ fuiſſe fides apoſtolorum in nouo teſtamento & verorum Iſraelitarum in veteri.

habebat murũ magnũ & altũ, habẽtem portas duodecim, & in portis, angulos duodecim , & nomina inſcripta , quæ ſunt noĩa duodecim tribuũ filiorũ Iſrael.[5] *Ab oriẽte, portæ tres: & ab aquilone, portæ tres: & ab auſtro, portæ tres, & ab occaſu, portæ tres. Et murus ciuitatis habẽs fundamẽta duodecim: & in ipſis duodecim , nomina duodecim apoſtolorũ agni.*[6] *Et qui loquebatur* D

5. *Ab oriẽte, portæ tres, &c.* Rectè ſancta ciuitas verſus 4. orbis plagas, tres portas habet,quia per harũ portarũ.i.apoſtolorũ prædicationem,ab omni parte mundi veniẽt,qui veſtigia ſanctorũ apoſtolorum imitantes in ſuperbenedictam trinitatẽ credãt.vt Lucæ 13. dicitur:Et venient ab oriente & occidente, ab aquilone & auſtro & accũbent in regno dei. *Et murus ciuitatis habens fundamẽta 12. & in ipſis 12. nomina 12. apoſtolorum agni.* Hæc fundamenta ab omnibus dicuntur 12. apoſtoli,qui & portæ,per quorum fidem ingrediũtur fideles dicũtur:& fundamẽta,quia in fide ab eis prædicata fundata eſt eccleſia,ædificata,vt inquit Paulus Eph.ſupra fundamentũ apoſtolorum & prophetarum:qui etiam fundamenta dici poſſunt.

6. *Et qui loquebatur mecum, habebat menſuram arundineam aureã*, Græci habent

ci habent τὸν κάλαμον, id eſt, arũdinem, & ſic vetus exemplar latinum. Angelus autem iſte Chriſtus eſt, *menſura arundinis aurea*, iuſta eſt ipſius ſapiẽtia, quam habebat, *vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum*, id eſt, vt omnium ciuium metiretur merita, & inter ciues apoſtolorum, qui per portas, & aliorum perfectiorum, qui per murum intelliguntur.

mecum, habebat menſuram arundineam auream, ut metiretur ciuitatem & portas eius, & murum. Et ciuitas in quadro poſita eſt, & lõgitudo eius tanta eſt quãta & latitudo, & mẽſus eſt ciuitatẽ de arũdine aurea per ſtadia duodecim mil
E *lia, & lõgitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia ſunt. Et menſus eſt murum eius centũ quadraginta quatuor cubitorum, mẽſura hominis quæ eſt angeli. Et erat ſtructura*

Et ciuitas in quadro poſita eſt, id eſt, quaquauerſus reſpicias quadrata eſt: & quia quadratũ quãcũque in partem iacias, ſtat ſemper firmum & fixũ, quadratura ciuitatis huius, firmitudinem ſignificat ipſius. *Et longitudo tanta eſt quanta & latitudo*, quum hæ dimenſiones reuera nõ ſint in patria, neceſſe eſt myſticè illas intelligere: itaque longitudo contemplatio dicitur rerum procul ab humano captu ſtãtium: diuinarũ ſcilicet, imò dei ipſius: latitudo eiuſdem dilectio & charitas, quæ æqualia ſunt, quia quanto deum beati contemplantur altius, tanto plus amant ac feruentius. *Et menſus eſt ciuitatem aurea arundine per ſtadia duodecim millia*, id eſt, iuſta ac verè aurea ſapientia ſua menſus eſt ciuium merita, vt pro eorum ratione ac proportione, præmia largiretur ac gloriã: quid autem ſibi velit per duodecim millia ſtadia, fateor me ignorare, niſi dicamus metaphoricam eſſe locutionem ad exprimendam ex viſibilibus ſignis inuiſibilem ſanctæ ciuitatis magnitudinem. Et quia in ſtadio curritur ad aſſequendum brauium & certatur, ſunt qui myſticè exponant iſta duodecim millia ſtadiorũ per omnes ſanctorũ agones & pro Chriſto certamina: vt ſit duodecim millia numerus definitus pro indefinito, & ſua multitudine vniuerſitatem cõprehendens. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia ſunt.* Sunt qui per longitudinem, fidẽ: per altitudinem, ſpem: per latitudinem, charitatem beatorum intelligunt: quas olim virtutes in eccleſia militante habebant, ſuperſtite tantum in patria, charitate. *Et menſus eſt murum eius 144. cubitorum.* murus, tam immenſæ & inſolitæ magnitudinis quid ſignificare poſsit non video, niſi perfectiores eccleſię ſignificet, immẽſa fide & indicibili virtute inſignes:

effrenis

effrenis enim ille numerus,qualis nulla in ciuitate materiali videtur,raram & inuſitatã fidem ac bonitatem perfectorũ electorum, quos per murum ſignificari diximus,inſinuare videtur,quem murũ menſus eſt meritorum omnium ponderator & liberator Chriſtus: *menſura hominũ quæ eſt angeli*,id eſt,iuſta ipſius ſapientia : qui homo eſt & angelus,magni ſcilicet conſilij angelus. *Et erat ſtructura muri eius ex lapide iaſpide*,qui quũ viridis & firmus ſit, bene firmitatẽ ſignificat in eccleſia triumphante nũquam marceſcentẽ. *Ipſa verò ciuitas aurum mũdum & ſimile vitro,&c.*vel ſimilis, nã græcè eſt ὅμοια, & refertur ad ciuitatem,quæ quum pro ſui dignitate aurea dicatur, imò ob fulgorem diuinæ cognitionis qua radiat aurum ipſum:bene etiam ſimilis vitro dicitur,quia tota diuinæ lucis,radio eſt pellucida.

7. *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioſo ornata, &c.* id eſt, apoſtoli, qui qui fidem fundauerunt in eccleſia, omnibus ornati & inſtructi erant, quæ per hos lapides ſignificantur, virtutibus. Si quis horum duodecim pretioſorum lapidum myſticam quærit ſignificationem,paſsim ex omnibus commẽtariis facilè inueniet: & cuius in promptu eſt lapidum vim & naturam non ignoranti, aliquem cõminiſci ſenſum myſticum : Mihi videtur Ioannes hac materiali adeóque pretioſa ciuitatis huius ſtructura, ſummum cæleſtis & ſupernæ Hieruſalem ornatũ delineare voluiſſe:itaque ſingulos fundamentorum lapides, ſingulis gemmis : ſingulas portas, ſingulis margaritis, & vnionibus : muros , iaſpide : totam ciuitatem omnéſque plateas, auro mundo & pellucido conſtare dixit : non habens precioſius cui cæleſtem patriam compararet : idque conſulto egit , vt ex ſenſibilium & viſibilium horum , quibus nihil precioſius, conſideratione & admiratione, ad contemplandam

muri eius ex lapide iaſpide:ipſa verò ciuitas aurum mũdum,ſimile vitro mundo. 7 Et fundamenta muri ciuitatis omni, lapide pretioſo ornata.Fũdamentum primum, iaſpidis:ſecũdum, ſaphirus:tertiũ,chalcedonius: quartum, ſmaragdus: F *quintum,ſardonyx:ſextũ,ſardius: ſeptimum, chryſolithus: octauum, berillus:nonũ,topazius: decimum, chryſopaſus: undecimum, hyacinthus: duodecimum,amethyſtus.Et duodecim portæ,duodecim margaritæ ſunt per ſingulas: & ſingulæ portæ, erant ex ſingulis margari-*

tis: & platea ciuitatis aurum mũdum, tanquam uitrum perlucidũ. [8] *Et templum non uidi in ea: Dominus enim deus omnipotens templum illius eſt & agnus: Et ciuitas non eget ſole neque luna, ut luceant in ea, nam claritas dei illuminabit eam, & lucerna eius eſt agnus. Et ambulabunt gentes in lumine eius: & reges terræ afferent gloriam ſuam & honorem in illam. Et portæ eius non claudentur per diem. nox enim non erit illic. Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens & mẽdacium: niſi qui ſcripti ſunt in libro uitæ agni.*

Eſaiæ 60.d. G *Eſaiæ 60.c.*

ARGVMENTVM *Cap.* 22.

¶*Deſcriptio continetur hoc capite fluminis ciuitatẽ alluentis & ligni vitæ: deinde apparet Ioanni angelus, quem adorare volentem prohibetur: & inuitatis interim ad mercedem percipiendam omnibus, excluduntur ab hac ciuitate omnes reprobi: poſtmodum inuitato ad iudicium Chriſto, factáque inhibitione ne quid huic libro addatur aut detrahatur, bene omnibus precatur Ioannes.*

dam rerum inuiſibilium lõgè maiorem dignitatem traheremur. Cæterùm qui volet myſticam horum duodecim lapidum ſignificationem, inueniet ex ſcholiis Veronenſibus.

8. *Et templum non vidi in ea:* templum ſcilicet materiale, quia deus eſt illis vice templi. Nam & fideles templum dei ſunt, in quibus ipſe habitat: & ipſe templum fidelium, quia in eo habitant: ipſe enim de ſe dicit, Soluite templum hoc: nec indiget hæc ciuitas ſole & luna aut lucerna: quia ſufficienter eam illuſtrat dei claritas. *Et ambulabunt gentes*, Græci addunt τῶν σωζομένων, id eſt, quæ ſeruatæ ſunt, ambulabunt inquam in lumine eius, ciuitatis ſcilicet, nam Græcè eſt αὐτῆς. *Et reges terræ*, afferent gloriam ſuam & honorem in illam, id eſt, omnes ſuas diuitias & merita. *Et portæ eius non claudẽtur per diem*, id eſt, nunquam, quia dies ibi erit perpetuus, neque nox vlla erit, *& nihil intrabit in eã coinquinatum*, pro coinquinatum Græcè κοινοῦν, id eſt, coinquinans: interpres legiſſe videtur κοινὸν, id eſt, commune & immundum, ſiue inquinatum: nullíque intrabunt, *niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ*, id eſt, prædeſtinati ad vitam æternam.

1. *Et oſtendit*

1. *Et oſtendit mihi fluuium aquæ viuæ*, Græci addunt καθαρὸμ, id eſt, purum, per hunc, exuberans donorum dei effuſio intelligi poteſt: Græci baptiſmum intelligunt, qui & noſtrorum eluit ſordes peccatorum, & ſitim extinguit rerum mundanarum. Mihi ſpiritus ſanctus videtur poſſe intelligi, de quo Dauid, fluminis impetus lætificat ciuitatem dei: Hunc Ioãnes fluuium vidit, *procedentem è ſede dei & agni*, à patre ſcilicet & filio procedẽtem ſpiritum ſanctum, & emanantem.

2. *In medio plateæ eius*, ciuitatis ſcilicet, Grecè eſt ἀυτῆς *& ex vtraque parte fluminis lignum vitæ, &c.* ἐμ μέσῳ τῆς πλατείας ἀυτῆς, καὶ τȣ̃ ποταμȣ̃, ἐντεῦθεμ καὶ ἐντεῦθεν, ſiue vt Veron. codex habet καὶ ἐκεῖθεμ, ξύλομ ζώης. i. in medio plateæ eius & fluminis, hinc & illinc ſub. erat, lignum vitæ: Hinc & illinc, ſiue vtraque pars fluminis, duas beatorũ ſpecies ſignificant, angelos ſcilicet, ac beatos homines: qui & fluuio ſpiritus ſancti alluuntur, atque hinc & illinc lignum vitæ habent, Chriſtũ ſcilicet, de quo ſapiẽtiæ nomine Salomon ait, Lignum vitæ eſt omnibus apprehendentibꝰ eam. Hoc lignnm *affert fructus duodecim*, quãdo ex obſeruata 12. apoſtolorum fide & doctrina, vnicuique pro eo fructꝰ reddit æternę beatitudinis: hos autem reddit per ſingulos menſes. i. perpetuò: *Et folia ligni ad ſanita*

CAP. XXII.

[1]ET oſtendit mihi fluuiũ A
aquæ uiuæ, ſplendidum
tanquam cryſtallũ, procedentem de ſede dei & agni. [2] *In medio plateæ eius, & ex utraque parte fluminis lignum uitæ, afferẽs fructus duodecim, per menſes ſingulos reddens fructum ſuum, & folia ligni ad ſanitatem gentium. Et omne maledictum nõ erit amplius: ſed ſedes dei & agni in illa erunt, & ſerui eius ſeruient illi. Et uidebunt faciem eius: & nomen eius in* Eſaie. 60.d.
frontibus eorum. Et nox ultra non erit: & non egebunt lumine lucernæ, neque lumine ſolis, quoniã dominus deus illuminabit illos, & regnabunt in ſæcula ſæculorum Et dixit mihi, Hæc uerba fideliſſima ſũt, B
& uera. Et dominus deus ſpirituũ prophetarum miſit angelum ſuum oſtendere ſeruis ſuis, quæ oportet fieri citò. Et ecce uenio uelociter. Beatus qui cuſtodit uerba prophetiæ libri huius. Et ego Ioannes qui audiui, & uidi hæc. Et poſtquã audiſſem & uidiſſem, cecidi ut adorarem

rē ante pedes angeli, qui mihi hæc
oſtendebat: & dixit mihi, Vide ne
feceris, conſeruus enim tuus ſum,
& fratrum tuorum prophetarum,
& eorum qui ſeruant uerba pro-
phetiæ libri huius. Deum adora. Et
dicit mihi,[3] *Ne ſignaueris uerba*
C *prophetiæ libri huius. tempus enim*
prope eſt. Qui nocet, noceat adhuc:
& qui in ſordib⁹ eſt, ſordeſcat ad-
huc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur
adhuc: & ſanct⁹, ſanctificetur ad-
huc. Ecce uenio cito, & merces
Eſa. *mea mecum eſt reddere unicuique*
41.b. *ſecum opera ſua. Ego ſum α & ω,*
& primus & nouiſſimus, principium
44.a *& finis. Beati qui lauāt ſtolas ſuas*
in ſanguine agni: ut ſit poteſtas eo-
rum in ligno uitæ, & per portas
intrēt in ciuitatem. Foris canes &
ueneſici, & impudici, & homici-
dæ, & idôlis ſeruientes, & omnis
qui amat & facit mendacium. E-
go Ieſus miſi angelum meum, teſti-

tem gentium, ſub. ſunt. folia ligni, verba ſunt ſancta, quibus gentes propter ſe afflictatas, mulcebit & conſolabitur Chriſtus. *Et omne maledictum, &c.* expers erit illa ciuitas omnis maledicti, ſedēte in ea benedicto deo & agno Chriſto: cui miniſtrabunt ſancti, eum clarè videntes, & nomen eius in frōtibus ſuis habentes, id eſt, apertam nominis eius confeſſionē præſeferētes, *Et nox non erit, &c.* hoc explicatū eſt cap. 19. *Cecidi vt adorarem*, hoc quoque cap. 19. explicatum eſt.

3 *Ne ſignaueris verba prophetiæ eius*, id eſt, ne obſignaueris, & celaueris quæ tibi reuelata ſunt, *Tēpus enim prope eſt*, quum complēda ſunt ea. *Qui nocet noceat adhuc, &c.* comminatiue iſta ſunt legēda vel ironicè, quaſi dicat. Si non ſufficiunt eis præteritæ ſordes ad voluntatem gētium conſummandam in luxuriis, vt inquit Pet. Sordeſcant adhuc, quando ita illis viſum eſt. Qui verò ſanctus eſt, *ſanctificetur adhuc*, id eſt, curet vt ſanctior ſit: quia ecce venio, *& merces mea mecum*, ideo qui mercedem bonam optat, bene operetur. *Beati qui lauant ſtolas ſuas in ſanguine agni*, id eſt, qui maculatas peccato, corporis animíque ſui veſtes per pœnitentiam merito paſſionis Chriſti abluunt: Græca legunt *μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ*, id eſt, beati qui faciunt mandata ipſius, *vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ*, id eſt, vt Chriſto verò ligno vitæ frui poſſint: *& per portas*, id eſt, ſanctorum apoſtolorū, quos portas dixim⁹, imitationē, *intrent in ciuitatem*, cæleſtem ſcilicet patriam extra quā

ſunt

ſunt omnes impij & reprobi.
4.*Ego ſum radix & genus Dauid*,quidam explicant quòd Chriſtus ſecundum diuinam naturam eſt radix Dauid,imò omnium:à quo omnes mouemur & ſumus : ſecundum humanam, genus Dauid , id eſt,de progenie ipſius, Græca ſcholia explicant radix & genus Dauid,de radice & genere Dauid.*Et ſpiritus & ſponſa*.i.ſpiritus ſanctus & eccleſia dicunt Chriſto, veni in iudicium:*Et qui audit*,id eſt,omnes pij qui deo obaudiunt, dicunt:*Veni*,optant enim fideles ad beatitudinis conſummationē, iudicium accelerari. *Qui ſitit*, iuſtitiam, *veniat* , per piam volūtatem & obedientiam, *& accipiat aquam vitæ gratis*, id eſt, dei gloria gratuito & liberaliter ſibi data , ſe ipſe potet.*Conteſtor omni,&c.*obteſtatur ne quis quidpiam in hoc libro addendo minuendóve,immutet:alioqui pœnas in eo,contētas luet:*Dicit qui teſtimonium perhibet*,id eſt,Chriſtus qui teſtatur hęc ſe facturum,ne putes eū tardare,ait:*Venio cito*,ad reddēdum cuique pro meritis vel demeritis.Optemus autem omnes & oremus vt ad eccleſiæ ædificationem pacémque orbi ferendam,cito veniat. Amen.

ficari uobis hæc in eccleſiis. 4 *Ego*
ſum radix & genus Dauid , ſtella
ſplendida & matutina. Et ſpiritus
& ſpōnſa dicunt, Veni. Et qui au- D
dit,dicat, Veni.Et qui ſitit,ueniat:
& qui uult , accipiat aquam uitæ
gratis.Conteſtor enim omni audien
ti uerba prophetiæ libri huius, Si
quis appoſuerit ad hæc: apponet
deus ſuper illum plagas ſcriptas in
libro iſto. Et ſi quis diminuerit de
uerbis libri prophetiæ huius: auferet deus partem eius de libro uitæ,
& de ciuitate ſācta,& de his quæ
ſcripta ſunt ī libro iſto: dicit qui te-
ſtimonium perhibet iſtorum. Etiā
uenio cito.Amen.Veni domine Ieſu.
Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti
cum omnibus uobis.Amen.

FINIS.